

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ યુ.
૧૯૨૬

અંક ૧ હો
તા.યુ.આરી

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

નિયમભાત્ર છવનની સુચવરથા માટે છે, છવનનો
હાસ કરવા માટે નથી, જે નિયમો સુચવરથા કરવાને બદલે
છવનનો હાસ કરી રહ્યા હોય છે, તેવા નિયમોને વરા વર્તુલ' એ
નિયમપાલન નથી પણ કેવળ જડતા અને શુવામી છે આવે
પ્રસંગે નિયમોત્ત' પાલન કરવાને બદલે તેનો ભગ મરવો એ ધર્મ છે

નિયમપાલન અને નિયમભંગ એ બંનેનો વિવેકવાળો
સમન્વય જે જાનાવય દબો કરી મટે છે તે જાનાવય છવતુ'
રહે છે ત્યાં માત્ર કટક નિયમપાલન છે ત્યાં જડતા આવે છે,
ત્યાં માત્ર નિયમભંગ છે ત્યાં અરાજકતા આવે છે

વાસ્તવિક રીતે બોલીએ તો જ્યાં નિયમભંગ એ
નિયમના સંપ્રદાયનો જ માત્ર ભંગ છે પણ એ નિયમના હાકનો
ભંગ નથી, ત્યાં નિયમપાલન અને નિયમભંગ બંને ખુદ
નિયમના જ ચોપક છે, જ્યાં નિયમભંગ એ નિયમના પુનઃભા
વર્ધ મંગેલા અગ્રનો ભંગ છે, ત્યાં નથી આવતી જડતા કે નથી
આવતી અરાજકતા

નિયમપાલન અને નિયમભંગનો આ ચાવીને આપણે
વિવેક હતી રાષ્ટ્રએ જે જાનાવય પુર્વે-વિવેક કેળવી રાષ્ટ્ર તે
જાનાવય છવતુ' રહી રાષ્ટ્ર છે

ધમની સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રીયુત દાદાભાઈ આણંદજી આવડા
તરફથી સવિનય સન્નેમ ભેટ.

નવું વર્ષ

૭ શિરની લોકમાં નવા વર્ષનો વિધિ મુદ્દર છે. જૂના વર્ષના છેલ્લા દિવસની રાત્રિના બાર વાગ્યા પહેલાં પાંચ મિનિટે શિરની દેવતામાં એક ઘંટ વાગે છે. આ ઘંટ તે જૂના વર્ષનો મૃત્યુઘટ. આંદિનીક શિરનીઓ આ વખતે પ્રભુની હિંમત અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરે છે: "હે દીનાદયાળ, જૂના વર્ષનો આ મૃત્યુઘટ અમારાં તેમજ મમમ માનવજનનાં મહિનના, અજાન, અશક્ત, પશુના વગેરેનો મૃત્યુઘટ યાઓ."

ત્યાર પછી તરત જ બાર ઉપર પાંચ મિનિટે એક ખીન્ને ઘંટ થાય છે તે નવા વર્ષના જન્મનો, એ જન્મના દર્શનો. તરત જ શ્રદ્ધાળુ શિરનીઓ વિચારે છે: "હે પ્રભુના પેગંબર, આ નવું વર્ષ અમારા અને મમમ જાતના હૃદયમાં નવો પ્રકાર, દયા, શ્રદ્ધા, બહુભાવ, માનવતા વગેરે લાવે."

શ્રદ્ધિયાવાડમાં નવા વર્ષને પ્રભાને અગ્રણ્ય કાલના રિવાજ છે. અમાસની શાળી અધારી રાત પૂરી થયા પછી પરાંદિયે શ્રદ્ધિયાવાડી સ્ત્રી એક ઠીંગણને લઈને વગાડતી વગાડતી ઉઠે મુઠી આવે છે. આ ઠીંગણું એટલું જૂના વર્ષની આંતર બાહ્ય મહિનનાની મર્તિ. ઠીંગણમાં લુઓ તેા એક સાવરણીનું હૂંહૂં હોય, ફૂટેલ તાવડીનો દટકો હોય ને જે ચાર ચીપરાં હોય. આખાથે વર્ષની મહિનના, કલેશકંકાસ, પામરતા, અંધારું વગેરે લઈને ચેતિ મુંગી મુંગી ઉઠેડે ફેંટી આવે છે અને આનંદથી, એકાદ વાસણ વગાડતી પાછી આવે છે. શ્રદ્ધિયાવાડની આ ભોળી જાણ વિચારે છે: "જૂનું તો બધું મધુ; હવે દમશાં, શુકનનાં મીઠું કંકુ આવશે એટલે ઉંબરા લીધી મુંગી તયારે રાખું." શુકનનાં આ મીઠું કંકુ એટલે નવા વર્ષનાં મંગલ ને આરોગ્ય.

આપણે ત્યાં શ્રદ્ધિયાવાડી બહેનના દિવસે જન્મેઈ બદલાવે છે ત્યારે પણ જીર્ણસ્વાત્ સ્વત્ પરિવ્યાગ: એમ બોલીને હૃદય તથા બુદ્ધિ ઉપર ચડી ગએલા તમામ જૂના યરોને ખંજેરી નાખે છે અને સમવાન સર્વનારાયણ પાસેથી નવજીવન મેળાવે છે.

આપણું પણ જૂનું વર્ષ આજે ખતમ થાય છે અને નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. જૂના કોલી ગએલા વિચારોનો ત્યાગ અને નવા જીવન વિચારોનો આદરસત્કાર એ આપણો ધર્મ.

આપણે સૌ જાત્રાસય જીવનના આપણા વિચારોમાં જેટલું જેટલું અયોગ્ય હોય, ખૂચે તેલું હોય, અસાસ્ત્રીય હોય, આપણો ધ્યેયથી વિપરીત

હોય અને જીવન સાથે અસંગત હોય તે તમામનો આજે ત્યાગ કરીએ અને જે કરતાં આપણું પોતાનું મન ડાંખતું ન હોય તેવું, ધ્યેયને અનુકૂળ, શાન્ત અને વ્યવહાર બનતે રીતે શુદ્ધ અને ઉચ્ચ માનવતા તરફ લઈ જનારું હોય તેનો આદરસત્કાર કરીએ.

આજે નશા વર્ષના આરંભે આપણે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે એટલું જ માગીએ કે “હે પ્રભો, જૂનું સડી ગયેલું છે એમ જાણતા છતાં જેને ફેંકી દેવાની અમારામાં તાકત નથી તેને ફેંકી દેવાની તાકત આપ. હે પ્રભો, નવું સુંદર અને પવ્ય છે એવી ખાત્રી હોવા છતાં જેનો સ્વીકાર કરવાની અમારી હિંમત નથી તેનો સ્વીકાર કરવાની અમને હિંમત આપ.”

વિભાગીય છાત્રાલય સંમેલનનો અહેવાલ

ભાવનગર

તારીખ ૨૬-૩૦ ડીસેમ્બર ૧૯૨૮

તા. ૨૬-૩૦ ડીસેમ્બર ૧૯૨૮ રવિ, રવિના રોજ કાઠિયાવાડનું વિભાગીય સંમેલન ભરાઈ ગયું. અને દિવસોનો કાર્યક્રમ ખૂબ લીધોલીધ હોય.

મહેમાનો

મહેમાનોની એકંદર સંખ્યા જાણ ન હતી પરંતુ જે જુદે જુદે સ્થળેથી ગૃહપતિઓ આગ્યા હતા તે જોતાં વિભાગીય દર્શિર્ગદુથી આ સંમેલનમાં સારા પ્રમાણમાં પ્રતિનિધિત્વ સચવાયેલું હતી શકાય. અમરેલી, સીંગડી, ભાદરાખાદ, મોરબી, પાલીતાણા, અને જામનગર એટલાં સ્થળોએથી ગૃહપતિ ભાઈઓ આગ્યા હતા. ભાવનગરના નિઃસ્થાનિક ગૃહપતિ ભાઈઓએ તથા અન્ય શિશુશુરસિક સંજ્ઞાઓએ પણ સારો ભાગ લીધો હતો એમ કહી શકાય. પાલીતાણા જૈન જાત્રાથમના મંત્રી શ્રી. વીરચંદ્રભાઈ શાહ આ પ્રસંગ ઉપર પોતાના મોટા વ્યવસાયમાંથી પણ વખત જમાવીને આવી પહોંચ્યા હતા અને જનને દિવસની કાર્યવાહીમાં અત્યંત રસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો તે જીના નોંધવા જેવી છે. અન્ય છાત્રાલયોના મંત્રી સાહેબો ભાઈશ્રી વીરચંદ્રભાઈના પગલે આજ્ઞાનો પ્રવલ્ન કરે અને પોતાનાં છાત્રાલયોના પ્રશ્નોની કાર્યવાહીમાં એવો જીવંત રસ લેતા થાય તો આવતી કાલે જ આપણાં છાત્રાલયો આજે છે તેથી વધારે સુંદર સ્વરૂપ પાડે. ગૂઝરાત વિદ્યા-

પીઠમાંથી શિક્ષાસાહેબ શ્રવેલકર પણ આવી પહોંચ્યા હતા અને અને દિવસોના શ્રોમદશાખમાં પ્રમુખપદે બેસી સંમેલનના કાર્યને સંગીત રીતે દોર્યું હતું.

અને દિવસોના કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે હતો:—

તા. ૨૬-૧૨-૨૮ રાનિવાર

- ૭-૩૦ થી ૧૦ ભાવનગરનાં બે છાત્રાસયોની મુલાકાત
- ૧૨-૩૦ થી ૧-૧૫ પ્રમુખ શ્રી. શિક્ષાસાહેબનું પ્રાસંગિક આખ્યાન
- ૧-૧૫ થી ૩ નક્કી રહેલા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા
- ૩ થી ૩-૩૦ અધ્યાપકાર
- ૩-૩૦ થી ૪-૩૦ શ્રીમતી તારાબેન મોડકનું આખ્યાન
- વિષય: 'કન્યા છાત્રાસય'
- ૪-૩૦ થી ૬ એક છાત્રાસયની મુલાકાત
- ૭-૩૦ થી ૯ પ્રશ્નોત્તર

તા. ૩૦-૧૨-૨૮ રવિવાર

- ૭-૩૦ થી ૧૦ બે છાત્રાસયોની મુલાકાત
- ૧૨-૩૦ થી ૧-૧૫ શ્રી. નાનાભાઈનું આખ્યાન
- વિષય: 'શૃદ્ધપતિની તાલીમનાં આવેશ્યક અંગો'
- ૧-૧૫ થી ૩ બાકી રહેલા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા
- ૩ થી ૩-૩૦ અધ્યાપકાર
- ૩-૩૦ થી ૪-૩૦ શ્રી. હરભાઈનું આખ્યાન
- વિષય: 'વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિ'
- ૪-૩૦ થી ૬ છાત્રાસયની મુલાકાત
- ૭-૩૦ થી ૯ પ્રશ્નોત્તર
- ૯ થી ૯-૩૦ નિર્ણયો
- ૯-૩૦ થી ૧૦ પ્રમુખશ્રીનો ઉપસંહાર.

શ્રી. શિક્ષાસાહેબ શ્રવેલકરને રવિવારે રાત્રે જ અમદાવાદ ઉપડી જવાનું હોવાથી રાત્રિનો કાર્યક્રમ દૂંઝાવી નાખવામાં આવ્યો હતો. ઉપસંહારનું કામ સાંજે જ પતાવી દેવામાં આવ્યું હતું અને રાત્રિની પ્રશ્નોત્તરીને બદલે તમામ શૃદ્ધપતિ ભાઈઓએ હરબોહદય મીશાવીને થોડીએક ઉપયોગી ચર્ચા કરી હતી.

આમ એકંદર રીતે ચાર પ્રકારનાં કામો આ સંમેલને કર્યાં. હવે તે ચારે ઉપર દૂંઝા દષ્ટિપાત કરીએ.

જાનાલયોની મુદ્દાકાત

એકંદર ભાવનગરનાં પાંચ જાનાલયોની મુદ્દાકાત લઈ રાખાં.

૧. શ્રી કાકિયાવાડ મોદ વણિક બોર્ડિંગ.

૨. શ્રી ગોંડલદાસ જીવલુદાસ ક્ષેત્ર બોર્ડિંગ.

૩. શ્રી લેહિયાણા બોર્ડિંગ.

૪. શ્રી દક્ષિણામર્તિ ગૃહ.

૫. શ્રી ઔદિચ્ય વિદ્યાર્થીભવન.

આ જાનાલયોની મુદ્દાકાત વેળાએ નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર તે તે જાનાલયોના ગૃહપતિ ભાઈઓ તથા મંત્રી સાહેબો સાથે છૂટથી વાતો ચર્ચા હતી.

ખોરાકની બાબતમાં લગભગ બધે જ કેદાણે એક સરખો ક્રમ જણાયો હતો. નોંધવા જેવી ત્રિશિષ્ટતા એ હતી કે ઘણાં ખરાં જાનાલયો માતિનાં હોષ તેમાં 'તિથિઓ'નાં ભોજનો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં નગરે આવતાં

હતાં. ડાહ્યા ગૃહપતિઓએ અને વ્યવહાર મંત્રીઓએ

ખોરાક હલકા ભારે ભોજનોનાં મુયોગ્ય ક્રમ ઠરાવીને આવ્યાં ભોજનોનાં વિધિમાં વિવેક આણ્યો હતો. કોઈ

પણ જાનાલયે ખોરાકની બાબતમાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગો કરીને કશો જ નિર્ણય હજી મુખી કરેલો નથી એ વાત જાનાલય સંમેલનનાં તમામ સંચાલકોએ ખ્યાનમાં રાખ્યાં જેવી છે. અમરેલી જાનાલય સંમેલનમાં એવો એક વિચાર યયો હતો કે કોઈ પણ એક જાનાલયે ખોરાકનો શાસ્ત્રીય નિર્ણય કરવાનાં પ્રયોગો કરવા. અમદાવાદનાં સંમેલન વખતે આ દિશામાં કોઈ પણ એક જાનાલય આપણી પાસે ખોરાકની શાસ્ત્રીય મીમાંસા જરૂર રજૂ કરશે તેવી આશા રાખવી એ વધારે પડતી નહિ લેખાય.

શારીરિક શ્રમની બાબતમાં એવું જણવા મળ્યું છે કે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું અંગત કામ-ગમની શકે તેવું-હાથે કરી લે તેને શરીરશ્રમ ગણવામાં આવે. જ્યાં જ્યાં અનુકૂળતા છે ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓએ પોતપોતાનાં જાનાલયોનું બાગકામ પણ હાથ ધર્યું છે તે જણીને

શરીરશ્રમ હરકોઈને જરૂર આનંદ થાય. આવા પોતાના અંગત કામ ઉપરાંત શરીરને શ્રમ પાડે તેવું

સંસ્થાગત કામ અથવા તો કેળવણીમાં શરીરશ્રમને ચોક્કસ સ્થાન હોવું જોઈએ તેવી માન્યતાથી પ્રેરાઈને ઉલોગો દ્વારા તે પૂરું પાડવાના પ્રયોગો

અમને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ગૃહમાં નેવા મળ્યા. ત્યાં પોતાના વ્યક્તિગત કામ ઉપરાંત શરીરને શ્રમ મળે નેવાં મંસ્થાગન કામો પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે; અને એ ઉપરાંત મુતારી, આગ તેમજ વણાટમાંથી કોઈ પણ એક ઉદ્યોગમાં ઓછામાં ઓછો એક કલાક આપે છે. શરીરશ્રમનું આ મહત્ત્વ દરેક છાત્રાસયે સ્વીકારવા જેવું છે. બની શકે તેટલો એ કિશોરોમાં પ્રયત્ન કરવો એમ એકલા થએલા તમામ ભાઈઓ વધને ઓછે અંશે સ્વીકારતા જણાય.

અમે મુલાકાત લીધેલાં પાંચ છાત્રાસયો પૈકી એક શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ગૃહને જ પોતાની શાળા છે. બાકીનાં છાત્રાસયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શહેરની હાઇસ્કૂલોમાં ભણવા મોકલે છે. આ બધાં છાત્રાસયોના ગૃહપતિઓને પરીક્ષાના વખતમાં વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ ઉપર અભ્યાસમાં મદદ વધારે પડતું અંગત ધ્યાન આપતું પડે છે. બાકીના દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ અંદર અદરના સહકાર ઉપર કામ ચલાવે છે. મોટા નાના વિદ્યાર્થીઓનો આ સંબંધ એક રીતે ઇચ્છવા જેવો ગણાય. પરંતુ આવું કામ ચાલતું હોય ત્યારે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે રહે તો તે વધારે સારાં પરિણામો જોઈ શકશે. છાત્રાસયનો ગૃહપાત વિદ્યાર્થીઓનો contact ન બની રહે તે પણ ધ્યાન રાખવા જેવું છે. ૧૧

અમે મુલાકાત લીધેલાં છાત્રાસયો પૈકી શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ખાદ્ય દરતાં બાકીનાં છાત્રાસયો સાતિનાં હતો. આથી આ દરેક છાત્રાસયમાં પોતપોતાના ધર્મના તેમજ સાતિના આચારધર્મોને પળાવવાનો આગ્રહ જણાતો હતો. આના આગ્રહની પાછળ વધારે ઉદાર દષ્ટિ રહે અને આચાર પંથોનો દુરાગ્રહ ન રહે તો જ વિદ્યાર્થીઓને તેમાંથી લાભ થવાનો સંભવ છે. આ બાબતમાં ગૃહપતિ-ભાઈઓ ઉદાર વિચારના હોય તેમ તો અમને અમારી તપાસ ઉપરથી જણાયું છે; પરંતુ મંત્રી સાહેબો અને સંચાલકોનો એ વિષયમાં વધારે પડતો દુરાગ્રહ હોય છે તે તરફ અમે તમામ સંચાલકોનું અને મંત્રીઓનું લક્ષ્ય મેંચીએ છીએ.

હવે હવે બધાં જ છાત્રાસયોમાં સ્વચ્છતાનું ધોરણ ઠીક ઠીક સચવાતું અનુભવ્યું. દરેક ગૃહપતિભાઈ સ્વચ્છતાના વિષય ઉપર અગૃહ જણાયા છે. ગત બે વર્ષોમાં જે જે છાત્રાસય અંગેલો આપણે ભરી શક્યા તેની અંસર જાણે અમણે પણ આવા નાનકડા છતાં મહત્ત્વના વિષય ઉપર

જરૂર થઈ છે તેમ કહેવામાં વાંધો નથી લાગતો. રસોડું, બોગનશાળા, વાસણો માંજવાની જગ્યા, મતરડી, પાપખાનાં, નળની ચોક્કડી અથવા ફૂવાનો કાંઠો એ બધી જગ્યા ઉપર સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિથી હજી ઘણું કરવાનું આડી રહે છે તેમ માનીએ તો પણ એ બધા તરફ છાત્રાલયોના સંચાલકોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે અને પ્રયત્નો શરૂ થઈ ચૂક્યા છે એ આવકારદાયક અને શુભ ચિન્હ લેખી શકાય.

શ્રી. કાકાસાહેબ ગમ્ભતમાં કહેતા હતા તેમ આ બધાં વિદ્યાર્થીભવનો ખરી રીતે 'કન્યાધિભવનો' બની ગયાં છે અને વધારે ને વધારે અનતાં બન્યા છે, તે ક્યનનું સ્વ ઓછેવત્તે અંશે આ બધાં છાત્રાલયોની સ્થિતિમાંથી ફક્ત થતું અમેને જણાયું. શ્રીકૃષ્ણમર્તિ ગૃહ જેવું સાર્વ-વેવિશાળ-લગ્ન જનિત છાત્રાલય પણ સમાજની આ દૃષ્ટિથી વંચિત નથી એમ અમે જાણ્યું સારું તો અમને ખરે-ખરે 'આશ્ચર્ય' થયું. એક ગૃહપતિ લાઇએ તો અમને એમ પણ કહ્યું કે કેટલાંએક માળાપો પોતાના છોકરાને વહેલી તકે ખરડાઈ જવાની (ખરડાઈ જવું એટલે વેવિશાળ થઈ જવું) મુગદ્ધી જ છાત્રાલયમાં મોકલે છે, છાત્રાલયમાં વસતા ખુદ વિદ્યાર્થીઓ પણ આ હકીકત જાણતા હોય છે. આપણાં સમાજની મનોદશા પણ અજબ રીતે મલિન હોય છે; નહિતર આવાં કન્યાધિભવનો (!) નક્કર પણ નહિં અને વધારે ને વધારે વધત પણ નહિ. આવા સંયોગોમાં ગૃહપતિની ફેરી ક્કોડી સ્થિતિ હશે એની તો માત્ર કલ્પના જ કરવાની. સંચાલકો અને સંસ્થાપકો ચેતશે ?

સ્વાવલંબનની બાબતમાં પણ દરેક છાત્રાલયમાં હીક હીક પ્રયત્નો થતા જણાયા છે. ગૃહપતિ લાઇએ પણ તેનું મહત્ત્વ હવે તો સમજી ગયા છે તેમ જણાયું પરંતુ સ્વાવલંબનની બાબતનો પ્રશ્ન વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો જાણે પ્યાલો માંજે અથવા તો નાનાં નાનાં કપડાં ધુએ તેથી આથો ગએલો મોટે ભાગે જણાયો નથી. પોતાનાં બધાં જ કપડાં ઓછાડ વિદ્યાર્થીઓ જ હાથે ધુએ, પોતાનો જાણે પ્યાલો જ માત્ર નહિ પરંતુ યાંજી વાટકો પણ હાથે માંજે, પોતાનાં નિવાસગૃહો હાથે જ વાળે એ બધી બાબતોનો પણ સ્વાવલંબનમાં સમાવેશ કરવાનો સમય હવે આવી લાગે

ગણાય. આપણી આગંતી શાળાઓ આ કામો માટે અવકાશ રહેવા દેતી જ નથી એવી દુનિયાદ શૂદ્રપતિ ભાઈઓએ કરી છે, અને તે સાચી પણ છે. પરંતુ પોતાનાં આવાં નાનકડાં અંગત કામો માટે કોઈ પણ રીતે વખત કાઢવો જ જોઈએ એમ કહ્યા વિના નહીં શકાયું નથી. સમયપત્રમાં તેનો કેમ સમાવેશ કરવો એ દરેક કુશળ શૂદ્રપતિનું કામ છે. છાત્રાસયોની સ્વાવધાનની વિચારણામાં આવતી કાંઈ કાંઈ રસોઈ કરવાનો વિચાર પણ આવી જાય તો ના નહિ. દરેક છાત્રાસયે આને માટે પણ ભૂમિશ તૈયાર કરવાની રહેશે.

અહાં જ છાત્રાસયોમાં રમતગમતને સ્થાન છે એ આનંદની વાત ગણાય. રમતગમત એ વિદ્યાર્થીજીવનમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે એ તરવનો

સાર્વત્રિક સ્વીકાર થએલો તો હવે દેખાય છે. પરંતુ

રમતગમત રમતગમત માટે જરૂરી એટલું અધું સાહિત્ય ગમે તે

ભોજે પણ વસાવવું જોઈએ, તેનો વ્યવહાર વધારે

નિયમિત અને ચોક્કસ સ્વરૂપવાળો થવો જોઈએ અને છાત્રાસયના શૂદ્રપતિ-

ઓએ તેમાં હમેશાં અને ઉત્સાહભરે ભાગ લેવો જોઈએ એ હકીક્ત તરફ

પણ લક્ષ યોગ્યવાની રજા જઈ છે.

દરેક છાત્રાસયને પોતાનું નાનકડું પુસ્તકાલય છે અને નાનકડું વાચના-

લય પણ છે, તે હકીક્ત નોંધવી જોઈએ. અત્યંત પુસ્તકાલયો વધારે સમૃદ્ધ

બને અને વાચનાલયો વધારે વિશાળ બને તે માટે ઘણા મોટા પ્રયત્નો કર-

વાની આવશ્યકતા તો હલી જ છે. કોઈ પણ છાત્રાસય પુસ્તકાલય વિહોણું

અને વાચનાલય વિહોણું નહિ જ હોવું જ જોઈએ એ સિદ્ધાંત તો હવે સર્વ

સંમત થઈ ગએલો ગણાય.

ચર્ચાઓ

મુમેક્ષનનો ખીન્ને મહત્ત્વનો ધાર્મિક ને નકી કરેલા મુદ્દાઓ ઉપર

ચર્ચા કરવાનો હતો. અગાઉથી જાહેર કર્યા પ્રમાણે જ મુદ્દાઓ ચર્ચા માટે

રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. તેમ ‘જીવનનાં છાત્રાસયો’ વાળો મુદ્દો પડ્યો

મુદ્દામાં આવ્યો હતો અને બાકીના પાંચ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેના મુદ્દા-

ઓને ચર્ચા ઉપર મુદ્દામાં આવ્યા હતા.

(૧) ધર્મશિક્ષણ: ક્યા પ્રકારનું

(૨) શરીરચળ: ક્યા પ્રકારનો

(૩) દેશી રમતો: શાસ્ત્રીય બનાવી શકાય ?

(૪) કરકસર (ખર્ચની) : ક્યા ક્યા અંગેમાં

(૫) જાતિનાં છાત્રાલયો : કંઈ ફેરફાર ?

આ મુદ્દાઓ પૈકી પહેલે દિવસે જે અને બીજે દિવસે ત્રણુની ચર્ચા થઈ ચકી હતી. આ દરેક મુદ્દા ઉપર ચર્ચા કરતી વખતે એકલા થએલા તમામ શૃદ્ધપતિ ભાઈઓ એક બીજાની વધારે નજીક આવી શક્યા હતા. દરેક ભાઈએ દરેક મુદ્દા ઉપરનો પોતાનો કંઈ ને કંઈ અનુભવ રજુ કર્યો હતો અને જે રીતે તેનો ઉકેલ લાવવા માટે હાર્દિક મંત્રણા સાધી શકાય હતી. આ વિભાગીય સંમેલનની ખરી ફતેહ આ ચર્ચાના કાર્યક્રમમાં જણાઈ હતી, અને સંમેલનના ખત્રા કાર્યક્રમોમાં આ કાર્યક્રમે સૌથી વધારે મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી જ. દરેક મુદ્દા ઉપર જૂદા જૂદા શૃદ્ધપતિ ભાઈઓએ પોતાના જે વિચારો રજુ કર્યા હતા તે ઘણા જ મહત્વના અને અર્થપૂર્ણ હતા. સ્થળસંકેચને લીધે તે બધા અહીં ઉતારી શકાય તેમ નથી. પરંતુ છાત્રાલય સંમેલનમાં આવું અનુભવોનું નવનીત સાખવા જે મળ્યા કરે તો છાત્રાલયોનો સહકાર ખૂબ વધ અને છાત્રાલય જીવનની મુજબજીનો ઉકેલ વધારે સગળાથી આવી શકે.

સારા એવા ઉદાપોદના પરિણામે એકલા થએલા તમામ ભાઈઓ દરેક મુદ્દા ઉપર જે નિર્ણયો ઉપર આવ્યા હતા તે આ નીચે ઉતારવામાં આવે છે. સંમેલનની સામાન્ય સમજ એથી થઈ હતી કે આ નિર્ણયો ઉપર તમામ છાત્રાલયના સંચાલકો વિચાર કરે અને બની શકે તેટલો છાત્રાલય જીવનમાં તેનો અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

એ દરેક મુદ્દા ઉપરની ચર્ચાને અતે પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબે જે ઉદ્દેશો કાઢ્યા હતા તેમાંથી અગત્યના ઉતાગ તે તે મુદ્દાની નીચે રજુ કરવામાં આવ્યા છે.

(૧) વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા અને વ્યક્તિગત આરોગ્ય ધર્મના પાયા રૂપ છે તેથી તેનો આગ્રહ રાખવો.

ધર્મ શિક્ષણ (૨) વિદ્યાર્થીઓ ધર્મને સાચા અને ઉદાર અર્થમાં ઝીલે એટલા માટે તેમની પાસે સ્વધર્મના તેમજ વિશ્વધર્મોના મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો રજુ કરવાં.

(૩) કર્મકાંડના આગ્રહને રાખવો કે ન ગણવો તે વિચારને છોડી દઇને દરેક છાત્રાલયમાં એક સમૃદ્ધપ્રાર્થનાનો ક્રમ હોવો એ તો આવશ્યક લેખાવું જોઈએ.

(૪) દરેક છાત્રાસયમાં પોતપોતાના ધર્મના ઉત્સવો ધાર્મિક ભાવનાથી ઉમવાવા જોઈએ.

“વિદ્યાર્થીને જે કરવાનું કહેવામાં આવે તે તે ન કરે તો ગુન્હો કરે છે એમ શા માટે માનવું? ગુન્હો કરે છે એવી કલ્પના કાઢી નાખીએ તો ફરજિયાત વસ્તુમાંથી ફરજિયાતપણું નીકળી જાય છે.”

પ્રમુખશ્રીનાં વચનો

“ધર્મને કાઢી નાખે તે નીતિના મૂળ પાયાને જ કાઢી નાખે છે. યુરપમાં માને છે કે નીતિ તો એક જાતનો વિવેક છે. ધર્મ છોડી દઈએ એટલે નીતિ નથી ટપ્પી શકતી.”

“વિદ્યાર્થીને ઇચ્છા ન હોય છતાં પ્રાર્થના કરે અને આપણને શ્રદ્ધા ન હોય છતાં કરાવીએ એવું નામ તો ગુલામી. એ ગુલામી કાઢવી જોઈએ.”

“જેનામાં ધાર્મિકતા છે તેમણે ભૂતી વસ્તુઓને તાજી રાખવી જોઈએ. આગ્રહ હોય તો તેને લીધે શક્તિ કેળવાય છે. માણસ સમજીને કે શ્રદ્ધાથી કરે તો તે કર્મકાંડ નિરર્થક નથી જતું.”

“ધર્મ એ શરીરની માફક નિલ નવીનતા માગે છે; એથી કેટલાએક ધાર્મિક વિધિઓ ખખેરી નાખવા જોઈએ, કેટલાએક નવા ઉભા કરવા જોઈએ.”

“ધર્મ એવી જગત વસ્તુ છે કે એને મદદની જરૂર નથી. જે સાચી વસ્તુ છે તેનો પ્રભાવ હમેશાં પડીને જ.”

(૧) શરીરશ્રમને જીવન સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારવો.

(૨) વિદ્યાર્થી પોતાનું વ્યક્તિગત કામ-જેવું કે ધોવું,

શરીરશ્રમ

માંજવું વગેરે પોતે જ કરે તેવો આગ્રહ રાખવો.

(૩) શ્રમમાં થોડુંએક સંરચાગત શ્રમકામ પણ-જેવું

કે વાળવું, પાણી ભરવું, સાફ સુધારવું વગેરે કરવા વિદ્યાર્થી પ્રેરાય તેવાં પગલાં ચોંટાવવાં.

(૪) કોઈક ઉત્પન્ન આપે તેવું કેળવણી વિષયક કામ કરવા તરફ વિદ્યાર્થી વળે તેવા પ્રયત્નો કરવા. આવાં કામો નીચે પ્રમાણેનાં હોઈ શકે. રેડીયો, સુધાર, બાગ, વણાટ, શીવણ વગેરે.

સૂચના:—આવાં કામો રાષ્ટ્રીય જીવનને ઉપકારક હોવાં જોઈએ.

“શરીરશ્રમની કિંમત અનેક દૃષ્ટિએ આંખી શકાય. પણ જ્યાં વહાણો પ્રમુખશ્રીનાં વચનો. સમયપત્રકના ખડક ઉપર અચકાય છે.”

“શારીરિક મહેનત નથી કરતા એ કારણે

મંરૂતિ ઘડી ગઇ છે અને વીર્ષ ઘટ્યું છે. જર્મન લેકો ૧૮ કલાક કામ કરે છે
જ્યારે આપણે થોડાક કામથી થાકી જઇએ છીએ.”

“ શરીરશ્રમને સેવામાં ઉતારવા માટે ત્રણ પ્રકારનાં કામો જરૂરી છે.
સ્વમેવા, સંસ્થાગત મેવા અને સમાજમેવા. ”

“ શરીરશ્રમનો અણુગમે એ રાષ્ટ્ર કે કામ મરી જવાની છે તેનું
એક લક્ષણ છે. ”

(૧) દેશી રમતો આજે જે રમાય છે તેને વધારે શુદ્ધ અને શાસ્ત્રીય બનાવ-
વાની અસંત આવશ્યકતા છે; આથી તેનું શાસ્ત્ર ઉભું કરવા માટે નીચેના
મુદ્દાઓ દરેક રમાડનારે લક્ષમાં રાખવા:—વ્યવસ્થા,

દેશી રમતો ચોક્કસ નિયમો, સહચાર, નિર્ણયાત્મકતા અને સાધન
સંપત્તિ.

(૨) દરેક છાત્રાસય નીચે પ્રમાણેની દેશી રમતોમાંથી કાઢ ને કાઢ પોતાને
લાં રમાડનારો પ્રબંધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે:—હુલુલુ, ખોખો, ખારોપાટ,
મોર્ષ દાંડીયો, સાત તાપત્રીયો દાવ, ચાર બહારવટીયા અને ગેડી દડો.

(૩) પ્રચલિત દેશી રમતો પેંડી કાઢ પણ એકનું શાસ્ત્ર ઉભું કરી આપવાની
અને તેને આગામી છાત્રાસય સમેલન પામે રજુ કરવાની હાજર રહેલા
ભાઈઓને વિનંતિ કરતાં નીચે પ્રમાણેના ભાઈઓએ પોતાના નામની
સામે જાહેરી રમતોને શાસ્ત્રબદ્ધ બનાવવાનું સ્વીકાર્યું છે.

શ્રી. ગજનન ઉ. ભટ્ટ; શ્રી. ગોવિંદલાલ ઉવણદાસ ... જમચી કુંડું અને
કપોળ બોર્ડિંગ, ભાવનગર ખોખો

શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ ક. ભટ્ટ; ... મોર્ષ દાંડીયો
શ્રીદક્ષિણામુર્તિ મૃદુ; ભાવનગર અને ખારોપાટ

શ્રી. રામનારાયણ ના. પાંડક; પૌરબંદર ... હુલુલુ
દરેક છાત્રાસયે કરકસરની બાબતમાં કાળજી તો ખૂબ રાખવાની હોય

જ છે. તેથી આપણી કરકસર શું ન કરે અને શું
કરકસર કરે, તેનો નિર્ણય નીચે પ્રમાણે થયેલ દરેક છાત્રાસયે
તેમથી સમ્ય જોટલો અમલ કરવા પ્રયત્ન કરવે.

(૧) કરકસર શું ન કરે ?

ક જંદુલાવનો રોધ ન કરે.

ત્વ અપમાનારૂપદ ભેદ ઉભો ન કરે.

ગ આરોગ્યને ન ખગાડે.

(૨) કરકસર શું કરે ?

ક ધૂળમાંથી ધાન્ય કરે.

લ શુવનમાં સાદાઈ અને મંથમ હિભાં કરે.

ગ સરંચાતી આર્થિક મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખે.

ઘ તોફરો યોજામાં યોજા રેફે.

“આપણે ત્યાં ખર્ચાળ કંબુમાઈ છે; એમાં કરકસર નથી થતી. આવડત કે અનુભવને અભાવે આપણે ખર્ચાળ થઈ જઈએ છીએ. શીશુ શીશુ વસ્તુઓમાંથી ખૂબ કરકસર કરીએ કે જેથી કાષ્ટને પ્રમુખશ્રીનાં વચનો વેડવાપણુ ન હોય.”

“કરકસરને નામે માણસ માણસ વચ્ચેની મીઠાશ ન મરી જવી જોઈએ. માણસ ગરીબ હોય પણ એ દરિદ્ર તો ન હોવો જોઈએ. એટલા બોરાક માણસને ન આપીએ. એથી માણસ અપમાનિત થાય છે; એથી આપણે આપણું અપમાન પણ તહેરી લઈએ છીએ.”

(૧) દરેક શાંતિના છાત્રાસયે ભગતી ધતર શાંતિના અમુક વિદ્યાર્થીઓને રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈ છે.

શાંતિનાં છાત્રાસયો (૨) બીજી શાંતિનાં છાત્રાસયો સાથે યોગ્ય વખતે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સંબંધમાં આવે તેવી યોજના કરવી.

(૩) બની શકે ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને પ્રેતભોજનમાં ન મોકલવા.

“આ ભક્ષામણુની હેલ્લી દક્ષમ એ બીકણુ બળવો છે. વિદ્યાર્થીઓને બળવાની ભક્ષામણુ ન હોય. પ્રેતભોજન એ અસરકારી પ્રમુખશ્રીનાં વચનો અને જંગલી લાગે છે. મૃત્યુનું દુઃખ થાય એ મટાડવા માટે લાકુ ખાવા એ કેટલું ખરાબ છે! હું તો આ રિવાજ સમજી જ શકતો નથી.”

વ્યાખ્યાનો

સંમેલનનો ત્રીજો દર્શક્રમ એ વ્યાખ્યાનોનો હતો. પહેલું વ્યાખ્યાન પ્રમુખ શ્રી. કાશીસાહેબનું પ્રાસંગિક હતું, અને તેમાં શૃદ્ધપતિના દર્શનની સુયોગ્ય દિશા આંકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. દરેક શૃદ્ધપતિ માટે સમાજશાસ્ત્રનો અને માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક તેમ છે

તેમાં ભાર દબને કહેવામાં આવ્યું હતું. ઉપરાંત ગૃહપતિ એ માળાપ અને વિદ્યાર્થી વચ્ચેનો એકબી છે; અને તેથી તેનું કામ ધણું જ મુશ્કેલ તથા મુશ્કેલી ભરેલું છે. આ આખા વિષયની મીમાંસા પ્રમુખશ્રીના વ્યાખ્યાનમાં સુંદર રીતે કરવામાં આવી હતી.

પહેલા દિવસનું ખીલું વ્યાખ્યાન શ્રીમતી તારાબેન મોડકનું હતું. તેમના વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો “કન્યા છાત્રાસય.” કન્યા છાત્રાસયની વિચારણા માટે પણ આપણું સંમેલન વન્યું નથી તે બેદરકારી તરફ મર્મભોગ દર્શાવ કરી, તેની ઉપયોગિતા વિષે વ્યાખ્યાતા વિદ્વાની બહેને પોતાનો આગ્રહ સૌમ્ય ભાષામાં એ નિબંધમાં પ્રગટ કર્યો હતો. ભાર પછી કન્યા છાત્રાસયના સામાજિક અને તેમણે જૂઠાં જૂઠાં દૃષ્ટિગિન્દુથી છબ્યા હતા, અને છાત્રાસય કેળવણી માટે જે અનેક પ્રકારનાં મંતવ્યો અને પક્ષો દર્શી શકાય તે દર્શી તેનું હજાર જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. અલગત તેમના વ્યાખ્યાનમાં કન્યા જ નિર્ણયાત્મક નેણો નહોતાં બોલ્યાં. પરંતુ સ્ત્રી કેળવણીના પ્રશ્નમાં કન્યા છાત્રાસય પણ મહત્વનો ભાગ ભજવશે તેવી આગાહી તેમના વ્યાખ્યાનમાંથી સ્પષ્ટ સ્વરૂપે તરી આવતી હતી.

શ્રીમતી તારાબેનના વ્યાખ્યાનનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રમુખશ્રીએ થોડોએક શ્લોકો કીર્તીઓ બતાવી હતી. તેઓ પોને તારાબેનના વિચાર સાથે અસંમત નહોતા પરંતુ કન્યા છાત્રાસયે ઉભાં કરવામાં ગૃહજીવન મરી ન જાય તેની કાળજી જરૂર રાખવી પડશે તેમ ભાર દબને બોલ્યા હતા.

ત્રીજું વ્યાખ્યાન એટલે કે ખીલ્લ દિવસનું પહેલું વ્યાખ્યાન શ્રી. નાના-ભાઈનું હતું. તેમના વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો “ગૃહપતિની તાલીમનાં આવશ્યક અંગો.” શ્રી. નાનાભાઈએ પોતાના વ્યાખ્યાનને ત્રીયે જણાવ્યા પ્રમાણેના મુદ્દાઓ ઉપર ગોઠવી દીધું હતું અને તે દરેક મુદ્દાને પોતાના અનુભવના બળે અસરકારક ભાષામાં શ્રીતાજનો પાસે રજૂ કર્યો હતો.

૧ શરીરસ્વાસ્થ્ય, માનસ સ્વાસ્થ્ય તથા આત્મસ્વાસ્થ્યના નિયમોનો અભ્યાસ.

૨ માઈં ઘર એવી મમતા.

૩ વ્યવસ્થાશક્તિ અને નિશ્ચયાત્મક શુદ્ધિ.

૪ સામાન્ય સમજણ.

૫ માણસાઈ.

૬ ગૃહપતિના પોતાના જીવનની ઉચ્ચતા.

૭ મહેનતની પ્રતિષ્ઠા.

૮ શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ.

૯ સમાજઆદર અને વ્યક્તિઆદર.

૧૦ સ્વાતંત્ર્ય અને શિસ્તનો યોગ્યો ખ્યાલ.

“અને આ ઉપરાંત જાનીયતા, ધૈર્ય, સમાજધર્મ તેમજ રમતો વગેરેનો પણ સારો એવો ખ્યાલ ગૃહપતિમાં હોવો જોઈએ અને તેટલા માટે ગૃહપતિની તાલીમમાં તે પણ ન વિસરાવાં જોઈએ. આ સર્વની ઉપર ગૃહપતિ એક અચ્છો આદર્શવાદી પણ હોવાની જરૂર છે. વ્યવહારમાં સંભાળીને આગ્રનાર, ચારે નરફ આંખ ઉઘાડી ગંખીને વર્તનાર ગૃહપતિમાં કલ્પનાના ઘોડા ઉપર ચડીને ગગનચિહાર કરવાની નાકાત પણ જરૂર હોવી જોઈએ. ગૃહપતિ આવો ગગનચિહારી ન હોય તો તરુઓની સાથે કામ કરવા માટે તેની લાયકાત ઘણી ઓછી થઈ જવાનો ભય છે.”

શ્રી. નાનાભાઈના આખ્યાનનો ઉપસહાર કરતાં પ્રમુખ સારેએ નાનાભાઈના વિચારો સાથે પોતાની એકરૂપતા વર્ણવી હતી અને તેમના આખ્યાનને ગૃહપતિઓ માટેની ચોખ્ખ તાલીમનો સાચો ઉકેલ કહ્યો હતો.

બીજા દિવસનું અગેરનું બીજું એટલે કે સંમેલનનું ચોથું આખ્યાન શ્રી. હરભાઈનું હતું. તેમનો વિષય હતો “વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિ.” આખ્યાતાએ પોતાના આખ્યાનમાં નીચેની આમતોનો કડક ભાષામાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો:

“વિદ્યાર્થી તરફના વર્તનમાં આજે આપણી મોટેરાંની દષ્ટિનું પ્રાધાન્ય છે તે અદલી જવું જોઈએ અને તેને સ્થાને વિદ્યાર્થીદષ્ટિ પ્રધાન બનવી જોઈએ. આનો જ ખરો અર્થ વિધેયયુગ. આવી દષ્ટિ અદલવા માટે પોતાની વિદ્યાર્થીઅવસ્થાનું સ્મરણ એ એક સમગ્ર સાધન છે.

“વિદ્યાર્થીની સાથેના આપણા વર્તનમાં મતાગ્રહને હમેશાં વધારે પડતું સ્થાન આપવામાં આવે છે. આ મતાગ્રહનો અર્થ આમ છે:—

“મારા માટે પ્રેયસ્ છે તે તારા માટે પ્રેયસ્ હોવું જોઈએ.

મારા માટે પ્રેયસ્ છે તે તારા માટે પણ પ્રેયસ્ હોવું જોઈએ.”

“મતાગ્રહના આ ઝેરને આપણે કાઢી નાખવું જોઈએ અને વિદ્યાર્થીના સ્વાનુભવને સ્થાન મળવું જોઈએ. આ સ્વાનુભવની સિદ્ધિ અર્થે સ્વાતંત્ર્યની અત્યંત આવશ્યકતા છે.”

“ વિદ્યાર્થીની શારીરિક, નૈતિક વગેરે વર્તણૂક સામે આજે આપણે એક ચોકીદારની દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ તે પણ કાઠી નાખવી જોઈશે. વિદ્યાર્થી કોઈ ભયંકર ગુન્હેગાર નથી જ. તે ખરેખર નિર્દોષ છે, ઉત્તતિ માટે તત્સતો પ્રાણ છે, તેની ‘તુડીઓ’ પાછળ કોઈ છૂપાઈ કારણો પહેલાં હોય છે. આ કારણોને શોધીને જ તેની સાથે કામ લઈ શકાય. ”

શ્રી. હરભાઈના વ્યાખ્યાનનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રમુખ સાહેબ મતા-અદની બાંજતમાં તેમનાથી થોડાંએક જૂન પડ્યા હતા. તેઓ માનતા હતા કે મતાઅદ એવી નથી પણ ઘણી વખત જરૂરી પણ છે. માણસે પોતાના અનુભવો બીજા પાસે રજુ કરવા અને તેને સારા લાગે તો સામે માણસ જરૂર લે. મતાઅદથી ડરીને કેળવણી શાસ્ત્રે નખળા પોગા ચવાની કરી જ જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીઓ ધડીએ ધડીએ ધવાઈ જશે તેમ ન માનવું. તેમને તો ખૂબ ખડનલ ખનવાનું છે. એવા ખડનલપણના ધડનમાં મતાઅદ જરૂર મદદ કરે. વિદ્યાર્થી ગુન્હેગાર છે એમ આપણે માનીએ છીએ એમ જે હરભાઈએ કહ્યું તે વાત સાચ સાચી છે. તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો ચોકી પહેરા ન જ રહેવો ધટે.

આ રીતે વ્યાખ્યાનોનો કાર્યક્રમ પણ અત્યંત રસિક અને ઉપકારક બન્યો હતો.

ઉપરાક્ત ચારે વ્યાખ્યાનો રચણ સંક્રામને લીધે અહીં ઉતારી શકાય તેમ નથી. આ વ્યાખ્યાનો “ શ્રીદક્ષિણાર્તિ ” ત્રૈમાસિકના ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, અને દરેક વ્યાખ્યાનની છૂટી નકલો એસ્ટ સાથે દોઢ આનાની કિંમતે મળી શકશે.

પ્રશ્નોત્તરી

સંમેલનનો ચોથો અને આઠો મહત્વનો નહિ એવો કાર્યક્રમ તે પ્રમુખશ્રી સાથેની પ્રશ્નોત્તરીનો હતો. આ પ્રશ્નોત્તરીમાંથી જગ્યા જેટલી છૂટ આપે છે તેટલા અંદ્રી કદિતા પ્રશ્નો અને તેના દ્વંદ્વ ઉત્તરો આ નીચે આપું છું.

પ્ર: વિદ્યાર્થીના ધરના વર્તનમાં અને છાત્રાસયના વર્તનમાં ફેર હોય છે તેનો કંઈ ઉપાય?

ઉત્તર: રમજોના દિવસોમાં છાત્રાસયમાં પણ નિયમનું પાલન થાય છે ખરું? વિદ્યાર્થી ૭ દિવસ રહે છે તે દિવસે રવિવારે રહે છે ખરો? રવિવારનું વર્તન એક આપણી કેળવણીની કસોટી છે. દયાણુથી આપણું કેટલું લીધું તે રવિ-

વાર જતાવે છે. વિદ્યાર્થીને પહેલે બોલીએ તો તે ઘેર ગયા પછી જતા લહેર કરે છે. આવી જાતની છટ તે ચાર પાંચ દિવસ લે છે, પણ લાંબો વખત રહ્યા પછી તે તેમ નથી કરતો. આપણે જે આપીએ છીએ તે ઘેર જઈને બૂલી જાય માટે નકામું એમ નથી માનવાનું. કેટલુંએક તો મોડું ઉગે છે. પશુગમર, માતા અને શિક્ષક એ ત્રણેનું શિક્ષણ તેમના મરણ પછી ઉગે છે. માટે આ ત્રણેએ ધૈર્ય કેળવવું પડે છે. તેમનું શિક્ષણ વધાકાળે ઉગશે જ.

પ્રશ્ન: વિદ્યાર્થી વર્ષમાં એનાદ માસ ઘેર રહી આવે તે છટ કે આખો વખત છાત્રાવયમાં રહે તે?

ઉત્તર: ગુરુને ઘેર આવે સારથી સ્નાતક થયા પછી જ વિદ્યાર્થી ઘેર જાય એ પ્રથા પસંદ કરવા લાયક નથી. જેમણે એ અખતરો યદુ ક્યો તેમનો અનુભવ છે કે માગાપનો સંગઘ પાંચ છે. માટે દર વરસે એક વાર નહિ પણ અવારનવાર વિદ્યાર્થી ઘેર જાય એ છટ છે. માગાપનો સહવાસ જરૂરનો છે અને તેમણે માનો સહવાસ તો અસંત આવરયક છે.

પ્ર: વિદ્યાર્થી દર અઠવાડિયે મુઆફરીએ જાય એ છટ છે કે કેમ? એનાથી અભ્યાસમાં રમતિયાળ થઈ જાય છે કે કેમ?

ઉ: દુર્ભાએ જેટલી કેળવણી છે તે બધી સાક્ષરો અને સાહિત્યસેવીના હાથમાં ગઈ છે. એ લોકો એમ માને છે કે ચોપડીઓ વાંચે એટલે કેળવણી મળી ગઈ. વિદ્યાર્થી લલે ચાર ચોપડી ઝોઝી વાંચે. તેથી કશું જ બગડી જતાનું નથી. સાક્ષરી કેળવણીનું મહત્ત્વ ધટાડાની જરૂર છે. તેથી દર અઠવાડિયે વિદ્યાર્થી મુઆફરીએ જાય કે નહિ તે જૂઠું છે, પણ જાય તો રમતિયાળ થાય કે ઝોણું વાંચે તેમાં કશી જ હરકત નથી.

પ્ર: વિદ્યાર્થીઓ બીડી પીવાની કે એવી કુટેવો લઈને આવે છે તેને દૂર કરવા કેવા પ્રયત્નો કરવા?

ઉ: શિક્ષક કે છાત્રાવયના ગૃહપતિ પાસે એક સંવેત્તમ દવા હોય છે; અને તે વિદ્યાર્થીના હૃદયને રખડવાની. ધારો કે વિદ્યાર્થીને ઝોરડીમાં પૂરીને તેની ટેવ છોડાવું તો તેમાં જેઠરનો વિજય જરૂર થયો પણ શિક્ષકનો નહિ જ. જે સ્વધર્મ છોડે તેનો વિજય ન જ હોય. શિક્ષક ખૂબ ધીરજ રાખે અને વિદ્યાર્થીના હૃદય સુધી પહોંચવાને પ્રયત્ન કરે.

પ્ર: શિસ્તને નામે વિદ્યાર્થીનો દંડ થાય કે નહિ?

ઉ: દંડ ન જ કરાય. આપણે આકરા થઈએ પણ કૂર ન થઈએ.

પ્ર: ગરીબ વિદ્યાર્થીને મફત દાખલ કરવામાં તેના પ્રાણનો હામ થાય ખરો ?

ઉ: મફતનું ખાવાનું મળે તેથી સ્વચ્છાદિ ચલાવો લાયક ખરો. પણ જો સેવાભાવ જન્યત થયો હોય તો ન થાય. વિદ્યાર્થીમાં સમાજની સેવાનો ભાવ જન્યત કરવાની જરૂર રહે.

પ્ર: વિદ્યાર્થી કમાતો થાય ત્યાર પછી માસિક અમુક રકમ આપે તેવું લખાણ કરાવાય કે કેમ ?

ઉ: એમાં વાંધો નથી. પણ દાન આપનારે જાણવું જોઈએ કે જે વૃત્તિથી તે દાન આપે છે તે જ વૃત્તિથી વિદ્યાર્થી પાછું પણ આપશે. જેવું દાન તેવું ફળ. લખત હોય તો તેનો ઉપયોગ કાર્ટ પાસે ન કરીએ પણ સમાજ સમક્ષ કરીએ તો કંઈ ખોટું નથી.

પ્ર: ગૃહપતિ શિક્ષક હોય તે સારું છે !

ઉ: હા સારું છે. પરંતુ જો શક્તિનો અને વખતની વહેંચણીનો પ્રશ્ન ઉઠેલી શકતો હોય તો. જેણે લખાવવાનું કામ ૧૦ વર્ષ ક્યું હોય છે તે થોડા વખતમાં જ તૈયારી કરી શકે છે. જેણે શિક્ષક તરીકે કામ ક્યું હોય તે જ ગૃહપતિ થઈ શકે તે વધારે સ્પષ્ટ છે.

પ્ર: ગૃહપતિ સેવાભાવથી કામ કરતો હોય તો ઘણી વાર રસોયા કરતાં પણ તેનો પગાર જોડો હોય છે. આની ખરાબ અસર થાય ખરી ?

ઉ: જરૂર નહિ. પગાર ઉપરથી યોગ્યતા ન મળાય. પગાર લેનાર અને ન લેનાર બન્ને સરખા છે. જરૂરીઆત કરતાં કે લાયકાત કરતાં વધારે લે તો ઉકટું ખૂંચે.

પ્ર: રસોયાને બહાર જાતિની વિધવાઓ રાખીએ તો કેમ ?

ઉ: બનવા જેવું છે પણ ઇચ્છ નથી. વિધવા સ્ત્રી છે અને પુરુષ નથી એટલી જ લાયકાત છે ને ? જો સ્વેચ્છાપૂર્વક અને વૈધવ્યને ત્રાસ ન સમજીને સમાજસેવાનું કામ કરે તો વિધવા મટે તે વધારે ઇચ્છ છે. રસોયાને બહાર વિધવા બેસીને રાખીએ એ કંઈ એની કદર નથી. એનામાં સેવાભાવ છે, માનવહૃદય છે, વૈધવ્ય ત્રાસરૂપ ન હોય તો તે જરૂર આવકારદાયક છે. પણ આ કંઈ રસોયાનો ઉદ્દેશ નથી.

રવિવાર સાંજના કામ બાદાસ ચયા અગાઉ પ્રમુખ શ્રી. દાદાસાહેબ મહેજડે સભાજનોની માગણીને માન આપીને વિદ્યાપીઠની દિનચર્યા

વિગતથી કહી સંભળાવી હતી. પછી સંગેહનના કામદારથી સંતોષ બહાર કરી પૂર્ણાદિતિ કરી હતી.

તે જ દિવસે રાત્રે તમામ ગૃહપતિ ભાષાઓ પોતાના ઉતારામાં એકાથવા હતા; અને હરે હરે મીનાવીને ઘાનો કરી હતી. સંગેહનના ગાનને દિવસોમાં સંવિવારની રાતનો આ પ્રયોગ પણ ધરો મદતરનો અને વાદ્યગાર હતા. તે રાત્રે થયેલી હરગન વિચારણામાં બે વિચારો અન્યન મદતરના હતા તેથી અહીં નોંધું છું.

એક વિચાર આ હતો.

પ્રેક્ષાએક જાત્રાલયોમાં જોગન વખતે પેસાદારના છોડાઓને પોતાના ખર્ચે વધારે ઘી દૂધ વાપરવા દેવામાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિ કેળવણીની દૃષ્ટિથી ઈષ્ટ ગણાય?

આ પ્રશ્ન ઉપર સરસ વિચારવિનિમય થયો હતો. કેળવણીની દૃષ્ટિથી તેમાં ખાનારને તેમજ તેના ખીજ સાથીઓને જરૂર નુકસાન થાય છે. હાલક એકના ખોટા ખ્યાલો પેદા થાય છે. નકામી છર્ચા પેદા થાય છે માટે તે રિવાજને કોઈ પણ જાત્રાલયમાં રથાન ન જ હોવું જોઈએ. જાત્રાલયના રસોડે એટલું જ નહિ પણ જાત્રાલય જીવનના તમામ વ્યવહારમાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે હવે નીચનો ખ્યાલ પેદા થાય તેવું કોઈ પણ પગલું અનિષ્ટ છે અને તેથી ભ્રાન્ત થઈ છે. તમામ ગૃહપતિ ભાષાઓને આ નિર્ણય ટણક રાખ્યો હતો. ખીજ જાત્રાલયોના સંચાલકોનું આ તરફ લક્ષ્ય બેસવા માટે તથા તે દિશામાં યોગ્ય પ્રયત્નો ઉભા કરવા માટે તે વિચારને અહીં સાર નોંધું છું.

ખીજે વિચાર આમ હતો.

દરેક જાત્રાલયમાં એક યા ખીજ રીને મુજબલમાં નાખે તેવા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઠીક ઠીક હોય છે. આવા અસામાન્ય વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે કેળવવા માટે જરૂરી એટલી જાનસંપત્તિ વા તો તાકાત દરેક ગૃહપતિમાં હોય જ તેમ નથી બનતું હોતું. આથી આવા જવા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ સંસ્થા ખોલી શકાય કે કેમ ?

આ પ્રશ્ન ઉપર પણ બહુ જ રસિક અને બહુવા જેવો ઉદાપોહ થયો હતો. હાજર રહેલામાંથી એકાદ બે ભાષાઓએ તો આવી સંસ્થાને પોતાની સેવા આપવાના મનોરથો પણ પ્રગટ કર્યા હતા. આ પ્રશ્નને તેની

તાર્ત્વિક તેમજ વ્યવહારુ બન્ને બાલુએથી તમાસવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રથમ ઉપર કંઈ પણ વધારે વિચારણા શક્ય છે કે કેમ તેનો નિર્ણય હવે તો આગામી તૃતીય છાત્રાસય સંમેલન જ કરી શકશે.

એકંદર રીતે આ વિભાગીય સંમેલન કુત્તેદમંદ થયું મણી દાદા. તેને કુત્તેદમંદીથી પાર પાડવામાં સૌથી મોટા દિરસો પ્રમુખશ્રીનો. બધાવ મહેમાનોને સુગોચ રીતે ગળતી લઈ, સંમેલનની કાર્યવાહીને બરાબર દોરી આગાદ પાર પાડવામાં બીજો મહત્ત્વનો દિરસો શ્રી. નાનાભાઈનો. શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનની સ્વાગતની પરંપરાને અનુરૂપ અને શ્રી. નાનાભાઈના પોતાના ખવાસને ગોચ તેમજે આવેશ મહેમાનો પાસેથી કરી જ શી લીધી ન હતી. મહેમાનોએ શી લેવા બાબત ખૂબ આગ્રહ કર્યો તે આગ્રહને તેમજે પોતાના પ્રેમથી છૂની લીધો હતો અને આખરે શી આપવાની બાબતમાં મહેમાનોની હાર થઈ હતી ! સંમેલનને પા પાડવામાં ત્રીજો મહત્ત્વનો દિરસો તે શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ છાત્રાસયના સંચાલકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓનો. તેમજે ખૂબ મહેમત ઉઠાવીને જરૂરી તેટલી બધી સગવડ અમારા માટે ઉભી કરી આપી હતી. અને સંમેલનની કુત્તેદમો ખરે આધાર આવેશ મહેમાનો ગૃહપતિ ભાઈઓનો. આ ટાટમાં તેમજે જે તકલીફ લીધી છે અને સ્ત્રારથી ઉઠ્યા તે રાત્રે જાપ્યા ત્યાં સુધી માર માર કામ થયું છે તે તેમનો આ વિષયનો ખરે રસ અને ઉત્સાહની સાક્ષી પૂરે છે.

આ તમામ ભાઈ બહેનોનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનવાની હું આ તક હઉં છું; અને ખુદ લાવનગના પણ જે સન્નનો તથા સન્નારીઓએ રસ લઈને આ કાર્યક્રમમાં ભાગ લીધો હતો તેમનો પણ આભાર માનવાની આ તક સાધું છું.

હરભાઈ ત્રિવેદી.

છાત્ર સમાચાર

છાત્રોની મૈત્રીભાવનાના ઉજ્જમાળા દિવસો હમણાં હમણાં દેખાતા જાય છે અને તે આનંદ પુરકિત યવાય છે.

વડોદરાના મિત્રોએ બેગા મળી કાર્યની સરવ્યાત કરી દીધી છે અને તેમાં પાંચ સંસ્થાઓનું હાથ ટુરત મંડળ નીમાઈ ગયું છે. છાત્રોની જાગૃતિના આ દિવસો ખીજા છાત્રોને પણ જાગૃત કરે ને !

પણ પેલા મુખ્યએ તો કમાલ કરી. જાગૃત તે દિવસે મુખ્ય હાથમાં રહે તેવું નંધી એ તો સા કાઈ જાણે છે. જાગૃત માંમની જાગતી બધ પછી

મુંબઈના છાત્રો ગયા માસની ૧૬મીએ ચીનાગાયમાં મળ્યા. પાંચે દસ જણ નહિ પણ પચાસ-પંચાવન. મને એમ હતું કે છાત્રો એટલે બધા જ સોગીઆ; પણ તે દિવસે તો લગ્ન આનંદની કે અનેરી છાયા બધાના મુખે દેખાતી હતી. શ્રી. દાણીએ કાંઈક કહ્યું. ભાઈશ્રી છોટાલાલને પ્રમુખપદે બેસાવ્યાં. બધા જ ભાઈઓ અત્યંત આનંદ અને મીઠી મસ્કરીઓ વચ્ચે જરૂરી ચર્ચાઓ કરતા હતા. રચનાત્મક કાર્યક્રમની વિચારણા ચાલી. બે ચાર ભાઈઓએ આ માટે ખાસ આગ્રહ બતાવ્યો. બીજી છાત્ર સંસ્થાઓને મહિતગાર કરવા પ્રચારસમિતિ પણ નીભાઈ; કાર્યમંડળ ચૂંટાયું; અંધારણુસમિતિ પસંદ કરી: મુંબઈએ દાખલો બેસે તેવું કામ થયું.

ઉજગતા દ્વાર વચ્ચે બધાની આંગળીઓ નહિ પણ હાથ ઉજળ્યા, અને સતોતુર્મતથી મુંબઈ છાત્રમંડળની મંગળ સ્થાપના થઈ.

મુંબઈ છાત્રમંડળના પ્રમુખ તરીકે મહાવીર જૈનવિદ્યાલયવાળા ભાઈશ્રી લાલજી શાહ અને મંત્રી તરીકે ભાઈ ત્રિવેદી નીભાયા છે.

નીચેની સંસ્થાઓ 'મુંબઈ મંડળ' દ્વારા બૃહત્ છાત્રમંડળ સાથે જોડાઈ છે:—

- (૧) ગોશળદાસ તેજપાળ બોર્ડિંગ હાઉસ.
- (૨) શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય.
- (૩) ઔદિવ્ય વિદ્યાર્થિભુવન.
- (૪) મેલ બોર્ડિંગ, દાદર.
- (૫) હ. આ. દેસાઈ બોર્ડિંગ.
- (૬) હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડિંગ.
- (૭) કચ્છી ઓશવાળ જૈન બોર્ડિંગ.
- (૮) હાલાઈ લોકાણા બ્રાહ્મણમ.
- (૯) કનાતવાળા અને સુખડવાળા બોર્ડિંગ.

પ્રેક્ષક.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો: બ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય: શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન: ભાવનગર ;

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતીન વેડ—‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ લુ.
૧૯૨૬

અંક ૨ નો
ફેબ્રુઆરી

:: વંચી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કોવિદાસ ભટ

છાત્રાલય એ જીવનની સંસ્થા હોય તો જાત મહેનતને તેમાં અવશ્ય સ્થાન મળવું જોઈએ. આપણી : શાળાઓ આજે મોટે ભાગે બેઠાડું જીવનને પોળી રહી છે; આપણે છાત્રાલયોમાં પણ વિદ્યાર્થીઓને લેસન તૈયાર કરવાના સંચાઓ જ રાખીએ તો તો વિદ્યાર્થી કોઈ દિવસ પણ માણસાઈમાં આવવાનો જ નથી.

આપણે ગૃહપતિઓ છાત્રાલયોમાં શાળાની ઉણપો પૂરી કરવા મથીએ એટલું જ નહિ પણ આવડા મોટા સમૂહના પિતા તરીકે ખુદ શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ આજે એકલો બૌદ્ધિક જાની ગયો છે તેમાં ફેરફાર કરવાની જુએય પણ ઉઠાવીએ.

દુનિયાના સમર્થ ચિંતકો આજે જોઈ શક્યા છે કે મનુષ્ય જીવનમાં જાતમહેનતને યોગ્ય સ્થાન નહિ મળે ત્યાં સુધી જગતમાં શાંતિ સંભવતી નથી.

ગૃહપતિની પ્રમાણિકતા

જ્યારે જ્યારે છાત્રાલયનો વિચાર કરતા એસીએ છીએ ત્યારે ત્યારે જ મસ્તિષકને કે અનિશ્ચયને પણ ગૃહપતિ તરફ આપણી નજર જાય છે; અને ગૃહપતિનો વિચાર કરતા એસીએ છીએ એટલે ગૃહપતિની લાયકાતનો વિચાર આત્મા વિના રહેતો જ નથી.

આ લાયકાતને આપણે અનેક દૃષ્ટિગિન્દુથી જોઈ શકીએ. ગૃહપતિને માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન જોઈએ, તેને જીવાનો તરફ આદર જોઈએ, તેનામાં વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈએ, તેને કેળવણીનાં શાસ્ત્રોનો પરિચય જોઈએ, તેનામાં સામાન્ય અક્ષય જોઈએ વગેરે ઘણું જે આપણે ગણતી શકીએ.

પરંતુ આ બધાં શાસ્ત્રો ગણાવતા એસીએ છીએ ત્યારે કાંઈ આવીને જ્ઞાનમાં કહેવું હોય છે: “ જાણ માણસ, તારાં શાસ્ત્રોનાં જો તો આવવાં હશે ત્યારે આવશે. આજે તો પ્રમાણિકતા જેવી આવ સાદી વાત ગૃહપતિ-ઓમાં દેખાતી નથી ત્યાં આ બધાં શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી તો માણસ ખીજીને વધારે ભાવવાનો છે, અને જે વસ્તુ લાયકાત આપનારી છે તે જ દાંકપીછોડો કરનારી જનવાની છે. ”

છાત્રાલયોમાં ગૃહપતિઓની અપ્રમાણિકતા સંબંધી અનેક વાતો આપણા જ્ઞાન પર અથડાયા કરે છે. એક બાલુથી જ્યારે આપણે છાત્રાલયના દારભારમાં ગૃહપતિને વધારે સ્વતંત્રતા આપવાની દિશાવત કરીએ છીએ ત્યારે તો આવી અપ્રમાણિકતા વધારે સાલે છે.

આવી અપ્રમાણિકતાના કયા કયા માગો છાત્રાલયમાં હોઈ શકે તેનાં વર્ણનમાં ઉતરતાં આપણને ચીતરી ચડે એવું છે. ગૃહપતિ અને રસોયાના મંજઘા, ગૃહપતિ અને કાઢારીના મંજઘા વગેરેમાં ઉડા ઉતરવું એ કાજ-જાતી કાઢી ધોવા સમાન છે. અલગત, આવી અપ્રમાણિકતામાં ગૃહપતિ પોતે અજાણ હોય તોયે તેની મા કે સ્ત્રી કે ખીલું કાંઈ સચું ગોટાળા ચલાવે જ રાખે છે, અને ભોલો જિયારો ગૃહપતિ જાને નિર્દોષ જેવું મોઢું સાચવીને આવા ગોટાળા માટે દયાપાત્ર બને છે.

પણ અમને તો આ તમામ જાનનામાં ગૃહપતિનો જ દોષ લાગે છે. પ્રમાણિક નોકરીના નિયમ પ્રમાણે પોતાને જે પગાર વગેરે મળવું હોય તે ઉપરાંત એક રાત્રી પાઈતી આશા કાંઈ ગૃહપતિ ન રાખે. છાત્રાલયના કાઢાર : રસોડાની જાગતમાં પોતે ખાંડાની ધાર પર ચાલે. પોતાનાં ઘરનાં ભૈરાં

નાની નાની બાળતોમાં લોભને વશ થવા જાય હાં તે શુદ્ધપતિએ તેમને
'સખ્ત વિરોધ જ કરવો' જોઈએ અને પોતાનો વિરોધ ન જ આણે એમ
જણાય ત્યારે પોતાની નાકાવકી ગણીને છાત્રાસયમાંથી છૂટા થવું જોઈએ.

શુદ્ધપતિઓની આવી પદ્ધતિ પાછળની અપ્રમાણિકતા વિદ્યાર્થીઓના
માનસ પર કેવાં કેવાં પરિણામો નીપજાવે છે એ તો અનુભવીઓ જ જાણે
તેવું છે. જીવનના સાત્ર વ્યવહારમાં પણ પ્રમાણિકતા ન હોય તો ઘડીભર
આવડું ન જોઈએ ત્યાં જિજ્ઞાસા વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યામની ખાસ સંસ્થાઓમાં
તો તે સાંખી જ કેમ રાકાય ?

અમોરી તમામ શુદ્ધપતિભાઈઓને ખાસ વિનંતિ છે કે તેઓ છાત્રાસય
સાથેના પોતાના તમામ પ્રકારના વ્યવહારને એક વાર અંતરથી તપાસી જાય
અને જાણે અત્યંતે પણ ક્યાંઈ ગોટાળો રહી જતો હોય તો તેને દૂર કરી
છાત્રાસયના વાતાવરણને વિશુદ્ધ બનાવે.

નાનામાઈ.

જોઈએ છીએ એક સુપરવાઈઝર

તારીખ ૩૦-૧૨-૨૮

પ્રિય હરભાઈ,

સાથે " જોઈએ છીએ-એક સુપરવાઈઝર " ની જાહેરાત છે. મારા શુદ્ધપતિ-
પણાના ટુંકા ઇતિહાસનો એમાં સમાવેશ છે આ જાતની મુશ્કેલીઓ સામાન્ય
રીતે કોમી છાત્રાસયમાં કામ કરતા સર્વે શુદ્ધપતિઓને જોઈ વધારે હોય છે.
મારી બધી વાત સર્વાંગે સચ્ચ છે અને એમાં રજા માત્ર પણ અતિશયોક્તિ નથી.
કંઈક રહી જતું દરો એ બનવા જોગ છે. આ જાતનું નિવેદન હાલના શુદ્ધપતિઓ
એક અથવા બીજા કારણે ન કરી શકે, પણ સર્વેને આ જાતની વાતો કહેવાની રહે છે.

'હોય તો ભલે કહે. જો વાંચન માટે હપથોગ ન થાય તો પણ " છાત્રાસય "
માં એક લેખ તરીકે તેનો હપથોગ કરી શકો છો.

લી. તમારા

.....ના

વન્કે માતરમ્.

જોઈએ છીએ એક સુપરવાઈઝર.

એક કોમી વિદ્યાર્થીબંધન માટે એક એન્જીનેટ સુપરવાઈઝર જોઈએ છીએ.
ચાણામાં કામ કરતા શિક્ષકને પસંદગી આપવામાં આવશે. ભવનમાં તેણે
રહેવાનું છે. નીચે પ્રમાણે વિલાગો વાર કામ કરવા તેણે તૈયાર રહેવાનું છે.

વિદ્યાર્થીઓને લગતું:—

- (ક) સવારે ઘંટ વગાડીને વિદ્યાર્થીઓને જગાડવા તથા તેઓ વખતસર નાહીને પરવારે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ખ) સવારે વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમુદપ્રાર્થનામાં જોડાવું અને તેઓ પ્રાર્થનામાં હાજર રહે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ગ) પ્રાર્થના બાદ વિદ્યાર્થીઓ વાંચવા જેસે ત્યારે તેમની સામે ખુરશી નાખીને ૧૦ વાંચ્યા સુધી ચોક્કસ કરતાં બેસવું.
- (ઘ) વિદ્યાર્થીઓ સવારનું ભોજન લે ત્યારે હાજર રહેવું.
- (ઙ) સાંજે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાંથી છૂટે પછી તેમની લવનમાં હાજરી લેવી, તથા તેઓ ફરવા અથવા રમવા બરાબર વખતસર જાય અને નિયમસર પાછા ફરે તેનો જાહેરસ્ત રાખવો.
- (ચ) રાતના વાળુ વખતે હાજર રહેવું.
- (છ) રાતના પ્રાર્થના વખતે હાજર રહેવું અને તે સમયે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કંઈ વાચન, ચર્ચા વગેરે કરવાં.
- (જ) વિદ્યાર્થીઓ સુધ જાય પછી તેમની પાસે ફરી આવવું.
- (ઝ) ફરવા જવાને બહાને કોઈ વિદ્યાર્થી ગામમાં રખડવા ઉપડી ન જાય તેની દેખરેખ રાખવી. તથા લવનની બહાર કંઈ ખાવ નહિ તેમની ચોક્કસ કરવી.
- (ઞ) લવનમાં વિદ્યાર્થીઓ પાનાં, લમરડો વગેરે કોઈ જાતની અનિષ્ટ રમતો ન રમે તે ધ્યાન રાખવું.
- (ટ) વિદ્યાર્થીઓનાં કામો વહેંચી આપવાં અને તે દરેક બરાબર કરે છે કે નહિ તે તપાસવું.
- (ઠ) વિદ્યાર્થીઓને કપડાં, પુસ્તકો, શાળાની શ્રી, નોટ, કામળ, પેન્સિલ વગેરે સમગ્ર લવન તરફથી આપવામાં આવે છે, માટે તે વસ્તુઓ તેમને બરાબર વહેંચી આપવી, વખતો વખત તપાસતા રહેવી અને તેને લગતી સમગ્રી બચરસ કરવી.
- (ડ) વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર્ય ઘડવા પર, અભ્યાસ પર, શરીર બાંધવા પર અને વર્તન પર ખાસ ધ્યાન આપવું. જરૂર લાગતાં શિક્ષા કરવાની છૂટ છે.
- (દ) લવનની અંદર વિદ્યાર્થીઓ હમેશાં ડાબા ડમરા ચઢી રહે અને હમેશાં વાંચ્યા જ ફરે તેની ખાસ સંજ્ઞાથી દેખરેખ રાખવી.

(જી) તેમની અંદર નવી નવી પ્રવૃત્તિઓ માટે ઇચ્છા જગાડવી, પણ તેના બાવહારિક પ્રયોગોને અવકાશ ન આપવો.

હિસાબને લગતું:—

- (૧) ભવનનાં નાણાં સંગ્રહે સર્વે વહિવટ કરવો, બ્યાજ ઉધરાવવું, રોજ-મેળ, ખાતાવહી, ડાયરી, સંવેધું વગેરે બધું સંભાળવું.
- (ખ) બધાં બીલો ચુકવવાં, બધી ઉધરાણીઓ કરવી અને પહોંચી તૈયાર કરવી.
- (ગ) માસિક પગાર ચુકવવા.
- (ઘ) ભવનના પૈસા સંગ્રહી સંપૂર્ણ વહિવટ કરવો.

કોઠારને લગતું:—

- (૧) ભવનના કોઠારને લગતો સર્વે દાણો, મશાલો, કાંઈ વગેરે મુર્ચ વસ્તુઓ ખરીદવી, સંભાળવી અને તૈયાર કરાવવી.
- (ખ) હમેશના સિધાની બુક રાખવી, અને માસિક સિલિક મેળવવી.
- (ગ) ભવનમાં જે જે જમણો અપાય તેનાં બીલો તૈયાર કરવાં, અને જમણ અપાયાના ખર્ચ તે આપનારને એક પોરટ ટાઈપી આપવા. (દર વરસે લગભગ ૧૦૮ જમણો નોંધાએલાં છે.)
- (ઘ) રસોડામાં જમણની વધવટ પર નજર રાખવી અને તેની વ્યવસ્થા કરવી.
- (ઙ) કીડાની વેપરાશ ઉપર ધ્યાન રાખવું.

સ્કેટરીને લગતું:—

- (૧) સેક્રેટરીની સલામતે અડવાડિયે બે તથા વખત જવું અને તેમની બધી મુશ્કેલીઓનો એમલ કરવો.
- (૨) સેક્રેટરી અડવાડિયામાં એક બે વખત સાંજે ભવનમાં આવશે, તેમની રાહ જોઈને હમેશાં સાંજે બેસી રહેવું.
- (૩) તેમની સાથે સ્વતંત્ર વિચાર જેવી વસ્તુ વર્તનમાં ન રાખવી.

પરચુરણ:—

- (૧) ભવનના નોકરો પર જરાયર દેખરેખ રાખવી અને કોરોડોનો જરાયર હિસાબ રાખવો અને વારંવાર મેળવવો.
- (૨) ભવનની ક્લાયએરીનાં પુસ્તકો, છાપાંઓ વગેરે સંભાળવાં અને તેને લગતો સર્વે પત્રવ્યવહાર કરવો.

- (૩) વિદ્યાર્થીઓ નાતમાં જમવા જળ સારે સાથે જમાડવા જવું અને તેઓ જમી રહે ત્યારે તેમને લઈને પાછા ફરવું.
- (૪) જ્ઞાતિમાં લગ્ન વગેરે પ્રમંથે ભવનના ચોપડા લઈને પૈસા ભરાવવા જવું અને તે પૈસા ગરાગર ઉઘરાવવા.
- (૫) નવા વરસની સવારે બોણી ઉઘરાવવા વિદ્યાર્થીઓની સાથે જવું.
- (૬) આ ઉપરાંત સેક્રેટરી જે ફરમાવે તે કરવા તૈયાર રહેવું.

ખાસ સુચના—

આ ભવનની સર્વે વ્યવસ્થા વ્યાવહારિક રીતે સેક્રેટરી જ કરે છે, જે કાયમી છે. કમીટી વગરે એક જો વખત મળે છે, કારણકે કાર્યમ કરવું મુશ્કેલ પડે છે; અને કમીટીના ફેટલાક મેમ્બરે ભાડે ગાડી કરીને આવે છે જેનું ભાડું ભવનને સુધવવું પડે છે. માટે કમીટી વારંવાર મળી શકતી નથી.

ઉમેદવારે નીચેની શરતો ખામ પ્યાનમાં રાખવી પડશે. નિશાળમાં જવા સિવાય તેનાથી ભવનના કામ ઉપરાંત બહાર નહિ જઈ શકાય. ફરવા જવાનું, કોઈ પણ મંદિર પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવાનું, એ સર્વે છોડી દેવું પડશે. ભવનમાં સતત લાગરી બેઠાશે. ભવન પાસે મારા ખુલ્લું રહે છે, એટલે વેકેશનો નથી.

રહેવાને માટે એક ઓરડો મળશે, જેમાં કુકુંબ સહિત રહી શકાશે; અને તેમાં રાંધવાનું, ન્હાવા ધોવાનું, કોહર, સામાન વગેરે રાખવાનું, સુવાનું બધું કરી શકાશે.

પગાર રૂ. ૩૦ થી ૩૫—

“છાત્રાલય”ના તંત્રીને સરનામે અરજ કરો.

મારો અનુભવ

શિક્ષકનો ધંધો ગ્વીધર્માને પાંચ વરસ થઈ ગયાં હતાં. જે શાળામાં હું શિક્ષક હતો તે શાળાને ધોનાનું છાત્રાલય પણ હતું. શિક્ષકનો ધંધો ફરતો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને લગતી નાની મોટી અનેક બાબતોમાં છાત્રોલયનાં ખાંધાં શોધતો અને શૂદ્ધપતિઓની અણુઆવડન ઉપર ખીખતો. ક્યારેક ક્યારેક તો મને એમ પણ થતું કે આ સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વશાસનના જમાનામાં છાત્રાલયમાં શૂદ્ધપતિ ન રાખવામાં આવે તો પણ શું? શિક્ષકનો

દાર્પમાં તે વિદ્યાર્થીને પોતાનાથી વધારે જ્ઞાન જ્ઞાન ચદાવતી જરૂર પડવાની જાય છે તેથી શાળામાં શિક્ષક ન હોય તો ચાલે જ નહિ. પરંતુ છાત્રાલય એ તો શુદ્ધિના શિક્ષણથી પર એવી એક તરફોને માટે જીવન જીવવાની સંસ્થા છે. અને જ્યાં તરફો સ્થાપના થાયેલા અને જવાબદારીના ભાન-વાળા હોય છે ત્યાં છાત્રાલયજીવનના કાયદાઓ પોતે જરૂર પોતાની મેળાએ ઉભી થાય છે. વિદ્યાર્થીજીવનને જ્યાં વધારે પ્રતિભાતી મદદની અપેક્ષા ઉભી થાય ત્યાં શાળાના શિક્ષક મારફત તે જે જોઈએ તે મેળવી શકે છે.

મનમાં આવી વિચારસરણી યોગ્યાગ જ કરતી હતી તે જ સમયે જગ-ખર એવા અંતેગો ઉભા થયા કે મારે શાળાના શિક્ષકની સાથે સાથે જ છાત્રાલયના ગૃહપતિનું કામ પણ કરવાનું માથે આવ્યું. મારા મનથી એ કામ જેટલું રસિક હતું તેટલું જ મહેતું પણ હતું. ખાવાપીવાને લગતી તેમજ હમેશના અન્ય વ્યવહારને લગતી જાગનોમાં હાથ નીચેના કારકુન કોઠારી તેમજ રસોયા મારફત ચણાથી લેવાયે તેથી કસપના હતી. શાળામાં નહિ જવાનો જે વખત હશે તેમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે રજવણી વિષયક અનેક-વિધ પ્રવૃત્તિઓ શોધી કાઢીશ, અને સાજના સમયમાં રમનોના અવનવીન કાર્યક્રમો ચોજી ચરવા તો વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળાંઓ લઈ દૂર દૂર કરવાની લહેજત માણી ગયાય વિદ્યાર્થીઓનાં મન આકર્ષી લઇશ, તેવાં સ્વમાં સેવતો હતો. વિદ્યાર્થીઓના નવરાશના વખતનો નેમની પાસે ઉપયોગ કરાવવો અને શાળાના શુદ્ધિના કાર્યમાં તેમને મદદગાર થઈ પડતું એટલું જ છાત્રાલય-જીવનનું કોય મારે મન હતું. અને આવી કસપનાથી પ્રેરાઈને મારા શિક્ષકના ધધાતી રાથે છાત્રાલયના ગૃહપતિ જનવાનું કામ મેં સ્વીકાર્યું. વિદ્યાર્થી-ઓની સાથે વસવાનો મને જોખ હતો અને મારા પોતાના ઘરની જંગમ નહિ જેવી હતી. તેથી શાળામાંથી રાંધે છાત્રાલયમાં રહીશ અને વિદ્યાર્થી-જીવનમાં વધારે જોતપોત થઈ જઈશ નેતી મહેત્વજીઓ રાખી દતી. આમ કરવાથી મારા શિક્ષકના જીવન ઉપર પણ સુંદર અસર થશે અને માનસ-શાંતિની દૃષ્ટિથી શિશુઓનું કાર્ય વધારે સફળ થશે તેમ પણ લાગ્યા કરતું હતું. આવા તરંગોથી મોહાઈ ગૃહપતિ પર સ્વીકાર્યું.

પહેલે જ દિવસે સવારમાં વહેલો ઉડી વિદ્યાર્થીઓની પ્રાર્થનામાં હાજરી આપવા માટે પ્રાર્થનામંદિરમાં ગયો. છાત્રાલયમાં એકઠે ને સો વિદ્યાર્થીઓ હતા પરંતુ સવારની પાંચ વાગ્યાની પ્રાર્થનામાં આંખ ફેરવું તો માત્ર પંદર જણની જ હાજરી જણાઈ. પ્રાર્થનામંદિરના કારમાં પ્રવેશ કરતાં જ મનમાં

કૂંગરાયો ! બધા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાર્થનામાં હાજર રહેવું જ જોઈએ એવો વિચાર એક ક્ષણ માટે પસાર થઈ ગયો. તે જ ક્ષણે ગૃહપતિમાં ક્રોધ ને જોઈએ, ગૃહપતિ પરજો ફરજ ન હોય તેવા કેળવણીના મહાન સિદ્ધાન્તો પણ ગનમાંથી પસાર થઈ ગયા. જાને વિચારોનું હૃદયુક્ત શમ્યું ન શમ્યું અને હું સાક્ષાત્ પ્રાર્થનામંદિરમાં જઈ ઉભો રહ્યો પ્રાર્થના શરૂ થવાને પાંચેક મિનિટની વાર હતી. મેં અનેક મોટી મોટી મેદનીઓમાં હાજરી આપી હતી; અનેક સભાઓમાં ભાષણો. પણ ક્યાં હતાં અને ખુદ મારી શાળામાં તો મધ્યા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ધીર ગંભીર બની રાજે રાજ પડિતાઈ યોગતો હતો. પ્રાર્થનામંદિરમાં તે જ વિદ્યાર્થીઓ હતા; હું પણ એનો એ જ હતો. પરંતુ કોણ જાણે શું થયું કે મારું શરીર ધ્રુગવા લાગ્યું. મન શન્ય થઈ ગયું, હૃદયના ધગદગરા વધ્યા અને ક્યાં બેઝવું અને શું કરવું તેની સૂઝ ન પડી. એક ટાણે આમ પસાર થઈ હશે. તુરંત જ મેં મારું સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવી લીધું. મને મારી જાત માટે શરમ આવી. પ્રભાતના અંધારામાં કોઈ ન દેખે તેમ મેં મારી જાનને ફિટકાર કર્યો અને વિદ્યાર્થીઓની નાની નાની હાસોની સામે તેમની સમક્ષ મોટો બા થઈને બેસી ગયો.

પ્રાર્થના શરૂ થઈ. પ્રભાતના પહોરમાં મમકાજ શરૂ કરતા પહેલાં ધનુરસમરણ અસંત આવસ્થક વસ્તુ હોઈ છાત્રાસયજીવનમાં સમૃદ્ધપ્રાર્થના દ્વારા વ્યક્ત થતી જ જોઈએ એવી માન્યતા હું ધરાવતો હતો. આજ દિવસ સુધી મારી માન્યતા કેવળ માન્યતા જ રહી હતી. વ્યવહારમાં ઉતારવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો નહોતો. આજે તે પ્રસંગ સાંપડ્યો. પ્રાર્થના દસથી બાર મિનિટ ચાલેલી એ દમ બાર મિનિટ દરમ્યાન જીવનમાં કદિ નહિ વિચારેલા અનેક વિચારો મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા. છેલ્લી બે ત્રણ મિનિટ વખતે તો આંખમાં નાનાં એવાં ઝેરાં પણ આવી ગયાં. ધનુર ધનુરને ઠેકાણે રહ્યો અને મારાં મન તથા શરીર કોઈ જૂદા જ વ્યવસાયમાં રાંધાયાં. હું દિહમ્બ બની ગયો. શું થાય છે તે સમજાયું નહિ. ત્યાં તો પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને મારા મનમાં મેં અગાઉથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે અને વિદ્યાર્થીઓને જાહેર કર્યા પ્રમાણેનું પ્રવચન કરવાનો સમય થઈ ગયો. પ્રાર્થના ચાલ્યા પછી હૃદયના ધગદગરા કંઈક શમ્યા હતા તે ફરીથી એક ક્ષણમાં ફિગ્યુર થઈ ગયા. છતાં હિંમત રાખી મારે કહેવાનું હતું તે મેં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કહ્યું. આજે તો મારા મનમાં પ્રાર્થનાની ગંભીરતા અને વિદ્યાર્થીઓએ તેમાં આપતી જોઈતી ફરજિયાત હાજરી એ બે જ વસ્તુઓ ધોળાયા કરતી હતી.

મારા પોતાના સાક્ષાત્ જીવનમાં આજે મેં જે જાનને વસ્તુઓમાં નિષ્કળતા મેળવી હતી. જતાંય મારી પાસે જેટલો શબ્દભંજર હતો, જેટલી વાક્યાતુરી હતી તે વાપરીને એક ભારેખમ પ્રવચન કરી નાખ્યું. [ચાલુ]

દરબાઇ.

• ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

આપણા ત્રીજા સંમેલનની તારીખો નક્કર આવતી જાય છે. માર્ચ માસના :આખરના દિવસો લગભગ ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન અમદાવાદમાં ડાકસાહેબ કાલેલકરને આંગણે ભરવામાં આવશે.

આ ત્રીજું સંમેલન મહેલાં જે સંમેલનો કરતાં વધારે આકર્ષક છે એ કહેવાની જરૂર નથી. લાવનમરતું પહેલું સંમેલન છાત્રાલયની દિશામાં નવું પગલું હતું. છાત્રાલયનો પ્રશ્ન એ માત્ર શેડીઆ લોકોનો કે નાતના મરેલોનો પ્રશ્ન નથી પણ કેળવણીનો પ્રશ્ન છે એટલે પછાર માત્ર એ સંમેલનમાં થયો. એ સંમેલને મુદ્દપતિઓને, માત્રાપોતે, દાનવીરોને, સેક્રેટરી-ઓને, શિક્ષકોને, કેળવણીખાનાના ઉપરીઓને છાત્રાલયની સંસ્થા તરફ એક નજર નાખતા ક્યાં. બીજું સંમેલન અમરેલીમાં થયું. બાઇ જગજીવનદાસે પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ છાત્રાલયસેવામાં ગાળ્યો છે એટલે તેમણે કાકા કાલેલકર 'જેવા પ્રમુખને મોતાને આંગણે બોલાવી છાત્રાલય જીવનની દિશ્સુરી કાઢ્યાવાડ ગૂજરાતના મહેમાનોને સુજલ કરી આપી અને પોતાની સેવાને કૃતાર્થ કરી.

આ ત્રીજું સંમેલન ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભરાય છે. પૂજ્ય ગાંધીજીએ અને તેમના સત્યાગ્રહાગ્રમે આખાયે અમદાવાદને આજે તીર્થ જનાવી મુક્યું છે. પૂજ્ય ગાંધીજીના જીવનના એક અગ્ર ઉપાસક કાકા કાલેલકર. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ એટલે એ જીવન મિશ્નિતોને આજના કેળવણીના રૂપમાં સિદ્ધ કરનારી સંસ્થા.

આપણાં છાત્રાલયોને આપણે ઘણી વાર સારી માઠી વીંધીઓ કહી સંબોધ્યાં છે. જ્યારે જ્યારે આપણે છાત્રાલયજીવનનો વિચાર કરતા એકા ઈએ ત્યારે ત્યારે પહેલાંના વખતના આશ્રમોની કલ્પના આપણા મનમાં આત્મા વિના રહેતી જ નથી. વસ્તુસ્થિતિ અને આદર્શ વચ્ચેનો આ તફાવત આપણને રોજ મુંઝવે છે અને આપણે અસતોષ ટળતો જ નથી. આજે વખતે એ કલ્પનાના આશ્રમજીવનને વ્યવહારમાં ઉતારી દેનાર સંસ્થાને

આંગણે આપણે ઉભા રહીએ એ જ સંમેલનનો અપૂર્વ લક્ષણ છે. કેટલાયે છટાદાર ભાષણો, કેટલીયે સુદ્ધિના ચમકારા ભરેલી ચર્ચાઓ અને કેટલાયે પ્રશ્નોત્તરો જે ન આપી શકે તે આપણને ચીને આ બે આશ્ચર્યો બેવાથી મળશે એમ મને લાગે છે. બેસક, જેઓ આવાં સંમેલનોમાં આંખો મીચીને જ આવે છે અને રંગભૂમિથી ચતાં ભાષણો એક કાને જાણીને બીજા કાને કાઢી નાખવા સિવાય બીજું કશું જેમને કરવું નથી તેમને માટે તો આ સંમેલન કેવળ નિરાશાદાયક થવાનું છે એમાં શંક નથી.

ઉપરાંત એક ખાસત તરફ આપણું રહેજે ધ્યાન જાય તેમ છે. પહેલાં બે સંમેલનો અમુક રીતે પ્રચાર જેવાં હતાં એટલે તેમાં પ્રેક્ષકોની મંજૂર મોટી હતી. પણ આવાં સંમેલનોમાં ત્યારે પચરંગી પ્રેક્ષકોની સંખ્યા વધી જાય છે ત્યારે ગૃહપતિઓ જેવા ખુદ કામ કરનારાઓને પોતાની મુઝવણો ઉદ્દેશવાનો અવકાશ ઓછો મળે છે. પહેલાં બે સંમેલનોમાં આ પ્રમાણે થયું તે યોગ્ય હતું. હવે પછીના આ ત્રીજા સંમેલનમાં છાત્રાલયમાં રીતસર કામ કરનારા ગૃહપતિઓ અને સેક્રેટરીઓને જ ધ્યાનમાં રાખી કાર્યક્રમ ગોઠવાય એવી અમારી નમ્ર માંગણી છે. આમ થવાથી કદાચ બહારના પ્રેક્ષકોને રસ ઓછો પડશે પણ સંમેલન જે છાત્રાલયો માટે ભરાય છે, તે છાત્રાલયોના કામને તો તેથી લાભ જ છે. મારી તો ખાતરી છે જ કે કાકા કાલેલકર પોતે પણ આવા સંમેલનને પસંદ કરે છે એટલે તેઓ પોતે આપણા સંમેલનની દિશામાં આટલો ફેર તો અવશ્ય કરશે.

નાનાભાઈ.

મારી ડાયરીમાંથી

તા. ૧૨-૯-૧૯ : રાત્રિના ૧૦

આજ સવારે કેશુભાઈ મળવા આવ્યા. મારા કામમાં તેમને કીક રમ પડતો હોય એમ લાગ્યું. છાત્રાલયના ગૃહપતિનું કામ કેટલું વિદ્ય છે તેનો ખ્યાલ ખાસા અડધા કલાકના ભાષણથી મેં તેમને આપ્યો ! મારા પોતાના કાર્યમાં સેક્રેટરી સાહેબ વગર સમજ્યે દબલગિરી કરવા આવે તો કેવી રીતે હું તેમને ચૂપ કરી દઉં, અને વખત આવ્યે બેહકમી સામે કેવી દલતાઈી લઉં તે મંજૂર મેં તેમને ખૂબ દુઝક ભાષામાં કહ્યું. મારી કાર્યનિષ્ઠાથી અને અડગ હિંમતથી તેઓ ખૂબ ખુશ થએલા દેખાયા. મારી સાથેના પરિચયથી પોતાને ધન્ય માની તે ગયા.

ધનરને પણ મારી કસોટી આજને આજ કંપી હશે. સાંજના ભાગમાં સેક્રેટરી સાહેબ છાત્રાલયમાં આવ્યા. રમતની ઓરડીમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ક્રિકેટનો સામાન કાઢી આપતો હતો. પરીક્ષાનો સમય નજીક આવે છે, અને રાત્રે વાંચવાનું રહેશે તેથી રમતને વખતસર જ પૂરી કરવા બાબત નેતાને સૂચના આપતો હતો તે જ વખતે બરાબર સેક્રેટરી સાહેબે ઓશરીના પગ ધિયા ઉપર પગ મૂક્યો. વિદ્યાર્થીઓ રમતના મેદાન તરફ આવ્યા ગયા પછી સેક્રેટરી સાહેબે જે મારી સાથે વાતચીત કરી તે આવી હતી:—

“ પરીક્ષાનો સમય નજીક હોવા છતાં આ હોદ્દાઓને રમતમાં વખત બગાડવા કેમ છુટ આપો છો ? ”

“ સાહેબ, રમત એ લુવાનીનો પ્રાણ છે. તરબોળે રાજ એકાદ શ્વાક તો રમવું જ જોઈએ ને ? ”

“ એ તમારું ‘ રમવું જ જોઈએ ’ હમણાં તમારા ખીસામાં જ રાખો. મારતર, પરીક્ષાના વખતમાં તો બધા હોદ્દાઓને પરાણે પણ અભ્યાસમાં જ લગાડવા જોઈએ. ”

“ પણ સાહેબ, રમત એ પણ કેળવણી જ છે ને ? અને રમતમાંથી નવો પ્રાણ લઈને આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પછી એવડા જોરથી વિદ્યાભ્યાસમાં લાગી શકશે. ”

“ મારતર, એ તમારી પંડિતાઈ પરીક્ષાના સમયે નહિ ચાલે, સમજ્યા ? અહીં તો પરીક્ષામાં પરિણામ નજીક આવે તો આપણી દરીફ ઓડિંગને લાધું ફારી જાય. તમારા કેળવણીના વિચારોને હમણાં એક બાણું રાખી વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરાવ્યે જાઓ. ”

“ પણ સાહેબ..... ”

“ એ પણજણ મારે નથી માંલજવું. ધનજીભાઈએ મને આજે સવારે વાત કરી સારથી જ મારા મનમાં ચટપટી થઈ હતી. મને ખીક જ હતી કે તમે કંઈક આહું જરૂર વેતરશો. તમે જાણ અને વિદ્વાન જરૂર છો, પણ સાથે જ વ્યવહારજ્ઞાન વિનાના વેદીયા છે. આ વિષયમાં તો તમારે હું કહું તેમ કરવાનું છે. આજે હવે હલે છેકરાઓ ગયા. પરંતુ આવતી કાલથી વહેલા જમાડવાનો પ્રયત્ન કરજો અને જમાડીને વાંચવા બેસાડી દેજો. કાલે અભારે હું પાછો એક આંટો આવી જઈશ. ”

આટલું કરી સેક્રેટરી સાહેબ નો ગયા. હું દિંદિમઠ ઉભો જ રહ્યો. જતી

વખતે તેમને નમસ્કાર કરવા પણ બૂલી ગયો. મારા મનમાં વિચારો ધોળાવા લાગ્યા. વગર સમજ્યે દખ્ખગિરી કરનાર સેક્રેટરી સાહેબની પણ સામે થવાની મારી બહાદુરી ક્યાં ચાલી ગઈ? સત્યનિષ્ઠા અને કર્તાવ્યપરાયણતાને આગ્રહથી વળગી રહેવાની મારી તાકાત ક્યાં છૂપાઈ ગઈ? આવી પરિસ્થિતિમાં 'શૂંદ્રપતિ' તરીકે જ નહિ રહેવાના અને આવતી કાલે જ રાજીનામું આપી ચાલ્યા જવાના ઉન્માદી તરંગો પણ મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા. તે વખતે તો કશો જ નિર્ણય ન કરી શક્યો.

વખત વહેવા લાગ્યો. સાંજ પડી અને મારી વિચારસરણીએ કહા-પણની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી. આ બધી ગાંઘાઈ હતી. જાનોમાનો કામ કર્યે જતને! એમ કંઈ તડ તે ફડ તે થતું હશે? એ તો ધીમે ધીમે સુધરતું જશે. ટાઢા પેટની ફિપ્યા ત્રીશતી નોકરી નકામી શા માટે ફેંટી દેવી?

છાત્રાલયોના સેક્રેટરી સાહેબો, મારા જેવા નિર્મોહ્ય માણસો સાથે તમારે કામ લેવાતું હોય ત્યાં પછી પ્રગતિની શાની? આશા રાજો છે? અમારી જ નખળાઈ તમારા જેવા ખીખઓ ઉપર ઓઢાડી દઈ જતને છૂપાવતાં અમને આગ્રાદ આવડે તેમ છે!

છાત્રાલયોનું બાની તે અરેરે કાના હાથમાં આવી પડ્યું છે?

હરમાઈ.

પ્રેમની ફરજ?

રામશંકર સંસ્કૃતનો વર્ગ લેતા હતા. વિનાયક હાંકતો હાંકતો આવીને કહે: "રામભાઈ, ચાલો જલદી; હરિલાલ ખૂબ મુંઝાય છે. તમને બોલાવે છે."

હરિલાલ રામભાઈનો માનીતો શિષ્ય. આઠ દિવસથી તેનો તાવ આવતો હતો. રામભાઈ પાસે હોય ત્યારે હરિલાલ પોતાની માંદગી બૂલી જાય. રામભાઈ ઉપર તેનો અદ્વિતિમ પ્રેમ હતો.

સંસ્કૃતનો વર્ગ પૂરો કરી રામભાઈ હરિલાલ પાસે ગયા.

*

*

*

હરિલાલનો તાવ ઉતરી ગયો હતો. છાત્રાલયને ઓટલે બેસીને દાંતણુ કરતો હતો. ખીખ વિદ્યાર્થીઓ, શાળામાં જવાની તૈયારી કરતા હતા. એક પછી એક વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાંથી નીકળી રસ્તાની પેલી પાર નિશાળ હતી તે તરફ જવા લાગ્યા. કિશોરીલાલ છાત્રાલયના ફાટક આગળ ઉભા

ઉભા શાળામાં જતા વિદ્યાર્થીઓને રવાના કરતા હતા. દિશોરીલાલ જુવાન હતા. ૨૮ વર્ષની ઉંમર હશે. સંસ્થામાં આજીવનપ્રખ્ય તરીકે જોડાયા અને માત્ર ત્રણ વર્ષમાં જ મુખ્ય ગૃહપતિને પદે ચઢ્યા હતા.

થોડા જ વખતમાં બધા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં આદ્યા ગયા.

હરિલાલનું દાતણ ચાલુ જ હતું. દિશોરીલાલ ઉભા હતા ત્યાંથી ધીરે ધીરે તેની પાસે ગયા. સ્નેહભરી નગરથી હરિલાલ તરફ જોઈ તેમણે પૂછ્યું : “કેમ હરિલાલ, આજે કેમ છે ?”

“હા, આજે સારું છે.” હરિલાલે જવાબ આપ્યો.

“હરિલાલ, હું તમને એક વાત કહેવા આવ્યો છું.”

હરિલાલે કહ્યું : “પણ બોલ્યા વિના ગૃહપતિના મ્હોડા સામું જોઈ રહ્યો.”

“હરિલાલ, એક વાત કહેશો ? તે દિવસે તમે શાળામાંથી રામલાલને કેમ બોલાવી લીધા ?”

“હા, હવે બહુ મુંઝાનો હતો તેથી બોલાવી લીધા.”

“પણ અમે આટલા આટલા ગૃહપતિઓ અહીં હોવા છતાં શિક્ષકને બોલાવવાની રીત જરૂર પડી ?”

હરિલાલનું મ્હોડું ઉતરી ગયું. તે નિઃશબ્દ રહ્યો. હાથમાંનું દાતણ આટલા ઉપર મૂકી તે શૂન્ય નગરે પોતાના અંશુકા તરફ જોઈ રહ્યો.

દિશોરીલાલ શિસ્તના બહુ શોખીન હતા. સંસ્થામાં વ્યવસ્થાશક્તિ તે દિશોરીલાલની જ. સંસ્થામાં શિસ્ત જાળવવામાં તે બહુ જ કડક રહેતા. સ્વસાય બહુ જ કામગીરી છતાં કર્તવ્યની પરિપૂર્તિમાં કામગીરી આડે ન આવે તેની સંભાળ દિશોરીલાલ હમેશાં રાખતા. પોતાના દરેક કામ તરફ કર્તવ્યની નજરે જોવાની તેમની દષ્ટિ હતી. હૃદયની કામગીરીને એ નમગાઈ ગણતા અને તેથી પ્રતિજ્ઞા પોતાના અંતરની કામગીરી પોતાના કર્તવ્યપાત્રની આડે ન આવે તેની યોગી તે રાખતા.

હરિલાલને પહેલાં સવાલ પૂછ્યો ત્યારે દિશોરીલાલનો અવાજ મૃદુ હતો : “તેમાં તેના અંતરની કામગીરીનું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ હતું. પણ એક જ ક્ષણમાં હરિલાલે એક શિક્ષકને બોલાવી લેવામાં શિસ્તનો જે ભંગ કર્યો હતો તેમનું સ્મરણ તેમને થયું. અને હમેશા મુજબ તેમની કસોટીએ પ્રેમ-ગીતાને ઢાંકી દીધી.”

થોડા દડકે અવાજે તેમણે ફરી હરિજ્ઞાનને પૂછ્યું: “અમે ત્રણ ત્રણ ગૃહપતિઓ હોવા છતાં તમે રામભાષને તેના કામમાંથી બોલાવી લીધા તે તમને ખરાખર લાગે છે?”

હરિજ્ઞાનથી હવે રહેવાયું નહિ. તે શરમાયો, મુંઝાયો, ખેંચીયો. કિશોરીલાલને તે ખરાખર આગ્રાજનો. તેની આંખમાંથી આંધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે નિઃશબ્દ રોવા લાગ્યો.

કિશોરીલાલ હવે થોડાક નરમ પડ્યા. તેમણે પોતાનો અવાજ થોડો સામ્ય કર્યો અને કહ્યું: “હરિજ્ઞાન, તમારે મુંઝાવું નહિ. હું કંઈ ખીન છું તે તમને પૂછતો નથી. મને સાચું જ કહી દો. મને મોકો તમે રામભાષને કેમ બોલાવ્યા?”

આ વખતે કિશોરીલાલના મોઢા ઉપર ઔઠારીન્યની છટા હતી. વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાનન આપવું એટલી જ શિક્ષકોની ફરજ છે; વિદ્યાર્થીના શરીરની તેમ જ આત્માની સંભાળ મર્યાદા ગૃહપતિને માથે છે એમ તે માનતા હતા. પોતાનું કામ પોતાને કરવાની તક ન મળતાં ખીન તે કામ ફરી ગયા તે ચરતુની વિષદશા તેમના મોઢા ઉપર દેખાતી હતી. તેમણે ફરી હરિજ્ઞાનને કહ્યું: “હરિજ્ઞાન, સાચું કહેજો. જરા પણ ખીક રાખ્યા વગર કહેજો. હું બોશીસમાં બેઠો હતો છતાં તમે મને કેમ ન બોલાવ્યો?”

હરિજ્ઞાને એક વાર ઉંચું જોયું. કિશોરીલાલની મુદ્રા ઉપર દુઃખમિત્ર કામળતા જોઈ તેને થોડુંક ધૈર્ય આવ્યું. તે એક એક શબ્દ ધીમે ધીમે બોલી ગયો: “હા, મને તમારી ખીક લાગે છે.”

આજે કિશોરીલાલની આસ વિનિતિથી રામભાષ તેમની સાથે ફરવા ઉપજ્યા હતા. સંધ્યાનો મમય હતો. પખીઓ આસવાસનાં ઝાડવાંમાંથી નીઃણી પશ્ચિમ તરફ ઉડતાં હતાં. ચરવા ગએલી ગાયો પોતાના નિવાસ તરફ પાછી ફરતી હતી. કિશોરીલાલ અને રામશંકર બન્ને મૂંગા મૂંગા ચાલતા હતા. બન્નેના અંતરમાં જુદી જ જલતના પિયાર ચાલતા હતા. રામભાષ વિવારતા હતા કે કોઈ દિવસ નહિ અને આજે જ કેમ મને કિશોરીભાષજો ફરવા બોલાવ્યો? કિશોરીલાલ વધારે ગંભીર દેખાતા હતા. તેમના અંતરમાં કાંઈ તોફાન ચાલતું હતું તેની સ્પષ્ટ નિશાની તેમના મોઢા ઉપર દેખાતી હતી.

કેટલોએ વખત બન્ને જણા નિઃશબ્દ હતા અંતે કિશોરીલાલે મૌન્ય તોડ્યું. તેમણે કહ્યું: “રામભાષ, જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વગર મને આજે

તમારા વિચારો જાણ્યો. હું એક પ્રકારી મુંઝાડો છું. મને તેનો ઉકેલ મળતો નથી. તમને મુંઝામાં આવ્યાં છે જ મામ થયા છે. પણ તમારી ઉપર મારી નજર છે. તમે થોડા જ વખતમાં જે પણ મેળવ્યો છે તેથી મને આનંદ થાય છે અને સારું સારું અહેવાલ પણ આપો છે. હું આટલો આટલો પ્રયત્ન કરું છું, છતાં મને તમારો જેટલો પણ નથી મળતો. હું વિદ્યાર્થી-ઓની સેવાની તર નથી જતા તેના છતાં વિદ્યાર્થીઓ મારાથી બીજા છે છે અને નાસતા ફરે છે. આ વસ્તુથી હું મુંઝાયો છું. તમે વિદ્યાર્થીઓના માનીત્ર છે. વિચારી શો, આ-મલકી છે. તમારા યશની આવી મને બતાવશો ? ”

રામભાઈ થોડીવાર સ્વચ્છ દતા. અને તેમણે કહ્યું : “ કિશોરીબાઈ, તમે મારાથી વડીલ છો. તમે વધારે કાર્યક્રમ છો. તમારી નજર હું દમેશાં માની નજરે દેઉં છું તમારો મગવામ દંભને મને તમેમાં નીત નીત રહું છું મને છે. મને દંભ માટે દનારી પામેથી કદાચ શીખવાનું દેવા. તેમાં તમે જ મને પૂછો નો હું જ કંઈ સમીક્ષ ? ”

કિશોરીલાલ વધારે મંબીર મળે આવ્યા : “ રામભાઈ, આ વિવેચનો સ્વાસ્થ નથી. તેમ ઉમરમાં નાના છે છતાં જ્ઞાનમાં મારાથી વડીલ છે એમ મને લાગ્યું છે. આ મુજબજે મનને તમે મને કંઈ મદદ કરો એવી આશાથી મેં તમને પૂછ્યું. પછી તમારી ઇચ્છા ”

આંતરું જોણી કિશોરીલાલ જ્ઞાન થયા. એમની મંબીરતાથી રામભાઈ દલી મયા. કિશોરીલાલની હલનચલની હલના તેમને આવી. તે દવે બોલવા લાગ્યા.

“ કિશોરીબાઈ, જ મારા મુંઝા મેં તમને બતાવ્યો એવા છે. તમારા વિશે મને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. છતાં તમારો સિદ્ધાંતમાં મને એક જુલ જણાયા જ કરે છે. તમે એમ માનો છો કે હવનની દરેક વસ્તુ માણસે કર્તવ્ય તરીકે જ સ્વીકારવાની છે વા અસ્તવ નરીકે હોડી દેવાની છે. પણ હવનના પ્રદેશમાં આ વિચારગરથી દમેશાં કામ નથી આવતી. હું ગૃહપતિ, વિદ્યાર્થી ઉપર પ્રેમ કર્યો એ મારી કરજ, વિદ્યાર્થીની સેવા કરવી એ મારી કરજ, માંદા વિદ્યાર્થીની માવજત કરવી એ મારી કરજ-એવી દૃષ્ટિથી તમે જુઓ છો ને વિદ્યાર્થી તરફ વર્તો છો. પણ તમે બુદ્ધી મનઓ છો કે પ્રેમ વા સેવા તે અંતરનો ધર્મ છે. તે કરજ છે ને તો એકમ, પણ

દ્રુજ ઉપરાંત કંઈક તેમાં છે તે પણ તેટલું જ ચોક્કસ. અંતઃકરણની ભાવનાઓ માણસના હોદ્દાની નિયમાવલિમાં ગોઠવી ન શકાય. તમે ગૃહપતિધર્મ તરીકે વિદ્યાર્થી વિધેતો પ્રેમ સીધાંયોં તેથી જ તમે જ્ઞાતા નથી. તેથી જ તમારી અંધી મેવા છતાં વિદ્યાર્થીઓ તમારાથી બ્હીએ, છે. ગૃહપતિધર્મ તરીકે નહીં પણ હૃદયધર્મ તરીકે તમે વાત્સલ્યને સ્વીકારશો તો તમને અસાધારણ યશ મળશે. પ્રેમના રાજ્યમાં જેપારી કાનૂન નહિ કામ આવે. તમે વ્યાપાર અને વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિથી પ્રેમના ક્ષેત્રમાં કામ કરો છો. તેથી જ તમને અપયશ મળે છે. તમે આ મારી વિચારસરણી ઉપર ખૂબ વિચાર કરજો. આ કંઈ મેં તમને ઉપદેશ તરીકે નથી કહ્યું. પણ તમારા આગ્રહને વશ થઈને માગ સ્પષ્ટ વિચારો તમને જણાવ્યા છે. અવિનય લાગે તો માફ કરજો.”

હવે મર્ષનો અમ્ન ચર્ચા ગયો હતો. પૃથ્વી ઉપર ધીરે ધીરે અધારાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવા લાગ્યું હતું. સંધ્યાના ધૂસર પ્રકાશમાં પણ કિશોરીલાલની મુદ્રા ઉપરનો વિચારમગ્ન હૃદય રામચંદ્રને દેખાતો હતો.

*

*

*

ખીજે દિવસ સવારે પ્રાર્થનામંદિર આગળ ઉભા ઉભા કિશોરીલાલ ગણગણતા હતા: “હું કેવો મર્ષ! પ્રેમને વળી દ્રુજ તરીકે સ્વીકારતો હતો.”

ગો. રા. કુલકર્ણી.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે?

જાતીય વિકૃતિઓનાં અનેક નાનાં મોટાં સ્વરૂપો આપણે જોયાં. એ વિકૃતિઓ થવા ન પામે અથવા તે થઈ ગયેલી ઝોઝી થની જાય તેવા ઉપાયોનો વિચાર હવે આવશ્યક છે. જાતીય વિકૃતિનાં જૂદા જૂદા સ્વરૂપોનાં મૂળ તપાસતાં તેના કેટકેટલા ઉપાયો શક્ય છે તે આપણે હવે જોઈએ.

જાતીય વિકૃતિનું ધણામાંનું એક મોટું કારણ તે શારીરિક વિકૃતિ છે. આવી વિકૃતિ જન્મગત નજળાઈને લીધે અથવા તો અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને લીધે અથવા તો શરીરસ્વાસ્થ્યના નિયમો તરફની બેદરકારીને લીધે ઉભી થઈ શકે છે. એક નાનપણથી આ જાગતમાં જો યોગ્ય દરકાર રાખવામાં આવે તો શારીરિક કારણોને લીધે ઉભી થની જાતીય વિકૃતિઓ જરૂર અટકે. આવી પહેલું શારીરિક કારણ તે જન્મગત નજળાઈ છે. અસમર્થ

આનો આપણી પાસે દેખીતી રીતે કશો જ ઉપાય નથી. પરંતુ બાળકોના સર્જનમાં માળાપો શારીરિક દૃષ્ટિથી અત્યંત બેદરકાર હોય છે તે તરફ પણ આજના સમાજનું ધ્યાન જવાની આવશ્યકતા તો છે જ. નિર્જળ કે રોગી માળાપોનાં આળોકો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં નિર્જળ કે રોગી થાય તેમાં શી નવાઈ ? જ્યાં શારીરિક નિર્જળતા કે રોગ હોય ત્યાં જાતીય વિકૃતિઓ બહુ જ સહેલાઈથી પ્રવેશી શકે છે. હવેનો સમાજ આ હકીકત તરફ નજર રાખે તે ભાવી પ્રગતિના ઉત્કર્ષ માટે અત્યંત જરૂરનું છે.

બીજું કારણ તે આરોગ્યને વિદ્યાતક તેવી પરિસ્થિતિ છે. આજનાં આપણાં ઘરો લુઓ, આજની આપણી રહેવા કરવાની દમગમ લુઓ, આજનાં આપણાં વિનોદરથાનો લુઓ, આજની આપણી શાળાઓ લુઓ કે આજનાં આપણાં છાત્રાસયો લુઓ. એ બધેય દેશણે આરોગ્યને પોપક તેવી પરિસ્થિતિનો મોટો ભાગે અભાવ જ દેખાશે.

બીજા કસાનો વિચાર છોડી દઇએ તો આપણે છાત્રાસય ચક્ષાવનોશ-ઓએ પણ આ દિશામાં કેટલું કરવાપણું બાકી છે તે વિચારી લેવું જોઇશે. આજનાં આપણાં છાત્રાસયો વિદ્યાર્થીના આરોગ્યને પોપક તેવા વાતાવરણથી ભરચક દેખાય છે ? છાત્રાસયનું મકાન કાં તો એવા સ્થળમાં હોય છે કે જ્યાં આરોગ્યને પોપણું મળતું જ મુશ્કેલ. કાં તો તેની આસપાસની જગ્યા અને કાં તો ખુદ તેના મકાનની જ બાંધણી એવા પ્રકારની હોય છે કે જેથી વિદ્યાર્થીનું આરોગ્ય સહેજે બગડે. છાત્રાસયની આસપાસની પરિસ્થિતિ અને ખુદ છાત્રાસયની આંતર રિથિતિ વિદ્યાર્થીના આરોગ્યને પોપક ન હોય ત્યારે તેની સીધી અસર ચામડી ઉપર અને હોઝરી ઉપર થાય છે. પરિણામે નાના નાના ચામડીના રોગો વિદ્યાર્થીનાં શરીરો ઉપર દેખા દીધા જ કરે છે. ખસ, ખુજલી, ધાધર કે ગડગુમડથી મુક્ત રહી જતા કેટલા ટકા વિદ્યાર્થીઓ આપણે આજે આપણા છાત્રાસયમાં ગણાતી રાક્યું ? જે જે વિદ્યાર્થી આવા ચામડીના રોગોનો સહેજ પણ ભોગ થઇ પડે છે તે બહુ જ સરળતાથી જાતીય વિકૃતિમાં ફસાઇ જઇ શકે છે. તેવા વિદ્યાર્થીને પછી ખરાબ સોજતની કે ખોટા જ્ઞાનની મહત્તી અપેક્ષા પણ નથી રહેતી. તેને તો ઘણી વખત ખજર પણ નથી હોતી કે પોને જે કંઈ આગરે છે તે વિકૃતિનો કોઈ એક પ્રકાર છે. ઉંમર સહેજ મોટી થતાં જ્યારે તેને જ્ઞાન આવે છે ત્યારે પછી તે બિચારો મુંઝાય છે અને તેમાંથી નીકળવાનાં વાવલાં મારે છે.

છાત્રાસયોમાં શારીરિક કારણોસર ઉભી થતી જાતીય વિકૃતિઓ અંટ-
ર્ણવની હોય તો પછી આપણી પહેલી ફરજ તે છાત્રાસયની અનારોગ્ય
પરિસ્થિતિને મીટાવવી તે હોઈ શકે. છાત્રાસયની આસપાસની વ્યવસ્થા,
છાત્રાસયની આંતર વ્યવસ્થા એવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, કે જે વિદ્યાર્થીના
ઓરોગ્યને પોષક હોય. છાત્રાસયનું મકાન જતી શકે તેટલું વસતીથી દૂર
હોય; છાત્રાસયની આસપાસનું વાતાવરણ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ અને
સ્વચ્છ હોય; છાત્રાસયના મકાનની બાંધણી પૂરતા હવા પ્રકારને અવકાશ
આપે તેવી હોય; છાત્રાસયની અંદરની સ્વચ્છતા જતી શકે તેટલી આદર્શ
હોય; છાત્રાસયનાં મુનરડી પાવખાનાં મુંદર બાંધણીનાં સ્વચ્છ અને શુદ્ધ રહેલી
શકે તેવાં અને નિત્ય સાફ રહ્યાં કરતાં હોય; છાત્રાસયનું રસોડું વિશાળ
અને હવા પ્રકારવાળું હોય; છાત્રાસયની બોમનસાળા ખુલ્લી અને સુવ્યવસ્થિત
હોય; છાત્રાસયના કચરાનો તેમજ પાણીનો નિકાસ થઈ શકે તેવી
સગવડ હોય.

આ બધું છાત્રાસયના આરોગ્યને પોષક ગણાય. જ્યાં જ્યાં આવું ન
હોય ત્યાં ત્યાં તે છાત્રાસયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર દૃષ્ટિ તેમ આમડીના
નાના મોટા રોગોના બોગ યર્ષ પડે છે; અને પરિણામે જાતીય વિકૃતિ તરફ
અગ્નિપથે પણ વળી જાય છે. માટે જ આપણી પહેલી ફરજ તે આરોગ્યને
પોષક તથા વર્ધક તેવી આંતર બાહ્ય પરિસ્થિતિ છાત્રાસય માટે નિર્માણ કરવી.
હરબાઈ

છાત્રસંમેલનનાં ચોધડીયાં

વરસ વરસની અવધ પૂરી થઈ ગઈ છે અને દ્વિતીય છાત્રસંમેલનની
નોંખતો આજે આંકે સુરે વાગી રહી છે. અમદાવાદને આંગણે ધાત્રાસય
છાત્રાસય સંમેલનને નોનલું છે; આપણા છાત્રસંમેલનને કાણુ નોનરશે ?
પણુ બહો બાઈ ! મિત્રોને ત્યાં આવનાનાં નોનરા હોય ખરાં ! એમિત્રને
પ્રથમ સભાકે ગામે ગામનાં છાત્રાસયને ઓછામાં ઓછા એક પ્રતિનિધિ બધુ
રાજનગરે પધારશે; ગાંધીજીને તીર્થનગરે ત્યારે છાત્રાને આનંદઉદ્ધિ. ઉજ-
ણો. સદ્ ગણ્યતા થયા છે અને ગણ્યો કે છાત્રો જીવનવંતા છે, યોજનવંતા
છે, પ્રવિષ્ણો છે.

છાત્રસભાઓ ! આપણા મુરખી મુદ્દપતિઓ પાસે. આપણે શાં નહિ

કરીએ તો ક્યાં કરીશું ? છાત્રસંમેલનમાં આવવા માટે તમે ગૃહપતિઓને કનડાએ, ગળે આણુએ, વાજ આણુએ, હાંત લેજો, વેન કરજો પણ સંમેલનની હાજરી ન બૂલતા. જોરથી માગજો અને તેઓ આવશે જ. માગવામાં પ્રાણ હશે તો ના પાડનાર કાણ જન્મેલ છે ?

એક વરસમાં આવજો 'છાત્રમંડળ' ની સંસ્થાથી ઘણા પરિચયમાં આવ્યા છીએ. આવજો સંસ્થાજન, અને તેનાથી જન્મતું કાર્યજન વધ્યું છે. આ સંમેલનમાં આવજો ઘણું કરશું. આપ મૌને અંતરના આમંત્રણ છે ત્યાં.

અમદાવાદી મિત્રો આવજો આમંત્રણે આવજો જાણું, ગૃહપતિઓને બંગલા મળશે, આવજો કંદાર ઝુંપડામાં જમાવીશું; ગૃહપતિઓ તંબુમાં બોલશે, આવજો આકાશના ચંદ્રવા નીચે અખાડો જમાવીશું. ગૃહપતિઓ નળે ખેસી નહાશે તો આવજો સાજરમનીમાં જુદાવીશું; આ મધમાં કેટલી મળત આવશે ? પણ આવજો માત્ર દવામાં ઉડીએ તે કાંઈ ચાલે ? છાત્રસંમેલનને અંગેના ખર્ચ માટે આવજો તૈયાર રહેવાનું છે. ખદારી તમોને એક જ વિનંતિ છે.

ગામે ગામના છાત્રાલયમાંથી એક યા બે વાઇઓ અમદાવાદ આવજો અને છાત્રસંમેલનને માટેના ખર્ચ માટે આપની સંસ્થા તરફથી ઓછામાં ઓછો ૧ ફાળીઓ અમતે મોકલી આવજો. તમે માગશો તો હજારો ખર્ચવાવાળા મુશ્કેલી ગૃહપતિઓ. એ રકમ આવશે જ; અને ન આવે તો દરેક છાત્ર દીક પૈસા યા બે પૈસા એકઠા કરી, તમારા છાત્રમંડળને ઉત્સાહજો. આટલી બિહાર નહિ આવે તો છાત્રધર્મ બૂલશે.

આ તો છાત્રમંડળનાં તમને આમંત્રણ યાં. અમદાવાદ મંડળ તો હવે ગોતરાં પાડવશે. ચર્ચાઓના વિષયો મોકલવા માંડે, ન્હાના તથા સ્પષ્ટ લેખો તૈયાર રાખે, ન્હાનું એવું નાટક ભજવવા કમર કરશે. છાત્રસંમેલનનો વિજય તમારા દરેકના હાથમાં છે.

ઓછામાં ઓછાં સવાસો છાત્રાલયોના પ્રતિનિધિ બધુઓ અમદાવાદને આંગણે ઉતરે એવો મારો અભિલાષ છે; અભિલાષ પૂરવા તમે આવશો ?

૦/૦ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬, ચાના બાગ, }
સુખેશ્વર નં. ૪ }
જમનાદાસ વ. દાણી
પ્રમુખ : છાત્રમંડળ

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

સ્થળ:—ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

તારીખ:—૨૭-૨૮ માર્ચ ૧૯૨૯

સ્વાગત પ્રમુખ—

શ્રી. દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કલેલકર.

અધ્યક્ષતાપક સમિતિ:—

શ્રી. દ. બા. કલેલકર-પ્રમુખ

શ્રીમતી દન્દુબેન ચીમનલાલ

શ્રી. મણિલાલ મગનલાલ દલાલ

„ ભોગીલાલ ત્રિભુવનદાસ દાકર

„ હોરાલાલ વસંતદાસ

„ છોટેલાલ પંડિત

„ અંબિકલાલ ત્રિવેદી

„ જગજીવનદાસ ના. મહેતા

„ જેઠાલાલ ગાંધી

} મંત્રીઓ

સંમેલનના પ્રમુખ

શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ કલિદાસ ભટ્ટ.

જૂનાં ગ્રાહકોનું

લવાજમ માર્ચના અંક વળતે
ખતમ થશે. તેમણે એપ્રિલથી

ડીસેમ્બર સુધીના લવાજમના રૂ. ૦-૧૨-૦ તુરત મોકલી
આપવા. વી. પી. માં ગ્રાહકોને નાહક ચાર આના વધારે
ખર્ચ લાગે છે.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

બાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીયો : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખા: અધ્યક્ષ, છાત્રાલય: શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન: ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ
ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

તારકી સવિનય સમ્રેમ ભેટ

છાત્રાલય

(' છાત્રાલય મંડળ ' તારકી)

વર્ષ ૩ છુ

૧૯૨૬

અંક ૩ એ

માથ

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

આપણી આત્મપાસ જ્યાં જ્યાં જનર દુરીએ ત્યાં ત્યાં અમુલ્ય જ પથરાએલું આપણને દેખાય છે, છતાંએ વિનય તો અભ્યનો જ છે. ચારે કોર નાનાં મોટાં અપ્રમાથરો. મેવાનાં ભેદએ છીએ છતાંએ અતે તો ' ધર્મે જય ' છે. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ સર્વ દિંસામાં જ રાયે છે છતાં જેવારે તો અહિંસામાં જ દેખાય છે. પાપણીરૂ સમાજ પાપ કરતાં પાછું વાળી નથી ભેતો. છતાંએ આશરો તો પુણ્ય ભાવનાનો જ યોધે છે. હુદ મનોવૃત્તિઓ આપણા ઉપર અસ્વાર થઈ જશે તેવું આપણને ઘડીભર લાગે છે પરંતુ આખરે જીતે છે. તો સદ્વૃત્તિઓ જ.

આ દ્વંદ્વોના યુદ્ધને પારખતાર જ ખરો કેળવણીકાર છે.

બેવડો આદર્શ

જુવાનીના ઉંબરામાં પગલાં માંડતા તરણ પાસે મોટે ભાગે બે આદર્શો હોય છે; એક સત્તાનો અને બીજો જ્ઞાનનો. એક આદર્શ મુખ્યતઃ તેને પિતામાંથી સાંપડે છે અને બીજો મુખ્યતઃ શિક્ષકમાંથી મળે છે.

જુવાન વિદ્યાર્થી પિતાને તિરસ્કારે છે અને આહે છે. જુવાન વિદ્યાર્થી શિક્ષકને આહે છે અને તિરસ્કારે છે. પિતા તરફનો તિરસ્કાર એ તેના સત્તા તરફનો તિરસ્કાર છે, અને પિતા તરફનો આદર્શ એ તેના નૈસર્ગિક પ્રેમ તરફનો આદર્શ છે. શિક્ષક તરફનો આદર્શ એ તેના જ્ઞાન તરફનો આદર્શ છે, અને શિક્ષક તરફનો તિરસ્કાર એ તેના અધિકાર તરફનો તિરસ્કાર છે.

જુવાન વિદ્યાર્થી બન્ને વસ્તુને પોતાના જીવનના આદર્શ તરીકે ગ્રહણ પ્રયત્ન કરતો હોય છે. સત્તાનો તેનો આદર્શ પિતા બનીને પાર પાડવાના મનોરથો સેવે છે અને જ્ઞાનનો તેનો આદર્શ મુંદર શિક્ષક બનીને પાર પાડવાના તરંગો સેવે છે. આમ જુવાનને મન બે મહાન વિજૃંભિતો આદર્શો રથાને બેઠી હોય છે: એક પિતા અને બીજો શિક્ષક. બીજા નાના નાના આદર્શો તે તેના તે વખતના ઘડતરમાં મોટે ભાગે ગૌણ રથાન ભોગવતા હોય છે.

છાત્રાસયના ગૃહપતિને સ્તીર બેવડી જવાબદારી મળે છે. ગૃહપતિ એટલે પિતા પણ ખરો અને શિક્ષક પણ ખરો. ગૃહપતિ પાસે સત્તા પણ ખરી અને જ્ઞાન પણ ખરું. મોટે જ છાત્રાસયનો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને આહે પણ ખરો અને ધિક્કારે પણ ખરો. ગૃહપતિ એટલે જુવાન વિદ્યાર્થીના બેવડો આદર્શ. જો ગૃહપતિને એકલો પિતા થતાં જ આવડે તો પણ જુવાનના ઘડતર માટે તે નાલાયક, અને જો એકલો શિક્ષક બનતાં આવડે તો પણ ઘડતરના કામ માટે નાલાયક. જો ગૃહપતિ એકલી સત્તાના જ બેર ઉપર જીવવા માગે તો પણ ન આવે, અને જો એકલા જ્ઞાનના બેર ઉપર જીવવા ઇચ્છે તો પણ ન આવે.

પિતા થવું સહેલું હશે, શિક્ષક બનવું સહેલું હશે પણ ગૃહપતિ બનવું એ તો ખરેખર મુશ્કેલ. પરસ્પર વિરોધી આદર્શનો પણ યોગ્ય સમન્વય જો માણસ જીવનમાં સાધી શક્યો હોય તે જ ગૃહપતિપદને માટે લાયક.

ગુંડાગીરી ન ચલાવાય

• મોહનભાઈ હવે તો રીટાયર થયેલા છે. આ ગયા વર્ષે સુધી તેમણે કેળવણીખાતાની સેવા અગ્નિવેદી અને અમારી શાંતિનું છાત્રાસય શરૂ કરવામાં તેમનો મોટો હિસ્સો. મોહનભાઈ ન હોય તો અમારું છાત્રાસય ન હોય તેમ કહીએ તો ચાલે. તે વ્યોગદ્વંદ્વ હતા એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને અનુભવવૃદ્ધ પણ હતા. અમારી શાંતિના તે પહેલાં પ્રેમયુગ્મેટ. હું જ્યારે છાત્રાસયમાં રહીને અભ્યાસ કરતો ત્યારે તેઓ અમારા ગૃહપતિનું કામ કરના. મારા સદ્ભાષ્યે આજે હવે તે જ છાત્રાસયનો હું ગૃહપતિ બન્યો છું. વિદ્યાર્થી હોય ત્યારે જે મુંઝવેલો મોહનભાઈ મારે ઉભી કરતો તે જ મુંઝવેલો નીકાલ હવે મારે લાવવાનો હતો. શિક્ષકના ધંધા તરફ પડેલેથી જ મને આકર્ષણ હતું તેથી શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ ક્રીડા ક્રીડા કર્યો હતો, અને કેળવણીની દુનિયામાં ચાલી રહેલા ક્ષેત્રમાં ક્ષેત્રના વિચારો માથે હમેશાં પરિચયમાં રહ્યા કરતો. સ્વાતંત્ર્યમાં હું ખૂબ માનતો અને તેના પ્રયોગો કરવાની શાળામાં તો અનુકૂળતા ન મળતી તેથી છાત્રાસયમાં જેવડા ઉત્સાહથી સ્વાતંત્ર્યતા નાનાવિધ અખતરાઓ કરતો.

મોહનભાઈ તરફ મારો નાનપણમાં જે સદ્ભાવ હતો તે જ હજી પણ ટકી રહ્યો હતો. વૃદ્ધ મોહનભાઈ પણ કેળવણીના ખૂબ રસીલા. હવે તો તેઓ વાનપ્રસ્થ થયેલા અને શરીર સુંદર તેથી કેળવણીના નવીન વિચારો વાંચ્યા જ કરે, અને એ વિચારોને પોતાના અનુભવની એરણુ ઉપર ચડાવી પાસ નાપાસ કરાવ્યા જ કરે. ગામના પાદરમાં આવેલી નદીની રેતમાં હમેશાં સાંજે બેસી રાતના સાડાઆઠ નવ વાગ્યા સુધી શિક્ષણની વાતો કરવી તે મારે અને તેમનો હમેશનો વ્યવસાય. કેળવણીની આખતમાં હું ઉદ્દામ વિચારો ધરાવતો હોવા છતાં અને તેટલા જ ઉદ્દામ અવહાર મારે આમટી હોવા છતાં કેટલીયે આખતમાં હું મોહનભાઈનું માર્ગદર્શન સ્વીકારતો.

આજે તેવા જ એક કોવડાથી મુંઝાઇને હું તેમની પાસે ગયો હતો. મોહનભાઈ જમી પરવારી આડે પડ્યો પડ્યા હતા. મારે સંવિચારની રજા હતી.

“કેમ નવીન, ખરે ખપોરે ?”

“બીજું શું હોય મારે વગી ? એની એ જ પીંગણ.” મોહનભાઈની સામે બેસતાં મેં કહ્યું.

“ સાજે તો આપણે માથું ફેડવાના જ હતા ને ! તેમાં વળી અત્યારે શા માટે, દોડ્યો ? ” મોહનભાઈ મંદ મંદ હસતા હતા.

“ હું એક પ્રશ્ન ઉપર ગોટાળે ચડ્યો છું, અને મારે આજે જ તેનો નિર્ણય આણવો જોઈએ. ” હું ગભીર થયો.

“ ઠીક ત્યારે જોજ. હું તો નવરોજ છું ને ! ”

મોહનભાઈ ખેડા થયા અને તટ્ટીયાને અટકાવ્યા.

“ પેલા સુનીને તો તમે જોળખો જ છો ને ? ”

“ હા, પેલો છટ્ટીમાં છે તે જ કે ! ”

“ હા, તે જ. હવે એણે તોફાન તો દિવસે દિવસે ખૂબ વધતું જ આવ્યું છે. નાના છોકરાઓને ઝીણી મોટી બાજનોમાં રોજ પગથ્યા જ કરે છે અને સમગ્રવવાના ધણાએ પ્રયત્નો કર્યા છતાં પણ કંટાળે જ આવતો નથી. ”

“ તે, ધરી દે ને ચાર તમારા ! ” મોહનભાઈએ તો તુરંત જ ફેસલો આપ્યો.

“ શિક્ષામાં હું માનતો નથી તે તમે ક્યાં નથી જાણતા ? અને તમે પણ ક્યાં માનો છો વળી ? શરીરને શિક્ષા કરવાની મન કે હૃદય તે વળી મુંધરે ? ”

“ તો પછી તેના વાલીને પાછો સોંપી દે. ” મોહનભાઈએ ખીન્ને ફેસલો સંભળાવ્યા.

“ પણ એ કંઈ એનો ઉકેલ છે ? કોઈ પણ એક વિદ્યાર્થીને મુંઝારી ન શકાએ, તો કંઈ ઘેર મોઢી દેવાય ? ” મારી મુંઝવણ મેં રજુ કરી.

“ તારી વાત સીધી છે. પણ તારા રસ્તા સાચા નથી. ”

“ તો મને જતાગેને ! એટલા માટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું. સ્વાતંત્ર્યનો હું પ્રખર પૂજન છું તે વાત ખ્યાનમાં રાખીને રસ્તો જતાવળો. ”

“ હા હા, સ્વાતંત્ર્યને ખ્યાનમાં રાખીને જ જતાવું છું. એ સુનીને હું બરાબર જોળખું છું. રીંગમાંથી સહેલો છે. તારું સ્વાતંત્ર્ય છરવી શકે એ એનું લાડ નહિ. તેં આપેલા સ્વાતંત્ર્યનો એણે દુરુપયોગ કર્યો છે અને સ્વચ્છેદનથી મુંઝાળીરી આદરી છે. સુની જેવા વિદ્યાર્થી માટે તો તારે વયસો માર્ગ લેવો જોઈએ. ”

“તેજ બતાવોને ત્યારે.” અધીરા ચંદ્રને મેં પૂછ્યું.

“હા, તેજ કહું છું; શાંતિથી સાંભળ. તને પસંદ પડે તો પ્રહસ્ય કરજે નહિનર મારો માર્ગ માત્ર ખીસામાં પાડો. એ સુનીને ખીન્ન વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહેવા માટેના કેટલાક ખામ ખામ નિયમો આપી દે. એ નિયમોનો ભંગ નહિ ચલાવી લેવાય તેમ તેને સ્પષ્ટ સંભળાવી દે. નિયમભંગ માટેની શિક્ષા તેની પાસેથી જ માગી લે. એ શિક્ષા શારીરિક રાખવી કે નહિ તે તારી મુન્દાશી ઉપર છોડું છું. પણ ભલે ન રાખ, પછી નિયમભંગ થાય તો તેનાં પરિણામોમાંથી તેને ન ચમકવા દે. તેને એ પણ સંભળાવી દે કે નિયમભંગ માટે પણ અમુક મર્યાદા રહેશે. એ મર્યાદા વંટાવી એટલે એણે છાત્રાસય છોડવું જ. યાદ રાખજે કે આ વસ્તુને ખૂબ આગ્રહ પૂર્વક વળગી રહીશ તો જ સુની ઠેકણે આવશે. અને ધારો કે તે ઠેકણે આવ્યો તો પણ તેના જેવા ખીન્ન ઉપર તેની સરસ અસર થશે.”

“પણ આ તો પ્રશ્નની એક બાજુ થઈ.” મેં શંકા ડાલી. “આમ કરવાથી તેનામાં હક્ય પસંદો થોડા કરી શકાશે?”

મોહનભાઈ જરા હસ્યા.

“એનો રસ્તો મારે બતાવવાનો ન હોય. તેનું મન અને શરીર બરાબર શિક્ષા રહે તેવી અનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ શોધી કાઢી તેમાં તેને પરાવી રાખવાનું તો તું બાંહેધર જ છે. ઉપરાંત પ્રેમના તત્ત્વમાં તો તારી અખૂટ શ્રદ્ધા છે જ. તેનાં શરીર મનને યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં રોકી રાખવાં, તેની સાથેનો બંધાવતોવ પ્રેમાળ રાખવો એ તો તારા લેહીમાં છે માટે તને નથી બતાવવો. અને તે વિના તો બતાવેલો રસ્તો પણ નિષ્ફળ જવાનો છે બંદે નુકશાનકારક નીચડવાનો છે. આ વાત તારા જેવા કેળવણીના અભ્યાસીને કહેવાની ન જ હોય. એ તો તું કરશે જ. મેં કહ્યું એ તો તારા સિદ્ધાંત અને તેના અમલની પૂર્તિરૂપે કહ્યું છે. સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રેમના નામે બધું ચલાવી લેવાય પણ યુગગીરી ન જ ચલાવાય. યુગગીરી દેખાય ત્યાં મેં કહ્યો તે માર્ગ પણ પ્રહસ્ય કરવો જોઈએ. તેમાં નથી સ્વાતંત્ર્યનો વિરોધ થતો, નથી પ્રેમ હણાઈ જતો. યુગગીરી શીખવે તે સ્વાતંત્ર્ય પણ નથી અને પ્રેમ પણ નથી.”

મેં મોહનભાઈને પ્રણામ કર્યા અને ઉઠ્યો. મોડું થયું હતું તેથી સાંજે મળવાનું કહી મારે ઘેર ગયો. તેમણે બતાવેલો માર્ગ મારે ગળે ઉતરી ગયો હતો તે કહેવાની જરૂર નથી.

મારો અનુભવ

[અનુસંધાન ગતિક પાના ૨૯ ઉપરથી]

પ્રવચન પૂરું કરી હું પ્રાર્થનામંદિરની બહાર નીકળ્યો. પ્રાર્થના અને પ્રવચન બન્નેની ગંભીરતા હજી પણ મેં ધારણ કરેલી હતી. મંદિરના ઝોટાનાં પગથિયાં ધીમે ધીમે હું ઉતરતો હતો. મારા મનમાં એમ જ થતું હતું કે મારા પ્રવચનની બહુ ભારે અસર હાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર થઈ હતી. અને જ્યારે તેઓ આજના પ્રવચનની વાત ગેરહાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓને કહેશે ત્યારે તેઓ પણ પ્રવચનનો મર્મ અને પ્રાર્થનાની ગંભીરતા જરૂર સમજશે.

પણ ત્યાં તો ? હજી એક પગથિયું પૂરું નથી ઉતરી રહ્યો ત્યાં તો નદુએ પાછળથી મને ધડેકો માર્યો ઝોટાના ચાંબકાને પકડીને મેં માંડમાંડ સમતોલતા જાળવી. અને પાછળ વેઢે તો નદુ ઝાંખા દીવાના પ્રકાશમાં ખડખડ હસતો દેખાયો ! નદુને શું કહેયું તેનો નિર્ણય કરવામાં હજી તો મન રાશયેલું હતું ત્યાં તો વિતુ પાછળથી ફૂલો અને મારી ટોટે બાઝી પડ્યો. મારી મુખમુદ્રા વધારે ગંભીર બની. પણ મજરદાના અંધારામાં એ દેખે કાણ કે તેની અસર થાય ? કશું જ બોલ્યા વિના વિતુના હાથ મેં છોડાવી નાખ્યા, નદુ તરફ તીરછી નજર નાખી અને ઉતાવળે પગલે મારી ઐકિસમાં ચાલ્યો ગયો.

વિદ્યાર્થી સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ એ મારો જીવનમંત્ર, વિદ્યાર્થીની સાથેના આપણા સંબંધો પ્રેમાળ હોવા જોઈએ એ મારો મુદ્રાલેખ. શાળામાં આ તત્વોનો અમલ મને આજ દિન સુધી અઘરો નહિ લાગેલો. નદુ અને વિતુ એનાં એ જ વિદ્યાર્થી. શાળામાં મારી સાથે હમેશાં સ્નેહભરી મસ્તી કર્યાં જ કરે. મારી સાથેના કોઈ પણ પ્રહારના વર્તાવ માટે તેઓ દ્વિ પણ સંકોચાય નહિ. છાત્રાસયમાં પણ એ જ નદુ અને એ જ વિતુ હતા. છતાં તેમના આજના વર્તનથી મારા મનમાં ખીજ કોં ચડે ? મારા અંતરમાં રહેલો પ્રેમ ક્યાં શુભ થઈ જાય ? અને વળી તેમના આજ સવારના વર્તનમાં એવું પણ કશું અસાધારણ ન હતું કે જે મારી નિર્જળ વૃત્તિઓને ઉત્તેજે. છતાં આજે આમ કેમ થાય છે ? હું કશું જ ન સમજી શક્યો. છાત્રાસય એ શાળા નથી જ એવો ઝાંખો ઝાંખો વિચાર મારા મનમાંથી પસાર થઈ ગયો; જો કે એ સત્યનું વચાર્થ દર્શન થવાને તો હજી વાર હતી.

ઓફિસમાં જઈ ટેબલ ઉપર માથું નાખી પંદરેક મિનિટ સુધી પચો રહ્યો. ઉપર કહી ગયો તેવા અનેક પ્રકારના વિચારો ઝપાટાજથ્થે મગજમાંથી પસાર થયે જતા હતા.

પછી જાગ્યો. જહાઝ વિદ્યાર્થીઓનો ઘોંઘાટ અને ધૂંધવાના અવાજો મારા કાન ઉપર પડવા લાગ્યા. હું તુરત જ સમજી ગયો કે વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા બેઠા છે. દાતજી પહેલું કે કસરત પહેલી ? વિદ્યાર્થીના આખા દિવસનો ક્રમ કેવો હોવો જોઈએ તે જાનતમાં તત્ત્વપૂર્ણ ચર્ચાઓ આજ દિન સુધીમાં અનેક વખત કરી હતી. આજે એ તરવોના અમલની શરૂઆત હતી. આ વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા કેમ બંદા દગે ? છાત્રાસયમાં એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે દાતજી પછી કસરત ? કોણ જાણે શું પહેલું રાખવું જોઈએ તેની કલ્પનાએ મને મુઝગ્યો. શરીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો મારો બંધો ફાંકો ઓગળી ગયો. પણ આ જાનન ઉપર શાસ્ત્રનો આધાર તપાસી તથા અનુભવીઓની સલાહ લઈ પછી જ નિર્ણય કરવો એવો વિચાર કરી ઓફિસમાંથી જહાઝ નીકળ્યો. વિદ્યાર્થીઓ દાતજી કરવા બેઠા છે તો ચાલ દાંત અને આરોગ્યનો સંજોગ તેમને સમજાવી દાતજી કરવાનું રસરસ બતાવું. છાત્રાસયમાં આરોગ્ય ઉત્તું કરવાના પણ માન નો મોઝાથો હતા. આથી આવેશ આ પ્રયત્નનો ઉપયોગ કરી લેવા મારે મારા મનમાં ઉત્સુકતા વધી. આ ઉત્સુકતામાં આગળના બંધા વિચારો લુપ્ત થઈ ગયા હું ફોંશબંદ વિદ્યાર્થીઓ તરફ ચાલ્યો.

પણ ત્યાં તો ?

વિદ્યાર્થીઓ કોઈ જ દારજોઈ બેઠેલા ન હતા. જેને જ્યાં ફાળું ત્યાં બેઠા હતા અને ફરતા હતા. કોઈ બેઠેલો હતો તો કોઈ કેદારે બે ચારની મંડળી પણ જનમી હતી; કેટલાક દાતજી પૂરું કરી હિતારો મોઢું ધોવા લાગ્યા હતા; કેટલાક વળી દાતજી ધમધામે જાલે આગ્યા જ કરતા હતા અને દાતજીની ચીરો ફેંકી દેતા હતા. અમારા કસરત શિક્ષક ઘડીયાળ તરફ નજર રાખી, મોઢામાં સીટી રાખી કસરતના સમયની રાહ જોતા આમ તેમ આંટા મારતા હતા.

મારા કેપડાઓ તો અનેકગણા વંધ્યા જ દેખતા હતા. દાંત અને આરોગ્યના વિચારો મગજમાંથી ગુમ થઈ ગયા અને અવ્યવસ્થા અને ગંદકી મને પીડવા લાગી ! આ શું ? વિદ્યાર્થીઓ તો દાતજી કરતાં કરતાં ગમે ત્યાં ધૂંકે

છે, બડખા ફેંકે છે, દાતણની ચીરો પણ ગમે ત્યાં ફમાવી દે છે. વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતા માટે યોગ્ય પ્રયત્ન અહીં નહિ હોય તેમ માનવાની માફક મન ના પાડતું હતું. તે કે આ બાગત તરફ તાત્કાલિક જ લક્ષ આપવાની મેં મારા મનમાં ગાંઠ વાગી લીધી. અને છતાં ધારો કે કંઈ વ્યવસ્થા નથી, તો પણ જેને હું મોટા મોટા જવાબદાર વિદ્યાર્થીઓ ગણું છું તે બધા આ શું કરે છે ? છાત્રાસયમાં અવ્યવસ્થા અને ગદછી વધે છે તેનું તેમને કેમ ભાન ન રહે ? શાળામાં જવાબદારીનું ભાન હું જગાવી શક્યો છું તેની જે મારી માન્યતા હતી તે શું કેવળ ભ્રમણા છે ?

જે ચાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ આસપાસ આંટા મારતા હતા તેમને મેં બોલાવ્યા, અને તેમની સાથે આ વાત કરવાની શરૂઆત કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ ત્યાં તે કસરત શિક્ષકની સીમેટરી વાગી અને બધા કસરતના સ્થળ તરફ ઉપજા. [ચાત્ર]

હરલાલ.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

જાતીય વિકૃતિનાં શારીરિક કારણોમાંનું ત્રીજું કારણ તે શરીરશાસ્ત્રના નિયમો તરફની બેદરકારી છે. વ્યક્તિગત આરોગ્યની બાબતમાં આપણે ત્યાં એટલું બધું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે, અને શરીરશાસ્ત્રના સાચા જ્ઞાનનો આપણે ત્યાં એટલો બધો અભાવ છે કે આપણે છરીએ છીએ એ જ ઇશ્વરની કૃપા છે તેમ કહીએ તો ખોટું નથી. વ્યક્તિગત આરોગ્યની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આપણને છવાડામાં ખોરાકનો ફેટકો ફાળો છે તેની આપણને દૃષ્ટી જ ખમર નથી. શરીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આપણા શરીરના તમામ અવયવોને ચેતનવંત અને નિરોગી રાખવા ઉપર જ આપણા આધ્યાત્મિક આધાર છે તેનું આપણને ધ્યું જ ભાન નથી. વ્યક્તિગત આરોગ્યના સાચા ખ્યાલ વિના અને શરીરશાસ્ત્રના જરૂરી તેટલા જ્ઞાન વિના શરીર-સ્વાસ્થ્ય જાળવાવાનું જ નથી. અને શરીરસ્વાસ્થ્ય ન જાળવાય તો શરીરમાં નાના મોટા અનેક રોગો પેદા થાય, શરીર ઘસાતું બન્ય અને જાતીય વિકૃતિના હુમલા પ્રારંભ થતા હોયે માટે જ જે છાત્રાસયે વિદ્યાર્થીને જાતીય વિકૃતિના હુમલાઓમાંથી બચાવવો હોય તેણે વિદ્યાર્થીના શરીરસ્વાસ્થ્યની સંપૂર્ણ દરકાર રાખવી જોઈશે.

વ્યક્તિઆરોગ્યનો ધણો મોટો આધાર ખોરાક, પાણી અને દવા ઉપર રહે છે. આપણાં સામાન્ય ઘરોમાં તેમજ આપણાં ઔઞાનોં છાત્રાલયોમાં જીવનના આ મુખ્ય આધારભૂત તરવો ઉપર જોઈએ તેટલું ધ્યાન રાખવામાં આવતું નેવાતું નથી. એ બેદરકારીને કારણે બીજાં તો ધણાંયે નુકશાનો થતાં હશે પરંતુ અતીથ વિક્રિયા જન્મે છે એવું તો આપણને જાન પેલું નથી તેમ જ્ઞીએ તો ચાલે.

ખોરાક કેવો હોવો જોઈએ, ક્યા પ્રકારનો હોવો જોઈએ, કેટલો હોવો જોઈએ તેમજ ખોરાકને ચાવવા માટે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ વગેરે પ્રશ્નો આપણને વારંવાર આવીને કનડતા નથી, તેજ દેખાડે છે કે આપણું એ તરફ દૃષ્ટિ જાડુજ ઝોણું લક્ષ મયું છે. ખોરાકની જાતની, ખોરાકને ચાવવાની અને ખોરાકના જથ્થાની આપણી હેઞ્જરી ઉપર કેવી કેવી અસર થાય છે તે તરફ આપણે દૃષ્ટિ સાન્નીય દષ્ટિએ વિચાર કરતા નથી થયાં. આપણાં છાત્રાલયોમાં લાવરામાં આવતા ઘઉં, જાજરી, ચોખા, દાળ કે કોળાની ખરીદી વખતે જેટલું ધ્યાન તેના સરતાપણા ઉપર રાખવામાં આવે છે તેટલું તેની જાત તરફ ગમવામાં નથી આવતું. પછી રસોઇ તૈયાર કરાવતી વખતે જેટલું ધ્યાન રસોયાને સીધું કાઢી આપવામાં યા તો મરીમસાકા પૂગ પાડવામાં આપવામાં આવે છે, તેટલું અનાજ પકવવાની ક્રિયા કે રીત ઉપર નથી આપવામાં આવતું. પછી જેટલું ધ્યાન વિદ્યાર્થી કેટલું ખાય છે તેના ઉપર રાખવામાં આવે છે તેટલું ધ્યાન તે ખાવાની રીત ઉપર નથી આપવામાં આવતું. આ બધાને પરિણામે તેની હેઞ્જરી ઉપર, તેનાં આંતરડાં ઉપર ભારે ખરાબ અસર થાય છે અને નાના મોટા રોગો ઉભા થાય છે. આ બધા રોગોનો રાજ તે બંધકાપ. આ રાજરોગ આજના છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીને સૌથી વધારે હેરાન કરનો માણુમ પડે છે.

પાણીની, જાજતમાં પણ આપણે ત્યાં એટલીજ અધાણુધી ચાલે છે. પાણી મળેલું છે કે અણુગળ, પાણીનાં વાસણો સાફ છે કે મંદાં, પાણી પીવાંના ખાલા ઉટકેલા છે કે નહિ, વિદ્યાર્થી એક બીજના એકા ખાલામાં પાણી પીએ છે કે કેમ, જોજામાંથી પાણી લરવા માટે ખાસ જૂડું પાત્ર રાખવામાં આવે છે કે નહિ, આ બધાં પ્રશ્નો છાત્રાલયના ગૃહપતિને કદિ પણ મુંઝવે છે ખરા? આપણું એ તરફ ચોડું ધણું લક્ષ મયું હશે ખરું પરંતુ એક સામાન્ય ધરધણી કરતાં વધારે કાળજી લેતા દૃષ્ટિ આપણે થયા નથી.

પાણીનો અને તેને પીવાનો આ પ્રશ્ન, આપણા જીવનનો એક મહાપ્રશ્ન ગણાયો જ નથી. આમ છે તો પછી 'પાણીને ખાઓ' એવું જે આરોગ્ય-શાસ્ત્રનું સૂત્ર છે તે 'અનાજને પીઓ' તે સૂત્રના જેટલું જ અવગણાયું છે.

પાણી તરફની આપણી આ બેદરકારી પણ વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિઆરોગ્ય ઉપર ભારે ખરાબ અસર કરે છે. તેનાથી પણ નાનાં મોટાં, ચામડીના રોગો તો ઉત્પન્ન થાય જ છે. પરંતુ જીવાનીના પેશા રાજ્યરોગ-અધિકારની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. અને પછી પાણી તરફની આપણી બેદરકારી પણ જાતીય વિકૃતિઓની જનની બને તેમાં શી નવાઈ?

હવાની બાબતમાં પણ આપણું તેટલું જ અંધેર છે. જે હવા આપણે શ્વાસોર્ધ્વાસ વાટે આપણા શરીરમાં ભરીએ છીએ તેની આપણા વ્યક્તિગત આરોગ્ય ઉપર કેટલી જખ્ખર અસર થાય છે તેનું આપણને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ કશું જ જ્ઞાન નથી. આપણા વિદ્યાર્થીઓને જે શુદ્ધ હવા લેવા દેવાની સગવડ ન આપવામાં આવે તો તેથી પણ તેના આરોગ્ય ઉપર ખરાબ અસર જરૂર થવાની છે. વ્યક્તિગત આરોગ્ય જેટલું ખરાબ તેટલી વધારે ખરાબ અસર વિદ્યાર્થીની હોજરી અને આંતરડાં ઉપર જરૂર થાય જ છે. અને એ રીતે જાતીય વિકૃતિ ઉભી કરવામાં પોતાનો ફાળો આપે છે.

વ્યક્તિઆરોગ્ય સાચવવા માટે દાંતની યોગ્ય ડાળજી, ચામડીની સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા, આંખ દાનની ખરાબર સંભાળ, એ બધાંય તરવોની પણ તેટલી જ જરૂર છે. જે છાત્રાલય વિદ્યાર્થીના શરીરની દરકાર રાખવા ઇચ્છે તેણે આ બધી બાબતોનો યોગ્ય વિચાર કર્યા વિના છૂટકો જ નથી. જાતીય વિકૃતિનાં શારીરિક કારણોમાં આ બધાંનું સ્થાન ભલે ગૌણ હોય પરંતુ જરાય અવગણવા જેવું તો નથી જ.

શરીરસ્વાસ્થ્ય માટે શરીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનની પણ ખૂબ આવશ્યકતા રહે છે. નાની મોટી હિંમરના વિદ્યાર્થીઓ શું, પણ ખુદ આપણે મોટેરાંઓ પણ શરીરશાસ્ત્રના જરૂરી તેટલા જ્ઞાનથી પણ એટલાં બધાં વચિત છીએ કે કેટલીએ વખત આપણામાં ઉભી થતી જાતીય વિકૃતિ શરીરશાસ્ત્રના કયા આધારે થવા પામે છે, તેનું આપણને જ જ્ઞાન નથી હોતું. આવે વખતે આપણે મોટેરાં તો જલદી ડાક્ટરની મદદ માટે દોડીએ છીએ. પરંતુ જીવાન તેમ કરતાં સંકોચાય છે અને દુઃખી થવા કરે છે. શરીરશાસ્ત્રના અજ્ઞાનના પરિણામે જે જે જાતીય વિકૃતિઓ ઉભી થવા પામે છે તેમાંથી

જયવા માટે પછી જીવાન ખાનગી હિંદુવાં પાસે દોડે અથવા તો જાપાઓમાં આવતી બેલુદી અને નુકસાનકારક મહેરખજરોથી લોભાઇ તેવી દવાઓનું સેવન ખાનગી રીતે શરૂ કરે તેમાં શી નવાઇ ? પરિણામે જીવાન વધારે ને વધારે ધસાતો જાય છે, અને વિદ્યુતિનો વધારે ને વધારે ભોગ પશુ ખનતો જાય છે.

આપણા શરીરની અંદર રહેલા જૂદા જૂદા અવયવો શું શું કામ કરતા હોય છે અને તેની આપણા સમગ્ર શરીર ઉપર શી અસર થાય છે તે જાણી લેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આપણા શરીરમાં દેહમાં શું કામ કરે છે, હોમીયોપથી શું કામ કરે, આંતરડાંની રચના અને કાર્ય શું છે, જનનેન્દ્રિય અને તેની આસપાસની રચના કેવા પ્રકારની છે, મૂત્રાશય અને મળાશય ક્યાં વસે છે અને શરીરના આરોગ્ય ઉપર કેવી અસર કરે છે : આ બધું જાણવા માટે શરીરશાસ્ત્રનો સામાન્ય પરિચય અત્યંત આવશ્યક છે. અને તેજો પરિચય દરેક જીવાન વિદ્યાર્થીને યોગ્ય હિંમતે મળેજ મળે તેજો પ્રબંધ કરવો એ દરેક સંસ્કારી જાત્રાલયનું કાર્ય ગણાયું જોઇએ. મૂત્રાશય, મળાશય અને તેની આસપાસની રચના વચ્ચે માણસની વીર્યનસિંધ ક્યાં રહેલી છે તથા કેવી મુક્તાયમ છે તેના સાચા જ્ઞાનના અભાવે વિકારોથી પીડાતા અને વીર્યપાતોથી નીચોવાતા ફટલાયે જીવાનો આપણને હાથ લાગે તેમ છે. આથી જનનીય વિદ્યુતિઓમાંથી જીવાનને અચ્ચવવા માટે ખીન્ન ઉપાયો હાથ ધરતા પહેલાં તેને જો શરીરરચનાનું સાચું જ્ઞાન મળી ગયું હોય તો ખોતેજ પોતાનો ઉત્તમ વંદ જની શકે છે.

જનનીય વિદ્યુતિઓની જાગૃતમાં સારીરિક કારણો ફટલાં છે તે આપણે દૂંકમાં જોઇ લીધું. તેને અટકાવવા માટે તે કારણોને જ દૂર કરવાના અને તેને સ્થાને યોગ્ય આરોગ્યજનક અને શારીરિક પરિસ્થિતિ ઉભી કરવાના વિચારો પણ આપણે કર્યા. પોતાને કેળવણીની સંસ્થા ગણવાનો દાવો કરતા દરેક જાત્રાલયે આ દિશામાં જાગૃત થવું ધટે છે.

જનનીય વિદ્યુતિનાં સામાજિક કારણો અને તેને કેમ અટકાવાય તેની વિચારણા હવે પછી કરશું.

સરખામણી !

મુરબ્બીશ્રી,

આજે તો આ પત્ર એક ખાસ હેતુથી લખું છું. તમે બધાંએ અમારાં દિલ એટલાં બધાં આગાં કરી મૂક્યાં છે કે ક્યાંક પણ ભુલથી પરિસ્થિતિ સહન કરી શક્તા જ નથી. જ્યાં જ્યાં જૂલમ હોય ત્યાં ત્યાં હું અને મારા જેવા બીજા અસહિષ્ણુ બનીએ તો એ અસહિષ્ણુતાનું પાપ તમારા માથે !

અહીંનાં બે છાત્રાલયોના વ્યવસ્થાપક મંડળ ઉપર બેસવાનો મને મોકો સાંપજો છે. એક છાત્રાલય અમારી સાતિના બાળકોનું છે અને બીજું સાર્વજનિક છે. હું ત્યાં હતો ત્યારે બીજાં છાત્રાલયો સાથે આપણા છાત્રાલયને સરખાવવાની તમે ધરીને ના કહેતા. તમે અમને સમજાવેલું છે કે તેની સરખામણી એ અજખામણી છે. તેમ કરવાથી બીજાનું કે આપણું કશું જ લાભ થવાનું નહિ. આ વસ્તુ ઠોકરી ઠોકરીને તમે સમજાવ્યા છતાં આજે હવે તમારા ઉપદેશને અવગણીને પણ સરખામણીમાં ઉતરું છું. આ ગુન્હા માટે હું ત્યાં આવું ત્યારે જે શિક્ષા ફરમાવશો તે ઘણી જ ખુશીથી હું સ્વીકારીશ !

અહીંનાં બન્ને છાત્રાલયોમાં હું કીક કીક પરિચિત થઈ ગયો છું. વ્યવસ્થાપક મંડળના અન્ય સભ્યોની માફક વરગમાં એકાદ બેક્ટમાં ફાગરી આપી પોતાની જાતને કૂતકૂત્ય માનવી તેવા અભિપ્રાયનો હું ન જ હોઉં ! હું તો મારી નવરાશનો તમામ વખત એક યા બીજા છાત્રાલયમાં ગાળું છું. માફ વિનોદસ્થાન કહો કે ફગવાનું સ્થળ કહો કે આરામની જગ્યા કહો, જે કહો તે આ બેમાંથી એક છાત્રાલય છે. પરિણામે ગૃહપતિઓના કામ-કાજથી હું ખૂબ વાકિફ છું, મેકેટરીઓ અને દરદીઓના સત્તા સંબંધેના બેહુદા ખ્યાલોથી હું બાળીતો છું અને વિદ્યાર્થીની દયામનક સ્થિતિથી ખૂબ પરિચિત છું.

આ છાત્રાલયોની ગંદકી, તેનો ખોરાક, તેની વ્યવસ્થા વગેરે બાબતો ઉપર મારો અભિપ્રાય આપવા જેટલી ઘૃષ્ટતા હમણાં હું નહિ કરું. પણ અહીં જે સત્તાનું અને ભયનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહેલું છે તે જોઈને તો મને હમકમાટી જ છે. ભુજો, હવે, સરખામણી કરું.

આપણે ત્યાં ગૃહપતિ એટલે માથાપ વા મોટો ભાઈ; અહીં ગૃહપતિ

એટલે પોલિસ જમાદાર. આપણે ત્યાંનો મોટો વિદ્યાર્થી તેનાના વિદ્યાર્થીના મોટાભાઈ જેવો; અહીં મોટો વિદ્યાર્થી એટલે નાના વિદ્યાર્થીનો દુરમન. આપણે ત્યાં રમતગમત કરવા જવું વગેરે આનંદ; અહીં તે જ વસ્તુ એટલે ચોરી. આપણે ત્યાં તહેવારો એટલે ત્રાગ્ અને કંટાળો; આપણે ત્યાં છાત્રાલયનું કામ એ વિદ્યાર્થીનો જીવનવ્યવસાય; અહીં છાત્રાલયનું કામ એટલે વેડ. આપણે ત્યાં ગૃહપતિ સાથેની વાતચીત એટલે ગોપનું ગાડું; અહીં તેની વાતચીત એટલે ફેદીની જુમાની. આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયો એટલે વજનદાર કથનો અને તેના અભિપ્રાયોને સંપૂર્ણ માન; અહીં વિદ્યાર્થીઓના અભિપ્રાયો એટલે હોડરવાદ કે ઉન્નત્ત્વપક્ષતા અને તેના અભિપ્રાયોનું પૂરેપૂરું અપમાન. આપણે ત્યાં મહેમાનો આવે એટલે નવું નવું જાણવાની ખાણ; અહીં મહેમાનો આવે એટલે વિદ્યાર્થીઓની કાચી જેલ.

કહો, કેટકેટલી સરખામણી કરે? મારો કહેવાનો ઉદ્દેશ તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને આ ત્રાસમાંથી કેમ છોડાવે? સુત્રાસિત બગીચાઓમાં ફરતો હતો ત્યારે ગંદકીના ત્રાસની મને ખબર ન હતી; સ્વાતંત્ર્યના સ્વર્ગમાં વિહરતો હતો ત્યારે પારતંત્ર્ય અને શુભામીના ત્રાસનું જાન ન હતું. આજે હવે આ બધું અવગ્રહું છું અને આત્મા કંઈક ઉઠે છે. હું શું કરી શકું? મારો વ્યવસાય જૂદો અને મારી તાકાત પણ નહિ. હું તો તમને બાલકાવે નામ વિનવતિ કરું છું કે તમે કંઈક કરો. તમે છાત્રાલય સંમેલનો ભરો છો, છાત્રાલયોની મુલાકાતો લ્યો છો, ગૃહપતિઓ સાથે વાતચીત કરો છો, વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રાણસંચાર કરવા મથો છો. તો કૃપા કરી પહેલું કામ આ કરો.

વિદ્યાર્થીઓ અને ગૃહપતિઓ જેનો સ્વાતંત્ર્યનું અમૃત પાગ્યો, પ્રેમરસનું આસ્વાદન કરાવે, શિક્ષણશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રની વાનો કે પ્રયોગો કરતા પહેલાં આ માનવતા જાગવો.

હું આથી વિશેષ શું લખું?

તમારો

.....

રતના જેવા બધા હોય તો ?

ગૃહપતિપદ સ્વીકારીને મને છ માસ થયા છે. છાત્રાલયના કંપાઉન્ડમાં જ ગૃહપતિ માટે એક નાનકડું ઘર બાંધવામાં આવેલું છે. પહેલેથી જ કુટુંબ સહિત હું તેમાં રહેવા આવી ગયેલો છું.

મુખ્યતઃ મારો ધર્મો શિક્ષણનો હોવા છતાં અરપૂર્યતાનિવારણ માટે આત્મા તક્ષમનો હોવાથી જ્યાં જ્યાં અને ત્યાં ત્યાં તે દિશામાં કેમ કામ લેવું તેના વિચારો કર્યા કરવાતી મને દેવ પડેલી છે. એક દિવસ મારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે અરપૂર્યતા સંબંધે વાનો કરતાં મને જણાયેલું કે અંત્યજનેને નહિ અડવામાં તેઓ તો જરાય માનતા ન હતા; પરંતુ છાત્રાસયના સંચાલકોને તે ગમતું ન હતું નેથી નેઓ અંત્યજસ્પર્શથી દુર રહેતા. મારા છાત્રાસયના સેક્રેટરી સાહેબો અને ટ્રસ્ટી સાહેબો સાથે આ સંબંધે વાન કરતાં મને જણાયું હતું કે તેમાંના કેટલાક સમાજના લયથી અંત્યજ સ્પર્શ નહોતા કરતા, જ્યારે કેટલાક અંત્યજનેને અડવામાં ખરેખર પાપ લાગે છે તેમ પ્રમાણિકપણે માનતા. એક જાલુ જુવાન વિદ્યાર્થીઓનો મોટેરાંઓની ક્લાસ-ઓની તરફનો ખાસો સફલાવ અને પરિણામે ઉભી થતી યુદ્ધમી મનોદશા; ખીજી જાલુ મોટેરાંઓને પીડનો સમાજનો લય અને ખીજી જાલુ પાપપૂર્ણ સંબંધેની અસાતજન્ય ગેલુદી કાના ! આ બધા વચ્ચેથી કાપવાનો મારો માર્ગ ધણો વિષ્ટ હતો. હું પણ એમ હાથે તેને ન હતો.

છાત્રાસયનો જૂનો લંગી ખૂબ ગદી હતો. પોતાની ગંદી ટેવાનું પ્રતિ-ખિંચ છાત્રાસયનાં કામોમાં પણ પાડીને છાત્રાસયની ગંદકીમાં પણ તે વધારો કર્યો જ જતો ! ધણી લાંગા વખતથી આ દેવ પડેલી હોય અને તેની ઉંમર પણ ધણી મોટી થઇ ગયેલી હોય તે દિશામાં મારા બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા. એક દિવસ આ બાગત ઉપર ખૂબ વિચાર કરી લંગી બદલવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. જૂના લંગીને સ્થાને અદ્યત્ન વર્ષના એક જુવાન લંગી છોકરાને મેં નોટરી ઉપર રાખ્યો.

આ છોકરાનું નામ રતનો. ગમ્મતમાં હું તેને રતનજી કહીને બોલાવતો. જે ગામનો મુળ વતની રતનો હતો તે ગામમાં અંત્યજ કેળવણીમંડળ તરફથી એક અંત્યજશાળા આવતી અને રતનો ત્યાં જ પાપડી લાગેલો હતો.

રતનાને નોટરી ઉપર ગણતી વખતેજ સુતરડી પાવખાનાં કેવી રીતે સાફ રાખવાં એ મેં તેને બતાવ્યું હતું. લંગીનો ધર્મો કરવા છતાં પોતે જાતે પણ કેટલા સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ તે સંબંધે પણ મેં તેને સમજાવ્યો આપી હતી. રતનાને આ બધું ગમતું. પોતાની શાળાના માસ્તરને મારી સાથેની આવી વાનોમાં તે ખૂબ વાદ કરતો. તેના શિક્ષક અંત્યજસુધારણા માટે કેટકેટલી જહેમતો ઉઠાવી રહ્યા છે અને કેવી કેવી સુરેલીઓ વચ્ચેથી :

પસાર થયા કરે છે તેનું સંસ્કૃત વર્ણન તે આપતો. રતનાને નોકરી ઉપર રહ્યાં હજી બે અઠવાડિયાં પણ નહોતાં થયાં. છતાં મારા બધા વિદ્યાર્થીઓ તેની સાથે હજી ગયા હતા. રતનાની સ્વચ્છ ટેવો ઉપર તેઓ આકર્ષીત હતા અને રતનો પણ વિદ્યાર્થીના હેતાગ સ્વભાવ ઉપર શીદા હતો.

મારા ઓફિસ કામમાંથી પરવારી હું ઘેર જતો હતો. રતનો તે જ વખતે મારા ઘર અને છાત્રાલયના નિવાસગૃહની વચ્ચેનો ઓક વાળી રહ્યો હતો. તેણે એકઠો કરેલો પૂંને ક્યારે એક ખૂણાની ટોપલીમાં ભરવા જતાં તેમાંથી છાપેલા કાગળનો એક ટુકડો તેને લાય લાગેલો બગલમાં સાવરણી ભરાતી એ છાપેલા કાગળના ટુકડામાંના અક્ષરો વાંચવામાં રતનો તલ્લીન બન્યો હતો.

ઘેર જતાં રસ્તામાં રતનાને કંઈક વાંચતા મેં જોયો. હું તેના તરફ ગયો. રતનાના વાંસામાં એક ધીમોશા ધબ્બો મારી મેં પૂછ્યું : “ અહીં શું કરે છે ? ”

“ સાહેબ, આ વાંચવાનું જરા મન થયું એટલે વાંચવા ઉભો રહ્યો હતો. લ્યો હવે ભૂલું. ” કહી તેણે કાગળનો ફોડો કરી પોતાના ખીસામાં મૂક્યો અને ચાલવા લાગ્યો. મેં તેને સંકેત .

“ એમાં કંઈ વાંધો નથી. લાવ તો, એ કાગળ આપણે બન્ને વાંચીએ. ”

રતનો મને બરાબર ઓળખતો થઇ ગયો હતો. સહેજ મોડું સલકારી તેણે ખીસામાંથી કાગળ કાઢ્યો. હું તેની પડખે ગયો અને તેને વંચાવવા લાગ્યો.

પાંચેક મિનિટ થઇ હશે ત્યાં મારી પત્નીએ મને સાદ કર્યો. હું રતનાને ‘ શાબાશ ’ કહી ઘરમાં ગયો.

“ ત્યાં ખૂણામાં ઉભા ઉભા પરભુતી સાથે શું વાંચતા હતા ? ” મારી સ્ત્રીએ જણાસાથી મને પૂછ્યું.

હું હસ્યો. મેં કહ્યું : “ એ પરભુ ન હતો. ”

“ ત્યારે કાણ હતું ? ”

“ એ તો રતનો હતો. ”

“ હે ! ” મારી સ્ત્રી આશ્ચર્યચક્ષિત થઇ ગઇ. “ ઓપ માલો ! ઓળખાતો પણ નથી ! ”

“શાનો ઝોળખાય ? કેવો સુધડ રહે છે, નહિ ?”

“અરે પણ મને તો એ પરભુ જ લાગ્યો. પરભુ જેટલો ઉચો, એના જેટલો જ મજબૂત અને એનું પેરણુ ટોપી પણ પરભુ જેવાં જ.”

“એ વાત બરાબર છે. પરભુને રતનો એટલો બધો ગમી ગયો છે કે ગઈ કાલે જ તેણે પોતાનું એક નવું પેરણુ અને એક ટોપી રતનાને ભેટ કર્યાં.”

“અરે, પણ બધા જ લગીઓ આ રતના જેવા હોય તો તો અડવામાં તો શું, પણ તેને ઘરમાં રાખવામાં પણ કાંઈ વાંધો નહિ.”

“સાચ સાચી વાત.” હું ગણગણ્યો અને મારા ઝોગડામાં પેઠો.

મારી સ્ત્રી મૂળે તો જૂના વિચારની. તેનામાં વિચાર પક્ષટો ફરવાના પ્રયત્નો હું ધીમે ધીમે કરી રહ્યો હતો. અંત્યજને અડવાથી પાપ ચાય છે એ વિચારને બૂલ ભરેલો છે એમ તો હવે તે કહેતી, પણ હજી તેને અડીને નહાવું તો નેહએ જ એમ માનતી અને પોતાનો એ વિચાર આગ્રહપૂર્વક મારા પાસે મૂકતી.

આજે તેના મોઢામાંથી એકાએક સત્ય નીકળી પડ્યું, રતના જેવા બધા હોય તો ? મને પણ મારા અત્યંત વિદ્યેત સાધ્ય માટે સુંદર સાધન હાય લાગ્યું હોય તેવી લાગણી યથા. ખરેખર બધા અંત્યજને રતના જેટલા સુધડ અને સ્વચ્છ હોય તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ માર્ગમાંની એક મોટી મુશ્કેલી દૂર ચાય.

હરબાઈ.

રોટલીની પણ ગણતરી !

હરિપ્રસાદ ડૉક્ટરનો ધંધો કરે છે. તેમનાં પત્ની ડાહીજેન જૂના જમાનાનાં હતાળ અને બટકઓલાં છે. રમાનાથ તેમનો દીકરો. મામાનાં એતિ લાડથી રમાનાથ બગડે નહિ અને દુનિયામાં એટલો રહેતાં પણ શીખે એવા હેતુથી તેને મારા ગણાતા એક જાત્રાસયમાં મૂકવામાં આવેલો. ઉનાળાની હાંપી રજા પડી અને રમાનાથ ઘેર આવ્યો હતો.

આજે રમાનાથનો જન્મદિવસ છે. ડાહીજેને પોતાના પહેલા બોળાના દીકરાની તેરમી વર્ષગાંઠ ઉજવવા નાના પાપા ઉપર લામધૂમ કરી છે. ઘરમાં મોઢો શણગાર કર્યો છે. જપોરના બાર વાગ્યે ડાહીજેન, ડૉક્ટર અને રમાનાથ સાથે જમવા બેઠાં. ભોજન પૂરણુપોણીનું બનાવેલું.

હરિપ્રસાદ: “કેમ રમુલાઈ, હવે તો અંતરાલય ગમી ગયું છે ને?”

રમુ: “હા આપુછ; પહેલાં તો અહુ જ મુંઝાનો. હવે મુંઝવણ ઓછી થઈ ગઈ છે અને ગમે પણ છે.”

હરિપ્રસાદ: “ત્યાં જમવાનું તો કાંઈ છે કે?”

રમુ: “હા.”

ગદીબહેન: “રમુ ખોટું બોલે છે. ત્યાં જમવાનું નેનું કાંઈ જ નથી.”

હરિપ્રસાદ: “કોણ કહે છે?”

ગદીબહેન રમુના લાલામાં ઉની ઉની પૂછીપાછી પીરસે છે. જાણે કે હવે ન જોઈતી હોય તેમ રમુ સહેજ આનાકાની કરે છે.

ગદીબહેન: “રમુએ જ તો વળી!”

હરિપ્રસાદ: “હું રમુ, વાત આવી! અંતરાલયનો ખારાક તને હજી માફક નથી આવતો?”

રમુ: “એમ તો છેક નહિ આપુછ. પણ એ તો કંઈ નહિ; ધીમે ધીમે કાપી જશે.”

ગદીબહેન: “તે-આકાશું કહી દે ને નાગ આપુને! એમ કાંઈપીછાડો શા માટે કરે છે? (ડૉક્ટર તરફ કરીને) જ્યોતે હું જ કહી દઉં. ત્યાં તો રોટલી ગણીગણીને આપે છે, રોટલી! ખીચું તો અહુ પણ હોંડરાનું પૂરું પેટ પણ ભરાવા ન દેવું?”

હરિપ્રસાદ: “તું હંધું સમજે છે. હોંડરાઓ નાદાન ખાઈકા કહેવાય. ટોળામાં એક સાથે જમવા જેમ ત્યારે જમવાનું ભાન ન રહે; અને અકસ્માતીયું પણ ખાઈ જાય. હોંડરાઓને તો સંભાળવા જોઈએ જ ને? રોટલી ગણીને આપે છે તેનું કારણ પરિમિત આહાર રાખવો તે છે.”

ગદીબહેન: “એવું અહું કશું સમજવા હું નૈયાર નથી. મારા વિચાર તો રમુને હવે ત્યાં મોહકવાનો જ નથી. કો તો કોઈ ખીજ બોલિંગ બદલાવો નહિ તો ભડે ઘેર રહીને ભણવો.”

હરિપ્રસાદ: “એમ ગાંડી ન થા. આમાં મને આપણી જ કાંઈક સમજદાર લાગે છે. આ વખતે રજા પૂરી થયે હું જ જાને મૂકવા જઈશ અને ખરી સ્થિતિ જાણતો આવીશ.”

ડહીબ્હેન: “ એમાં કંઈ જ સાર દેખાતો નથી.”

ડહીબ્હેન રમુના ભાણામાં બીજી એક પુરણપોળી નામે છે અને ઉપર ખૂબ ઘી રેડે છે. રમુ ના કહે છે.

હરિપ્રસાદ: “ એને વધારે જોઈતી નથી અને શા ત્માટે પીરસ્યા કરે છે? કાં તો બગાડ થશે અને નક્કર પરાણે ખાશે તો શરીર બગડશે. જુઓ આનું નામ જ અણસમગળ! પરાણે ખવરાવવામાં ક્યાં હેત આવી ગયું? અને બિચારા બોડિંગવાળાઓની બૂલ કાઢે!”

ડહીબ્હેન: “ હા, હા, બોડિંગવાળાઓની બૂલ છે અને સત્તર વખત બૂલ છે. છોકરાઓને પૂરું ખવરાવે પણ નહિ તે શું કદાપણ કહેવાય? તું તારે ખા રમુ. એમ કોઈ મંદુંબંદુ પડતું નથી છોકરાને બૂખ્યો જ મારી નાખ્યો. જુઓને એનું શરીર! કાઢકાંતો માળો જ ખતી ગયું છે ને?”

હરિપ્રસાદ: “ પણ એમ પરાણે વધારે ખવરાવવાથી શો ફાયદો? રમુ, તેં કેટલી પોળી ખાધી, ભાઈ?”

ડહીબ્હેન: “ ગમે તેટલી ખાધી તેનું શું ફાયદો છે? બોડિંગવાળા તો ગણતરી કરે પણ તમે પણ કર્યો! પેટના છોકરાને ખવરાવવામાં પણ ગણતરી? આ જોને દરે બધાનો દિ' ઉડ્યો છે તે રોટલીની પણ ગણતરી કરવા માંડ્યા છે?”

હરિપ્રસાદ: કશું બોલતા નથી. આજુ બોજન મુગા મુગા પૂરું થાય છે.

આપણે ત્યાં કેટલાંક જાત્રાકર્મોમાં રોટલીઓ ગણતરી ઉપર અપાય છે. માળાપો અને વિદ્યાર્થીઓ આનો વિરોધ કરતાં જણાયાં છે અને ગૃહપતિઓ તે પ્રધાને ન્યાય ગણના સાંભળ્યા છે. રોટલીની ગણતરીના આં પ્રશ્નને બે બાજુ છે. એક બાજુ તે ગૃહપતિ-એ. નાના નાના અણસમજી વિદ્યાર્થીઓ નકામા નકામા રોટલીઓ માંગે અને પછી પાછળથી પડતી મૂકે અને બગાડ કરે તે ઇચ્છવા જેવું નથી. વળી કેટલાક નાના વિદ્યાર્થીઓને તો ખોરાકના પ્રમાણનું ભાન પણ ઓછું રહે છે: આથી વધારે પડતું ખાઈ તબીયત બગાડે છે. આ બંને બાજોના ઉકેલ માટે શુભ ધરાણથી ગૃહપતિ રોટલીની સંખ્યા ઉપર નિયમન મૂકે છે. તેમ કરવાથી થોડું ફરકસર થાય છે અને વિદ્યાર્થીની તબીયત ઉપર પણ સંભાળ રહે છે.

ખીજી બાણુ નાના અને અણુસમણુ વિદ્યાર્થીઓને આ નિયમન આકર્ષે
 • લાગે છે અને તેથી છૂપા તેમજ જાહેર વિરોધો કરે છે. રાજ્યોમાં પોતાને
 ઘેર જાય છે ત્યારે તેમનાં માળાપો પાસે હકીકતને રંગ લગાવીને ખૂબ અતિ-
 શયોક્તિ કરે છે. માળાપો તો પ્રેમાંધ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે; તેમાંયે
 માતાઓ ખાસ દુરીને. આથી પોતાના છોકરાઓના અહેવાલો ઉપર અનેક
 પ્રકારના તર્કવિતર્કો કરે છે અને ઘણીયે ગેરમજબૂતીઓ પણ થાય છે. પરિ-
 ણામે માળાપ અને ગૃહપતિઓનો સહકાર વધતો જ નથી.

આપણે ગૃહપતિઓએ એ વિચારવું ઘટે કે વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકાતી
 ફરકસર અને આરોગ્યની દૃષ્ટિ નેઓ વિચારપર્વક ઝીલે છે કે નહિ; તેમજ
 આપણા વિચારોની અને વ્યવહારોની અસર માળાપો ઉપર પણ નિરોગી
 થાય છે કે નહિ. જીવતો જનમનો વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીનાં માળાપ કાષ્ઠ,
 પણ પ્રકારની ફરકસર કરતાં અનેકગણાં વધારે દિંમતી છે.

વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપોએ પણ ગૃહપતિઓની શુભ દૃષ્ટિને વધાવી
 લેવી ઘટે. અને જ્યાં જ્યાં ગેરમજબૂત ઉભી થવાનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં
 અનુમાનો કરવાને બદલે ગૃહપતિઓને સ્પષ્ટ મળીને ખુલાસા મેળવી લેવા ઘટે.

આ અધો ભાર માળાપો કરતાં આપણે ગૃહપતિઓને શીર વધારે
 હોવો ઘટે.

૨૨

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

હાલ મુલતવી રહ્યું છે.

ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનની તારીખો માર્ચના છેલ્લા અડવાડિયાની નક્કી
 થઈ ચૂકી હતી અને એ પ્રમાણે જાહેર પણ ક્યું હતું. સંમેલનને અંગેની પત્રિકા
 પણ કાઢવાનું નક્કી થયું હતું. પણ એટલામાં એક વિદ્યાર્થી આવ્યું છે. સંમેલનના
 નિર્વાહિત પ્રમુખ કૌટુંબિક આપણે તેમજ મંડવાડને લીધે તે વખતે હાજર-રહેવા
 જેટલા સ્વરથ નથી. સામાન્ય રિવાજ પ્રમાણે મુકરર કરેલા સંમય સાચવવો
 એ જ બરાબર છે. એટલે બીજા કોઈ પ્રમુખ સીધી સંમેલન થયાસંમય ભરવું
 નેમળે. પણ તેમ નહિ કરતાં જીવન મહિના સુધી સંમેલન મુલતવી રાખવાનું જ
 આખરે નક્કી ક્યું છે. છાત્રાલય સંમેલનની પ્રવૃત્તિનો હકમ બાદથી જગજીવનકાલ
 મહેતાના સંસ્કૃત અને એમના પુરપાર્થીમાંથી થયો છે, અને શ્રી. નાનાભાઈની

સંસ્થાએ એને સિંચન આપ્યું છે. છાત્રાલય માસિક પત્ર શિક્ષણમૂર્તિએ જ શોભાવ્યું છે. એટલે આ વર્ષે એ પ્રવૃત્તિને આગળ દોરવાનું કામ શ્રી. નાનાભાઈ જ કરે એ આવશ્યક છે. શિક્ષણમૂર્તિના ભાઈઓએ અને શ્રી. જગજીવનદાસભાઈએ સલાહ આપી કે સંમેલન મુલતવી રહે તો ઠીક. એ સલાહ યોગ્ય લાગવાથી સભ્યોએ જીન મહિના સુધી સંમેલન મુલતવી રાખવાનું નક્કી કર્યું છે. છાત્રાલયોના ઉત્કર્ષમાં રસ ધરાવનાર સત્જનો આ લંબાએડી મુલતનો લાભ લઈ 'છાત્રાલય' ચર્ચાને ઉદ્દીપિત કરનાર વિસ્તૃત નિબંધો લખશે અને જીનની પહેડી તારીખ પહેલાં સંમેલન સ્વાગત કાર્યાલય, વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, એ સરનામે મોકલશે એવી આશા છે. શ્રી. નાનાભાઈને સ્વાસ્થ્યલાભ ઋણદી યાચો એમ આપણે ઇચ્છીએ.

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન, મુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. ફાગણ શુક્ર ૧/૮૫ ને મંગળવાર તા. ૧૨-૩-૨૬.

દસામેય ખાલકૃષ્ણ કાલેલકર :
પ્રમુખ : વ્યવસ્થાપક મમિતિ.

૨ નં

આવતો અંક વી.પી. થશે

જૂનાં ગ્રાહકોને આવતા નવ મહિનાનું વર્ષ ગણી ૦-૧૪-૦ તુ વી.પી. થશે, જેનો તેમની પાસેથી પોસ્ટ ઓફિસ એક રૂપીયા લેશે. તેને બદલે તા. ૧૦ મી એપ્રિલ પહેલાં બાકી રહેલા ગ્રાહકો ૦-૧૨-૬ મોકલી આપે તો ઉપકાર થશે. બધા ચનાર ગ્રાહકો તેના ખજાન આપે. પરંતુ બનતાં મુધી વી.પી. પાછું ન ફેરવે એવી વિનંતિ છે.

વ્યવસ્થાપક

‘છાત્રાલય’ દર અમેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લલાભ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીયા : પરદેશનાં બે સિલિંગ.

લખો : વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય : શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન : ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ વ્હુ.
૧૯૨૬

અંક ૪ થો.
એપ્રિલ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ

આ કરું કે તે કરું તેના વિચાર ઉપર જ પોતાની અધી શક્તિઓ ખર્ચે અને કરું કરે નહિ તે અનિશ્ચિત મનવાળો છે; ટાઈ પથ કાર્યને પૂરું કરવા માટે જોડો કાળ જોઈએ તેના કરતાં અનેકગણો વધારે તે કાર્ય કરવું કે નહિ તેના વિચાર પાછળ જોઈએ તે અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ છે; એક વખત એક કામ કરવાનું નક્કી કર્યા પછી તે નહિ કરવાના વિચારો કરે છે તે અનિશ્ચિત મનનો છે.

આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ આજે આપણને ઠેર ઠેર દેખાય છે. આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ લાગ કરવાને બદલે હાનિ જ કરે છે. આવી અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિવાળો મનુષ્ય જીવનમાં વિજય મેળવી શકે ન જ નથી.

શિક્ષક કે ગૃહપતિમાં અનિશ્ચિત મનોવૃત્તિ હોવી એ પોતા માટે તેમ જ ભવિષ્ય માટે અનિષ્ટ છે.

ગૃહપતિ કોણ ?

આજ દાસ જાત્રાલયજીવન અટપટું બનતું જાય છે. જાત્રાલયજીવનની આંતર આલ્લ વ્યવસ્થા તેમ જ જાત્રાલય સલામવા પાછળ રાખવી જોઈતી કેળવણીની દૃષ્ટિ તેના ગૃહપતિ પાસેથી અનેક પ્રકારની નાખી મોટી અપેક્ષાઓ રાખે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ગૃહપતિનું કામ વધારે ને વધારે જટિલ તેમ જ સામ્રીય બનતું જાય છે. આજ દિવસ સુધી ગૃહપતિપદની જે કદપના હતી તેમાં ઘણા મોટા ફેરફારો થઈ ગયા છે અને તે પદ ઘણું વધારે જોખમ ભરેલું તથા જવાબદારી ભર્યું છે તેનું ભામ તે કામમાં પડેલાઓને થવા લાગ્યું છે. પરિણામે ગૃહપતિ કોણ થઈ શકે તે વિચાર હવે મહત્વનો ગણાવા લાગ્યો છે.

ગૃહપતિ કોણ થઈ શકે તે પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં આપણી સામે આજની સ્થિતિ ખડી યાય છે. આજે ગૃહપતિ કોણ છે ? આજનો ગૃહપતિ કાં તો કેવળ દેહધારીનું કામ કરતો કારકુન છે, અને કાં તો વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક હાજતોની સંભાળ રાખતો શુભેચ્છક ચોપ્રીદાર છે. જે દેહધારી ગૃહપતિપદની સામ્રીયતા પ્રવેશી હશે ત્યાં વળી નજર નાખશું તો ત્યાંનો ગૃહપતિ કેવળ શિક્ષણનું કાર્ય સંભાળતો પોકળ વિચારક વા તો પંતૂલ હશે ! આ આજની પરિસ્થિતિ છે. આપણને ઝાતે તે આપણી આસપાસ હરહમેશ દેખાયા જ કરે છે !

દેહધારી ગૃહપતિ વિચારે કોદાર, ચોપડા તેમજ જાત્રાલયની બહારની તમામ વ્યવસ્થા સાચવી પોતાની જાતને ધન્ય માને છે; અને જાત્રાલયની આંતરમાં ખીજું કશું જ કરવાનું નથી તેની માન્યતા રાખી આ પ્રકારના કામને જ જાત્રાલયનું ખરું કામ સમજી સ્ત્રોત્ર માને છે. શુભેચ્છક ચોપ્રીદાર ગૃહપતિ જાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક હાજતોને પૂરી પાડવી અને સર્વનાં શરીરો મુખ્યતઃ સુંદર રહે તેની કાળજી રાખવી એને જ જાત્રાલયનું મુખ્ય કામ ગણે છે; અને તેટલા માટે વિદ્યાર્થીઓનો હિતકર ચોપ્રીદાર બનવામાં ધર્મ સમજે છે. નેને મન તે સિવાયનું જાપ્રીનું વ્યવસ્થા વગેરેનું કામ ગાણુ દેખાય છે અને તેનાથી ઉઝી જાતનું કામ કરવાનું હોય છે તેની કદપના પણ નથી હોતી તેથી પોતાના કાર્યમાં તે તનમનથી પેરાવામ જાય છે. આવા શુભેચ્છક ચોપ્રીદાર ગૃહપતિઓ પોતાના કાર્યથી સંતુષ્ટ રહેતાં શીખી ગયા હોય છે તેથી તેઓ પણ પોતાની જાતને ધન્ય જ માને છે.

કેવળ શિક્ષણનો વિચારક ગૃહપતિ અથવા તો પતંજલિ ગૃહપતિ પોતાના જાત્રાલયનો વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં બુદ્ધિનાં કાર્યમાં મદદ કરવામાં અને તેમની શાળાના શિક્ષણની પૂર્તિ રૂપ બની રહેવામાં જ પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માને છે. વિદ્યાર્થીના બુદ્ધિના વ્યવસાયો અને તેના વ્યવસાયોમાં તેને કરવાની મદદ એ આવા ગૃહપતિને મમ જાત્રાલયજીવનનું ઔથી મહત્ત્વનું અંગ હોય છે. વ્યવસ્થા કે શરીરઆરોગ્ય કે એવી કાંઈ પણ બાબત આ બુદ્ધિના કામ પાસે છેક જ નક્કી છે, તેમ તે માને છે. આવો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીને બુદ્ધિને કીડો બનાવવા માટે પોતાની બધી શક્તિઓ ખર્ચતાં સહેજ પણ અચકાતો નથી. રાક્ષસી બુદ્ધિ એ એને મન વિદ્યાર્થીજીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય છે અને તેનું પોષણ એ ગૃહપતિનું પરમ કર્તવ્ય છે એમ માને છે.

જાત્રાલયજીવનની મીમાંસા થવા લાગી છે તેવે વખતે આજે સહેજ વિચાર કરતાં જ આપણને એટલું તો સમજાય છે કે ઉપર ગણાવેલા ત્રણ પ્રકારના ગૃહપતિઓ પૈકી કાંઈ પણ એક પ્રકાર સંપૂર્ણતઃ સાચો નથી. અને છતાં ત્રણે પ્રકારનાં કામો જાત્રાલયજીવન માટે અગત્યનાં અને અનિવાર્ય તો છે જ. ત્યારે ગૃહપતિપદને માટે કોને પસંદ કરવો ?

આમ કાંઈ એક એવી કંપના પ્રચલિત છે ખરી કે કીક કીક મોટા જાત્રાલયમાં એક જ માણસને નહિ રોકતાં બે ત્રણ માણસો રોકવા તેમાં એક કાકારીનું કામ કરે, બીજો શુભેચ્છુ ચોપીદારનું કામ કરે અને ત્રીજો કેવળ-શિક્ષણનું કામ કરે. આમ કરીએ તો બધાં કામો સચવાઈ રહે અને વિદ્યાર્થીજીવનને પોષક તેનું સુયોગ્ય તંત્ર રચ્યું કહેવાય.

પણ ના. આ રસ્તો પણ સાચો નથી. મનુષ્યજીવન એ જો સંગઠન-મૂત્ર વસ્તુ છે તો તેની કળવણીની રચના પણ સંગઠનમૂત્ર જ રહેવી જોઈએ. કાંઈ પણ એક જાત્રાલયમાં એક માણસ કામ કરે કે એકથી વધારે માણસો કામ કરે તે મહત્ત્વનું નથી, પરંતુ તેના કામ કન્તરારાઓ પૈકી એક માણસ પાસે જીવનનો સંગઠનમૂત્ર વિચાર હોવો જોઈએ. એક માણસ તો એવો જ હોય કે જેને મન કાકાર, રસોઈ, સ્વચ્છતા, ધધારી પાગરણ, વિદ્યાર્થીઓનાં લુગડાં, તેમનાં શરીરો, વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ વિષયક પ્રવૃત્તિઓ તેમ જ હૃદય વિષયક પ્રવૃત્તિઓ એ બધાંય એક જ માળાના અનેક મણકા હોય. મનુષ્ય જીવનમાં જેટલું મહત્ત્વ બુદ્ધિને છે તેટલું જ મહત્ત્વ તેના ખાનપાનને, આગમ વિનોદને અને શરીરની વિધવિધ ક્રિયાઓને પણ છે. જીવન કાંઈ બાંગલાના સ્વરૂપમાં વહેંચાઈ ગયેલું નથી કે જેને લીધે વિદ્યાર્થીના ખોરાકની વ્યવસ્થા

કરનાર તેની ભુક્તિની અવસ્થા કરનારથી તદ્દન વિયુક્ત હોય ! વિદ્યાર્થીના જીવનની દિનચર્યામાં આવા ભાગલા જો પાડવામાં આવે તો પરિણામ ઘણું જ વિપરીત આવે છે. આજે જ આપણે જોઈએ છીએ કે જૂદા જૂદા ભાગલામાં વહેંચાઈ ગયેલું મનુષ્યજીવન કશા પણ લક્ષ વિના આડધંદે તણાયે જ નય છે. આ દશામાંથી ભારી મનુષ્યને ઉગારી લેવા ઈર્ષાનાર તેમના ભારી નિર્માતાએ તેના જીવનને એક સળંગસૂત્ર જીવન તરીકે સમજવું અને સ્વીકારવું પડશે. આવો માણસ જ વિદ્યાર્થીજીવનનો ધડનાર થઈ શકે.

છાત્રાસયજીવનમાં ગૃહપતિપદની યોગ્યતાનો વિચાર કરતી વખતે જીવનની સળંગસૂત્રતાનો આ વિચાર મોખરે રાખવો અત્યંત આવશ્યક છે.

હરભાઈ.

આ પણ શીખામણનો એક પ્રકાર !

કેળવણીના કામમાં મને ઠીકઠીક રસ પડે છે. આથી મારો પુરસદનો વખત કોઈ શાળા જોવામાં અથવા તો કોઈ એકાદ છાત્રાસયનું કામકાજ જોવામાં ગાળવાનો મને શોખ છે. મારા એક મિત્રનો મિત્ર અમારા શહેરના એક છાત્રાસયનો ગૃહપતિ થઈને આવેલ છે. આ છાત્રાસયમાં અવારનવાર હું જાઉં છું. એક દિવસ તો બગામર કામના વખતે જ જઈ ગયો. ગૃહપતિ રામજીભાઈ વિદ્યાર્થીઓના કજીયા પતાવવામાં ગડબા હતા, અને એક પછી એક વિદ્યાર્થીને પોતાની પાસે બોલાવી કામ પતાવતા હતા.

આવી વાતોમાંની થોડીએક વાનગી આ નીચે આપું છું. અને તેથી વાતો માટેનાં કારણોનો તેમનો ખુલાસો પણ આપું છું.

(૧)

રામજીભાઈ : “ બોલો હીરાલાલ, બોજન સમયે છોટાલાલ સાથે તમે મરતી તોફાન કરતા હતા તે વાત સાચી ? ”

છોટાલાલ : “ ના જી, એ મારી સાથે તોફાન કરતો હતો. ”

રામજીભાઈ : “ એમ ? તોફાન પોતાને કરવું અને ઢોળવું ખીળને માર્યું, કેમ ? ”

છોટાલાલ : “ ના જી, એમ નથી જ. હું સાચું કહું છું કે તોફાન હીરાલાલ કરતો હતો. ”

રામજીભાઈ : “ હવે બેસ બેસ, નફ્ટ ! એક તો તોફાન કરે છે અને પછી જુદું બોલતાં રામમાને પણ નથી ? ”

છોટાલાલ : “ પણ સાહેબ... ”

રામજીભાઈ: “હવે રાખ, તારું પણુ ને બણુ આવડો મોટો થયો તો પણુ અક્કલ ન આવી? આવાં વર્તન રાખશે તો ઉમો કાણુ રાખશે, ઉમો? ના અહીંથી બેવકુફ વાંસે જનાવ.”

રામજીભાઈ: “(મારા તરફ જોઈને) જોયું લાંબું, છોકરાઓ કેટલા નેક્ટ હોય છે? જુદું જોલતયે શરમ આવે છે? આ કામ તો તોળા !”

(૨)

રામજીભાઈ: “બોલો કપિલભાઈ, નેતાએ નાં કલાં છતાં અગાથી ઉપર ચડીને બૂસકા મારતા હતા કે ?”

કપિલ: “હા, બૂસકા ક્યાં મારતો હતો? એક જ ઠેકડો માર્યો હતો.”

રામજીભાઈ: “ઝોપ તારી ઝપટ! એક જ ઠેકડો માર્યો હતો, કેમ?”

કપિલ: “હા હા; જુઓ મને કશું થયું પણુ નથી.”

રામજીભાઈ: “પણુ એ ગધેડા, હાથ પગ ક્યાંક લાંગશે તો કાણુ આડો આવશે? તારો...”

કપિલ: “સાહેબ, તેમાં ગાળો શા માટે દો છો? હવેથી ઠેકડા નહિ મારું, પછી કંઈ?”

રામજીભાઈ: “લાઇતો મીઠાજ તો જો મીઠાજ! મારા માટે કહીએ છીએ તે પણુ નથી ગમતું; મારે ક્યાં પડી છે? અમે તો તારા ભક્ષા માટે કહીએ છીએ. ઘેર ગયા પછી એક નહિ પણુ લાખ દેડડા મારજે. પણુ અહીં તો એક પણુ નહિ મારવા દઉં, સમજ્યો?”

કપિલ: “હા હા, બરાબર સમજ્યો.”

રામજીભાઈ: “ત્યારે કરો પાછાં પગલાં હવે! સાચું જોલતાં જરા શરમાજો.” (મારા તરફ ફરીને) “જોયું લાંબું, આ એક પછી એક નંગ આવ્યા જ કરે છે. માવતર જણી જણીને બધા અહીં જ કાઢી મૂકે છે ને? આ કામ કરતાં તો મલુગી સારી લાઇસાંજ !”

(૩)

રામજીભાઈ: એ, “(બારણાની પાછળ લપાતા કરુને) આમ પધારો આમ! ચુન્હો કરતાં શરમાતા નથી ને પછી આવતાં શાના શરમાઓ છો ?”

કનુ: (નજીક આવતાં) “પણુ મેં કર્યો જ ચુન્હો કર્યો નથી.”

રામજીભાઈ: “એમ કે? કાઢીને કીધા કારન્યા વિના ગામમાં લાગી ગયા અને મોડા મોડા આસ્યા આવે છે તે ચુન્હો નહિ કે ?”

કનુ: “પણુ સાહેબ, મારા માંમાં ગામમાં આવ્યા છે તેમને મળવા

ગયો હતો. ”

રામજીભાઈ: “ તે રજા કેમ ન લીધી ? ”

હનુ: “ ઉતાવળમાં બૂલી ગયો. ”

રામજીભાઈ: “ બેવફા, આવો જવાબ દેતાં શરમાતો નથી ? રજા તો ન લીધી પણ પાછો મોડો કેમ આવ્યો ? ”

હનુ: “ ધાર્યું હતું કે વખતસર પહોંચી જઈશ પણ મામાએ આમહ ફરી જરા વધારે રોકી રાખ્યો. ”

રામજીભાઈ: “ મામા ભાણેજ બન્નેમાં સરખી જ અકલ લાગે છે ! અહીં વખતસર હાજર થવું જોઈએ એ કેમ ધ્યાનમાં ન રહ્યું ? ”

હનુ: “ આ એક બૂલ માફ કરો, સાહેબ. ”

રામજીભાઈ: “ માફ શુ કરે, તારું કપાળ ? આવડો મોટો થયો છતાં વિચાર કરવાની તાકાત તો જરા પણ નથી. તમારા જેવા છોકરાઓને જો બેગા કરું તો તો માફ અને સરસા બન્નેનું આત્મી જ જુને ને ? ખરદાર, હવેથી રજા વિના ગેરહાજર રહ્યો છે તો ! જા અહીંથી. તારું ભાણું રાખ્યું હશે તે ઝોંસી લે. ” (મારા તરફ ફરીને) “ જુઓ ભાઈ આ ત્રીજું નંગ ! છે ને એકથી એક ચડીયાતુ ? ક્યા નથીખના જોરે આ બધા મારા માટે રાખી મૂક્યા હશે ! હવે તો ખરેખર કંટાળી ગયો છું ! ”

હું આ બધું જોયા કરતો હતો અને સાંભળ્યા કરતો હતો. રામજીભાઈ મને જે કહેતા તેનો કશો જ જવાબ નહોતો વાળતો.

રામજીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓની ફરિયાદો તે દિવસને માટે પતાવી હોય તેમ લાગવાથી હું તેમની સાથે વાને વળ્યો.

“ રામજીભાઈ, આ ઉપાધિ તો જાણે કે ભારે છે. પણ વિદ્યાર્થીઓ સાથે તમે જે રીતે વાતો કરતા હતા તે મને ગમ્યું નહિ. એકબે એકબુ કહી દઈ છું માટે માફ કરજો. ”

“ ના, એ તમારી દષ્ટિમાં ફેર છે. આવાં છોકરાઓને તો આવી જ રીતે સીધા દરાય. ”

“ પણ મને એ ગળે નથી ઉતરતું. તેમને સારી ભાષામાં શાંતિથી શીખામણ આપો તો ન ચાલે ? ”

“ અરે મારા સાહેબ, આ પણ શીખામણતો જ એક પ્રકાર છે. જૂદાં જૂદાં પાત્રો પ્રમાણે શીખામણના પણ પ્રકારો બહાનું છે, સમજ્યા ? ”

હું રામજીભાઈને નમસ્કાર કરીને ચાલી નીકળ્યો. મારા મનમાં એક
જ અનિ ઉડતો હતો: “ આ પણ શીખામણનો એક પ્રકાર ! ”

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં અભેદભાવ

દ્રોણ એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો દીકરો અને દ્રુપદ એક રાજાનો કુંવર,
પણ બંને જણા ગુરુગૃહે છાત્રજીવન ગાળતા ત્યારે પાકા મિત્રો હતા. શ્રીકૃષ્ણ
અને મુદામા પણ સાંદીપનિ ગુરુને ઘેર રહેતા ત્યારે એવા જ મૈત્રીના સંબંધો
ધરાવતા. આપણે ત્યાં પહેલાં છાત્રાલયજીવન આપું સામ્યવાદ ઉપર રચા-
યેલું હતું. ત્યાં રાજા અને રંકનો ભેદ ન હતો. સમાજના ગમે તે વર્ગનો
બાગક હોય, ગુરુને ઘેર તે ગયો એટલે તે ખીમ્બ બધામાં ભળી જાય. રાજા
પોતાનું રાજપણું ભૂલી જાય; રંક પોતાનું રંકપણું ભૂલી જાય. શ્રીકૃષ્ણ
અને મુદામા બંને એક સાથે જ ગુરુની સેવા કરે; રસોઈ માટે લાકડાં તોડવા
વરસતે વરસાદે જંગલમાં જાય. ગુરુગૃહે રહેના વિદ્યાર્થી બ્રાહ્મણ હોય કે
ક્ષત્રિય હોય, વૈશ્ય હોય કે શૂદ્ર હોય; બધા સાથે જ રહે. ગુરુગૃહમાં વળી
પંક્તિભેદ શાનો ? એક જ વિદ્યા ભગ્ને; એક જ અભ્યાસ; એક જ સાથે રહે;
એક જ જીવન ગાળે. છાત્રજીવનમાં ભેદભાવ ક્યાંથી હોય ?

આજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં આપણે આ જૂનો આદર્શ બરાબર
સચવાનો નથી. ગરીબ અને તવંગરનો ભેદ ડગલે તે પગલે દેખાય છે.
રાતિનો ભેદ પણ જ્યાં ત્યાં નડે છે. એક જ છાત્રાલયમાં મદત રહેવાવાળા
અને પૈસા આપીને રહેવાવાળા એવા બે જાતના વિદ્યાર્થીઓ જોવામાં આવે
છે. કેટલાંએક છાત્રાલયોમાં તો પૈસાદારો માટે લુટી જાતની કક્કળ, જેમાં
હંચી રસોઈ થાય; ગરીબો માટે લુટી કક્કળ, જેમાં હલકી રસોઈ થાય;
એવા ભેદ પણ જોવામાં આવે છે.

આ જાતના ભેદની ભાવના છાત્રાલયોમાંથી નિર્મૂલ થતી જોઈએ. એક
છાત્રાલયમાં રહેતા બધા જ વિદ્યાર્થી સરખા. તેમાં ન હોય જાતિભેદ કે ન
હોય સંપત્તિભેદ. સમાજમાં ગમે તે કારણસર જાતિભેદ અને સંપત્તિભેદ
ભલે ઉત્પન્ન થયા હોય, પણ તેને છાત્રજીવનના પવિત્ર વાતાવરણમાં સહ
જવાની જરૂર નથી. છાત્રજીવન એટલે ઈશ્વરચર્ચ જીવન; છાત્રજીવન એટલે
કુટુંબજીવન, છાત્રજીવન એટલે સમતામય જીવન. સરસ્વતીને બારણે કાંઈ
ભેદ શોધો નહિ. માનવતાના આદર્શો છાત્રજીવનમાં પોષાય; ત્યાં સમાજનો
કૃત્રિમ ભેદભાવ છાત્રજીવનમાં આવે તે કેમ સહી શકાય ?

મટાડની શી રીતે ? શાળાની અંદર હું કામ કરું છું ત્યાં તો રચના તત્ત્વને મારી મદદે લાવું છું. મારો શીખવવાનો વિષય એટલો બધો રસિક કરી મુકું કે વિદ્યાર્થીઓ આપો આપ જ શાંત થઈ જાય. શાળાના મારા વર્ગમાં મારે આમ 'શાંતિ' 'શાંતિ' બોલવાનું હોતું જ નથી. મારી શિક્ષણ-પદ્ધતિના પ્રતાપે ત્યાં તો બધું શાંત જ રહે છે. પણ અહીં ? આ અશાંતિ અટકાવવા માટે કંઈ પદ્ધતિનો પ્રયોગ કરવો તે મુશ્કેલ નથી. અને અહીં ક્યાં કાંઈ એક શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ એક વિષય શીખવવાનો પણ પ્રશ્ન છે ? અહીં તો બધીયે શ્રેણીઓનો ખીચડો ! અને બધાયે વિષયોનાં લેસન ! અહીં આ અશાંતિ મટાડવા માટે કામ લેવું શી રીતે ?

આ મુશ્કેલમાં હજી તો હું ગોચાં ખાનો હતો ત્યાં તો મારી આંખ આગળ ખીચું દૃશ્ય દેખાવા લાગ્યું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જગ્યા ઉપરથી ઉઠી ઉઠીને પોતાના દોસ્તોની જગ્યા ઉપર દોડી જવા લાગ્યા. રસ્તામાં ખીજા વિદ્યાર્થીઓનાં પુસ્તકોને કેબે ચડાવતા જાય, કોઈને કેશ મારતા જાય, કોઈની પથારી ખુંદતા જાય અને કોઈની મંદિરી પણ ફરતા જાય. આદલી બધી અશાંતિમાં આ અવ્યવસ્થા જાણશે તો તો નિવાસગૃહમાં રહેવું આકર્ષક થઈ પડશે માટે બધાને પોતપોતાના આસન ઉપર બેસીને જ કામ કરવાનો હુકમ કરવાનો વિચાર મારા મનમાંથી તુરત જ પસાર થઈ ગયો. પણ ત્યાં તો શિક્ષણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મારી આડે આવ્યું ! એક જ શ્રેણીના વિદ્યાર્થીઓને એક જ વિષયનાં લેસન સાથે કરવા દેવાની મનાઈ કરવામાં શે અર્થ છે ? મનાઈ હુકમ મારાથી ન જ થયો. પણ ત્યારે આ અવ્યવસ્થા ટાળવી શી રીતે ? શાળામાં તો રચના જ એવા પ્રદાનની હોય છે કે ત્યાં ઓછામાં, ઓછી અવ્યવસ્થા ઉભી થાય. પણ અહીં શું કરવું ? અહીં થોડાક જ શ્રેણીઓ વાર ઓગડાઓ છે ? અહીં તો એક લાંબું લાંબું નિવાસગૃહ અને તેમાં જુદીજુદી ઉંમરના અને ક્ષણના ચાળીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ ! અવ્યવસ્થા મટાડવા માટે જગ્યાની ચાલુ ગોડવણમાં ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા છે તેમ મને લાગ્યું. પણ તે કંઈ આમ જલદી થોડુંક જ થઈ જવાનું ? આ અશાંતિ અને આ અવ્યવસ્થાના વિચારે તો મારું મગજ ઘેરી લીધું. હું મુંઝવા લાગ્યો. આમાંથી કંઈક તો તાત્કાલિક રસનો કાઢવો જ જોઈએ તેવા નિશ્ચય ઉપર હું આવ્યો. શું ઉપાય લેવો તેના વિચારમાં તત્ક્લીન બન્યો. આસપાસ શું બની રહ્યું હતું તેનું હવે મને ઓછું જાન હતું. [ચાલુ

આપણે ચેતીએ !

જીવન વિદ્યાર્થીના જીવનમાં નાની મોટી ભૂલો થતાં પૂરે સંભવ છે. એક જ્ઞાન, અંપૂર્ણ અનુભવ અને આછી વિવેકશક્તિ વિદ્યાર્થીના વિચાર વદાણુને ઘણી વખત ખરાબે ચડાવી દે છે. અને લીધે વિદ્યાર્થીના આચારો ઘણી વખત હિતવર્ણીયા, જાતને તેમ જ બીજાને નુકસાન કરનારા અને અગામણા પણ બને ખરા !

જીવન વિદ્યાર્થીના આવા કટોકટીના પ્રસંગોમાં તેને યોગ્ય સલાહકાર હોવાની અસંત જરૂર રહે છે.

પરંતુ મોટેરાંઓ આવે પ્રસંગે તુલા ખોષ બેસે અને પોતાના મતોના આગ્રહોને વિદ્યાર્થી પાસે કડકાઈથી રજુ કરે, તેમ જ તેને વળગી રહેવાની હડ પકડી બેસે તો વિદ્યાર્થીના મનમાં તેવા આગ્રહોની સામે એક પ્રકારનો પૂર્વગ્રહ બંધાઈ જાય છે. આવા આગ્રહો સ્વતઃ સાચા હોય છે; પરંતુ જીવન વિદ્યાર્થીની ઉરકેરાઈ ગયેલી પજોમાં તેના અભિપ્રાયોની ગણના પણ કર્યા સિવાય અયોગ્ય પળે તેની પાસે જે ધરવામાં આવે છે તો જીવન મન તેની સામે તે આગ્રહો જ છે તેટલા ખાતર બળવો હોય છે.

જાત્રાલયજીવનમાં વિદ્યાર્થીજીવન સાથે આવા અયગમણના પ્રસંગો શૂદ્ધપતિને અનેકગણા આવ્યા જ કરે છે. તેવે વખતે શૂદ્ધપતિ જે ખામોશ ખુબે, એક માનસશાસ્ત્રીની મિત્રાણે વર્તવાને બદલે જીના મતાગ્રહીની માફક વર્તે તો શૂદ્ધપતિની શુભ સૂચનાઓ અને હિતશિક્ષાઓ તરફ વિદ્યાર્થીના પૂર્વગ્રહો વધ્યા જ કરે છે, શૂદ્ધપતિના વિચારો અને આગ્રહો સાથેની વિદ્યાર્થીની અયગમણો જતે દિવસે ખુદ શૂદ્ધપતિ સાથેની અયગમણોમાં ફેરવાઈ જાય છે અને વસ્તુ કે વિચાર તરફનો પૂર્વગ્રહ વસ્તુ કે વિચાર રજુ કરનાર શૂદ્ધપતિ તરફનો પૂર્વગ્રહ બની રહે છે.

આવી પરિસ્થિતિ જ્યાં જ્યાં બનવા પામે છે ત્યાં ત્યાં શૂદ્ધપતિ અને વિદ્યાર્થીની અયગમણોનો પાર રહેતો નથી. પછી તો શૂદ્ધપતિનો વિચાર ગમે તેટલો હિતકર અને સાચો હોય તો પણ તે શૂદ્ધપતિનો વિચાર છે એટલા જ ખાતર વિદ્યાર્થીઓ સ્વીકારવાની ના કરે છે, જે વિચાર ગમે તે માણસ પાસેથી લેવા અને જીવનમાં ઉતારવા તેઓ ઉત્સુકતા બતાવી શકે તે જ વિચાર શૂદ્ધપતિની પાસેથી આવે તો હરગીજ સ્વીકારે નહિ. આમ મનાગ્રહો સામેના પૂર્વગ્રહો મતાગ્રહી સામેના પૂર્વગ્રહો બની જાય છે, પરિ-

જામે ગૃહપતિ-વિદ્યાર્થીનો સંબંધ આત્મો, ઉપરચોડીયો અને વેરઝેરવાળો બની રહે તો તેમાં પણ નવાઈ નહિ.

આપણા વિચારો રજુ કરવા જતાં તેની સામે વિદ્યાર્થીઓને પૂર્વગ્રહ ન બંધાઈ જાય અને આગળ જતાં વિચારો સામેના પૂર્વગ્રહો ખુદ આપણી સામેના પૂર્વગ્રહોમાં ન ફેરવાઈ જાય તે વસ્તુ તરફ આપણું ખૂબ લક્ષ રહેવું ઘટે છે.

આ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે દરેક ગૃહપતિ પાસે તરુણમાનસનો સારો એવો અભ્યાસ હોવાની અત્યંત જરૂર રહે છે. આવા તરુણમાનસના અભ્યાસ વિના જીવાન વિદ્યાર્થીની માનસિક રચના આપણે પારખી શકીએ નહિ અને તેની પારખ વિના આપણું માનું જરૂર બેખંડે ભરાઈ જવાનું.

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

[અનુસંધાન ગતાંક પાને ૫૧ થી]

સમાજની અંદર ચારે કોર ફેલાયેલી દેખાતી જાતીય વિકૃતિઓના મૂળમાં કેટલાંક ગંભીર સામાજિક કારણો પણ છે. સમાજને તે પૂરેપૂરાં જાત નથી એ અત્યંત દિલગીરીની વાત કહેવાય. આ લેખમાં આપણે તેવાં મુખ્ય કારણો તપાસીશું.

આવું એક સામાજિક કારણ તે સમાજનો વાણીસ્વચ્છંદ છે. નાનાં નાનાં બાળકોની દાઝરીમાં માતૃપિતા તેમ જ બીજાં વડીલો ગમે તેવી વાણીનો પ્રયોગ કરે છે. આવા વાણીના પ્રયોગોની તાત્કાલિક અસર કશી જ થતી નથી હોતી તેથી આપણે ભ્રમમાં પડીએ છીએ અને તેવા વાણી-વિલાસ તરફ બેદરકાર રહીએ છીએ. આગળ બોલતું થયું હોય તેમ જ ઠીક ઠીક સમજણું થયું હોય ત્યાં સુધી પણ માઆપ ગમે તેવા શબ્દપ્રયોગો તેમના સાંભળતાં કરતાં જરા પણ અચક્રતાં નથી. અતઃજાત બાળકને તેવા શબ્દપ્રયોગોના અર્થની કશી જ ગમ હોતી નથી; પરંતુ નવા નવા બધા જ શબ્દપ્રયોગો પોતાના મનમાં સંઘરી રાખી બાળક પોતાનો 'શબ્દકોશ વધારતું' હોય છે અને ભાષાને અભ્યાસ કરવા મથતું હોય છે. તે ન્યાયે માઆપ કે અન્ય વડીલોના જાતીયતાને લગતા સ્વચ્છંદી શબ્દપ્રયોગો પણ તે પોતાના મનમાં સંઘરતું જાય છે. કેટલેક સ્થળે તો રાત્રિના ભાગમાં શેરીની કે કુટુંબની પાંચ દશ સ્ત્રીઓ એકઠી થાય છે અને પછી અસ્થિર વાર્તાલાપમાં પોતાની જીભને છૂટી મૂકી દે છે. આવા વાર્તાલાપો વખતે પાંચ માત્ર વર્ષનાં બાળક બાળિકાઓ ત્યાં હોજર જ હોય છે. વાતોએ ચરેલી અસાન અને બેદરકાર માતાઓને આવું કશું જ ભાન રહેતું નથી; અને જાણે કે કાંઈ

બાળક હાજર જ નથી તેવી મિસજો પોતાના વાણીવિસાસ ચક્ષુઓ દ્વારા છે.
આ બંધાની અસર પેલાં બાળકો ઉપર તો થાય જ છે.

પાંચ સાત વર્ષનાં બાળક કે બાળિકાને પોતાનાં માતૃપિતા સામે અથવા તો ગોડીયા સામે 'અસ્થિત સખ્દપ્રયોગો' દેવતાં આપણે સૌએ ક્યાં નથી જોયાં? આર્થ વળતે પછી આપણે મોટેરાંઓ વિરમય પામીએ છીએ કે આ બાળકને આ સખ્દપ્રયોગો શીખવ્યા કેણે? પરંતુ ખરી વાત તો આપણે પોતે જ તેના શિક્ષક છીએ તે ભૂલી જઈએ છીએ. પછી આપણે પડોરાના શ્રાવ નરસા છોકરાઓને! અથવા તો આપણા પોતાના દુર્દેવનો દોષ દાદીએ છીએ. આપણા સંતોષની ખાતર મનમાં વેદના ભોગવી પછી આપણે શાંત બેસી રહીએ છીએ અને કાં તો આપણા બધા રોષ પેલા નિર્દોષ બાળક ઉપર ફાલવવા તેને લપટાવીએ છીએ. નિર્દોષ બાળક નિર્દોષ રીતે કરેલું અનુકરણ કંઈક ગુન્હાને પાત્ર થાય છે તેવો કંઈક ખ્યાલ આપી બાળકના મનમાં ભરાવા લાગે છે. બાળકને ખજર નથી હોતી તેવી રીતે તેના મનમાં વિચારસરણી ચાલે છે કે કાં તો જેનું અનુકરણ કરાયું છે તે મૂળ વસ્તુ કંઈક ખરાબ છે, અને કાં તો પોતાનું અનુકરણ બોટી રીતે કરાયેલું હોવાથી તે ખરાબ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં બાળક શું કરે? તેનામાં નથી હોતું જ્ઞાન કે નથી હોતી વિવેકવિવેકશક્તિ. બાળક તો પોતાનું આ દુઃખ પોતાના કાંઈ પ્રમોદીઆને અથવા તો પોતાથી કાંઈ મોટા છોકરાને કહે છે. અને પછી? પછી નિર્દોષ વસ્તુ સંદોષ બનવા લાગે છે. બાળક કાંઈ અજ્ઞાની અને આડે માર્ગે વહેલા છોકરાના પંજમાં અપ-ડાય છે. આજ દિન સુધી માગાપ કે વડીલો જે કંઈ બોલતાં તે તેને મન સાવ નિર્દોષ લાગતું. હવે તેને તેમાં કંઈક અર્થ દેખાય છે. મોટેરાંઓના વાણી-વિલાસમાંથી તે કંઈક છુપું છુપું શોધવા લાગે છે. મોટેરાંઓ ભલે તેટલાં જ બેદરદાર હોય પરંતુ આ નાનકડું બાળક તેમની તેવી વાતોથી સહેજ સંકેત પામવા પણ લાગે છે. આવા સંકેત છતાં તેની વાતો તેને સાંભળવી તો ગમે જ છે. માટે જ ત્યાં ત્યાં આવી વાતોના અખાડાઓ હોય છે ત્યાં ત્યાં બાળક લપાઈ છુપાઈને પણ હાજર રહેવા ચૂંતું નથી. રહેને કાંઈ-તેના અંતરના ભાવને સમજી શકે તેવી બીજી પોતે અત્યંત નિર્દોષ છે તેમ જ ચાલતી વાત સાથે પોતાને કશી જ લેવાદેવા નથી તેવા દોંગ કરવા પણ-તે ચૂંતું નથી. આવી મંડળાઓમાંથી તે અનેક પ્રકારના સખ્દો અને લાયા-પ્રયોગો શીખી લે છે; તેને પ્રવૃત્તિપૂર્વક વાદ રાખે છે અને પછી પોતાના

પેલા સાથી પાસે ઉઠેલ માટે ધરે છે. પેલો મોડેલો સાથી પોતાનો ઉઠેલ આપતી વખતે જ તેમાં મરચું મીઠું ભેળવે છે અને અશ્વિલક્ષતાને પોતાની બેહુદી દર્શવના વડે વધારે અશ્વિલક્ષ બનાવે છે. આવી ક્રિયા દિન પ્રતિદિન ચાલ્યા જ કરે છે. પછી તો યોગ્ય ઉંમર થયે બાળક વાણીમાંથી વ્યવહારમાં પડે છે અને એમ જાતીય બદીઓમાં ફસાય છે.

જાતીય બદીઓમાંથી બાળકને બચાવવું હોય તો સમાજે પોતાની વાણી ઉપર સંયમ મૂક્યા વગર છૂટકો નથી. ઘરમાં બાળકનાં પહેલવહેલાં પગલાં ધાય સારથી જ માતૃપિતાનો વાણીવિદ્યાત્ર અંધ થાય છે. બાળકના આગમન પહેલાં જે સ્વચ્છંદથી મામાપ પોતાના જગતનો વ્યવહાર ચક્રાવનાં હતાં તે સ્વચ્છંદ ઉપર બાળકના આગમન સાથે જ તાગું મરાય છે. મામાપ વધારે જવાબદાર બને છે. પોતાનું બાળક તે કેવળ પોતાનું જ નથી; આખા સમાજનું તે એક અંગ છે અને તેથી ભાષી સમાજ તરફની પોતાની ફરજના કારણે મામાપે બાળકની હાજરીમાં સંયમિત વાણીનો પ્રયોગ કરવો જ જોઈશે. પોતે જે જે કંઈ બોલે છે તે તે બધું જ બાળકના મન ઉપર સારી માઠી અસર કરે જ છે. પોતે જે કંઈ બોલે છે તે બધું અનુકરણશીલ બાળક પણ બોલવાનું જ છે. પોતે જે જે બોલે છે તે તે બોલવાનો તેમ જ તેનો અર્થ સમજવાનો બાળકને અધિકાર છે જ. આ બધી વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને મામાપે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો ઘટે છે. માટે જ તો પોતાના બાળકને જાતિય વિવૃત્તિઓમાંથી ઉગારી લેવાની દરેક મામાપ પોતાની ફરજ સમજે અને પોતાની વાણી ઉપર સંયમ રાખે તે અત્યંત જરૂરનું છે.

હરભાઈ.

પૅરેડ

આપણાં છાત્રાલયોમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્તને નામે ઘણું ઘણું ચલાવવામાં આવે છે. પણ તેમાં વિદ્યાર્થીઓની દરેક દરેક ક્રિયામાં લશ્કરી પૅરેડ જ્યારે જોવામાં આવે છે ત્યારે તો કમકમાં જ આવે છે ! જે છાત્રાલયો સ્વાતંત્ર્યની શક્તિમાં માનતાં હોય છે તેઓ પણ ધણી-બાળતોમાં શિસ્તના કારણે આવી પૅરેડનો પ્રયોગ કરતાં માણમ પડે છે.

ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનો મોટો સમૂહ રહેતો હોય ત્યાં અલગ્યત વ્યવસ્થા અને શિસ્ત જોઈએ; અને તેટલા માટે કેટલીક સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓ નિયમબદ્ધ ચાલવી જોઈએ. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિઓ નિયમબદ્ધ ચલાવવા જતાં જડ અને પ્રાણહીન ન બની જાય તેની જેટલી કાળજી લેવાની જોઈએ તેટલી લેવાતી

જોવામાં આવતી નથી.

૦ વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં ઉઠીને કસરત કરે ત્યાં પંરેડ; પછી શૌચ માટે મોડલાય ત્યાં પંરેડ; પછી દાતણ વગેરે માટે બેસે તો ત્યાંયે પંરેડ; જમવા બેસતી વખતે તેમ જ જમીને ઉઠતી વખતે પણ પંરેડ; જણવા બેસતી વખતે પણ પંરેડ અને રમતી વખતે પણ પંરેડ; વાતચીત વખતે પણ પંરેડ અને સૂતી વખતે પણ પંરેડ. આમ જ્યાં જ્યાં નજર નાખીએ ત્યાં ત્યાં પંરેડ પંરેડ જ જોવામાં આવે છે.

જીવનમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્તને જરૂર સ્થાન છે. પણ પંરેડને કેટલું સ્થાન હશે એ તો વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. આવી પંરેડથી વિદ્યાર્થીનાં જીવન એકાંગી, શુષ્ક અને જડ બની જાય છે. પંરેડને આપણે દાખલ કરીએ છીએ સાધન તરીકે; વિદ્યાર્થી ખાસે પંરેડની તાલીમ લેવરાવીને તેનામાં વ્યવસ્થા-શક્તિ અને શિસ્તપ્રિયતા જન્મે તેમ આપણે ઇચ્છતા હોઈએ છીએ. પરંતુ બને છે કંઈક ઉલટું જ. પંરેડ સાધન મટી સાધ્ય બની છે; અને પંરેડથી જે પરિણામ લાવવાનું હોય તે તો દૂર રહે છે. પંરેડ પોતે જ વિદ્યાર્થીના જીવનનું દક્ષ બની જાય છે. પછી તો આવો વિદ્યાર્થી ગમે તે સ્થળે, ગમે તે સમયે અને ગમે તે પ્રસંગમાં પંરેડ જ ચલાવતો માલૂમ પડે છે. આવી પંરેડ પ્રિયતા પોતાથી જ નથી અટકતી. એ તો એવી જ પંરેડ બીજાઓમાં પણ આવે તેમ પણ ઇચ્છે છે; અને મોટા થયા પછી તે ગમે તે ક્ષેત્રમાં પડ્યો હોય તો પણ ત્યાં પોતાનો જેતા ઉપર અધિકાર ચાલી શકે છે તેવા ઉપર આ પંરેડનો જ પ્રયોગ કરે છે. આજની શિક્ષણસંસ્થાઓ મોટે ભાગે આવી પંરેડનાં તાલીમખાનાંઓ બની રહી છે તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી જ.

આજની શાળાઓમાં તો આવી પંરેડ શાળાના પાંચે કક્ષાક દરમિયાન કણે કણે ચાલતી જ હોય છે. શિક્ષક પોતાના શિક્ષણકાર્યમાં બીજી બધી બૂલો ચલાવી લે પણ પંરેડની ખામી ન ચલાવી લે! અમુક જ રીતે બેસાય, અમુક જ રીતે ઉઠાય, અમુક જ રીતે સજામ કરાય અને અમુક જ રીતે બોલાય. શાળામાં પ્રવેશ પણ અમુક જ રીતે થાય અને શાળામાંથી બહાર પણ અમુક જ રીતે જવાય. આમ વિદ્યાર્થીની દરેક ક્રિયામાં પંરેડનું સામ્રાજ્ય જ આપણને શાળામાં તો જોવા મળે છે. પરંતુ આ પંરેડ છાત્રાલયોમાં દાખલ થઈ જતાં તો પછી વિદ્યાર્થીજીવનનો વિનાશ જ સમજવો. અને આજે આવી સ્થિતિ આપણને દેખાય છે ત્યારે આ નાનકડી સાવચેતી આપવાનું મન થઈ જાય છે.

આપણાં છાત્રાલયોમાં પૈરેડનું મોટામાં મોટું રાજ્ય જે કાંઈ પણ પ્રસંગોએ દેખવામાં આવતું હોય તો તે મહેમાનો આવે તે પ્રસંગે અને નાનાંમોટાં પ્રદર્શનોના પ્રસંગે. આપણા છાત્રાલયમાં કાંઈ મહેમાન જોવા આવે તો શરીરની સ્થૂળમાં સ્થૂળ ક્રિયાથી માંડીને પ્રાર્થના કરવા જેવી ધાર્મિક ક્રિયા સુધીની તમામ ક્રિયાઓમાં પૈરેડ ચલાવવામાં આવે છે. આવી પૈરેડની સફળતા ઉપર આપણે આપણી રૂતેરૂતો આંક મૂકીએ છીએ અને મહેમાન પણ પૈરેડની સફળતા ઉપર જ સંસ્થાની સફળતાનો આંક ચકાવે છે.

ન્યાં ન્યાં કોમી છાત્રાલયો ચાલે છે ત્યાં ત્યાં યાત્રિના સારા માફા પ્રસંગોએ તે યાત્રિના વિદ્યાર્થીઓને પ્રસંગવાળાને ત્યાં લઈ જવામાં આવે છે, અને વિદ્યાર્થીઓના પ્રદર્શન નિમિત્તે અનેક પ્રકારની પૈરેડ તેમની પાસે કરાવવામાં આવે છે. છાત્રાલયના શુદ્ધપતિઓ આવી પૈરેડ કરાવીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માને છે અને શેડીઆઓ પણ આવી પૈરેડ જોઈને ખુશી થઈ જાય છે. પોતાના દાનનો આધાર પણ તેઓ છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓની આવી પૈરેડની સફળતા ઉપર જ રાખે છે. આમ છાત્રાલયની કેળવણીમાં પૈરેડ જાણે કે અત્યંત મહત્વનું અંગ હોય તેમ પોતાનો પગપેસારો કરી રહી છે.

છાત્રાલયમાં સમૂહવ્યવસ્થા જરૂર જોઈએ; છાત્રાલયમાં શિસ્ત જરૂર જોઈએ; છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને નિયમબદ્ધ ક્રિયાઓ કરતાં જરૂર આવડતું જોઈએ. પરંતુ એ બધું પૈરેડમાંથી આવી શકે છે એ કેવળ ભ્રમણા છે. વ્યવસ્થા, શિસ્ત અને નિયમોનું પાલન દરેક આત્માની જરૂરીયાત છે અને તેથી તેને માટે દરેક આત્મા જંખતો પણ હોય છે. પરંતુ વિદ્યાર્થી આત્માને પૈરેડની જડ ધરેડમાં ન્યારે નાખવામાં આવે છે ત્યારે તો તેની વ્યવસ્થા-શક્તિ મારી જાય છે, તેની શિસ્તપ્રિયતા સૂકાઈ જાય છે અને નિયમોના પાલનને બદલે તેના ખંડનનો ઉલટો લાવ તેનામાં જન્મે છે.

છાત્રાલયજીવનમાંથી આવી પૈરેડોને જેટલી જલદી તિલાંજલિ આપવામાં આવશે તેટલી વધારે ઉન્નત કેળવણીની સંસ્થા તે બનશે.

હરભાઈ.

અઠવાડિક રજાનો દિવસ

દરેક છાત્રાલયને અઠવાડિયામાં એક દિવસ તો એવો આવે જ છે કે ન્યારે વિદ્યાર્થીઓને શાળામાંથી છૂટી મેળતી હોય છે. આવો દિવસ મોટે ભાગે રવિવારનો હોય છે. ક્યાંક તે કાંઈ બીજો વાર હોય છે.

શાળાનાં અભ્યાસ કરવા જવાનું હોય તે દિવસોમાં તો વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે ભરતક કાર્યક્રમમાં પડ્યા હોય છે. સવારમાં ઉઠે ત્યાંથી તે શાળાએ જાય ત્યાં સુધીમાં તેમને પોતાપોતાના કાર્યક્રમને પહોંચી વળવાનું હોય છે. સાંજે છાત્રાલયમાં આવ્યા પછી સુએ ત્યાં સુધીનો પણ કાર્યક્રમ ગોઠવાએલો હોય છે. પરંતુ રજાના દિવસે નિયત કરેલો કાર્યક્રમ હોતો નથી.

રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓને મોટે ભાગે કપડાંલેણાં ધોવાનું, વસ્તુ વગેરે ખરીદ કરવાનું તેમજ સગાંરેહીઓને ત્યાં મળવા જવાનું હોય છે. રજાનો દિવસ એ વિદ્યાર્થીઓને માટે એક દિવસ માટેની મુક્તિનો દિવસ હોય છે. રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ પણ નિયમથી બંધાયેલા ઓછા અને ગૃહપતિ પણ ઓછી ફિકરવાળા રહે છે તેવો શિરસ્તો આપણે ત્યાં દેખાય છે.

પરંતુ ખરી રીતે કહીએ તો રજાનો દિવસ એ જ વિદ્યાર્થીઓ માટેનો નોખમદારીવાળો દિવસ અને ગૃહપતિ માટેનો જવાબદારીવાળો દિવસ હોય છે. અઠવાડિક રજાના દિવસે ગામમાં ખરીદ કરવા જવાના બહાના હેઠળ અથવા તો સગાં-દાસાંને ત્યાં મળવા જવાના બહાના હેઠળ કેટલાયે અણુ-સમણુ અને વિવેકશૂન્ય વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો વખત આડે માર્ગે દાટી છે. સામાન્ય રીતે આજે નજર કરતાં અઠવાડિક રજાના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ નીચે પ્રમાણેના વ્યવસાયમાં પોતાનો દિવસ ગાળવો વધારે પસંદ કરતા હોય છે. શહેરમાં રખડવું; નાટક સિનેમા જોવા જવું; બજાર માલ ખાવો અને બજાર પીણાં પીવાં.

આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વિદ્યાર્થીઓની રજાના દિવસની ઈષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ હોય છે. ગૃહપતિ ગમે તેટલી સમજાવટ વાપરે અથવા તો ગમે તેટલી કડકાઇ અજમાવે તો પણ વિદ્યાર્થીઓ એક યા બીજે બહાને પોતાને મન-ગમતી તેવી એકાદ પ્રવૃત્તિમાં પોતાની રજાનો દિવસ ગાળે જ ગાળે છે, અને મનગમતો સતોષ મેળવે છે.

આપણે ગૃહપતિઓ ઇચ્છીએ છીએ કે વિદ્યાર્થીઓ આવી પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તો કીડ, અને તેટલા માટે નાના મોટા અનેક પ્રયત્નો કરીએ પણ છીએ. આપણાં તેવા પ્રયત્નોને જો ઉગવા દેવા આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની રજાનો દિવસ ઉપર ગણાવેલી પ્રવૃત્તિઓમાં નહિ ગાળતાં વધારે સુંદર રીતે ગાળે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આવા પ્રયત્નો કરતી વખતે વિદ્યાર્થીના જીવાન મનને અને તેની ઇચ્છાઓને પણ આપણે શક્ષમાં રાખવી પડે છે. ઉપર-ગણાવેલી આરે પ્રવૃત્તિઓનો વિદ્યાર્થી આનંદ

હાંટી શકે અને છતાં તે પ્રવૃત્તિઓ તત્ત્વરૂપે હોય તેનો વિચાર આપણે કરીએ.

રખડવાનો શોખ એ બુદ્ધિવાન વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ હોય છે. તેને મુક્ત રીતે રખડવું ખૂબ ગમતું હોય છે. રખડવાના આ શોખને જો યોગ્ય દિશાએ વાળવામાં ન આવે તો વિદ્યાર્થી જરૂર આડે માર્ગે દોરવાઈ જવાનો અને તેને નુકશાન પણ થવાનું. આ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખીને રખડના દિવસોમાં ગૃહપતિએ ખૂબ કાળજીપૂર્વક નાની નાની ટોળીઓ માટે ફરવાના પ્રયત્નો રચવા જોઈએ. કોઈ ટોળીઓ સહેરના કાંઈ સુંદર સ્થળોએ ફરવા જાય તો કોઈ ટોળીઓ સહેરની નજીકનાં ગામડાંઓમાં મુસાફરીએ જાય. આવી ફરવા જવાની જગ્યાઓએ અગવા નાની મુસાફરીનાં સ્થળોએ જવામાં ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક કે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ રાખવામાં આવે તે ખાસ જરૂરનું છે. તેવી કોઈ ટોળીમાં વારા ફરતી ગૃહપતિએ સાથે પણ જવાનું. આમ કરવાથી વિદ્યાર્થીનો રખડવાનો શોખ પણ પોષાય છે અને તેને કંઈ ને કંઈ સુંદર માનસિક ખોરાક પણ મળી શકે છે. આના નાના નાના પ્રવાસો અથવા તો ફરવાની મહત્ત્વની દ્વારા સુંદર કેળવણી વિષયક જાણ ઉઠાવી શકાય.

નાટક સિનેમા જોવાં એ પણ વિદ્યાર્થીઓને એક શોખનો વિષય હોય છે. આ જમાનામાં તેમને એ માર્ગમાંથી સહંતર અંધ કરી શકાય તે શક્ય નથી અને ઇષ્ટ પણ નથી. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિને આપણે વધારે અચ્ચત અને નિયંત્રિત તો જરૂર કરી શકીએ. અમુક એક દિવસે તમામ વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે જ જે કંઈ જોવા જવું હોય તે જોવા જાય. જોવાની વસ્તુને ગૃહપતિ પોતે જ જીવનની દૃષ્ટિથી પસંદ કરે અને ગૃહપતિ પણ સાથે જ હોય. આવાં નાટક સિનેમા જોતી વખતે સારી નરસી દૃષ્ટિ ગૃહપતિ પોનાના વિદ્યાર્થીઓને આપતાં પણ ન ચૂકે. નાટકો જોયા પછી બીજે દિવસે નાટક કે સિનેમા ઉપર સમજી વિદ્યાર્થીઓની ચર્ચા, નોતરે અને તેવી ચર્ચાઓ માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવે તે પણ અત્યંત મહત્ત્વનું છે.

આવાં નાટક સિનેમા જોવાના શોખને એક સુંદર રસ્તા ઉપર વાળી પણ શકાય છે. આ રસ્તો તે ખુદ વિદ્યાર્થીઓ પાસે જ નાટ્યપ્રયોગો ભજવાવવાનો. વિદ્યાર્થીઓને જેટલો શોખ નાટકો જોવાનો હોય છે તેટલો જ બહુકે તેથી વિશેષ ભજવાવવાનો પણ હોય છે. માટે તેમની પાસે નાનાં નાનાં નાટકો તૈયાર કરાવી અથવા તો બીનતૈયારીએ પણ તેમને નિરાડબરી નાટ્ય-પ્રયોગો કરવાં તરફ વાળી લેવા જોઈએ. નાટકો જોવાનો વિદ્યાર્થીઓનો શોખ અને નાટ્યપ્રયોગો દ્વારા તે શોખને આખી શક્યતા યોગ્ય પોષણ એ વિષય

ઉપર એક સ્વતંત્ર લેખ લખી સક્કાય તેવું હોવાથી અહીં તે વિષે વધારે મતી લખેનાં.

જગદ માંત્ર ખાત્રાં તરફ પણ વિદ્યાર્થીઓનું વલણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હોય છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તથાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે આવી જગદ ચીજમાં મોટે ભાગે ફરસાણુ-જેવાં કે ગાંડીયા, લજ્યાં, ચેવડા વગેરે હોય છે. થોડા પ્રમાણમાં મીઠાઈ પણ હોય છે ખરી. આપણને ફરસાણુ સહેજે જ વધારે લાવે છે તે વસ્તુ આપણે સમજીએ છીએ. જુગન વિદ્યાર્થીની રચિ તે તરફ વધારે વળે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. ગામમાં રખડતાં રખડતાં ગમે તેવી દુકાનોમાંથી શરીરને નુકશાન કરે તેવો માલ ખાવામાંથી વિદ્યાર્થીઓને ઉગારી લેવા જોઈએ એ તો હરકાઈ કેમકા રાખશે જ. આ ઉગાર મોટે કાઈ પણ નિયમથી બંધન એ સાચો માર્ગ નથી. આપણે સૌ કોઈ જાણીએ છીએ કે આપણા બધા જ નિયમેને ખીસામાં મૂકી દઈ આપણને ખજર પણ ન પડે તેવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતમાં પોતાનું ધ્યાન કરે જ કરે છે. તો પછી આપણે પોને તેના યોગ્ય માર્ગ શોધીએ તે વધારે ઇચ્છુ નથી ?

આ માર્ગ તે વિદ્યાર્થીઓને તેવો ખોરાક યોગ્ય મર્યાદામાં પૂરો પાડવો તે છે. અકલિપ રમના દિવસોએ આપણે એવો પ્રબંધ કરવો જોઈએ કે વાસ કરતી છાત્રાસયને રસોડે કંઈ ને કંઈ ફરસાણુ અથવા તો મીઠાઈ બનતી જ રહે. અકલિપ રમના દિવસે આવો પ્રબંધ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ ગામમાંથી ખાવાનો ત્રિચાર ખાળી શકશે. આમ કરવાથી તેમને આપણે જગદ ચીજો ખાવામાંથી તેમ જ શરીરના બગાડમાંથી બચાવી શકશું.

જગદ પીણું વગેરે પીણાં એ પણ વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ ગમતું હોય છે. આવાં પ્રેક્ષાલોમાંથી તેમને બચાવી લેવા માટે પેણું આપણે જૂના જૂના પ્રબંધો રચી શકીએ છીએ. ક્ષત્રુ પ્રમાણે આપણે રમના દિવસોમાં સુંદર પીણુંઓનો પ્રબંધ કરીએ. કોઈ વખતે ઉનાળામાં કુદીયું કે લીંણું પાણી આપીએ તો કોઈ વખત શીયાળા વા એમાસામાં કોઈ ગરમ પીણું તૈયાર કરાવીએ. ખુદ છાત્રાસયમાં જ નિરોગી અને તાજાં પીણું વિદ્યાર્થીઓને પીવા મળે તો જગદમાંથી આ કોશી અથવા સોડા લેમન કે કોલ્ડડ્રીંક પીવામાંથી તે જરૂર બચી જાય. વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યને દિતકર અને સાથે જ તેમને સ્વચ્છ પણું મળી શકે તેનાં પીણુંઓ છાત્રાસયમાં તૈયાર કરવાં તે જ વધારે સહાયક બની શકે અને યોગ્ય માર્ગ છે.

આ ઉપરાંત અઠવાડિક રજાના દિવસને આપણે અનેક બીજી રીતે આકર્ષક અને ઉપદારક બનાવી શકીએ. તે દિવસોમાં છાત્રાલયના નાના મોટા કામમાં વિદ્યાર્થીઓને યોગ્યતાની યુક્તિઓ કરીએ, વિદ્યાર્થીઓને મંજૂ આવે તેવી નવી નવી રમતો રમાડવાનો પ્રયત્ન કરીએ, આપણી સાથે અગત્યની વાતો ગોઠવીએ, વિદ્યાર્થીઓના ચર્ચાસંઘો ચલાવીએ, આદર્સકર્તુ કામ કાઢીએ તેમ જ રાષ્ટ્રને પોષક પ્રવૃત્તિઓ ચોજાએ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વાટે ગૃહપતિએ ખૂબ જાગૃત અને જવાબદાર રહેવાની જરૂર છે.

અઠવાડિક રજાનો દિવસ એ ગૃહપતિને માટેનો મૌથી વધારે મહત્વનો દિવસ ગણવો જોઈએ. તે દિવસમાં, તો શાળા જે કામ આખા સપ્તાહ દરમિયાન ન કરી શકી હોય તેવું કેળવણીનું કામ ગૃહપતિ કરી શકે છે.

હરબાઈ.

છાત્રમંડળની ટપાલ

અમદાવાદને આંગણે આપણે ગયે મહિને મળવા માટે તલપાપક યત્ન રહ્યા હતા; કેટલાંક અણુધારણ સંકેટોને લીધે મુ. નાનાભાઈ આવી શકે તેમ નહોતું; આથી છાત્રાલય સંમેલન બંધ રહ્યું. આપણે પણ એમનાં જ અંગે ધીએ ને? એટલે આપણું સંમેલન પણ બંધ રહ્યું છે. હવે એ જીનમાં ભરાશે એમ લાગે છે.

મ્હારી વિનંતિને માન આપી, માત્ર વડોદરાની એક બોર્ડિંગે એક રૂપીઓ મોકલ્યો છે. સાડાચારસો છાત્રાલયના ભાઈઓ એક એક રૂપીઆની ખેરાત નહિ કરે?

ઘોડા જ વખતમાં હું પરદેશની મુસાફરીએ જતો હોવાથી હવેથી છાત્રમંડળને માટેનો બધો જ પરવ્યવહાર, રૂપીઆની ભેટો, “ભાઈશ્રી અમૃતલાલ પંડ્યા, ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, અમદાવાદ” એ સીરનામે રવાના કરવા ધ્યાનમાં લેશો.

જમનાદાસ દાણી.

‘છાત્રાલય’ દર અર્થેઈ માંસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. વીખાભાઈ ગોપાળજીએ ઠાપું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કલિંદાસ મદ-ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.
૧૯૨૯

અંક ૫ મો
મે.

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

ધીરજનો અર્થ આજ નિષ્ક્રિયતા લેવાતો
જણાય છે. ધીરજની વાતો કરનારમાં
આજ સક્રિયતા બહુ ઓછી દેખાય છે.
'ધીરજના કૃષ્ણ મીઠાં' કહેનાર માણસ
જાણે કે પોતાને કશો પ્રયત્ન કરવાનો
નથી એમ માનતો દેખાય છે. પરંતુ
આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે ધીરજ
એટલે પ્રયત્નોનો અભાવ નહિ પરંતુ
'પ્રયત્નોનું' સાતત્ય-અખંડ પ્રયત્નશીલતા.

ગૃહપતિનું કામ

ગૃહપતિનું કામ આંદુનું જલ્દી મુક્તિ છે. નવાસવા ગૃહપતિને તે સૂઝે તેવું નથી; અને જાત્રાલયના કામકાજથી અપરિચિત તેવા જોનારને તે દેખાય તેવું નથી. કાંઈ નિશાળની અંદર જઈને ઉર્લા રહેા તો વર્ગની અંદર વિદ્યાર્થીઓની સાથે માથું ફેાડતો શિક્ષક જોવાને મળશે; કાંઈ ઘરની અંદર પ્રવેશ કરે તો પોતાનાં જાગકાને માટે ખાન, પાન, આરોગ્ય છત્યાદિની ચિંતા કરતાં માળાપો નગરે આવશે. પરંતુ જાત્રાલયમાં પ્રવેશ કરે અને ગૃહપતિ શું કામ કરે છે તે બાણી લેવું હોય તો આજ્ઞ પડશે. સવારના પહોરમાં જાત્રાલયની મુક્તાકાત હોય તો ભગીનું કામ નિહાળતો, વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા તપાસતો, સંસ્થાની અવસ્થા માટે દોડદોડ કરતો ગૃહપતિ નગરે આવશે. આડે નવ વાગ્યાના સુમારે જાત્રાલયમાં પગ મૂકે તો ઘડીક વિદ્યાર્થીને તેના પાડે સમગ્ગવતો અને ખીજી ઘડીએ રોડોડમાં જઈ ડોકિયું કરી આવતો, ત્રીજી ઘડીએ અભગઈ ઉપરનાં વાસણોની અંદર ભરાઈ રહેલો કચરો તપાસી જોતો, ચોથી ઘડીએ ભોજનશાળામાં નગર નાખતો તો પાંચમી ઘડીએ પાણીના ગોળામાં હાથ નાખી પાણી તપાસી જોતો અને પાછો લેસન કરતા વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા દોડતો આપણને તે દેખાશે. દસેક વાગ્યાને સુમારે જાત્રાલયમાં જઈ ચડે તો જમતી વખતે કેમ બેસવું તે કોઈને બતાવતો, આવીને ખાવાના કાયદા શોધને સમગ્ગવતો, ભોજનમાં શાંતિ રાખવાની અગત્ય સૈને બતાવતો એવો ગૃહપતિ આપણને જોવા મળશે. અગિયારેક વાગ્યાને સુમારે જાત્રાલયમાં આવી ચડીએ તો કોઈનાં લુગડાં શોધી દેતો, કોઈનાં બટન ટાંકી દેતો, કોઈની ચોપડીઓ શોધી આપતો, કોઈના વાળ સમારી દેતો તો કોઈને કાળ પેનસિલ પૂરાં પાડતો ગૃહપતિ આપણે જોઈશું. જ્યોરના બે ત્રણના સુમારે જાત્રાલય જોવા નીકળે તો નિશાળના એક કલાકના આરામના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘેર આવે ત્યારે તેમને નારતો આપવાની તૈયારી કરતો અને સાથે સાથે જ જાત્રાલયના ચોપડાઓને એક કુશળ દિસાળીની માફક લખ્યા કરતો ગૃહપતિ આપણને નગરે આવશે. સાંજના સાડા પાંચ પછી જાત્રાલયમાં મુક્તાકાત હઈએ તો વિદ્યાર્થીની એક મંડળાને રમતમાં પ્રેરતો, ખીજીને ફરવા મોકલતો અને ત્રીજીને જાત્રાલયના કાંઈ એક કામમાં પ્રવૃત રાખવા પ્રયત્ન કરતો ગૃહપતિ આપણને જોવા મળશે. રાતના સુમયે આપણે જાત્રાલયમાં જઈએ તો વિદ્યાર્થીઓની સાથે સમાનભાવથી

હળીમળી ગએલો, છૂટગી વાતો કરતો, કાઢને હંસાવતો, કાઢને લાડ કરતો, કાઢની સાથે લાંબી ચુકતો કરી અંતરનાં ઉડાણ ઉડેલતો તે આપણને દેખાશે. લગભગ નવના સુમારે છાત્રાલયનાં જઈ ગયો અને માની પ્રેમાળ હૃદયી વિદ્યાર્થીઓને ચૂપાડતો, કાઢને ખાશી પાતો, કાઢને પેસાળ માટે લઈ જતો, કાઢને ઓછા સમારી દેતો અને કાઢ સાથે માંદ વિદ્યાર્થીની શુશ્રૂષા કરતો શુદ્ધપતિ જોવાને મળશે.

આ તો થઈ શુદ્ધપતિના નિત્યના સામાન્ય કામની આશી રૂપરેખા. શુદ્ધપતિનો દાર્શનિક આથી થયો વિશાળ હોય છે. એકાદ દિવસ છાત્રાલયમાં રહેવાથી કાઢને તે દાય લાગી શકે તેમ નથી.

શુદ્ધપતિના કામમાં વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર, મન અને આત્માની ઉત્થિતિના પ્રયત્નોનો સમાવેશ થાય છે તેવી એકાદ દિવસના છૂટા છવાયા દર્શનથી આપણે તેનું માપ કાઢી શકીએ નહિ.

પ્રાર્થના પછી કાઢ સુલભ પળે પોતાના અંતરનાં દાર ખોલી વિદ્યાર્થીઓને તે આત્માનું જ્ઞાન કરાવે છે: નાની નાની ટોળીઓમાં આમપાસના ભગ્ય પ્રદેશોમાં મુસાફરીએ લઈ જઈ ફરતી દુનિયાના અને મનુષ્યે સર્જેલી દુનિયાના પરિચયમાં તેમને તે છોડી દે છે. આવા પરિચયથી વિદ્યાર્થીઓનાં હૃદય અને બુદ્ધિની કેળવણીના માર્ગો તેમને માટે ને ખુલ્લા કરે છે. સંસ્થામાં સુંદર વ્યાયામમંદિરો રચાવી, રમત ગમનના વિધિવિધ પ્રબલો રચી વિદ્યાર્થીઓની સાથે આનંદવિનોદ કરતો શુદ્ધપતિ તેમનાં શરીરનો વિકાસ સાધે છે. આમ નાના મોટા પ્રસંગો અચાર નચાર શોધતો રહીને પોતાના દાર્શનિક પ્રદેશને પહોંચી વળવા શુદ્ધપતિ સતત પ્રયત્નશીલ રહ્યા જ કરે છે.

આ ઉપરાંત પોતાના વિદ્યાર્થી સાથેના, વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ સાથેના અને સમાજ સાથેના મીઠા સંબંધોને વધારે વિસ્તૃત બનાવે છે અને પોતાની પ્રેમદોરીથી બધાને બાંધી લેવા સાચો શુદ્ધપતિ મથે છે. સમાજના પ્રતિષ્ઠિત રૂપે પોતાની પાસે આવી પડેલા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા તે સમાજને ઓળખવા મથે છે, અને એવી ઓળખાણ વાટે સમાજના અંતરમાં પ્રવેશ કરી સમાજસેવાના અભિસાર મેરે છે.

છાત્રાલયનો શુદ્ધપતિ છાત્રાલયનો બંધી છે, છાત્રાલયનો દમાક છે, છાત્રાલયનો કાઠારી છે, છાત્રાલયનો રસોયો છે, છાત્રાલયનો દારકુન છે, છાત્રાલયનો ચોકીદાર છે, છાત્રાલયનો ગુરુ છે, છાત્રાલયનો પિતા છે અને છાત્રાલયની માતા છે.

છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ છાત્રાલયની અંદર રહીને નિહાળતાં આટલો બધો વિસ્તૃત છે. એ કાર્યપ્રદેશ દ્વારા છાત્રાલયનો ગૃહપતિ સમાજ સંસ્કારક થવા મથે છે, સમાજસેવક બનવા પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનો ક્રાન્તિકાર નેતા બનવાના મનોરથો કરી શકે છે.

છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ આંકવા મથનારે ઉપર કહેલી દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. છાત્રાલયના ગૃહપતિનો કાર્યપ્રદેશ નિહાળવા જનાર પ્રેક્ષકે ઉપર કહેલી આખા લઘને જોવા જવું પડશે. ગમે ત્યારે ગમે તેટલા વખતમાં ડોકિયું મારવાથી સાચો ગૃહપતિ હાથ નહિ લાગે.

ઉપર કહેલી દષ્ટિ આપણી પાસે હશે તો ગમે તે સમયે અને ગમે તે સ્થિતિમાં જઈને ગૃહપતિને જોઈ લેવાના આપણે અધિકારી ગણાશું.

પોતાના કામનો પ્રદેશ આંકવા મથનાર ગૃહપતિએ પણ ઉપરની વિચારસરણીને ધ્યાનમાં લઈને જ આંકણું કરવી જોઈએ.

હરલાલ.

છાત્રો સાથે વાતો

‘વહેલા ઉઠડું’

વહેલા છાત્રો !

વહેલા ઉઠવાનો પ્રશ્ન તમને ખૂબ ઠનડે છે તે હું જાણું છું. જે જે છાત્રાલયમાં હું જાઉં છું તે તે છાત્રાલયમાં તમારે વહેલા ઉઠવાનો અને ગૃહપતિએ તમને વહેલા ઉઠાડવાનો પ્રશ્ન જાણી આવડે સ્વરૂપ પડતો મને દેખાયો છે. અમે ગૃહપતિએ એમ માનીએ છીએ કે સંસ્કારી જીવન માટે જે એક પ્રકારની ટેવો પાડવાની માણસને આવશ્યકતા છે, તેમાં વહેલા ઉઠવાની ટેવ અત્યંત મહત્વની છે. અમે માનીએ છીએ કે વહેલા ઉઠવાથી આરોગ્ય ટકી રહે છે, આયુષ્ય લાંબું થાય છે, અને જીવન સંસ્કારી બને છે. એટલા માટે જ તમને વહેલા ઉઠવાનો હંમેશા આગ્રહ ધરાવીએ છીએ. તમે એમ માનો છો કે સ્વાતંત્ર્યના આ જમાનામાં કોઈ પણ માણસ પાસે હજી વિરુદ્ધ દ્રશ્ય કરાવાય નહિ, તો પછી તમને પરાણે ઉઠાડાય તો શી રીતે? તમે માનો છો કે સવારમાં વહેલા ઉઠવું તમને ગમતું નથી; જેમ જેમ સવાર પડતું જાય છે તેમ તેમ નીંદર વધારે ને વધારે મીડી બનતી જાય છે. અને એવી મીડી નીંદરના સ્વર્ગ સુખમાંથી તમને પરાણે ઉઠાડવાનો કોઈના પણ શો અધિકાર હોઈ શકે? આટલા માટે જ તમને વહેલા ઉઠવાની સામે તમે સખત વિરોધ કરો છો. એ વિરોધ

શોધવાં છાં તો તમે મિંજાઈ કરીને ઉડતા નથી, છાં તો ઉડ્યા પછી શૂદ્ધ-
પ્રતિતી નગર ચૂકવી ખીજે રથએ સૂઝાંજવ છે અને છાં તો પ્રવૃત્તિઓ
ગોઠવી હોય તે પ્રવૃત્તિઓનો જ વિરોધ કરે છે. તમારામાં કસરતની સામે
અથવા તો પ્રાર્થનાની સામે જે વિરોધો ચતા જોવામાં આવે છે, તે વિરોધો
કસરત કે પ્રાર્થનાની સામે નથી જ એમ માફ માનવું છે. એ વિરોધો
વહેલા ઉડવામાંથી પેદા થએલા હોય છે. શવારે પાંચ વાગે બોજનનો સમય
રાખવામાં આવે, અથવા તો કહોને કે નાટક જોવાનો સમય રાખવામાં
આવે તો તેની સામે પણ તમે અચૂક વિરોધ કરવાના છો.

વહેલા ઉડવાની આજ્ઞામાં શૂદ્ધપ્રતિતી સાથે તમારો સનાતન ઝગડો
ચાલ્યા જાહે છે. અને શૂદ્ધપ્રતિતી ધર્મભૂદિથી અને તમારા કલ્યાણની
દૃષ્ટિથી વહેલા ઉડવાનો આગ્રહ હોડતા જ નથી; તમે વિદ્યાર્થીઓ જુવા-
નીમાં સહજ તેવી કિતાવળીઆ વૃત્તિથી અને સ્વાતંત્ર્યના નામે વહેલા નહિ
ઉડવાનો તમારો આશય હોડતા નથી. પરિણામ આપણા અને પક્ષોનું
ધર્મણુ વધ્યા જ કરે છે.

બુદ્ધિ મિત્રો ! આપણે જાણે સાચા છીએ. તમને વહેલા ઉડવા એ
અમારો ધર્મ છે અને તમારે નીંદર મુખ ન યુગાવડું એ તમારો ધર્મ
છે, બન્નેએ પોતપોતાના ધર્મમાર્ગે રહેવું હોય તો આ વહેલા ઉડવાના
પ્રશ્નને આપણે જરા ઉડે જઈને તપાસવો જોઈએ. આજે તમારી સાથેની
વાતચીતમાં હું તમને એમ જણાવવા માગું છું કે એ પ્રશ્નના ઉડાણમાં જ્યાં
તેનો સાચો નિદાણ લાવવાનો તમે જ પ્રયત્ન કરો તો અમારે તમને ઉડા-
વવાનો અને તમારે તેનો સામનો કરવાનો કાયરો આપણને જાણે જુઝારી
રહ્યો છે તેનો સહેલાઈથી નિદાણ આવી જાય. વહેલા ઉડવાના તમારા ધર્મ
માટે આજે અમારે ચિંતાવુર રહેવું પડે છે તે બેદુઈ અને દુનિમ સ્થિતિનો
અંત આવે. તમારા ધર્મપાલનમાં તમે વધારે અનુકૂળતા મેળવો અને એમ
કરતાં વિદ્યાર્થીજીવનને આદર્શ તરફ ધપાવો.

ત્યારે ચાલો આપણે તેનો ત્રિચાર કરીએ.

શરૂઆતમાં જ હું તમને કહી દઉં કે વહેલા ઉડવાનો પ્રશ્ન એ ખરી
રીતે તો વહેલા ચલાવો પ્રશ્ન છે. સાધારણ રીતે જુવાન વિદ્યાર્થીને માટે
સાતથી આઠ કલાકની ઊંંચ બસ ગણાય. અમારા જેવા મોટી ઉંમરનાં માણસો
તો ચાર પાંચ કલાકની ઊંંચથી પણ જરાજર ગણાવી શકે છે એવો માફ

અનુભવ છે. જીવાન વિદ્યાર્થી પોતાનું શરીર બાંધતો હોય છે તેથી તેને ઓછામાં ઓછા સાત કલાકની ઊંંચ નેંદ્રએ જ તે વાત સાચી છે. અને તમારો બધાનો પશુ એવો જ અનુભવ હશે કે તમને સાત કલાકની સુંદર અવિરત નિદ્રા મળે તો આખો દિવસ બહુ જ રફૂતિથી તમે તમારું કામ ચલાવી શકો છો. આજે તમે વહેલા ઉઠી શકતા નથી તેનું કારણ તમને નેંદ્રની ઊંંચ તમે લઇ શક્યા હોતા નથી. ચાર કે પાંચ વાગ્યે ઉઠવાની ના પાડનાર વિદ્યાર્થી ખરેખર દસ કે અગિયાર વાગે ઊંંચેલો હોય છે. ઓછામાં ઓછા સાત કલાકની ઊંંચ મળ્યા સિવાય શરીર ઉઠવાની ના પાડે ને સહેજે સમજી શકાય તેવી વાત છે. એટલે જો તમે નવ અગર દસ વાગે સુંદર રીતે ઊંંચી શકતા હો તો ચાર અગર પાંચ વાગે વગર આજને ઉઠી શકવાના છો. કેટલાંક છાત્રાશ્રયોમાં તો નવ વાગે ઊંંચવાનો અને પાંચ વાગે ઉઠવાનો સમય રાખવામાં આવેલો હોય છે. એ રીતે તો જીવને ઊંંચવા માટે પાદા આઠ કલાક મળે. આમ છતાં ગૃહપતિઓને તમને દહેળવા પડે છે અને તમારે કટાણે મ્હોંએ ઉઠવું પડે છે. આનું કારણ તમે વખતસર ઊંંચી શક્યા હોતા નથી તે છે. એટલે વહેલા ઉઠવાનો પ્રશ્ન તે વહેલા સવાનો પ્રશ્ન બન્યો એ આપણે જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઊંંચી શકતા નથી એ વાત સાચી છે તો તેનાં કારણ પશુ આપણે તપાસવાં જોઈએ. થોડાંએક વિચાર કરો તો તમને તુરત જ સમજાઇ જશે કે શરીર રાત્રે વહેલામાં વહેલી તોડે ઊંંચ માગી હોય, તેટલું થાક્યું હોતું નથી. આખા દિવસના કામ ઉપર નજર નાખો તો તમને જણાશે કે તમે લાગે જ અર્ધા કલાકે સારીરિક કામ કર્યું હોય. અને આ અર્ધા કલાકની ગણતરી પણ ફરવા, રમવા વગેરેમાં પણ આવી જતી હોય છે. દોસ્તો ! તમારા ઉપર હું સહેજ આકરો થાઉં તો મને માફ કરજો, પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આજકાલના તમે બધા દાડકાના હરામ થઇ ગયેલા છો. આખા દિવસ દરમિયાન ગરબા મારવામાં, આળસ વધારવામાં અને શાળાનો અભ્યાસ કરવામાં તમારો જેટલો સમય જાય છે તેના દસમા ભાગ જેટલો વખત પણ તમે શરીરશ્રમ પાછળ માગતા નથી. કોઇ સુંદર ચિત્રકાર તમારું હકાચિત્ર (દાટ્રીન) દોરે તો તમે જોને જ તમારી જાત ઉપર હસો. શરીર માયક્રોગ્રાફ, શુદ્ધ રાક્ષસી અને આળસનો પાર નહિ એવા કહપનાના મનુષ્ય માટે પણ આપણે જરૂર દયા આપીએ. આજની તમારી રિયલિટી આવી જ છે. દિવસના પુષ્કળ મજુરી કરી પોતાના શરીરને ચકલી નાખતા મજુરને પંચારીમાં પડતાવેંત ઊંંચ આવી જાય છે, તમારી માફક ઊંંચ માટે

કાંકાં મારવાની તેને જરૂર રહેતી નથી. આજે આપણા સમાજની સ્થિતિ અત્યંત વિરામ થઇ ગઇ છે તે તમારે 'સમજવું' નોંધશે. બુદ્ધિજીવી વર્ગ કેવળ બુદ્ધિ ઉપર જીવે છે અને શ્રમજીવી પક્ષ કેવળ શ્રમ ઉપર જીવે છે. બન્ને પક્ષે અતિશયતા હોવાથી બન્નેને 'સંદર્ભ' જ નુકશાન થાય છે. નોંધજો તે કરતાં વધારે બુદ્ધિ વાપરનાર અને શરીરને અવગણનાર આપણે લોકો પણ વહેલા મરી જઈએ છીએ, અને નોંધજો તે કરતાં શરીરને વધારે વાપરનાર અને બુદ્ધિનો જરા પણ ઉપયોગ નહિ કરનાર મજૂરો પણ વહેલા જ મરી જાય છે. આ બન્ને પરિસ્થિતિ માટે આજનો કહેવાતો સુશિક્ષિત સમાજ જવાબદાર છે.

માટે જ તમારે વહેલા ઉઠવાના ફાયદા મેળવવા હોય તો વહેલાં જાંઘ આવી જાય તેવા પ્રયત્નો કરવા નોંધજો. તેવા પ્રયત્નોમાં શ્રાંથી અગત્યની વસ્તુ હમેશાં જોઈ ત્રણ કલાકનો નિયમિત શરીરશ્રમ છે. બુદ્ધિના કામ પાછળ તમે ગમે તેટલા પડ્યા હો તો પણ તમારે ઓછામાં ઓછા રોજનાં બે કલાક શરીરશ્રમ માટે કાઢવા જ નોંધજો. આ બે કલાકના શરીરશ્રમની આડે જે કાંઈ આવે તેને નિશ્ચયજળથી તમે દંડાવી શકશો. આવા શરીરશ્રમ માટે તમે સંસ્થાગત કામો શોધી શકો છો. સંસ્થામાં ઉદ્યોગો દાખલ કરાવી શકો છો અને સામાજિક ઉપયોગનાં કામો પણ હાથ ધરી શકો છો. શરીરને યોગ્ય પ્રમાણમાં ચક્રવી નાખનાર માણસને રાત્રે જાંઘ માટે કાંકાં મારવાં નથી પડતાં. બે કલાકના શરીરશ્રમ પછી તમે અસ્ખલિત મીઠી નીંદરનો ઉપભોગ કરી શકવાના છો. પછી તમારે જાંઘ લાવવા માટે રેલ્લિયાર સાર્વજનિક વાંચવું નહિ પડે. પછી તમારે જાંઘ લાવવા માટે વિચાર વમળે અડવું નહિ પડે કે મિત્રો સાથે ગપ્પાં મારવાં નહિ અડે. થાકેલું શરીર પથારીની મીઠાશ અનુભવી શકશે. થાકેલું શરીર સુખી નિદ્રા પામી શકશે. થાકેલું શરીર સાચો આરામ મેળવી શકશે. અને તે જ શરીર યથાકાળે સ્વાસ્થ્ય મેળવી ફરીથી કામે લાગી શકશે. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્નને તમારે ઉકેલવો હોય તો તમારે છાત્રાલયમાં શરીરશ્રમને આવશ્યક રથાન આપવું પડશે. આજે તો તમારી રિચર્ચ એટલી બધી પરાવલંબી અને પરાધીન છે કે તમારાં કપડાં પણ કાક ઘોઘ આપે છે અને તમારાં વાસણો પણ કાક માંછ આપે છે. મિત્રો, જીવાન છો, સ્વાશ્રયના અભિલાષી છો, સ્વરાજ્ય ધેર કરવાના જીજ્ઞાસુ છો. તો તમે પરાવલંબી શી રીતે રહી શકો? આવતી કાલથી જ તમારું અંગત કામ તમે જ સંભાળી લ્યો, સંસ્થાગત

કામમાં બની શકે તેટલો કાળો આપો, રોજના એકામાં એકા બે કલાક શરીરશ્રમ ગોડવો તો વહેલા ઉઠવાનો તમારો પ્રશ્ન ઉડી જશે એટલું જ નહિ પરંતુ તમારા છાત્રાલયને તમે શોભાડપ બની જશો. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્ને આજે તમારી અને તમારા ગૃહપતિ વચ્ચે કૃત્રિમતાની અને અવિશ્વાસની જે દીવાલ ઉભી કરી છે તે આમ તમારા જ પ્રયત્નો વડે આપો આપ તૂટી જશે. આવો મામુલી પ્રશ્ન આજે વધારે પ્રમાણમાં તમારું ચિત્ત રોકી રહ્યો છે તેમાંથી તમે મુક્ત થશો અને તમારી શક્તિઓને તમારા તેમજ સંસ્થાના લક્ષ્યાંક માટે તમે વાપરી શકશો. હરભાઈ.

ગોડિંગમાં શા માટે ?

(૧)

ઈશ્વરજ્ઞાન મારા જૂના સ્નેહી. છાત્રાલયમાં હું કામ કરવા આવ્યો તે પહેલાં અમે સાથે જ નોકરી કરેલી, તેમ જ રહેલા પણ એક બીજાના પડોશમાં. તેમના ઘરની સાથે અમારે ખૂબ ઘરવટ હતી. રાધાબેન તેનાં પત્ની. બંનેનાં ગળેલાં નહિ પણ સામાન્ય અક્ષર બહુ સારી; પરંતુ પણ ખરાં. મોં તો સદા હસતું જ. સંતાનમાં વસુ નામની દીકરી અને રસિક નામનો દીકરો.

અમે છૂટા પડ્યા પછી બેએક વર્ષે મેં સાંભળ્યું કે રાધાબેન વિચારાં મુલાવડમાં સ્વર્ગવાસી થયાં.

*

*

*

એક દહાડો મને એક પત્ર મળ્યો. તે ઈશ્વરભાઈનો હતો. “રાધા ગુજરી ગઈ અને મને દુઃખી કરતી ગઈ. મને ફકીર બનાવી દીધો..... પણ હવે શેઠણાં રડ્યે શું ? મારી મુલાવડ તખીયત તો તમે જાણો છો..... ગયા પોપ મહિનામાં તેની વરસી વાળીને વસુના લગ્ન અને રસિકને જન્મેકાને પ્રસંગ ઉજવી નાખ્યો. વસુનો વર ત્યાં કોલેજમાં લાગે છે. વસુનો આસરો ધણો લલો માણસ છે. તેણે તો વસુને પોતાને ત્યાં જ રાખવાનું કહી દીધું છે. હવે હું ને રસિક રહ્યા. મારાં બાળે મારી સાથે રહેવાનું કહ્યું પણ એ મેંટાલામનું ઘર છોડી મારે ગરીબ ઘરે રહે ખરાં ? આગલી પાછલીથી તમે ક્યાં અગલુ રો ?..... બધા બીલું ઘર કરવાનું આગ્રહપૂર્વક કહે છે પણ હું એ કંડાસમાં ક્યાં ઉતરું ? અને મારે શું ઓછું છે ? દર્દી ને દુધ બન્ને છે. લગવાન એ દીકરી દીકરાને બેમદૂશજ રાખે એટલે પરમ સંતોષ.

“રસિકને ગોડિંગમાં રાખવાનો વિચાર કયો છે. અહીં એક પાઠાણુ

બોડિંગ છે તેમાં રાખું એમ પહેલાં વિચારેલું. પણ હોડરો જરા બહારગામ
 મરહં તો હુશિયાર થાય એમ ધારીને તમારી બોડિંગમાં મૂકવાનું નક્કી કર્યું
 છે. રસિક તમારા વીરમિત્ર જેવો જ છે. તેની લાલામણ શું કરે? રસિકને
 મારાથી વિખૂટો કરવાનો વિચાર મારાથી સહ્યો જતો નથી. રાધા ગઈ. વસુ
 સાસરે ગઈ. હવે રસિક જશે. પછી મારે આ ઘર કેવું હશે? મારે શું
 થશે? મારે ગમે તે થાય, હોડરો સુખી થતો હોય તો.

“તેને ક્યારે દાખલ કરવો, કેટલા પૈસા મોકલવા તથા શું સાધનો સાથે
 આપવાં વગેરે હપ્તીક્ત વિગતવાર વળતી ટપાલે જ લખજો.

તમારો દુઃખી

ધશ્વર

* * *

રસિક છાત્રાસયમાં આવી ગયો. મારો પુત્ર વીર અને તે સમવયસ્ક
 તેમજ મારી પત્નીની રસિક ઉપેર ખૂબ મમતા, એ કારણે એ હોડરો મારે
 સાં જ પડ્યો પાયર્ગો રહે. હોડરો ખૂબ લાગણીપ્રધાન. ઉંમર તો હતી ૧૪-
 ૧૫ વર્ષની પણ માનું મરણ અને આપુનો વિયોગ તેને બહુ સાક્ષતાં. પહેલું
 સત્ર માંડ માંડ પૂર્વ કરી ઘર ઘર ઝંખતો એ ઘેર ગયો અને રજાઓ પૂરી
 થતાં પાછો છાત્રાસયમાં આવ્યો. આ વખતે તેના ચહેરા પર વિપાદ હતો પણ
 ઘરની ઝંખના ન હતી. અબ્યાસ તેને મારો સાક્ષતો. છાત્રાસયનાં કામોમાં
 તે નિયામત હતો. શરીરરવારથ પણ સાફ રહેતું, ફક્ત તે જાગ્યે જ હસતો.

ગને આમાં કંઈ બેદ જણાયો. ધામે ધામે મેં તેની સાથે અંગત
 પરિચય વધાર્યો. સાંજે ફરવા જતી વેળા હું તેને મારી સાથે લાઇ જવા
 લાગ્યો. કેટલેક વખતે તેનું દ્વિત ઉર્ધ્વયું અને હોડરાને અહીંના છાત્રાસયમાં
 મૂકવામાં ધશ્વરભાઈનો શું ધરંદો હતો તેની તથા રસિકની ગમગીનીની મને
 સ્પષ્ટ પડી: “રજા પડે ને ઘેર જઈ એ મારી ઝંખતા. બા તો ન હતી પણ
 આપુ તો હતા જ ને? વળી વસુને પણ તેડાવીશું અને મજેથી સાથે રહેશું
 એ હોંશ હું ઘેર ગયો. પણ ઘેર તો બીજું જ દીકું. ઘરમાં એક ૨૪-૨૫
 વર્ષની બાઈને જેઠ. હું એને દીકો તો ઝાળખતો. એક વાર બા છવતાં
 એને ને બાને વહવાડ થએલી અને એને અમારે ઘેર આવવાની મના કરેલી.

“હવે તો તે અમારા ઘરમાં જ રહેતી. પહેલાં તો મને એમ કે તે
 બે ચાર દિવસ માટે મહેમાન હશે પણ તેમ ન હતું. ઘરના બીજા કામદાન
 માટે એક ડોશી આવતી. ઘરમાં બા રહેતાં તેમ જ આ બાઈ તો રહેતી.

રસોઇ કરતી, ખવરાવતી ને ખાતી. તેનું નામ લલિતા. પોશાક વિધવાનો પણ સફાઇદાર પહેરતી. કન્યાશાળામાં માસ્તરાણી છે એટલે બપોરે નિશાળે જાય ને સાંજે ઘેર આવે. બાપુ એને રાજીરાખવા ખડે પગે રહેતા જણાયા. મને કહે: 'આ લલિતા તારી માસી થાય:.....તમે બધાં તો જતાં રહ્યાં પછી રસોઇપણી માટે એને ગામમાંથી બોલાવી લીધી. હવે તો અહીં જ રહે છે.' x x x દોઢ મહિનો રળતો માંડમાંડ પૂરો કર્યો. બા તો ગઇ જ હતી પણ બાપુ પણ બદલાઇ ગયા હતા. ઉપર ઉપરથી મીઠું બોલતા પણ અંતરમાં કાંઇ જુદું હશે એમ મને લાગતું. લલિતા માસી મારી સાથે કડકાઇથી વર્તતી. આ વખતે ઘર જાણે કે મારું ન હોય તેમ લાગ્યું."

રસિકે જુદે જુદે વખતે મને કરેલી વાતોનો આ સાર હતો.

એક વખત કાંઇ કામ પ્રસંગે હું ઇશ્વરલાલને ગામ જઇ ચલ્યો. મારો બિચાર તેને ઘેર ઉતરવાનો તો ન હતો પણ તે મને રોશન પર જ મળી ગયા અને આગ્રહ કરી ઘેર નેડી ગયા. પાંચ વર્ષ પછી હું અહીં આઘ્યો. જૂના ઇશ્વરલાલ હવે રસિક બન્યા હોય એમ ઘરની સગવડ પરથી લાગતું હતું.

આઇ પી નિરાંતે બેઠા ને વાતે વળગ્યા. એમણે જ મલાબ્યું: "જુઓને, આ આમ ચલાવીએ છીએ. આ બિચારી લલિતા રાંધી આપે છે. અહીંની કન્યાશાળામાં શિક્ષિકા છે. વળી અમારે દુરદુરનું સગપણ પણ છે. એને પણ ઠીક ને મારે પણ ઠીક. રસિકને મેં એટલા માટે જ તમારી કને મોકલી દીધી. હાકરાને ક્યાં અહીં રાખીએ?" અને તે જરા દસી પડ્યા.

પાસેનાં ટેમ્પલ પર સંતતિનિયમન પરનાં બે ચાર પુસ્તકો પડેલાં મેં જોયાં.

(૨)

૧. છાત્રાલયને અંગે જ અમારે ત્યાં. માધ્યમિક શાળા સહી એટલે ઘણા વિવિધ જાતના વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ કારણે અમારે ત્યાં આવે. ચિમનલાલ તેવા એક.

૨. સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થી છાત્રાલયમાં દાખલ થયા પહેલાં અમારી પાસેથી ફોર્મ મંગાવી તે ભરી મોકલે અને અમે મંજૂરી આપીએ તો તે છાત્રાલયમાં આવી શકે. ચિમનલાલ આ બધી વિધિમાંથી પસાર થઇને આવેલા.

૩. ઉંમર આશરે ૧૬ વર્ષની. ઠીક ઠીક ઉંચા; સરીંગ. છેદ જ દૃશ્ય; માથાના વાળ ખરી ગએલા; આંખો પીળી; હોઠ પ્રીક્ષા બોલે ત્યારે જાણે અવાજ ધ્રુવતો ન હોય: ૩

હેલ્લી નિશાળ છોડ્યાનું સર્ટિફિકેટ લાવેલા નહિ તેથી અહીં જ. તેના અભ્યાસની તપાસ કરી તેને ખીજી ક્લેસમાં એસાર્થો. એ વખતે જ. લાગેલું કે અભ્યાસ પર ઘણો કાટ ચડી ગયો. છે પણ એ તો તેના હેલ્લા મોટા મંદવાડને લીધે હતું એમ તેણે અમને કહ્યું.

જલુ ગંરીજ લાગે. કાઠની ભાઈજીની નહિ; નહિ છાત્રાસયમાં કે નહિ શાળામાં. ફક્ત એક જ ભાઈજી: ગરુડ. તેનું નામ પણ ચિમનલાલ. પણ નાક જરા વાંકું એટલે સૌ એને ગરુડ કહી બોલાવે. બન્ને અમદાવાદના.

ચિમનલાલ અને ગરુડ દરરોજ સાંજે નિશાળને ટેકરે ફરવા જાય. રજા લેવા મારી પાસે આવે ને કહે: "સાહેબ, મને દાકતરે દરરોજ અર્થો પોણા માઇલ ફરવાનો હુકમ ર્યો છે. અમે જઈએ?"

એમને આન્યાને ત્રણેક માસ થયા હશે ત્યારે મારી પાસે ક્લીણીકીણી ફરિયાદો આવવા લાગી: ચીન્ટે તથા પેસાની ચીરીની. કાંઈ ચિટ્ટીમાં લખેલું: હોય કે તે બન્ને જણા નિશાળને ટેકરે જઈ 'પાસીંગ શો' પીએ છે તો કાંઈમાં લખ્યું હોય કે.....

મેં તપાસ આદરી પણ જંદા ભારે ભરાડી. રાંધડેથી ખાંડા ને પૂંડડેથી ખાંડા! જે પૂછીએ તેની ના. પણ હેવટે કેટલીક ચોક્કસ પછી મેં તેને મારી ઓફિસમાં બોલાવ્યો અને કહ્યું કે આજ સાંજની ગાંડીમાં તેણે અમદાવાદ જવા માટે તૈયારી કરવી. તે રડી પડ્યો ને કાંઈ પણ રીતે ચાલુ સત્ર પૂરું રહેવા દેવા માગણી કરી. તેણે પોતાનો હાલિલાસ રડતાં રડતાં મને કહી બતાવ્યો: "મારા બાપ... મીત્રમાં નોકર છે. કુટુંબમાં અમે નવ માણસો છીએ: મારાં દાદી, મા, બાપ, અને અમે છ ભાંડુઓ. હું સૌથી મોટો છું. પહેલી ચોપડી અંગ્રેજ પૂરી કરી ખીજીમાં ત્રણ મહીના ભણ્યો ત્યાં તો મારા બાપે મને નિશાળેથી હાડી મીત્રમાં રખાવ્યો. ત્યાં હાજરી પૂરતો. પંદર રૂપીઆનો પગાર મળતો. મારી જેવડા છોકરાને કાણ નોકર રાખે? લાગવગથી મારા બાપે રખાવ્યો હશે. દોઢેક વર્ષ નોકરી કરી ત્યાં તો હું મોટો પડ્યો. દોઢ મહીનો તાવ આવ્યો, મરતાં મરતાં બચ્યો. દાકતરે હવાફેર મોટે જવા. કહ્યું પણ હવાફેર કરવા કાણ લઈ જાય ને પૈસા. પણ ક્યાંથી કાઢીએ? મારા બાપને તો પચાસ રૂપીઆ પગાર જ મળે છે. દાકતર કહે હવાફેર નહિ કરે તો છોકરો મરી જશે. ત્યાં આ ચિમનલાલના બાપા મળી ગયા. તેણે કહ્યું કે મોકલોને .....માં. ત્યાં આપણો ચિમન. છે. મમ્મનું ગામ ખહાર, ટેકર: વચ્ચે છાત્રાસય છે. ચાર મહીના રહેશે તો તખીપત ગાંબા જેવી થઈ જશે. પછી મારા બાપા

મેનેજરને મળ્યા તે બહુ કરગરીને દસ રૂપીઆને ચડને પગારે છ મહિનાની રત્ન અપાવી ને ફોર્મ મંગાવી ખોટું ખોટું ભરાવીને હું અહીં આવ્યો.”

મને ચિમનલાલની ખૂબ દયા આવી પણ અમારું છાત્રાસય નહોતું રુચ્છાસય કે નહોતું....

• ‘અંકલ’ •

જાતીય વિકૃતિઓ કેમ અટકે

[અનુસંધાન ગતાંક પાને ૭૪ થી]

જેમ સમાજનો વાણીસ્વચ્છંદ બાળકોને જાતીય વિકૃતિઓમાં ધસડી જવાનો પ્રેરક બને છે તેવી જ રીતે સમાજનું વિવેકહીન મૌન પણ જાતીય બદોષોની જનની બને છે. જનનેન્દ્રિયને લગતી નમામ બાબતો ઉપર પોતાના બાળક સાથે મૌન જ સેવવું જોઈએ તેવો બેહુદા વિચાર આપણા સમાજમાં આજે ઘર ઘાલી પડેલો છે. જે વાત બાળકની હાજરીમાં સ્વચ્છંદથી ખીખ સાથે થઈ શકે, જે વાત કરવામાં માઆપ આનંદ અનુભવે, જે વાત સંબંધે વધારે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવવા માટે ખરાબ સાધનોનો ઉપયોગ કરનાં પણ માઆપ ન અચકાવ, તે જ વાત જો બાળક કાઢે તો તુરત જ મૌન સેવવામાં આવે છે. બાળકની પોતાની જનનેન્દ્રિયને લગતી વાતો ઉપર એવડો મોટો રહસ્ય પડેલો કાંઈવામાં આવેલો હોય છે કે બાળક વાતાવરણમાંથી જ સમજી ગયું હોય છે કે માતા પિતા સાથે તેવી વાતો થઈ શકે જ નહિ. અને છતાં કાંઈ નિર્દોષ બાળક પોતાની નિર્દોષ દબે વાત કાઢી હોય તો માઆપ તેમાં પોતાનાં હીન ભાગ્ય સમજે છે અને બાળકની સાથે તદ્દન મૌન સેવવામાં જ કદાપણ માને છે. ફરીથી આવી વાતો નહિ કરવાની શીખામણ આપતાં અથવા તો ધમકી આપતાં માઆપો આપણને કેટલાંયે મળી આવશે !

પરિણામ એ આવે છે કે બાળકનું અજ્ઞાન અને વિદ્યુત જ્ઞાન વધ્યા જ કરે છે. પોતાના શરીરમાં નાક કાન આંખ વગેરે મહત્ત્વના અવયવો છે તેવી જ રીતે જનનેન્દ્રિય પણ એક અત્યંત મહત્ત્વનો અવયવ છે તેવી તેને કશી જ ખબર પડતી નથી. ઉલટું એ તો એમ સમજવા લાગે છે કે ખીખ અવયવોને સંભાળવા એ આપણી કરજ છે જ્યારે આ અવયવને અવગણવો અને બહુ બહુ તો ખાનગી રીતે તેની સાથે ચોષ્ટાઓ કરવી એ જ વધારે સારું છે. બાળકની પાસે આંખ કાન નાક જેવા શરીરના અવયવોને સ્વચ્છ રાખવાની બાબતમાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ ધરવામાં આવે છે પરંતુ આ અત્યંત મહત્ત્વના અંગની સંભાળની બાબતમાં તેને સાવ

અજ્ઞાન રાખવામાં આવે છે. શરીરના કોઈ પણ અન્વયને મુલાયમતાથી સંભાળવાની અને સાચવવાની જરૂર હોય તો તે તેના જનનેન્દ્રિયની હોય છે. પરંતુ આ અત્યંત ઉપયોગી અને પવિત્ર અવયવની આસપાસ એવો તો રહસ્ય પડેો અને ગંદી દૃષ્ટનાઓ ખડાં કરવામાં આવ્યાં હોય છે કે બાળકને તેનું કશું જ મહત્ત્વ સમજાતું નથી. જનનેન્દ્રિયને લગતી વાતો ખીમ સાથે ખાનગી રીતે કરવામાં પણ બાળક ગંદકીનું જ સેવન કરતો હોય છે. આ બધાનું કારણ તે વિષયમાં બાળકની સાથે માત્રાપ જાણી જોઈને મૌન સેવે છે તે હોય છે.

બાળકની સાથી મોટી છતાંસા પેતે અગર તો પોતાનું લાઇલાંકુ ક્યાંથી આવ્યું તે જાણવાની હોય છે. માત્રાપ પાસેથી આ દિશામાં તેને કશું જ મળતું નથી. માત્રાપના લયંકર મૌનના કારણે અથવા તો જાણી છુટ્ટીને બોલેલા જૂઠાણાના કારણે બાળક પોતાના આગમનને તેમ જ પોતાના લાઇલાંકુના આગમનને જનનેન્દ્રિય માથે જોડાવા લાગ્યાય છે. તેની પાસે આ બાબતમાં કશું જ્ઞાન તો મૂકવામાં આવ્યું હોતું નથી. કેવળ દૃષ્ટના ઉપર અને તે પણ સડેલી દૃષ્ટના ઉપર તેને બધો આધાર રાખવો પડે છે.

બરાબર આપા જ વખતે તેને શેરીઓના ગંદા સાથીઓનો સંગ થાય છે. બાળકની ઉંમર મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ કુદરતી રીતે જ તેનામાં અમુક પ્રકારની ઉંમ્મા પ્રગટે છે, અને તે ઉંમ્મા જનનેન્દ્રિયમાં અમુક પ્રકારનો યનગનાટ અને જનગતિ પ્રેરે છે. જનનેન્દ્રિયના આરોગ્ય સંબંધે તેની પાસે કશું જ જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે વધારે ને વધારે ગંદી રહ્યા કરતી હોય છે. તેમાં લજે છે ગંદા સાથીઓનું ગંદું જ્ઞાન. મોટી ઉંમરનું બાળક પછી અનેક પ્રકારની ગંદી દૃષ્ટનાઓ સેવે છે અને તે દૃષ્ટનાઓને વ્યવહારમાં ઉતારવા મથે છે. પેલા સાથીઓને તેને સહકાર મળે છે. જનનેન્દ્રિય, તેની રચના, તેમાં આવેલી જનગતિ એ બધાંય તેને તે સંબંધે સક્રિય કંઈક કામ કરવા પ્રેરે છે. આ કામ તે મોટે ભાગે જાતીય બદીઓ જ હોય છે. ગંદા સાથીઓને સહકાર તેને અકુદરતી મૈથુન તરફ ધસડી જાય તેમાં પણ નવાઈ નહિ. મોટી ઉંમરના બાળકને જનનેન્દ્રિય સંબંધે ઘણું ઘણું જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે. માત્રાપનું મૌન તેને તેના સાથીઓ પાસે ધકેલે છે. પેલા સાથીઓ પણ હીક હીક વિદૂત થયેલાં હોય છે તેથી જ્ઞાન આવવાના પ્રપંચમાં બદીઓમાં પોતે ફસાય છે અને પેલાને પણ ફસાવે છે. આમ જાતીય બદીનો વિસ્તાર વધ્યા જ કરે છે.

આપણું બાળકોને આપણે જાતીય બદીઓમાંથી બચાવી લેવાં હોય તો હવે જનનેન્દ્રિય સંબંધમાં તેમને અજ્ઞાન રાખવાં નહિ જ પોસાય. આપણાં વાણીવિદ્યાસ ઉપર જેમ આપણે સંયમ રાખવાની આવશ્યકતા છે તેમ જ આ બાબતમાં આપણા નુકશાનકારક મૈનને તોડવાની પણ આપણી ફરજ છે. હા, તેમ બનવાનો સંભવ છે ખરો કે આપણે પોતે જ સાચા જ્ઞાનથી વંચિત હોઈએ. પરંતુ ભાવિ પેઢી તરફનો આપણો પ્રેમ અને આપણો ધર્મ આપણને પોકારી પોકારીને દહે છે કે દરેક મામાપે તેવું જ્ઞાન આવશ્યક તેટલું સંપાદન કરવું જ જોઈએ, અને બાળકને યથાકાળે તે બાબતમાં દોરવું જોઈએ. આપણા પોતાના બાળકની સાથે આવી બાબતોમાં વાતો કરવા માટે આપણે ટેવાયેલા નથી તે વાત સાચી છે. પરંતુ વિકૃતિઓના આ જમાનામાં હવે તેવો સંકાય રાખો પાકવે તેમ નથી. આપણા બાળકની સાથેનું આપણું તેવું મૈન તેમને હાનિકર્તા છે અને ભાવિ પેઢીને માટે લાયકર નુકશાન કરનાર છે. વળી આ બાબત જોટલી મહત્ત્વની છે તેટલી જ મુશ્કાયમ પણ છે. તેના શિક્ષણ માટે સૌથી વધારે શોગ્ય ડોઝ પણ શિક્ષક હોય તો તે મામાપ છે. પોતાનાં બાળકોને જાતીય બદીઓમાં ફસાતાં અટકાવવા ઇચ્છનાર મામાપે પોતાનું આવું નુકશાનકારી મૈન તોડવું જ પડશે.

હરભાઈ.

વિઝીટરોને

રમણ: “ અત્યા નાનીયા, આ જોયું ને ? આ દરરોજ આવા ને આવા ક્યાંથી ઉપાડી લાવે છે ? ”

નાનો: “ ઇ મને બહુ દુઃખ આપે છે. દરરોજ વિઝીટરોના નામની જૂમ પડે. મોટા વિઝીટરો થયા. ”

રમણ: “ અત્યા જો તો ખરો ! જે પૂછવું હોય ઇ માસ્તરને પૂછે. છોકરાઓને શી અડચણ છે ઇ તો પૂછવાની દરકાર જ નથી ! ”

નાનો: “ પણ તેં તે દિવસે જોયું હતું કે નહિ ? માસ્તરે આપણને કંઈ કે તમે હિંદી પ્રજા અને અમે બ્રિટીશ સસ્તનત. ”

રમણ: “ પણ વિઝીટરોને ક્યાં બોલુવા દે છે ? તે આવે ત્યારે બધું સ્વચ્છ અને નહિ તો હોય પોલપોલ. જોને માસ્તર મીડી મીડી વાતો કરી વિઝીટરને કંઈ બોલવા દે છે ? ”

નાનો: “ અત્યા સાંભળ તો ખરો. માસ્તરે કંઈ કે અમારે ત્યાં ચોક્કસ ઘી આવે છે. આથી વિઝીટરે માની લીધું. ઘી ચાખવાની તરફી લેતા જ નથી. ”

રમણુ : " પણ તને ખબર ક્યાં છે ? બતાવવાનું કહે ત્યારે એમને માટે પેલો સારો ડબ્બો રાખી મૂક્યો છે એમાંથી લાવીને બતાવે. "

નાનો : " રમણુ, એણે અનાજ બેઠા માગ્યું ને માસ્તરે અધાયદું રાખેલું તારું અનાજ બતાવ્યું. "

રમણુ : " પણ એમણે વિઝીટીશુકમાં શેરો કર્યો છ તં વાંચ્યો ? "

નાનો : " ના. કહે તો ખરો. "

રમણુ : " આ સંસ્કૃત એક આદર્શ સંસ્કૃત છે. રસોડામાં બ્યવસ્થા સારી થાય છે. "

નાનો : " એમાં એનો શું વાંક ? એને જેવું કહે એવું લખે. હું તો વિઝીટ લઉં તો માસ્તરને કહ્યા વગર ખેંચે કસે. છાકરાઓને પૂછીને એમની હકીકત જાણું. છાકરાઓ જમવા બેસે એટલે એમની સાથે બેસું. "

રમણુ : " અરે જમવામાંએ કેટલો ભેદભાવ ? છાકરાઓ શાક ખાય એના કરતાં વધારે એ પડ્યું રાખે. આ તે બોર્ડિંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે છે કે માસ્તરો માટે ? આપણને પૂરું ઘી ન મળે અને માસ્તર ચોપરેલી રોટલી પર નવટાંક ઘી ખાય. આ તે કયમ ખમાય ? "

નાનો : " અને હું તો પેલા મારાજને માર્યા વગર ન મૂકું. "

રમણુ : " કેમ ? એણે તારું શું બગાડ્યું ? "

નાનો : " આજ પેટા મેમાન ને હું જમવા ગયા ત્યારે બખડવા માંડ્યો અને કીધું કે બેઠો મોટો મોટું ! પાસ થયો તે તારા કરતાં ઘણાંએ હોશિયાર છાકરાઓ આવી ગયા. આવી આપણી અડચણો વિઝીટરો પૂછતા નથી ત્યારે એ વિઝીટરોનું શું કામ ? "

શુદ્ધરથો ! આથી વિચારજે. આમંત્રણથી વિઝીટરો ન થયો. માસ્તરને કહ્યા વગર છાત્રાલયો બેઠાં. વિદ્યાર્થીઓને મળવું. તેમની અડચણો ખાન-ગીમાં બોલાવીને પૂછો. અને વિઝીટ શુકમાં શુદ્ધપોતની ઝટકરૂં કાઢો. તેઓ આપણને એમની મીઠી મોગલાઈ વાપરી અંધ બનાવી દે છે. છાત્રાલયો છાત્રો માટે છે. માટે તેમને મળી અડચણો જાણી લઈ તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો. તેમ કર્યા સિવાય આજના છાત્રો ચમત્કાંત નમાવ્યા બની જાય છે, અને તેમનો સ્વતંત્રતાનો શુરસો દગાઈ જાય છે.

શુદ્ધપતિ ભાઈઓ ! તમે પણ ચેતજે. યુગાત્મા બદલાય છે. યુગને અનુસરીને વર્તવું. છાત્રો પોતાના યુગો છે અને પિતા યુગ વચ્ચે બિટીરા

મહત્તનત અને હિંદી પ્રગ્ન જોડેલો ભેદભાવ ન હોય. છાત્રાઓની અડચણો ન બને તેમ હોય તો પણ દૂર દરેકા દલ દરેકો. આજના કેટલાક ગૃહપતિ ભાઈઓ ઉગતા વિદ્યાર્થીઓને દયાથી નાખે છે તેમને ખાસ ચેતવાનું છે. છાત્રોને દયાવવા જોડેલો ખીજો એક દેશદ્રોહ નથી; કારણ કે સ્વતંત્ર જુસ્સા વગર દેશનું રક્ષણ થયું અશક્ય છે; અને સ્વતંત્ર જુસ્સો ખોટા દયાલુથી નાશ પામે છે. ગૃહપતિ ભાઈઓ ચંતો, હજુ પણ ચેતા.

‘છાત્રદૂત.’

‘છાત્રદૂત’ નો આ લેખ સૂક્ષ્મ છાત્રું છું, આખા લેખમાં લાપાની કે વિચારની સગતિ નથી એ તો વાચનાર સહેજે સમજી શકે તેવું છે. પરંતુ આ લેખ આપણને ગૃહપતિઓને ઉપયોગી છે તેમ માનીને મને છાપવાનું મન થયું છે. લખનાર લાંબને મારી વિનંતિ છે કે તેમણે આવા દૂષા નામથી પોતાના લેખો કદિ ન મોકલવા. એક વખત આ વિષે અગાઉ અમે ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેનું સ્મરણ આપું છું.

છાત્રદૂત વિદ્યાર્થી હોય તો સમજી લે કે લેખ તેમનો છે, માટે નહિ પરંતુ આજની વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા જાણી લેવી એ ગૃહપતિઓ માટે અત્યંત આવશ્યક છે અને તેવી મનોદશાનું એક પાસું આ લેખમાંથી મળી રહે છે માટે પ્રગટ કર્યો છે.

હું પોતે એમ માનવા હલચાલ જાઉં છું કે આખો લેખ અતિશયોક્તિથી ભરેલો છે. આવા ગૃહપતિઓ આજે પણ છાત્રાલયોમાં કેળવણીનું કામ કરી રહ્યા છે તેમ માનવા હું તૈયાર નથી. વિગ્રીટમાં આવા આવતા હોય તો ફાણ જાણે.

તમામ ગૃહપતિ ભાઈઓને મારી વિનંતિ છે કે વિદ્યાર્થીઓની વિચાર-સરણી આજે કદ દિશામાં વહે છે તે આમાંથી પારખી લે. આ આખા લેખમાં ભલે ખોરાકનો પ્રશ્ન વિદ્યાર્થી ઉપર વધારે અસર કરી જતો દેખાય; પરંતુ સમગ્ર વિદ્યાર્થીજીવન ઉપર ગૃહપતિના ચારિત્ર્યની કેટલી ઉડી છાપ પડી શકે છે તે આમાંથી આપણે જોઈ શકીએ તેમ છીએ.

મુલાકાત લેનારા મહેમાનોને આ સ્થળે મારે કશું કહેવાનું ન હોય. પરંતુ તેઓને મિત્રભાવે એટલું તો કહી જ લઉં કે સંસ્થાની મુલાકાતોમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથેના મુક્ત પરિચયને તેમણે અપ્રસ્થાન આપવું જોઈશે. સંસ્થાનું તે અત્યંત મહત્ત્વનું અંગ છે અને તેની અવગણના કરીને સાચી સંસ્થાને તમે નહિ જ જોઈ શકો. . . . . હરભાઈ.

ચર્યાપિત્ર

શ્રીયુત તંત્રીય: 'છાત્રાલય'

સચિનય નિવેદન કે 'છાત્રાલય' અઢી વર્ષથી ચાલે છે અને તેના મનનીય તેમજ શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ સખેલા લેખોએ આજે ગૃહપતિઓને, વિદ્યાર્થીઓને અને સંસ્થાના સંચાલકો તેમજ માતાપોને વિચાર કરતા કરી મૂક્યા છે તે કાંઈ જેવી તેવી જગ્યાત નથી. છતાં મને દુઃખ થાય છે કે તમારા અને શ્રી. દરભાઈના લેખો સિવાય બાકી જ બીજા કાંઈ અભ્યાસીઓના-ગૃહપતિઓના લેખો જોવામાં આવે છે. અને તે માટે આપણા બધા ગૃહપતિઓ શિક્ષણશાસ્ત્રના વિચારકો અને મંડળના સંધીઓ (હું પણ તેમાં જ આવી જઈ છું.) ગુન્હેગાર છે જ.

શ્રી. કાકા કલેલકર જેવા પ્રખર શિક્ષણશાસ્ત્રી પાસેથી આપણે ધણું ધણું મેળવવાનું રહે છે. આવી દિદ્વક્ષીનતા આપણને ન જ શોભે. ખેર ! હવે આપણે જંગીએ અને છાત્રાલયને વધારે અપનાવીએ.

આપણાં છાત્રાલયોના અનેક પ્રશ્નો આપણને મૂંઝવી રહ્યા છે અને તેના ઉકેલ શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ ન આવે ત્યાં સુધી તે એમ ને એમ રહેવાના જ. એટલે મારી વિનંતિ છે કે આપણે ગૃહપતિઓએ અને વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નોના મારો ચલાવે ગ્રામ્યો અને છાત્રાલયમાં તેના ઉત્તરો આપ્યા કરે.

બીજું, વિદ્યાર્થીઓની ફરીઆદ છે કે "અમારે માટે તો 'છાત્રાલય' જાણે કે ન જ હોય તેમ ગૃહપતિ અને સંચાલકો તથા છાત્રાલયની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓ વિશે જ લેખો આવે છે." તેથી વિદ્યાર્થીઓને માટે પણ પ્રસંગોપાત માર્ગદર્શક લેખો આવવા જોઈએ.

મારી તો એ પણ ઈચ્છા છે કે આપણાં છાત્રાલયોની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓના દ્વંદ્વ સમાચારને પણ છાત્રાલયમાં સ્થાન દેવાનું જોઈએ.

વિશેષ છાત્રાલય તેમજ ગૃહપતિશાસ્ત્રની મીમાંસા અને નવીન માર્ગદર્શનનો ગૂંજાત ગદ્યરના પ્રદેશોમાં પ્રચાર થવાની અતિ ઘણી આવશ્યક્તા હોમને છાત્રાલયની દ્વિંદી આરુષિ માટેનો મારો અનુરોધ ફરીથી સચિનય રણુ કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી.

કુલચંદ હરિચંદ દોશી.

નોંધ — શ્રી. કુલચંદસાહુના આ પત્રને આનંદપૂર્વક અમે પ્રગટ કરીએ છીએ. છાત્રાલય સમેલન પ્રવૃત્તિનું એક મુંદર ફળ તે આ 'છાત્રાલય'

માસિક છે. છાત્રાશય માસિક દ્વારા આપણે છાત્રાશયનું તાત્ત્વિક તેમ જ વ્યવહારુ શાસ્ત્ર ઉભું કરવા ઇચ્છીએ છીએ. છાત્રાશય માસિક દ્વારા આપણે વિદ્યાર્થીઓને, ગૃહપતિઓને, મંત્રીઓને, દ્રુષ્ટીઓને, સંચાલકોને, માળાપોર્તે અને જની શકે તેટલા સમાજને કેળવવાના કોડ ધરાવીએ છીએ. આ કામ અત્યંત કપરું છે. એકલે હાથે ને જની શકે તેવું નથી. ‘છાત્રાશય’ માસિકની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી ત્યારે ‘છાત્રાશય મંડળ’ના તમામ સભાસદોનો અને તમામ સહાનુમતિ ધરાવનારોનો મુદ્દર સહકાર મળશે તેવી અમે આશા રાખી હતી. આ આશા સફળ નથી થઈ તેમ આપણે ગૌ કાર્થ લેખ શરૂ કર્યા છીએ. આજે ફરીથી તમામ મિત્રોને આ પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો સહકાર આપવાનું સ્મરણ આપીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે મિત્રો મોડા મોડા પણ જનગણ

છાત્રાશયના શાસ્ત્રને વધારે ઉપયોગી અને વ્યવહારુ જનાવવા માટે કામ કરનારાઓની મુશ્કેલીઓનો ઉકેલ પ્રશ્નોત્તર દ્વારા થાય એ ઇચ્છવા જેવી પદ્ધતિ છે. છાત્રાશયના તમામ ગૃહપતિભાઈઓને, વિદ્યાર્થીઓને અને સંચાલકોને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે પોતાના માર્ગમાં આડી આવતી મુશ્કેલીઓ તેઓ રજૂ કરે. તેનો યથાશક્તિ ઉકેલ લાવવાનો પ્રયત્ન ‘છાત્રાશય’ દ્વારા જરૂર કરવામાં આવશે.

શ્રી. કુલ્યતંત્રભાઈએ રજૂ કરેલી વિદ્યાર્થીઓની ફરીઆદ અમુક અંશે સાચી છે. વિદ્યાર્થીઓને સીધી રીતે ઉપયોગી થાય તેવા લેખો ખુબ જોઈ આવે છે. આ હકીકત તરફ અમારૂં ધ્યાન ખેંચવા માટે અમે તે ભાઈનો આભાર માનીએ છીએ. હવંથી પ્રમોપાન વિદ્યાર્થી આલમને ઉપયોગી થાય તેવાં લખાણો પ્રગટ કરવાનો અમે જરૂર પ્રયત્ન કરશું. ચાલુ અંકમાં જ અમે તેની નાની એવી શરૂઆત નો કરી જ દીધી છે.

‘છાત્રાશય’ને હિંદી ભાષામાં પ્રગટ કરવાનો વિચાર અત્યંત સુંદર અને સ્તુલ્ય છે. પરંતુ તે કેટલો વ્યવહારુ જની શકે તેનો અમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ નથી. હજી તો આપણી આ ગૂંચરાતી આવૃત્તિને પણ વધારે પ્રચારવાની જરૂર છે, ને તરફ તમામ મિત્રોનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ‘છાત્રાશય’ના હજી પૂરા હજાર ગ્રાહકો પણ નથી. જ્યાં સુધી ગૂંચરાતનાં હજારો ઘરોમાં અને સંખ્યામધ્ય શિક્ષણસ્થાઓમાં તે પ્રવેશ પામે નહિ ત્યાં સુધી આપણે કોઈ પણ જાણીએ નહિ. આ તકનો લાભ લઈ ‘છાત્રાશય મંડળ’ના તમામ સભ્યોને અમે ફરી ફરી વિનંતિ કરીએ છીએ કે ‘છાત્રાશય’ ગ્રાહકની

સંખ્યા વધારવામાં તેઓ પોતાથી જનતું સઘળું અવશ્ય કરે. યથાકાળે તેની ફાંદી આવૃત્તિ પણ નીકળશે જ તેમાં અમને શંકા નથી.

મારો અનુભવ

*[અનુસંધાન ગ્રંથ પાને ૭૦ થી]

વિચારમાં ને વિચારમાં ભાગ્યેજ પાંચ મિનિટ ગઈ હશે ત્યાં તો “સાહેબ, આનો ઉચ્ચાર કહોને.” “સાહેબ, આ સમજાવું નથી તે સમજાવોને.” તેવા અવાજોએ મને જગાડ્યો. માથું ઊંચું કરીને આંખ ઉઘાડી જોઉં ત્યાં તો મારી સામે બે વિદ્યાર્થીઓ ઉભેલા. બન્ને પોતપોતાની મુશ્કેલીઓ ઉઠાવવા મારી પાસે આવેલા. મેં કહ્યું : ‘ શું છે ? ’

હું વિચાર વમળમાં જોટસો જાધો ગુચવાઈ ગયેલો હતો અને આ કુશાંતિ અને અગ્યવસ્થાએ મને જોટસે જાધો મુંઝવ્યો હતો કે મારા સ્વભાવ ઉપરથી મારો દાણ ખસી ગયો હતો. “શું છે ?” તેમ પૂછવાના મારા અવાજમાં કંટાળો અને રોશ હતો એ મને પણ અત્યારે સમજાય છે.

“સાહેબ, આનો ઉચ્ચાર નથી આવડતો.” “સાહેબ, આ વાક્યનો અર્થ નથી સમજતો.” એમ જન્ને જગ્યાએ ફરીથી પોતાની મુશ્કેલીઓ બજાઈ હતી.

“તમારી જગ્યા ઉપર બેસી રહેવું હતું ને ! મેં નથી કહ્યું કે હું પોતે જ ફરતો ફરતો આવીશ અને જેને જરૂર હશે તેને મદદ કરીશ ? છતાં તમે અહીં કેમ આવ્યા ?” મારો ક્રોધ વધતો હતો.

“અમે વાટ વાણી જોઈ, પણ સાહેબ તમે તો જોઈના હતા તેથી અહીં જ આવવું પડ્યું.” જન્ને વિદ્યાર્થીઓ સહેજ હસતા હતા. મારો ક્રોધ અનેક ગળો વધી પડ્યો. વિચારનિમગ્નતાને આ લોકોં ઊંચ મમજો છે ? કેવી સમજાવું ! અને અક્રમતો કેવો ઉપયોગ ? વારંવાર વિચાર કરીને જ પગલું ભરવાની માર્ગમાં એક ટેવ છે તે મને મદદ ન આવી હોત તો જરૂર આ જન્ને જણાને મેં તમાચા ધરી દીધા હોત ! મારા ક્રોધને મનમાં જ શમાવી, તમાચો મારી જોઈ ગાળું રાખ્યા અગાજર કરી હું કૃત્રિમ હસ્યો અને તેમને પોતપોતાની જગ્યાએ જતા કહ્યું. જન્ને જણા મંદ મંદ હસતા હસતા ધીમે પગલે પાછા ફર્યા. “જલ્દી આવજો હો સાહેબ.” તેઓ મને કહેતા ગયા.

હજી તો આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જગ્યાએ પહોંચ્યાને નહોતા ત્યાં તો અનેક બીજા અવાજો ઉડવા દાગ્યા.

“ સાહેબ, આ નર્મદ આટલો દાખલોએ શીખવતો નથી. ”

“ સાહેબ, આ ભાનુ પોતાની નોટ જોવા માટે નથી આપતો. ”

“ સાહેબ, આજે લેસન પૂરું થાય તેમ લાગતું નથી. ”

“ સાહેબ, પાસેની બોર્ડિંગમાંથી મારા વર્ગના એક વિદ્યાર્થી પાસે દાખલા ગણી આવું ? ”

“ સાહેબ, આ ઘોંઘાટમાં કામ જ થતું નથી માટે શાંતિ રખાવો તો ફીક. ”

ફેટલાક અવાજે ગણાવું ? આ ભાનુને હું ઓળખતો હતો. તે ખરેખર સૌરો વિદ્યાર્થી હતાં છતાં આજે તેની સામે ફરિયાદ કેમ થાય છે ? આ નર્મદ અને આ રમુ બધાય મારી શાળામાં હુશિયાર વિદ્યાર્થીઓ ગણાય છે, છતાં અહીં આટલી બધી મદદ શા માટે લીધા કરે છે ? આ લક્ષિત અને વિનુ માગ વર્ગના વ્યવસ્થાપિત વિદ્યાર્થીઓ છે છતાં આજે તેઓ જ કેમ અવ્યવસ્થા ઉભી કરે છે ? આ રમુ અને કનુ તો અત્યંત વિનીત વિદ્યાર્થીઓ છતાં આજે તેઓ જ મારી મશ્કરી કેમ કરે છે ? આવા અનેક વિચારો મારા મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા. આજનો અનુભવ તો ભારે પડે છે ! એક વિચારને છલુવા માટે પૂરનો અવકાશ મળતો નથી ત્યાં તો બીજો વિચાર આવીને ઉભો જ છે, અને તેના ઉપર બીજો જ પાંચ મિનિટ આપી શકું ત્યાં તો ત્રીજો લાગત ! અને આ વિચારો પણ કેવા ? એક પછી એકને આટિ તેવા ! મારી મુંઝવણમાં વધારો થવા જ કરતો હતો. મારું જ્ઞાન ઓમરી જતું હતું. મારું શિક્ષણશાસ્ત્ર ક્યાંકએ સંતર્ધ જતું હતું અને પ્રેમ તથા દયાની મારી ફિસ્તુલી નરીન વિચારણા માગી રહી હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિર્ણય અત્યંત કઠિન થઈ પડતો હતો.

હરભાઈ.

‘ છાત્રાલય ’ દર અંગ્રેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીયો : પરદેશના જે રાજિંગ.

તપો વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાલય ’ શ્રીશિષ્યામૃતિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રોડ-‘ શ્રીસરસ્વતી ’ છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મેંડળ' તરફથી).

વર્ષ ૩ જી
૧૯૨૬

અંક ૩ હો
જીન

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

આ કરી નાખું અને તે કરી નાખું એમ હજાર
થોડે ચડવાનાં પ્રલોભનો મળ્યા જ કરે તેવો
આ જમાનો છે. પરંતુ માણસે પોતાની શક્તિઓ
અને મર્યાદાઓનો વિચાર કરવો જ જોઈએ.
ગજ હારવટનું કામ હાથ ધરવાથી બધું
બગડે છે. એનેક ઠેકાણે બાથો ભરવાથી બધી
બાથો શિથિલ થાય છે. શક્તિઓ સમજીને
કામ હાથ ધરવામાં માલ છે. એક કામને હાથ
ધરી, તેને વળગી રહી તેને જ પાર પાડવામાં
સાચું ઉદ્દાપણ છે.

જનની સ્વ. પત્નિકીના સ્મરણાર્થે
શ્રી પાર્વતી ગુજરાતી સમાજે

મીયુન સંસ્થાના આયુક્ત બાવજી

તરફથી સવિનય સન્મેષ ભેટ.

વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ

છાત્રાલયના ગૃહપતિ માટે સૌથી વધારે મુંઝવનારો કોઈ પ્રશ્ન હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના સહકારનો હોય છે. ગૃહપતિ પોને ખૂબ લાવનાશીલ હોય, મહેનતુ હોય, પોતાના છાત્રાલય માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર હોય, વિદ્યાર્થીઓ તરફ પ્રેમ અને મમત્વવાળો હોય છતાંયે પોતાના કામમાં પોતાના વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર મેળવવો એ તેને માટે વિષ્ટમાં વિષ્ટ કામ થઈ પડે છે. છાત્રાલય સુધારણાની ધમશ રાખીને, વિદ્યાર્થીઓના હિતાહિતના ઉંડો વિચાર કરીને તે અમુક અમુક યોજનાઓ વિચારે છે; પણ તેને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરે કે તુરંત જ મોટા અને સમજી ગણાતા વિદ્યાર્થીઓ જ તેનો વિરોધ કરે છે અને કામને રાજ પડવા દેતા નથી. ગૃહપતિ તેમને અનેક દષ્ટિથી સમજાવે છે, પોતે જોખમ ખેડવા તૈયાર થાય છે પરંતુ વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર દુર્લભ થઈ પડે છે.

છાત્રાલયના ગૃહપતિ માટે આવા પ્રસંગોનાં દર્શાવો ટાંકવાની જરૂર નથી. હરહમેશ એક યા જીજી રીતે આવા પ્રકારની મુંઝવણો ગૃહપતિના જીવનમાં ઉભી થયા જ કરે છે.

આ મુંઝવણો મટાડવા માટેનું અને વિદ્યાર્થીઓનો સાચો સહકાર સાધવા માટેનું એક ઉત્તમ સાધન તે વિદ્યાર્થીગૃહપતિની પ્રથા છે. વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિને સહકાર નથી આપતા તેનું કારણ તેઓ ગૃહપતિના કામમાં પથરો નાખવા માગે છે, અથવા તો છાત્રાલયમાં તોફાન મચાવવા ઇચ્છે છે તેમ નથી; તેનું ખરું કારણ તો વિદ્યાર્થીઓને છાત્રાલયના કામની ગંભીરતાનું પૂરું ભાન હોતું નથી અને તેવા કામ માટેની પોતાની જવાબદારીઓ શી શી છે, તેની કલ્પના હોતી નથી તે છે. મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિની યોજનાઓનો પોતાની જુદીયા વિચાર તો કરી જ શકે છે; પરંતુ એ વિચારની પાછળ અનુભવ કે જવાબદારીનું જાણ નથી હોતું તેથી સહકાર આપવા જેટલી વૃત્તિ કે સામર્થ્ય ફળગી નથી શકતા. આવું સામર્થ્ય ફળગવા માટે વિદ્યાર્થીઓને તેની તાલીમ માટેના અવકાશો આપવા જોઈએ. આવા અવકાશો તેમને માથે જવાબદારીનાં કામો મૂકવાથી જ આપી શકાય છે.

પંદર દિવસે અથવા તો મહિને દિવસે એક કે બે દિવસ છાત્રાલયના એકાદ મોટા વિદ્યાર્થીને અથવા તો બે મોટા વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે

મૂકવા. એ દિવસો દરમ્યાન વિદ્યાર્થીને ગૃહપતિની કુલકુલા સત્તા આપવી. દુઃખજનક ગૃહપતિને જે જે મર્યાદાઓ હોય એ તો તેણે સ્વીકારવાની જ. પરંતુ ગૃહપતિપદે બેસાર્યા પછી તેના કામમાં જરાય દમક્કગીરી ન બોધએ. આમ વારા ફરતી છાત્રાસયની જવાબદારી સમજી શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે મૂક્યા કરવા કે જેથી ગૃહપતિના કામની ગંભીરતાનો અને જવાબદારીનો ખ્યાલ તેમને આવ્યા કરે.

ગૃહપતિના કામની તાલીમ પામેલા આવા વિદ્યાર્થીઓ ખરે ટાણે ગૃહપતિની પડખે ઉભા રહેવામાં પછી જરાય પાછા પડતા નથી. ગૃહપતિના કામની તાલીમ પામેલા આવા વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિને સહકાર આપવો એ પોતાનો ધર્મ સમજે છે; અને એમ ગૃહપતિનું કામ વિદ્યાર્થીઓના સહકારથી વધારે સરળ અને દીપ્ત તેવું થાય છે.

હરભાઇ.

ઘટતી જતી તાકાત

જ્યારે જ્યારે જૂના વિદ્યાર્થીઓ અમારા છાત્રાસયમાં આવે છે ત્યારે સારે એક ટીકા તો જરૂર કરે જ છે: “અમે હતા સારે છોકરાઓમાં જે તાકાત હતી તે હવે દેખાતી નથી.” આ ટીકા જ્યારે જ્યારે કુલ સાંભળું છું ત્યારે ત્યારે મારા મનમાંથી અનેક પ્રકારના વિચારો પસાર થઇ જાય છે.

જૂના વિદ્યાર્થીઓની વાત હકીકતની દૃષ્ટિએ સાચી લાગે છે: નવા વિદ્યાર્થીઓમાં શરીરની, શુદ્ધિની અને હૃદયની તાકાત જૂના વિદ્યાર્થીઓની સાથે સરખાવતાં પ્રમાણમાં ઘટતી જતી તો દેખાય છે. એક તરફથી નવી પ્રજા વધારે તાકાતવાળી બને તેવા મનોરથો સેવાય છે અને પ્રયત્નો થાય છે, ત્યારે બીજી તરફથી હકીકત કંઈક અન્ય વસ્તુસ્થિતિનું દર્શન કરાવે છે!

આ છે શું?

નવી પેઢીની તાકાત વધવાની જ છે તેમાં તો શંકા નથી. યોગ્ય અવકાશ આપવામાં આવે તો જૂતકાળના કરતાં વર્તમાન જેટલો ઉજ્જ્વળ દેખાય છે તેથી વધારે ઉજ્જ્વળ ભવિષ્યકાળ બનવાનો. તેનો અવકાશ જેટલો ઓછો તેટલું પરિણામ વધારે ખરાબ.

આવી ઘટતી જતી તાકાતનાં કારણો તપાસીએ.

પરંપરાની રચાર્થોધતાને હાંધે દેશમાં ગરીબી દિન પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે. મધ્ય કાલે આપણે દેશ સમૃદ્ધ હતો નેટલો આજે નથી; અને આજે

જેટલો છે તેટલો આવતી કાલે રહેશે કે કેમ તે શંકા છે. સમસ્ત પ્રજાનું લોહી એક યા બીજા છિદ્ર વાટે ચૂસાયે જ જાય છે. હીનસત્ત્વ પ્રજા દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે હીનહીન જનતી જાય છે. આ પરિસ્થિતિનું પરિણામ ઉછળતી પ્રજાને સોમકું પડે છે. ગરીબીમાં વધારે ને વધારે દુઃખતાં જતાં માગપો પોતાનાં બાળકોને પૂરે પોપણુ પણ આવી શક્તાં નથી. એકાદ મોટા કુટુંબમાં તો બાળક દીકરાઓ પાંચેર દુધ કે બે ભાર લી મળવાનાં પણ સાંસાં હોય છે. આ દરિદ્ર સમાજનાં જ બાળકો આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આવે છે. છાત્રાલયના સંચાલકો માસિક શ્રી ગમે તેટલી ઓછી રાખે તો પણ આપણા ગરીબ સમાજને જરૂરી તેટલા પૈસા પોતાના બાળક ઉપર ખર્ચ કરવાને મળતા નથી હોતા. કેટલાંક છાત્રાલયો માસિક સાત આઠ કે દસ રૂપીઆ લે છે તો કેટલાંક છાત્રાલયો બોજનખર્ચને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ફાળે પડેલા વહેંચી દેવાની પ્રથા ચલાવે છે. ત્યાં ખર્ચ કરતાં ઓછા પૈસા લેવામાં આવે છે ત્યાં શુદ્ધપતિની દષ્ટિ દરરોજ કરતાં લોભ તરફ વધારે રહેતી જણાય છે. ત્યાં ભાગે પડેલા ફાળે વહેંચી દેવાની પ્રથા હોય છે ત્યાં ખુદ વિદ્યાર્થીઓ જ કંબુસાઈ કરતા માત્રમ પડે છે.

આ બધાનું પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓને પોપક તરવો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મળતાં જ નથી. તેમનાં શરીર દિન પ્રતિદિન તાકાત વિનાનાં જનતાં જાય છે. જુવાનીના જોસમાં આપણને નરી આંખે દેખાય આ વસ્તુસ્થિતિ ન દેખાય; પરંતુ પરિણામ થઈ જ ગંભીર આવે છે તેમાં તો બે મત નથી જ.

જુવાન શરીરને પૂરતાં પોપક તરવો નથી મળતાં એ તાકાત ઘટવાનું એક કારણ.

ખીજું તેવું જ કારણ તે આગની આપણા સમાજની અનારોગ્ય ટેવો છે. સામાન્ય રીતે જે હવાપાણી અને વાતાવરણ માણસના લોહીને શુદ્ધ રાખે અને શોષક તરવોના અવજનવરથી મહિન તરવોના દુમલામાંથી બચાવી લે તેવાં હવાપાણી કે વાતાવરણ આજે આપણને દુર્લભ થઈ ગયાં છે. આપણાં આગનાં છાત્રાલયો પણ તેમાંથી જન્મ્યાં નથી. પછી તો જુવાન શરીરની ગમે તેટલી માવજત રાખવામાં આવે તો પણ તે ફાઈ પણ વસ્તુને લાભ ઉઠાવી શકે જ નહિ. આનું પરિણામ આપણી મહેનત કે કાળજીનું પાણી અને વિદ્યાર્થીઓની અવદર.

ઘટતી જતી તાકાતનું ખીલું એવું જ દારણુ તે આજની કેળવણીના ક્રમમાં દેખાતી અસમાનતા છે. કોઈ ઠેકાણે શરીરની ઉપેક્ષાએ બુદ્ધિને પોષવામાં આવે છે તો કોઈ ઠેકાણે બુદ્ધિને અવગણી શરીરને જ માત્ર પોષવામાં આવે છે. આવી અસમાનતા જુવાનના કોઈ પણ એક અંગને ખીળના ભોગે રાક્ષસ બનાવવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કર્યા જ કરે છે. પરિણામે એક અંગ રાક્ષસી બને છે અને ખીજાં હીજરાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પણ જુવાન દુનિયાની તાકાત ઘટતી જતી દેખાય તો તેમાં નવાઈ નહિ.

આવું જ મહત્વનું ખીલું એક દારણુ તે આજની શાળાઓ છે. આજની શાળાઓનો ક્રમ, શિક્ષણની પદ્ધતિઓ, શિક્ષણના વિષયો, પગિણામ-દર્શી દૃષ્ટિ વગેરે એવી રીતે યોગ્યભાસાં છે કે જેને લીધે વિદ્યાર્થીની તાકાત હરહમેશ ઘટતી જ રહે. આપણે છાત્રાસય ચલાવનારાઓ આ વસ્તુસ્થિતિથી અજાત નથી. છાત્રાસયમાં જુવાનોની શારીરિક થા માનસિક કોઈ પણ પ્રકારની તાકાત વધારવા મારેના આપણે જેટલા જેટલા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તે બધાયની આડે હમેશાં શાળા આવીને ઉભી જ હોય છે ! આપણે ખરાબર જાણીએ છીએ કે આપણા માર્ગમાંથી જો આ શાળા કંટકને ખસેડી લેવામાં આવે તો આજના આપણા વિદ્યાર્થીઓનો રંગ આપણે કંઈ ઓર બતાવી શકીએ. આપણા બધા પ્રયત્નો શાળાનાં બંધનોથી હમેશાં બધાયેલા જ રહેતા હોય છે. આપણી એવી પણ માન્યતા છે કે જુવાન વિદ્યાર્થીને' વિકસવા દેવો હોય તો શાળાનાં બેઠકા બંધનોમાંથી તેને છોડાવે જ છૂટકા છે. આવી માન્યતાને કારણે જ આપણે આપણી પોતાની શાળાઓ ચલાવવા હમેશાં તત્પર છીએ અને જેને જેને પ્રયોગો અનુકૂળ થઈ ગયા છે તેઓએ પોતાની શાળાઓ ક્યારની શરૂ પણ કરી દીધેલી છે.

ઘટતી જતી તાકાતનાં આવાં કારણોમાં આપણી આજની સામાજિક પરિસ્થિતિને પણ એક-દારણુ ગણી શકાય. બાળકોનો, વૃદ્ધકોનો, નાની ઉંમરમાં પડેલા કુટુંબનો ભોગે વગેરેને લીધે આજનો જુવાન કાં તો જન્મથી જ નિર્માલ્ય અને પ્રાણહીન હોય છે, અને કાં તો સમાજની ચક્કીમાંથી વહેણામાં વહેણે દળાઈ જઈને પ્રાણહીન બની જાય છે. આજનું સામાન્ય મરણપ્રમાણ અને ખોસ કરીને બાળમરણનું પ્રમાણ જોતાં આપણને આ સંસારનું ભાન થયા વિના રહે નહિ. આપણાં છાત્રાસયોમાં જે ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તે ઉંમરનું મરણપ્રમાણ પણ ચોંકાવનારું છે. ખીન-

જવાબદાર અને અણસમજ સમાજ હજી પણ ચેતતો નથી અને પોતાની મુખીયમાં વધારો કર્યો જ નય છે!

વધતી જતી જાતીય બદીઓ પણ તાકાત ધટવાનું એક મહત્ત્વનું કારણ છે. જાતીય જ્ઞાન તરફ આપણા આજના સમાજની બેદરકારી અને તે વિષયમાં ચકાવવામાં આવતાં જૂઠાણાં છેક જ નાનપણથી બાળકનામાં જાતીય બદીનાં ઝેર રેડે છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં આજે જે વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તેમના ચહેરા તરફ નજર નાખતાં વેંત જ આપણને વહેમ જાય છે કે રૂબેને બિચારો જાતીય બદીમાં ફસાયો હોય! અને ખરેખર સહેજ ઊંડા ઉતરીને તપાસ કરતાં માલુમ પડે છે કે કાં તો તે જાતીય બદીમાં ફસાયેલો જ હોય છે અને કાં તો તૈયારીમાં હોય છે.

આજની વિદ્યાર્થીઓની ધટતી જતી તાકાતનાં મોટાં મોટાં કારણો આપણે તપાસ્યાં. સુદૃઢ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારને કે વિચાર કરનારને આવાં અનેક બીજાં કારણો હાથ લાગે તેમ છે. ભાવિ પ્રજા વધારે સુદૃઢ થાય, વધારે બળવાન થાય, વધારે વીર્યવાન થાય એવા આપણાં મનોરથો હોય, ભાવિ પ્રજાને આ તાકાતના ધસારામાંથી બચાવી લેવી એ આપણે આપણા ધર્મ સમજતા હોઈએ તો ઉપર ગણાવેલાં કારણોને ઢરકોષ્ટ પ્રયત્ને નાબૂદ કરવા આપણે હવે દરીજદ થવું જોઈએ.

હરશાષ્ટ.

આટલી બધી જોડુકમી!

મોહન: “દોસ્ત નાનુ, તું તો કોઈ દિવસ દેખાતો જ નથી. મળવું હોય તો મારે તારી પાસે આવવું પડે છે; પણ તું તો આવતો જ નથી.”

નાનાલાલ: “તને મળવા આવવાની મારી ઇચ્છા તો ખૂબ થાય છે પણ શું કરું? અમારા છાત્રાલયમાંથી રજા લીધા વિના બહાર જવાય જ નહિ તેવો દડક નિયમ છે.”

મોહન: “તેમાં શો વાંધો છે? નિયમ હોય તો તે પ્રમાણે વર્તવું. રજા લઈને આવવું.”

નાનાલાલ: “તને એ નહિ સમજાય, રજા લેવા જવું એ જ એક શિક્ષા છે.”

મોહન: “કેમ?”

નાનાલાલ: “ રજા લેવા જઈએ એટલે કારણો પૂછી પૂછીને જવ લઈ જાય. અને એટલેથી જ કંઈ છૂટકા છે? આખરે સાહેબ હુકમ કાઢે કે અત્યારે નહિ જવાય. ”

મોહન: “ પણ રવિવારની રજામાં તો આવી શકાય ને? તું તો રવિવારે પણ દેખાતો નથી! ”

નાનાલાલ: “ તે દિવસે વળી છાત્રાસયનાં કામકાજ ન નીકળે? છાત્રાસયનાં કામ કરવાં એ તો વિદ્યાર્થીઓનો ધર્મ કહેવાય! ધર્મકૃત્ય છોડીને બહાર ભટકવા જવાનું હોય? ”

મોહન: “ તારી તો બહુ ભૂરી દયા જણાય છે. અમારા છાત્રાસયમાં તો એવું કશું જ નથી. ત્યારે નાટક સિનેમા જોવા જવાની તો સદંતર બંધી જ હશે ના? ”

નાનાલાલ: “ અરે નાટક સિનેમાની શા માટે વાત કરે છે? ગામમાં સગા સંબંધી આવ્યા હોય તો મળવા જતાં માટે પણ નવનેળ પાણી ચડાવવાં પડે! ”

મોહન: “ તે તમારા ગૃહપતિની આટલી બધી નેહુકમી? એમને માથે કોઈ સત્તા છે કે નહિ? ”

નાનાલાલ: “ કોને ખબર? કાની સત્તા ચાલે છે. અને ઉપરીઓને ઉધુંચતું સમજાવી દેતાં વાર કેટલી? અમારે તો ગૃહપતિની નેહુકમીનો પાર જ નથી. કેટકેટલા દાખલા આપું? ”

મોહન: “ નશીબ તમારો! ”

૨

રામલાલ: “ કાં હરિલાલ, ગૃહપતિનું કામ તો શાવે છે કે? ”

હરિલાલ: “ કામ કાવત્રામાં તો કરો વાંધો નથી. શિક્ષકના કામ કરતાં આ કામ-મારી પ્રકૃતિને વધારે અનુકૂળ છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચોવીશે કલાક રહેવામાં જે આનંદ અને ઉત્સાહ મળે છે તે બીજે ક્યાંઈએ મળવાં મુશ્કેલ. પણ... ”

રામલાલ: “ પણ શું વળા? બોમોને; અટકી કેમ ગયા? ”

હરિલાલ: “ શું બોલું? મારો એકેય વિચાર અહીં હું પાંચ પાડી શકું તેમ નથી. ”

રામલાલ: “ કાં? અહીં તમારી કોણ આડે આવે છે? ગૃહપતિ તરીકે તમે કુલકુલા સત્તાવાળા છો. વિદ્યાર્થીઓ પણ મળના છે. તમે તેમને આડો

‘હો અને તેઓ તમારા ઉપર ખૂબ પ્રેમ રાખતા બંધાય છે. પછી શો વાંધો છે ? હવે દોડવોને તમારા કલ્પનાના ઘોડા અને દરેને મનમાન્યા પ્રયોગો !”

હરિલાલ : “ અરે ભાઈ, મેં કહ્યું નહિ કે એમાંના દરેને અહીં અવકાશ જ નથી ! ”

રામલાલ : “ પણ શા માટે ? ”

હરિલાલ : “ શા માટે શું ? સફેટરી સાહેબની જોડુકમી બહુ ભારે છે. ”

રામલાલ : “ એટલું ? ફેક્ટરી છોટુભાઈ તો બહુ મજાના માણસ છે. તમને રાખ્યા તે પહેલાં તો ખૂબ મોટી મોટી વાતો કરતા હતા અને હવે શું થઈ ગયું ? ”

હરિલાલ : “ કંઈ નથી થઈ ગયું. હજી પણ મોટી મોટી વાતો તો કરે જ છે ! ”

રામલાલ : “ સારું તમને ક્યાં વાંધો છે ? ”

હરિલાલ : “ વાંધો ? વાંધા તો અનેક છે. પોતે સમજે નહિ અને પોતાનું નાકું છોડે નહિ. ”

રામલાલ : “ તે તમે સમજાવોને ? તમારી બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ સાંકેમ નથી કરતા ? ”

હરિલાલ : “ કરી જોયો, ખૂબ કરી જોયો. એમાં કાંઈ વજે તેમ નથી હાગતું. ”

રામલાલ : “ પણ તમને ક્યાં આડા આવે છે એ તો સમજાવો. ”

હરિલાલ : “ ક્યાં શું ? જુઓ : વિદ્યાર્થીઓને કંઈ છૂટ આપવી હોય તો એક વાંધો, તેમને મુસાફરીએ લઈ જવા હોય તો વળી બીજો વાંધો; વિદ્યાર્થીઓની કંઈ સલાહો યોજવી હોય તો એક પ્રકારની બીક અને તેમને કાંઈ સમાજસેવાના કે રાષ્ટ્રસેવાના કામે મોકલવા હોય તો બીજી પ્રકારની બીક. બોલો શું શું ગણાવું ? ”

રામલાલ : “ પણ તમે એવી મોટી ફાંસો કાં માંડો ? નાનેથી રાશ-આત કરો તો ? ”

હરિલાલ : “ સાં પણ જોડુકમી ક્યાં જોડી છે ? વિદ્યાર્થીઓના ખોરાકમાં વિવિધતા આણવા માટે ઘોડા ઘણા ફેરફાર કરવા માશું તો તેમાં પણ આડા કશું સમજે જ ત્યારે કે ? ”

રામભાઈ : “ જોરાંકના પ્રજામાં આંડા આવે છે ? હોંદીમાંને મને મળવા દો, આટલી બધી જોડુકી તો દોષ ? એમની બધી ગડાશો ક્યાં સંતાઈ ગઈ ? ”

દરિયાઈ : “ દવે તો કંટાળ્યો છું. દવે તો આ કામ હોડવા માગું છું. ”

રામભાઈ : “ ના ના, મને જગા પ્રપત્ત કરી લેવા દો, આટલી બધી જોડુકી ન જ ચલાવી લેવાય. થોડા દિવસ વધારે રાહ લુઓ. ”

દરિયાઈ : “ બસે, જોઈ છું. ”

૩

કનુભાઈ : “ અમુભાઈ, તમે સેવાનાં કામો જોખાવિના તો રહેવાના જ નહિ, ‘જોરે’ ને ? દમણાં વળી જાતિમેવા માથે ફેળાવણીની દુનિયામાં પંચ પ્રવેશ કરી સેવાનું કોત્ર વધાવું ! ધન્યવાદ. ”

અમુભાઈ : “ ધન્યવાદ આપવામાં ઉતાવળા ન પાઓ. કદાચ તીથેકું કામ હોડવું પડ્યું પડે. ”

કનુભાઈ : “ અરે, આ શું જોસો છો ? આખી અવરજાપક સમિતિએ તમને એક મને સેક્રેટરી ચૂંટ્યા-છે. વળી તમારા કામમાં કુલકુલાં સત્તા પણ આપવામાં આવી છે. તમે પોને આવા કામ માટે ખૂબ ઉત્સાહ પણ ધરાવો છો. તમારે આ સેક્રેટરીનું કામ આટલા ગડવામાંથી દિવસોમાં જ હોડવું પડે જોવું તે બને જ કેમ ! ”

અમુભાઈ : “ બને જાણે બંને ! સેવાનાં કામો બહુ કપરાં છે. મને થોડા જ દિવસમાં જણાઈ, આનું છે કે આવા સેવાના કામ માટે હું નાકાવદ છું. ”

કનુભાઈ : “ અમુભાઈ, તમે આ શું જોસો છો ? તમે જો આ કામ માટે નાકાવદ, તો પછી આપણી જાતિમાંથી દવે બીજું કયું વત્ત શોધવા જતું ? ભાખાદેજ, એ તો તમારી નમંતા જોશાવે છે. હું પોતે પણ અવરજાપક સમિતિનો અગ્રજ છું ને ? મારો જોશો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે કે તમારા વિના આવું કામ જોનરરી રીઝ પણ કરી શકવાનું નથી. ”

અમુભાઈ : “ કનુભાઈ, વાત બહુ હિટી છે. એક બે દિવસમાં જ મારા માટે આ પ્રશ્ન આવો ચર્ચાવ્યો છે. સેક્રેટરીનું કામ વહેલી તકે હોડવું જ એવો મત વધારે દઢ થતો ગય છે. ”

હનુભાઈ: “ પણ મને કંઈ દારણુ કહેશો ? હું તો તમારા અંગત મિત્ર છું તે મને તો કહો ? ”

અમુભાઈ: “ આ તમારા દરદી લોકોની જોડુકમી મારાથી નથી સહન થતી. એક તરફથી સેવાલાવના મને વધારે ને વધારે મહનું કરવા પ્રેરે છે ત્યારે બીજી તરફથી મારું સ્વમાન ધવાતું મારાથી સહન જ નથી થતું. ત્યારે મુંઝવણ ! ”

હનુભાઈ: “ શી જોડુકમી ? કંઈક કહો તો ખરા. ”

અમુભાઈ: “ શું વાત કહું ? તે લોકોના હાથમાં પૈસા મફત જોડે જાણે કે તેમની છત્તા પ્રમાણે જ તે વપરાય ! હા, જ્યાં જ્યાં અગોચર અર્થ થતું દેખાય ત્યાં ત્યાં તેઓ જરૂર અમને રોકે. વળી જ્યાં સલાહ આપવા જેવું હોય ત્યાં વ્યાજબી સલાહ, પણ આપે. પરંતુ કેળવણીના કામતું કશું પણ જાણે નહિ અને જ્યાં ને ત્યાં માથું માર્યા જ કરે, એ તે કેમ સહન થાય ? કેળવણીના કામમાં કરકસરને જરૂર સ્થાન છે. પણ કંજુસાઇને તો નહિ જ. અને આ લોકો તો કંજુસાઇને વશ થઈ નાનાં નાનાં કામોમાં પણ દખલગીરી કર્યા જ કરે છે. માત્ર દખલગીરી નહિ પરંતુ તેમની રમ્મ સિવાય મંજુર થયેલી રકમ પણ વપરાય નહિ. આટલી બધી જોડુકમી ! હું આ સહન ન જ કરી શકું. ”

હનુભાઈ: “ પણ એ તો બધું ધીમેધીમે ઠેકાણે આવી જશે. સંસ્થાને નવેસરથી રચતી છે. અણુજ લોકો પોતાના ધોમાં તણાયે જાય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. એ લોકોની દાનન તો ગુદ છે અને મરાદો શુભ છે, તેમાં તો શંકા નથી. જરા ધીરજ રાખો ભાઈશા ! ”

અમુભાઈ: “ તે લોકોની દાનત વિષે કે ધરાશ વિષે મારે કશું જ કહેવાનું નથી. મારે જ કહું છું ને કે હું પોતે જ નાકાયક હોઈશ. આજે જ ધનજીભાઈ પાસે જવા ધારું છું. જેહ છું શું થાય છે. ”

હનુભાઈ: “ હું પણ ત્રણ જણને મળવા ધારું છું. તમને કામ છોડવા નથી દેવું એ ચોક્કસ. ”

૪

વાલજીભાઈ: “ હાં ધનજીભાઈ, આપણે પેલા છોકરાઓને મુસાફરીએ લઈ જવાની દરખાસ્ત મારતર લાવ્યા છે તેનો શો વિચાર કર્યો ? ”

ધનજીભાઈ: “વિચાર શો હોય વળી? આ ખરે તડકે બહાર રખડવા મોટલીને છોડરાઓને માંદા પાડવા છે? અને રખડવા પાછળ આટલા બધા પૈસા તે શાના ખરવાય? પંદર સો રૂપીઆ! હું તો ના જ કહું છું.”

વાસજીભાઈ: “પણ માસ્તર વાંસે લાગ્યા છે અને આપણા સેફ્ટરી સાહેબ અમુભાઈ તો ખૂબ જ આગ્રહ કરે છે.”

ધનજીભાઈ: “માગી વાત કહું? મારે હવે આ તમારી બોર્ડિંગના દ્રસ્ટી નથી રહેવું ભાઈશા’બ!”

વાસજીભાઈ: “હાં વળી? શું થયું? આટલા આટલા પૈસા તમે પોતે આપો છો; તમારી લાગવમથી બીજા દુનિયા આવે છે, એ બધા તમારા વિશ્વાસથી જ આપે છે ને! તમે દ્રસ્ટી મટી જાઓ તો પછી પાછળ દીવાણું!”

ધનજીભાઈ: “ના ભાઈ, એમ શા માટે? કાંઈતું કંઈ અધવચ અટક્યું છે? નળનાં ગાડાં નળમાં રહ્યાં જાણ્યાં છે? હું નહિ તો બીજા અનોદ, મારા કામમાં કાણ નહિ પડે?”

વાસજીભાઈ: “અરે, એમ તે હોય? પણ તમને શો વાંધો પડ્યો એ તો શ્લોક?”

ધનજીભાઈ: “વાંધો શું ભાઈશા’બ? આ તો જીલ્લમ છે જીલ્લમ! ગાંધી ગોપીચંદન વાપરી કામ કરવું નેમાંયે કંઈ મુશ્કેલી છે?”

વાસજીભાઈ: “પણ શું થયું એ તો શ્લોક.”

ધનજીભાઈ: “આ હું પોતે પૈસા ભરું; બીજાને ચરમાવીને બરાબર વ્યવસ્થા સારી રહે માટે દ્રસ્ટી ચાલું; ધંધામાંથી વખત મેળવીને પણ કામ કરું, ભારે તમારા સેફ્ટરી અને કમિટીના મેમ્બર સાહેબો મને જોડુકમી-વાળો કહે! જોડુકમી તે મારી કે તેમની? મારે આ કાળા દાય નથી કરવા.”

વાસજીભાઈ: “આપણે કંઈ વાંધો પડ્યા હોય તો કમિટી બોલાવીએ અને વાત રજુ કરીએ.”

ધનજીભાઈ: “મારે કશું જ કરવું નથી. કમિટીકમિટી બધું તમે જાણો. પેસો આજકાલનો કન્યાશાલ, કાલે આવીને કંઈ બોલી ગયો છે ને? એવા એ બદામના જુવાનીયાઓ પાસે મારે હલકા નથી પડવું. એવા આજ કાલના છોકરાની આટલી નધી જોડુકમી?”

ધડો

લીંગડી જૈન વિદ્યાર્થીભવનના વિદ્યાર્થીઓ ગયા ઉનાળાના વેદશત્રમાં શકિયાવાડની મુસાફરીએ નીકળેલા ફરતા ફરતા તેઓ તળાગ જઈ પહોંચ્યા. તળાગમાં કાદા ગૂદર્ય તે જ દિવસે સંઘ જમાડતા દરો એટલે આ વિદ્યાર્થીઓને પણ તેમણે નિમંત્રણ આપ્યું. આ ગેળાવડમાં કંઈક એવું જાનવા પામ્યું કે જેને પરિણામે નાના નાના વિદ્યાર્થીઓને માર પડ્યો. આ આખી પરિસ્થિતિ ઉપર એક ભણતર ભાષ્યએ એટ મોટો લેખ લખી મોકલ્યો છે. એ લેખમાં તળાગના મંદિરે આવા કૃત્ય માટે જવાબદાર ગણી કપરો આપ્યો છે; લીંગડી વિદ્યાર્થીભવનના ગૃહપતિને વિદ્યાર્થીઓને તેવા વગમાં જમવા લાઈ જવા ગદગ ઉધડા લીધા છે; આપણા આજના નાતવગોએ સમ્રાટમાં સમ્રાટ ભાષામાં વખોડી કાઢ્યા છે અને આપણે સમાજ આપણું ઠોડે કલેજે જોઈ શકે છે અને સદન કરી શકે છે, માટે તેમની ધૂળ કાઢી છે ! એ આવી આપણું નથી.

તળાગનો પ્રમંગ જન્યા પછી લીંગડીના તમામ વિદ્યાર્થીઓ અમાગ મહેમાન થઈ ગયા હતા. તેમના ગૃહપતિ ભાષ્ય દક્ષપતરામ પણ અમારે ભાઈ થયા. ભાષ્ય દક્ષપતરામને હું લાંબા વખતથી ઓળખું છું. તેમના છાત્રાસયમાં જઈને તેમનું આજ્ઞતું કામ મેં જોયું છે. તે ભાષ્ય એક મુંદર ગૃહપતિ છે. આદર્શો માટે તનતોડ મહેનત કરનાર છે. વિદ્યાર્થીઓ તરફની તેમની જીતિ અનુકરણીય છે, તેમના ઝોંઝેથી પણ મેં આ કિસ્સો સાંભળ્યો. તેમના કથનમાં અવિશ્વાસ મૂકવાનું મને કશું જ કારણ નથી મળ્યું.

મારી પાસે પડેલા લેખ ઉપરથી અને ભાષ્ય દક્ષપતરામ તથા તેમની સાથીઓની વાતચીત ઉપરથી હું એટલું તો અનુમાન જરૂર કાઢી શક્યો છું કે તળાગના સમજી શહેરીઓએ વસ્તુસ્થિતિને કાચ ધરવામાં કંઈક ભૂલ કરી છે. સમજી અને કાઢ્યા જણાતા માણસોએ ધાર્યું હોત તો ઉભી થએલી પરિસ્થિતિમાંથી જવાબને બચાવી લઈ શકત; અને નાહકનું વૈમનસ્ય ઉભું ન થાત.

એ ગમે તેમ હો. એ આખા પ્રમંગમાંથી આપણને છાત્રાસય શલાવનારોએ ભારે ધડો મળે તેમ છે.

એક તો એ કે સવાસો જેટલા વિદ્યાર્થીઓના મોટા યોગને એકી સાથે રાખીને મુસાફરી ઉપર નીકળવું તે ભારે પડે તેવું છે. આવડા મોટા

સમૂહને એકી સાથે પહોંચી વળવું જાહેર પડે છે. જ્યાં મુશ્કેલી ઠરીએ છીએ ત્યાં આસપાસનાં સ્થળોનો લાભ લેવાને બદલે આપણા વખતનો ધણો મોટો ભાગ ખાવાપીવાના અને વ્યવસ્થાના કામમાં જ ગય છે. તેમાં બોગન્તેગે વિદ્યાર્થીઓ તરફ સદાનુભૂતિ રાખનાર કોઈ સખી શુદ્ધ મળી જાય અને તેમને ત્યાં જન્મવા જવાનું બની આવે તો મોટા સમૂહમાં ઉભી થતી મુશ્કેલીઓમાં આપણે થોડાકનો વધારો કરીએ છીએ. નાના નાના સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થીઓને જાળવવા એ કેટલું વિશ્વ કાર્ય છે તે આપણાથી અજાણ્યું નથી. આપણા જેવા એ કામની પાછળ પડેલા લોકો પણ ધણી વખત થાકી જઈએ છીએ તો પછી તદ્દન અપરિચિત તેવા સામાન્ય માણસો ધીરજ અને મીઠાઈ જોઈ તળામમાં બન્યું તેવું કરવા પ્રેરાય તો શી નવાઈ ?

બીજી વાત આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓને સ્વમાન સમજતા અને સાચવતા કરવાના છે, તે આપણે કદિ પણ ન જૂલવું જોઈએ. કોણ જાણે કેમ પણ આજે એક એવી માન્યતા ઘર ઘાલી બેસી છે કે બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓ એટલે અનાથ બાળકો ! બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓના સમૂહને જે એટલે મફતનું ખાનારા અને મરીદમાં સુનારા જ સમજે ! સમાજ પોતે આ બ્રમણ્યમાંથી ત્યારે જ છૂટે કે જ્યારે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું સ્વમાન સાચવતા થઈ જાય. આં કાર્યમાં આપણે શુદ્ધપતિઓએ તેમને મદદ કરતી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં સુધી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સાતિવરામાં કે સંઘવરામાં તેને જન્મવા ન મોકલવા તે વધારે સારું છે. કોઈ પણ સાતિની સસ્થાને પોતાની સાતિના માણસોને આવા કામથી અજાણ્યામણા થવું ન પાડવે તેમ હોય તો તેમણે એટલો નિયમ તો અવશ્ય રાખવો કે જન્મણવાર છાત્રાલયને રસોડે થાય. આમ કરવાથી જન્માડનારને અસંતોષ પામવાનું કારણ નહિ મળે અને વિદ્યાર્થીઓને માનભંગ થવાનો વખત નહિ આવે.

ત્રીજી એક વાત આપણે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે આપણા વિદ્યાર્થીઓ એવા માયકાંગડા તો ન જ હોવા જોઈએ કે જ્યાં ત્યાંથી માર ખાઈને ઘેર આવે, આજે આપણે છાત્રાલયની પ્રતિષ્ઠાને બદાને, યા તો મોટેશંઓની બીકને લીધે, યા તો સમાજ તરફ વધારે પડતી નમ્રતા દાખવવાના મોટેના કારણે એમ એક યા બીજા કારણે વિદ્યાર્થીઓ ઉપર બોર્ડિંગના કયા કરીએ છીએ. વખત-આવતાં ગમે તેવી પરિસ્થિતિની સામે યેઈ આત્મરક્ષણ કરવા જેટલી તાકાત પણ તેઓ જોઈ એક હોય છે. આને

માટે કાંઈ પણ વધારે જવાબદાર હોય તો તે આપણે મોટેરાઓ છીએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ જેની તેની સાથે વાતવાતમાં લડી ન પડે તેટલો સંયમ તેમણે જરૂર કેળવ્યો હોય; આપણા વિદ્યાર્થીઓ કાંઈ પણ સામાન્ય માણસના કરતાં વધારે સહનશીલ હોય તેટલી ધીરજ તેમણે જરૂર કેળવી હોય; નિર્ભય ઉપર ધા કરવા કરતાં પોતે જ ચોકું દુઃખવેડી લે તેટલું શૈર્ષ તેમણે જરૂર મેળવ્યું હોય. પરંતુ વિના કારણ પોતે જ માર જાઈ લે તેટલું બાયલાપણું તેમનામાં હરગીજ ન હોવું જોઈએ, આપણા વિદ્યાર્થીઓ અસાધારણ ઉસ્કેરણી વિના અને દેખીતા અન્યાય સિવાય કાંઈના ઉપર ધા ન કરે પરંતુ તેમની સામે આવનાર માણસ કાંઈ બળવાન સમોવડીયાની સામે જાય છે તેટલું ભાન તેને થાય તેવું વર્તન તો જરૂર દાખવે. આટલી તાકાત અને આટલી ધુનદ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કેળવે તો તળાજામાં બન્યો તેવો પ્રસંગ કદિ પણ બનવા ન પામે.

આટલો પાક તો આપણે ગૃહપતિઓને માટે, તળાજાના બનાવ ઉપરથી સામાન્ય સમાજને અથવા તો નાતવાંગાઓને જે ધડો લેવાનો છે, તે સંજોગે અહીં લખવાપણું ન હોય.

હરભાઈ.

છાત્રો સાથે વાતો

દાતણ કરવું

દાતણ કરવાનો પ્રશ્ન પણ ઘણી વખત આપણે ત્યાં અટપટું સ્વરૂપ પકડે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તો દાતણ કેમ કરવું તે પણ નથી આગળું હોતું; જૈન જેવી કામમાં તો દાતણની સામે ધર્મને નામે વાંધો નોંધાવવામાં આવતો પણ સાંભળ્યો છે! અને તેથી કેટલાક નાના વિદ્યાર્થીઓ માથાપ કે મોટેરાની ઇચ્છાને વશ થઈ દાતણ નહિ કરતા માણસ પણ પડ્યા છે.

છાત્રાલયોમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ દાતણની આખતમાં ખૂબ બેદરકાર છે એ વાત તો આપણે સ્વીકારવી જ જોઈએ. અમે ગૃહપતિઓ દાતણની આખતમાં દિન પ્રતિદિન ચીકણા થતા જોઈએ છીએ, સારે તમે વિદ્યાર્થીઓ તે આખતમાં તેટલા જ બેદરકાર થતા જાઓ છો. કાંઈ પણ છાત્રાલયમાં સવારના પહોરમાં જઈ ચડીએ તો દાતણ કરવાની આખતમાં ખૂબ જ બેદરકારી જરૂર માણસ પડવાની. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ દાતણ આવ્યા જ કરે, આવ્યા જ કરે અને ચવાતા રૂસાને તોડી, તોડીને ફગાવ્યા કરે! આખરે દાતણ છેક જ ચવાઈ જાય ત્યારે નાનકડો કટકો ફેંકી દે, તમારામાંના

ખીજી કંટલાક વળી દાંતણુનો ખરાખર કૂચો જ કરે નહિ. કંટલાક ધસ્યું ન ધસ્યું કરી ચીરીયાં કરી ફેંકી દે. કંટલાક મિત્રો થોડાક જ દાંતને ધસે અને ખાકીનાને અડે પણ નહિ. કંટલાક છાત્રો દાંતણુને બહારની સપાટી ઉપર જ ધસે અને અંદર સ્પર્શ ન થવા દે. અંદર બહારથી બધાય દાંતને ખરાખર સાફ કરનારી વિદ્યાર્થીઓ ખરેખર ઓછા છે એમ તમારે કણ્ઠક દરવું જ જોઇએ. દાંતણુ યદ્ય રહ્યા પછી પાણીના ડોગળા કરવાની ખાતતમાં પણ એટલી જ અધાધુંધી ચાલે છે. દાંતણુ યદ્ય રહ્યા પછી તમે અંદર અંદર મ્હોં સુંઘી જોશો તો તમને દેખાશે કે ધણાના મ્હોંમાંથી દાંતણુની વાસ આવ્યા કરતી હોય છે. આનું કારણ ખરાખર ડોગળા નથી કર્યા હોતા તે હોય છે.

દાંતને આપણી તંદુરસ્તીના ચોક્કીદારો કહેવામાં આવ્યા છે; અને તે વાત સાચી સાચી છે. જેમ કોઇ ખજાનાના ચોક્કીદારોને નજળા અને બેદર-કારીવાળા રાખવામાં આવે તો તે ખજાનો જરૂર હુંટાઇ જવાનો છે, તેમજ દાંતને આપણી બેદરકારીને લીધે નજળા રાખવામાં આવે તો આપણી તંદુરસ્તી જરૂર હુંટાઇ જવાની છે.

આપણી તંદુરસ્તીનો મોટો આધાર આપણા શરીરમાં થતા શુદ્ધ લોહી ઉપર છે. આ શુદ્ધ લોહી આપણે ખાધેલા ખોરાકમાંથી બને છે. આવા ખાધેલા ખોરાકમાંથી શુદ્ધ લોહી તો જ બની શકે જો તેને ખરાખર ચારીને રસ બનાવવામાં આવ્યો હોય. ખોરાકને ચાવીને રસ બનાવવાનું કામ દાંતનું છે. આમ આપણા શરીરમાં શુદ્ધ લોહીને પૂરું પાડનારા ખરી રીતે કહીએ તો આપણા દાંતો જ છે, અને એ ન્યાયે આપણા દાંતો આપણી તંદુરસ્તીના પોષક અને રક્ષક છે.

દાંતોનો આ મહિમા.

આ દાંતો સંબંધે તમે કંટલા બધા બેદરકાર છો તે હવે જરા વિચારો જોઇએ? એ બેદરકારીના કારણે જ તમે મોટે ભાગે અનેક પ્રકારની માંદગી વહોરી લેતા હશો.

નાનપણમાં ઉંમરના કારણે દાંત સ્વાભાવિક રીતે જ મજબૂત અને સ્વચ્છ હોય છે, પરંતુ દાંતને એની એ જ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં રાખવાના પ્રયત્નો કરવામાં ન આવે તો બહુ જ થોડા વખતમાં તેમાં સડો પેસે છે. ધીમે ધીમે દાંત નજળા કે પોલા થતા જાય છે, તેમાંથી લોહી પણ વહેવા

લાગે છે, અવાળું વારે વારે ચણા કરે છે. આવી સ્થિતિ પીડાનું દુઃખ તો આપે જ છે પરંતુ આપણી સામાન્ય તદુરસ્તીને પણ ઘણી મોટી જઘ્ઘા પહોંચાડે છે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, તમારામાંના ઘણાનાં મોઢાં ગંધાતાં હોય છે એ તો તમારો સર્વ કાષ્ઠનો અનુભવ છે. આમ મોઢાં ગંધાવાનું કારણ શું છે? કાં તો તમારા દાંતોની પોલો વચ્ચે અનાજ રહી જઈ તે કાઢી જતું હોય છે અને કાં તો બરાબર નહિ ચાવેલા અનાજના પરિણામે પેટમાં બદલજમી થઈ હોય છે. પેટના રોગને કારણે મોઢું ગંધાય છે તે વાત સાચી છે પણ પેટના રોગના મૂળમાં દાંતનો અનુપયોગ અથવા દુરુપયોગ હોય છે. દાંતની આવી બેદરકારી ઘણી વખત તો 'પાયોરીયા' જેવો લગંદર રોગ પણ પેદા કરે છે. આ રોગ થયા પછી માણસને પોતાના બધા દાંતો દઢાવી નાખવા પડે છે. નહિતર એ રોગનો સડો જો પેટમાં ઉતરે તો માણસ ખીન્ન અનેક રોગોનો ભોગ થઈ પડે તેમ જ મરણ પણ પામે ખરો.

આરે તમે શું કરશો ?

તમારી પોતાની તદુરસ્તી ખાતર તમે તમારા દાંતને સુદૃઢ બનાવો. તેમ કરશો તો જ તમે અનેક નાના મોટા રોગોને નીવારી શકશો અને ખોરાક, આયામ ઇત્યાદિનો યથાર્થ લાભ ઉઠાવી શકશો.

દાંતણુ ખૂબ કાળજીથી અને સફાઈ પૂર્વક કરો. એકેએક દાંત અંદર બહારથી બરાબર સાફ થાય તેની સંભાળ રાખો. દાંતણુની પાછીયા કામ ન કરતું હોય તો કાંઈ સારું દંતમંજન અથવા તો મીઠું વાપરો. તમારા દાંત અંદર બહારથી સફેદ દૂધ જેવા અને દાઝમની કળા સમા દેખાવા જોઈએ. દાંતનાં પેઢાં બરાબર સુદૃઢ રહે તેવા પ્રયત્નો પણ કરો કે જેથી દાંત તેમના સ્થાનમાં હમેશાં સુરક્ષિત રહે. પેદા માટે મીઠાના કોગળા અત્યંત લાભદાયી માલૂમ પડશે.

દાંતણુ કરી રહ્યા પછી ખૂબ પાણીથી મોઢું સાફ કરો. દાંતની કાંઈ પણ પોલમાં દાંતણુનું ફેતરું ભરાઈ ન રહે તેની કાળજી રાખો.

આવા સુદર દાંતો પછી તમે જરૂર સદુપયોગ તો કરવાના જ છો તેમ માની લઉં છું.

જમી રહ્યા પછી ૨૫-૩૦ પાણીના કોગળા ખૂબ-ખખળાવીને કરવાનું ભૂલતા નહિ. -જમી-રહ્યા બાદ-મીઠાના કોગળા કરવાની પ્રથા રાખો તો બહુ

હિતમ. મીઠાના ઠાગળા કરવાથી મોઢું સાફ થશે, પાન સોપારી જેવા કુચા બ્રાવાની જરૂર નહિ રહે અને દાંતમાં કશો જ સડો નહિ રહેવા પામે.

બની શકે તો મૂત્રી વખતે મંજન કે તેવું કંઈક સવારની માફક જ ધસવાનું રાખો.

ઉવટે એક મૃચના આપવાની. તમારા દાંત તમને ખરાબ લાગે, દાંતના પેદાંમાંથી લોહી કે પડ નીકળતું જણાય, વારંવાર અવાળું ચડી જતા હોય, દાદમાં કળતર થયા કરતું હોય કે એવો કોઈ પણ નાનો મોટો દાંતનો વ્યાધિ હોય તો દાંતના નિષ્ણાત ડાક્ટર પાસે જરૂર જરૂર દોડી જવો. તમારા દાંતને તે તંદુરસ્ત બનાવશે અને તેની આવજત કેમ કરવી તે તમને બતાવશે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આજથી જ દાંતને ખરાબર સંભાળશો તેવું વચન આપો છો ? તમારાથી દૂર બેઠા બેઠા પણ મને તે વચન મળી ગયું છે તેમં માની લઉં છું.

ધણું જીવો દાંત તો જ ધણું જીવો આપણે.

હરભાઈ.

વાળ રાખવા કે નહિ ?

એક શુદ્ધપતિ ભાઈ પૂછે છે: “વિદ્યાર્થીઓને માથે વાળ રાખવા ન રાખવાનો પ્રશ્ન ભારે મુઝવનારો છે. એક તરફથી એમ વિચાર થાય છે કે વિદ્યાભ્યાસ કરતા ક્ષત્રિયારીઓ વાળ રાખવાની વિશાસી પદ્ધતિમાં ન પડે તે ઇચ્છે છે; તો બીજી તરફથી એવો વિચાર આવે છે કે આ જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓને વાળ રાખવા સામે પ્રતિજ્ઞ મૂકવો તે કેવળ મૂખોષ છે. આનો કંઈ રસ્તો બતાવશો ?”

વાળ રાખવા ન રાખવાનો પ્રશ્ન હજી પણ કેટલાક ભાઈઓને કનડે છે તે આ સવાલ ઉપરથી સમજી શકાય છે. ધણું ખરાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓ હવે વાળ રખાવતા ચર્ચ ગયા છે. શુદ્ધપતિ તે બાજતમાં વાંધો લેતા નથી. છતાંયે શુદ્ધપતિના મનમાંથી એ પ્રશ્ન સાવ જ નીકળી ગયો છે તેમ તો જણાતું નથી. અને વાત સાચી પણ છે. વિદ્યાભ્યાસ કરતા નાના નાના જુવાન હોકરાઓ માથે મોટાં મોટાં જંડીઆં લઇને ફર્યા જ કરે અથવા તો તેલ વગેરે નાખી સેંચા વગેરેની ટાપટીપમાં પોનાનો લણો ખરો સમય ગુમાવે તે દશ્ય તેમ જ વર્તન વિદ્યાર્થી અવસ્થાને જોબે તેવું નથી એમ આપણને ઘણી વખત લાગી જાય છે. બીજી બાજુ વિદ્યાર્થીઓના વાળ પડાવી નાખી તેમને માથે મુડો કરાવીએ તે હવે જાતી શકે તેવું નથી. ત્યારે કરવું શું ?

વાળ રાખવાની બાજતમાં આપણે થોડોએક માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિથી વિચાર કરી લઈએ તો પછી તે બાજતનો ખટકો આપણા મનમાંથી નીકળી જાય. પછી તો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જે ઓછાસ વ્યવહારને અમલમાં મૂકવાની જરૂર જણાય તે બાજત ઉપર સહેજ દડક થઈએ, એટલે આ પ્રશ્નનો નિદાન થયો સમજવો.

છાયાસંયમાં જે ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે, તેમની ઉંમર તરફ નજર નાખતાં આપણને જણાય છે કે તેઓ કાં તો યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યા હોય છે અને કાં તો યુવાવસ્થાના આંગણમાં ઉભા હોય છે. આ બન્ને ઉંમર એવી છે કે જેનું મહત્ત્વ માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિએ ઘણું ભારે હોય છે.

યુવાવસ્થામાં માણસ આત્મકેન્દ્રીપણામાંથી છેક જ નીકળી ગયો નથી હોતો. ઘણી વખત તો નાનપણના કેટલાક સંસ્કારોના પરિણામે તે વધારે આત્મકેન્દ્રી પણ બન્યો હોય છે. આવો આત્મકેન્દ્રી યુવાન પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓ પોતાની જાતની આસપાસ ગુથવા હમેશાં મથ્યા કરતો હોય છે. તે વખતે તેના મનમાં પણ એવા પ્રકારની વિચારસરણી ચાલતી હોય છે કે જેને લાંધે પોતાના સારીરિક કે બૌદ્ધિક બધા જ પ્રયત્નો દ્વારા ખીજીએતે પોતાની આસપાસ આકર્ષે. આકર્ષવાની આ વિચારસરણી કેટલાક જુવાનોમાં ઘણી ઉગ્રપણે ચાલતી હોય છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ખીજી કામોને આવા આકર્ષણના કામ આગળ છેક જ રૂંધેલું ગણતા હોય છે.

વાળ રાખવાની વૃત્તિ તે આ આકર્ષણ કરવાની ઉગ્ર વિચારસરણીનું એક પરિણામ છે. સુંદર સુંદર કપડાં પહેરવાં, કપડાંમાં સફાઈ અને ટાપટીપ રાખવી, ચાવી ચાવીને બોલવું, હલકી ચાલવું, બોલવા ચાલવામાં આકર્ષક અભિનયો કરવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓ પણ ઉપર રહેલી ઉંડાણમાં રહેલી આકર્ષણ કરવાની વૃત્તિનાં જ પરિણામો હોય છે. આટલા માટે જ જુવાન વિદ્યાર્થી પોતાના માથા ઉપરના વાળને એવી રીતે રાખવા પ્રયત્ન કરે છે કે જેને જોઈને ઘણા જણા આકર્ષાય. જુવાન અવસ્થામાં આ વૃત્તિ વિજ્ઞાનીય આકર્ષણ માટે પણ કામ કરી રહી હોય છે. આથી કેટલાક જુવાનીવાઓ સ્ત્રીઓની હાજરીમાં પોતાના વાળની ટાપટીપ ઘણા મોટાં ઝમાણમાં વધારી મૂકે છે.

આકર્ષણ કરવાની આ વૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખીને આજના જુવાનને આપણે અવલોકીએ તો તેઓ આજે વાળ રાખે છે તેનું કારણ આપણને તુરત જ સમજાઈ જાય, અને આપણા મનની ચીડ નો નીકળી જ જાય. વાળ

રાખવા અથવા તો આર્પણની આ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું કે નહિ તે પ્રશ્ન સ્પષ્ટ છે. વિદ્યાર્થી સુવાચસમાં પ્રવેશ કરવા માટે તે વખતે જ અથવા તો તે પહેલાં તેની આ સ્વભાવગત વૃત્તિને યોગ્ય અવકાશ આપવામાં આવ્યો નથી હોતો તેથી અથવા તો તે વૃત્તિને સુંદર રસ્તે વાળવામાં આવેલ હોતી નથી તેથી જરાજર જીવવાનીના કાળમાં તે ઉપર સ્વરૂપ પડે છે. આ ઉપર સ્વરૂપને આપણે કાળી દૃષ્ટિએ તો કશો જ લાભ ઉઠાવવાના નથી. પરંતુ તેની ઉપરતા માપી લઈ, કેટલા કાળથી તે યોગ્ય માર્ગે વાળવા વિનાની રહી ગઈ છે તે જાણી લઈ તેને યોગ્ય માર્ગે વાળવાના સતત પ્રયત્નોમાં પડવું જોઈએ. એ પ્રયત્નો ચાલતા હોય સારે જીવાન તરફ પ્રેમ અને સહાનુ-ભૂતિભર્યું આપણું વર્તન હોવાની જરૂર છે. યોગ્ય વલણ એક બપોટે કે આપણે ધારીએ તેટલી સુદૃઢતામાં નથી સાધી શકાતું. તે માટે તો પુષ્કળ વખત જોઈએ, ધીરજ જોઈએ, સતત પ્રયત્નો જોઈએ અને વિદ્યાર્થી તરફ પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ જોઈએ. આ તરવને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે કામ કરીએ તો આપણા સામ્યને આપણે ધણા વહેલા પહોંચી શકીએ.

વાળ રાખવા ન રાખવાનું આ માનસશાસ્ત્ર. આ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા પછી આપણે ન કોઈને પરાણે વાળ રખાવીએ કે ન કોઈના પરાણે કદા-વીએ. ટાપટીપ કરવાની વૃત્તિને યોગ્ય માર્ગે વાળવા માટે આપણે આપણાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કર્યો જ કરવાના.

હવે આ દૃષ્ટિથી જીવાન વિદ્યાર્થીને વાળ રાખવા દીધા પછી આપણે આગેગ્યની દૃષ્ટિને જગત વિસારવાની નહીં. વિદ્યાર્થીએ વાળ રાખ્યા; આપણે તેને છૂટ આપી. પણ ત્યાર પછી એ વાળની યોગ્ય માવજત ન કરે તો તો આપણે તેને અનારોગ્યને પંથે જવા દીધો જ કહેવાય. આપણાથી તે ન બને. વાળ રાખનારા વિદ્યાર્થીઓને આપણે સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે તેમણે પોતાના વાળને હમેશાં સાચવી સાફ કરવા પડશે. એ સાફ કરેલા વાળને એમને એમ અથવા તો તેમ નાખીને જરાજર ઝોળવા પડશે. સાફ કરવા માટેનાં તથા ઝોળવા માટેનાં બધાં સાધનો સ્વચ્છ, સુધક અને વ્યવસ્થિત રાખવાં જોઈશે. આ નિયમોને હમેશાં ચુસ્તતાથી જ ન વળગી રહી શકે તે વાળ કઢાવી જ નાખે. તેવા વિદ્યાર્થીઓના વાળ કઢાવી નાખતી વખતે કોઈ પણ ગૃહપતિ જરા પણ આંચકા ન ખાય. તેમ કરવાથી આપણે વિદ્યાર્થીને હાનિ નથી કરતા પણ લાલ જ કરીએ છીએ. અસબત વાળ કઢાવતા પહેલાં તેને બે પાંચ વખત સૂચનાઓ જરૂર આપી

હોય, તેમજ વાળ રખાવવા માટેની જનકી કરેલી શરતો પ્રમાણે ફરીથી વાળ રખાવવાની તેમને છટ પણુ જરૂર હોય. હરમાઇ.

નોંધ

“ જાતીય વિકૃત્તિઓ કેમ અટકે ” તે લેખ તથા “ મારો અનુભવ ” તે લેખ એમ બંને ચાલુ લેખો વધારે પડતા લાંબા થવાનો મંભવ છે. તેથી તેમને કટકે કટકે છાપવાનું કામ મોકુફ રાખવામાં આવે છે. જરૂરીઆત અને અનુકૂળતા હશે તો બંને લેખોને પાંત્રકના સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. વાકીની બીજી સંસ્થાએ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૧ અમરેલી કપોળ બોર્ડિંગ સ્કૂલ તથા શેઠ પરમાણુંદાસ

ત્રિભુવનદાસ કપોળ બાળાશ્રમ અમરેલી

૨ શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ બોર્ડિંગ હાઉસ અમદાવાદ

૩ શ્રી કડવા પારીદાર હિતવર્ધક મહામંડળ છાત્રાલય ”

૪ હિન્દુ અનાયાશ્રમ નડીઆદ

૫ શ્રીમદ્દેવ જૈનબાળાશ્રમ પાલીતાણા

૬ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ વિદ્યાર્થિગૃહ ભાવનગર

૭ શ્રી દશાશ્રીમાળી વલ્લુક વિદ્યાર્થિભુવન મોરબી

જ્યાં છાત્રાલયો મંડળની સાથે જોડાઈને આપણા આ કામમાં મદદ કરે અને પોતપોતાનાં જોડાણનાં લવાજમો સત્વર મોકલી આપે એવી આગ્રહભરી માગણી છે—મંત્રીઓ.

‘ છાત્રાલય ’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ.

લેખો વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાલય ’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ—શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. બીજાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસે બંદે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળે' તરફથી)

વર્ષ ૩ ભુ.

૧૯૨૬

અંક ૭ ત્રી

બુધવાર

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

પુસ્તકિયું જ્ઞાન એક વસ્તુ છે; અનુભવ બીજી વસ્તુ છે. કેવળ જ્ઞાની, વેદીયો કહેવાય; કેવળ અનુભવી ભોમિયો ગણાય.

જ્ઞાનને અને અનુભવને દુમેળ ન હોવો જોઈએ. અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન જ્ઞાનભાર છે; અને જ્ઞાન વિનાનો અનુભવ જડતા છે.

જ્ઞાન શુદ્ધિ ઉપર નિર્ભર છે. અનુભવ શુદ્ધિ અને દૃઢ્ય બન્ને ઉપર, બંધાય છે.

તે જ ખરો જ્ઞાની છે જ્યે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે અનુભવને સાધન તરીકે વાપરેલ છે.

ખરું કામ

નવું વર્ષ એમે અને દરેક છાત્રાલયમાં નવી ભરતી થાય. નવી ભરતી થાય તે પહેલાં મોટે ભાગે 'લાંબી' રજાઓ પણ આવી ગઈ હોય એટલે નવા વર્ષની શરૂઆતમાં છાત્રાલયના ગૃહપતિને માથે બધું કામ થાજે પાડવાનું તથા નવા વિદ્યાર્થીઓને નવા વાતાવરણમાં બંધ મિલતા કરવાનું પણ આવી પડે છે. છાત્રાલય ઉપર પ્રચલિત શિક્ષણસંસ્થાઓની અસર પડેલી હોય છે તેમ જ સમાજની વ્યવહાર સંસ્થાઓની પણ અસર પડેલી હોય છે. આથી કરીને છાત્રાલયનો ગૃહપતિ શિક્ષણસંસ્થાના સામાન્ય વ્યવહારને છાત્રાલયમાં ગોઠવી દેવાની પંચાતમાં પડે છે, તેમ જ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ છાત્રાલયનું ગાહું સરેડે ચઢાવવાની લાંબગડમાં પડે છે. વિદ્યાર્થીઓને લખણ કરતી વખતનાં વિનંતિપત્રો બરાબર ભરાયાં છે કે નહિ, વિદ્યાર્થીનું રજીસ્ટર સંતોષકારક રીતે તૈયાર થયું છે કે નહિ, વિદ્યાર્થીઓની બેઠકો તેમની શ્રેણીવાર ગોઠવાઈ ગઈ છે કે નહિ વગેરે શિક્ષણના વ્યવહાર વિચારથી માંડીને, કોદારચિઢીઓ ઇપ ઇને આવી ગઈ કે નહિ, રસોડા માટે બેઠતી, ચીજો વ્યાજબી ભાવે ખરીદાઈ છે કે નહિ, રસોડા અને કામ કરવાવાળી બાઈઓની યોગ્ય વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે કે નહિ તેવા વ્યવહાર વિચારો સુધીનાં નાનાં મોટાં તમામ કામોમાં ગૃહપતિનો વધારેમાં વધારે વખત જતો હોય છે. ઘણી વખત તો ગૃહપતિ વ્યવહારની આવી ધરેડમાં એટલો બધો ખૂટી ગએલો રહે છે કે વિદ્યાર્થીની શારીરિક જરૂરીયાતોને સંભારી પણ શકતો નથી. છાત્રાલયની શરૂઆતના આ દિવસો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીની ઓળખ માટેના સૈનેરી દિવસો હોય છે. વિદ્યાર્થી છાત્રાલયમાં નવો સર્વો આવેલો હોય છે તેથી તેની નાની મોટી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં જનપૂરે જનપૂરે તે પોતાની ખરી જાતને બહાર પ્રગટ કરતો હોય છે. વિદ્યાર્થી ઘેરથી તાજો જ બહાર આવેલો હોય છે. તેથી તેનામાં જે જે શારીરિક કે માનસિક સારાં કે ખરાબ લક્ષણો હોય છે તે બધાં અનાયાસે બહાર પડ્યાં જતાં હોય છે. ગૃહપતિને માટે શરૂઆતના આ દિવસો ખરેખર અમૂલ્ય ગણાવા બેઠકો. વિદ્યાર્થી ઘેરથી કઈ કઈ જાતનાં શારીરિક લક્ષણો લઈ આવ્યો હોય છે, વિદ્યાર્થી સમાજમાંથી કઈ કઈ જાતની માનસિક કુટેવો કે ગુટેવો લઈને છાત્રાલયમાં પ્રવેશ કરતો હોય છે તે બધું બરાબર બેઠક જાણી લેવાનો આ અવસર ગૃહપતિએ ગુમાવવા જેવો નથી હોતો. વિદ્યાર્થી

યથાર્થ સ્વરૂપમાં પિંજાની લેવાનો આ કાળ છાત્રાલયની સામાન્ય ધરેકમાં ગૃહપતિ વેડી નાખે તો તે પોતાના કામને મંબીર તુલ્યાન કરે છે. શર-
જ્યાતના થોડાએક દિવસો ગયા પછી વિદ્યાર્થીની નવીનતા ટળી ગય છે,
ગલરામણ ઝોઝી થાય છે, સારા માદા વિદ્યાર્થીઓ સાથે મેત્રી જામે છે,
અને પરિણામે ધણું છૂપાવવા જેવું છૂપાવવાની કળા હાથ કરે છે. આપણાં

છાત્રાલયોમાં છ છ મ-
દિના મુઠ્ઠી ફેટલાકે વિ-
દ્યાર્થીઓ યથાર્થ સ્વરૂ-
પમાં ઝોજાખાઈ શકતા
નથી તેનું કારણ શરજ્યા-
તના દિવસોમાં વિદ્યાર્થીએ
પોતાની જાતને જુદી રીતે
પ્રગટ કરવાની કળા
ગૃહપતિની યોગ્ય કાળ-
કળા અભાવે હાથ કરી
લીધી હોય છે. આટલા
માટે જ વર્ષની શરજ્યા-
તમાં છાત્રાલયની ગૃહપ-
તિનું ખરું કામ નવા
આગતુકાને ઝોજખી
લેવાનું હોય છે.

નવા આવેલ વિ-
દ્યાર્થીઓ આ કાળમાં
પોતાના ગૃહપતિને પણ

ચોખવટ

છાત્રાલયનું બીજું વર્ષ ૯
માસનું ગણાયું હતું. તેના
અંકો ૧૦-૧૧-૧૨ એટલે
ત્રીજા વર્ષના અંક નંબર
૧-૨-૩ (જાનેવારી-ફેબ્રુ-
આરી-માર્ચ ૧૯૨૬)
સમજવા.

બીજા વર્ષનાં ૩ હકો અંકો
૧૦-૧૧-૧૨ નથી મળ્યા
એમ ન માને. તેમને ઉપર
મુજબ ત્રીજા વર્ષના અંક
૧-૨-૩ મળ્યા છે, અને
ત્રીજા વર્ષે જેઓ આજ
રહ્યા તેમણે નવ માસનું જ
લવાગમ ભર્યું છે.

ત્રીજા વર્ષના નવા માહ-
કાની શરઆત અનેવારીથી
જ ગણાય છે.

સાચી રીતે પિંજાની
શક્તા નથી; ધણી વખત
તો પોતાના ગૃહપતિને
તદન ઉંધી રીતે પણ
સમજે છે. છાત્રાલયની
ધરેકને બારીકાઈથી
વળગી રહેનાર ગૃહપતિ
સ્વાભાવિક રીતે જ વિ-
દ્યાર્થી તરફ પૂરેપૂરું લક્ષ
આપી શકે તો નથી.
આથી નવા આવેલા
વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો
ગૃહપતિ પોતાની તરફ
એકદરકાર રહેતો દેખાય
છે અને નાની નાની
સારીરિક હાજતો પૂરી
પડાતી નહિ હોવાથી
ગૃહપતિ સંબંધે તેમજ

છાત્રાલય સંબંધે, તેમના
મનમાં બહુ વિચિત્ર ખ્યાલો બંધાય છે. છાત્રાલય એ આપણું ઘર છે અને ગૃહપતિ
માતપિતાને સ્થાને છે, એવી માન્યતાની કે વહીવટની વાતો તેમને કેવી દાસ્તા-
વજ લાગે છે ! શરજ્યાતના દિવસોમાં જ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગૃહપતિ દર્શી જ
દેખરેખ રાખી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિમાં માતા કે પિતા જેવું શકે જ
નહિ. નવા વાતાવરણમાં મંડાતો નવા વિદ્યાર્થી પોતાની નાની એવી હાજત
માટે ગૃહપતિ પક્ષે દોડી જાય અને તે જ વખતે છાત્રાલયની

અનમાં બહુ વિચિત્ર ખ્યાલો બંધાય છે. છાત્રાલય એ આપણું ઘર છે અને ગૃહપતિ
માતપિતાને સ્થાને છે, એવી માન્યતાની કે વહીવટની વાતો તેમને કેવી દાસ્તા-
વજ લાગે છે ! શરજ્યાતના દિવસોમાં જ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગૃહપતિ દર્શી જ
દેખરેખ રાખી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિમાં માતા કે પિતા જેવું શકે જ
નહિ. નવા વાતાવરણમાં મંડાતો નવા વિદ્યાર્થી પોતાની નાની એવી હાજત
માટે ગૃહપતિ પક્ષે દોડી જાય અને તે જ વખતે છાત્રાલયની

ધરેડને અવરિંચત કરવામાં શેઠાં રહેલાં ગૃહપતિ તેને ઉવેએ તો તે વખતે વિદ્યાર્થીના મન ઉપર પડેલી છાપ પછીના ગમે તેટલા માયાળુ વર્તન વડે પણ ભૂંસાવી અધરી થઈ પડે છે. પ્રથમ દર્શને અને પ્રથમ પરીચયે જ છાપ ગૃહપતિ વિદ્યાર્થી ઉપર પાડી શકે તે છાપ ઘણા લાંબા વખત સુધી ભૂંસાતી નથી.

માટે જ વર્ષની શરૂઆતમાં ગૃહપતિનું ખરું કામ વિદ્યાર્થીને ઝીણવટથી સંભાળી લેવાનું અને તેને ખરાબર ઝાળખી લેવાનું હોવું જોઈએ. શરૂઆતના દિવસોમાં સંસ્થાની વ્યવહાર ધરેડ થોડી ઘણી શિથિલ રહે તો તેની પરવા કર્યા વિના ગૃહપતિએ પોતાથી જની શકે તેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં ભણી જવાના કામને પોતાનું ખરું કામ ગણવું જોઈએ.

હરભાઇ.

કંગાલિયતનું શિક્ષણ

કટલાંક છાત્રાલયોમાં એવો રિવાજ છે કે વિદ્યાર્થીઓને જુગડાં લત્તાંથી માંડીને માદકાં ગેદડાં સુધી બધા સામાન આપવો અને તેના ધસારો પણ સંસ્થાએ જ સ્વીકારવો. અન્નખન, આવાં છાત્રાલયોમાં થોડાં-એક પૈસા આપીને રહેનારા છાત્રો પણ હોય છે, પરંતુ ઘણી મોટી સંખ્યા તો મક્કત રહેનારા વિદ્યાર્થીઓની જ માણસ પડે છે.

જાતિના ઉદાર અને સખી દીક્ષના દાનવીરો માટે આવાં છાત્રાલયો ખોલવાં એ ખરેખર પ્રશંસનીય કાર્ય છે. કામના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આથી કેળવણીનો લાભ મળે છે અને આખી કામ જતે દિવસે ઉંચે આવી શકે છે. આવાં બધાં છાત્રાલયો આવકારદાયક છે અને તેથી તેવા કામમાં પોતાના ધનનો સદુપયોગ કરનારા દાનવીરો હરેક કામે વધારે ને વધારે ઉભા કરવા જ જોઈએ.

પણ દાન કરવામાં પિવેક ન રહે તો ઘણા અનર્થો થવા સંભવ છે. આપણે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા મેળવવાની વ્યવસ્થા આવશ્યક કરી આપીએ, તેમને જોઈતાં સાધનો જરૂર પૂરાં પાડીએ, અને કેવળ પૈસાના આભાસે પોતાની કેળવણી અધૂરી ન મૂકે તેવા માગો જરૂર ઉભા કરીએ. પરંતુ કેળવણીનો મદાન ઉદ્દેશ જ સ્વાધીનતા છે તે માયો ન જાણ તેની પણ પૂરતી ઠાળજી રાખીએ.

ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પોષતાં ઉપરોક્ત છાત્રાલયોમાં શું બને છે ?

આવનાર વિદ્યાર્થી ગરીબ છે તે જ્ઞાનમાંથી તેને લિપ્તારી બનવાનો પણ અધિકાર છે અને તેણે શુદ્ધતા દાખવતાં જરા પણ સંકોચ ન રાખવો. બ્રુધએ તેવી માન્યતા તેનામાં પ્રવેશ પામે છે. આવી માન્યતા આપણે પોષીએ પણ છીએ. આવાં છાત્રાલયોમાં છેક ગરીબ જ વિદ્યાર્થીઓ આવે તેવો ભેદ આપણે સાચવી શકતા નથી. સામાન્ય કુટુંબના છોકરાઓ પણ આવી સંસ્થાઓનો જરૂર લાભ લે છે તેવો આપણો સૌ કોઈનો અનુભવ છે. પોતાની રિયાત હોય તેથી વધારે ખરાબ બતાવીને અથવા તો સંસ્થાની સાથે સંબંધવાળા કોઈ પોતાના સગાં વા ઝોળખીતાનો લાભ લઇને સામાન્ય કુટુંબના છોકરાઓ પણ દાખલ થઈ શકે છે. આવા છોકરાઓનાં માખાપો અતિ લોભ ન કરે તો પોતાના પુત્રાને તેમની જરૂરીઆત પૂરતો સામાન તો જરૂર પૂરો પાડી શકે. બધે છાત્રાલયની શી ન ભરી શકે, પણ ઉદારતાની આપણી નિર્મળતાને ખરાબર પારખી તેઓ પણ પોતાના છોકરાઓને કંગાલપતનું શિક્ષણ આપતાં અચકાતાં નથી. અને તેવી વિચારસરણીમાં સેવાઈ જતો વિદ્યાર્થી પણ છાત્રાલયનો સાચો ખેડો લાભ લેતાં અચકાતો નથી.

છેક ગરીબ વિદ્યાર્થી તેમ જ સામાન્ય વિદ્યાર્થીની વચ્ચેનો ભેદ પારખી કાઢવો જરૂર મુશ્કેલ છે. પરંતુ આપણે છાત્રાલયવાળાઓ થોડાએક કેળવણીનો વિચાર કરીને વિવેક દાખવીએ તો આપણા વિદ્યાર્થીઓને કંગાલ બનાવતા જરૂર અટકાવી શકીએ.

સંસ્થા તરફથી બધાં સાધનો આપણે જરૂર સંપાદારીએ; પરંતુ બની શકે તેટલાં સાધનો ઘેરથી લઈ આવવાનો પણ આગ્રહ સેવીએ, અને વિદ્યાર્થીઓને સ્વાધીનતાની તાલીમ આપવી હોય તો તો આપણે આમ પણ કરી શકીએ.

વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આપણે જે દંઢ ખર્ચ કરીએ તે બધો તેનાં એક જુદા ખાતામાં નોંધાય. આ ખર્ચમાં તેને જે લુગડાં વસ્ત્રાં આપીએ તેની પણ નોંધ રહે, તેના સમારકામના ખર્ચની પણ નોંધ રહે અને વિદ્યાયતિ તે બરાબર બતાવાય. તેને કહેવાય કે આ બધો ખર્ચ તેની કેળવણીમાં ઉધર છે અને ત્યારે પણ તે કમાતો ચાલ ત્યારે સંસ્થાને તે ભરપાઈ કરી આપવાનો છે. પોતાના માટે જે ખર્ચ ચાલ તે ખર્ચ માટે પોતે જ જવાબદાર છે તેવું જ્ઞાન તેનામાં જગત્તાની સાથે જ તે વધારે દરકારવાળો થશે, વધારે જવાબદારી સમજતો થશે. તેની સાથે જ તેનામાં સ્વા-

ધીનતાનો વિચાર પણ પ્રકટશે. તે કોઈના ઉપર પરાધીન નથી પણ પોતાની ઉપર જ નિર્ભર છે તેવી લાગણી તેનામાં જન્મશે અને એ લાગણી તેને વધારે ને વધારે જવાબદાર તેમજ સ્વાધીન બનાવવામાં પ્રેરક બનશે.

હું તો એમ પણ કહેવા તૈયાર છું કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં મોકલ જ ન રાખવો. તેનું તમામ અર્થ સંસ્થા લેવે આપે, કારણ કે તેનાં માખાપ ગરીબ છે: તે સાધનુ વિહોણું છે. પરંતુ એ બધું અર્થ તેના ખાતામાં ઉધરે. તે અર્થ પોતે સંસ્કૃત અને ત્યારે તેણે સંસ્થાને વાળી આપવાનું. આમ કરવાથી પોતાની કેળવણી માટે પોતે કેટલો જવાબદાર છે તેનું ભાન અવસ્ય તેનામાં જન્મશે. અને કિશોર કે કુમાર વયનો છોકરો પોતાની કેળવણી માટે જવાબદાર અને તેમાં જરાયે ખોટું નથી. પણ આટલું ન અને તો પણ શ્રી સિવાયના તેના બીજા અંગનું અર્થ માટે તો તેને જવાબદાર બનાવવો જ જોઈએ.

વિદ્યાર્થીને ગરીબ ગરીબ કહીને અને બધી આગવડો કદંગી રીતે પૂરી પાડીને આપણે તેને કંગાલિયતનું જે શિક્ષણ આપી રહ્યા છીએ તેમાંથી તેને અવસ્ય બચાવી લેવો જ જોઈએ. આવી કંગાલ મનોદશાવાળો વિદ્યાર્થી આપણી પાસે કેવાં શરમાવે તેવાં દર્શનો ખડાં કરે છે તેનું આપણને સૌ કોઈને ભાન છે. ગમે તેવાં ગંદા સાધનોથી ચકાવી લેવું, બીજાની ઉત્તરેલી ચીજો વાપરતાં ન સંકેતવાનું, નાની નાની બાજુઓમાં મુંઝવણ અને ચોરી કરવા કે દોંગ કરવા સુધી પણ બેશરમ બનીને જવું એ આવાં છાત્રાલયો ચકાવનારા સૌ કોઈના સામાન્ય અનુભવ છે. તેનો નિવેડો લાવવો માટે આજે અનેકવિધ તરકીબો ચાલી રહી છે. પણ તેનો એવી રીતે નીવેડો આવે તે શક્ય જ નથી. તેનો નિવેડો તો વિદ્યાર્થીમાં સ્વાધીનતાની લાગણી જાગે તેવા ઉપાયો યોજવાથી અને વિદ્યાર્થીને તેવી તાલીમ આપવાથી જ લાવી શકાય. કંગાલિયતના આવા શિક્ષણમાંથી ઉગરવા આપણી દાનવીર સંસ્થાઓ કંઈ વિચાર કરશે ?

હરભાઈ.

છાત્રાલયનાં અર્ચાળ રસોડાં

લેણના યુવાનોના પિતાઓની પ્રરિપદ લરાય અને પછી વિષયવિચારણી સભાનું કામ ત્યારે ચાલું થાય ત્યારે વધારેમાં વધારે રસિક અને હોકારાવાળી ચર્ચા તો છાત્રાલયોનાં અર્ચાળ રસોડાં ઉપર જ થાય એમ

અનુમાન થઈ શકે છે. “પુત્ર પ્રિય”, “કન્યા પ્રિય”, “ભોજન ખર્ચ” “રસોડા ખર્ચ” —ગમે તે શબ્દ વાપરતાં વાલીઓના બરાબર એ સંભામાં સંભળાયા વિના નહિ રહે.

હાઈસ્કૂલમાં શ્રી વધારવામાં આવે ત્યારે છાત્રાઓ અસહકારને લીધે યડી એસે છે. પરંતુ માણસો વિદ્યાર્થીઓના વાલીની દયા ખાવા લાગે છે અને વર્તમાનપત્રોને જાણે જગતને હક્કમત્રાવી નાખે તેવો વિષય હાથમાં આવ્યો હોય તેમ લાંબા લાંબા લેખો તેના ઉપર લખાવા લાગે છે.

પરંતુ કોઈ પરંતુ સમજાવતે દયા નથી આવતી કે છાત્રાલયોનાં રસોડાનાં ખર્ચ બેદર વધી પડ્યાં છે તેના કંઈ ઉપાય બતાવીએ. જે છાત્રાલયમાં ‘પુત્રપ્રિય’ વધારે આવે તે છાત્રાલયમાં રહેવામાં માન સમજવામાં આવે છે.

રસોડો, રસોડાનો નોકર, શાકં વાવનાર, મોદી, કન્યાનો સેક્રેટરી વિદ્યાર્થી, અને કેટલેક રથજે કહેવાતા ગૃહપતિ—રસોડાના ખર્ચ ઉપર પોતાના અમુક ટકા ચડાવે જ છે. ઘણી કાલેજોના રસોડા એક ટ્રેન્સ્યુએટની કમાણી કરતાં વધારે કમાણી કન્યામાંથી મેળવે છે. વિસ્તારમાં ઉતરવાની જરૂર નથી.

ઉપાય શો ?

(૧) દલે -ચાંતની-ઉચનીચની લાગણી લગભગ છુટી થઈ ગઈ છે. નિહાન છાત્રાલયોમાં તો તે નથી જ હોતી. એવા યુગમાં છાત્રો પોતાની રસોઈ પોતે વારાફરતી કરે તો રસોડાની મોટી દલાલીના ભારમાંથી પોતાના વાલીઓને છાત્રો બચાવી શકે. આમ કરવાથી અલગત એક સરખી રસોઈ તૈયાર ન થાય પણ સારી રસોઈ તો થાય જ. પકવાણ કે મિષ્ટાન્ન બન્યારે કરવાનાં હોય ત્યારે એક દિવસ માટે એક રસોડાને ભાડે રાખી શકાય.

(૨) ખંધા પુરુષો કરતાં વિધવા ડોશીઓને રસોડા તરીકે રાખવાથી દલાલીના ટકામાં ફેર પડે ખરો. ડોશીઓ પણ દલાલી તો લેવાની જ.

(૩) છાત્રોમાંથી જે ગરીબ છાત્રો હોય તેમને ડોશીઓની મદદમાં રાખ્યા હોય અને તેમને માત્ર રસોડાની ફેખરેખનું કામ સોંપી ખાવાનું મફત આપવાની વ્યવસ્થા રાખી કામ લેવાય તો ખર્ચમાં ઘણો ઘટાડો થાય.

(૪) છાત્રોના વાલીઓ વારં કરતાં છાત્રાલયની બેઠ લઈ, હિસાબના આંકડા તપાસી જે તે વખતે થતી જુલો તરફ અંધા છાત્રોનું ધ્યાન ખેંચતા રહે તો ખર્ચમાં જરૂર ઘટાડો થાય ખરો.

(૫) ગૃહપતિ કાળજી રાખી અનાજ ખરીદતી વેળા, કાદારમાંથી સીધા આપતી વેળા, રંધાઈને પીરસાતી વેળા, કામ કરનાર નોકરને ખાવાનું અપાતી વેળા એમ અમુક પ્રસંગે ખાસ ધ્યાનપૂર્વક દેખરેખ રાખે તો ઘણા ટકા ખર્ચમાં ઘટાડો થાય.

(૬) છાત્રાસ્યવાળા શહેરમાં કોઈ પ્રામાણિક મોઢી સેવાભાવથી છાત્રાસ્યને અમુક દરેકો નફો લઈને જ ચોકખો માલ આપે તેવા બહાર પડે તો પણ ખર્ચમાં ઘટાડો થાય.

(૭) અત્યારે મજૂરોની, સ્ત્રીઓની, બીલોની, અર્ધમજૂરોની, કેદીઓની, માંદાની, સાધુઓની સેવા કરવા સેવકો બહાર પડે છે. સંસ્થાઓ ચલાવે છે. શ્રવણ અર્પણ કરે છે. તેમ છાત્રાસ્યના રસોડાનું ખર્ચ કમી કરાવવાની જરૂરિયાત વિદ્યાર્થીઓની સેવા કરવા કોઈ મંડળ રચાય તો સમ્યક માટે કામના તો ઢગડા પડ્યા છે.

ભાર બાંધુ વધી પડ્યો છે

જો આ દિશામાં કંઈ નહિ થાય તો દેશ ઉપર જબરો ભાર વધી પડશે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આ ભારના બોજમાં ધણે અંશે સ્વમાનની લાગણી ગુમાવવા લાગ્યા છે. રોકાવરદીપના નામથી તેઓ લિફ્ટા માગતા થયા છે. બીખતી શરમ તેમનામાં જરા પણ જણાતી નથી. છાત્રાસ્યો ચલાવનારા પણ વિદ્યાર્થીઓને ખવડાવવા માટે બીખ માગે છે. તે બીખથી ચાલતાં છાત્રાસ્યોમાં દીવાનોના અને શેડીઆઓના છોકરા લાલ લે છે. આ મર્મની વાત ગુજરાત મંડ સમજે તો બહુ સોજે છે.

માણસને રોટલો ભારે નથી પડતો પણ રોટલા પરની દલાલી ભારે પડે છે. જે ઘરમાં ખવાતું હોય તે જ છાત્રાસ્યમાં ખવાય તો માખાપને છોકરાં રોટલો ભારે ન પડે. પાંચ માણસનું કુટુંબ ૫૦ રૂપીઆમાં બધા વ્યવહાર ચલાવે, અને ૫૦ રૂપીઆમાં પાંચ છાત્રાં માત્ર એક માસનું જમવાનું પણ પૂરું ન કરે ! જે પ્રજા દ્રવ્યનો સચો ઉપયોગ કર્યો અને ખોટો વ્યય કર્યો તે સમજે નહિ એ પ્રજા માટે ભવિષ્ય કેવું હોય ?

દાહરકુલના હેડમાસ્ટરો અને કોલેજના પ્રિન્સિપાલો પગાર લેતા જાંવ છે પણ પોતાની દાહરકુલની કે કોલેજની કસબોમાં શું થાય છે તેની ખીસકુલ પરવા નથી કરના એ દિલ્હીસ્તાનમાં જ રાકાય છે.

‘લોકો કહે છે કે ખાદ્ય પદાર્થોના ભાવ ચડી ગયા છે.’

ધણા સગળનો કહે છે કે પંદર વરસ પહેલાં કાવનગરમાં દોલેજ વસ્ત્રમાં ૩૧. ૧૨ નું કે ૩. ૧૦ નું માસિક ‘કુઝિત્ર’ આવતું તે હાલ ત્રણ-ગણ આવે તેમાં નવાઈ નથી. તરતુઓના ભાવ ત્રણગણા વધ્યા છે. આમાં હેતુભાસ રહેલો છે. સમણુ જનો તે શોધી શકશે.

હું તો એટલું જ કહીશ કે—

દારકાની વાઘેર બોર્ડિંગમાં માસિક સાત રૂપીઆનું ‘જાત દીદ ખર્ચ’ આવે છે; દાહોદમાં બીલના ‘જાત્રાનું’ માસિક ખર્ચ રૂપીઆ ચાર આવે છે. પાટણમાં ડૉ. પંચા અભ્યાસગૃહમાં રહેતા કેટલાક સ્વાશ્રયી ‘જાત્રાનું’ માસિક ખર્ચ રૂપીઆ પાંચ આવે છે; કલોલ પામે હિનાઉ ગામમાં ‘જાત દીદ રૂપીઆ પાંચ જ ખર્ચ’ લેવામાં આવે છે. દસ વરસ પહેલાં અમરેલી હાઈસ્કૂલ બોર્ડિંગમાં ‘જાત્રા પાસેથી’ ૩૧. નવ દર માસે લેવામાં આવતા. તેમાંથી ‘સારા ગૃહપતિ બચાવ કરી દર વરસે વિદ્યાર્થીઓને મોટા પ્રવાસે લઈ જતા હતા. આવી બીજી અનેક સંસ્થાઓ હશે કે ત્યાં દૂંદા ખર્ચથી રસોડું ચલાવી શકાય છે. સ્ત્રીક કરતાં આ દષ્ટાંતમાં જ વધારે બળ છે.

જોઈએ છીએ એક કમીશન

આ વિષયના દર કરવા માટે વાલીઓનું અને શિક્ષકોનું એક કમીશન ઉભું થાય; તે તપાસ કરે અને કોઈ કિંમતી સૂચનાઓ ખદાર આવે તો ગૂંચરતનો ભાર ધણો ઢળવો થાય.

કથાબુરાય ન. લેખી

માળાપની મનોદશા

(એક પત્રવ્યવહાર).

૨

—ભરથ તા.....

શ્રીમુત ગૃહપતિ સાહેબ,

આપની પાસેથી ફરો પડી બીજો દિવસે સાંજે અહીં મુખરૂપ પહેંચી ગયો છું. શ્રિ. કમળ હું ચાલ્યો ત્યારે સહેજ રડી પડ્યો હતો; અને તેથી મારી આંખમાં પલુ ઝળઝળાયાં આવી ગયેલાં; માર્ગ ચાલત તો હું ત્યાં જો પાંચ દિવસ વધારે રોકાત, પરંતુ અહીં કામનો એટલો બધો દગલો પડ્યો છે કે માથું ઉચું પલુ કરી ચકાવું નથી. શ્રિ. કમળ તમારું જ બાબક

છે. તેને ખરાબર સંભાળજો. આપણે છૂટા પડ્યા સારે આપે કશું દંતું કે તેની ડાકટરી તપાસ કરાવવી પડશે. તો આપ તે વહેલી તકે કરાવી લેશો. તેવી આશા રાખું છું.

ચિ. કમળ સંબંધમાં આપની પાસેથી વિગતવાર જાણવા ઇતેન્નાર છું. તુરંત જ લખશો તેવી વિનંતિ છે.

આપનો

.....ના પ્રણામ.

૨

ભાવનગર તા.....

શ્રીયુત્ત મહારાજ,

આપનો પત્ર મળ્યો ચિ. કમળ આનંદમાં છે; તેને ગમે છે પણ ખરું. પરંતુ તેને આપણે ચાલી રાખી નહિ સફાઈએ. તેની તબીબત અમારા છાત્રાલયના ખાસ ડાકટરે તપાસી છે. તેની સારવાર માટે તેને મુંબઈના કોઈ પ્રસિદ્ધ ડાકટરની દેખરેખ નીચે રાખવો પડશે એવો તેમનો દૃઢ અભિપ્રાય છે. માટે હવે આ બાબતમાં ઘટતી વ્યવસ્થા કરવાનું આપને શીર રહે છે. યોગ્ય કરી મને તુરંત જ ખબર લખશો ચિ. કમળ મનમાં છે. ચિંતા ન કરશો.

ચિ. આપનો

.....ના વંદેમાતરમ્

૩

ભરૂચ તા.....

મહેરબાન ગૃહયતિ સાહેબની સેવામાં,

આપનો પત્ર મળ્યો. મને ખૂબ આનંદ થયો. ચિ. કમળની પોતાના બાળક જેટલી જ આપ સંભાળ લ્યો છો તે બદલ આપનો ઉપકાર માનું છું. ડાકટરનો અભિપ્રાય વાંચ્યો. પણ આપ જાણો જ છો કે હું તો અત્યંત વ્યવસાયી માણસ છું. મારા વેપારમાંથી ઉંચું માથું કરવાની પણ મને તો કુરસદ મળતી નથી. ચિ. કમળ મારું ફરજંદ છે અને તેના માટે હું જેટલું કરું તેટલું ઓછું. પણ મારી આ સ્થિતિમાં હું ખરેખર લાચાર છું. મને આપ સહાય ન કરો ? આપનો તો ધંધો જ પરોપકારનો રહ્યો. હું તો દુનિયાનો સામાન્ય જીવ. મારાથી ન બને તે આપ સહેજે કરી શકો. તો મારા ઉપર કૃપા કરી આપ પોતે જ તેને મુંબઈ લઈ જશો.

અને કોઈ નિષ્ણાત ડાક્ટરની સલાહ લઈ આવશે, જે ખર્ચ આવશે તે હું આપને આપીશ. ખર્ચમાં આપ જરા પણ સંકોચ ન રાખશે. પ્રમુ-
કપાત્રી હું પૈસે ટકે મુખી છું; અને નહિતર પણ દીકરાથી શું વધારે
હોય ? મુખ્યમના ડાક્ટર જે સલાહ તથા દવા આપે તે સાથે આપની દેખરેખ
અને ભવનનાં હવાપાણી ભળશે એટલે પછી ચિ. કમળને નિરોગી થઈ
જતાં સહેજ પણ વૈર નહિ લાગે.

આપના પત્રની તાત્કાલિક રાદ જોડે છું. કેટલા પૈસા જોઈશે તે
પણ સાથે જ લખશે. ચિ. કમળને આશીર્વાદ.

લી. આપનો

.....ના પ્રણામ

૪

ભાવનગર તા.....

ભાઈશ્રી,

આપનો પત્ર મળ્યો. ઉપકાર. આપને માથે કામનો અસાધારણ બોલો
રહે છે તે હું જાણું છું, પરંતુ પુત્રવાત્સલ્ય પાસે અગત્યમાં અગત્યનું કામ
પણ નહિયું લેખાઈ જવાય છે. મને આશા છે કે એ પ્રકારના પિતૃવાત્સ-
લ્યથી આપ જરૂર વંચિત નહિ જ હો !

આપના ક્ષબ્ધા પ્રમાણે મારાથી કશું જ નહિ બની શકે માટે લાચાર
છું. ચિ. કમળનું શુભ ઇચ્છના હો તો આપ વહેલામાં વહેલી તકે આવીને
તેને લઈ જાઓ. વધું શું ?

લી. આપનો

.....ના વંદેમાતરમ્,

૫

ભરૂચ તા.....

મુરખી ભાઈશ્રી,

પત્ર મળ્યો. ઉપકાર. ગયા પત્રમાં મેં આપની પાસે જે વિનંતિ
રજી કરી હતી તેની પૂરેપૂરી અસર આપના ઉપર નથી થઈ જણાતી.
આજે હવે મારા જીવનનો દુખમાં દુખો ભાગ આપની પાસે ખુલ્લો કરવા
ઇચ્છું છું. આપ તે જાણશે એટલે મને જરૂર મદદ કરશો, એટલું જ
નહિ પરંતુ ચિ. કમળ તરફ આપના અંતરની દયાવૃત્તિ પણ જરૂર જાગશે.

આપ બસુચો કે હું હેઠ્ઠા બાર માસથી પુનર્વિવાહિન થયેલો છું. ચિ. કમળની સાવધી મા એવા સામોન્થ કુટુંબમાંથી ઉતરી આવેલી છે કે એરમાન પુત્ર ઉપર જે પ્રકારનું વડાવ સાવધી માએ રાખ્યું ઘટે તે રાખી શકતી જ નથી; ઉશ્કું ચિ. કમળને સ્નાવવામાં પોતાનું મહત્વ સમજે છે. ચિ. કમળ તેની સાથે આ જન્માદામાં તો નહિ જ રહી શકે તેમ મને ચોક્કસ લાગ્યું છે. અધૂરામાં પૂરું હમણાં તે સગલાં છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ચિ. કમળ ખાતર હું આજે ઘર છોડું તો ઘર ગયેડે ચડે તેવો ભય રહે છે. મારી લગ્યાર યિચિનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આપને આવી શકશે. વધારે લખવાની જરૂરીઆત રહે છે ખરી? હવે તો મારી ખાત્રી જ છે કે આપ મારા ઉપર દયા કરી ચિ. કમળને સંભાળશે જ. દુકંડમાં હવે તે આપનો જ પુત્ર છે તેમ મણીને વનશિલ તેની સંભાળનો સંપૂર્ણ બોલો આપના ઉપર સમજવો.

આપ ક્યારે મુંબઈ તરફ જવા નીકળો છો તે જણાવવા કૃપા કરશે કે નેથી રોડન ઉપર દાબર રહે.

લી. આપનો

.....ના પ્રણામ

૬

ભાવનગર તા.....

આઈથી,

આપનો પત્ર મળ્યો મારા વિચારો લખવાની મને છૂટ આપે તો તો મારે જણાવવું જોઈએ કે તમારા પત્રથી હું ખૂબ દુઃખી થયો છું, પણ તમે માનો છો તેવી રીતે પીગળ્યો નથી તમારો પત્ર વાંચ્યા પછી પણ મારો અભિપ્રાય જરા પણ બદલાયો નથી. તમારે જ ચિ. કમળને સંભાળવો જોઈએ અને દરરોજ મુશ્કેલીએ તેને માને કરવો જોઈએ. તમારી ફરજ છે અને આમદપૂર્વક હું તમારી પાસે તે ધરું છું.

મિત્રભાવે આટલું લખ્યું છે તો માફ કરજો આવતી રાત્રે સાંજે મારા એક મિત્ર મુંબઈ તરફ જાય છે તેમની સાથે ચિ. કમળને ગારીમાં બેસાડીશ. તમે રોડનો આવી તેને સંભાળી લેજો. તસ્વી માફ.

તમારો

.....ના વંદિત્વાતરમ્

દરમાઈ

પ્રતિષ્ઠાનો ભય

“ મુરખી થી,

આ પત્ર આપને અણુધાર્યો મળજો ! આપણી સંસ્થા છોડવાને મને આજે સાત વર્ષ થયાં. હજી મુખી પણ સંસ્થાને કે આપને ભૂલી શકતો નથી એટલું ત્યાંનું ખેંચાણ છે. દેશ છોડ્યાં પણ મને તો પાંચ વર્ષો થઈ ગયાં તે આપ જાણતા હશે.

આજે અહીં અમારી દુકાનનાં કામકાજ બંધ છે તેથી નવરો બેઠો બેઠો જૂના કાગળાયા ઉમેળું છું. એ કાગળોમાંથી ઇએક માસ પહેલાં જૂના વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને લખેલો આપનો પત્ર હાથ લાગ્યો. પત્ર વાંચતાં જ હૃદય અનેકનેક લાગણીઓથી ઉલટયું. ત્યાંનાં સંકેતો સ્મરણ તાજાં થયાં. સાત સાત વર્ષનો ગાળો આંખ પાસેથી પસાર થઈ ગયો. એ બધું લખવા બેસું તો તો પાર ન આવે. અહા, એ દિવસો !

પણ આજે તો એક ખાસ વાત લખવા બેઠો છું. સંસ્થાનાં તાજાં થએલાં સ્મરણોએ મારી પાસે મારા જીવનને લગતો એક પ્રસંગ ઉમટાવી ખડો કર્યો. તમને આટલે વર્ષ પણ લખવાની હિંમત કરું છું. તમે જાણો છો કે હું ત્યાં હતો ત્યારે મારા જીવનને દોરનાર તરીકે મેં તમને સ્વીકાર્યાં હતાં; આજે પણ એ ભાવો હજી નાશુદ નથી થયા.

યાદ છે ખેલો.....એનનો કિસ્સો ? યાદ હોવો જ જોઈએ. એ અહવા ઉઝ્યા પછી જે જે ચાર શંકાશીલ વિદ્યાર્થીઓને આપે બોલાવેલા તેમાં એક હું પણ કેમનસીબ હતો ! મારો વારો જ પહેલો આવ્યો. એ કિસ્સાની વાત મારા કાને આવેલી તે ઉપરાંત હું કશું જ જાણું નહિ. આપની પાસે આવતાં તે દિવસે મારા મગ જેટલા ભારે થએલા તેટલા ભારે જીવનમાં કોઈ દિવસ નથી થયા. અનેક તર્કકુતરો કરતો હું આપની પાસે આવેલો.

આપે મારા પાસે સીધી વાત જ રજુ કરી અને હું જ ગુન્હેગાર હોઉં તેમ માની લઈને સવાલો પૂછ્યા. હું ગંભીરો, મુંઝવેલો તે સૂઝે જ નહિ. આપના પ્રશ્નોનાં જવાબ આપવા બેસું તો આપને બચાવ લાગશે તેવો ભય લાગવા માંડ્યો; બીજી બાજુ વાત વધશે તો મારી પ્રતિષ્ઠા ઉપર પત્થર પડશે તેવી બીક લાગવા માંડી અને હું નિર્દોષ છું તે સત્ય આપને ગમે તેવી રીતિમાં શી રીતે ઉતારવું એ પ્રશ્ને પણ મૂંઝવેલો. આવી પરિસ્થિતિમાં મને એક જ માર્ગ સૂઝ્યો અને તે આપ જાણો છો. મારી

મને ખબર નથી !

• નાનો કે મોટો કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કંઈ જૂઠું કરે અને આપણે તેને આપણી પાસે બોલાવીએ અને પૂછીએ તો તેના મ્હોંમાંથી પહેલો જવાબ એ નીકળશે કે ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે પૂછીએ કે ‘ આ કાચ તે કોણે ? ’ તો તુરત જ જવાબ મળશે : ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે પૂછીએ : ‘ આ પાણી તમે ઢોળ્યું ? ’ જવાબ દાનર છે : ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે કહીએ : ‘ ફાણા વિદ્યાર્થીના પૈસા કોણે લીધા છે તે જાણો છો ? ’ જવાબ તૈયાર કે ‘ મને ખબર નથી. ’ આપણે ધમકાવીએ કે ‘ આ નોટીસ બોર્ડ ઉપર લીંટા કેમ કરો છો ? ’ આશ્ચર્યચકિત મોઢું કરી તુરત જ જવાબ મળે કે ‘ પણ મને ખબર જ નથી ! ’ છાત્રાસયની આસપાસમાં જ ગંદકી દેખી કોઈ એકને પકડો અને કહો કે ‘ અહીં ગંદકી કરતાં શરમ નથી આવતી ? ’ જવાબ દાનરાહસ્ય જ કે ‘ મને તો ખબર જ નથી ! ’

આ ‘ મને ખબર નથી ’ છે શું ? જવાબ આપનાર વિદ્યાર્થીને ખરેખર તેની ખબર નથી કે તે આપણી પાસે જૂઠું બોલ્યા કરે છે ?

આપણે શ્રદ્ધપતિઓ મોટે ભાગે એમ માનવા લક્ષ્યાઈએ છીએ કે વિદ્યાર્થીઓને જૂઠું બોલવાની ટેવ જ છે અને ધરાદાપૂર્વક તેઓ જૂઠું બોલવા પ્રયત્નો કરે છે. તેમ માનીને જ આપણે આગળ ચાલીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થીને આપણી પાસે બોલાવીએ તે વખતનો આપણો દેખાવ, આપણો રૂઆબ, આપણી ભાષા, આપણો અવાજ બધું જ એવું હોય છે કે જૂઠાણાનો આરોપ આપણે તેના ઉપર મૂક્યા માગીએ છીએ તેવું વિદ્યાર્થી સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ પણ સમજી જાય. સત્ય દષ્ટીકત જાણવાને બદલે આપણે તો તેને ગુન્હેગાર જ લેખવા માગીએ છીએ તેવું આપણું વર્તન હોય છે. આ દીક નથી.

પરંતુ એ વાત જવા દઈએ. આ ‘ મને ખબર નથી ’ એ છે શું ? અને ખરેખર તે જૂઠાણું નથી જ. જૂઠાણું તો તે કહેવાય કે જે બોલવા પાછળ કોઈ પણ હલકો સ્વાર્થ સાધવા માટે જૂઠું બોલવાનો ચોક્કસ ધરાદો રહેલો હોય. વિદ્યાર્થીઓનું આ ‘ મને ખબર નથી ’ એ તે અર્થમાં જૂઠાણું નથી જ. ખરી રીતે બોલીએ તો એ આપણી બીક છે; વિદ્યાર્થી આપણાથી બીક છે, અને એ બીક કશા પણ ધરાદો વગર, સમજણ વગર તેની પાસે ‘ મને ખબર નથી ’ એમ બોલાવે છે. આપણે સૌ કોઈનો અનુભવ છે કે આપણા

માયાજી વર્તનથી અને સદાનુભૂતિભર્યા શબ્દોથી વિદ્યાર્થી તુરત જ હકીકત બહાર કાઢે છે. પછી તેને બીક કે શરમ નથી રહેતાં.

વિદ્યાર્થીના મનમાંથી બીક બંધ થો તેના મોઢામાંથી 'મને ખબર નથી' એ પણ બંધ.

હરભાઈ.

છાત્રાલય છોડવાના માર્ગ !.

(૧)

હીરજી: “ ધનંતજીભાઈ, હવે તો ભારે મુંઝાયો છું. અહીં જરાય ગમતું નથી. બાપાને કાગળ લખ્યો તો એ તો જવાબ લખે છે કે ‘તારાથી ભવન છોડાશે જ નહિ; મારે શાંત ચિત્તે અભ્યાસ શરૂ કરી દેજો.’ હવે શું કરવું ? ”

ધનંતજી: “ દોસ્ત, હું તારી સ્થિતિ બરાબર સમજું છું. મને પણ નથી ગમતું. હું તારા કરતાં આઠ દિવસ વહેલો આવ્યો છું પણ હજી કંઈ એનું નથી પડતું. તારા બાપા તો જવાબે આપે છે પણ મારા કાકા તો જવાબ જ લખતા નથી. ”

હીરજી: “ મારા કરતાં તો તારી સ્થિતિ સારી કહેવાય, દોસ્ત ! કાકાનું કંઈ આપણા ઉપર બહુ ન ચાલે ! અહીંથી સંધિ આવ્યો જ પાછો અને બાપાને આફ્રિકા ખબર આપી દે કે ‘ભવનમાં તો બહુ બહુ ખરાબ છે તેથી ત્યાં રહેવામાં સાર નથી; મારે ઘરે પાછો આવ્યો છું.’ તારી જગ્યાએ હું હોઉં તો હું તો જરૂર એમ જ કરું. મારી મંજૂરબુનો તો મને કશો જ રસ્તો દેખાતો નથી. તને કંઈ સૂઝે છે ? ”

ધનંતજી: “ લે ત્યારે, તારા માટે તો મારી પાસે સરસ રસ્તો છે. મારા માટે તે કહો તે સાચો નથી. કાકા બહુ ખરાબ છે. મારવા જ માંડે અને કદાચ પાછા મૂકવા પણ આવે. વળી બાપા તો કાકાનું જ માને છે. હા, ઘેર ન જતાં કંઈક પ્રીતે જવાનું હોય તો તારો રસ્તો સરસ કહેવાય. પણ તેમ અને નહિ. મારે તો ઘેર જ જવું છે અને અહીં નથી જ રહેવું. બોલ, છે કંઈ રસ્તો ? ”

હીરજી: “ ના, તો તો નથી. હું પોતે જ ગભરાયો છું તેથી પણ મને આંતરે કશું જ સૂઝે તેમ નથી લાગતું. પણ મારા માટે તું શો રસ્તો બતાવે છે તે તો કહે. ”

ધનંતજી: “ અહીંથી હિસમીસ થવાનો. ”

હીરજી : “ પણ તે કેવી રીતે ? મને એમ શા માટે ડીસમીસ કરે ? ”

ધનજી : “ કોઈ કરે નહિ, માંડા ! તારે જ ડીસમીસ થવાય તેવા ધંધા કરવા ! ”

હીરજી : “ એટલે ? ”

ધનજી : “ એટલે એમ કે નાની મોટી ચોરીઓ કરવા માંડવી અને પછી પકડાઈ જવું. ”

હીરજી : “ ચોરી ? અરે, મને તે કરતાં પણ ન આવડે. ”

ધનજી : “ એમાં આવડવું છે શું ? અધા જન્મવા જાય કે રમવા જાય ત્યારે કોઈનો કબાટ તોડવો કે કોઈનો ટુંક ઉઘાડવો; તેમાંથી ફાવે તે લઈ લેવું. સંતાડવાના પ્રયત્નો કરવા અને પછી પકડાઈ જવું. એ ત્રણ વખત એમ કરીશ એટલે ગૃહપતિ સાહેબ નને આપોઆપ જ ડીસમીસ કરશે. ”

હીરજી : “ અરે પણ જેની ચોરી કરીએ તે મારે નહિ ? અને વળી આપાને ખબર પડે તો તો હાડકાં જ લાંગી નાખે ને ! ”

ધનજી : “ અહીં કોઈ મારી શકે નહિ. અને આપાને તો કહીએ ને કે ચોરી તો ખીજતી કરી હતી પણ મારા માથે ટોળા નાખ્યું. મારા ગૃહપતિ સાહેબ પણ કાનના કાચા છે તેથી તેમણે પણ મારું ન સાંભળ્યું અને મને ડીસમીસ કર્યો. આમ કરવાથી આપા તારા ઉપર ખુશ થશે, લવન ઉપર ખાનગી અને તારું ધાતું પાર પડશે. ”

હીરજી : “ તું મને મદદ કરે તો કાલથી પ્રયત્ન કરું; મારું એકલાનું એ કામ નહિ. પણ તું શું કરીશ ? ”

ધનજી : “ તને જરૂર મદદ કરીશ; મારી ચિંતા નહિ. આમાંથી મને ખચી જતાં આવડશે અને પછી મારે કેમ નીકળી જવું તેના પ્રયત્નો કરી લઈશ. જોઈ હું કયો રસ્તો હાથ લાગે છે. પણ તારું તો નક્કી કે ? ”

હીરજી : “ હા નક્કી. કાલથી શરૂ. ”

(૨)

મુળજી : “ કાં રામજી, આજે હવે કેમ લાગે છે ? ”

રામજી : “ અરે હજી તો પેદુમાં એવું દુખે છે, એવું દુખે છે કે વાત ન કરો. ”

મુળજી : “ તો પછી આ દવા કેંડી દેતાં શરમ નથી આવતી ? આપણા ગૃહપતિ બિચારા તારી પાંછળ હેરાન હેરાન મળી જાય; આપણા

ડાક્ટર આટઆટલી કાળજી રાખે અને તારે તો નિરાંતે દવા ફેંકી દેવાની, કાં? આજે તો બધી વાત હવે શૂદ્ધપતિને કહેવા દે !”

રામજી: “ અરે ભાઈશા'બ, દવા તો એવી કડવી કે પીવાય જ નહિ. પછી ફેંકી ન દઉં તો શું કરું ?”

મુળજી: “ તો પછી પેટમાં દુખતું કેમ મટશે ?”

રામજી: “ મટે ત્યારે ખરું. મને તો લાગે છે કે આ પેટનો દુખાવો અહીં મટે તેમ લાગતું નથી. ઉંચરો રોજ રોજ વધતો જ જાય છે.”

મુળજી: “ વધે જ ને પણ ! દવા લેવી નહિ અને ખાવામાં ભાત ન રાખવું, પછી થ.ય શું ?”

રામજી: “ ભૂખ લાગે ત્યારે શું કરું ? ખાતું તો બેઘએ ને ? પણ ભાઈ મુળજી ! તું સાહેબને કહેજે કે મને ઘરે પાછો મોકલી દે. ત્યાં મારો દુખાવો મટી જશે.”

મુળજી: “ તે તારે ઘરે જતું છે ? તું તો હજી ચાલ્યો આવે છે ને ?”

રામજી: “ ત્યારે હવે ખરી વાત કહું ?”

મુળજી: “ કહે ને ભાઈ, તારો જ પાડ. આ બધા માંદામાં તારી ચાકરીએ તો ખરેખર થકવ્યો છે.”

રામજી: “ ત્યારે આ વાત એમ છે કે મને અહીં જરા પણ ગમતું નથી. મારે ઘર પાછો જતું છે. બાકી આ પેટમાંબેટમાં કંઈ દુખતું નથી. ઘરે જવાતું પેટમાં દુખે છે. તું કંઈ મદદ કરીશ ?”

હીરજી: “ ઓહો, હવે સમજ્યો કે તું દવા શા માટે નથી લેતો ! ઘરે જતું હોય તો સાહેબને ઝટ કહી દે ને તે તને રવાના કરે ! એ બિચારા ક્યાં કાઢને પસણે રોકે છે ?”

રામજી: “ એમ ન જવાય. પણે બાપા મારી જ નાખે ને ! એ તો સાહેબ બાપાને એમ જણાવે કે આ રામજીનો રોગ બહુ ખરાબ છે; અહીં મટતો જ નથી માટે પાછો લઈ જવો. તો જ ચાલે.”

મુળજી: “ તો પછી લાવને સાહેબને ટુંજ કહું. કાલે થઈ જ. રવાના.”

રામજી: “ પણ મેં કહ્યું તેમ. ગમે તેમ કરીને તેવો, પણ લખાવ તો જ કામ આવે. નહિતર માર્યો જાઉં.”

મુળજી: “ તેની તારે ચિંતા નહિ. બધું, કીકે થઈ રહેશે. કાલે વાત.”

કાનજી

કાનજી સંસ્થાનો જૂનો વિદ્યાર્થી. અભ્યાસમાં ખૂબ તેજ, રમવાનો હારે શોખીન, મોટો હોવા છતાં નાનાં નાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ રમવાની ટેવ. કવિતાઓ જનરે, ભાષણો પણ કરે અને લેખો પણ લખે. મૂળ ગામડાનો અને જૂની રદ્ધતિથી આવતી સંસ્થામાંથી આવેલા એટલે છલનો છૂટો અને થોડો ખુશામની. એક ટેવ લઈને તો તે આવેલોઃ જેનાં તેનાં ઇંદ્રો જોવાં-ગદ્ગદિ કે શિક્ષક, કોઠારી કે રસોયો, મોટા વિદ્યાર્થી કે નાના, નાયક કે મંત્રી. ઘણી વખત તો એમ જ મનું કે અધિકારીઓને ખજાર ન હોય એવી ખાખતો તે ખોળી દાંડે અને તેમ કરવામાં તે વારંવાર આગ્રહ કરી જતો. કેટલાંએ જનતિય વિદ્વતિના જનાવો તે શોધી લાવે અને તેમ કરવામાં પોતાની જાતને બહાદુર માને. વખત જતાં આ જાતનું વ્યસન જ તેને લાગી ગયું. મોટી રાત સુધી કે મળરકે, ખરે ખપોરે કે વરસતા વરસાદે કાનજી આવું કંઈક શોધતો. નાના નાના તો કાંઈ વાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે લાંબી લાંબી મંત્રણાઓ કરતો, કોઠારી રસોયા કે વાસણ માંજનાર સાથે ખેસતો, બગીચામાં કે છત ઉપર વિચાર કરતો આપણને તે જોવામાં આવે. આમ ધણી વખત આદવા કરું. અધિકારીઓ તરફથી તેને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. તે દૂલાતો ગયો. અભ્યાસના બોગે તે આમાં રસ લેવા લાગ્યો-આગમ, અવ્યવસ્થિત અને બેદરજાર જનવા લાગ્યો. ઘણી વખત મીઠજી અને બટકોલો જણાવે; ખાવાની લાલસામાં ફસાવા લાગ્યો અને છેવટે તે બહુ અગ્રિય અને અકારો રહ પડ્યો.

શુદ્ધિ તેજ અને રખડા કરતો લાગે છતાં પરીક્ષામાં તો સારામાં સારો નજર મેળવે. આ એક જ જાગત તેના માટે મોહ ઉપજાવતી.

પણ ઘણી પોલિસના આ કામે તે જધાને અગ્રિય રહ પડ્યો હતો. એકેએક માણસ તેનાથી કંટાળ્યા હતા. કોઈ જૂઠું આરોપથી તો કાંઈ તેની બેપરવાઈથી, કોઈ છપ્પાંથી તો કાંઈ તેના ત્રાસથી.

એક રાત્રે એકેએક વાત આવીઃ "કાનજી પડ્યો ! કાનજી ઉઝ્યો ! કાનજી એ જ લાગ્યો ! કાનજીને બાર કલાકની તોટીસ મળી."

આ વાતમાં ઘણું સંલ્પ હતું. બીજાના દોષો જોવામાં કાનજી પોતે જ ધીમે ધીમે લપરચો હતો. ઘણા સમયે તે પડ્યો હતો. પણ તે એક જ નાણુક પ્રસંગે તેનું મોટું સ્વામ કરી દીધું હતું.

હેવટે તે ગયો. જતા પહેલાં તેને આત્મશુદ્ધિને માર્ગે વાળવા પ્રયત્નો કર્યા પણ વ્યર્થ.

બહાર ગયા પછી છાત્રાલય, છાત્રાલયનો આનંદ, છાત્રાલયની સ્વતંત્રતા પોતાની તેજ બુદ્ધિ, ખીલું કામ કરવાની અશક્તિ અને માર્ગ ન મળવાની પારાવાર મૂઝવણે તેને ફરી પાછો છાત્રાલયને સરણે આવવા પ્રેર્યો.

તેણે પ્રયાત્તાપ કર્યો; આત્મશુદ્ધિ સાધવા વૃત્ત ધીધું; પોતાની તેજ બુદ્ધિને સન્માર્ગે વાળવા દુઃખ થયો અને છાત્રાલયને સરણે બેસી ગયો.

આવા બાળકને આપણે જોખમીએ અને સન્માર્ગે વાળવા આકર્ષી શકીએ તો ?

કુલચંદ હ. દોશી.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે ભેડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. ખાકીની ખીજ સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૮ સ્વરાજ આશ્રમ ઉદ્યાગશાળા	વેડછા
૯ શ્રી યશોવિનય જ્ઞેન ગુરુકુળ	પાલીતાણા
૧૦ શ્રી મહારિવા લોહાણા બોર્ડિંગ	વડોદરા
૧૧ શ્રીકચ્છી દશા જોશવાળ જ્ઞેન બોર્ડિંગસ્કૂલ	મુંબઇ
૧૨ પ્રાણજીવન છાત્રાલય	અમદાવાદ
૧૩ શ્રી મહાવીર જ્ઞેન વિદ્યાલય	મુંબઇ
૧૪ શ્રી માંગરોળ શ્રીમાળા સમાજ	મુંબઇ
૧૫ પાટીદાર વિદ્યાર્થીઆશ્રમ	સુરત
૧૬ વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, ચંદ્રાનર કેળવણી મંડળ	આણંદ

‘છાત્રાલય’ દર અંચેલ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઆ : પસંદશના બે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ બંધન, બાવનગર

આ માસિક બાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બી.આ.બાઇ. ગોપાળજીએ છાપ્યું અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિકાસ બટે બાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.

૧૯૨૬

અંક ૮ મો

ઓગસ્ટ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ
ચેમના મ્વ. પતિત્રિના સ્માળાદ્ય

શ્રી કાર્તિક-ગુરુવતી સમાને

કીયુત પ્રાણાભાષ આણુદહ ચાવડા
યુગ ખંડેશી સુવિનય સમેમ ભેદશો
પણ બદલાય છે. બદલાતા આદર્શો
નવીન સમાજરચના વાંચે છે.

આ નવીન સમાજરચનાની સામે-
પૂર ચાલવા જે કોઈ પ્રયત્ન કરે તે
એ પૂરમાં જ ઘસડાઈ જવાનો છે.

યુગને ઘડનાર યુગસૃષ્ટા છે; યુગને
ચોળખનાર યુગદષ્ટા છે. જીવાન
આજનો યુગસૃષ્ટા છે તેા ચાલો
આપણે આજના યુગદષ્ટા બનીએ.

મુંઝવતો પ્રશ્ન

છાત્રાલયનો મુંઝવતો એક પ્રશ્ન તે સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાનો છે. ખીજા બધા પ્રશ્નોને પહોંચી વળવા માટે ગૃહપતિ સમય અને શક્તિ મેળવી શકે છે, પરંતુ આ પ્રશ્ન એટલે બધો તો સનાતન યજ્ઞ ગયો છે કે તેનો નીકાલ લાવવો એ જાણે કે મહાભારત કામ હોમ તેમ આપણે હવે માનતા યજ્ઞ ગયા છીએ. કેઈ પણ છાત્રાલયમાં જતાં ગૃહપતિ આપણી પાસે આ પ્રશ્નને ખડો કરે જ કરે.

સ્વચ્છતા માટે વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેટલું કહેવામાં આવે, વ્યવસ્થા માટે તેમના ઉપર ગમે તેટલા દંડ યજ્ઞ, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ તો પાછા એના એ ! સ્વચ્છતાનું એકધારે ધોરણ હોય કાળ ટકે જ નહિ; વ્યવસ્થાની એક પ્રગતી પદ્ધતિ અમલમાં લાવી શકાય જ નહિ. ગૃહપતિના સમયનો ઘણો મોટો ભાગ અને તેની શક્તિનો પણ મોટો ભાગ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉભાં કરવા પાછળ ખર્ચાતાં હોય છે. તે એટલે સુધી કે ખીજા અગત્યનાં કામો માટે તેની પાસે સમય અને શક્તિ રહે પણ નહિ.

તો પછી આ પ્રશ્નના નીકાલ માટે શું કરવું ?

છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓના સતત અવલોકન ઉપરથી માન્ય પડ્યું છે કે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓનો સ્વભાવ તો સ્વચ્છતાપ્રિય અને વ્યવસ્થાપ્રિય હોય છે. અનુકરણીય સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉભી કરવા પાછળ ગમે તેટલાં સમય અને શક્તિ ખર્ચવા જેઓ તૈયાર હોય છે; અને સુંદર વ્યવસ્થા તથા સ્વચ્છતા ઉભી કરી મનમાં મ્હાલે છે. અત્યવસ્યત અને અસ્વચ્છ વાતાવરણમાં રહેવા કરતાં વ્યવસ્થિત અને સ્વચ્છ વાતાવરણમાં રહેવાનું તેઓ ખૂબ પસંદ કરે છે.

પરંતુ વિદ્યાર્થીઓના મોટા ટોળામાં બેચાર વિદ્યાર્થીઓ એવા હોય છે ખરા કે જેઓ ખોટી અથવા તો ખરાં જ કળવણીને પરિણામે આગસુ અને બેદરકાર બન્યા હોય. આવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની આગસુ અને બેદરકારીની છાપ પોતાના સાથીઓ ઉપર ઠીક ઠીક પાડી શકે છે. વિદ્યાર્થીવ્યવસ્થા સામાન્ય રૂપે જરા બેદરકાર તો હોય જ છે; તેમાં થોડાએક મિત્રોનું જવલંત દર્શાવત અને પ્રોત્સાહન લાગે તો પછી મસ્ત બેદરકારી આગસમાં અને ખીનજવાળદારીમાં પરિણમે છે. જુવાનની બેદરકારી તે ખીનજવાળદારી નથી, પરંતુ એ વચ્ચેની લાગણી દોરી બંદુ જ સફળ છે. થોડાએક આગસુ

અને ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓનો એવ આમ ઘણાને લાગે છે, અને આખાં તંત્રમાં આપણને અસ્વચ્છતા અને અવ્યવસ્થા પથરાઈ રહેલાં દેખાયા જ કરે છે.

માટે જ આપણું કર્તવ્ય સૂક્ષ્મ અવલોકન દ્વારા એવા ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓને પકડી પાડવાનું રહે છે. તેવા વિદ્યાર્થીઓ હાય લાગ્યા એટલે પછી આપણું કામ મહેલું થવાનું. સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા માટે આપણે તે વિદ્યાર્થીઓને જ તૈયાર કરવાના. આપણી પાસે જેટલા માર્ગો હોય તેમાંના સાચા માર્ગોનો પ્રયોગ તેવા વિદ્યાર્થીઓની સાચી ઓળખના પરિણામે આપણને હાય લાગવાનો; અને બહુ જ યોગ્ય સમયમાં એવા વિદ્યાર્થીઓને વ્યવસ્થા સાચવવા માટે તેમ જ સ્વચ્છતા ઉભી કરવા માટે આપણે તૈયાર કરી દેવાના.

આવા વિદ્યાર્થીઓ સ્વચ્છતા જાળવતાં અને વ્યવસ્થા મંભાગતાં શીખ્યા એટલે પછી આપણે કાપડો ઉઢલી ગયો સમજવો. દર નવે વર્ષે આવા ખરેખર બીનજવાબદાર વિદ્યાર્થીઓને હાય કરી તેમને જ તાલીમ આપવા પાછળ સમય અને શક્તિ ખર્ચવાથી આપણે ઘણી મૂંઝવણોમાંથી ઉગરી જઈ શકીશું.

હરભાઈ.

છાત્રાલયનાં પુસ્તકાલય

છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને આનંદનાં સ્થળ ઘણાં હોવાં જોઈએ; વ્યાયામ-શાળા, ફીઝિંગલુ અને પુસ્તકાલય એટલી ચીજ તો અવસ્ય દરેક છાત્રાલયમાં રાખવી ઘટે છે. યુવાન વિદ્યાર્થીઓને વાતાવરણથી કેળવવાની રીત બહુ ઉત્તમ ગણાય છે. વ્યાયામશાળામાં કાર્ફ શરીર સુધારવાની જ ભાવનાથી ઓકસાઓ એકા થાય છે એવું હોતું નથી. આનંદનું સ્થાન જ્યાં હોય ત્યાં યૌવનને વિશ્વસનું સ્થાન મળે છે. વ્યાયામશાળામાં એવું વાતાવરણ જો ઉત્તમ થતું હોય તો વ્યાયામશાળા એ શિક્ષાનું સ્થાન બની જાય છે.

છાત્રાલયમાં પુસ્તકાલય એ પણ ઘણા યુવાનો માટે આનંદનું સ્થાન બની ગયું હોય છે. નાની પહોળાઈએ સામગ્રીના વજનદાર વાતાવરણથી જેમ પાણી ભરવા મળે ત્યારે નદી ઉપર કે ફૂલ ઉપર એકલી એકલી પણ બેસું ઉગતાનાં ઉભળનાં ફુલોનાં દમ્બો બોરામાં કે એકાદા મનમનના વિચારના જગમાં કુગડી મારવામાં આનંદ મેળવે છે, તેમ છાત્રાલયનો એકલો

યુવાન પણ ઘણી વાર પુસ્તકાલયના ઓરડામાં એકલો બેઠો બેઠો અપૂર્ણ જ્ઞાનદં અનુભવતો હોય છે.

છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકોએ વાચનાલયની અને પુસ્તકાલયની સુંદર યોજના અવશ્ય કરવી જોઈએ. પુસ્તકાલયમાં કેવળ પશ્ચિમપુસ્તકોના ખડકલા ન હોવા જોઈએ, પણ પ્રાચીન લેખોની કૃતિઓ ઉત્તમ રૂપમાં રજુ કરેલી હોવી જોઈએ. કેવળ બોધનો અને કહેવાનાં નીતિનાં અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનાં પોથાં એ પુસ્તકાલયમાં ન જોઈએ. યૌવનને ગમે તેવું, યૌવનને વિશ્વાસે અને દોરે તેવું સાદિસ આ પુસ્તકાલયમાં મૂકવું જોઈએ. વાચનાલય પણ બહુ સારી સામગ્રીથી સમૃદ્ધ કરવું જોઈએ. પુસ્તકાલયનો લાકડી સામાન બહુ સારો, સાફ, સ્વચ્છ અને બેસનારને પરાણે નોતરી આણે એવો હોવો જોઈએ. આ બાબત ઉપર લક્ષ આપવામાં નથી આવતું તેથી ઘણે સ્થળે સુંદર સાધનો નિરુપયોગી પડી રહે છે. કેટલેક સ્થળે પુસ્તકાલયની સુંદર સામગ્રી ગૃહપતિના ઘરમાં કે તેના મિત્રને ત્યાં કે મુખ્ય છાત્રની બેઠક આગળ લાવી મૂકાય છે અને છાત્રાલયનો જૂનો સામાન પુસ્તકાલયમાં મૂકી દેવાય છે. આ મોટી ભૂલ ગૃહપતિ સમજે.

છાત્રાલયના વાચનાલયમાં એકાદ બે ઈંગ્લીશમાં પ્રકટ થતાં માસિક કે અડવાડિક અને એકાદ બે હિન્દી, બંગાળી કે મરાઠી ઉત્તમ પ્રતિનાં સામાનિક પત્રો અવશ્ય હોવાં જોઈએ.

છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકો સેક્રેટરી છાત્રાલય નભાવવામાં ખર્ચ કરતા હોય પણ જો તે છાત્રાલયમાં આર્થ પુસ્તકાલય ન હોય તો તે વ્યવસ્થાપકો નાણાનો વધારેમાં વધારે ફગાવો ઉપયોગ નથી કરતા એમ કહેવામાં જરા પણ ખોટું નથી.

છાત્રાલયના પુસ્તકાલયમાં અને વાચનાલયમાં છાત્રોને બહુ સરસ અનુભવો તેની અવશ્ય રાખવામાંથી મળે છે તે ભૂલવા જેવી વાત નથી.

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

નાના અને મોટા વિદ્યાર્થીઓ

આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં પહેલી અંગ્રેજીની માંડીને તે કોલેજમાં લખુતા મુધીનાં તમામ વિદ્યાર્થીઓ મોટા ભાગે વસતા હોય છે. છાત્રાલયોનું સ્થાન શહેરો અને શહેરમાં લઘુવા માટે જે કોઈ આવે તે છાત્રાલયમાં રહે, આ પરિસ્થિતિ આજે અનિવાર્ય છે. આપણાં આર્થિક સ્થિતિ સુધરે નહિ

અને છાત્રાલયસંસ્થાઓમાં રસ લેનાર કેળવણીકારો નીચે નહિ-ત્યાં સુધી વિભાગ વાર છાત્રાલયો ઉભાં થયાં જરૂર અચકા છે. પરંતુ આજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં કેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે અને તે નીચારવા માટે કેટલું થઈ શકે તેનો વિચાર કરીએ.

આજનાં આપણાં છાત્રાલયોમાં નાના મોટા તમામ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ માટે નાની મોટી મમાન પ્રવૃત્તિઓ જ માટે જાગે દેખાય છે. આ પ્રવૃત્તિઓ પૈકી અનેક એવી હોય છે કે જે કેવળ મોટા વિદ્યાર્થીઓને જ રહે, અને કેટલીક એવી જ હોય છે કે જેમાં કેવળ નાના વિદ્યાર્થીઓ જ રસ લે. નાના મોટા ઉત્સવો, બોજનની વ્યવસ્થા, વિદ્યાર્થીમંડળો, મુસાફરીઓ, આંતરદ્વાર તેમજ બહિર્દ્વાર રમતો આ અધાયમાં નાના મોટાના રસો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ઉત્સવની જે દૃષ્ટના હોય છે તે નાના વિદ્યાર્થીઓ ત્રીજી પાલુ શકે નહિ. મોટા વિદ્યાર્થીઓને બોજનનો ક્રમ અને વ્યવસ્થા નાના વિદ્યાર્થીઓને રહે જ નહિ. નાના મોટાની રમતો તો જૂદી જ પડતી હોય; જે રમતમાં નાના વિદ્યાર્થીઓને મળ આવે તેમાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ કંટાળે અને જે રમતમાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ રસ લે તેમાં નાના વિદ્યાર્થીઓને ભાગવાનું મન જ ન થાય. મુસાફરીનો વિચાર થાય ત્યારે તો નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનો પરસ્પર વિરોધ આપણે શૂદ્ધપતિઓ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં દેખી શકીએ છીએ. નાના વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ હરવા ફરવાનું મળે, કુદરતમાં મહાનવાનું મળે અને સાથે સાથે ખૂબ આરામ અને શુંદર બોજન મળે તેવી મુસાફરીઓમાં વધારે રસ અને ઉત્સાહ હોય છે, જ્યારે મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાદસ ખેડવાની તક મળે, જીવ સંટોસટના ખેત્ર ખેલવાની તક સાંપડે અને કંઈ તથા ખડતલ જીવન જીવવાના મનોરથો ફળે તેવી મુસાફરીઓ વધારે પસંદ કરે છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થી સ્વરાજની જે સંસ્થાઓ હોય છે તેમાં નગર નાખતાં પણ આપણને જણાય છે કે નાના વિદ્યાર્થીઓના વિચારના, ચર્ચાના અને અમલના વિષયો મોટા વિદ્યાર્થીઓના તેવા વિષયોથી છેક જૂના જ હોય છે. પરિણામે નાના વિદ્યાર્થીઓનાં હિત અને રસની વાંતો થતી હોય તો મોટાઓ ગેરહાજર રહે છે અને મોટાઓના શોખનું કામ ચાલતું હોય ત્યાં નાના વિદ્યાર્થીઓ બેસે છે. આપણી આજની પરિસ્થિતિ આ છે. ડગલે ને પગલે હમેશના કામમાં આપણા શૂદ્ધપતિઓને અનુસર થવા જ કરે છે કે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનું સંબંધજી બારે જખંડે છે.

આ ઉપરાંત આપણાં છાત્રાલયોમાં રહેવાની વ્યવસ્થા પણ એવી હોય છે કે જેને પરિણામે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે રહે. આવી વ્યવસ્થા હોવાથી આખા દિવસમાં નાનાં મોટાં વિદ્યાર્થીઓને એક ખીખના પરિવર્તનમાં વારંવાર આવવું પડે છે. આવા પ્રસંગોએ પણ સંઘર્ષણ તો વધતું જ ચાલે છે. દર વર્ષના વિદ્યાર્થીઓના શોખ, રસ, મનોદશા, વિચાર-સરણિ વગેરે અધુન્ય અદ્યાર વર્ષના વિદ્યાર્થીઓથી છેક જ નીચાળાં હોય છે. આથી કરીને નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ વાતવાતમાં ચલડી પડના આપણે દેખીએ છીએ. આવી અસમાન દશાને લીધે ઘણા મોટા વિદ્યાર્થીઓ અભણતાં પણ શુદ્ધ બની જાય છે અને ઘણા નાના વિદ્યાર્થીઓ બીડ બની જાય છે. બન્ને વિદ્યાર્થીઓને માટે આ રીતિ નુકશાનકારક છે. ઉપરાંત તેમનો ઘણો ખર્ચ વખત એક ખીખના સાથે મેળ મેળવવાના પ્રયત્નો કરવામાં જાય છે તેથી છાત્રાલયમાં કરવા જેવું કેટલુંકે રચનાત્મક કામ કરવું જ રહી જાય છે. આપણે શુદ્ધપતિઓનો પણ ઘણો ખર્ચ વખત નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે સંધિ કરાવવામાં અને સમન્વય સધાવવામાં જ જતો હોય છે.

આ બધો આપણો રોજનો અનુભવ છે.

ત્યારે કરવું શું ?

મેં અગાઉ કહ્યું તેમ આપણે આર્થિક દૃષ્ટિથી વધારે સમૃદ્ધ થઈએ અને સાગ સારા માણસો છાત્રાલયક્ષેત્રમાં કામ કરવા માટે આગળ પડના થઈ જાય ત્યારે તો સમાન વયના વિદ્યાર્થીઓનું જ એક છાત્રાલય રહે તેવી વ્યવસ્થા ઉભી કરીએ. જે વયમર્યાદામાં વિદ્યાર્થીઓના રસ લગભગ એક સરખા હોય તેટલી વયના વિદ્યાર્થીઓનું અલગ છાત્રાલય જ હોય. પણ આવી પરિસ્થિતિ આપણે ઉપજાવી શકીએ તેને હજી વાર છે. ત્યાં સુધી આપણે થોડાંએક વ્યવહાર વિચાર કરી તેનો અમલ કરવો અત્યંત આવશ્યક છે.

છાત્રાલયમાં નિવાસશુદ્ધિ એવી વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી જૂના જૂના વડના વિદ્યાર્થીઓ જૂના જૂના રહી રહે. આ રીતે વિચારીએ તો બાર બાર કે પંદર પંદર અને બહુ બહુ તો પચીસ પચીસ વિદ્યાર્થીઓનું એક નિવાસ-શુદ્ધ બને. આ નિવાસશુદ્ધિ બધી સામાન્ય વ્યવસ્થા તદ્દન અલગ રહે. વિદ્યાર્થીસ્વચ્છતાની તેની યોગના પણ અલગ રહે. આવા દરેક નિવાસશુદ્ધ

મોટે એક અધ્યાપકો ગૃહપતિ પણ જરૂર રાખવાનો રહે. આ ગૃહપતિ પોતાની બધી શક્તિઓ પોતાની મંડળીના સર્વતોમુખી વિકાસ પાછળ વાપરે અને સાથે સાથે જ તેના બીજા નિવાસગૃહની સાથે સહકાર સાધવાની યોજનાઓ ધડી તેના અમલ દ્વારા આખા છાત્રાલયનું એકીકરણ સાધે.

સંસ્થાના સામાન્ય ઉત્સવો, રોજનું ભોજન, મહેમાનો વગેરેનો પરિચય, સમાજસેવાનાં કામો વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં આખીયે સંસ્થાને એકત્રિત કરી એક સાથે કામ કરી શકાય.

એક જ છાત્રાલયનાં જૂઠાં જૂઠાં અંગો તરીકે જૂઠાં જૂઠાં નિવાસગૃહો રચી તે પદ્ધતિનો અમલ કરવાની રીત અખત્યાર કરી જેવા જેવી છે. તેમ કરીએ તો 'કુળવણીની દિશામાં માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આપણે એક સુંદર પગલું ભર્યું' ગણાય. અસંગત આ બધાં નિવાસગૃહો ઉપર એવા ગૃહપતિઓ યોગ્ય કે જેઓ બધા વિભાગોને સ્વતંત્ર રીતે વિકસાવવાની સાથે જ બધાનો સુસંયોગ પણ સાધે; પોતાની જાતે જ પોતાનું વ્યક્તિત્વ વિકસાવતાં નાનાં નાનાં મંડળો એક મોટા મંડળનાં સુસંવાદી અંગો જેવાં બની રહે, અને પરિણામે વ્યક્તિત્વ સાથે જ સુંદર સમષ્ટિતત્ત્વ પણ વિકસે તેવી આ યોજના આપણે અમલમાં મૂકીએ એ જ પ્રાર્થના.

દરબાઈ.

વિકાસ ક્યારે ?

એક વિચાર

શિક્ષણસંસ્થાની અંદર સ્વાતંત્ર્ય એટલે વિદ્યાર્થીના સ્વાભાવિક વિકાસમાં શિક્ષકે આડે નહિ આવતાં તેને તેની રીતે વિકાસ કરવા દેવાની છૂટ આપવી તે. શિક્ષકને માનવસ્વભાવની સહજ ભક્ષાધમાં શ્રદ્ધા હોય અને એટલું સમજતો હોય કે મનુષ્યસ્વભાવ જન્મથી જ વિકાસપ્રિય છે—આગળ વધવું, ઉંચે ચઢવું એ જ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે, તો પછી તેના વિકાસની ચિન્તા શિક્ષકે પોતાને માથે ઝાડી દેવાની જરૂર હોતી નથી. એવી ઝાડી ચિન્તા માથે ઝાડી લઇ ડગલે ને પગલે વિદ્યાર્થીને ટોકવાની જરૂર પણ રહેતી નથી. જો શિક્ષક આટલું સમજે તો પછી નિયમનનો પ્રશ્ન જ ઉડી જાય છે. વિદ્યાર્થીના ઉપર અધિકારીઓ તરફથી લાવવામાં આવતા નિયમનમાં જ તેમની સ્વતંત્રતા હરાય છે. ભ્યાયે આ નિયમનનો પ્રશ્ન રહેતો નથી ત્યારે વિદ્યાર્થી સાચું સ્વાતંત્ર્ય જ મોગવતો હોય છે.

વિદ્યાર્થીને માટે શિક્ષક વિચાર કરી આપે, તે વિચારો વિદ્યાર્થીના મગજમાં ઠાંસીને ભરવામાં આવે, એટલે પછી વિદ્યાર્થીની પોતાની વિચારિ કરવાની શક્તિ મારી જાય છે. નોની નાની આજ્ઞામાં વિદ્યાર્થી પોતે નિર્ણય કરી લેતાં રીખે તો પછી આગળ હિપર પોતાનું હિત અહિન પણ પોતે વિચારતાં મુંઝાય નહિ. સંસ્થામાં પ્રમતિપ્રિય વાતાવરણ હોય, વિદ્યાર્થી સાધવાનાં પૂરતાં સાધનો હોય અને સ્વપ્રેરણાથી કામ કરવાની છૂટ હોય તો વિદ્યાર્થી આજ્ઞા બેસી રહેતો જ નથી. વિદ્યાર્થી માટે તે સર્વ દિશામાં યત્ન કરે જ છે અને તેને આગળ વધવું હોય તો તેને માટે જરૂરનું ગ્રંથ નિયમન જાને જ પામતો થઈ જાય છે.

૨. ના.

સંભારીએ

ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનની એકઠી મુદત ધાર્યો કરતાં વધારે સંખ્યાતી જાય છે. શ્રી. નાનાભાઈની નાદુરસ્ત તબીબત દરમિયાન પછી જોઈએ તેટલી ઠંડાણે નથી આવી. શ્રી. કાકાસાહેબનો નિશ્ચય છે કે તેમને આંગણે જે છાત્રાસય સંમેલન લગાય તે શ્રી નાનાભાઈના પ્રમુખપણા નીચે જ ભરાય. શ્રી. નાનાભાઈ દીવાળી લગભગ કામ કરવા જેટલા તાગન થઈ શકશે એટલે છાત્રાસય સંમેલન તે પહેલાં તો ભરાશે જ નહિ. આ સ્થિતિમાં આપણી પાસે દર જો ત્રણ ચાર મહિના રહે છે તે દરમિયાન આપણે ઘણું કામ કરી શકીએ તેમ છીએ.

ગત વર્ષમાં અમરેલીના ફરાવ મુજબ આપણે ગુજરાત અને કાશિયાવાડ વિભાગનાં સંમેલનો ભર્યાં હતાં. તે વિભાગીય સંમેલનોમાં યોગ્ય કામ કેટલું સુંદર હતું તે આપણને સૌને ખબર છે. સમગ્ર છાત્રાસયોનું દર વર્ષે ભરાવું મોટું સંમેલન સામાજિક સદાચારની દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્ત્વનું હોય છે તો આવાં વિભાગીય સંમેલનો રોજરોજના કાર્યની પ્રિયતાની દૃષ્ટિથી અત્યંત અગત્યનાં હોય છે. ગુજરાત વિભાગનું સંમેલન જે આજુબાં ભરાયું હતું તેણે એક સુખ્ય પગલું ભર્યું. આપણાં છાત્રાસયોમાં જે જોરાક અપાય છે તેને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ અવલોકી તેનું પરિણામ જાહેર કરવું તથા તેમાં કેવા કેવા સુધારાને અવશ્યક રહે છે તે તપાસી જોરાકમીમાંસા તરફ છાત્રાસયોના સંચાલકોનું હલ્લ ખેંચવું. આવી મીમાંસાને પરિણામે છાત્રાસયોમાં જોરાકને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આપણે પ્રવેશ કરાવી શકીએ. આ સંખ

ધર્મ જે ખોરાક સમિતિ નીમાધ છે તે સમિતિનું ધ્યાન પોતાનું કામ પૂરું કરી પરિણામે જાહેર કરવા તરફ જેતીએ છીએ. તે સમિતિએ આવકા મોટા લાંબા ગાળામાં હકીકતો એકઠી કરવાનું તથા તેને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી તપાસવાનું કામ તો ચોક્કસ કર્યું જ હશે તેમ માનવા અમે સક્ષ્યાએ છીએ. હવે તેમના અભ્યાસનું પરિણામ છાત્રાલય આલમ પાસે વહેલી તકે રજુ કરવા અમે તેમને સમિતિ વિનવતિ કરીએ છીએ.

શકિયાવાડ વિભાગનું છાત્રાલય સંમેલન ભાવનગર મુકામે ભરાયું હતું. તે સંમેલનમાં વ્યવહાર એવા કેટલાક નિર્ણયો થયા-હતા. તે નિર્ણયો તરફ અમે તમામ છાત્રાલય સંચાલકોનું લક્ષ જેતીએ છીએ. એ નિર્ણયોનો છાત્રાલયની કાર્યવાહીમાં અમલ થઈ શકે કે નહિ; અમલ થતો હોય તો ક્યાં ક્યાં ક્યાં મુશ્કેલીઓ આવે; તે તમામ બાબતો ઉપર થએલા પ્રયોગો અને તેનાં પરિણામો આપણને સૌ જાણને અત્યંત ઉપતરફ થઈ પડશે. જે જે છાત્રાલય સંચાલકોએ ને દિશામાં કંઈ પણ કામ કર્યું હોય તેમણે પોતાના અનુભવો અમને લખી જણાવવાની જરૂર છે. તેમ થશે તો એકઠીમા છાત્રાલયો વિગતમાં પણ એક બીજાનો સુંદર સહકાર મેળવી શકશે. આ સંમેલનમાં કેટલીક દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઉપર મૂકવાનું કામ કેટલાક રસિક ગૃહપતિઓએ માથે લીધું હતું. તે તમામ મિત્રોને અમારી નમ્ર અરજ છે કે પોને માથે લીધેલું કાર્ય તેઓ જલદી આટોપે. એવા ગૃહપતિઓએ પૈકી એક શ્રી. રામનારાયણ પાંડે હુડતુંતુની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ યથાશક્તિ તૈયાર કરીને અમને પહોંચાડી દીધી છે તે જાહેર કરતાં અમને આનંદ થાય છે.

આ ઉપરાંત આપણા મંત્રીજીને પણ જગ્યાડવાની જરૂર જણાય છે. તમામ છાત્રાલયોને સંગઠિત કરી, તેમને એક બીજાના નીકટના પરિચયમાં મૂકવાનું કામ તેમનું છે. જે મંત્રીઓ પૈકી શ્રી. નાનાલાલ તો ખીમાર છે તેથી આજો કાર્યભાર શ્રી. જમજીવનભાઈ શીરે આવે છે—તેમને માથે બેવડો ભાર આવે છે. જોડાએલાં છાત્રાલયોની સંખ્યામાં વધારો કરવો, એવાં છાત્રાલયોની મોગ્ય નિષ્ણાનો દ્વારા તપાસ કરાવવી, તેમને જરૂરી એટલી સૂચનાઓ આપવી, ગૃહપતિઓનો અંદર અંદરનો સુમેળ સાધવો, આગેકાર કરતા રહીને છાત્રાલયનું પડ જાગતું રાખવું, એ બધાં કામો મંત્રીનાં છે. આ બધાની આપણે તેમની પાસેથી આજ્ઞા રાખીએ.

વળી આપણા પ્રમુખ છે શ્રી. કમલમહેશ કલેલકર. ત્રીજું સંમેલન પણ તેમને આંગણે ભરાવાનું છે. આપણા પ્રમુખ તરીકે તો આપણે તેમની પાસેથી અનેક આશાઓ રાખી રહીએ છીએ. એ આશાઓ કેવી કેવી હોય તેની માફ તેમને આપવાપણું ન જ હોય. તેઓશ્રી તો આપણા સાચા સૂક્ષ્મની હોના જોઈએ. જે થોડો વજો વખત છે તે દરમિયાન પ્રચાર નિમિત્તે પણ આપણને તેઓ પોતાની બુદ્ધિશક્તિનો અને અનુભવનો લાભ આપશે તેટલી આશા તેમના માટે જરૂર રાખીએ.

ત્રીજા છાત્રાસયને વધારે સફળ બનાવવા માટે પણ આપણી પાસે જે સમય છે તેમાં આપણે ધણું ધણું કરી રહીએ. કંઈ નહિ તો મુંદર અને ઉપયોગી સાહિત્ય તો જરૂર ઉપજાવી તૈયાર કરી રહીએ. આપણી આટલાં વર્ષોની છાત્રાસય છાંદગી પછી અને છાત્રાસય સંમેલન દ્વારા અઢી ત્રણ વર્ષો જેટલી આપણી જામતિ પછી અનુભવનવતીત આપણે બધાએ રજુ કરવું જોઈએ. આ દિશામાં ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનના મંત્રીઓ કંઈ પગલાં ભરી રહ્યાં.

અને હજી તો ઘણી ઘણી માહિતીઓ આપવાની રહે છે. છાત્રાસય માસિકને સર્વોગ સુંદર કરવા માટે આપણે હજી ધણું કરવાનું બાકી છે. તેમાંનું કેટલુંક તો પૈસાના અભાવે પડ્યું જ રહે છે. આપણા છાત્રાસય માસિકને આહુતીથી વધારે આહુતી નથી; તેનું પોતાનું ખર્ચ તે માંડમાંડ નભાવે છે. માસિકની ઉપયોગિતાનો વિચાર કરીએ તો તો તેને ઘેરઘેર પહોંચાવું કરવું જોઈએ. આ જાગૃતમાં છાત્રાસય મંડળના તમામ સભ્યોનું અમે એક વાર ફરીથી જ્ઞાન જોડીએ છીએ. ‘છાત્રાસય’ની આહુતી સંખ્યા પાંચ હજાર ઉપર લઈ જવી તે અઘરું કામ નથી જ. દરેક છાત્રાસયમાં વસંતા ‘છાત્રાસય’ માંતાપિતાને તે તે છાત્રાસયના મુદ્દપતિ સમજાવે અને વાર્ષિક એક રૂપિયા જેટલી નજીવી રકમ ખરચવા પ્રેરે તો ‘છાત્રાસય’ના આહુતીની સંખ્યા પાંચ તો શું પણ દસ હજાર પહોંચે તેમાં શંકા નથી. ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં પાંચસો જેટલાં છાત્રાસયોમાં દસ હજાર જેટલા છાત્રો તો જરૂર વસંતા હશે. આટલાં માટે તમામ છાત્રાસયોના મુદ્દપતિને અમારી નમ્ર આજ્ઞા છે કે તેઓ તેમના છાત્રાસયના વાલીઓને છાત્રાસયના આહુતી ધવાની વિનંતિ અમારા વતી જરૂર રજુ કરે. છાત્રાસય માસિકને સમૃદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોમાં આપણે ખુદ જાગૃતિઓ જ પાડત નહિ રહીએ તેવી અમને આશા છે.

અને હજી તો છાત્રોને ઉપયોગી તેમજ શુદ્ધપતિ અને માગાપોતે જરૂરી તેમી નાની નાની પત્રિકાઓ પ્રગટ કરવાના અમારા મનોરથો તો વલ્લુપાંગવર્ચો ન હોય છે. પૈસાની થોડીએક સમયક થાય તો આ દિશામાં તુરત જ કાર્ય ઉપાડવાનો અમારો ધુરંદો છે.

અમને આશા છે કે આપ સૌ લાભઝોતો આ બધાં કાર્યોમાં અમદ્ય સહકાર જરૂર મળશે.

હરજીવ.

અમારી અનામત પદ્ધતિ

આજનાં છાત્રાલયોમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓની સઘળી જવાબદારી શુદ્ધપતિઓને માથે નાખવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીને તેના વાલીએ ઘેરથી પૈસા આપ્યા હોય, શુદ્ધપતિ તે જાણતા ન હોય અને છતાં જો વિદ્યાર્થી તે પૈસાનો દુરુપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીના વાલી તરફથી શુદ્ધપતિ ઉપર દિશ્માનના ખુશાસા મારે લાંગો પત્ર આવે અને તેમને પૂછે કે “અમે અમારા પુત્રને, ધેરથી નીકળ્યો ત્યારે રૂ. ૨૫) આપ્યા હતા; તેણે તે રૂપીઆ શામાં વાપર્યાં તેની તપાસ કરી જણાવવા મહેરજાની કરશે.” આરા અનેક પ્રસંગો આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પશુ પાસે પૈસા હોય છે. ત્યારે તેને ઉડાવી દેતાં વાર લગાડતા નથી. વળી વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પાસે પૈસા રાખે છે. એટલે ઘણી વખત ચોરાઈ પશુ જાય છે. આ બધાના સામાન્ય ઉપાય તરીકે આશ્રમોમાં અનામત પદ્ધતિ રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી પોતે ઘેરથી જ પૈસા લાવ્યો હોય તે વા તેના વાલીએ આશ્રમમાં ગોઠવી આપ્યા હોય તે સઘળા પૈસા આશ્રમમાં શુદ્ધપતિઓ પોતાની પાસે રાખે છે, અને શુદ્ધપતિને યોગ્ય લાગે એવાં ખર્ચ કરવા શુદ્ધપતિ તેમની અનામત રકમમાંથી તેમને નામે લખી પૈસા આપે છે. એક આશ્રમમાં પચાસ કે સો વિદ્યાર્થીઓ હોય તો આવી અનામત રકમનો હિસાબ રાખવો શુદ્ધપતિને-ઘણું જ આકરો યદ્ય પડે છે. અમારા આશ્રમમાં આ અનામતની મુશ્કેલીને અમે ઘણી જ સરલ કરી ચક્રવા છીએ. આશ્રમમાં અમે કેવી રીતે અનામતનો હિસાબ રાખીએ છીએ, વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે અનામતમાંથી પૈસા આપીએ છીએ વગેરે બાબત અહીં ટૂંકમાં મૂકી છે. અમને ખાતરી છે કે અમારી પદ્ધતિથી જો વિદ્યાર્થીઓની અનામત રકમનો હિસાબ રાખવામાં આવે તો શુદ્ધપતિની ઘણી ચિન્તાનો અને વખતનો ખચાવ થશે.

ગૃહપતિની ઓફિસમાં ટેબલનાં ખાનાં (Drawer) જેવાં પચાસ ખાનાંવાળું એક કબાટ રાખવામાં આવ્યું છે. દરેક ખાના (drawer)ની વચ્ચે બે લાકડાના દટકા બેસાડી ત્રણ સરખા ભાગ કરેલા છે આ રીતે પચાસ ખાનાનાં દોઢસો ખાનાં કરવામાં આવેલાં છે. આ પચાસ મોટાં ખાનાંને બહાર ખેંચવાની તકતી આગળ એક્ટ્રી દોઢસો મુઠ્ઠી અનુક્રમ નંબર આપવામાં આવેલા છે. દરેક તકતીમાં ૧-૨-૩; ૪-૫-૬; ૭-૮-૯; ૧૦-૧૧-૧૨ એ પ્રમાણે નંબર લખી પગુ મૂકેલું હોય છે. આ રીતે આશરે સાડાચાર ફૂટ ઉંચા, ત્રણ ફૂટ પહોળા અને દોઢ ફૂટ ઉંચા કબાટમાં નંબરવાળાં દોઢસો ખાનાંની સમગ્ર કરી છે.

આશ્રમના દરેક વિદ્યાર્થીને પોતાનો વાર્ષિક નંબર આપવામાં આવેલો છે. આશ્રમના દરેક વિદ્યાર્થીને આશ્રમ રજીસ્ટર આપવામાં આવેલું હોય છે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાનો વાર્ષિક રજીસ્ટર નંબર પોતાના રજીસ્ટર ઉપર લખે છે. રજીસ્ટરમાં તારીખ—ખાફી—નવા મુશ્મલા—લીધા—ખાફી—કારણ—ગૃહપતિની સહી—એ પ્રમાણે ખાનાં છપેલાં છે. રજીસ્ટર વિદ્યાર્થી પોતાની પાસે રાખે છે. અનામતના સેક્રેટરી વિદ્યાર્થીઓમાંથી ચૂંટવામાં આવે છે. એ વિદ્યાર્થી-સેક્રેટરીની પાસે અનામતના કબાટની ચાવી રહે છે. કોઈ વિદ્યાર્થી ઘેરથી પૈસા લાવ્યો હોય તો તે અનામતના સેક્રેટરીની પાસે પોતાનું રજીસ્ટર લઈને જાય છે. અનામતના સેક્રેટરી તે વિદ્યાર્થીના વાર્ષિક રજીસ્ટર નંબર જોઈ તે જ નંબરવાળા કબાટના ખાનામાં તેના પૈસા મૂકે છે, અને વિદ્યાર્થીના રજીસ્ટરમાં પોતાની સહીથી પૈસા જમા કરી આપે છે. આ વાત થઈ પૈસા મૂકવાની.

સામાન્ય રીતે અકવાડીઆમાં બે ત્રણ વખત વિદ્યાર્થીઓને અનામતમાંથી પૈસા આપવામાં આવે છે. પૈસા આપવામાં ગૃહપતિની સહી જોઈએ છીએ. અનામતમાંથી વિદ્યાર્થીને શા માટે કેટલા પૈસા આપવા તે ગૃહપતિ નક્કી કરી વિદ્યાર્થીને તેના રજીસ્ટરમાં લખી આપી 'સહી' કરે છે, એટલે અનામતના સેક્રેટરી તેને તેટલા પૈસા આપે છે. આ રીતે વિદ્યાર્થીના રજીસ્ટરમાં જેટલા પૈસા જમા હોય છે તેટલા જ તેના નંબરવાળા ખાનામાં પડેલા હોય છે. આ રીતે પૈસા આપવા લેવામાં અને હિસાબ લખવામાં માત્ર પંદર વીસ મિનિટ જ જાય છે અને હિસાબમાં કોઈ વખત ગેટાળો ઉભો થતો નથી. વિદ્યાર્થીસેક્રેટરીને જવાબદારીવાળું કામ કરવાનું હોવાથી

તાલીમ મળે છે અને ગૃહપતિને અદવાડીઆમાં બે-ત્રણ વખત થઇ પેસા આપવા માટે માન એકાદ કલાક જ આપવો પડે છે.

વિદ્યાર્થીઆત્રમ,
ચ. એ. સોસાઇટી, આંહુદ.

રામભાઈ પટેલ.
ગૃહપતિ.

વિદ્યાર્થીગૃહપતિ પદ્ધતિનો પ્રયોગ

અમારી સૂચનાને માન આપીને સારા ગણાતા એક છાત્રાશ્રયના મુખ્ય ગૃહપતિએ પોતાની સંસ્થામાં વિદ્યાર્થીગૃહપતિનો પ્રયોગ કર્યો. તેમની સંસ્થામાં સાતમા ધોરણ સુધીના જ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. એક માસ સુધી તેનો પ્રયોગ કર્યા પછી જે પગલાંમ તેમને જણાયું તેનો અહેવાલ તે ભાઈ પોતે રજુ કરે છે. અહેવાલ અત્યંત રસિક અને જાણવા જેવો છે તેથી અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. બીજી સંસ્થાઓના ગૃહપતિભાઈઓ પણ આ પ્રયોગ કરવામાં રસ લે અને પોતાનાં પરિણામો અમને જણાવતા રહે તો છાત્રાશ્રય આશ્રમ ઉપર જરૂર ઉપકાર થાય. —તંત્રી.

અહેવાલ

ગૃહની જવાબદારી સમજી શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓને અદવાડીઆના બે દિવસ મુખ્ય ગૃહપતિપદે મૂકવાની આ યોજનાની પાછળ મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને તેમની જવાબદારીનો ખ્યાલ આવે અને ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે મીઠાશ સરેલો સંબંધ બંધાય અને આવો સંબંધ વધારે ને વધારે ગાદો થાય એ ઉદ્દેશ છે, એ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય અત્યારે ન જ હોય.

આ યોજના અમલમાં મૂકાયાં આજે એક માસ થયો. એ દરમિયાન મને અનેક અનુભવો થયા છે જે આ સાથે મૂક્યા છે. સાથે સાથે આ યોજનાનું મહત્ત્વ અને જરૂરીઆત મને જરાજર સમજવામાં છે. શરૂઆતમાં બે કે ઉણપો રહે. એ સ્વાભાવિક છે, અને એમ બન્યું પણ છે; પરંતુ એ ઉણપોનો વિચાર કરી તે દૂર કરવામાં આવે તો સરસ કામ થાય.

મોટી ઉંમરના ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતા સાત વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિ તરીકે કામ કરી ગયા. ત્યારે આ યોજના સંબંધે દરખાસ્ત મૂકવામાં આવી ત્યારે બધાએ એકે અવાજે તે વધારી લીધી. પરંતુ અનુભવે તેમને ઘણું શીખવ્યું અને ખરેખરી જવાબદારી સમજાઈ. કોઈકને અભ્યાસમાં ખલેલ આવે છે એમ ધાન્યું. કોઈકને કામ ખૂબ ગંભીર અને વધારા

પણુ સાચું; કોઈકને અંગત વિરોધ ઉભો થશે એવું ભવિષ્ય દેખાયું. એકાદ બે જાણુને આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ લેવાનો અને તેમના અંતરમાં સ્થાન મેળવવાનો મનોરથ જાણ્યો વગેરે વગેરે. આ બધું જતાંયે આ યોજના ચલાવવા સંગઘે ક્યાંયે મતભેદ નથી.

દર અકવાડીએ મંગળ અને બુધવાર વિદ્યાર્થી-ગૃહપતિઓ માટેના દિવસો હોય છે. સોમવારે રાતથી જ કામ કરવામાં રંગેરંગમાં ઉત્સાહ આવી જાય છે. ક્યારે સવાર પડે અને કામ ઉપર ચડીએ એવી મનોદશા થાય છે. કામગિરી દરમ્યાન પોતાનું તંત્ર કેમ સરસ ચાલે અને વ્યવસ્થા આખાદ કેવી રીતે જળવાય તેની આ વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ કાળજી લેતા માન્ય પડ્યા છે.

જતાંયે સૌના રસ્તા બુદ્ધબુદ્ધ હોય છે. દરેક વિદ્યાર્થી (જીવનમાં દરેક હોય તેને હું દરેક કહું છું) પાંચ સાત નિયમો ધડી નાખી નોટીસ ચોડી નિયમન ઉત્તું કરે તો વળી પોચા લોકો ભોજન એ વિદ્યાર્થીઓમાં સારપ ખાટવાનો ઉપાય છે એમ ગણી ભોજનમાં એકાદ બે સારી વસ્તુઓ મૂકી દે. સત્તા અને માનનો બૂખ્યો એકાદ વિદ્યાર્થી બે દિવસ પૂરતી સંસ્થાના અન્ય કાર્યવાહકો પાસેથી સમાનતા પણ માગે. કાંઈ રસીયો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને બહાર કરવા માટે લઈ જઈ આખો દિવસ આનંદ કરાવી નવીનતા ઘાખલ કરે અને એ રીતે ગૃહપતિ તરીકેની ફરજ અંદા કરે. દૂંધાણમાં આ વખત દરમ્યાન વિદ્યાર્થી પોતે વિદ્યાર્થીપણું જૂલી નર્ત ખરેખર એક ગૃહપતિ જેવો ગંભીર અને જવાબદાર બની જાય છે એમાં સંક નથી.

વિદ્યાર્થીગૃહપતિઓના ક્યન ઉપરથી તેમજ મુસ્કેલીઓનો મને જે ખ્યાલ આવ્યો છે તે અહીં મૂકી દઉં.

૧ શુંકા વિદ્યાર્થીઓ તેમને દાદન જ આપે અને હેરાન હેરાન કરી મૂકે; પરિણામે ચીકારો જાહેર દરેક પગલું લેવા સહચારી જાય અને લે પણ ખરા.

૨ પોતાનામાં વ્યવસ્થાશક્તિ ઓછી હોય તો વ્યવસ્થા સારી શકે જ નહિ.

૩ પોતાની આડે કાંઈ મોટો વિદ્યાર્થી આવે તો મનમાં બળે પરંતુ હુશું કંઠી શકે નહિ; અને પરિણામે ધાર્યું કામ થઈ શકે નહિ તથા ચિસ્ત ધૂંધાઈ જાય.

૪ ફેટલીએ પ્રવૃત્તિઓ કાં તો ગૃહપતિને સોંપવી જોઈએ અથવા તો ગૃહપતિને હાજર રાખવા જોઈએ; ઘાબડા તરીકે સસા, રાત્રિપ્રવૃત્તિ વગેરે.

૫ કોઈ ટીખળી વિદ્યાર્થી નાનાં નાનાં ટીખળ ઉભાં કરી પગલે, જેમ
જે કપાટમાંથી ચોરી કરાવી ફરીઆદ ઉભી કરે વગેરે.

“ હું પોતું મૂકીએ તો કામ ન થાય અને કડક થઈએ તો અંગત વિરોધ
ઉભો થાય.”

આ બધી તો વિદ્યાર્થીઓએ પોતે જણાવેલી મુશ્કેલીઓ. પરંતુ ગૃહપતિ-
ઓને માટે બે નવી વસ્તુઓ જોવામાં આવી તે તરફ મારું લક્ષ્ય ગયું છે,
અને હવે પછી તેને અનુલક્ષીને કામ લેવું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું.

૧ વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિપદે મૂકતાં સર્વ સત્તા આપી દેવી અને જે
કાંઈ થાય તે જોવા કરવું. બીજાકુલ આડે ન જ આવવું; તેમજે લીધેલ પગલું
સાચું હોય કે ખોટું હોય તો પણ ચલાવી લેવું. કદાચ પીછેહઠ લેવી પડે
તો તે વિદ્યાર્થીને ગળે ઉતારીને જ લેવી અથવા તેને હાથે જ લેવડાવવી.

૨ આ પ્રવૃત્તિ પોષવા જેવી છે તેની મને ૧૦૦ ટકા ખાતરી થઈ,
અત્યાર સુધી મારું મન આ પ્રવૃત્તિની પાછળ રહેલા જોખમની કલ્પનાથી
પાણું પડતું હતું. પરંતુ આજે હવે આ પ્રવૃત્તિ ઘટ છે તેમાં જરાય શંકા
નથી કારણ કે એક માસ દરમ્યાન મોટા ગણુતા વિદ્યાર્થીઓનો મને ખૂબ
ટેકો મળ્યો છે, ખોટો વિરોધ તો જરાય નથી અને સહકાર તો વાત નહિ
તેટલો મળતો થયો છે.

કંગાલિયતનું શિક્ષણ-ચર્યાપત્ર

એક નિઠ્ઠના મિત્ર નાંચે પ્રમાણે પત્ર લખે છે:—

“ છાત્રાલયમાં કંગાલ વિદ્યાર્થી વિષેનું આપનું લખાણ વાંચ્યું. લેખના
સામાન્ય વિચાર સાથે હું મળતો ચાલું છું, પરંતુ તેમાંના નીચેના કૃદ્ધતા
નિર્ણય માટે મારે એક વિચાર રજુ કરવાનો છે.

“ હું તો એમ પણ કહેવા તૈયાર છું કે કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં
મક્ત ન જ રાખવો. .... પરંતુ તેનું બધું ખર્ચ તેના ખાતામાં ઉધરો.
સરાફા અને લારે તેણે સંસ્થાને તે પાણું આપવું.”

“ આમ કરવાનું કારણ તમે આગળ જણાવ્યો છે તેમ પોતાની કેળ-
વણી માટે તે કેટલો જવાબદાર છે તેનું તેને જ્ઞાન કરાવવાનું છે.

“ મારું એમ માનવું છે કે કેળવણીની જવાબદારીનું જ્ઞાન એકલા
ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને જ કરાવવાનું કેમ-લખ્યો છે? આજે સમાજરચનામાં

જે દુઃખદં સ્થિતિ છે તેને લીધે આવી જન્માગદારી તે ગરીબ વિદ્યાર્થીને માથે આવી પડે છે; અને ગરીબ જીવનમાં જે ઇશ્વરી અને સુધતાની કોપના ભોગ થવું પડે છે તેમાં કેળવણીકાર તરીકે વિશેષ વધારો કરો છો એમ તમને નથી લાગતું? એટલે મને તો એમ લાગે છે કે, કાં તો કેળવણીની જવાબદારીનું ભાન બાળકમાં હોવું જોઈએ એમ કેળવણીની દૃષ્ટિથી માનતા હોઈએ તો ગરીબ કે તવંગર બંને વિદ્યાર્થીઓને માટે એ ભાન થવું આવશ્યક છે; અને કાં તો બંને આ ભાનમાંથી મુક્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા સંસ્થામાં હોવી જોઈએ. આમ નહિ કરીએ તો સમાજમાં આજે જે આર્થિક અસમાનતા છે, તથા સામાજિક નિયમન અને કાયદો પણ આ અસમાનતાને પોષક અને વર્ધક છે ત્યાં સમાજની આધ્યાત્મિક સ્થિતિને કેળવણી દ્વારા સમાજની પુનર્રચના કરવાનો દાવો કરનારા આપણે પણ ટેકા આપીએ છીએ. ખરી રીતે તો સમાજે કે રાષ્ટ્રે પોતાનાં બાળકોની કેળવણીનો પ્રમુખ સમાનતાને પોષક અને વર્ધક હોય તે દૃષ્ટિએ કરવો જોઈએ.

“ બાકી તમારા લખાણમાં જે બાળકને વિશેષ કંગાલ બનાવવાની અત્યારની રીતિને નાણુક કરવાનું જણાવાયું છે તે યોગ્ય જ છે.”

મિત્રના આ પત્રને સહુર્પ વધાવું છું. આ મિત્ર પોતે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે કામ કરી રહ્યા છે તેથી અસમાનતાને પોષક કે વર્ધક હોય એવો એક પણ વિચાર તેઓ સાંખી શકે જ નહિ. કેળવણી દ્વારા અસમાનતાને પોષવાનો અભિપ્રાય હું કદિ પણ સેવી શકું નહિ તેવું એ મિત્ર જાણે છે, તેથી જ મારા ઉપર આ પત્ર લખે છે. અને સાચે જ તેમ છે. અસમાનતાને પોષે તેવી કેળવણીની પ્રધાને વહેંચામો વહેલી તકે તોડી એને હું મારા ધર્મ સમજું છું.

પરંતુ મારો આજો લેખ ફરીથી વાંચી ગયા પછી પણ મને એમ નથી જણાયું કે મારા લેખમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે. છતાંયે આવા મિત્રને તેવો ધ્વનિ દેખાય છે તો હું વધારે સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છું છું કે મારો ઉદ્દેશ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓમાં આજનાં છાત્રાલયોની અસમાનતા પોષક પરિસ્થિતિને લીધે જે કંગાલિયત પેસી જાય છે તેમાંથી તેમને બચાવી લેવાનો છે.

પોતાની કેળવણી માટે પોને જ જવાબદાર અનતા જવું જોઈએ તેવું ભાન આજના કેળવણી લેતા દરેક બુદ્ધિમાનને થવું જ જોઈએ. આજની આપણા રાષ્ટ્રની દશાએ એ વસ્તુ અત્યંત આવશ્યક છે, આવા બાળકોમાંથી

નુ ગરીબને કે ન પૈસાદારને મુક્ત રાખી શકાય. જાહેર દાન ઉપર નબળાં છાત્રાલયોમાં આજે જે પ્રકારની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે તપાસતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેમાંથી સહન કરવાનું તો મોટું ભાગે ગરીબ વિદ્યાર્થીને જ હોય છે. પૈસાદારના દીકરાને પોતે પૈસાદારનો દીકરો છે એવું ભાન જેટલું તુકશાન કરે છે તેથી પણ ઘણું વધારે તુકશાન ગરીબ માખાપનો દીકરો જે કંગાલ પરિસ્થિતિ આજના છાત્રાલયમાં રહે છે તેથી થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાંથી ગરીબ વિદ્યાર્થીને તાત્કાલિક છોડવાની જરૂર છે અને તેથી તેમને જ નજર આગળ રાખીને મારો લેખ લખાએલો છે.

આશા છે કે પત્રલેખક મિત્રના મનનું આટલાથી સમાધાન થશે.

હરભાઈ.

સ્વાશ્રય ?

વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ સ્વાશ્રયનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ તેવો પવન આપણે ત્યાં કેળવણીની દુનિયામાં પ્રવેશ પામ્યો ત્યાર પછી તે દિશામાં તમામ શિક્ષણસંસ્થાઓ ફીક ફીક જાગી છે તેમ કહેવું જ જોઈએ. શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ ઉભી થાય છે; સ્વરાજ્યસંઘો સ્થપાય છે; શાળાઓની કાર્યવાહીમાં વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ હિસ્સો આપવામાં આવે છે; વિદ્યાર્થીઓનાં ગમે તેટલાં અપૂર્ણ કામો વચ્ચે પણ શિક્ષકો દખલગિરી નથી કરતા. છાત્રાલયો જે હવે દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં શિક્ષણસંસ્થા ગણતાં જાય છે ત્યાં પણ વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યસંઘો હયાતીમાં આવતા જાય છે. વિદ્યાર્થીમંડળો, બોર્ડસ એસેમ્બલી વગેરે પ્રકારની સંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીઓને મુક્તિના માર્ગે લાઇ જવામાં ખૂબ સહાયભૂત થવા લાગી છે તે પણ નિઃસંશય છે.

આ ઉપરાંત છાત્રાલયોમાં તો સીધી રીતે પણ જેટલુંક સ્વાશ્રયનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું જીવન કામ પોતાના હાથે જ કરે, એક બીજા એક બીજાની પ્રસંગ પડે સેવા કરે, અને તેવાં હાથકામ કરવાની તથા સેવા કેળવવાની તેમને તક મળે તેવા પ્રયત્નો તમામ છાત્રાલયના સંચાલકો કરવા ચૂકતા નથી. બોયસ્કાઉટ, સેવાયમિતિ, સ્વયંસેવક દળ વગેરે પ્રકારની સંસ્થાઓ લુપ્ત નાવિદ્યાર્થી આલમમાં ખૂબ ફેલાઈ જતી આપણે દેખીએ છીએ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું પરિણામ સ્વાશ્રયમાં આવે તેવા આપણાં મનોરથો હોય છે.

આ બધું સ્તુત છે. પરંતુ કેટલાંક છાત્રાસયોમાં થોડુંએક એવું પણ જોવામાં આવ્યું કે જે સ્વાશ્રયના શિષ્યભુત સીધી રીતે વિરોધી હોય. આદેશ અનુભવ અહીં નોંધવાની તથા જ્યાં જ્યાં તેણું હોય ત્યાં ત્યાં એની જવાની વિનિતિ કરવાની તક લઈ છું.

કેટલાંક છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં વાસણો માંજવામાં તેમજ પોતાનાં કપડાં ધોવામાં પોતાના વળતનો નગમો વ્યય યનો સમજે છે. કેટલાક તો એવા વિદ્યાર્થીઓ પણ જણાયા છે કે જેઓ તેવાં કામો કરવામાં હીણપત પણ સમજે. જે વિદ્યાર્થીઓ આવાં નાનાં નાનાં પોતાનાં અંગત કામો કરવા માટે ટેવાતા નથી, તેમ જ તેવાં કામો કરવામાં જ સ્વાશ્રયી જીવનની આશ્રમિક તાલીમ રહેલી છે તેમ માનતા નથી તેઓ ખરેખર ભૂલ કરે છે. આવા પ્રસંગોમાં આપણે ગૃહપતિઓનો ધર્મ છે કે આપણે તેમને આગ્રહ-પૂર્વક તેવાં કામોમાં પસોડીએ. આવી ટેવો પકવવામાં શિયિતતા રાખવી એ પરિણામે વિદ્યાર્થીઓને માટે અહિનકર છે. કંઈ નહિ તો જેટલો આગ્રહ આપણે વિદ્યાર્થીઓની છુદ્ધિની ખીલવટ માટે હોય તેટલો તો જરૂર તેમના આવાં અંગત કામો માટે હોય જ હોય.

ગોતાની બત્તી કરવી તથા પથારી કરવી એવાં કામો તો સારાં ગણાતાં એવાં છાત્રાસયોમાં નોકરોને હાથે થતાં જ જોવામાં આવ્યાં. વિદ્યાર્થીઓ પોતે આવાં કામ કરવાં તે પોતાની મર્યાદાની બહાર છે તેમ માનતા હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ખુદ ગૃહપતિઓ પણ માનના હોય છે કે તેવાં કામો તો નોકરો પાસે જ કરાવ્યાં સારાં ! “બત્તી, પથારી જેવાં કામો કે જ્યાં અત્યંત સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા હોવાની જરૂર છે, તેવાં કામો વિદ્યાર્થીઓને હાથે સોંપવાથી તેમાં ગોટાળો થવા સંભવ છે; ખીન-જવાબદાર હોદ્દાઓના હાથમાં તે કામો સોંપવાથી વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્ય તરફ આપણું દુર્લક્ષ હોયું થાય છે અને પરિણામે તો વિદ્યાર્થીઓને જ સહન કરવું પડે છે.” આ દલીલ ભારે વિચિત્ર છે. અગ્રજત આવી પ્રથા ઘોડાંએક ધનાઢ્ય ગણાતાં વિદ્યાર્થીઓનાં છાત્રાસયોમાં જ અને તેમાં કામ કરતા ગૃહપતિઓમાં જ દેખા દે છે; પરંતુ એટલા માટે તો ને વધારે ગંભીર ગણાય. પૈસાદાર માળાપોના હોદ્દાઓને આવી પરાશ્રયી અને શુભામ જનાવતી પ્રથામાંથી વહેલામાં વહેલી તકે હોડવવાની આવશ્યકતા છે.

જે વિદ્યાર્થી પોતાની પથારી કરવા જેવું નહવું અંગત કામ પણ કરી

રહ્યો નથી તે વિદ્યાર્થીને કેવા પ્રકારની સ્વાશ્રયની તાલીમ મળતી હશે ? જે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીનાં પ્રાથમિક કામોને પણ તેમની પાસે કરાવવાનો આગ્રહ ધરાવતો નથી તે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને કેવા પ્રકારના સ્વાશ્રયમાં તૈયાર કરતો હશે ?

વળી આવાં કામો જવાબદારીના ભાન પહેલાં ન જ આપી શકાય તે દલીલ પણ અમૂલ્યક છે. વિદ્યાર્થીને જવાબદારીનાળાં કામમાં રોકીએ નહિ ત્યાં સુધી તેને જવાબદારીનું ભાન આવવાનું જ નથી. જેમ પાણીમાં પછા સિવાય તરતાં આવડતું જ નથી તેમ જ નાના મોટા તમામ વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં અંગત કામોમાં રોકવાથી જ જવાબદારીનાં કામમાં તેમને પલોટી શકાય છે. આ સત્ય આપણે તમામ સમગ્ર લોકોએ તો જ વિદ્યાર્થી તરફની આપણી સ્વાશ્રયની કેળવણીની દ્રષ્ટિમાં ફેર ધરાવવો છે.

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં સંઘહસ્થાન

એક છાત્રાલયની મુલાકાત લેવા એક વખત હું ગયો. બહુ જોઈ રહ્યા પછી વિદ્યાર્થીના એક ઝોરડામાં ગયો. એક નાનો વિદ્યાર્થી પોતાનો કપાટ ગોઠવી રહ્યો હતો. ઉપરના ભાગમાં પોતાનાં પુસ્તકો તથા લુગડાંઓ ગોઠવ્યાં હતાં અને નીચેના ભાગમાં પોતે એકઠી કરેલી કેટલીક ચીજ વસ્તુઓ ગોઠવવાના પ્રયત્નો તે કરતો હતો. આવી ચીજોમાં રંગબેરંગી પોંજો, વિધવિધ આકૃતિના પતથરો, છાયાઓમાંથી કે મોરસની કાચગીઓમાંથી ફાડી લીધેલાં સુંદર ચિત્રો વગેરે માલુમ પડતાં હતાં. પહેલી નજરે તો આ બધો મને ખીચરો જણાયો. પણ પા કત્તાક પછી ન્યારે મેં જોયું ત્યારે તેની ગોઠવણીની અસર મારા ઉપર પણ કીક યઈ.

આ સંઘદમાં પરદગીતો વિવેક અલગત એકાદો જ હતો; આ સંઘદમાં વસ્તુઓની વિવિધતા બહુ ઓછી હતી, અને એની ગોઠવણમાં શુદ્ધિકાશલ્ય સામાન્ય પ્રકારનું હતું. પરંતુ મને એમ તો જરૂર જણાયું કે નાના નાના વિદ્યાર્થીઓના આત્મ સંઘર્ષને આપણા તરફથી ઉત્તેજન આપવામાં આવે, તેની પસંદગીમાં વિવેક-સાચવવાનું બતાવવામાં આવે અને તેના સંઘદમાં વિવિધતા આણવાના માર્ગો તરફ અંશનિર્દેશ કરવામાં આવે તો પરિણામ ખૂબ સુંદર આવે.

આ દૃશ્ય જોવા પછી મારા મનમાં જે તાત્કાલિક વિચાર સ્ફૂર્ણો તે સંઘદસ્થાનોનો હતો. આપણાં છાત્રાલયોમાં નાનકડું સંઘદસ્થાન આપણે ન

નીપજવી શકીએ ? આપણા દેશમાં સંગ્રહસ્થાનો બહુ જ ગણ્યાં ગાંધ્યાં દેખાય છે. અને છે તેટલાં પણ મોટા ભાગે પરદેશીઓને હાથે તૈયાર કરાવેલાં. આપણા જુવાન વિદ્યાર્થીઓમાં આવી વૃત્તિ પણ બહુ દેખાતી નથી. આ બંધાનું કારણ સંગ્રહની વૃત્તિને નહિ મળતું પોષણ અને આપણી શિક્ષણની પ્રથા છે. આપણી શાળાઓ એ દિશામાં કશું જ કરી શકે તેમ લાગતું નથી. આપણા સમાજમાં આવી ઉંચા પ્રકારની સંગ્રાહક વૃત્તિ જ દેખાતી નથી. અને કળાઓ આપણા જીવનમાં જોતજોત થયેલી તો છે જ ક્યાં ? આવી દશામાં આપણે છાત્રાલયવાળાઓ જાગીએ તો ધણાંએ વિદ્યાર્થીઓને શોધક વૃત્તિના બનાવવામાં મદદ કરી શકીએ, અને વિધવિધ વિષયનાં સંગ્રહસ્થાનો ઉભાં કરવામાં સદાયક બની શકીએ.

આપણે કરવાનું છે એ તો વિદ્યાર્થીઓની તેવી વૃત્તિને પોષવાનું, વધારવાનું અને તેમાં વિવેક તરફ દોરે તેવાં સંગ્રહસ્થાનો વિદ્યાર્થીને હાથે જ તૈયાર કરાવવાનું. આમ કરીએ તો તેવી વૃત્તિના ધગા મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓને એક પ્રકારનો મુંઢરો વ્યવસાય પણ આપી શકાય. આશા છે કે ક્ષાણિક મૃદપતિભાઈ આ દિશામાં જરૂર શરૂઆત કરશે.

હરભાઈ.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ ચાલુ વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. બાકીની ઊંછી સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્તર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૧૭ શ્રી કાલિયાવાડ ભાટીયા વિદ્યાર્થિલુવન રાજકોટ

૧૮ શ્રેક એચ. જી. જૈન મોડિંગ સ્ટુલ મુંબઈ

૧૯ શ્રીદેશાશ્રીમાળી વલ્લિક અને જૈનવલ્લિક વિદ્યાર્થિલુવન રાજકોટ

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં ફોટોસ્ટેપ રેડ—‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લગભગાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી મુસિંદ્રપ્રસાદ કાલિદાસે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

: ૧૯૬૬ : ૩ : ૧૬

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.
૧૯૨૬

અંક ૬ એ
સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

બીજને ઝાળખતા પહેલાં પોતાને
ઝાળખવો એ વધારે જરૂરું છે.
બીજને કહેવાની વાત પોતાની
જાતને પહેલાં કહેવી તેમાં વધારે
શ્રેય છે.

બીજને ઝાળખવો સહેલ છે, પણ
પોતાને ઝાળખવો બહુ મુશ્કેલ
છે. જે માણસ આત્મસાક્ષાત્કાર
કરે છે તે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર પણ
કરશે જ કરશે.

જનમી સ્વ. પતિનીના સ્મરણાને
શ્રી કાર્યસ ગુજગતી સમાને

મીસ્ત્રી જલારાવ આણુદણ વ્યાવહ
તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

દષ્ટિપરિવર્તન

વિદ્યાર્થીઓ તરફની આપણી આગ્રહી દષ્ટિમાં થોડોક ફેરફાર થઈ જાય તો આપણા કામમાં ઉભી થતી અનેક પ્રકારની મૂંઝવણોની સંખ્યા ઘણી ઘટી જાય. આપણા વિદ્યાર્થીનું આગ્રહનું વર્તન આપણને મોટે ભાગે અસંતોષકારક લાગે છે. ગૃહપતિને સંપૂર્ણ રીતે સંતોષ આપતા હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓ તો આંગણીને વેદે ગણાય તેટલા.

વિદ્યાર્થીનું મોટા ભાગનું વર્તન આપણને અસંતોષકારક લાગે છે તેનું કારણ શું ?

આવા અસંતોષનું મૂળ કારણ આપણે શોધીએ તો આપણને જણાશે કે વિદ્યાર્થીનું તેવું વર્તન આપણી દષ્ટિને ગમતું હોતું નથી. વિદ્યાર્થી એવા પ્રકારનું વર્તન દાખવે કે જે વર્તન તેવા સંયોગમાં અને તેવી પરિસ્થિતિમાં આપણે ન જ દરીએ તો તેનું તેવું વર્તન આપણને ખૂબે છે; પરંતુ વિદ્યાર્થીને એવું વર્તન કરે કે જે વર્તન તેને ઠેકાણે આપણે ભરાઈ પડ્યા હોઈએ તો આપણાથી પણ થઈ જાય તેવી આપણને ખાતરી થાય તો તે વિદ્યાર્થીને આપણે દોષિત ગણતા નથી. આ રીતે તપાસતાં વિદ્યાર્થીના મોટા ભાગનાં અસંતોષકારક વર્તનો તે આપણી દષ્ટિને અસંતોષકારક જણાયાં હોય છે તેથી તેવાં દેખાય છે. ખરી રીતે બોલીએ તો વિદ્યાર્થીનાં તેવાં વર્તનોમાં એવો કોઈ ભારે દોષ નથી હોતો કે જેથી તે વર્તન અસંતોષકારક લેખી શકાય.

આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિમાં બે પરિવર્તન થઈ જાય તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અસંતોષકારકની છાંપ મારતાં આપણે અટકી પડીએ. વિદ્યાર્થી લુપ્ત હોય છે, બાલિશ હોય છે, હિતાવગિયો હોય છે, સાહસિક હોય છે. આથી તેનાં બધાં કામો હમેશાં વિવેકવિવેક દષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને જ કંઈ ચતાં હોતાં નથી. તેનું બધી જાનતું વર્તન તેને મોટે ભાગે જ બીજાઓને મોટે હમેશાં લાભપ્રદ જ હોય તેમ પણ નથી હોતું. તેના વર્તનમાં દોષ હોવાનો પૂરો સંભવ છે; તેના કામમાં ભૂલો થવાનો સંપૂર્ણ અવકાશ છે. પરંતુ તે બધુંય પોતાની જાનને ધડવા પ્રયત્ન કરતો એક તરુણ કરે છે તે દષ્ટિને આપણામાં આવી જાય તો તેના તરફના આપણા વર્તનમાં ઘણો ફેર થઈ જાય. સહેજ પણ અયોગ્ય વર્તન કરનાર વિદ્યાર્થી આપણી નજરમાં મોટો ગુન્હેગાર આજે તો દેખાય છે. એક વખત એક ગુન્ડો કરનાર વિદ્યાર્થી તરફ આપણી હમેશની નજર ગુન્ડો શોધનારી

બની જાય છે. આગની આપણી આ દૃષ્ટિમાં તાત્કાલિક ફેર થઈ જવાની અસંતોષ જુદર છે. ગુન્હો કરનાર વિદ્યાર્થીએ ગુન્હો જુદર કર્યો છે, બૂઝ કરનાર વિદ્યાર્થીએ યોગ્ય ભૂલ જ કરી છે; પરંતુ તેના જેવડી ઉંમરને માટે અને તે વખતની તેના જેવી પરિસ્થિતિમાં તેમ થઈ જવું બહુ જ સહજ હતું તેમ આપણને જણાઈ જાય તો તે વિદ્યાર્થી તરફની આપણી દષ્ટિ એક પોષિતની દષ્ટિ કે એક સત્તાધીશની દષ્ટિ નહિ રહે, પરંતુ એક માતાની પ્રેમભરી દષ્ટિ, એક મિત્રની સહાનુભૂતિભરી દષ્ટિ અને એક ખરા વડીલની દયાભરી દષ્ટિ રહેશે.

કેળવણીનો નવીન યુગ આપણી પાસે આવું દષ્ટિપરિવર્તન માગી રહ્યો છે.

હરભાઈ.

છાત્રાલયના દીવા

વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક તપાસ વૈદ્યો પાસે હમણાં હમણાં ઠીક ઠીક થાય છે. એ તપાસમાં વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક દોષ બહાર આવે છે તેમાં આંખની નિર્જળતા ઘણું ભાગે મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. આ દોષ વિદ્યાર્થીઓમાં પેસવા ન પામે તેવી સાવચેતી લેવાના અનેક માર્ગ છે. એક માર્ગ તો આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓના વપરાશના દીવા વિશે ખૂબ ટાળછ રાખવાનો છે.

ધરના ગૃહપતિ અને છાત્રાલયના ગૃહપતિ આ વાત પર જુદર ધ્યાન આપે.

(૧) છાત્રાલયના દીવાનો પ્રકાશ દિવસના આઠ વાગે ખુદ્દા ફજિયામાં જે પ્રકાશ હોય તેટલો સૌમ્ય અને તેટલી શક્તિવાળો હોવો જોઈએ; બહુ ઝાંખો દીવો નુકસાનકારક છે એટલું જ નહિ પણ બહુ ઉગ્ર તેજવાળો દીવો પણ નુકસાનકારક છે.

(૨) છાત્રાલયના દીવાની જ્યોત અસ્થિર, વ્યત્યનો નમુનો રજુ કરનારી કે દરિયાની ભરતીએટની નફર કરનારી ન હોવી જોઈએ. ઝોઝા પ્રકાશવાળી કે ઉગ્ર પ્રકાશવાળી જ્યોત કરતાં ઉપર જણાવેલા દોષવાળી જ્યોત આંખને વધારે ત્રાસ આપનાર છે.

(૩) અને ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીદીક જુલો દીવો હોય તે વધારે સાફ જણાય. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એક દીવો રાખવાની પ્રથા જ્યાં હોય ત્યાં બાગકો ઉપર-જત્રો ઉપર મોટો જુલમ થાય છે એમ જણવામાં ફરક નથી.

(૪) હમેશાં વિદ્યાર્થી વાંચવા જેસે ત્યારે દીવો તેની પીઠ તરફ રહે તેવી યોજના નેહએ. તેમ ન થતું હોય ત્યાં દીવાનો પ્રકાશ વિદ્યાર્થીની આંખ ઉપર ન પડે અને માત્ર વાંચવાના કે લખવાના પાના ઉપર જ પડે તેવી તરફીય દીવાટોનીથી ફરતી નેહએ. આવે દીવે એ વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે સહેલાઈથી વાંચી શકે.

(૫) દીવાના કાચ રોજ સ્વચ્છ થએલા હોય નેહએ; દીવાની મેશ કાચને લાગતી હોય તેવા દીવા માંદા ગણવા નેહએ. નેને તો દવાખાને સમારવા મોડલી દેવા નેહએ અથવા નિરુપયોગી ગણી હરરાજ કરી નાખવા નેહએ.

(૬) થણા દીવાના ઘાટ, બેમણી અને ધતર સરંજામ એવાં હોય છે કે તે વાંચવા માટે વાપરતાં નુકસાન થાય છે. ડીટસનાં ફાનસ ભોંય પર રાખી વિદ્યાર્થીને વાંચવું પડે તો તેને જમીન પર ચોપડી રાખવી પડે અને વાંકા વળી વાચવું કે લખવું પડે. આવો દીવો નો ઉંચા શૂંસ ઉપર હોય અને વિદ્યાર્થીઓની બેઠકના પ્રમાણમાં આખતી સપાટીથી સહેજ ઉંચો હોય તો જ તે વગર હરકતે વાપરી શકાય.

(૭) વાંચવાની બેઠક આગળના દીવાની વખતોવખત ઉપાડમેશ થવી ન નેહએ. દીવાની ગોઠવણી જ એવી હોવી નેહએ કે તે સહેલાઈથી ઝડ લખતે કાઢી ઉઠાવી શકાય નહિ.

(૮) થણી વાર ગૃહપતિના ટેબલ ઉપર સારો દીવો નથી હોતો ત્યારે તે પગીને કે પટાવાળાને કહી છાત્રાસયમાં જે વિદ્યાર્થી પાસે સારો દીવો હોય તેની સાથે અદલાબદલી કરાવી લે છે. એ જ વાન સૂચવે છે કે છાત્રાસયમાં દીવા સમારનાર માણસ કર્તવ્યનિષ્ઠ નથી. ગૃહપતિએ આવી ભૂલ કદિ કરવી ન ઘટે. આપે પણ ધરતો સારો દીવો તો ભણતા દીકરા કે દીકરી માટે જ રાખવો ઘટે છે.

(૯) ગૃહપતિને જ્યારે પોતાને દીવાની ગોઠવણી શાસ્ત્રીયતા સમજાય નહિ ત્યારે ત્યારે તેણે સારા નિષ્ણાત શિક્ષક કે ડૉક્ટરને પોતાના છાત્રાસયમાં બોલાવી તેની સાથે ચર્ચા કરી દીવાની યોજના સુધારી લેવી નેહએ.

(૧૦) દીવાનું કામ કરનાર માણસ એ રૂપીઆનો પગારદાર કદિ ભલે હોય; પણ તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તો ગૃહપતિ જેવા મુખ્ય માણસે રાખવું નેહએ. જેમ વિદ્યાર્થીઓને રસોડાનું, કાઠારનું, સાફસુધનું ને

પુસ્તકાલયનું કામ સોંપાય છે, તેમ એક કાબેલ વિદ્યાર્થીને દીવાળતીની ટેખ-
રખનું કામ સોંપાય તો દરકત નથી. આવું કામ હજમનું કે મશાલીનું
ગણાય અને તેથી હકકું ગણાય એ લાવના જાનાસયમાં હોતી ન બનેછએ.
જેમ જામરૂ સાડું કરવામાં કે સાડું થતું એવામાં કર્તવ્ય છે તેમ દીવાળતીની
સાકસુરીમાં કર્તવ્ય રહેતું છે.

આ પ્રશ્નની અગત્ય કિંદુસ્તાનમાં તો ખૂબ અંકાવી ઘટે છે.

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

રખડપટ્ટીમાંથી કેળવણી

શાળાઓમાં જ્યારે જ્યારે પણ રખડો હોય છે ત્યારે ત્યારે જાના-
સયના વિદ્યાર્થીઓને રખડપટ્ટી કરવી બહુ જ ગમે છે, એ આપણા સૌ
કોઇનો અનુભવ છે. અરે, ઘણી વખત તો સવારના વખતમાં પણ શાળાના
પાડો તૈયાર કરવાને બદલે અથવા તો જાનાસયના કોઇ કાર્યમાં પરિવાર
જવાને બદલે રખડપટ્ટી ઊપડી જવાની ગ્રાંત સેવતા અને તેના માગો શોધતા
વિદ્યાર્થીઓ પણ આપણને હાથ લાગે છે. રખડવાની આવી વૃત્તિ વિદ્યા-
ર્થીઓમાં સર્વસામાન્ય હોય છે.

રખડવાની આ વૃત્તિની પાછળ છુપાઇ રહેલાં કારણોને શોધવા માટે
ઉંડા ઉતરીએ તો આપણને જણાય છે કે જ્યારે જ્યારે પણ વિદ્યાર્થી પાસે
અરસિક અને અરચિકર પ્રવૃત્તિ આવી પડે છે ત્યારે ત્યારે તેમાંથી છટકી
જવા માટે તેનું મન તત્તપાપડ ચઇ રહે છે; અને બીજી કોઇ રસિક કે
રચિકર પ્રવૃત્તિના અભાવે તેનો વિદ્યાર્થી રખડવાની પ્રવૃત્તિને હાથ ધરે છે.

આપણા જાનાસયમાં રહીને છવનની તાલીમ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે
જ્યારે જ્યારે પણ જરૂર જણાય ત્યારે ત્યારે તેમને મનપસંદ અને રસિક
હોય તેવી પ્રવૃત્તિઓનો પ્રબંધ આપણે કરી શકતા હોઇએ તો તો જાણે કે
સ્થિતિ ઉત્તમ ગણાય; પરંતુ હમેશાં આપણાથી તેમ બનતું નથી, તેમ બન-
વાનું નથી. આપણા ગરીબ રાષ્ટ્રમાં અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અનેક મર્યાદાઓ
સાક્ષત સાધનવિહીન સ્થિતિમાં આપણે તો આપણું કેળવણીનું કામ ચલા-
વવાનું હોય છે. આના સંયોગમાં વિદ્યાર્થીના વિકાસને પોષનારી અને રસિક
હોય તેવી સંખ્યાબંધ પ્રવૃત્તિઓ આપણે ચોજી શકીએ તે શક્ય જ નથી.
પરિણામે આપણા વિદ્યાર્થીને શીર પણ આપણી મર્યાદાઓમાં રહીને જ

કામ કરવાનું અને પોતાનો વિદ્યાર્થી સાધવાનું કામ આવી પડે છે. આવા સંયોગોમાં ઘાઈ પણ વિદ્યાર્થી પોતાની હમેશની પ્રવૃત્તિથી કંટાળે અને રખડુ ડાવાનું મન કરે તે અત્યંત સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ આવી રખડપટ્ટીમાંથી પણ વિદ્યાર્થી થોડી ધણી કેળવણી મેળવી લે તેવો પ્રયત્ન શક્ય છે અને થવે: જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતાના રોજના કામમાંથી કંટાળવાનો જ છે અને રખડવાનું મન કરવાનો જ છે તેમ આપણને લાગે ત્યારે નાની નાની રખડપટ્ટીના કાર્યક્રમો આપણે ગૃહપતિ-ઓએ જ યોજી દેવા જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓની પાંચ પાંચની કે સાત સાતની ટુકડીઓ પડી જાય. દરેક ટુકડીએ અમુક સ્થળથી રવાના થઈ અમુક અમુક સ્થળોએથી પસાર થઈ આખરે અમુક ચોક્કસ સ્થળે પહોંચવું તેવો નિર્ણય કરવો. આવા સ્થળોએથી પસાર થતી વખતે દરેક ટુકડી અમુક અમુક સ્થિતિનું અવલોકન કરતી આવે અને પોતાના અવલોકન નેમજ અનુભવોનો નાનકડો હેવાલ રજુ કરે. આમ થવાથી દરેક રખડુ ટોળી માટે આપણે કંઈ ને કંઈ ઉપયોગી કામ શોધી આપી શકીએ અને હેવાલ દ્વારા પોતાના અનુભવો અને દર્શનોને વ્યક્ત કરવાની તક આપી શકીએ. એવા હેવાલો આપણી પાસે આથી જન્ય પછી દરેક રખડુ ટોળીનો આપણે આપણા પૂરતો અભ્યાસ તારવી શકીએ અને તે ટોળીને ભવિષ્યમાં કયા માર્ગે દોરવાની આવશ્યકતા છે તેની રૂપરેખા દોરી શકીએ. આમ આવી રખડુ ટોળીઓ પોતાની રખડપટ્ટીઓ મારફત પુસ્તકોમાંથી ન મળી શકે તેવા પ્રકારનું શિક્ષણ જરૂર મેળવી શકે છે.

આપણે ગૃહપતિઓ વારાફરતી એક એક ટોળીની સાથે જતા રહીએ તો આવા પ્રવાસોને વધારે સંસ્કારી અને લાલદાયી બનાવી શકાય.

હરભાઈ.

ખૂન કરીશ !

જમવાનો વખત થઈ ગયેલો હોવાથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ ભોજન-શાળામાં પહોંચી ગયા હતા. માત્ર શાંતિ અને રમણ નિવાસગૃહની પાછળના ભાગમાં એક પીંપરના ઝાડની ળાયામાં ઉભા ઉભા કંઈક મોટેથી વિવાદ કરતા હતા.

રમણ: “પણ તે મને ખીજ્યો જ કેમ ?”

શાંતિ: " મેં તને ક્યાં ખીજ્યો છે ? હું- તો ચંદુની સાથે વાતો કરતો હતો. "

રમણ: " ચંદુની સાથે મારા સંબંધે શા માટે વાતો કરતો હતો ? "

શાંતિ: " કેમ ? ચંદુ મારે લાઘવ છે. તેની સાથે હું ગમે તેવી વાતો કરું તેમાં તારે શું ? "

રમણ: " એમ ? અથવા શાંતિ, રહેવા દે હો ! આજે મારે મીઠાન કેડાણે નથી. આજે મારું મગજ તપી ગયું છે. આજે મારા હાથમાં ચળ આવે છે. "

શાંતિ: " તે ચળ આવતી હોય નો આ રહી પીંપર, તેની સાથે ધસ. "

રમણ: " તું જ મારી પીંપર, લે. (રમણે શાંતિને બાથમાં પકડ્યો અને જોરથી દાખી હલાવવા માંડ્યો, તથા નીચે પછાડવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા.)

શાંતિ (છૂટવાનો પ્રયત્ન કરતાં): " બાધો ખસ. મારે તારી સાથે બાધવું નથી અને તું કેમ બાધે છે ? "

રમણ: " (શાંતિને ઊડીને) તો પછી બોમ્બ બોમ્બ કેમ કરે છે ? જો હવેથી ચંદુને મોઢે કે કાઢ પથુને મોઢે મારું નામ લીધું છે, તો જોઈ લેજો મગજ. હાડકાં ભાંગી ગયાં સમજજો. "

શાંતિ: " મારે તારું નામ લેવું જ શા માટે જોઈએ ? બાપી લાઘવની સાથે તો ગમે તેવી વાતો કરીએ તેમાં કાઢવું શું જાય ? "

રમણ ખીજતો ખીજતો ચાલ્યો ગયો. તેની આંખમાંથી તથુખા ઝરતા હતા, તેવું શરીર ધૂજતું હતું અને વારે વારે આંસુઓનાં બે આર દીપાં આંખમાંથી સરી પડતાં હતાં. શાંતિ પણ શાંતિથી ચાલ્યો. શાંતિ રમણ કરતાં ઉંમરમાં તથા કદમાં મોટો હતો. ધારે તો રમણને મારી શકે તેવો હતો. પણ તેનો સ્વભાવ જ શાંત. કોઈની સાથે બાધવું તે શાંતિને ન ગમે. મારે આવનો વખત આવે તો પોતે મારે પણ બાધ લે પણ લડાઈ લખાવે નહિ. રમણ કોપી અને તીખો; જરા જોટલું પણ રમણ ન સહન કરી શકે. આજે તે ખૂબ ચીડાએલો દેખાતો હતો; કુખી પણ ચાલેલો જણાતો હતો.

રમણ અને શાંતિ જૂદા પડ્યા. રમણ નિવાસગૃહમાં ગયો અને શાંતિ બોજનશાળા તરફ ગયો. નિવાસગૃહના છેડેની બારીમાંથી આ બધું હું જોવા કરતો હતો. હું જોતો હતો તે રમણ તથા શાંતિ બંને જણતા

હતા. રમણે નિવાસગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, મારા તરફ સહેજ તીરછી નજર ફેંકી અને પોતાના કપાટ તરફ વળ્યો. ધીમે પગલે હું તેની પાસે ગયો.

“રમણ, શાંતિને આજે તેં અન્યાય કર્યો છે.”

“ના સાહેબ, જરાય નહિ. તે મને ખીજવે તો પછી મારાથી કેમ રહેવાય ?”

“પણ શાંતિ લડાઈ અંધ કરવાના પ્રયત્ન કરતો હતો ત્યારે તું તો વધારે તે વધારે ખીજતો હતો. આ તો ખેંચ પડડ મુજે જોર. આતા હે તેલું થયું !”

રમણની આંખમાં આંસુ ઉભગયાં. તેનો ચહેરો વધારે લાલ થયો. ગળું ખોંખારી માંડ માંડ તે બોલ્યો : “સાહેબ, આજે મારા મીઠા મારા હાથમાં નથી, મને કાંઈ ખીજવશે તો હું મારી બેસીશ.”

“શા મારે ? થયું છે શું ?”

“મને જાણડીના નામથી કાંઈ બોલાવે તે મને જરાય ગમતું નથી.”

“તે તમને શાંતિ કંઈ કહે છે ? તો ચાલો આપણે શાંતિને કહીએ કે તે કદિ પણ તમને ખીજવે નહિ.”

“શાંતિ એકલો જ નહિ.” રમણ હુમકાં મૂકીને રડવા લાગ્યો હતો. “ખીજ પણ ખીજવે છે.”

“ચાલો ચાલો, જમવા ઉઠો. જમ્યા પછી બધું સમાધાન કરશું. અને ચાલોને, બોજનશાળામાં જ જાહેર કરીશ કે તમને કાંઈ ખીજવે નહિ.”

“ના જ મારે, જમવું જ નથી.”

રમણ પોતાના કપાટ પાસે બેસી રહ્યો. મારે તો આ કાપડો ઉકેલવો હતો તેથી હું પણ તેની પાસે જ બેઠો.

“પણ રમણલાલ, શાંતિએ તમને શું કહ્યું ?”

“સાહેબ, શું કહ્યું ? મને ‘રમણી’ કહીને ખીજવે છે. અને મેં ના કહ્યું છતાં પાછો ચંદુ સાથે પણ તેવી જ વાતો કરે છે.”

“તમારું આવું નામ પાડનાર પહેલું કોણ ? શાંતિ ન જ હોય એમ મને લાગે છે.”

રમણ જોરથી રડવા લાગ્યો. બેચાર મિનિટ સુધી તે બોલી શક્યો નહિ. મેં તેને પાસે લીધો, તેના વાંસામાં હાથ ફેરવવા લાગ્યો, તેલું માથું ગોઠમાં લીધું અને હું પણ શાંત બેસી રહ્યો.

ચારેક નિનિદ પછી પાછું પૂછ્યું : “ રાણુ તને રમણી દહીને પહેલું વહેલો ખીજવનાર પણ છે તે કહે. આજે હું તેની ખરાબર જડતી લઈશ. આંધાં નામો પાડીને ખીજવે તેવો વિદ્યાર્થી મારે ન લેઈએ. ”

રમણુ જરા શાંત થયો. તેણે કહ્યું : “ સાહેબ, એ કાંઈ વિદ્યાર્થી નથી. ”

“ ત્યારે કાણુ છે ? શબ્દાનો કાંઈ તારો મિત્ર છે ? ”

“ ના છ, મારો શિક્ષક છે. ”

“ હે ! ” હું આશ્ચર્યમૂલ થયો. રમણુના મોં ઉપર દેખાતી શાંતિ પથરાઈ પણ તેના અંતરનો ધુધવાટ તો એરડો વધ્યો. તેણે પોતાના આંસુ લુછી નાખ્યાં અને જરા ટટાર થયો.

“ તારા શિક્ષકે તારું નામ રમણી પાડ્યું ? ”

“ હા છ. ”

“ તેં કંઈ કહ્યું નહિ ? ”

“ આવડા મોટા માસ્તરને શું કહેવાય ? અને કંઈ કહું તો કાં તો વધારે ખીજવે અને કાં તો વર્જમાણી કાઢી મૂકે. ”

“ પણ તેં કશું જ ન કહ્યું ? ”

“ ના સાહેબ, હું કશું જ કહી ન શક્યો પણ મને ખીજવેલો લેઈને તે દરયા અને તેથી તેમના ગયા પછી ગીળ છોકરાઓ પણ મને રમણી દહીને ખીજવવા લાગ્યા. ”

“ ઠીક, હું તારા શિક્ષક ઉપર ચિઠ્ઠી લખીશ. તું દરે જમરા આવ. ”

“ મારે આજે જમવું જ નથી. હું અહીં જ બેસી રહીશ. ”

“ પણ તેમ તો ખીળ છોકરાઓ તને વધારે ખીજવશે. ”

“ તો હું તેમની સાથે છડીશ. ”

“ તો તો તેઓ વધારે ને વધારે ખીજવશે. ”

“ તો હું તેમને મારીશ. ”

“ તો બધા એકા મળી તને હેરાન કરશે. ”

“ તો બધા ઉપર છૂટા પથરા ફેંકીશ. ” રમણુ ફરીથી ઉશ્કેરાવા લાગ્યો હતો. આ વખતે તેની આંખમાં આંસુ નહોતાં આવતાં પણ તેડું મોં વધારે લાલ બનતું હતું, અને તેડું અંગ ધૂનતું હતું.

હું સહેજ મોટે અવાજે બોલ્યો : “ પણ તેમાં લાભ શું ? તેમાં તો વધારે ખીજ મટે અને વેર વધે. ”

“ ભલે વધે સાહેબ. ” રમણના અંતરામાં ફેર પડ્યો. તે આવેશમાં હતો. “ આજે તો હવે મને ખીજવનાનું હું ખૂન કરીશ, ખૂન ! ”

હું મનથી ગંભીર થયો પણ મોં ઉપર હાસ્ય લાવી બોલ્યો. “ તો તો રમણ, તારે ધણું ખૂન કરવાં પડશે. ”

“ હા, જરૂર. ” તે ખૂબ ઉશ્કેરાયો. “ અને મારા માસ્તરનું પણ ખૂન કરીશ. ”

બહારથી હું દસ્યો પણ અંતરથી ચોંક્યો. બાળક વિદ્યાર્થીના મર્મને સ્પર્શે તેથી કુવાણી કેટલી બધું કર વિચારસરણી પેદા કરે છે તેનું મને જ્ઞાન થયું. ખૂનના વિચારોનો પાયો આવી મામુલી બાબતોમાંથી પણ નબાતો દર્શી તે હું સમજ્યો. દમણાં દમણાં શિક્ષકોનાં ખૂન કેટલાક જનુની વિદ્યાર્થીઓ કરી બેસે છે તેથી વાતો હું જાપામાં વાંચતો હતો તે સાચી જ દર્શી તેમ જાણ્યું. આપણે કહેવાતા વડીલો અકલ્પ ગુમારી આપણા જ બાળકોને ખૂનના વિચાર સુધી ધમસી જઈએ છીએ તેનું આપણને જ્ઞાન નથી. આપણા વિદ્યાર્થી શિક્ષણના પરિણામે શિક્ષિત બનવાને બદલે ખૂની બને તો ?

હરમાધ.

નહિ ચલવી લેવાય !

રતિશાસ્ત્ર : “ મોહન, બોજનના નેતાનો આજનો નિર્ણય તને કેમ લાગે છે ? ”

મોહન : “ મારા મનમાં એ સંજોગે દહ્યો ચોક્કસ નિર્ણય નથી થઈ શક્યો. જો કે એ વિચાર તો મને ગમે જ છે. ”

રતિશાસ્ત્ર : “ પણ મોડા જન્મવા માટે આપણે બધા તૈયાર હોઈએ તો પછી બોજનના નેતાએ શા માટે વાંધો લેવો જોઈએ ? ”

મોહન : “ એનું કહેવું એમ છે કે બોજન ખાતર આપણે સાળામાં સહેજ પણ મોડા જઈએ તે આપણને ન જોખે. ”

રતિશાસ્ત્ર : “ દશ પંદર મિનિટ મોડા થઈએ તેમાં શું ? વર્ગમાં મારતર જ એટલા મોડા તો આવે છે. ”

મોહન : “ એ દલીલ મને નથી સાચી લાગતી. આપણે મોડા થઈએ તેમાં આપણા છાત્રાલયની રીત આમર ? ”

રતિશાસ્ત્ર : “ મને કંઈ તારી વાત ગમે નથી ઉતરતી. પાંચપંદર મિનિટ

માટે શા શાક વિના ખાવું ? એમ તો ઘરે રહેનારા ઉઠગએ શાવામાં મોડા નથી થતા શું ?”

• મોદન : “ પણ મને લાગે છે તે એ છે કે શાક માટે શા શાક આપણે અનિયમિત થવું ?”

[૨]

શાંતિ : “ શાંતિ, આજે તો બારે થઈ !”

દાંતિ : “ હા, બોજનના નેતાની આ જોડુમી આપણને ન યોગાય.”

શાંતિ : “ માફ પણ તેમ જ માનવું છે. પોનાના વિચાર પ્રમાણે હવેથી હરી જુએ અને પછી જોઈ લેા કે તે કેવો ઉડી જાય છે !”

દાંતિ : “ અરે, પછી શું, હમણાં જ ઉડાવી દેવા દેને ! આવતી દાંતની સલામાં જ પ્રશ્ન મૂકીએ.”

શાંતિ : “ ના, થોડાક દિવસ વાટ જોઈએ. નેને મેં હતું છે કે શાક વિના ચક્ષાત્રી લેવાની વાત હવેથી તેણે ન જ કરવી. અમે કદિ પણ શાક વિના ચક્ષાત્રી લેવા નથી માગતા.”

દાંતિ : “ પણ તે એવું જોલે છે જ શા માટે તે મને નથી સમજાવતું.”

શાંતિ : “ શા માટે કેમ ? રસોયાની દયા આપને.”

દાંતિ : “ તેમાં રસોયાની શી દયા આપી ?”

શાંતિ : “ કેમ ? રસોયા આજે જરા મોડા ઉડ્યા એટલે રસોઈમાં પહેંથી ન શક્યા અને શાક રહી ગયું. તે કહે છે કે રસોયા પણ જિવારા માણસ છે ને ? તેમને પણ કોઈ દિવસ મોડા ઉડવાનો અધિકાર જ નહિ !”

દાંતિ : “ જોહો ! એ તો મોટો સામ્યવાદી લાગે છે. હવે જન જન. રસોયાને તો ખાસો પગાર આપીએ છીએ. તેણે વખતસર રસોઈ કરી આપવી જ જોઈએ. હવેથી તો શાક વિના નહિ ચક્ષાત્રીએ એટલું જ નહિ પણ મોડું પણ નહિ ચાલી શકે.”

શાંતિ : “ હવે જોઈએ શું થાય છે તે. મેં નેતાને એક આધ્યાત્મિક નોટીસ આપી છે. નહિતર પછી જીંછ સભામાં ખલાસ.”

દાંતિ : “ તું બહુ પોચો છે. મારે પણ પછી તો તારી ખાતર દસર-ગવું પડે છે. હવેથી મને પૂજ્યા સિવાય કશું જ નહિ કરતો.”

[૩]

મણિલાલ (બોજનનો નેતા) : “ સાહેબ, મારા કહેવાથી તો થણા વિચાર્યોએ છેવટ પણા છે.”

ગૃહપતિ: “ શા માટે ? તમે ક્યાં હજી કશો નિયમ કર્યો છે ? ”

મણિલાલ: “ નિયમ કરું તો તો મને લાગે છે કે મારે ઉડવા જ, વારો આવે. ”

ગૃહપતિ: “ શા માટે ? તમે તેમાં શું ખોટું કરો છો ? ”

મણિલાલ: “ હું તો માનું જ છું કે શાક માટે અમારે શાળામાં મોડા જવું તે કાંઈ રીતે સારું જ નથી વળી ખિચારા રસોયા પણ મણસ જ છે ને ! તેમને કાંઈ દિવસ નાટક જોવાનું મન થયું; તેઓ ગયા અને ખીજો દિવસે સહેજ મોડા ઉડ્યા તો આપણે આટલું પણ ચત્રાવી લેતાં ન શીખીએ ? ”

ગૃહપતિ: “ પણ તમે તેમને આ તમારી વાત સમજાવી છે ? ”

મણિલાલ: “ હા જી, તેમની પાસે જઈ નિરાતે બધું કહ્યું પણ તેઓ તો તે સ્વીકારવા જ તૈયાર નથી. ”

ગૃહપતિ: “ તેમની પાસે, કંઈ દલીલ છે ? ”

મણિલાલ: “ હા, કેટલાક એમ માને છે કે શાળામાં પાંચ પંદર મિનિટ મોડા થવામાં કશો જ વાંધો નથી. કારણમાં શિક્ષક પોતે પણ મોડા થાય છે તે છે. કેટલાક એમ માને છે કે રસોયા અમારો પગાર ખાય છે માટે તેમણે ગમે તેમ કરીને પણ વખતસર અમને રસોઈ આપવી જ જોઈએ. ”

ગૃહપતિ: “ બન્ને દલીલો બહુ જ ખરાબ છે એકમાં શિક્ષકદ્રોહ છે અને બીજામાં માનવદ્રોહ છે. ”

મણિલાલ: “ પણ મારું કહેવું માને તો કે ? ”

ગૃહપતિ: “ મણિલાલ, આજે રાત્રે વિદ્યાર્થીમંડળની સભા રાખો. વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયને પોતાનું ઘર માને છે અને અમને મામાપ માને છે તો પછી તેમણે છાત્રાલયમાં પણ ઘરની માફક જ રહેતાં શીખવું જોઈએ ને ? ઘરમાં બા સહેજ ખીજા કામમાં રોકાય તો હોકરો શાક વિના તો શું પણ ટાટું ખાઈને પણ શાળાએ જાય છે. ”

મણિલાલ: “ ભલે સાહેબ, રાખું છું. અમારામાં છાત્રાલય પ્રત્યે ઘરની ભાવના જગશે અને તમારા પ્રત્યે માની ભાવના જગશે ત્યારે જ છાત્રાલય જીવનમાંથી અમને કંઈ પણ મળી શકવાનું છે. નહિતર તો મારું લેવાને બદલે નફારું લઈને જઈશું તેવો જ ભય રહે છે. ”

ગૃહપતિઓનો ફાળો

રાષ્ટ્રના પુનર્વિધાનના આ યુગમાં આપણે ગૃહપતિઓએ પણ ઈર્ષક ફાળો આપવો જોઈએ તેમ આપણને જરૂર લાગતું હશે. તેથી જ હાત્રાસયના કામ ઉપરાંત રાષ્ટ્રસેવાનાં બીજાં કામો કરવા તરફ હમેશાં આપણી ઝંખના રહે છે. આ ઝંખના સ્વાભાવિક છે, ઇષ્ટ પણ છે. પરંતુ રાષ્ટ્રના પુનર્વિધાનમાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રો જેવી રીતે પોતાનો ફાળો આપે છે તેવી રીતે કેળવણીનું ક્ષેત્ર પણ આપી શકે છે, તે વિચાર આપણે ગળે ઉતરી જાય તો જુવાનોની કેળવણી દ્વારા પણ આપણે રાષ્ટ્રસેવા કર્યાનો સંતોષ મેળવી શકીએ. રાષ્ટ્રને આપણી રૂઢપનાની ઉંચાઈએ પહોંચાડી દેવા માટે જેટલી જરૂર સામાજિક સુધારાની છે, જેટલી જરૂર આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની છે અને જેટલી જરૂર રાજકીય મુક્તિની છે તેટલી જ જરૂર સુરોગ્ય કેળવણીની પણ છે. સામાજિક ક્ષેત્રમાં, રાજકીય ક્ષેત્રમાં કે બીજા કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં સેવાનું કામ કરનાર માણસ એક કુશળ ડૉક્ટર છે, જ્યારે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર માણસ પોતા આરોગ્યશાસ્ત્રી છે. રાષ્ટ્રને ડૉક્ટરની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ, જાહેરે તેથી વિશેષ આરોગ્યશાસ્ત્રીની છે.

પરંતુ આપણે ડૉક્ટર અથવા આરોગ્યશાસ્ત્રી છીએ તેની પૂરેપૂરી તપાસ અંતરના ઉંડાણમાં ઉતરીને કરી લેવી ઘટે છે. જેટલીક વખત કેળવણી આપવાના બદલાના નીચે આપણાથી પોતાની સલામતીના માર્ગ ઉપર ચડી જવાનો પૂરેપૂરો ભય છે. આપણે પોતે નિર્ભય છીએ, આપણે પોતા કેળવણી દ્વારા રાષ્ટ્રની પૂરી સેવા જરૂર કરવાના છીએ તેવી આપણા અંતરમાં ખાતરી થઈ ગઈ હોય તો પછી કેળવણી દ્વારા શાંતિથી બેઠાં બેઠાં રાષ્ટ્રની સેવા કર્યાનો દાવો કરવાનો આપણને અધિકાર મળે છે.

હરનાથ.

જાતીય વિકૃતિની લેખમાળા વિષે

‘જાત્રાસય’ માસિકમાં જાતીય વિકૃતિનાં દર્શાવેલાં, તેનાં મૂળ તેમ જ વિકૃતિને અટકાવવાના ઉપાયો સંબંધમાં જુદા જુદાં લેખો લખાયા છે. આવા લેખો લખવાનો હેતુ જાત્રાસયના સંચાલકોને તથા માગાપોને તે દિશામાં જાગૃત કરવાનો હતો અને છે. જાત્રાસય સંમેલનમાં પણ તે વિષયની જાહેર-ચર્ચા કરવાની ધૃષ્ટતા અને પહેલ મેં કરેલી, આ આજોયે

પણ યથાસમયે પ્રગટ કરવું. આવા મનોરથો આ લેખક સેવે છે. તેને પાર પાડવામાં મિત્રોની સહાયની અને સહાનુભૂતિની અપેક્ષા જરૂર રહે. મિત્રો તેની સહાય મને જરૂર કરવાના છે તેમાં મને જરાય શંકા નથી.

અનેક પૃષ્ઠપરંતે લીધે આ વિષયને લખતો આવડો ખુલાસો અહીં રહ્યું કરવાની જરૂર જણાવાથી આ લેખ લખવો પડ્યો છે.

હરભાઈ.

ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ

કેળવણીનો વધુ ને વધુ પ્રચાર, યથા ક્ષમ્યો અને તેનો એવ ગામડામાં પણ પહોંચ્યો. આ એવ સારો છે કે ખરાબ તેને વિચાર છોડી આજે જે બની રહ્યું છે તે જોઈએ.

ગામડાનાં માળાપો પોતાના છોટરાઓને અંગ્રેજી કેળવણી લેવા માટે શહેરોમાં મોકલવા લાગ્યા છે. શહેરોવાળા જાણે કે ગામડાંની સેવા કરી નાખીએ તેના શુભ ઇરાદાથી છાત્રાસયો સ્થાપે છે અને તેનો લાભ લેવા ગામડાના માણસોને દોતરે છે. ગામડાના માણસો તો ઉત્સુક હોય છે તેથી તેઓ પોતાના છોટરાઓને શહેરના છાત્રાલયમાં રહીને અભ્યાસ કરવા માટે મોકલે છે. આવાં છાત્રાલયો દિનપ્રતિદિન વધતાં જાય છે અને તેમાં ગામડાના છોટરાઓની ઝરતી પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં વધતી જાય છે તે આપણો સૌ ઓછો અનુભવ છે.

કેળવણીના પ્રચારનું આ કાર્ય ખરેખર સુત્ય છે. પરંતુ આવાં છાત્રાલયોની સામે ગામડાની પ્રજાનો એક યોગ્ય ઉદ્યોગ છે તે વિચારવા જોવો છે. તેઓ માને છે અને ઘણા નો અનુભવે પણ છે કે તેઓના છોકરાઓ બે ચાર વર્ષની છાત્રાલયની જીદગી જીવીને પાછા આવે છે સારે ગામડાનાં ઘર માટે અને ગામડાની રહેણીકરણી માટે અલગમો લેતા આવે છે; અને કેટલાક તો નાનાયક બનીને પણ આવે છે.

આપણે શહેરના કેળવણીના સેડિકા કેળવણીનો વિચાર આપણી દૃષ્ટિએ કરીએ છીએ અને તેનો અમલ પેટા ગામડાના છોટરાઓ ઉપર કરીએ છીએ. વિદ્યાર્થીનું શરીર મુઠ્ઠા બનવું જ જોઈએ એટલા માટે અમુક અમુક તત્ત્વો મળે તેનો ખોરાક તેમને મળવો જ જોઈએ; વિદ્યાર્થી સમાજમાં ગૌરવ સંહિત રહી શકે તેટલા માટે રહેવાની, આવડાની, લુગડાં પહેરવાની, કરવા

જવાની વગેરે અમુક પ્રદારની ટેવો તેને પડતી જ નોંધએ; તેની બુદ્ધિ વધારે તીક્ષ્ણ થાય એટલા માટે તેવી જ ખીજ બુદ્ધિના નિષ્ક્રિયતા પરિચયમાં તેણે હરહમેશ રહેવું નોંધએ. આવા આવા વિચારોથી પ્રેરાઈ આપણે તેના માટેના શક્ય તેટલા બધા જ માર્ગો યોજીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થી અમુક જ જોરાક ખાવાની ટેવવાળો થઈ જાય છે; અરે! તેવો જ જોરાક મળવો નોંધએ તેમ માનવો થઈ જાય છે. તેની હુમ્મસાં પહેરવાની ઢાળજી ચોક્કસ પ્રદારની જ બને છે અને તેટલા માટે ગમે તેટલા ખર્ચને પણ તે ન્યાય અને માર્ય લેખવા માંડે છે. તે અમુક જ પ્રદારની સોજતની અપેક્ષા રાખે છે અને તે મેળવવા ગમે તેટલું સહન કરવા પણ તૈયાર હોય છે. આતું સીધું પરિણામ એ આવે છે કે પોતાના ઘરનો રોટલો તેને કડવો અને અનુપદારી લાગે છે; તેના આપદારનો પોશાક, રહેણીકરણી અને ટેવ તેને જંગલી અને હાસ્યાસ્પદ લેખાય છે; અને તેનાં પોતાનાં સગાં જ્ઞાતાંની કે ગામડાનાં માણસોની સોજત તેને અજાણ્ય અને ખીનજરૂરી લાગે છે.

કેળવણીની દૃષ્ટિનો આપણે ગમે તેટલો ખ્યાલ રાખીએ તો પણ આ પરિસ્થિતિ તો ટળતી જ નોંધએ. આપણાં છાત્રાસયોમાં આવી કેળવણી શરૂ રહે તો જતે દિવસે તે પોતાનો વિનાશ જ નોતરે છે તે નક્કી. ગામડામાંથી શહેરમાં અભ્યાસાર્થે આવતા ગામડીયા વિદ્યાર્થીઓને સુધડતાની ને શિષ્ટતાની ગમે તેટલી ટેવો પડતીએ, તેના શરીરના પોષણ અને વર્ધન માટે આપણે ગમે તેટલો ખર્ચ કરીએ તેની ના નહિ. પરંતુ ગામડાથી, પોતાનાં સગાંજ્ઞાતાંથી અને ખુદ પોતાનાં માળાપથી પણ તે વિખુટા પડી જાય તેવું તો હરગીજ ન જ બનવા દઈએ હૃદયમાં બેઠેલાવ જન્મે, ગરીબી તરફ તિરસ્કાર છોડે, સામાન્ય જનસમાજથી વિખુટા કરાવે, જનસેવામાં અંતરાય નાખે તેવી કેળવણી તે કેળવણી જ નથી. સાચી કેળવણીના કાંઈ પણ પ્રમુખને આવાં કામો સાથે કદિ પણ વિસંગતિ હોય જ નહિ. આપણાં છાત્રાસયોમાંથી આવું બનવા પામતું હોય તો આપણે ચેતી જવું નોંધએ કે ક્યાંઈક કંઈક પણ ખૂટે છે. આ જોટ ટાળવા માટે આપણે આપણાથી બનતું એટલું બધું કરવા મથવું જ નોંધએ. શું કરવું નોંધએ તેની વિગતોનો વિચાર કાંઈ ખીજે વખતે કરશું.

હરભાઈ.

“છાત્રાસય કમીશનનો અહેવાલ” તૈયાર કરનાર નાનાભાઈ, કિંમત છ આના પાસ્ટેજ દોઢ આનો, ગૃહપતિએા માટે ખાસ ઉપયોગી.

છાત્રાલયમાં ધર્મશિક્ષણ

છાત્રાલયમાં ધર્મશિક્ષણ આપવાનો પ્રશ્ન ખૂબ વિવાદાસ્પદ છે. કર્મ-કાંડી પણ ધાર્મિક ક્રિયાને છાત્રાલયજીવનમાં આવરવક સમજે છે અને ગમે તેવા ઉદાર શિક્ષણ સાથે પણ તે હોવાની જરૂરીયાત સ્પષ્ટ કરે છે. ભક્તિપ્રધાન લોકો એક યા બીજા સ્વરૂપે ભક્તિના વાતાવરણને છાત્રાલય જીવનમાં પ્રસારી દેવાનો આગ્રહ સેવે છે. વ્યક્તિગત પ્રાર્થના વા તો સમૂહપ્રાર્થના તે ધાર્મિક શિક્ષણના એવા ભક્તિ માગે છે. જ્ઞાનપ્રધાન દુનિયા ધર્મના જ્ઞાનને છાત્રાલય જીવનમાં અપરિહાર્ય લેખે છે અને ઉત્તરમાં ઉદાર દૃષ્ટિબિંદુ રાખીને પણ ધર્મોનું જ્ઞાન આપવાની રીતનો આગ્રહ પૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. આજના સમાજમાં આ જ્ઞાનમાર્ગમાં માનનારા લોકો વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે અને તેથી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણે ધર્મની માહેતી-જ્ઞાનનું સ્વરૂપ વધારે પ્રમાણમાં પકડેલું આપણને દેખાય છે. આજના નવીન વિચારોવાળી દુનિયામાં વળી એક એવો પણ પથ ઉઘોય એવો દેખાય છે કે જે કોઈ પણ પ્રકારના ધર્મશિક્ષણને સ્વીકારતો નથી. તે પક્ષની માન્યતા છે કે ધર્મ કોઈ પણ પ્રકારના શિક્ષણથી કદિ પણ આવી શકે તેવી વસ્તુ જ નથી. ધર્મ તો અંતરમાંથી ઉભી થનારી વસ્તુ છે અને તેને સ્વયંભૂ પ્રગટ થવાનો અવશ્યક મળે તેટલા માટે સારામાં સારું વાતાવરણ રચવાની જ માત્ર આવશ્યકતા રહે છે. ધર્મના નામથી ભડકનારા એક ઉદ્દાગ પણ આજના સમાજમાં દયાથી ધરાવે છે. તેના મત પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારના ધાર્મિક શિક્ષણથી ધાર્મિકતા આવવાને બદલે દોંગ અને કપટ જન્મે છે, માટે વિદ્યાર્થીને દોંગી થવો કે કપટી થવો અટકાવવો હોય તો ધાર્મિક શિક્ષણ જેવો દરોજ જ પ્રગંધ કેળવણીની સંસ્થામાં નજ હોવો ધરે.

ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં આવાં મતમતાંતરો પ્રવર્તે છે તેવી પરિસ્થિતિમાં આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં જંધાય મનોનાં માત્રાપો પોતાના ઓકરાઓને અભ્યાસાર્થે મોકલે છે. છાત્રાલયની સંસ્થામાં જેને આપણે નાસ્તિક કહીએ તેવા વિદ્યાર્થીઓ તો ખરેખર બહુ જ ઓછા હોય છે. ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં મતાગ્રહો જ્યારે પ્રવેશે છે ત્યારે કર્મ, ભક્તિ કે જ્ઞાનપ્રધાન વિદ્યાર્થીઓ તમામ પ્રકારની પરિસ્થિતિ સામે જળવે કરે તે સ્વાભાવિક છે. આવાં જળવા વખતે તેવા વિદ્યાર્થીઓ આપણને કેરળ નાસ્તિક ક્ષાગ્રી જવાનો પૂરો સંભવ છે પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી હોતું.

આપણાં છાત્રાસયોમાં આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેવે વખતે ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં જે વસ્તુઓ તરફ આપણે પૂરું ધ્યાન આપી તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

એક તો ધાર્મિક શિક્ષણની જાગૃતમાં કશો પણ મતામહ આપણે ન સેવવો. સંસ્થા એક જ ધર્મપંથના વિદ્યાર્થીઓને સંધરતી હોય કે જુદા જુદા પંથના વિદ્યાર્થીઓને રાખતી હોય, પરંતુ તેના આલોક્યે કોઈ પંથના શિક્ષણનો આમદ કશો જ ન રાખવો જોઈએ. તે તે ધર્મપંથ કે પથોના શિક્ષણ માટે જની રોકે તેટલો અવકાશ મળી રહે તેવો પ્રયત્ન આપણે જરૂર કરીએ પરંતુ તેની આમદભરી ફરજ કદિ પણ ઉભી ન કરીએ.

ખીછામદરની વાત તે ધર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન માર્ગ માટે આપણે આપણાં છાત્રાસયોમાં રાક્ય તેટલો બધોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણા છાત્રાસયના ધર્મશિક્ષણની પ્રથામાં કશાએ આમદ જરૂર ન હોય પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીના ધર્મકાંડી આત્માને, અથવા તો વિદ્યાર્થીના ભક્તિપ્રધાન છત્રને અથવા તો વિદ્યાર્થીના જ્ઞાનપ્રધાન માનસને અનુકૂળ હોય તેવી પ્રથા તો જરૂર દાખલ કરવી જોઈએ છીએ. આપણા છાત્રાસયમાં ધર્મના ક્રિયાકાંડ માટે મળતું વાતાવરણ ઉભું થએલું હોય, આપણા છાત્રાસયમાં ઈશ્વરભક્તિ માટે સુંદર પ્રયત્ન થતો હોય અને આપણે ત્યાં ધર્મના જ્ઞાનના તરસ્યા પ્રાણી માટે જ્ઞાનસરોવર સજાર ભર્યાં હોય. આવી ત્રિવિધ રચનામાંથી જે વિદ્યાર્થીને જે રુચિર હોય તે વિદ્યાર્થી ત્યાં જાય અને પોતાના આત્માની ભૂખ પોતાને રુચિર તેવા માર્ગે સતોયે.

ધર્મશિક્ષણની જાગૃતમાં હાલ તુરંત વાદવિવાદમાં ઉતરવાને બદલે કશા જ મતામહ કે પંથામહ વિના આટલું આપણે હિંમત કરી શકીએ તો પણ ધર્મશિક્ષણની દિશામાં કંઈક થગલું ભર્યું ગણાય.

હરભાઈ.

પ્રાણધન

આપણી સડેલી મનોદશાનો એક દાખલો જુલુવા જેવો છે.

પ્રાણધન બારેક વર્ષની ઉમરનો. તેની નાનાં જાગૃત માળાપતેર એક સાક-કવાયો પુત્ર. એ છોકરાનું ચારિત્ર્ય તેમ જ શરીર ધણ અને સ્વતંત્ર કેળવણી મળે એમ ધારી તેને xxx બોર્ડિંગમાં ભણવા મોક્યો. છોકરો બારેતેજ અને

પ્રાણવાન. તેનું વેશવાગ-સંગપણ યદ્ય ગએલું. એકાદ વર્ષ એ બોર્ડિંગમાં રહી. ત્યાં તો તેનાં માળાપતું કહેણ આવ્યું કે અમારા પ્રાણધનના સાસરીયાં આ શિયાળે કસ કરવા ધારે છે. સંસ્થાના નિયમ પ્રમાણે પરણેલ વિદ્યાર્થી બોર્ડિંગમાં રહી ન શક અને પ્રાણધનને તો ત્યાં બહુ ગમી ગએલું એટલે એણે ઘેર ચોકળી ફૂલ જેવી ના લખી નાખી કે હું લાણી ન રહું ત્યાં સુધી પરણીશ નહિ. ત્રીજે જ દહાડે ટ્રેનમાં બાપા આવ્યા. પ્રાણધન એકતો બે ન થયો અને બાપા ગયા. વળી ત્રીજે દહાડે પ્રાણધનની બા દેખાયાં. દીકરાએ પહેલાં તો પાણી દેખાડ્યું પણ છેવટે ફાણુ જાણે કેમ પણ માએ તેને મ્હાત ક્યો. પ્રાણધન ઘેર ગયો ને પરણ્યો. માળાપે દીકરો પરણાવવાનો લ્હાવો લીધો હશે, રૂપાળી દીગલી જેવી વહુ ઘરમાં હરતી કરતી જોઈ તેમનાં હૈયાં ગજ ગજ ઊછળનાં હશે. સગાંવહાલાં ને નાતીલાઓએ કદાચ વાહવાહ બોલાવી હશે. પણ પેલા પ્રાણધનના પ્રાણધનનું શું ?

અંકલ.

કાર્યાલય તરફથી:—

મંડળ સાથે જોડાએલી સંસ્થાઓમાંથી નીચેની સંસ્થાઓએ આજી વર્ષના પોતાના લવાજમના રૂપીઆ પાંચ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી છે. બાકીની બીજી સંસ્થાઓ પોતપોતાનાં લવાજમની રકમો કાર્યાલયમાં સત્વર મોકલી આપે એવી વિનંતિ છે.

૨૦ દડવા પાટીદાર આશ્રમ

૬૬૧

૨૧ વાઘોડીઆ વિદ્યાર્થી આશ્રમ

વાઘોડીઆ

‘કાર્યાલય’ દર અંગેલ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોરટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિક્ષિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘કાર્યાલય’ શ્રીફિલ્મામૃતિ બવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-“શ્રીસરસ્વતી” છાપખાનામાં પારી. બીબાભાઈ જોષાજીએ છાપ્યું અને ટંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ જોષા ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

શિક્ષણ પત્રિકાના વાચકોને

આ સાથે આપને “છાત્રાલય” નો અંક જેવા માટે મોકલ્યો છે.

“પત્રિકા” બાળકેળવણીનો વિચાર કરે છે ત્યારે “છાત્રાલય” એ તરુણ કેળવણીનો વિચાર કરે છે. શાળા બહારની એટલે દિવસના પોણા ભાગની કેળવણી કઈ દિશામાં જવી જોઈએ એ વિચાર કરવાનું કાર્ય “છાત્રાલય” માસિક કરે છે.

આપને એ વાંચવાનું મન થશે જ, “પત્રિકા” ના લવાજમ સાથે એનો પણ રૂપીઓ એક વધારે મોકલી આપશો. પોસ્ટ સાથે લવાજમ રૂ. ૧) છે.

તંત્રી: નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન

ભાવનગર

एतनी स्व. पतिश्रीता स्मरणार्थे

श्री फार्बस गुज. ती सभाने

भीषुत प्रहाराभाय आगुंहेल आवणु.

तरुशी सवितय सप्रेम लेट. "

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૩ શુ.
૧૯૨૬

અંક ૧૦ મો
ઓક્ટોબર

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

દરેક માણસનું કાર્યક્ષેત્ર તેની યોગ્યતા
ઉપર નક્કી થવું જોઈએ.

જે માણસને યોગ્ય કાર્યક્ષેત્ર મળી
જાય છે તે તેમાં વધારે ને વધારે
દીપી નીકળે છે. તેનું કાર્ય અને
તે પોતે દિન પ્રતિદિન વધારે
ઉજળાં બને છે.

જે માણસને અયોગ્ય કાર્યક્ષેત્રમાં
પેસી જવાનું દુર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય
છે તે માણસ પોતાનું હીર પણ
ગુમાવે છે. તેનું કાર્ય અને તે બંને
દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે
નિર્બળ બનતાં જાય છે.

આપણો આદર્શ

કેળવણીનું કામ અનેક રીતે સાધી શકાય છે. જુદા જુદા સ્વભાવના લોકો જુદી જુદી રીતે કેળવણીનું કામ હાથ ધરે છે. એ બધીએ રીતોમાં છાત્રાલય મારફત કેળવવાની રીત અને છાત્રાલયના ગૃહપતિ બનીને કેળવણીના કાર્યમાં ફાળો આપવાની પદ્ધતિ સૌથી વધારે વિદ્ય છે.

કેળવણીનું કાર્ય આજે મોટે ભાગે એક જ રીતે ચાલી રહ્યું છે: શાળા ઉઘાડીને અને શિક્ષક બનીને. જેને કેળવણીના કામમાં પોતાની શક્તિઓ ખર્ચવાનો શોખ લાગે છે તે એકાદ શાળાની અંદર શિક્ષક બની જાય છે. કેળવવાની આ રીતમાં હમણાં હમણાં એક નવી રીત ઉમેરાઈ છે અને તે છાત્રાલય દાદીને તથા ગૃહપતિ બનીને કેળવવાની. શરૂઆતમાં છાત્રાલયોની સ્થાપના પાછળ કેળવણીનો આવો પ્રધાન ઉદ્દેશ ભલે નહિ હોય, પરંતુ આજે તો વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે કેળવવાનો અને શાળાના શિક્ષણકાર્યમાં પૂરક બનવાનો ઉદ્દેશ રાખવા માટે દરેક છાત્રાલય મગર બને છે.

પરંતુ કેળવણીનો આ ખીજે માર્ગ બહુ વિદ્ય છે, અનેક પ્રકારની ગંભીર જવાબદારીઓથી ભરેલો છે તે પણ આપણે સમજી લેવું જોઈએ. શાળાનો શિક્ષક મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીની જીવ કેળવવાનો દાવો કરે છે અને તે કાર્યને પહોંચી વળવા માટે પોતાથી બનતું બધું કરી છૂટે છે. આપણે ગૃહપતિઓ તો વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસનો દાવો કરીએ છીએ અને તે માટે બની શકે તેટલું બધું કરી છૂટવાના મનોરથો સેવીએ છીએ. શાળાના શિક્ષકને માથે કેવળ જીવનની ખીજવટનું કામ હોય છે તેવી માન્યતા અને આચાર આજે સ્વીકારાયેલાં છે તેથી શાળાનો શિક્ષક પોતાના પાંચ ફલાકના કામમાંથી ફરેગ થઈ હારાકારે લઈ શકે છે. પોતાના કામને વધારે ઉત્તમ બનાવવા માટે, વધારે ફળદાયી બનાવવા માટે શાળાનો શિક્ષક પોતાને શીખવવાના વિષયમાં ઠીક ઠીક નિષ્ણાત થઈ જાય અને શીખવવાની રીતોનો જરાબર અભ્યાસ કરી અમલ કરવા લાગે તો ફતેહ તેના પગમાં છે. પરંતુ આપણા ગૃહપતિઓને તેમ ન આવે. ગૃહપતિ તો અનેક શિક્ષકો ભેગા કરીને થએલો હોવો જોઈએ. દોરણ કે ગૃહપતિ પાસે તો અનેક પ્રકારના અને અનેકવિધ વિષયો ભણતા વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. આ બધાને પહોંચી વળી શકાય તેટલો સામાન્ય જ્ઞાનભંડાર તેની પાસે હોવો જોઈએ. આ ઉપરાંત ગૃહપતિ પાસે એકલી જીવનની ખીજવટીનું જ કામ નથી હોતું. તેને

તે વિદ્યાર્થીનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવો હોય છે તેથી તેને તો અનેક રીતે તૈયાર રહેવાનું હોય છે. માટે જ શૃદ્ધપતિ એકલો શિક્ષક નથી પરંતુ તે ઉપરાંત એ મા છે, બાપ છે, મિત્ર છે અને પ્રેરક પણ છે.

આ આદર્શ શૃદ્ધપતિની વાતો છે તેમ આપણે કહી શકશું. પરંતુ આદર્શને નગર આગળ રાખીને ન ચાલે તે કેળવણીકાર ન બની શકે. આપણે શૃદ્ધપતિનો આદર્શ ગમે તેટલો આકરો બલે હોય પરંતુ તે આદર્શને દૃષ્ટિ સમીપ રાખીને જ આપણે ચાલવાનું છે. આપણી સારામાં સારી શક્તિઓ તે આદર્શને પહોંચી વળવાના પ્રયત્નો પાછળ ખરચાવી નેંધએ.

હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં વાતાવરણ જગાડો

છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ રહે છે તે રૂઢિમાં ભણવા જાય છે. તેમના અભ્યાસની સામગ્રી તો શાળાના માસ્તરો જ પકાવી આપ છે. ત્યારે છાત્રાલયમાં મનોવિકાસ માટે શું કરવાનું રહેતું હશે ? માત્ર પોલિસનું કામ જ શૃદ્ધપતિએ કરવાનું હોય તો પછી વિદ્વાન શૃદ્ધપતિની બહુ જરૂર રહે નહિ. ધણા વાલીઓ એમ માને છે કે છાત્રાલયનો શૃદ્ધપતિ ટ્યુશન માસ્તરનું કામ કરે છે એટલે પોતાના છોકરાને છાત્રાલયમાં ટ્યુશન શી ખર્ચો વગર ટ્યુશન માસ્તરનો લાભ મળે છે. ધણા શૃદ્ધપતિ પણ એમ માને છે કે પોતાના છાત્રો જે શાળામાં જાય છે તે નમૂનેદાર શાળા હોવાથી શૃદ્ધપતિએ પોને દંઈ કરવાનું હોતું નથી. ધણા શૃદ્ધપતિ મૂંઝાય છે-કામ કરવાની ધગશ તેમનામાં હોય છે, છતાં કામ ન સૂઝવાથી મૂંઝાય છે. છેવટે પોને જે બીજાં માંથી તૈયાર થયો હોય તે બીજું પોતાના છાત્રાલયમાં દાખલ કરે છે. પોને અખાડનો શોખીન હોય તો જ્યાં ત્યાં તેને અખાડની અપૂર્ણતા જ દેખાય છે અને છાત્રાલયને આદર્શ અખાડો કરી મૂકે છે. શૃદ્ધપતિ કોઈ ધર્મશુરોનો શિષ્ય હોય તો તેને છાત્રોમાં આચારબ્રતતા જ નગર પડે છે, અને સરકારી તાલીમની મજાનું જડથી સાંકળેલી સંજો પૂજારી પ્રજ્ઞાસિક્ષા છાત્રાલયમાં દાખલ કરી પોતાના શૃદ્ધપતિપણને સાર્થક બનાવે છે. કોઈ શૃદ્ધપતિ સાહિત્યનો પૂજારી હોય છે, તો આખા છાત્રાલયને સાહિત્યના રંગથી રંગી નાખવામાં જ ક્ષતિય માને છે. ખાસી ભક્ત શૃદ્ધપતિ ખાસી ધારીની ફાગની બચ્ચે પોને રાચે એવો નિશ્ચય કરી તનનોડ મહેનત તે દિશામાં કરે છે. ખરીદાને ખરો મોક્ષ માનનારો શૃદ્ધપતિ વિદ્યાર્થીઓના દિલમાં માર્ક ઉતાર

પત્ર, ઉત્તર આપવાની કળા, પરીક્ષકોને હેતુરવાની કળા, નોટો ગોખવાની કળા વગેરે પરીક્ષાનાં સાધનોથી છાત્રોને એટલા બધા તરબોળ કરી નાખે છે કે હોદ્દરા પરીક્ષાએલા બની જાય છે. આધ્યાત્મિક બળનો કોઈ ઉપાસક શુદ્ધપતિ બને એટલે યોગના પાઠો જ દરેક છાત્રને ગળે હિતરી જાય તેવી પેરત્રી તે કર્યા કરે છે. આવી રીતે કર્તવ્યનિષ્ઠ શુદ્ધપતિ પણ આડે રસ્તે હિતરી ગયા હોય છે. તો પછી છાત્રાલયમાં કરવું શું ?

મારો અનુભવ એમ દહે છે કે છાત્રાલયમાં દરેક શુભ પ્રવૃત્તિનું નિષ્પક્ષપાતપણે વાતાવરણ ઉભું કરવું એ જ શુદ્ધપતિનું કર્તવ્ય છે. પોતાના સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર છાત્રાલય દ્વારા કદિ ન જ કરવો જોઈએ. ત્યાં આ વાતની સમજ શુદ્ધપતિ રાખે છે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ બહુ સ્વાભાવિક વિકાસ મેળવે છે. ભગ્નોથી, ગીતોથી, વાયનવર્ગથી, પુસ્તક પ્રદર્શનથી, સાક્ષર જન્યંતીની ઉજવણીથી, સાક્ષરોની જીવીઓથી, પરિષદોમાં હાજરીથી છાત્રાલયમાં સાહિત્યનું વાતાવરણ ઉભું કરી શકાય. જેને તેનો રંગ ચડે તેને ચડવા દેવો. પરાણે કોઈને રંગમાં ઝંખોળવા નહિ. ઘણાં કોમી છાત્રાલયો પોતાની કોમનો જે ધર્મ મનાવો હોય તે ધર્મનું શિક્ષણ નારી વધથી બાળકોને આપી દેવાના કોડ છાત્રાલયમાં પૂરા પાડવા મમતા રાખે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે વિષયનો અતિરેક થાય છે, ઢોંગ વધે છે અને અને સમજ વગરની ઉપાસનાઓ નાના બાળકોને ત્રાસ આપે છે. પરંતુ જે એ છાત્રાલયમાં એ ચાર મોટી વયના માણસો નિયમિત કર્મકાંડ કરવા રોજ જતા હોય, આદર્શ પદ્ધતિથી તેઓ પોતાનું કામ ત્યાં કરતા હોય તો જરૂર એ છાત્રાલયમાં થોડાક હોદ્દરાની તે તરફ ઝેરણા થશે.

જે માણસને જેની ધુન હોય તે વિષયને હિતારી ન પાડવો હોય તો તેણે એ વિષયને બહુ ધરનો કરી નાખવો ન જોઈએ. માત્ર પોતાના વિષય માટે યોગ્ય વાતાવરણ ઉભું થાય તેટલી જ પ્રવૃત્તિ ઇષ્ટ ગણાય.

દેટલાક દહેશે કે શુદ્ધપતિને એકાદ વિષયનો નાદ હોય તેથી તે એ વિષયનું વાતાવરણ ઉભું કરે. પણ બધા વિષયોનું વાતાવરણ કેમ જગાડાય ? એક વાત એવી છે કે બને ત્યાં સુધી શુદ્ધપતિએ પોતાનું જે હિત હોય તે ઝટ ઝટ છાત્રોમાં ફેડી દેવાનો ઉત્સાહ દર્શાવી રાખવામાં જ તેની હુશિયારી સમાએલી છે. પોતાને આંગણે બહારના શુદ્ધધોને વખતો વખત આમંત્રણ આપી તેમની ખાસિયતને વિદ્યાર્થીઓ પાસે રજુ થાય તેવાં સંમેલનો યોજવાં જોઈએ.

એક અભિપ્રાય એવો છે કે છાત્રાસયમાં કંઈ ન થતું હોય તેના કરતાં એકાદ વિષયનો અતિરેક થાય તે સારું છે; માટે જે માણસને જેની ધુન હોય તેનો પ્રચાર કરી દેવાનું સાધન છાત્રાસય બની જતું હોય તો હરકત નથી. આ અભિપ્રાય બહુ સાચો નથી. જે છાત્રાસયમાં કંઈ થતું નહિ હોય તેના ઉત્તમ છાત્રો બહારના વાતાવરણમાંથી ધણું મેળવી લે છે; અને બહુ રસથી મેળવે છે.

એટલું જ ફરી ઉદ્દેશ્યનું પડે છે કે છાત્રાસયમાં ધુની માણસોએ પણ માત્ર વાતાવરણ ઉભું કરવા જેટલી જ પોતાના વિષય વાસ્તે લાગણી બતાવવી જોઈએ.

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

એક અનુભવ

અમારા એક મિત્ર શુદ્ધપતિને પોતાને ત્યાં રમાતી રમતો સંબંધમાં પોતાનો અનુભવ લખી મોકલવા અમે વિનંતિ કરેલી. આ વિનંતિને પરિણામે તેમણે પોતાના છાત્રાસયમાં રમાતી રમતો સંબંધમાં એક સુંદર અહેવાલ લખી મોકલ્યો છે. એ લાઇ છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષથી શુદ્ધપતિનું ઠામ કરી રહ્યા છે. તેમનો અનુભવ આપણે બધાને માટે ઉપયોગી નીવડે તેવો અમને લાગ્યો છે. આથી તેમના અનુભવ માંહેની કેટલીક વિગતો મૂકી દઈને તેમાંનો અગત્યનો ભાગ લગભગ તેમના જ શબ્દોમાં આ નીચે ઉતારીએ છીએ.

* * * *

રમતો શુદ્ધપતિના ધાર્યા પ્રમાણે હગેશો રમાડી શકાતી નથી. જે રમતનો પતન હોય તે જ રમત મહિનાઓ સુધી ચાલે. જ્યારે એ રમતમાંથી નવીનતા અને રસ આદ્યાં જાય ત્યારે એ રમત બંધ થાય અને તેનું સ્થાન બીજી કોઈ રમત લે. અમારે ત્યાં સાધારણ રીતે હુલુલુ, ખારોપાટ, જોખો, કાચર કાગડા, રીંછબાઈ, મોઘલાંડીયો વગેરે રમતો અને કુટબોલ તથા ક્રિકેટ જેવી પરદેશી રમતો જુદે જુદે વખતે રમાય છે. આટલી બહિર્દ્વાર રમતો ઉપરાંત ગંજીપો, નવકુંડી, શેનરંજ, ખલીફા, કીંગ કીંગ, ચોપાટ વગેરે આંતરદ્વાર રમતો પણ સારી રીતે રમાય છે. આમાં ગંજીપો પ્રધાન સ્થાન ભોગવે છે. જે રમતોમાં બહારનો લાખડો અને બ્યવસ્થા વધારે હોય છે તે રમત જુવાન વિદ્યાર્થીઓને વધારે ગમે છે એવો અમારો અનુભવ છે. દાખલા તરીકે વિદ્યાર્થીઓ ક્રિકેટ રમવા સૌથી વધારે પ્રેમીય છે. આ રમતમાં

ઉપર કહ્યું તેમ વ્યવસ્થા સાથે બહારનો આડંબર વધારે હોય છે. કુટુંબોલનું પણ તેમ જ. રમતમાં રસ લાંબા વખત સુધી જળવાઈ રહેવા માટે વ્યવસ્થા અત્યંત જરૂરી છે.

આ વિચાર ઉપરથી એક બીજો અગત્યનો વિચાર સૂઝે છે અને તે આપણી દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત કરી નાખવાનો. રમતોને જો આપણે વિદ્યાર્થીના શરીરવિકાસનું મુખ્ય સાધન ગણતા હોઈએ તો આજે રમાતી બધી રમતો બરાબર વ્યવસ્થિત થવી ઘટે છે.

આણુ સત્રમાં અમારે લાંબુ દુરુતથી શરૂઆત થઈ હતી. વચ્ચે ખારો-પાટ અને કુટુંબોલ ડોહિયું કરી ગયા ! હમણાં વળી એ ત્રણેનું, રથાન 'ઘોડી ઘોડી' ની રમતે લેવા માંડી છે. આ રમતની પાછળ મને એક વખત જાતીય વિકૃતિની ગંધ આવી જવાથી તેનું જોર નરમ પાડી દીધું છે. પરંતુ એનું પરિણામ વળી એ આવ્યું છે કે જે ચાર મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાંડોશી છાત્રાલયમાં જઈને ક્રિકેટ રમવા લાગ્યા છે ! અમારો ઇરાદો દેશી રમતોને વધારે ઉત્તેજિત કરવાનો છે તેથી આ સ્થિતિથી, અમે ચોંક્યા છીએ અને બહુ જ ચોડા વખતમાં દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત બનાવી દેવા પાછળ અમારાથી બનતું બધું કરવાના વિચાર ઉપર આવ્યા છીએ.

આપણી દેશી રમતોમાં હું ગેડીદડોને પ્રધાન રથાને મૂકું છું અને બીજે નંબરે ઝોઝોને તૂકું છું. આ બન્ને રમતોમાં ખૂબ કસરત સાથે આનંદ પણ મળે છે; હક્કન ચલન તો ખૂબ જ થાય અને રમતોર રમત ચાલે. આજે અમારે ત્યાં ગેડીદડો ખૂબ આકર્ષક બન્યો છે; જો કે પૂરતી ગેડીઓના અભાવે બધા જ તેનો લાલ નથી લઈ શકતા. આ ગેડીદડો જો કાંઈ રીતે વ્યવસ્થિત અને 'સાધનસંપન્ન' થાય તો ક્રિકેટ કરતાં પણ વધારે રસ જામે એમ અમારી ચોક્કસ માન્યતા છે.

ફેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ એવા હોય છે કે જેઓ અમુક રમત હોય તો જ રમે. ફેટલાક વળી કદિ રમે જ નહિ પરંતુ મહેનતનું બીજું કામ ખૂબ કરે. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એવા છે કે જે ગંજીપાની રમતથી ધરાતા જ નથી. એક વિદ્યાર્થી તો એવો છે કે જે એક દિવસ પણ રમત વિના ન ચલાવી શકે. આવા બધાં દાખલાઓને ઝીણવટથી અવલોક્તિ તેના આંકડા બેગા કરવામાં આવે તો રમતના વિષય ઉપર ઘણું અજવાળું પડે તેવો અમારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

અમારે ત્યાં ગંજીવો વધારે રમાય છે તેનો વિચાર કરતાં અમને એમ લાગ્યું છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ તરફ ઓછી રુચિ છે તેઓ જ વખત ગાળવા માટે આ રમત રમે છે. પછીથી તેનો દરામચક્રો લાગે છે એટલે છોડી શકતા નથી. આ વિદ્યાર્થીઓને વાંચવા અથવા તો એવી કોઈ બુદ્ધિની રમત તરફ વાળી શકાય તો ગંજીવાની રમતની અતિશયતા જરૂર અટકી પડે. આ ઉપરથી એમ ન સમજશો કે આંતર દ્વાર રમતો સામે અમારો વિરોધ છે. કહેવાનો આશય તો એવો છે કે વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે જ્યારે નવરા પડે ત્યારે ત્યારે ગંજીવો જ ટીપ્પા કરે તે કોઈ રીતે ઇષ્ટ નથી. જે રમત રમવાનો વખત રહેતો જ હોય તો ખીજાઓને હરકત ન પડે એ તેવી રીતે બહિર દ્વાર રમતો લેવે રમે.

ફેટકીએક વખત રમતો માટેનું વાતવરણ હોય, રમત માટેની પૂરેપૂરી અનુકૂળતા હોય છતાંએ રમતો બરાબર ખીલે નહિ તેવું પણ બને. આનાં કારણોમાં મને એ જણાયું છે કે ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ થોડા ઘણા પાંગળા ખતી ગયા હોય છે. શૂદ્ધપતિ બધો વખત હાજર ન હોય તો રમત ચાલે જ નહિ; એટલું જ નહિ પરંતુ રમત ચાલુ થયા પછી તુરંત જ ભાંગી પડે. આવી પંચિયતિ ધીમે ધીમે દૂર કરવી જોઈએ. શૂદ્ધપતિ વગર ચાલે જ નહિ એ સ્થિતિ પણ ન ચલાવી લેવા જેવી છે. એક વખત વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર રીતે રમતા થઈ જાય એટલું કરી લેવું અને પછી શૂદ્ધપતિએ એક સાથે પાંચ સાત રમતો યોજવી. કંઈ રમત ક્યાં રમાશે તેની દરેકજા અથવા અકવાડિયા માટે જાહેરાત કરવી અને જોવું કે કંઈ રમત વધારે આકર્ષક છે. ખીજે અકવાડિયે આકર્ષણ વગરની રમતો બાદ કરી બાકીની રમતો તરફ વિદ્યાર્થીઓને વાળવા.

x

x

x

x

છાત્રાસયની વિધિવિધ પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં અનુભવમાંથી નીતરતા અહેસાસો મોક્ષવા માટે અમે તમામ શૂદ્ધપતિ લાઇઓને વિનંતિ કરી ચૂક્યા છીએ. ફરીથી પણ એ જ વિનંતિ કરીએ છીએ કે એવાં અનુભવ નવનીતો અમને મળે તો ઘણાના લાભ માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. અને 'છાત્રાસય' માસિક પણ વ્યવહારે આગતમાં કંઈક કરી શકે તેટલો સંતોષ મેળવી શકે.

આટલું રોજ કરીએ

- ૧ આપણા વિદ્યાર્થીઓએ દાંત બરાબર સાફ કર્યો છે ?
- ૨ આપણો વિદ્યાર્થી ઘસીને નહાયો છે ?
- ૩ આપણા વિદ્યાર્થીએ શાળાના પાક તૈયાર કર્યા છે ?
- ૪ આપણો વિદ્યાર્થી ચાંચીચાંચીને ખાય છે ?
- ૫ આપણો વિદ્યાર્થી વખતસર શાળાએ પહોંચે છે ?
- ૬ શાળામાં ક્ષત્ર જવાની તમામ વસ્તુઓ આપણો વિદ્યાર્થી ક્ષત્ર જાય છે ?
- ૭ આપણા વિદ્યાર્થીનો કપાટ, બેંક વગેરે સ્વચ્છ અને મુગ્ધવરિયત છે ?
- ૮ આપણા વિદ્યાર્થીની શાળાની વર્તણૂક બરાબર છે ?
- ૯ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીના શિક્ષકોને મળીએ છીએ ?
- ૧૦ શાળા પૂરી થયા પછી બરાબર વખતસર આપણા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાસયમાં આવી જાય છે ?

- ૧૧ રમતો વ્યવસ્થિત થઈ છે ?
- ૧૨ જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને રમત રમવાનો અવકાશ મળે છે ?
- ૧૩ શત્રિભોજનમાં અનિશ્ચયતા થાય છે ?
- ૧૪ શત્રિપ્રવૃત્તિની તેમના વિદ્યાર્થીને પોષક તેથી યોગ્યતા થઈ છે ?
- ૧૫ આપણા વિદ્યાર્થીઓએ આખા દિવસ દરમિયાન પોતાના શરીરને યોગ્ય વ્યાયામ આપ્યો છે ?
- ૧૬ આખા દિવસ દરમિયાન તેમણે કંઈ સ્વચ્છપોષક પ્રવૃત્તિ કરી છે ?
- ૧૭ આપણા વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર કેવી કેવી વાતો કરે છે ?
- ૧૮ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કેવાં કેવાં પુસ્તકો વાંચે છે ?
- ૧૯ આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં શરીર, હૃદય અને મનને યોગ્ય પોષણ મળે તેવાં વિધિવિધ સાધનો આપણે વસાવ્યાં છે ?

હાથાથ.

ત્યારે એ સજ્જ નહિ ?

મગન: “ અત્યા ઠોડું ! તું ‘છાત્રાસય’ નિયમિત વાંચે છે કે ? શોડક માત્ર પહેલાંના એક અંકમાં સમ્પૂર્ણ છે કે આખમમાંથી સજ્જનો મદતર જીવિદ્યાર થવો જોઈએ, કોઈ પણ સ્ત્રીના બાલ વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ મહારતી સજ્જ કરવી એ પાપુપણીની નિશાની છે.”

છાત્રુ: “એ તો લખવાનું, મગન! મને એકેય છાત્રાલય ખતાવીશ કે જ્યાં કોઇ પણ કારણસર કોઇ પણ પ્રકારની સજ્જ ન થતી હોય?”

મગન: “મેં એવાં છાત્રાલયો વિષે સાંભળ્યું છે પરંતુ જાતે જોયાં નથી.”

છાત્રુ: “હીક. તું શું માને છે? છાત્રાલયમાં એક વા ખીજ પ્રકારની સજ્જ સિવાય આવી શકે કે કેમ?”

મગન: “મને તો ખાતરી છે કે જો હું ગૃહપતિ હોઉં તો કોઇ પણ સંજોગોમાં કોઇ પણ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા ન કરું.”

છાત્રુ: “હીક. ત્યારે તું જાણતો તો હોઈશ કે આપણા ગૃહપતિ એક માસની રજા ઉપર જવાના છે. તેમણે આપણુ બધાને તે દિવસે સામાન્ય સભામાં કહ્યું કે ‘તમારામાંથી એક જણને તમે મારી જગ્યાએ ગૃહપતિ નીમજો, અને હું પાછો આવું ત્યાં સુધી આશ્રમનો વહીવટ જરાયર ચલાવજો.’ તમે તો સજ્જની વિરુદ્ધ છો એટલે વિદ્યાર્થીઓ તમને જ મત આપી ચૂંટશે. કેમ, ગૃહપતિપદ સ્વીકારશોને?”

મગન: “આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ મત આપી મને ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટશે તો હું શું કામ ના પાડીશ? મારા હવાઇ કિલ્લાઓ કેટલે અંશે હું પૃથ્વી ઉપર ઉતારી શકું છું એનું પણ માપ કાઢવાની મને તો ઉલટી તક મળશે.”

છાત્રુ: “ત્યારે જો તારે ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટાવું હોય તો અમે બધા વિદ્યાર્થીઓ મળી એક પ્રભાવશી કાઢી લાવીએ અને તને પૃથ્વીએ જેથી ખીજ વિદ્યાર્થીઓ પણ તારા વિચાર જાણે. અને ચૂંટણી વખતે મત આપવામાં માર્ગદર્શક થાય.”

મગન: “હાલે. આજ સાંજે વિદ્યાર્થીઓની સામાન્ય સભા રાખો.”

(સાંજે વિદ્યાર્થીઓની સભા ભરાય છે.)

છાત્રુ: “ભાઈઓ! તમે બધા જાણતા તો હશે જ કે આપણા ગૃહપતિજી એક માસની રજા લઈ પરગામ જવાના છે. આપણા આશ્રમ ચલાવવાની જવાબદારી હવે આપણે સિર છે. આશ્રમના નિયમો અને વ્યવસ્થા જાળવવા આપણે કોઈ વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ તો જોઈશે જ. પણ કોઈ વિદ્યાર્થીને ચૂંટી આપણે તેને ગૃહપતિના સ્થાને જોડાડીએ તે પહેલાં અમુક ખાખતો સંબંધી તે શા વિચારો કરાવે છે તે જો જાણી લઈએ તો તેના

રાજ્ય હેઠળ આપણે કેટલા સુખી થઈશું તેની કંઈક કલ્પના આવે, અને તે ભાઈને મત આપવામાં પણ સરલતા થાય.”

શાંતિ: “ભાઈ હોદ્દા, તમારું કહેવું બરોબર છે. હું ભાઈ મગનનું નામ સૂચવું છું. આપણે વાગા ફરતી આશ્રમ સંબંધી તેમને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીએ.”

ભાલચંદ્ર: “રોશને જઈ લાજીઆં ખાવાની વા હોટેલમાં જઈ મ્હા પીવાની આશ્રમમાં મનાઈ છે. કોઈ વિદ્યાર્થી આશ્રમના આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરી મ્હા પી આવે વા લાજીઆં ખાઈ આવે, અને એ ચાર વખત તેને તેમ નહિ ફરવાની સૂચના આપ્યા છતાંય તે તેમ ક્યાં જ ફરે તો તમે તેને માટે શા ઉપાય યોજશો ?”

મગન: “પ્રથમ તો હું એ વિદ્યાર્થી કેવો છે—સરલ હૃદયનો કે કુટિલતાવાળો તે જોઉં. જો સરલ હૃદયનો હોય તો તો મને ખાતરી જ છે કે શીખામણથી અને વારંવાર સૂચનાઓ આપવાથી ઠેકાણે આવી જ જાય. જો કુટિલતાવાળો હોય તો એ ચાર વખત તેને સૂચનાઓ આપું, ધમકીઓ આપું અને છતાંય એ લત ન છોડે તો હું એને કંઈક શારીરિક કામ કરવાનું સોંપું. એના વાલી તરફથી એને દાખ રહેતો હોય તો વાલીને જણાવું અને વાલી તરફથી એના ઉપર દયાળુ લાવું. પૈસાના દંડની એને અસર થાય એમ લાગે તો પૈસાનો દંડ કરું. કપડાની અસર થાય એમ લાગે તો કડક શબ્દોમાં કપડા આપું. અને આવી રીતે મને જે જે ઉપાયો સૂઝે તે બધા તેની ઉપર અજમાવું. છતાં છેવટે હું એના વર્તનમાં કંઈ પણ ફેરફાર ન કરી શકું તો તેના વાલીને સોંપી દઈ આશ્રમને એનાથી મુક્ત કરું.”

ડાહ્યાભાઈ: “ઉકવાનો ઘંટ વાગતાં ન ઉકતા અને કસરત કરવામાં અનિયમિત રહેતા વિદ્યાર્થીઓને માટે તમે શાં પગલાં લ્યો ?”

મગન: “નિયમિત ન ઉકતા વિદ્યાર્થીઓનું મોઝા ઉકવાનું કારણ જોઉં. અસ્વસ્થ પ્રકૃતિને લઈને નિયમિત ન ઉકનારને કહું કે પ્રકૃતિ સ્વસ્થ થયે તમે નિયમિત ચશો જ એવો મને વિશ્વાસ છે. આગસને લઈને નિયમિત ન ઉકનારને સૂચવી દઉં કે આવા પ્રકારની તમારી અનિયમિતતા નહિ ચાલી શકે. છતાંય જે નિયમિત ન ઉકે તેમને મોઝા ઉકવામાં જેટલી મળતી હોય તેથી નેમના શરીરને કંઈક વિરોધ તણીક પડે તેવું કામ સોંપું. કસરતમાં નિયમિત હાજર નહિ રહેનારને સંઘમાં જેટલી કસરત કરાવાની હોય તેથી જેટલા પ્રમાણમાં વિશ્રામ કરાવું કે કસરતમાં હાજર નહિ રહેવાનો તેમનો હેતુ ખર ન આવે.”

વસંત: “ કોઈ વિદ્યાર્થીએ ચોરી કરી હોય અને બહુ બહુ સમજાવ્યા છતાં તે કશું ન કરે તો તમે શો ઇલાજ કરો ? ”

મગન: “ નીતિ ઉપર અસરકારક ભાષણ આપું. યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ રચું. છતાંય ન માને તો ફોજદારી નીતિને અમલમાં મૂકું. ”

નાગજીભાઈ: “ આશ્રમના પુસ્તકાલયની ચોપડી કોઈ વિદ્યાર્થી લઈ ગયો હોય અને તે બેદરકારીથી ફાડી નાખે; અને પુસ્તકાલયના મંત્રી તમારી પાસે આવી પુસ્તકની ફરીઆદ કરે તો તમે તેને માટે શું કરો ? ”

મગન: “ તે વિદ્યાર્થીને પોતાના ખર્ચે ચોપડી સમી કરાવવાનું અથવા નવી લાવી દેવાનું હશે. ”

હોદ્દા: “ કોઈ વિદ્યાર્થી નિયમિત શાળામાં અભ્યાસ કરવા ન જતો હોય અને ઓરડીમાં પંડી રહેતો હોય અથવા બીજી આડી અવળી જગ્યાએ રખડતો ફરતો હોય તો એને માટે તમે શા ઉપચાર આદરો ? ”

મગન: “ એવા વિદ્યાર્થીને હું સાફ સાફ ટહી દઉં કે અમારો આશ્રમ સોંધા રોટલા અને એશઆરામ પૂરો પાડવાનું સ્થાન નથી. તમારી પ્રવૃત્તિ માત્ર સોંધા રોટલા અને નિષ્કંટકષણે સુખચેન ભોગવવા તરફ છે, એટલે હું તો અહીં રહી નિયમિત વિદ્યાભ્યાસ કરો અથવા આશ્રમ બહારની વિશાળ દુનિયામાં જઈ મોજશોખ ઉડાવો. ”

રામજીભાઈ: “ અનેક વાર સૂચનાઓ આપ્યા છતાં આશ્રમના નિયમની વિરુદ્ધ જઈ છૂટથી વધારે પૈસા જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પાસે રાખે તેમને શું કરો ? ”

મગન: “ તેવા વિદ્યાર્થીઓને બોલાવી પોતાની પાસે વધારે પૈસા રાખવનાં કારણ પૂછું. અસંતોષકારક ખુલાસાવાળાના પૈસા જપ્ત કરી તેને આશ્રમની મીલકત બનાવી દઉં. ”

રાવજીભાઈ: “ બધાએ કરવાનાં આશ્રમનાં કામેમાં હરામખોરી કરી હાજર ન રહે તેવા વિદ્યાર્થીઓ માટે શા પગલાં હશે ? ”

મગન: “ એવા વિદ્યાર્થીઓની હરામખોરી હું ઉઘાડી પાડું અને ફરીથી એવી હરામખોરીને પોપણ ન મળે એટલા માટે એવા વિદ્યાર્થીઓને બીજાઓના દરતાં બે ગણું કામ સોંપું. ”

માધુભાઈ: “ ન્હાવા માટે એક વા બે આલ્મી ગરમ પાણીની વાપ.

રવી એવો નિયમ આપણે કર્યો હોય છતાં શિષ્યાળામાં વહેલા હડી ન્હાનાર કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એ ને બદલે બાર ગરમ પાણીની ડોલો વાપરે તો તે વિદ્યાર્થીઓની તમે શી ગતિ કરો ? ”

મગન: “ હક ઉપરાંત જેટલા વધારે ગરમ પાણીનો એમણે અપચ્ચ કર્યો હોય તેટલું પાણી તો પ્રથમ હું તેમની પાસે ફૂવામાંથી કઢાવું. બળતણનું જે ગુકશાન આશ્રમને માથે પડ્યું હોય તે આશ્રમનું કામ સોંપી વસુલ કરું. ”

મોહનભાઈ: “ આશ્રમનું વાતાવરણ બગાડતો હોય તેવા ભાઈની શી વ્યવસ્થા કરો ? ”

મગન: “ વાતાવરણ બગાડવાનો રોગ જો તેનામાં ધર ઘાલી ગમી ગયો હોય અને મારે મારે અસાધ્ય જ થઈ ગયો હોય તો તેને આશ્રમના વાતાવરણની બહાર મૂકી દઉં. ”

મોહનભાઈ: “ તમારા એકેએક જવાબમાં મને તો શિક્ષા દેખાય છે. વાફપદ લોકો ‘ આ તમને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. ’ એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેતા નથી એટલું જ. પણ પરિણામે તો બહુંચ એટલું એક. કુટિલતાવાળા વિદ્યાર્થીને આશ્રમમાંથી ડિસમીસ કરો, કસરતમાં નિયમિત હાજર નહિ રહેનારની પાસે કસરત કરવો, ચોરી ન માનનારને ચાલમા રતનનો પરિચય કરાવો, આશ્રમનું પુસ્તક ખોલ નાખ્યું હોય વા ફાડી નાખ્યું હોય તો તેની પાસે પુસ્તકની કિંમત લ્યો, શાળામાં નિયમિત અભ્યાસ કરવા ન જતો હોય અને ઓરડામાં પડી રહેતો હોય તેને વિશાળ દુનિયા બતાવો, વધારે પેસા પોને રાખતો હોય તેના જોત કરી આશ્રમની મીલકત બનાવી દો, કામ કરવામાં હરામખોરી કરનાર પાસે બમણું કામ કરાવો, એ ને બદલે બાર ડોલો વાપરે તો ફૂવામાંથી પાણી ખેંચાવો અને આશ્રમનું વાતાવરણ બગાડતો હોય તો તેને આશ્રમના વાતાવરણની બહારની હવા લેવા મોકલી આપો તો પછી તમારી વ્યવસ્થામાં સ્વતંત્રતાને સ્થાન ક્યાં રહ્યું ? એક નહિ તો બીજા સ્વરૂપમાં સજા તો રહી તે રહી જ ! ”

મગન: “ ત્યારે તમે બધા એમ માનો છો કે સ્વરાજ્ય એટલે ચોરને ચોરી કરવાની, રખડેલને ભજવ્યાં ખાવાની કે મ્હા પીવાની, હરામખોરને હુઆઈ કરવાની અને વાતાવરણ બગાડનારને વાતાવરણ બગાડવાની અનુકૂળતા કરી આપનારું તંત્ર ? સ્વચ્છંદ્યી વર્તણું એનું નામ સ્વરાજ્ય ન હોય. સ્વરાજ્યમાં તો નિયમનું બરોબર પાલન કરવું પડે, મંચમ કેળવવો

પડે, સહિષ્ણુ થવું જોઈએ, હક્કને માટે મારામારી-કરવાને બદલે બીજાને ઉપયોગી થવા હરિદર્શ કરવી જોઈએ. આ બધું કરવા જે તમે તૈયાર ન હો તો મહેરબાની કરી મને તમે ગૃહપતિ તરીકે ચૂંટશો નહિ. ”

શ્રીમન: “ ત્યારે હું મનુનું નામ સ્વયં છું. ”

ધર્મરત્ના: “ લગભગ અગીઆર વાગ્યા છે એટલે આવતી કાલે બપોરે ફરીથી સભા ભરવાનું રાખીએ તો સારું. ”

બધા: “ બરાબર છે. આવતી કાલે રાખો. આજે કશું નક્કી નહિ થઈ શકે. ”

દોહડુ: “ આવતી કાલે રવિવારે બપોરે જમ્યા પછીથી બાર વાગે સામાન્ય સભા મળશે. સર્વને હાજર રહેવા રિનિતિ છે. ”

વિદ્યાર્થીઆશ્રમ
ચોતર એન્જીકેશન સોસાયટી
આણંદ

}

રામભાઈ પટેલ
ગૃહપતિ

આપણા ઉત્સવો

દરેક છાત્રાસયમાં કોઈ ને કોઈ ઉત્સવ ઉજવવાની પ્રથા તો હોય જ છે. આવા ઉત્સવોની ઉજવણીમાં મનોરંજક કાર્યક્રમો ગોઠવવા એ હમણાં હમણાં સર્વમાન્ય થતું જાય છે. જુવાન વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા જોતાં પોતાના મનને વધારેમાં વધારે આનંદ મળે અને સાથે સાથે ઉત્સવદિનના હેતુને પણ પોષે તેવો કાર્યક્રમ ગોઠવવા તરફ તેમનું વધારે વલણ હોય તે સ્વાભાવિક છે. આવા ઉત્સવદિનોની ઉજવણીમાં આપણે ગૃહપતિઓ પણ ખૂબ રસ લઈએ છીએ; અને હવે તો આપણે જવાબદાર તંત્રના હિમાયતીઓ છીએ તેથી વિદ્યાર્થીઓની યોજનામાં ઓછામાં ઓછી દખલ કરીએ છીએ.

પરંતુ આપણા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં આપણે વધારે બહિર્મુખ હોઈએ જ અને છીએ તે હકીકત છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓનો પ્રધાન સૂર આત્મરંજન હોય છે. એ રંજન માટેની ઉભી દરેલી જગ્યામાં થોડો ધણો ગોટાળો, થોડો ધણો જૂલો કે થોડો ધણો અનિયમિતતાઓ તેમને બહુ નથી સાક્ષતી હોતી; પરંતુ આપણી દૃષ્ટિનું પ્રધાન લક્ષ મનરંજન કરતાં અવરિચિત ગોઠવણ અને નિયમિતતા હોય છે. આથી તેમના જવાબદાર તંત્રમાં જાણે અમલો પણ આપણાથી દખલગિરી રહી જાય છે તે આપણે સ્વીકારીએ છીએ.

આ તો થઈ આપણી અને આપણા વિદ્યાર્થીઓની વાત. પણ આવા ઉત્સવના કાર્યક્રમોમાં આપણા હાગતા વળગતાઓને, આપણા કાર્યમાં રસ

ધરાવનારાઓને અને અન્ય સંભાવિત હાઈબ્રિડોને લાગ લેવા માટે નોતરનાનું આપણને દિલ યથા જાય છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આપણી તેરી ઇન્જાન માન આપે તે સદજ હોય છે અને તેમને પણ પોનાનું કામ ખીજા જુએ અને આત્મરંજન સાથે પરરંજન પણ અને તેરી અભિલાષાઓ હોય છે. આથી આપણા ઉત્સવના દિવસોમાં આપણે પણ સંસ્થાના મિત્રોને નોતરીએ છીએ અને વિદ્યાર્થીઓ પણ તેને સત્કારે છે.

જે ધડીએ આપણી અને આપણા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ત્રીજી દષ્ટિ આવી પડે છે તે વખતે આપણું લક્ષ સહેજે જ ત્રીજી દષ્ટિ તરફ વળે છે, અને વિદ્યાર્થીઓની નજર પણ ઇન્જાએ અનિચ્છાએ આપણે તે તરફ જ વાળીએ છીએ. આપણે મોટેરાંઓ મોટે ભાગે બહિર્મુખ હોઈએ છીએ તેમ સ્વીકારવામાં દશી અડચણ ન હોય. આપણા વિદ્યાર્થીઓ બહિર્મુખ ન અને તેના બધા પ્રયત્નો ફરી છૂટવામાંથી આપણે પાછા પડતા નથી; પરંતુ સામાજિક દષ્ટિ આપણને વારંવાર બૂલ્યાપ ખવરાવી દે છે અને બહુ જ જાગ્રત ન હોઈએ તો આપણા વિદ્યાર્થીઓને પણ આપણે જાણે અજાણે બહિર્મુખતા તરફ ધમ્મડી જઈએ છીએ. આપણા ઉત્સવોમાં વધારે પડતો ભપકા, વધારે પડતો ડોળ, ખીજાઓ શું કહેશે તેની વધારે પડતી ચીવટ વગેરે જ્યાં જ્યાં આપણને નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં આવી બહિર્મુખતા પ્રવેશી ચૂકી છે એમ ચોક્કસ માનવું.

આપણા ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓના રંજન અર્થે, ઉત્સવોના પોષક વાતાવરણ કાળે અને જીવનની જુદા જુદા પ્રકારની તાકીમ માટે શક થયા. તે ઉત્સવોમાં આપણી શૃંખલિતોની મોટેરા તરીકેની દષ્ટિ લગી અને તેમાં ચોક્કસાઈ, અવરથા અને ગોઠવણ ભળ્યાં; પછી આપણા મિત્રોની હાજરીએ તેમાં થોડી ઘણી બહિર્મુખતા આણી. હેવટે બહારથી જેવા આવનારાઓની ખારી માડી દીકાઓ ઉભી થાય છે ત્યારે પછી આપણા ઉત્સવોમાં પરરંજનનું અજાણામણું તત્ત્વ ઉમેરાય છે. આ પરરંજનનું તત્ત્વ માણસને આત્મતિક બહિર્મુખ બનાવી મૂકવામાં ખૂબ મદદ કરે છે. પછી તો આપણા ઉત્સવોની પાછળ પ્રધાન દષ્ટિ જ પરરંજન બની જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સવો ઉજવે અને એ ઉજવણીથી સ્વાત્માનંદ મેળવે અને તેમાંથી આપણે તેમ જ ખીજાઓ પણ આનંદ મેળવીએ તેમાં કશો જ વાધો ન હોય. વળી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ઉત્સવોમાંથી વધારે ઉંચા પ્રકારનો આનંદ મેળવી શકે તેટલા માટે તેમની ઉજવણીમાં આપણે દષ્ટિ આપીએ, તેમાં

પણ કશો વાંધો નહિ. તેવા ઉત્સવોના આપણા અને આપણા વિદ્યાર્થીઓના આનંદમાં બીજા સ્નેહીઓ પણ ભાગીદાર અને તેમાં પણ કશો જ વાંધો ન હોય. પરંતુ જ્યારે એ ઉત્સવોની ઉજવણી પાછળ પરરંજનની ખાસ દૃષ્ટિ જ પ્રધાનપણે ઉભી થઈ જાય ત્યારે તો આપણે ચોક્કસ બોધ્યો.

આટલા મોટે આપણે શુદ્ધપતિઓએ એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલાની તથા સંસ્થાના સાગતા વળગતાઓમાં સમગ્રની દેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે કે ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓના છે, ઉત્સવો વિદ્યાર્થીઓની તાલીમ માટે છે, ઉત્સવો મોટે ભાગે આત્મરંજનાર્થે થએલા છે. એવા ઉત્સવોમાં મોટાઓની દંબલગિરી અનાવશ્યક છે એટલું જ નહિ પરંતુ ખોટું આક્રમણ કરનારી છે. આત્મરંજનનો હેતુ જરાજર સચવાવા દઈશું તો તેમાંથી જ ઉત્સવોના આદર્શો જળવચ્ચની શુદ્ધ દૃષ્ટિ વિદ્યાર્થીઓમાં ઉદયશે અને એ આદર્શોને જળવચ્ચમાં તેઓ રસ લેતા થશે.

હવેબાધ.

મારે કામ છે

[કનુ અને રમુ અનુક્રમે ૧૧ અને ૧૩ વર્ષના બે બાળકો છે. જાત્રાસયમાં આવ્યાને તેમને બે માસ થયા છે. જાત્રાસયના શુદ્ધપતિ હરજીવનભાઈ છે. બાળકોના માળાપ બનવાની તેમને હોંશ છે.]

કનુ: “ રમુભાઈ, મને અત્યારે કંઈ વાંચવાનું સજીવું નથી. ચાલને આપણે ગંજીપે, રમીએ. ”

રમુ: “ મનેય કંઈ કામ કરવું ગમતું નથી. પણ ગંજીપે રમવાને બદલે ચાલ આપણે મીકનોમાંથી સુંદર રમકડાં બનાવીએ. ”

કનુ: “ ભલે, મને તો એ પણ ગમે છે. ”

રમુ: (મીકનો સહ આવે છે.) “ જોલ તો કનુ, શું બનાવશું ? ”

કનુ: “ પવનચક્કી બનાવીએ. ”

રમુ: “ ના, ના. મોટરકાર બનાવીએ. ”

કનુ: “ તો તો પછી એરોપ્લેન જ બનાવીએ નહિ ? ”

રમુ: “ ભલે ત્યારે, ચાલ એરોપ્લેન બનાવીએ. ”

(મીકનોની પટ્ટીઓ, રકુ, ગરેડી વગેરે પેટીમાંથી બહાર કાઢે છે અને ગોઠવણ શરૂ કરે છે.)

રમુ: “ તું એ પટ્ટી ત્યાં ન મૂક. એરોપ્લેનની પાંખો બનાવવામાં પછી ખૂટશે. ”

કનુ: “ ખૂટે શાની? આ રહી બીજી. અહીં નીચે તો એ જોઇએ જ ને!”

રમુ: “ જોજો પછી ખૂટે તો હું બધું ફરીથી વીંખવાનો નથી.”

કનુ: “ ભલે, નહિ વીંખતો. મારી ખાતરી છે કે નહિ જ ખૂટે.”

(એમ ગમ્મત કરતાં, વાનો કરતાં અને ગોડવડાં ગોડવડાં એરોપ્લેન તૈયાર કરે છે.)

કનુ: “ રમુ, આ એરોપ્લેન સાચું છે કે નહિ તેની હવે આપણે ખાતરી કરવી જ જોઇએ.”

રમુ: “ તો આજ બાપ (ગૃહપતિને બધા ‘બાપ’ કહેતા) પાસે. તેમને બોલાવી લાવીએ અને આપણું એરોપ્લેન બતાવીએ.”

કનુ: “ એ ફીક છે. ચાલો બોલાવી લાવીએ.”

(કનુ અને રમુ ગૃહપતિની ઓફિસમાં જાય છે. હરજીવનબાપ કંઈક વિચારમાં બેસે છે.)

રમુ: “ બાપ બાપ, અમારી સાથે ચાલો તો.”

(હરજીવનબાપ કનુ બોલતા નથી પણ સામું જોઇ રહે છે.)

કનુ: (હસીને) “ અમે એરોપ્લેન આણ્યું છે. ચાલો તો જોવા.”

ગૃહપતિ: (સહેજ કંટાળાથી) “ એરોપ્લેન વળી ક્યાંથી લાવ્યા? હમણાં જાઓ. હું કામમાં છું.”

કનુ: (નિર્દોષતાથી) “ ક્યાં કામમાં છો વળી? તમે તો નવરો બેસ છો. અમારા એરોપ્લેનને..... ”

ગૃહપતિ: (ચીઝાઇને અને ડોળા ટાઢીને) “ હું નવરો છું લુઆ! તને શી ખબર કે હું કેવા કામમાં છું તે? જાઓ, ચાલ્યા જાઓ. હું બીજા કામ નવરો નથી. મારાથી નહિ આવી શકાય. મારે કામ છે.”

*

*

*

(લલિત અને શાંતિ અનુક્રમે ૧૬ અને ૧૭ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ છે. તે જ છાત્રાલયમાં ભણે છે. હરજીવનબાપ ગૃહપતિને મોટી ઉંમરના લુવાન વિદ્યાર્થીઓના મિત્ર બનીને લુવાની માણુવા સલાહવાનો પણ શોખ છે.)

લલિત: “ શાંતિ, આજે રાત્રિપ્રવૃત્તિમાં શું છે?”

શાંતિ: “ બાપ કહેતા હતા કે કશું ગોડવાયું નથી માટે સૌ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શોખનું કંઈ કંઈ વાંચે. પોને હાજર રહેજે.”

લલિત: “ મારો એવો ઇરાદો છે કે આજે કંઈ જ ન હોય તો ‘સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ’ એ વિષય ઉપર અંદર અંદર ચર્ચા રાખીએ.

ભાઈ હાજર રહે અને પાછળથી સાચું માર્ગદર્શન કરાવે. ”

શાંતિ : “ તારો વિચાર તો સારો છે; પણ આપણે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને પૂછવું તો બેઠકોએ ને ? ”

લક્ષિત : “ લે હું હમણાં જ પૂછી આવું. ”

(લક્ષિત પોતાના નિવાસગૃહના જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને પૂછવા જાય છે અને સંમતિ લઈને પાછો ફરે છે.)

શાંતિ : “ કેમ શું થયું ? ”

લક્ષિત : “ જ્યાં જ સંમત છે. ”

શાંતિ : “ પહેલાં શરૂ કાણ કરશે ? ”

લક્ષિત : “ હું જ ફરીયાદ અને પછી તું મારી પાછળ બોલજો. શરૂ કરવાની જ મુશ્કેલી. પછી તો જ્યાં ટપોટપ બોલવા માંડશે. ”

શાંતિ : “ તો ચાલ તારે હવે ભાઈ પાસે. ભાઈને કહી આવીએ કે વખતસર હાજર રહે. ”

લક્ષિત : “ પણ ભાઈ હાજર રહી શકશે ? તેમને કંઈ કામ નહિ હોય ? ”

શાંતિ : “ અરે કામ હશે તો પણ જ્યાં રાખશે. ભાઈને તો આવે જ શોખ છે. ”

લક્ષિત : “ ચાલ તારે. ”

(લક્ષિત અને શાંતિ ગૃહપતિ પાસે જાય છે. ગૃહપતિ પોતાના ઘરના હિંડીના ઉપર તાળાં આવેલાં છાપાં પડ્યા પડ્યા વાંચે છે.)

શાંતિ : “ ભાઈ, ભાઈ, ચાલો. ”

ગૃહપતિ : (છાપાંમાંથી ઉઠ્યું મોં ફરીને) “ ક્યાં વળી ? ”

શાંતિ : “ અમારા નિવાસગૃહમાં. ”

ગૃહપતિ : “ આજે ગતિપ્રવૃત્તિ નથી રાખી તે ખબર નથી ? જાઓ તમારા મંત્રીને મળો. જ્યાં પોતપોતાને મન પડે કંઈક વાંચવાનું છે, અને તેની નોંધ રાખવાની છે. આ એક રસિક લેખ પૂરો વાંચીને હમણાં જ હું આવું છું. ”

લક્ષિત : “ પણ ભાઈ, અમે તો નાનકડી સ્ત્રીઓ ગોઠી છે. ”

શાંતિ : “ અને વિષય રાખ્યો છે ‘ સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ. ’ ”

ગૃહપતિ : “ (સહેજ ખીજાઈને) કોના કહેવાથી તમે પ્રોગ્રામ ફેરવ્યો ? ”

લક્ષિત : “ કાંઈના કહેવાથી નહિ. મને અને શાંતિને મનમાં સ્વચ્છ અને જ્યાં વિદ્યાર્થીઓની સંમતિ લઈને જઈ ગોઠવું. ”

શાંતિ: “ અને ભાઈ તમારે પાછળથી સાચો માર્ગ બતાવવાનો. ”
 ગૃહપતિ: “ (વધારે ચીડાઈને) પણ તમે આમ તમારી મરજીમાં આવે તે ક્રમ ગોઠવો તે કંઈ ચાલે ? મને પૂછવું તો જોઈએ ને ? મેં બીજાં કામો ગોઠવ્યાં હોય તેવું શું થાય ? ”

લલિત: (હસીને) “ પણ કામો ગોઠવ્યાં તો નથી ને ? ત્યારે ચાલો. ”

ગૃહપતિ: (ગુસ્સે ચવાયી મોટેથી) “ કોણે કહ્યું નથી ગોઠવ્યાં ? લલિત, તારામાં અકબ્જ જોઈશે છે તે વાત આજે મારી લાગે છે. આ અગત્યનું કામો પાંચું છું તે નથી જોતો ? ”

શાંતિ: “ ભાઈ, અમારી ખાતર એ બધે રાખો. સવારે વાંચજો પણ અત્યારે તો આવો જ. ”

ગૃહપતિ: (સહેજ ધીમેથી) “ શાંતિ, તું પણ ગોડો ન થા. તમે બંને જાઓ. તમારું કામ તમારી મેજે ચલાવો. હું જરા અગત્યના કામમાં છું તે સમજો. ”

લલિત: (હસતાં હસતાં) “ ભાઈ, પણ આ કામ શાનું ગણાય ? કામ નથી અને કહો છો કે કામ છે તે નહિ ચાલે. ચાલો અમારી સાથે. ”

ગૃહપતિ: (ખૂબ ચીડાઈને) “ ચાલ્યો જ મૂર્ખા, મેં તને ન કહ્યું કે મારાથી નહિ આવી શકાય; મારે કામ છે ? ”

હરભાઈ.

પ્રશ્નોત્તર

છાત્રાલયના શ્રેણી મીમાંસા દરનારને અનેક પ્રશ્નોનો નિવાર કરવાનું હમેશાં રહેવાનું છે. ગૃહપતિનું સાક્ષાત્ કામ દરનાર ગૃહપતિ ભાઈઓને તાર્ત્વિક તેમજ વ્યવહારુ એવી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઉભી ચવાતી જ છે. આવા કાપડાઓ જેમ જેમ વધારે જથ્થાતે તેમ તેમ તેમાંથી આપણને ઉકેલ લાખવાનો છે. આવા હેતુથી પ્રેરાઈને કેટલાક વિચારવા જેવા મુદ્દાઓ ઉપર છાત્રાલય માસિકમાં ચર્ચા થાય તેમ કેટલાક ગૃહપતિભાઈઓ દુનિયા છે, અને એટલા માટે તેમના તરફથી અનેકવિધ પ્રશ્નો આવ્યા કરે છે. આવા પ્રશ્નોમાંથી અમને જવાબ આપવા જેવા જે જે પ્રશ્નો જથ્થાતે છે તેના ઉત્તરો આપવાનો અમે અહીં પ્રયત્ન કરીશું. આ વાંચનાર દરેક ગૃહપતિભાઈ પોતાની પાસે જણ ચના પ્રશ્નો અમને લખી મોકલે તેવી અમારી વિનંતિ. તેમજ આ ‘ પ્રશ્નોત્તર ’ વાળી લેખમાળામાં જે જે પ્રશ્નોના ઉત્તરો અપાય તે પ્રશ્નો ઉપર વધારે ચર્ચા કરવા જેવું જે જે લાઈને જથ્થાતે

તે તે ભાષા તેના ઉપરના પોતાના વિચારે પણ જરૂર લખી મોકલે. આમ થવાથી અગત્યના વસ્તુ સુદ્ધાએને આપણે જાણવાથી છણી શકશું અને એવી ચર્ચાના પરિણામે કંઈક વ્યવહાર સમાધાન ઉપર આવી શકશું.

પ્રશ્ન:—છાત્રાલય કે શાળામાં શિક્ષા, દંડ, ભય કે સખ્તાઈને કેટલા પ્રમાણમાં રચાન હોયું ઘટે? બીજા કુલ નહિ તો અનેક અવ્યવસ્થાને પ્રસંગે શું કરવું?

ઉત્તર:—એક જ વાક્યમાં જવાબ આપવો હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે છાત્રાલય શું કે શાળા શું, કોઈ પણ કેટલાં અને કોઈ પણ સંયોગોમાં શિક્ષા, દંડ કે ભયને તો રચાન ન જ ઘટે. સખ્તાઈને-જે સ્વયંભૂ પ્રગટ થતા સ્વનિયમનને લગતી હોય તો તેને તો દરેક વ્યક્તિના તેમ જ સમષ્ટિના જીવનમાં યોગ્ય રચાન હોય જ છે.

પરંતુ શિક્ષા, દંડ કે ભય બીજા કુલ જ ન હોય તે સ્થિતિ આજે આદર્શ ગણાય છે. વ્યવહારમાં તો આપણે ઘણી વખત તેના આશરો લેવો પડે છે. અનેક અવ્યવસ્થાના પ્રસંગે આપણે શિક્ષા-શારીરિક વા તો બીજું ફાંતર પામેલી શિક્ષા કરીએ જ છીએ. સખ્તાઈ પણ આજે તો સ્વનિયમન માટેનું સાધન નથી જ રહી. માણસ પોતાના ઉપર સખ્તાઈ કરવાને બદલે આજે તો બીજાના ઉપર સખ્તાઈ ચલાવવા જ વધારે પ્રમાણમાં લક્ષ્યાઈ જાય છે.

તરત્રની દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો તો કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષાને-અને બદલાયેલી લક્ષ્યાઈ સખ્તાઈ પણ શિક્ષાનો જ એક પ્રકાર છે તેથી સખ્તાઈને પણ-કશું જ રચાન નથી. પરંતુ વ્યવહારની વાતો ક્યાં વિના પણ આપણાથી ન ચાલે. આપણે બધા ઘણી વખત આપણાં બાળકોને પણ કોઈ એક પ્રકારની શિક્ષા કરીએ છીએ તે હકીકત છે. આપણા ગૃહ-જીવનમાં જે વસ્તુ ઓતપ્રોત મધ ગએલી છે તે જ વસ્તુ આપણા ધંધાનારી જીવનમાં પણ દેખા દે તેમાં જરાય ઓડું નથી. ઘરે બાળકોને શિક્ષા કરીએ અને છાત્રાલય કે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરાય જ નહિ માટે જ ન કરીએ તો તો કશું જ પરિણામ ન આવે. શિક્ષા ન કરવી એટલે કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં ન જ કરવી તેમ હોયું જોઈએ.

ત્યારે આપણાથી શિક્ષા થઈ જાય છે અને અવ્યવસ્થા અટકાવવા માટે તો ખાસ આપણાથી થઈ જાય છે તેનું શું? આ વિચાર આપણને કનડે તેવો છે.

વિદ્યાર્થીઓ અવ્યવસ્થા કરે છે ત્યારે આપણે જે શિક્ષા કરીએ છીએ તે તેમના લક્ષા માટે જ કરીએ છીએ તેવી એક આપણી દલીલ છે.

આ દલીલ બેદુન્ટી છે અને આત્મવંચનામાંથી ઉભી થએલી છે. કોઈ વ્યક્તિને હરકોઈ પ્રકારની આપણે શિક્ષા કરીએ ત્યારે ચોક્કસ સમજી લેવું કે તે શિક્ષા આપણી જ નિર્જનતાનું પરિણામ છે.

આપણે માણસ છીએ અને માણસ તરીકે અનેક પ્રકારની નિર્જનતાઓને વશ થઈ જઈએ છીએ. આવી નિર્જનતાઓમાંની એક તો આપણો ક્રોધ છે. આવો ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો અનેકવિધ હોઈ શકે છે. કોઈ વખત ભય, કોઈ વખત માનહાનિ, કોઈ વખત દંટાળો અને ત્રાસ, કોઈ વખત આધિપત્યનો શોખ, કોઈ વખત આપણે સમજી છીએ તેવી માન્યતા વગેરે અનેક પ્રકારનાં કારણોને લીધે આપણામાં ક્રોધ જન્મે છે અને તે ક્રોધનું એક પરિણામ બીજાને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. આ શિક્ષા તે આ રીતે આપણી જ નજગાઇનું પ્રદર્શન છે. જ્યારે જ્યારે આપણા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન ઉપરિચય થાય ત્યારે ત્યારે આપણી આ નજગાઇને મગજ લેવી એ આપણા જેવા માટે અત્યંત આવશ્યક છે.

આપણે શિક્ષા કરી-ભરે કરી. પણ તેને સામાના લક્ષ્ય માટે ગણી ન્યાય કેરવના બેસવું એ તો કેવળ આત્મવંચના જ છે. હરેક પ્રકારની શિક્ષા તે આપણી નજગાઇમાંથી જ જન્મેલી હોય છે તેમ સમજતા આપણે થઈ જઈએ તો દિવસે દિવસે આપણે બીજાઓને ઝાઝી શિક્ષા કરતા પણ બની જઈએ. હરેક માણસ આત્મશુદ્ધારણા તો ઇચ્છે જ છે અને તે ન્યાયે આપણે પણ તે ઇચ્છીએ. આથી આપણી નજગાઇનું આપણને જ્ઞાન થઈ જાય તે જ દક્ષાથી આપણે તે નજગાઇને દૂર કરવાના પ્રયત્નોમાં પણ જરૂર લાગી જવાના છીએ.

જેવણીની સંસ્થાઓમાંથી હરેક પ્રકારની શિક્ષાનો અદિષ્ટાર કરવો હોય તો આપણામાં આ પ્રકારનું આત્મજ્ઞાન જગવવાની પહેલી જરૂર છે. આનું આત્મજ્ઞાન જગવા પછી શિક્ષાના પ્રયત્નો થયા જ એણે થઈ જવાના તે ચોક્કસ છે.

હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ ૨૨ અંગ્રેજી માસથી ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લઘાજમ ચોરેરજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલ્પિંગ.

લઘો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીમદ્વિજ્ઞાનમિત્ર બચન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેલાન રાડ-‘શ્રીકરકવની’ છાપખાનામાં મારી. વ્યાખ્યાનાઈ ત્રાપાળછએ છાપું અને વંચી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બરે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

(“છાત્રાલય મંડળ” તરફથી)

વર્ષ ૩ બુ
૧૯૨૬

અંક ૧૧ સો
નવેમ્બર

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

કેળવણીનું કામ એ સમગ્ર જીવનના ઘડતરનું કામ છે. કેળવણીનું કામ કરનારે એ સમજ લેવું જોઈએ કે સમગ્ર જીવનને અવલોકવું પોતાને માટે અનિવાર્ય હોય છે.

આજે શિક્ષણના કાર્યને કેળવણીનું કાર્ય ગણવામાં આવે છે તેથી ચેતવાની જરૂર છે. શિક્ષણ એ તો કેળવણીનાં અનેક સાધનોમાંનું એક સાધન છે.

ગૃહપતિ કે શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીને માત્ર બુદ્ધિની સપાટી ઉપર જ મગતો રહે તો કેળવણીનું કામ સધાવાનું નથી. વિદ્યાર્થીને કેળવવાનો આપણો ઇરાદો હોય તો બુદ્ધિના પ્રદેશ બહાર જઈને વિદ્યાર્થીજીવનનાં બીજાં અનેક પાસાંઓને જોગણવાની અને તેના ઉપર કામ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે.

તત્ત્વ અને વ્યવહાર

આપણે માટે કોઈ પણ તત્ત્વનો આગ્રહ નેટલો આવશ્યક છે તેટલો જ આવશ્યક તેનો યથાર્થ વ્યવહાર પણ છે. છતાંયે નેટલો આપણે તત્ત્વોનો આગ્રહ રખાતો નોંધએ છીએ તેટલો તેના વ્યવહારનો આગ્રહ દેખતા નથી. તત્ત્વોનો સિદ્ધાંતિક આગ્રહ નેટલો સહેલો છે તેટલો જ અધરો તેનો વ્યવહાર અમલ છે.

તત્ત્વનો આગ્રહ અને તેટલો જ આગ્રહપૂર્વકનો તેનો વ્યવહાર નેટલો માણસના પોતાના ઘરમાં-એટલે કે જીવનના ઘડી ઘડીના નિલ વ્યવહારમાં વિદ્ય છે તેટલો બીજા કોઈ પણ પ્રસંગોમાં વિદ્ય નથી. જે માણસ પોતાના ઘરમાં પોતાના તત્ત્વનો આગ્રહપૂર્વક સાચો અમલ કરી કરાવી શકે છે તે માણસ માટે પછી પોતાના તત્ત્વોનો વ્યવહાર ઘર બહારના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વિદ્ય નથી મળ પડતો. આતું કારણ એ છે કે ઘરમાં પોતાના આસનનો વસના હોય છે. તેમની સાથેની લોહીની ગાંઠ માણસને ઘડીએ ને પગે દીલો પોષો કરી મૂકે છે. આથી નજીબાઈના પરિણામે ઠાં તો આપણે જોતાં સમન્વયવાદ ઉપર ચડી જઈએ છીએ અને ઠાં તો છેક જ નિર્ગળ બની આત્મવંચનાને પંથે વળી જઈએ છીએ. બીજું કારણ એ પણ છે કે ઘરમાં તો ઘડી ઘડીનો અને પગ પગનો પ્રશ્ન છે. જેમ બીજા કોઈ પ્રસંગોમાં બને છે કે થોડાએક વખત માટે ગમે તેટલા ભોગે પણ આપણે આપણા તત્ત્વનો વ્યવહાર કરી લઈએ તેમ અહીં ઘરમાં નથી બનતું. અહીં થોડા વખતનો પ્રશ્ન નથી. અહીં જોતાં આવેશને જરાય અવકાશ નથી.

આપણાં આજનાં છાત્રાલયો સુંદર ઘરની સુંદર અંતુરૂપિ છે તેમ આપણે માનીએ છીએ અને મનાવીએ છીએ. એટલે આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ તત્ત્વનો સિદ્ધાંતિક આગ્રહ અને તેના કરવા નોંધતા અમલનો પ્રશ્ન પણ એટલો જ મૂંઝવનારો હોય છે. એકાદ જીવનતત્ત્વ આપણને અત્યંત ઉપકારક અને આકર્ષક દેખાય છે. આપણે તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ અને છાત્રાલયજીવનમાં તેને પ્રવેશાવવા માટેનો આગ્રહ ધરીએ છીએ, પરંતુ ઘરમાં ઉભી થતી રોજ રોજની મુશ્કેલીઓ આપણને અનેક વખત હતબળ કરી મૂકે છે, અને તત્ત્વના વ્યવહારના આગ્રહમાં આપણે દીલાવોચા બનીએ છીએ. આપણી પોતાની નિર્મળતાનો ભાર પછી આપણે તત્ત્વની કદિનતા ઉપર અને વ્યવહાર સંયોગો ઉપર મૂકી દેતાં જરા પણ અચકાતા નથી. વચ્ચે વચ્ચે સારા નફારા સમન્વયવાદ ઉપર આપણા વ્યવહારનું સુધન

માંડી કેટલીક વખત આપણા મનમાં સમાધાનવૃત્તિ પણ કેળવીએ છીએ ખરા.

પરંતુ આપણે જરાજર ચેતતા અને જન્યત રહેવાની જરૂર છે. કોઈ પણ અવનતત્વ વ્યવહારમાં ઉતારી ન શકાય તેવું હોતું જ નથી. એ તત્ત્વને આદર્શ લેખાએ તો પણ આદર્શસિદ્ધિ અઘરી હોઈ શકે, પરંતુ અસકથ તો નહિ જ. અવનતત્ત્વનો આપણો જોટલો આગ્રહ હોય તેટલો જ જખરો આગ્રહ તેના અમરમાં હોવો જોઈએ. હા, એ અમર માટેનાં સાધનોમાં માણસે માણસે ફેર રહે ખરો. કોઈનાં સાધનો ઉઘ હોય, કોઈનાં શ્રામ્ય હોય; કોઈનાં સાધનો તાત્કાલિક પરિણામ લાવનારાં હોય તો કોઈનાં મોડેથી પરિણામ ઉપજાવનારાં હોય. સાધનબેદ હોય પણ સાધ્યબેદ નહિ. એવા સાધનબેદને ક્ષીણે અમરના વ્યવહારની વિગતોમાં પણ ફેર દેખાય. પરંતુ તેથી તત્ત્વસિદ્ધિની ઉપામના તો તેટલી જ દૃઢ હોય.

તત્ત્વના વ્યવહારના આગ્રહમાં આપણે છાત્રાસયોમાં ઘણી વખત સમન્વયવૃત્તિનો આશય લેવો પડે છે ખરો. તત્ત્વ બહુ જ વિરક્ત હોય અને તેને પચાવતું ચિકિત્સ હોય તો કેટલીક વખત તેને સમન્વયના મિશ્રણથી જરા પાતળું કરવું પડે ખરું; પરંતુ એ સમન્વયનું મિશ્રણ એવું તો હરગીજ ન જ હોવું જોઈએ કે જે ખુદ તત્ત્વના ગુણોનો જ નાશ કરી દે. સમન્વયથી મૂળ તત્ત્વનો ગુણસંભાર તો એટલો જ રહે. માત્ર તે ઓછું આકર્ષ અને પચાવવા માટે મહેતું અને તેટલો જ ફરક.

તત્ત્વ અને તેના વ્યવહાર પૂરતી આટલી મીમાંસા આપણે વિચારી ક્ષીણ પછી જો આપણે સ્વીકારેલું તત્ત્વ સાચું જ હશે તો તેના વ્યવહાર જોટલું જગ આપણને ઇધર આપી રહેવાનો છે તેટલી શ્રદ્ધા રાખી આપણે તત્ત્વઅવન તરફ પગલાં માંડવામાં કરી જ હાનિ થવાની નથી. હરમાધ.

નવા મનની શરૂઆત

આપણે ત્યાં સાધારણ રીતે એક રિવાજ પડી ગયો હોય છે કે સત્રની શરૂઆતના તેમજ મનના અંતના ચાર પાંચ દિવસ ખગડે જ ખગડે. શાળાનું મનુ' મન શરૂ થવાનું હોય ત્યારે શિશુક તથા વિદ્યાર્થીઓ એક જ વાત કરતા હોય: “એ ચાર દિવસ તો દહીં કીટકાક કરવામાં જશે ને! ખરું કામ તો પછી શરૂ થવાનું.” આપણાં છાત્રાસયોની દશા પણ એવી જ છે. આપણી મુદ્ધપતિઓની મનોદશા પણ આવી જ હોય છે. “દહીં તો ચાલે પડનાં ચાર છ દિવસ ખુશીથી જશે.” આપણા વિદ્યાર્થીઓની અંદર અંદરની વાતો

પણ એવી જ કે ચાર છ દિવસ તો બધું આમ જ ચાલે. અને વિદ્યાર્થીઓનાં માન્યો તથા વાલીઓ પણ પોતાના દીકરાઓ સાથે એમ જ વાત કરે કે “શરૂઆતના ચાર છ દિવસ મોડો પહેંચીશ તો દશો જ વાંધો નથી આવવાનો; હજી તો બધું બરાબર થતાં થેડાક દિવસો જશે ને!” કાર્થ મુલાકાત લેનારાઓને છાત્રાસય જોવા આવવાની ઠગ્ઠા હોય તો આપણે ગૃહપતિઓ તેને એવો જ જવાબ આપવાના કે શરૂઆતના એકઠ અઠવાડિયા પછી આવો. જોવા આવનારાઓની મનોદશા પણ એવી જ બધાઈ ગઈ હોય છે. તેઓ પણ શરૂઆતનાં થોડાએક દિવસો વીત્યા બાદ જ જોવા આવવું વધારે પસંદ કરે છે.

આ બધી પરિસ્થિતિ માટે બીજા કોઈના ઉપર જવાબદારી ઓઢાડી દેવાને બદલે આપણે આપણી જાત ઉપર જ તે જવાબદારી વ્હોરી લઈએ. એ વધારે સાચું છે. આપણી કાર્યપદ્ધતિ જ એવા પ્રકારની થઈ ગઈ છે કે એકના એક કામ વચ્ચે જો અંતર પડ્યું તો પછી કાર્યની સૌક્ય સાધતાં થોડાએક વધારે વખત જરૂર જવાનો. આ સ્થિતિ સમગ્ર રાષ્ટ્રની મનોદશાની જ સૂચક છે. આપણા રાષ્ટ્રનું માનસ જ એવું ઘડાઈ ગયું છે કે કોઈ પણ એક કામને કંઈક કારણસર છોડ્યું પછી તેના ઉપર ખેસી જતા પહેલાં થોડો વખત બગાડીએ જ બગાડીએ. એક કામ છોડીને બીજું હાથ ધરવામાં પણ જે કાળનો વ્યય થાય છે તે પણ પ્રમાણમાં ઘણો વધારે છે. એવો કાળવ્યય પણ રાષ્ટ્રના મનોબળનો ઉતરતો પારો સૂચવે છે.

આવી પરિસ્થિતિમાંથી આપણે કેળવણીમાં પડેલા લોકોએ જાલદી તીકળી જવું જોઈએ. આવી મનોદશાની અસર ભાવિ પેઢી ઉપર ન થાય તે બહુ જ સંભાળવા જેવું છે. ભાવિ પેઢીમાં કામની નિપુણતા, એકધ્યાન અને ઉગ્ર મનોબળ આવે તેની આજે બહુ જ જરૂર છે.

પણ એ બધું આવે શી રીતે ?

માણસમાં ઉપરોક્ત મંદગુણો વિકસાવવા માટે તો સમગ્ર કેળવણીની પ્રથમાં ઘણા ઉગ્ર ફેરફાર થવાની જરૂર છે. એવા ફેરફારો માટે યોગ્ય પરિસ્થિતિ અને સંયોગો આવી પહેંચશે ત્યારે આપણે આપણો કાળો ધરવામાં પાછા નહિ જ પડીએ. પરંતુ આજે તો આપણા ગૃહપતિના હાથમાં જે જે સાધનો પડ્યાં છે તેનો યદ્યર્થ ઉપયોગ કરતા થઈ જવું એ પણ ઘણું અગત્યનું છે.

બીજા સાધનોનો આ લેખમાં નહિ વિચાર કરીએ, પરંતુ એવી તાલીમ મારેવું એક મોટું સાધન છાત્રાસયનું કુયોગ્ય તંત્ર-તેનો તો અમમ

આપણે ત્યાં કડકાઈથી હોવો જ નોંધ્યો. આજે આપણે ત્યાં જે પ્રકારની તંત્ર-શિક્ષિતા દેખા દે છે તે વહેલી તક નાશુદ્ધ થવી નોંધ્યો. સત્રની શરૂઆતમાં તેમ જ સત્રના અંતમાં જે પ્રકારની દીલી પોત્રી કાર્યપ્રથા આપણાં જાનાલયોમાં દેખાય છે તેને નાશુદ્ધ કરવી જ નોંધ્યો. માણસ જેમ ફેટલીક મદ-વૃત્તિઓ સાથે લક્ષને જનમે છે તેવી જ રીતે ફેટલીક મદવૃત્તિઓ પોતાના પ્રયત્નો વડે તેને સાંપડી પણ શકે છે. સમાજની વચ્ચે રહેવાથી અને સમાજના એક અંગ બની જવાથી માણસને ફેટલીક વસ્તુઓ પોતાના જ બળ વડે પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. આવી પ્રાપ્ત કરાવેલી વસ્તુઓમાં તાલીમબદ્ધ જીવન એ અત્યંત મહત્ત્વની પ્રાપ્તિ ગણાય છે.

આપણાં જાનાલયોમાં આવી તાલીમ માટેના આપણે અનેક પ્રયત્નો કરી શકીએ છીએ. આવા અનેક પ્રયત્નોમાંનો એક તે સત્રની શરૂઆતની શિક્ષિતાને ત્યાગ છે. જે દિવસે અને જે ઘડીએ આપણું કામ શરૂ થવાનું. આપણે જાહેર ક્યું હોય તે જ દિવસે અને તે જ ક્ષણે તે કામ પહેલાંની જેટલી જ કડક અને ઉત્સાહથી શરૂ થઈ જવું જ નોંધ્યો. શરૂઆતમાં આમ કરવા માટે આપણે ગૃહપતિઓએ વધારે ચોક્કસ અને વધારે તાલીમબદ્ધ જીવન જીવવાની આવશ્યકતા રહેશે ખરી. જાનાલયનું નવું સત્ર શરૂ થવાનું હોય તે પહેલાંના આઠેક દિવસ આપણે ધમધોકાર તૈયારીઓ કર્યા ત્રિવાય સપું જ નહિ. જાનાલયને અંગે જેટલું આપણી જાતને લાગતું વળગતું કામ હોય તેટલું તો રજામાં શરૂ હોય જ. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની હાજરી સાથે જે કામ સંબંધ ધરાવતું હોય તે કામની તૈયારીઓ આપણે પહેલેથી કરવી જ નોંધ્યો. વિદ્યાર્થીઓ ઘેરથી જાનાલયમાં આવી પહોંચે કે તુરત જ આખરે જાનાલયમાં તેમને નિયમિતતા, વ્યવસ્થા અને કાર્યપરાયણતાનું જ વાતાવરણ દેખાય. ઘેરથી સમાજની આજસાધ લેરેલી અને અવ્યવસ્થિત ટેવો લઈને આવનાર વિદ્યાર્થી જાનાલયના વાતાવરણમાં તેવી ટેવોને સંઘરી શકે જ નહિ. આવું વાતાવરણ જમાવવા માટે આપણે ગૃહપતિઓએ ખૂબ જાગૃત રહેવું નોંધ્યો એ તો નિઃસંશય.

આવી રીતે કામ, કામ ને કામ તથા નિયમિતતા અને વ્યવસ્થાના વાતાવરણમાં પછી વિદ્યાર્થીને ટેવાઈ જતાં પણ વારં નથી લાગવાની. બાળક તેમ જ તરુણ વયમાં કામના, નિયમિતતાના અને વ્યવસ્થાના જે સંસ્કારો પડે છે તે જીંદગી સુધી દેશની સંજવા બદ્ધ અથવા નથી પડતા.

છાત્રાલય મંડળ

કાર્યવાહક સમિતિની બેઠકનો અહેવાલ

ગત માસની તારીખ તેરમીના રોજ આપણા છાત્રાલય મંડળની કાર્યવાહક સમિતિની એક બેઠક અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં મળી હતી. અમરેલી મુકામે ભરાએલા ખીજા છાત્રાલય સમેશન વખતે ચુંટાએલ કાર્યવાહક સમિતિની આ પહેલવહેલી જ બેઠક હતી.

સમિતિની બેઠકમાં નીચેના સભ્યો હાજર હતા.

શ્રી. કાકાસાહેબ કલેલકર (પ્રમુખ)

શ્રી. જગજીવનદાસ મહેતા (પ્રમુખ મંત્રી)

શ્રી. દરભાઈ ત્રિવેદી

શ્રી. જીગતરામ દવે (મોડેરી હાજર થએલા)

આ ઉપરાંત નીચેના સભ્યોએ પત્રથી પોતાની હાજરી નોંધાવી હતી.

શ્રી. બાસુદાસ ગામી

શ્રી. કલ્યાણરાય જોષી

શ્રી. બીખાભાઈ પટેલ

સભ્યોની હાજરી કાર્યસાધક સંખ્યા પૂરતી પણ ન હતી તેથી મંડળની રીતસરનું કામદાજ ચલાવી શકાય તેમ ન હતું. છતાં પ્રમુખશ્રીની મુશ્કેલી કટલીક વિચારણા થઈ શકી. આ વિચારણા સામે કાર્યવાહક સભાના ઠાંઈ પણ સભ્યને વાંધો ન હોય તો સભામાં થએલા કામદાજને રીતસરનું કામદાજ ગણીને બહાલી આપવી. એવી મંજૂરી મેળવવા માટે શ્રી. જગજીવનભાઈએ તમામ સભ્યો સાથે એ બાબતમાં પત્રવ્યવહાર ચલાવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. કાર્યવાહક સભ્યો કામદાજની આ નોંધ વાંચે અને પોતપોતાના અભિપ્રાયો શ્રી. મંત્રીને જણાવી દે તેવી વિનંતિ છે.

બેઠકમાં જે વિચારણા થઈ તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. આપણા મંડળની સભાની કાર્યસાધક સંખ્યા સભ્યોની કુલ સંખ્યાથી યોથા ભાગની ગણવી.

૨. જ્યારે જ્યારે બેઠક ભરાય ત્યારે ત્યારે જનતા હાજર રહેતા સભ્યો ઉપરાંત જે સભ્યો પત્રથી હાજર રહ્યા હોય તેની પણ હાજરી ગણવી અને તેવી હાજરી કાર્યસાધક સંખ્યાની ગણતરીમાં પણ ગણી શકાય.

૩. આગામી ત્રીજું છાત્રાલય સમેશન ખીજા સંયોગે અનુકૂળ હોય

તો અને થી. નાનાભાઈને પ્રતિકૂળ ન હોય નો આવતા જન્યુઆરી માસમાં જરૂરું. સમેલનની ચોક્કસ તારીખો હવે પછી નક્કી થશે.

૪. ખોરાક સમિતિના કાર્યની આ સભા નોંધ લે છે અને તેને બહાંસી આપે છે.

૫. સ્વાગત પ્રમુખનું વ્યાખ્યાન, પ્રમુખથીનું વ્યાખ્યાન અને સારા સારા નિગદ્યો છાત્રાલય સંમેલનની તારીખોથી પંદર દિવસ અગાઉ પ્રગટ કરી દેવાં કે જેથી વખત ખચાવી શકાય અને તે વખતનો ઉપયોગ અન્ય ઉપયોગી તથા અવહાર ચર્ચાઓમાં કરી શકાય. (શ્રી. કાકાસાહેબની સૂચના.)

૬. આ સભા મંત્રીઓને સૂચના કરે છે કે તેમણે છાત્રાલયોના નિરીક્ષણનું કામ જલદીથી હાથ ધરવું.

૭. કાર્યવાહક સભામાં હાજરી આપવા માટે છાત્રાલય મંડળે જેમને જરૂર હોય તેમને 'ગાડીભાડું' આપવું.

ખોરાક સમિતિની બેઠક તા. ૧૧-૧૦-૨૬ ના રોજ સવારે ડૉ. સુમંત મહેતાને બંગલે મળી હતી. આ બેઠકમાં ડૉક્ટર સાહેબ, શ્રી. કાકાસાહેબ, ડૉ. ભટ્ટ સાહેબ, શ્રી. જગજીવનભાઈ અને શ્રી. હરભાઈ હાજર રહ્યા હતા. છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને કેવી બતનો ખોરાક આપવો જોઈએ તે આગતમાં હાજર રહેલા સભ્યો તરફથી જુદી જુદી સૂચનાઓ રજુ કરવામાં આવી હતી.

હેવટે એમ કરાવવામાં આવ્યું કે રોખટ બેઠક કરીસનની કબજેલી 'ફૂડ' નામની ચોપડીનો લાગુત્વાદ કરવો. આ પુસ્તકમાંથી છાત્રાલયના સંચાલકોને જોઈતી ખોરાક સંબંધિત વિગતો મળી રહેવા સંભવ છે.

એ પુસ્તકને લાગુત્વાદ કરતાં વખત જાય તે પહેલાં એ પુસ્તક ઉપરથી ઉપયોગી એવી નાનકડી નોંધ ડૉક્ટર સુમંત મહેતા તૈયાર કરે અને તેને 'છાત્રાલય' માસિકમાં પ્રગટ કરવી.

આ નોંધ તૈયાર થઈ ગઈ છે અને તેને આ અંકમાં સાથે છાપવામાં આવી છે.

હરભાઈ.

ખોરાક મીમાંસા

ખોરાકની આવશ્યકતા

(૧) ૨૨-૨૪ વર્ષ સુધી સરીર વધે છે અને તેના અંધારણને માટે ખોરાકની જરૂર છે. દરરોજના કામને લીધે જે ધસારો થાય છે તેને પહોંચી વળવા માટે પ્રજા ખોરાકની જરૂર હોય છે.

(૨) આપણા અવયવો, હૃદય, ફેફસાં વગેરે બધા ભાગોની હીક્ત્યાયને માટે શક્તિનો વ્યય થાય છે, તે શક્તિ પણ ખોરાકમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને શરીરમાં ગરમી રહે છે. આ બંને કારણોને લીધે ખોરાક લેવો પડે છે. છત્રોને માટે માત્ર ઘસારા અને શક્તિને માટે નહિ પણ ઉગવાને માટે પણ ખોરાક આપવાનો છે.

ખોરાકનાં પોષક દ્રવ્યો

નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રોટીન—દૂધ, દાળ, માંસ વગેરેમાં હોય છે.

સ્તિગ્ધ દ્રવ્ય—ધી, તેલ, ચરબી, માખણ, મજાઇ જેવા પદાર્થોમાં હોય છે.

કાર્બોહાઇડ્રેટ—ચાખું અને ખાંડ, ચોખા, ઘઉં, બાજરી, બટાટા વગેરેમાં હોય છે.

ક્ષાર—મીઠું અને બીજા ક્ષારો તેમ જ ફળ, દૂધ, દહીં વગેરેમાં હોય છે.

વિટેમિન—ભાજી, શાક, ફળ, માખણ, ધી વગેરેમાં હોય છે.

પાણી—ફૂવાના પાણી તાજાં હોય છે.

આપણા શરીરની ગરજ પૂરી પાડવા માટે આદારમાં આ સર્વ પોષક દ્રવ્યો યોગ્ય પ્રમાણમાં અને સારા પ્રદારનાં હોવાં જોઈએ. જો અમુક દ્રવ્યો ન હોય કે ઓછાં હોય તો શરીરને હાનિ થાય છે. આપણા લોકો સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે ખાય છે, પણ ઘાટ રાખવું જોઈએ કે પંજાબની પ્રજા ચોખા બહુ ઓછા પ્રમાણમાં ખાય છે અને ઘઉં વધારે ખાય છે, તથા મદ્રાસીઓ લગભગ ઘઉં ખાતા નથી અને ચોખાની અનેક વાનીઓ ખતાવે છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ ગુજરાતનો ખોરાક જુદો પડે છે. તે છતાં દાખલા તરીકે નીચેના કોષ્ટક પરથી કેટલીક હકીકત સમજાશે.

દક્ષિણ ગુજરાતી પૂખ્ત વયનાં માણસનો આખા દિવસનો ખોરાક

પદાર્થ	રૂપિયાભાર	અર્થ દર મહીને
ચોખા	૨૦	૧-૧૪-૦
ઘઉં	૧૦	૦-૧૨-૦
બાજરી કે જુવાર	૧૦	૦-૮-૦
દાળ	૧૦	૦-૧૨-૦
ધી, તેલ,	૨૧	૧-૮-૦
ખાંડ, ગોળ	૫	૧-૦-૦

દાન (બેંકનું)	૨૦	૧-૧૪-૦
સાક ભાજી	૨૦	૨-૦-૦
ફળ, લીંણુ, આમલી વગેરે ...		૨-૦-૦
મીઠું, મસાલો ...		૦-૧૨-૦
		<hr/> ૧૪-૦-૦

ખોરાકનું પ્રમાણ

પુત્ર વયના માણસને જોડણી ખોરાક નોંધએ છીએ તેટલો જ અથવા તેનાથી ઓછક વધારે ખોરાક ૧૨ થી ૧૬ વર્ષના છોકરાંએને નોંધએ છીએ.

૫ વર્ષનાં છોકરાંને તેનાથી અડધો ખોરાક હોય છે.

૬ થી ૧૨ મુઠીનાં છોકરાં સગભગ પોણો ખોરાક ખાય છે.

૬ઠીની મોસમમાં ખોરાક વધારે નોંધએ છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં (કાઠિયાવાડ સહિત) ખોરાકનું પ્રમાણ વધારે હોય છે; દક્ષિણ ગુજરાતમાં ઓછું હોય છે.

શારીરિક કસરત તથા કામ કરનારને વધારે ખોરાક નોંધએ છીએ.

ઉપર જતાવેલા ખોરાકમાં ઘઉં, જામરી અને જુવારનો સમાવેશ કર્યો છે અને આખા ગુજરાતમાં આ ત્રણે અનાજ ખાવાની ટેવ પાડી નોંધએ; પણ સ્વાભાવિક રીતે જ્યાં જે અનાજની છત હોય તેનો વધારે ઉપયોગ થશે. રાટલી જનનાં મુખી શેકેલી હોય અને તળેલી નહિ; જેમકે પૂરી અને તળેલાં ચોપડાં પચવામાં ભારે પડે છે. કડોળ વાગાદરની જલ્દત્તા રહેવું અને તે પણ ખાઈવું હોવું નોંધએ. નેત્રનો વધાર કરી જ્વાળ પણ નેત્રમાં રાંધવું નહિ. શમુગાંવેલાં કડોળ અથવા કેસાંમાં ગિરેમિન વધારે હોય છે તેથી તેનો ઉપયોગ ખાસ કરવો. દૂધ, ઘી અને તેજ જેવા સ્નિગ્ધ પદાર્થોની ખૂબ જરૂર છે અને ખર્ચ ઓડો કરવાને માટે પણ તેના પર કાપ મૂકવાથી ઉમતાં છોકરાંનાં શરીરને નુકસાન પડેલું છે. જેવી રીતે પચારમાં minimum (ઓછામાં ઓછાનું પ્રમાણ) હોય છે તે પ્રમાણે છાત્રો માટે અમુક ખોરાક દરેકને માટે આગવક છે અને અલગ કે પારીદાર કે ગરીબ વર્ગ માટે ઓછો રાખવો એ અમલ છે. મોસમ પ્રમાણે કેળાં, મગી કેરી, આમલી, પપૈયા, જાંબુ, લીંણુ, નારંગી, મોસંબી, ખેર વગેરે ફળો આપવાં; પણ ફળ બહુ પાકેલાં ન હોવાં નોંધએ. એક પાકી જવાળી કેટલાંક તરવો કમી થઈ જાય છે. ખાંડ કરતાં ગોળનો ઉપયોગ કરવો વધારે યોગ્ય છે કારણ કે તેમાં વધારે સ્વાદ હોય છે. શાક

લાજી અરાગર ઘોષને વપરાશમાં લેવી અને જે કાચી ખાઈ શકાય તે તેમ અથવા ખાઈને ખવડાવવી. થોડા પ્રમાણમાં મસાલો વાપરવો પણ તેમાં સૂકાં મરચાંનો ઉપયોગ ન હોય તો સારું; બાકી પાચનને માટે ખટ્તરસ અગત્યના છે. મીઠું ભાત તથા રોટલીમાં નાખવું જોઈએ. આપણી ગ્રન્થ જોઈએ તેના કરતાં ઓછું મીઠું ખાય છે.

પાણી સારા પ્રમાણમાં પીવાની જરૂર હોય છે. જે જાતે પાણી ઓછું પીતાં હોય તેમનું લક્ષ દોરવાની જરૂર હોય છે.

આને વિષે ધણો મતભેદ છે, પણ એટલું સ્પષ્ટ છે કે એ દેવ પાડવાની આવશ્યકતા નથી તે છતાં એટલું લક્ષમાં રાખવું કે કુમળી ચાંચી તુકશાન થતું નથી. અને ગરમ પાણી, ખાંડ તથા દૂધને લીધે શરીરમાં સ્ફુર્તિ આવે છે. ગરમ પાણીથી રેચ ન થાય તેટલું કેશીન ચામાં છે.

બધો ખોરાક સારી રીતે સાચવી રાખવો જોઈએ. જે ગ્રન્થ માંસાદિ ખોરાક ખાય છે તેમને વિશેષ સાવચેતી રાખવાની હોય. માંસાત્ર બહુ ઓછા પ્રમાણમાં આપવું.

ઘઉં, ચોખા વગેરે અનાજના ઉપર જે પડ હોય છે તેમાં વિરેચિત હોય છે તેથી વધારે જડેલા ચોખા ખરાબ ગણવા. ઘઉંના લોટમાં ધુતું હોય છે તે પણ જરૂરનું છે, અને મેદો તથા રવો બન્ને ખરાબ ગણવાં.

સંધવામાં પણ ચોખાનું પાણી (એમામણ) ફેંકી ન દેવું પણ ભાતમાં અગર દાળમાં નાખવું. આવી બાબતનો અભ્યાસ છાત્રાસયોના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટે કરવો જોઈએ.

ખોરાક કેટલી વાર આપવો ?

સામાન્ય રીતે શાળાનો સમય સવારના અગિયારથી પાંચનો હોય છે, એ આપણા દેશની આબોહવાને માટે અનુકૂળ નથી. ખરું જોતાં સવારે શીરામણ, બપોરે જમણ, જરૂર પડે તો સાંજે થોડો નાસ્તો અને રાખ્યાકાળે વાળુ ચવાં જોઈએ. પણ હાલમાં તો જાતેને દસ વાગે જમવાનું હોય છે તેથી ત્રણ કલાકમાં બે વખત ખોરાક આપવો ઈષ્ટ નથી. તે છતાં સવારે દાવણ પરવારીને ખડકું, રોટલો ને દૂધ, રોટલો ને ગોળ એવું થોડું આપવું. ને બપોરે ખોરાક ષડોંચાડવાની કે આપવાની સમય હોય તો પહુંઆ, ગમરા, ચણા, ખારેક, ખજૂર કે સુકો મેવો, ખિરકીટ, સરપારા, વગેરે આપી શકાય. છોકરાંઓને આવા નાસ્તાથી ધણો ફાયદો થાય છે એ અનુભવમિત્ત હકીકત છે.

નિશાળોમાં કે કાલેજ પાસે જે ખોરાક વેચાતો હોય તેને લાખસેન્સ આપવાની પ્રયા દાખલ કરાવવી એટલે નહે તેવો ખરાબ માત્ર વધરાશમાં ન લેવાય.

ખોરાક વિષે સામાન્ય સૂચના

દરરોજ એક જ ભતનો (monotonous) એકધારો ખોરાક આપવો ઇષ્ટ નથી.

રાંધવાની ક્રિયા ખોરાકને સહેલાઈથી પચે એવો કરવા માટે છે. તેમાં જેટલી સાદાઈ હશે તેટલો સહેલાઈથી પચશે.

છોકરાં દેખાદેખી અને દરીદ્રાઈમાં વધુ ખાવ નહિ તે તરફ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. તેમ જ ઉતાવળ કે ગભરામણમાં ઝોણું ન થાય તે તરફ લક્ષ રાખવું.

કન્યાઓ ખોરી તાલુકાઈ જતાવવામાં ઝોણું ન ખાય તે નેવું.

બહુ ચાક્યા પછી ખોરાક લીધો હોય તો તે પચશે નહિ.

ખોરાક લેવી વખત મનને શાંતિ અને આનંદ હોય તો સહેલાઈથી પાચન થાય!

થોડો ખોરાક ખુબ સારી રીતે ચાખ્યો હોય તો તે સારો પણ ઝડપથી ચાલેલો ખોરાક મળ વાટે નીકળી જાય છે.

છત્રોતે મિશ્રાનને વિષે લાક્ષણ ન રહે તેટલા માટે કાંઈ કાંઈ પ્રમંજે થોડા પ્રમાણમાં એટલે શીંગળ ખોરાક સાથે મિશ્રાન આપવું સાફ છે. માત્ર લાકડું કે એવી ચીજથી પેટ ભરવું એ ઇષ્ટ નથી. ફેટલીક સંસ્થાઓને શ્રાદ્ધ વગેરે પ્રસંગે જમણુ મળે છે તે અનિયમિત અંતરે અને ગમે તેવાં ભારે હોઈ અનિષ્ટ છે; એ પ્રયા બંધ કરવી જોઈએ. તેનાં નાણુંમાંથી મિશ્રાન આપી શકાય. શ્રાદ્ધવાળાં જમણોની અપેક્ષા રાખવાથી બીખારવૃત્તિને પોષણ મળે છે તેથી એકંદરે ખરાબ ગણવાં.

કાલેજોમાં મિશ્રાન-શીરટ થાય છે તે ભારે ખર્ચાળ ન હોવાં જોઈએ.

માંદાં છોકરાંને સાદો ખોરાક આપવાનો હોય તો તેમને સામાન્ય જગ્યાએ નહિ બેસાડતાં અન્ય સ્થળે બેસાડવાં કે 'શીલું' ખાવાનું મન થાય નહિ.*

સુમન્તા મહેતા.

* એક કેરીસનના ' ફૂડ (ખોરાક) ' નામના પુસ્તકને આધારે.

સચના પહેલી

(૧) ઉપર કાકામાં જોરાકની સામે તેની કિંમત લખી છે. તેના ભાવ છૂટક છૂટક ગણવાથી વધ્યા છે; સામટું લેવાથી ઓછું થાય. ત્રણી તેમાં બળતણ ગણ્યું નથી. અમારે ત્યાં ઘી તેલનું પ્રમાણ જૂરા વિશેષ છે. છતાં ૮-૮૧૧ રૂ. આવે છે. વિદ્યાર્થીમાં ૩. ૯ સુધી આવ્યાનું જણવામાં છે. બાકી પ્રમાણ સરખું છે. ચોખા ઓછા હોય તો લોટ વધારે હોય. વળી આ કિંમત નિત્યની સ્થાયી નથી, તેમાં વધઘટ થાય. આ રકમ જાવાસય મંડળ તરફની કમિટિ મારફત બહાર પડે એનો અર્થ આંદામાં કોઇ ન પડી એસે. માટે છૂટક કિંમત લખવા કરતાં એકંદર વિદ્યાર્થીદીક ૩. ૮ થી ૧૦ ખર્ચ આવે એમ લખવામાં હરકત નહિ આવે.

(૨) ભોજનમાં કેસરિયમ શી રીતે આપવું તે બાબત વિશે સ્પષ્ટતા કરવા જરૂર હોય તો કરવી. દૂધ શાકભાજી માટે પ્રમાણ નક્કી કર્યું છે. એમાં વધઘટ કરવાનું કે બીજી કૃતિ કરવાનું રહે છે ?

(૩) મિશ્રાન એકલું ન આપવું એનો અર્થ ફરસાણ સાથે આપવું એમ હોય તો તે સમાજમાં પ્રચલિત છે. પણ રોટલા કે રોટલી સાથે જમણ આપવાનું વહેવારમાં બનતું નથી. તેમજ પખવાડીયે ફરસાણ આપવામાં-લજ્યાં કે ચેવડાં કરવામાં તળવાનું બને છે. જો તળવાનું બંધ થાય તો પછી ફરસાણની કંઈ વાનીઓ કરવાની રહી? અને ફરસાણ ન આપતાં છોકરાઓ હોટલનો આશરો લે છે. એ ઘણાની ખાતરીની વાત છે. માટે જમણની બાબતમાં વ્યવહારની દૃષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે.

જગજીવનદાસ નારાયણ મહેતા.

સચના બીજી

મારે આમાં ઝાઝું ઉમેરવું નથી. સમાજમાં ચાનો યથેચ્છ બહોળો પ્રચાર અને તેથી લોકોની તંદુરસ્તી ઉપર ચચેલી માડી અસર જોતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે મોળી ચાનો પણ અવકાશ ન રાખવો એટલે કે સંસ્થા તરફથી ચા આપવાનો વિવાજ ન રાખવો એ મતનો હું છું.

શ્રીસ્ટ અથવા મિશ્રાન ભોજનની આપણી પદ્ધતિ લગભગ જંગલી છે. મિશ્રાન ધરાયેને ખાવાનું હોવું જ ન જોઈએ. દર મહિને એક વાર વરૂની પેઠે મિશ્રાન ખાઈએ એના કરતાં પરિમિત પ્રમાણમાં મિશ્રાન જોઈએ તો ચાર વાર લેશે અપાય. સામાન્ય રીતે અત્યાહાર તો ખરાબ જ, પણ મિશ્રાનનો અત્યાહાર તંદુરસ્તી, પૌષ્ટિક પદાર્થ અને સંખ્યતા ત્રણેને બગાડે છે.

છાત્રાસયનું ધોરણ નક્કી કર્યા પછી તેની અંદર રહીને અનેક પ્રકારના ફેરફાર માગવાની છૂટ છાત્રોને હોવી જોઈએ. જાળકાને એ રીતે ધરના વાતાવરણનો કંઈક અનુભવ મળે છે.

કોઈકની વસ્તુઓ સ્વચ્છ રાખવા તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. રોંધ્યા પછી અન્ન હાંપર માખીઓ ન મેસે એ તરફ પણ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

કાકા કાલેલકર

માખાપોનું સંમેલન

ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનની મુદત હવે નજીક આવતી જાય છે. શ્રી. નાનાભાઈની તખ્તીયત હવે સારી મળ્યાવ. આવળા ડીસેમ્બર માસની આખરમાં તો તેઓ પોતાના કામ હાંપર ચડી શકશે. એટલે પછી જન-મુઆરીમાં આપણે આપણું સંમેલન ભરી શકીશું. ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનના સંચાલકો સંમેલનને સંપૂર્ણ રીતે કનેક્શન કરવા માટે પણ ગંભીરતાથી વિચાર કરી જ રહ્યા છે.

આ સંમેલન અંગે એક વિચાર ત્રીજા છાત્રાસય સંમેલનના સંચાલકો પાસે તથા તમારા મુદપતિભાઈઓ પાસે રજુ કરવાની તક લઉં છું. અમ-રેલીના સંમેલનથી આપણા છાત્રાસય સંમેલનની સાથે સાથે જાતસંમેલન પણ ભરાવા લાગ્યું છે. એ જાણે સંમેલનો એક જીજ્ઞ સાથે મુંદર શોખી નીકળતાં હતાં જુવાન છાત્રો મોટેરાઓને જોળખ્યા માટે પ્રયત્નો કરના હતા અને આપણે મોટેરાઓએ પણ આપણા વિદ્યાર્થીઓને પારખી લેવાના મુખામુફો સેધ્યા હતા. આ જાણે સંમેલનોના પરિણામે મુદપતિ અને છાત્રો એકબીજાને વધારે જોળખતા ચાવ તેમાં શંકા જ નથી. મુદપતિ છાત્રોનો અસ્પર્શનો પરિચય જોટલો વધારે નીકટ તેટલું કેમપણીનું કામ વધારે સંગીન થવાનું. અમદાવાદમાં પણ જાતસંમેલન થવાનું જ છે તે અત્યંત આનંદની વાત છે.

પરંતુ જેમ આપણે છાત્રોને પિછાનવાની અને છાત્રોએ આપણને જોળખી લેવાની આવશ્યકતા છે તેવી જ રીતે આપણે આપણા છાત્રોનાં માખાપોને સમજાવવાની અને માખાપોએ આપણને જોળખી લેવાની તેટલી જ આવશ્યકતા છે. આપણો બધાનો એક પોકાર તો છે જ કે આપણા છાત્રોનાં માતાપિતાઓનો આપણા કાર્યમાં જોઈએ તેટલો સહકાર નથી મળતો. આવો સહકાર સાધવાનું પહેલું પગથિયું તે તેમનું સંમેલન છે,

સેક્રેટરી સાહેબો, વ્યવસ્થાપક સાહેબો અને ટ્રસ્ટી સાહેબો, એ તમામને ધાને ઇત્રાલય સંમેલનનો સૂર પહોંચાડીએ. ઇત્રાલયો. એ કેળવણીની અગત્યની સંસ્થાઓ છે અને તેના સેક્રેટરી, વ્યવસ્થાપક કે ટ્રસ્ટી થવામાં ઘણી મોટી જવાબદારી રહેતી છે તે જાણી લેવા માટે સંમેલન એક મોટું સાધન છે. આવાં સંમેલનોમાંથી ગૃહપતિઓને જ નહિ પરંતુ સેક્રેટરી, વ્યવસ્થાપક અને ટ્રસ્ટીને પણ ઘણું ઘણું શીખવાનું મળી રહે છે માટે તેઓ સાહેબોએ પણ આવાં સંમેલનોમાં અવશ્ય હાજરી આપવી ઘટે એ જાતનો આપણે વિનિત અવાજ આપણે તેમના ધાને પહોંચાડવો જરૂરનો છે. જે દોઢ બે માસ આપણી પાસે રહ્યા છે તે દરમિયાન આપણા ઇત્રાલયના તે તે સંચાલકોની છૂટી જવાબદારી યોજીને આપણી આ વાત આપણે તેમની પાસે આગ્રહ-ભરી રીતે રજુ કરી શકીએ.

આ ઉપરાંત આપણા પ્રયોગો અને અનુભવોનાં પરિણામો, આપણાં કામની વિગત દર્શાવતા અંકડાઓ, આપણા ઇત્રાલયની વિશિષ્ટતાઓ વગેરે વગેરે જણાવવા જેથી તમામ જાગતો આપણે સંમેલનના મંત્રીને અત્યારથી જ પહોંચાડી દેવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો ઘટે.

હરભાઈ.

પ્રશ્નોત્તર

ગયા અંકમાં જે એક પ્રશ્ન જાપવામાં આવ્યો છે તેના ઉત્તરાર્થનો જવાબ હવે અહીં વિચારીએ. પ્રશ્ન એવો છે કે શિક્ષા બે બીજકુલ ન હોય તો અનેક અવ્યવસ્થાના પ્રસંગે શું કરવું ?

કોઈ પણ સ્થળે તેમ જ કોઈ પણ સંયોગોમાં શિક્ષા ન જ થઈ શકે એ આપણે જોઈએ; તો પછી અવ્યવસ્થાના પ્રસંગોએ પણ શિક્ષા તો ન જ થઈ શકે એ પણ એટલું જ સાચું છે.

આપણે એક એવા પ્રકારના વહેમમાં પડેલા છીએ કે હરેક પ્રકારની અવ્યવસ્થા કે અસાંતિનું કારણ વિદ્યાર્થીએ જાણી જોઈને સ્વીકારેલી હરામી દાનત છે અને તેને મિટાવવા માટે શિક્ષા એ રામભાણુ ધંધાજ છે ! માણસના શરીરમાં અવ્યવસ્થા થાય છે ત્યારે આપણે તેને શારીરિક શિક્ષા કરીને નથી જ મિટાવી શકતા. માણસના મનમાં અવ્યવસ્થા ઉભી થાય છે ત્યારે શારીરિક શિક્ષા કરવા બેસીએ તો તો હાસ્યાસ્પદ જ લેખાઈએ. અને આત્મામાં અવ્યવસ્થા ઉભી થાય ત્યારે શું આપણે શારીરિક શિક્ષાનો વિચાર કરીએ ?

પણ હરી શકીએ ખરા ? આ બધું હોવાં છતાં વિદ્યાર્થી ત્યારે પણ કંઈ કૃત્રિમતા બૂઝ કરે છે અથવા તો સમૃદ્ધતા હાનિ કરે છે ત્યારે તુરત જ આપણને શિક્ષાદ્રુપી આપણ તુરત જ આંખ આગળ આવીને ઉભું રહે છે. આનું કારણ શું છે ? આપણે પોને જ જૂઠા પડેલા છીએ. વિદ્યાર્થીની આપણને દેખાતી બૂઝભરેલી વર્તણૂક સા માટે છે તેની આપણને પોતાને જ ખગર નથી હોતી અને તેથી આપણે પોતાનો ગભરાટ આપણને અવળે પથે સડાવી દે છે. ગભરાટ અને ક્રોધ નિર્ગળ ઉપર દાય ઉપડાવે એ આપણા જેવા મનુષ્ય માટે સદગત હોય છે. આમ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરી એસીએ છીએ અને પછી તેને ન્યાય કેરવવા બહાર પડીએ છીએ.

ત્યારે વિદ્યાર્થી અન્યથા કરી નેમે તો શું કરવું ?

અન્યથા કરી એમે તો બીલું બધું કરવું પણ શિક્ષા તો ન જ કરવી. બીલું કરવા જેવું શું છે તેા આપણને ખગર ન હોય તો શિક્ષા કરવી એ વિચાર તો ફેટલો અથા જેવુંદો અને અન્યાયી છે ? વિદ્યાર્થી અન્યથા કરી એમે ત્યારે શું કરવું તેનો પાંડો જ જવાબ એ છે કે શિક્ષા કરવાના પ્રયોજનમાંથી આપણે બચી જવું.

વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરવાનું આપણને મન થઇ ગય છે તેનાથી પ્રયત્ન-પૂર્વક પણ છૂટી જવું એ સ્વીકાર્યું. હવે પછી શું ?

હવે પછી વિદ્યાર્થીએ જે અન્યથા કરી છે-જે બૂઝ કરી છે તેનાં કારણો તપાસવા માટે ઉઠા ઉતરવું. આપણે એક એવો ભ્રમ સેવીએ છીએ કે વિદ્યાર્થી જે કંઈ અન્યથા કરે છે તે બહુી નેદીને કરે છે અને બીજાને હેરાન કરવા માટે કરે છે. વિદ્યાર્થી ઉપર આવી જતના દોષનું આરોપણ કરતાં આપણે જરા પણ અસહતા નથી. વિદ્યાર્થી ઉપર આવી જતનો આરોપ મૂકો તે તેનો દ્રોહ ક્યાં ખરાબર છે. વિદ્યાર્થી-પછી તે બાળક હો કે તરુણ હો-જે કંઈ કરે છે તે ખરાબ ઇરાદાથી કરે જ કરતો નથી. વિદ્યાર્થીના કાર્યનાં કારણોની આવી ગેરસમજણ વિદ્યાર્થી તરફ આપણને અન્યાયી બનાવે છે. અમુક પ્રકારના કાર્યની પાછળ અમુક પ્રકારને ચોક્કસ હેતુ રહેલો જ છે તેમ માનીને આપણે આગળ ચાલીએ એટલે જરૂર અન્યાય કરીએ તેમાં નવાઇ નથી. એટલે આપણે બીલું કામ એ કરવાનું કે વિદ્યાર્થીના કાર્ય પાછળ કોઈ પણ પ્રકારનો બદલો રહેલો છે તેવું દોષારોપણ કરવામાંથી બચી જવું.

અહીં એક મુદ્દા વિચારવા જેવો છે. આપણું છાત્રાલયોમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એવા દેખાય છે કે ખરા કે જેઓ ખીમતે નુકસાન કરવાના છત્રાલયી જ અમુક કૃત્ય કરે. આવા છત્રાલયો આપણે ઉધાડી આંખે જોઈ શકીએ છીએ અને વિદ્યાર્થી પોને પણ ઘણી વખત ધુસ્તરી લે છે. આનું શું?

સાચી વાત છે. જાણી જાણીને અન્યવસ્થા ઉભી કરનારા વિદ્યાર્થીઓ આપણે ત્યાં દેખાય છે ખરા, પરંતુ એવા જદ છત્રાલયી પાછળ પણ આપણે જ ઉભા છીએ. જાણક જાણે છે ત્યારથી જ જે કંઈ જોડું કરી એસે છે તે બધુંય તેની ખરાબ દાનતને લીધે તેમ જ જાણી જાણીને છત્રાલયપૂર્વક જ કર્યો કરે છે તેનું આરોપણ તેના ઉપર કરતાં માન્યો પણ ક્યાં પાછું વાળી જુએ છે ! જાણક અજુગમજાનમાં કંઈક કામ કરે તો તુરત જ તેના ઉપર ધરદો હોવાનું આરોપણ ! કામ પણ પ્રકારના નીતિ અનીનિતા ખ્યાલ વિના જ આત્મકેન્દ્રી જાણક કંઈક જુડે એસે કે જુડું આચરે કે તુરત જ પગર વિચારે તેના ઉપર ધરદો હોવાનું આરોપણ ! આપણી મોટેરાની ધર્મની દૃષ્ટિ અનનિત હોવાથી જાણક કે તરણ ન રીકારે કે તુરત જ તેના ધરદો ખરાબ છે અને તે પાપી છે તેનું આરોપણ ! આમ અજાન, ઓછી સમજણ અને જાણિયાતા કે ધારના કારણે વિદ્યાર્થીની જે કંઈ થઈ જાય તે બધું તેના જદ છત્રાલયે જ આભારી છે તેમ માની લેતાં અને મનારી લેતાં આજના સનાજને જરા પણ વાર નથી લાગતી. આ બધાની અમર વિદ્યાર્થી ઉપર થાય જ થાય. તેમ મનમાં પડી તો છત્રાલયો યશસ્ય કામે છે અને છત્રાલયોથી પણ ધણું ધણું કરી શકાય છે તેમજ ખીમતોને હેરાન કરીને પોનનું કંઈક સાચી શકાય છે તેવી તેને ખાતરી થતી જાય છે. પરિણામે આપણે આજે છત્રાલયી અન્યવસ્થા કરતા તેમજ ખીમતે દાનિ પહોંચાડના વિદ્યાર્થીઓ પણ જોઈએ છીએ ખરા.

મનુષ્ય આત્મા જાનપિત્રાસુ છે અને અંધારામાંથી અજવાળામાં આવવા મથે છે એ સત્ય જો આપણે રીકારી સમજે તો પડી જાણકની અજાનજાન્ય જુદો અને અંધારામાંથી અજવાળામાં આવતી વખતની જાણોડિયાને લીધે થતી અન્યવસ્થાઓ આપણે નખાવી લઈ શકીએ.

વિદ્યાર્થી અન્યવસ્થા શા મારે કરે છે તેનાં કારણોમાં ઉત્તરવાનો પ્રપાત્ન કરવો એ આપણું ખીલું દર્શન. એવાં કારણો અનેક હોઈ શકે. એવાં કારણો અસ્મિત્ત હોય તેમ જ સુદમન પણ હોય. એવાં કારણોની પાછળ જાણિયાતા પણ હોય અને ઊંડા મેનુ પણ હોય. એવાં કારણો પાછળ શારીરિક અસ્થ-

સ્થિતિ પણ હોય અને કંઈક માનસિક રોગ પણ હોય, આવાં કારણો જાણવા માટે આપણે ખૂબ ખામોશ પકડવી જોઈએ અને એક સાચા વૈજ્ઞાનિકની પ્રવૃત્તિ તેની શોધમાં મંડી પડવું જોઈએ.

પછી ?

કારણો આપણને હાથ લાગે તો પછી ઉપાય અધરો નથી.

કારણો દૂર કરે અને રોગ આપોઆપ દૂર થઈ જશે. ખરી કિંમત રોગનાં કારણોના નિદાનની છે. વિદ્યાર્થી ગમે ત્યારે ગમે તે પ્રકારની અવ્યવસ્થા કરે છે તે એક પ્રકારનો રોગ છે. તેનું યથાર્થ નિદાન થઈ ગયું પછી આપણ અચર્ય નથી જ. પણ જોને, નિદાન જ ખોટું હશે તો પછી એવાં નિદાન ઉપર ચલાવેલું આપણે કામ કરવાનું નથી.

આ પ્રશ્નને પૂરે કરે તે પહેલાં એક બીજી વાત પણ જણાવી દઉં. આપણે શિક્ષા નહિ કરતી એમ જોણીએ છીએ ત્યારે મોટે ભાગે શારીરિક શિક્ષા એ જ અર્થ લઈએ છીએ. અને વાત કીધી પણ છે, શિક્ષા આજે શારીરિક શિક્ષાના અર્થમાં જ બહુ ભાગે વપરાય છે. પરંતુ શારીરિક શિક્ષા નહિ કરનારા આપણે ઘણી વખત બીજી એવા પ્રકારની શિક્ષાઓ કરીએ છીએ કે જેથી વિદ્યાર્થીને યશી વધારે હાનિ થાય.

વિદ્યાર્થીને મહેલું મારવું કે વિદ્યાર્થીનો સામાજિક અહિંસાર કરવો કે વિદ્યાર્થીના કંઈ પણ દંડ કરવો કે વિદ્યાર્થી પાસે સંસ્થાનું વધારાનું કામ કરાવવું કે વિદ્યાર્થીને મોટા સમૂહની વચ્ચે સરમાવવો એ બધી શારીરિક શિક્ષા કરતાં પણ ઘણી વધારે ભયંકર શિક્ષાઓ છે; અને જેટલી ચીવટથી તથા આગ્રહથી આપણે શારીરિક શિક્ષાને અહિંસાર કરીએ તેટલા જ આગ્રહથી શિક્ષાના ભયંકર પ્રકારોનો પણ અહિંસાર કરવો ઘટે છે. કેટલાંક છાત્રાલયોમાં આ જનતના શિક્ષાના પ્રકારો ખૂબ પ્રચલિત હોય છે. શાક કે દૂધ દંડ કરવું અથવા તો સામાજિક સરમ નીચે દબાવવો એ તો સર્વ સામાન્ય દેખાય છે. આવી જનતની શિક્ષાઓથી વિદ્યાર્થીના મનમાં એક પ્રકારની ગાંઠ પડી જાય છે. આવી ગાંઠ વાળેલા વિદ્યાર્થી અનેક જાતની અવ્યવસ્થાઓ છાત્રાલયમાં જનરે અજાણ્યે પણ ઉભી કર્યા જ કરે છે.

અવ્યવસ્થાના પ્રસંગોએ કોઈ પણ પ્રકારની વિદ્યાર્થીની શિક્ષા ન કરીએ તેમ જ તેણે ઉભી કરેલી અવ્યવસ્થા માટે ઉતાવળમાં અનુમાનો કરીને કોઈ પણ પ્રકારના દોષારોપણના માર્ગે ન ચડી જઈએ તો અવ્યવસ્થા અટકાવવાનાં સાધનો આપણને જરૂર હાથ લાગવાનાં છે.

હરભાઈ

આંકડા રાખીએ

- ૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓની આંખો ખરાબ છે.
- ૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના કાન વહે છે.
- ૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના ગળાના કાકડા સૂજી ગયા છે.
- ૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ખસ, ધાધર કે એવા નજીવા ગણાતા ચામડીના રોગો થાય છે.
- ૫ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ઉધા સૂવાની અથવા તો ચતા સૂવાની ટેવ છે.
- ૬ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં કાંધની વખતે આંખો કે મોં ઉઘાડાં રહે છે.
- ૭ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાં અજડવાની ટેવ છે.
- ૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાં આજોડવાની ટેવ છે.
- ૯ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાંધમાંથી કમળી જવાની ટેવ છે.
- ૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અપોરના ત્રિચવાની ટેવવાળા છે.
- ૧૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મોડી રાત સુઈ જાય છે.
- ૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મરજતતા નથી.
- ૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને ખાવાનું પચતું જ નથી.
- ૧૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને સ્વપ્નદોષ થાય છે.

કાર્યાલય તરફથી:—

ક ચાલુ માસ દરમિયાન નીચેની સંસ્થાઓ તરફથી મંડળ સાથે જોડાણનું ચાલુ સાલનું લગભગ મળ્યું છે.

૨૨ શ્રી સાધમતી વિદ્યાર્થીભુવન વિમલપુર:—ગુજરાત

ત એક બાઇએ પોતા તરફથી આવતા વર્ષમાં પાંચ અંસજ આશ્રમેને છાત્રાસય મો.ત્રવા માટે રૂ. ૫) મોકલી આપ્યા છે, તે માટે તે બાઇને ધન્યવાદ થયે છે. આવી બીજી મદદો આપવાનાં વચનો મળે તો પણત વર્ગ માટે છાત્રાસય મદત મોકલી રાખાય.

‘છાત્રાસય’ દર અમેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લગભગ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ.

લખો બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાસય’ શ્રીકલિલામૃતિ બવન, બાવનગર

આ માસિક માવનગરમાં રહેલ રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ
જોપાળજીએ છાપ્યું અને તેની નુસ્ત્રિદ્રસાઈ કાલિદાસ ભટ્ટ સાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રમંદુઓ,

અમદાવાદમાં ભરાનાર આગામી છાત્રાલય સંમેલન સાથે જ છાત્રસંમેલનની બેઠક ભરવાનું પણ નક્કી થયું છે. છાત્રોની દૃષ્ટિએ છાત્રાલયોની વિચારણા થવી આવશ્યક છે. આપણી શુભદુઃખની કથનીઓ, આપણી મૂંઝવણો અને તરુણ જીવનના અનેક પ્રશ્નો આપણી દૃષ્ટિએ વિચારવા અને ઉકેલવા આપણને અનિવાર્ય લાગે છે. આપણા અંતરના મનોભાવો-જીવાન હૃદયનો યતનનાટ આપણે ગૃહપતિઓ અને છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે વ્યક્ત નથી કરી શકતા. તેઓ તેમના કાળના કાટ ખામેમાં ચરમાંમાંથી આપણા નવયોરનને પારખી નથી શકતા. આ અધુરે ક્ષતિ પલા ને દેવાની ગૂંચો ઉકેલવા આપણે ખપા લેવા ઘડએ, સંગઠન કરીએ અને છાત્રો એટલે જ છાત્રાલયો છે, એમની ઉપેક્ષા કરીને કોઈ છાત્રાલય પ્રગતિ કરી શકવાનું નથી તે બહેરું કરવા આજથી જ દરેક છાત્ર અમદાવાદ આવવા તૈયાર થઈ રહે. દરેક છાત્રને છાત્રાલયને લગતા કોઈ પણ વિષય ઉપર નિર્બંધ મોકલવા ખાસ ભલામણ છે.

ગૃહપતિ ભાઈઓને પણ અમારી પ્રાર્થના છે કે પોતાના છાત્રાલયમાંથી ઓછામાં ઓછા બે પ્રતિનિધિઓ અવશ્ય મોકલે. છાત્રમિત્રો, અમે છત્તીએ કે આ વખતે ગૂજરાતના પાટનગરમાં ગૂજરાતના દરેક છાત્રાલયના પ્રતિનિધિઓ ટોળાખંધ ઉતરી પડે.

પત્રવ્યવહાર માટે સહી કરનારને લખો.

મંત્રી, છાત્રસંમેલન
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

વીરસુત મહેતા
ભાઈલાલ શાહ
મંત્રીઓ.

લોકશિક્ષણનો અમોઘ માર્ગ

રેલ્વે ટ્રેનનું એક નાનકડું સ્ટેશન આવ્યું. હું જે ડાખામાં બેઠો હતો તેમાં માણસોની હક જમી હતી. ગાડીનો ઉપડવાનો વખત થયો તે વખતે એક ખાર તેર વર્ષના બાળકે અમારા ડાખાનું બાંધું દિધાંડ્યું અને ડાખામાં પ્રવેશ કર્યો. તુરંત જ ગાડી ઉપડી.

“ ગુરુજી, એ ઠેકાણે જગ્યા હું ? નહિતર પછી હું અહીં જ બેસી જાઉં. ” જરા દૂરની પાટલી ઉપર બેઠેલા આધેડ વયના એક ખાદીધારી ગૃહસ્થ સામે નજર કરી બાળકે પૂછ્યું.

“ અહીં થોડી જગ્યા તો છે; પણ ત્યાં જગ્યા હોય તો ત્યાં જ બેસી જાઓ. ”

“ ફીક ત્યારે, હું અહીં જ જગ્યા કરી લઉંશ. ”

પોતાની નજીકની પાટલી ઉપર બેઠેલા ઉતાડજોને થોડીએક જગ્યા કરી આપવાની બાળકે વિનંતિ કરી. માણસો થોડા થોડા ખરયા અને બાળક સમાઈ ગયો.

“ તારું નામ શું લાઈ ? ” એક પુખ્ત ઉંમરના માણસે બાળકને પ્રશ્ન કર્યો.

“ મહાદેવ. ”

“ કેવો છે ? ”

“ અત્યજ-દેવ. ”

‘ અત્યજ ’ શબ્દ સાંભળતાં જ આખો ડાખો અમટ્ટી ઉઠ્યો. જે કોઈક મૂંગા બેઠા બેઠા પોતપોતાના વિચારમાં મગસગલ હતા તે તાકી તાકીને એ બાળક સામે જોવા લાગ્યા. અંદર અંદર વાતોએ વળગેલા લોકોની વાતો બંધ થઈ ગઈ અને સર્વનાં મોં આ અત્યજ બાળક તરફ વળ્યાં. દૂર ઉભેલા એક બ્રાહ્મણ વૃદ્ધે રાડ પાડી: “ એ છોડરા, આ ડાખામાં કેમ આવ્યો ? તારા ડાખામાં બેસવું હતું ને ? ”

એક રજપૂત બાઈએ ત્રાડ પાડી: “ એ નરકના કાકા, બીજાને શા સારું નરકમાં નાખે છે ? ”

એક વાણિયે કટાક્ષ કર્યો: “ એલા, નામે અને દેખાવે તો દેવ નથી લાગતો ! ”

એક સુરત સનાતનીએ રસ્તો ધકલ્યો: “ આવતા સ્ટેશનથી તારા

ડાખામાં ચાલ્યો જાગે, નહિતર હાડકાં ખોખરાં કરી નાખીશ. ”

પેલા ગૃહપતિ અસાર સુધી શાંત બેઠા હતા અને બધું સાંભળતા હતા તે ધીમેથી બોલ્યા : “ ભાઈઓ, એ તાના બાળકને શા માટે વટો છે ? આ ડાખામાં હું બેઠો છું માટે એ પણ અહીં જ આવેને. ”

“ શા માટે ? ” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે ડોળા કાઢ્યા.

“ કારણ કે એ મારો વિદ્યાર્થી છે. ”

હવે બધાની આંખો પેલા ગૃહપતિભાઈ તરફ વળી. ગૃહપતિભાઈ મને આગળજાતા હતા. તેમણે એક સૂચક દૃષ્ટિ મારા તરફ નાખી. તે મારા તરફથી કંઈ અપેક્ષા રાખતા હોય એમ મને જણાયું.

“ આપણી કસોટીના આ પ્રસંગો કહેવાય. જોજો નિષ્કળ ન જતા ” હું માત્ર એ બે વાક્ય જ બોલ્યો. પણ ત્યાં તો ડાખામાં બેઠેલી બહેનોએ ગૃહપતિ ઉપર ગાળોતો મારો ચલાવ્યો.

“ રાયો, કોઈ ખાટકી લાગે છે ! ”

“ વાંઝીયો, પોતે તો વટલાયો પણ હવે ખીજતે વટલાવવા નીકળ્યો છે ! ”

“ એ પીટ્યા ભંગીયા, કવો છે હ તે કહે ? ”

“ બ્રાહ્મણ ! હાય હાય ! ઈ બ્રાહ્મણ હોય જ નહિ. રાયો ખોટું બોલે છે, ખોટું ! ”

પુરોના સૂર પણ અંદર ઉમેરાવા લાગ્યા.

“ એકા માત્ર, સાચે જ બ્રાહ્મણ છે ? ”

ગૃહપતિભાઈએ ડોકું ધુણાવીને હા કહી અને કંઈ પણ બોલ્યા વિના સહેજ દસ્યા.

“ તે પેટ નહોતું ભરાતું તો ફાડી નાખતું તું ને ? ”

એક ભણેલા જેવા રેખાતા જીવાને વળી ટકાર કરી : “ સાંઈ ચંચુ ગિયારાએ એક ભવમાં જ બે ભવ કરી લીધા ! હવે એને ભંગીનો અવતાર લેવાપણું ટળ્યું. ”

ત્યાર પછી તો અવાજે એટલા બધા વધી પડ્યા કે કશું સમજવું જ મુશ્કેલ હતું. માત્ર એક વાલિયાનો ઉચેરી બોલાવેલો સ્વર સંભળાયો : “ આ ડાખામાં જો કોઈ ગરુડિયો હોતને, તો સાળા ભામટાનું માથું જ ફાડી નાખત ! ”

ગાળોતો મારો એક સરખો ચાકુ જ હતો. લોકો પેલા બાળકથી સહેજ દૂર ખસી ગયા હતા અને, ગૃહપતિભાઈ શાંતિથી બેસી રહ્યા હતા. પંદરેક

મિનિટ આમ ને આમ પસાર થઈ ગઈ. પછી તો આખા ડાળામાં જુદી જુદી મંડળીઓ પડી ગઈ. સૌ સૌને કાંઈ તેની સ્પર્શસ્પર્શ ઉપર ચર્ચા કરતા લાગ્યા. આખા ડાળામાં નહિ બોલનારા અમે ત્રણ જણા-હું, પેલા ગૃહપતિ-ભાઈ અને પેલો બાળક.

પંદર મિનિટ પછી બીજું સ્ટેશન આવ્યું. અંત્યજ બાળકને, ગૃહપતિ-ભાઈને તથા મારે એ જ સ્ટેશને ઉતરી જવાનું હતું તેથી આગળ જતાં જે સંયમ-મગ્ન લૂંટવાની મગત તે અમને ન મળી. અમે ત્રણે જણા ઉતરી ગયા. ડાળાના તમામ લોકોએ અમે ઉતરતા હતા ત્યારે પોતાના પગ ઉંચા લઈ લીધા અને લૂગડાં સંકેપ્યાં !

થોડાક રસ્તો અમારે જન્મેને સામાન્ય હતો તેથી અમે થોડીએક વાનો ફરી શક્યા. મેં પૂછ્યું : “ આજે તો તમારે માથે ડીક રહ. ”

“ ના રે ના. આવું તો ઘણીએ વખત બને છે. મારે તો અવાર નવાર આ શહેરમાં જવાનું બને જ છે અને મારી સાથે એકાદ વિદ્યાર્થી પણ હોય જ છે. ”

“ પણ ભાઈ. આ વખતે તો મને દહ થઈ જાય છે. મારી ધીરજ તો વચ્ચે વચ્ચે ખૂટી પડતી હતી. ”

“ એમ પણ નથી. ટેલફોન વખત તો આવી પણ આકરા પ્રસંગો બને છે. ”

“ તો કોઈ વખત વિદ્યાર્થીને ઉતારી મૂકે ખગ કે ? ”

“ ના રે ! એ દ્વિંમત મેં હજી સુધી કોઈનામાં જોઈ નથી. બહુ બહુ તો ગાર્ડને બોલાવે. પણ આવા સ્વચ્છ અને શિક્ષિત બાળકને ડાળામાંથી ઉતારવો-અને તે પણ હું સાથે હોઉં ત્યારે, એ ગાર્ડને મારે પણ આડકં પડે ને ! ”

“ તો એવા કોઈ પ્રસંગે તમારે કોઈ સાથે વલવાડ થઈ જાય ખરી કે ? ”

“ ના. આવા લોકોને રજાવાનો મને એક જ માર્ગ દાખ લાગ્યો છે- ધીરજ અને સહનશીલતા. અને એ માર્ગ ખરેખર અમોઘ છે. આ મારા ગામમાં પણ પડેલાં ખૂબ વિરોધ થતા. માણસો ગળો દેતા, મારી નાખવાની ધમકી પણ દેતા અને કટલાક તો સાક્ષાત્ત હમણે પણ કરતા. એ બધા પ્રસંગોએ મેં કદિ પણ ધીરજ જોઈ નથી અને મારાની બનું તેટલું સહન નહ્યું છે. હવે તો ગામનો વિરોધ રૂઝવો રાખી ગયો છે અને દેવની હાડખીઓ પણ મરૂં જોઈ પડી રહ્યાં છે. ”

એટલામાં તો તેમના આશ્રમનો માર્ગ દેખાયો અને અમે છૂટા પડ્યા.
હરમાઈ.

આપણું સંમેલન

છાત્રાલય સંમેલન એ આપણી વાર્ષિક પર્વણી છે. તે દિવસે આપણે બધા બેગા થઈને વિચારોની આપ લે કરીએ છીએ. કુટુંબચાલાને જેમ બધાં ને શાસ્ત્રોનો આકેશ વધતો ખપ હોય છે તેમ છાત્રાલયોને પણ છે. જીવનની જોડણી અંગે છે તેટલી ગાળુએ છાત્રાલયના સવાલોનો વિચાર કરવો પડે છે, અને તેટલી દાંડએ જીવન નીલાળી શકાય છે તેટલી ને દષ્ટિએ છાત્રાલયના સવાલોનો પણ નિર્ણય કરી શકાય છે.

સંમેલનમાં એક ને વૃત્તિના લોકો બેગા થાય એ કીડ નથી. મિત્ર ભિન્ન આદર્શો, ભિન્ન ભિન્ન અનુભવો અને ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયવાળી વ્યક્તિઓ બેગી થાય, ચર્ચા કરે, સાધક બાધક પ્રમાણમાં રહેતું કરે, નિર્ણય ઉપર અવાય તો નિર્ણય કરે નહિ તો મતભેદોનાં મૂળ જાણી લઈ પાતપોતાના વિચારો રખે કરે અને પાછા જઈ એક બીજાના અનુભવનો સાંતપણે વિચાર કરે. આપણે દલીલોથી ભાગ્યે જ કોઈને ખાતરી કરાવી શકીએ છીએ. ખાતરી થવાની હોય તો તે અનુભવથી જ થઈ શકે છે. પણ અનુભવ અધેગો હોય તો એ અનુભવથી પણ કશો લાભ નથી થતો. અનુભવમાંથી માર કાઢવા માટે ચિંતનની જરૂર છે, હેતુબદ્ધની જરૂર છે. એ જાતે સંમેલનની ચર્ચામાંથી વધારેમાં વધારે મળી શકે છે. જેઓ વિચારમાં ઘરડા છે તેઓ 'કશું' છોડી શક્તા નથી, 'કશું' નહું' લઈ શક્તા નથી. પાકે ઘડે કાંઈ ચડતો નથી પણ એવાં કુર્દીથી લોકો સમાજમાં ન જ હોવા જોઈએ. જેઓ હોય તેઓ છાત્રાલયો જેવી જીવંતી સંસ્થા ચલાવવાનું માથે લે જ નહિ. કેટલાકને ફક્ત ગફલતને લીધે જ ઘડપણ આવેલું હોય છે. સંમેલનમાં વિચારનું ધારણ થાય અને મંથન જોવામાં આવે એટલે ઘડપણ મહેજે ઉડી જાય છે અને નવેસરથી નવા પ્રયોગો અજમાવવાની દષ્ટિ અને ધીરજ આવી. જાય છે.

છાત્રાલય સંમેલનની ચર્ચા એ કાંઈ દગમધી લાંબા નથી. એ તો મિત્રાચારીની પરપર મદદ છે. એમાં રાજ્ય કરવાપણું કે સુભાવવાપણું નથી. સમાજના હિતનો વિચાર કરીને જીવ પડવાનું હોય છે. સમાજમાં આગસ, જડના, દટાઈ ગઈલી પરપગ અને સંઘિનિપણાનું રાજ્ય ચાલે છે એ રાજ્ય જરૂર આવાં સંમેલનથી વૂટવાનું છે, એવા રાજ્યમાં રહેનાર અને એવું

રાજ્ય ચલાવનાર પણ એ રાજ્ય અખંડ થાશે એમ નહિ ઇચ્છે. એટલે સૌ કોઈ છાત્રાલય સંમેલનમાં ભાગ લેશે એવી ખાતરીપૂર્વક ઉમેદ રખાય.

આવાં સંમેલનમાં ગૃહપતિઓ અને કેળવણીદારો જ આવે એમ નથી. વિદ્યાર્થીઓનાં માખાપ અને વાલીઓ માટે પણ આ સંમેલન છે જ. શરૂઆતમાં તેઓ મોટે ભાગે પ્રેક્ષકનો જ ભાગ ભજવશે. અને પોતાનાં બાળકો માટે છાત્ર સંસ્થાના તરો શું શું કરી રહ્યા છે અને વિચારી રહ્યા છે એ સમજી લેશે. પછી તો એ જ સંમેલનમાં તેમને પણ સ્વર્ગમાં ભાગ લેવાનું રહેશે જ. જેટલા વર્ગ તેટલાં અલગ અલગ સંમેલનો કરીશું તો મૂળ સંમેલનનો તો હેદ જ ઉડાડવો પડે. એમ ફરવું જ પડે તોયે તેને હજી ધણું વર્ષો છે.

દ્વિતીય ખાત્રકૃષ્ણ કાલેલકર.

ખડાદુર (?) કૃષ્ણિન્દ્ર

કૃષ્ણિન્દ્ર ઘણો અભિમાની હતો. મહેનો દોરો હજી પૂરો ફૂટ્યો ન હતો છતાં હાથ મેઢોં ઉપરથી ખસતો જ નહોતો. ઉધરસ નહોતી ઘઈ છતાં તે ઝાંખાશ માપી જ રતો. હાથમાં લાટડી હોય તો કાં તો ભીંત પર પછાડે નહિતર વિના દારણુ ઝાડ નીચે સૂતેલા ફતરારને મારે. તેને પોતાની દિમ્મતનું ધણું અભિમાન હતું.

છાત્રાલયના નાના વિદ્યાર્થીઓને તે ધમકાવતો અને ડગવતો. ક્ષણભાને મેં આમ ક્યું હતું અને ક્ષણભાને તેમ ક્યું હતું એમ કહી દબાવતો. જેની તેની સામે ડોળા તો કાઢ્યા જ કરતો. અને એવી ગડાશ તો હાંક્યા જ કરતો કે “મારા જેવો કોઈ દિમ્મતજાજ નહિ. અમારા ગામની જૂતની આંબલીએ હું એકનો જતો ને પાછો આપતો ને ફેરીમાં કોઈના વાર નહિ કે મારી મામે પોત્રી શકે! ને નિસાળમાં હતો ત્યારે કંકને મારતો.” ઘણા હાકરા બિચારા ડરતા. તેને માન આપતા. કૃષ્ણિન્દ્ર તેમની પાસેથી કોઈ કોઈ વાર આણુ, કોઈકોઈ વાર પેન્સિલ ને ઘણી વાર પેંડામાં ભાગ પડાવતો.

એક દિવસ મહેન્દ્રને ચાટી ગઈ. “આ કૃષ્ણિન્દ્રનું પાણી એક દિવસ તો ઉતારીએ. બધાને ડરાવે છે ને ગહાફૂરીની મોટી મોટી વાતો કરે છે તે એક દિવસ ખખર તો કાઢીએ!”

મહેન્દ્ર, વિનાયક અને નરેન્દ્ર ત્રણે જણુ ભેગા થયા. ને વિચાર કર્યો. કૃષ્ણિન્દ્ર નાના વિદ્યાર્થીની પાસે બેઠો બેઠો ડંકાસ હાંકતો હતો ત્યાં ગયા ને

બોલ્યા: “ છે મન જહાદુર અને ખાધી છે જાહની માયે શેર સંકે કે આજે રાત્રે નાગી માતાની ટેકરીના યાંત્રા ઉપર ત્રણ સાચિયા ને એક ત્રિશળ કરી આવે ? ”

મહેન્દ્ર બોલ્યા: “ નહિ શું હોય ! આ ફણીન્દ્ર બેઠો છે. ”

નરેન્દ્રે વધાયું: “ અરે, ફણીન્દ્ર તે બ્હીએ ? બધાને ડરાવે છે, ને એ તે એમ ડરે ? ”

મનમાં તો ફણીન્દ્ર વિચાર કરી રહ્યો હતો. પણ હવે માથે આવી પડી.

વિનાયકે ઉમેયું: “ કાં, હવે જોખારો કેમ નથી ખાતો ? મૂકે હાથ દે ! ”

એક નાના છોકરાએ કહ્યું: “ ફણીન્દ્રશાહ, તમે તો જાહથી ડરતા નથીને ? ”

ફણીન્દ્ર ક્યાં જન્મ ? અભિમાન તો પૂરું હતું. ઉપરથી જોખારો મારીને કહ્યું: “ અરે એમાં શું છે ? કહો, કેટલા વાગે જવાનું છે ? ”

વિનાયકે કહ્યું: “ સાડા અગિયાર ને ત્રણ મિનિટ. અરાબર તે જ વખતે નાગી માતા... ”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “ અરે જોશ મા. બ્હીશે ત્રિચારો. ”

મહેન્દ્રે કહ્યું: “ અરે, જહાદુરનો બેઠો છે એ તો ! કેમ ફણીન્દ્ર ? ”

ફણીન્દ્ર મનમાં તો પાછો પણ વળી રોકે ક્યો: “ અરે, એમાં શો ભાર છે ? હમણાં જન્મ આવું. ”

છાત્રાલયમાં બધા ફણીન્દ્ર પાસે બેગા થયા હતા. મહેન્દ્રે અને વિનાયકે મોઢું હો હો કરી મૂક્યું હતું. બધા ફણીન્દ્રની આસપાસ બેઠા હતા.

“ કાં ફણીન્દ્ર કેમ છો ? ” વિનાયકે કહ્યું.

ફણીન્દ્રના હાંન ગગડી ગયા હતા.

વિનાયકે રોકો માર્યો: “ કેમ જવું છે કે ભાઈ મીના ભણી છે ? ”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “ હવે મૂકે તા' દેશો કે ? ”

એક નાના છોકરાએ કહ્યું: “ કાં, હવે ડોળા કેમ નાના યજ્ઞ ગયા ? ”

રામલાલે પડખે ચડીને ઉમેયું: “ હવે તમે ડરાવી રહ્યા અમને ! ”

વિનાયકે કહ્યું: “ ફણીન્દ્ર ! કહો, ખીકણ કે બહાદુર ? ”

ફણીન્દ્ર કહે: “ ભાઈશા'ન, ખીકણ. સાડી સત્તર વાર ખીકણ. ”

મહેન્દ્રે કહ્યું: “ કેમ, નાના છોકરાઓને ડરાવશો કે ? ”

“ ના ભાઈ, નહિ ડરાવું. ”

વિનાયકે કહ્યું: “ હવે સહ જાઓ, ”

છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં

‘છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં’ એ વિષય ઉપર લાઇ કલ્યાણરાયે જે લેખ લખ્યો હતો તે લેખ વાંચ્યા પછી એક ગૃહપતિ મિત્રને થોડાંએક વિચારો સૂઝ્યા. એ ‘વિચારો એમણે મારા ઉપર લખી મોકલ્યા છે. જેમકે મિત્રને પણ છાત્રાલયનો અનુભવ હીકીક છે તેથી તેમણે વિચાર અને આચારની દૃષ્ટિથી જે મુશ્કેલીઓ રલુ કરી છે તે મરફતે આપણને વધારે વિચારવા જેવી છે, તેથી અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

છાત્રાલયને લગતા વિવિધ પ્રશ્નો ઉપર આ પ્રકારના વિચારોનિમય થયા કરે તે અત્યંત કૃષ્ટ છે અને તેથી મર્વ ગૃહપતિભાઈઓને પોતાના અનુભવો અને વિચારો લખી મોકલવા અમારી વિનંતિ છે.

હરભાઈ.

શ્રી. હરભાઈ,

છાત્રાલય પત્રિકા નં. ૭માં શ્રી. કલ્યાણરાય નથુભાઈ જોષીનો “છાત્રાલયનાં ખર્ચાળ રસોડાં” એ સંબંધી લેખ મેં વાંચેલ છે, વાંચીને મને જે વિચારો આપ્યા હતા એ તમને લખી જણાવું છું જે કે આજે તો એને દોઢ માસ થયા આવ્યો છે. તુરંત જ લખવા ઈચ્છતો હતો પણ કામ ઘણું રહે છે. આજે તો ખીજા કામને ભોગે પણ લખી નાખવા બેઠો છું.

એક તો એ લેખ તમે ખરાબર વાંચ્યો જ હશે. એમના બધા વિચારો તમને ખરાબર લાગે છે ?

ખીલું: એમાં ઉણપ જણાઈ હોય તો તે કંઈ છે ?

તમારા આ વિષેના વિચારો સ્વતંત્ર રીતે પ્રસિદ્ધિ હોત તો સરખામણી કરી માર્ગ દાઢવો વધારે અનુકૂળ થઈ પડત.

મને તીવ્રેના વિચારો આપ્યા હતા.

લેખકના લખવા ઉપરથી લાગે છે કે અવ્યાસપદ્ધતિ-અવસ્થા માલુમ ચાર વગેરે આ ને આ જ રહે છતાં એમાં ઝીણવટ, દેખરેખ, ચોક્કસાઈ, કચ્છસર વગેરેથી ફેરફાર થઈ શકે. મૂળ પદ્ધતિ અથવા પાયો જ ખરાબ છે ને એમાં જ ફેરફાર થવાની પ્રથમ જરૂર છે. સહેલ મૂળને સુધારવાના ઉપાય શોધવાને બદલે તેઓ પરમાર્થ કાળાં પાંડાં સુધારવા ઉપર ગયા છે. કાંતો આ વસ્તુ તેમનાં લક્ષમાં નથી આવી, અથવા આવી હશે તો એનો ઉપાય અધરો ને તુરંતમાં ન ફળ આપે એવો લાગવાથી છોડી દીધો છે. એમણે

ખતાવેલ રસ્તો તુરતમાં ફળ આપે તેવો છે પણ સમગ્ર જીવનની દૃષ્ટિએ એની અસર ઉપલક્ષ્ય જણાય છે.

“ ઉપાય શો ? ” એમ કહીને લખ્યું છે એમાં “ છાત્રો પોતાની રસોઇ પોતે વારાફરતી કરે તો રસોવાની મોટી દલાલીના ભારમાંથી પોતાના વાલીઓને બચાવી શકે. ” એમ ખતાવ્યું છે.

આ બની શકે એવી વાત છે ? કેવી રીતે બને ? વિદ્યાર્થીઓ શું રાંધે ને કેમ રાંધે ? રાંધવાની આવડત સહેજે મળી જાય એવી સહેલી નથી. વળી એકાદ દિવસ રાંધી ખાવું હોય તો કીક, પણ કાચમ દાથે રાંધી ખાવું આકર્ષ પડી જાય. આ તો વળી બીજા દસ બાર જણને રાંધી ખવરાવવું ! અનુભવ હોય એને ખબર પડે કે તાપ ન થતો હોય, પુષ્કળ ધૂમાડો હોય, આંખમાંથી આંસુ પડતાં હોય ત્યારે રાંધવાનું કેવું મીઠું લાગે ! એમામ્નાની હેરાનગતિ તો જુદી જ !

ભાખરી, શાક, ખીચડી, રોટલા ને રોટલી જેવી સાદી રસોઇ ઉપર ખરાબર કાબેલિયત મેળવતાં બે વર્ષ સહેજે જાય છે ત્યારે મિષ્ટાન્ન ને સારાં દાળ, ભાત, શાક, રોટલી ઉપર હાથ જમતાં તો ત્રણ ત્રણ વર્ષ તો લાગે. પણ માનો કે હમેશ દાળ, ભાત, શાક, રોટલી, અથાણાં, રાયતાં વગેરેની જરૂર નથી; એ તો સાદી રસોઇ કરીને ચલાવી લેયે. વિચારીને કહો કે રોટલો, શાક, ખીચડી, ભાખરી વગેરેથી ચલાવી લેવા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર હશે ? એમને બીજાનું જોઈને અસંતોષ નહિ થાય કે ? વિદ્યાર્થીઓને જમવામાં સ્વાર્થવૃત્તિ મુખ્ય હોય છે. જમવું એ શરીરના પોષણ માટે જ છે, રવાદની જરૂર નથી વગેરે વાત એમને એ અવરથાએ ગળે ન ઉતરે તેવી છે.

રાંધવા પાછળ અનેક વસ્તુઓ હિબી છે. નિયમિતતા જોઈએ, વ્યવસ્થા જોઈએ, ચીવટ જોઈએ, ખંત ને ઝડપ જોઈએ. ‘ એક તોલડી તેર વાનાં માગે. ’ એમ રાંધવા પાછળ જે જે સાફ વસ્તુઓ જોઈએ એ બધી જ તૈયાર જોઈએ. ઘણી વાર એટલી ચપળતાવાળાને વધારે આજસ થાય છે. બજતણ સાવવાની, લોટ બાંધવાની આજસ થાય છે-ને અર્ધી પોણી કલાક સહેજે ચાલી જાય છે. જમ્યા પછી બધું વ્યવસ્થિત કરવાની આજસ થઈ જાય છે. જેમણે વાંઢાનું ઘર ને એનું રસોડું જોયું હોય એમને એ ખ્યાલ આવી શકે.

પણ જે વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યવસ્થા હોય, નિયમિતતા હોય, અન્ય બીજા જે જે મદદની જરૂર હોય એ મળતી હોય, એ ઉપરાંત અત્યારની જીવન-પ્રથા (સામાજિક-ધારણા)-અણતરનો બોજો હળવો થાય તો વિદ્યાર્થીઓ જરૂર

આ કરી શકે. હર્ષથી કરે એમાં જરાએ શંકા નથી.

ઉંચ નીચની માન્યતા, અસમાનતા, એડીફિકેટ, બાહ્યાચાર વગેરેના પડખા છાત્રાલયમાં પણ પડે છે. અભ્યાસની કૃત્રિમતા ને બોલે હદ વિનાનાં છે. આવી સ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓ હાથે રાંધે કે રાંધી ખવરાવે એ બની શકે એવું નથી. કોણ રાંધવા તૈયાર થાય? કોણ પોતાનો સમય બોવા તૈયાર થાય? સૌને પરીક્ષાનો રાક્ષસ ડરાવતો હોય, સૌને માર્ક લક્ષ્યાવતા હોય, સૌને પોતામાં જ પોતાનું જીવનધ્યેય ને જીવનકર્તવ્ય સમાએલાં લાગતાં હોય.

બીજો ને ત્રીજો ઉપાય એ બની શકે તેમ છે. પણ ડોશી ખડતલ જોઈએ, એની દેખરેખ રાખનાર કોઈક જોઈએ, એની પાસેથી કામ લેનાર કોઈ ઉસ્તાદ જોઈએ; નહિતર એ તો ઉલટું બારે પડી જાય. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના અભ્યાસને બોગે કામ કરવું ખૂંચશે નહિ કે? પરીક્ષક રસોડામાં મદદ કરવા બદલ એને જુદા ને સહેલા પ્રશ્નપત્રો નથી આપવાનો!

એ કરતાં એક વધારે સારો ઉપાય છે. તે એ કે ડોશીને માની જેમ નાખી દે. માદીકગાનું કુટુંબ વસે એટલા જ ભાવથી દસ બાર વિદ્યાર્થીઓ ટોણું મળીને રહે ને આદર્શ સંયુક્ત કુટુંબના ભાવથી રહે તો અધું કામ મરમ આંન. ડોશીને અધું પોતાનું જ લાગે. સૌ વિદ્યાર્થીઓ ફરજ સમજીને અમુક કામ વહેચી દે. આમ થાય તો જીવનમાં રસ આવે, ભણતર હળવું થાય ને ખર્ચમાં ઘટાડો થાય. આવો ભાવ કેળવવો વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં છે.

ચોથો ઉપાય બહુ વ્યવહાર નથી લાગતો. અત્યારે તો લાગ્યે જ કોઈ એવો વાલી હશે કે સંસ્થાના કામ માટે પોતાનો વખત આપે ને ત્યાં જઈ આવી વ્યવસ્થામાં મદદ કરે. એકાદ સંસ્થાને મળી રહે પણ બધે બની શકે એવી અત્યારની સ્થિતિ નથી. આવી દેખરેખનો બાર તો ગૃહપતિ અથવા મંડળના એકાદ સભ્ય માથે જ રહેવાનો.

“છાત્રાલયનાં રસોડાંનું ખર્ચ કમી કરાવવાની વૃત્તિથી વિદ્યાર્થીઓની સેવા કરવા કોઈ મંડળ રચાય તો સભ્ય માટે કામના દગલા પડ્યા છે.” આનો અર્થ તો એમ થયો કે જે મૂળમાં સડો લાગ્યો છે એ સુધારવાને બદલે રોગનાં બાહ્યચરિતો ઉપર મક્કમપટ્ટા કરવા લાગી જવું. મૂળ સડો જ શા માટે પ્રથમ દૂર ન કરવો? મૂળ બૂદ્ધ અવગણીને ચાકતાં બૂલોની પરંપરા ઉભી થઈ છે. એને માટે અનેક થીંગડાં દીધે જ જઈએ છીએ પણ આરો નથી આવતો. મૂળ સુધારવાથી આપોઆપ અધું સરખું થઈ જવાનું.

“ભાર બહુ વધી પડ્યો છે.” “આપણા વિદ્યાર્થીઓ આ ભારના બેગનમાં ધણે અંશે સ્વમાનની લાગણી શુભાવવાં લાગ્યા છે.” દેશના સમજી ને કેળવાએલ માણસો પાસેથી પણ સ્વમાનની લાગણી સરી પડે છે, સારે વિદ્યાર્થીઓને શો દોષ દેવો! દેશનું સામાજિક ને રાજકીય ચોક્કું એવું સમજી ને ચોતરફનું છે કે વિદ્યાર્થીઓને એમાં બંધ બેસતા થઈ જવું પડે છે, ચોક્કું તોણા વિના આ બધું ન બની શકે એવું છે. સ્વમાન-સ્વાતંત્ર્ય વગેરે ચોક્કાની બહાર રહેનારી વસ્તુઓ છે.

આપનો પરિચિત...

હુડતુતુ

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં ભાવનગર મુકામે કાકિયાવાડ વિભાગનું છાત્રાસય સંમેલન ભરાયું હતું સારે હાજર રહેલા ભાઈઓ પૈકી કેટલાકે પોતાનાં છાત્રાસયોમાં રમાતી દેશી રમતોને પદ્ધતિસર ગોઠવી તેનું શાસ્ત્ર નિર્માણ કરવાનું માથે લીધેલું. તે ભાઈઓ પૈકી છાયા અંત્યજ આશ્રમવાળા ભાઈ રામનારાયણ પાંકડે ‘હુડતુતુની રમત’ સંબંધે એક શાસ્ત્રીય લેખ લખી મોકલ્યો છે. ખીજા કોઈ ભાઈઓ તરફથી હજી કશું પણ લખાણ મળ્યું નથી.

આસતા માસમાં અમદાવાદ મુકામે ત્રીજું છાત્રાસય સંમેલન ભરાયાનું છે તે પ્રસંગે અન્ય ભાઈઓને પણ પોતે માથે લીધેલું કામ પાર પાડવાની રમૂતિ મળે તેટલા માટે ભાઈ રામનારાયણનો આ લેખ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. આશા છે કે ખીજા પણ રમતોના શોખીન ગૃહપતિભાઈઓ દેશી રમતોને પદ્ધતિસર બનાવી આવા લેખો તૈયાર કરશે. આવા ઘણા લેખો થઈ જાય તો દેશી રમતોનું એક નાનકડું પુસ્તક તૈયાર કરી પ્રગટ કરવાની અનુકૂળતા પણ સાંપડે.

હરભાઈ.

હુડતુતુની રમત

પરિચય

પાંડવોમાં બીમસેન, કૌરવમાં દુર્યોધન, જાદવોમાં જસભદ્ર તેમ મેદાની રમતોમાં હુડતુતુ. બજા અને કળ બંને આ રમતથી આવે છે. એકેએક અવધોને બજાવાન બનાવવા સાથે અપમતા પણ કેળવવી હોય તો હુડતુતુનું શરણ લેવું.

આમાં શાસ લઈને સામા પટમાં અડવાનું હોય છે, જેથી ફેફસાંને

યોગ્ય કસરત મળે છે. શરીરના યંત્રમાં ફેફસાંનું સ્થાન અગત્યનું છે. ફેફસાં સુધારવા માણસને હવા ખાવા જવું પડે છે. ફેફસાં બગડેલા માણસ જીવવા કરતાં મરવું વધારે પસંદ કરે છે. એટલે જે રમત આવા ઉપયોગી અંગને ઢળવે છે તે રમત ખરેખર રમવા જેવી હોવી જોઈએ.

હુડતુતુ રમવાથી આંખ ગરુડ જેવી તીક્ષ્ણ થાય છે. પોતાના પટમાં ધૂમતા દુશ્મનને સાથળના મૂળમાંથી ઉપાડી લેવા માટે નજર એકાગ્ર કરી રાખવી પડે છે. અને એ પ્રમાણે રમત દરમિયાન ત્રાટકતો યોગ સધાય છે જેને પરિણામે આંખ તેજસ્વી બને છે. આપણા બુદ્ધિપ્રધાન સમાજમાં આંખનું મહત્ત્વ સમજાવવું પડે તેમ નથી. દસ ટકા ચક્ષુમાંનો ભાંગીને ભુકો કરવો હોય તો હુડતુતુને શરણે જાયો.

ખીજ થોડીક જ રમતો છે કે જેમાં આપણાં હાડકાં ફૂલાં અને મજા જીન થાય. સામા પટમાં ચડેલો ભેડ બ્યારે દુશ્મનના હાથમાં સપડાય છે ત્યારે એનાં હાડકાંની ઢળવણી શરૂ થાય છે. એકલે હાથે પાંચ સાત દુશ્મનને હંકાવતો, શરીરને ઉંચું લીધા વિના ભૂમિ માતા સાથે ઘસડતો જ્યારે તે મીન ઉપર પોતાનો હાથ મૂકી દે છે ત્યારે એ વિજયના સ્મરણચિહ્ન તરીકે એના ગોઠણ અને કાણી ઉપર લાલ ચંદ્રક અંકાઈ રહે છે. આમ હાડ આમ કેળવનારી, મહાયુદ્ધ શીખવનારી, સાહસને વધારનારી આ રમત ખરેખર રમવા જેવી છે.

પગ તો બગ્ગરમાં એ વાર શાક લેવા જઈએ ત્યાં ઢળવાઈ જાય છે એટલે એને માટે કાંઈ કહેવાનું નથી. હાથ પણ સવારથી સાંજ સુધી ઘણું કામ આપે છે. એટલે હાથ પણ મજાજીત કરવાનું આ રમતનું કામ ગોણું ગણાશે.

વ્યવસ્થિત રીતે શાંતિથી રમતો રમાવી જોઈએ એ વાત સૌને પસંદ છે. હમણાં હમણાં તો એવો પવન જ ચાલ્યો છે કે બમ્મ શાંતિ, શાંતિ. બાલમંદિરમાં શાંતિ, ભોજનમાં શાંતિ, વર્ગમાં શાંતિ ને રમતમાં પણ શાંતિ. બહુ સાફ; શાંતિ રાખીએ. અમારી આ માનીતી, રમન પણ શાંતિથી વ્યવસ્થિત રીતે રમી શકાય છે. જો કે અમારા આપદાદાને એની જરૂર નહોતી લાગી અને એમણે ગેરવ્યવસ્થા અને અશાંતિનાં નુકશાન હમને મેંડાંએ સહન કર્યાં છે. છતાં હવે એના બેટા બેટીઓ એ સહન કરવાની શક્તિ પ્રમાવી બેઠાં છે તો આપણે શાંતિ રાખીએ. એને માટે બમ્મ એક જ

નિયમની જરૂર હતી. તે શોધાયો. કાલંબસને અમેરિકા જાઓ તેમ આ નિયમ જાઓ. એ નિયમ તે આ: “જોડે તે માર.”

વ્યવસ્થા માટે મધ્યસ્થ (અધ્યાપર). અને ઉભાવડીયા (કેપ્ટન) ને કાળજી રાખવી પડશે. મધ્યસ્થ એવો હોય કે તકરાર થઇ કે તરત નિર્ણય આપે. એની ચોકસાઈ આખું અને જાદુઈ મગજ તરત જ સત્યાસત્ય પારખી લે. અર્ધા વાને જ કશી વ્યવસ્થા આ દરમિયાન છે અથવા આ જૂડો છે.

ઉભાવડીયાનું કામ સરદારનું છે. ક્યે વખતે ક્યા ભાગ ઉપરથી ક્યા સૈનિકે હક્કો જરૂર એની તજજીજ એણે હરવખત રાખવી પડે છે. એમાં એ નિષ્ફળ વ્યવસ્થા તો રમત દારવા ઉપરાંત ગેરવ્યવસ્થા પણ એને ભાગે આવે છે.

આ રમત અમારા શ્રી ગાંધીજી અત્યંત આત્મમતા વિદ્યાર્થીઓ આજ પાંચ માસથી રમે છે. જેમ અમે એનાં ઉપર આકર્ષીત છીએ તેમ અમારા વિદ્યાર્થીઓ પણ આ રમત ઉપર મુગ્ધ છે. રમતમાં અયોગ્ય રમનારને દારણે ગેરવ્યવસ્થા અને અસાંતિ થાય તો તેનો દોષ અમારી આ પ્રિયતમા રમતને ન દેશો.

ઉવટ આ રમત જે કોઇ યોગ્ય રીતે યોગ્ય સમયે રમશે તે બળવાન આયુષ્યવાન ક્ષમાવાન ને ધનવાન બનશે. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

રમવાની રીત

રમનારમાંથી એ ઉભાવડીયા (કેપ્ટન) યાય. બાકીના બધાં જાણી ગોડીયા થઇ પડી આવે અથવા એક કતાર થઇ સામે બિલા રહે ને ઉભાવડીયા વારાફરતી માગી લે. એ પક્ષો પાછા એમ કહેવાય.

બન્ને પક્ષ રમતના મેદાનમાં એ પટ દોરી રાખ્યા હોય તેમાં સામ સામા બિલા રહે.

એક પક્ષનો બેડ ‘હુગુહુ...’ બોલતો બોલતો એક જાસે સામ પટમાં જાય એટલે રમત રાડ થાય. એક બીજા પક્ષના મરે, જીવતા થાય એમ કરતાં કેવટ બેમાંથી એક પક્ષનો એક પણ બેડ જીવતો ન રહે ત્યારે રમત પૂરી થઇ ગણાય.

સંજ્ઞાઓ

પટ: બન્ને પક્ષને રમત માટે ઉભા રહેવાની જગ્યા.

● હુગુહુ સિવાય બીજા કશું જાસ લઇ શકાય; ...

મીન: પટ દરતી ચોમેર દોરેલી લીટી. એને હદ પણ કહેવામાં આવે છે.
પાટો: બન્ને પટની વચ્ચે આડી દોરેલી લીટીને પાટો કહે છે.
કાંધી: પાટાના ચાર ખુણાઓ.

માર: સામા પક્ષનો બેર પટમાં આવીને શ્વાસ પડ્યા પહેલાં જેને અડી જાય તે માર થયો ગણાય એટલે કે તે રમતમાંથી દૂર રહે.

જીવતો: સામા પક્ષના બેરને માર કરવાની આપણો એક બેર ઉભો થાય તેને જીવતો થયો એમ કહેવાય.

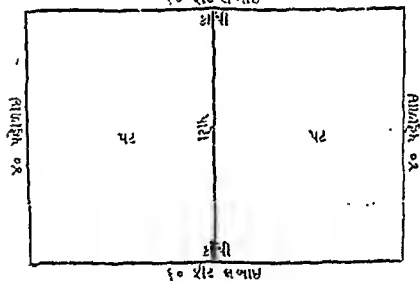
ઉભાવડીયા: સરખે સરખા બે રમનાર પણ પાડવા માટે પ્રથમ ઉભા રહે તે.

મધ્યસ્થ: બે પક્ષને વાંધા પડતાં સાચા જોડાનો નિર્ણય આપવા નીમેલ માણસ.

પટ

૨૦ વિદ્યાર્થીઓને રમવા માટે નીચે પ્રમાણે પટ દોરવો જોઈએ.

૬૦ ફીટ લંબાઈ

પટ આવી વધારે લાંબો હશે તો રમત ચડશે નહિ. ફૂટમાં તો માત્ર ૪૮ નહિ પડે.

નિયમો

૧ 'કુન્નુ' બોલના બોલનો એક પક્ષનો બેર સામા પક્ષના બેરને અડીને શ્વાસ આવું હોય તે દરમિયાન પોતાના સરીરનો કોઈ પણ ભાગ પાટાને અડાડી દેશે તો સામા પક્ષનો બેર માર ગણાશે.

- ૨ એક પક્ષનો બેડ માર યતાં બીજા પક્ષનો બેડ હવનો યશે.
- ૩, આસ લઇને ચડનારને સામા પક્ષના બેડ પોતાના પટમાં આસ મૂકાઇ જતાં મુઠી પકડી રાખશે તો ચડનાર માર ગણાશે.
- ૪ એક સાથે બે જુલુ ચડે તો પાછળથી જનાર માર ગણાય.
- ૫ વારા ફરતી સામસામા પક્ષના બેડ ચડવાને બદલે એક જ પક્ષનો બેડ ફરી વાર ચડે તો તે માર થાય.
- ૬ પુણુ જે પક્ષનો બેડ માર થાય તે જ પક્ષનો બીજો બેડ ફરી વાર ચડે.
- ૭ મીનતી બહાર શરીરનો કાંઈ પણુ લાગ જાય તો તે માર ગણાય.
- ૮ પોતાનો માર ચએલ બેડ પટમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી જ સામા પટમાં આસ લઇને ચડી શકાય.
- ૯ સામા પક્ષના બેડને પોતાના પટમાંથી ધક્કો મારીને મીન બહાર ટાકવાથી સામા પક્ષનો ચડનાર બેડ માર ગણાય.
- ૧૦ રમત ચાલુ હોય તે દરમિયાન ઉઝાવડીયા સિવાય કાંઈ પણુ બોલે તો તે માર ગણાય.
- ૧૧ મધ્યસ્થનો નિર્ણય વગર આનાકાનીએ રમનારે માથે ચડાવવો જોઇએ.

નોંધ: આ મુખ્ય નિયમો આપ્યા છે. બીજા રમત દરમિયાન ધણા પેદા નિયમો નીકળે છે જે બાળકમાં મધ્યસ્થનો નિર્ણય એ જ પ્રમાણ લેખાય.

પર્યાય શબ્દો

મીન=નિદાનરેખા

માર=ગાદ

બેડ=સિદ્ધ

પારો=પાણુરેખા

ના માર=ના ગાદ

પ્રશ્નોત્તર

એક ભાઈ પ્રશ્ન પૂછે છે કે કોઈ મોટોભાઈ કે પિતા પોતાના નાના-ભાઈ કે પુત્રને મારે પણ તેવી શિક્ષાની પાળળ બાળકના હિતગ્રી શુદ્ધિ હોય તો તેવી વિતશુદ્ધિથી શિક્ષા યઇ શકે કે નહિ ?

હજી પણ આવા પ્રશ્નો આપણા મનમાં ઉભા થાય છે તે માનસ-શાસ્ત્રનું આપણું કંટણું બધું અચાન છે તેનું પર્યર્થ સૂચન કરે છે.

આવો જ એક બીજો પ્રશ્ન એમ પણ પૂછાયો છે કે પ્રેમથી શિક્ષા યઇ શકે કે નહિ ? પ્રેમ અને શિક્ષા પરસ્પર-વિરોધી ભાવોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી 'પ્રેમથી શિક્ષા' એ સમ્બંધના જ ખોટી છે. પ્રેમ હોય ત્યાં શિક્ષાતે સ્થાન નથી, અને શિક્ષા જે કોઈને પણ જે સમયે-દરવામાં આવે-તે

એમ જ્યારે દલીલ કરવામાં આવે છે ત્યારે તો હદ થઇ જાય છે ! આપણે હવે સમજી લેવું જોઇએ કે વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરવામાં તેનું દિન નહિ પણ મારે મોડું અદિત સમાજેનું છે.

આપણી દૃષ્ટિએ ખરાબ લાગે તેવું એક કામ વિદ્યાર્થી કરે છે. એ કામને આપણે આપણી દૃષ્ટિથી જોતા હોઇએ છીએ તેથી આપણને તે ગુન્હો લાગે છે, અને તેવા ગુન્હા બદલ આપણે તેને શિક્ષા કરવા પ્રેરાઇએ છીએ. આનું પરિણામ શું આવે છે તે જોઇએ.

પહેલાં તો પોતે જે કામને નિર્દોષ માન્યું છે તેને જા માટે મુદ્દાપ ગણવામાં આવે છે તે તેને સમજાતું નથી. આપણે પણ તે વખતે ક્રોધા-વિષ્ટ થયા હોઇએ છીએ તેથી તેને સમજાવવાનો કશો પણ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. વળી તે કામ મોટેરાંને ન ગમ્યું તેટલા માટે શિક્ષા જ જા સાર થવી જોઇએ તે પણ બાળકને સમજાતું નથી. આ બંને પ્રકારના વિચારોથી બાળક પોતાને અન્યાય થતો હોય તેમ માને છે. માર ખાનાર બાળકના મનમાં મોટેરાંના આપા વર્તન સામે અણગમો પેદા થાય છે અને અણગમીમાંથી વૈર વૃત્તિ પણ જન્મે છે. એક તરફથી આપણને પોતાને નહિ ગમતા કામ બદલ આપણે ગુસ્સે થઇએ છીએ અને શિક્ષા કરવાની હદ સુધી જઇએ છીએ અને બીજી તરફથી તેવા પ્રસંગોનાં પુનરાવર્તનો દ્વારા માર ખાનાર વધારે ને વધારે વૈર વૃત્તિનું સેવન કંતો જાય છે. પરિણામે આપણો ક્રોધ વધતો જાય અને નિર્જળ બાળકની વૈર વૃત્તિ વધતી જાય. આનું પરિણામ લાવવામાં કંઇ ક્ષતિની દિલદૃષ્ટિ સમાજેલી છે તે આપણને સમજાતું નથી.

માનસધાજના પ્રદેશોમાં જે પ્રકારનું અદ્ભુત ખેડાણ થઇ રહ્યું છે તે વડે પૂરતાર થઇ ચૂક્યું છે કે શિક્ષાનાં પરિણામો બહુ જ ભયંકર આવે છે, અને આપણે પણ આપણી નજર આગળ જોઇએ છીએ કે સમાજમાં ગુન્હાઓ બદલ શિક્ષાનું ધોરણ જેટલું વધતું જાય છે અને આકર્ષ થતું જાય છે તેટલા પ્રમાણમાં ગુન્હાઓ વધે જ જાય છે. સમાજ-શરણા કે શત્રુસંરથા લોકના દિલની દૃષ્ટિએ (!) જેમ શિક્ષાનું પ્રમાણ વધારે-જેમ તેના પ્રકારે વધારે છે તેમ તેમ સમાજમાં માનસિક રોગો વધારે પ્રમાણમાં ફાટી નીકળે છે અને ગુન્હાઓનું પ્રમાણ વધે જ જાય છે. જેમ પદ્ધતિનો સમાજમાં સ્વીકાર થયા પછી અથવા તો મૃત્યુદંડની પ્રથા સમાજમાં પ્રવેશ પામ્યા પછી ફેડીઓની સંખ્યા અને સાથે સાથે જેલોની

સંખ્યા વધ્યા જ કરી છે; અને ખુનીઓની સંખ્યામાં પણ ખૂબ મોટો વધારો થયે જ ગયો છે. આ હટીકત આપણે જરાબર નીહાળી લઈએ તો શિક્ષાપદ્ધતિને જરૂર નાશ કરીએ.

શિક્ષાને ખદ્દો શું કરવું તેનો વિચાર આપણે આગલા લેખમાં કરી ગયા છીએ તેથી અહીં નહિ કરીએ. સાચી વ્યક્તિનું હિત જે કાંઈના મનમાં હોય તેણે તેના હિતની ખુદ્દિએ જ તેને શિક્ષા નહિ કરવી. જ્યારે જ્યારે પણ આપણી પોતાની નિર્જળતાને કારણે આપણાથી ખીજને શિક્ષા થઈ જાય ત્યારે ત્યારે માની લેવું કે આપણે તેનું કશું જ હિત નથી કયું પણ ચોક્કસ અહિત કયું છે.

હરભાઈ.

ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન-અમદાવાદ

સગલગ એ વર્ષ ઉપર અમરેલીમાં ખીજું છાત્રાલય સંમેલન ભરાયું ત્યારે તે સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી. કાકાસાહેબ કોલેતકરે ત્રીજું સંમેલન અમદાવાદમાં ભરવા માટે આમંત્રણ આપેલું. તે મુજબ ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં મળેલી અમદાવાદનાં સવળાં છાત્રાલયોના પ્રતિનિધિઓની સલાએ તે સંમેલન માર્ચ માસમાં છેલ્લા અઠવાડિયામાં રાખવાનું ઠરાવેલું અને તેના પ્રમુખ તરીકે દક્ષિણામૂર્તિના સંચાલક અને છાત્રાલય સંચાલનના ઉંડા અભ્યાસી અને અનુભવી શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ ટાંગીદાસ ભટ્ટ (નાનાભાઈ) ને ચૂંટ્યા. પરંતુ તે અરસામાં તેમના ઉપર કૌટુંબિક આપત્તિ આવી પડવાને લીધે તેમ જ તેમની માંદગીના લીધે સંમેલન અચોક્કસ મુશ્કેલ માટે મુશ્કેલતરી રાખવું પડેલું.

આવતા જાન્યુઆરી માસના ખીજા અઠવાડિયાના અંતમાં ચનાર ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના પદવીદાન સમારંભ વખતે તે સંમેલન ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ભરવાનું અમદાવાદના સ્વાગત મંડળે ઠરાવ્યું છે અને તેને લગતી તૈયારીઓ પણ શરૂ કરી દીધી છે.

સંમેલનમાં છૂટથી અને જવાબદાર રીતે ચર્ચા થઈ શકે તે સારું સ્વાગત મંડળે ઠરાવ્યું છે કે ભાષણો તેમ જ નિબંધો અગાઉથી જાપાવીને લાગતી વળગતી સંસ્થાના સંચાલકો તેમ જ આ વિષયમાં રસ ધરાવતી વ્યક્તિઓને મોકલી દેવાં તથા કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા પહેલેથી જાપા દ્વારા કરી લેવી. આથી સંમેલનમાં ચર્ચા માટે વખત વધારે મળશે, અને સવળાં પહેલેથી વિચાર કરીને આગાહી તેથી ચર્ચા અક્ષમાસપૂર્ણ તેમ જ જવાબદારીવાળી રહે.

આ પ્રમાણે નિર્ણયો વખતસર પ્રસિદ્ધ કરી શકાય તે સારું એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે સંઘના નિયમો મંજૂરી તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર પહેલાં મળી જાય એ રીતે લેખકોને તે મોકલાવવા જણાવવું. નિર્ણયો માટે નીચેની માર્ગદર્શક યાદી તૈયાર કરવામાં આવી છે. તે જ લાઇઓ અથવા બહેનો આ વિષયમાં રસ ધરાવતાં હોય તેમને પોતાના અભ્યાસના અનુકૂળ વિષયો ઉપર મોડામાં મોડો તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર સુધીમાં નિર્ણય મોકલવા વિનંતી છે.

આશા છે કે ગુજરાતનાં છાત્રાલયોના સંચાલકો તેમ જ રસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ આ સંમેલનને સફળ બનાવવા પોતાથી બનતું કરવા ચૂકશે નહિ.

સંમેલનને લગતો સંઘનો પત્રવ્યવહાર મંત્રી, ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ એ સંસ્થાએ કરવો.

નિર્ણયો માટે માર્ગદર્શક યાદી નીચે મુજબ છે:—

૧. કોઇ પણ સંસ્થાને છાત્રાલય ગણવા માટે તેમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી સગવડો અને વ્યવસ્થા હોવાં જોઇએ ?

૨. છાત્રાલયનું માર્ગદર્શક સમયપત્રક તથા છાત્રાલયના વ્યવસ્થિત તંત્રની રૂપરેખા (જુદાં જુદાં ખાતાં, પત્રકો, સૂચના વગેરેનો સંગ્રહ)

૩. શૃદ્ધપતિના કાર્યક્ષેત્રમાં વ્યવસ્થાપક મંડળની કેટલી દરમ્યાનગીરી હોઇ શકે ?

૪. ખોરાકને અંગે નીચેના સવાલો:—

અ રસોડાની સગવડ. આ જમવાના સમય. ૬ ખોરાકમાં શું શું હોવું જોઇએ અને કેટલા પ્રમાણમાં ? ૬ બાળક અને પુરુષ વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે જુદા જુદા ખોરાકની વ્યવસ્થા.

૫. જુદા જુદા ઉત્સવો અને તહેવારો અનુરૂપ રીતે ઉજવવાના પ્રકારો.

૬ ધર્મશિક્ષણ અને ધર્મપાલન.

૭ છાત્રોને અભ્યાસમાં મદદ.

૧૦ પર્યાટનો અને પ્રવાસો.

૮ સ્વચ્છતા.

૧૧ સ્વાસ્થ્ય અને ઉદ્યોગ.

૯ આરોગ્ય.

૧૨ સંગ.

૧૩ છાત્રો અને શૃદ્ધપતિ વચ્ચેના ગતમાહની મીમાંસા.

૧૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય.

૧૫ કઇ હિંમત પછીનાં બાળકોને છાત્રાલયમાં દાખલ કરી શકાય ?

૧૬ પરણેલા વિદ્યાર્થીઓ વિષે.

શ્રુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

કાર્તિક વદ ૧૩/૮૬

શુક્રવાર તા. ૨૬-૧૧-૨૬

જગજીવનદાસ મહેતા

જોડાલાલ ગાંધી

મંત્રીઓ : ત્રીજું છાત્રાલય સંમેલન

કાર્યાલય તરફથી:—

ચાલુ માસમાં જોડાએલી સંસ્થાઓ

૨૩ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિગૃહ

ભાવનગર

નવો અંક વી. પી. થશે

આ અંક સાથે છાત્રાલયનું ત્રીજું વર્ષ પૂરું થાય છે. જાનેવારી માસનો અંક ચોથા વર્ષનો પહેલો અંક થશે. આહુકો પોતાનું ચોથા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧-૦-૦ ભાવનગર છાત્રાલય કાર્યાલયમાં મ. ઓ. થી સત્વર મોકલી આપે. ૧૫ મી જાનેવારી સુધીમાં લવાજમ નહિ આવ્યાં હોય તેવા આહુકોને તે અંક રૂ. ૧-૨-૦ ના વી. પી. થી રવાના થશે જે તેમણે સ્વીકારી લેવાની વ્યવસ્થા કરવી. જંધ યનાર આહુકો તેવા ખબર સમયસર આપવાની કૃપા કરે અને કાર્યાલયને નાહુકના ખર્ચમાંથી બચાવે.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશનાં બે શિલિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થું

૧૯૩૦

અંક ૧ લે:

તા.ચુઆરી

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

મેટો કોણ થાય છે ?

જે જાણે છે પણ બકતો નથી;

જે વિચારે કરે છે પણ

મનસૂખા કરતો નથી; જે

કર્મો કરે છે પણ કર્મજડ

થઈ જતો નથી.

એ જ મેટો થઈ શકે છે.

આભાર

છેલ્લા બાર માસ મુધી નામનું તંત્રીપદ ભોગવી આજે પાછો વાત-
નારની સેવામાં હાજર થયા છું. મારી અખીયે માંદગી દરમ્યાન મારા મિત્ર
શ્રી. હરભાઈએ આ માસિકના તંત્રને ચલાવ્યું એ ખાતર હું તેમનો આભારી
તો છું જ, પણ મારા અને તેમના સંબંધનો વિચાર કરતાં એ આભારના
શબ્દોને મારે રોડી રાખવા પડે છે. છાત્રાલય મંડળે મારી અવેજમાં શ્રી.
હરભાઈને સ્વીકારી લીધા તે એમનો આભાર જ ના ? વાચકભાઈઓએ
પણ આખા વર્ષ મુધી શ્રી. હરભાઈએ જે વાનીઓ પીરસી તે લાવથી લીધી
અને આપણા છાત્રાલયને ટકારે રાખ્યું તે માટે તેમનો સૌથી મોટો આભાર.
આજે ફરીથી હું આપની સેવામાં હાજર થાઉં છું. શ્રી. હરભાઈ તો
મારા રોજના સોજતી છે તે આપ જાણો છો.

પ્રભુ મને આ તંત્ર ચલાવવાનું જગ આપો.

નાનાભાઈ.

નવું વર્ષ

નવું વર્ષ એટલે જૂના વર્ષની સતમાધી નવા વર્ષના પ્રભાતનો ઉદય.
નવું વર્ષ એટલે હર્ષ ચર્ષ ગમેલાં બંધનેનો ત્યાગ અને અવન્ત સ્વનંત્ર
બંધનેનો સ્વીકાર. નવું વર્ષ એટલે જૂના વર્ષનાં જમા ઉધારની તારવણી,
અને નવા વેપારની દિશાનો આંક.

આપણે છાત્રાલયોમાં પણ જમા ઉધાર પાસાં તો છે જ. આંતરને
આપણે આપણે મેળ તપાસીએ.

ગયા વર્ષમાં શાં શા નફો થયો તે પહેલું જોઈ લઈએ.

આપણા પ્રયત્નથી—

૧ વિદ્યાર્થીઓ તરફ આપણે કેટલો આદર વખો ?

૨ આપણે પોતાના અવનમાં મન, વાણી અને કિયાની કેટલી
એકતા સાધી ?

૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓના અવનમાં સ્વચ્છતા ઉતરી ?

૪ કેટલા વિદ્યાર્થીઓની ચોરસ પસંદાઈ ગઈ ?

૫ કેટલા શુંડા વિદ્યાર્થીઓ શુંડા મરી ગયા ?

૬ કેટલા બ્લોકો વિદ્યાર્થીઓએ બીક છોડી ?

૭ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ જનનીય જદીમાંથી ઉગ્યા ?

૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓ સ્વાસ્થ્યી મેંનાં રીખ્યા ?

૯ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો સુદૃઢ થયાં ?

૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં અંતર ધાર્મિકતાને પંથે પડ્યાં ?

૧૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં ભાતભાવ આવ્યો ?

૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યવસ્થાશક્તિ આવી ?

૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓનાં અંતરમાં આપણને પ્રવેશ મળ્યો ?

આ આપણા વેપારનો નફો ઉધાર આજી નપામશું ? ચાલો, આપણે
ગયા વર્ષમાં—

૧ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને માયો ?

૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને કાર્બન કયો ?

૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને દળગામ્યા ?

૪ સ્પોર્ટ્સ ક્રયાં ગંઢાં રહેવા દીધાં ?

૫ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને અંતરથી દુઃખન જનામ્યા ?

૬ કેટલી રમતોને તોફાન ગળી ?

૭ કેટલાં તોફાનોને અગ્નિય થવાની બીકથી અસાવી લીધાં ?

૮ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને અંદર અંદર લગામ્યા ?

૯ કેટલાં પક્ષાંપક્ષીને ઉત્તેજન આપ્યું ?

૧૦ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને માંદા સગ-
ડ્યા દીધા ?

૧૧ દરમદાને કેટલું
ઉત્તેજન આપ્યું ?

૧૨ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને
સમાજના પ્રદર્શન
તરીકે મૂક્યાં ?

૧૩ કેટલા વિદ્યાર્થીઓને
ફાવે નેમ હવવા
દીધા ?

જમા ઉધારનો આટ-

છાત્રોની દળવણીને
આધાર છાત્રાલયોની
ચેડે વિદ્યાર્થીઓનાં
માખાપોના ઉપર પણ
રહે છે, તેથી “છાત્ર-
લય” દરેક વિદ્યાર્થીનાં
માખાપની પાસે પણ
જતું નેમજે આખા
તમા મંડળ દરેક શુદ્ધ-
પતિનો સંપૂર્ણ સહકાર
માજે છે. આશા છે કે હા
શુદ્ધપતિ પાછળ નહિરહે.

લો દિસાજ દરેક શુદ્ધપતિ
પોતાને માટે કરી લે
અને પોતાના અંતરથી
‘સાલ મુખારક’ ઉચ્ચા-
રવા જેવું લાગતું હોય
તો જરૂર ઉચ્ચારે. આવા
તમામ ભાઈઓને મારાં
વંદન છે.

સીત, મુખારક !

નવા વર્ષે કેવો વેપાર
ખેડવો છે ?

નાનાભાઈ.

વિદ્યાર્થીને ઓળખો

છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને વસવાટ દિવસ અને રાત હોય છે. ધૂળી છાત્રાસયમાં તો વિદ્યાર્થીઓવનને વ્યક્ત થવા માટે અનેકવિધ અવકાશો પણ ખરા. શાળામાં વિદ્યાર્થી પાંચ દલાટ રહે અને તે પાંચ દલાટ નિશ્ચય કરેલા બુદ્ધિના કામમાં મને કમને પણ તેને પડેવાઈ રહેવાનું હોય જ. આથી શાળાએ કરતાં છાત્રાસયેમાં વિદ્યાર્થીઓને ઓળખવાની વધારે તકો સાંપડે છે.

પરંતુ છાત્રાસયોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઓળખવાની જેમ વધારે તકો મળી શકે છે તેમ જ તેને ખોટી રીતે ઓળખવાની ભૂલો કરવાની પણ વધારે તકો આપણને મળ્યા કરે છે ! વિદ્યાર્થી રમતો હોય કે વાતો કરતો હોય, વિદ્યાર્થી પાંચતો હોય કે વિચારમાં જ હોય, વિદ્યાર્થી જમતો હોય કે સૂતો હોય-આવા દરેક પ્રસંગે તે કેવી કેવી જાતની મનઃસ્થિતિ ધરાવતો હોય છે તે પારખી લેવું જોઈતું અગત્યનું છે તેટલું જ આશ્ચર્ય પણ હોય છે. આજનો તરુણ વિદ્યાર્થી એટલા બધા તરંગો મેળવતો હોય છે તેમ જ તેની આસપાસની દુનિયાની તેના ઉપર એટલી બધી ચિત્રવિચિત્ર અને ઝડપી અસર પડતી હોય છે કે તેને યથાર્થ સ્વરૂપમાં ઓળખી લેવો અત્યંત વિકટ પડે છે. વિદ્યાર્થી શાળામાં ચાંદને પચો રહ્યો છે એમ આપણે ચોક્કસ જાણતા હોઈએ અને માનતા હોઈએ તે જ વખતે તે દોઢ ગંભીર વિચાર ઉપર ખરી રીતે ચડી ગયેલો હોય છે; વિદ્યાર્થી આપણું સાંભળતો નથી અને આપણને ગણકારતો નથી એવી ચોક્કસ હાથ તેના વર્તનથી આપણા ઉપર પડી હોય છે તે જ વખતે તે પોતાના માનસિક કોષ્ટકોના ઉકેલ કરવા મથી રહ્યો હોય છે; વિદ્યાર્થીનું વર્તન આપણને સ્પષ્ટપણે ઉદ્ઘાટ લેરેલું લાસવું હોય છે ત્યારે જ તે સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાઓ બાંધી રહ્યો હોય છે; અભ્યાસના કામને આપણે જોઈ શકીએ તેવી રીતે ને બંધ કરીને બેઠો હોય છે ત્યારે જ બરાબર તે સાચા અભ્યાસને પંથ ચડવાના મનોરથો સેવતો હોય છે.

આવી રીતે તરુણ વિદ્યાર્થી આપણને જે જે સ્થંભો કરાવે છે તે બધાંમને આપણને યથાર્થ સ્વરૂપમાં જોઈએ છીએ કે કેમ ને એક મહા પ્રશ્ન છે.

આપણાં છાત્રાસયોમાં ખાતલાનના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. સ્વભાવગત,

પરંપરાગત, સંસ્કારગત અને કેળવણીગત અનેક પ્રકારની છાપો તેમના મન ઉપર પડ્યા કરી હોય છે. એક એક વિદ્યાર્થી એક એક વ્યક્તિ હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓના મોટા સમૂહને આપણે ઓળખી ન શકીએ તો ધણી વખત તેમને ભારે અન્યાય કરી બેસીએ છીએ. વિદ્યાર્થીના મનનું આપણું અધૂરું કે ખોટું દર્શન આપણને અવગે માર્ગે દોરે છે અને આપણી પાસે એવી વર્તણૂક રખાવે છે કે જેનું પરિણામ વિદ્યાર્થીના નુકશાનમાં જ આવે. જેમ જેમ આવા પ્રયત્નો વધારે જાનતા જાય તેમ તેમ આપણા કાયદાઓ વધતી જાય અને વધારે ને વધારે અટપટા પણ જાનતા જાય. આપણું સર્વનો આ નિત્યનો અનુભવ છે છાત્રાવધના બીજા પ્રશ્નો આપણને જેટલું નથી મંજૂરતા તેટલું આવા વિદ્યાર્થીઓના ચિત્રવિચિત્ર માનસિક દર્શનો આપણને મંજૂર છે. અમુક વિદ્યાર્થી જ્ઞાન શા માટે વર્તે છે અને અમુક વિદ્યાર્થી તેમ શા માટે નથી વર્તે તે એ આપણને નિત્ય મૂંઝવનારો પ્રશ્ન હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉકેલ પાછળ આપણું ગૃહપતિઓની શક્તિઓ અને સમય ફેરફારો ખર્ચાય છે તેનું સાચું માપ આપણને જ હોય છે.

આનો સાચો ઉપાય છે વિદ્યાર્થીને ઓળખવામાં. આપણને જે એવી એક આવી મળી જાય કે જે વાપરવાથી વિદ્યાર્થીને આપણે સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખી કદાચ શકીએ તો આપણા ધણાએ કાયદાઓનો ઉકેલ થઈ જાય. વિજ્ઞાનની ગમે તેવી ગૂંચ વેત્તાનિકને મન સાવ મહેસી હોય છે તેમ જ આપણી ગૂંચો આપણા માટે મહેસા ઉકેલવાળી બની જાય. વિજ્ઞાનનો અભિન્ન વિજ્ઞાનની ગૂંચ ઉકેલવા એમે તો વરસોના વરસો સુધી પણ ઉકેલી શકે નહિ અને કેવળ દારૂચાખદ અને, તેવી જ રીતે આપણા ગૃહપતિઓની જાનનામાં પણ બને. એટલે ખરે રૂનો વિદ્યાર્થીના માનસવિજ્ઞાનનું યથાર્થ જ્ઞાન છે. માનસવિજ્ઞાનના આપણે જાણીએ જતી જગ્યાએ તો પડી બહુ જ થોડી મહેનતે આપણે આપણા કાયદાઓને ઉકેલી રાહવા સમર્થ બની શકવાના. વિજ્ઞાનના જ્ઞાન પડી જેમ જેમ આપણે અનુભવ વધતો જાય તેમ તેમ વિજ્ઞાનની દરેકે દરેક ક્રિયાઓ આપણને સાચ સદજ બની જાય છે.

એટલે આપણે ગૃહપતિઓને માથે સૌથી મોટી ફરજ તે માનસ-વિજ્ઞાનના અભ્યાસની રહે છે. જે ગૃહપતિને માનસવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ ન હોય તે દમેશાં મૂંઝાયા જ દરવાનો છે, તેના કાયદાઓ ઘટવાને બદલે વધવાના જ છે અને તેનાં સમય અને શક્તિ છેક જ એજે જવાનાં છે. સમાપ્ત વિજ્ઞાનના અભિવ્યક્ત રસાયનના પ્રયોગો ઉપર દેખરેખ રાખવા

એસારવા અથવા તો પ્રયોગો કરવામાં જોડવા એ જોડણું જોખમ 'ભરેણું' અને મૂખાંધ 'ભરેણું' છે તેટલું જ જોખમ 'ભરેણું' અને મૂખાંધ 'ભરેણું' માનસવિજ્ઞાનના અનભિજ્ઞને ગૃહપતિ બનાવવા એ છે. માનસવિજ્ઞાન એ એક એવી અદ્ભુત ચાવી છે કે એ જેના હાથમાં આવે તે દરેક જણુ વિદ્યાર્થીને બરાબર જોખમી શકવાનો છે. ઉરમાધ.

વિદ્યાર્થીઓ અને જાહેર જીવન

છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ જાહેર જીવનમાં ભાગ લઈ શકે કે કેમ અને લઈ શકે તો કેવા પ્રકારનો અને કઈ બાજુમાં એ પ્રશ્ન કેટલાયે છાત્રાલયોને આજે મૂંઝવી રહ્યો છે. આ પ્રશ્ન મળ્યા માળાપોને પણ મૂંઝવી રહ્યો દર્શો ખરો, પણ છાત્રાલય જેવી સંસ્થામાં આ પ્રશ્ન જે ઉત્તર સ્વરૂપ પડે તે ઘરમાં ન પડે. કેટલાક છાત્રાલયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને વિધવાવિવાહના પક્ષમાં ભાષણો કરવા ખાતર ડિસેમ્બર કરે છે તો કેટલાક છાત્રાલયો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને યુવકસંઘ જેવી સંસ્થામાં સભ્યો થવા દેતાં નથી. જે કેટલાક માળાપો નવા જમાનાના ઝપાટાને બરાબર જોખમી શકતાં નથી તેઓ આપા પ્રશ્નોથી હાલ બેહાલ થઈ જાય છે અને જગતનું શું થવા બેઠું છે તેના વિચારમાં ને વિચારમાં દુઃખી થઈ જાય છે.

આપણે આ પ્રશ્નને શાંતિથી તપાસીએ.

એક દિવસ એવો હતો કે વિદ્યાર્થી માંદાને દવા આપે તો સેવા કરી ગણાતી, અધર્મની સામે ઝુંબેશ ચલાવે તો વાહવાદ થતી પણ સરકાર સામે પડાર કરવા નીકળે તો એ તેનું ક્ષેત્ર નથી એમ મનાવું. આની પાછળ સરકારની દમદમાટીની બીક મોટું કારણ દર્શો; સાથે સાથે રાજકીય, ક્ષેત્ર એ 'ધમાલીયું' ક્ષેત્ર છે અને તેના રંગો નિત્ય નિરંતર બદલાયા જ કરે તેમાંથી વિદ્યાર્થીને બચાવી લેવો એ પણ હોય. ગમે તે હોય પણ કોઈ પણ જાહેર હિતચાલમાં મનુષ્યનો અને વિદ્યાર્થીના હક્ક છે એ તો આજે સૌ કોઈ સ્વીકારે છે અને એ રીતે છાત્રાલયનો વિદ્યાર્થી પણ હક્કદાર તો છે જ.

પણ આપણે આજે માધ્યમિક શિક્ષણનાં છાત્રાલયોનો વિચાર કરીએ છીએ. આવાં છાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં રીતસર સક્રિય ભાગ લેવાની નથી, પણ જાહેર પ્રશ્નો ઉપર બની શકે તેટલા વિચારો બાંધવાની અને ભવિષ્યમાં એવા પ્રશ્નોમાં સક્રિય ભાગ લેવાય તેવી તૈયારી કરવાની છે. દરેક ઘરમાં તેમ જ દરેક છાત્રાલયમાં જીવનનું ઘડતર એવું

તો હોયું જ નોંધ્યો કે એ ઘડનરના બંને જુવાન મોટી ઉંમરે દેશગંગ તરીકે પોતાની ફરજો આજ કરી શકે.

પણ આવી નેપારીનો ત્યાગ કરીને જુવાન અકાળે ઉછળી પડે તો તેની સંસ્થામાં ક્યાંય જાવો અને મોટી ઉંમરે જે સેવા કરી શકત તેનો ધણો નાનો ભાગ આજે સમાજનો મળશે.

માટે જ મારું મત તો એવો છે કે આ ઉમરના વિદ્યાર્થીઓએ કોઈ જાહેર હિતચાત્રમાં સક્રિય રીતે જોડાવું નહિ અને કોઈ જાહેર હિત-ચાત્રના નેતાએ આ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના ગંડળ તરફ એકઠા કરવા નહિ.

હાર એક વાત છે. દેશને માટે કંઈકો કંટાકટીનો સમય આવે ત્યારે તો આવા જુવાનો અબ્બાસ, તાલીમ વગેરે જવાને લાગ મારી નીકળી પડે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે. ઉપરાંત સ્વતંત્ર દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાની તાલીમના અંગ તરીકે પણ થોડું ધણું કામ જરૂર કરી શકે.

પરંતુ છાત્રાસયના વિદ્યાર્થીઓ માટે એક સલાહ તો ઉભો જ રહે છે. છાત્રાસયનો ગૃહપતિ સંસ્થામાં એક પિતાને રથાને છે; નમામ વિદ્યાર્થીઓની જવાબદારી તેને માથે છે અને વિદ્યાર્થીઓનાં માઆપોને એ પોતે જવાબદાર છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓને જાહેર હિતચાત્રમાં સક્રિય ભાગ લેવા દેવો ગૃહપતિને યોગ્ય ન લાગે તો ના પણ પાડે. પોતાને પોતાની જવાબદારીનું જે કાંઈ લાન છે તેનો વિચર કરીને ગૃહપતિએ આનો નિર્ણય કરવો ઘટે છે. જે સંસ્થામાં યોગ્ય નેતા ન હોય અને જ્યાં જવાથી પોતાના વિદ્યાર્થીઓનું દિન બગાડ સચવાતું નથી એમ ગૃહપતિને જાગે ત્યાં આવો ગૃહપતિ તેમને જરૂર રાખી શકે અને વિદ્યાર્થીઓએ એ નિર્ણય સ્વીકારવો જોઈએ.

ગૃહપતિ પોતાનો નિર્ણય આપે તે પહેલાં તેણે પોતાના અંતરને પણ પૂછી લેવું જોઈએ: “હું બીકનો માથો તો આ વિદ્યાર્થીઓને રોકતો નથી કે ?” “હું આવી હિતચાત્રમાં માનતો નથી; પણ એમ કહેવાને બદલે આ કેળવણીના જોડા હેઠળ તો ના પાડતો નથી કે ?” પણ આ પ્રશ્ન તો ગૃહપતિના અંતરનો રહ્યો.

ગમે તેમ હો. ઉપર જણાવી તેવી દ્રષ્ટિથી ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓને ના પાડી શકે છે. અને કાચી ઉંમરે વિદ્યાર્થીઓ જાહેર પ્રવૃત્તિમાં માત્ર ઉછળી પડે તેના દરનાં પાછી ઉંમરે ઉંચા પ્રકારના દેશનેતા થાય એમ કોણ નહિ ઇચ્છે ?

નાનામાઈ.

“ એ તો મારી ધરવાળી છે. ”

વેણીરામે એ સવાલ તો પડતો જ મૂક્યો.

“ આ છોકરાઓ રંધિવામાં મદદ કરે ખરા કે ? ”

“ હારતો. ”

“ કોઈ છોકરો મદદ કરવાની ના પાડે તો ? ”

“ તો એને રસ્તે પડે. મારા ઘરમાં મારી શરતે રહી શકે તે રહે. ”

બીજાઓ પોતાનું ઘર શોધી લે. ”

“ એ સમ્મત તો બહુ આકરી. આવી સમ્મતો તમે કરો તેથી તો છોકરાઓનો વિકાસ જ ન થાય અને જિઆરા હીણા જ થઈ જાય ! તમે શિક્ષણશાસ્ત્ર વાંચ્યું છે ? ”

“ હા વાંચ્યું છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર પણ વાંચ્યું છે ને જીવનશાસ્ત્ર પણ વાંચ્યું છે. ”

“ તો પછી આવું કેમ કરો છો ? ”

“ હું તો ચોખ્ખ જ કહું છું. મારા ઘરમાં આવે તે મારા નિયમો પાળે. હું અને મારી સ્ત્રી રસોઈ કરીએ છીએ તેમાં આ વિદ્યાર્થીઓ મદદ કરે; મદદ ન કરે તો હું માત્ર તેમનો રસોયો બનીને તેમનો વિકાસ કરવા બેઠો નથી. મારી સાથે કામ કરવામાં તેમનો વિકાસ છે એમ હું માનું છું. ખીજી રીતે જેમને વિકાસ લેઈતો હોય તે ખીજું સ્થળ શોધી લે. ”

“ ભારે આ છોકરા તોફાન કરે તો ? ”

“ તોફાન કરે તો કરે. ”

“ કોઈ વાર તમારાં સ્ત્રી તેમને વારે ખરાં ? ”

“ વારે ? વારે શું, રીસતી મારી બે શબ્દો પણ કહી લે. ”

“ પછી તમારી પાસે ક્રિયાદ આવે કે ? ”

“ આવે. ”

“ પછી તમારે તમારાં સ્ત્રીને કાંઈ કહેવું પડે ? ”

“ તનેય કહેવું પડે ને છોકરાઓનેય કહેવું પડે. ”

“ છોકરાઓને કહો તો તેમને પક્ષપાત ન લાગે ? ”

“ લાગવો હોય તો છો. લાગે અને તો ચોખ્ખ લાગે તે તમામને કહું. છોકરાઓને રીસ ચડે તો બે રોટલી વધારે ખાય. ”

“ આવી તકરારો રાજ થતી દશે, કેમ ? ”

“અમે કોઈ આવી તકરારો કરવા નવરાં જ નથી પડતાં. આ તો મેં શિક્ષણશાસ્ત્ર વાંચ્યું છે તે પરથી ખાલી તમને જવાબ આપું છું. મને અને મારી સ્ત્રીને આવું ઘર ચલાવવામાં રસ છે એટલે, અમે ચત્તાવીએ છીએ. છોકરાઓ સાથે નહિ અને તો પછી અમે અમારે રસ્તે અને છોકરાઓ છોકરાઓને રસ્તે. કેમ મનુ ?”

“એમ જ સાહેબ, અહીં તો લહેર છે, લહેર. અમારા માટે આખો દિવસ બંને જણાં ગદાવૈતરું કરે અને અમે તેમને કનડીએ તો તો પછી અમારો આરો જ ક્યાંથી આવે ? કાલે તો હું ભાઈને માટે કરેલી સુખડી ખાઈ ગયો ત્યારે ખાએ મને એક ધમો માર્યો.”

“તે ન મારું ?” અંદરથી અવાજ આવ્યો.

“સુખડી આપો તો રોજ એવા ધમ્યા મારેને !”

વજીરામને ખીન્ને કેકાણે જવું હતું એટલે તે ઉભા થયા.

“કેમ, જરો ?”

“હા, મારે અગત્યનું કામ છે.”

“ફરીથી આવવું હોય ત્યારે જરૂર આવતે.”

“ભાઈ, એક દિવસ અહીં જ જમવાનું કહોને ?”

“પણ તું તેમના લાડુ ખાઈ જ તો બૂખ્યા રહેશે તેનું ?”

“એમના લાડુ ખવાય ? એ કાંઈ ભાઈ છે ?”

નાનાભાઈ.

જવાબદાર બે સભ્યો

રામજી : “હીરજી, મારી ઇચ્છા કાર્યવાહક મંડળમાંથી હવે મુક્ત થવાની છે.”

હીરજી : “શા માટે ? આજે કાર્યવાહક મંડળમાં બે કોઈ પણ જાણકાર હોય તો તે તું જ છે. તું નીકળી જાય તો પછી અંધારું જ થાયને !”

રામજી : “તમે બધા નીકળી ગયા એથી શું અંધારું થયું છે ? તમારા વિના વિદ્યાર્થીમંડળ ચાલે છે તો પછી મારા વિના નહિ ચાલે ?”

હીરજી : “ના, નહિ ચાલે. દુકડીના ગમે તેટલા ચરતીર ચોદાઓ જાય તો દુકડીને બહુ એકાંતી અડચણ આવે છે; પરંતુ દુકડી અખંડિત રહે અને સરદાર જાય તો પછી દુકડીની તાકાત બકરીના ગળાનાં આંચળ જેવી બની રહે છે.”

રામચંદ્ર: “પણ હું મારી જાનને સરદાર માનવાની સૂઝ કદં તો કે ?”

હીરચંદ્ર: “તું ભલે ન કરે. તારા આટલા વખતના કામથી તેં ખૂબ વાર કરી આપ્યું છે કે તારામાં સરદારે બનવાની પૂરેપૂરી તાકાત છે.”

રામચંદ્ર: “પણ ધારે કે તું કહે છે તે ઘડીભર હું માનું. તોયે કુશળ સરદારને સમગ્રગણમાં સુદર સૂનિકાની તો જરૂર રહે જ ને! એટલે જો હું મંત્રીપદે રહું તો તમારે બધાએ ફરીથી ચૂંટણી માગવી, ફરીથી ઉમેદવાર તરીકે ઉભા રહેવું, આપણે બધાએ મનો. મેળવવાની પૂરી મહેનત કરવી અને કાર્યવાદક મંડળમાં ચૂંટાઈ આવવું. જો તમે ચારે જણા આ વાત કબુલ કરતા હો તો જ હું મારા કામ ઉપર રહી શકું.”

હીરચંદ્ર: “તારી એ ભૂલ છે અને પાછા આવીએ તો કદાચ આખાએ વિદ્યાર્થીમંડળનું કામ માયું જાય. વિદ્યાર્થીએ ના મોટા ભાગમાં મારા અને દેવજીના સંબંધમાં ભારે ગેરમમલુન ફેલાઈ ગયેલી છે. હમણાં હમણાં તો હું અમારા તરફ અસતોષ પણ ખૂબ પ્રગટેલા જોતો. આ બધું જોયા પછી મને એમ કાઠ લાગે છે કે હમણાં એકાદ સત્ર અમારે દૂર રહીને સેવા કરવી. તને તો ખબર છે કે આપણે આપણું નાનકડું મંડળ ત્યાંથી ત્યાં જ નહીં ક્યું છે કે આપણો પ્રધાન હિંદેશ વિદ્યાર્થીમંડળની સેવા રહેશે. વિદ્યાર્થીમંડળમાં રહેવાથી એ અર્થ ન સરતો હોય તો આપણા સંકેત પ્રમ.જે અમારે નીકળી જવું જ જોઈએ.”

રામચંદ્ર: “પણ તું એ તો જાણે છે ને કે વિદ્યાર્થીઓને મારામાં ખૂબ વિશ્વાસ છે? મારા એ વિશ્વાસના બળે હું બધાને ખાતરી કરાવી આપીશ કે તેમની માન્યતાઓ ભૂલ જાહેલી હતી એ કામ માંડ.”

હીરચંદ્ર: “એ કામ આવના સત્ર ઉપર રાખવું એવો મારો અભિપ્રાય છે. દરમ્યાન તો અમારી વર્તણૂક જ પૂરવાર કરી દેશે કે અમે કેવા છીએ.”

રામચંદ્ર: “પણ ભદ્રા માણસ, વિદ્યાર્થીમંડળના કામને ક્ષેત્રમંદીથી પાર પાડવા માટે ખંતીલા, ઉત્સાહી અને કુશળ કાર્યવાદકો તો જોઈએ જ ને! તમે નીકળી ગયા એટલે હવે નવા કાર્યવાદકો દ્વારા મારે કામ સેવાનું કેટલું વિકટ બને? તું તો જાણે જ છે કે મારી પ્રતિજ્ઞા મારા કામ ઉપર છે. તારો આવકો મોરો મિત્ર; હું છું એ પ્રજાને મન એક કેવડો છે. આમ હોવા છતાં ગ્રામ માલમાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને મને સ્વીકારે છે તે મારા કામ અને મારી કાર્યપદ્ધતિને જોડે. તમે જવા ન હો તો

મારું કામ જ નબળું પડી જાય, અને પછી મારે પણ નીકળવાનો વારો આવે. આના કરતાં પહેલેથી જ ચેતી જઈ અને ખસી માર્ગ દર્શકે તે મને વધારે હકાપણ ભરેલું લાગે છે. માટે જ કહું છું કે તમે ખસી ગયા તેમ હું પણ ખસી જઈશું.”

હીરથ “ એ પણ તારી ભૂલ છે. તારે ખસી જવાની કરી જરૂર નથી એટલું જ નહિ પણ તારે કાર્યવાહક મંડળમાં રહેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આપણે બધાએ આપણા કરારને વધારા રહેવું જોઈએ.”

રામચંદ્ર : “ પણ તે શી રીતે અને ? હું એકલો રહીને શું કરી શકું ? કહું છું નહિ કે તમારા વિના મારું જોર સાવ કમી થઈ જાય ? ”

હીરથ : “ ના. તારી એક બીજી શક્તિનો તને બરાબર ખ્યાલ નહિ હોય. તારાં વખાણ નથી કરતો પણ ખરું જ કહું છું કે નવા વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવામાં પણ તારી ફરજિયાત અહમુન છે. ગાંધુ જ થોડા વખતમાં તું ખીમ્ત કાર્યવાહક તૈયાર કરી શકીશ એવી મારી ખાતરી છે. તું પોતે પાકો કર્મી. તેમાં તારો હસમુખો અહેદા અને તારો હેતાળ સ્વભાવ ભજે એટલે તો હરેક વિદ્યાર્થી તારી પાસે માથું ઝુકાવે છે. મને તો તારામાં એટલો બધો...પણ ના, વધુ બોલીશ તો તને વખાણ લાગશે. ”

રામચંદ્ર : “ ત્યારે તારું કહેવું એવું છે કે મારે તો કાર્યવાહક મંડળ ઉપર રહેવું જ રહેવું. ”

હીરથ : “ હા, એમ જ. તારા રહેવાથી જ હું તો આખા વિદ્યાર્થી-મંડળનું લહું દેખું છું. ”

રામચંદ્ર : “ પણ મને તમારી બધાની હાંકતો જોઈશે જ. ”

હીરથ : “ એ માટે તારે વચન જોઈએ છીએ ? આપણી મેંચી અને વિદ્યાર્થીમંડળની પ્રગતિ માટેનો આપણો કરાર એ એ તને ખાતરી આપવા ખસ નથી ? ”

રામચંદ્ર : “ હું કાચો. તારી એવી જ ધમ્મ છે તો પછી હું રહું છું. ”

હરભાઈ.

શાક કેમ સુધારવું ?

આપણાં છાત્રાસયોમાં કેટલાંક કામો વિદ્યાર્થીઓ જાતે કરે એ જ યોગ્ય છે. નોકરીને લાથે થતાં ઘણાં ખર્ચાં કામો જોઈએ તેટલાં શુદ્ધ હોવાનો સંભવ નથી. પણ વિદ્યાર્થીઓને લાથે થતાં કામો પણ શુદ્ધ ન થાય તો

સા કામનું ? નોકરો કામ કરતાં વેઠ ઉતારે અને વિદ્યાર્થીઓ પણ વેઠ ઉતારે તો તો એ બન્નેમાં નોકરોની વેઠ સારી. કેમ કે તેથી વિદ્યાર્થી પોતે વેઠનાં ખરાબ પરિણામોમાંથી બચી પણ બચ.

વિદ્યાર્થીને જ્યોતે કરવાનાં કામો કેવી રીતે થવાં જોઈએ તેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન તેમને આપવાની જરૂર છે. આત્મ જ્ઞાન તેને આપવામાં આવે તો જ તેનું કામ હવનની તાલીમ અને અને નેની કેળવણી વિષયક કિંમત મળી શકાય. બીજાકેળવાએલ માણસ સંજ્ઞાવારી વાળે અને સાદુમુશી દરે તેમાં અને કેળવાએલ માણસ સંજ્ઞાવારી વાળે અને સાદુમુશી કરે તેમાં તફાવત પડેલો જ જોઈએ. છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓ જ્યોતે કામ કરે તેમાં તેમને આવી તાલીમ મળતી જ જોઈએ.

શાક સુધારતું એ કામને ચાંલો આપજે આ દૃષ્ટિથી વપાત્તીએ.

સાથી પ્રથમ શાક સુધારવાનાં સાધનો સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ. ઊરી, ચપ્પુઓ, ખમણી વગેરે સાધનો ગમે ને ઉપયોગમાં લેવાયાં હોય, ચપ્પુથી સાથુના કટકા કપાં હોય, ઊસ વડે કાઢાળા ગીળાં હોય અને પડી આ સાધનો ગીળાં શાક સુધારવા માટે વપરાય એ ખરાબર નથી. શાક સુધારતા પહેલાં ચપ્પુ ઊસ વગેરેને ધોઈને જ વાપરવાં એ નિયમ વધારે સારો છે. સાથે સાથે સુધારેલું શાક જે વાસળમાં નાખવાના હોઈએ તે વાસળ પણ અંદરથી ખરાબર સાક જોઈએ. આ પ્રકારની સ્વચ્છતા ઉપર જોડેલો બાર દૃષ્ટિએ તેટલો ઓછો છે.

શાક સુધારતી વખતે શાકમાં કાંઈ પણ ભાગ સડેલો હોય તો તેને દૂર જ કરવો. કેટલી વાર શાક ઓઝું પડવાના બન્યાં સડેલો ભાગ પણ સાથે જ સુધારી નાખવામાં આવે છે. આવાં સડેલાં શાક ખાવાં એ કરતાં શાક બીજકુલ ન ખાવું એ દમ્બર દરજ્જે સારું છે. આપણાં કેટલાયે ધરેમાં આજે આવા સડેલા ભાગો વપરાય છે. છાત્રાસયમાં તો આસ બાજોને દેવળ દૂર કરવા ઉપર ખૂબ આમદ રાખવાની જરૂર છે.

કેટલાંક શાક જ્યોતે જ એવો દેવ છે કે સુધાર્યા પછી તેમને મેં થાં જ શક્ય નથી. બટાટાં, રીંચણાં, સુરણ વગેરેને તો સુધાર્યા પછી પણ પોઈને વપારી શકાય; પણ દમાટાં માટે તેમ થવું શક્ય નથી. ખાસ કરીને તો પાકાં દમાટાં. આવાં શાકોને ધ્રુષા પડી જ સુધારવાં પડે.

ખેડા મનદનાં સારા સુધારણ છે ત્યારે તેનાં બટકાં ખેડાં ખેડાં કરવામાં આવે છે; ખેડા મનદમાં પાણી, વડાગ વગેરે મનદમાં નેવ

ત્યારે તો કોઈ કોઈ વાર એવાં ખરાબ સુધારણ છે કે લાવે જ નહિ. તેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું શાક યોગ્ય પ્રમાણમાં ઝીણું સુધારે તે તરફ તેમનું લક્ષ દોરવું જોઈએ. શાકને ઝીણું સુધારવામાં આવે તો રવાદમાં ફેર પડે છે અને કાંઈક કરકસર પણ થાય છે.

પણ આવાં કામોનો સૌથી મોટો સવાલ તો શાક સુધારી રહ્યા પછી પાછળના કચરાનો છે. ઘણી વાર ઘરોમાં તેમ જ છાત્રાલયોમાં આવેલ કચરો ત્યાં ત્યાં મૂકીને સૌ ચાલતાં થાય છે અને કલાકો સુધી તે ત્યાં જ પડ્યો રહે છે. આ રીત પણ નાશક દરવી જોઈએ. શાક સુધારી રહ્યા પછી શાકને યોગ્ય ટ્રેકાણે પહોંચાડીએ, કચરાને કચરો નાખવાના સ્થાને પહોંચાડીએ, સુધારવા લીધેલાં સાધનો પણ તેમને યોગ્ય સ્થળે મૂકી દઈએ અને જાણે કોઈએ શાક સુધાર્યું જ નથી એમ જગ્યાને સાફ કરી કામે લાગીએ ત્યારે શાક સુધાર્યું કહેવાય. આપણે ત્યાં છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓ શાક સુધારે છે ત્યાં પણ પાછળનો આ કચરો વગેરે પડતા મૂકી ચાલતા થાય છે એમ ઘણી જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. આ તરફ મોંઘું લક્ષ જરૂર જોઈએ અને નાનું કે મોટું જે કામ કરવાનું આવે તે કાંગોપાંગ થાય તો જ એ ખરાબર છે એમ સમજવું જોઈએ.

આ તો શાક સુધારવાની વાત થઈ. ઘરમાં કે છાત્રાલયમાં જે જે કામો વિદ્યાર્થીઓને હાથે કરવાનાં હોય તે તમામ કાર્યોમાં વિદ્યાર્થીઓને આવી દૃષ્ટિ આપવાની, અને એ જ પ્રમાણે કામ કરવાની રેખા તેમને પડે, એ જોવાની જરૂર છે.

ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ જનને કામ ન કરતા હોય પણ માણસો મારફત કામ લેવામાં આવતું હોય ત્યાં પણ આ જ પ્રમાણે કામ લેવાની જરૂર છે. કામ તો આ પ્રમાણે જ થવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે કામ કરતાં શીખવવામાં આવે તો તેમને તાલીમ મળશે ને નોકરોને શીખવવામાં આવશે તો તેમને તાલીમ મળશે. જે કે નોકર એ છેવટ નોકર અને વિદ્યાર્થી એ વિદ્યાર્થી.

નાનામાઈ.

એક પ્રશ્ન

પ્રશ્ન

એક વિદ્યાર્થી કોઈનું માનતોયે નથી અને બોજનશાળામાં બોજન વખતે તોફાન મસ્તી કર્યા કરે છે. કોઈનું અડપણું કરવું, કોઈનો કળશો

દોળા નાખવો અથવા તો પીરસનારને વારંવાર પૂછવ્યા કરવો એ જાણે કે એનો નિત્યક્રમ થઈ પડ્યો છે. તેને દેકાણે લાવવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં ફાળ્યા જ નહિ ત્યારે દરે તેને બીજીથી દૂર ભોજનશાળા બહાર બેસાડવાનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે. અથા વિદ્યાર્થીઓ ભોજનશાળામાં બેસી જમતા હોય ત્યારે જ તેણે ભોજનશાળા બહાર ચોકમાં બેસીને જમવું તેવા નિયમ રાખ્યો છે. આમ કરવામાં તત્પત્તી દૃષ્ટિથી કંઈ ખોટું તો નથી ક્યું ને ?

ઉત્તર

ઉપર જે કિસ્સો ગૃહપતિભાઈએ વર્ણવ્યો છે તેવા કિસ્સાઓ વધતે ઓછે અંશે દરેક 'છાત્રાલય'માં જન્યા કરે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જ એવા આવી ચડે છે કે તેમને હાથ કરવા અને દેકાણે લાવવા મુશ્કેલ પડે. આવું બને છે ત્યારે સહેલો રસ્તો ને વિદ્યાર્થીની સામાજિક બદિષ્ઠાર કરવો એ છે. બીજા વિદ્યાર્થીઓ ભોજનશાળામાં જમતા હોય તે જ વખતે એક વિદ્યાર્થી ભોજનશાળા બહાર બેસીને જમે તેમ કરવું તેવું નામ જ સામાજિક બદિષ્ઠાર પહેલી નજરે આ એક સારો ઉપાય લાગે છે. જે વિદ્યાર્થીને સમાજમાં બેસીને જમતાં પણ આવડે નહિ તે વિદ્યાર્થીને તેવા સમાજમાંથી બદિષ્ઠાર કરવો એમાં કંઈ ખોટું નથી.

પરંતુ આવો સામાજિક બદિષ્ઠાર એક અધિકારીની સત્તાના પરિણામે આવે છે ત્યારે ભયંકર બને છે. આવો સામાજિક બદિષ્ઠાર એક પ્રકારની શિક્ષા જ છે. અને ત્યારે વિદ્યાર્થી ઉપર આવી શિક્ષા કરવામાં આવે છે ત્યારે શારીરિક શિક્ષાના કરતાં પણ એ વધારે નુકશાનકારક બને છે.

વિદ્યાર્થીનું ભોજનશાળાનું વર્તન મોટે ભાગે નિર્દોષ જ હોય છે. તેના તોફાન મસ્તીની પાછળ કોઈ પણ ખરાબ હેતુ રહેલો હોતો જ નથી. તેને પહેલી એક દેવને લીધે અથવા તો તેના અમુક પ્રકારના ગોડીયાની હાજરીના કારણે વિદ્યાર્થી આવાં નાનાં નાનાં જમકક્ષાં ભોજનશાળામાં કર્યા કરે છે. તેને એમ દહેવામાં આવે કે તેણે તેમ કરવું ન જોઈએ ત્યારે ખરા દિલથી તે સ્વીકારી લે છે. પરંતુ પછી તુરંત જ એ બૂલી જાય છે. આવાં તોફાનો તેની હાથગટી બાજુ હોય છે. વળી એની પાછળ કંઈ હેતુ હોતો નથી એથી તો વિદ્યાર્થી જલદી બૂલી જાય છે અને પાછો દતો તેવો ને તેવો જ બની રહે છે. આવા વિદ્યાર્થીના સામાજિક બદિષ્ઠાર કરવો એ ભારે ખોટું કામ છે. માનાપમાનનું તત્ત્વ આપણુ મોટેભાગેને જોડણું વળ-

ગેહુ હોય છે તેથી પણ ધણું વધારે તરણને વળગેલું હોય છે. સામાજિક જીવિષ્ઠાર એ વિદ્યાર્થીને મન ભારે મોટું અપમાન છે. તેથી તેનું અંતર દુઃખાય છે. એવું અપમાન કરનાર સામે તેના મનમાં બેઠ જનમે છે. પોતાની પામે કરી પણ સત્તા નથી તેનું તેને લાગ થાય છે. આવા અપમાનો સત્તાના અભાવે તે મુજે મોટા ગણા જાય છે, પરંતુ તેનું ઝર વધારે ને વધારે ઉંડું ઉતરતું જાય છે અને દરેક પ્રકારનાં અપમાનોની સામે ગમે તે ભોગે પણ થવાની મનોદશા ને કેળવતો જાય છે. આવો જ વિદ્યાર્થી ભવિષ્યમાં મોટા કિનાબોર માણસ બને છે. તે કાઠનું જરા જેટલું પણ સોંપી શકતો નથી. સમાજમાં દેખાતા અમુલિયક માણસો મોટે ભાગે આવા અપમાનિત તરણો જ હોય છે. આનું ન બને એમ આપણે ધન્યતા હોદએ તો સામાજિક જીવિષ્ઠાર જેવાં અપમાનોમાંથી નમળ વિદ્યાર્થીએને આપણે બચાવી લઈએ.

ત્યારે રસ્તો શા ?

પ્રશ્નકારે એ લક્ષ નથી પૂછ્યું પણ આપણે તો દેશમાં તેના વિચાર પણ કરી જ લઈએ.

હું ઉપર કહી ગયા કે વિદ્યાર્થી ભાજનશાળામાં જે તોફાનો કરે છે તે કાં તો તેની દેવને આભારી હોય છે અને કાં તો અમુક પ્રકારના તેના મિત્રાની દાગરીને આભારી હોય છે. આવી દેવમાંથી તે મુક્ત થાય તેવા પ્રયત્નો આપણે કરી શકીએ છીએ. તે એકો હોય તેની આસપાસનું વાતાવરણ અને સંબોગો જ એવાં ઉભાં કરી દેવાં કે પોતાની દેવને આચરવાનો રોને અવકાશ જ મળે નહિ અને મળે તો તે પેાતે જ સંકેત પામે. વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચેનું જરા વધારે અંતર. ગૃહપતિની દાગરી, કાંઈ મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થી પાસે બેઠક વગેરે પ્રકારના ઉપાયોથી તેની દેવને જતાં વાર નહિ લાગે. તરણ વિદ્યાર્થીને એ ખબર જલદી પડી જાય છે કે પોતાનું આચરણ બીજાઓ ધન્યતા નથી. તેમાંથી નીકળી જવાનો તેનો ઇરાદો પણ પ્રામાણિક જ હોય છે પરંતુ સંબોગો તેને તેમ કરવા દેતા નથી. તેની ધન્યતાશક્તિ પણ અટલી વિકસી નથી હોતી કે તે પોતાની દેવને જલદીથી કાણમાં લઈ શકે. એટલે તેને પરિસ્થિતિ અને વાતાવરણ અનુકૂળ મળી જાય તો તે પોતાની દેવમાંથી જરૂર મુક્ત થઈ જવાનો છે. ગૃહપતિએ જરા ધીરજ અને શાંતિ જાળવવાનાં છે તેમ કહેવાની જરૂર નથી.

દવે અમુક વિદ્યાર્થીની હાજરી કે તેનું સાનિધ્ય એ આવાં તોફાનોના મૂળમાં કારણ હોય તો તેના વિદ્યાર્થીઓને આંધા આંધા બેસારવા એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે. એક જણથી બીજો જણ એટલો આંધો હોય કે તેમની બેની વચ્ચે વાણી કે વર્તનનો કશો જ વ્યવહાર ન રહી શકે તો પછી પેલા વિદ્યાર્થીને શાંત અને અવરિચત બની જતાં વાર લાગવાની નથી.

સામાજિક અદિષ્ટારને પણ આવા સંયોગોમાં અવગણ છે તે પણ જણાવી દઉં. પણ આંધો અદિષ્ટાર અધિકારીને હાથે ન થવો જોઈએ. આપણે ગમે તેટલા પ્રેમાળ અને વિદ્યાર્થીને સ્વાતંત્ર્ય આપનારા ગૃહપતિઓ હોઈએ, પરંતુ આવા સંયોગોમાં વિદ્યાર્થી આપણને એક અધિકારી જ લેખવાનો છે, અને આપણાથી પણ અધિકારીની મનોદશા રખાઈ જવાની છે તેમાં મને શંકા નથી. માટે જ કોઈ પણ પ્રકારનો સામાજિક અદિષ્ટાર આપણે હાથે ન હોય. હા, જે છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થી, અવરજની પ્રથા હોય અને ત્યાં બાજનશાળા માટે તેમ જ તેની તમામ વ્યવસ્થા માટે વિદ્યાર્થીઓ જ જવાબદાર હોય તેવાં છાત્રાસયોમાં કાર્યવાહક વિદ્યાર્થીઓના જ હાથથી આવો સામાજિક અદિષ્ટાર થાય તો પરિણામ એાણું નુકશાનકારક આવે ખરું. જે કે તેવે વખતે પણ વિદ્યાર્થીને અપમાન તો લાગવાનું જ છે, પરંતુ પોતે પણ તેના જ કાર્યવાહકના અધિકાર ઉપર હોય તો (અને તેમ હોવાના સંભવ છે જ એવી તેને ખાતરી હોય છે) પોતાને પણ તેમ કરવું; પડે એ વિચારે તેના મર્મમાંથી અપમાનનું જેર ઉતરી જાય છે અને પોતે પોતાને થએલી સામાજિક અદિષ્ટારની સિક્કા હસતે મોઢે સહી લે છે.

ઉપાંચા સંબંધે તો આપણે થોડાક જ વિચાર કર્યો છે. પરંતુ આપણે ગૃહપતિઓએ સામાજિક અદિષ્ટાર જેવી શિક્ષા ન જ કરવી જોઈએ એ સત્ય આપણને સમજાઈ જાય તો પછી બીજા માર્ગો આપણને જરૂર હોય લાગવાના છે.

હરમાઈ

ધંટ

કોઈ પણ છાત્રાસયમાં નિયમિતતા એ આવશ્યક વસ્તુ છે. નિયમિતતા એ સ્વતઃ ભક્તે સદૃશ્ય ન હોય પરંતુ સંઘવ્યવહાર માટે તે અનિવાર્ય છે અને નિયમિતતા વિનાનો સંઘવ્યવહાર કોં-તો અશક્ય બને છે અને કોં-તો ગોટાળા ભરેલો રહે છે. આપણે આપણા મંઘવ્યવહારમાં આવી નિયમિતતા કેળવી નથી એટલે તો આપણે ત્યાં સહાનૌ વખત ચાર વાગ્યાનો

જાહેર થયો હોય ત્યારે સાડા છ વાગે સભા શરૂ થાય છે. પરિણામે સૌ વખત સુમારે છે અને સભા નકામી થઈ પડે છે. પશ્ચિમના ભોટાએ પોતાના સંઘવ્યવહારમાં નિયમિતતા ઉતારી દીધી છે એટલે તેમનો સંઘવ્યવહાર ભારે ફળદાયી નીવડે છે. આવી જ નિયમિતતાના બળે એ ભોટા - કરોડો રૂપિયાના હાસિલખોરના વિચારો આડ્યા કક્ષાકમાં કરીને ઉભા થાય છે.

છાત્રાસય જેવી અનેક વિદ્યાર્થીઓની સંરચામાં પણ અમુક અમુક વ્યવહારો તે સમૂહગત રહેવાના જ; અને એ વ્યવહારો માટે નિયમિતતા પણ એટલી જ આવશ્યક રહેવાની. આવી નિયમિતતા ઉભી કરવા માટે તેમ જ તેના યથાર્થ પાલન માટે ઘંટ એક સાધન છે.

કામ દારા ત્યાં ત્યાં વખતનું સૂચન કરવાની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં ઘંટ, ટોકરો, રસિયોડી યા તો સંજ કે માત્ર અથવા તો નગાદું દુનિયાએ આજ લગી વાપર્યાં જ છે.

કામ દારા સમયનું સૂચન કરવાના એક સાધન તરીકે ઘંટની આટલી ઉપયોગિતા. ત્યાં ત્યાં આપું સૂચન કાન દારા કરવાની જરૂર ન હોય ત્યાં ઘંટ એ કેવળ નકામી વસ્તુ છે.

છાત્રાસયમાં જે તે કાર્ય માટે ઘંટ, ઘંટ ને ઘંટ એ બધું સારી દશા નથી. અમુક મોક્ષેસ સંઘવ્યવહારો ઉપરાંત છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાનું કામ પોતાની રીતે અને પોતાને વખતે કરવાની મોકળાશ હોવી જોઈએ. કખાટ સાકે કરવાનોયે ઘંટ અને પાણી પીવાનોયે ઘંટ એ તો હંસયા જેવું છે. ઉત્થાન, ભોજન, રમતો અને હાજરી એ ઘંટના જરૂરી વ્યવહારો છે; આ ઉપરાંતના બીજા વ્યવહારો આવશ્યક હોય ત્યાં ઘંટ વાગે એ ફીક છે, પણ એવી સંખ્યા જેટલી ઓછી હોય તેટલું વધારે સારું. નહિતર તો છાત્રાસયનું શુભ આખું સિપાદીઓની બરાક જેવું બની નય.

એક બીજે વિચાર કરી લઈએ. ઘંટની ઉપયોગિતા તો ઉપર જણાવ્યું તેમ નિયમિતતા લાવવા માટે છે. પણ પછી આવા ઘંટમાં આપણે કક્ષા પણ શા માટે લખાવ ન કરીએ? બની શકે ત્યાં સ્ટ્રેક છાત્રાસયે સુંદર અવાજ કરે એવો જ ઘંટ અખવો જોઈએ; ઘંટના રણુદારા કાનને પ્રિય લાગે તેવા હોવા જોઈએ. ઉત્થાનનો ઘંટ વગાડવાને બદલે જો કોઈ છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓની મંડળી ગાતી ગાતી ફરે અથવા તો સંગીત બજાવે

તો જરૂર તે કરવા જેવું છે. આપણા આજના ઘટોની દર્શના એક વખત તો આપો પ્રયત્નોથી દૂર થવી જ નેહએ.

આ ઉપરાંત દરેક વખતનો ઘંટ ને તે સંઘવ્યવહારનો મુચક બની એવી પણ યોજના થઈ શકે. રેલ્વેનાં સ્ટેશનો પર જેમ માલગાડી આવતી હોય ત્યારે એન્ટિકારા અને મેમ્બલ ગાડી આવતી હોય ત્યારે ચાર ટકારા થાય છે તેમ જ આપણે પણ ગોઠવવું નેહએ. એટલે કે ભોજનનો ઘંટ અમુક જ રીતે વાગે અને તેથી સાંભળનાર ને અમુક વ્યવહાર માટેનો જ ઘંટ વાગે છે એમ સહેજે સમજ ન્હાય.

ઘંટને અંગે ડાનાલયની ઘડિયાળનો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. આ ઘડિયાળ રોજ નિયમિત રીતે ચાલે, તેને નિયમિત રીતે ચાલી દેવામાં આવે, ઘંટ વગાડનાર વિદ્યાર્થી પોતે નિયમિત વખતે જ ઘંટ માટે વગેરે તમામ ગોઠવણ થવી નેહએ. એક રીતે તો આખા ડાનાલયની નિયમિતતાનો આધાર આ ઘંટ ઉપર અવલંબીને રહે છે, એટલે દરેક ડાનાલયમાં તેની ચોક્કસાઈ ઉપર બાર મુકવો નેહએ.

નાનાભાઈ.

ડાનાલયોને વિનતિ

કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતનાં જુદાં જુદાં ડાનાલયોના આવશ્યક એવા સમાચારો ડાનાલય માસિકમાં આપવાનું નક્કી થયું છે તેથી દરેક ડાનાલય પોતાના જાણુવા જેવા સમાચાર અમને નિયમિત રીતે મોકલતાં રહે એવી અમારી વિનતિ છે.

આવતો અંક
ડાનાલય સંમેલન
અંક થશે.

લોહાણા ડાનાલયોને

લોહાણા સ્નાતક મંડળના મંત્રીને લખવાથી 'ડાનાલય' માસિક મફત મળે તેવી અનુરૂપતા છે. છતાં ધરાવનાર સંસ્થાઓ તુરંત મુંબઈ ખાતર આપે અથવા અમને લખી જણાવે.

'ડાનાલય' દર અર્થેક માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક સલાહકાર પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિલિંગ. લખો વ્યવસ્થાપક, 'ડાનાલય' શ્રીહસ્તિભૂતિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-શ્રીચરસ્વતી' છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી ત્રિલોક્યભાઈ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી.)

છાત્રાલય સંમેલન અંક

વર્ષ ૪ થુ
૧૯૩૦

અંક ૨ નો
ફેબ્રુઆરી

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ

આપણું આ સંમેલન છાત્રાલયજીવનનો આદર્શ અને
વ્યવહાર એ બન્નેનો માથો મેળ ઉભો કરવામાં આપણને
ઉપયોગી થાય તો જ તેની સાર્થકતા ગણાય. આપણે માન
છાત્રાલયો સંબંધે ખાલી ઉંચા ઉંચા વિચારો કરીને છટા
પડીએ તો આપણી વાતો ગમે તેટલી સારી દેખાશે છતાં
તેનો કશો ઉપયોગ નથી; એ જ પ્રમાણે આપણે માત્ર છાત્રા-
લયમાં ફેરફાર 'ટંકે' ખાવા આપણું અને રમતોમાં ફિફટ
રાખવી કે હુડહુતુ-રાખવી એવા વિચારો કરીને છટા-પડ્યું
તો, ગમે તેટલા વ્યવહારકાંક્ષા ગણાયું છતાં તેનો કશો ઉપ-
યોગ નથી. આપણે તો આદર્શવાદી થવું છે અને છતાં
વેદીઆ નથી ચઢવું; આપણે તો છાત્રાલયનો આદર્શ પણ સેવવો
છે, અને એ જ આદર્શને અનુલક્ષીને વ્યવહાર પેણું કરવો છે.

(પ્રમુખના ભાષણમાંથી)

[આ સંમેલનના સ્વાગત પ્રમુખ કાકા કાલેલકરનું તેમજ સંમેલનના પ્રમુખ નાનાભાઈનું એ બંને વ્યાખ્યાનો તથા પસંદ થયેલા નિબંધો પુસ્તકરૂપે છટારના બહાર પડી ગયા છે; એટલે છાત્રાલયના વાચકો પાસે એ ફરીથી હું મૂકતો નથી. ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલનનો આખો ચે અહેવાલ હું આ અંકમાં આપી શકતો નથી તેનું મને લાગી આવે છે. સંમેલનની આખું ચે કામકાજ જાણવાથી વાંચનારને ઘણું માર્ગદર્શન થાય એ હું ચર્ચા સમજું છું. પણ છાત્રાલય માસિકની મર્યાદાનું પણ હું ઉલ્લંઘન શી રીતે કરું? આને તો પૂજ્ય ગાંધીજીએ સંમેલનમાં આવીને જે સુંદર પ્રવચન કર્યું હતું તેને પણ હું આખું છાપી શકતો નથી. માસિકની મર્યાદામાં રહીને હું જે કંઈ આપી શકું છું, તે વાંચનાર સ્વીકારશે એવી હું આશા રાખું છું.] તંત્રી.

પૂજ્ય ગાંધીજીનું પ્રવચન

નાનાભાઈ, ભાઈઓ અને બહેનો,

કાકા સાહેબે મને કહ્યું છે કે આ સંમેલનમાં છાત્રો તેમજ ગૃહપતિઓ છે એટલે એ બંનેને ઉદ્દેશીને મારે કહેવું.

છાત્રાલયની મારી દરપના કે છાત્રાલય એક કુટુંબ જેવું હોય. તેમાં રહેતા ગૃહપતિ અને છાત્રો કુટુંબીઓની જેમ રહેતા હોય. ગૃહપતિ એ છાત્રોના પિતા તેમજ ભાતાનું સ્થાન લે. ગૃહપતિ સાથે તેની પત્ની હોય તો તેઓ પતિ-પત્ની મળીને માળાપની જેમ કામ કરતાં હોય. અસારે તો આપણે ત્યાં દયાજનક રિયતિ વર્તે છે. ગૃહપતિ જાણ્યર્થ પાલન ન કરતો હોય ત્યાં સુધી તેની પત્ની છાત્રાલયમાં માનું સ્થાન લઈ શકે જ નહિ.

હું પોતે વિદ્યાલય કરતાં છાત્રાલયને વંધારે મહત્વનું સ્થાન આપું છું. ઘણી વિદ્યા જે શાળામાં ન મળી શકે તે છાત્રાલયમાં મળી શકે છે. વિદ્યાલયમાં લલેં બુદ્ધિની વિદ્યા મળતી હશે, પણ જે મળે છે તે વિદ્યાર્થી પચાવી શકતો નથી. થોડુંક મગજમાં અનિચ્છાએ વળગી રહેતું હશે એટલું જ. અસારે હું વિદ્યાલયની ખરાબ બાબત જ મૂકી રહ્યો છું. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને અને વિદ્યાર્થીનીઓને જેટલું મનનું બળ આપી શકે, તેટલું વિદ્યાલયમાં આપી ન જ શકે. મારી હેવટની દરપના એ જ છે કે છાત્રાલય એ જ વિદ્યાલય હોય.

* * *

છાત્રાલયોમાં એક ગંભીર અરાજકતા વર્તે છે, તે તરફ હું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું. એને વિશે આખા આશા કાન કરવામાં આવે છે, પોતાના છાત્રા-

લયનું ખોટું કહેવાશે એમ સમજી ગૃહપતિઓ પ્રગટ કરતાં ધરમાય છે અને ટાંકે છે. પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ખોટું કામ કરે તે કેમ ઉધાડું પડાય એમ તે વિચારે છે અને વિદ્યાર્થીના માખાપને પણ તે ગળ્યું કરતો નથી. પણ આમ છૂપું રાખવામાં તે સંકળ તો થતો જ નથી. ગૃહપતિ મનમાં ગળ્યું છે કે કોઈ નથી ગળ્યું પણ અદ્યો ભેતભેતામાં ફેલાઈ જાય છે અને પરિણામે ધણાં જાનાલયો ગંદાં બની જાય છે. અનુભવી ગૃહપતિઓ સમજ્યા હશે કે હું શું કહેવા માગું છું. ગૃહપતિઓને હું આ સંબંધમાં ચેતવણી આપું છું. તેઓ સાવધાન રહે. પોતાનો ધર્મ જરાજર સમજે. જેઓ જાનાલયોને શુદ્ધ ન રાખી શકે તેઓ રાજીનામું આપી આ કામથી છૂટા થાય. જાનાલયમાં રહેતી વિદ્યાર્થીઓ નમાલા થાય, તેમનામાં દહતાનો નાશ થાય તેમનાં વિચારો જિનજિન થાય, બુદ્ધિ શુષ્ક થાય, તો ગૃહપતિ તે ચલાવવાને લાયક નથી.

*

*

*

હું કહું છું તે પરથી જણાશે કે ગૃહપતિ લગભગ સંપૂર્ણ પુરુષ હોવો જોઈએ. અનેક છોકરાઓ ભેગા કરીએ તો તેમના ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે, તેમનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શકે, એવો માણસ હોય તે જ ગૃહપતિ થઈ શકે, એવો ગૃહપતિ ન હોય તો છોકરાઓને ભેગા કરવા એ લયંકર છે.

આટલું ગૃહપતિઓ મારે. હવે જાત્રોને. જાત્રો પોતાનું લાન જૂલી ગૃહપતિને પોતાનો નોકર માને, પોતાનું બધું કામ નોકરો જ કરે, હાથે કરાય નહિ, એમ માનીને જાનાલયમાં વસે છે. જાત્રોએ ગળ્યું જોઈએ કે જાનાલય એ તેના ભોગ માટે નથી. જાનાલયમાં તે પૈસા આપે છે એમ ન માની લે. જે કાંઈ આપે છે તે પૂરા નથી આપતો. રોડીયાઓએ માની લીધું હોય છે કે વિદ્યાર્થીઓને પંપાળવાથી તેઓ સારા થાય. તેમને સુખ મગવડ આપવાથી ધર્મપાલન થાય, એમ સમજી તેઓ બધું આપે છે, પણ એમાં તો ધર્મને સાટે અધર્મ જ થાય છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓ ઉદ્ધટાં બગડે છે. પરાવલંબી થાય છે. બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે ને ગળ્યું કાઢે કે જાનાલયના મહાનમાં તે રહે છે તેનું લાડું કેટલું, નોકર ચાકરોના અને ગૃહપતિના પગાર કેટલા ? એ બધું જાત્રો પાસેથી લેનાતું નથી. તેઓ તો માત્ર જોરાક પૂરતું જ આપે છે. ધણાં જાનાલયોમાં તો જોરાક, કપડાં, ચોપડી એ પણ આપવામાં આવે છે. દાન કરનારા લક્ષા રોડીયાઓ લખાવી લેતા હોય કે લણી ગણીને આત્રા છોકરાઓએ દેશસેવા કરતી તો પણ હીક. પણ તેઓ એટલી દહે ઉદાર હોય છે કે તેનું કશું કરતા નથી. પણ જાત્રોએ સમજી રાખવું જોઈએ કે

ને તેઓ આ ખાચ છે તેનો બદલો વાળી ન આપે તો તેઓ ચોરીનું અન્ન ખાય છે. અમારા વખતમાં હું અખાલગતની કવિતા શીખ્યો છું :

‘કાચો પારો ખાવો અન્ન, તેવું છે ચોરીનું ધન.’

ચોરીનું ધન ખાવાથી છાત્રો શરૂથી ચર્તા નથી, દીન થાય છે. છાત્રાલયોમાં ધણાં બ્રાહ્મણો તથા વૈશ્યવૃત્તિનાઓ રહે છે. તેઓ આવી બીખારી-વૃત્તિથી દાનનું ખાંચ, એ શરમભરેલું છે. બધા છાત્રો નિશ્ચય કરે કે અને બીખનું અન્ન નથી ખાવાના. તેઓ છાત્રાલયની સગવડનો લાભ લેશે લે, પણ અહીંથી જઈને તરત ગૃહપતિને નોકરી આપી દે કે બધાં નોકરોને રજા આપી દો. અથવા નોકરોની દયા આવે તો તેમની નોકરી રહેવા દો, પણ બધું કામ તો જતે જ કરજો-પાંચખાના સાફ કરવા સૂધીનાં બધાં કામો હાથે કરી લેવાનો નિશ્ચય કરો તો જ તમે ગૃહસ્થ થશો સારે દેશસેવા કરી શકશો. અસારે તો આપણા લોકો પ્રામાણિક ધંધાથી પોતાનું કે સ્ત્રીનું કે માતાનું પોપણુ કરવાની પણ તાલીમ ધરાવતા નથી.

છાત્રાલય એ સ્પિકુલ હોય. ત્યાં બધા બહારચારીઓ જ વસે. પરણેલા હોય તે પણ, વાનપ્રસ્થ હોય. એની આદર્શ સ્થિતિમાં તમે ૫૫ વર્ષ રહ્યા હો તો હિન્દુસ્તાન માટે જે કરવા ધારો તે કરી શકો એવા તમે સમર્થ નીવડો. આજે સ્વરાજ્ય સવ મંડાયો છે. પણ શિક્ષા ઉપર નિર્ભર રહેનારાઓ એમાં શું ભાગ લેવાના હતા ?

ત્યાગ એકાએક આવી જાય છે એમ ન માનો. તે તો ગાહુ કેળવ્યા પછી જ આવે છે. જે માણસને લાગની ધમ્મજ છે, પણ જેણે ક્રીણા રસોને જીતવા પ્રયત્ન નથી કર્યો, તેને એ રસો અણીને વળતે દગો દે છે, આ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. બધા છાત્રો સ્તંભાય ચાઓ તો મેં જે વાતો કરી તે સાદામાં સાદી છે.

પ્રત્યક્ષ પછી થોડા પ્રશ્નોત્તર થયા. તેમો એક પ્રશ્ન વિદ્યાર્થીઓમાં વાળ રાખવાના શોખ વિષે હતો. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વાળતાં ગાંધીજી બોલ્યાં:—

‘અમારા વખતમાંયે સહેજ લોકો જેવાં પરિણાં છાત્રોનો પાડતાં. તે વખતે અમારી માતાઓને એ ન ગમતાં. આજે એટલો દેર પંખો છે કે માતાઓને એ ગમે છે. અને પોતાને તો તેનો દેવ છે જ.’

‘ધણા કહે છે કે આમાં એવી મોટી વાત દબ છે ? વિદ્યાર્થીઓ બુદ્ધિમાં આવે એવા વાળ રાખે. પરંતુ વાળ કેવા રાખવાં એ એમનું ન

હોય. છાત્રા એ તો અંતઃકારીએ છે. મૃદપતિ પિતાને રથાને છે. આવી પ્રાંતમાં દયાથી કરવાનો તેનો ધર્મ છે. અંતઃકારી એ સંન્યાસ છે. ઉત્તર-વરથાનો સંન્યાસ અંતઃકારી હોય, પણ આ વાસ્તાવરથાનો સંન્યાસ અંતઃકારી નથી હોતો, માના પિતા કે ગુરુની આજ્ઞામાં રહીને તે પાળવાનો હોય છે.

૫મી ૩૮-૪૦ કે વધારે વિધાયોએ એક સંસ્થામાં રહેતા હોય, તે અમુક તાલીમમાં જ રહે એ બરાબર છે. તેમનો પહેરવેશ, તેમના વાગ એ બધું એક પ્રકારનું જ હોય. લશ્કરોમાં, કપડાં, રંગ, અરે બટનો પણ એક જ પ્રકારનાં હોય છે. જે તંત્ર એક અખંડિત ચક્રાવલું હોય તો દરેક સિપાઈને સ્વનિર્ણય રહેવા દેવી એ તો સ્વચ્છંદ થાય.

ઝીણી બાબતોમાં કેટલાક નિયમો તો જોઈએ જ. જે નિયમો કરીએ તે એકસરખા થાય પડે. ઉઘાડે પગે કરવાનો નિયમ હોય તો બધા ઉઘાડે પગે કરે; ચંપણનો નિયમ કરીએ તો બધાને ચંપણ હોય અને ચાંચાળા જોડાનો નિયમ હોય તો બધા તે પહેરે. સંસ્થા સુચ્ચવચ્ચિત ચક્રાવલું હોય તો આવા નિયમો આવશ્યક થઈ પડે.

માણસની જેમ સંસ્થા પણ જેના આચારથી ઓળખાય છે. છાત્રે કેવા વાગ રાખવા તે છાવાસયના અધિકારની વાત છે.

સામાન્ય રીતે આવા વાગને આપણે ત્યાં રથાન નથી જ. આપણે શુદ્ધામી વૃત્તિના છીએ. અંગ્રેજોને જોઈને પરિયાં પાડતા થયા છીએ. જર્મનીમાં જઈને જુઓ—કોઈ પુરુષ વાગ એળે જ નહિ. મારી મા પરિયાં પાડવા દેતી નહિ. તે કહેતી કે સેંધાં રાખવા એ વિધાયોનું કામ નથી. સાહેબ લોકોનું અનુકરણ કરવું એ શુદ્ધામી વૃત્તિ છે. સાહેબ લોકો એનાથી રૂઝ રૂપાળા કાગળા હોય તો ભરે કરે. પણ આપણે આપણી સમ્મતા કેમ છોડીએ ?

પરિયાં પાડવાનો મેં કીક કીક અનુભવ થઈ જોયો છે. કાચ સામે ઉઘા રહીને ઘણા વખત ગુમાયો છે, ચીકણાં તેલ નાખીને બહુ પરિયાં પાડી જોયાં છે. પણ ધધરે વાગ એવા અરજી આપેલા કે ઝોણું કે તરત ઉઘા થઈ ગય ! એ બધું હવે આજપંપાળ થાગે છે. એટલી એટલી રૂપાળા થવાની મહેનત કરી અને પેસા લૂંટાયા, પણ મારા રૂપ ઉપર કોઈ છોડી મોહિત થઈ ગઈ હોય એવું મારે વિષે તો અનુ નથી.

આ હેતુના વચનથી આખી સજ્જાને હાસ્યના તરંગોમાં ઝીકતી મૂકી, પુનઃ ચાંપીએ મહેનતની રંગ લીધી.

સંમેલનના બંને પ્રમુખોનાં વ્યાખ્યાનો તેમજ થોડા ઘણા શિષ્યાચાર્ય બાદ ફરીએ તો આખા એ સંમેલનના કાર્યને ત્રણ ભાગોમાં વહેંચી શકાય:—

૧ વ્યાખ્યાનો.

૨ ચર્ચાઓ.

૩ દરાવો.

મસલત સમિતિએ ફેટલાદ વિષયો એવા ગણ્યા હતા કે જેના પર બધા ભાઈઓ ચર્ચા કરે તે કંતાં અમુક એકાદ અનુભવી વ્યક્તિ પોતાના વિચારો આપે તો વધારે લાભ થાય. આવા વિષયો ઉપર ખાસ વ્યાખ્યાન શોધવામાં આવ્યાં હતાં. આ રીતે તે વિષયો:—

૧ સ્વચ્છતા.

૨ છાત્રાસયના અનિવાર્ય નિયમો.

૩ દોષી છાત્રાસયો અને પંક્તિનંદ.

૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય.

વ્યાખ્યાનના આ વિષયો ઉપરાંત ફેટલાદ ચર્ચાના વિષયો હતા. ચર્ચાના વિષયોમાં સહેજે બે પક્ષો હોવાને સંભવ છે એ સૌના ખ્યાનમાં જ હતું—એ કે જમી જે ચર્ચામાં પૂર્વપક્ષ જોટલા જોસથી બહાર આવવો જોઈએ તેટલા જોસથી આવ્યો જ ન હોય, અને તેથી જે ફેટલીદ ચર્ચાનું મુખ ભાંગી પડ્યા જેવું થતું હતું.

ચર્ચાના વિષયો આ પ્રમાણે હતા:—

૧ ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેનો ગળત્રાદ (Gap of War)

૨ સંગ.

૩ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વાતંત્ર્ય.

વ્યાખ્યાનો અને ચર્ચાઓ ઉપરાંત સંમેલનનું ત્રીજું અંગ દરાવો હતું. અંગાઉના બે સંમેલનોમાં કાંઈ પણ દરાવ કરવા એ ઉચિત લાગ્યું ન હતું. પણ હવે તો છાત્રાસયોએ મક્કમ રેલી પોતાનો માર્ગ કેળવણીની દૃષ્ટિથી કાપવો જોઈએ, એટલે આ સંમેલને દરાવો ફરી પોતાની મક્કમતા જાહેર કરી હતી.

૧ વ્યાખ્યાનો

૧ સ્વચ્છતા

કોકાસાહેબે શરૂ થયું:—

સ્વચ્છતાના બે પ્રકાર છે. (૧) જેથી રોગ ન થાય તેવી (૨)

આંખને ક્યે તેવી. રસ્તામાં અવ્યવસ્થિત પાંદડાંઓ પડ્યા હોય તો તેવી રોગ નહિ થાય, પણ તે આંખને ક્યે નહિ.

જેમને આપણે ગંદા માનીએ છીએ તેઓ ખરેખર ગંદા હોતા નથી, પરંતુ અવ્યવસ્થિત હોય છે. અને આપણે જેઓ સ્વચ્છતાનો ડોળ કરીએ છીએ, ઉપરથી ટાપરીપ કરીએ છીએ તેઓ પણ અંદરથી ગંદા હોઈએ છીએ. જેમ રોગ ફેલાવનાર ગંદવાડ દૂર કરવા નોંધએ, તેમજ આંખને ક્યેતી ન આવે તેવી પરંતુ દષ્ટિ સમજ ન હોવી નોંધએ. કારણકે તે આત્માની અસ્વચ્છતા ગતાવે છે.

પંચ મહાબૂતોથી નીપજતી સ્વચ્છતા આપણે જાળવવી નોંધએ. માખીઓ, લિનારા, મચ્છર, કાગડા, કુતરાં અને લિખારીઓ એ અસ્વચ્છતાના સાક્ષીઓ છે. એકવાડ દારી દેખે. બીનાશમાં અમારા નાખીએ તો પાણી પણ મૂતી લે. બારી એ ક્યે આડવા માટે નથી, પરંતુ બહારની સ્વચ્છ હવા લેવા માટે છે.

રસોડાંઓની મોટી અસ્વચ્છતા ધૂમાડો હોય છે. રસોડાની બાંધણી અંદર ધૂમાડો નીકળી જાય એ બગાય છે. ચીમતીની પદ્ધતિનો સીધાર થવો નોંધએ. ચીમતી જેમ ઉગી તેમ ધૂમાડો વધારે જાય.

૨ જાત્રાસયના અનિવાર્ય નિયમો

મોતીલાઈ અર્મીને સંસ્થાત - કરી—

નિયમો વિના રાજ્ય ચાલતું નથી—ચૂંદ પણ ચાલતું નથી, તેમ જાત્રાસય પણ ચાલે નહિ. ચૂંદના નિયમો કાદ કાદ નથી પણ આપોઆપ વધાય છે. એ દષ્ટિ હું જાત્રાસય માટે સીધાં છું. નિયમો સ્વાભાવિક રીતે ઉભા થતા હોવા નોંધએ. નિયમપાલનનો આધાર ચૂંદપતિ ઉપર છે. ચૂંદપતિ સારો ન હોય તો બદારના સોડાએ વડી આપેલા નિયમો જામે તેટલાં સારા હોય તો પણ એ સંસ્થામાં કમ નહિ આવે. જાત્રાસય ચલાવવામાં મોંઘાં મોંઘાં સારા ચૂંદપતિની ગરૂ છે. સારો ચૂંદપતિ એમ માને છે કે પોતે જાત્રાની સેવા કરવા આવ્યો છે અને જાત્રાની ઇચ્છા જાળવવા વિના તે શું સેવા ન કરી શકે.

જુગતરામ દેવેએ છાત્રાસયના અનિવાર્ય નિયમો રજુ કર્યો:—

૧ સવારે વહેલા ઉઠવું, શંત્રે કમાવેએ વળતે સૂવું.

૨ રૂઝ સિવાય ગેરહાજર ન રહેવું.

૩ ભોજન અને મુયાના સમય કસોવવા હાથ.

(ઉમ્મર પ્રમાણે ફરફાર હોય.) જમ્મરનું કે ખાનગી ખાવું ન જ નેહએ.

૪ દિવસમાં આ સિવાય એવો સમય હોયો જોઈએ કે જ્યારે બધા એકઠાં મળે (પ્રાર્થના)

૫ ર્થે વાળ, કપડાં, સરસામાન વગેરેમાં નખરાં ન હોવા નેહએ.

(રસવૃત્તિ ઉમદા રહે તે રીતે).

૬ આટલાં શ્રમ તો હાથે જ કરવાં નેહએ—કપડાં ધોવાં, વાળવું, વાસણુ માંજવાં, દીવા સાફ કરવા, પાણી ભરવું.

૭ ભોજન મસાલા ચિનાનું હોવું નેહએ.

૮ ટાંટ પાણીએ ન્હાવું નેહએ. (તેનો સમય નિશ્ચિન હોય).

૯ કસરત અને રમત હોવી નેહએ. (શાળામાં ન થતાં હોય તો.)

૧૦ પર્વટન એ છાત્રાસયનું આવશ્યક અંગ કરવું નેહએ. (શાળા મારફત ન થતું હોય તો).

આ નિયમોને રજુ કરતાં તેના સમયમાં તેમણે કહ્યું: “છાત્રાસયો-
ને વિદ્યાર્થીઓનાં ચારિત્ર્ય ધડનારાં, તેમને શાસ્ત્રીય જીવનની તાલીમ આપ-
નારાં સ્થાન, કરવાં હોય તો આ નિયમો ઝીણા દેખાવા છતાં અનિવાર્ય
ગણવા નેહએ. ધરમા આવા નિયમો કાંઈ ઘણું નથી તેથી છાત્રાસયમાં
ન ઘડવા એ બરાબર નથી. છાત્રાસયને આપણું ધરતી મોટી આર્થિક
બનાવવા માગતા નથી. ધંદમાં જે જીવનની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા નથી તે
આપણે છાત્રાસય મારફતે મેળવવા માગીએ છીએ. આ નિયમોની પાછળ
સર્જન ન હોય એટલે નિયમ તરીકેની દોરતા તેમાં નહિ રહે.”

૩ કોમી છાત્રાસયો અને પંક્તિબેદ

સાક્ષાત્કેય:—

આજે જ્યારે સામાન્ય રીતે દક્ષિણીય સાથે હિન્દીસંગેટન કરવાની
જરૂર છે, એવું વખતે જો આપણે દરેક કોમના નાના નાના સંગઠનો કરીને
સંતોષીકાનીએ અને સંકુચિત સ્વાર્થ બહાર ન જોવાનું આંધળાપણું કેળ-
વીએ તો આપણો નાશ થવાનો છે. આવા સંકુચિત સ્વાર્થને લીધે જ તેની

કોઈની આપણી પ્રજા નમ્રલી થઈ છે અને એક એક હિન્દી નાનકડા જીવડા જેવો દેખાય છે. આ સ્થિતિમાં પણ આપણે ભાંગા વખત સુધી ટકી શકવાના નથી. આપણા સમય છે ત્યાં સુધી ચેતતા નથી અને પાછળથી જાતી ફૂટવા જેસીએ છીએ.

*

**

*

આપણી પછાત કોમોની દુર્દશા માટે આપણે જવાબદાર છીએ. એ આપણા જ ભાઈઓ છે—એ આપણા નાનાભાઈ છે. એમના આપણે દુસ્તરી છીએ. એમની સેવા કરવી એમાં પરાપક્ષ નથી પણ શુદ્ધ કર્તવ્યપાત્ર ન છે.

*

*

એટલે જ હું કહું છું કે આપણે કોમોનો સ્વાર્થ અને લુભાળીપણું એ સમાજદ્રોહ છે. એમાંથી આપણે બચી જઈએ. કામપૂરતાં 'જાત્રાસયો' બોલીને આપણે નાના વાડા મજબુત નહિ કરીએ. કામ પૂરતી વ્યવસ્થા નહિ કરીએ. જમતી વખતે જેમ નોકરો, આશ્રિતો, અતિથિ; અભ્યાગત, પાછલાં પશુપક્ષી, બધાનો વિચાર કરવાનો હોય છે, તેમ સામાજિક દાનમાં પણ પછાત કોમો, આશ્રિત કોમો અને ગરીબ કોમોનો વિચાર કરવાનો હોય છે. બીજું કશું તરત ન કરી શકીએ તો કોમી ફૂંડતી આંધકમાંથી વીસ ટકા જેટલી રકમ ઉતરતી સ્થિતિની કોમોના 'હોકરો-હોકરીઓને' મદદ કરવા પાછળ ખરચીએ. જાત્રાસયોમાં વીસ ટકા વિદ્યાર્થીઓ બીજી કોમના લઈએ. જેથી આપણા વિદ્યાર્થીઓને પણ સર્વ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના સહવાસનો પ્રાપ્ત મળે અને પોતાની શક્તિ, પોતાની નાપકાંત, અને પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન રહે.

પંક્તિમેદનો સવાલ આની સાથે જ સંકળાયેલો છે. ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો આહાર શુદ્ધિ એજ મહત્વની છે. આપણા આહાર શુદ્ધ હોય એનો અર્થ એ સ્વચ્છ હોય, પવિત્ર અને સાત્ત્વિક હોય, હરામીનો ન હોય, આપણી મહેનતનો હોય અથવા સહકારપૂર્વક આપેલો હોય, રસોઈ તૈયાર કરનાર માણસ શુચિર્મત, સાત્ત્વિક અને પ્રેમાળ હોય; રસોઈ કરનાર મદો, અમની, અપ્રમાણિક અથવા હીન વૃત્તિનો ન હોય અને જમતી વખતે આપણા મનમાં દ્રોહ કે સંકુચિતતા ન હોય, ચિત્ત પ્રસન્ન હોય, એ 'બધું' આહાર શુદ્ધિમાં આવી જાય છે. પંક્તિમેદ એ તો એક પ્રતિજ્ઞાનો જ સવાલ છે. જેમ રાજદરબારમાં કે ગવર્નરની લેવીમાં દરેક માણસને એનો

દરબજે નક્કી કરીને એને એના દેકાણે જે સાડવામાં આવે છે. નીચલા દરબજાનો માણસ બિપલા દરબજાના માણસની હારમાં આવીને એસે તે બિપસો માણસ એ સદન ન કરે, એવી જ જાતની કાંઈક ઉચ્ચનીચ ભાવનાથી પંક્તિભેદ શરૂ થયો છે, એમ હું માનું છું. નહિ તો સ્વચ્છ અને સુચ્છ રીતે કાંઈ મારી પડ્યો એસીને હું જે બોરાક ખાઉં છું તે જ બોરાક એ પણ ખાનો હોય તો મારે શા વાંધો હોઈ શકે !

૪ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય

દરબાઈ ત્રિવેદી:—

દરેક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીનું સ્વરાજ્ય લખાઈ કરવું આવશ્યક છે. એ લખાઈ કેમ કરવું એ મુંઝવણનો પ્રશ્ન તો છે જ. અમારે ત્યાં દક્ષિણામૂર્તિમાં આ સંસ્થા કેમ ચાલે છે તેનો ખ્યાલ આપીશ. બંધી અંતર્ગત અવસ્થાનું કાર્ય વિદ્યાર્થીઓએ કરવાનું હોય છે. તેઓ કાર્યોના જૂદા જૂદા વિભાગો પાડે છે અને દરેક વિભાગ ઉપર પોતામાંથી એકને નેતા ચૂટે છે. આ નેતાને પોતાના મદદનીશ ઉપનેતાઓ માગી લેવાનો હક્ક હોય છે. ગૃહપતિ એ વિદ્યાર્થીમંડળનો એક

સભ્ય હોય છે. મંડળનો પ્રમુખ તો વિદ્યાર્થી હોય એટલે તેને વિદ્યાર્થી પ્રમુખના નિયમનમાં રહેવું પડે છે. સંસ્થાની સામાન્ય નીતિને બાધકર્તા એવો કાંઈ પણ નિર્ણય વિદ્યાર્થીઓ કરે ત્યારે જ ગૃહપતિને વચ્ચે પડવાનું રહે છે.

‘છાત્રાલય સંહિતા’
(નીચ મંમેયનના બંને પ્રમુખોના લાપણો તથા આવેશ નિર્મણનો સંગ્રહ) દરેક ગૃહપતિ માટે ખાસ ઉપયોગી. દિ. ૦-૮-૦ મંજૂરવાનું દેકાણું ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય સ્થાપન કરવાથી ઘણા લાભ છે. અમારે ત્યાંએ યુવ લારથી શિક્ષાના પ્રસંગો જ નીકળી ગયા. એવા પ્રસંગો ઉભા થાય ત્યારે એનો નિર્ણય વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય કરી લે છે. આ સંસ્થાથી વિદ્યાર્થીઓની શક્તિનો અભ્યાસ કરવાની ગૃહપ-

તિને તક મળે છે. કેટલી વખતે અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થી-ગૃહપતિ નીમવાનો પ્રયોગો પણ કર્યા છે અને તે સફળ થયા છે. અમારે માથે કામનો લાર આવી પડે ત્યારે અમે વિદ્યાર્થી-મંડળમાંથી એકને ગૃહપતિની જવાબદારી આપીએ છીએ. કેટલીક વખતે અમારા નિયમનમાં એકાદ છોકરો બહુ જ દુખાસ કરતો હોય ત્યારે તેને ગૃહપતિ બનાવીને અમે સીધો કરી શક્યા છીએ.

અમારી શિરત સામે જાંડ કરનાર તે જ જ્યારે ગૃહપતિ બને છે, ત્યારે અમારા કરતાં પણ શિક્ષના આકરા નિયમો માગે છે. જે છાત્રાસયોને નિયમો અને શિક્ષના સંજ્ઞામાં મુશ્કેલી નહીં હોય તેઓ વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્યની પ્રથા પોતાને ત્યાં તરત દાખલ કરે.

૨ અર્થશી

૧ ગજાહ (ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેનો)

કાકાસાહેબે શાંત સભાપર બોલ્યું કે—

‘ ગજાહ એ તો આપણો ધંધો છે. તે જો છાત્રાસયમાંથી જાય તો આપણે ધંધો વિનાના બેકાર બનીએ. ગજાહ જતાં છાત્રાસય અણખું થઈ જાય. ગજાહ નિરંતર આમતો જ જોઈએ, અને તે નાનાભાઈ કહે છે તેવો મોજો, મ્હાવરા પૂરનો નહિ પણ સાચે સાચો હાર જીતે. જેમાં ગજાહ નથી તે કેળવણી મુડાસ છે. ’

ભાઈ વીરચંદ પાનાચંદ સાહે સીધો જવાબ વાળ્યો—

‘ ગજાહ જરૂરનો કેમ હોઈ શકે ? આગળ વધારનારી વસ્તુ ગજાહ ન હોય પણ સહકાર જ હોય. છાત્રાસયોને કુટુંબો સાથે સરખાવવામાં આવે છે; પણ કુટુંબો ઝખઝખી વધ્યાં હોય એવું જાણવામાં નથી. ’

એક બહેને મુંઝવણથી કહ્યું—

‘ ગજાહમાં એ પક્ષે પાતે જીતવાનો અને સામાને હરાવવાનો નિયમ કરીને આવે છે. તેઓ એકબીજાને દુશ્મન સમજે છે. આવા ખરાબ ગજાહનો તો ઉકેલ કાઢવો જ જોઈએ. તેવે વખતે પણ શું શિક્ષા ન થઈ શકે ? ’

એક ભાઈએ ઉકેલ સૂચવ્યો—

‘ આપણે વાતસત્યથી વાલીપણ લાવવું જોઈએ, નિયમો ધડંગ જોઈએ. ’

અર્થાં આ પ્રમાણે ચાલતી હતી ત્યાં ભાઈ રવિશંકર તો કાકાસાહેબને પણ પહોં વરી જતાં હોય તેમ બોલ્યા—

‘ મારો મત કોઈ પણ જાતના નિયમ લાદવા વિરુદ્ધનો છે. હું માનું છું કે જાંડોર છાત્રો ન મળે તો આપણું શરુ જ થાય. જીવન એટલે નવ અંકુર. એ નવ અંકુરને નિયમોથી મારી નાખવું ન જોઈએ. ’

શ્રી. રામનારાયણ પાસે જોરસમેત્ત દર કરતાં કરતાં કહ્યું:—

‘આ ગજગ્રાહ શખરને દારણે આપણને એક વાતનું દુર્લભ યાદ છે. ગજગ્રાહમાં બંને પક્ષોને પોતાને માટે અભિમાન હોય છે. પ્રસ્તુત ગજગ્રાહ તે પ્રકારનો ન હોયો જોઈએ. ગૃહપતિએ અંગત અભિમાન કે ડાંખે ન જ રાખવો જોઈએ. ગૃહપતિમાં હારવાની બહીષ્ હોય તો ગજગ્રાહમાં કડવાશ આવે. એવો ગૃહપતિ પોતાના શત્રુને માટે નાકાવક ગણાય.’

શ્રી. ભુગતગમ દવેએ પ્રેક્ષક મંડળમાં એસીને સાંબળી રહેલા છાત્રો તરફ જોઈને હસતાં હસતાં કહ્યું:—

‘આ આપણા ‘દુશ્મનો’ આ બધું સાંભળી રહ્યા છે, તો પણ હું કહી દઉં કે મારે વહેલા ઉઠવા સાંબંધમાં વિદ્યાર્થીઓ ભેડે ગ્રેજ ગજગ્રાહ કરવો પડે છે. એ હમેશા માંજે ચડ યાય છે અને સવારે તેનું પરિણામ જણાય છે. અચારનવાર હારણત બન્નેનો અનુભવ થાય છે. પણ હાર ત્યારે મને શરમ આવતી નથી અને ફરીથી રમતાં હું ગભરાતો નથી.’

શ્રી. સવિતા બહેને સૂચવ્યું:—

‘વિદ્યાર્થીઓની ઉપર તેમને સમગ્રગ્યા વગર આપણે માનના હોઈએ તે સિદ્ધાંતો પગાવવા જોઈએ નહિ. ગજગ્રાહનો પ્રસંગ આવે માટે દરેક વસ્તુ તેમની પાસે સમજણ પાડ્યા પછીજ મૂકવી જોઈએ.’

મામાસાહેબ કહેનો પણ એવો જ અભિપ્રાય આવ્યો:—

‘છાત્ર છાત્રપતિ વચ્ચેના ઘણા ખરા ગજગ્રાહો જોરસમેત્તથી જ થાય છે; ગૃહપતિ પોતાને વિદ્યાર્થીની સ્થિતિમાં મૂકેનો નથી તેથી થાય છે.’

શ્રી. ચંદુલાલ દવે બોલ્યા:—

‘છાત્રાસયના વહીવટમાં અને નિયમો ઘડવામાં વિદ્યાર્થીઓને ગૃહપતિ પોતાની સાથે રાખે. તેમને સ્વરાજ જેવી સંરચા ફરી આપે તો ધર્ષણ દાળી શકાય. ગજગ્રાહના દારણમાં શિસ્ત આપણા જીવનમાં હિતરુ નથી એ હોય છે. આને લીધે છાત્રને ગૃહપતિ સાથે જ નહિ પણ તેમનામાંથી કોઈને નેતા ચૂંટેલો હોય તો તેની સાથે પણ કથડાના પ્રસંગો ઉભા થાય છે. શિસ્તનું માન રાખતાં શીખવું એ આનો ઉપાય છે.’

શ્રી. ભોગીલાલ કાકર બોલ્યા:—

‘આજે ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓની તપાસ રાખે છે તેના કરતાં વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિની દરેક વાતની વધારે તપાસ રાખે છે. પણ છાત્રાસય શેનું?

વિદ્યાર્થીઓ છવનવિદ્યસ સાધવા ત્યાં આવ્યા છે તેથી તેમનું જ. શુદ્ધપતિ, દ્રુતીઓ કે નેમની અવસ્થા જે નિદ્યાર્થીઓના વિદ્યાસને પ્રતિકૂળ હોય તે બધાને ફેટા દેવાં જોઈએ.

પાણીદાર છાત્રા માટે 'ખંડખોર' શબ્દનો વિરોધ કરતા શ્રી. નર-દરિકાંધને પાછા વાળતાં લાઇ લુગતરામ ફરીથી બોલ્યા:—

“ ખંડખોર શબ્દને અને મેં વાપરેલા 'દુશ્મન' શબ્દને હું વળગી મહું છું. એમાં કોઈ પાપ હોય તો તેની જગ્યાદારી ગજબાદ શબ્દનો પ્રયોગ આ નિયમમાં જોણે પ્રથમ ક્યો તેને માથે છે. ”

આ ઉપયોગી વિપણી આટલી લાંબી ચચાને અંતે પ્રમુખે ઉપસાદાર ક્યો:—

‘ ગજબાદ એ શબ્દ અમલવાદની સ્વાગત સમિતિએ આપ્યો છે. જ્યાં એ પક્ષે પડે અને જાન્યેમાં હુતવાની દૃષ્ટિ હોય ત્યાં આ શબ્દ વપરાય. એવી કચેલા ન હોય ત્યાં ગજબાદ એ શબ્દપ્રયોગ લાગુ પડતો નથી.

આ (ગજબાદ) વૃત્તિ રાજકીય વાતાવરણમાથી લેવાઈ હોય એમ મને લાગે છે. શુદ્ધપતિ એ રાજકીય Ruler અને વિદ્યાર્થી એ પ્રજા Ruled, એમ દ્રષ્ટવના આવી છે. ખરું જોનાં તો શુદ્ધપતિને વિદ્યાર્થીઓના વિદ્યાસ માટે મદ્યો છે. ગજબાદનો ઉપાય એ છે કે અત્યારે Ruler અને Ruled ના ધોરણે તંત્ર ચાલે છે ને બદલીને માનસશાસ્ત્રના ધોરણ ઉપર તે મુદ્દાનું જોઈએ. શુદ્ધપતિઓએ માનસશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ખંડખોર મોટા છાત્રા જ હોય અને નાના આજકો નથી હોતા એમ હું નથી માનતો. માનસશાસ્ત્રના વિચાર વગર જે નિયમ ક્યો હોય તે તેની સામે આજકે પણ ખંડ દોરે છે પણ આપણને જોવાની આંખ નથી હોતી તેથી આજકનું ખંડ આપણે જોઈ શકતા નથી. આપણમાં આ ખંડ જોવાની આવડત નથી, ક્યા નથી. મોટી ઉમરવાળા પણ ઘણી વાર મોટે કહેતા નથી પણ મુંઝવાઈ રહે છે. જાનાસયમાં જે જે નિયમો ઘડાય, જે જે તંત્ર રચાય તે તે કેળવણીની દૃષ્ટિએ—માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ—રચાવું જોઈએ. તેની અંદર વેરલા-પાંડું કે જોડકમી ન હોવી જોઈએ. આજકોના ખંડથી ગજબાદને શુદ્ધપતિ વેવજાપણે અનાવે તો તેનાથી કામ ન થાય. પોતાનું ધાણું જ ધવું જોઈએ એમ માનનાર શુદ્ધપતિ પણ બોલે છે. મેં કહ્યું તેમ માનસશાસ્ત્ર ઉપર તંત્ર રચાવું જોઈએ. એવા તંત્રમાં પણ વિદ્યાર્થી શુદ્ધપતિ પગે ગજબાદ ચલાવે, પણ એ ગજબાદનો પ્રસાર જોઈ શકે.

૨ સદા

સમગ્રની આવશ્યકતાના પક્ષની દલીલો આવના લાગી:—

“ ગૃહપતિઓના ઉપર અમુક પરિણામ લાવવાની ફરજ ફરજ હોય છે. છાનાસયમાં તેમના હાથ નીચે ક્યાં ક્યાંના છોટરાઓ આવે, તે મધ્ય એક પ્રકૃતિના હોય નહિ, કેટલાક ગુડા હોય. શિસ્તને ખાતર સમ ક્યારેક ફરતી પડે. સમ ન ફરતી એ આદર્શ હીક છે પરંતુ વ્યવહારમાં એ મુશ્કેલ છે. સમ ફરવામાં અમારી નિર્બળતા છે ખરી, છુદ્ધિ પણ સમજે છે કે નથી. કેળવણીમાં સમને સ્થાન નથી. પણ જે શિક્ષા નથી કરતા તો માગાપો ફરીવાર ફરે છે કે અમે છોટરાઓને વંદારી દબાવે છીએ. આમની છાનાસયની પદ્ધતિ જ એવી છે કે ગૃહપતિને જેલર બન્યા વિના ફટકો નથી. ”

મામા ફડકેએ જણાવ્યું કે:—

“ વિદ્યાર્થીનો ભારે વાંક થાય અને સમ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે માથે ડિવાલ એવો કંક કે ન વળાંક કાંઈ ન ફરવું: પણ ૨૪ કલાક જવા દેને પછી જે કંચુ હોય તે કંચુ. ”

શ્રી. જગજીવનદાસ બોલ્યા:—

“ નિયમન વિના તો ન ચાલે. નિયમનને ખાતર સમ કરાય. પણ શારીરિક સમ ન જ ફરતી. સમ તરિક્કે કંઈક કામ સોંપવું. ”
ચનેનર એલ્યુકેશન સોસાયટીવાળા એક ભાષ બોલ્યા:—

“ અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય છે અને તેઓ ગુન્હાઓની અંદર અંદર સમ ફરી શે છે ગૃહપતિને સમ કરવાની જરૂર પડતી નથી. આને સમ કહેવાય ? ”

શ્રી. ચંદુલાલ દવેએ સમગ્રના પ્રશ્નનો મળવાના કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા:—

શારીરિક સમ ગતાં સમનું તરવ જતું નથી. શિસ્તનો ભંગ થવા દેવો એ હીક છે કે બાળકોને સ્વરાજ્ય આપ્યું હોય અને તેઓ જ નિયમ ભંગની સમ ફરી લે એ સમ કહેવાય ? સમનો એક નવો પ્રશ્નર આપણને ગાંધીજી તરફથી મળ્યો છે. ગુન્હો કર્યો હોય બીજાએ અને પોને ઉપવાસ ફરે છે. આથી ગુન્હો કરનાર દંષ્ટ છે. આને સમ ફરી શકાય ?

બોમીલાસ દાસ:—

અહીં એક યા બીજો રૂપે સમ થતી જોઈએ એવા વિચારો આવ્યા છે. પ્રસંગો પણ ગુન્હાગીના ઉભા થાય છે કે સમ કર્યા વિના ચાલે નહિ,

એમ લાગી જાય. બધી વખતે એક જ ઉપાય નથી હોતો. આપણું હર પ્રસંગે જોઈને જોઈએ કે આપણે સગ્ન કોને કરવા માગીએ છીએ ? શા માટે સગ્ન કરીએ છીએ ? આપણને જાણકના કામ માટે ચાક ચરે છે માટે કરીએ છીએ ? જે બૂલો થાય છે તેના મૂળમાં ઉતરી તેનું ખરું સ્વરૂપ તપાસીએ આપણે સગ્ન કરવા ક્યારે તૈયાર થઈએ છીએ ? અમુક એક કામ જ્યારે જાણક અણુગમતું કે કાયદા વિરુદ્ધ કરે છે, એમ આપણે ધારીએ છીએ ત્યારે સગ્ન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. જાણકમાં શું-હો કરવાની વૃત્તિ ખરું ખરું છે કે તે જોડી સમજણથી દૂર છે ? કે એવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડે છે કે જેથી નેને શું-હો કયા સિવાય કશુંક જ ન થાય ? આ બધી પરિસ્થિતિ નિવારણું તો મળ કરવાનો પ્રસંગ નહિ રહે. આપણું સમજણું કે શું-હો એક પ્રકારનો ક્ષાય છે. અને આપણે સગ્ન ખીજા પ્રેક્ષકની કરીએ છીએ. શું-હો કરે છે માનસ અને મગ્ન થાય છે શરીરને. બૂલ શુદ્ધિ કરે છે અને સગ્ન પેટને થાય છે. વળી સગ્ન કરવાનો હેતુ સગ્ન કરવાથી નહિ સધાતો. કયા કારણથી શું-હો થાય છે એ સમજવવામાં આવે તો સગ્નની જરૂર ન રહે. સગ્ન કરવાથી તો મામાં શું-હો વધે છે. માણસ દશ કટકા ખાશે પણ ખરો અને નિયમનો ભંગ પણ કરશે.

ધણી વાર સગ્ન તરીકે સામાજિક બહિષ્કાર કરવામાં આવે છે. અને જાણકને જુદો જમવા બેસાડે છે કે તેની સાથે વ્યવહાર બંધ કરે છે. આનો સામાજિક બહિષ્કાર કરવાથી જાણકને જોડી અમર થાય એ કહેવું જોડું છે. આપણા બધાય નિયમો જાણકો કશુંક રાગે એ વૃત્તિમાંથી જ સગ્ન કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે.

આજ કાલ Reformatories નો પ્રયોગ બંધ થાલી રહ્યો છે, તે વખતે 'ફજવણીની સંસ્થામાં સગ્ન' નામ પણ ન જોઈએ. સગ્નનો માણસમાં રહેલી સ્વાભાવિક પશુતાતું પરિણામ છે સહનશીલતા, શાન્તિ તથા ધીરજથી યોજા લાગતા સવાલો એની મેળે જ ઉકલી જશે. પ્રેમથી બધું પની-જાય. જાણકો પ્રેમની શુભામગીરી સ્વીકારે છે.

પ્રમુખનો ઉપસંહાર:—

સગ્ન ઉપરની ચર્ચા આ વખતે મોળી પ્રડી ગઈ છે. સગ્ન નહિ કરનારનો વિજય છે. મને લાગે છે કે આ વિષે સંમેલન ઠરાવ કરે તો ઘટ થાય. સગ્ન ન કરવી જોઈએ એ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીએ તો ધડીભર ક્ષાય

જાત્રાલયોમાં અવ્યવસ્થા થશે, પરંતુ ધીરે ધીરે ઉપાય મુશ્કેલી. એક વસ્તુ ઉપર માત્ર ધ્યાન રાખું છે. વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર મુગ્ધ કરે તો શું કરવું? તેઓ પણ સમજતી સંસ્કૃતિમાં ઉછરેલા છે. વિદ્યાર્થીઓ આજે સમજતો વિરોધ કરે છે, પરંતુ તેમના હાર્દમાં તંત્ર આવતાં જાયો વધારે સમજ કરનારા થઈ પડે છે. એવો અનુભવ છે. વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યમાં સમજતો પ્રશ્ન આવે ત્યારે આપણે મુશ્કેલી થઈને કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી તમે અમારી મલાહથી ચાલો છો ત્યાં સુધી સમજ કરવાની પરવાનગી મળશે નહિ.

૩ જાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્ય

શ્રી. ભુગતરામ દવે:—

“મેં હમણાં જ અનિવાર્ય નિયમે રજુ કર્યા હતા, જ્યાં વિદ્યાર્થીને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોયું જોઈએ એમ હું માનું છું. નિયમની પાછળ સમજાવ દોય, નિયમ પાલનનો આધાર ગૃહપતિના ચારિત્ર્ય ઉપર અને તેના પ્રચાર ઉપર જ હોય એટલે વિદ્યાર્થીની સ્વતંત્રતાને હાનિ પહોંચશે નહિ.”

આ વિષય ઉપર કાકાસાહેબે તેમ જ બીજા ભાઈઓએ પોતાના મંતવ્યો જણાવ્યા; પણ એકંદરે વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્યનો જ અવરોધ વિરોધ આવ્યો જ નહિ અને દેશભરમાં જે સ્વાતંત્ર્યના પડકાર પડી રહ્યા છે તેનો પ્રવેશ આપણાં જાત્રાલયોમાં પણ આવશ્યક પાઠ્યો એ જોઈને સૌ કોઈને હર્ષ થાય.

૩ ઠરાવો

૧ જાત્રાલય મંડળની કાર્યવાહક સમિતિમાં એવા જ સભ્યો ચૂંટાય કે જેમને કોઈ પણ જાહેર પ્રસંગે અંત્યજોને નોખા પાડવામાં આવે એ પસંદ ન હોય અને જ્યાં નોખા પાડવામાં આવના હોય ત્યાં અંત્યજો સાથે એમવાની એમની તયારી હોય.

૨ કોઈ પણ સંજોગોમાં જાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક સજ્જ ન કરવા આ સંમેલન ગૃહપતિઓને આગ્રહ કરે છે.

૩ આ સંમેલન જાત્રાલયના ગૃહપતિઓને આગ્રહપૂર્વક લલામણુ કરે છે કે પોતે ખાદી જ વાપરે અને પોતાના જાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ મતર ઢાંને એવો પ્રયત્ન કરે.

૪ દરેક જાત્રાલયમાં ખાદીનો પોષાક ફરજિયાત રાખવાનો આ સંમેલન જાત્રાલયોના વ્યવસ્થાપકોને આગ્રહ કરે છે.

૫ છાત્રોને વાચન માટે કેયાં પુસ્તકો ઉપયોગી થઇ પડે તે વિષે વિચાર કરી એક યાદી બંધાર માડવા માટે નીચેની સભ્યોની એક સમિતિ તીમવી:—

શ્રી: ભોતીલાલ અમીન (પ્રમુખ).

શ્રી: દેવાણુરાય જોશી (મંત્રી).

રામનારાયણ પાંડક.

ગિરીશ મયારામ લક.

ભોગીલાલ દાકર.

કૃષ્ણસિંહજી ઝાલી.

૬ આવતા વર્ષ માટે નીચેના લાઇબ્રેરી છાત્રાલય મંડળના યા કાયવાહક મંડળના સભ્યો તરીકે મહેવામાં આવ્યા:—

શ્રી. નાનાલાલ પ્રમુખર.

જગજીવનદાસ મહેતા

જેઠાલાલ ગાંધી મંત્રીઓ

ભોગીલાલ દાકર

ભીખાલાલ પટેલ

પરીક્ષિતલાલ મગજુદાર

હરલાલ ત્રિવેદી

કૃષ્ણસિંહજી ઝાલી

આવતું સંમેલન

આવતું સંમેલન એટલે આપું છાત્રાલય સંમેલન સુરતમાં ભરવા માટે પારીદાર આગ્રમવાળા શ્રી. લાલજીભાઈ ઝવેરલાલ પટેલે આમંત્રણ આપ્યું તેને આભાર સાથે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

છાત્ર સંમેલન

ગયા વર્ષની માફક આ વર્ષે પણ છાત્રાલય સંમેલનની સાથે સાથે જ છાત્ર સંમેલન ભરવામાં આવ્યું હતું. તેના પ્રમુખસ્થાને અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓને બદલાય થઇ પડેલા શ્રી. રસિક મહેતા હતા.

છાત્રસંમેલનના ઠરાવો

૧ આહી એકલા મળેલા ગૃહરાત-કાર્તિયાવાડના છાત્રો ઠરાવે છે કે આ વર્ષે દરમ્યાન આપણે મુખ્ય છાત્રમંડળને વધારે વ્યવહાર અને મજબૂત કરવા રચનાત્મક પગલાં લેવા. એટલા માટે નીચેની વસ્તુ આવશ્યક છે.

૧ મુખ્ય છાત્રમંડળના સભ્યોની સંખ્યા આઠની રાખવી.

૨ (અ) જે ગામમાં છાત્રસંમેલન ભરાયું હોય તે શહેરના ચાર પ્રતિનિધિઓ રહેશે.

(વ) ગૃહરાતના બે અને કાર્તિયાવાડના બે એમ ખીજા ચાર સભ્યોની વ્યવસ્થા કરવી.

૩ આ મંડળની કાર્ય-સાધક સંખ્યા પાંચની રહેશે.

૪ સંમેલનના પ્રમુખ, સ્વાગત પ્રમુખ અને મંત્રીઓ મંડળના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને મંત્રીઓ રહેશે.

૨ આ સંમેલન આગ્રહ કરે છે કે દરેક છાત્ર પોતાકમાં શુદ્ધ ખાદીનો જ ઉપયોગ કરે અને ન છૂટકે જ ખીજા વાપર માટે શુદ્ધ સ્વદેશી કાપડ વાપરે.

૩ છાત્રાસયોમાં પ્રાર્થના અને ધાર્મિક વિધિઓ ફરજિયાત ન રહેવી જોઈએ, એવું આ સંમેલન માને છે. જે છાત્રાસયમાં તે ફરજિયાત હોય તેના ગૃહપતિને તેવા ફરજિયાત નિયમો રદ કરવાને આ સંમેલન આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

૪ છાત્રો છાત્રાસયનું મુખ્ય અંગ હોઈ છાત્રાસયની આંતરવ્યવસ્થા ગૃહપતિ તેઓની સહાયતાથી ચલાવે તે માટે આ સંમેલન ગૃહપતિઓને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

૫ છાત્રાસયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓ સ્વાવશ્યબી બને એ ઇષ્ટ હોઈ છાત્રો પોતાનું કામ પોતે જ કરી લે અને છાત્રાસયોમાં બને તેટલા ઓછા નોકરો રાખવામાં આવે.

૬ છાત્રાસયમાં કસરત, તથા રમત ગમત ઉપરાંત સંપ, સક્રિય અને તાલીમને માટે કવાયત અવશ્ય હોય. તેમ જ રમતગમતને અંગે દરેક શહેરના છાત્રો દરેક માસમાં ઓછામાં ઓછા એક વાર મળે એવી વ્યવસ્થા કરવા આ સંમેલન આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે. ધરંતુ રમતો માત્ર દેશી જ હોય.

૭ આ સંમેલન દરમિયાન જે કે છાત્રોને આપવામાં આવતા લગ્ન અથવા અરણ્ય પ્રસંગના બોજન તેમણે નહિ સ્વીકારવાં, અને જ્ઞાતિબોજનમાં તેમણે ભાગ લેવા ન જવું.

૮ છાત્રાલયોમાંથી સમાજના વાડા દૂર કરવા જોઈએ. અને અરણ્ય ગણ્યતા વિદ્યાર્થીઓને પણ સાર્વજનિક છાત્રાલયમાં સ્થાન હોવું જોઈએ એવા આ સંમેલનનો આગ્રહ છે,

૯ ગૂજરાત કાઠિયાવાડના છાત્રોનું આ સંમેલન, હિન્દમાં વ્યાપી ગયેલી સ્કાલિટ દિલગીરને દેશના સ્વાતંત્ર્ય યુગમાં વિદ્યાર્થી માની દરેક છાત્રાલયને તેમજ પ્રત્યેક છાત્રને તેમાં ન જોડાવા અને હોય તો તેમાંથી નિકળી જવા લક્ષ્યમણ કરે છે.

૧૦ છાત્રો પરસ્પર મૈત્રી સાથે, એક બીજાના પરિચયમાં આવે, અને સંગઠન કરી પોતાના છાત્રજીવનને લગતા પ્રશ્નોનો ઉકેલ પોતે જાતે જ કરે અને એ રીતે છાત્રાલયના સંચાલકોના કાર્યમાં યત્નક્રિયા પશુ મદદ કરી શકે, એ આ સંમેલનનો ઉદ્દેશ રહેશે.

૧૧ આ સંમેલન દરમિયાન જે કે ભાવનગર કપોળ બોર્ડિંગના સંચાલકોએ તે છાત્રાલયમાં રહેલા છ વિદ્યાર્થીઓને વિધવા-વિવાહમાં માનતા હોવાથી 'હીસમીસ' કથા કહેવાય છે. તે વિશે તપાસ કરવા આ સંમેલન છાત્રમંડળને લક્ષ્યમણ કરે છે.

૧૨ આ સંમેલન છાત્રોમાં ફેલાયેલા કુચ્ચસનો સામે સખ્ત અણુગમો બહાર કરે છે, અને છાત્રોને એવાં વાસનો છોડવા આગ્રહ કરે છે.

૧૩ છાત્રમંડળને મદદ કરવા માટે મુખ્ય છાત્ર પોતાના છાત્રાલયમાં બનતા દરેક નવા જુના બનાવોની નોંધ રાખે અને તેનું 'સરવૈયુ' છાત્રાલયના છાત્રમંડળ દ્વારા શહેરના છાત્રમંડળને મળે એમ આ સભા આગ્રહપૂર્વક લક્ષ્યમણ કરે છે.

૧૪ છાત્રસંમેલનનું બધારેણુ ઘડી છાત્રસંમેલનના આવતા અધિવેશનમાં રજુ કરવાનું કામ મુખ્ય છાત્રમંડળને સોંપવામાં આવે છે.

૧૫ પ્રેમજી પ્રોત્સાહન અને જોઈતી મદદ આપીને છાત્રાલય સંમેલન અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે છાત્રસંમેલનને પોતાનું નાણી બનાવ્યું છે. છાત્રસંમેલન છાત્રાલય સંમેલનના અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કાર્યકર્તાઓનો અંતઃકરણ પૂર્વક આહાર માને છે.

સમાચાર

૧ તા. ૧૮-૧-૩૦ના રોજ છાત્રાલય - કાર્યવાહક મંડળની એક સુચારુ વિચારણામાં થઇ હતી તે વખતે આવતા વર્ષના કાર્યક્રમનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. ખાસ કરીને તેમણે મુદ્દાઓ પર કાર્યવાહકોની વિચારણા આવી હતી.

૧ સુચારુ શિક્ષણ આપવા તમામ છાત્રાલયોનું નિરીક્ષણ એક વ્યાપક દૃષ્ટિબાજી અહેવાલ તૈયાર કરવો.

૨ જોડાયેલાં છાત્રાલયોની મુલાકાત ન લેવાય ત્યાં મુઠી-તેમની નવા વર્ષના ફા. પ) વસુલ ન કરવા.

૩ વિકાસીય સંમેલનોની યોજના કરવી.

૨ તા. ૨૬-૧-૩૦નો સ્વચ્છ દિન તીથેનાં છાત્રાલયોમાં ઉજવાયો. ૧ દ. ન. - હા. છાત્રાલય. ૨ દક્ષિણમૂર્તિ ગૃહ.

છાત્ર સંમેલને કરવા પ્રેત બોજનના હાથે કેટલાંક છાત્રાલયોમાં પ્રશ્ન ઉભો હતો છે અને આવાં છાત્રાલયો તેમજ ઉકેલ લાવવા મધી રા

એક વિનંતિ

પ્રિય ગૃહપતિજ,

આ સાથેની અક્ષરજ્ઞાનની યોજના આપ વિચારી જશો. આ યોજનામાં આપના છાત્રાને લાગ લેવા કહેશે એવી વિનંતિ છે. વિદ્યા પોતાના પાઠો કર્યા પછી રાત્રે આ પ્રવૃત્તિ સ્થળની શિક્ષકે એમની અમારી યોજના બૂકશે તથા તેમાં જોડાવા આગ્રહ કરશે. સાથેનાં પ વહેંચી આભારી કરશે.

નૃસિંહપ્રસાદ ફા. બ
હરભાઈ ત્રિવેદી

છાત્રાલય : હર અંગેજી માસની ૧૫માએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લખાણમાં પોદ્દેજ સાથે એક રૂપીયા : પરદેશનાં બે શિલ્પી સંજો વ્યવસ્થાપક, છાત્રાલય : શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભાવનગર.

આ માસિક લખાણનગરમાં સ્ટેશન રોડ - 'શ્રીસરસ્વતી' છાપખાનામાં પારી. ભી. ગ્રાપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ

પત્રિકા-નંબર ૧૬

અક્ષરજ્ઞાન યોજનાની ઝાળી

અમે અક્ષરજ્ઞાન યોજના કાઢી. અત્યારે તેમાં ૫૦૦ જેટલા સભ્યો નોંધાઈ ચૂક્યા છે. લેકામાં તેને મીઠા આવકાર મળ્યો છે. આ યોજના આજની ઘડીએ અતિ આવકારદાયક હતી એવો સૌ કાંઈને મત થયો છે ને ઉપ-યોગ થશે જ એમાં કાંઈને શંકા નથી. યોજના અનુસાર 'કેમ શીખવવું' તે ચોપડી તથા 'આસો વાંચીએ' તે છપાઈ ગયાં છે. 'કેમ શીખવવું' તે શીખવનાર માટે છે ને 'આસો વાંચીએ' તે ભણનાર માટે છે. યોજના પ્રમાણે વર્ગો હિપકરા લાગ્યા છે. ભણાવનારાઓએ ભણાવવાની અને ભણનારાઓએ ભણવાની મદદ આપી; પણ ખીટ મદદની જરૂર છે. જેની પાસે જે છે, તેની તેઓ મદદ આપશે? શાળા-ઓ માટે આસતેસ અને બત્તી નોંધએ છે; શાળા-ઓ માટે પાટિયાં અને ડ્યાક નોંધએ છે; શાળા-ઓ માટે આવરણીઓ અને ડરદરો નોંધએ છે. ભણનારને માટે ચોપડીઓ અપાવનાર નોંધએ છે. અક્ષરજ્ઞાનના આ સમગ્ર પુણ્યકાર્પનાં દરેક

૫

(૧)

અંક ૩ નો
માર્ગ

મટ

પ્રેમ રાખવામાં?

૪૫ મેળવવામાં?

૫૨૦ કરવામાં?

૪૮ અશોકને.

૩૧૦ ધંસુને.

જાણુ પોતાનો ભાગ આપી શકે. ઉપલી સામગ્રી
લગભગ ખેંચીએ. શ્રીમંતો પોતાના અપીક્ષા-
માંથી કેટલું મોકલશે ? ગરીબ બાળુનારને કેટલી
મદદ કરશે ? એક પાછથી દસ હજાર રૂપીઆ
સુધીની રકમ આ યોજના માટે છે. જોનાથી
જેટલું મોકલાય તે મોકલી આપશે ? કાળ જાય
છે ને કહેણી રહી જાય છે, હાથે તે સાથે.

અક્ષરજ્ઞાન યોજના
કાર્યાલય, શ્રીદક્ષિણા-
પ્રતિ ભવન, ભાવનગર
તા. ૨૫ : ૩ : ૩૦

નૃસિંહમસાદ કા. ભદ
ગિજુભોઈ ખચેકા
તારાબેન મોહક
હરભાઈ ત્રિવેદી
ગોપાળ મ. વિદ્યાંત

તા. ક. બધાની પહેાંચ “અક્ષરજ્ઞાન યોજના
સમાચાર” અને “શિક્ષણ પત્રિકા”માં સ્વીકાર-
વામાં આવશે.

ત્રિય મૃદાપ્રતિભા,

આ સાથેની આ

યોજનામાં આપના જા
પોતાના પાકો કર્યા પછી
અમારી યોજના મુકશો
વહેંચી આમારી કરશે

જાનાલંચ

વાર્ષિક લેખાજમ પો

લેખો વ્યવસ્થાપક

આ માસિક ભાવનગરમાં ૨
ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તં.

તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી
૧૯૩૦

અંક ૩ નો
માર્ચ

૧૧ : ૧૧ : ૧૧

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

સાચી વીરતા શામાં છે ?

શત્રુ તરફ વેર રાખવામાં કે તેના પર પ્રેમ રાખવામાં ?

મારીને વિજય મેળવવામાં કે મરીને વિજય મેળવવામાં ?

હુશ્મનને જીત કરવામાં કે તેના હૃદયનો પથ્થર કરવામાં ?

પૂછો સમ્રાટ યુધિષ્ઠિરને અને મહારાજ અશોકને.

પૂછો લાંગવાન પુરુષને અને લાંગવાન ઇસુને.

પૂછો મહાત્મા ગાંધીને.

ચારિત્ર્ય

માળાંપો ન્યારે પોતાના પુત્રને ઈર્ષવશીની કાષ્ઠ પૂણું સંસ્થામાં મૂકવા જાય છે ત્યારે પોતાના પુત્રનું ચારિત્ર્ય સાફ થાય એવો મનોરથ સેવે છે. પણ એ જ પુત્રનું ચારિત્ર્ય ન્યારે તેમની પાસે મૂર્ત રૂપમાં ખડું થાય છે ત્યારે તેઓ લડકે છે અને 'અમે માગતાં હતાં તે આ નહિ.' એમ મનને ફેરેવા લાગી જાય છે.

છાત્રાલયોના સંસ્થાપકો ન્યારે સંસ્થાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ ધાર્મિકતા પરાયણ થાય એવો ભાવ રાખતા હોય છે. પણ એ વિદ્યાર્થીઓ ન્યારે સમાજના કાષ્ઠ પ્રચંડ અધર્મની સામે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે આ સંસ્થાલોકો ગભરાઈ જાય છે અને વિદ્યાર્થીઓ ચારિત્ર્યહીન થતા જાય છે એવા બખાળા કાઢે છે.

વેપારીઓ પોતાના દીકરાઓને બોર્ડિંગોમાં મૂકે છે ત્યારે સંસ્થા પાસે તેમને માટે ચારિત્ર્ય માગે છે પણ એ જ દીકરાઓ જરા મોટા થઈને દુકાને ખેસે ત્યારે ભાવતાલમાં ગોટાળા ન કરે તો 'લણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.' એમ કહી હાથ પગડે છે.

સરકારના નોકરો પોતાના પુત્રોને કાષ્ઠશૂલો કે કાલેજોમાં મૂકે ત્યારે તેમનામાં હિંમત, સત્ય, પ્રામાણિકતા વગેરે આવે એમ ઇચ્છે છે; પણ એ જ પુત્રો આ સંસ્થાઓનાં હથિયાર સરકાર સામે વાપરે ત્યારે જિયારા મૂંઝાઈ જાય છે.

બ્રાહ્મણ પોતાના પુત્રને નિરાળો મૂકે ત્યારે તેનામાં ધાર્મિકતા આવે એમ જરૂર ઇચ્છે છે. પણ એ જ પુત્ર દુનિયામાં જ્યાં અધર્મ, ચતો હોય ત્યાં અપહ્રાવવા તૈયાર થાય ત્યારે બાપડો હબકી જાય છે અને તેના આડા હાથ ધરે છે.

મા મોતાનો દીકરો તેજસ્વી થાય એમ સદૈવ માગે છે પણ એ જ દીકરો ખભા પરનું લીલું માથું ઉતારવા તૈયાર થાય ત્યારે આંસુ પાડે છે.

આ બધા ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ કે આજે આપણે જેને ચારિત્ર્ય ચારિત્ર્ય કહીએ છીએ તેનાં વિષેનો આપણો ખ્યાલ નિષ્ક્રિય-ચારિત્ર્યનો અથવા તો નિર્વીર્ય ચારિત્ર્યનો છે. ચારિત્ર્ય પરિશ્રમ વિના આવનારી વસ્તુ નથી અને તેવો પરિશ્રમ ઉઠાવનાર માણસ નિર્વીર્ય રહી શકતો નથી એ આપણી સમજમાં ઉતરવું જોઈએ.

પ્રસંગે થડ પરનું માથું સુદાંતે ઉતારી દેવાની તૈયારી એ ચારિત્ર્યનો કળશ છે. આપણો આજનો ખ્યાલ તો એકાદુ લોકાના ચારિત્ર્યનો છે એટલે જનમાલને દુના કરી નાખે એવું ચારિત્ર્ય આપણે છારવી સક્તાં નથી. પણ આ ચારિત્ર્ય જ નથી. પ્રસંગે પડ્યે ડોકું ફૂટ કરી ન શકે તે ચારિત્ર્યવાન કહેવાય જ. શી રીતે? ચારિત્ર્ય એ તો બળ છે અને તે બળ અંતરનું છે. આવા બળવાળો આદમી પોતાના જીવનની કિંમત સમજે છે અને જીવનના ત્યાગની કિંમત પણ સમજે છે. આ બન્નેની ચથાર્થ તુલના અને બેમાંથી જેને પસંદ કરવાનો વખત આવે તેની નિર્ણયતાપૂર્વક પસંદગી એ ચારિત્ર્યની સાચી કસોટી છે.

નાનાભાઈ.

વિચારવાયુ !

આ છાત્રાલયના મુદ્દપતિનું કામ સ્વીકાર્યું ત્યાર પછી કેટલીએ વખત એવા પ્રસંગો બન્યા જ કરે છે કે જેને લીધે હું ક્ષણિકા ક્ષણિકા સુધી એક યા બીજા પ્રકારના વિચારે ચડી જાઉં. ઘણી વખત તો પ્રસંગો પેલું કેંઈ બહુ મહત્વના નથી હોતા-એક છોકરો વાળુ ન ક્યો હોય કે એક છોકરો જમતાં જમતાં રીસાધને ઉડી ગયો હોય; એક છોકરાએ બીજા છોકરાને ખૂબ માર્યો હોય કે એક છોકરાને રમતમાં હસવામાંથી ખસતું થઈ ગયું હોય. ઘણી વખત કેટલાક પ્રસંગો એવા પણ બને છે કે જે ઉપલક્ષ્ય દ્રષ્ટિએ જોતાં મહત્વના ન દેખાય પણ વિચાર કરતાં જેતાં મૂળમાં અત્યંત મહત્વનો મુદ્દો સમાવેલો હોય-જેમ કે એક છોકરો મારા સામું બોલ્યો હોય, બીજા એક છોકરાએ મારા હુકમનો અનાદર ક્યો હોય, ત્રીજા એકે ખાનગીમાં મારી નિંદા કરી હોય, ચોથાએ મારા સામે અથવા તો કાર્યવાહક સામે કાવતરું રચ્યું હોય તો પાંચમાંએ વળી થોડી ઘણી ચોરી કરવાનાં પ્રયત્નો કર્યા હોય. ક્યારેક વળી એવા પણ પ્રસંગો બને કે જેને મહત્વ આપ્યા વિના ચાલે નહિ-જેમ કે એક છોકરો બીજા કોઈ છાત્રાલયના એકાદ વિદ્યાર્થી સાથે લડી આવ્યો હોય, બીજા એક છોકરાએ પડોશીના બાળકને પગપાંડાં હોય, ત્રીજાએ મોટી ટોળા જમાવીને કોઈ કંદાણે લડાઈની તૈયારી કરી હોય, ચોથાએ રમતમાં બેદરકાર બની રસ્તે જતા વટેમાર્ગને વગાડ્યું હોય.

આવા આવા તે કેટલાક દાખલાઓ નોંધું? આવું તો રોજ રોજ બને છે અને રોજ રોજ જ્યારે જ્યારે પણ મને સહેજ નવરાસ મળે છે

ત્યારે ત્યારે હું વિચાર વચ્ચે ચડી જઈ છું. શૂદ્રપતિની નોકરી સ્વીકાર્યાને હજી પૂરા છ માસ તો નથી થયા. પણ જ્યારે જ્યારે ઘેર આવી નવરો પહોં અને કંઈક વાંચવા લખવાનો ઇરાદો કરે કે ગુરત જ છાત્રાસંયના ઉપર 'દહેલા તેવા દબરો વિચારો મારા મગજમાં ઉભરાવા લાગે છે. માફ વાંચ-વોતું પડ્યું રહે છે, લખવાનું બંધ થાય છે અને ઘરમાં જાળકા સાથે કે ઘરની સ્ત્રી સાથે કંઈક વિચારણા કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો હોય તો તે પણ બંધ થઈ જાય છે. જ્યારે જ્યારે આવું બને છે-અને આવું તો રોજ બન્યા જ કરે છે-ત્યારે ત્યારે હવે મારી સ્ત્રીથી તે સહેવાનું નથી. પોતે મૂંઝાય છે. કશું સમજી શકતી નથી તેથી દુઃખી થાય છે અને હું પણ હૃદય ખોલતો નથી તેમ માનીને દિલગીર બને છે. ક્યારેક તો અત્યંત દયામણા ચહેરા કરીને મારી પાસે આવે છે અને મને ધીમે રહીને પૂછે છે: "આ શું કરો છો?"

હું જવાબ આવું છું: "વિચાર કરું છું." મારો જવાબ તેને સંતોષ આપી શકે તેમ નથી તે હું જાણતો હોઉં છું. પછી તો અત્યંત દુઃખી થઈને તેણે મારા આવા વિચારોના કામને વિચારવાય એવું નામ આપ્યું છે. અડધા વિનોદમાં અને અડધા ખીન્નઈને એ મને હવે તો સંભળાવે છે: "તમને શરૂ વિચારવાયુ થઈ ગયું છે. જોગે, ચેતજો, નહીતર આ વિચારવાયુ બહુ ભૂંડું." આમ બોલીને તે મને મારા વિચારવાયુમાં ઉડતો રહેવા દઈ ચાલી જાય છે.

મને ખરેખર વિચારવાયુ થતુ હશે એમ લાગે છે! જો કે આવા વિચારવાયુના વટાણમાં આમથી તેમ ઘસડતો હોવા છતાં હું તો મારા વિચારોને ઘણીએ વાર તરવિચારણાનું સ્વરૂપ આપી દઉં છું! આવી તરવિચારણાઓની પંજોમાં જે કેટલાક ચત્રાત્મક વિચારો મારામાંથી ઉદ્ભવે છે તેમાંના અગત્યના યોગ્યોંક આ ત્રીજા આવું છું.

૧

આ બધા કેળવણીવાળા તે શું સમજતા હશે! આપણે કેળવણી આપવા બેસીએ છીએ તેનો અર્થ જ હોદ્દાઓ આપણને અપીન છે. આપણે આપીએ છીએ અને હોદ્દાઓ તે છે. આવા લેવડદેવડના વ્યવહારમાં સ્વનંત્રતાને આનંદ જ દર્શાવે છે? થોડો થોડો કંઈએ અવકાશ હોય તો તે આપણે મોટાંઓને પૂછે છે ખરો, ધારણ કે આપણે ઠાના છીએ.

બાકી છાકરાઓ તો ગૂઢીતા છે. તેમણે તો જે દાન મળે તે ગૂઢણ કરવાનું. તેમાં વળી સ્વતંત્રતા શું? ધર્માદાની ગાયના તે વળી દાંત જોવાતા હશે? અને તો લાગે છે કે કેળવણીના કામમાં તો કાંઈ જ સ્વતંત્ર ન હોય. સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં દાખલ થવા દેવો એટલે કેળવણીનો નાશ કરવો. કેળવણીના પ્રદેશમાંથી સ્વતંત્રતાનું તત્ત્વ જેટલું વહેતું નાણું યશે, અને તે પણ ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓના પક્ષે, તેટલો વહેતો કેળવણીનો ઉદ્ધાર યશે.

૨

આ બધા છાકરાઓ બહુ નિર્દોષ હોય છે અને ઇશ્વરની ખૂબ નજીક હોય છે એવી વાત કાણે હાંકી મેલી હશે? મારો અનુભવ તો જુદો જ છે. છાકરાઓ જરા પણ નિર્દોષ હોય તેમ માનવા હું તૈયાર નથી. છાકરાઓ તો ચીંમમાંથી સરેલા હોય છે; અને એ બધા ઇશ્વરની નજીક છે કે ચેતાનની નજીક છે એ મારે મન એક કાપડો છે. છાકરાઓને નિર્દોષ અને જોખા લેખીને તેમની કેળવણીનું જેટલું મંડાણ રચવામાં આવે છે તેટલું કેળવણીનું કામ બગડે છે. કેળવણીકારોએ પોતાનો વિચાર અને માર્ગ બંદલવો જ જોઈએ. છાકરા જેટલો નાની ઉંમરનો તેટલો તે વધારે સરેલો અને વધારે બદમાશ. આ સત્ય અનુભવમાંથી પ્રાપ્ત થએલું છે. કેળવણીની રચના આ સત્ય ઉપર થવી જોઈએ અને તો જ આવી કેળવણીનું કામ થઈ શકશે.

૩

આજકાલ નવીન કેળવણીનો કંઈક પવન ચાલ્યો છે. પણ હવે તેનો અંત પણ નજીક જણાય છે. અને નજીક ન હોય તો નજીક લાવવાની ખૂબ અગત્ય હવે ઉભી થઈ છે. જૂની કેળવણીમાંથી નવીન કેળવણી જન્મી તો હવે આ નવીન કેળવણીમાંથી નવીનતર કેળવણી જન્મવી જ જોઈએ? જુઓને, નવીન કેળવણીવાળા જ નથી કહેતા કે તેમનાં સત્યો કંઈ આખરી નથી? આજનું સત્ય આવતી કાલે અસત્ય કરવાનું જ છે. નવીન કેળવણીનો આત્મા સ્વાતંત્ર્ય છે. જૂની કેળવણીનો આત્મા પારતંત્ર્ય હતો પણ તે એક પક્ષે-વિદ્યાર્થીને પક્ષે. આ નવીનતર કેળવણીનો આત્મા પારતંત્ર્ય એ બન્ને પક્ષે રહેશે. વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષક બન્ને જોમાં પરતંત્ર તે નવીનતર કેળવણી સમજવી.

વિદ્યાર્થીમંડળ

“કેમ શાંતિભાઈ, તમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીમંડળ કેમ ચાલે છે ?” જટાભાઈને પૂછ્યું.

“જટાભાઈ, એની વાત જ રહેવા દો. આ નવા હેળવાએલા લોકોએ આપણે ત્યાં લપ પેસાર્યું છે ના !” શાંતિભાઈ ભલુકા ઉઠ્યા.

“એમાં શું ? એ તો વિદ્યાર્થીઓના સ્વાતંત્ર્યની વાત છે ના ?”

“જટાભાઈ, હું તો એવા સ્વાતંત્ર્યમાં માનતો જ નથી તે ? સ્વાતંત્ર્ય જોઈતું હોય તો એ બધા આપણે ત્યાં શું, મુંડવા આવે છે ? ઘેર સ્વાતંત્ર્ય જ છે ના ?”

“અરે શાંતિભાઈ, આ શું બોલો છો ? આમ તપો છો શા માટે ?”

“તપ્યા વિના રહી શકતો નથી. આ લોકોએ સ્વાતંત્ર્યનું એવું સળગાવ્યું છે, એવું સળગાવ્યું છે કે હવે આપણે તનો વિરોધ કરીએ તો કોઈ કાન દેતું નથી.” શાંતિભાઈ ધીમેથી બોલ્યા.

“પણ એમની વાત ખોટી તો નથી જ.”

“ખોટી નથી શું, સાડી સત્તર વાર ખોટી છે ! માફ શું જોય છે ? મેં તો હવે સળ કરવી છોડી દીધી છે અને સળ કરવાનો અધિકાર પણ બધો વિદ્યાર્થીઓના સ્વરાજ્યને આપ્યો છે.”

“એમ ? આટલું બધું સ્વરાજ્ય આપી દીધું ? ત્યારે તો તમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને લારે મગ્ન આવવી હશે કેમ ?” જટાભાઈ આનંદમાં આવીને બોલ્યા.

“એ મગ્નની શી વાત ? એ મગ્નનું પૂછ્યું નાનાં નાનાં ટામરીયાંને ! હું જે બૂલ માટે એક થપાટ મારતો હતો તેથી નાની બૂલ માટે આજે ચાર થપાટ થડે છે અને કાંઈ બોલાય નહિ એ વધારામાં.” શાંતિભાઈ હસ્યા.

“તો તો શાંતિભાઈ, તમારે વચ્ચે પડ્યું ન જોઈએ ?”

“હું શા માટે પડું ? હું તો પૂરું સ્વરાજ્ય આપી દઉં. મારા બેટા ખૂબ ચડ્યા હતા તે હવે ફળ આપે ! ખતા ખાઈને પાછા આવવાના છે.”

“એમાં તમને શો લાભ છે ? એમ છૂટે તો સ્વતંત્રતાનો અખતરો નિષ્ફળ થશે.”

“એ નિષ્ફળ થવાનો જ છે. એ તો ફગીર રહી ગયા છે. હમણાં હું ચાલવા દઉં છું. પછી ન્યારે ટોચે પહોંચશે ત્યારે એક ફક્તમના ઝપાટાથી

સ્વરાજ્ય વીળી નાખીશ ને, જ્યાંને પાંચરા દોર કરી નાખીશ, આજે તમે સૌ સ્વતંત્રતાને ઉદ્ધાળે ચડ્યા છો ને હોકરાઓને ચડાવો છો તે તમારી વડે થવાની છે એમ સમજાવજો. કેમ બોલતા નથી? ટાટા થઈ ગયા ના ?”

“તમારી વાતથી તો કોઈ પ્રભુ માણુમ હરી ગયો. તમારા જેવા મિત્રોને વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વરાજ્યો સ્થપાશે તે પહેલાં તો કેટલુંયે પ્રચારકાર્ય કરવું પડશે.”

“હાં, બોલતા નથી? મારો અક્ષરે અક્ષર સાચો છે.” શાંતિલાલ જોશમાં આવ્યાં.

જટારોકરે મારું બજવાળું અને દર આકાશમાં દૃષ્ટિ નાખી એક મોટા નિસાસો મૂક્યો.

નાનાભાઈ.

પાણી

આપણાં ઘરોમાં જે કેટલીએક વસ્તુઓની આપણે દાબજી રાખવી ધટે છે તેમાંની એક વસ્તુ પાણી છે.

આપણું પાણી ગંદું, પાણી ભરનારનાં કપડાં ગંદાં, પાણી ભરે તેના દાથ સુદ્ધાંત ગંદા, પાણી ભરવાનાં વાસણો ગંદાં, પાણી ગળવાનાં ગળણાં ગંદાં, પાણી ઢાંકવાનાં શુભરાં ગંદાં, પાણી પીવાના પ્યાલા ગંદા અને આ જંધાવના સાર રૂપ આપણું પાણી ગંદું.

આપણને સ્વચ્છ રાખનાર મુખ્યત્વે સૂર્ય ભગવાન ને પાણી; સૂર્ય ભગવાનને આપણે દાથ પહોંચી શક્યો હોય તો તેને પણ મેલા કરી દઈએ એવા આપણે પાણીને નો ગંદું જ કરીએ છીએ.

આલો પૂછીએ—

- ૧ આપણા રસોયાઓ આપણુ માટે જે પાણી લે છે તે સ્વચ્છ હોય છે ?
- ૨ આપણી રસોઈ માટે જે પાણી વપરાય છે તે વાપરનારનાં આંગળાં, નખ વગેરે સ્વચ્છ હોય છે ?
- ૩ રસોડામાં વપરાતાં વાસણો અંદરથી બરાબર સ્વચ્છ હોય છે ?
- ૪ આપણા ગોળા દરરોજ અંદરથી બરાબર સાફ થાય છે ?
- ૫ પાણીનાં વાસણો ચીકણાં તો નથી હોતાં ?
- ૬ પાણીને બગવાનાં ને સાફ કરવાનાં ગળણાં પોને જ પાણીને મેલું તો નથી બનાવતાં ?

૭ આપણા કમસા પાઠ્યા ચોક્કસ હોય છે ?

૮ ગમે તેવી રીતે પાણી ઢોળતાં ઢોળતાં આપણે ખીજના પાણીને પણ મેલું તો નથી કરતા ?

આ બધા તરફ આંખાંડું લક્ષ નથી. આવો ગંદવાડ આપણને ગંદવાડ લાગતો નથી. ખરી રીતે તો આવી વાતોની આપણને કહેજે સગ આવવી જોઈએ. પણ આપણે છેક નાનપણથી જ આવી ગંદી રીતભાતમાં ટેવાઈ ગયા છીએ એટલે આજે તો એ જ આપણને સદજ લાગે છે.

દરેક છાત્રાલયમાં આ તમામ પ્રકારની ગંદાપણની સમજ આવવી જોઈએ અને એવી સમજ આપ્યા પછી છાત્રાલયના છવનમાંથી તેને દૂર કરવા મોટો પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

નાનાભાઈ.

છાત્રાલયનાં પુસ્તકાલયો

ગૂજરાત મહાવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી ભાઈ પ્રેમશંકર લટ પોનાના એક પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ ગૂજરાત કાલિયાવાડનાં આંગણીને વેટે ગણાય એવાં ભાગ્યે જ એક કે બે છાત્રાલયો એવાં બેવામાં આવે છે કે જ્યાં આગળ છાત્રાને યોગ્ય એવું મૂલ્યું પુસ્તકલય હોય.

“ પુસ્તકલયને અભાવે છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓનું છીછરું જ્ઞાન સાચે જ કાઢ પણ માણસને સરમાવે તેવું હોય છે. મને જણાવતાં દુઃખ થાય છે કે આપણે સાં એવાં પણ છાત્રાલયો છે કે જ્યાં કેટલાય વિદ્યાર્થીઓને ‘નવહવન’ શું તેની પણ ખબર નથી ! અને તે મોટાં શહેરોમાં પણ !

“ છાત્રાલયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓના ઓઝામાં ઓઝા ૭૫ ટકા તો આજે સરકારી શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા હોય છે. આ તો અનુભવની વાત છે કે સાં આગળ તો પરીક્ષાને માટે એક બે પાંચપુસ્તકો ગોખી નાખવા સિવાય ખીજ કોઈ પણ લેવા દેવા નથી હોતી. અને આ એક બે પુસ્તકો પણ એ રીતે ગોખાવવામાં આવે છે કે પરીક્ષા પછી તરત જ વિદ્યાર્થીઓને તે જૂલી જવાની ફરજ પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓ ગમે તેટલી પરીક્ષાઓ પસાર કરે હતાં તેમણે જ્ઞાન અધૂરું જ રહેવાનું છે.

“ છવનના કૃત્રિમ ખાલો આપની નવલકથાઓ કે નમાલી વાર્તાઓ નહિ પરંતુ છવનને વધારે શુદ્ધ, નિર્મળ અને તેજસ્વી થનાવે એવો એક

નાનકડો પુસ્તકસંગ્રહ તો પ્રત્યેક છાત્રાલયમાં હોય જ. એ જાતની વ્યવસ્થા અત્યંત આવશ્યક છે. જો આમ થશે તો જ જીવનનાં બાર બાર અમૂલ્ય વર્ષો નિશાળો અને કોલેજોમાં ગાળ્યા છતાં મોચીની કરવત જેવી દશા અમે છાત્રો ભોગવીએ છીએ તેનો કંઈ ખરો ઇલાજ થશે.

“ મોચી કાશીએ કરવત મૂકવા ગયો. પૂછવામાં આવ્યું કે એલા આવતે ભવે શું થઈશ ? મોચી વિચારે ચક્ષો, ટ્રેરીસ્ટર થાઉં ? ના ના, માથાપ જીવતાં છતાં મૂકો મુંડાવવી પડે ! યુદ્ધપતિ થાઉં ? ના ના, બાર બાપની વેળાં સચવાય કેમ ? છેવટે થાકીને બિચારો બોલ્યો, ‘ મેલ કરવત, મોચીનો મોચી. ’ ” આ વાત તો બહુ જાણીતી છે.

“ આપ આપના ‘ છાત્રાલય ’માં આ બાબે કંઈ ઉદ્ધાપેદ કરશો તો આભાર થશે. ”

લાંછ પ્રેમચંદ્રનો પત્ર ખૂબ વિચારવા જેવો છે. આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં તેમના કહેવા પ્રમાણેની સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે વાત સાચી જણાય છે. કોઈ ઠેકાણે નાનકડું પુસ્તકાલય હશે તો તે પણ દાનમાંથી ઉભું થએલું, ઘણું ભાગે તો આવાં છાત્રાલયોનાં જે પુસ્તકાલયો હોય છે તે બેટ-આવેલાં પુસ્તકોમાંથી જ અનેલાં હોય છે. ઠીક ઠીક સારાં ગણ્યાતાં છાત્રાલયોમાં પણ પુસ્તકાલયોને અને વાચનાલયોને છાત્રાલયનાં અગત્યનાં અંગો તરીકે હજી સુધી સ્વીકારવામાં ન આવે તો તેને આપણી એક મોટી ખાટ ગણવી જોઈએ.

છાત્રાલય એ તો કેળવણીની સંસ્થા છે. છાત્રાલયમાં વસતો વિદ્યાર્થી પોતાની કેળવણી માત્ર શાળામાંથી નથી મેળવતો એમ આપણે હવે સમજતા થયા છીએ. એટલા જ માટે વિધિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ઉપજાવવામાં આવે છે, અને એટલા જ માટે ઉત્તમ પ્રકારના યુદ્ધપતિની આવશ્યકતા આપણે સ્વીકારી છે. જુદાં જુદાં વિદ્યાર્થી પણ વિદ્યાર્થી શાળાનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાંથી નથી જ સાધી શકતો એ પણ સત્ય છે. વિદ્યાર્થીની જુદાં જુદાં પ્રકારનો ખોરાક ન મળે તેમ જ તેનાં વિકાસના પ્રમાણમાં એ ખોરાકમાં વિવિધતા જોઈતી જ વિશાળતા ન મળે તો વિદ્યાર્થીની જુદાં જુદાં કુદિત જ રહેવાની છે. આવી કુદિત દશામાંથી વિદ્યાર્થીને ઉગારી લેવાનો છાત્રાલયો પાસે એક રાજમાર્ગ છે-તે સુંદર પુસ્તકાલયો તથા સુંદર વાચનાલયો વસાવવાનો.

આવાં પુસ્તકાલયો તથા વાચનાલયો ઉભાં કરવાની સૌથી મોટી જવાબદારી શૃંગપતિને શીરે રહે છે. પોતાના છાત્રાલયમાં પુસ્તકાલય વાચનાલયને પોતે એક અતિ મહત્વનું અંગ ગણે, પોતાના છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે તેનો આગ્રહ રજુ કરે, તેના માટે પૈસા મેળવે અને વિદ્યાર્થીને પ્રાણુ-પોષક તેવાં પુસ્તકો તથા વર્તમાનપત્રો વસાવે.

પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો ઉભાં કરવામાં આજની ધડીએ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જોવી છે. ક્યારા જેવાં પુસ્તકો અને વિદ્યાર્થીના વિકાસને રોધે બદ્ધે ઉધે માર્ગે ગ્રેરે તેવાં વર્તમાનપત્રોનો આજે આપણા સાહિત્યમાં રાફડો ફાટેલો દેખાય છે. આ બધામાંથી પસંદગી કરવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. ખૂબ કાળજી અને ચીવટ પૂર્વક પસંદગી કરવામાં ન આવે તો પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો આશીર્વાદ રૂપ થવાને બદલે શાપ સમાન થઈ પડવાનાં. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે સહેલું વાચન ન આવે અને તંદુરસ્ત તથા પ્રાણુપોષક વાચન જ આવે તેની કાળજી રાખવાનું કામ આપણું શૃંગપતિનું છે.

જે જે છાત્રાલયોનું ધ્યાન મુંઢર પુસ્તકાલયો વસાવવા તરફ તથા અદ્યતન વાચનાલયો ઉભાં કરવા તરફ હજી પણ ન બેંચાયું હોય તેમને એક મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીની ઉપર નોંધેલી વિનંતિ પહોંચો.

એક બ્યવહાર માર્ગ એવો પણ સૂચવી શકાય કે બધાં છાત્રાલયો પોતાનાં અલગ પુસ્તકાલયો વસાવે તેના કરતાં શાળાના કે નગરના પુસ્તકાલયનો પૂરેપૂરો લાભ લે અને એવો લાભ લેવામાં શૃંગપતિભાઈ તેમને પૂરેપૂરી મદદ કરે. વાત તો એ છે કે પુસ્તકાલયની આખી પ્રવૃત્તિને સમસ્ત શહેરીઓએ ઉપાડી લેવી જોઈએ અને છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેનો લાભ લે તેમ થવું જોઈએ.

હરભાઈ.

હાળી

કાગજની પુનેમનો ચંદ્ર;

પૂર બહારમાં ખીલેલી વસન્ત;

આંખે આંખે લગી પડતા મોર;

લીંબડે લીંબડે નવાં પક્ષવ;

આખરે આખરે કેસડાંનાં ફૂલ;

ખેતરોમાં ધઉના તાજા પોક;
હંડી અને ગરમીનો સંક્રાંતિ કાળ.
આખી પૃથ્વીમાં નવો હિલાસ !

આવી હોળી ન ગમે ?

જૂનો દયરો સળગાવી દેવો ન ગમે !
હોળી પ્રગટીને તાપવું ન ગમે ?
હોળી માટે હોળીયાં કરવાં ન ગમે !
તોડાનું તોરણ બાંધવું ન ગમે !
ડાંગને અટ્ટેલીને દુહા લલકારવા ન ગમે ?
કપડાને રંગબેરંગી બનાવવાં ન ગમે ?
માયામાં મોરખીજ નાખવું ન ગમે ?
મિત્રોને નર્મવચન કહેવાં ન ગમે !
હોળી ફરતા દાંડિયારાસ લેવા ન ગમે !
ધાણીનાળીયા ને ખલુર ખાવાં ન ગમે ?

ન ગમે કદા એક વા—

હોળીના દિવસે પથ્થુ ડાલા થવું ન ગમે.

નાનાબાઇ.

મુલાકાતે : બે દર્શયો

૧૨ :

“ કેમ મગન ? ” રામજીબાઇએ ખૂસ પાડી. “ રત્નાએ બધું સાફબાફ કરી લીધું કે ? ”

“ સાહેબ, સાહેબ, હજી...”

“ હજી હજી શું કરે છે ? જે દહેણું હોય તે ઝટ લસ ને ? ”

“ હજી બરાબર સાફ થયું નથી. ”

“ તે રત્નાને કહેને સાફ કરી નાખે ! ”

“ સાહેબ, સાહેબ, રત્નો તો કહે છે કે એક સાફ કરવાનું મારી બેઘીમાં નથી. ” મગન હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો.

“ એમ ! રત્નો કાચો લાગે છે. આ ગાંધીએ તો દેશનું નખખોદ કાઢ્યું હો. રત્નો આમ બોલે તે પહેલાં તો તેનું ચામડું ઊતરી ગયું હોય ના !

પણ આજે એ દેહડાનો દિ' છે. હીક, ત્યારે એને બે આંના બાલ્ય ને સાફ કરાવ."

"હીક, કરાવું છું."

"પણ હોદરાઓ બધા તૈયાર છે?"

"બધા તો તૈયાર છે પણ પ્રેમશંકર કહે છે કે મારું ગળું બહુ દુખે છે."

"વોય ધમરાળ! પ્રેમશાનું ગળું દુખે! એને કહેજો કે આજે પ્રેમચંદ શેઠ આવે છે ત્યાં તું નહિ ગા તો બહુ મારું જશે. પ્રેમશા ઉપર તો આજની સલાનો મેં આધાર બાંધ્યો છે."

"પણ સાહેબ, એનું ગળું બહુ સોજી ગયું છે, હો."

"એવા ગળાં સુજે તે આવે વખતે પાલવે કે? હીક, એ તો ગાશે. હું એને આવતા વર્ષ માટે સ્કોલરશીપ આપવાનો છું. પણ પેલો તુલસી તૈયાર થયો કે?"

"હ, તુલસી તો આજે ઉઠ્યો જ નથી."

"હે, શું બોલે છે?"

"સાહેબ સાનું કહું છું. તેને રાતે બહુ ઉલટી થઈ છે."

"બાહુ દશે સેયકનું, પછી ઉલટી ન થાય? એને ઉલટી કરવાનું બે આજે સજયું! જ, જઈને ઉઠાડ. દમણાં નવ તો વાગશે ને શેઠનો મોટરનું બૂંગળું થશે."

"સાહેબ, આ જાઉં છું. તુલસી ઔરંગઝેમ નહિ થઈ શકે તો પછી મેં એ પાટી તૈયાર કર્યો છે."

"એમ કે? સાબાશ, બેટા સાબાશ! તારા જેવા વિદ્યાર્થીઓ જ સંસ્થાનું નાક રાખશે. પ્રેમચંદ શેઠ આજે આવશે એટલે તેમનો સત્કાર કરીએ તો બોર્ડિંગ માટે સારો અભિપ્રાય બધાશે, ને તમને સાને ખૂટતી સગવડો માટે રૂપીઆ પણ આપશે."

"પણ સાહેબ, આ પ્રેમચંદ શેઠ તે કોણ છે?"

"કોણ છે? આપણી બોર્ડિંગના બાપ, દાદા, આત્મા જે કહો તે એ છે. એમણે પૈસા અપાવ્યા ત્યારે આ મકાન ચલાવ્યું. આજે પણ એ પૈસા મોકલાવે છે ત્યારે અમારો પગાર ચૂકવાય છે."

"ત્યારે સાહેબ, એ શા માટે આવે છે?"

“ખોડિંગ જોવા. એટલીયે અમ્મ નથી ?”

“ખોડિંગ જોવા માટે આવે છે ? તે શું જોશે ?”

“તું તો મૂર્ખો જ રહ્યો. અત્યારે આવી પડ્ય કરવાનો મને વખત નથી. શું જોશે શું ? આપણું સંગીત જોશે, સંવાદો જોશે, મારું ભાષણ જોશે. એ બધું જોશે.”

“એ જોઈને પછી શું ?”

“પછી એ વર્ષ ઉપર આપણું હવું તેવું આપણને સૌને બોજન આપશે.”

“હું પાર્ટ કરીશ તેનું ઇનામ નહિ મળે ?”

“તુલસીને નહિ મળે તો તને મળશે.”

“સાહેબ, તુલસીચો તો જોડો થઈ ગયો છે. પણ એને તા પાડો તો હું સરસ પાર્ટ કરીશ, હો.”

“એમ ?”

“અને પ્રેમશ કર પાસે ગવરાવીશ પણ ખરો.”

“કીક, જા તું ઔરંગઝેબ થજો. તુલસીદાસ પાર્ટ કરે તો ડાહ્યર પણ શરસે થાય એવું છે.”

“તો સાહેબ, હું જાઉં છું. બધું તૈયાર કરું છું. આપ નિરાંત રાખજો.”

“બધું બરાબર જોઈવજો.”

“હા, એમાં કહેવું નહિ પડે. પણ પેલો બાલિયો રસોડામાંથી ખૂમો પાડે છે તેને તા પાડજો. નહિ તો ઇં ગજવજો.”

“એ એવો જ મૂર્ખ રહ્યો. જા એને કહે કે આજે રસોડામાંથી તેને રમ્મ આપવામાં આવે છે. એણે ગામમાં જઈને ને શેડ જાય સાર પછી આવવાનું.”

“હા, પણ એના વિના પૂરીઓ કોણ કરશે ? એકલા વૃજલાલથી નહિ, પહેાંચાય.”

“તો તું રસોડાના બારણાને તાળું માર એટલે એની ખૂમો અંદર જ રહે. તાળું દઈ કુંચી મને સોંપજો.”

“સાહેબ, મોટર બોલી.”

“જા જા, અંદર જા. બધાને ખેસારી દે. હું શેડને લઈને આવું છું. અમે આવીએ ત્યારે બધા ઉભા થઈને નમન કરજો. દાર કોણ પહેરાવવાનું છે ?”

બોલે બોલે ત્યાં તો મોટર આવી અને પ્રેમચંદ શેડ નીચે ઉતર્યો.

:૨:

“ભાઈ જગજીવન, આ હોલ શા માટે રાખ્યો છે ?”

“આ હોલ પ્રાર્થના માટે છે: દરરોજ રાતના અમે સૌ એકઠા મળી અહીં પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને ગીતા વાંચીએ છીએ.”

“તેમાં આવા કાળા પાટિયાની જરૂર પડે છે ખરી ?”

“હ, ના. એ તો કાલે રાતના અહીં સંગીતનો જલસો કર્યો હતો તે એના પર કાર્યક્રમ લખવા માટે આપ્યું હતું.”

“જલસો કાલે હતો ?”

“હા, કાલે જ. આપને, જલસામાં લાવવાનો વિચાર તો થયો હતો પણ મુસાફરીથી થાકી ગયા હશે એમ માની આપને કહ્યું નહિ.”

“કહ્યું હોત તો હું જરૂર આવત. હીઠ આ મકાન સાતું છે ?”

“આ નિવાસગૃહ છે. એમાં વિદ્યાર્થીઓ રહે છે અને મુને જેસે છે.”

“મુવાનું ખાટલા પર કે પથારીએ ?”

“પથારીએ.”

“પથારી ક્યાં પાયરે ?”

“સૌ પોતપોતાની જગ્યા પાસે. સવારે સૌ પથારીઓ ઉપાડી લે અને ઓરડીમાં મૂકી દે.”

“નિવાસગૃહમાં આ દોરી શા માટે બાંધી છે ?”

“એ નાટકના પટલા માટે બાંધી છે. આ રવિવારે નવા નિવાસગૃહના વિદ્યાર્થીઓ નાટક કરવાના છે એટલે હમણાં તૈયારીઓ ચાલે છે.”

“રવિવારે કરવાના છે ?”

“હ, હા. આપ તો રવિવારે જશે એટલે એ નહિ જોવાય.”

“હું તો સંગીતમાંથીયે રહ્યો અને નાટકમાંથીયે રહીશ !”

“એક વાત છે. આપ રાતના રીદર્સલ ચાપ તે જોવા આવો તો ?”

“એ તો ખંદુ જ સરસ !”

“તો મારી સાથે આપ રીદર્સલમાં આવજો.”

“આ ભોજનશાળા છે કે ?”

“હ, હા આ પાસે રસોડું અને તેની નજીકમાં કોઝાર.”

“રસોડા બીડી પીએ કે ?”

“ના.”

“ પાન ખાય કે ? ”

“ રાંધતી વખતે ન ખાય. ”

“ તમારું ? ”

“ રાંધતી વખતે કશું નહિ. ”

“ રસોઈ કેવીકે રે છે ? ”

“ હમણું જ જમવા વખત થશે એટલે યાળામાં પારખું પડશે. ”

“ મારી યાળામાં ખાસ રાંધેલીએ આવશે તો ? ”

“ એમ થવાનું કારણ જ નથી. જતાં થાય તો આપ ગમે તે બાંધ્યા

પર બેસી શકો છો. ”

“ તમે ક્યાં જમવાના ? ”

“ રોજ તો ઘેર જમું છું. આજે આપને ખાસ જરૂર હોય તો આપની સાથે જમું; નહિતર આપ તો અહીં જ રહો અને હું જઈશ. ”

આટલું કહી જગજીવનભાઈ છાત્રાસૂચને બીજા દામે ચડી ગયા અને. માણેકચંદ શેઠ વિદ્યાર્થીઓના જમવાના ઓરડામાં રોકાયા.

જમવાનો વખત થયો એટલે સૌ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં દામવાસણ, કાંઈને હાજર થયા અને પીરસવાનું ચરૂ થયું.

“ આપ ક્યાં બેસવાના છો ? ” ભોજનના નેતાએ માણેકચંદ શેઠને પૂછ્યું.

“ એક યાળા મારી પીરસો. હું ત્રીજા હારમાં બેસીશ. ”

“ આપને હાથપગ ધોવા માટે પાણી લાવું ? ”

“ ના, હું હાં જઈને જ ધોઈ લઉં. ”

“ આપને બીજી કશી સગવડ જોગે ? ”

“ બીજુંકશ નહિ. ”

“ આપની પાસે હાથ લૂંછવાનો ડુવાલ નથી. લાવું ? ”

“ હા, કાંઈનો ફાળસ પડે તો આપો. ”

ભોજન પૂરું થયું એટલે માણેકચંદ શેઠ હાથ મ્હોં ધોઈને ઉભા થયા. ઓરડામાં જગજીવનભાઈના ટેબલ પર વીસ હજારની હુંડી મંડી માણેકચંદ શેઠ ચાલતા થયા.

કોઠાર

માત્ર દિશાસૂચન

દરેક ઘરમાં તેમ જ દરેક છાત્રાસૂચમાં નાનો યા મોટો કોઠાર તો

હોય જ છે. દરેક ઘરમાં તેમ જ છાત્રાલયમાં આવા કોઠારની વ્યવસ્થા ક્યાં તો ઘરની સ્ત્રીના હાથમાં હોય છે, યા તો ગૃહપતિના હાથમાં હોય છે, અથવા તો તે માટે અલાયદો કોઠારી હોય છે. પણ કોઠાર અને કોઠારનો કોઠારી એક યા બીજો રૂપે હોય છે તો ખરો જ.

વસ્તુતઃ કોઠાર શરીરની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવા માટે છે. જીવનની સંસ્થાઓમાં આવા કોઠારને કેવું સ્થાન આપવું તે વિષે આજે વિચાર ન કરીએ. પણ ખાસ કેળવણીને માટે સ્થપાએલી સંસ્થાઓ માટે પણ એટલું તો કહેવું જ પડશે કે શરીરના સ્વાસ્થ્યનો અનાદર કરીને કાષ્ટ સંસ્થા કેળવણી આપવાનો દાવો કરી શકવાની નથી. ઉલટું ઘણી વાર તો શરીરસ્વાસ્થ્ય એ માનસિક તેમ જ આધ્યાત્મિક કેળવણીમાં અનિવાર્ય વસ્તુ છે. એટલે ઘર કે છાત્રાલય કોઠારની ઉપેક્ષા કરી શકે તેમ નથી.

છાત્રાલયમાં તો કોઠાર વધારે ચીવટ માગે છે. જ્યાં ગૃહપતિ પોતે જ કોઠારીનું કામ કરે છે ત્યાં ઘણી વાર અગ્નિને લીધે કોઠારમાં ગોટાળો થાય છે. ગૃહપતિના હાથ નીચે બીજને કોઠારી હોય ત્યાં પણ અગ્નિ અને ઉપેક્ષા ઘણાં માફાં પરિણામો લાવે છે અને ઉચ્ચ કેળવણી માટે જે વાતાવરણ જોઈએ તે ઉભું થવા દેતાં જ નથી. એટલા માટે અહીં કાષ્ટ પણ છાત્રાલયના કોઠાર વિષે થોડીએક સામાન્ય સૂચનાઓ કરી છે.

કોઠારમાં નીચેની વસ્તુઓનો સમાવેશ ગણ્યો છે:—

- ૧ અનાજ.
- ૨ ઘી, તેલ.
- ૩ ઉપાકારનો સામાન.
- ૪ હવેજ મશાલો.
- ૫ ગોળ, સાકર, મધ.
- ૬ ગ્લાસલેટ.
- ૭ સરપણ.
- ૮, શાક; ફળફળાદિ; તૈયાર મિષ્ટાન્ન.
- ૯ અથાણું પાપડ.

૧ અનાજ બને ત્યાં સુધી તે તે અનાજની ઋતુમાં જ આખા વર્ષ માટે ખરીદ કરવું. આમ કરવાથી માલ સારો મળે છે અને ભાવમાં કિંમત પડે છે.

૨ ઘડિ, બાજરો, ચોખા, દાળ વગેરે જથ્થાબંધ લેવું હોય ત્યારે જવાબદાર માણસે પોતે જ ખરીદ કરવી અને માત્ર સારો જ લેવો. ખરાબ માત્ર સસ્તો હોય છતાં આખરે મોઢો પડે છે એ વાત કાંઈ ભૂલવી નહિ.

૩ અનાજના દેખાવ પર જોવા કરતાં તેનાં પોપક તરવો પર વધારે ભાર દેવો. આ બાબતમાં અનાજના ગુણીતા ઠાણ ગૃહસ્થની મદદ મળે તો તે જરૂર લેવી.

૪ ઘઉંને ખરીદ કર્યા પછી સાફ કરાવી, એરડિયું લગાડીને રાખવા.

૫ ઘઉંને એરડિયું દેવા માટે તથા પછી તેની ગુણો ભરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને કામમાં લેવાય તો સાફ.

૬ ચોખાને સાફ કરાવ્યા પછી તેની સાથે પાકું મીઠું મેળવીને ગુણો ભરવાથી ખગડતા નથી.

૭ સામાન્ય રીતે બાજરો આખા વર્ષનો ન ભરવો પણ ચોમાસા સુધીનો જ ભરવો. છતાં જે આખા વર્ષનો ભરવો જ હોય તો તેને પારો તથા ટાઢી રાખ મેળવીને રાખવો.

૮ તુરદાળને પણ તેજ યા એરડિયું દબને રાખવી.

૯ આ બધાં અનાજોને રાખવાની જગા ખૂબ કંડી નેંધએ, એવા કંડા ઓરડામાં પણ આ બધાંને ગુણોમાં જ રાખવાં વધારે ઠીક છે. જ્યાં માંદીનાં મોટી ફાડીઓ મળી શકે ત્યાં તે જરૂર વાપરવી. પણ લોદાનાં પંચોમાં અનાજને જલદી જરમી લાગે છે માટે ખનતાં સુધી તે ન વાપરવાં.

૧૦ મગની દાળને સંઘરવામાં એક જ સુખ્ય વાન છે-મગની દાળ બેગ આખા મગ રહેવા ન નેંધએ, આ પ્રમાણે દાળને ચાલ્યા પછી તેને તેજ લગાડીને સાચવીએ તો વાંધો નહિ આવે.

૧૧ આખા મગને સંઘરવા હોય તો પહેલાં તો બધા મગને સાફ કરાવવા; પછી તેને ટાઢી ધૂળ અને મરચાંમાં દાટી રાખી મૂકવા.

૧૨ વાલ, ચોળા, મકં વગેરે કોળા તે તે ઝડુમાં જ વાપરી નાખવું એટલે સંઘરવાની ઉપાધિ ન રહે.

૧૩ અનાજ માટે ઉપરની ક્રિયાઓ થાય ત્યારે કાંકરા સાથે લગેલા દાણા રહે તેને જાવરાળી સાફ કરાવવા; દાળોનું કારમું રહે તેને દોડગામાં ઉપયોગ થાય તો કરવો; ફાતરાં દોરવાજાને વેચી દેવાં; ચોખાનું જૂસું નાખી દેવું અને કણ્ઠી રહે તેને દોડગામાં ઉપયોગ કરવો અથવા તો અદામંજુમાં ઉપયોગ કરવો.

૧૪ આ પ્રમાણે અનાજ સંઘર્યું હોય તેને ઝોજામાં ઝોણું અંક-વાડિયામાં એક વાર ગુણોમાં બપો નાખી તપાસવું-ખાસ કરીને ગરમીના દિવસોમાં એટલે કે ચૈત્ર વૈશાખમાં, અને ભાદરવા મહિનામાં તો ખૂબ કાળજી રાખવી; જરાએ વહેમ પડે એટલે બહાર-દાઢી, જીવાત પડી હોય તો ફર કરી ફરીથી તેને સંઘરવાની તજવીજ કરવી.

૧૫ ઘી આવે કે તરત જ તેને ઉતું કરવું અને ગળણાથી ગળવું; ત્યાર પછી જ તેનો ઉપયોગ કરવો.

૧૬ કેટલીક વાર ઘીના વાસણને તળિયે કીટા જેવો ભાગ જાય છે તેને ઉપયોગમાં ન લેવો; પણ એવો ભાગ વધારે પ્રમાણમાં હોય તો ચૂરસુ તળવામાં કે પૂરી તળવામાં વાપરી લેવું.

૧૭ ઘી ખૂબ તાલું પસંદ કરવું. મોટાં શહેરોમાં ઘીની ખરીદીમાં ખૂબ સાવચેત રહેવાની જરૂર છે.

૧૮ તેજ પણ તાલું જ લેવું. તેજમાં આજે અનેક જાતના ભેગ થાય છે તેથી સંભાળવું.

૧૯ ઘી તેજ ભરવાનાં વાસણો નવાં ઘી તેજ આવે ત્યારે સાર કયાં પછી જ તેનો ઉપયોગ કરવો. આ વાતમાં ખૂબ આગ્રહ રાખવાની જરૂર છે.

૨૦ સંસ્થામાં ઉપાહારનો જે કમ નક્કી કર્યો હોય તે કમ પ્રમાણે ઉપાહારની ચીજો બરાબર સાચવવી. ઉપાહારમાં પ્રેમુદી, ચેવડો, શીંગરેવડી, મગની દાળ, ચણાની દાળ, આખા મગ, આખા ચણા, દુધિયો ખાજરો, સાચવો વગેરે આપી શકાય.

૨૧ સાધારણ રીતે સંચારનાં ઉપાહારમાં રોટલો માખણ ને જાંઘ, દહીં રોટલો, ગોળ રોટલી, રાખ, દૂધ રોટલો વગેરે પદાર્થો વધારે હાવે તેવા છે.

૨૨ હવેજ મસાલો અથાણાની ઝડપમાં એટલે કે ચૈત્ર વૈશાખમાં સંઘરી લેવો.

૨૩ હળદર આખા વર્ષની સાથે લેવી અને બારીક દળાવ્યા પછી તેને તેજ દઈ વધારણી-દીંગ સાથે સંઘરવી એટલે જીવડાં પડશે નહિ. વધારણી, રાધ, ગ્રેથી પણ આખા વર્ષનાં ખરીદવાં. કેટલાક કાદમ દર માસે જરૂર જેટલા લેવા.

૨૪ સાકરનો ઉપયોગ ઓછો કરવો. ગોળ અનાવડી ન આવી જાય તેની ખાસ તપાસ રાખવી અને જનતાં સુધી આકે માસનો સંઘરવો. રાયાળામાં ખાવા માટે જે આપી શકીએ તો મધ આપવું.

૨૫ સરપણમાં છાણાં અને ત્યાં સુધી વાપરવાં ન નહિ. છાણાં વાપરવાં ન પડે તો હુતાશની પર આખા વર્ષ-માટે ખરીદ કરવાં અને મોઢવું ખંડકીને સાચવી રાખવાં.

૨૬ કીટા માગશર માસ સગવળ આખા વર્ષનો સામરો લેવો. કીટામાં ખેર, બાવળ વગેરેનાં શાકડાં ધૂમાડો કરતાં નથી અને તાપ સારો આપે છે માટે તેને ન પસંદ કરવાં. સાગ વગેરેનો કીટો ધૂમાડો કરે છે માટે તે ન લેવાં.

૨૭ કીટો ગોઠવવાની જગાએ ઉધન ન હોય તેટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

૨૮ શાક દરરોજ તાણું ન આવવું જોઈએ.

૨૯ બગડી ગએલા કે વાશી શાકને હરગીજ ન વાપરવું.

૩૦ પ્રસંગોપાત અતુચ્છતુનાં જે ફળો હોય તે સંરચાના ગળ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીને મળે એવો આગ્રહ રાખવો-જેવાં કે ખેર, જમરણ, દાડમ, રોરડી, પેપૈયું, ફેરી, ખંજુર, ડોડા, કેળાં, સીતાફળ વગેરે.

૩૧ લોટમાં કે અનાજમાં ધનેડાં, મટકાં કે કીડ પડે તો તેને લંકે નાખવાં.

૩૨ લોટના-વાસણમાં દરરોજ હાથફેરો કરવો એટલે ખાવાં, કરોળિયા વગેરે ન ખાએ.

૩૩ લોટ બહુ જ બારીક દળાવવો નહિ.

૩૪ લોટ ઝાઝા દિવસનો પડતર ન રાખવો-ખાસ કરીને બાળકોનો.

૩૫ લોટમાં કાંદરી આવે છે-એમ જણાય કે તરત જ તપાસ કરવી અને કાંદરીવાળો લોટ કાઢના ખાવામાં તો ન જ વાપરવો.

૩૬ બગડી ગએલા લોટને રદ કરવો. વાપરવાનો લોભ કદિ ન કરવો.

૩૭ દૂધ તાણું આવે તેમ સગવડ રાખવી.

૩૮ દૂધને ગળ્યા પછી જ ઉપયોગમાં લેવું.

૩૯ દૂધની તપાસ કરવાને અવારનવાર તેનો મોવો કાઢવો અથવા તો આખણુ કાઢી જોવું.

૪૦ ઉપર જણાવેલ પદાર્થો ઉપરાંત-સાવરણી, ગળણાં, ઘેરડું, મીઠું, ખાસ, સાણુ, સોડા, કિનાઈસ, ચીમનીઓ એ બધું કાઠારમાં જ છે અને તેને સાચવવામાં બધું ચીવટની જરૂર છે.

૪૧-૬૫, દહીં તથા તૈયાર કરી રાખેલું મિશ્રાન વગેરે બધા પદાર્થોને બરાબર સાચવવા માટે તેમના પર માખીઓ ન બેસે તેવી ગોઠવણ થવાની ખાસ જરૂર છે.

૪૨ આટલા માટે ઝીણી બગીચાનાં એક બે નાનાં મોટાં કપાટો દરેક જાનાલયમાં લેઈએ જ. નાનાભાઈ.

જાનાલયોના સમાચાર

અમરેલી ક્ષેત્રે બોર્ડિંગના ભાઈ જગજીવનદાસ મહેતા જણાવે છે કે—

“જે કોઈ બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીને તે સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો વ્યાયામ કે રક્ષાઉદ્દેશ્ય શીખવવા માટે મોકલે તેને અમારી સંસ્થામાં વગર લેવાનું નહીં. ભાઈ જગજીવનદાસ મહેતા શીખવશે. પોતાના ખાવાપીવાની સંગવડ જેણે તેણે જાતે કરી લેવી. અમે તેને તે જાખતમાં સરસતા કરી આપશું.”

“અંસજ સિવાયના વિદ્યાર્થીઓ માટે જ આ લાભ અમે આપી શકશું.”

“વ્યાયામનાં તેમ જ રક્ષાઉદ્દેશ્ય બેન્ડ વગેરે સરખા સાધનો અમારી પાસે છે અને ભાઈ જગજીવનદાસ તે જાખતનું સાદું જ્ઞાન ધરાવે છે.”

[નોંધ: વ્યાયામશિક્ષણ જેવા કાર્યમાં પણ બીજા તમામને લાભ આપીને ભાઈ જગજીવનદાસ માત્ર એક અંત્યજને. દર રાખે છે, તેથી આ કાષ્ટને દુઃખ તો થાય જ! વળી અમદાવાદમાં ભરાયેલા ‘જાત્રાસંમેલન’ રક્ષાઉદ્દેશ્યને અંગે જે દરાવ કર્યો છે તે તરફ અમે ભાઈ જગજીવનદાસનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ-ત.ગો.]

વાઘોડીઆ વિદ્યાર્થી આશ્રમવાળા ભાઈ મણિજીભાઈ મંગજીભાઈ જણાવે છે કે, આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓએ જાણુભાઈ મંથરભાઈ પરેશની તાલીમ પ્રમાણે કપાસ પીકવાનું, પીંજવાનું અને દાંતવાનું કામ રીતસર ચાલુ રાખ્યું છે.

‘જાનાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લઘાનમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ. પરદેશના બે શિલિંગ તથા વ્યવસ્થાપક, ‘જાનાલય’ શ્રીફિલ્ડામુર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતાન રાહ-‘રીસરસની’ જાપાનામાં પારી. બાપાભાઈ પ્રાપ્તજીએ જાણું અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ મણિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી

૧૯૩૦

અંક ૪ થી

એપ્રિલ

:: વંચી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

સાચો વિદ્યાર્થી કેણુ ?

જેને વિદ્યા માટે સાચી ભૂખ લાગી છે;

જેને વિદ્યા મેળવતાં પડતાં કષ્ટો મ

આનંદ આવે છે; જે વિદ્યાને મધ્યસ્થાને

મૂકીને બીજી તમામ બાબતોને તેની

આસપાસ ગોઠવી દે છે.

પૂછો જગતભરના મહાપુરુષોને.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય

બોર્ડિંગની, શાહીઓ

રસોયાશાહી.

કોઠારીશાહી.

સેક્રેટરીશાહી.

ગૃહપતિશાહી.

ચુંડાશાહી.

હેડબોર્ડશાહી.

આ બધી શાહીઓનો ત્રાસ દૂર કરવો હોય તો એક જ રામબાણુ ઉપાય છે.

વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય

વિદ્યાર્થીઓ રસોયાથી બહીએ ત્યાં સુધી રસોયાશાહી નભે; વિદ્યાર્થીઓ કોઠારીથી બહીએ ત્યાં સુધી કોઠારીશાહી ચાલે; વિદ્યાર્થીઓ ગૃહપતિથી બહીએ ત્યાં સુધી ગૃહપતિશાહી ચાલે. આ બધી શાહીઓ પોતાને ટકવું હોય છે માટે તે વિદ્યાર્થીઓમાં એક બા બીજી રીતે બીકને ઉભી જ કરે છે. અને તેને ટકાવે છે. જે સંસ્થામાં એક પણ વિદ્યાર્થી બહીતો નથી ત્યાં કોઈ પણ શાહી ચાલતી નથી. માટે જ વિદ્યાર્થીઓને પોતાનું સ્વરાજ્ય રચાવવું હોય તો તેની પહેલી અનિવાર્ય શરત એક જ છે કે કોઈ વિદ્યાર્થી બીકથી કશું કરે જ નહિ; મરી જાય તો પણ બીકનો માર્યો કશું ન કરે. આપણે ખરેખર આ શાહીઓ દૂર કરવી હોય તો આપણી સંસ્થાઓમાંથી બીકને નાબુદ કરવી જોઈએ. રસોયા તો રહેશે; કોઠારી તો રહેવાનો જ. ચુંડા વિદ્યાર્થી તો અ.વ.નનો જ. માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર હશે, નિર્ભય હશે તો તેમની કે.કની શાહી ઉભી થવા પામશે નહિ. આપણે ઇતિહાસમાં એકે તરફથી સ્વરાજ્ય કર્યું કરીએ, વિદ્યાર્થીઓનાં ઘી દૂધ કાઢન કરીએ, ઇનામોના મેળાવડાઓ કર્યો જતો અને બીજી બાજુથી આ બધી શાહીઓ સામે બળાપા કરીએ એ નકામું છે. આ તમામ શાહીઓ દૂર કરવી હોય તો એક જ માર્ગ છે-વિદ્યાર્થીઓને નિર્ભય બનાવો. ઇતિહાસનું ચાલું તંત્ર આજે બીક ઉપર રચાયું છે તેને બદલે આદર ઉપર અને સ્વાતંત્ર્ય ઉપર રચો અને ખજીં હુંગા કે શાહી પોતાની મેળે નાબુદ થાય છે કે નહિ.

વિદ્યાર્થીઓ નિર્ભય એટલે વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય.

વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર એટલે વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્ય.

વિદ્યાર્થીઓ જે કરવું હોય તે પોતાના નિયમનથી કરે પણ બીકથી ન કરે એટલે વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય. નાનામાઈ.

વિચારવાયુ

અમારા છાત્રાલયમાં કોઈ મહેમાન આવે છે ત્યારે તો મારો વિચાર-વાયુ ખેવડા નેરથી ચાલવા માંડે છે. આજે... ભાઈ આવી ગયા અને ધમરોળ વળ્યા ! તેમણે છોકરાઓ સાથે વાતો કરી, મારી સાથે વાતો કરી અને મારા ભાંગી સાથે પણ વાતો કરી ! આવાં માણસો આવે છે ત્યારે મારા વિચારવાયુનો પ્રદેશ કેળવણીના ક્ષેત્રને પણ વટાવી ન્યંબ છે. ...ભાઈના આજના આગમનના શુભ પરિણામ રૂપ વિચારવાયુની પગમાં નીતરેલા વિચારોમાંની થોડીએક વાનગીઓ આ રહી.

આપણામાં કહેવત છે કે સોજે સાન અને વીસે વાન. આ કહેવત કાંઈ અમથી અમથી નહિ પડી હોય. સોજ વર્ષે છોકરાને સાન આવવી જ નેંધએ. ન આવે તો આપણે લાવી દેવી નેંધએ. આ આજ દાકના કેળવણીવાળાઓ દાસી મળ્યા છે તે લોકો તો છોકરો દસ બાર વર્ષનો હોય ત્યારથી જ તેના ઉપર ભારનો બોળે મૂકવા માંડ્યા છે. પોતાને કશું જ કામ કરવું નહિ, છોકરાઓને ગાથે દસમેલી મૂકી પોતે દસામના દાકનાંવાળા થઈને બેસી રહેવું, અને પછી કેળવણીનો સિદ્ધાંત પ્રતિપાન કરવો કે અમે તો નાનપણથી જ જવાબદારી આપણમાં ગાળીએ છીએ. જવાબદારીનું ભાન ! શું ધૂળ ભાન ! આવા પ્રયોગોથી તો છોકરાઓનું ઉત્કૃષ્ટ મગ્ન છે. તેઓ તો સોજ શું વીસ વર્ષના થાય તોયે બાંગરા મટતા નથી. તેમને કશું ભાન આવતું જ નથી. અને સાન આવે ? છોકરાઓને : ભાન તે એમને એમ કાંઈ આવતું હશે ? આપણે તેને આપવું નેંધએ. છોકરાઓને ભાનમાં લાવવા માટે તે નાના હોય ત્યારથી જ માળાથે, શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞા તેમ જ શિક્ષકે ખૂબ તકલીફ ઉઠાવવી નેંધએ. છોકરાઓને જવાબદારી સોંપી દીધી છે, તેમ માત્ર બોલી નાખ્યે ન પાલવે એમાં તો પરસેવો ઉતારવો નેંધએ.

છોકરો બૂત કરે તો તેને ટોકા, છોકરો સામે બોલે તો તેને લપટાવો, છોકરો ચર્ચિયું કામ ન કરે તો તેને સોડીનો રવાદ ચખાડો, છોકરો વારંવાર કલ્લા છતાં ન જ સમજે તો જઘનાં દેખતાં તેને બેઆખર કરી નાખો, છોકરો વારંવાર તોફાનો દર્શાવે જ કરે તો તેને થોડાં તખત મારે. પૂરી રાખો, છોકરાને જવાબદારીવાળું એક પણ કામ ન સોંપો પણ તમે માથું

રહીને કરાવો. આવાં આવાં તો અનેક કામો કરવાનાં હોય છે. અને આવાં કામો કરવાં એટલે સખત લમણાઝીક કરવી, માથું દુખાડવું, ગળું બેસૂરી દેવું અને નિરાંતે બેસવું પણ નહિ. આ કંઈ સહેલાં કામો છે ? આપણે જે સૂઝ રહીએ તો તો કરું જ પરિણામ ન આવે. ઉપર કહી ગયો તે રીતે જે ગૃહપતિ જાગતો રહે છે તે જ સાચો ગૃહપતિ છે તેમ મારી ખાતરી થઈ છે.

૨

આજકાલના કહેવાતા મોટા લોકોને ઉપદેશ આપવાની ખૂબ ટેવ પડી ગયેલી જણાય છે. વાતવાતમાં શીખામણો અને સલાહોના ઢગલાં વેરવા માંડે છે. આમ કરો ને તેમ કરો એ તો એમના વાક્યે વાક્યે સંભળાય. પણ મહેરબાન સાહેબો, તમે જરા ગૃહપતિનું કામ હાય તો ધરી લુઓ ! એક તો આર આપની વેળ સંભાળવાની, તેમાં વળી વ્યવસ્થાનું કામ, હિસાબનું કામ, સેક્રેટરી સાહેબને રીઝવવાનું કામ અને તમારા જેવા આવે ભારે માથું ફાટી જાય ત્યાં સુધી હસવું મોઢું રાખીને હાથ હા કરવાનું કામ. આ કામો તે શું સૌ કોઈ ધારે તેટલાં સહેલાં છે ? એ તો કરવા બેસનારને ખબર પડે. આ ઉપદેશકો બધા ન્યાં ત્યાં ઉપદેશ આપવા મંડી પડે છે તેને જાહેર બમે દિવસ ગૃહપતિનું કામ કરીને મારા જેવાને શ્રાવન આપવા જાય તો ત્રીજો દહાડો જ ઉપદેશ આપવો ભૂલી જાય. તેમ કરવાથી મને જે દિવસનો તો આરામ મળે જ, પણ પ્રભુકૃપા હોય તો તો કાયમનો આરામ મળી જાય ! આપણે સાળું નોકરી કરવાના ગરજી નહિતર તો મનમાં આવ્યું તે મોઢે બે કહી દેતા હોઈએને, તો ભારે સુખ મળે. પણ અહીં તો મોઢુંએ જગાડાય નહિ. હા, ક્યારેક ક્યારેક દુઃખાવવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાંએ આવતી વાતોએ જગાસાં આવવા લાગે છે. પણ ઉપદેશકો એટલા બધા તો મંદબુદ્ધિ હોય છે કે જગાસાં ઉપરથી પણ સમજ નથી શકતા કે હવે તો તેમણે બંધ કરવું જોઈએ !

હરલાલ.

સ્વાતંત્ર્યની એક મર્યાદા

અમને સ્કાઉટ ફોર્સમાં એક બુગલ મળ્યું છે. અમે સૌ આ બુગલ પર પ્રેક્ટીસ કરીએ છીએ. અમારા પાટોશી જરા ચીંગા છે તે અમારા પર ક્રોધે લરાય છે. કાલે તો રાતના અગિયાર વાગે અમે બુગલ

વગાડતા હતા ત્યાં ધુવાંડુવા થઇને આગ્યા અને કહે: 'બંધ કરો. અમને ઊંધ નથી આવતી.' શું અમે આમરી ગોડિંગમા અમારું પેન નું બ્યુગલ અમારા પેતાના મ્હોંએ વગાડીએ તો પણ આ ભય આડા પડી શકે? અમને આશા છે કે તમે વિદ્યાર્થીઓના સ્વતંત્રતા દિમાયની છે. એટલે આવી બાબતોમાં આવા સોકોના કાન ઉઘડે એવું લખશો."

આવી મતલબનો એક પ્રશ્ન મારી પાસે અત્યારે પડ્યો છે. હું પોતે સ્વતંત્રતામાં માનું છું અને દરેક અત્મા સ્વતંત્ર છે એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ કરતો નથી. આપણા સમાજ આખાની રચના આ સ્વાતંત્ર્ય પર યાય તો સમાજમાં નવો યુગ જેસે એમ હું માનું છું અને તેથી જ જાત્રાલયોમાં હું સ્વતંત્રતાની દિમાયન કરું છું.

ઉપરનો સવાલ આવી સ્વતંત્રતાનો સવાલ છે.

પણ સ્વતંત્રતા એટલે માણસ પેતાને કાંચે તે કરી શકે અને કરે એવું હું પોતે કદિ માનતો નથી. માણસની પેતાની જોડલી સ્વતંત્રતા છે તેટલી જ બીજાની પણ સ્વતંત્રતા છે એમ દરેકે સમજવું જોઈએ. બીજા બધાની સ્વતંત્રતાને સ્વીકારીને જ આપણે આપણી સ્વતંત્રતાને પૂછી શકીએ. એનો અર્થ તો એ યાય કે આપણી સ્વતંત્રતા એટલી જ દક્ષ સુધી જઈ શકે કે ત્યાં બીજાની સ્વતંત્રતા રોકાવી ન હોય. એટલે તો આપણી સ્વતંત્રતાને સમાજમાં મર્યાદા આવે છે. માણસ એકલો જ પૃથ્વી પર રહેતો હોય તો ગમે તે વખતે ખૂમખરાડા કરી શકે છે પણ સમજના રહેતો હોય તો ખૂમો પાડવાનું રાતના બાર વાગે મન યાય તો તેણે જંગલમાં જઈને ખૂમો પાડવી જોઈએ. એ ખૂમો પાડવા માટે જરૂર સ્વતંત્ર છે પણ બીજાઓ એ જ વખતે ઊંધવાને પણ સ્વતંત્ર છે. બીજાઓની ઊંધમાં ખસેડ પાડીને ખૂમો પાડે તો બીજાઓ તેને રોકવાને માટે પણ સ્વતંત્ર છે.

આ પ્રમાણે સ્વાતંત્ર્યને સમાજની મર્યાદા છે અને આ મર્યાદા સ્વાતંત્ર્યનો રોધ નથી કરતી પણ સાચા સ્વાતંત્ર્યને શક્ય બનાવે છે.

તેથી મારા મત પ્રમાણે તો આ ભાઈઓ મોડી રાતે બ્યુગલ વગાડી ન શકે અને તેમણે વગાડવું ન જોઈએ.

આ સવાલ તો બ્યુગલનો છે. પણ ત્યાં સમૂહની વચ્ચે જાત્રાલયો વસતાં હોય ત્યાં એક યા બીજા રૂપે આ પ્રશ્ન આવે જ છે. જાત્રાલયનો મોટો સમૂહ પોતાના ઘોંઘાટથી કે એવા વર્તનથી આડોશીપાડોશીને ત્રાસ રૂપ ન યાય એ દરેક જાત્રાલયે સંભાળવું જોઈએ. આટલો તો જાત્રાલયોનો

પાડોશી ધર્મ માત્ર છે. આટલું ન કરી શકે તે છાત્રાસયોએ સમાજમાંથી ખૂટી જવું જોઈએ અને જંગલ સેવું જોઈએ.

નાનાભાઈ:

ખંડુય સારું છે પણ....

: ૧ :

એક પિતા: " જ્યજ્ય રામચંદ્રભાઈ, તર્જાયત તો સારી છે કે ? "

હું: " જોહો ! તમે ક્યાંથી ? કંઈ ગાડીમાં આવ્યા ? અગાઉથી ખબર તો લખી મોકલવા હતા ? અરે, ત્યાં દોણ છે ? જરા નરેન્દ્રને કહો કે માનભાઈ આવ્યા છે. "

માનભાઈ: " નરેન્દ્રને હું ગળ્યો. હમણાં જ તે નાહીને જતો હતો તે મને સાંભળે જ ગળ્યો. "

હું: " તો તો ફીક ત્યારે. જોલો, આપની તર્જાયત તો સારી છેને ? "

માનભાઈ: " ખડુ સારી. આપ દીકે વિરોધ. "

હું: " પણ આપ અચાનક ક્યાંથી ? અને જરા એક પોસ્ટકાર્ડ લખી નાખ્યું હોત તો દોષને સામા તો મોકલત ? "

માનભાઈ: " કંઈ ચિંતા નહિ. અહીં ક્યાં પરાયું છે તે અગાઉથી ખબર કરવાની જરૂર હોય. આ તો જરા પાસેના ગામ કામગીરી સંગે ગયો હતો તે મૂતમાં થયું કે આજને સંસ્થામાં ચલો નહ. નરેન્દ્રને મળ્યા લેવારો અને તમારી સાથે પણ બે ઘડી વાતો થશે. "

હું: " ખડુ ઉપકાર થયો. આમ ક્યારેક ક્યારેક આવતા રહેતા હો તો કેયું સારું ? નરેન્દ્રની પણ સંભાળ રખાય અને અમને પણ કંઈ સલાહ સૂચના આપવી હોય તો આપી શકાય. "

માનભાઈ: " અરે સાહેબ, અમારી તે વળી સલાહ સૂચના શી ? અમે તો અભણ માણસ. તમારી વિદ્યા ક્યાં અને અમારી ક્યાં ? અમારે તો તમે કહો તે કણુત. "

હું: " નરેન્દ્રે કંઈ કહ્યું ? તેની સાથે નિરાંત વાતચીત કરી લેજો અને પછી મને જણાવવા જેવું હોય તો જણાવજો. એ જરા નવા છે તેથી સીધી રીતે મને કહેતા કદાચ શરમાતા હોય ! "

માનભાઈ: " ના રે સાહેબ, આ સંસ્થામાં શી ગણ્યા હોય તે કહેવાયું હોય ? આપની સંસ્થા જેની આદર્શ સંસ્થા મેં તો ક્યાંઈ ન

ભાણી ! અને તેમાં વળી આપના જેવા વિદ્વાન અને સ્વાર્થત્યાગી પુરુષ-
આપને તો આ જાળદારી સેવા એ જ ખરો ધર્મ લાગ્યો છે ને ! ”

હું : “ એ તો ફીક પંથુ અમેયે માણસ છીએ ને ! આપણે જ્યાં એક
બીજાના સહકારથી વધારે પ્રગતિ કરી શકીએ. મને તો આપની સલાહ
સૂચનાની ખૂબ કિંમત છે. અ.પ વિવેક છોડી જરૂર કહેવું હોય તે કહેશો. ”

માનભાઈ : “ કહેવાનું તો શું હેય ? અહીં દરેક જ કમીના નથી.
જધુંય સારું છે પણ... ”

હું : “ પણ શું ? ગોસેને ? કેમ ગોસેના જાંઘ ધર્મ ગંધા ? ”

માનભાઈ : “ જધુંય સારું છે સાહેબ, પણ આ છોકરાઓને લાથે
વાસણ મંજવો છે તે ફીક નથી લાગતું. ”

હું : “ કેમ ? એમાં તો તેમને સ્વાસ્થ્યની તાલીમ મળે છે. ”

માનભાઈ : “ અરે મળ્યાં તાલીમ ! મારા સાહેબ, શું પોતાનો યાજ્ઞો
વાટકો ઉઠકે તેમાં સ્વાસ્થ્યની તાલીમ ? તમેયે સાહેબ, નાની વયનું કેવું
મોટું સ્વસ્થ આપો છો ? ”

હું : “ નાની નાની તાલીમોમાંથી જ માણસમાં પ્રાણ આવી શકે છે. ”

માનભાઈ : “ આપણે તમારી એવી ઝીણી ઝીણી ગાળતોમાં ન સમે-
ટીએ. મને તો એટલી ખબર પડે કે આ છોકરાઓને લાથે વાસણ મોજ-
વાતું છે તે જાંઘ કરો તો તમારી સંસ્થા ખરેખર આદર્શ સંસ્થા થઈ જાય.
જ્યો, રંગ લઈશ, મારે આ ચાર વગ્યાની જ ગાડીમાં જવું છે તેથી
જઈશ. કંઈ વધારે કહેવાયું હોય તો માફ કરશો અને આ મારી નાનંદી
મુમતા ઉપર જરૂર વિચાર કરશો. ”

: ૨ :

હું : “ આવો આવો વીરભાઈ, ન્હાવા ધોવા ? ”

વીરભાઈ : “ હા જી. આપને ત્યાં ન્હાવા ધોવાની વ્યવસ્થા બહુ સરસ
કહેવાય. ”

હું : “ આટલો મોટો સંઘ રહેતો હોય ત્યાં વ્યવસ્થા વિના તો કેમ
જ ચાલે ? પણ નહુંને મળ્યા કે ? ”

વીરભાઈ : “ હા હા. નહું જ બધી સારવારમાં હતો ને ! મને નવરા-
બ્યો પણ તેણે અને મારાં કપડો પણ તેણે જ ધોયાં તો ! ન્હાનાં ન્હાતા
તેની સાથે વાતો પણ ખૂબ કરી. ”

હું: “કેમ, નહુનું કેવું લાગ્યું? અમારે ત્યાં જરા સ્વતંત્ર વાતાવરણ છે તેથી અવિવેક જેવું કંઈ દેખાયું હોય તો કૃપા કરી જણાવશો. જરાય સંકોચ નહિ કરતા.”

વીરભાઈ: “અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા? એક વરસ પહેલાંના નહુમાં અને આજના નહુમાં આસમાન ભીનનો તફાવત દેખાય છે, તો પછી આપને ત્યાં છ છ સાત સાત વર્ષો જે છોકરાઓ રહેતા હશે તેમની તો વાત જ શી? સાહેબ, હું તો આફરીન થઈ ગયો છું! શી આપની કેળવણી! આપના જેવી સંસ્થાઓની તો ખૂબ દરે થતી ઘટે પણ આપણી સમાજ હજી દરે દરતાં શીખી છે જ ત્યાં?”

હું: “એ તો વીરભાઈ, કામની દર કાંઈ કરીને થવાની જ, તેમાં ઉતાવળ ન ચાલે. ફિક, કહો, એક જે દિવસ રોકાશે?”

વીરભાઈ: “ના છ. ખડુ ઉતાવળનું કામ લઈને નીકળ્યો છું એટલે આજે અપોરે જ જવું પડશે.”

હું: “પણ આમ થોડા ઉપર જેસને ન આવતા હો તો? આપના જેવા શિક્ષિત અને કેળવણી મળ્યાઓ તો આવી સંસ્થાઓમાં એકદમ અઠવાડિયું રહીને બધું નિર્મળે લેવું લેઈએ અને પછી અમને સલાહ સૂચનાઓ આપવી લેઈએ.”

વીરભાઈ: “અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા? આટલી અદર્શ સંસ્થાને વળી સલાહ સૂચના શાં? આટી તો જુઓને સાહેબ, અગરોં વકીલનાં કામ જ એવાં; પાછની પેદશ નહિ ને ધરીની નવરાશ નહી. પણ આપની આજી માથે ચડવું છું. એકદમ વખત દુરુદ લઈને જરૂર જે દિવસ રહી જઈશ.”

હું: “તો તો ઉપકાર. કેમ, નહુના સંબંધમાં કંઈ કહેવાનું?”

વીરભાઈ: “ના છ, કહેવાનું શું હોય? એક વાત કરવાની હતી પણ હવે આજે નહિ. કેઈ વખત નિરાતે આવીશ ત્યારે કહીશ.”

હું: “અરે આજે જ વળી નિર્મળ. જમવાને હજી વાર છે ત્યાં સુંધીમાં આપણે વાતો કરી જ શકીએ છીએ. તમારા જેવા માઆપોની સૂચનાઓ મારે માટે ખૂબ અગત્યની હું ગણું છું.”

વીરભાઈ: “જુઓને સાહેબ, ખીજું તો કશું જ કહેવાનું નથી. અહીં આપની સંસ્થામાં બધું જ સારું છે પણ...”

હું: “પણ જેલીને કેમ અટકી ગયા? જે કહેવાનું હોય, તે નિઃસંકોચ કહો.”

વીરભાઈ: “આ એમ કે છોકરાઓને આપ જાહેર સેવાના કામમાં બહુ વખત રોક્યા કરે. તો તેમના અભ્યાસમાં જરા ખામી રહી જાય. નહુ જ કહેતો હતો કે સંસ્થાનાં નાનાં મોટાં કામો સહુ છોકરાઓએ જ કરવાનાં હોય છે અને તેમાં તેમનો રોજ ધણી વખત પણ બગડે છે. પણ તેની સામે મને વાંધો નથી. એ તો થોડી ઘણી કામની તાલીમ મળે તે ઠીક છે. પરંતુ રજાઓના દિવસોમાં તેમ જ રાત્રે રાત્રે છોકરાઓને સમાજસેવાના કામમાં રોક્યા કરવા તે તેમની આ ઉંમરે જરૂરનું નથી. તેઓ ભણી ગણીને તૈયાર થાય પછી તેમને સેવા કરતાં કેાલુ રોકવાનું છે ?”

હું: “પણ વીરભાઈ, આપ જ ભણી ગણીને તૈયાર નથી થયાં ? છતાં આજે વધીસાત આડે જરાય બીજું કરવાનું સૂઝે છે ? સમાજ-સેવાનાં કામોમાં છોકરાઓને નાનપણથી જ નાખ્યા હોય તો પછી એ સુંદર વસ્તુનો તેમને અસરકારક લાગી જવાનો છે અને જીવે ત્યાં સુધી સેવા કરવાના જ.”

વીરભાઈ: “હું મારા સ્વાર્થમાં લપટાએસો છું તેથી આપના જેવા કેળવણીકારની સાથે ચર્ચા તો ન જ કરી શકું; મારો અધિકાર પણ ન કહેવાય. આ તો મારા જેવા સામાન્ય માણસને જે લાગ્યું તે કહી નાખ્યું. જરા વધારે પડતું બોલાયું હોય તો માફ કરજો.”

હું: “નહિ કે વીરભાઈ, આપણે તો આવી ચર્ચાઓ કરવી જ નોંધએ. ‘લ્યો ચાલો, બોજનનો ઘંટ યો. વધારે વાત વગી. બોજન પછી કરીશું.’”

x

x

x

પેલા માનભાઈ પણ ગયા અને વીરભાઈ પણ ગયા. માબાપોને અહીં બધુંય સાઈ લાગે છે, પરંતુ કંઈ ‘પણ’ મહી જાય છે. પોતાના છોકરાઓને નોંધને તેમનું હૈયું તો ફરે છે જ. તેમનું વર્તન, તેમની રહેણીકરણી, તેમનાં શરીરો એ બધું નોંધને માબાપો ખુશી તો ચાય જ છે. પરંતુ એ બધું તેમના છોકરાઓમાં પરસેવો ઉતાર્યો વિના જ આવી જાય તેમ તેઓ ધ્રુષ્ટિ છે. કોટા જેને ચારિત્ર્ય કહે છે તે કાં તો અદ્વરથી આવીને પડે અથવા તો છોકરાઓ શાળામાં જે ચોપડાં વાંચે તેમાંથી આવી જાય તેમ તેઓ ધ્રુષ્ટિ છે. આ માબાપોને કેમ સમજાવવાં કે ચારિત્ર્ય એ ચોપડીમાંથી કે ઉપદેશોમાંથી આવતી વસ્તુ નથી ? ચારિત્ર્ય તો બીજા મારે પર-

હું: “ કેમ, નરુનું કેવું લાગ્યું ? અમારે ત્યાં જરા સ્વનંત્ર વાતાવરણ છે તેથી અધિકેક જેવું કંઈ દેખાયું હોય તો દૂધા કરી જણાવશો. જરાય સંકોચ નહિ કરતા.”

વીરભાઈ: “ અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા ? એક વરસ પહેલાંના નરુમાં અને આજના નરુમાં આશ્ચર્યજનક ભેદો તદ્દય દેખાય છે, તો પછી આપને ત્યાં છ છ સાત સાત વર્ષો જે છેકરાઓ રહેતા હશે તેમની તો વાત જ શી ? સાહેબ, હું તો આફરીન થઈ ગયો છું ! શી આપની કેળવણી ! આપના જેવી સંસ્થાઓની તો ખૂબ દર થતી ઘટે પણ આપણી સમાજ હજી દર દરતાં રીખી છે જ ક્યાં ? ”

હું: “ એ તો વીરભાઈ, કામની દર કાજે કરીને થવાની જ. તેમાં ઉતાવળ ન ચાલે. ફીક, કહેા, એક જે દિવસ ગેકરોને ? ”

વીરભાઈ: “ ના છ. જાડું ઉતાવળનું કામ તદ્દને નીકળ્યો છું એટલે આજે અપોરે જ જતું પડશે.”

હું: “ પણ આમ થોડા ઉપર ગેરોને ન આવતા હો તો ? આપના જેવા શિક્ષિત અને કેળવણી મ.આપોએ તો આવી સંસ્થાઓમાં એકદમ અડધ ટિપ્પું રહીને જાણું નિરાને બેસું બેઠાએ અને પછી અમને સત્તાદ મુચનાઓ આપવી બેઠાએ.”

વીરભાઈ: “ અરે સાહેબ, એ શું બોલ્યા ? આટલી આદર્શ સંસ્થાને વળી સત્તાદ મુચના શાં ? આપી તો જુઓને સાહેબ, અમારાં વર્ગીકરણ કામ જ એવાં; પાછતી પેદશ નાંદ ને ધરીની નવરાશ નહી. પણ આપની આસો માથે ચડવું છું. એકદમ વખત ટુરુટ હાથે જરૂર જે દિવસ રહી જઈશ.”

હું: “ તો તો ઉપકાર. કેમ, નરુના સંબંધમાં કંઈ કહેવાતું ? ”

વીરભાઈ: “ ના છ, કહેવાતું શું હોય ? એક વત કરવાની હતી પણ હવે આજે નહિ. કેઈ વખત નિશ્ચયે આવીશ ત્યારે કહીશ.”

હું: “ અરે આજે જ વળી નિગંત. જમવાને હજી વાર છે ત્યાં મુધીમાં આપણે વાતો કરી જ શકીએ છીએ. તમારા જેવા માઆપોની મુચનાઓ મારે મારે ખૂબ અગત્યની હું ગણું છું.”

વીરભાઈ: “ જુઓને સાહેબ, ખીજું તો કશું જ કહેવાતું નથી. અહીં આપની સંસ્થામાં બધું જ સારું છે પણ...”

હું: “ પણ બેલીને કેમ અટકી ગયા ? જે કહેવાતું હોય તે નિઃસંકોચ કહેા.”

વીરભાઈ : “ આ એમ કે છાત્રાલયો આપણા યુવાનોને મળવી જોઈએ. જુદું વખત રોક્યા દરેક તો તેમના મડાઓમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓએ આ કામ નહિ જ કરેતો હતો કે સંસ્થાને મને તો લાગે છે કે મ્યુનિસિપાલીટીઓનાં કરવાનાં હોય છે અને તે અને એ કામ જ ન થતું હોય તો મ્યુનિસિપાલીટી પશુ તેની સામે મને વાંધો કરતી હોય તેનો કશો વાસ્તવિક અર્થ નથી. એક તે કીક છે. પરંતુ રૂબરૂ આવી સમુદાય સ્વચ્છતાને માર્ગે કેળવી દેવી જોઈએ. સમાજસેવાના કામનાટીઓને આ માર્ગમાં આપણે છાત્રાલયો ધણી મદદ કરી નથી. તેઓ લાંબા પશુ એ પહેલાં આપણે પોતે સમુદાયસ્વચ્છતાના માર્ગે જવું રોકવાનું છે ? ”

હું : “ પા. દરેક છાત્રાલયમાં ઘાતલુની ચીરેથી માંડીને એકવાક અને છતાં આજે તો વિચાર બરાબર થાય અને બરાબર શાસ્ત્રીય રીતે એ બધાનો સેવાનાં કામવાનો પ્રયત્ન થાય તો જ આપણાં છાત્રાલયો સામાજિક કેળવણીની હિંદર વસ્તુને ગણાય. આજે આપણા આખા દેશમાં કોઈ પણ એક વાત પર કરવાનાં જાતની જરૂર હોય તો તે આ છે.

નાનાભાઈ.

વીર

જુવાનોનો મહાપ્રશ્ન

કેળવણીકા : આજે આપણી ચારે તરફ એક પ્રશ્ન આખા વાતાવરણને હલાવી રહેવાય. અમદાવાદના એક જુવાને પોતાનું વેવીશાળ તોડી નાખ્યું તો બરાબર હતું. એક કુમારીએ વેવીશાળ કરેલ હતું ત્યાં પરણવાની ના પાડી; એક જુવાન લગ્નના મંડપમાંથી નાસી ગયો તો તળાવમાં નોંધેલો. એક ના પોકારો વચ્ચે એક છુટિયો પરણી ગયો; મુંબઈમાં પછી કરીયું.”

જા સગપણને તોડીને કોઈ લકંગાના હાથમાં પડી તો

જુવાન કન્યાના કુંવારા ધંધા ઉતારીને નાસી ગયો.

પેલા માનમાઈવા અનેક પ્રકારના સમાચારો આજે ચોતરફથી આપણા બધું આંકે લાગે છે. જે લોકોએ પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાંનો જમાનો જોયો તેમનાં આંતુલવ્યો છે, જેમણે એ જમાનાના લગ્નવ્યવહારમાં પોતાના માન-તેમ પૂરું કેળવી નાખ્યું છે અને સદસાએ જેમને પોતાના વ્યવહારમાં મુશ્કેલી પશુ બતાવતા ઉત્પાતો નજ્યા નથી તેમને તો આવા સમાચારો સાંભળ્યાં કંઈ કંઈ થઈ જાય છે; અને દુનિયાનું શું થવા જોઈ છે તે સમજાવતું તેથી એવી રીતે તેઓ કપાળ પર હાથ દબાવે શોક કરે છે.

બીજી બાજુ જેઓ નવા જમાનાને ઓળખવાનો દાવો કરે છે.

જેઓ આજની લક્ષ્યપ્રયામાં આવશ્યક ફેરફારોને 'યથાર્થ' સમજે છે અને જેમણે એ ફેરફારનાં બળોને ગતિમાં પણ મૂક્યાં છે, તેઓ પણ આ સમાચારોથી ઘડીબર વિદ્યુત્ત ગને છે, અને ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં જે કંઈ થાય છે તે ફીક જ થાય છે એમ માનવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એક વાત ચોક્કસ છે. આજના જુવાનને જીવનની નવી દિલ્હુરી જોઈએ છીએ. આજનો આપણો લક્ષ્યવ્યવહાર તેને પશુતા લાગ્યો છે એટલે તેને તેની સૂઝ ચડી છે. આજનું આપણું રાષ્ટ્ર તેને ચેતનહીન લાગ્યું છે માટે તેને નવું રાષ્ટ્ર સ્થાપવાનો મનોરથ છે. આજનો આપણો ધર્મ તેને દ્વંદ્વ લાગ્યો છે માટે તેને નવો ધર્મ જોઈએ છીએ. આજનાં આપણાં શાસ્ત્રો ને અસંપરાયણ વાગે છે એટલે તો એને સત્યપરાયણ શાસ્ત્રોની જૂઠા લાગી છે. અને આ બધાં કારણોને લીધે તે આજે જેટલું જુઓ છે તેને દુગાની દેવા એકપગે તૈયાર થયો છે.

આપણા જેવા જૂની ધરેડમાં ઉછરેલા શ્રેષ્ઠો આથી લડકે પણ 'લડકવાની' જરાએ જરૂર નથી. જૂનું જેટલું સત્વહીન થયું હોય તેને આપણે કોઈ ન વળગીએ; જૂનું સત્વહીન હોય તેને વળગવા જતાં આપણું શરીર ગંધાર્થ ઉદ્દશે માટે તેને તો આપણે જ ખંખેરી કાઢો. અને પછી નવજુવાન શું કરવા માગે છે તેને શાંતિથી નિહાળો. જુવાન આજની લક્ષ્યપ્રયામાં ફેરફાર તો માગે છે પણ તે ક્યો ચોક્કસ ફેરફાર માગે છે તેને સ્પષ્ટતાથી આજે હજી વ્યક્ત કરી શકતો નથી. આજના જુવાન માનસમાં ફેરફાર રમી રહ્યો છે, પણ તેને વ હજી ફેરફારની ચોક્કસ દિશા હાથમાં નથી આવી. એટલે મનની આવી અસ્વચ્છ દશામાં જે ફેરફારો તે કરી નાખે તેને સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિથી આપણે જોઈએ અને એના માનસમાં જે વસ્તુ અસ્પષ્ટ રહ્યા કરે છે તે સ્પષ્ટ રૂપ પકડે તેને માટે આપણે તેને મદદ કરીએ એ જ આપણે માટે ધર્મ છે.

લક્ષ્યનો આ પ્રશ્ન જાત્રાવયોના વિદ્યાર્થીઓનો પણ પ્રશ્ન છે અને ધરમાં માઆપોનો પણ પ્રશ્ન છે. જાત્રાવયોના ગૃહપતિ લક્ષ્ય સંબંધી વિચારોની આપણે પોતાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે કરે અને તેમના વિચારોમાં પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવની પૂર્તિ કરે તો જ તે દિવસે દેશનો જુવાન વર્ગ જે માગે લેશે તેમાં આપણો પણ ફાળો હશે એમ આપણે સંતોષ થઈ શકશું.

પણ સૈથી મોટી વાત તો આ આખા પ્રશ્નને અનેક દૃષ્ટિથી વિચારી લેવો, એ પ્રશ્ન પર નવો પ્રકાશ પડવા દેવો અને દેશના જુવાન વર્ગનાં હિત જેના હાથમાં છે એવા આપણે એ વર્ગની પાસે આપણાં મનતથો મૂકવાં એમાં છે.

મને લાગે છે કે જુવાનોના ગૃહપતિને માથે આથી વધારે મોટી જવાબદારી બીજી ન હોઈ શકે.

નાનાભાઈ.

જુવાનના તરંગો

જુવાની અગળ વસ્તુ છે. તેને જાળવનાં ન આવડે તો ભારે અનર્થો નીપજે, અને જાળવનાં આવડે તો મહાન સિદ્ધિઓ સાંપડે. આજનો આધિક વર્ગ અને વૃદ્ધ વર્ગ જુવાનીને જાળવી નથી શકતો એ કડવું સત્ય છે. જે કોઈ જુવાનીને સમજવાના પ્રયત્નો કરે છે તે જુવાન માનસથી અનભિત હોય છે તેથી તેવા પ્રયત્નોનું કશું જ પરિણામ નથી આવી શકતું; અને ક્યારેક વિપરીત પરિણામ પણ આવતું દેખાય છે. આજના મોટેરાઓથી કંટાળેલો, યાકેલો અને ત્રાસેલો જુવાન અનેક સાચા ખોટા માર્ગોનું પછી શરૂ લે તેમાં જરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. વહીવટવર્ગ આજે એટલું તો જાણ ધગવે જ છે કે પોતાના દુરાચરથી જુવાનને દાખી દેવામાં થોડીધણી સફળતા મેળવે. આવા દયાએલા જુવાનો કલ્પનાના ઘોડા ધડે અને ચિત્રવિચિત્ર તરંગો ચડી જાય તે સ્વાભાવિક છે. આવા તરંગો જાણવાતું એક મોટું સાધન તે જુવાનની રોજનીશી હોય છે. આજનો જુવાન રોજનીશી રાખનાં શીખ્યો છે. આ રોજનીશીમાં કોઈ અગત્યના કામની નોંધ કે કોઈ તત્ત્વદર્શી વિચારો કે આત્મ-લક્ષીપણું જાડું નથી મળતું; પરંતુ તેમાંથી તો જુવાનના તરંગો જોવા મળે છે. સમાજથી ધવાએલો અને અપમાનિત થએલો જુવાન સારા માદા અનેક તરંગો સેવે છે અને પછી પોતાના મનની શાંતિ અર્થે તે પોતાની રોજનીશીમાં ટપકાવી લે છે. રોજનીશીમાં ઉતરેલા આવા વિચારોને હું તરંગો એટલા માટે કહું છું કે તે વિચારોની પાછળ જે કલ્પનાજન્ય રહેલું હોય છે તે કલ્પના અનેક કારણોને લીધે જુવાન જીવનમાં ઉતારવા અથવા સિદ્ધ કરવા સમર્થ જની શકતો નથી. જુવાનીમાં ધડેલી સારી માદી કલ્પનાઓ તે કલ્પનાઓ જ રહે છે અને ઘણી વખત તો ખૂબ વેગવાન બની પછી એવી નિષ્ફળતા તરફ ધસડાઈ જાય છે કે જુવાનને તુલકાન પણ કરી બેસે.

જીવન્મુક્તિના આવા તરંગો-સારા તથા અરાગ અને પ્રકારના-જીવન્મુક્તિ
 રોજનીવીનાથી આપણે જરાજર જાણના મળી શકે છે. નાની પુષ્કળ
 રોજનીવીઓ વાચવાનું અને તે મંત્રધ્વે જીવન્મુક્તિ સાથે ગુહ્યતરો જરી
 તેમનું મન પરખી લેવાનું તથા મારી શક્તિ અનુસાર તેમને માર્ગદર્શન
 પણ કરાવવાનું મને અનેક વાર સરલાગ્ર્ય પ્રાપ્ત થયું છે. મારા આ સર્વ
 ભાગ્યમાં મારા ગૃહપતિભાઈઓને પણ ભાગીદાર બનાવું એવી ઇચ્છાથી
 રોજનીવીના સારા નરસા તરંગો આ લેખમાં રજૂ કરેલા ધારૂં છું. આજે
 આપણે જીવન્મુક્તિને પરખવા નીકળ્યા છીએ ત્યારે તેમાંથી આપણે ધણું
 ધણું મેળવી શકવાના છીએ એવી મને આશા રહે છે.

હરભાઈ.

: ૧ :

તા. ૮-૫-૧૯

આજે મારો જન્મદિવસ છે. આવી દેવ જ નથી જાણતું કે આજે
 મેં શે.ળ વર્ષ પૂરાં કર્યાં. ગઈ રાત્રે મનમાં નહીં તો ક્યું હતું કે સવારે
 ઉઠી નાહી ઘોષ ...ને (ગૃહપતિ) પગે લાગવા જઈશ પણ અત્યારમાં એમ
 કરવાની દલે ઇચ્છા નથી રહી. ...ભાઈ ભલા ગૃહપતિ તો છે જ પણ
 કોણ જાણે કેમ, એમના તરફ તેમને પગે લાગવા જેવો ભાવ નથી ઉત્પન્ન
 થતો. અત્યારે તો એમ ચર્ચા જન્ય છે કે ઘરે હોઠે તો બાના પગમાં પડત,
 બાપુના પગમાં પડત અને જન્મેના ભાવબીના આશીર્વાદો મેળવી કૃતાર્થ
 થાત. પણ આજે એક વિચિત્રતા જ છે ને? મને વર્ષ જરાજર આ વખતે
 'હું' ઘેર હતો, તે દિવસે તો બા બાપુને પગે લાગી શક્યો જ હોત. પરંતુ
 ત્યારે વળી કોણ જાણે મુંઝે યદ્ય આપણું કે તેમને પગે લાગી જ નહિ
 શકેશો. જરાજર એક વર્ષ પહેલાં મારું આપણું વર્તન શા માટે દશે તેમને
 સમજાવતું જ નથી ; અને હજી પણ તેવા વર્તન માટે શરમ આવે છે.
 આજે જો ઘેર હોત તો તો જરૂર સાદૃશ્ય કરી ધન્ય ધન્ય થાત એવી
 લાગણી રમટપણે અત્યારે અનુભવી રહ્યો છું.

: ૨ :

તા. ૧૮-૫-૧૯ : શક્તિના દસ

આજે મને મુંઝવણ થઈ છે. કોઈ કંઈક જરા કહે કે મુરત જ
 મારું લાગી જાય છે અને ચંદ્રજી પણ દુઃખ થતાં રહી પગ જલાય છે.
 આડે દિવસે તો મને આપણું કશું જ થતું નથી. આજે મને મારું મદસ્ત

રોજના કરતાં વધારે લાંબે છે. આજે મને એમ થાય છે કે બધાએ મને સાચવી લેવો જોઈએ-શુદ્ધતિએ અને મિત્રોએ. જે દેશ મને ગમે તે સર્વ આજે મારું માન સાચવે, મારી હાજતો પૂરી પાડે, મારી ખુશામત પણ કરે એવા એવા લાવો મનમાંથી પસાર થયા કરે છે. આજે શાળામાં ગયો તો ત્યાં પણ આવા જ વિચારો આવ્યા કરતા હતા. મારા મિત્રોનું ડીખણું વર્તન આજે મને અપિવેકી લાગતું હતું; મારા શિક્ષકના હાસ્યકટાક્ષો આજે મને બાણ જેવા લાગતા હતા. અને આતું બધું હોવા છતાં કોઈને કશું પણ મોઢામોઢ કહેવાની હિંમત નહોતો કરી શકતો. પેલા મુશીબને આજે મારું નહિ લાગ્યું હશે? એ જિન્યારો પેતાની હમેશની ટેવ પ્રમાણે મારી સાથે મરતી. તોફાન કરવા આવ્યો અને મેં તેને તરછાડી કાઢ્યો. પેલા રાંમુ પોતાની હમેશની રીત મુજબ મારી મરકરી કરવા લાગ્યો અને મેં મોહું, જગાડ્યું તથા કુંગરાયો. એ જિન્યારાને મનમાં શું થયું હશે? હું પોતે જ નથી મગજ શક્યો કે આજે મને આ શું થઈ ગયું હતું!

: ૩ :

તા. ૮-૮-૧૯.

મેટ્રિકલું પરિણામ આવી ગયું ને ત્રણ માસ તો થઈ પછી ગયાં; અને હું કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા પણ લાગ્યો. પરીક્ષા આવી ત્યારે ધાર્યું હતું કે ગણિતમાં ખૂબ સરસ માર્ક આવશે અને મને એન્ડનીડેટમાં કોલેજમાં પ્રવેશ મળશે, પણ ઉંધું થયું. ગણિતમાં ધાર્યા કરતાં પણ ઓછા માર્ક મળ્યા. આ કેમ થયું હશે? મેં તો મારા ધાર્યા પ્રમાણેના જ માર્ક મળે તેવું લખ્યું હતું તેની મને જરાજર ખાતરી હતી અને છે. શું ત્યારે પરીક્ષક સાહેબે માર્ક ગણવામાં કંઈ ભૂલ કરી હશે? તેઓ સાહેબ ખેરી સાથે તકરાર કરીને મારો પેપર જોવા જોશ હશે? શું થયું હશે? મારા જેવા જુવાને પોતાના પરિણામ ઉપર આધાર રાખીને કંઈ કેઈ મનોરથો ધણા હોય અને તે બધા ધૂળ ગણી જાય ત્યારે હૃદયને કેટલો આઘાત લાગે છે તેનો જરા સંજો પણ ખ્યાલ પરીક્ષકોને હશે ખરો? અરે રામ, તેમને શી ખજર કે તેમના આંકડા ઉપર તો અનેક જુવાનોનું લાવી તેજાઈને જોડું હોય છે. મારા જેવા જુવાનની આવી ડાયરી વાચવા માટે તેમને મળે તો પણ આવા પરીક્ષકોની આંખ ઉધરી જાય. જીવન કેશા ખાતર નંદિ તો પરીક્ષકોની આંખ ઉઘાડવા ખાતર પણ આવી ડાયરીઓ આજના માસિકોના તંત્રીઓએ છાપવી જોઈએ. આવી ડાયરીઓના સાંદિત્ય

નહિ હોય, સાક્ષરતા નહિ હોય, વિદ્યતા નહિ હોય; આવું આવું પંડિતોને ગમે તેવું કશું જ નહિ હોય. પણ તેમાંથી જુવાનનું સાચું હૃદય નીતવું હશે. તેમાંથી જુવાનીના ભાવાભાવો આરપાર દેખી શકાતા હશે. અને સાચા હૃદયનો નાદ, ખરેખર કુખ્ધ થએલા હૃદયના ભાવભાવો એમાં ચીતરાયા હોય તે સાચું સાહિત્ય નહિ ? મને તો લાગે છે કે મારા જેવાની ડાપરીઓમાંથી જ સાધું અને નીતરેલું સાહિત્ય સમાજને સંપડવાનું છે. મારું ચાલે તો આવું સાહિત્ય એકદું કરી પ્રસિદ્ધ કરનારને હું ખેત્રીનમ અંદર ભેટ કરું !

મોટાઈનું માપ

“ગંગારામ, વાત નીચળી છે ત્યારે કહું છું. મારું ન લગાડશો.”
છગનલાલ બોલ્યા.

“કહોને, કહોને છગનલાલ. એમાં મારું શું લગાડવું ?” ગંગારામે જવાબ દીધો.

“ત્યારે સાંભળો. આ તમારી બોર્ડિંગ પંદર વર્ષથી ચાલે છે. પંદર વર્ષમાં તમે કેટલાયે રૂપિયા બગાડ્યા ને કેટલાય છોકરાને ભણાવીને બહાર મોકલ્યા. એમાં કોઈ મેટ્રી પદ્વીએ આપ્યો ?” છગનલાલે પૂછ્યું.

“મેટ્રી પદ્વીએ આપ્યો ? અંધી તમે કહેવા શું માગો છો ?” ગંગારામે પૂછ્યું.

“હું, તો એમ કહું છું કે કે.છ છોકરો મોટો પડી જ બારીસ્ટર થયો ? કોઈ મોટો દિવાન ન્યાયાધીશ થયો ? કોઈએ મેટ્રી મીસ કાઢી ? તમે કાઢી કાઢીને કાઢ્યા ત્યારે થોડાકે શિક્ષકો થયા, થોડાકે વાણીતર થયા. એકાંટે નાની થી કુકાન કાઢી અને બાકીના કોઈ વેદ થયા તો કોઈ છંજનેર થયા. પરંતુ કોઈએ લીધું કશું મારા ધ્યાનમાં નથી.” છગનલાલે ચલાવ્યું.

“છગનલાલ, તમારું કહેવું હું સમજ્યો.”

“સમજ્યા હો તો હવે મને જવાબ આપો.” છગનલાલ ટદાર થયા.

“છગનલાલ, મારો કોઈ વિદ્યાર્થી મોટો હોવા પર નથી ચલ્યો એ વાત મને કશું જ છે.” ગંગારામે કહ્યું.

“હું, એ જ વાત છે ! એમાં જ હું કહું છું કે તો પડી બોર્ડિંગ શો મારે રાખવી ?” છગનલાલે એમાં આવ્યા.

“ પણ જગનભાઈ, મારા મનથી આવો હોદ્દો એ અગત્યની વસ્તુ નથી. માણસ હોદ્દો મેળવે તેનો મને વાંધો નથી; મારો વિદ્યાર્થી સારી પદવી પર આવે તો મને ગમે પણ ખરું. પણ એને હું બોડિંગના નિવાસનું પરિણામ ન માનું.” ગંગારામ બોલ્યા.

“ ત્યારે બોડિંગના નિવાસનું પરિણામ શું ? ”

“ અહીંના નિવાસનું પરિણામ તો એ સારો માણસ થાય એ.” ગંગારામ બોલ્યા.

“ સારા તો બધાય છે ! ”

“ એમ નહિ. મારો વિદ્યાર્થી જીવનમાં બોટું કરે નહિ, કોઈનું કાંઈ ખગાડે નહિ, દુર્ગુણોમાં ફસાય નહિ, પ્રામાણિકપણે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે, ગરીબોને યથાશક્તિ મદદ કરે અને જરૂર પડે તો બીજાના લજા માટે પોતાનો સ્વાર્થ છોડે-આટલું મારો વિદ્યાર્થી કરે તો હું સંતોષ માનું.” ગંગારામે કહ્યું.

“ ત્યારે આ કપોળ બોડિંગમાંથી તો મોટા મોટા ડાકટરો થયા છે ! ”

“ હા, એ લોકો હોય. મારે ત્યાંથી પણ કોઈ ડાકટર થશે તેની હું ના નથી પાડવાનો. પણ ડાકટર થવું કે દિવાન થવું એ મોટાઇનું માપ નથી, અથવા તો મોટાઇનું બોટું માપ છે. મોટાઇનું સાચું માપ તો અંતરની યોગ્યતા છે; મોટાઇનું સાચું માપ તો સાચી માણસાઈ છે. માણસાઈ હશે તો પદવી નહિ હોય તોય વાંધો નથી; માણસાઈ નહિ હોય તો પદવી પણ શા કામની છે ? આ મારી ધારણા છે.” ગંગારામે કહ્યું.

“ તમે કહો છો તે સાચું તો લાગે છે પણ બ્યારે બીજાઓ બોડિંગની નિંદા કરવા માંડે છે ને બોડિંગમાંથી કોઈ મોટો નીકળ્યો ? એમ સવાલ પૂછે છે ત્યારે ઘડીબર મન એ તરફ જતું રહે છે.” જગનલાલ બોલ્યા.

“ એ તો સમાજ પાસે મોટાઇના માપનો જુદો ગજ છે ને મારી પાસે જુદો ગજ છે એમ નથી ? ” ગંગારામે સંકેત્યું.

નાનાભાઈ.

વિદ્યાર્થી કે તેની ભૂલો ?

ધણી વાર આપણા જીવનમાં એવું જન છે કે અમુક-અમુક માણસો એવાં કામો કરે જેથી આપણને એ માણસો તરફ ઇતરાજ થાય અને આપણે તેનો નિરસાર પણ કરીએ. ઘરમાં આપણાં પોતાનાં છેલ્લેનાં

અમુક કામો આપણને ન ગમે ત્યારે આપણે તેને વઢીએ મારીએ વગેરે કરીએ પણ એ આપણાં હોકર્શ છે એ વિચારથી આપણું વલ્લુ માર્યું ધરીભર ધોવાઈ ગયું કાગે છે, અને આપણે ફરીથી હતાં તેવા થયા લાગીએ છીએ. એટલું તો કહેવું જ નેહએ કે આ વલ્લુ મારવાની પાછળ આપણા ચિત્તમાં તેમ જ જાળકના ચિત્તમાં અરાજક સંસ્કારો તો પડે જ છે; પણ આપણો અને જાળકનો સંબંધ એવો બંધાય ગયો છે કે એ વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ અને ધરતું તંત્ર પાછું લઈ તેવું ચાલે છે.

છાત્રાસયમાં આમ બનવું નથી. છાત્રાસયમાં વિદ્યાર્થીઓની યક્ષેલી ભૂલો આપણે જતી કરી શકતા નથી; અને એ ભૂલોને વિદ્યાર્થીની સાથે આપણા મનમાં એવી જડી દઈએ છીએ કે ત્યારે ત્યારે એ વિદ્યાર્થીને નેહએ ત્યારે એ ભૂલનો નમુનો જ હોય એવું દેખાય છે; અને સાથે રહીએ ત્યાં મુઠ્ઠી એ જ સ્થિતિ રહ્યા કરે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ ભયંકર છે. જો આપણે વિદ્યાર્થી અને તેની ભૂલને છૂટા પાડી શકીએ તો ભૂલની ખાતર વિદ્યાર્થીને અવગણતાં આપણે બંધ થઈ; અને અવગણતું તો પણ તેના પરના પ્રેમને લીધે, નહિકે દેખને લીધે.

છાત્રાસયના શ્રવણમાં આવા અનેક પ્રસંગો આવે છે. આપણે વ્યક્તિ અને તેની ભૂલોને જુદાં પાડી શકીએ તો છાત્રાસયના ઘણાં નૈતિક કાયદાઓ ઉકલી જાય અને આપણી જાન તો રાગદેવની ઉપર જાય એટલે આપણને તો અનદદ લાલ થાય.

નાનાભાઈ,

ત્યારે આ નહિ ચાલે?

: ૧ :

“મનોદર, આ પત્તાને એક ટિકીટ ચોટાડી લાવ તો.” વેળાભાઈ કહ્યું ત્યાં જોડ્યા.

“હ, લાવો.” મનોદરે પૂતું લીધું અને તરત જ ટિકીટ ચોટાડીને પાછું લાવ્યો.

“આ ટિકીટ વાંકી કેમ છે?” વેળાભાઈએ પૂતું લેતાં લેતાં પૂછ્યું.

“હ, એ તો ઉતાવળમાં જરા સીસે દીધી એટલે ખસી ગઈ છે.”

મનોદર જોડ્યો.

“અને આ ગુંદર પણ દિક્રીટની બહાર આવ્યો છે.” વેળીભાઈએ કહ્યું.

“હા, હા. આં ગુંદર જ ખરાબ છે.”

“એમ કે ? મને હરે, હું આ બીજે કાગળ લખી નાખું છું તેને તું ફરીથી દિક્રીટ ચોંટાડ. જોતો હો, દિક્રીટ કેમ ચોંટી એ પણ શીખવા જેવું છે.” વેળીભાઈ ફરીથી લખવા માંડ્યા.

“તારે આ નહિ ચાલે ?”

“ના, એવું ન ચાલે.” વેળીભાઈએ ઉપસંહાર કર્યો.

૨ :

“તનસુખ ક્યાં ?” ગોપાળરાવે પૂછ્યું.

“શાળામાં ગયો છે; હમણું આવશે. આ ચાલ્યો જ આવે છે ને.” વિનુએ જવાબ દીધો.

“કેમ ગોપાળભાઈ, શા માટે બોલાવો છો ?” તનસુખે પૂછ્યું.

“પેલી નોટીસ માટે.”

“એ નોટીસ તો મેં ક્યારનીયે તમારી સહી માટે ટેબલ પર મૂકી છે.” તનસુખ બોલ્યો.

“હા, એ મેં જોયું.” ગોપાળરાવે હસ્યા.

“તો તમે સહી કરી ?” તનસુખે પૂછ્યું.

“એવી નોટીસ પર મારાથી સહી થાય ?” ગોપાળરાવે પૂછ્યું.

“એમ કેમ ? સભામાં જે પ્રમાણે યશુ હવે તે પ્રમાણે જ મેં નોટીસ લખી છે.” તનસુખે જવાબ વાળ્યો.

“એ તો હું જાણું છું.”

“તો પછી સહી કેમ ન ચાલે ?”

“નોટનાં પાનાં જેમ તેમ ફાટીને જેવા તેવા અક્ષરોથી નોટીસ લખી મારવી એ ખરાબર નથી. એવી નોટીસો એ વિદ્યાર્થી મેળવતું આવમાન છે. આપણે નોટીસ વિના મળેએ કામ ચલાવીએ એ હું સમજી શકું છું, પણ નોટીસ ફાટીએ ત્યારે તો તેમાં નોટીસના બધા ઢંગ પણ લાવીએ.” ગોપાળરાવે બોલ્યો.

“ત્યારે આ નહિ ચાલે ?”

“ના, એવું ન ચાલે.” ગોપાળરાવે બાર હસે મહા.

છાત્રાલય સંહિતા

કિંમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

વી.પી. થી ૦-૧૪-૦ શરો.

એટલે અમદાવાદમાં ભરાએલા ત્રીજા છાત્રાલય સંમેલન વખતના નિર્મણો સંગ્રહ : જેમાં છાત્રાલયના અનેક તાત્વિક અને વ્યવહાર પ્રશ્નોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. દરેકને સંગ્રહવા લાયક પુસ્તક : પૃષ્ઠ ૩૫૨ ૨૦૦ ઉપરાંત.

રામબાણુ ઉપાય

કેટલાક ગૃહપતિઓને ગૃહપતિ તરીકે નાલાયક થવાની હોંશ હોય છે એમ મને લાગે છે. પણ આ ભાઈઓને રીતસર નાલાયકી કેમ થઈ પડી શકાય તેનું જ્ઞાન નથી. નાલાયક થવાના આવા કેટલાક અખતરાઓ એ કરી જોવા છે. એટલે ગૃહપતિભાઈઓની જાણ માટે મુકું તો પચાને લાગ મરો એવી પ્રાશ્ના છે.

ગૃહપતિ તરીકે નાલાયક થવું જ હોય તો—

૧ શારીરિક સ્થગ કરો;

૨ દૂધનો (કાષ્ઠન) દંડ કરો;

૩ ભોજનનો દંડ કરો;

૪ તમારા ખાસ સી.આઇ.ડી. ઉભા કરો;

૫ રસોયને તથા નોકરને પેષવા છો;

૬ પાતંગતમાં ચીકાઈ જાઓ.

હું તો માનું છું કે આ છમાંથી એક જ ઉપાય રામબાણુ જેવો નીકળશે. છતાં તેમ ન બને તો જે અચવા વધારેને અજમાવી જોવાથી કામમાં ફેરફાર મળશે જ. છતાંજે છએ ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડે તો ગૃહપતિભાઈ મને જરૂર સખી જણાવે. એટલે મારા પોતાના અખતરામાં કંઈક દોષ છે કે કેમ તેની હું ફરીથી તપાસ કરીશ.

નાનાભાઈ.

છાત્રાલય : દર અંગેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીએ : પરદેશના બે શિલિંગ. લગી વ્યવસ્થાપક, 'છાત્રાલય' શ્રીદક્ષિણમુર્તિ ભવન, ભાવનગર.

આ માસિક ભાવનગરમાં રજેશન રોડ—'શ્રીસરસ્વતી' છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને વંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ સ્ટેટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

તરફથી રાવેનય સંગ્રહ લેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થુ
૧૯૩૦

અંક ૫ મો
૩

:: વંચી ::

નૃસિંહ પ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ

અન્યાય સાંખ્યે તે જીવાન નહિ.

હરેક બાબતમાં ખડીએ તે જીવાન નહિ.

વારંવાર બાંધછોડ કર્યા

કરે તે જીવાન નહિ.

અવનવીન આદર્શો ન

રચે તે જીવાન નહિ.

ખરે વખતે પ્રાર્થાપણુ ન

કરી શકે તે જીવાન નહિ.

જે તે બાબતમાં ગણતરી જ

કર્યા કરે તે જીવાન નહિ.

લુપ્તાનના તરંગો

: ૧ :

તા. ૯-૨-૧૯૨૭

ગૃહપતિ .....ભાષ છે તો બહુ મજેના. એમના આખ્યા પછી જે કેટલાકે મહત્વના ફેરફારો છાત્રાલયમાં થયા છે તે થવાનો સંભવ ન હતો. પણ આંખે ઘેરું તેમને કાણે શીખવ્યું હતું ? પેલા રામપ્રસાદનું કામ લાગે છે. નહિતર વિદ્યાર્થીઓની ટપાલ ફાડવાનો અળખામણો વિચાર તેમના મનમાં કદિ પણ ન આવે. છાત્રાલયની આવી કદંગી રીતને લીધે જ મારે હવે કાલેજના સરનામે પત્રો મંગાવવાનાં કે ? છાત્રાલયની આવી રીતો ક્યાં સુધી સહન કરવાની ?

પણ એ વાતનો વિચાર હમણાં નહિ કરું. આજે તો મારી પત્નીના કાંગળે મને અસ્વસ્થ કરી ચૂક્યો છે. શું એની ભાષા ? કેવા એના વિચારો ? કેવી એની જોડણી ? અરે પ્રભુ, આ હિંદુસંસાર તો આજના લુપ્તાનો સંત્યાનાશ વાળો જ છે. એનાં માંખાપે તો એને નં ભણાવી પણ આ મારી માંખાપને પણ ખજર નહિ પડતી હોય કે દીકરા કાલેજમાં ભણે છે તો તેની વહુનામાં કંઈક લાવકાત લાવવા માટે તો ભણાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ ?

ત્યારે મારે શું કરવું ? પ્રોફેસર કે મુન્શિ મોકલાવું ? પણ પૈસા કાણ આપે ? ત્યારે હું પાલીતે આ બધું સહન જ કર્યું જવું ? હજી એને પૂરો કાંગળે લખતાં નથી આવડતો. ક્યાંઈક વાંકું અધૂરું રહ્યું છે તો ક્યાંઈક કેતાં કે કિયાપદ જ નથી લખ્યું ! ક્યાંઈક કાનો માત્રા ઉડી ગયાં છે તો ક્યાંઈક ઇસ્માઈલ, દીર્ઘાઈ ઉડીતે બીજા કોઈ અક્ષરને વળગ્યાં છે ! આટલા ઉપરથી હું સમજી શકું છું કે તને તૈયાર કરવા માટે કેટલી ફરકારની જરૂર છે. પણ એ ફરકાર કાણ રાખે ? સાસુ સસરા પરણાવીને છૂટી ગયા; અને આ માંખાપે પણ દીકરાની વહુને ઘરે લાવવાનો લ્હાવો દાણા લીધો ! હવે તો જાને મોટે આરંભ સંવાના દિવસો ગેલ્યાં એટલે વહુને માથે જ ધરતો બધો દુરંભાર હોય ને !

ત્યારે આ વહુના પરવું શું ? એનો અભ્યાસ આગળ ન આવે તો મારો ભાવી સંસાર નીરસ અને કડવો થઈ જાય. એનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવા માટે હું નિઃસંકાપ છું. ત્યારે રસ્તો શો માંખાપો લુપ્તાન દીક-

રાના મનોરથો ન સમજાતાં હોય અથવા તો દીકરાની હવનસહિતો ખ્યાલ સરખો પણ ન કરી શકતાં હોય તો પંજી તેમને એ બધાં સંસ્કારોનો અને પોષવાનો અધિકાર ક્યાંથી મળે છે ?

હાલ તુરત તો એક જ માર્ગ—મારે મારો કાલેજનો અભ્યાસ હિંદુ માથું ધાલીને પૂરો કરવો, એને ધરતા કામમાં દટાઈ જવા દેવી અને પછી સ્વતંત્ર ગૃહસંસાર રચવાનો સમય આવે ત્યારે બધું બળ ખરચીને પણ મારે જ એને તૈયાર કરવી. પ્રભુ એ નિશ્ચય દેશી રાખે. . . :

: ૨ :

તા. ૧૭-૨-૧૯૨૭

મારા ગૃહપતિ સાહેબ તો એમ સમજે છે કે હવે મારી પત્નીનાં પુત્રો આવતા બંધ થયા છે; પણ આજે આ તેનો કાલેજનો સીરુનામાનો પાંચમો પુત્ર છે. મારા જેવડા મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આવેલા પ્રતિબંધો મૂકીને મોટરાઓ શો ફાયદો ઉઠાવવા હચકતા હશે ? તેઓ માને છે કે જીવાન વિદ્યાર્થીઓનું ચારિત્ર્ય ઘડવા માટે તેમણે ખૂબ કાળજી રાખવાની હોય છે, અને જીવાનો ઉપર ખૂબ નિયમન મૂકવાનું હોય છે. તેમને એમ કોણ સમજાવે કે આવાં નિયમનોથી ક્યાંય પણ ચારિત્ર્ય ઘડાતું નથી ! જે વસ્તુ હું અત્યંત નિખાલસતાથી કરી શકતું અને જે બાબતમાં હું મારા ગૃહપતિની પોતાની સલાહ લઈને ચાલી શકતું તે બાબતે આવા નિયમનથી કેવું સ્વસ્થ પેકડયું છે તેની તેમને શી ખબર પડે ? હું માનું છું કે જીવાનીના આ કાળમાં પણ પત્નીના વ્યવહારમાં સમજી વડીલ ઘણા સરસ માર્ગદર્શક થઈ પડી શકે. મારો જ દાખલો લઉં તો મને તો આજે સદાનુભૂતિવાળો અને સમજી વડીલની ખૂબ જ જરૂર જણાય છે. મારી પત્નીનો એકેએક પુત્ર અનેક પ્રશ્નો અને મુશ્કેલીઓ ભરપૂર હોય છે. તે પ્રશ્નો ઉકેલવાના કે મુશ્કેલી ટાળવાના પ્રયત્નો કરે છું તેમ તેમ તો કોકકું વધારે ને વધારે ગૂંચવાતું જાય છે. પણ મને કોણ માર્ગ મુઝાડે ? માળાપને તો વાત જ ન કરાવે. બિચારી બેરીને પત્ર લખવા મારે પણ કોઈ પડોશીની દયા ઉપર હવડું પડે છે ! આવી રીતે નિ હોય ત્યાં માળાપ તો સાવ નકામાં જ હોય તેમાં શી નવાઈ ? મારે ગૃહપતિ તરફનું દાર પણ બંધ ! અને કાલેજનો પ્રેફેસરને તો આવી અંગત વાતોમાં પડવાની દુરસદ જ ક્યાંથી હોય ? મિત્ર શોધવાની ખૂબ

મહેનત કરે છું પણ સન્મિત્રોયે ક્યાં રેદા પડ્યા છે ? પત્ની બિચારી સખી વિહોણી છે તેનો પોકાર તો રોજ આંધુ જ છે. ભારે હવે અમારે કરવું શું ? પણ સુઝાડે તે માર્ગે આપ્યા જવું. અરેરે ! હિંદુસંસાર કેવો વિચિત્ર છે ?

: ૩ :

૨૭-૨-૧૯૨૭

આ ગૃહપતિ સાહેબ કેવા વિચિત્ર ખ્યાલો ધરાવે છે તેની દર્શી જ ગમ પડતી નથી. મારા મનમાં તો એમ કે આ પ્રસંગવશાત્ મારી પત્ની શહેરમાં આવી ચડી છે તો તેનો ખૂબ લાભ લઈ લઈશ. મારું છાત્રાલય તેને ખતાવીશ, મારા મિત્રા સાથે ઓળખાણ કરાવીશ, મારે રસોડે જમારીશ, શહેરનાં સુંદર સ્થળો જોવા તેડી જઈશ; શિક્ષણની બાબતમાં કંઈ નથી થઈ શક્યું. તો પણ આવા આવા કાર્યક્રમો ગોઠવી જીવનનો લ્હાવો લઈશ અને પરિણીત છંદગીનો કંઈક રસ જરૂર લાંટીશ. પણ આ સાહેબ તો ભારે નીકળ્યા ! તેમનું ખર્ચ પોત તો આજે જ પ્રકાશ્યું ? છાત્રાલયમાં એને આવવાની પણ બંધી ! બધું સહન થયું છે પણ આ સહન થઈ શકે તેમ લાગતું નથી. મેં તો મારી પત્નીને અનેક આશાઓ આપી છે. મારા ગૃહપતિ તો તેને મળવા જવાની પણ બંધી કરે છે. અને સાથે કરવા દરવા તે કંઈ જવાય ? વિદ્યાર્થી અવરયામાં આવ્યા આળા દરવા તે ન શોભે ! અરેરે, બિચારો ગૃહપતિ પોતાનો જીવાનીનો કાળ પણ બૂલી ગયો જણાય છે !

ત્યારે શું મારે મારી સ્ત્રી પાસે જોઈ પડવું ? તેને કરવા દરવા તો ન લઈ જવી પણ તેને મળવું પણ નહિ ? ના, ના. તે કદિ પણ નહિ બને. મેં તો મારા જે કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો છે તે પ્રમાણે જ વર્તીશ. આજ સાંજથી જ તેનો અમલ. ગૃહપતિ એને આ છાત્રાલયમાં ન આવવા દે તો એ એની મુનઝરીનો પ્રશ્ન છે. મારે તે પ્રશ્નની સાથે જરા પણ લેવાદેવા નથી. પણ મારી પોતાની જ જીરોને મળવાની પણ બંધી ? અને તેની સાથે મારાથી કરવા દરવા ન જવાય ? જાઓ જાઓ, એ કાર્ય કદિ પણ નહિ બને. ગૃહપતિને તે ન પોસાય તો બસે મને રગ આપે. હું મારું ફોટી લઈશ. પણ જીવાનના લમજીવનની આડે આવવાનો કોઈને દરો પણ અધિકાર નથી. બસ, આજ સાંજથી જ રાત્રી જોડે છું શું થાય છે.

હરભાઈ.

છાત્રો સાથે વાતચીત

નેતા ધણુ

દેસ્તો,

આલો, આજે આપણે પાછા થોડીએક વાતો કરી લઈએ.

હવે તો દરેક છાત્રાલયમાં થોડું ધણું આજે વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથા તો જરૂર દાખલ થઈ ગઈ હશે. આ પ્રથા બંધી રીતે પરિપૂર્ણ નહિ હોય તે બનવા જેવું છે. પરંતુ છાત્રાલયના સંચાલકો વિદ્યાર્થીસ્વરાજના તત્ત્વમાં હવે માનતા થયા છે અને તે દિશામાં પગલાં પણ મંડાવા લાગ્યાં છે એમ તો દેખાય જ છે. છાત્રાલયના સંચાલકો તમને જવાબદાર તંત્ર સોંપતા થયા છે તે જ વખતે તમારે પણ થોડો ધણો વિચાર તે વિષયમાં કરી લેવો એ અત્યંત જરૂરનું છે. તમને છાત્રોને હજી મળવા માંડ્યા છે તો સાથે સાથે તમારે તમારી ફરજોનો પણ વિચાર કરવો એ ધમ્મજવા જેવું છે. છાત્રાલય માંહેની આવી સ્વરાજપ્રથાની ફતેહનો આધાર તમે છાત્રો અને ક્ષેત્રી રીતે ગ્રીક્ષો છો તેના ઉપર રહે છે. વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથામાંથી અતંત્ર જન્મે અથવા તો કુતંત્ર જન્મે તો તેનો પ્રયોગ કરનારા છાત્રાલયોના સંચાલકો સહેજે બડકી જવાના છે, અને તેવા પ્રયોગો કરનાં બંધીવાના છે. એટલા જ માટે વિદ્યાર્થીસ્વરાજની પ્રથા ફતેહમાંથી પાર ઉતારવી હોય, તમામ છાત્રાલયોમાં તેનો પ્રવેશ કરાવવો હોય તો તમારે છાત્રોએ પોતાની સંપૂર્ણ જવાબદારીઓ સમજી લેવી નોંધશે અને ગૃહપતિઓને તમારો સાથ આપવો પડશે. આનો અર્થ એ કે તમારે તમારા હક્કોના રક્ષણ અર્થે જ તમારી ફરજો પણ વિચારવી નોંધશે અને તેના પાલન માટે જહેમત ઉઠાવવી પડશે.

વિદ્યાર્થીસ્વરાજનું એક અનિવાર્ય અંગ તે નેતૃત્વ પદ છે. છાત્રાલયના છાત્રો જેટલાં જેટલાં કામોની જવાબદારી લે તેટલાં બધાંય કામો ઉપર એક એક નેતા તો નોંધએ જ નોંધએ. આનો અર્થ તમારામાંથી પાંચ દશ જણના હાથમાં નેતૃત્વ આવે. જેટલા નેતા થાય તેટલા સંતાધારીઓ બને. સાધારણ રીતે જીવાનીનો એ સ્વભાવ હોય છે કે સત્તા મળે એટલે તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા માંડવો. અને જે સંતાનો વિવેકપૂરઃસ્સર વિચાર કર્યા વિના છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે તે સત્તા હમેશાં

સદુપયોગ માટે જ વપરાય છે. તેવું નથી હોતું. ઘણી વખત તો તેવી સત્તાનો દુરુપયોગ જ થતો જોવામાં આવે છે. આવો દુરુપયોગ થાય છે તેવું એક મોટું કારણ સત્તાનો મદ હોય છે. દરેક સત્તાધારી સત્તાના મદમાં ભરાઈ પડે છે. મોટા મોટા અને સમજી માણસોના સંબંધમાં પણ આવું બને છે તો પછી તમારા જેવા જીવાન વિદ્યાર્થીની બાળકમાં બને તેમાં શી નવાઈ ? એટલે દરેક નેતા સત્તામાં આધેજા બનવા માંડે છે અને પછી સત્તાના મદમાં નહિ કરવા જેવાં કામો પણ કરે છે. જાત્રાલયમાં જે કોઈ જાત્રે નેતાપદ ભોગવ્યું હશે તેનો આવો અનુભવ જરૂર હોયો જોઈએ. પોતે એ નેતાપદથી મુક્ત થાય છે ત્યારે પોતાની જૂલો તે જોઈ શકે છે અને જીજ્ઞે નેતા તેવી જૂલો ન કરે તેમ તે ધમ્મે છે. જે જાત્રા નેતાપદે નથી આવ્યા હોતા તેમનો અનુભવ તો સર્વિશેષ કડવો હોય છે. નેતાની જોઈકમીના કારણે જ તેના વિદ્યાર્થીઓ ખુદ વિદ્યાર્થીસ્વરાજના જ વિરોધી થઈ ગયા હોય છે. તેઓ ધમ્મે છે કે પોતાના જ મિત્રની જોઈકમીને વધુ થવું તેના કરતાં તો ગૃહપતિ શા જૂલો ? આમ નેતાપદ બળવીને સાચવનાં ન આવડે તો નેતા થનાર જાત્ર પોતે પોતાના જ પગ ઉપર કુહોડો મારે છે, અને વિદ્યાર્થીસ્વરાજ જેવી સુંદર સંસ્થાના મૂળમાં ઘા કરે છે.

ત્યારે શા કેમ અટકાવાય ?

નેતા થનાર દરેક જાત્ર પોતાના અંતરમાં એક વાત સંધરી લે તો 'તે પોતાની જાતને, આખા જાત્રાલયને અને વિદ્યાર્થીસ્વરાજને ખૂબ લાલ કરી શકે છે. દરેક નેતાએ સમજી લેવું જોઈએ કે પોતે 'કોઈ સત્તાધારી અમલદાર નથી પણ પોતાના જેવા જ સંખ્યાબંધ જીવાનોનો સેવક છે. જે તક જીજ્ઞેઓને નથી સાંપડી તે સેવાની તક વિદ્યાર્થીઓની' અમી કૃષ્ણી તેને સાંપડી છે. નેતા એટલે જાત્રોનો સુખ્ય સેવક. આ પ્રકારનો સેવાભાવ પોતાના નેતાપદ સાથે જોડી દેનાર નેતા કદિ પણ નિષ્ફળ જવાનો નથી. તેના દરેકે દરેક પગલામાં સત્તા નથી હોતી પણ સેવા હોય છે. તે જે કંઈ નિયમન કરે છે તે સત્તાની કૃષ્ણી નહિ પણ સેવકની ભાવનાથી. જીજ્ઞેની સેવા માટે ઉજી કરેલું નિયમન ક્યાંઈ નિષ્ફળ ગયું સાંભળ્યું નથી. સેવા થતું જ એવી છે કે તેની અસર સામાના ઉપર થયા વિના રહે જ નહિ. આની એક કસોટી : નેતાના દરેકે દરેક કાર્યમાં વિવેક, ધીરજ, નમ્રતા અને સખ્યતા હોય તો સમજવું કે તે સેવક છે;

અને તેના દરેકે દરેક કાર્યમાં ખુમારી, હુકમ, તુંડમીગતછ અને તોછડાઇ હોય. તો સમજવું કે તે સત્તાધારી છે. સેવક નેતા પોતાને તેમ જ અન્યને લાલ કરી શકે છે, બ્યારે સત્તાધારી નેતા પોતાને તેમ જ અન્યને તુંકશાન પહોંચાડે છે.

નેતા યવું એટલે જવાબદારીનો એક મોટો પોટલો માથે રાખીને ચોંલવું. જુવાન દોરત, તારામાં જવાબદારી સ્વીકારવાની તેમ જ તેને વહેવાની જેટલી ધમશ હોય છે તેટલી જ ધમશ જવાબદારીને સમજવાની અને તેને બરાબર રીતે પહોંચી વળવાની નથી હોતી તેમ કહું તો ખીન્નતો નહિ. આ હપ્તીકત છે; જુવાન માનસના ઢાંગા કાળના પરિચય પછી મને તે સસ સાંપડ્યું છે. એ સત્ય સ્વીકારીને જ આપણે આગળ ચાલવાનું રહેશે. જુવાન જાત્ર તથા તેમનો ગૃહપતિ આ સત્યને સ્વીકારીને વિવેકપૂર્વક પંગડાં બેરે તો જ વિઘર્ષિતવશજના ગદ્યા લાભો ઉઠાવી શકાય. આનો અર્થ એવો નથી જ કે જુવાન જાત્ર જવાબદારીઓ ન લેવી અને ગૃહપતિએ તેથી જવાબદારી લીધેલ જુવાન ઉપર વિશ્વાસ ન રાખવો. ગૃહપતિના પંક્તનો વિચાર અહીં છોડી દઉં. જુવાન જાત્રે શું કરવું તે વિચારીએ.

નેતાપદની સાથે સાથે તમારે માથે જે જવાબદારીઓ આવે તેની નોંધ રાખવી; એ જવાબદારીઓને અંગે જે જે કર્તવ્યો ઉભાં થાય તેની પણ નોંધ રાખવી; અને પછી એ કર્તવ્યોને અંગે જે કંઈ ફરેહો કે સ્ખલનો થાય તેની પણ નોંધ રાખવી. પછી આપણા અનુભવો લઈને આપણા ગૃહપતિને આપણે મળવું. ગૃહપતિ સાથે આપણા કામની ચર્ચા કરવી, તેનાં પરિણામો જાહેર કરવાં, આપણા ભાવિ કાર્યની દિશા મૂકવી. આટલું થયા પછી તેમની આપણે સલાહ માગવી અને તેની સલાહ માટે-તેવા માર્ગદર્શન માટે હમેશાં ખુદ્દા હૃદયવાળા રહેવું. નેતા ચનાર જુવાન જાત્ર જે પોતે વિચારક હશે, પોતાના અનુભવોનું સત્યાસત્ય પારખનાર હશે, નેત્ર અને ચિત્તીત દુશે તો તે ખીન્નના અનુભવોનો પણ લાલ ઉઠાવી શકશે. નેતા ચનાર દરેક જાત્રે આ વસ્તુ પંજુ ધ્યાનમાં રાખવી અને પોતાના ગૃહપતિ સાથેના નિત્ય સંદકાર ઉપર જ પોતાનું નાવ હંકારવું. આપણે નેતાઓનો ગૃહપતિ સંપૂર્ણ લાવકાતવાળો જ હોય તે વાત તમને કહેવાની જરૂર નથી.

આવી ખબર હોત તો—

દાદીમા: “તું આવ્યો ખચુભાઈ? શરીરે હીમખીમ છોકરે?”

ખચુભાઈ: “હા, માશ. આ વળતે તો મારું વજન પણ આઠ શેર વધ્યું.”

દાદીમા: “ખહુ સારું થયું ભાઈ! લગવાન તને સો વર્ષનો કરે. ખોડીગમાં ગમતું તું તો ખરું ને?”

ખચુભાઈ: “મને તો ખૂબ સ્થેર આવતી હતી. ખોટ હતી માત્ર ત્યાં કોઈ ‘મારો ખચુ’ કહીને ન બોલાવે તેની. ત્યાં તો બધા મોટા લોકો ‘રમેશ’ ‘રમેશભાઈ’ એવા એવા નામથી જ બોલાવે.”

દાદીમા: (ખચુને માથામાં ટાપલી મારે છે તથા માથ ઉપર બચી, ભરે છે.) “એમ કે? ત્યાં દાદીમા ક્યાંથી કાઢે? ત્યારે હું ખચુ, ત્યાં બધા કોના કોના છોકરા બણવા આવે?”

ખચુભાઈ: “ત્યાં તો મા, અદારે આશ્રમ આવે. મારા જેવો. નાગ-રનો દીકરોયે હોય, વાણિયા પણ હોય, ગરાશીઆયે હોય અને ભંગીના છોકરા પણ હોય.”

દાદીમા: “હેં હેં! આ તું શું બોલે છે? અદારે વરણુ લાં રહે છે?”

ખચુભાઈ: “હા જ તો મા, ત્યાં કંઈ થોડું આપણું ઘર છે? ઈ તો ખોડીગનો કાપડો જ એવો કે કોઈને ના કહેવાય જ નહિ. બધાને આવવાની છૂટ.”

દાદીમા: “ત્યારે ખાવા પીવાતું શું થાય?”

ખચુભાઈ: “શું થાય, મા? ત્યાં કંઈ લુહું કરાવાય છે? લાં તો બધા બેગા મજાને ખાઈએ પીઈએ અને સહેર કરીએ.”

દાદીમા: “હાય, હાય! મારી. આ તો બેળાવાડો! ખચુ, આપું હંતું ત્યારે લાં તું રવો જ શું કામ? દેહને વટલાવવાતું તને કોણે કીધું તું?”

ખચુભાઈ: “એમાં દેહ ચાની વટલાય, મા? જેવા આપણે માણસ છીએ તેવા એ પણ માણસ જ છે ને? લુઓ, છ મહિના પહેલાં જેવો હું હતો તેવાને તેવો જ હું કે નહિ? કંઈ ફેર જણાય છે? ઉકરો વગનમાં વધ્યો અને શુદ્ધિમાં પણ વધ્યો છું.”

દાદીમા: “એવું બોલ મર ભાઈ, મારો જીવ કપાઈ જાય છે. તું તો

બાળક છે. પણ આ તારા બાપુને પણ ખબર નહિ પડી હોય ? ચારેરે ! તારો બાપ આવડો મોટો થયો પણ હજી એવાને એવો જ રહ્યો !”

બચુભાઈ : “ મા, બાપુ તો જાણે જ છે. બીજાની સાથે જમવામાં બાપુને કશો વાંધો છે જ નહિ.”

દાદીમા : “ હાય હાય, તારો બાપ પણ હજી નથી સમજ્યો ? ”

બચુભાઈ : “ કેમ મા, બાપુ વિવાહિત થયા હતા તે ત્યાં શું બૂખ્યા રહેતા હશે ? તમે પણ તેમને ખુશીથી રજા આપી હતી તેમ તેઓ કહેતા હતા.”

દાદીમા : “ હા, પણ આ કંઈ વિવાહિત છે ? ઉત્તમ પ્રાણીની દેહ મળી છે તે કંઈ એમ વટલાવાય ? ”

બચુભાઈ : “ મને તો એમાં વટલાવા જેવું કશું જ લાગતું નથી. આપણી દેહ વટલાય એટલે શું થાય ? માજી, એ બધા જૂના વહેમો છે. તેને હવે છોડવા જોઈએ. આ નવા જમાનામાં તે નહિ ચાલે.”

દાદીમા : “ હાય હાય ! બચુ, આવી ખબર હોત તો તને ત્યાં મોકલન જ નહિ ને ! ”

પિતા : “ કેમ રમુ, આ વખતે તમારી બોડીંગવાળાએ મુસાફરી ચલુ કરાવી ? ”

રમુ : “ હા, બાપુ. આ બાળુ દારકા સુધી જઈ આવ્યા અને આ બાળુ દેહ પ્રભાસપાટણ.”

પિતા : “ મુસાફરીમાં શું શું જોયું તેની વાત તો કર.”

રમુ : “ એટલું બધું જોયું જવડું છે કે એના ઉપર તો એક લેખ લખવો પડશે.”

પિતા : “ ઓહો ! લેખ લખતાં પણ શીખી આવ્યો લાગે છે ! વાર વાર. એ તારો લેખ તું લખીશ ત્યારે વાંચશું. પણ અત્યારે એ તો કહે કે તને સૌથી વિશેષ મજા શું જોવામાં આવી ? ”

રમુ : “ કહું બાપુ ? અમારી મુસાફરીમાં બે અત્યંત આશ્ચર્ય અમને જોવા મળ્યા. અત્યંતજોના આશ્ચર્યો પણ આવા આશ્ચર્યક દરો તેની તો મને ખબર જ નહિ. અત્યંતજોવામાં પડેલા સેવકો તો બારે મુંદર કામ કરતા જણાય છે. તેમના.... ”

પિતા: “ જસ કર, તારાં વખાણો જસ કર ! તને કંઈ બીજું સુંદર ન લાગ્યું અને દેહાના આશ્રમે જ સુંદર લાગ્યા ? મુસાફરીમાં તમારી બધાની સાથે મોટેરું કાણુ હતું ? ”

રમુ: “ અમારા ગૃહપતિ જ તો વળી ! ”

પિતા: “ પેલા હમણાં નવા નીમાયા છે તે વિનયચંદ્રજી ? ”

રમુ: “ હા બાપુ, અમારા આ નવા ગૃહપતિ એટલા બધા જાગર છે કે આખી બોર્ડિંગમાં તેમના આવ્યા પછી નવો જ પ્રાણ વ્યાપી ગયો છે. ”

પિતા: “ અને આ દેહવાડે જતાં પણ તેમણે જ શીખવ્યું કે ? ”

રમુ: “ અરપૃથ્થતા હિંદુ ધર્મનું કલંક છે એ સત્ય મને આજ દિન સુધી નહોતું સમજાયું. મારા ગૃહપતિ સાહેબે આ થોડા જ દિવસોમાં એવી સરસ રીતે એ સમજાવી દીધું છે કે મને હવે તો એમ થવા લાગ્યું છે કે મારા જેવાએ એ કલંક ધોવા માટે જીવનવ્રત લેવું જોઈએ. ”

પિતા: “ એ વિનયચંદ્ર જેવા વઢેલા જીવાનીઆ બીજું શું શીખવશે ? ”

રમુ: “ બાપુ, તમે આજે આવું કેમ બોલો છો ? મારા મનમાં તો એવી હોંશ હતી કે આ રજાઓમાં તમારી સાથે બીજા પણ થોડાએક સુંદર અત્યંત આશ્રમે આપણે જેવા જઈશું અને તેમની થોડી ધણી સેવા કરીને રજાના દિવસોનો કંઈક સફળયોગ કરશું. અહીં તમે તો... ”

પિતા: “ રમુ, હવે ચૂપ કર. તારો ઉપદેશ મારે નથી સાંભળવો. આ નવા વિચારના છિછાંછળા જીવાનીઆઓએ તો સત્યાનારા વાળવા માંડ્યું છે. આવી જાગર હોત તો એ રેઢીયાર ગૃહપતિ થયો તે જ દિવસે તને ઘેર ન બોલાવી લેત ! ”

*

*

*

મામી: “ કેમ લાંકાલાઇ, પરીક્ષામાં પાસ થયા કે નહિ ? ”

લાંકા: “ હા મામી, તમારા વડીલોના આદર્શોદયી પાસ ચર્ચિત્તો છું. ”

મામી: “ હવે શું કરવું છે ? ”

લાંકા: “ શું કેમ, વળી આગળ અભ્યાસ. ”

મામી: “ તે હજી પણ મુંબઈમાં જ રહેવું પડશે ? ”

લાંકા: “ એક વરસ મુંબઈમાં; અને પછી ત્રણ વરસ અમેરિકા જવા ધારું છું. ”

મામી: “ બલે બાઈ, તારા મામા પણ કાંઈક એવી જ વાતો કરતા

હતા. અરેરે, બિચારાં બા આજે જીવતાં હોત તો તેમને કેટલો બધો જ્ઞાનદં થાત ? તારા બાપુ પણ આજે હોત તો હર્ષ થેલા જ ચર્ધ જાત !”

ભાંકો : “મામી, ઇશ્વરને જે ગમ્યું તે ખરું. તમે અને મામા મારે નો ખરાં બા બાપુ છો ને ?”

મામી : “અરે ભાઈ, મામાપ કોઈથી થવાયું છે ? પણ ભાઈ, મારે આજે તને એક વાત કરવાની છે.”

ભાંકો : “ખુશીથી કહોને. અને હજી તો માસ દોઢ માસ હું ઘેર જ રહેવાનો છું ને.”

મામી : “જે ભાઈ, તું હવે ધણું બડ્યો કહેવા. તારી ઉંમર પણ વીસ વર્ષની થઈ; વળી એકાદ વર્ષ પછી વિશ્વાયત જવાનો પણ વિચાર કરે છે. તો હવે આપણે તારાં લગ્ન કરી નાખવાં જોઈએ. નાનનાં સારાં સારાં ઘરનાં માગાં પણ ખૂબ આવે છે. મારાથી હવે ના પણ કહેવાતી નથી. તારા મામા પણ મારા વિચાર તરફ ઢગતા થવા માંડ્યા છે. તારો શો વિચાર છે ? કહે.”

ભાંકો : “મામી, એ લગ્નમાં હમણાં હું પડવા માગતો નથી. અમેરિકા જઈને પાછો આવું ત્યાર પછી વિચાર કરીશ.”

મામી : “અરે ભાઈ, પરણાવ્યા વિના તે અમેરિકા મોકલાય ? માણસો વાતો જ કરે ને !”

ભાંકો : “ભલે વાતો કરે. લોકોની વાતોથી કરીને ન કરવાનું પણ આપણે કરીએ ?”

મામી : “એમ ચાલે જ નહિ. હમણાં તારા મામા આવશે ત્યારે આપણે એ બાબતની ખૂબ ચર્ચા કરીશું.”

ભાંકો : “આ વિષયની ચર્ચા તો અમે ખૂબ કરી છે. અમારા છાત્રાલયમાં એક ચર્ચાસંઘ છે. તે સંઘમાં હમણાં પંદર દિવસ પહેલાં જ હમણે વિષય ઉપર મેં ચર્ચા કરી હતી. ત્યાં પણ મેં જાહેર કર્યું છે કે લુવાને પોતાનો અભ્યાસ પૂરો ન કર્યો હોય ત્યાં સુધી લગ્નના કાંસલામાં પડવું જ નહિ. લુવાન છાકરો હો કે છાકરી, અભ્યાસ પરિપૂર્ણ થયે પચીસેક વર્ષ જેટલી પાકી વયે જ લગ્ન કરી શકાય. મોટે તો...”

મામી : “તે ભાઈ, તમારી બોર્ડિંગમાં આવા વિષય ઉપર પણ ચર્ચા કરે ?”

છે? અને પાંચપુસ્તકોને ધોળી પી જવાં ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીનિઃ ખીજી વાંચવાની વળી પુરસદ કયાંથી કાઢવી? આ સોડો આવા વિચારો રજુ કરે છે ત્યારે ખરેખર હું ખીજીનું છું. પરમેશ્વરે તેમને વિચાર કરવાની શક્તિ પણ કેમ નહિ આપી હોય?

અને ઇતર વાચન વાંચવા દધને આપણે ખીજે પણ શો સાર કાઢવાનો છીએ? ગમે તેવી નવલકથાઓ વાંચે, નાટકો વાંચે અને પછી નહિ કરવા જેવા વિચારો કરવા તરફ દોરવાઇ જાય. છોકરાંઓની આ ઉમરે જે વાત તેમણે જાણવાની કરી જ જરૂર નથી હોતી, તેવી વાતો તે સોડો આવા વાચનથી જાણી લે છે અને પછી તેના જ વિચારે ચડી જાય છે. કેટલાક છોકરાઓ તો એવા ધૂટ પણ મને મળ્યા છે કે મારી સાથે તેવા વિષયો ઉપર ચર્ચા કરવા પણ આવે! પણ હું શાનો દાંદ હઉં? એ તો આ સોડોનો દિ' ફર્યો છે કે જુવાન છોકરાઓને એવા વિચાર ચડાવે છે અને એવી એવી વાતો પણ રૂરે છે. હું તો બધાને એવા તો દાખી હઉં કે ફરીથી મારી પાસે નામ પણ ન લે. આમ કરવામાં જ છોકરાંઓનું કલ્યાણ છે તેવી મારી ખાતરી થઇ ગઈ છે. મેં તો મારા મન સાથે નહીં કહ્યું છે કે છોનાસયના પુસ્તકાલયમાં એક પણ નવી ચોપડી નં.પસાવું અને છે એટલી પણ તાળા ફેંચીમાં બંધ કરી રાખું. છોકરાઓને ખીજી વાંચવા આપીશ તો આવા ખરાબ વિચાર ચડી જશે ને? મારો ધરાદો તો વાચનાલય બંધ કરી દેવાનો છે. તો જ છોકરાઓ પોતાના પાંચપુસ્તકોનો ખરાબર અભ્યાસ કરી શકશે; અને તો જ ગમે તેવા વિચારો તેમના મગજમાં પેસતા રોકાઇ શકશે. પછી તેમનું મન એટલું બધું નિર્મળ રહેશે કે પહેલે નંબરે, પાસ થવામાં ફરો જ વાંધો નહિ આવે. ખસ, ગમે તેવા વિરોધો સહન કરવા પડે તો તેમ પણ કરીને વાચનાલય બંધ કરવું અને પુસ્તકાલયને તાણું મારવું તથા નવું પુસ્તક એક પણ આપાત નહિ કરવું. એ જ પોકો નિશ્ચય.

હરભાઈ

તેમને કાણે કહ્યું તું?

જોજનમો નેતા: “સાહેબ, આજે સાંજે મંડી દાળભાત બનાવવાનું ફરજી છે; અને રસોયાને તે પ્રભાણે હુકમો આપી પણ દીધા છે.”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? આપણો નિયમ તો એવો છે ને કે જે દિવસે બોજન હોય તે દિવસે રાત્રે કશું જ જમવાનું નહિ ? ”

બોજનનો નેતા: “ હા જી, એ વાત સાચી છે. પણ અકબી કરતાં વધારે ભાગના વિદ્યાર્થીઓ તાના છે અને તેમને બૂખ લાગે છે તો સ્વાભાવિક છે. આજ બે વાગ્યાથી તેઓ મારી પાસે આવવા લાગ્યા હતા, અને રાત્રે કંઈક તો તેમને ખાવા મળવું જ જોઈએ તેવી માગણી કરતા હતા. ”

ગૃહપતિ: “ અરે ભાઈ, એ તાના છોકરાઓને મોતાના પેટનું મૂલ્ય ક્યાં ભાત હોય છે ? સવારે ભારે બોજન લીધા પછી પાછા રાત્રે જમે તો કોઈ જરૂર માંડે પ્રડે. ”

બોજનનો નેતા: “ અરે સાહેબ, માંદા તે શું પડે ? એ તો બધા બે કલાકે તો નાહ્યા અને હવે મંચા છે રમતો રમવા. દાળભાત તો શું પંચુ અત્યારે તો આપું બોજન આપો તો પંચુ વોંધો ન આવે. ”

ગૃહપતિ: “ રમણિકલાલ, તમારી વાત સાચી હોય તો પણ તેમાં એકસો બૂખ અબૂખનો સવાલ નથી. સેકેટરી સાહેબને ખબર પડશે તો નકામો મારી સાથે માથાઝીક કરશે. ”

બોજનનો નેતા: “ શા માટે ? સેકેટરી સાહેબ શું તાના તાના વિદ્યાર્થીઓને બૂખે મારવા કહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ એમાં બૂખે મારવાનો સવાલ પણ નથી. રમણિક, તમારા જેવડા છોકરાઓમાં વિવેક કે જવાબદારી હજી પંચુ નથી આવ્યો તે જાણી બેઠે ચાલ છે. આ વધારાના દાળભાતનો ખર્ચ કોણ આપશે ? ”

બોજનનો નેતા: “ એનો વિચાર આપ જરૂર કરો. દાળભાતથી બહુ ખર્ચ વધી જશે એમ મને તો નથી લાગતું. ”

ગૃહપતિ: “ એ જ દુઃખ છે ને ? ક્યાં તમારું બધાનું વેર છે ? બોડિંગમાં મક્કત રાખ્યા એટલે પછી બીજને કરો વિચાર જ કરવાનો નહિ ? ”

બોજનનો નેતા: “ પણ સાહેબ, એમાં મેં ખોટું શું કયું છે ? વિદ્યાર્થીઓ બૂખ્યા થાય અને મારે તેમને જમાડવા નહિ એ કેમ બને ? તો તો પછી હું બોજનનો નેતા શી રીતે કહેવાતું ? ”

ગૃહપતિ: “ મને પૂછવું તો હતું ? મને પૂછ્યા વિના પરખાણો હુકમ કરવાનું તમને કોણે કહ્યું ? ”

૨

સેક્રેટરી: “ મોહનલાલ, આપણી લાઇબ્રેરી ગ્રાન્ટમાંથી હવે કેટલા પૈસા બાકી રહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ હવે તો કશું જ રહેતું નથી. સાહેબ, બારેક રૂપિયા હતા તેનાં આ બે છાપાંએ વરસ દિવસ માટે મંગાવવાનો ખર્ચ આપી દીધો છે. ”

સેક્રેટરી: “ આ માટે ? એ બાર રૂપિયાનો ઉપયોગ તો બીજો રીતે કરવાનો મારો વિચાર હતો. ”

ગૃહપતિ: “ લાઇબ્રેરી ગ્રાન્ટ કેટલી આપવી તે આપના હાથની વાન છે. પરંતુ એ ગ્રાન્ટ આપ્યા પછી કેવી રીતે વાપરવી એ તો મારે જ નક્કી કરવાનું છે. આ વાતની ચોખવટ તો સાહેબ, હું અહીં રહ્યો તે દિવસની યજ્ઞ જ ગણેલી છે. ”

સેક્રેટરી: “ તમારી વાત સાચી હશે મોહનલાલ, પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે જે વાપરો તે બંધુ મને પૂછ્યા વિના જ વાપરો. ”

ગૃહપતિ: “ આપને ખબર ન આપવા તેમ એનો અર્થ નથી. પરંતુ શામાં વાપરવા અને શામાં ન વાપરવા તેનો નિર્ણય મારા ઉપર હોવામાં આવ્યો છે એમ તો હું ચોક્કસ સમજેલો છું. ”

સેક્રેટરી: “ પણ કોઈ વખત અમને પણ કંઈ હક્ક તો હોય કે નહિ ? ”

ગૃહપતિ: “ આપને બધા જ હક્કો સાહેબ, પરંતુ આ બાબતમાં તો મારે જ નિર્ણય કરવાનો છે એમ સમજેલો છું. ”

સેક્રેટરી: “ મોહનલાલ, તમારી સમજણુચકિત માટે મને માન છે ! પરંતુ લાઇબ્રેરી ગ્રાન્ટની બાબતમાં આમ જ કરવાનું છે એવું તમને કેણે કહ્યું ? ”

૩

દૂરદી: “ દેવજીભાઈ, આ વર્ષના મહાન રીપેરના જે પૈસા આપણી પાસે છે તેનો એક સરસ ઉપયોગ કરવાનું મને સૂઝ્યું છે. ”

સેક્રેટરી: “ હો સાહેબ, શો વિચાર સૂઝ્યો છે ? ”

દૂરદી: “ આપણી ખોડીગતો જે ખોટા ચોરડા છે તેમાં એક સુંદર પાર્ટીશન લાકડાનું કરાવવું. તેમ દસાવવાથી મારા જેવાને જરા અનુકૂળતા

મળશે, આ તો ત્યારે હું આવું છું ત્યારે નીરાંતે એકલા બેસીને કંઈક છાંય્યાપાં વાંચવાં હોય તો ક્યાં બેસવું તે જ સવાલ થઈ પડે છે.”

સેક્રેટરી: “ વિચાર તો થયો હતોમ છે, પરંતુ બંગ્લેટમાંથી પૈસા બચી શકે તેમ નથી.”

ડ્રસ્ટી: “ કેમ ? પૈસા તો થણા છે.”

સેક્રેટરી: “ હા, પૈસા તો છે પરંતુ ઉત્તર તરફની દીવાલ તૂટી ગઈ છે અને તેમાંથી રખડતા માણસો અને રખડતાં ડોરો અંદરના કંપાઉન્ડમાં ઘૂસી જાય છે અને ખૂબ તકલીફ ઉભી કરે છે. એ દીવાલને તાત્કાલિક જ ચણી લેવાની જરૂર છે તેથી લગભગ બધા પૈસા તેમાં જ ખરવાઈ જશે.”

ડ્રસ્ટી: “ ના, એમ નહિ. એ દીવાલનું કામ આવતા વર્ષ ઉપર રાખો. આ વર્ષે તો આ પાર્ટીશનનું પતાવી દો.”

સેક્રેટરી: “ હવે એ કેમ બને ? મેં તો દીવાલ ચણવા માટે જોઈતી છોટા તથા ચુનાનો ઓરડો પણ આપી દીધો છે, આવતી કાલથી માંસ આવવો શરૂ પણ થઈ જશે. અને એ દિવસ પછી તો કામ શરૂ કરાવવાનો ઘરાદો છે કે જેથી રજાઓ પૂરી થાય તે પહેલાં દીવાલ પૂરી થઈ જાય.”

ડ્રસ્ટી: “ દેવશલાઈ, તમારી જોડુકમી પણ બહુ ભારે ચાલવા માંડી છે ! કોઇને કશી ખબર પણ ક્યાં વિના આમ ઓરે આપી દેવા સુધી જવાનું તમને કોણે દલું ? ”

વેકેશન છે

મોટીદારને પૂછ્યું: “ દરવાજે દિવસ રાત ચોનીએ રૂબાકે સુવાસણિયું જ કેમ રહે છે ? આખા મકાનનાં કોઈ પડ જોઈઆરણાં ધરીક પણ કેમ નથી ઉધાડાં રહેતાં ? આ મોટા ઝાલરાની ઓશરીમાં આટલી બધી ગંદકી કેમ છે ? વાચનાલયના ઓરડામાં ટેબલ ઉપર આટલા બધા ગાળા ચીથરાં શાનાં ? આવડા મોટા કંપાઉન્ડમાં ચારેકોર ઉકરડો કેમ ? ”

જવાબ મળ્યો: “ વેકેશન છે.”

આગળ આંસતાં એક જુવાનને વિદ્યાર્થી હોય તેમ લાગવાથી ઉભો રાખ્યો અને તેની સાથે ચોરી વાત કરી.

“ એ જુવાન, ક્યાં જાઓ છો ? ”

“ આ સામેના જાત્રાલયમાં.”

“ ભાંના તમે વિદ્યાર્થી છો ? ”

“ હા ભાઈ; કેમ છે ? ”

“ ત્યાં અમારા ગામના એક જગમોહન નામના વિદ્યાર્થી રહે છે ને ? ”

“ હા, છે. ”

“ અભારે ક્યાં હશે ? ”

“ મારી સાથે સીનેમા જોવા આવ્યા હતા; પણ રૂસ્તામાં ક્યાંક શેકાર્ડ ગયા. ”

“ ક્યારે આવશે ? ”

“ કહેવાય નહિ; રાત્રે ન પણ આવે. ”

“ કેમ, જમવા પણ નહિ આવે ? ”

“ ના, અમે બન્નેએ રસ્તામાં નાસ્તો ફરી લીધો છે. ”

“ આસો તમારી સાથે છાત્રાલયમાં આવું. દીવા બત્તી થાય ત્યાં સુધી રાહ તો જોડો. ”

“ પણ હું છાત્રાલયમાં જતો જ નથી ! ”

“ ત્યારે તમે વળી ક્યાં જાઓ છો ? ”

“ એક મિત્રને ત્યાં. ”

“ તમે ક્યારે પાછા આવશો ? ”

“ રાત્રે દસ અગિયારે. ”

“ પણ તમારા છાત્રાલયમાં શુદ્ધપતિ સાહેબ નહિ આવે ? ”

“ એ તો ચાર પાંચ દિવસે એક આંટો આવી જાય છે. ”

“ અહીં રહેના નથી ? ”

“ ના, ગામમાં રહેવા ગયા છે. ”

“ પણ તમારે કામકાજના નિયમિત કામ જેવું કંઈ નથી ? ”

“ ના, અત્યારે નહિ. ”

“ કેમ ? ”

“ હમણાં અમારે વેકેશન છે ! ”

ત્યાંથી પાછો ફરી ચોટીદાર પાસેથી શુદ્ધપતિના ઘરનું ઠેકાણું મેળવી શોધતો શોધતો તેમને ઘરે ગયો. ઘરના આંગણમાં જ તેમનો બેટો થઈ ગયો.

“ આપનું નામ મયારાંકર ભાઈ ? ”

“હા.”

“આપ જ છાત્રાલયના ગૃહપતિ કે ?”

“હા. કેમ ?”

“હું આપના છાત્રાલયમાં ગયો હતો. ત્યાંથી જ સારી આપને ત્યાં આવું છું.”

“એમ કે ? આજે સાંજે મારું પ્રોગ્રામ છાત્રાલયમાં આવવાનું હતું. પરંતુ ઘેરથી બહાર નીકળતાં જ એક મિત્ર મળ્યા અને ફરવા ખેંચી ગયા. બેસોને, ઉભા ક્યાં સુધી રહેશો ?”

ધરના ઝોટલા ઉપર અને બને બેઠા.

“અમારો જંગમોદન ચાલી છે ને ?”

“હા, છે. આપને છાત્રાલયમાં મળ્યો જ હશે.”

“ના, છાત્રાલયમાં તો કોઈ જ ન હતું. માત્ર એક ચોક્કીદાર હતો.”

“એમ કેમ ? અત્યારે તો ખરાબર બોજનનો જ સમય થયો છે.”

“હશે. પણ એક ખીન્ને વિદ્યાર્થી મને રસ્તામાં મળ્યો. તે કહેતો હતો કે જંગમોદને તેની સાથે ગામમાં નાસ્તો કર્યો છે અને પછી કોઈ સંગાને ત્યાં ગયા ઝોટલે કદાચ રાત્રે પાછો પણ નહિ આવે.”

“અરે એમ બને જ નહિ. રાત્રે કોઈથી બહાર સુવાય જ નહિ અમારો નિયમ કડક છે.”

“તો મારે તેનું બહુ જ અગત્યનું કામ છે; માટે આપ મારી સાથે આવો તો ત્યાં જઈ આવીએ.”

“હું ત્યાં ઘણી જ ખુશીથી આવત પરંતુ મારે ઘેર જરા અડચણ છે તેથી ઘર બહાર ઘડીક પણ નીકળી શકાય તેમ નથી. જે કંઈ કામ હોય તે મને જ કહેતા જાઓ ઝોટલે કાલે સવારે હું ત્યાં જોઈશ ત્યારે કહી દઈશ.”

“ના, એ તો અગત્ય કામ છે માટે મારે રૂબરૂ જ મળવું જોઈશે. આપ ન આવી શકો તો કંઈ નહિ; હું પોતે જ પાછો ત્યાં જઈ છું ને મળી લઈશ.”

“પણ કદાચ તમને જંગમોદન ન પણ મળે.”

“કાં ?”

“આમ તો અમારા નિયમો કડક છે પણ અત્યારે તેના પાઠનમાં થોડી ધણી સિધ્ધિતા આવે છે.”

“ બધું આમ કેમ ચાલે છે તે કહેશો સાહેબ ? ”

“ હા, બુદ્ધિને હમણાં અમારે વેકેશન છે. ”

અધારી રાત્રે દેખાં ખાતો ખાતો ઉતર્યો દતો તે વીથીમાં હું પહોં-
ચ્યો ત્યારે વીથીવાળાનું રસોડું પણ સાફ થઇ ગયું હતું ! હરભાઈ.

ટેવ કેમ પાડવી ?

વિદ્યાર્થી જીવનની અંદર સંસ્કર્તનનાં મૂળ નાખી દેવા માટે તેવા વર્તનની ટેવ પાડવાની આવશ્યકતા છે. આ ટેવ પાડવી કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. આજનો યુગ તો સ્વાનંધનો યુગ છે. એ યુગની અંદર ટાઇ પણ વિદ્યાર્થી પાસે પરાણે ટેવ પડાવવી તે બની શકે જ નહિ. અને અમુક પ્રકારની ટેવની જરૂર તો છે જ. ત્યારે ટેવ કેમ પાડવી ?

ટેવ એટલે એકની એક ક્રિયાને એટલી બધી વખત કરી લેવી કે પછી તે ક્રિયા એના નિયત સમયે એના એ સ્વરૂપમાં કરા પણ ખાસ પ્રયત્ન વિના થયા જ કરે. આવી ટેવ એ દરેક માણસમાંથી તેના પોતાના જ પ્રયત્નો વડે જન્મતી જોઈએ. ટેવ શબ્દમાં જ એવો અર્થ ગણિત રહેલો છે કે તે માણસના પોતાનામાંથી ઉદ્ભવતી ક્રિયા છે, અને નહિ કે પારકાએ ઉપરથી લાદેલી.

આજે ટેવ માટે જે જે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તે બંધા સ્વએ કરેલા નથી હોતા પણ પરે કરેલા હોય છે. આપણે મોટરાંઓ આપણાથી નાનાઓ ઉપર અમુક અમુક પ્રકારની ટેવ પડાવવાના પ્રયત્નોમાં પચ્યાં હોઈએ છીએ. આવી રીતે ટેવ પડાવી શકાતી જ નથી. જે જે ટેવો વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ઉભી થએલી આપણે જોઈએ છીએ તે બંધા માત્ર ઉપર જ ચોટલી વસ્તુ હોય છે; બીજાનું દબાણ નીકળી જતાં તેને ખરી પડતી જરા પણ વાર લાગતી નથી.

હરભાઈ.

‘ છાત્રાસય ’ ૬૨ અંગ્રેજી માસની ૨૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના એ શિક્ષિગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘ છાત્રાસય ’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘ શ્રીસરસ્વતી ’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ જોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી મુસિંદ્રપ્રસાદ કાલિદાસ ખટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

પ્રમનાં વ્ય. પાતેનથીના સ્મરણાર્થે.

શ્રી. પાર્શ્વ સુજગતી સમાજે

Reg. No. B 2297

શ્રીયુગ સંસ્થાના અધ્યક્ષશ્રી

તરફથી સચિનય સમ્રેમ્ભે છે.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

૧૬ ૪ ૩૫

૧૬૩૦

અંક ૧-૭ મે

ગુન-ગુણ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

મારવું સહેલ છે પણ માર ખાનો અધરો છે.

અપમાન કરવું સહેલ છે, પણ અપમાન

સહન કરવું અધરું છે.

ખીજવું સહેલ છે, પણ ખીજ સાંખી લેવી

અધરી છે.

સ્તુતિ સાંભળવી સહેલ છે, પણ નિંદા

સાંભળવી અધરી છે.

ખંડન કરવું સહેલ છે, પણ રચના કરવી

અધરી છે.

હિંસક બનવું સહેલ છે, પણ અહિંસક

રહેવું અધરું છે.

વર્ષની શરૂઆતમાં

આપણે છાત્રાલયવાળાઓને મોટે ભાગે શાળા કોલેજોની પાછળ સમયપત્રક પૂરતું ધસડાવાનું હોય છે, તેથી આપણાં છાત્રાલયોનું નવું વર્ષ પણ આ જૂનથી જ શરૂ થયું હશે. આગામી વર્ષમાં આપણે ઘણું ઘણું કરી નાખવાના છીએ તેવી અનેક કલ્પનાઓ આપણે ગૃહપતિઓ ખાંધીએ છીએ. એ કલ્પનાના દોર ઉપર આપણે ફેટલીક યોજનાઓ પણ રચીએ છીએ; આવી યોજનાઓ ઉપર આપણને પ્રીતિ હોય છે તેથી તેના અમલ તાત્કાલિક થાય તેમ પણ ઇચ્છીએ છીએ. આપણી આવી ઇચ્છાને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે તે તે યોજનાઓ રજુ થાય છે અને તેના અમલનો આગ્રહ શરૂ થાય છે.

પરંતુ આપણા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર છાત્રાલય કરતાં શાળા કોલેજો વધારે મોટો અધિકાર ભોગવતી હોય છે. છવનના ઘડતર માટેની ગમે તેવી યોજનાઓ કરતાં શાળા કોલેજોના અધ્યાપકો તેમને વધારે જાણે છે. તેઓ જાણે છે અને પરિણામે તેમની મારફત જે વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની આપણે ઉમેદ રાખી હોય છે તેમાં આપણે સફળ થઈ શકતા નથી. આવું બને છે ત્યારે આપણી ધીરજ પણ ખૂટવા લાગે છે. એક તો આપણી યોજનાઓ અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓના જોડા સહકાર લઈ એટલે પછી આપણે મનને એક પ્રકારનો આઘાત પહોંચે છે. આઘાતને પરિણામે આપણે મનનું ત્રાજવું જરા શિથિલ કરી મૂકીએ છીએ. અતે આપણે આગ્રહ બંધાતો જાય છે, વિદ્યાર્થીઓમાં હંડાળો અને બેદરકારી ફેલાતાં જાય છે અને છેવટે થાકીને આપણે પડતું મૂકીએ છીએ.

આવી પરિસ્થિતિમાંથી આપણે ગૃહપતિઓએ છૂટી જવું જોઈએ. આદર્શોને સિદ્ધ કરવા માટે પણ પૂરા સમયની અને અખૂટ ધીરજની જરૂર પડે છે. આપણે અધીરા ન થઈએ તો રસ્તો જાતે જ આપણી સામે આવીને ઉભો રહે છે.

એટલે આપણા છાત્રાલયના વર્ષની શરૂઆતમાં આપણે બાંધેલા આદર્શ વિચારોને એક સામટા એવકાશ આપવાનો પ્રયત્ન આપણે નહિ કરવો. આપણા વિચારોના અમલનો આધાર જેટલો આપણા આગ્રહ ઉપર છે તેટલો જ વિદ્યાર્થીઓ તે વિચારો ફેટલાં ઝીલે છે અને આપણને ફેટલો સહકાર આપે છે તેના ઉપર પણ છે. તેથી આપણા તમામ વિચારો અને યોજનાઓ

આપણે થોડા કાળે જ તેમની પાસે રજુ કરીએ અને પછી તેમને સ્વતઃ જ માર્ગ કાઢવા દઈએ તો વધારે સારું પરિણામ લાવી શકવાના છીએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ આપણા વિચારો અને આદર્શો સમજે એટલા માટે તેમણે આપણને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખવા જોઈશે, અને આપણે પણ આપણા આદર્શો તેમની પાસે રજુ કરતા પહેલાં તેમને સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખવા જોઈશે. આવી અરસપરસની ઓળખાણ પિછાનને થોડો કાળ જોઈએ છીએ. વળી છાત્રાલયમાં તો જુદી જુદી પ્રતિભા અને જુદા જુદા મનોભાવના વિદ્યાર્થીઓ આવતા હોય છે. એ બધાને એક સામટા એક જ પ્રવાહમાં જોડવા એ બહુ કડું કામ છે. જુદાં જુદાં મન જુદા જુદા આદર્શો જુદી જુદી રીતે શીખે છે અને વ્યવહાર કરવા મથે છે. આપણી પાસે આવી વસેલા આવા અનેક વિદ્યાર્થીઓના સમૂહને એકીસાથે ચલાવવા માટે થોડી એક માનસિક તાલીમની પણ તેટલા જ સારું આવશ્યકતા ઉભી થાય છે. આવી તાલીમ માટે પણ કાળ અને ધીરજની અપેક્ષા રહે છે. આટલું પ્રારંભિક કામ કર્યા પછી જ આપણે આગળ વધી શકીએ.

પરંતુ જે ચાર બાબતો તો જરૂર એવી છે કે જેની રજુઆત અને અમલ વિદ્યાર્થીઓ આપણા છાત્રાલયમાં પગ મૂકે તે જ દિવસથી આપણે કરી દેવાની શકીએ. આવી બાબતોમાં સ્વચ્છતા, સુધડતા, નિયમિતતા અને વ્યવસ્થાને આપણે મંજૂાવી શકીએ. આ બાબતો કોઈ મોટા અંદાજ કે અવ્યવહાર્ય આદર્શો નથી. વળી દરેક દરેક વિદ્યાર્થી તેનો અમલ તાત્કાલિક શરૂ કરી શકે છે. આ બાબતોનો અમલ થોતે જ એક પ્રકારની તાલીમ બની રહે છે.

છાત્રાલયના વર્ગની શરૂઆતમાં આ ચારે બાબતો આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે ખુબ આગ્રહપૂર્વક રજુ કરીએ; તેના અમલ માટે સીવટ રાખીએ અને રખાવીએ. નાનાથી માંડીને મોટી ઉંમર સુધીના તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે આ વસ્તુઓ જરા આગ્રહ રાખવાથી વ્યવહાર્ય બનાવી શકાય છે. સ્વચ્છતા, સુધડતા, નિયમિતતા અને વ્યવસ્થા એ ચારે સ્થૂળ સ્વરૂપમાં પણ આપણે જે આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવેશાવી શકીએ તો જરૂર માનવું કે આપણે તેમને ખીજા આદર્શો માટે તૈયાર કર્યા છે; અને તેમને એક એવા પ્રકારની તાલીમ આપી છે કે જે તાલીમ મનુષ્યના જીવનકાલમાં અત્યંત મહત્વનું સ્થાન જોગવે છે.

આપણે ત્યાં જે વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તેમનામાં મોટે ભાગે આ ચારે બાબતોનો અભાવ હોય છે. આપણાં ઘરો અને આપણી સમાજ આ બાબતોમાં એટલી બધી બેદરકાર છે કે બાળક વિદ્યાર્થીમાં તેનું જરૂર જેટલું જ્ઞાન પણ ઉચ્ચ નથી હોતું; ઉલટું તેઓ ઘણી વખત તો એ વસ્તુઓના અભાવને જ જીવનનો અચૂક નિયમ સમજતા હોય છે ! આ બધાની સીધી અસર આખાં જાત્રાલયના જીવન ઉપર થાય છે. અસ્વચ્છ વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિઓ સારાં જાત્રાલયને મંદકીનું સ્થાન બનાવી મૂકે છે; સુધડતામાં નહિ સમજનાર વિદ્યાર્થીઓ આખા જાત્રાલયને બેડોળતાનો નમૂનો કરી મૂકે છે; વ્યવસ્થાને અને જેમને હજાર ગાઉનું છેડું છે તેવા વિદ્યાર્થીઓ જાત્રાલયની દિનચર્યામાં અવ્યવસ્થાને ઓતપ્રોત કરી મૂકે છે; અને અનિયમિતતા તે જ જાણે કે રહેણીનું એક અંગણનું સુત્ર ગણતા હોય છે તેવા અજ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ જાત્રાલયના સમૃદ્ધતંત્રને શિથિલ અને અટપટું કરી મૂકે છે. આ અનુભવ આપણા સૌ કોઈનો છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં આપણુ ગૃહપતિઓનો એ ધર્મ થઈ પડે છે કે વડી વડી વાતો કરવાને બદલે અથવા તો મોટા મોટા હવાઇ દિલ્લાઓ બાંધવાને બદલે આવી જીવનની સામાન્ય ગણાતી છતાં મહામહી બાળ-તોથી આપણે આપણા જાત્રાલયના નવા વર્ષને શરૂ કરીએ. જાત્રાલયમાં વસતા વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીએ તથા વિદ્યાર્થીઓના સમૂહે બીજું કંઈ નહિ તો આ ચારે બાબતોનો અમલ તો પહેલેથી જ શરૂ કરી દેવો જોઈએ. આપણે ગૃહપતિ ભાઈઓએ બીજી બાબતોને ઘડીભર દારે મૂકવી અને આ ચારે બાબતોના કડક અમલ માટે બની શકે તેટલો બધો આગ્રહ ધરાવવો. વિદ્યાર્થી જાત્રાલયની કોઈ સોંપેલી પ્રવૃત્તિ ન કરે તો ભલે, પણ તેણે સ્વચ્છ અને સુધડ તો રહેવું જ જોઈએ. વિદ્યાર્થી જાત્રાલયના સ્વરાજ્યતંત્રમાં મોટા કિંમતી ફાળો ન આપી શકે તો ચક્ષાવીએ, પણ આખા તંત્રને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે પોતા પૂરતી વ્યવસ્થા તો તેણે સાચવવી જ જોઈએ. વિદ્યાર્થી ભોજન ન લે અથવા તો પોતાનું એકાદ અંગત કામ અધૂરું મૂકે તે હા, પણ તેનાથી એક ક્ષણની પણ અનિયમિતતા ન એવી શકાય. આ બધી બાબતોના અમલ માટે કોઈ ગંભીર ગંભીર નિયમો રચવાની જરૂર નથી. એ તો જાત્રાલયના જીવનમાં જ વણાઈ જવી જોઈએ. આપણે ગૃહપતિઓ એની ખૂબ ચીવટ રાખીએ, જૂના રહેલા વિદ્યાર્થીઓને એનું અદ્યત્ત સમજાવી તેમનો સંપૂર્ણ

સહકાર મેળવીએ, અને નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી આ બાબતો સિવાય બીજા કશાની પણ તુરતને માટે અપેક્ષા ન રાખીએ અને સાથે સાથે જ આપણા અંગત જીવનમાં પણ તેને વણી દઇએ તો બહારથી નિયમો કરવા કે નિયમોના ભંગ માટે શિક્ષા દરાવવી કે ઘડીએ ઘડીએ એ બાબતોનો ભંગ નોંધ દુઃખી દુઃખી થયા કરવું એ બધી ઉપાધિમાંથી આપણે બચી જઈ શકીએ.

દરેક નવા વર્ષની શરૂઆતમાં આટલું આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય હો.

હરભાઈ.

જીવનના તરંગો

૪-૫-૧૯...

આપણું સત્ર આ વખતે તો છાત્રાસયમાં ખૂબ ખરાબ ગયું. બાકી રહીયું તે આજની વખતે છેવટે પણ પેલા ઠાકીરીયા સાથેનો પ્રસંગ બની ગયો અને કડવા બની રહેલા છાત્રાસય જીવનને વધારે દુઃખું બનાવતો ગયો. આવતા સત્રની શરૂઆતમાં છાત્રાસયમાં જતાવેત જ એ બાબતની સ્પષ્ટતા તો ગૃહપતિ સાથે કરી લેવી પડશે કે કરીથી એવા પ્રસંગો ઉભા થવા ન પામે અને ગેરસમજીતોની પરંપરા ન વધે.

ટ્રેનમાં મીસ સાંતાની કંપની બહુ સુખપ્રદ નીવડી. આખી ટર્મની ગમગીનીનું સાકું એ વીરા કલાકમાં વળી ગયું. મીસ સાંતા કેટલી ચક્રાર ચુવતી છે? અમારી કોલેજના પેલા ગણિતના પ્રોફેસરના નામાંકિત બનાવ ઉપર તે કેવાં reflections નાખતી હતી? કોલેજનાં એ વર્ષો ન કરી શક્યાં તે ટ્રેનના વીરા કલાકે કહ્યું. હવેથી મીસ સાંતા મારાં પરમ સ્નેહી બન્યાં છે.

મુંબઈની ફોર્મેજોનું વાતાવરણ પણ આટલું બધું સંકુચિત હશે તેમ નહિ ધારેલું. વર્ગમાં એક બીજા સ્નેહી મિત્રો વાતો પણ ન કરી શકે? મારો અને મીસ સાંતાનો આ મુંબઈ બંધાયો તો હવે અમારે કોલેજમાં એક બીજાને મળવું પણ નહિ? આ જૂના જમાનાના માણસો નવા જમાનાને ઓળખતાં ક્યે દિવસે શીખશે?

આવતી કાલે મીસ સાંતાનો પત્ર આવ્યો જ નોંધ્યો. એ પણ કેવાં? એમના પત્રની હું કેટલી આતુરતાથી રાહ જોતો હોઈશ, તેની પણ તેમને ખબર નહિ હોય? આવતી કાલે જો પત્ર નહિ આવે તો તો પછી મારે તેમને તાર જ કરવો પડશે.

૫-૫-૧૯...

અરેરે ! હિંદુસમાજ કેટલો વહેમી છે ? અને તેમાંથી સ્ત્રીઓની સ્થિતિથી તો તોઆ ! સ્ત્રીઓને આપણે સમાન હક્ક આપવાની વાતો તો કરીએ છીએ પણ તેઓ તેવા હક્કને લાપક જ ક્યાં છે ? મારા સીરનામાનો પત્ર મારી પત્નીને ફોડવાની શી જરૂર હતી ? એણે મારી પાસે માગણી કરી હોત તો હું જરૂર તેને વાંચવા આપત. પણ આમ હું ગેરહાજર હોઉં ત્યારે દયામ આપે અને તેમાંથી મારા સીરનામાનો પત્ર ફોડાય એ તો ફેવળ જંગલી !

અને પત્ર વાંચ્યા પછી એ આટલી જખી યુગરાષ્ટ્ર છે શું કામ ? મીસ શાંતાના પત્રમાં એવું છે પણ શું કે તેને આટલું બધું મોડું ચડાવવાનું મળે છે ? હા, કદાચ પેલું સંબોધન હશે. પણ તેમાં શું ? My dear love—મારા વ્હાલા એ સંબોધન જૂના મનને જરા વિચિત્ર લાગતું હશે; પરંતુ નવા જમાનામાં તો હૃદયના પ્રેમનું એ ઘોતક છે. આ તો પોતે તેટલા પ્રેમથી બોલાવી શકે નહિ અને મિત્રાના પ્રેમની ઇર્ષ્યા કરે ! સ્ત્રીઓના અને ખાસ કરીને જુવાન સ્ત્રીઓના સંસારમાં ધૂળ મેળવનાર આ ઇર્ષ્યા જ છે. હિંદુ સંસારમાં આજે લાગ્યે જ એવી સ્ત્રી જોશો કે જેને પોતાના ઘણીની ઇર્ષ્યા નહિ આવતી હોય અને તેના તરફ આશંક નજરથી નહિ જોતી હોય. આ પરિસ્થિતિ લારે હાનિકર્તા છે. તેમાંથી હવે આપણે જુવાનોએ તો નીકળી જ જવું જોઈએ. મારી પત્નીને થોડાંજેઠ આધાતો શરૂઆતમાં લાગશે તો લાંબે લાગે; પરંતુ મારે તેને ખતાવી આપવું જ જોઈએ કે જુવાનોને આવી મૈત્રીમાં ઓર આનંદ આવે છે. પોતાના જીવનમાં જે કંઈ ખૂટતું અમને જણાય છે તેનું ઘડતર અમે આ રીતે વાળી લેવા માગીએ છીએ.

આજે રાત્રે આ વિષય ઉપર એની સાથે ખુબ ચર્ચા કરી લઈ અને પછી મીસ શાંતા આવે ત્યારે સાથે બેસીને ચર્ચા કરશું. મારી પત્નીને ઉદાર ચિત્ત બનાવવી એ પહેલું કામ હું મીસ શાંતાને માથે નાખીશ.

૬-૫-૧૯...

આ ઘરમાં તે શું થવા બેઠું છે ? એવકુદ આગડીએ બાને વાંત કરી અને ઘરમાં મોટા હોળો-પેડો. અત્યંત આગડીઓ પોતાનું આમ જ બગાડે છે, મારા જેવા જુવાનીઓને છૂટા છેડાનો માર્ગ લેવો પડે તો હવે મને કાંઈ દોષિત નહિ ગણી શકે.

બાએ તો ભારે કરી ! મીસ શાંતાને અહીં આવવાની જ બધી !
ધરે ઉતારો આપું તો મા અપવાસ આદરે અને સ્ત્રી ધાંધલ મચાવે ! હે
પ્રભુ, આ હિંદુસંસારમાંથી તો હવે વહેલો છોડાવ. મારા મનમાં તો કંઈ
કંઈ મનોરથો ભર્યાં દતા. મીસ શાંતાને ચાર પાંચ દિવસ શાંતિથી રાખીશ;
મામની જેવા જેવી સુંદર સુંદર જગ્યાએ તેડી જઈશ; સાંજની મહેલગાદો
ગોઠવીશ; પનભોજનના દલાવા લખશ; મિત્રોને લાં પીટનીક યોજીશ વગેરે
વગેરે. આજે અમારાં સ્વપ્નાંઓ બધાંય તુડી પડતાં લાગે છે. મીસ શાંતા
મારો આ ધરસંસાર જુએ તો પણ મારી સાથેની મૈત્રી બધ કરે. મને તે
કેમ પોસાય ? ત્યારે હવે શું કરવું ?

ધરમાં તેડાવીને ફેંજતો કરવો એ તો કીક નહિ. કાંઈ મિત્રને લાં
ઉતારો અપાવું ? ના, એમ કરવાની પણ મન ના દહે છે. ત્યારે ?

હા, કીક પાદ આપ્યું. સ્ટેશન ઉપર જ જમીયતરામ મહારાજની વીંશી
છે. તેના ઉપરના માળ ઉપર ખાસ અવરથા કરાવું. જમીયતરામનો છોકરો
મારો ભાઈબધ છે તેનો લાભ લેવા દે. હું પણ બે ચાર દિવસ મીસ શાંતા
સાથે લાં જ રહીશ. મીસ શાંતાને કહીશ કે ધરમાં મહેમાનોની ભરતી
ખૂબ છે તેથી આપણને કાંઈ તેવું નથી મારે આ ખાસ સગવડ કરવી પડી
છે. ત્યાં રહ્યા રહ્યા જે કંઈ ગોઠવણો કરવી હશે તે ખુશીથી થઈ શકશે,
અને ધરના કંઈમથી જમી જવાશે. મારી સ્ત્રીની પૂછપરછ તો એ જરૂર
કરશે પણ તેમને કહીશ કે સ્ત્રીને અચાનક તેનો ભાઈ ખૂબ ખિમાર થઈ
જવાનો તાર આવવાથી પિયર જવું પડ્યું છે. બસ મામલો પાર ઉતરી જશે !

ચાલો ત્યારે મિત્રોને ખગર કરું અને આ બધી ગોઠવણમાં તેમની
કાંઈક મદદ લઉં.

તા. ૯-૫-૧૯...

ભારે જખરો ગોટાળો થઈ જાત. પાર્કના પીંગલ દરવાજાથી નીકળી
ગયાં તે કીક થયું. જનતાં સુધી તો મીસ શાંતા કશું જ સમજ્યાં નથી.
પણ એ સમજી ગયાં હશે તો તો મૈત્રી તુડી જ સમજતી.

પણ એને આ શું મજબૂ ? હિંદુસંસારનાં ગૈરાં ખરેખર તો આ !
એને કહ્યું કેણે હશે કે અમે સાંજના પાર્કમાં ફરવા જવાનાં છીએ ? અને
આપણાં ગૈરાંઓ આમ દેખીતી રીતે તો શરમાળ અને બહુ ગોઠામોઠાં
કહેવાય છે. તો પછી પાર્ક જેવા જાહેર-સ્થળમાં એણે આવડી મોટી રાડો

પાડી તેવું હું ? અને ખૂમો પણ કેવી ? “ એ રાંડ મારી શોક્ય ! કાંઈના ઘણીને ઉપાડી જતાં...” અરે મને તો ડાવરીમાં એ બધી ગાળો ઉતારતુયિ શરમ આવે છે. અને એ એટલેથી પણ ન અટકી તે જઈને બા બાપુ પાસે ગમે તેમ ભરાયું લાગે છે. નહિતર બા આટલા બધાં રૂએ જ નહિ. આંખમાંથી ધાર જેવતાં નથી. અને આપુ તો પોતાનું મોઢું હવે સમાજમાં દેખાડતાં જ શરમાયો તેવું કહ્યા કરે છે. પણ મેં એવું તે શું કયું છે ? મારી કાલેજના કોઈ મિત્ર સાથે બે ઘડી ફરું હરું, હસું બોલું તે કંઈ પાપ ગણાતું હશે ? આટલી નજીની આખતમાં આ બધાં આટલાં બધાં હેરાન હેરાન કેમ થઈ ગયાં હશે ?

પણ હવે તે બધાંને વાળવાં શી રીતે ? જૈરી તો હું તેની પાસે જઈ છું કે ઘૂમટો તાણીને રેવા જ બેસે છે; બા તો સાવ મુંગી જ થઈ ગઈ હોય તેમ મદની માફક બાધા પીધા વિના બેસી જ રહી છે; અને બાપા જોજામાં જોજો વખત ધરમાં હવે ગાળે છે. મીસ શાંતા આખા પંથો એક પણ શબ્દ બાપા મારી સાથે બોલ્યા નથી. આ બધાંને ઉપાય શો ?

કાલેજ ઉઘડવાને તો હજી ખાસો દોઢ માસ બાકી છે. પણ હવે અહીં પેટ બાળવા કરતાં હું તો મુંગી જ જઈ અને ‘છાત્રાસય’માં જ બાકીનું વેકેશન પૂરું કરું.

પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન:—સ્વચ્છતા, ચારિત્ર્ય, ક્ષરત, વસ્તુસંભાળ, સેવાભાવ વગેરેના માર્ક આપવાથી કંઈ ફાળો ખરો ? એવા માર્ક કેવી રીતે આપવા ?

ઉત્તર:—ઘણાં વર્ષો પહેલાં મેં એક એવું ‘છાત્રાસય’ નોંધું હતું કે ન્યાં ચારિત્ર્યના-માર્ક આપવામાં આવતા. એ ‘છાત્રાસય’માં હું મારા મિત્રો સાથે ગએલો લારે તેવા એક બે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન વિદ્યાર્થીઓ તરીકે અમારી પાસે પેરા કરવામાં આવ્યા હતા !

હુનિયા ઉપર નવીન કેળવણીનો યુગ તો ઘણાંયે વખતથી બેસી ગયો છે. આપણા દેશમાં પણ હવે તો તેના ડંઠ વાગી ગયા છે. તેવે વખતે આ પ્રશ્ન કેવળ બેહુકો ગણવો જોઈએ. છતાં આવા પ્રશ્નો પણ ઉપરિચિત થાય છે તે એટલું તો પુરવાર કરે જ છે કે આપણાં કોઈ કોઈ ‘છાત્રાસયો’માં ચારિત્ર્ય, સેવાભાવ વગેરે ખરેખર માર્ક આપવામાં આવતા હશે.

ધર્મની પણ પરીક્ષા લેવાય છે અને તેમાં પણ માર્ક અપાય છે તો પછી આવી જાળનો સંબંધ બહુ આશ્ચર્ય પામવાતું કારણ નથી.

માર્ક આપવાની પ્રથા બદલાની હાવનામાંથી જન્મી છે. માણસને પોતાના કામનો બદલો મળવો જ જોઈએ અને બદલો ન મળે તો કામ કરાય જ નહિ તેવી જે હકીકત વાત મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી છે તેનો આ એક પડથો છે. દુનિયાના અવહારનાં લગભગ તમામ કામો બદલાથી જ સંધાય છે તે આજની હકીકત છે. એ બદલાના તત્ત્વ ઉપર જ શાળાઓનાં ઇનામો, માર્ક, હરિકાષ્ટ વગેરે રચાએલાં છે. એટલે આજે તો માણસ પોતાના શરીર, બુદ્ધિ તેમ જ હૃદયનો વિકાસ બદલાથી જ સાધતો દેખાય છે. માણસનો આત્મવિકાસ એ સ્વયંસાધ્ય વસ્તુ છે તે તત્ત્વ જાણે સાવ વિસ્મરણ ગયું છે.

પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરતાં દેખાય છે કે બદલાની આશાથી સાધવામાં આવેલું કામ ખરી રીતે સિદ્ધ થયું હોતું જ નથી. એમાં સિદ્ધિની માત્ર ભ્રમણા જ હોય છે. એ ભ્રમને લીધે માણસ આત્મ-વંચના તેમ જ પરવંચના કર્યો જ કરે છે. આ પ્રકારની વંચનાઓ આજે ચારેકાર ચાલતી દેખાય છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ તે પ્રતિબિંબિત થતી હોય તો તેમાં કદી જ નવાઈ નથી.

ચારિત્ર્ય કે સેવાભાવ બદલાની આશાથી સાધી શકાય છે તે કેવળ ભ્રમ છે. વિદ્યાર્થીને માર્ક આપવાથી તે સેવાભાવી થશે કે ચારિત્ર્યવાન થશે તેમ માનવું એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે. માર્ક આપવાથી થોડુંક ચારિત્ર્યનું પાલન કરતો કે કોઈકની થોડીએક સેવા કરતો વિદ્યાર્થી દેખાય તો તેથી જુઝાવામાં ન પડવું જોઈએ. એ ચારિત્ર્ય પણ નથી અને સેવા પણ નથી. એ ચારિત્ર્યાભાસ છે, સેવાભાસ છે; અને એવા આભાસથી વિદ્યાર્થી પોતે છેતરતો છે, આપણે છેતરતોએ છીએ અને વિદ્યાર્થીને છેતરપીંડીના માર્ગે ચક્રાવર્તમાં આપણે મદદ કરીએ છીએ. પરિણામે વિદ્યાર્થીને પહેલું અને જુઝાણું વધે છે, અને આપણે પહેલું આત્મવંચના અને મૂર્ખાઈ વધે છે.

જે જે છાત્રાલયોમાં આવા પ્રકારના માર્કની પ્રથા હોય તે બધાં-ઓએ એ પ્રથાને તુરત જ બંધ કરવી જોઈએ. કેળવણીનું કોષ પણ કામ માર્કની પદ્ધતિથી સંધાતું નથી તો પછી આત્મવિકાસના કામની તો વાત જ શી? આપણે માર્ક આપવાથી અથવા તો એવા જ કોઈ બીજા પ્રયત્નોથી

જેટલા દૂર રહીશું તેટલા વધારે આપણા વિદ્યાર્થીઓ સેવાલાવી અને ચારિત્ર્યવાન બની શકશે.

હરભાઈ.

ચાર રેખાચિત્રો

૧ હરજીવન

હરજીવન જાતે બ્રાહ્મણ છે. તેની હંમર ચૌદ વર્ષની છે. તેના પિતા હિંદુસ્તાનની બહાર વેપાર અર્થે રહે છે. ગુજરાતીઓને બણવાતું ત્યાં મારું કેકાણું નહિ હોવાથી તેને બોર્ડિંગમાં દાખલ કરી ગયા છે.

હરજીવન દેખાવે બરાવદાર અને કુટડો છે. રવભાવે ખૂબ વાતુડીયો છે તેથી ઘણા મિત્રોને આકર્ષે છે. તેને અલકમલકની વાતો કરતાં બહુ આવડે છે. તેની વાતોમાં નફર સત્ય જ હોય તેવું કંઈ નહિ. એકદલ હકીકત કહીને તેની આસપાસ તે પોતાના રંગ પૂરે છે અને પછી સાંભળનારાઓમાં પણ હીક રંગ જમાવે છે.

તેવું મોડું સિંહના જેવું દેખાય છે પણ અંતર શિયાળ જેવું છે. તેના બહારના દેખાવથી તથા ઉપર ઉપરની ચેષ્ટાથી હરકોઈ ઉતરાઈ જાય. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અંદર અંદર વાતો કરતા સંભળાય છે કે “ભાઈ હરજીવનનું કોઈ નામ ન લેશો. હરજીવન વિદ્યાર્થી તો પછી આપણું આવી ગયું સમજજો.” તેના પોચા અને ખીકણુ હૃદયને ઝોળખનાર કોઈ નીકળે છે ખરા. રામજી માથે એક વખત એક પ્રશ્ન ઉપર તેને હીક હીક વાટાઘાટ થએલી. રામજીએ સફાયાતમાં નમતું આપેલું પણ જેમ જેમ રામજી નમતો ગયો તેમ તેમ હરજીવન માથે ચડતો ગયો. ખેંચ પકડ મુઝે જોર આતા હે એ ન્યાયે એ તો રામજીને મારવાની ધમકી આપવા સુધી પણ પહોંચી ગયો. પણ રામજી બડો ઉસ્તાદ. એ કોઈથી લીધો જાય તેવો છે જ નહિ. સમજાવવાથી તેમ જ નમ્યું આપવાથી પણ હરજીવન ન માન્યો, એટલે એણે હેવટનું એક વાક્ય સંભળાવી દીધું: “જેટમજી, ભાઈશા’બ ભાઈશા’બ કંડીએ છીએ તો પણ માનતો નથી તે હવે કોઈ વખત એકાંતમાં એકલો મળી જોજો. ચામડાની ઝોળ ન ઉતારી ચૂકું તો રામજી નહિ !” તે દિવસથી હરજીવન રામજીને પડછાયે પણ નથી ચાલતો. રામજી એકલો મળે તેવો સંભવ હોય ત્યાં ગોળે જાય જ નહિ; અને જાય તો ચાર પાંચ મિત્રોને સાથે લઈને જ જાય !

૨

પ્રીતમલાલ

પ્રીતમલાલની ઉંમર તેર વર્ષની છે. તેના પિતા એક દેશી રાજ્યના અમલદાર છે. અમલદારોના ઘરમાં છોકરાંઓને રહેવા દેવાં એટલે તેમને 'લા ખાપુ' કરીને બગાડવાં એમ તેમના પિતાના મનમાં વસી ગયું તેથી તેઓ પોતે આવીને પોતાના ચિરંજીવીને છાત્રાલયમાં દાખલ કરાવી ગયા. દાખલ કરતી વખતે જ તેમણે કહેલું કે પ્રીતમલાલ સત્તાને ખૂબ શોખીન છે. થોડી મળશે તો ઘણી પોતાની મેળે જ પચાવી પડશે! અમલદારોના દીકરાઓનો આવો જ ઉછેર હોય છે તેવા કથનને પણ તેમણે પુછી, આપેલી.

પ્રીતમલાલ દાખલ થયા પછી આઠ દિવસે જ વિદ્યાર્થીમંડળની સભા ભરાઈ અને નવી ન્યુટ્રીશીયા થઈ. પ્રીતમલાલ સ્વચ્છતાના નેતા થયા. છાત્રાલયના નિયમ પ્રમાણે છાત્રાલયના સ્વચ્છતાના નેતા મંજૂરની તમામ સત્તા તેમને સોંપાઈ. સ્વચ્છતા માટે જે કંઈ પગલાં લેવાં હોય તે નેતા પોતે લરી શકે. તેમાં ગૃહપતિની સહાય અને સલાહ તેમને જરૂર મળે પણ

છાત્રાલય સંહિતા

કિંમત ૦-૮-૦

પોસ્ટ ખર્ચ ૦-૬-૦

છાત્રાલયોના પ્રશ્ન ઉપર અગવાળું પાડે તેવું જુદા જુદા સિદ્ધહરત લેખકોને હાથે લખાએલું પુસ્તક : ગ્રીન્ન છાત્રાલય સંમેલન અમદાવાદ વખતે સંમેલને બહાર પાડેલું.

: લખો :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

શ્રીદ.મૂ. પ્રકાશનમંદિર

: ભાવનગર :

ગૃહપતિની દખલગિરી ન હોય.

પ્રીતમલાલે કામ શરૂ કરી દીધું. શરૂઆતમાં તો નાની નાની બાબતોમાં મજાહસૂચના લેવા માટે આવતા; પણ પંદરેક દિવસ પસાર થયા પછી તો સાવ બંધ થઈ ગયા. વિદ્યાર્થી પોતે જ જવાબદાર બની પોતાને સોંપાએલું કામ આટોપે તે જોઈને કોને આનંદ ન થાય? પ્રીતમલાલની સેવાઓથી સ્વચ્છતાની બાબતમાં

નિશ્ચિંત થવાશે તેમ દેખાવા લાગ્યું.

પણ ત્યાં તો ફરીઆદો સરૂ થવા માંડી! એક વિદ્યાર્થી આવીને કહે: "સાહેબ, આ પ્રીતમનો ત્રાસ વધતો જાય છે. કચ્છાટ સાફ કર્યાને પાંચમીક પણ નથી થયો હોતો અને તેને બતાવીએ પણ છીએ છતાં એ તો માનતો જ નથી; અને ફરીથી બધો સામાન ફેંકી કચ્છાટ સાફ કરાવે છે."

ખીન્ને વિદ્યાર્થી દહી જાય: “ સાહેબ, આ પ્રીતમલાલથી તો તોળા ! પોતાના દોંત સામું તો જોતોયે નથી અને અમને વિના દારણ પગલે છે. દારણ ચોણું ઘસીએ કે વધારે તેનું એને શું ? પહેલાં પોતાનું તો તપાસે ? ”

ત્રીન્ને વિદ્યાર્થી પુણ્યપ્રકાશ દાલવે: “ સાહેબ, આ પ્રીતમનું તે કરવું શું ? જોયા દારવ્યા વિના, બસ ગમે તેમ હાંક્યે જ રાખે છે ! હજી તો સવારે ધોએલાં કપડાં મેં પહેર્યાં છે તોય દહે છે કે કપડાં ગંદાં છે માટે દાદી નાખો, અને ફૂવા ઉપર ધોવા જાઓ. હમણાં શાળાએ જવાનો વખત થશે અને ધોવા તે ક્યાંથી જાઉં ? આ આપ જ જુઓને સાહેબ, મારાં કપડાં શાં ગંદાં છે ? ”

વિદ્યાર્થીમંડળના મંત્રી ખાનગીમાં આવીને દહી ગયા: “ સાહેબ, પ્રીતમલાલમાં ઉત્સાહ ઘણો પણ સ્વચ્છતાના નેતા તરીકે એ નહિ ટકી શકે. એને કામ કરવા કરતાં સત્તા વાપરવાનો વધારે શોખ છે. દારણ હો કે ન હો, પણ સત્તા વાપરવા માટે તે શોધી દાટે છે. વિદ્યાર્થીઓમાં તેના ગ્રાંબધમાં ખૂબ અસંતોષ ફેલાયો છે માટે આપ તેને ખાનગીમાં સમગ્રજનો, નહિતર હવે પછીની જોડકા તે ઉડી ગયો સમજાવો. ”

મહિના પછી થએલી વિદ્યાર્થીમંડળની જોડકામાં સર્વાનુમતિથી તેને રદ કરવામાં આવ્યો. તેમાં જ તેનું દિત સમાચરું હતું.

૩

મોહનજી

મોહનજીની ઉંમર માત્ર બાર વરસની છે. તેનું વતન કચ્છમાં છે. તેના પિતા કચ્છમાંથી નમૂણી ગંગાજમાં વેપાર અર્થે જાણે વસ્યા છે. મોહનજી દશ વર્ષની ઉંમર સુધી માતા પિતાની સાથે રહેલો. પછી તેને પોતાના વતન કચ્છમાં મોકલ્યો. ત્યાં એ પોતાના ઓરમાન ભાઈની સાથે રહેતો. બે વર્ષ સુધી કચ્છની એક પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરી હમણાં જ તેણે ચોથું ધોરણ પસાર કર્યું છે. હવે તેને આગળ અભ્યાસ કરાવવા માટે તેમના પિતાની હજારીથી તેમના ઓરમાન મોટાભાઈ તેને અહીં બોર્ડિંગમાં મૂકી ગયા છે.

મોહનજીનો રદભાવ જલદી સમજાય કાપ તેણે નથી. ક્યારેક તે એકલો જ બેસી રહે છે તો ક્યારેક ટોળીઓમાં આખો દિવસ રમ્યા કરતો દેખાય છે. ઉપર ઉપરથી તે ચાંત દેખાય છે પરંતુ અંદરનો ખરો તોફાની છે. તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં તેનું શરીર ખીન્નકુલ ખરાબ કહેવાય. કાંઈ તેને

નવ વર્ષનો ભાગ્યે જ ગણે. તેની સુદ્ધિનો તો જરાય વિદાસ નહિ થયા હોય તેમ લાગે, અને હતાં તેના શરીરમાં 'સ્ફૂર્તિ' જણાય છે; તેનું મન ચંચળ દેખાય છે.

મોહનહતાં શરીર તથા મન ખીલી શકે તેવાં તો છે જ; પરંતુ તેને ખીલવા દેવામાં નહિ આવ્યાં હોય તેમ લાગે છે. એ બેડો હોય ત્યારે માય-હાંગવા જેવો લાગે, પણ રમતો હોય ત્યારે તો તેનાથી -ગોટી ઉમરનાંને પણ પાણી પાય ! શાળાના અભ્યાસમાં એ મંદસુદ્ધિ છે પરંતુ પોતાની અંગત બાબતોમાં એની સુદ્ધિ ખૂબ ચક્રાવ દેખાઈ છે.

થોડા દિવસોના અભ્યાસ પછી પણ આપણે હકી શાકીએ કે 'એ' ગરીબ જોશા'ની નાતનો છે. નોકશાન કરે પણ પડાય નહિ. ખરાબમાં ખરાબ બોલે પણ મુંગો જ જણાય ! એને પાસે બોલાવેને કે સમજાવેને કહો કે ધમકાવેને કહો પણ એની મુખમુદ્રા ઉપર કશો જ ફેરફાર ન થાય. ગરીબડું મ્હોં, જમીન ઉપર ઢળતી આંગા, હાથના આંગળાં વડે ખોતરાતી જમીન, કપાળમાં કડચલી અને ક્યારેક ક્યારેક જાળે કે કુસકાં ભરતો હોય તેમ, નાકમાં શફ્ટકા તાણતો મોહનહ તમે હમેશાં એક જ મૂરજો સુઓ. ખીલતી શરણામણીમાં એનો કાપડો જગ મુશ્કેલ પડે તેવો છે.

૪ ફરીરચંદ

ફરીરચંદ મુંગહતા ધનાઢય ભાડીયા આપારીનો એકનો એક પુત્ર છે. તેની ઉંમર દસ વર્ષની હતી ત્યારે તેના પિતા શુગરી મએલા. આજે તે ચૈદ વર્ષનો છે. તેની વિધવા માતાનું એ 'રતન' છે, આંખની કીકી છે. તેના પિતા જીવતા હતા ત્યારે એકના એક પુત્રના કારણે તેને ખૂબ લાડ લગવેલ, ખૂબ મ્હોંએ ચડાવેલો. પિતાના મૃત્યુ પછી માતાને એ ખૂબ મોઢો થએલો. ધનાઢય શેકના મુનીમેએ પણ તેનું જતન કરવામાં જાડી નહિ રાખેલી. ભાવિ શેકની પુરામદ આજથી જ શરૂ થાય નો કીકો !

ચૈદ વર્ષનો થયો ત્યારે માંડમાંડ નેજે શુગરાતી ચાર એપડી પસાર કરી છે. પૈસાદાર વિધવા માતાનો એ ભાડીલો અને આધારતંબ હોવા છતાં એ માતા પણ તેના તોફાનથી ચાક્યાં, અને તેને બોર્ડિંગમાં મૂકી ગયાં છે.

ફરીરચંદ છે પાણીવાળો છોકરો, પણ તેનું પાણી અવળે માર્ગે વહ્યું છે. ખોટાં લાડ લડાવવા જતાં તથા ફરીરચંદનો પગો બોલ ઝીલવા જતાં

આજે હવે ફરીરચંદ હાથમાંથી ગયો છે. તેનામાં રહેલા ચેતનને ચોગ્ય દિશા નથી મળી તેથી આજે હવે એ ચેતન ગમે તે દિશામાં રેલાઇ જાય છે- અને ખાસ કરીને તો અવળી દિશાએ જ.

તેનામાં રહેલી શક્તિએ એક માર્ગ વધારે પ્રમાણમાં પકડ્યો છે, અને તે તોફાનનો-લડાઇનો. તેનું ધાર્મિક ચયું હોય કે ન ચયું હોય; તેને લડાઇનું કંઈ કારણ મળ્યું હોય કે ન મળ્યું હોય, પરંતુ દિવસમાં દસ પંદર વખત તેને ખીન્ન વિદ્યાર્થીઓ સાથે લડાઇ થઇ જ હોય. ‘વડ કાં વઢનારો દે’ તેના જેવી સ્થિતિ પણ ઘણી વખત તેની હોય છે. તેને લડાઈ કર્યા વિના પચતું જ નથી તેમ ફક્તીએ તો ચાલે. કોઇ વ્યવસ્થિત આજ્ઞતા તંત્ર નીચે મૂકી તો પણ અડપણું કરવાનો માર્ગ એ શોધી કાઢશે અને ગમે તેની સાથે લડાઇ જમાવશે.

ફરીરચંદ સંબંધેનો મોટો પ્રશ્ન તે આ તેના તોફાનનો છે. એ તોફાનને વાળવા માટે ખીન્ન ગમે તેટલા ઉપાયો યોજી પણ તેનું તોફાન શમતું નથી. અવળે માર્ગે વહી ગયેલી શક્તિએને રોકવી તો મુશ્કેલ છે જ, પણ પાછી તેને સવળે માર્ગે વાળવી એ તો વળી વધારે મુશ્કેલ છે.

હરભાઈ.

વિચારવાયુ

રજા ઉપરથી આવ્યાને હજી પૂરા પાંચ દિવસ થયા છે. મને એમ કે આ ટોપકરીના દિવસોમાં છાત્રાલયમાંથી ગેરહાજર રહું તે જ મારા માટે લાભ છે. પછી જો મામલો સમી ગયા પછી પાછા કામે ચડી જઈશું. પરંતુ એમ નથી જ ક્યાં છોડે તેવું હોય છે ? આ છાત્રાલયના ગૃહપતિનો ધધો જે દિવસથી સ્વીકાર્યો છે તે દિવસથી નથી જ હમેશાં બે કમલાં આમળનું આગળ જ આપ્યા હયું છે. અમુક મુશીબતો કે મૂંઝવણોથી બચી જવા માટે દૂર ભાગવા પ્રયત્નો કરે છું ત્યાં તો વળી નથી જ મુશ્કેલીઓ અને મૂંઝવણો સામે આવીને ખડી યાય છે. હરજીવન શેડના બાપનું કારજ છે તે પ્રસંગે મારે તેમને ત્યાં જવું અને બોર્ડિંગનો ચોપરા તેમની આગળ ધરી વધારેમાં વધારે મારાથી જની શરૂ તેટલું દાન આપવું એવો દૃઢ મ સ્નેહટી સાહેબે ઊણો ! નોકરી કરવી છે તો અધિકું કામ કર્યા વિના કંઈ ચાલે ? મને હમને ત્યાં ગયે તો ખરો; પણ ત્યાં તો રસ્તામાં છાત્રાલયના અનેક દિનચિન્તકો મળ્યા. એક કહે: “વાર્ષિક ભોગ્તન માટે વગમજે.”

ખીન્ને કહે: " મદાન માટે ચોંટવે." ચીન્ને કહે: " પાંચ દસ ફી બોર્ડરો માટે નક્કી કરવો." એક જણુ તો કહે: " બોર્ડરો ગતી હોદરાઓને જમાવવા તેડી જવો ત્યારે મારા ... સમાના દીકરાને જરા હીંક હીંક કરીને લઈ જવો. દારણ કે કુલાણા કુલાણાસાઈ તેના વેરે ચાંદેને કન્યા આપવા ધારે છે ! "

હું તો નાતના વડે જઈ પશુ સંજ્યા નહિ. રસ્તામાં જ માફે માથું પાટી ગયું અને મારા જૂના વિચારવાવના વ્યાધિએ મારા ઉપર સખત હુમલો કર્યો. ઘેર આવી આરામ ખુરશીમાં પડ્યો અને વિચારવાયુના વમ-જમાં ગોમાં ખાત્રા લાગ્યો. આ રક્ષાં વિચારવમજો !

૧

દારજ પરજેતર જેવા નાતવરાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને જમવા ગોક્ષી એક દિવસ જમ્યો તેવી મનોવૃત્તિ ધરાવનારાઓને અને મરેલાની પાછળ તિથિઓ નોંધાવવાવાળાઓને છાત્રાલય કાઢવાનો દરામચાસકો કાણે લગાડ્યો હતો ? મરણ પરજેતરના દાનમાંથી નાતના વંડા વસાવનારાઓને વળી આ છાત્ર-લયો ક્યાંથી ગળે વળગ્યાં ? તેમને મારે હવે સમગ્રવવા પડશે કે લાઇ સાહેબો, તમારા ગાપદાદા જ ગિચારા સાચા હતા. નાતના સાર્વજનિક પેંચાનો ઉપયોગ તો મોટા મોટા વંડાઓ જાંધાવવામાં, અંદર અંદરના ઝમઝમો માટે કારટે જવામાં અને ખીંછ નાનોવાળાઓને નમાવવા માટે વડીલોનાં ખીસાં ભરવામાં જ થયો જોઈએ. નાતના હોદરાઓને કેળવણી આપવી એ કંઈ નાતનો પ્રશ્ન છે ? સૌ માથાપે પોતાના હોદરાઓની કેળ-વણીનો પ્રગંધ કરવો જ જોઈએ. ભણાવી શકે તેમ ન હોય તો છો અગણુ રક્ષા ! એમાં નાતનું શું જગડી જવાનું હતું ? અને વળી ભણાવી ભણા-વીને તો નાતના દુરમન જનાવવા છે ને ? નાતનું ચણકારે નહિ, નાતની સામે થાય, નાતને ગાળો દે, નાતો તોડી નાખવી જોઈએ તેવો પ્રચાર કરે; એ જાધા ભણેલા ગણેલા જ કે નહિ ? તો પછી દૂધ પાઇને સાપ શા માટે ઉછેરવા ? કેળવણીવાળાઓ કહે છે કે નાતવરાના પિસા નાતના હોદરા-ઓની કેળવણી પાછળ ખરચવા જોઈએ; એ વાત તદ્દન બેવકૂફી ભરેલી છે. એના કરતાં તો નાતનાં બાઈપહેનો એ ચાર દિવસ મીઠું અનાજ જમો અથવા તો નાતના વંડાઓ ખરીદાય કે રીપેર કરાવાય તે શું ખોટું છે ? ભણાવીને દુરમન જનાવવાના ધધા શા માટે કરવા ? આવવી કાલે દર-છવતમાઇ પાસે દાન માગવા દરમીજ જઈશ નહિ. તેમને એમ સમગ્રવવાનો પ્રયત્ન કરીશ કે છાત્રાલયવાળાઓને એક પાઈ પશુ ન આપવી. અને

છાત્રાસયો કેળવણીની સંસ્થાઓ હોવાનો દાવો કરે છે તો પછી આવા પ્રેત પાછળના પૈસા લેતાં શરમાતા નહિ હોય ? કાલે તો એમના ટાંટીયા એમના જ ગળામાં. એ લોકોથી પૈસા લેવાય જ નહિ ! બરા, કાં તો બે દિવસ નાત જમણુ વધારે દરખાસ અને કાં તો નાતનો વડો મોટો દરાવવા માટે સારી એવી રૂકમ અલગ રખાવું.

૨

છાત્રાસય ચલાવવાવાળાઓ ક્રી બોર્ડર અને પેમક બોર્ડર એવો બેદ શા માટે પાડે છે તેજ સમજાવું નથી. જો તેઓને બોર્ડરો ઉઘાડવી જ હોય તો તે ઉઘાડતી વખતે થોડાં ઘણાં નાણા તો તેમને એકઠાં કરવાં જ પડે છે; તો પછી સાથે સાથે વધારે નાણાં એકઠાં કેમ કરતા નહિ હોય ? બે પાંચ પૈસાદારો પાસેથી વધારેમાં વધારે નાણાં દરખાસ પછી તેના વ્યાજમાંથી કાપમતે માટે સંસ્થા ચલાવવી એ પ્રથા ઇચ્છવા જેવી છે. કોઈ વિદ્યાર્થી પાસેથી પાછ લેવાની પણ નહિ અને જીવન કોઈ દાતા પાસે પાછળથી હાથ લાંબાવવો પણ નહિ.

૩

વ્યાજમાંથી સંસ્થા ચલાવવી એમાં મહા બાંધવા જેવું છે એમ આ લોકો દલીલ કરે છે કે ? તેઓનું કોઈ સાંભળશો નહિ. વ્યાજમાંથી સંસ્થા ચલાવવા જતાં સંસ્થા મહા થઈ જતી હોય તો એના જેવું ઉત્તમ શું ? જૂના જમાનાના મોઠો શું ખરાબ હતા ? અને દુનિયા ઉપરની કષ્ટ ધાર્મિક સંસ્થા મહા નથી ? ત્યારે ધર્મસંસ્થાથી પણ આપણી આ કેળવણીની સંસ્થાઓ ઉઘી કે મહા બાંધતાં પણ ચડોચાડએ ? મારું ચાલે તો તો હું છાત્રાસયને સ્થાપી પૈસાના વ્યાજમાંથી હમેશા મહાની માફક જ ચાલતી સંસ્થા બનાવી દઉં. દુનિયાના ધર્મપંથોએ મોઠો સ્થાપ્યા ત્યારે જ તેમના ધર્મો ટકી રહ્યા છે ને ! મહા ન હોત તો આજે ધર્મનું સ્થાન ક્યાં હોત ? આપણા ઇરાને કેળવણીના સુંદર સુંદર વિચારોને કેળવણીની સંસ્થાઓ દારા સાચવી રાખવાનો હોય તો કેળવણીની સંસ્થાઓને પણ મોઠો બનાવ્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. તે વિના તેને સાચવી રાખવાનો જીલ્લો એકેય માર્ગ નથી. માટે જ કેળવણીની તમામ સંસ્થાઓને ધર્મપંથોના મોઠોની માફક જ કેળવણીના મોઠો બનાવી દેવા જોઈએ.

૪

પણ જુ, તો સરેજ આડા ઉતરી જવાયું. મુજ વાત છે ક્રી બોર્ડરની. મારું એવો અભિપ્રાય છે કે બોર્ડરો જો કાલે કાલે જ હોય તો તેમાં તમામ

બોર્ડરો ફી જ રાખવા. પેઈડ બોર્ડરો તો ફાટીને ધૂમાડે જાય છે : ન માને મુદ્દપત્રનું કે ન માને સેફ્ટરીનું. જાત્રાલયમાં ટાંપે પછી કામકાજ નીકળે એટલે ધડ ગોલી ઉઠે : “ પંચા ભરીએ છીએ; ટાંપ મફત નથી રહેતા ! ” આવા બોર્ડરો લવિષ્યમાં દોહડું પછી નથી માનતા તેવો મારો અનુભવ છે. મા-આપને પણ તેઓ ઉડાવે છે અને ફાટક કાચે ગમે તેમ બોલતા ટાંપ જાય છે. છોકરાઓને શીટાડી દેવા હોય તો જ તેમને પેઈડ બોર્ડર રાખવા. આવા છોકરાઓ જ પછી માગાપને, નાન જાતને, સગાં બહાણોઓને અને વડીલ મુરખીઓને ત્રાસજનક થઈ પડે છે.

એના કરતાં ગિયારા ફી બોર્ડરો મારા, ગરીબ રાંક જેવા. તેમને બરાબર લાન હોય છે, અને ન હોય તો પણ આપણે મુદ્દપત્રો તેમનું લાન જગાડી શકીએ છીએ કે તેઓ જાત્રાલયમાં રહીને મફતનું ખાય છે અને મશીદે સુએ છે, માટે તેમનાથી ચુ કે ચાં કરાય જ નહિ. આવા છોકરાઓ ઉપર નાતવાળાઓનું પણ ફીક ફીક અહેસાસ રહે છે તેથી તેઓ જીંદગીભરને માટે નાતના પણ ઓશીયાળા રહે છે. આજે નાતોની સામે જેવકુદ્દ લુધાનીયાં વગરવિચારે જે પ્રકારનાં અંડો ઉડાવે છે તેને સમાધી દેવાનો એક રાજમાર્ગ છે—તે એ કે નાતવાળાઓએ બની શકે તેટલી વંધારે બોર્ડરો નાતના પૈસામાંથી ઉભી કરવી અને તેમાં ફી બોર્ડરોને ભરવા. આ છોકરાઓ મોટા થશે પછી નાતની સામે થઈ જ નહિ શકે. તેમને નાતના શુભામ રાખવા માટે તેઓ બોર્ડરોમાં હોય ત્યારથી જ તે પ્રકારની કેળવણીનો પણ પ્રયત્ન કરવો. જેમ કેટલાંક જાત્રાલયોમાં ફરજિયાત ધામક શિક્ષણની પ્રયા હોય છે તેમ જ આવાં જાત્રાલયોમાં ચાલિ ગંગાની હવનભર શુભામી સેવવાનું શિક્ષણ ફરજિયાત કરવું જોઈએ.

૫

દેવતાદેવ દોઢ ડહાપણ કરે છે કે છોકરાઓને મફત લણાવવાથી તેમનામાં બિખારી મનોદશા પ્રગટે છે. ચાવ જૂડું તેમ હોત તો તો બધી ધર્મસંસ્થાઓ બિખારી મનોદશાવાળી હોત; અને સમાજના ધન ઉપર જ નલનારા ધર્મપ્રચારક મહાત્માઓ બિખારી જ ગણાત ને ! પણ ના, તેમ નથી. બિખારીને તો બધા લાત મારે છે, બ્યારે ધર્મના સતંક જેવા ધર્મપ્રચારકોને તો બધા પગે પડે છે. ધર્મોદ્યોગ આધારી માણસ ધર્મોદ્યોગી થઈ જાય છે તે વાત જોડી પાડવા માટે આ એક જ દષ્ટાંત બસ ગણાશે. ધર્મોદ્યોગને બધા ધિક્કારે છે બ્યારે ધર્મોદ્યોગ ઉપર નમનનારા ધર્મપ્રચારકોને

તો બધા પૂજે પડે છે. આપણા છાત્રાઓને આવી ધર્મોદ્ધાર સંસ્થાઓમાં ફરી બોર્ડર તરીકે રાખવામાં લાલજ છે તે આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાય તેવું છે. લાલ અને પક્ષે-નાતને પણ લાલ અને ભણનાર વિદ્યાર્થીને પણ લાલ. માટે જ તો હું એવાં જ છાત્રાલયો ઉઘાડવાં તેવો પ્રચાર કરવા ધાડું છું અને તેવાં છાત્રાલયોમાં પછી પરાણે પણ ધરખાર છોડાવીને નાતના છાત્રાઓની ભરતી કરવાનું ધર્મદૃષ્ટિ જીવના જોખમે પણ ઉપાડી લેવા ઇચ્છું છું.

૬

છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીને ટાપડીપ કરીને નાતવરામાં જન્મવા લઈ જવો કે જેથી કરીને તેને જલદી જલદી કન્યા મળી જાય એ વિચાર મને બહુ ગમ્યો. વિચાર આપનાર મિત્રનું બેભું ભારે કળકળપ !

પણ ના, એમ નહિ; જરા વધારે અવરિચિત યોજના કરી અમલ કરવા જેવો આ વિચાર છે. સુંદર સુંદર મુરતીયાઓના સંગ્રહ જેવાં ખાસ અભ્યાસ છાત્રાલયો ઉભાં કરવાં. એક છાત્રાલયમાં રૂપાળા રૂપાળા મુરતીયાઓનો સંગ્રહ; તે બધા ભણે કે ન ભણે તેની ચિંતા નહિ. બીજા છાત્રાલયમાં બધા પૈસાદારના છાત્રાઓ; તેઓ ભણેલા હો કે ન હો, રૂપાળા હો કે ન હો, પણ તેમને ટાપડીપથી રૂપાળા દેખાડવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરવા. ગૃહપતિનું મુખ્ય કામ જ એ. ત્રીજા છાત્રાલયમાં બધા બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ; તેમનાંમાં બીજી આવડત હોય ન હોય તેની પરવા નહિ, પણ બધા બુદ્ધિના તો રાક્ષસ જ હોવા જોઈએ. આના મુરતીયાની બોર્ડિંગના ગૃહપતિની ચુંટણી કરવામાં ખાસ ધ્રુવજી રાખવી પડે ખરી. એવા છાત્રાલયમાં ધર્મચુસ્ત મુરતીયાઓ; બીજું કરે કે ન કરે પણ આજો દહાડો ધર્મ ધ્યાનમાં તો ગાળે જ. આમ અનેક જાતનાં છાત્રાલયો ઉભાં કરવાં. પછી તેવાં છાત્રાલયોની વિશાળ પાયા ઉપર જાહેરાત કરવી કે જેથી કરીને જે કોઈ માળખાપને પોતાની છાત્રી માટે જે પ્રકારના મુરતીયાની જરૂર હોય તેવા મુરતીયાના છાત્રાલયમાં તે જઈને ઉભા રહે એટલે દુરત જ કામ પતે.

મારા મગજમાંથી જે કેટલીક સ્વર્ગીય કલ્પના ઝરે છે તેમ જ સોનેરી યોજનાઓ પાકે છે તેવી યોજનામાંની આ યોજના તે એક સર્વોત્કૃષ્ટ છે. એ યોજનાના અમલ માટે હું મારા મિત્રોનો સહકાર માગવા ધાડું છું. મને ખાતરી છે કે મળશે જ.

આવાં જાત્રાસયોના ગૃહપતિઓની પસંદગી કરવામાં જરા ચીવટ રાખવાની જરૂર પડશે જરી. સુંદર મુરતીયાઓના જાત્રાસયનો ગૃહપતિ પોતે જ સુંદર હોવો જોઈએ; બુદ્ધિવાળા મુરતીયાઓના જાત્રાસયનો ગૃહપતિ પોતે જ બુદ્ધિનો છવડો હોવો જોઈએ. ઉપરાંત આવા બધા ગૃહપતિઓની પ્રામાણિકતા માટે પણ ખૂબ કળગી રાખવી પડશે. કારણ કે આવી વ્યવસ્થિત યોજનામાં પણ કાંઈ ફેરફાર થઈ જવાનો ખૂબ ભય છે. સંભવ છે કે ત્રીસ આળીશ રૂપિયાના ખર્ચાદાર ગૃહપતિને આવાં જાત્રાસયોમાં કામ કરવાથી ત્રણસો આરસોનો સરેરાશ દરમાયો પડવા જાય !

આ બધી સામગ્રીની યોગ્ય વિચારીને પણ યોજના અમલમાં ચૂકવા જેવી છે, એમ તો સૌ કોઈને કાગળે જ.

હરભાઈ.

જાત્રાસયો સદાવ્રત ન હોવાં જોઈએ

જાત્રાસયો સામાન્ય રીતે એ દૃષ્ટિથી આવે છે. (૧) પોતાના ઘરને આંગણે લાવવાની નિશાળ કે કોલેજ ન હોય ત્યારે ઘણા વાલીઓને પરગામ પોતાના છોકરાને મૂકવા પડે છે. ત્યાં કાંઈ સગાં સંબંધી કે મિત્રને લાં પોતાના છોકરાને રાખી ન શકાય માટે પૈસા ખર્ચાને પણ છોકરાની જરૂરીયાત પૂરી પાડી શકાય તેવા રથજની શોધમાં ઘણા વાલીઓ હોય છે; તેમને ઘણે ભાગે જાત્રાસયો અનુકૂળ પડે છે. આવી રીતે બાળકોના શિક્ષણ પાછળ ખર્ચ કરવા તૈયાર હોય તેવા વાલીઓની સંખ્યા સારૂ જાત્રાસયો ચલાવવામાં આવે છે તે એક દૃષ્ટિ. (૨) ઘણાં ગરીબ માળાપને ઘરે ઇશ્વરે બુદ્ધિશાળી બાળકો આપ્યા હોય છે. પોતાને ઘેર રહીને બાળક લઈ ત્યાં સુધી આવાં માળાપો છોકરાને લણાવે જાય છે; પણ છોકરાને પરગામ મોકલી ત્યાંનું ખર્ચ પૂરું પાડવા નેટલી કમાઈ જે માળાપની હોતી નથી, અગર કમાઈ હોય છતાં જેમની શક્તિ ' બીખ્યુ' મળતું હોય ત્યાં સુધી ધરતું ન આવતું' એવી હોય છે, તેવા વાલીઓના બાળકોને વિદ્યાદાન આપવામાં પુણ્ય સમજતા હોય તેવા ધનિકોના પૈસાથી કેટલાંક જાત્રાસયો આવે છે, તે બીજી દૃષ્ટિ.

કોઈ કોઈ જાત્રાસયમાં આ જન્ને દૃષ્ટિ રાખી હોય છે.

વિદ્યાદાન જેવું પુણ્ય નથી એ શક્તિથી જેમણે પોતાની દોષતનો ઉપ-યોગ જાત્રાસયો ચલાવવામાં કર્યો છે અને જે કરે છે તે પ્રશંસાને પાત્ર છે.

પરંતુ આવાં વિદ્યાદાનનાં ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીને દાન લેતા વિદ્યાર્થીઓ સિખારી છે એ ભાવના ક્ષેત્ર ચલાવનારાઓ કદિ પોષની ન જોઈએ. દેવકાંડે છાત્રાલયોની વ્યવસ્થાની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા સાફ વ્યવસ્થાપકો મગફરીથી નાંદેર કરે છે કે છાત્રાશય ઉપર ખર્ચનો ભોવો ન પડે તેવી રીતે વસ્ત્રમાં સો દોડસો ગૃહસ્થો તરફથી સો દોડસો દિવસ તો છાત્રાને મિશનનું ભોજન મળી શકે છે તેવી યોજના થઈ ગઈ છે. તપાસ કરતાં જણાય છે કે એ સો દોડસો ગૃહસ્થોએ પોતાના ઇષ્ટ સંગ્રહીની મરણ તિથિના રોજ અન્નદાન કરવા ધાર્યું હોય છે તે અન્નદાન તે મરણ તિથિને દહાડે છાત્રાશયમાં ભોજન આપીને તેઓ કરી લે છે. આવી રીતથી ખર્ચમાં બચાવ થાય છે; હિંદુસ્તાન ગરીબ દેશ છે તેથી આ રસ્તો ધણીને વ્યાજની લાગનો હશે; પરંતુ એ વાતનો વિચાર સદમ નગરે કરવામાં આવે તો આટલા મુદ્દા તેને અગે હિસા થાય હેઃ—

(૧) મરણનું જમણુ પાહણુ છાત્રો કદિ જમી શકે, અને જમીને જમણુ આપનારના પિતૃને કલ્યાણ સંતોષ આપી શકતા હોય, પણ પાહણુતર છાત્રો મરણનું જમણુ શા માટે જમે ?

(૨) છાત્રાશયમાં ગરીબ તરફે 'ફ્રી બોર્ડર' ના લેગાસમાં જે છાત્ર રહેતો હોય તેને મરણનું જમણુ વ્યવસ્થાપકો જમાડી શકે પણ દરમાસે કરેલું લવાજમ જેના વાણીને ભરતા હોય તેના છાત્રાને વ્યવસ્થાપકો ફરજિયાત બિલ્લુક કેમ ગનાવી શકે ?

(૩) વિદ્યાદાનનું પુણ્ય સમજતા માણસો જમણુ માટે પૈસા આપે છે તેના કરતાં કંઈ પણ નામ પાછા વગર જ પૈસાની મદદ આપતા હોય તો એ રકમ એ સંસ્થાની દિનતિ પાછળ ખર્ચોયા કરે; અને છાત્રાશયમાં સદામત-ઉભું કરવાનું મન-વલણુ વ્યવસ્થાપકોને રાખવું ન પડે.

(૪) ત્યાં કેવળ વેપારી-મુલ્કદાર અને સ્થિતિ વર્ગના છાત્રો રહેતા હોય ત્યાં તો અન્નદાન કે ધનદાન આપવું એ દાન આપનારની મદો-મતતા સૂચવે છે અને દાન લેનાર વ્યવસ્થાપકોની વિચારશિયિલતા સૂચવે છે.

(૫) આ યુગમાં છાત્રાલયોની સવડને લીધે (ગરીબીમાં રહતા દેશમાં) સ્વાર્થી વાણીઓની નૈતિક પંડની સારી પેઢે થતી ગઈ છે. વિદ્યાદાન માગવામાં રાજપૂત ગરબો પણ હીચુપદ માનતો નથી. દરમાસે દોડસો બસો ફૂપીઆનો દરમાયો મેળવનાર અમલદારનો છોડકો અને કાછને ત્યાં પાણી-

છાણી દેરી ગુન્નરો કરનાર ત્રિધવા આહારીનો દીકરો. ગોઝગદાર તેજપાલ મોડિંગમાં સાથે રહી લણતા હોય છે. અમલદારને એમ ચતું પણ નથી કે એ સંસ્થામાં પોતાના દીકરાને પ્રવેશ મળ્યો ન હોત તો દીકરાને લણાવવામાં જે જે હમ્મર રૂપીઆનું ખર્ચ થાત તેમાંથી હમ્મર રૂપીઆ તો તે પોતે પગારમાંથી આપી શક્યો હોત અને હમ્મરનું કરજ કરીને પણ છોડરાને તેણે લણાવ્યો હોત. તો જેટલું ખર્ચ પોતે ગ્રામાણિકપણે પોતાની કમાઈમાંથી આપી શક્યો હોત તેટલું ખર્ચ તેણે વિદ્યાદાનની સંસ્થામાં અવશ્ય બેટ તરીકે આપી પોતાના કુટુંબમાં શિક્ષક વૃત્તિની છાયા પેસવા દેવી ન જોઈએ. તેને બદલે અમલદાર અને તેની પત્ની સહગુન્નરમાં રામતાં હોય છે કે છાત્રાલયમાં પ્રવેશ મળ્યો એટલે જો હમ્મર રૂપીઆ જમ્યા તેનો ઉપયોગ દીકરાના લગ્નની ધામધુમમાં ફીક ફીક કરી શકાયો. આ મુદ્દો છાત્રાલયના પ્રશ્નો ઉદ્દેશનારાઓ વિચારે-જાત્રા પોતે પણ વિચારે; અને દેશ પ્રત્યે પોતાનું જે કર્તવ્ય તેમને સહે તે આચરે.

(૬) આહારીના છાત્રાલયમાં પણ અને ત્યાં મુધી મરણની તિથિના જમણનો અને પિતૃત્વમિની દૃષ્ટિથી યતા વસ્ત્રદાનનો રવીકાર ચોડો થવો જોઈએ. દાન આપવા આવનારની વૃત્તિ બદલાયવી એ વ્યવસ્થાપકોનું કામ છે, એ લોકશિક્ષણનું કામ છે. વ્યવસ્થાપકોએ માત્ર રસોડું ચલાવીને જ પોતાનું છાત્રાલય પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પૂરું થયું સમજવું ન ધરે. છાત્રાલયના વ્યવસ્થાપકો એ કોલેજના અધ્યાપકો જેવા જ લોકશિક્ષણના કામ કરનારા છે.

તા. ૮-૬-૩૦

પાટણ

કલ્યાણરાય ન. જોષી.

શા માટે મોકલે છે ?

માગાવો પોતાના હોકરાઓને જીવંત જીવંત દૃષ્ટિગિન્દુઓથી છાત્રાલયમાં રહેવા મોકલતાં હોય છે. તેમાંનાં ચોડાંએક દૃષ્ટિગિન્દુઓ આ રહ્યાં.

પોતાના ગામમાં લણાવવાની સગવડ નથી.

પોતાની પાસે લણાવવાના પૈસા નથી.

હોકરો પોતાની દેખરેખ નીચે લાણે તેમ નથી.

હોકરાની માતા ગુન્નરી ગઈ છે.

હોકરાને જોરમાન માન્ય છે.

હોકરો દોષને ગાંઠનો નથી.

છોકરે ઘર અને ગામ માથે લીધું છે.

પોતાને છોકરાના અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન રાખવાની કુરસદ નથી.
ગામડાને બદલે શહેરમાં રહે તે સારું.

માબાપ જરમા કે આફ્રિકા રહે છે.

છોકરો બહુ જ તોફાની છે.

છોકરો સાવ મંદબુદ્ધિ છે.

છોકરો મોઢે ચડાવેલો છે.

છોકરાને એકલા રહેતાં શીખવવું છે.

છોકરો ઉડાઉ બહુ છે.

છોકરાને ખીડી પીવાનું વ્યસન છે.

છોકરો જૂઠું બોલ્યા જ કરે છે.

છોકરો જરા હાથચાવડો છે.

છોકરાની ઉંમર મોટી થઈ ગઈ છે, છતાં બણ્યો આણું છે.

છોકરાનો સ્વભાવ ચીડીયો છે.

છોકરો બાધેકુ છે.

છોકરો કરીને કામ બેસતો જ નથી.

છોકરો ખૂબ આળસુ છે.

છોકરો મોટો ખાઉંડ છે.

છોકરાનું શરીર દોહળું છે.

છોકરાને હવાફિરની જરૂર છે.

ઘરે સારો પૌષ્ટિક જોગડ આપવાની વ્યવસ્થા નથી.

છોકરાના શરીરમાં કાંઈક રોગ છે.

છોકરા ઉપર સારા સંસ્કારો પાડ્યા છે.

જાત્રાસપ્તના સંચાલકોમાં વિશ્વાસ છે.

જાત્રાસપ્તની કેળવણીમાં શ્રદ્ધા છે.

છોકરાને જાત્રાસપ્તમાં રાખવાથી કન્યા વહેલી મળવાનો સંભવ છે.

છોકરો પરણેલો છે માટે ઘેર રહીને અભ્યાસ કરી શકે તેમ નથી.

છોકરાને પરદેશ મોકલવો છે માટે જાત્રાસપ્ત ગારફત સારી એવી

રકાસરગીપ મળે તેવો સંશય છે.

મોઢું કેમ ગંધાય છે ?

• ફેટલીક વખત સાવ નજીવી લાગતી જાળતોનું મહત્ત્વ પણ ખડું ભારે હોય છે. આપણા ગૃહપતિઓને બડી બડી વાતો કરવાની અને આંખે ઉડીને વળગે તેવી મોટી વસ્તુઓને જ સ્વપ્નમાં રાખવાની ટેવ હોય છે. આપણે જ્ઞાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે આપણા છાત્રાલયમાં દર વરસે જે નવી ભરતી થાય છે તે વિદ્યાર્થીઓ ઘણી જાળતોમાં અચાન તેમ જ ખેદરદાર હોય છે. ભરતી થએલ વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર ઉપર કાંઈ દિવસ ભરેસો રાખવો નહિ. ઉંમરમાં ગમે તેટલા મોટા હોય તેમ જ ભણતરમાં પણ ગમે તેટલા આગળ વધેલા હોય છતાં શરીરની જાળતમાં તેઓ છેક જ જાળક હોય છે. તેમના અચાનને જ પરિણામે તેઓ ફેટલીએ વખત શરીરના નાના મોટા રોગોના ભોગ થઈ પડે છે.

અમારા છાત્રાલયમાં દર વર્ષની શરૂઆતમાં આ મુદ્દા ઉપર લક્ષ આપવાની પ્રથા છે. અમારા ગૃહપતિભાઈ નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને તેમના શરીરધર્મો સમજાવવામાં તેમ જ તેનો અમલ કરાવવામાં જ, પોતાનો ધણો ખર્ચ વખત ગાળે છે. અમલી કામ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રસંગોપાત વાતચીત તેમ જ વિદ્યાર્થીઓના હસ્તક્ષિપ્ત પત્રોમાં સાદી ભાષામાં નાની નોંધો વગેરેના પ્રયોગો પણ કરવામાં આવે છે. મોઢું કેમ ગંધાય છે તે જાળતની તેવી જ એક નાનકડી નોંધ અમારા ગૃહપતિભાઈ માધવજીભાઈએ વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પ્રગટ થતા 'વિદ્યાર્થી' નામના માસિકમાં લખી છે. ઉપરથી જ્ઞેનારને તે નાની જાળત લાગે, છતાં આપણે ગૃહપતિઓ તો સમજી શકીએ છીએ કે તેનું મહત્ત્વ ભારે છે. એ આખી નોંધ અક્ષરશઃ અહીં ઉતારી છે.

હરભાઈ.

મોઢું ત્રણ કારણોને લઈને ગંધાય છે. (૧) આંતરડામાં મળ એકઠો થઈ સડો થવા લાગે ત્યારે; (૨) ખરાબ વસ્તુઓ જેવી કે કુંગળી, લસણ, તાડી, દારૂ, ખીડી, તમાકુ વગેરે ખરાબ વાસનાળા ચીજો ખાવા પીવાથી; (૩) દાંતજી ખરાબ નહિ કરવાને કારણે દાંત અને જીભમાંથી. આ ત્રણ પ્રકારની ગંધનો લાલ ન્યાં ન્યાં મોટો જનસમૂહ એકઠો થયો હોય ત્યારે ત્યારે ઘણાને મળ્યો હશે જ.

નંખર એકવાળી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં ખેદરદાર રહેવાથી મોઈ વાર ઘણાં લયંકર પરિણામ સહન કરવાં પડે. આંત-

રડામાં એટલા થએલા મંગથી અનેક જાતના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. દુર્ગંધ એ પ્રથમ ચેતવણી છે; એનાથી ન ચેતીએ તો જરૂર પરિણામ આવે તે સહન કરવું જોઈએ. ઘણાખરા રોગોનું મૂળ આવા મળતો બરાવો હોય છે.

નંખર ખીમ અને ત્રીજવાળી ગંધ દૂર કરવી સહેલી છે. એને માટે તો ઉપર જણાવેલ પદાર્થો ન ખાવા એ અને દાંતણું બરાબર અને નિરાતે કરવું એ જ છે.

નંખર એકવાળી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે ખોરાક ખૂબ ચાવીને અને પચે એટલો ખાવો. ત્યારે ને ત્યારે જે આવ્યું તે ચોરવું નહિ. ખોરાક થૂંક સાથે મળી જઈ પ્રવાહી જેવો એકરસ થઈ જાય ત્યાં સુધી ચાવીને ગળે ઉતારવો. બૂખ ન લાગી હોય ત્યારે રાત્રે અતિ મોડા અથવા ઉત્તમરો કરવો પડશે એમ લાગે ત્યારે ન ખાવું એ સાફ છે. ઉપરાંત જમ્યા પછી ત્યારે ત્યારે તરસ લાગે ત્યારે ખૂબ પાણી પીવું. એક જગ્યાએ બેસી રહેવા કરતાં હલન ચલન અને સારીરિક મહેનત પડે તેવાં કામો અથવા રમત રમવાની ટેવ પાડવી. આટલું કરવાથી સાધારણ ગંધ દૂર થઈ જશે. પરંતુ જો લાંબા વખતથી આવું હોય તો લોહી સુધારવા માટે ડૉક્ટરની દવાની જરૂર રહે ખરી.

મા. ગો. પ.

નહોતું કીધું ?

ગૃહપતિ: “રામુ, અઢી તો ઘડ ગયા છે, અને તું અહીં પથારીમાં લાંબો થઈને કેમ સૂતો છે ?”

રામરાય: “સાહેબ, મને જાડું જ પેટમાં દુખે છે.”

ગૃહપતિ: “દોઢ વાગ્યા સુધી કંઈ જ નહિ અને અત્યારે એકાએક પેટમાં દુખવા આવ્યું કેમ ? ત્યારે એમ જ દહેને કેં શાળાએ જવાનું પેટમાં દુખે છે !”

રામરાય: “સાહેબ, હું આજે શાળામાં ગયો જ નથી.”

ગૃહપતિ: (સહેજ ભોંકા પડે છે) “કેમ ? શાળાએ જ નથી ગયો ?”

રામરાય: “નાજી, મને તો આજ સવારના આઠ વાગ્યાનું પેટમાં દુખવા આવ્યું છે.”

ગૃહપતિ: (ભોંકપ સાથે મૂંઝવણ લે છે.) “આઠ વાગ્યાથી ? ત્યારે તે દવાખાનાના નેતાને કેમ ખબર ન કર્યા ? મને કેમ ન કહ્યું ? હું તો અગિયાર-વાગ્યા સુધી અહીં જ હતો.”

રામરાય : “ દવાખાનાના તેતાને મેં પેટમાં દુખવા આપ્યું કે તરત જ ક્યું હતું; અને તેણે મને પાંચ ટીપાં પેનસીલરનાં આપ્યાં પણ હતાં. છતાં મને દર્દ મટ્યું જ નહિ ત્યારે હીરા સાથે મેં આપને ઝોરડામાં કહેવરાવ્યું પણ આપ ઝોરડામાંથી ન હતા અને ભવનમાંથી ક્યાંઈ ન હતા તેમ હીરાએ ક્યું.”

ગૃહપતિ : (માથું ખજવાળે છે. જરા મ્હેં લેવાઈ જાય છે. પણ બહા- દુરી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.) “ હા, હા, હું સહેજ બહાર ગયો હતો. વારુ, પણ તો તો પછી ત્યારે આજે ભાત જ ખાવા હતા ને.”

રામરાય : “ સાહેબ, હું આજે જમ્યો જ નથી. પેટમાં દુખવા આપ્યું છે સારથી આ પધારીમાં પડો છું તે અહીંથી ખસ્યો જ નથી.”

ગૃહપતિ : (વધારે અસ્વસ્થ બને છે. વાત ફેરવે છે.) “ તારી સારવારમાં દોષ છે ? તેં કંઈ આ દોષી લીધાં કે નહિ ? ”

રામરાય : “ અગિયાર વાગ્યા સુધી હેમુ હતો. પછી તો એને સાળાનો વખત થઈ ગયો ને એ સાળાએ ગયો. એ હતો ત્યાં સુધી આ દોષી દસાની ઇચ્છા ન હતી, અને બારેક વાગ્યે ઇચ્છા થઈ ત્યારે અહીં મારી પાસે દોષ ન હતું. રાત્રમાં હેમુ આવશે ત્યારે કહીશ તેમ માનેલું પણ હેમુ આજે જ નથી.”

ગૃહપતિ : (ફરજતું લાન જાગે છે અને વધારે મંઝવણ થાય છે. મંઝવણ ટાળવા વળી વાત બદલાવે છે.) “ કાલે રાત્રે શું ખાધું હતું ? ”

રામરાય : “ રોટલી અને સરો. ”

ગૃહપતિ : (સહેજ તેજ થાય છે.) “ રોટલી કેટલી ખાધી હતી ? ”

રામરાય : “ આઠ. સવારે કંઈ લાખું ન હતું તેથી રાત્રે બહુ ભૂખ લાગેલી અને આઠ રોટલી ખાઈ ગયો. ”

ગૃહપતિ : (રોટલાં ખાવે છે) “ એ જ તારું દુઃખ છે ને રામ ? તને ખબર તો છે જ કે પતારી હોજરી ખરાબર નથી અને તને રાત્રે વધારે ખાધું પચતું નથી. છતાં એ તો રોટલી ખાખરી તે ? ”

રામરાય : “ સાહેબ, માફ કરો. મેં ખાધું તો મારું ક્યું હવે મારે જ ભોગવવું પડે છે ને ? મને બે દસ્ત આવી ગયા છે અને હવે ખૂબ બૂખ લાગી છે. કંઈ આ દોષી મળે તો સારું. ”

ગૃહપતિ: (મોટે સ્વરે) “ તે એ તો હવે કરાવશું જ ને ? એટલા માટે તો આવ્યો છું. પણ રાત્રે તારે રોટલો રોટલી ખાવાં જ નહિ એમ તને નહોતું કીધું ? ”

૨

ગૃહપતિ: “ હામુ, તું ક્યારની આટલી બધી ખૂમો કેમ પાડે છે ? મારાથી તો ઓફિસમાં કામ પણ કરી શકતું નથી. ”

દામોદર: (વધારે ખૂમો પાડે છે.) “ મરી ગયો કે સાહેબ, મારાથી સહન નથી થતું. અંદર ખૂબ લગ્નદારા થાય છે. કંઈક કરોને લાઈસાન્સ ! ”

ગૃહપતિ: (દામોદરની વધારે નજીક જાય છે.) “ પણ છે શું ? આટલી બધી રોડો શાની પાડે છે ? તને શું થયું છે તે ‘ સાહેબ મરી ગયો ’ કરે છે ? ”

દામોદર: “ અરે સાહેબ, આ મારો ગોઠણ તો જુઓ. પાકીને કેવો ચૂસે છે ? મારાથી આ પગ આમે નથી ચતો અને તેમે નથી થતો. અસહ્ય પીડા થાય છે. ”

ગૃહપતિ: (દામોદરની છેક જ નજીક જાય છે અને જુએ છે તો ગોઠણ ઉપર પૈસા જેટલો ભાગ પાકીને પીજો થઈ ગયો છે અને તેને લીધે આખા ગોઠણ ઉપર મોટો સોજો આવેલો છે.) “ અરે, આ શું થયું ? હજી કાલે તો કંઈ જ નહોતું અને આજે આ શું ? ”

દામોદર: “ સાહેબ, મને આ ત્રણ દિવસથી પાકયું છે. ગઈ રાત્રે તો એટલા બધા લગ્નદારા થયા છે કે એક ઘડીની ઊંઘ પણ નથી આવી. ”

ગૃહપતિ: (સંકોચાય છે.) “ એમ ? ત્રણ દિવસથી પાકયું છે ત્યારે તે મને વાત કેમ નથી કરી ? ”

દામોદર: “ સાહેબ, પરમ દિવસે હું તમારી પાસે લંગડાતો લંગડાને આવ્યો હતો. પણ તમે તો મારું કહેવું જ સાંભળ્યું નહિ. ”

ગૃહપતિ: (સહેજ ખીખવાનો ડોળ કરીને) “ એ બને જ નહિ. તું આવ્યો હો અને તારું ન સાંભળ્યું એ બને જ નહિ ? હું ક્યાં હતો અને શું કરતો હતો ? ”

દામોદર: “ તમે ઓફિસમાં હતા અને કંઈક વાંચતા હતા. ”

ગૃહપતિ: “ હં બરાબર, હું કામમાં હોઈશ. આ તો એ તો પત્યું, પણ તે હજી પાટો કેમ નથી બંધાવ્યો ? ”

દામોદર: " પાટો ક્યાંથી ને શેનો બંધાવું ? આ તો હવે પાકીને ટશીયો થઈ ગયું છે. "

ગૃહપતિ: (નીચે જોસે છે. જરાજર તપાસે છે તો પાઢેલા લાગમાં પસ લરપૂર લરાઈ ગયું છે. પોતે સહેજ ઝંખવાય છે.) " દામુ, આ તો બહુ પાક્યું છે, લાઈ ! આને તો આપણે ડૉક્ટર પાસે લઈ જવું પડશે. આજ તો હવે મોઢું થઈ ગયું. કાલે સવારે જઈશું. "

દામોદર: " મારી રાત કેમ નીકળશે સાહેબ ? મારાથી જરાપ સહન નથી થતું. આને કપાવવું હોય તો અત્યારે જ કપાવો. "

ગૃહપતિ: (વિચારમાં પડે છે. વાત બદલાવે છે,) " ચાલો, એ તો હમણાં જ ડૉક્ટર સાહેબને પૂછવું છું અને હા કહે તો દવાખાને મોકલું છું. પણ આ આટલું બધું પાક્યું શી રીતે ? "

દામોદર: " સાહેબ, ચાર પાંચ દિવસ પહેલાં ટેકરામાં રમવા ગયા હતા ત્યાં હું પડી ગયો. મારો ગોઠણ છોલાયો અને તેના ઉપર પાણી પડવાથી આ બધું પાક્યું. "

ગૃહપતિ: (ઉત્સાહમાં આવે છે.) " હા, ત્યારે એમ જ કહોને કે લાઈ સાહેબનો જ વાંક છે ? "

દામોદર: " સાહેબ, બધા છોકરા રમવા જતા હતા એટલે મારું મન પણ થઈ ગયું. "

ગૃહપતિ: " પણ તારું શરીર કેટલું દોઢળું છે તેનું તને જ્ઞાન નથી ? સહેજ ઉતાવળો ચાલવા જાય છે ત્યાં તો લપડી પડે છે અને આ ઉંચા નીચા ટેકરાઓમાં ફૂટકા મારવા ક્યાં ગયો ? "

દામોદર: " એ બૂઝ થઈ ગઈ સાહેબ ! અરર, જુઓ જુઓ, મને ચારકા આવવા લાગ્યા. "

ગૃહપતિ: (ચુસ્તો જતાવવાનો પ્રયત્ન કરતો) " તે હાથે કરીને ક્યું છે તો હવે જાને કરીને ભોગવો. તારે આવી રમતામાં લાગ લેવો જ નહિ એમ મેં તને પહેલેથી નહોતું કીધું ? "

૩

ગૃહપતિ: " કેશુ, ગયા મહિનામાં તે કેટલો ખર્ચ કર્યો ? "

કેશવજ્ઞાન: " કેમ સાહેબ, મને મોડે નથી. "

ગૃહપતિ: “ હિસાબી રહેતા હતા કે તારા ખાતામાં ગયા માસમાં પાંચ રૂપિયા ઉધારેલા છે. ”

કેશવલાલ: “ હશે કદાચ. ”

ગૃહપતિ: (ખીચનદીને, હશે શા માટે ?) “ ચોપડીઓના પૈસા તો તેની અગાઉના મહિનામાં ઉધારાયેલા છે; અને ચાલુ માસની શી તો હજી ભરી નથી. ત્યારે આ પાંચ રૂપિયા ખર્ચ્યા શામાં ? ”

કેશવલાલ: “ સાહેબ, મેં બધા હિસાબ વિગતવાર રાખેલો છે. કહો તો વાંચી સંભળાવું. ”

ગૃહપતિ: “ હા તે મારે સાંભળવો જ પડશે. જા લઈ આવ. ”

કેશવલાલ: “ (પોતાના હિસાબની નોટ લઈને આવે છે અને વાંચે છે.)
“ ચાર આના ઘોડાગાડી: આઠ આના પોલિસને; ચાર આના નારતો; ચાર આના કપડો સંધાખાં; ચાર આના ઘોડાગાડી; ચાર આના નારતો; બે રૂપિયા ચાર આના ચંપલ. ”

ગૃહપતિ: “ આ બે વખત ઘોડાગાડી અને બે વખત નારતો શનો? આ વળી પોલિસને આઠ આના શા ? અને ચંપલ તો હજી તેં બે માસ પહેલાં જ લીધા હતા તેનું કેમ ? નવા શા માટે લીધા ? ”

કેશવલાલ: “ એનો મોટો ઇતિહાસ છે સાહેબ, તમને કુરસદ હોય તો સંભળાવું. ”

ગૃહપતિ: “ મારે કુરસદ લેવી છે. આટલા બધા પૈસા આ રીતે ખર્ચાય તો પછી અમારે તમારા માખાપને જવાબ શો આપવો ? અહીં આગળ અમે તમારા વાલી છીએ, અને તમે કેટલા પૈસા શા માટે ખર્ચો છો તેનું અમારે રાજરોજ જરાજર ધ્યાન રાખવું જોઈએ. ”

કેશવલાલ: “ સાચી વાત છે સાહેબ, મારે આખા માસના ખર્ચનો ઇતિહાસ આપવો જ જોઈએ. તો સાંભળો. ”

“ પોલિસને આપેલા પૈસા રસ્તો જતાવવાની શીના છે. બે વખતની ઘોડાગાડીના પૈસા ભૂલો પડ્યા પછી રસ્તો હાથ લાગ્યો ત્યારે છાત્રાસવંશી ધણે દૂર હતો તેથી ગાડી ફરીને આવવું પડેલું; અને એ જાનને વખત મોડું ખૂબ થઈ ગયેલું તેથી લાગેલી ભૂખ સમાવવા ચાર ચાર આનાનો નારતો કરવો પડેલો. ”

“ ગયા મહિનામાં શહેરની અંદર તથા બહાર દૂર દૂર રખડવું પડ્યું તથા ભૂત પડી જવાથી જ્યાં ત્યાં ભટકવું પડ્યું તેના પરિણામે અપેક્ષ વહેતાં તૂટી ગયા અને આ ચોમામાના દિવસોમાં રસ્તામાં ખૂબ પથરા નીકળ્યા છે તેથી ઉધાડે પગે ચાલવું બેખમ ભરેલું છે માટે નવા અપેક્ષ ખરીદ્યા સિવાય છૂટકા ન હતા.”

ગૃહપતિ: (ધીરજ ખૂટી ગઈ છે. શહેર અસ્વસ્થ પણ થયા છે.)
“ અરે કેશુ, તું આ શું ગોટાળીયું બોલી ગયો ? ભૂતો શું અને પોલિસ શું ? એ બધું શું છે ? ”

કેશવલાલ: “ કેમ સાહેબ, શહેર ભેવાની મનમાં છતાંસા બહુ તેથી અવારનવાર રગ્નના દિવસોમાં શહેરમાં ફરવા નીકળું છું અને રસ્તા વાદ નથી રહેતા તેથી ભૂતો પડું છું. એક વખત તો ક્યાંકક સાવ અગ્નિપ્રવા સ્થળમાં નીકળી ગયોતો તે પોલિસને આદ આના આપીને સાથે લેવો પડેલો.”

ગૃહપતિ: (જરા ચીકણને) “ પણ તું એટલું બધું રખડવા રગ્ન વિના ગયો જ કેમ ? ”

કેશવલાલ: “ રગ્ન હોય ત્યારે જ ફરવા જઈ શકાય અને રગ્નના દિવસે તમને ખૂબ શોધું પણ તમે તો મળો જ નહિ એટલે પછી વગર રગ્નએ જતો. રગ્ન પડે તે પહેલાં રગ્ન લેવાનું ચૂકી જતો.”

ગૃહપતિ: (બોડો પડે છે. માથું ખગવાળે છે.) “ પણ એમ કંઈ દૂર દૂર ભાટકવા જવાય ? ક્યાંકક ગમે ત્યાં ચડી ગયો હો અને પત્તો ન ખાય તો પછી અમારે તમારા માગાપને મોડું શું જતાવવું ? ”

કેશવલાલ: “ હવે તો ઘણું ખર્ચ ફરી લીધું છે અને બેઠ પણ લીધું છે, એટલે રગ્ન વિના જવાનું નહિ જાને.”

ગૃહપતિ: (ખીજ ચડે છે પણ ખૂબ ડીકા થઈ ગયા છે તેથી હવે ગરમી આવતાં વાર ધાગે છે.) “ વાર વાર, તારી બૂલને માટે તારે પરતાવો કરવો બેઠએ. જ્યાં સુધી શહેરથી પરિચિત ન થા ત્યાં સુધી તારે એટલાં શહેરમાં જવું જ નહિ એમ મેં તમને નહોતું કીધું ? ”

ચોરીઓ

સો સવાસો વિદ્યાર્થીઓવાળા ઠીકઠીક મોટા એવા સાર્વજનિક છાત્રાલયમાં વર્ષની શરૂઆતમાં ચોરીઓનો એક મોટો વા વાતો હોય છે. આજ એક જણનું ચોરાય તો કહે ખીજનું; એમ રોજ ને રોજ કંઈ ને કંઈ ચોરી થયા જ કરતી હોય છે. આવી ચોરીઓના પ્રકારો પણ વિવિધ હોય છે. એક જણની સોય કે પેન્સિલ ચોરાય છે તો ખીજની ઘડીયાળ કે પૈસા પણ ચોરાય છે. નાનામાં નાની ચીજથી માંડીને મોટી વસ્તુઓ કે રૂપિયાનાં પાકીટો ચોરાય છે. આવી ચોરીઓની ફરિયાદો રોજ અનેક વાર ગૃહપતિ પાસે આવ્યા કરે છે અને તેને મૂંઝવ્યા કરે છે. નાની સોય ચોરનાર અને પૈસાનું પાકીટ ચોરનાર ચોરીની દૃષ્ટિએ તો એક સરખા જ ગુન્હેગાર ગણાય એટલે હાથ લાગે તેવા ચોરી કરનાર વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વખત લગભગ એક સરખી સજા પણ થાય છે. આવી સજાઓના પ્રકાર લેલે જુદા હોય પણ શુભમાં તે એક ખીજથી લાગ્યે જ ઉતરે તેવી હોય છે. ઘણી વખત તો પાકીટ ચોરનાર વિદ્યાર્થીને માર દંડ કે ખરતરડી જેવી જે કંઈ શિક્ષા થાય તે પેન્સિલ ચોરનાર વિદ્યાર્થીને મહેણાં કે કપડાની શિક્ષા કરતાં વધારે ઓછી નુકશાન કરનારી હોય છે. ઉપર ઉપરથી આપણને તે ભેદ કળાતો નથી પરંતુ વસ્તુતઃ એ ભેદ છે ને છે.

આવી ચોરીઓની વિચારણામાં તેમ જ ચોરીઓને ટાળવા માટે આપણે જે ઉપાયો અજમાવીએ છીએ તે ઉપાયોના નિર્ણયમાં આપણને ઉપયોગી થઈ શકે તેવા કેટલાક વિચારો કરવાની અગત્ય છે. આપણી પાસે જે જાતની ચોરીઓની ફરિયાદો આવે છે તે વસ્તુનઃ ચોરીઓ કહી શકાય તેવી ચોરીઓ છે કે નહિ; અને તેવી ચોરીઓના મૂળમાં ચોરી કરવાનો બદધરાદો કેટલા પ્રમાણમાં છે તે જાણવાની જરૂર છે. આ હકીકત આપણે જાણી લઈએ તો આજે આપણને જે ચોરીઓ દેખાય છે તે નહિ દેખાય; તેમ જ તેવી ચોરીઓ માટે આપણે જે પ્રકારની શિક્ષાઓનું શરણ લઈએ છીએ તેવી શિક્ષાઓ પણ નહિ ઠરીએ.

ચાલો આપણે વિચારીએ કે લાતલાતની ચોરીઓ શા માટે થાય છે.

ચોરીનો સાથી મોટો પ્રકાર અને જેને પરિણામે આપણાં છાત્રાલયોમાં ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ચોરો આપણને હાથ લાગે છે, તે ભિખારી-વૃત્તિનો છે. વિદ્યાર્થી ગમે તેટલા પૈસાદાર માતાપિતા ઓકરો હોય પણ

તેનામાં લિખારીવૃત્તિ જે ચેસી ગએલી હોય છે તે વૃત્તિને લીધે નાની નાની વસ્તુઓ ચોરી લેવાની તેને એક કુટેવું પડી ગયું હોય છે. આવી ચોરીની પાછળ કાંઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ સાધવાની કે કાંઈ પણ પ્રકારની પોતાને પડતી તંગીની વૃત્તિ હોતી જ નથી. એક સારા એવા ગણાતા માથાપનો દોકરો પોતાના સાથીનું ચક્રચક્તા હાથાનું ચપ્પુ ચોરી લે છે. તેની પાસે ખીજાં જે ચપ્પુઓ તો છે; પરંતુ તેના લાઠમંધના ચપ્પુનો કાથો તેને ખૂબ ગમે છે અને તેથી તેના લાઠમંધની ગેરહાજરીનો કાલ લાઈ તેનું ચપ્પુ હાવી લે છે. તેણે ધાર્યું હોત તો એવા જ હાથાનું ચપ્પુ તે ખરીદી પણ શકત, અને તેમાં તેનાં માથાપ આડાં આવત પણ નહિ. તેને ખીજા ચપ્પુની આવશ્યકતા પણ ન હતી. છતાંએ તે ચોરે છે. ચોરે છે કારણ કે તેનામાં રહેલી વૃત્તિ લિખારીની વૃત્તિ છે. એક લિખારીની પાસે પોતે ખાઈ શકે તેટલું અનાજ હોય અથવા તો પોતાને જરૂરી જેટલાં કપડાં હોય, છતાં તે ખીજાં વધારે અનાજ અને ખીજાં વધારે કપડાં માટે વક્ષણાં માટે છે. પોતાની પાસેની વસ્તુઓને સંતાડી રાખી તે ખીજા પાસે તે જ પ્રકારની નવી વસ્તુઓ માટે માગણી કરે છે, અથવા તો લાગ સાધીને કાઢીને ઉપાડી લેવાની પણ હિંમત કરે છે. સામાન્ય લિખારાઓની આવી જ વૃત્તિ હોય છે તેથી જ ગરાગર ઉપર દહેલા વિદ્યાર્થીઓની હોય છે, ખીજાની ઉપાડી લીધેલી ચીજની તેને કશી જરૂર નથી અથવા તે વાપરવા જતાં પોતાની ચીજો નકામી પડી રહેવાની છે તેનો તેને જરા પણ ખ્યાલ નથી. એ તો પોતાની હલકી વૃત્તિને આધીન થાય છે, અને ચોરી કરે છે.

ચોરીના ખીજા પ્રકારનું મૂળ ગરીબીમાં છે. ગરીબ માથાપનો છોકરો નાની નાની ચોરી કરતાં જરા પણ અચકતો નથી. આપણે ત્યાં ગરીબીની સાથે જ આળસ અને હરામ હાડકાપણ સમાજમાં પોપાય છે તેથી ગરીબ માથાપનો છોકરો તે બંને બાજુનો ભોગ ચપ્પ પડેલો હોય છે. ગરીબીમાં પણ ગૌરવ માનવાની પ્રથા હોત, અને ગરીબીમાંથી નીકળી જવાનો એક માત્ર ઉપાય સતત ઉઘોગને માનવામાં આવતો હોત તો ગરીબ વિદ્યાર્થી આપણાં છાત્રાલયોમાં ચોરી કરતો ન માત્રમ પડત; પરંતુ ઉઘોગ દ્વારા પોતાની ગરીબીનું સાદું વાંળતો દેખાત.

ગરીબ માથાપનો છોકરો કેવી ચોરીઓ કરે છે? પોતે પોતાના ખીજા મિત્રોની સાથે જ નવાં પુસ્તકો ખરીદ્યાં છે; છાત્રાલયમાં આવીને લુચ્ચે છે તો પોતાના મિત્રો પોતપોતાનાં નવાં પુસ્તકો ઉપર પૂઠાં ચડાવવા માટે

રંગબેરંગી ઢાગજો લાવેલા છે. પોતાનાં પુસ્તકો ઉપર પણ આવાં જ પૂડાંઓ ચડાવવાં તેનું મન તો થાય છે પણ તેવાં પૂડાં ખરીદવા માટે હવે તેની પાસે પૈસા નથી. પોતાનો ભાઈમંઘ ક્યાંછક આડો અવજો થાય કે તુરત જ તે એકાદ પૂકું ઉપાડી લે છે ને દ્રંધમાં સંધરે છે.

શાળાના શિક્ષકે તમામ વિદ્યાર્થીઓને કંપાસની પેટ્ટી ખરીદી લેવાનું કહ્યું છે. આ વિદ્યાર્થી પાસે પેટ્ટી ખરીદ કરવાના પૈસા નથી. તેની નજીકમાં જ એક પૈસાદાર માળાપનો દીકરો રહે છે; તે ઉઠાઉ પણ છે અને સાથે સાથે બેદરકાર પણ છે; અને ચીજ જોવાઈ જાય પછી તેને શોધવાની બહુ કાળજી તે નથી કરતો પણ બીજે કે ત્રીજે જ દિવસે નવી ખરીદ કરી આવે છે. પેસો ગરીબ વિદ્યાર્થી તેના પડોશીની આ ટેવથી જાણીતો છે. પૈસાદાર વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરીનો લાજ લઈ તે તેની કંપાસપેટ્ટી ઉઠાવી લે છે, તેના ઢાંકણ ઉપર સુંદર અક્ષરે પોતાનું નામ લખી નાખે છે અને પછી દ્રંધમાં મૂકી દે છે. ચાર ૭ દિવસ પછી કાંઈ પણ પ્રકારના સંક્રામ. વિના તે પેટ્ટી પેટ્ટીનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

આ અને આવા બીજા પ્રકારો તે ગરીબાઈની ચોરીના છે.

ચોરીના ત્રીજા પ્રકારનું મૂળ માળાપોની ખોટી દમનનીતિમાં રહેલું હોય છે. ધણુએ માળાપોને એવી ટેવ હોય છે કે કારણ હો કે ન હો પણ વાતવાતમાં પોતાના બાળકને ટોકવું અને બાળકની બ્યાજબી માગણીઓને પણ ન સ્વીકારવી. પોતાના હોકરાને એક ચીજની ખરેખર જરૂર છે; તે પોતે અપાવી શકે તેરી માળાપની સ્થિતિ છે છતાંએ 'તેની કશી જરૂર નથી.' 'તે વિના ચલાવતાં શીજો.' એવાં ઉપદેશવાક્યોથી માળાપ પોતાના બાળકને દબાવી દે છે. આવું બાળક ધીમે ધીમે તે તે વસ્તુઓ પરત્વે વધારે ને વધારે લોહુપ બનતું જાય છે. બાળક ખાવા બેસે; હજી તો તેણે પેટપૂરતું પણ ખાધું નથી હોતું ત્યાં તો ટોકાટોક શરૂ થાય છે અને બાળકને બૂખ્યા રહીને ઉઠવાની ફરજ પડે છે. ઘરમાં એકાદ ચીજ લાવવામાં આવે છે; તે ચીજનો ઉપયોગ બાળક માટે જ થવાનો છે છતાં સેંદ્રડો ચખંત કરગયાં પછી તેને તે નથી મળતી. હોકરામાં અધીરાઈ વધતી જાય છે અને દિવસે દિવસે તેનું મેળવવા માટે તે અસ્વસ્થ થતો જાય છે.

આવા વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાસયમાં વિષ વિષ પ્રકારની ચોરીઓ કરે છે.

વિદ્યાર્થી છાત્રાસયમાં આવે છે ભારે જુએ છે, કે તેના અનેક સાથીઓ

પાસે કાંડાની તેમ જ ખીસાની ધડીયાળો છે. ઘેરથી નીકળતી વખતે તેણે બાપા પાસે એક ધડીયાળની માગણી કરેલી; પરંતુ 'હમણાં પૈસા નથી.' અથવા તો 'ત્યાં સચવાય નહિ.' તેવા બહાનાથી તેને ધડીયાળ મળેલું નહિ. છોકરો જે તે બાળતથી અસંતુષ્ટ તો રહેતો જ આવ્યો હોય છે; તેના મિત્રો પાસે તે ધડીયાળો જીએ છે અને પોતાની પાસે ધડીયાળ નહિ હોવાથી તેનો અસંતોષ અનેકગણો વધી પડે છે. એનાથી તે સહન નથી થતો. તેના મનમાં એવી એક ઉમ વૃત્તિ જન્મે છે કે તેની પાસે ધડીયાળ તો હોવું જ જોઈએ. પણ તે ક્યાંથી પોમે ? માઆપે આપ્યું નહિ; પાસે પૈસા નથી; જીવનમાં સંતોષવૃત્તિ કેળવદાર્ઢ નથી. બાળક હોવાથી મન ઉપર સંયમ તો ક્યાંથી જ આવ્યો હોય ? અતે તે એક યા બીજા મિત્રનું ધડીયાળ ચોરી લે છે. પરિણામની તેને દરકાર નથી. એને તો એક વખત ધડીયાળના માલેક થવાની હોંશ હતી અને તે હોંશ પોતાની રીતે તે પૂરી પાડે છે.

છાત્રાલયમાં જ્યોરે નાસ્તા માટે ચેવડો મળવાનો છે. પોતાના લાગ પૂરતો તો તેને મળે જ છે. પરંતુ ઘેર હતો ત્યારે ચેવડો ખાવા માટે માઆપે વારંવાર ના કહેલી; ખાવા દે તો બહુ જ થોડો. ચેવડો તેને બહુ ભાવે છે અને એક વખત તો ધરાધ ધરાધને ખાવાની તેને હોંશ છે. જ્યોરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાનો લાગ મળી જાય છે પછી થોડાએક ચેવડો વધે છે. આ વિદ્યાર્થીની નગર તેના ઉપર પડે છે. ગમે તે ઉપાયે કાઢ ન હોય ત્યારે એ કાઢારમાં પહોંચે છે અને ચેવડાનું મોંદું પડીકું વાળી કાઢના અંદરના ખીસામાં સંતાડી ચહેરના બગીચામાં એકલો ચાલ્યો જાય છે. દર દર ગોંદરી ઉપર એકલો બેઠો બેઠો ચેવડો ખાવાની મોજ માણે છે; અને પછી પાછો આવી પેટમાં દુખે છે માટે જમવું નથી એમ કહી નિરાતે સૂઈ જાય છે. આજે તેના સંતોષ અને આનંદનો પાર નથી. સંતોષ અને આનંદ ચોરીથી મેળવી શકાયો છે તેની એને પરવા નથી.

માઆપ, શિક્ષક કે ગૃહપતિની આવી દમનનીતિને પરિણામે તો બીજા અનેક પ્રકારની ચોરીઓ બને છે. ચોરીને લાગી જવું, ચોરીથી નાટક રીનેમા જોવાં, ચોરીથી ખાધ લેવું, ચોરીથી સૂઈ જવું વગેરે પ્રકારનાં કામો પણ ચોરીનાં જ કામો છે.

ચોરીનો ચોથો પ્રકાર તે ઉગ્રવૃત્તિનું પરિણામ હોય છે. આવી ઉગ્રવૃત્તિ માઆપના અંતિ લાક્ષણિક આગકમાં આવી હોય છે. જેમ ખોરી

મુંજવૃત્તિથી બાળકમાં ચોરી કરવાની ટેવ પડે છે તેમ જ, ખોટા લાડના પરિણામે જન્મતી ઉડાઉવૃત્તિથી પણ બાળક નાની નાની ચોરીઓ કરવા પ્રેરાય છે. માળાપને એકનો એક દીકરો હોય, સાધારણ રીતે પૈસે ટકે સુંખી હોય એટલે, પછી છોકરાના ઉછેર માટે આંધળા બનીને લાડે ચડી જાય. આવી પરિસ્થિતિમાંથી મોટો થઇને છોકરો છાત્રાલયમાં આવે ત્યારે તેની એ છુરી ટેવ તેની પાસે ચોરી કરાવે છે.

વિદ્યાર્થી વાળ રાખવાનો શોખીન છે. વાળ કપાવવા માટે, વાળમાં નાખવાનું તેલ ખરીદવા માટે અને વાળને ઝોળવાનો દાંતીયો ખરીદવા માટે તેને માસિક એક રૂપિયાથી દોઢ રૂપિયાનું ખર્ચ આવે છે. માળાપને તેવા ખર્ચની, સામે કશો વધો નથી; તેમને તે ખર્ચ નડતું નથી. પરંતુ છાત્રાલયનો આદર્શ સાદાઇનો છે. વળી સમૂહમાં એટલો વખત કાઢવો અને એટલાં સાધનો સાચવવાં આકરાં પડે છે. ગૃહપતિ કશું જ દબાણ નથી કરતા; પરંતુ તેમની શીશી ઢોળાઇ જાય કે મિત્રો વિનોદમાં વાપરી નાખે ત્યારે અથવા તો દાંતીયો ખોવાઇ જાય કે તૂટી જાય ત્યારે તાત્કાલિક જ ખરીદવા માટે પૈસા નથી આપતા. વિદ્યાર્થીની લાડવૃત્તિ ધવાય છે અને ઉડાઉવૃત્તિ જોર કરવા લાગે છે. તેમની શીશી તેમ જ દાંતીયો તેને જોઇએ જ નોંધ્યો, તે મેળવવા માટે ગમે તે ઉપાયો અજમાવવા તેનું મન આમલક ધરાવે છે. આવો વિદ્યાર્થી પોતાનાં એકાદ મિત્રના ખીસામાંથી થોડાએક પૈસા ઉઠાવી લે અથવા તો ખુદ ગૃહપતિના ટેબલમાંથી જ લાગ જોઇ, જોઇતા પૈસા ઉપાડે તો તેમાં નવાઇ નહિ. વિદ્યાર્થીના ખીસામાં બે રૂપિયા પડ્યા હોય અથવા તો ગૃહપતિના ટેબલના ખાનામાં પચીસ પચાસ રૂપિયા પડ્યા હોય છતાં વિદ્યાર્થીના ખીસામાંથી કે ગૃહપતિના ખાનામાંથી આક બારં આંના જ ઉપડી જાય તેવા પ્રસંગોથી આપણે છાત્રાલયવાળાઓ ખૂબ પરિચિત છીએ.

આવા વિદ્યાર્થીને સાંજના ગામમાં કરવા જવાની ટેવ તો હોય જ. ગામમાં જાય એટલે સીનેમાના શો કે જાદુગરોના જાદુના ખેલો ગમે ત્યાં ચાંસેતા જ હોય. તેની ઉડાઉવૃત્તિ તો તેની સાથે જ હોય છે. અને ઉડાઉવૃત્તિને પોપણ નં મળે તે તેને જરાય રચતું નથી હોતું. તેની પાસે પૈસા નથી. કાઢના તે ઉઝીના પૈસા લે છે અને સીનેમા કે જાદુના એવો ન્તેયે છૂટકો કરે છે. આ પૈસાં તેણે પાછા તો આપવા જોઇએ જ. તેની ઉડાઉવૃત્તિને લીધે ગામમાં કાઢ કાઢ દુકાનદારોનું દેવું પણ તેણે ધ્યું હોય છે.

શુદ્ધપતિ પાસે આટલા બધા પૈસા માગતાં તેને સંકાય થાય છે. 'દેવું' ન ભરે તો ગામમાં જવાનું અને લેણેર ઉઠાવવાનું બંધ થાય છે. પરિણામે તેણે કાંઈના તેટલા પૈસા ચોરે જ છૂટકા. ચોરી છૂપીને સીનેમા જોવા માટે અથવા તો ગામના દુકાનદારોનું દેવું પતાવવા માટે ચોરી કરનાર વિદ્યાર્થીઓને આપણે ક્યાં નથી ઓળખતા ?

વિદ્યાર્થીની અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિ એ પણ ચોરીનું એક મોટું કારણ હોય છે. આપણા મુમાજની રચના એવી હોય છે, આપણી રૂઢિઓ અને રીતરિવાજો એવા તો કદંગ હોય છે, આપણી શિક્ષણપદ્ધતિ એટલી તો જૂની ધરેડની અને પરાગ હોય છે કે આજની રવાનાવિક એવી છાત્રાસાધ્વતિ કદિ પણ સંતોષાતી જ નથી. તારી નાની બાળનોમાંથી છાત્રાસાધ્વતિ અતૃપ્ત રહેતી જાય છે તે મોટામાં મોટી બાળતમાં પણ તેને સંતોષાવાનો અવકાશ મળતો જ નથી. છાત્રાસાધ્વતિ કાંઈની કદિ દળાવી દાળી શકાતી જ નથી. છાત્રાસાધ્વતિ એ એક એવા પ્રકારની રવાનાવિક અને ઉપ્ર મનોવૃત્તિ છે કે જેને દળાવવાથી અનેક જાતના નુકશાનકારક પરિણામો નીપજે. ચોરી તો શું પણ અનેક જાતના ગુન્હાઓ આ છાત્રાસાધ્વતિની અનુમિતિ પરિણામ હોય છે.

આવી અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિથી જે ચોરીઓ થાય છે તેનાં દષ્ટાંતો આપણની જરૂર નથી. કાંઈ પણ પ્રકારની નવી ચીજ પોતાના કાંઈ પણ સાથી પાસે વિદ્યાર્થી જુએ છે કે તુરંત જ તેની છાત્રાસાધ્વતિ જાગે છે, તેવી નવી ચીજ તેને તો મળવાની નથી; તેને સાથી તેને જોવા તોડવા અને નીરખવા આપતો નથી; એટલે પછી તેણે કાંઈક વળત તે ચીજ અથવા તેવી જ બીજાની ચીજ ચોરે જ છૂટકા.

આપણાં છાત્રાસયોમાં આપણે ધણાથે એવા દાખલાઓ જોઈએ છે જેમાં ચોરાઈ ગયેલી ચીજ સાચતાજી પાછી મળે જ નહિ. લાંબી તરી, તે હાય લાગે છે, અને મૂળ માલિકને કશા ખપની રહેતી નથી.

આવી અતૃપ્ત છાત્રાસાધ્વતિથી જે ઘણી ચોરીઓ થાય છે તેના એક મહત્વના કારણ તરીકે જાતિય પ્રશ્નની છાત્રાસાધ્વતિ અતૃપ્તિ ગણાવવામાં આવે છે. ઘણાં સમર્થ માનસશાસ્ત્રીઓનો એવો અભિપ્રાય છે કે જે અનેક પ્રકારની ચોરીઓ કિશોરો અને કુમારો કરતા હોય છે તેનું કારણ જાતિય પ્રશ્નની બાળતમાં અતૃપ્ત રહી ગયેલી છાત્રાસાધ્વતિ હોય છે. આ ત્રિપંચની

હીડી ત્યાર્યામાં આપણે અહીં નહિ ઉતરીએ. પણ આવા પ્રકારની અતૃપ્ત હતાશ્રાવણને પણ નાની મોટી ચોરીઓનું એક કારણ ગણવામાં દુરો પાંધો નથી.

ઉપર આપણે ચોરીઓના થોડાએક પ્રકારો જોયા. એવા પ્રકારોના મળમાં રહેલાં કારણોના નાશથી જ ચોરીઓનો નાશ કરી શકાય છે.

હરભાઈ.

વાતચીત

છાત્રાસયમાં રસ લેનાર એક અતિથિ એક વખત અમારા આંગણે ચડી આવ્યા હતા. વાત ચાલતાં ચાલતાં છાત્રાસય ઉપરની સીધી વાત ઉપર ચડી ગયા. તેમાંની ફેટલીક નોંધવા જેની અહીં નોંધું છું.

અતિથિ: “ તમે તમારા છાત્રાસયની શરૂઆત કેટલા વિદ્યાર્થીથી કરેલી ? ”

હું: “ પાંચ વિદ્યાર્થીથી.”

અતિથિ: “ ત્યારે તો શરૂઆતમાં તમે છેદ જ નાનું મકાન ચણાવ્યું દુરો ? ”

હું: “ ના હ. શરૂઆતમાં અમારું મકાન હતું જ નહિ. શરૂઆતમાં મકાન હોવું એ અગત્યનું નથી જ.”

અતિથિ: “ કેમ ? મકાન વિના રહેવું ક્યાં ? અને છાત્રાસય શરૂ કરવું હોય તો મકાન તો પહેલેથી જ જાંધવું જોઈએ ને ? ”

હું: “ એ ખ્યાલ જ ખોટો છે; ઘણી વખત તો હાનિકર્તા પણ થઈ પડે છે. અમે અમારા છાત્રાસયની શરૂઆત જાણના મકાનથી કરી હતી. આપણે ત્યાં આજે એક એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે પોતાના ઘરના મકાન વિના છાત્રાસય શરૂ કરી શકાય જ નહિ. એટલા માટે તો નાતવાળાઓ છાત્રાસયનો વિચાર જ મકાનથી શરૂ કરે છે; અને ખીજા બધા વિચારોને એક કારે રાખી મકાન માટે ફંડ પણ ઉઘરાવવા માંડે છે.”

અતિથિ: “ એમાં ખોટું શું છે ? મને તો એ વાત આજ્ઞાની લાગે છે. પહેલેથી જ પોતાનું મકાન થઈ ગયું હોય તો પછી મકાનની કાયમ મારેની ચિંતા મટે. અને ઘણી મકાન અધાઈ ગયું હોય એટલે પછી છાત્રાસય એટલું કાયમી થઈ ગયું સમજાયું.”

હું: “ મને એ વિચારગરબી જ દોષિત લાગે છે. છાત્રાસય શરૂ

કરનાર માટે મહત્વનો વિચાર છાત્રાલયના કેળવણી વિષયક આદર્શનો હોવો જોઈએ. એ નક્કી થયા પછી એ આદર્શ પોતાનો કરીને સર્વસ્વ ત્યાગીને છાત્રાલયમાં ખેરી જનાર કુકારી દિલનો મૃદુપતિ હોવો જોઈએ. આ એ બાબતો હસ્તગત થયા પછી છાત્રાલય ખોલવામાં આવે પછી બંને તે ધર્મશાળામાં રાડ ચાય તો પણ એવું છાત્રાલય આગળ જતાં એક સાચી કેળવણીની સંસ્થા બની જવાનું છે. બાકી મકાનથી રાડ થનાર છાત્રાલય કેટલીક વખત ભવિષ્યમાં કાંદનારાઓ માટે એક મોટા બોમ્બ સમાન થઈ પડે છે. છાત્રાલયનું પોતાનું મકાન છે અને મોટું એક ફંડ છે માટે હવે તેને રાડ તો રાખવું જ જોઈએ એ મનઃસ્થિતિ ઉભી થાય છે; અને સડી ગયેલા અંગને પણ સમજ સરીરેના હિતની ખાતર કાપી નાખવાને બદલે સાચી રાખવાની વૃત્તિ જન્મે છે. યાત્રિ માટે, સમાજ માટે અને ખુદ વિદ્યાર્થીઓ માટે પણ આવી સ્થિતિ તુકદાનકારક ગણાય. ”

અતિથિ: “ તો પછી ફંડની બાબતમાં તો આપ મારી સાથે સંબંધ હો ને ? ”

હું: “ આપના શા વિચારો છે ? ”

અતિથિ: “ મકાન આપણે પહેલેથી ન કરીએ એ તો જાણે કે હીક. વખત જતાં છાત્રાલયની સ્થિતિ સારી થાય તો પોતાનું મકાન તો પોતા બનાવી સકશે એ તો વાત સાવ મઠી નાખવા જેવી નથી. પણ છાત્રાલય શાંતિથી ચાલે અને કાંદનારાઓને પાછળથી હમેશની ઉપાધિ ન રહે એટલા માટે રાડઆનથી જ રાડ એવું ભડોળ તો એકદમ કરી લેવું જ જોઈએ ને ? આ વિષયમાં તો મને કાગળ છે કે તમે સંમત હશો જ. ”

હું: “ ના જી. હું અહીં પણ સંમત નથી. હા, મકાનને માટે રાડ-આતથી પૈસા ન ઉઘરાવ્યા હોય તેથી સામાન્ય ભડોળમાં પૈસા એકઠા કરી રાકવા એ સહેલું જાણે છે. ” અને એટલા માટે કેટલાક આગેવાનો કુનેહ વાપરીને પહેલું રચાવી ભડોળ એકઠું કરી લે છે. આ સ્થિતિ પણ બહુ ધ્રુવજવા જેવી નથી. જો કે મારા આ વિચારોની સાથે આપના જેવા ઘણા અસંમત છે અને હશે, પરંતુ હું તો મારા વિચારો કહું છું. ”

અતિથિ: “ આપના વિચારો જાણુ તો હું ઉત્સુક છું જ. સંમત થવું કે અસંમત થવું એ તો પૂરા વિચારો જણવા પછી કહી શકાય. પણ કહો તો ખરા કે રચાવી ભડોળ શા માટે ન કરવું ? ”

હું : “ એનું કારણ તો એમ છે કે સ્થાયી ફંડથી માણસ બેરીકેટ બને છે. પોને જે કામ કરતો હોય છે તે કામના ખર્ચ માટેની જવાબદારી જો તેને માથે ન રહે તો ખર્ચ કરવામાં તેમ જ કાર્ય કરવામાં તે થોડો ધણો પણ બેદરકાર રહી જાય એ મનુષ્યસ્વભાવ છે. આ સ્વભાવને અપવાદો બહુ જ થોડા. આને બદલે સંસ્થાના કાર્યવાહકો પોતાના કાર્ય ઉપર જ નિર્ભર રહેતા હોય અને એ કાર્યની જ કિંમત ઉપર સમાજ પણ પૈસા આપની હોય તો સંસ્થામાં જે પ્રકારનો પ્રાણ-જે પ્રકારની નવીનતા રહે તે સ્થાયી ફંડથી ચાલતી સંસ્થામાં દિદિ પણ ન રહી શકે. વળી સ્થાયી ફંડનું એક પરિણામ એ પણ આવવાનો સંભવ છે કે કાર્યવાહકો અંદર અંદર તકરારે ચડે અને સ્થાપકો કે ટ્રસ્ટીઓ સત્તાના લોભી અને સત્તાના મંડવાળા બને. આ પરિસ્થિતિ પણ કેળવણીની કાંઈ પણ સંસ્થા માટે લાભદાયી ન ગણાય. હું કહું છું તે બધું સંસ્થાઓમાં ચાલી રહેલું હોય છતાં આપણે તેને પારખી ન શકીએ તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે, કારણ કે આપણી આંખ એ રીતે બેઠાને ટેવાએલી જ નથી. માટે જ કહું છું કે મારા વિચારો સાથે સંમત થનારા ધણા ઓછા મળવાનો સંભવ છે.”

અતિથિ : “ તમારી વાત છેક કાઠી નાખવા જેવી નથી જ. છતાં મને હજી એમ તો લાગ્યા જ કરે છે કે સંસ્થાઓએ સ્થાયી ભંડોળ રાખવામાં કશો જ વાંધો નથી. વાફ, હવે આપને એક ખીંને સલામ પૂછું ? ”

હું : “ જરૂર પૂછો.”

અતિથિ : “ આપને ત્યાં ગૃહપતિની શી વ્યવસ્થા છે ? આપ પોતે ગૃહપતિના કામ ઉપરાંત ખીંનું શું કામ કરો છો ? ”

હું : “ હું પોતે એકલો ગૃહપતિ જ છું. અમારી સંસ્થામાં એવો નિયમ છે કે ગૃહપતિ ચાલ તેણે ખીંનું કશું કામ કરવું જ નહિ. એક ખીંજ વાત પણ જણાવી દઉં. અમારા છાત્રાલયમાં અત્યારે સો જેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમને રહેવા માટે અમે ત્રણ બુદ્ધાં નિવાસગૃહો રાખ્યાં છે; અને એ ત્રણ ઉપર એક એક સ્વતંત્ર મારો જેવો જ ગૃહપતિ રાખવામાં આવેલ છે.”

અતિથિ : “ આ તો વધારે પડતી જ્ઞાન દહેવાય. એક તો આખા દિવસને માટે ગૃહપતિ રાખવો અને તે પણ ૩૦-૩૫ વિદ્યાર્થીઓ દીઠ એક એક ? માફ કરજો સાહેબ, પણ તમારો આ વિચાર મારે ગળે ઉતરી શકે તેમ મને નથી લાગતું. હું તો શિક્ષકનું કામ કરવો હોય તેવા મુદ્દર અને

કામદા માણસને. ગૃહપતિ રાખવાના મતનો જ છું. પરંતુ ધારે કે સ્વતંત્ર અને આખા દિવસના કામ માટે ગૃહપતિ રાખવાના વિચારમાં સંગત થાઉં તો પણ ત્રણ ત્રણ ગૃહપતિ રાખવાનો વિચાર તો મને ઉડાઉ લાગે છે.”

હું : “ હા, ઉપરથી વિચાર કરતાં તેમ જરૂર લાગે તેવું છે. પણ એવું કારણ તો એમ છે કે આપણે છાત્રાલયની વિચારણા શુદ્ધ કેળવણીની દૃષ્ટિથી કરી શક્યા જ નથી. છાત્રાલયને આપણે બહુ બહુ તો સુંદર અને વ્યવસ્થિત વીથી ગણીએ છીએ. આવી વીથીની ઉપર ગૃહપતિને આપણે એક સમજી વ્યવસ્થાપક તરીકે મુકીએ છીએ. પણ આ વિચાર હવે બદલાવો જોઈશે.

“ આપણા વિદ્યાર્થીઓ શાળાઓમાંથી જે મેળવે છે તેના કરતાં અનેક-ગણ વધારે ઘર અને હવે ઘરનું સ્થાન સાચવી રહેલાં આપણાં છાત્રાલયોમાંથી મેળવે છે. જ્યાં આપણે વિદ્યાર્થી દિનરાત શાસન લઈ રહ્યો છે, અને એ શાસન વાટે અનેક પ્રકારના પ્રાણ પી રહ્યો હોય છે તે કેદાશ્વતિ. આપણે કેવળ એક વીથી જેવું સ્વરૂપ આપી દઈએ તો તેમાં ભાવિ સમાજને ભારે નુકસાન થવાનું છે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં ઘરને અને ઘરના જેવાં ગણવા મથતાં છાત્રાલયોને શાળા મહાશાળા કરતાં પણ અનેક-ગણ વધારે મહત્ત્વ આપવું ઘટે છે. વિદ્યાર્થીના સાચા કેળવનાર શિક્ષક નહિ પણ માળાપ અને આપણી જેવા ગૃહપતિઓ છે તે વાત હવે તો સમજી જવાના દિવસો આવ્યા ગણાય. તમે આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો તો તમને હવે દેખાશે કે સારા એવા છાત્રાલયને એક નહિ પણ વધારે ગૃહપતિઓની આવશ્યકતા રહે છે. આવા ગૃહપતિઓ સામાન્ય શિક્ષકના કરતાં પણ વધારે લાયકાતવાળા હોવા જોઈએ. શાળાનો શિક્ષક છુદ્ધિનો જીવ હશે તો ચાલશે પણ છાત્રાલયના ગૃહપતિમાં તો જેને આપણે ચારિત્ર્ય-શીલતા કહીએ છીએ તે હોવું જોઈએ. તેનામાં એકલું જ્ઞાન કે એકલો વ્યવહાર હશે તે નહિ પાડવે. આનો માણસ શિક્ષકના કરતાં પણ વધારે કિંમતી હોય છે. માટે જ કહું છું કે ગૃહપતિની લાયકાત પણ શિક્ષકના કરતાં વધારે હોવી જોઈશે.”

સ્વયંસ્ફુરિત નાટ્યપ્રયોગો

એક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓએ નાટ્યપ્રયોગો કરવાનો વિચાર કર્યો. કંઈક વસ્તુ માટે. મને પૂછવા આવ્યા. મેં તેમને. બીજી જ સલાહ આપી.

કંઈ પણ સંવાદોને ગોતવા પાછળ સમય અને શક્તિ ખર્ચવાને બદલે મેં તેમને સ્વયંસ્ફુરિત નાટ્યપ્રયોગો ભજવવાની સલાહ આપી.

નાટ્યપ્રયોગોને દિવસે હું હાજર રહ્યો હતો.

અક્ષયત આ વિદ્યાર્થીઓ આ જાતના પ્રયોગ માટે તદ્દન તાંજા અને ખીનઅનુભવી હતા, છતાં એકંદરે જેટલા પ્રયોગો ભજવાયા તે જોવા પછી હાજર રહેલાઓ સર્વેએ પોતાનો સંતોષ જાહેર કર્યો. શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીઓને એમ લાગતું હતું કે તેઓ નિષ્ફળ જશે; પરંતુ પ્રયોગો પૂરા થયા પછી તેમનામાં પણ આશા પ્રગટી અને આવા પ્રયોગો ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવી શકાય તેમ તેઓનો પણ અભિપ્રાય બંધાયો.

આપણાં જાનાલયોમાં નાટ્યપ્રયોગ ભજવવાની પ્રથા ચાલે છે. આવા પ્રયોગો પાછળ વિદ્યાર્થીઓનાં સમય શક્તિ ખૂબ ખર્ચાય છે અને કૃત્રિમતા પણ ઘણી પોષાય છે. જ્યારે સ્વયંસ્ફુરિત પ્રયોગો ભજવવામાં સમય શક્તિની દરકાર થાય છે, નાટ્યકીયા કૃત્રિમતા ટાળી શકાય છે, વિદ્યાર્થીઓની છુદ્ધશક્તિ ખીલે છે, અને તેમનામાં તાત્કાલિક વિનોદશક્તિ પ્રગટે છે.

આ પ્રયોગ હરેક જાનાલયવાળાઓએ અંગમાવવા જેવો છે. માત્ર આવા સ્વયંસ્ફુરિત પ્રયોગો વખતે વ્યવસ્થા જાળવવી આશરી હોય છે તેથી તે ખર્ચાતમાં પહેલેથી જરા વધારે કાળજી લેવાય તેવી પેરથી ગૃહપતિએ કરવાની રહે છે.

નાટ્યપ્રયોગોથી વિદ્યાર્થીઓમાં અભિનય શક્તિ ખીલે છે; પરંતુ તે સાથે જો આવા પ્રયોગો વિદ્યાર્થીઓની પોતાની છુદ્ધ મુજબના હોય તો તેઓ પોતાના સાચા સ્વરૂપમાં ખીલી ઉઠે છે.

હરભાઈ.

‘જાનાલય’ દર અંગ્રેજી-માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પંચદેશના બે શિક્ષિગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘જાનાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તુલ્કી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

(' છાત્રાલય મંડળ ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી

૧૯૩૦

અંક ૮ માં

ઓગસ્ટ

:: તંત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

જીવાની પરરક્ષણને ધિક્કારે છે,
સ્વરક્ષણને ચાહે છે.

જીવાની પરાધીનતા તોડે છે,
સ્વાધીનતા પામે છે.

જીવાની નમ્રતાને ફિક્કરી ગણે છે,
પ્રમારીમાં રાગે છે.

જીવાની મુરખીવટ નથી વાંચતી,
સમાનધર્મ મૈત્રી શોધે છે.

જીવાની દયાને ધુત્કારી કાઢે છે,
પ્રેમ પાછળ ગાંડી થઈ ધૂમે છે.

દયા

દયા રાજનારને માટે દયા એ સદ્ગુણ છે; પરંતુ જેની દયા ખાઈએ તેના ઉપર હમેશાં તે ઉપદ્રવકર્તા બને છે તેવું નથી હોતું. સામા મહાસતી દયા ખાવાથી ઘણી વખત આપણે તેવું અપમાન કરીએ છીએ; અને પછી ધીમે ધીમે તેજ દયા તેને નુકશાન કરનારી પણ નીવડે છે.

દયા એ ઘણી વખત ખુશામતનો એક પ્રકાર થઈ પડે છે, જેમ ખુશામત કરવાથી સામો માણસ બગડે છે તેવી જ રીતે દયાથી પણ બગડે છે. એટલે દયા એ એક નતની સૌમ્ય ખુશામત છે તેમ કહીએ તો ખોટું નથી. અહીં જ દયા અને પ્રેમનો ભેદ રહેલો છે.

દયા યથાકાળે શોભે જારી, પણ એ તો ક્ષમાનો પ્રકાર હોય ત્યારે, આપણું અપમાન કરનાર ઉપર અથવા તો આપણું બગાડનાર ઉપર આપણે દયા કરીએ છીએ તે દયા ક્ષમાનું રૂપ છે. આપણું ખૂંડ કરનાર ઉપર આપણે ચીકાકાએ નહિ, આપણું ખરાબ ધમ્મનારને આપણે ઉદારતાથી હમી કાઢીએ, આપણે દુરમન હોય અને તેવું ખૂંડ કરવાનો આવકાશ આપણા હાથમાં આવીને પજો હોય તેવે ટાણે પણ આપણે તેના ઉપર દયા કરી જઈએ, એ બધાય ક્ષમાના પ્રસંગો હોય છે. પરંતુ આપણે ઉઘાડી આંખે દેખતા હોઈએ કે આ વખતે દયા ખાતી એ સામી વ્યક્તિનું અદિત કરવા ખરાબ છે તેવે વખતે દયા દુરમન બની જાય છે. આવી દયાએ બાળકોને લજા પાંગળાં બનાવ્યાં છે; તરુણોને આવળે માર્ગે જવા દેવામાં મદદ કરી છે; અને જેના જેના ઉપર આવા પ્રકારની દયાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય છે તે બધાયને પરાધીન અને પરતંત્ર બનાવ્યાં છે. માતાપોતી આવી દયા બાળકોને સરીર અને મનનાં રાગી બનાવે છે; શિક્ષકોની આવી દયા તેના વિદ્યાર્થીઓને પરાવલંબી બનાવે છે અને શૂદ્ર-પતિઓની આવી દયાના કારણે જ છાત્રાલયમાં આજસ અને પ્રમાદ પોલાય છે.

દયા ધણું જ સક્ષમ હથિયાર છે. ખીજના ભક્ષા માટે તેને વાપરતાં ખૂબ વિચાર કરવો પડે છે. જે માણસ કેવળ નિરવાઈ બની રહે, તે જ માણસ દયાનો પ્રયોગ કરવાનો અધિકારી બની રહે.

જંમણ પછી હાથ ધોવાની કાળજી

જાનાસયોમાં શું કે ઘરમાં શું, જંમણ પછી હાથ ધોવામાં નાનાં માણસો ઘણી ઉતાવળ કરે છે, કેટલીકવાર બેઠકદાર પણ રહે છે. આમ થવાથી હાથમાં મેલ ઘણો જામતો જાય છે. બે આંગળાં વચ્ચેના ખાડામાં, નખની પોલાણમાં તથા નખના મૂળમાં કચરો જામીને સડે છે. ખસ શુભડાં વગેરે એ મેલ દ્વારા ઉભાં થાય છે. જમીને હાથ લૂછવાનું સાધન ઘણે ભાગે ધોતીઉં જ હોય છે તેથી ધોતીઉં જંકું થાય છે. જમણમાં મોટે ભાગે હળદર, ઘી, તેલ વગેરે વપરાય છે તેથી ચીકણા અને પીળાશનું મિશ્રણ હાથ ઉપર ફીક ફીક કરતું જાય છે.

હાથ પછી જેમ હાથ ધોવાની ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ, તેટલી જ બસકે તેથી પણ વધારે કાળજી જંમણ પછી હાથ ધોવામાં રાખવી જોઈએ.

(૧) હાથ ધોવા માટે સારી માટી, ધૂળ કે સાબુનો પ્રયોગ અવશ્ય રાખવો જોઈએ.

(૨) હાથ ધોવામાં પાણીનો લોભ થવો ન જોઈએ. નળમાં પાણી ન મળવાને લીધે, ફૂવામાંથી પાણી સોંચવાની મહેનત ગયાવવાને લીધે, પાણી ભરવા માટે બે ડગલાં આગળ જરાની મહેનત કે સમય ખચાવવાના કારણે અગર વારસદારની હાથ ધોવાના હોય ત્યાં પાછલા માણસની ઉતાવળને લીધે યુવાનો પૂરતું પાણી હાથ ધોવામાં વાપરતા નથી. તે માટે જે તજનીજ શક્ય હોય તે ગૃહપતિએ કરવી જોઈએ.

(૩) દરેક વિદ્યાર્થીએ હાથ લૂછવાનો રૂમાલ જુદો રાખવો જોઈએ.

(૪) હાથ લૂછવાનો રૂમાલ વખતોવખત ધોવડાવવો જોઈએ.

(૫) ધોએલો હાથ લૂછ્યા વગર બે હાથ સાથે ચોળાને કે ભીનાશને મોઢે કે કાંડે ચા તો પગ પર ફેલાવીને હાથ ફેરા કરવાની ટેવ તણ દેવી જોઈએ.

(૬) દિવસે હાથ ધોવામાં જેટલી સંભાળ રખાય તેના કરતાં રાત્રે ધોવામાં વધારે સંભાળ રાખવી જોઈએ.

(૭) ઘણા લોકો હાથ ધોતા પહેલાં થાળીમાં પીરસેલું મીઠું હાથના ટેરવા ઉપર લગાડે છે અને એ રીતે સ્વચ્છતા સાધે છે.

(૮) ઘણાં ઘરોમાં જમી રહ્યા પછી ગાજરાનો લોટ ચપટી ચપટી સોને આપવામાં આવે છે. તે લોટથી હાથની સ્વચ્છતા સાધવામાં આવે છે.

(૬) જે ઘેર લીધું શાળું ખાવાનો રિવાજ હોય છે ત્યાં લીધુનાં છોતરાંથી હાથને ભોજનને અંતે સ્વચ્છ કરવાની પ્રણાલિકા હોય છે. યોગ્ય દિવસ જમી રહ્યા પછી છોતરાના હાથની સ્વચ્છતાની પરીક્ષા થતી રહે તો કોઈ પણ એક રીત એ છાત્રાલયમાં પ્રચલિત થયા વગર નહિ જ રહે.

તા. ૨૪-૭-૩૦

પાટણ

કલ્યાણુરાય ન. ભેપી.

ગૃહપતિનું આંગણું

: ૧ :

આંગણું ન્હાનકડું હતું પણ ચોખ્ખું હતું. ન્હાના ન્હાના ક્યાંકોમાં થોડાક ઝુકુછોડ વાગ્યા હતા. જે ઝાડ હતાં એક આસોપાલ્લવ ને એક ખેર-સહી. અને ઝાડ હતું બાળક હતાં, પણ યોગ્ય સંભાળ ને ચાકરીને પરિણામે કીક જમ્યાં હતાં અને પવન વતો ત્યારે પોતાનાં ગુચ્છાદાર માથાં હવાથી ધરવાસીઓને ચમ્મર કરતાં હતાં. એક નાણુક ચોતરાં હતો. ગૃહના કામદારથી નિવૃત્ત થઈ ગૃહપતિ ઘેર આવતા ત્યારે શાંત મને ગૃહપતિ અહીં બેસતા. કોઈ ચંદની રાત્રે આ ચોતરાની આસપાસ ગૃહપતિનો વાર્તાલાપ થતો અને વિદ્યાર્થીઓની મિજલસ જનમતી. થોડા થોડા વાર કોઈ અભ્યાસશીલ વિદ્યાર્થી પોતાના તોફાની દોસ્તોથી કંટાળી આ ચોતરા પર આવી બેસતો અને એક ચિત્તે અહીં વાંચી શકતો. આંગણું ગૃહપતિના ધરતું હતું, ગૃહપતિનું ન હતું.

: ૨ :

આંગણું કીક કીક મોડું હતું. એક બાણુ ગૃહપતિનું ધર હતું અને બાણુ બાણુ કંટાળા તારની અક્કડ વાડ હતી. દરવાજો પાટિયું હતું: "રજા સિવાય અંદર આવવું નહિ." આંગણમાં એક બાણુ નાનામોટા પાંચ ૭ ખાટલા પડ્યા હતા. જેની જ બાણુમાં થોડુંક લાંગણું ફર્નિચર પડ્યું હતું. એક તરફ જે ચાર દોર બાંધેલાં જણાતાં. તે પર પતરાંનું છેપર હતું. છેપર મંદું હતું. દોરનાં છાણુમતર વળાઈ વળાઈને ત્યાં ખાડા પડ્યા હતા. ફળિયામાં એક દોર નજા હતો અને ત્યાં જે ચાર પચસ પડ્યા હતા. દોળાતા પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થાને અજાણે સાણુવાળા પાણીનાં ખાગોચિયાં ત્યાં ભરાતાં ને ગૃહપતિનાં નાગોડિયાં આગે તે ખૂંદતાં. આસપાસ બીના-

શને લીધે ખડ ઉગી ગયું હતું. મોક્ષાશ ઠીક ઠીક હતી પણ ત્યાં કાંઈ વાતો રાકાય તેમ ન હતું, કેમ કે મૃદુપતિ સાહેબનાં દોર વાવેલું કે ઉગેલું ખાઈ જતાં કે ખૂંદી નાખતાં. એક જાણુએ મેંદી ઉગીને ઝાડ જેવી ઉચી થઈ ગઈ હતી; તેના પ્રાકૃતિક વિદ્યાસમાં આડે આવડું ઠાળે ચોગ્ય લાગ્યું ન હતું. આંગણમાં આડંબચળાં દોરડાં બાંધી વજ્રગણીઓ બાંધી હતી; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની 'બા' ના સાડત્રા અને તેનાં બટુકાનાં પહેરણુ ઝગલાં ચારેફાર તોરણતી પેટે લટકતાં રહેતાં.

વિદ્યાર્થી આ કુળિયામાં લાગેજ આવી શકતો મરણ કે 'શ' નો હુકમ હમેશાં સાંને 'ઓફિસ' માં જ મળતો.

ભ.

એક પિતાની ડાયરીમાંથી વાનગી

જુવાનો તો ડાયરી રાખે છે પરંતુ જુવાન હૃદયને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરનારા પિતાઓ પણ ઘણી વખત નાની નાની નોંધો પોતાની ડાયરીમાં કરે છે. તેવા એક જુવાન વિદ્યાર્થીના પિતાની ડાયરી મને જોવાનું સુલભાગ્ય મળ્યું. તેમાંથી થોડુંએક મેં ચૂંટી લીધું છે. તેમની રમથી એ ચાહીં છાપું છું. લવિષ્યમાં આવાં બીજાં અનેક દાયણો પસંદ કરી કરીને મૂકવાનો પણ ઇરાદો છે. જુવાન હૃદય પિતાઓ મને પોતાની આવી ડાયરીઓ આપે તો મારા ઉપર અને મુમાજ ઉપર કેટલો ઉપકાર થાય ? જુવાન હૃદયના તરંગો, વિચારો, મનોરથો અને અભિલાષાઓ આપણે જાણવા ઉત્સુક છીએ-એટલા માટે કે આપણે હાથે જુવાનોને અન્યાય ન થઈ જાય તો પછી જુવાનને પિતાના મથી રહેલા પિતાઓના પણ વિચારો આપણે જરૂર જાણીએ કે જેથી આજે તેમને પણ ઘણી વખત થતો અન્યાય અટકે.

હરભાઈ.

*

*

*

બાળકો થાગે મા, થાગે તો જાગે મા, અને જાગે પણ રીસાજો તો માં જ !

*

*

*

અમારું માથાપોનું હૃદય જુવાન જાગકો ઓળખતાં થઈ જાય તો પ્રેમની કુનિયામાં કેવું પરિવર્તન થાય ? ઘેર ઘેર સ્વર્ગ જાગે.

*

*

*

સમજી અને પોતાની જાતને ડાહ્યાં ગણતાં માથાપો પણ પોતાના જુવાન જાગકો ન ઓળખી શકે તેવું નહિ બનતું હોય ?

* * *
જુવાન છોકરાંઓનાં હૃદય ઘણાં આળાં હોય છે. સાવ સાચી વાત. પરંતુ મામાપોનાં હૃદયો ક્યારેક તો એવાં બધાં આળાં થઈ જાય છે એમ છોકરાંઓ સમજી જાય તો ? એવી પળો ઝોછી હશે; પણ જેટલી ઝોછી તેટલી વધારે તીવ્ર એમાં તો શંકા નથી જ.

* * *
આજે આ ચિ....ને ચું છે શું ? 'બાપુ' ગમે તે કારણે પણ સહેજ દુઃખી દેખાય તો એક ક્ષણ પણ એ બેદરકાર રહે એ અમ્મ-ભવિત; સિવાય કે તેનો સ્વભાવ બાળસુલભ ટીપળ ઉપર ચડી ગયો હોય અથવા તો પોને જ કંઈક દુઃખી થયેલ હોય. છતાં આજે તે આમ મારાથી દૂર કેમ રહે છે ?

* * *
ચિ....ને નવરાશ મળે કે તુરંત જ તેની સાથે જીવનની અનેક-વિધ વાતો કરવાના ઝોખીન મારા જેવાને આજે આ શું ચું છે ? બોલવાની આટલી બધી તીવ્ર ઈચ્છા હોવા છતાં આજે હોંડ ઉઘડતા કેમ નથી ? મારા જીવનનો પણ આ એક કોપડો જ છે ને ? દોને ખબર પડે છે કે હૃદયની લાગણીઓના વેગો ઇષ્ટ દિશામાં વહી રહ્યા છે ?

* * *
મોરેરાંઓ મરજી પડે ત્યારે બહેરમાં રોષ શકતાં હોય તો ?
આમ તો કંઈ સમજાતું નથી. પરંતુ એટલું તો હું દેખી જ શકું છું કે ચિ....ઉપરથી ગમે તેવા દેખાવાના પ્રયત્નો કરે છતાં અંતરથી ખૂબ દુઃખી છે. મારા વર્તનથી તેમ થવા પામતું હોય તો મારા જેવા પિતાને એ ન શોભે. મારો ધર્મ તો તેને દરેક રીતે સુખી કરવાનો છે તે કેમ જણાય ?

* * *
આજનાં મારા વર્તનથી ચિ....ને કંટાળો આવ્યો હશે ? ના, ના. તેમ માનવું એમાં તો એવું અપમાન છે. હું એ તો બરાબર સમજી શકું છું કે એ 'મારું dearest child' છે તો હું તેનો dearest papa છું.

* * *
ઘણીએ વખત હું બૂલી જઈ છું કે ચિ....આખરે તો હજી બાળક છે, અને તેની અરખામણીએ તો હું જરૂર મોટો છું. પરિણામે ક્યારેક ક્યારેક એવું પૂછાઈ જવાય છે અથવા તો વર્તાઈ જવાય છે કે નેથી તેવું હૃદય મંજાય. આમાં પણ મારા જેવાએ ખૂબ દરકારવાળાં બનવું પડે.

અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં સડવું ક્યાં સુધી ?

ધણે જાત્રાલયોમાં એવા છત્રો વસે છે કે જેમની હઝારો, જેમની શક્તિ અને જેમનું વલણ તેમના હાથમાં મૂકવામાં આવેલા કાર્ય તરફ ખીલકુલ ગ્રેમ જતાવી શકે નહિ. વડીલોની આત્મીય, ખીજું કંઈ ન સંજોગવાથી અગર ખીજું ચઝવું હોય તે વડીલને સંતોષ ન આપી શકે મારે પોતાને અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં એવા છત્રો જોડાઈ રહેલ છે. આવા છત્રો પોતાની જાતને જાદુ જ ખરાબ બનાવે છે; તેથી પણ વધારે ખરાબી તેમના ચેપથી અન્ય છત્રોમાં પ્રસરે છે.

હવે જમાનો આવી પહોંચ્યો છે કે માળાપો સાચી વ્યવસ્થા પોતાનાં છોદરા માટે કરે; છોદરાઓ પણ પોતાના મનની સાચી વાત માળાપને જણાવી દે. આ ગાંધીયુગમાં વડીલ અને બાળકો વચ્ચેનો વિનયનો પડો હલો તે વડી ગયો છે, તેથી છત્રો ધારે તો સાચી વાત પોતાનાં માળાપને સહેલાઈથી હલો શકે તેમ છે. શુદ્ધપતિ પણ આ બાળકમાં છત્રોની તેમ જ માળાપની ખીજમત ઉઠાવી શકે છે. દેશના ધણા યુવાનોને કંઈ કરવું નથી હોતું ત્યારે કંઈક કરે છે એવું તેમના મનને અને વડીલોને સમજવવા-સાથે તેઓ જોડાઈ જાત્રાલયમાં દાખલ થઈ જાય છે. વડીલના પૈમાની ગરબાદી થાય છે, યુવાનના સમયની ગરબાદી થાય છે અને તે બન્ને સ્પર્ધાતી વિશેષ મુશ્કેલી યોજનાનો ઝગઝગ ગરબાદ થાય છે; પરિણામે દેશને લખકર નુકસાન થાય છે. આવું લખકર નુકસાન જાત્રાલયો નહોતાં ત્યારે જોઈતું થતું હતું. આ જાત્રાલયના યુગમાં આ લખકર નુકસાન પરદેશી વેપારીઓની સુક્તિથી દેશને થતા આર્થિક નુકસાન કરતાં ઘણું દરજ્જે વધારે થયા કરે છે.

જાત્રાલયોનો આશ્રય મળવાથી ધણી સાહસિક ઉર્મિઓ વણખેડાએલી દબાઈ રહે છે; ધણાં જ્ઞાત્રોજ ધુંધવાઈ ધુંધવાઈ કરી જાય છે; ધણી કારીગરી અને હિંકમતો ગર્ભાશયમાં જ સડી જઈ તેની કસુવાવડ થાય છે; અને ધણી અપૂર્વ શક્તિનાં ખીજ સમાજની શિષ્ટતાના રક્ષણનાં છોતરાં અને કાચલાં ફેડી બહાર ન આવી શકવાથી તે અપૂર્વ શક્તિ મૃત દશામાં પડી રહે છે.

યુવાનો આત્મનિરીક્ષણ કરી અણુગમતી પ્રવૃત્તિમાં સજા કરવાનું હોડી દે; માળાપો ખીજ દશા ખાતર નહિ તો અખતરા ખાતર જોડો

પક્ષપાત છોડી દઈ પોતાના પુત્રોને તેમને રુચતા માર્ગ ઉપર આચડવા દે, તેમને સાહસ માટે રીઠા ચવા દે. ગૃહપતિએ આવા યુવાનોને અને યુવાનોના વાલીઓને પોતાની શિક્ષક તરફની પ્રતિષ્ઠા ધટી જવાની ણીક રાખ્યા વગર સાચી વાત કહી દેશને અર્થ પાગવાર ભયંકર નુકશાન અટકાવે.

તા. ૧-૮-૩૦
પાટણ

હૃદયાણુરાય ન. લેખી.

આજે મારું ભાષણ છે !

રામભાઈ મારા મિત્ર છે, તેમના વિચારો હમેશાં ઘણા દિગ્ગત હોય છે. આદર્શોથી પ્રેરાઈને તેમણે ક્રાંતિજનના અધ્યાપકની મોટા પગારની જગ્યાને નકારી અને આજે એક છાત્રાસયમાં ગૃહપતિ થઈ બેસી ગયા છે. ગૃહપતિપદ દ્વારા યુવાનોને પ્રેરવાના તેમના મનોદ્યો છે, પોતે એમ.એ. થએલા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનના ખાસ અભ્યાસી છે. પોતાના વિચારોને સમાજ પાસે રજુ કરવાની એકેએક નક લેવા તેઓ ચૂકતા નથી. તેમના શહેરના જે જે લોકો તેમને ઓળખે છે તેઓ પણ કંઈ ને કંઈ બાબત ઉપર અવારનવાર તેમનાં વ્યાખ્યાનો જોઈવા જ દરે છે.

પરંતુ યુવાન રામભાઈના આદર્શોએ હજી દર્તી સ્વરૂપ નથી પકડ્યું. વિચારમાં તેઓ ખૂબ આગળ છે; વિચાર રજુ કરવામાં એકાંથે આગળ છે. પણ તેમના વિચારો વિચારોથી જ અટકી જાય છે; વિચારોના વ્યવહારની તેમના અંતરમાં ધગશ ઘણી છે પણ તેવા વ્યવહારનો અવકાશ તેઓ જોઈ શકતા નથી.

તેમના છાત્રાસયની મુલાકાતે હું ઘણી વાર જઈ છું. તેવા વખતે અનેક પ્રકારની વાતો અમે કરીએ છીએ.

અમારી વાતો સાંભળી હોય ત્યારે અવાર નવાર વિદ્યાર્થીઓ પણ વચ્ચે આવી જાય. તેવા વિદ્યાર્થીઓ રાત્રે રામભાઈ જે દ્રષ્ટી વાનો કરી નાખે તેમાંના થોડાએક નમુના આ રહ્યા.

: ૧ :

વિદ્યાર્થી: " સાહેબ, શંકરને તાવ જોડો થયો જ નથી. સહેજ પણ ખરકની કોષણી ખેંચીએ છીએ કે તુરંત જ ચાર ડિગ્રી ઉપર આવીને ઉભો રહે છે. "

રામભાઈ: "કંઈ ફિફર નહિ બરફ મૂક્યે જ રાખો. નેનને, જરા પણ ગફલતમાં નહિ રહેતા; અને બરફ તો આગળ પાછળ અધમણ રાખો જ. બધા વારાફરતી ગોઠવાઈ ગયા હો કે ?"

વિદ્યાર્થી: "હા છ. બળે કલાકના વારા ગોઠવ્યા છે; અને એટલી સાથે બળે વિદ્યાર્થીઓને રાખ્યા છે."

રામભાઈ: "એ સરસ ક્યું. રાતની વ્યવસ્થા પાકી રાખ્યો અને રાતના વારામાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ સિવાય કોઈને નહિ રાખતા."

વિદ્યાર્થી: "તેમ જ ક્યું છે. આપનો વારા ૭ થી ૯ નો ગોઠવ્યો છે તે કહેવા માટે આવ્યો છું."

રામભાઈ: "એ જરા બરાબર ડીક ન ક્યું !"

વિદ્યાર્થી: "કેમ સાહેબ ? એ જ ડીક છે. ૭ થી ૯ આપ હો તેથી તમામ વિદ્યાર્થીઓ બોમ્બ વગેરે સાંતિથી પનાયી શકે છે; અને વળી એ જ વખત એવો છે કે જ્યારે રાંકર બકરા માંડે છે. વારા ન ગોઠવ્યો હોત તો પણ ૭ થી ૯ સુધીમાં આપને આગવું જ પડતું."

રામભાઈ: "તે બરાબર છે, પણ આજે મને ૭ થી ૮ મુક્ત રાખો તોં સાઈ. ને કે સેરાઈગવાળાઓને હજી પણ કહેવડાવી તો રાક્ષા કે રાતની સભા આડો બદલે નવ સાડાનવે રાખે, પણ કર્તવ્યધર્મ એમ કહે છે કે આપણી સમગ્ર ખાતર આપણે બીજાઓને મુશ્કેલીમાં ન મૂકવા નેમ છે."

વિદ્યાર્થી: "સેરાઈગમાં શું છો સાહેબ ?"

રામભાઈ: "આજે ૮ થી ૯ મારું ભાગ્ય છે."

હું: (વચ્ચે) "શ્રી. વિષય છે રામભાઈ ?"

રામભાઈ: "મારા ભાણેયનો વિષય છે 'કર્તવ્યધર્મ'. જુઓને, હું એ જ બાબત ઉપર મુદાઓ નોંધી રહ્યો છું."

: ૨ :

વિદ્યાર્થી: "સાહેબ, આપ સંચારે ફરવા ગયા હતા ત્યારે આપણો ચોકીદાર આપને મળવા આવ્યો હતો."

રામભાઈ: "શું કામ હતું તે પૂછી લીધું કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી: "હા છ. ગઈ રાત્રે એના ઘરમાં ચોરી થઈ છે."

રામભાઈ: "એના ઘરમાં બીજું કંઈ નથી શું ?"

વિદ્યાર્થી: "એની સ્ત્રી અને એનો એક બાર વર્ષનો પુત્ર છે. એને

છ દિવસથી અણુકિતાર તાવ આવે છે, અને જે દિવસથી તો એનો દીકરો પણ તેમાં સપડાયો છે. ”

રામભાઈ : “ તો આપણે એમ કરો; રાત્રે મોટા મોટા વિદ્યાર્થીઓના ચોખીના વારા ગોઠવો અને ચોખીદારને જે ત્રણ દિવસ માટે છૂટો કરો. ”

વિદ્યાર્થી : “ હા છ, એ જરાખર છે; આપણે એ જરૂર ગોઠવશું. પણ ચોખીદાર કહી ગયો છે કે જ્યારે ચાર વાગે તેને ફાજદારીમાં જવાનું છે અને ઘેર તેની સ્ત્રી તથા દીકરા પાસે દોઢને રહેવાની જરૂર છે માટે જે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને ત્યાં મોકલવા, અને પોલિસવાળાઓ તેને હેરાન કરવાને બદલે કંઈક મદદ કરે તે માટે આપે ફાજદાર સાહેબ પાસે ચાર વાગ્યા પહેલાં ફરિયાદ જમાવવું. ”

રામભાઈ : “ અરે રામ, મારી કેવી સ્થિતિ થાય છે ? આજે જરાખર ર થી ૪ વાગ્યા મુધી અમારા મિત્રમંડળની બેઠક છે અને મારે ત્યાં હાજર રહ્યા સિવાય આવે તેમ જ નથી. ”

વિદ્યાર્થી : “ પણ સાહેબ, આપણો ચોખીદાર કહેવાય. આજે એને ખરી બીડ છે, તે વખતે તો આપણે બધું છોડીને તેને મદદ કરવી જ જોઈએ ના ? ”

રામભાઈ : “ હું એ બધું જ જરાખર સમજું છું. નમારા બધામાં સેવાનો પ્રેરણાદાયી મંત્ર પણ મેં જ કું ક્યો છે ને ? પરંતુ... ”

હું : “ પરંતુ રામભાઈ, તમારે એ માંડા છોડવાના ખાટલા પાસે આજે બેસવું જોઈએ અને ફાજદારીમાં તો ચોખીદારને સાથે લઈને જવું જોઈએ. આવા ગરીબ માણસો-અને તેયે આપણા પોતાના. તેમને યોગ્ય દાણે મદદ ન કરીએ તો તો પછી યદ્ય રહ્યું ને ? મિત્રમંડળની બેઠકમાં આજે બસે તમારી ગેરહાજરી પૂરાય. ”

રામભાઈ : “ એમ આવે તેમ નથી ભાઈ, આજની બેઠકમાં મારે પોતાનું જ બાપણુ રાખવામાં આવેલું છે ! ”

હું : “ આજના બાપણુનો શો વિષય છે ? ”

રામભાઈ : “ સેવાધર્મ. ”

: ૩ :

વિદ્યાર્થી : “ સાહેબ, નીચે આપણો ઘોખી આવ્યો છે અને આપને મળવા માગે છે. ”

રામભાઈ : “ હું એ હુન્ન્યા ચોર ઘોખીને મળવા માગતો નથી. ”

વિદ્યાર્થી: "પણ સાહેબ, એ દોઢ કલાકથી તપે છે; અને ખેડો ખેડો રહ્યા જ કરે છે."

રામભાઈ: "એને એના પાપનું ફળ મળવું જ જોઈએ. એ ભલે રડતો. આજે હવે મારું હૃદય પીગળવાનું નથી. એને મેં ત્રણ વખત તો જતો કર્યો છે; આ વખતે તો હવે તેનું બાન ઠેકાણે લાવવું જ પડશે."

વિદ્યાર્થી: "પણ સાહેબ, એ બિચારાને દશ વાગે ફેજદારીમાં જોતાયો છે. મારી પાસે કરમરીને એણે રહ્યું છે કે આપની ચિટ્ટી લખતે જશે તો જ ફેજદાર એને આજે છૂટો રાખશે, નહિતર તો એને બિચારાને પોલિસના મારની પણ ખીક લાગે છે."

રામભાઈ: "તે હું શું કરું? મેં એના ઉપર ઘણી વખત રહેમ રાખી. આજે તો હવે એ માર ખાશે ત્યારે જ પાંચરો થશે."

હું: (વચ્ચે) "તે રામભાઈ, તમારા ધોખીને છે શું તે આ તમારો વિદ્યાર્થી એની આટલી બધી વકીલાત કરવા લાગ્યો છે?"

રામભાઈ: "એ અમારાં કપડાં ધોવા લઈ જાય છે અને પછી સારાં સારાં કપડાં રાખી લઈ કહે છે કે એ કપડાં તો ખોવાઈ ગયાં! તેને ખૂબ ધમકાવીએ ત્યારે પાછો બે દિવસે આવીને આપી જાય છે."

હું: "એ તો ધોખીઓનું એમ જ ચાલે. પણ આજે આ ફેજદારી ને એ બધું શું છે?"

રામભાઈ: "આ વખતે એણે એથીયે વધારે હરામખોરી કરી છે. ધોવાનાં કપડાં બાંધી જતી વખતે અંદર એક વિદ્યાર્થીના નવો ને નવો કોટ નાખી દીધો. ખીજા એક વિદ્યાર્થીએ તે જોયું અને તેને પકડ્યો."

હું: "પછી?"

રામભાઈ: "પછી આ વખતે તો મેં રીતસર ફરીયાદ જ નોંધાવી છે. હવે તો તેને ઠેકાણે લાવ્યે જ છુટશે."

હું: "પણ એ માને છે કે નહિ?"

વિદ્યાર્થી: (વચ્ચે) "હા જી; એ બિચારો માને છે એટલું જ નહિ પણ રડતો રડતો માફી માગે છે; હવે કદિ નહિ કરવાનું વચન આપે છે. એ એમ પણ કહે છે કે આ વખતે તેને માફ કરો. હવે પછી જો એવું કંઈ પણ બનશે તો એ પાછો આવી વિનંતિ નહિ જ કરે. આપણે કદીએ તેટલો દંડ બરવા પણ તૈયાર છે. પણ પોલિસ દાદાજીથી એ બહીજે છે માટે

કરગરતો આપ્યો છે. ”

રામભાઈ : “ એ હુમ્મો છે ! તમે જાણક છો તેથી ભોળાવાઈ જાઓ છો. આજે એને જતો કરો એટલે કાલે પાછો એનો એ સમજવો. ”

વિદ્યાર્થી : “ એના વતી હું આપને કહું તેથી આપને ગળે નહિ ઉતરે; એની એવી વિનંતિ છે કે આપ તેનું પાંચ મિનિટ સાંભળો. પછી આપને ચોખ્ખા લાગે તો જ તેને પોસિમોના હાથમાંથી ઉઠારી લેજો. ”

રામભાઈ : “ ના, એ નહિ અને. હું એને મળવા ઇચ્છતો નથી અને નવરો પણ નથી. ”

હું : (વચ્ચે) “ રામભાઈ, એને જે કહેવાનું છે તે તો તમારે સાંભળવું જ જોઈએ. પાંચ મિનિટ સાંભળવામાં શી અડચણ છે ? ”

રામભાઈ : “ કીટ, એને કહો કે આજે જપોરે ચાર વાગે મને મળે. ”

વિદ્યાર્થી : “ પણ સાહેબ, દશ વાગે તો ફાજદારીમાં ફાજર થવાનું છે. ત્યાંથી છટો ચશે તેવો તેને સંભવ જ નથી. મારે તો અત્યારના પહેરમાં એ મળવા આપ્યો છે. ”

રામભાઈ : “ પણ ત્યારે અત્યારે તો હું જરાય નવરો નથી. તમે જુઓ છો ને કે હું તૈયાર થઈને જ બેઠો છું. મારે તો દમણું જ જવાનું છે. ”

હું : (વચ્ચે) “ વળી આજે અત્યારમાં ક્યાં જવાનું છે, રામભાઈ ? ”

રામભાઈ : “ આજે અત્યારમાં પેલા મિશનરી લોકોએ શહેરમાં મારું વ્યાખ્યાન ગોઠવ્યું છે. ”

હું : “ આજના વ્યાખ્યાનનો શો વિષય છે ? ”

રામભાઈ : “ ગ્રેમધર્મ. ”

હરભાઈ.

ઈમર્જન્સી

: ૧ :

...છાત્રાલયના ગૃહપતિ પગારદાર, હોવા છતાં-સેવાલાવી ને દુરદેશી-વાળા હતા. રિયલિતે અંગે એમને શહેરની હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષકની નોકરી કરવી પડતી હતી છતાં ઉદાર વિચારના અને સ્વાતંત્ર્યના ફાયદા-સમજનાર હતા. એમનું મિત્રમંડળ કેળવણીના અદ્યતન વિચારો ધરાવનારું હતું તેથી એ ભાઈ પણ એમના સંપર્કથી શિક્ષણના પ્રતિપુસ્તકો વાંચતા રહેતા.

આડવાડિક રજામાં તેમ જ બીજી રજાઓમાં તેઓ બાતકાતના

કાર્યક્રમો ગોઠવતા. કોઈ વખત પાસેના કોઈ ગામડામાં જતા, કોઈ વાર નજીકના આંગણવાડિયામાં કે વનમાં રમ્મનો દહાડો ગાળતા, તો કોઈ વાર તરી શકાય તેવાં જળાશયો તરફ જઈ ચડતા. આવે ગમે પ્રસંગે લગભગ આખો દહાડો બહાર જ રહેવાનું થતું તેથી ભોગ્મનનો પ્રગંધ પણ ભુદો ભુદો રીતે સાથે જ કરવો પડતો. કોઈ વાર એકલાં કૂળો કે કાચાકારા પર ચલાવી લેતા, કોઈ વાર વિદ્યાર્થીઓની દુકડીઓ ઝોછા સમયમાં અને ઝોછી મહેનતથી પકાવી શકાય તેવો ખોગક પોતાને હાથે જ રાંધી લેતી, તો કોઈ વાર છાત્રાલયમાંથી તૈયાર ફરાગ પણ મગાવવામાં આવતું. આ ઉપરાંત સ્વયંપાકનો કાર્યક્રમ એમના ગૃહની એક વિશિષ્ટતા હતી. મહિનામાં એકાદ બે વાર વિદ્યાર્થી પોતાનો ખોરાક એકલો કે દુકડીમાં પોતાને હાથે જ પકાવતો અને તેની સઘળી તૈયારી તેજે કાતે જ કરવી પડતી. ગૃહ તરફથી તો તેને ગૃહનું વિદ્યાર્થીમંડળ નજીક દરે તેટલી રકમ-પૈસા મળતા.

એક વાર ગૃહનો એક રસોયો રમ પર ગયેલો. બે રસોયા કામ-કાજ ચલાવતા હતા, તેમાં એક અચાનક ગમે પણો અને ગૃહ મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યું. મોટા મોટા ત્રણચાર છાત્રાણુ વિદ્યાર્થીઓ એકસા રસોયાની મદદે જઈ ચલા ને એમ એક અઢવાડિયુ ચાલ્યું છતાં કરી મુશ્કેલી પડી નહિ, કરી ફરિયાદ આવી નહિ.

ગૃહપંતિએ આ પ્રસંગે પોતાની કાચરીમાં લખ્યું: “શિવરાંદર રમ પર ગયો અને કુંવરજી માંદો પણો. પ્રાણુજ્ઞાણ એકલો રહ્યો તે રસોડાની વ્યવસ્થાને કેમ પહોંચી વળશે તેની મને બીજી હતી. પણ પ્રદ્યુમ્ન, રમાનાથ ને હરિહરે રાંધે રાખ્યો. પણ એ તો જરા મોટી ઉંમરના અને સામાન્ય કુટુંબમાંથી આવેલા એટલે મહેનત કરી સહે તેવા ગણાય. કમલનયને જે તત્પરતા જનારી તેથી હું ખરે મુખ્ય રાધ ગયો છું. લક્ષ્મણપતિના એ છોડરાએ રવેન્દ્રાથી જ રસોડાની મુશ્કેલી સંજ્ઞતાથી પાર કરવામાં જે ફાળો આપ્યો તે ખૂબ જ સરસ લેખાય. મને આમાં સ્વાતંત્ર્યનો વિજય ગણાય છે. વિદ્યાર્થીને જવાબદારીનું ભાન થતાં તે કેવું ફક્કડ કામ કરી બતાવે છે તેનો આ દાખલો છે.

: ૨ :

નીલકંઠરાય ... ઇ નિના છાત્રાલયના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ હતા. પોતે ત્રિજ્યોત્ હતા અને ધરના મુખી હતા. એ છાત્રાલયના એકેડેમી સાહેબ એમના પિતાના

મિત્ર થતા તેથી એમના આગ્રહથી તેમણે આ ઉપક્રમાણી સ્વીકારી હતી. સેક્રેટરી સાહેબ જૂના વિચારના અને ‘અભ્યાસ’ ને મૂળ વસ્તુ સમજી એની આસપાસ બોર્ડિંગ હાઉસની બધી પ્રવૃત્તિ રચાવી બેઠાંજો એવા આગ્રહી હતા. નીલકંઠરાયને કશો ધરાજ ઉલાજ ન હતો. પોતે તાજ ન વિદ્યુર થયા હતા અને એમ.એ. માટે વાંચતા હતા એટલે આ ‘જોંગ’ એમણે વગર આનાકાનીએ સ્વીકારી હતી. સેક્રેટરી સાહેબ વાનપ્રસ્થ સરકારી નોકર હોઈ પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત બોર્ડિંગમાં જ ગાળતા (કે અર્પણ કરતા!), એટલે નીલકંઠરાયનો બોલો સહેજે હળવો રહેતો.

‘અભ્યાસ’ મૂળભૂત વસ્તુ હોઈ સવાર સાંજ વિદ્યાર્થીઓનો એક એ પર જ રહેતો. બીજી કશી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નહિ, કરી શકાતી નહિ. રમત અઠવાડિયામાં જે વાર રમાતી. ધોવાને માટે સ્વિચાર જ રહેતો. પરિણામે આ બોર્ડિંગમાં વિદ્યાર્થીઓનાં શરીર નબળાં, ફિઝાં ને ગંદાં જણાતાં. પણ વાર્ષિક પરીક્ષા લેના તેમનાં મુંદર પદિણામો સૌ દ્રાષ્ટને તેમની અદેખાઈ કરાવતાં. સેક્રેટરી સાહેબ તે માટે ગર્વ લેતા અને એ બધાને અભિનંદન આપવાના વાર્ષિક મેળાવડામાં ભાર દઈને અભિમાનપૂર્વક બોલતા.

છોકરાઓ ૪૦ હતા પણ રસોયો એક જ હતો. શુવરામ રસોયો વેકેશનોમાં સેક્રેટરી સાહેબને ત્યાં ઘણી વાર રસોઈ કરતો જોવામાં આવતો.

સવારના આડેક વાગ્યાનો સમય હતો. રસોડામાં મોટા મોટા ટોપ ચડી ગયા હતા; શુવરામ મેલે પોતીયે કણેક શુંદી રંછો હતો.

એક બાઈ દોડતી આવી ને શુવરામને કહે: “તારી વહુને સરખ કરજો છે એટલે જલદી ઘેર ચાલ.” શુવરામ તો ટોપી માથે મૂકતો ને લોહી નાખતો ધર ભણી દોડ્યો. એક વિદ્યાર્થીને પોતાના જવાનું કહેતો ગયો.

હવે શું થાય? ચાળીશ જણનું રાંધે દોણ? સેક્રેટરી સાહેબ સફલાગ્યે કે દુર્ભાગ્યે હાજર હતા. તેમણે હુકમ છોડ્યો: “નીલકંઠરાય, બધા વિદ્યાર્થીઓને હાથોહાથ લગાડી ઘો રસોડામાં. આટલુંગે મહેનતનું કામ નહિ કરે તો શું કરશે?”

રસોડાનો દેખાવ જોવા જેવો હતો. દ્રાષ્ટ દ્રાષ્ટને નહિ જેવી રસોઈ આવડતી પણ તે આવડા મોટા રાંધણાને શી રીતે પહોંચી વળે? વળી દરેકને પોતાના પાંકો તૈયાર કરી સાડા અગિયારે તો નિરાજાબેથું થયાનું જ હતું. પછી બેઠાં થયો મજા! એક તો અણુઆવડનવાળા ને તેમાં એકલા

‘અબ્યાસ પરાયણ’ વિદ્યાર્થીઓ ! ઘોંઘાટ, ધમાયકડી ને અગ્યવસ્થામાં જ રહેવાનું પાકું જગીને માંડ આર વાગે પરવાર્યા.

તે જ સાંજે નીલકંઠરાય સાથે સેક્રેટરી સાહેબ આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા સંભળાયા: “આ મહાજનિયાઓ કેવા હરામ હાડકાંના બની ગયા છે તે જોયું ને ? કોઈ દહારો હાથે રાંધવાનું આવ્યું તેમાં તો મારી પાસે ડેપ્યુ-ટેશન લાવવા માગે છે એવી ખાતમી મને આપણે વિદ્યુત આપી ગયો છે. એમને આવી ઇમર્જન્સી (અણધાર્યા પ્રસંગ) માટે કાંઈક ગોઠવણ જોઈએ છીએ. આવવા ઘો મારી પાસે. હું જરા ખખેરીશ એટલે પાંચરા થશે. જાણે સાવ લૂલા પાંગળા ! મોટા બાદશાહના દીકરા !”

સેક્રેટરી સાહેબને કાણ કહેવા જાય કે એ બધા ‘લૂલા પાંગળા ને બાદશાહના દીકરા’ એમના પેલા ‘અબ્યાસ’ ના વળગાડને પરિણામે જ રહ્યા છે ? કાણ સમજાવે કે એ બધો તમારો જ હોય છે ?

૩૨૫

બુવાનના તરંગો

[૧]

તા. ૫ : ૬ : ૧૯—

જ્યારે ચિત્ત આનંદમાં હોય છે અને આસપાસનું વાતાવરણ સંતોષકારક હોય છે ત્યારે કેવા સરસ વિચારો આવે છે ? અને કોઈ કોઈ વાર એ જ મનમાં અતિ ભયંકર વિચારો રચાન મેળવે છે ! ઘણીએ વાર પાછળથી એ વિચારો યાદ આવે છે ત્યારે મારાથી જ માની નથી શકાતું કે એ વિચારો મારામાં ક્યાંથી પ્રવેશ્યા ? ઘણી વાર ચન્પાકાશની જેમ હું પણ મદની માફક ખેસી રહું છું અને ચિત્તપ્રદેશ વિચારમુક્ત હોય છે.

આ બધાનું શું પરિણામ ? વિચારોને જેમ આવે તે જ રીતે જવા દેવા ? તેમાંના સારાનરસા વિચારોનું પ્રયત્ન કરીને પ્રગતિને પંથે કેમ ન જઈ શકાય ? મારા માનસિક રોગોનું ઔષધ હું જ વૈદ બનીને કેમ ન શોધું ? વિચારો આવે ને જાય પણ તે બહાર ન પડે ત્યાં સુધી અંતરમાં અત્યંત અસંતોષ રહી જતો હોય તેમ ઘણી વાર લાસે છે. કોઈની પાસે દિલ ખોલીને સારાનરસા વિચારો વ્યક્ત કરવાનું બહુએ મન થાય છે પણ કોની પાસે એ વિચારો કહી જતાયું ને હળવો થાઉં ?

જુવાનીમાં તોફાન અને મસ્તી સ્વાભાવિક છે. જુવાનો ઉજળતા, ધણુ-ધણુતા, ઉભરાતા, ધુધવાતા, ફફડતા, શુંગળાતા હોય છે. બાળકમાંથી સીધા કંઈ માણસ થઈ જવાય? જુવાની એ બેની વચ્ચેનો સંધિસમય છે. જુવાનોથી ચાલુ સમાજન્યવસ્થા, દેશની શુદ્ધામી કે વડીલો અને માળાપની સંકુચિત વૃત્તિ સહન નથી થઈ શકતી. જ્યાં ને ત્યાં તે પોતાના વિચારો અને વિરોધો બહાર પાડવા મથે છે; પણ તેને કાંઈ સાંમળતું કે ઉત્તેજન આપતું નથી. ધણી વાર તેને સાંખી લેવાને જલ્દે સામેથી ઠપકો મળે છે, તો ધણી વાર તેની મસ્કરી પણ થાય છે. એવું થાય છે ત્યારે ઉજળતા, ઉભરાતા જુવાનો ધુધવાયા કરે છે. કાંઈ નજળા પોચા હોય છે તે ફફડે છે અને ધણી વાર શુંગળાઈ જાય છે.

[૨]

તા. ૬ : ૬ : ૧૬—

માળાપો અને તેનાં સંતાનો વચ્ચેનો સંબંધ કેવળ પ્રેમનો અને મમતાનો છે. સજ્જાદ અને શીખામણ આપવી એ એમનું કર્તવ્ય છે. પણ તેમણે પોતાના પુત્ર કે પુત્રીની ઇચ્છાઓ-મહત્વાકાંક્ષાઓ અને આદર્શો જાણવાનો પ્રયત્ન પણ સાથે સાથે કરવો જોઈએ.

ઘેર આંખો તેને બીજે દિવસે મને શું મળ્યું? ઉત્સાહભરે આનંદથી ઉજળતો હું ઘેર આંખો અને મેં અહીં શું જોયું? મારે જે ઉત્તેજન અને બહાનના બે સજ્જો જોઈતા હતા તે પણ ન મળ્યા! મને ખાવાતું નથી જોઈતું; મને પૈસા નથી જોઈતા. મને નથી જોઈતો મોજશોખ, વૈભવ કે ગાડીધોડા. કંઈએ મારે તો નથી જોઈતું. મને જે કાંઈ સાચી રીતે સમજી પિજાની શક્યું હોય અને આ રીતે મારી ઉજળા પૂરી શકવું હોય તો તે જ મને તો મમે. એથી વિશેષ કરવા માટે હું ઝંખતો નથી.

માળાપ ઇચ્છે છે કે છાકરાઓ વિનવી થાય, આદાંકિત થાય અને છતાંયે હુશિયાર, ચાલાક અને બહાદુર થાય. પણ એ બધી વસ્તુઓ કઈ જગ્યાએથી આવે? એ વસ્તુઓ જોઈતી હોય તો પણ કંઈ એકદમ મળે છે? મહેનતથી, ખાંતથી અને પ્રેમપૂર્વક એ વસ્તુઓ સંતતિમાં ઉતારી શકાય એ માળાપ કેમ બૂલી જાય છે? આ જમાનો બંડનો છે. ચારે બાજુ બંડ અને બળવો જ દેખાય છે. ઘરમાં, સમાજમાં, દેશમાં, જગતમાં બધેય જૂનું તોડી નવું કરવાની પ્રજાગ વૃત્તિ દેખાય છે. હજી તો જૂનું

તુટ્યું નથી એટલે પહેલું કામ તો લાંગતોડ અને લાંગફોડ કરવાનું જ છે. ઘરમાં જ્યારે જ્યારે આવું બને છે ત્યારે ત્યારે ગાંડબોર થતી એકદમ જુવાનના હૃદયમાં ભેર કરી ઉઠે છે.

[૩]

તા. ૭ : ૬ : ૧૯—

ગદાપચ્ચીશીની વાત વડીલો પાસેથી મેં પહેલી વાર સાંભળી. જુવાનની લાગણીઓ અને જુવાનની આશાઓને આ ગદાપચ્ચીશીની મૂર્ખાઈઓ અને બાલિશતા સાથે સરખાવતાં વડીલોને કંઈએ નહિ થતું હોય? ને જુવાનની મોટી આશાઓને અને સ્વતંત્ર વિચારોને ગદાપચ્ચીશીનાં ગાંડપણ ગણીને ઉતારી જ પાડવાં હોય તો પ્રેમ અને બહાનની મિથ્યા વાતો શા માટે કરવી? ૧૬ થી ૨૫ વર્ષ સુધીની આ અવસ્થાને બધા કેમ ધુન્ધારી કાઢે છે અને એની મસકરી કરે છે? એ જ અવસ્થામાં માણસ પોતાનું આગ્રિય ધરે છે અને ભવિષ્યનું પોતાનું કર્તવ્ય નક્કી કરે છે. એ અવસ્થામાંથી પસાર થતી વખતે જ બાળકમાંથી માણસ થવાય છે. એ જ આખા જીવનનો સુંદરમાં સુંદર સમય છે કે જ્યારે સર્જનશક્તિ ખીસે છે અને સર્વત્ર આનંદ પ્રવર્તતો હોય છે. ૨૫ વર્ષ પછી જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય આવે છે અને જ્યારે બધા દુઃખોની સામે થવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે માણસ સહેજે શાંત બની જાય છે. તેની ઘણીખરી આશાઓ અને સ્વપ્નાઓ ભાંગી પડે છે, અને તે એક સામાન્ય માનવીની માફક સમાજની ધુન્ધારીને લેડાઈ જાય છે. ને આ ગદાપચ્ચીશીમાં જુવાને પોતાના વિચારો મક્કમ કર્યા હશે અને પોતાની જાતને આવતા દુઃખ માટે તૈયાર કરી હશે તો આ વર્ષ પછી તે શાંત નહિ થાય. જે જુવાન ૧૬ થી ૨૫ વર્ષ સુધીમાં પણ ઉઠારીની માફક ધરને ખૂણે શાંત અને હંડો બેસી રહેશે તે ૨૫ વર્ષ પછી જરૂર કચરાઈ જશે અને કાંઈ તેનો બાવ નહિ પૂછે. હું આ ગદાપચ્ચીશીની વાતમાં જરાય માનતો નથી. એવી મૂર્ખાઈ ભરેલી વાતો માનવા જેટલો હું મૂર્ખ નથી. મને એ વાતમાં શંકા જ નથી.

જ્યાં સુધી હું વિચાર અને આચારમાં શુદ્ધ છું ત્યાં સુધી કોઈની તાકાત નથી કે મારે કંઈએ હાથી શકે. ને ઇશ્વર જેવી કોઈ ચીજ હોય તો તે પણ આની સાક્ષી પૂરશે. મને કોનો કર? કોનો બલ? મારે તો સીધા જ આજ્ઞા જવું છે. પછી ભલે ગમે તેટલાં સંકટો આવે. મારે સહેલો માર્ગ નથી નેહનો; સીધો નેહનો છીએ.

સિ.

છાત્રાલયમાં કાંતણુ

એક ગૃહપતિ મિત્ર પોતાના છાત્રાલયમાં ચાલી રહેતા કાંતણુ કામનો ઉલ્લેખ પોતાના એક પત્રમાં કરે છે. તેઓનો અનુભવ એવો થાય છે કે કાંતવાની અંદર નાના મોટા તમામ વયના વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ રસ પડવા લાગ્યો છે. શરૂઆત તકલીથી ચએલી; આજે હવે છાત્રાલયમાં પાંચ છ રેંટીવાએ પણ પ્રવેશ મેળવી લીધો છે. વિદ્યાર્થીઓ નવરા પડે કે તુરત જ વાનો કરતા કરતા તકલી ફેરવ્યા જ કરે છે; અને ઘણાએ શોષીન છવડાઓ રેંટીયા ઉપર પણ કાંત્યા કરે છે.

કાંતવાની ખાખતમાં આમ સંતોષ જાહેર કરવા છતાં તે ભાઈ થોડી-એક ફરિયાદો પણ રજુ કરે છે. સારી પૂણીઓની ખૂબ મુશ્કેલી નડે છે; વિદ્યાર્થીઓને હાથે જગાડ જલુ થાય છે; જેટલા રેંટીયા છે તેટલા પણ વારંવાર કંઈ ને કંઈ રીતે જગાજા કરે છે, અને એકંદર રીતે વણાટકામને માટે જે પ્રકારનું સુતર જોઈએ તેવા પ્રકારનું સુતર થતું જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં એકદું થતું નથી.

આ ગૃહપતિ મિત્રની હોંશ જેટલી આવશ્યક છે, તેટલી જ તેમની મુશ્કેલીઓ પણ વિચારવા જેવી છે. રાષ્ટ્રઉત્થાનના આ યુગમાં દરેક છાત્રાલય કંઈ નહિ તો કાંતણુ પ્રવૃત્તિ તો જરૂર ચલાવે જ. ભણતરની પાછળ ક્ષણિકાના ક્ષણિકા ગાળતાર વિદ્યાર્થી દરિદ્રતારાયણની સેવા માટે ક્ષણે બે ક્ષણે આવે તો કંઈ વિશેષ નથી.

પરંતુ કાંતવાની પ્રવૃત્તિને શાસ્ત્રીય ઢંગ ઉપર મૂક્યા વિના જો આપણે ચાલીએ તો તો કદાચ આપણે રાષ્ટ્રની અસેવા કરી ખેરીએ. ગૃહપતિ ભાઈની મૂંઝવણોના મૂળમાં કાંતવાની પ્રવૃત્તિ પાછળ શાસ્ત્રીયતા હોવાની અગત્ય છે તેનો અભાવ દેખાય છે. સાધારણ રીતે આજે તો કાંતવાનો ખૂબ પવન ચાલ્યો છે, એટલે નાના મોટા સૌ મોઢ કાંતવા પાછળ થોડા ઘણા ઘેસા અને તે ઇષ્ટ જ છે. કાંતવાની આ પ્રવૃત્તિને આજની ધડીએ આપણે જેટલી વધારીએ તેટલું આપણે વિદ્યાર્થીઓનું તેમ જ રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કરવાના છીએ. તકલી ઉપર કાંતેના વિદ્યાર્થી ધીમે ધીમે વધારે સુતર ઉત્પન્ન કરવા માટે રેંટીયા ઉપર ખેમતો ચંઈ જાય તેવા હરેક પ્રયત્નો આપણે કરવા જોઈએ. દરેક છાત્રાલય આજે વધારે પ્રમાણમાં રેંટીયાલય ચંઈ જાય તે જલુ જ ઇચ્છવા જેવું છે.

પરંતુ આપણે ઉપર નોંધ ગયા તેમ તેને શાસ્ત્રીય ઢંગ ઉપર ઉપાડી જવું નોંધજો. સારી પૂણીઓના અભાવે આજે તો ગમે તેવી પૂણીઓથી ચલાવી લેવામાં આવે છે. અરે, મુંબઈ જેવા મોટા શહેરોમાં તો બગાડમાંથી તૈયાર કરેલી મીઠાની પૂણીઓ પણ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે ! આનો અર્થ રાષ્ટ્રતું ભારે મોટું તુકશાન છે. આ આપત્તિમાંથી બચી જવા માટે દરેક છાત્રાલયે પોતાને ત્યાં પીંજણો વસાવવાની અગત્ય રહે છે. બારડોલી જાતની મધ્યમ પીંજણુ ઓળી છે કે જે સહેલાઈથી દરેક છાત્રાલયમાં રાખી શકાય. આવી બે પીંજણો હોય તો જસ થઈ પડે. દરેક છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ એથી પોતા પૂરતી પૂણીઓ પોતે જ બનાવી લે. આપણે ત્યાં પોંજણુ હોય એટલે આપણે સારામાં સારું ૩ ખરીદી ઉત્તમમાં ઉત્તમ પૂણીઓ બનાવવાના. પરિણામે આપણા સુતરની જાત તેમ જ જ્યોત્ષ્ણ વધી જવાનો, પ્રવૃત્તિના હિત ખાતર દરેક ગૃહપતિભાઈ પોતે જ પીંજવામાં આવ- ર્ધા થઈ જાય તે ઇચ્છવા જેવું છે.

પૂણીઓનો પ્રશ્ન પતી જાય એટલે બીજી મુશ્કેલીઓ અડધી તો પતી જ ગઈ સમજવી. આજે જે બગાડ થાય છે તેના મૂળમાં એકલી વિદ્યાર્થીઓની બેદરદારી નથી હોતી. ગડગોટાવાળી પૂણીઓ કાંતવા બેસવાથી સુતર વારંવાર તૂટ્યા જ કરે છે. એવા તૂટવાથી જે કંટાળો પેદા થાય છે તેને પરિણામે કાંતનારને હાથે ખૂબ બગાડ થવા પામે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે. આવો બગાડ અટકાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને પોતાના સુતર પૂરતા જવાબદાર બનાવી દેવા, પૂણીઓની જાત સુધારવી અને ત્રાકની કાળજી રાખવી એ અત્યંત મહત્વનું છે. ત્રાક કરાડાઈ જાય તો તુરંત જ તે બદલવાની અથવા તો કરડ કાઢ્યા પછી વાપરવી તેવો નિયમ દરેક કાંતનાર માટે થઈ જવો નોંધજો.

રેડીયા વાપરતાં સહેજસાજ બગડે તે પણ સ્વાભાવિક છે. આ મુશ્કેલીનો તો એક જ ઉકેલ છે અને તે દરેક ગૃહપતિભાઈએ પોતે રેડીયાના સમાર પૂરતું કામ પોતે જને શીખી લેવું અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શીખવાડી દેવું. આ યુગ જ હાથપગ વાપરવાનો આવ્યો છે. મગજના કામ સાથે હાથપગ વાપરતાં ન આવડે તેવા માણસો પણ શિષ્ટ ગણાય તે જમાનો ગયો. રેડીયા ઉપર કાંતતાં આવડે એટલું જ માત્ર બસ નથી; રેડીયા ક્યાં કેવી રીતે બગડી શકે, અને બગડે ત્યારે સામાન્ય કારી-

ગંડરી પશુ કેવી રીતે સુધારી શકાય-તેટલું જ્ઞાન સૌ કોઈ માટે આવશ્યક લેખાય. આવું જ્ઞાન શીખી લેતાં એક અઠવાડિયું પણ લાગવાનો સંભવ જણાતો નથી.

સુતરની જાત સુધારતા જતી એ તો વણાટશાસ્ત્રનું એક અતિ મહત્ત્વનું ગ્રંથસ્વરૂપ છે. જે માણસ લોહવાળી માંડી વણવા શુભીની ક્રિયામાં પડી જાય તે સમજી શકે છે કે કાંતનારાઓ પાસે સુતરની જાત સુધારવાનું કેમ અત્યંત જરૂરી છે. સુતર એકધારે હોય, વળદાર હોય અને ધીમે ધીમે વધારે ઉંચા આંકનું જનનું જનનું હોય તેવા પ્રયત્નો દરેક ગૃહપતિએ રચીતાના છાત્રાલયમાં પહેલી તકે આદરી દેવા જોઈએ. સાથે જ પશુ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે વણની વખતે ઉપયોગમાં આવે તેવા સુતર માટે, સુતર ત્રાકે ઉપરથી ઉતર્યા પછી ફાળકા ઉપર અમુક આંકીઓનું પ્રમાણ સચવાયું હોય, ફુંકરાયેલું હોય વગેરે.

આથી વિશેષ વિગતોમાં અહીં ઉતરવાની જરૂર નથી. દરેક ગૃહપતિ-જાણે આંકી વાત લક્ષમાં લઈ લે તો પછી પોતે કેમ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન મેળવી લેશે તેનો ઉકેલ પોતે જાતે જ સહેલાઈથી કરી શકશે.

હરભાઈ.

સામાની પરિસ્થિતિનો લખ લેવા એ હીનરૂતિ છે. નર્મ સ્વાર્થમાંથી એ જન્મતી હોય છે. પરંતુ જ્યાં પ્રેમસંબંધ હોય ત્યાં તેવી પરિસ્થિતિનો લાભ લેવા માટે યોગ્યતા પગલાં સામાને હિતકર જ હોય છે. પ્રેમને અને સ્વાર્થને કદિ જનનું નથી હોતું. તેથી પ્રેમના પ્રેરાએલા જે કંઈ પગલું કરાય તે સ્વાર્થ વિનાનું હોય છે. હા, એ પ્રેમ છે કે મોઢ તે બરાબર તપાસી લેવું જોઈએ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના એ શિલ્પિંગ.

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીફણિભૂતિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા રહ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખામાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટે ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થુ

અંક ૬ મો

સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બટ

હરેક આત્મા હોય છે તેથી વધારે સારો
ખનવા ઇચ્છે છે.

સારો ખનવા માટેના પ્રયત્નો એ જ ઉત્ક્રાંતિ.
માણસ ખરાબથી દૂર રહે તેટલાથી જ તે
ઉન્નતિને માર્ગે છે તેમ નથી માનવાનું; પણ
ખરાબથી દૂર રહી સારા તરફ જવાના પ્રયત્નોમાં
જ તેની ઉન્નતિ રહેલી છે.

પરંતુ

સારો ખનવાની સાથે સાથે બીજાને સારો
ખનાવવાના પ્રયત્નો જ કરે છે તે માણસ મટી
દેવ ખનવા તરફ જાય છે.

સંસ્થાનાયક તમારા સુધીના દરેક જણે આ રહસ્યને અપનાવ્યું છે, અને આથી જ તમે દાર્પની સાથે સાથે લેખન દ્વારા આ પ્રચાર કરો એ જરૂરનું છે. કેળવણીકારો જ્ઞાનપ્રચારમાં લેખનની કિંમત કેટલી આંકવી તે સારી રીતે સમજે છે !”

લખાણની પાછળ રહેલી રેટિયા ભક્તિ લખાણની ભાષામાંથી આપો-આપ જ નીતરી આવે છે. આપણા રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અર્થે દેશભરમાં રેટિયો કેટલો સર્વવ્યાપી બની જવો જોઈએ તેનો ખ્યાલ આજે હવે આપવાપણું છે જ નહિ. રેટિયા અને તટલીની શક્તિ આજે હવે જગમશરૂર બની ગઈ છે.

પરંતુ સુતરનું શું ? સુતર અને સોતું બરાબર છે એ 'વાક્ય ખૂબ સમજવા જેવું' છે. આપણા જેવા ગરીબ રાષ્ટ્રને આજે સુતરનો એક ધાગે પણ બગાડવો પોતાય તેમ નથી. સુતર ઉત્પત્તિની આખી પ્રવૃત્તિ પાછળ રાષ્ટ્રના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યના પ્રશ્નનો ઉકેલ પડેલો છે. પાંચ પાંચનો હિસાબ રાખનાર અને સદુપયોગ કરનાર વેપારી જ આખરે દાવ્યાધિપતિ બની શકે છે તે મુજબ એક એક તારનો હિસાબ રાખનાર અને તેનો સદુપયોગ કરનાર કાંતનાર જ દેશને સમૃદ્ધ બનાવી શકવાનો છે. કાંતવાની પ્રવૃત્તિ વધારે ને વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે એ આપણે દેખીએ છીએ. હવે સુતરની સંભાળ અને ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ પણ તેટલી જ વ્યાપક બનતી જોઈએ. આજે તો કેટલુગે સુતર સંભાળના અભાવે નશામું જાય છે. કાંતવામાં બેકાળજી રહેનાર શેર રૂએ દોઢ પાશેર જેટલી ઘટ આણે; કાંતેલા સુતરને શાસ્ત્રીય દબે ઉતારવાની ટળા નહિ જાણનાર કાંતનાર કાળકાળા ઉભેલાની મૂકે; કાંતતી વખતે સુતરના તાંતણા માટે કેટલો વજ આવશ્યક છે તે નહિ જાણનાર પ્રીમા સુતરના જ દગલા પેદા કરે-આ બધું આજે કીક પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે, અને તે આપણને કાંઈ રીતે પણ પોતાય તેવું નથી. કાંતવા કાંતાવવાનાં કેન્દ્રો ઉભાં થવા લાગ્યાં છે તેની સાથે જ સુતરને કસ્ટોમરની સંભાળનારા અને તેને સુતરનું નામ યોગ્ય રીતે આપી શકાય તેવું બનાવવા મથનારા સંખ્યાગણે સ્વયંસેવકો ઉભા થવા જોઈએ. આવા સ્વયંસેવકોની સેવા વડે જ દેશને આર્થિક મુક્તિ અપાવી શકાય. આપણાં છાત્રાસયોના મોટી ઊંમરના વિદ્યાર્થીઓ આ કામ જરૂર ઉપાડી શકે. પોતાના અભ્યાસમાંથી યોગ્યતા બે કલાક જેટલો વખત ફાગલ પાડી

તેઓ આ પ્રવૃત્તિને પોષે. પોને જાને જ જાણુદાર બની જાય અને પછી-
ધરેધર અને કેન્દ્રેકેન્દ્ર ભટકી તમામ ક્રાંતનારાઓને ક્રાંતવાના શાસ્ત્રીય સીલે-
ચેડાની દે.

સુતરને માટે એક બીજી પ્રવૃત્તિ પણ હાથ ધરવા જેવી છે. ક્રાંતનારા-
ઓના વર્ગમાં આજે પ્રગળેલા મધ્યમ વર્ગ મોટા પ્રમાણમાં છે, અને
પૈસાદાર વર્ગ પણ કીક સંખ્યામાં વધ્યો છે અને વધતો જાય છે. આ મધ્યમ
વર્ગના અને પૈસાદાર વર્ગના લોકોને ઉત્પન્ન થતા સુતરની કાળજી અને
કિંમત હજી સમજાયાં નથી. તેમના ક્રાંતવા મારફત પણ દેશને જે આર્થિક
નુકશાની ચાલી રહી છે તેને ખીટાવથી જોઈએ. તેમને આ વાત સમજાઈ
ન જાય ત્યાં સુધી આપણે સુતરફેરીયા ઉભા કરવા જોઈએ. આ ફેરીયાઓ
જાંડી ઝીણી ખાદી તેમ જ પૂણીઓ સાથે રાખીને ફેરી કરે. આ ફેરીયાઓ
ક્રાંતવાના નિષ્ણાત હોવા જોઈએ. સુતરને બદલે ખાદી આપવી અથવા તો
પૂણીઓ આપવી તે એમનું કામ. લને લને અને મહોલ્લે મહોલ્લે પુકારી
પુકારીને તેઓ ફેરી કરે. ક્રાંતનાર વ્યક્તિ સુતરને બદલે ખાદી કે પૂણી માગે
ત્યારે એ બદલે ફેરીયો તેના ઘરમાં પેમે. ઘરમાં પેસી ઘરની તક્લીઓ
અને રેંટીયા સંભાળે. તક્લી ઉપર કેમ ક્રાંતવું તે શીખવે. તક્લી ઉપરથી
સુતર કેમ ઉતારવું તે બતાવે. રેંટીયામાં જોડખાંપણ હોય તો તે સુધારે.
ત્રાકનું શાસ્ત્ર સમજાવે. મોઢીવાતું શાસ્ત્ર બતાવે. રેંટીયા ઉપરથી સુતર
કેમ ઉતારવું તે બતાવે. સુતરને કુંકારવાની અને આંટીઓ પાડવાની
ક્રિયાઓથી વાકેફ કરે. સુતરની જાત કેમ સુધરતી બનાવી શકાય તે જાતે જ
ક્રાંતી બતાવીને શીખવે. આવાં આવાં અનેક ઉપયોગી કામો ફેરી મારફત
કર્તા કરે. આ કામમાં પણ આપણાં છાત્રાલયોના દેશપ્રેમી જીવાનો જરૂર
પડી શકે છે.

હરભાઈ.

મોહન મને માર્યા કરે છે!

: ૧ :

[છાત્રાલયના લાંડકના એક ખૂણામાં વિશ્વનાથ બેઠો બેઠો રહ્યા કરે
છે. તેની આસપાસ પાંચ દસ વિદ્યાર્થીઓનું ટોળું વીંટળાઈ વળેલું છે. તેના
મિત્રો જેવા બે વિદ્યાર્થીઓ તેને સમજાવવા અને જાનો રાખવા ખૂબ પ્રયત્નો
કરે છે, પણ જેમ જેમ ખાના રાખવાના પ્રયત્નો થતા જાય છે તેમ તેમ

વિશ્વનાથ વધારે હસકાં મૂકીને રડતો જાય છે. આખરે એક મોટો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને ખગર કરે છે. ગૃહપતિ હાંડકમાં આવે છે.]

ગૃહપતિ: “વિશ્વનાથ, વિશ્વનાથ, આટલો બધો રડે છે શા માટે?”

(વિશ્વનાથ રડતું શરૂ રાખે છે.)

ગૃહપતિ: “રામજી, તમે જાણો છો શા માટે આ વિશ્વનાથ રડ્યાં કરે છે તે?”

રામજી: “સાહેબ, અમે તો ક્યારનાએ વિનવીએ છીએ. પણ કંઈ જ નથી બોલતો અને ઉલટો વધારે ને વધારે રડતો જ જાય છે.”

ગૃહપતિ: (વિશ્વનાથની નજીક બેસી જઈને અને તેના વાંસામાં હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં) “વિશ્વનાથ, વિશ્વ, આમ રંજા કર્યો શો કારણ? તારા રડવાનું કંઈ પણ કારણ જણાવે તો તેનો ઉપાય પણ થાય. છતો રહે અને બોલ જોઈએ શા માટે રડે છે?”

(વિશ્વનાથ વધારે જોરથી હસકા મૂકવા લાગે છે.)

નરહરિ: “સાહેબ, મને તો લાગે છે કે એનું કાંઈ નજીકનું સગું મરી ગયાના આજે ખગર આવ્યા હશે! નહિતર આટલું બધું તે રડતું શા માટે આવે?”

રામજી: “નારે ના, આજે બેજન જરા ગોકું થવાનું છે તેથી ભૂખના માર્યા રોવાઈ જતું હશે.”

હરિહર: “એવું તો ક્યુએ નહિ હોય ભાઈ, એ તો જરા ભાઈ સાહેબને રોવાણી લાગી હશે તે રોવા મંડ્યા!”

(બે મોટા વિદ્યાર્થીઓ સિતકારથી અને નાક ઉપર આંગળી મૂકીને બધાને ચૂપ રહેવા સૂચવે છે. ગૃહપતિ તેમની સામે આંખ દાટી મુંઝા રહેવા આંધા કરે છે.)

ગૃહપતિ: “વિશ્વ, જો તું આમ રડ્યા જ કરવાનો હો, અને અમને કશું નજ રહેવાનો હો તો પછી હું જાઉં. છતો રહે ત્યારે મને બોલાવજો.”

(વિશ્વનાથ સહેજ ધીમે પડે છે.)

નરહરિ: (વિદ્યાર્થીઓને) “હા હા, એવો આપણે પણ જઈએ. એ રોઈ રહેશે એટલે પછી નીરત્રિ આવશું.”

ગૃહપતિ: (વિદ્યાર્થીઓને) “તમે બધા હાંડક છોડીને ચાલ્યા જાઓ.

આમ ખાલી ભેગા થઇને પણ તેને વધારે રડાવો છો. જાઓ બધા, ભાગો અહીંથી. ”

(બેચાર ગંભીરતાથી, બે ત્રણ મૂંઝામાં હસતા, બે જણ દટાક્ષમય હાસ્ય કરી એક ખીખતની સામે જોતા જતા, અને ત્રણ જણા ખડખડાટ હસતા એમ બધાય વિદ્યાર્થીઓ ભંડક છોડીને ચાલ્યા જાય છે.)

ગૃહપતિ : (વિશ્વનાથ કંઈક સાંત થતો દેખાય છે તેને) “ વિશ્વનાથ, હવે મને કહે જોઈએ કે તને આજે આટલું બધું રડવું શા માટે આવ્યું ? ”

વિશ્વનાથ : (આંખો લૂછતો અને સહેજ ઊંચું જોવાનો પ્રયત્ન કરતો).
“ કંઈ નહિ સાહેબ. ”

ગૃહપતિ : “ ના, એમ નહિ ચાલે. તારે મને તો કહેવું જ પડશે. ”

વિશ્વનાથ : “ એવું ખાસ કશું નથી. ”

ગૃહપતિ : “ અરે, આટલું આટલું રજો અને રડીને આંખો પણ સુઝાવી તોયે કહે છે કે ખાસ કંઈ નથી ! એ ખોટી વાત છે. તારે કહેવું જ પડશે. તું મને શરણ જણાવ. પછી હું તને ચાલારે કશું જ વધારે પૂછવાનો નથી. આપણી વધારે વાતો તો રાત્રે ચાલશે. ”

વિશ્વનાથ : “ એ તો સાહેબ, વારે તે ધડીએ મોહન મને માર્યો કરે છે. ”

: ૨ :

[વિદ્યાર્થી પંચાયતની બેઠક મજેલી છે. સામાન્ય રીતે આવી બેઠક દર-પંદર દિવસે રવિવારે મળતી હોય છે, પરંતુ આજે તે આઠ-દિવસ વહેલી મળી છે. હરિશ્ચંદ્ર અને મોહનનો કેસ આઠ દિવસ લંબાઈ શકાય તેમ નથી. હરિશ્ચંદ્રે મોહનને માથામાં આણીદાર પયરો મારી જખમ કર્યો છે. મોહન પધારીવશ થયો છે. પંચાયતની બેઠક મોહનની પધારી પાસે જ મળી છે. ગૃહપતિ પંચાયતના એક સભ્ય છે તેથી તે પણ હાજર છે. અંદર અંદર ચર્ચા કરી હીધા પછી હરિશ્ચંદ્રને બોલાવવામાં આવે છે.]

પંચાયતના પ્રમુખ : “ જુઓ હરિશ્ચંદ્ર, તમારી હાજરીમાં જ આ સાક્ષીની જુથાની અમે લઇએ છીએ. ”

(સાક્ષી વિદ્યાર્થી ઉભો થાય છે.)

પ્રમુખ : “ હરિશ્ચંદ્રે મોહનને માથામાં પયરો માર્યો ત્યારે તમે ક્યાં હતા ? ”

સાક્ષી: “ નિવાસગૃહની ઝોશરીના પગથીઆ ઉપર બેઠો હતો. ”

પ્રમુખ: “ મોહન અને હરિશ્ચંદ્રને વચ્ચે કંઈ પણ તકરાર થએલી તમે જોઈ હતી ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ મોહન હરિશ્ચંદ્રને ખીજવતો હતો ખરો ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ મોહને હરિશ્ચંદ્રના કંઈ પણ ચાળા કર્યા હોય તેમ તમે જાણો છો ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ પથરો મારતા પહેલાં હરિશ્ચંદ્રે મોહનને કંઈ કહેલું ખરું ? ”

સાક્ષી: “ ના. ”

પ્રમુખ: “ ત્યારે તમે જે જોયું તે કહો જોઈએ. ”

સાક્ષી: “ મોહન અમારા નિવાસગૃહમાંથી નીકળી પ્રાર્થનામંદિર તરફ શાંતિથી ચાલ્યો જતો હતો. હરિશ્ચંદ્રે કોણે જાણે ક્યાંથી પાછળથી નીકળી આવ્યો. ચોકમાંથી જ તેણે અણીદાર પથર ઉચક્યો તે મેં જોયો. પછી બરાબર નિશાન તાકીને કંઈ પણ જોવા આજ્ઞા વિના એ પથર એણે મોહનના હિઠાડા માથામાં ફટકાયો. મોહન ચીસ પાડી નીચે બેસી ગયો અને હરિશ્ચંદ્ર આવ્યો હતો તેટલી જ શાંતિથી પાછો ક્યાંઈક ચાલ્યો ગયો. ”

પ્રમુખ: “ બેસી જાઓ. (પંચાયતના સભ્યોને) આ સાક્ષી એટલી બધી સર્જીત છે કે હવે બીજા કોઈ સાક્ષીની જરૂર મને જણાતી નથી. માટે હવે હરિશ્ચંદ્રને પોતાને જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવાની છૂટ આપવી. ”

ગૃહપતિ: “ બરાબર છે. હરિશ્ચંદ્ર ઉઠા ચાઓ. ”

(હરિશ્ચંદ્ર ઉભો થાય છે.)

પ્રમુખ: “ તમે મોહનના માથામાં પથરો માર્યો છો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર: “ હા. ”

પ્રમુખ: “ પથરો મારવાનું કારણ કહેશો ? ”

હરિશ્ચંદ્ર: “ કશું જ નહિ. ”

પ્રમુખ: “ કારણ વિના આવી ઇજા કરાય જ નહિ. તમે કારણ જણાવો છો. ”

હરિશ્ચંદ્ર : “પથરો માર્યો ત્યારે કશું જ કારણ ઉભું થયેલું નહોતું.”

પ્રમુખ : “ત્યારે તમે શા માટે પથરો માર્યો ?”

હરિશ્ચંદ્ર : “મારે મારવો હતો માટે.”

પ્રમુખ : “વિના કારણ કાઢીને મારો તો પંચાયત તમને ભારે સજા કરશે.”

હરિશ્ચંદ્ર : “ભલે કરે.”

પ્રમુખ : “તમારે પોતાને આ બાગદમાં કંઈ પણ કહેવું છે ?”

હરિશ્ચંદ્ર : “કશું જ નથી કહેવું.”

(પંચાયતના સભ્યો વિચારમાં પડે છે. શું કરવું તે સ્પષ્ટ નથી. અંદર અંદર મસતત ચલાવવા માંડે છે. દરમિયાન ગૃહપતિ પ્રમુખના કાનમાં કંઈક કહે છે. પ્રમુખ જોવા માટે હાજર રહેતા તમામ વિદ્યાર્થીઓને બહાર જવાની આજ્ઞા કરે છે. મોહનની પથારી પાસે માત્ર પંચાયતના સભ્યો અને હરિશ્ચંદ્ર એટલા જણ જ રહે છે.)

ગૃહપતિ : “ભાઈ હરિશ્ચંદ્ર, તમને આજે આ શું થયું છે ? મોહનને તમે પથરો માર્યો તે વાત તો તમે કબૂલી. હવે તેનું કારણ ન જણાવો ત્યાં સુધી અમારે ન્યાય શી રીતે કરવો ?”

હરિશ્ચંદ્ર : “સાહેબ, તે વખતે કશું જ કારણ નહોતું. મોહનને પથરો મારી માથું ફોડવાની મારી ઇચ્છા થયું વખતની હતી. કાલે તેનો અમલ કર્યો.”

ગૃહપતિ : “પણ તમારા કાર્યનું પરિણામ શું આવે તેનો વિચાર કર્યો હતો ?”

હરિશ્ચંદ્ર : “હા જી. છાત્રાલયમાંથી ડિસમિસ થાઉં.”

ગૃહપતિ : “એવું જાણતા છતાં આવું કાર્ય માટે તમારા મનમાં કંઈક મારે રોય મોહનની સામે બરાબરો હોવો જોઈએ.”

હરિશ્ચંદ્ર : “એ વાત સાચી છે. મોહન સામે મને ખૂબ પીઝ છે. આ મોહન પોતે પણ તે જાણે છે. પીઝ ગઈ કાલે ઉતારી.”

ગૃહપતિ : “ત્યારે એ પીઝ શી હતી તે જ કહોને ?”

હરિશ્ચંદ્ર : “એમાં કારણભૂત મોહન પોતે જ છે. મારી ગમે તે વાતમાં એ આડો આગ્યા જ કરે છે, અને મને મારતો ફરે છે. એને હું કશું જ

કહેતો નથી કે કશું કરતો પણ નથી. મારી ખીજતું કારણ એ છે કે ઘડીએ ને પણ મોહન મને માર્યા જ કરે છે !”

:૩:

[પોતાની ઓફિસમાં ગૃહપતિ ઉંડા વિચારમાં મગ્ન બેઠા છે. સાંજ તો સાવ પડી ગઈ; હમણાં દીવાગત્તી પણ થશે. એક એક મિનિટ જતી જાય છે અને ગૃહપતિની ચિંતામાં અનેક ઘણા વધારો કરતી જાય છે; ખુરશી ઉપરથી ઉભા થઈ ઓફિસમાં આંટા મારવા લાગે છે. તેમ કરતાં પણ એનું નથી પડતું એટલે પાછા ધબ દબને ખુરશીમાં પડે છે. ઓફિસનાં પગથીઆં ઉપર સહેજ પણ અવાજ થાય કે ચમકીને તે સામું જુએ છે, પણ કોઈ નહિ દેખાવાથી પાછા ગમગીન જતી શનશામ બેસી રહે છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેઠા છે તેથી આખા છાત્રાલયમાં નિરવ શાંતિ ફેલાયેલી છે. આ શાંતિ ગૃહપતિના મનને બેવડી અશાંત કરે છે.

પાંચ મિનિટ વધારે અને ગૃહપતિ ઓફિસની બારીમાંથી દૂર ત્રણ જણાને આવતા જુએ છે. ગૃહપતિ જરા તાણીને જુએ છે. આજ અધારામાં એ ત્રણેયે જોળખે છે, અને તેના ચહેરા ઉપરની ગમગીની એકે-એક ઉડી જાય છે, મ્હોં ઉપર શાંતિથી ટાઢી દેખાઓ અને મંદ હાસ્ય છવાઈ રહે છે. ત્રણે જણા ઓફિસમાં આવી પહોંચે છે.)

ગૃહપતિ: “કેમ રામજી, લાઇથી દયાથી હાથ લાગ્યા ?”

રામજી: “અરે સાહેબ, એ તો તળાવની પાળ ઉપર દૂર દૂર બેઠો હતો.”

(ગૃહપતિના મ્હોં ઉપર ચિંતાની એક રેખા દેખાય છે.)

ગૃહપતિ: “ત્યાં એ શું કરતો હતો ?”

નાનજી: “ગોડણ સુધી પાણીમાં પગ ઝબોળ્યા હતા, અને હાથથી પાણી સાથે રમત કરતો હતો.”

ગૃહપતિ: “કેમ બાલુભાઈ, આ જમવા ટાણે જ ફરવા જવાનું સમયું કે ? અને તને ખબર પણ નથી કે આજે તો આપણે બધાવને સિનેમા જોવા જવાનું છે ?”

(બાલુ નીચે જોઇને ઉભો છે. કશું જ બોલતો નથી.)

ગૃહપતિ: “ રામજી, તું તો બાહુનો દોરત છે. તને તો જોણે અસારે લાગી જવાનું કારણ હતું જ હશે.”

રામજી: “ હું અને નાનું ક્યારના પૂછ્યા કરીએ છીએ પણ કશો જ જવાબ નથી આપતો. કરવા જવાનું મન થયું હતું એમ કહીને દસી કાઢે છે.”

ગૃહપતિ: “ કરવા જવાનું મન તો લાલે થયું. પણ બાહુ, તને આવે વખતે જ આવું કેમ સૂઝે છે? કાઢીને પણ કીધા કારખા વિના આ શીખે તું ત્રીજી વખત લાગી ગયો. આ તો ઠીક છે, પણ કંઈક આહું અવળું કાઢ વખત થયું તો અમારે તારા માઆપને જવાબ શો આપવો? જો તારી ઇચ્છા આમ જ કર્યા કરવાની હોય તો તો હું તારા પિતાને બોલાવું એટલે તે આવીને તને તેડી જાય.”

(બાહુ સહેજ ઝંખવાણો પડે છે.)

નાનજી: “ સાહેબ સાચી વાત કહે છે. અને આજે પાછું તેં આમ શા માટે કર્યું એ તો તારે હવે સાહેબને કહેવું જ પડશે.”

રામજી: “ એ વિના તો હવે ચાલે જ નહિ.”

(બાહુ કશું જ બોલતો નથી.)

ગૃહપતિ: “ બોલને લાઇ, શા માટે તજાવ ઉપર નાસી ગયો હતો? તને ભૂખ પણ નથી લાગી? અને સિનેમા જેવા આવવાની પણ ઇચ્છા ન થઇ?”

બાહુ: (ધીમેથી) “ સિનેમા જેવા આવવું ન હતું; અને ભૂખ લાગી હતી તે જરા મોડેથી આવીને જમી લેત. રસોયને ભારી ચાળી રાખી મૂકવાનું કહીને ગયો હતો.”

ગૃહપતિ: “ પણ આમ કરવાનું કારણ શું, એ તો કહો?”

(બાહુનું મોઢું સહેજ ઢીકું પોચું બને છે.)

રામજી: “ એમાં રડવા જેવો શાનો થઇ જાય છે? કહેવું તો જોઇએ જ ને?”

નાનજી: “ સાચી વાત છે. એક તો નાસી જવું અને પછી સાહેબ સાંતિથી કારણ પૂછે તો તેનો જવાબ ન આપવો એ ક્યાનો ન્યાય?”

(બાહુથી રડી પડાય છે. ગૃહપતિ સહેજ ઉભા થઇ તેને પોતાની

પાસે બેઐ છે, તેના વાંસામાં ચાબડે છે અને આંસુ લૂછે છે.)

ગૃહપતિ: “એમાં રડવાનું શું, ગાંડાભાઈ ! જે હોય તે કહી દેતે ! આજે મને કહે તો જ હું તેનો ઉપાય બીજો વખતે કરી શકું ને ? બોલ નેહએ, ભાઈ !”

(ગૃહપતિ ઇશારાથી રામજી તથા નાનજીને ચાલ્યા જવા સૂચવે છે. બન્ને જાણી ધીમે પગલે ઓફિસ છોડી જાય છે. ગૃહપતિ બાહુને પોતાની પાસે બેસાડે છે.)

ગૃહપતિ: “ જો બાહુ, એમ રડવાથી આપણો દિ’ ન વળે, હવે અહીં કોઈ નથી. કહે નેહએ, શા માટે તારે આમ વારે વારે લાગી જવું પડે છે ?

(બાહુ સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આંસુ લૂછી ગૃહપતિ સામે જુએ છે; પાછી નજર નીચી કરે છે. ગૃહપતિ વાંસામાં પંખાબધા કરે છે.)

ગૃહપતિ “ બોલ ભાઈ, કહે નેહએ. ”

બાહુ: “ શું કંઈ સાહેબ, મારે આજે બધાની સાથે સિનેમામાં નહોતું આવવું. સાથે જમવા બેસું તો પછી વગર ફટકે સાથે આવવું જ પડે. રામ અને નાનુ મને છોડે નહિ. તેમાંથી ઉગરવા માટે હું ફરવા આજ્યો ગયો. ”

ગૃહપતિ: “ પણ શા માટે સિનેમા નેવા નહોતું આવવું ? ”

બાહુ: “ ત્યારે શું કંઈ સાહેબ ? જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ નેવા જવા માટે જવાનું બને છે ત્યારે જતાં આવતાં આખો રસ્તો વિના કારણ મોહન મને માર્યા જ કરે છે ! ”

જીવાનના તરંગો

૨૨ : ૧૨ : ૧૯ —

“ ..... જીદ જીદ તારાઓને ઓળખવા, તેમની રચના જાણવી, તેમને વિષે પ્રચલિત દંતકથાઓ જાણવી, તેમના રૂપરંગ નેવા, તેમની ભૌગોલિક સ્થિતિ સમજવી અને નવરા પડીએ ત્યારે તેમની સામે તાકી રહેવું એ બહુ રસિક કાર્યક્રમ છે. તેવું જ પક્ષીઓનું પણ છે. સહુના અવાજ પારખવા, તેમનું સૌંદર્ય નીહાળવું, તેમની ખાસિયતો સમજવી એ પણ એટલું જ મગ્નું છે. તેવું જ ફૂલોનું :

“ ..... માણસ જેમ પ્રેમ કરે છે તેમ પ્રેમની અપેક્ષા પણ રાખે છે. આ વૃત્તિથી કોઈ માણસ નિરાશ થાય-ત્યારે તેને લાગે કે પોતાની ધારણા પ્રમાણેનો પ્રત્યુત્તર મળવો મુશ્કેલ છે ત્યારે તેણે પોતાની તે વૃત્તિને ખીન્ન કાઢી માર્ગે વાળી લેવી એ સારું છે. જેમ જેમ વધારે જડ વસ્તુ તરફ મગત્વ રહે તેમ તેમ માણસ વધારે મક્કામત છે. માણસ માણસના પ્રેમમાં ધણા અંતરાયો આવે. સામી વ્યક્તિની મનોદશા ઘડીએ ઘડીએ પલટાતી રહે. તેના કરતાં માણસ કોઈ ગ્રાણી કે પક્ષી તરફ મગતા ધરાવે તો માણસના પ્રમાણમાં તે ગ્રાણી કે પક્ષી વધારે મક્કમ હોય. તેનેય છોડીને માણસ કૂલ તરફ પોતાનો પ્રેમ વાળે. તેનેય છોડીને સર્વવ્યાપી તારાઓ સાથે મૈત્રી સાધે. જેને તારાઓ સાથે પ્રેમ હશે તે કેવો સુખી હશે ? તારાઓ તો તેને કદિ પણ નિરાશ નહિ કરતા હોય !

“ મને તારાઓમાં અને પક્ષીઓમાં રસ છે. પક્ષીઓને પારખવાં અને સાંભળવાં મને બહુ ગમે છે. તારાઓ સામે તાકી રહેવું અને મનની કંઈ કંઈ મુશ્કેલી તેમને કહેવી મને ગમે છે. પણ એ પ્રેમ હું મારો બધો શોક ભૂલી જાઉં તેવી સમર્થતા આપશે તે દિવસે હું જટલો સુખી હોઈશ ?

“ પણ આ વૃત્તિ પાછળ કોઈ કડવા અનુભવની પ્રેરણા તો નહિ હોય ને ? ”

૨૩ : ૧૨ : ૧૬—

“ આજે પહેલ પહેલા ત્રણ તારાઓ ઉઘ્યા : શુક્ર, શુરુ અને મંગળ. શુરુ અને ચંદ્ર સાવ પાસે હતા ત્યારે તેનો દેખાવ એરિંગ જેવો લાગતો હતો; સોનાની ગોળ મોટી ટીકડી હોય અને નીચે મોટી ઝખકણ હોય તેમ લાગતું હતું. મંગળ રાતો છે તે સિવાય તેમાં ખીલું કશું સૈદ્ધ્ય નથી. સૌથી સુંદર તો શુક્ર. તેનો રંગ પણ અજબ-સ્વચ્છ રક્ષટિક્ષો. શુરુ કરતાં પણ નિર્મળ અને તેજસ્વી. મનસ્વી પણ ખરો. સૌથી વહેલો ઉગે. દશ વાગે ત્યાં તો અદૃશ્ય થઈ જાય. સવારે સૌથી મોડો આવ્યમે. ઘણી વખત તો સૂર્યોદય પછી પણ એ લાઈ દેખાતા હોય છે. અંધારીયાની પાછલી રાતે જ્યારે શુક્ર યજ્ઞ છે ત્યારે તો કોઈ અજન્મ કવિતા શો લાગે છે ! ”

૨૪ : ૧૨ : ૧૬—

“ .....તું પુસ્તક પૂરું કર્યું. ગામડાનાં સુખી કુટુંબોને શહેરની મીઠ-જીવનની મહિનતાઓ કેવી રીતે નજ્રપ્રાય કરી મૂકે છે તેનો એમાં કરુણ ચિતાર છે. ગામડીયાઓનો અને શહેરીઓનો, ગામડાંઓનો તેમ જ શહે-

રોનો લેખકનો અભ્યાસ કેટલો ખોલો ઉઠો છે ? નવલકથા સારામાંની એક છે. ગુજરાતીમાં એવી ક્યારે સરજાશે ?

“ ..... આજે મેં મારા મન ઉપર એક સારો વિજય મેળવ્યો. એવો હું હમેશાં મેળવતો રહું. પ્રભુ મને તેમાં સદાય થાય.

“ જીંદગીમાં આપણે ન ઇચ્છીએ તેવા કરુણ પ્રસંગો બને છે તે વખતે આપણને ખૂન કરવાનો અને રડવાનો-બધું કરવાનો અધિકાર છે. પણ જીંદગી જીવી હોય તો એ બધું છોડી દઈ પોતાની નાવને સમતોલ કરી લેવામાં જ પુરુષાર્થ સમાએલો છે.

“ ..... સુંદર ચાંદની છે. મૃગશીર્ષ હમણાં જ માથે આવશે. વ્યાધિ કેવો ચળકે છે ? શિકારીઓ કેમ આવા આકર્ષક લાગતા દશે ? જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં પાશવતા છે ત્યાં સુધી લોહીમાં તેને Romance લાગશે જ.

“ વાતાવરણ મનોહારી છે. બહુ આનંદ છે.

“ આ દૂતરાઓ કેવું ધારમું લસે છે ? આ શિયાળીયાંઓનું રૂદન અને સિંહની વેદનાચીસો કવિતાને ઉઠાડી દે તેવાં છે. વાતાવરણમાં કેવો જળખર તફાવત એક મિનિટમાં થઈ જાય છે ? મન ઉપર આવી અસરો થવા દેવી બહુ સારી નથી; નહિ તો તો કાંઈ કામ પૂરેપૂરું પાર ન પડે.”

૨૫ : ૧૨ : ૧૯—

“ સાચે જ રામના હૃદય જેવી અને વિશ્વામિત્રના તપ જેવી નિર્મળ અને તેજસ્વી ચાંદની છે. શિયાળાની ઠંડી અને વાતાવરણની શાંતિ ચંદ્રના અમીમાં ઉમેરો કરે છે. તારાઓ તેજસ્વી નથી પણ મીઠા તો લાગે જ છે. અંતરમાં ઉન્માદ આવે છે અને દૂર દૂર શાંતિમાં લમવા જવાનું મન થાય છે. આવી સરસ ચાંદનીમાં, આવી પ્રજ્જ્વળ શાંતિમાં, આવી ગુલાબી ઠંડીમાં, અગમ્ય ટેકરીઓમાં અનંતતાને ખોળે આજોટવાનું મન થાય છે. દૂરદૂર ક્ષિતિજરેખા સાથે જ વણાઈ ગએલી સાગરની રૂપેરી વેલ સંત્રીની ખુલ્લી તલવાર જેવી દુનિયાને પડખે પડી છે. પડખેની વાડીમાંથી ખૂચનાં ફૂલોની મધુર સુવાસં વહે છે અને અંતરમાં શાંતિ ભરે છે. કાંઈ એલતું નથી. હલહલ હમણાં એલ્યું હતું. સૈંદર્ભ, સંગીત અને શાંતિનો સુમેળ છે. કવિતાકાળ છે. મનમાં કૈં કૈં ધારણુ વિના ઉન્માદ આવે છે. બધે ચેતન ચેતન લાગે છે. કવિતા બહાર આવવા મથામણુ કરી રહી છે પણ આવતી નથી. કંઈક ખૂટે છે એમ લાગ્યા કરે છે. આવી વૃત્તિ મેં ઘણી વાર અનુભવી છે.

‘શ્રીપતિ.’

સહકાર

આપણે ગૃહપતિઓને આપણા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષકોના સહકારની અત્યંત જરૂર છે. વિદ્યાર્થીઓ પાંચથી છ ટલાક શાળામાં અભ્યાસ વળતે રહે છે તે વખતે તેમના જીવનનાં અનેક પાસાંઓનો પરિચય શિક્ષકોને પણ થાય છે. વિદ્યાર્થીના જીવનના સમગ્ર ઘડતર માટે વિદ્યાર્થીની અનેક બાબતોને અવલોકવાની-અવલોકનનાં અનેકવિધ દૃષ્ટિબિન્દુઓથી અવલોકવાની આવશ્યકતા રહે છે.

છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓની ભુદ્ધિ વિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં આપણે ગૃહ-પતિઓએ સહાય પણ કરવાની હોય છે. આવાં કારણોને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષકો સાથેનો સહકાર અત્યંત આવશ્યક બને છે. શાળાના શિક્ષકો સાથે આપણે નિત્ય પરિચયમાં રહીએ અને શિક્ષકો આપણી હાજરીમાં વિદ્યાર્થીઓમાં બળેહળે; આપણે પણ શિક્ષકોની હાજરીમાં બળીએ હળીએ; એટલે કે આપણે, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો અંદર અંદર નજીકના પરિચયમાં આવીએ એવો પ્રયત્ન રચવો એ વિદ્યાર્થીની કેળવણી દૃષ્ટિથી અનિવાર્ય છે. આવા પરિચયને પરિણામે આપણે અને શિક્ષકોનો સહકાર પણ વધારે સંગીન સ્વરૂપ પડે છે.

પરંતુ સવાલ એ છે કે આવો સહકાર મેળવી શકીએ એ માટે કેવા કેવા ઉપાયો આપણે ગૃહપતિઓએ હાથ ધરવા જોઈએ ? આજે તો શિક્ષકોને જોડાવવા છતાં તેઓ આવતા નથી અને આપણે પણ તેમનો સહકાર મેળવવા લામ્પશાળી થઈ શકતા નથી. આનો ઉપાય એક જ છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં જેટલા જેટલા આકર્ષક કાર્યક્રમો ગોઠવાતા હોય તે તમામની અંદર શિક્ષકોને લાગીદાર બનાવવાના પ્રયત્નો કરવા. આકર્ષક એવાં કાર્યક્રમો બહુ ન ગોઠવાતા હોય તો પણ આપણે તે ગોઠવવા, સરઆતમાં આવા કાર્યક્રમોની અંદર શરમે ભરમે શિક્ષકોને પરાણે ખેંચી લાવવા પડશે; પરંતુ એક વખત વિદ્યાર્થીઓના રસિક કાર્યક્રમોની અંદર લાગ લેવાનો રસ લાગ્યા પછી અને વિદ્યાર્થીઓ જેવા નિર્દોષ આત્માઓની સાથે નિર્દોષ રમતગમત દ્વારા તેમને જોળખવાનો ચસકો લાગ્યા પછી આપણું કામ થઈ સહેલું થઈ જવાનું છે.

આવા થોડાએક કાર્યક્રમોનો વિચાર કરીએ.

મૌલવી આકર્ષક રસિક અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે એક થઈ જવાનો

કોઇ પણ કાર્યક્રમ હોય તો તે નાટ્યપ્રયોગો છે. નાટ્યપ્રયોગો શાળાની અંદર સારું સ્થાન ભોગવે છે; તો પણ આજે હવે છાત્રાસયોમાં એનો પગ પેસારો થવા માંડ્યો છે. આપણે જાત્રાસયવાળાઓએ આવા નાટ્યપ્રયોગોના કાર્યક્રમની અંદર શિક્ષકોને માત્ર નોતરતો જ બેસી રહેવાનું નહિ. નાટ્યપ્રયોગો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની વિનોદશક્તિ ખીણે, અભિનયકળા વિકસે, સામાજિક હિંમત આવે એ વગેરે ઉદ્દેશોને પાર પાડવામાં શાળાના શિક્ષકો આપણને ખૂબ સહકાર આપી શકે. પ્રયોગો પસંદ કરવામાં, યોગ્ય અભિનયો તૈયાર કરવામાં, નાટ્યભૂમિની રચના કરવામાં વગેરે પ્રકારનાં કાર્યોમાં શિક્ષકોને થોડું લેવા જોઇએ. નાટ્યપ્રયોગનો કાર્યક્રમ એટલો બધો રસિક અને આપણને રોડી રાખનારો છે કે એક વખત શિક્ષક તેમાં પડે પછી તેમાંથી બહાર નીકળી શકવાનો નથી. વળી એના રસિક હોવાના કારણે જ્યારે જ્યારે એવા પ્રયોગો ભજવવાના આવે ત્યારે ત્યારે આપણી તેમ જ આપણાં વિદ્યાર્થીઓની માગણી શિક્ષકો નકારી શકવાના નથી. આ રીતે આપણી અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે ભજવવાની એક મુંદર તક આપણે શિક્ષકોને આપી શકીએ.

આવો જ ખીણે આકર્ષક કાર્યક્રમ નાની મોટી મુસાફરીઓ છે. આજે આપણાં જાત્રાસયોમાં મુસાફરીઓનું મહત્ત્વ સમજાઇ ગયું છે. જ્યારે જ્યારે પણ અનુકૂળતા મળે ત્યારે ત્યારે આપણે આવી નાની મોટી મુસાફરીઓ ગોઠવ્યા કરીએ છીએ. આવી મુસાફરીના પરિણામે વિદ્યાર્થીઓ અને આપણે ધણું ધણું મેળવીએ છીએ. એ આપણા સર્વનો અનુભવ થયો છે. આવી મુસાફરીના કાર્યક્રમોમાં પણ આપણે શિક્ષકોને નોતરવા જોઇએ. મુસાફરી એ વસ્તુ જ સ્વતઃ એવી છે કે જે હરકોઈ માણસને આકર્ષે. શિક્ષક જેવો આત્મા તેનાથી આકર્ષાયા સિવાય રહી શકવાનો જ નહિ. આજે હજી આપણે એવા કાર્યક્રમોમાં તેમને ભાગ લેતા નથી બતાવ્યા માટે આપણને ખબર નથી; પરંતુ જે ધડીએ આપણી મુસાફરીઓમાં શિક્ષકભાઈઓ બોલાયા તે ધડીએ આપણી મુસાફરીનો રંગ અદલાઈ જવાનો છે. ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક દૃષ્ટિથી મુસાફરીના હેતુઓ શિક્ષકોના સહકારથી જ વધારે સારી રીતે સાધી શકાય. ઉપરાંત જે પ્રકારની સર્વ સામાન્ય એવી માનવતા ભરેલ દૃષ્ટિ આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં ફેળવવા ઇચ્છીએ છીએ તેમાં પણ આપણને શિક્ષકોની મદદ ખૂબ હિંમતી થઈ પડવાની.

સહકારનો આવો જ એક ખીણે માર્ગ તે આપણા જાત્રાસયના ઉત્સવો છે. તહેવારોના દિવસોએ તેમ જ સંજોના અંતમાં નાના નાના

ઉત્સવો ઉજવવાની દૃષ્ટિ આપણામાં હવે આવી ગએલી દેખાય છે. એવા ઉત્સવો સામાજિક દૃષ્ટિથી કેટલા બધા ઉપકારક છે તે હવે આપણે સૌ કોઈ સમજતા થઈ ગયા છીએ. વળી આવા ઉત્સવોમાં આનંદ ઉત્સાહ અને વિનોદોની જે જે જમાવટ અને ખીલવટ થાય છે તે પણ વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસમાં ઓછાં ઉપયોગી નથી. આવા ઉત્સવોમાં પણ આપણે શિક્ષકોને ભેળવી રાખીએ છીએ. આજે આપણા ઉત્સવોમાંથી આપણે જે જાતના આનંદ વિનોદ લૂંટીએ છીએ તે એ શિક્ષકોના મળવાથી અનોકાણો વધી જવાનો. એટલે આવા ઉત્સવોના જેટલા જેટલા પ્રસંગો આપણે યોજીએ તે બધામાં આપણે તેમને તેડી લાવવાના રહે.

શિક્ષકોનો સહકાર મેળવવાના આવા અનેક રસ્તાઓ આપણા છાત્રાલયમાં આપણે ઉભા કરી રાખીએ છીએ. આપણે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરું છે કે છાત્રાલયોના ભોજન જેવા આનંદના પ્રસંગોમાં પણ આપણે તેમને નોતરવા જ જોઈએ. ઉપર ઉપરથી ભોજન જેવી વસ્તુ બંધે આપણને નહીં દેખાય; પરંતુ તેવા પ્રસંગો પણ આપણે સૌ કોઈને ખૂબ નજીક લાવે છે; અને તેમાંથી જ અરસપરસમાં સદલાવ અને પ્રેમ ફળવાય છે.

હરભાઈ.

એમાં શું ?

‘ જા ’ ને સજેખમ થએલું ત્યારે બોડિંગના દવાખાનામાંથી યુકેલિપ્ટસની શીશી ઘેર મંગાવેલી તે હલુ ઘેરજ પડી હતી. આજે દવાખાનામાં એ જડતી ન હતી એટલે વિદ્યાર્થીઓ શોધતા હતા. ગૃહપતિ ઘેર આવ્યા ત્યાં શીશી તો પોતાની અલસાઈ પર જોમ, પત્નીને કહે: “ દવાખાનામાંથી કાંઈ ઘાર દવા જોઈતી હોય તો મંગાવીએ પણ ઉપયોગ થઈ રહે ત્યારે પાછી મોકલી દેવી જોઈએ. જુઓ, આ દવા માટે આજે ગૃહમાં શોધાશોધ થઈ રહી હતી.”

પત્ની: “ મને મટયું ત્યાં કાઢને સજેખમ થયું અને તેને મટયું ત્યાં મારી જા બે દિ’ આન્યાંતાં એને થયું. એ દિ’ પડીયે રહે ! એમાં શું ? ”

✽

✽

✽

ગૃહપતિ: (પોતાના પત્નીને) “ સારે હવે હું ગૃહમાં જાઉં છું. ”

પત્ની: “ હ્યો કીક ચાલ્યું. જુઓ, આ જાગ બહુ કનડે છે ને હલુ મારે રસોઈ કરતી છે. મને એમ કે નાનીબેન આજે ગામમાંથી આવશે એટલે મેં તો થડતી ટ્રીપો ખાલી કરી છે, પણ હમણાં જ કાગુ ખાખર

લાવ્યો કે એ તો નહિ આવી શકે. ઘઉંમાં મટકાં પડ્યાં છે એટલે સમો કરવા છે ને એરંડિયું દેવું છે. જરા એક આંધને મોકલજો તો ?”

ગૃહપતિ: “ બાઈ અત્યારમાં ક્યાંથી નવરી હોય ? અને એથી રીતે વારંવાર બાઈનો ઉપયોગ આપણે ન કરી શકીએ. હજી તો હમણું જ આ બાળના જન્મ વેળા તેં એને અહીંની અહીં રાખી હતી. ”

પત્ની: “ તે...? એમ કોઈ વાર સગવડે અગવડે માણસ આગળથી ધામ લઈએય તે ! એમાં શું ? ”

*

*

*

૧૧

રવિવાર હતો એટલે સેક્રેટરી સાહેબ બોર્ડિંગમાં આવ્યા હતા અને ગૃહપતિ સાથે ઓફિસમાં ગૃહના કામકાજ વિષે વાતચીત કરી રહ્યા હતા. એવામાં પટાવાળે આવીને ગૃહપતિના હાથમાં ચિટ્ટી આપી. મહીં લખ્યું હતું: “ બાપુજી, મારે માટે ઓફિસમાંથી એક ધા દોરા ને એક ધા અકિલા કાગળો અને એક પેન્સિલ લેતા આવજો. કાલે મારે નોટો બાંધવા માટે જોઈએ છીએ. કી. ગચુબેન. ”

ચિટ્ટી વાંચી ગૃહપતિએ ગમવામાં મૂકી.

કામકાજથી પરવારી ગૃહપતિ ઘેર આવ્યા ત્યાં બચુ દોડતી સામી આવી ને બાપુના હાથ ખાલી દેખી રીસમાં બોલી: “ ભૂલી ગયા ને ? જાઓ, આજે મારે જમવું જ નથી. ”

ગૃહપતિનાં પત્ની: (રસોડામાંથી) “ હું તને નોતી કહેતી કે એ જરૂર ભૂલી જશે ને લાવશે નહિ ? આપણું ક્યું કામ એને સાંભરે છે ? બોર્ડિંગનું તો નાનકડું કામ પણ એને હૈયે ચોંટી રહે છે ! ”

ગૃહપતિ હાથ મ્હોં ધોઈ વસ્ત્ર બદલાવી રસોડામાં પ્રવેશ્યા ને પાટલા પર બેસી બોલ્યા: “ તમે એમ છોકરાંની ભેર લઈ ન્યારે સારે બોલો છો પણ પહેલાં મારું કાંઈક સાંભળવું જોઈએ, મને કાંઈક પૂછવું જોઈએ... ”

પત્ની: “ શું પૂછે ને શું સાંભળે ? છોકરીને બણાવવી ને કાગળ પેન્સિલ કે ચોપડી જોઈએ ત્યારે કાં તો ખીજવું ને કાં તો ભૂલી જવું. ”

ગૃહપતિ: “ પણ મેં કાગળની ના ક્યાં કહી જ છે ? મારી વાત સાંભળો તો ખરાં. બચુબેન માટે મેં ગામમાંથી કાગળ પેન્સિલ મંગાવ્યાં છે. ચંદુ સાંઈકલ પર ગયો છે તે હમણું આવ્યો દેખાડું. ”

પત્ની: “ ગામમાંથી મંગાવ્યાં ? બચુ સાફ એ ચાર કાગળ ને પેન્સિલનો કુટકોય તમારી ઓફિસમાં નોતો તે ગામમાંથી મંગાવ્યાં ? લે ! ”

ગૃહપતિ: “ ગામમાંથી જ મંગાવવા જોઈએ ને ? કાંઈ દહાડો એકાદ બે કાગળ જોઈતા હોય તો તો જાણે ઠીક, પણ આમ અવારનવાર બખ્ખે ધા કાગળ કાંઈ ઓફિસમાંથી લવાય ખરા ? આપણને કાંઈ ટોકનારું નહિ એટલે આપણાથી એનો લાભ ન જ લેવાય. એ તો ચોકખી ચોરી જ ગણાય.”

પત્ની: “ રાખો રાખો હવે, તમે તો મોટા ધર્મી બની ગયા લાગો છો ! બચુડી સારૂ બે કાગળ ઓફિસમાંથી લાવ્યા એમાં ચોરી થઈ ગઈ ! આપણી સારૂ થોડાક જ લાવવાંતા ? છોકરાં સારૂ આમ કોઈ દિ’ કાંઈ લાવવું પડે ! એમાં શું ? ”

*

*

*

વેકેશન પૂરું થયું હતું અને ગૃહમાં વિદ્યાર્થીઓ આવવા લાગ્યા હતા.

ગૃહપતિ જમવા બેઠા હતા; પત્ની પીરસતાં હતાં. પોતાની યાળામાં ચાલુ બોરાક ઉપરાંત મેસુબ અને મોહનયાજનાં બટકાં, મગજનો લાડુ, હલવો અને સૂરેંદ્રેણી એ બધી વાનીઓની પ્રસાદી જોઈ ગૃહપતિ દેહ: “ આજે આ અણુકોટ કેમ પૂર્યો છે, ભગ્ના ? ”

પત્ની: “ તમે તો બહુ ટોળા રહ્યા ! આમાં અણુકોટ જેવું શું છે ? ”

ગૃહપતિ: “ કેમ ? આપણે હરરાજ શું આવું મિષ્ટાન્ન જમીએ છીએ ? ”

પત્ની: “ એટલે ? કાંઈક દહાડો આવું આવું ક્યાંકથી આવી ચડે તે પણ ન ખવાય શું ? ”

ગૃહપતિ: “ ખવાય ખવાય; પણ કહો તો ખરાં કે આ બધું કેને લાંથી આવ્યું છે ? બાપુજીનો સુરેન્દ્ર મુંબઈથી આવવાનો હતો. એણે તો મોકલ્યાવું નથી ને ? ”

પત્ની: “ ના રે ના, સુરેન્દ્રભાઈ તો હજી આજે- રાત્રે આવનાર છે. એ બિચારાનો તો આવે સારે કાંઈક કાંઈક મોકલવાનો બહુ જીવ ખેંચાય; પણ તમારાં બાલુ કાંઈ મોકલવા દે એવાં ક્યાં છે ? આ તો આપણા હરરાય, દેવમુત ને સૂર્યપ્રભ રંગ પૂરી થતાં આવ્યા તો થોડું થોડું બાલુ આપણા નહુ માટે આપી ગયા છે. ”

ગૃહપતિ: “ એ...મ ! કેટલુંક આપી ગયા છે ? ”

પત્નીએ એક ડાહ્યો ઉઘાડી તેમને બાલુ બતાવ્યું. કમમાં કમ પાંચ શેરપી સાત શેર બાર એમાં હતો. જોઈને ગૃહપતિના ચહેરા પર ખિન્નતા

છવાઇ. તે બોલ્યા: “આટલું ખધું ભાતું? અને આ તો હળું ત્રણ જ વિદ્યાર્થીઓનું! હળુ ખીજ તો આવતા જાય છે. એ ખધાને ખજર પડશે કે આગળ આવનાર વિદ્યાર્થીઓએ આપણે હાં ભાતું આપ્યું છે. એટલે તે લોકો કાંઈ નહિ લાવ્યા હોય તો શહેરમાંથી વેચાતું લાવી ભાતા તરીકે આપી જશે. અને તમે સમજો છો કે આ ભાતું આપણે ન લેવાય? કાંઈ વિદ્યાર્થી પ્રેમથી કાંઈ દહાડો કાંઈ આપી જાય તેને આપણે નકારી ન શકીએ. પણ આ તો રીતસરનું...”

પત્ની: “હો! તમે તો મને એક જ ઉધડી લીધી! આપણે ક્યાંક ગામ પરગામ જઈએ આવીએ છીએ ત્યારે આપણા મંજાંધીને ત્યાં કાંઈ આપતાં લેતાં નથી કે? છોકરાઓ તો આપણા પેટના દીકરા, જેવા છે તે જરા જરા ખાવાનું દઈ ગયા. એમાં શું?”

*

*

*

... થોડી વારે એક ઘોડાગાડી ગૃહના આંગણમાં આવીને ઉભી રહી. મુંબઈથી આવતો હર્ષદ તેમાંથી ઉતર્યો. પોતાનો સામાન તથા ફેરીનો એક કરડિયો એણે ગાડીમાંથી ઉતાર્યો ને કરડિયો ગૃહપતિને ઘેર મૂકાવ્યો!

*

*

*

આવા કેટલાંય નાનાં મોટાં ‘એમાં શું’ હરેક ગૃહપતિના નિત્ય જીવનમાં બનતાં હશે. જામત ગૃહપતિ તેનાથી હરરોજ ચેતતો રહે છે અને જીવનને ઉત્તમ બનાવતો રહે છે.

આ લખતાં એક વાત કહેવી અગત્યની છે કે આવા ‘એમાં શું’થી લડકી કાંઈ પણ સાચો ગૃહપતિ પોતાના જીવનને વિદ્યાર્થીઓના જીવનથી છૂટું ન પાડી દે. કેવળ જડતા કે કેવળ દીલાપણું એ એની વચ્ચેની અતિ સૂક્ષ્મ રેખાને એ બહુ વિવેકપૂર્વક આંકે, અને ગૃહપતિપદને આદર્શભૂત ને ઉજાવવું કરે.

મંદર

છાત્રાલય : દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપિયા : પરદેશના બે શિલિંગ.

લખો બ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બવન, બાવનગર

આ માસિક બાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. લીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને તંત્રી નૃસિંહપ્રસાદ કલિદાસ ભટ્ટ બાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય' ગંડળ 'તરફથી')

વર્ષ ૪ થી
૧૯૩૦

અંક ૧૦-૧૧
ઓક્ટોબર-નવેમ્બર

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

ખંડન કરવું સહેલું છે પણ મંડન કરવું
મુશ્કેલ છે.

બળવો કરવો સહેલો છે પણ બળવો સમાવવો
મુશ્કેલ છે.

અન્યાયનો વિરોધ કરવો સહેલો છે પણ ન્યાય
સાચવવો મુશ્કેલ છે.

જ મંડન કરી શકે, જ બળવો સમાવી શકે
અને જ ન્યાયની તુલા સાચવી શકે તેને જ
ખંડન કરવાનો, બળવો કરવાનો અને અન્યા-
યનો વિરોધ કરવાનો અધિકાર છે.

નાનાભાઈ જેલગત્રાએ

‘છાત્રાશય’ ના વાંચનારાઓ માટે આનંદ સમાચાર છે. ‘છાત્રાશય’ માસિકનું તંત્ર જેમણે આજ દિન સુધી ચલાવ્યું છે અને પોતાના અનુભવ તથા જ્ઞાનની લાણી ફરી તરણ કેળવણીના ફૂટ પ્રશ્નો ઉઠેલવા માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે તે નાનાભાઈ આખરે જેલગત્રાએ સિધાવ્યા છે.

‘છાત્રાશય’ વાંચનાર કદાચ જાણતા હશે કે નાનાભાઈએ છેલ્લા પાંચ માસથી સંસ્થા સાથેના પોતાનો રીતસરનો સંબંધ છોડ્યો હતો, અને સૌંદર્ય ક્ષેત્રને ત્યાગીને પૂર્ણ મહાત્માશ્રમે આદરેલા ગૃહત કેળવણીના વિશાળ ક્ષેત્રમાં અપલાવ્યું હતું, કેળવણીની સંસ્થાઓમાં તરવ અને વ્યવહારની દૃષ્ટિથી સ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાંતનો પ્રવેશ કરાવવા પાછળ આટલી બધી તપશ્ચર્યા પછી પણ સ્વાતંત્ર્ય માટેની ખરી કેળવણી તો તેમને આજના ધર્મયુદ્ધના રણક્ષેત્ર ઉપર દેખાઈ. તેઓ પોતે વીરમગામના સરદાર તરીકે કામ કરતા હતા. તેમની રાષ્ટ્રસેવાનો ખરો આંક તો વીરમગામ તાલુકાની જનતા જ મૂકી શકે તેમ છે. પાંચ-પાંચ માસ સુધી વીરમગામ તાલુકાની જનતાની મૂળી સેના અગ્રણી તેમણે તેનામાં અજ્ઞાન-પ્રાણ ફૂંક્યા છે. રાષ્ટ્રના મુક્તિસંગ્રામમાં વીરમગામ તાલુકા આજે જે કંઈ કરી બતાવે છે એ નાનાભાઈની અપાર મહેનતનું જ ફળ છે તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આખરે તેમને પણ સરદારની મહેમાનગીરી આપવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેઓને ચાર માસની રાખત મજુરીની સર્જન કરમાંવવામાં આવી છે, અને આજે તેઓ સાગરમતી મંદિરમાં શાંતિની રમત રમી રહ્યા છે.

નાનાભાઈ બહાર હતા ત્યાં સુધી તંત્રી તરીકે તેમનું જ નામ ચાલુ રાખવું મને યોગ્ય લાગ્યું હતું. આપણા ‘છાત્રાશયે મંડળ’ તરફથી પ્રગટ થતી આ પત્રિકાના તંત્રીપદે રહી તેમણે છાત્રાશયોની અનુપમ સેવા જાળવી છે. આજે હવે જ્યારે તેઓ જેલમાં ગયા છે ત્યારે અનિચ્છાએ પણ મારે તંત્રી જનવું પડે છે.

નાનાભાઈની જેલગત્રાનો પ્રસંગ એ ‘છાત્રાશય’ માટે અભિમાનનો પ્રસંગ છે. પ્રભુ જેલમાં તેમની તળીવત નિરોગી રાખે અને ફરી પાછા તેઓ આપણી વચ્ચે આવી પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ આપણને આપે તેમ આપણે ઇચ્છીએ.

છાત્રાલયના વાર્ષિક મારી મર્ચાંદાઓને નવાની લેશે અને 'છાત્રાલય'ને પોતાનું જ ગણી બનતી સહાય કર્યા કરશે એટલી પ્રાર્થના. હરભાઈ.

અવિશ્વાસ

મનુષ્ય આત્મા બધું સહન કરી શકે છે પણ અવિશ્વાસ નથી સહી શકતો. માણસમાં અવિશ્વાસ રાખવો—ખાસ કરીને તરુણમાં અવિશ્વાસ રાખવો એટલે તેની સહનશીલતાની દોરી ઉપર કાપ મૂકવો.

મોટેરાંઓ આ અવિશ્વાસને બુદ્ધિ બુદ્ધિ નામે આપે છે. દેખરેખ, માર્ગદર્શન, અનુભવનું હાથપણ વગેરે. બાળક બાળઅવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધી આ બધાનો અર્થ સમજ નથી શકતું; તેનામાં તેની સામે થયાં જેટલું શુદ્ધિગળ પણ નથી હોતું. પરંતુ વડીલોની દેખરેખ, માર્ગદર્શન કે અનુભવના હાથપણને વધારી તે નથી જ લેતું તે ઉઘાડી આંખે જોનાર જોઈ શકે છે. બાળક પોતાનો વિરોધ રીસાઈ કે ખીજાને બતાવે છે. આંખના વડીલો એને અત્યંત દૂરી પોતાના પાંચે પડે છે.

પરંતુ માણસ તરુણાવસ્થામાં આવે છે ત્યારે એવા નિષ્ક્રિય વિરોધાથી સંતોષ નથી મેળવી શકતો. તેની ખીજ અને રીસમાંથી ક્રોધ જન્મે છે, તિરસ્કાર જન્મે છે અને ઘૂણા પેદા થાય છે. ક્રોધ અને તિરસ્કારનો માર્ગ તે મનમાં વેરઝેર સેવે છે. અને પછી ગમે તે બોગે વેર વાળી સંતોષ મેળવવાનાં સ્વપ્ન સેવે છે. આંખે વેર વડીલોને નુકશાન પમાડે તેવું તો હોય જ; પણ તેવા વેરથી તરુણને પોતાને પણ આંખું નુકશાન નથી થતું હોતું.

પોતાની શક્તિનો, પોતાની નીતિનો, પોતાના આચારનો કે પોતાના વિચારનો અવિશ્વાસ કોઈ કરે તો એ તરુણ નથી જ સહી લેવાનો. તરુણનું હૃદય સામાનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવા માટે અને તેવા વિશ્વાસને પાત્ર નીવડવા માટે અખતું હોય છે. મેળવેલો વિશ્વાસ ટકાવી રાખવા માટે તે પ્રાણપાપ કરવા સુધી જઈ શકે છે. પરંતુ સમાજ તરુણની કાર્યશક્તિમાં વિશ્વાસ મૂકતાં અચકાય છે. સમાજનાં મોટેરાંઓને તેમ કરવામાં ભય દેખાય છે. અને પછી પોતાના અવિશ્વાસને ન્યાય દેરવા દેખરેખ, માર્ગદર્શન કે અનુભવના હાથપણ રૂપી ઓડાં શોધે છે.

આજનો તરુણ હવે છેતરાવાનો નથી. આજના તરુણ દ્વારા કાર્યસિદ્ધિ કરવી હોય તો તેની કાર્યશક્તિમાં, તેના ચારિત્ર્યમાં અને તેની ભાવનાઓમાં વિશ્વાસ રાખતાં શીખવું જોઈએ.

તરુણમાં અવિશ્વાસ રાજોત્થાને સંસારમાં ઝેર રેડાશે; તરુણમાં વિશ્વાસ રાજો ઉત્થાને સંસાર અમૃતગય દેખાશે. હરલાઈ.

જીવનના તરંગો

: ૧ :

તા. ૧૯-૬-૧૯...

મંગળવારે લખવાનું શરૂ થયું અને તે જ વખતે શ્રી ...ભાઈના ટ્રેન્ડ્યુએટ પુત્ર મળવા આવ્યા. બી.એ. પાસ થઈને પણ શું કરવું? પરિણામ આવ્યા પછી જ તેને માટે ખરી મંજૂરણું શરૂ થઈ છે. આજના એવા નિર્ણય જીવનનો માટે દરુણા સિવાય બીજું, દશું મારા હૃદયમાં નથી. તેમની તો દયા જ આવે છે! એ હવે શું કરશે? મલુરી તો આવડે નહિ. ત્યારે કોઈ રહેલમાં ભારતર થશે કે કોઈ ઓફિસમાં કારકુન થશે. બીજું એનાથી શું થઈ શકે તેમ છે? તેની શરીરસંપત્તિ પણ ક્યાં સારી છે? આજની આખીયે શિક્ષણપદ્ધતિ સડેલી છે. અને દેશ ગુલામીમાં છે ત્યાં, સુધી આ સ્થિતિ નહિ જ સુધરે. કોઈ જગ્યાએ ચેતન નથી, ઉત્સાહ નથી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં આર્થિક દળાણમાં માણસો કચડાતાં દેખાય છે, અને પેટ માટે ગમે તે કરવા તૈયાર થઈ જાય છે! જાતને વેચે છે, અંતઃકરણને પાંચમાં કહે છે અને માનસિક દૃષ્ટિએ અતિચ્છય નીચી કોટિ ઉપર જાય છે; હિંમત રહેતી નથી અને દૃષ્ટિ સંકુચિત થતી જાય છે. પછી તે realities of life સાથે સમાધાન આદરે છે, અને તેનું મરણ થાય છે. આ આપણા જીવનનો! આ આપણા ટ્રેન્ડ્યુએટો! આવું અપમાન અને આવું દુઃખ સહન કરવા કરતાં આપઘાત કરે તો પણ સારું નહિ? અને બાળકન? એ જૂત તો કોઈને હોડતું જ નથી! તે બિચારાનાં લગ્ન ત્રણ વર્ષ ઉપર જ થયાં છે. હવે એ લગ્નના બંધને એને કેદી જ જાનાવી મૂક્યો છે. તે શું કરશે? આ જીવન, તારી આ દશા?

*

*

*

કાલે સાંજે ...તે ત્યાં જમવા ગયા હતા. જમવામાં મળ જ ન આવી. જમવાનો રિવાજ જલુ જૂનો છે, પણ મને તે ગમતો નથી. સરખે સરખાં એકઠાં થઈ જમતાં હોય, લહેર કરતાં હોય તો તો હીક, પણ આમ જ આવે તેને ભેગાં કરી બોજન કરવું તેમાં શી મજ?

કાલે સાંજના બહુ જ માથું દુખતું હતું. રાત્રે ...ને ત્યાં બોજનનું આમંત્રણ હતું. બોજનમાં શીખંડ મુખ્ય હતો. બીજી પણ ઘણી વાનીઓ હતી. શીખંડ તો મારાથી ખવાયો જ નહિ. મને ખાવાની ઠોઈ વરતુ ઉપર 'બહુ ખાઉં' તેવો ભાવ તો થતો જ નથી ! જુદી જુદી વાનીઓ ગમે પણ થોડુંક ખાઉં એટલે સતોષ થઈ જાય. રાતના માથું સખત દુખવા માંડ્યું અને જીંધ એક દોઢ વાગ્યા સુધી ન આવી. મથારીમાં તરફડીયાં ગાંધાં કર્યાં. જીંધ ન આવે ત્યારે માથુસની ઢેવી ખરાબ દશા થાય છે ? મનમાં કંઈ કંઈ તર્ક, વિતર્ક, કુતર્ક આવ્યા જ કરે; અને આપણી ઇચ્છા ન હોય તે પણ મન કે બુદ્ધિ પોતાનું ઠામ કર્યા કરે અને આપણને સતાવે. જીંધ ન હોય તો માથુસ કદાચ બે દિવસમાં ગાંડો જ બની જાય. જીંધ ઢેવી જરૂરની અને સુંદર વસ્તુ છે ! અને મન પણ કેવું વિચિત્ર છે કે વિચારો કર્યા જ કરે અને છતાં યાદે નહિ ! વિચારો પણ ટેલના બધા હશે કે ખૂટે જ નહિ ! વિચારોની વિવિધતા પણ આશ્ચર્યજનક હોય છે !

લોકો ચોરી શા માટે કરતા હશે ? પૈસાદારો હોય ચોર, ધોળ દિવસે મોટી ચોરી જ કરી રહ્યા છે ને ? આવડા મોટા પગારો લેવાનો એમને શા અધિકાર છે ? ગરીબોને લોભે અને ગરીબોને દુઃખ દઈને, તેમના મુખમાંથી અન્ન ખેંચી લેખને લોકો પૈસાદાર થાય તે ચોરી નહિ તો બીજું શું ? ત્યારે મોટા ચોર કોણ ? મોટા પગારના અમલદાર કે તેના ધરતો નજીવા પગારનો નોકર ? અમલદારોના ધરમાં ચોરી થવાનો બનાવ ત્યારે ત્યારે બને છે ત્યારે ત્યારે ગરીબ તવંગર વચ્ચેના અણજાનતો સંબંધ એકદમ દેખાઈ આવે છે.

પૈસાદાર એટલે પ્રામાણિક અને ગરીબ એટલે અપ્રામાણિક, ચોર, લુચ્ચો, લાંચો ! કેવું વિચિત્ર ? મનુષ્યસ્વભાવમાં ગરીબ તવંગરના ભેદ જેવું કશું હોઈ શકે જ નહિ. ઈશ્વરે બધાને એ વિષયમાં તો સરખા જ નથી કર્યા ? છલંદું કદાચ આ કહેવાતા દુર્ગુણો પૈસાદારમાં જ વધારે હશે, નહિતર એ પૈસાદાર કેવી રીતે થયા હોય ? સ્વાર્થી થયા વિના પૈસાદાર થવાનું શક્ય જ નથી.

૧૨ :

તા. ૨૧-૬-૧૯...

બહાર કેવી મજા છે ? વરસાદ આવું આવું થઈ રહ્યો છે. ઠાંધ ઠાંધ ઘાંટા તો પડવા પણ માંજા છે. આકાશ મેઘાચ્છાદિત છે અને સામેના રસ્તા

ઉપરનાં મોટાં ઝાડો લહેરથી ઝૂલે છે. કુદરત આખી આનંદમગ્ન છે અને ધક્કીઓ પણ ક્લિક્કિલાટ કરે છે. ગઈ કાલે સાંજે વરસાદ આવ્યો હતો. આજે પણ આવશે. વર્ષાઋતુની લગ્નતા અને મોઝે ઉનાળાનાં સુકાં દિવસો પછી કેવાં ગમે છે? વર્ષા કેવી ઉદાર અને વિશાળ હોયેની છે? પૃથ્વી ઉપર અમી વરસાવવું એ જ એનું કામ. એ આપણને કેટકેટલું આપે છે? એના વડે જ આપણે જીવતા નથી? અને ઉનાળો? બધું સૂકવી દે છે. આશા હોય ત્યાં નિરાશા અને સુખ ત્યાં દુઃખ અને આનંદ હોય ત્યાં ક્લિગીરી ફેલાવે છે. કેવું વિચિત્ર!

પણ વર્ષાની આકર્ષકતા એથી જ નથી વધતી. વર્ષાનું સૌંદર્ય ઉનાળાની શુષ્કતાથી અધિકતર થાય છે. અને સુખ દુઃખનું પણ એવું જ નથી શું? વરસ પછી વરસ આવે છે અને શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું પણ એક પછી એક ક્રમ પ્રમાણે આવ્યાં આવે છે. કાયમ શિયાળો કે કાયમ ઉનાળો કે કાયમ ચોમાસું કોઈ દિવસ હોઈ શકે? તેમ જ સુખ અને દુઃખ પણ એક પછી એક જીવનમાં આવે છે અને આવવાનાં સદાને માટે સુખ કે સદાને માટે દુઃખ આ જગતમાં કાઢને માટે ન જ હોય. સારું હું પણ દુઃખ માટે તૈયાર કેમ ન રહું? મને સર્વદા સુખ કેમોથી મળે? દુઃખ અને સુખ મને સરખાં જ ગમવાં જોઈએ. કારણ કે દુઃખની હોય તો સુખની ખબર ન પડે. સુખનો આનંદ દુઃખ વિના કેમ અનુભવાય?

મારા માર્ગમાં મુશ્કેલીઓ આવે તે પણ મને તો ગમે. કારણ કે એવે વખતે મને મારી શક્તિઓ વાપરવાની તક મળે છે અને મારી કિંમત ખતાવી શકાય છે. સંકટમાંથી કે મંડવણમાંથી વિજયી થઈને ખહાર આવવું એ સૌથી મોટું સુખ નથી? એથી આત્મસંતોષ થાય છે અને મનનું રંજન થાય છે. મારે મુશ્કેલીઓની સાથે સાથે જ તેમાંથી સફળતાપૂર્વક ખહાર નીકળવાની શક્તિ જોઈએ છે, મારા ઉપર વેધારે સંકટો આવશે તો જ મારી છુદ્ધિ અને શક્તિ ખીલશે અને કેળવાશે ને? મને મારી જાતમાં વિશ્વાસ છે, પણ મારે મારી શક્તિને કસવી છે અને આગળ વધવું છે.

.....મારું હૃદય સાચે જ અતિ કોમળ થઈ ગયું છે. લાગણી પ્રધાન થવું ગમે છે, પણ તેવા થઈએ ત્યારે સહન પણ ઓછું નથી કરવું પડતું. સહેજ સહેજમાં લાગી આવે તે કેવું? અને ન લાગી આવે તે પણ ખરાબ

નહિ ? પથર જેવા સવા કરતાં ફૂલ જેવા થયું વધારે સારું નહિ ? લાંબો વખત પથર જેવા બનીને રહેવા કરતાં થોડો વખત જીવવું પણ ફૂલ જેવા કેમ ન થયું ? મને ફૂલ ગમે છે તો હું ફૂલ જેવો જ રહીશ. બધે વહેલો સીમળાંદો મળે. પ્રેમને મારા મુખ્ય સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકાર્યો પછી લાગણીને મારાથી દૂર કેમ કરાય ? પ્રેમ અને લાગણી તો સદાને માટે સાથે ને સાથે જ જવાનાં, લાગણી ન જોઈતી હોય તો પ્રેમને પણ દૂર કરવો રહ્યો.

શ્રી૦

વિચારવાયુ

ગુરુકુળના અધ્યાપક મારું જાત્રાલય જોઈ ગયા અને તેમની સાથે થોડીએક વાતચીત કરી તેને પરિણામે મારું મન ઘણું સ્વસ્થ થઈ ગયું હતું. મને એમ કે હવે તો વિચારવાયુનો વ્યાધિ ફરીથી દેખા નહિ દે. પણ એ વ્યાધિ મારો પીછો છોડતો જ નથી. સંયોગો પણ એવા આવીને ઊભા રહે છે કે વ્યાધિને પણ દેખા દીધા વિના ચાલે નહિ !

ગઈ કાલે મારું પેટી નવી સ્થપાએલી રહૂલના ગિન્સીપાલ સાહેબ અચાનક મળી ગયા. તેમણે જે વાત કરી તેનાથી રાત્રે એકાએક વિચારવાયુ વધી પડ્યો. મનેયે કાણ જાણે શું સમજું કે નાટક સિનેમાની વાતો તેમની સાથે હાંક્યા કરી ! આખી રાત વિચારવાયુએ હેરાન કર્યો. આ રહ્યાં તેમનાં એકાદ બે પ્રકરણો.

શ્રી. નર્મી કેળવણીવાળા એમના મનમાં શું સમજતા હશે ? સિનેમાએ દુનિયાનું જાણે કે એક જગ્યાએ છે તે હવે સિનેમેડ્યુકેશનની પાછળ પડ્યા છે, સિનેમાથી તે કેાઈ દક્ષાડો કેળવણી અપાતી હશે ? વિચાર જ કેવો હારવાસ્પદ છે ?

વિદ્યાર્થીઓની આંખો બગડે એ દલીલ તો જાણે કે સાવ નજીવી છે, પરંતુ સિનેમા જોવાનો ચરકો લાગે તેનું શું ? મારું તો એકસ માનવું છે કે છોકરાઓને સિનેમાને રવાડે ચડાવ્યા તે ઘડીએ જ પાપમાલી રાત્ર થઈ સમજે. આજે જ એ વાતનો કેટલો ચરકો છે તે લુઓ ને ? રોજ બે ચાર વિદ્યાર્થીઓ તો સિનેમા જોવા જવાની રજા લેવા આવ્યા જ હોય ! પૈસાની બરગાદી પણ કંઈ એકી નથી થતી. આવી પરિસ્થિતિ વર્તે છે તેને

ટાળવાને બદલે આવા હાલી મળેલા નવી કેળવણીવાળાઓ તો છોકરાઓને સિનેમા, જોવા જવાની હિમાયત કરતા કરે છે !

મારી વાત કંઈક તેને ગળે ઉતરવા જતી હતી ત્યાં તો ભાષસાહેબ ખીંછી નવી દલીલ લાવ્યા. ‘સિનેમા જોવા જવાની છટાસાને દબાવવાથી જુવાનોને નુકશાન થાય છે.’ એમ કે ? હવે જાઓ જાઓ, નુકશાન થવા-વાળાનાં દીકરાઓ ! જે જે કંઈ છોકરાઓને નુકશાન કરે તેવું હોય એમ આપણે માનતા હોઈએ તે બધું જોરથી ઠગાવી દેવાથી છોકરાઓને નુકશાન થાય, એમ કે ? કેવી બેહુદી વાત ? સામાન્ય અક્ષરવાળો માણસ પણ સમજી શકે કે તેનાથી તે નુકશાન થાય કે લાભ ? આવા લોકોને સમજાવવા પણ કેમ ? તેમનાં જોગંઓ એટલાં બધાં સડેલાં હોય છે કે તેમાં સાચી વસ્તુ પેસવા પામતી જ નથી. અને આ સડેલા છોકરાઓને પણ એટલું જ જોઈએ છીએ. ને આવા લોકોની વાતને વળગી રહી પછી છાત્રાલયોમાં તોફાન મચાવે છે, અને સ્વાતંત્ર્યને નામે મોટી અવ્યવસ્થા ઉભી કરી દે છે.

મારું આલે તો તો આ નવી કેળવણીની રેડીયાર વાતોને તો બંધ કરી જ દઉં, એટલું જ નહિ પણ તમામ સિનેમાઓને કાપદાની એક જ દલમથી બંધ કરાવું. આજે એક નિશ્ચય તો દઉં જ કે હવેથી આવા માણસોના જરા પણ પરિચયમાં મારા છોકરાઓને તો ન જ આવવા દઉં.

: ૨ :

અને નાટક જોવા મોટાં પિના તો રહેવાય જ નહિ. એમ ? આ જુવાન છોકરાઓને નાટક બતાવવાં જ જોઈએ, કેમ ? અને નાટક દેખાડવાની દલીલ કેવી ? અભિનયકળાનો ઉદ્ધાર ! અને રંગભૂમિ મારફત સામાજિક સંડોનો નાશ ! વાહ રે અભિનયકળાના શોખીનો ! અને વાહ રે સામાજિક સુધારકો ! તમારી છાતીને પણ ધન્ય છે ને ! નાટકો દ્વારા આ કામ સિદ્ધ કરાવવા માંગે છો, કેમ ?

આપણા દેશમાં અભિનયકળાનો ઉદ્ધાર નહિ થાય તો કયો ગંગો કુંવારો રહી જવાનો હશે ? અભિનયકળાના ઉદ્ધાર દ્વારા શું કરાવવું છે ? નાચ અને નખરાં કે ? આ જુવાન છોકરાઓ નાચ અને નખરાં નહિ છીએ તો દુનિયા જાગે કે રંગમંડપ જવાની હશે ! હવે સમજ્યો કે આ લોકો વારંવાર નાટ્યપ્રયોગો કરાવવાની પણ શા માટે હિમાયત કરે છે તે. છોકરાઓને નાચતાં અને નખરાં કરતાં શીખવવું છે મારે. ખસ આજથી

એક ખીન્ને નિશ્ચય કે મારા છાત્રાસપમાંથી નાટ્યપ્રયોગો બધે નાટકો જોવા તો શાનો જ જવા દઉં? આ તે વંદાડી મુશ્કવાની જ વાતો છે ને?

" અને રંગભૂમિ મારફત સામાજિક સુધારણા સાધવી છે? એ ભાઈ, આ રંગભૂમિ તો નંખોદ વાળવા બેઠી છે, નંખોદ! જોતી મારફત સામાજિક સડો શરૂ તો થઈ ચૂકી છે. હવે એ જ રંગભૂમિ દ્વારા સામાજિક સુધારણા કેમ કરવાના છે તે જરા સમજાવશો? જ્યારેથી નાટકોએ આપણા દેશમાં પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારથી સ્ત્રીઓ રવચ્છંદી બની છે; પુરુષો લગાડ અને વ્યભિચારી થયા છે; જુવાન છોકરાઓ ઉછાંછળા બન્યા છે અને સામાજિક કુરિવાજો ધર ધાલવા માંડ્યા છે. આવી પ્રશ્ન તે નાબુદ કરવા જેવી ગણાય કે દંડાવવા જેવી? નાટકો પ્રવેશ પામ્યાં જ્યારેથી જુવાનીઓએ જાકેટ માફક વસ્ત્રા ઉપર નાટકી ગાયનો ગાતા અને હાથે નળાં કરતા ચાલ્યા જતા દેખાય છે. સ્ત્રીઓમાં નાટકી નક્કાબ હોયોક આવી છે. બાળકો વધારવા, નાટકી ચાલે ચાલવું અને કપડાંની નાટકી ફેશન વધારવી એ આજકાલની જાણ કે એક મહાન પ્રવૃત્તિ બની ગઈ છે. આમાંથી સમાજને બચાવી લેવો હોય તો એક જ નાજમાઈ છે, અને તે દાયદો બંધાવવાની પણ નાટ્યભૂમિને જડાયથી ઉગેડી નાખવી! સંસ્કૃત કલાઓનો ઉદ્ધાર થવાને બદલે નાશ થઈ રહ્યો છે તે આપણે સમજવું જોઈએ." નાટ્યભૂમિની સામે જખ્ખર સુદ આરંભવું એ હવેથી માફે ધર્મદૃષ્ટ બનો.

હરભાઈ.

આટલી મહેરબાની કરો!

: ૧ :

ગૃહપતિ: " જોડો, સાંતિભાઈ, આમ એકએક ક્યાંથી? કંઈ ગાડીમાં આવ્યાં? "

સાંતિભાઈ: " આજે સવારની ગાડીમાં ઉતર્યો. સ્ટેશન ઉપરની ધર્મ-શાળામાં ઉતારો કરી નાહી ધોઈ અહીં આપની પાસે જ સીધો આવું છું. "

ગૃહપતિ: " ધર્મશાળામાં? તમારે તો અહીં ઉતરવું જોઈએ ને? આમ કરીને તો તમે મને શરમમાં નાખો છો. "

સાંતિભાઈ: " કંઈ નહિ સાહેબ, હવે રમણ અહીં ક્યાં છે કે ન ઉતરીએ તો જોડું દેખાય! "

ગૃહપતિ: “રમણુ બહેને અત્યારે ન હોય, પણ તેથી કંઈ રમણુ સાથેનો અને રમણુ દ્વારા તમારી સાથેનો બંધાઓ સંબંધ આલ્યો ગયો છે?”

શાંતિભાઈ: “સાચી વાત સાહેબ, તમારી કૃપા છે તો બધું હીક થઈ ગયું.”

ગૃહપતિ: “બોલો હવે, મારા સરખું કંઈ કામકામ?”

શાંતિભાઈ: “કામકામ તો બીજું શું હોય? રમણુને પાછો આપવો. પંદર દિવસથી રમણુ ઘેર આવ્યો છે પણ મને અને તેની માતાને બંધ પણ નથી આવતી. છેવટે ન છૂટકે અહીં આવ્યો છું. મારી વિનંતિ સ્વીકારો અને રમણુને પાછો દાખલ કરો.”

ગૃહપતિ: “શાંતિભાઈ, આ કંઈ વિનંતિ કરવાનું સ્થળ ગણાય? રમણુને માટે આ સ્થળ મને જો યોગ્ય લાગ્યું હોત તો હું શું કામ તેને ઘેર મોકલત? રમણુ અહીં રહે તેમાં તેનું કશું જ ક્ષેપ નથી.”

શાંતિભાઈ: “એ ર.મે તેમ કહ્યો. મને તો અહીં રહેવામાં જ રમણુનું ક્ષેપ દેખાય છે. અહીંના વાતાવરણની અસર તેના ઉપર થયા વિના રહેવાની જ નથી. એ સહેજ સહાજ અતડો અને લોછડો છે, પણ મારી ઉપર કૃપા કરીને તેને નિલાવો અને પાછો રાખો.”

ગૃહપતિ: “રમણુ અતડો અને લોછડો છે તેમ મેં કાંઈ દિવસ કહ્યું જ નથી. એમ તો એ ધણે સુશીલ અને નમ્ર સ્વભાવનો છે. પણ આજે તેની વય એટલી બધી મોટી થઈ ગઈ છે અને વયના પ્રમાણમાં બુદ્ધિમાં તે એટલો બધો પાછળ રહી ગયો છે કે અહીં તે ન ચાલે. અહીં તો ઉલટું તેના મનમાં પોતાની જાત સંબંધમાં અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો જાય છે. તેને અહીં રાખવાથી તેનું જગડે તેમ જ છે એવી મને ખાતરી થઈ ત્યાર પછી જ મેં તેને ઘેર મોકલ્યો છે.”

શાંતિભાઈ: “આપની વાત સાચી છે. અભ્યાસમાં એ બહુ જ પાછળ રહી ગયો છે. પણ હવે તો તેના માટે આપના સિવાય બીજું કોઈ સ્થાન હોય તેમ હું જોતો નથી.”

ગૃહપતિ: “એ વાત પણ જરાજર નથી. મારી સલાહ તો મેં તમને કાગળમાં જણાવી દીધી છે. તેને બુદ્ધિના અભ્યાસમાંથી હવે લઈ લ્યો અને કાંઈ સરગ દુનર ઉદ્યોગમાં પડેવો. દુનર ઉદ્યોગ હરતગત કરવાની તેનામાં સારી ટળા છે તેમ હું જોઈ શક્યો છું.”

શાંતિભાઈ: “આપની સલાહ સાચી વાતજાણી છે. પણ તેને થોડુંકેક અંગ્રેજી આવડે તો હીક માટે જ મારી વિનંતિ આપે સ્વીકારવી પડશે.”

ગૃહપતિ: “ એ મોહ છોડો. તેમ કરવા જતાં તેને આપણે ઉકશાન પહોંચાડ્યું. તેને એકાદ સરસ હુવરશાળામાં મોકલો.”

શાંતિભાઈ: “ આપની સલાહ પ્રમાણે હું જરૂર વર્તીશ. પણ મેં વરસં તેને અહીં રાખવાની મંજૂરી આપો. આપ તેને રાખશો જ તેમ માનીને હું તેને અહીં મારી સાથે જ લઈ આવ્યો છું.”

ગૃહપતિ: “ રમણ સાથે છે ? ક્યાં છે ? ”

શાંતિભાઈ: “ અહીં, નીચે જ ઉભો છે.”

ગૃહપતિ: “ અરે, અરે, તેને ઉપર બોલાવો. રમણ ? રમણ ? ”

શાંતિભાઈ: “ રમણભાઈ, ઉપર આવ તો જોડે. ગુરુજીને પગે પડે. તેમના ચરણમાં જ તારું સ્થાન છે. સાહેબ, આપની ઇચ્છામાં આવે તે કરો. પણ રમણને રાખવો તો પછી જ. આટલી મહેરબાની કરો.”

: ૨ :

ગૃહપતિ: “ પધારો કેશવલાલભાઈ, અત્યારની ગાડીમાં આવ્યા ? ”

કેશવલાલ: “ હા છ. હમણાં જ આવ્યો.”

ગૃહપતિ: “ નાલા ઘોડા ? ”

કેશવલાલ: “ ના છ. મને થયું કે પહેલાં આપને મળી લઈ પછી નિરાતે નાહી ધોઈશ.”

ગૃહપતિ: “ બહુ મારું. મારો તાર તો આપને વખતસર મળ્યો હતો કે ? ”

કેશવલાલ: “ હા છ. તાર મળ્યા પછી મને યુષ્કળ વખત રહેતો હતો.”

ગૃહપતિ: “ માફ કરજો, આપને તરહી આપવી પડી છે. હમણાં સત્રના હેલ્થા દિવસો ચાલે છે તેથી એટલો બધો કામમાં રહ્યું છું કે મારે આપને તાર કરવો પડ્યો. નહિતર તો હું પોતે જ ચિ. વિષ્ણુને મૂછી જાત.”

કેશવલાલ: “ ઓહો, તો તો અગે ધન્ય થઈ જાત ને ! આપનાં પંચિત્ર પગલાં અમારે ઘેર ક્યાંથી હોય ? ”

ગૃહપતિ: “ એ શું બોલ્યા કેશવલાલભાઈ ? આપને ઘેર આવવાની તો મારી ફરજ છે. ચિ. વિષ્ણુ અમારો વિદ્યાર્થી થયો પછી તો વખત મેળવીને પણ આવવું જોઈએ. હું નથી આવી શક્યો એ બદલ મને આપે માફ કરવો જોઈએ.”

કેશવલાલ: “ આપની સુજનતાનો પાર નથી. આપનો પ્રેમ તો એટલો બધો છે કે એ પ્રેમના માર્યા જ મારે તુરત દોડવું પડ્યું.”

ગૃહપતિ: “શું કહું કેસવલાલભાઈ, આ છોકરાઓએ તો મને પ્રેમથી ખાંધી લીધા છે. આપે થોડીએક હિંમત ખતાવી હોત તો આ વિધ્વન છોડતાં જે દુઃખ થાય છે તેમાંથી હું તો બચી જાત.”

કેસવલાલ: “શું કરીએ લાઈસાહેબ! અમારી નાતના રિવાજો બહુ ખૂબ છે. વિધ્વના સમયને મેં કૃતલોચે સમજાવ્યો કે લાઈ, એમાં તારી જ દીકરીનું ભવિષ્ય બગડે છે. પણ એ એકનો એ ન થયો તે ન જ થયો!”

ગૃહપતિ: “આપના જેવા ભણેલા મણેલા અને સંસ્કારી લોકોએ તો આવી બાબતમાં ખૂબ મજબૂત રહેવું ધટે. વિધ્વનો સલાહ એક દ્વારે રાખીએ તો પણ આપણા સમાજમાંથી આવડા પંદર પંદર વર્ષના છોકરાઓને અને બાર બાર વર્ષની છોકરીઓને પરણાવવામાં આવે છે તે કુદિને ટાળવી જ નીકળે. ગમે તે સંકેતે પણ આપના જેવા તેમાં પહેલ નહિ કરે તો પછી બિચારા સામાન્ય માણસો શું કરી શકવાના છે?”

કેસવલાલ: “આપની વાત તો મોટી સાચી છે. પણ આમાં મારો ઉપાય જ નહોતો. એક બાલુ વિધ્વની બા અને બીજી બાલુ તેના સાસુ સમરા: હું તો એ બે પક્ષોની વચ્ચે ક્યારાઈ જ ગયો, સાહેબ! પણ અમારી નાતમાં એટલું સાફ. આ પરજેતર તો માત્ર નામનું. હથેલાઓ મેળવવાનો વિધિ કરી લીધો એટલું જ. છોકરા છોકરીનો ધરસંસાર તો હવે પાંચ વરસ પછી સર થવાનો. હજી પાંચ વરસ મુઠી તો શુદ્ધ પ્રહર્ય! અમે સામ્રે પણ નહિ તેડવાના.”

ગૃહપતિ: “આપના જેવા ઝેલા લોકો પણ આવું બોલે ત્યારે મારે હવે મુંગા જ રહેવાનું બહુ સાફ.”

કેસવલાલ: “પણ હું તો આપને એક વિનંતિ કરવા આવ્યો છું.”

ગૃહપતિ: “વિનંતિ શા માટે? આપ તો મને સલાહ આપી શકો તેવા છો. ખુશિયી કહો.”

કેસવલાલ: “મેં આપને કહ્યું તેમ આ પરજેતર તો નામનું છે. મિ. વિધ્વ પરજેલો કહેવાય જ નહિ. માટે હરકોઈ ઉપાયે પણ આપ તેને રાખો જ રાખો.”

ગૃહપતિ: “એ તો ન જ બની શકે. માટે તો મેં આપને તાર કરીને બોલાવ્યા. હું તો...”

કેસવલાલ: “એ બનાવનું જ પડ્યો. મારી ખાતર અને મિ. વિધ્વ ખાતર એટલું તો કરો જ.”

ગૃહપતિ: "અમારો નિયમ જ એવો છે કે તેમાં કશો જ ફેરફાર ન થઈ શકે. હું દરાવવા પશુ ન ઇચ્છું."

કેશવલાલ: "કેમ સાહેબ? આમાં તો નિયમને બાધ પશુ નહિ આવે. આ કંઈ પરણેતર કહેવાય?"

ગૃહપતિ: "અરે કેશવલાલભાઈ, તમે પશુ નહિ સમજો? પરણવાનાં વિધિ તો થયો ને? અમારી જેવી કેળવણીની સંસ્થા સંસારસુધારામાં સીધી રીતે તો કશું જ ન કરી શકે, પણ આવા નિયમો કરીને આકસ્તરી રીતે પણ કંઈક કરવાનો સતોય તો મને જ ને! હરેક પ્રકારનાં બાળકોનો સામે અમારો વિરોધ છે તે આવા દાખલાઓ બને ત્યારે અમે બતાવી શકીએ છીએ. મને માફ કરતો પશુ આમાં કશું જ નહિ બની શકે. તમારે ચિ: વિચ્છુને લઈ લેવો જ પડશે."

કેશવલાલ: "એમ તો ન ચાલે. તમારે કંઈક તો કરવું જ જોઈએ. તો હું કમીટીને અરજી કરું."

ગૃહપતિ: "કશું જ નહિ કરી શકાય. કમીટીને અરજી કરવાની સલાહ પણ હું નહિ આપી શકું."

કેશવલાલ: "આ તો ત્યારે અન્યાય થાય છે. તો પછી અમારી દાદ કરીયાદ કોઈ સાંભળે જ નહિ?"

ગૃહપતિ: "આ બાબતમાં તો નહિ જ."

કેશવલાલ: "તો પછી હું આપને અંગત વિનંતિ કરું છું કે આપ જાતે જ મહેનત લ્યો અને મારા ઉપર આટલી મહેરબાની કરો!"

: ૩ :

ગૃહપતિ: "પંધારો દેવરામભાઈ! જરા રાત્રે મોઝા તરફી આપવી પડી છે તો માફ કરતો."

દેવરામ: "કંઈ નહિ સાહેબ, રાત્રે કશું ખાસ કામ હોતું નથી. નહિતર, આપ બોલાવો અને અમે ન આવીએ તે કંઈ ત્યાગે? આપ આટલી આટલી સેવા બજાવી રહ્યા છો ત્યારે કોઈ વખત અમારે રાત્રે આવવાનું બને તેમાં તે શું મોટી વાત કહેવાય? કહો સાહેબ, મારા સરખું શું કામકાજ છે?"

ગૃહપતિ: "આપને તો ચિ. સુખન માટે બોલાવવા પડેલ છે. આપ જુઓ છો ને કે તેને થયેલ ખસતો રોગ તો રોગ રોગ વધતો જ નાવ છે. ડાક્ટર પાસે તપાસ કરાવી છે અને ડાક્ટરનું કહેવું એવું થયું છે કે

આ કેવળ આમડીનો રાગ નથી. તેના લોહીમાં જ કંઈક બગાડ થયો છે, અને તેથી ત્રણેક માસ સુધી દવામાં તેમ જ ઘેરાકમાં ખાસ કાળજી લેવી પડશે. જો તેમ નહિ કરીએ તો તેના લોહીમાં આવા રોગના જંતુઓ કાપી ધર કરી જવાના અને પછી તો આજ મટશે અને પાછો ફરીથી એવો ને એવો રોગ જામશે.”

દેવરામ: “સાચી વાત છે, સાહેબ. ડાક્ટર સાહેબ મને પેણુ મળ્યા હતા અને વાત કરતા હતા કે સુમનને માટે ખૂબ કાળજી લેવી પડશે, નહિતર રોગ શરીરમાં ધર ફરી જશે તેવો બય રહે છે.”

ગૃહપતિ: “માટે જ મેં આપને અસારે તરફી આપી છે. મારે અભિપ્રાય એવો છે કે ચિ. સુમનને સુધી હવાવાળા કોઈ આરોગ્ય સ્થળ ઉપર લઈ જવો, અને હુશિયાર ડાક્ટરની સારવાર નીચે ત્રણ ચાર ‘માર્સ’ રાખવો. રોગને તો મળમાંથી જ ડાંબ્યો સારો. તેમાંથી વળી સુમનનું શરીર.”

દેવરામ: “મને પેણુ એ જ રસ્તો સૂઝે છે, પેણુ મારી મુશ્કેલીનો પાર નથી. આપ તો જાણો જ છો કે મારાથી જંપીતે ઘેર પેણુ બેસાવું નથી તો પછી ત્રણ ચાર માસની ગેરહાજરીનું તો ક્યાંથી જ બને?”

ગૃહપતિ: “એ તો સારામાં સારો રસ્તો. મારા ‘અભિપ્રાય પ્રમાણે’ તો તમારે હરકોઈ ઉપાયે તેમ જ કરવું જોઈએ. પેણુ ધારો કે તેમ કરવામાં ખૂબ મુશ્કેલી ઉભી થતી હોય તો પછી તેને મુંબઈ લઈ જઈ સારા ડાક્ટર પાસે તપાસ કરાવી યોગ્ય સૂચનાઓ લેવી, અને પછી ઘેર રહીને તે પ્રમાણે વર્તવું.”

દેવરામ: “આપ જાણો છો કે પહેલો માર્ગ તો મારાથી લઈ શકાય તેમ છે જ નહિ. ખાતાની એટલી બધી જવાબદારીઓ રહે છે કે તેમ તો ન જ બને. મને ખીજો રસ્તો ફિક લાગે છે. આપ કહો સારે મુંબઈ લઈ જઈ તપાસ કરાવરાવી આવું. અને પછી તો સાહેબ, તેને ઘેર રાખવો કે અહીં છાત્રાલયમાં રાખવો એ બન્ને સરખું જ છે ને?”

ગૃહપતિ: “ના, સરખું ન કહેવાય. આપ પોતે જ કેળવણી ખાતાના આટલા વર્ષના અનુભવી હોઈ એક સારા કેળવણીદાર ગણાઓ. મારા કરતાં આપ વધારે સમજી શકો છો કે સુમનને અહીં નહિ રાખવામાં તેના કરતાં ખીજા સો વિદ્યાર્થીઓનો સવાલ રહેલો છે.”

દેવરામ: “એ તો હું સમજું જ છું. પેણુ ચિ. સુમનને આપ

અનાયદો રાખી શકો છો. તેમ કરવાથી મારી અને આપની જાનનેની મુશ્કેલી દૂર થશે.”

ગૃહપતિ: “આપની મુશ્કેલી દૂર થશે તે વાત સાચી; મારી તો વધશે જ, પણ તેનું કંઈ નથી. મને તો ચિ. સુમનના હિતમાં અને છાત્રાલયનો સમગ્ર વિચાર કરતાં એ જ વ્યાજખી લાગે છે કે આપે તેને ઘેર જ લઈ જવો.”

દેવરામ: “તમે સાહેબ, એમ જોલજો તો પછી શું થશે? મારી મુશ્કેલીઓનો પાર નથી એ તમે જાણો છો. તમારે તો મને મદદ કરવી જ જોઈએ. ચિ. સુમનને અલાયદો રાખી યોગ્ય સારવાર કરવાનો વધારાનો ખર્ચ ગમે તેટલો થાય તેની મને ચિંતા નથી. મારે તો તેનું શરીર સુધારવું એ મને મારો ધર્મ લાગે છે. માટે તમારે મને મદદ કરવી જ પડશે.”

ગૃહપતિ: “આપ કેળવણીના જાણકાર થઈને આમ જોલો છો ત્યારે મને આશ્ચર્ય થાય છે! આપના જેવા પણ આ જાગૃતમાં ન સમજે તો પછી સામાન્ય માણાપની તો વાત જ શી? આપ મમલ શકો છો કે ઘેર જેવી સંભાળ લેવાય તેવી જીજે ક્યાંઈ ન જ લેવાય. તેમાં પૈસાનો પ્રશ્ન જ નથી. પૈસા જે કદિ પણ ન આપી શકે તે માણાપની પ્રેમભરી કાળજી આપી શકે છે.”

દેવરામ: “એ વાતમાં મારે કશો જ મતભેદ નથી. મારી મૂંઝવણ તો વખતની છે. મારે જૂનું ગેરહાજર રહેવું પડે છે અને મારા સિવાય તેની યોગ્ય કાળજી ન જ લેવાય તેમ મને લાગ્યા કરે છે. માટે જ આપને તંરેદી આપવી પડે છે.”

ગૃહપતિ: “આપની સાથે દલીલ કરવી મને નથી ગમતી. મારા અને તમારા કરતાંએ સુમનની માતાની લુપ્તીમુદ્રી સંભાળ તેને વધારે લાભ કરશે. આપની સાથે આટલી વાતચીત કર્યા પછી પણ મારો અભિપ્રાય એનો એ જ રહે છે કે તેને આપે ઘરે જ લઈ જવો.”

દેવરામ: “આપનો અભિપ્રાય મને સોએ સો ટકા મંજુર છે. અને છતાંએ મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે ચિ. સુમનને આપ જ સાચવો. આટલી મહેરબાની કરો!”

છાત્રાલયમાં વનભોજન

છાત્રાલયમાં રહેનાર વિદ્યાર્થી વધારેમાં વધારે સ્વાવલંબી બને એ તરફ તો સતત પ્રયત્ન થવો જોઈએ. પોતાનાં કપડાં ધોવાં, ઓરડો સાફ કરવો તથા વ્યવસ્થિત ગોઠવવો, થોડું જાગ્રમ કરવું, પોતાના યાત્રી વાડમાં માંજવા વગેરે કામો તો દરેકે કરવાં જ જોઈએ. તે ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થીએ રાંધવાની કળા જાણવી એ પણ જરૂરી છે.

જે છાત્રાલયને પોતાની શાખા હોય તે જે ખૂબ પ્રયત્ન કરે તો સ્વયં-પાક પોતાના છાત્રાલયમાં દાખલ કરી શકે. વેડછી આશ્રમમાં આ પદ્ધતિ એ જ કામ ચાલે છે. પરંતુ હાલનાં ઘણાં છાત્રાલયોમાં આ વસ્તુ સંભવિત નથી. રમ્મને દિવસે તો વિદ્યાર્થીઓ વધારે તો જરૂર જાતે ભોજન બનાવી શકે. મહારાજ દરરોજ રસોઇ કરે અને આપણે એ તૈયાર ભોજન આપે-ગીએ એ યંત્રવત્ કાર્યક્રમ આપણને સાલવો જોઈએ. અઠવાડિયામાં એકાદ વાર રસોઇમાં જાને રાંધીને જમવાનું બધાને ન રુચે પણ વનભોજન તો જરૂર પસંદ પડે.

વધારે વિદ્યાર્થી હોય તો એકથી વધુ ટુકડીમાં અનુકૂળ પડે એવી રીતે વહેંચાઈ જવું. જુદી જુદી ટુકડી જુદી જુદી રસોઇ બનાવે. રસોઇ તફાવત સાદી અને ઝોછી બર્ચાળ હોય. બજારમાંથી તૈયાર ચીજ તો એક પણ લાવી ન જ શકાય. દરેક ટુકડીએ છાત્રાલયની આંખવાડી અથવા સારો છાંયડો હોય એવી શરત જગ્યા સાફ કરી લેવી. જગ્યા સાફ કરવાથી માંડીને ચૂસો બનાવવો, સળગાવવો, રાંધવું, પાટલા માંડવા, પીરસવું વગેરે બધું જ કામ માંહોમાંહે વહેંચીને કરી લેવું. કાંઈ ચૂસો બનાવે, કાંઈ શાક રાંધે, કાંઈ રોટલી વણે, કાંઈ દાળ બનાવે, કાંઈ પાણી ભરે તો કાંઈ પાટલા માંડે. આમ બધું જ કામ હસતાં હસતાં કરી નાખે.. રસોઇ તૈયાર થઈ રહ્યા પછી બધા બેળા મળીને જમે. કાની રસોઇ સારી થઈ છે એની હરિશ્ચંદ્ર પણ ચાલે. જમતાં જાય ને પોતાના અનુભવની રમુજ વાતો કહેતા પણ જાય.

રાંધવાની કળા શીખવવા માટે છાત્રાલયમાં ખાસ વર્ગ ન બોલી શકાય. જીવનમાં આપણને ઉપયોગી થઈ પડે એટલું તો આવા અનુભવથી શીખી જવાય છે. ઘણાં છાત્રાલયોમાં દરરોજ સ્વયં-પાક બનાવી ન શકાય. મોટા-ભાગનાં છાત્રાલયોમાં રમ્મને દિવસે પણ જાને રસોઇ બનાવી ન

ચકાય. પરંતુ મહિને એક વાર અથવા એ મહિને એક વાર અને ઓછામાં ઓછું સત્રમાં એક વાર વનભોજન તો જરૂર જતી શકે. જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે એટલું રાંધતાં પણ શીખી જવાશે. આ યોગાનમાં ઝાંઝના ઇંચકા નાચે મિત્રોની સાથે રાંધવામાં અને જમવામાં જે આનંદ પડશે એ તો અનુભવી જ વર્ણવી શકે. એમાં ખૂબ આનંદ મળશે અને સાથે સાથે શીખવાનું પણ મળશે. દરેક છાત્રાલય આ પ્રયોગ અજમાવી જુએ. છાત્રાલયમાં વનભોજન એ અનિવાર્ય વસ્તુ હોવી જોઈએ.

નરોત્તમદાસ પટેલ.

“બાળવો કરવો છે.”

એક પત્ર

મુંરબીથી,

આપ અહીં આવી ગયા અને અમારી સાથે થોડીએક વાતચીત કરી ગયા તે ખદલ ઉપકાર. પણ અમારા મનનુ સમાધાન થયું નથી. અમારા છાત્રાલયમાં ધર્મના નામે જે અમુક સ્ત્રોત્રા મોઢે કરાવવામાં આવે છે તે એક ભારે જુલમ છે. ખાસ કરીને તો એનો બોલો નાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર બહુ પડે છે. આખા સત્રમાં પોણીસોથી સો જેટલા સ્ત્રોત્રા મોઢે કરવાના હોય છે. અને આ તો ધર્મ રહ્યો! એટલે તેમાં જે અપૂર્ણતા રહે તો જુલમ જુલમ પ્રકારની શિક્ષાને પાત્ર થવાનું હોય છે. તેથી ગમે તે બોલે પણ સ્ત્રોત્રા તૈયાર તો કરવા જ જોઈએ. અમારા મૃદુપાત્ર સાહેબ ભલા છે, પણ તોફારીથી બંધાએલા છે. એ તો કહે છે કે મેનેજીંગ કમીટીના હુકમ પ્રમાણે ચાલવાને પોતે બંધાએલા છે તેથી કશો જ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી.

આપે આવીને અમને જેમ તેમ સમજાવી દીધું છે પણ અમારે ગળે કશી જ વાત ઉતરી નથી. જે ક્રિયાના કરવાથી અમને કશો જ લાભ ન દેખાતો હોય, તેમ જ જે ક્રિયા અમારે પગાણે ખીજના દગાણુથી કરવી પડતી હોય તેવી ક્રિયા અમારે શા માટે કરવી? આપ કહેતા હતા કે અમે આ સંસ્થામાં દાખલ થયા ત્યારે જ એ નિયમને સ્વીકારીને દાખલ થયા છીએ એટલે હવે અમારે તેનું પાલન કરવું. પણ દાખલ થતી વખતે જે ખોટા દબાણનો અમને ખ્યાલ પણ નહોતો તેનું ધણું ઉચ્ચ જાન આજે હવે થયું છે. એવા દમનને જાણવા પછી અમારે શા માટે વશ થવું? અમુક નિયમો સ્વીકારીને અમે દાખલ થયા તે સાચી વાત. પરંતુ તે નિયમો

અમને જો તુંદશાન કરનારા અને અન્યાયી જણાતા હોય તો અમારે શા માટે તેની સામે ન થવું ?

૧૨. આપ તો સ્વાતંત્ર્યના પૂરેપૂરા હિમાયતી હો. કોઈની કોઈ પક્ષ પ્રદર્શની ગુલામી ન સ્વીકારવી તેવો પાઠ અમને લણાવતા ગયા. હો. તો પછી આવા અન્યાયી કાયદાઓની ગુલામી અમારે શા માટે સ્વીકારવી ? એવા ભુદ્ધી કાયદાઓને તો તોડવામાં જ પુરુષાર્થ રહેલો છે એમ આપે જ શીખવ્યું છે. તો પછી ધર્મને નામે અમારા ઉપર દોડી એસારવામાં આવેલા આ વિપવતી સામે અને બળવો કરીએ તેમાં ખોટું શું છે ?

આ પત્રથી તે બાબતમાં અમે આપની મંજુરી માગીએ છીએ. આવા અમને દેખાતા ભુદ્ધી કાયદાની સામે અમારે બળવો કરવો છે. અમારા આ વિચાર ઉપર આપ નિરાંતિ વિચાર કરી જોશો, અને પછી મંજુરી લખી મોકલશો. અમારે બળવો કરવો છે તે વાત ચોક્કસ છે. આપનું પીક બળ માગીએ છીએ; તે મળશે તેવી આશા છે.

આપના

.....ના વિદ્યાર્થીઓના પ્રણામ,

ઉત્તર

જ્ઞાતા ભાઈઓ,

૧૩. તમારા બધાની એક સામટી સહીવાળો પત્ર મને મળ્યો છે. સાંધે તમારા મોનીટરની કમેન્ટી એક નાનકડી ચળવળી છે જેમાં તમે મને જણાવ્યું છે કે આખો પત્ર તમારા ગૃહપતિ સાહેબને વંચાડીને તમે મોકલ્યો છે. તે મને બહુ જ ગમ્યું. આવા ગૃહપતિ મેળવવા તમે ભાગ્યશાળી થયા છો. તે બદલ તમને ખુબારકબાદી. ગૃહપતિ અને વિદ્યાર્થીના અરસપરસના વિશ્વાસ અને પ્રેમ ઉપર જ દેખવણીની આવી સંસ્થાઓ વિકસી શકે છે. મારી ખાતરી છે કે જેમ વખત વહેતો જશે તેમ તમારા ગૃહપતિને તમે તેના સાચા સ્વરૂપમાં પિછાનશો અને તમારા બધા પ્રશ્નોના ઉકેલ તેમની જ મદદથી મેળવી શકશો. આજે તો તમે મારામાં જે વિશ્વાસ મૂક્યો છે. અમે મારા તરફ જે મદદનાવ બતાવ્યો છે તે ખાતે તમારો આભાર માનું છું; અને આપણી મૂળ વાત ઉપર આવું છું.

૧૪. કોઈ પક્ષ સંસ્થામાં આપણે દાખલ થઈએ તે વખતે તેના જે જે નિયમો સ્વીકારીને દાખલ થઈએ તે તે નિયમોનું પાલન આપણે મારે ન્યાં.

મુખી તે સંસ્થામાં આપણે રહીએ ત્યાં મુખી. આવશ્યક બને છે તેમ હું માનું જ છું. મારી એ માન્યતા એકમત છે અને તેમાં ફેર નથી પડવાને. પણ એનો મેં એવો અર્થ તો કહી પણ નથી કર્યો કે એવા નિયમો બંધ થયાં આપણને અન્યાયી અને મુશ્કેલ ભરેલા લાગે તો તે વખતે પણ આપણે તેને વશ વર્તી રહેવું. તે વખતે બેલાયક આપણે તેનો સામનો કરી-શકીએ છીએ, આપણને લે ધગાને ટેકા હોય તો તેમાં ફેરફાર કરી-શકીએ છીએ, અને નહિતર આપણા દિલને સત્ય જ મુશ્કેલ છે તેવી ખાત્રી થતાંની સાથે જ આપણે તે સંસ્થા છોડી દઈ શકીએ છીએ.

ના. આપણે વાતચીત થઈ સારે જ મેં પૂછ્યું હતું કે તમે બળવો કરો અને પરિણામે સંસ્થા છોડવાનો વખત આવી લાગે તો તેમ કરવા તમે સંયાર છો કે નહિ. તમે બધાએ તે વખતે એક અવાજે ના બહી હતી. આનો અર્થ તો એવો થયો કે બળવો કરવો છે પણ તેનાં પરિણામો સહન નથી કરવાં. આ ન ચાલે. એટલા જ માટે મેં તમને એવી સલાહ : આંખી હતી કે તમે સમજાવટથી કામ લો અથવા તો એટલા અન્યાયને સહી દેશો અને પછી ભવિષ્યમાં અન્યાયને દૂર કરવાના પગલા તરીકે વિદ્યાર્થીઓને સાચો ન્યાય મળે તેવી સંસ્થા બની કરવાનો નિશ્ચય કરો.

જીજી પણ એક વાત મેં તમને કહી હતી તેની યાદ આપું તમે આંખી પહેલાંના તમારા ગૃહપતિની કારકિર્દીમાં બળવો કરવાની વાત પણ ઉચ્ચારી નહોતા શકતા; તેઓ તમને સાંભળતા જ ન હતા અને વાતને શરૂ કરતાથી જ દાખી દેતા હતા; તમે પણ કશું નહોતા કરતા. એ તમારા સ્વભાવમાં રહેલી નબળાઈ તમારે કશું કરવી જ જોઈએ. આજના તમારો ગૃહપતિ બહા છે; તમારી સાથે પ્રેમથી રહે છે અને મિત્ર દાવે વરતે છે. તમારી સાથે સાચા ખોટાની, ન્યાય અન્યાયની ચર્ચા પણ કરે છે. તેમના જ પ્રયત્નોના કારણે તમારામાં આજે કંઈક પણ પ્રાણ આવ્યો છે. તમે આજે બળવો કરવાની જે વાત કરો છો તે પેલા સ્વભાવમાં રહેલી નબળાઈનું પ્રતિબિંબ તો નથી. આ વાત તમારે બરાબર તપાસી લેવી ઘટે છે. પ્રોથામાં પાંદું મારવાની અનુકૂળતા તો તમે નથી સાધી લેતા ? આંખીને તમારા અંતરના ઉઝાણમાં ઉતરીને તમારે તપાસી લેવી તેવી મારી ભણામણ છે.

એક બીજી પણ વાત હું. એ પણ મેં તમને કહી હતી. તમે આજે બરાબર અને ભાર રૂપ તેવા નિયમોની સામે બળવો કરવા ઉભા થયા છો.

તો પછી તેવા નિયમો જ્યાં જ્યાં તમને દેખાય એટલે કે સીધી રીતે તમારા ઉપર અસર કરનારા હોય ત્યાં ત્યાં તમારે તેવો બળવો પોકારવો જ જોઈએ. બળવાનો સિદ્ધાંત હવનના એકેએક અંગને સ્પર્શે તો જ તેનો સાચો અમલ થયો કહેવાય.

તમારી શાળાના શિક્ષક તમને 'ઇમ્પ્રોગ્રીશન' આપે છે; તમારી શાળાના શિક્ષક તમારી પાસે ગોખણપટ્ટી કરાવે છે; તમારાં માળાપ કેટલાક વિષયો તમારી પાસે ફગ્ગાત લખાવે છે. આ બધા બુદ્ધિમો નથી? તમારા ધરના અને તમારી શાળાના તમામ નિયમો તમને ન્યાય ઉપર રચાએલા હોય છે? હરંગીજ નહિ તો પછી તમારો ધર્મ તો એ બધાયની સામે બળવો પોકારવાનો છે. તમારા છાત્રાલયમાં ગોખાવાતા 'લોકોકાની સામે બળવો કરો તે જ ધડીએ શાળા અને ધરના બુદ્ધિમો નિયમો સામે પણ વખત આવ્યે બળવો કરવા તમે બંધાએલા છો એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. તેવો સમય આવી હોય ત્યારે ખીજી કરી જ લાગણીને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. તેવે વખતે તો એક જ વાત. માળાપ હો, સગો લાઇ હો, શિક્ષક હો કે મિત્ર હો: જે વસ્તુ આપણને અન્યાયથી લેરીલી હોય અને જેની પાછળ જોડુકમી અને દુખાણ દેખાય તે વસ્તુની સામે સીધો બળવો. આ વાત ઉપર વિચાર કરી જોજો. તમને તે વધાર્યું લાગતી હોય અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા ગમે તે જોગે પણ તમે તૈયાર હોં તો તમારે ત્યાંની આજની પરિસ્થિતિ સામે પણ બળવો કરવાનો તમને હક છે-અરે, તેમ કરવાની તમારી ફરજ છે.

મને આશા છે કે હવે તો તમારા મનનું સમાધાન થશે જ. તમે શા નિર્ણય ઉપર આવો છો તે જાણવા હું ઉત્સુક છું માટે અવશ્ય જણાવશો: હરભાઈ.

મારી કુરસદે

મારા છાત્રાલયના કેટલાક હુલચિંતકોએ મને મારી કુરસદે મળવાની ઇચ્છા બતાવેલી. અમારું શહેર કંઈ બહુ મોટું નથી. નહિ ગાંમડું અને નહિ શહેર એવું. તેથી શહેરના સારા સારા ગણ્યતા શહેરીઓનો અમારા છાત્રાલય સાથે થોડો ધણો પરિચય તો ખરો જ. હું પણ બધાયને જાણખું. મારા તરફ અને છાત્રાલય તરફ તેમનો સંદર્ભ પણ સારો. મારા આવ્યા પછી 'મે' એ પણ જોએલું કે તેમાંના કેટલાકને છાત્રાલયના પ્રશ્નમાં થોડો ધણો રસ પણ પડતો હતો. આવા કેટલાક લાઇઓએ મારા અહીં આવ્યા

પછી મારા ઉપર ચિટ્ટીઓ લખીને એવી ધમ્મ દર્શાવેલી કે મારી કુરસદે તેઓ મને મળવા ધમ્મ છે. શહેરીઓનો સહકાર મળે તેમાં તો છાત્રાલયનું હિત રહેલું છે તેમ હું માનનારો, અને મને પણ અંગત લાભ થાય તેવી મારી માન્યતા પણ ખરી. આવા વિચારથી મેં એક આખો રવિવાર અલાયદો રાખ્યો અને ત્રણ ઠીક ઠીક ગણાતા અમ્રણીઓને સવારથી સાંજ સુધીમાં જુદો જુદો વખત નક્કી કરી જણાવી દીધું. એ રવિવારે એ ત્રણે શુભચિંતકો સાથે જે વાતચીત થઈ તે આ નીચે નોંધું છું. એ વાતચીત હતી તેના કરતાં મળવા આવનાર સંબંધીઓનાં લાપણાં હતાં તેમ કહેવું વધારે સાચું છે, કારણ કે આવકાર આપવા સિવાય બીજું કશું બોલવાનો મને તો અવકાશ જ ન હતો.

વિદુલભાઈ

[મામના પ્રતિષ્ઠિત રૂઢ વેપારી]

હું : “ વધારે વિદુલભાઈ, આજે તો અત્યારના પહોરમાં જ આપને તસદી આપવી પડી છે તો માફ કરજો. ”

વિદુલભાઈ : “ કંઈ નહિ, માસ્તર ! મને તો આ વખત બહુ જ અનુકૂળ છે. શુભાખી ઠંડી પણ પડવા માંડી છે અને અત્યારમાં જરા ફેંચી હોઈએ તો તખીયત પણ ઠીક રહે. વળી આપણને નિરાંતનો વખત પણ મળી શકે. ”

હું : “ ખરી વાત કહી. વખત આપને અનુકૂળ ન હોય તો પણ મારે તો સ્વાર્થ છે એટલે મેં તો વખતનો વિચાર કર્યો જ નથી. હવે કહો, આપને શી શી સૂચનાઓ કરવાની છે ? ”

વિદુલભાઈ : “ સૂચનાઓ તો શું હોય ? આ તો મને આજાં જાહેર કામોમાં નાનપણથી જ રસ છે તેથી મનમાં થયું કે આજને જઈ આવું અને જે વાતો કરી આવું. ”

હું : “ આપણે છાત્રાલયમાં એક આટો મારી આવશું ? ”

વિદુલભાઈ : “ ના રે, કશી જરૂર નથી. છાત્રાલય તો મારું જોએલું જ છે. તમે તો માસ્તર, હમણાં આવ્યા. બાકી મારા આ છાત્રાલય સાથેના સંબંધ તો તેની સ્થાપના વખતનો છે. હું તો એની ગેરમ બાજુ છું. ”

હું : “ સાચી વાત. માટે જ તો આપની સૂચનાઓને હું કિંમતી

ગણીશ. આપ જેવાઓની સલાહથી સંસ્થાનું કાર્ય વધારે સંગીન બનેશે તેમાં મને શંકા નથી.”

વિક્રમજીભાઈ: “આ તો ભાઈ, અનુભવની વાતો છે. અમે એમ માનીએ છીએ કે ખીજના અનુભવથી સૌ કોઈએ ડાહ્યા થયું નોંધ્યું. હમણાં હમણાં જરા તખીયત નાકુરત રહે છે અને તેમાં વળી ઉંમર પણ જણાતી નય છે, નહિતર તો આક પંદર દિવસે એક આંટો તો ખરો જ. થોડા દિવસ પહેલાં તમારા છોકરાઓની કેટલીક વાતો સાંભળી ત્યારે મનમાં થયું કે આકને જઈ આવું અને રૂમર મળી આવું.”

“જુઓ ભાઈ, તમે આ સંસ્થામાં આવ્યા ત્યાર પછી ઘણાં નવાં સુધારા કરેલા સાંભળ્યા છે. અને તમે પણ જુવાન લોકો છાં ને? તમારો કામમાં વેગ હોય જ. પણ એક વાત મેં સાંભળી તે મને નથી ઠીક લાગી. આજે તો બસ, એ એક જ વાત તમને કહેવાનો વિચાર છે.

“મેં સાંભળ્યું છે કે છોકરાઓ વધારે વધારે ખાંચરા અને રખડાઉ થતા નય છે. ગમે તેની સામે ગમે તેમ બોલે છે. મોંઢામાં બોંકપ જીવું નામ નથી. અને વળી જ્યારે જ્યારે રજા હોય ત્યારે ત્યારે આખો દિવસ ગમે ત્યાં રખડા કરે છે. કારણની તપાસ કરતાં એમ જણાયું છે કે તમે તેમને ખૂબ છૂટ આપો છો. હું જાણું છું કે તમે નવા જમાનાના જુવાન લોકો સ્વતંત્રતામાં માનનારા છો, અને ગમે તે ભોગે પણ સ્વતંત્રતા આપતાં અચકાતા નથી. પણ બાપુ, આ ઘરડાનું જરા સાંભળજો. બહુ છૂટમાં મોંઢ નથી. અને સ્વતંત્રતા ક્યારે સ્વચ્છંદ બની જશે. તેની કંઈ ખબર રહે છે? અમે જૂતા જમાનાના લોકો તો દમણમાં માનીએ. ખીક વિના કોઈ સુધરું નથી, એ અમારા અનુભવ ઉપર છેક જ ન આંધળું હોય તો તમારી મરજી. પણ જરા દાખમાં તો રાખતાં શીજો! આવા છોકરાઓ ઉપરથી ને કાણુ ગયો તો પછી પરિણામ બહુ ભયંકર આવશે.

“અને ભાઈ, તમને રાખવામાં પણ એ જ માટે આવે છે ને? છોકરાઓને છૂટા જ રાખવા હોત તો તો તમારું કામ જ શું હતું? તેમના ઉપર જેવા દાખ રહે અને તેઓ સુધરે એ હેતુથી જ તમને પગાર આપવામાં આવે છે-તે સમજજો.

“વધારે તો શું કહું? પણ તમારે તમારો ધર્મ સમજવો નોંધ્યું, અમારા જેવા અનુભવીઓનું કહેવું માનવું નોંધ્યું અને દેશના લેણા ખાતર

આ. છાત્રાઓ ઉપર, છેવટે સાપનો કુંદાડો તો રાખવો જ જોઈએ. આમ સ્વતંત્ર શ્રીને તેઓ ક્યો કરે એ અમારી આંખે જોઈ શકાયું નથી. :
 "મારું કહેવું તમારી પુરસદે જરા વિચારજો અને પછી તે પ્રમાણે કરશો તો કાપડો ધશે."

હેમશંકરભાઈ

[અમારાં ગામના મૂળ વતની અને મુંબઈની કલેજના પ્રોફેસર]

હું: "પધારો હેમશંકરભાઈ! આપ તો રજાઓમાં આરામ લેતાં અહીં આવો છતાંયે મારા જેવા ક્યાં આરામ લેવા દે તેવા છ?"

હેમશંકરભાઈ: "ના રે ના, એવું કંઈ જ નથી. મેં જ માંગી લીધું છે ને? હું તો કેલેજમાં બસતો હતો ત્યારથી જ આ સંસ્થા સંબંધમાં રસ લેતો આવ્યો છું. મારા અને સંસ્થાનો સંબંધ તો એ રીતે જોતાં ઘણો જ જૂનો છે."

હું: "હા છ, ઝેટલે જ તો આટલી બધી કાળજી ધરાવો છા ને! નવિતર તો જરા આરામ લેવાનો વખત હોય ત્યારે પણ આરામ છોડીને શું કામ આવો? આપને તો જમ્યા પછી સહેજ આરામ લેવાની પણ ટેવ હશે?"

હેમશંકરભાઈ: "ના ના, એવું કંઈ નથી. આવી સેવાના પ્રસંગો મળતા રહે તેમ તો હું હમેશાં જંખતો જ આવ્યો છું. અને તેમણે વળી આ સંસ્થા!"

હું: "આપ જેવા વિદ્વાનની સલાહ સૂચનાથી આવી સંસ્થાઓનો ઉત્કર્ષ જ થાય છે. ખરા બપોરે પધારીને આપે તો મને ઉપકૃત કર્યો છે. હવે જે હુકમ હોય તે કરમાવો."

હેમશંકરભાઈ: "હુકમ જેવું કશું જ ન કહેવાય. આપણે તો મિત્રો કહેવાઈએ. મિત્રભાવે મને જે કંઈ સૂચ્યું તે તમને ન કહું તો કાને કહું? મારે તો જોકે જ મુદ્દા તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચવાનું છે."

હું: "જરૂર કહો. મારાથી બનશે તેટલો તેનો અમલ કરવાના પ્રયત્નો પણ હું અવશ્ય કરીશ."

હેમશંકરભાઈ: "વાત તો માત્ર વિદ્યાર્થીઓની રમત ગમતની છે. હું મુંબઈમાં હતો ત્યારે મેં સાંભળ્યું હતું કે તમે અહીં આવીને બધી જ દેશી રમતો હાખલ કરી છે. અને અહીં આવ્યા પછી તમારા વિદ્યાર્થીઓને અવારનવાર રમતો રમતો જોઈ છું તેથી એ વાતમાં મારી ખાત્રી થઈ છે."

“વાત સુંદર છે; ફેરફાર આવશ્યક હતો અને ઉપકારક છે. પરંતુ આપણી દેશી રમતો હજી સુધી વ્યવસ્થિત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તેવી રમતો રમાડવા જતાં વિદ્યાર્થીઓ વધારે અવ્યવસ્થિત ગને છે અને વખત પણ વધારે ખર્ચાડે છે. ખીજા દેશોની રમતોમાં ખૂબ વ્યવસ્થા આવેલી છે. તે રમાડવાથી વિદ્યાર્થીમાં વ્યવસ્થાશક્તિ અને નિયમપાલનના ગુણો વિકસે છે.

“તમે કહેશો કે પરદેશી ક્રિકેટમાં દેશી રમતો રમાડવી તે વધારે સારું છે, અને દેશી રમતોને પણ શા માટે નિયમસરની અને વ્યવસ્થિત ન બનાવાય? બાંત ખરાબર છે. પરંતુ રમતોમાં વળી દેશી પરદેશીનો ભેદ શો? એટલું આંતર રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ આવી કેળવણીની સંસ્થાઓમાં હોવું જ જોઈએ તેવો મારો મત છે. અને દેશી રમતોને વ્યવસ્થિત બનાવવા પાછળ શા માટે સમય અને શક્તિ ખર્ચવા? જે તૈયાર છે તેનો જ ઉપયોગ કરી લઈએ. શુદ્ધિ-શાળી માણસ તો તે જ સાચો મણાય કે જે ખીજાની તૈયાર વસ્તુઓને ઉપાડી ઝંટ તેનો ઉપયોગ કરે. જેની પાછળ ખીજાઓએ સમય અને શક્તિ ખર્ચ્યાં જ છે તેની પાછળ આપણે શા માટે ખર્ચીએ?

“અને ખીજી વાત એમ છે કે દેશી રમતો વ્યવસ્થિત નથી માટે જ તે ક્ષયિત પણ રમાય છે. જુઓને તમારા વિદ્યાર્થીઓ! સવારે પણ મોર્થ ડાંડીયો ટીચે અને રાતે પણ કુતુતુ રમે! રમત રમવાનો ખરો સમય સાંજ. તે જ વખતે રમવાથી લાભ છે. માટે જ ટેનીસ અને ક્રિકેટ કે ફૂટબોલ જેવી રમતો સાંજે જ રમાય છે. સવારે રમત રમવી હોય તો આંતરદ્વાર રમતો જ રમાવી જોઈએ તેવો મારો દૃઢ મત છે.

“રમતોની બાબતોમાં મેં તો ખૂબ વિચારો કર્યા છે; સાક્ષાત અનુભવી પણ હીધું છે. મને મારા વિચારમાં ફેરફાર કરવા જેવું કશું જ નથી જણાયું. તમે તમારી કુરસદે આના ઉપર વિચાર કરી જોશો અને તમને તેમાં ખરેખર સહ જણાશે.”

નંદરામભાઈ

[ભોક્ત્રીમાંથી નિવૃત્ત થએલા ન્યાયાધીશ]

હું: “પધારો નંદરામભાઈ, ખરાબર ફરવા જવાને વખતે જ આપને હેરાન કર્યા છે. માફ કરજો.”

! નંદરામભાઈ: “કાંઈ ફિકર નહિ. પાર્ક તરફ ફરવા જવાને બદલે અહીં આંચો. હું. ધીમે ધીમે ચાલતાં જરા મોડું થયું છે. તમારે રાહ જોઈને ખેસી રહેવું પડ્યું હશે તો માફ કરજો.”

હું : “ ના જી, આજે તો મેં જીલ્લું છું પ્રોપ્રામ રાખ્યું જ નથી. આપ આવો ત્યાં સુધીમાં આં દોડઁએક માસિકા ફેરવતો હતો.”

નંદરામભાઈ : “ હા, આમનું છાંયું જેવું ? દેશ તો ભારે ઉકાળે ચંડો છે ! પણ સરકારે દગોળી દેતાં શી વાર, ભાઈ ? સંતા પાસે શાણપણ શાં કામનું ? ”

હું : “ એ તો કાણુ જાણી શકે ! આવડા મોટા પ્રજ્ઞના પૂરે પાસે ગમે તેવી સત્તાને પણ નમ્યું આપવું પડે. ગાકી ભારે ધવા ભેડી છે એમ તો લાગે છે.”

નંદરામભાઈ : “ તમે કીક વાત કાઢી છું તમને આજે એ સંજ્ઞમાં કહેવા માગતો હતો.”

હું : “ ખુશીથી કહે. આપ આટલા વયોના અનુભવી છો અને વર્ગી પ્રખર ધારાશાસ્ત્રી છો. આપના કહેવામાં જરૂર કંઈક વજુદ તો હશે જ ને ! આપના જેવા વૃદ્ધ વડીલોની સલાહસલાવથી સંસ્થાને અચૂક લાભ થાય તેમ હું માનું છું.”

નંદરામભાઈ : “ લાભ તો ભાઈ, અમારી સૂચનાઓને અમલ થાય તો થાય ને ? તમે તો હમણું આવ્યા, પણ મારો તો આ સંસ્થા સાથેના ધણો જ જૂનો સંજ્ઞ છે. હું તો હમેશાં એના ઉત્કર્ષ માટે ચિંતા કરતો જ આવ્યો છું. તમારા જેવા જુગતો સાથે મારો મતભેદ યથા કરે છે, પણ તેથી હું કંઈ માંજ્યો જતો નથી. આટલાં વર્ષો સરકારી નોકરી કરી છે તે એટલું તો શીખ્યા જ હોયનું ને ?

“ પણ તમને હવે સીધી જ વાત કહું. જુઓ ને, આજે જે આ તોફાન ફાટી નીકળ્યું છે તેમાં તમારા વિદ્યાર્થીઓ જોનજોનનામાં પડી જશે તેવો મને ભય લાગે છે. મુજબમાં રોજ રોજ કંઈ ને કંઈ વત ઉભાં થવા કરે છે. એ જાંધાં આપણે આંગણે બહોં યથા જ જોઈએ એ શા માટે ? અને બધું તમારી સંસ્થામાંથી જ શરૂ થાય તેમાં મને જોખમ લાગે છે. સરકારે તો તમારા હોકરાઓ કાઢે; પ્રભાત ફેરીઓ તો તમારા હોકરાઓની; રેંટીયા પ્રયાનમાં તો તમારા હોકરાઓ; વિદેશી કાપડો ત્યાગ કરાવે તો તમારા હોકરાઓ ! આ બધું શું ? આ ને કુળવચ્ચીની સંસ્થા છે કે રાજકારણની ? ”

“ માફ કરજો, આજે જરા આકરૂં ખોટી જવાબ તો. પણ મારા મનમાં ધણા દિવસથી આ વસ્તુ ભરાઈ રહી છે તે. આજે તમારી પાસે કાહું છું.

તમારે ને મારે રાજકીય જાનતોમાં મતભેદ છે તે બંને રહ્યો. પણ આ તો કુમળાં મગજનો સવાલ છે. આજે જો આ કુમળાં મગજને રાજકીય વાતવરણના વમળમાં ઘુમરી ખાવા દઈએ તો તેમને બારે નુકશાન થાય.

“ અને આ જુવાનોને વળી રાજકારણ શું ? આજે તો તેમનો ધર્મ ખૂબ વિદ્યાબ્યાસ કરવો તે જ છે. તેઓ વિદ્યાબ્યાસ કરી રહ્યા પછી જે કરવું હોય તે બંને કરે. અને આજે તેમનામાં અનુભવ ક્યાં ? વિવેકવિવેકની નિર્ણયશક્તિ ક્યાં ? આવા કાન્ધી વચનાને રાજકારણ જેવી ઉકળતી કા-
ઈમાં હોમીએ તો તો ગિયારા તવાઈ જ જવાના છે. ”

“ તમારા એક જે મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે એકાદ વખત આ સંબંધમાં મેં વાત કાઢેલી. તેઓને તો એક નાહું પડ્યાથી દીધું હોય તેમ લાગ્યું. તેમની પાસે દલીલ ક્યાંથી હોય ? મને તે વખતે જ લાગેલું કે આમને તો હમણાં દલીલથી મ્હાત કરી દઉં. પણ આવી વાતચીત તમારી સાથે કરું તે જ ઠીક તેથી તે વખતે કશું બોલ્યો નહિ. ”

“ જોતો, આ પ્રશ્ન ખૂબ મુશ્કાયમ છે. સ્થિર ચિત્તે એના ઉપર વિચાર કરજો. કંઈ વધારે ચર્ચા કરવા જેવું હોય તો તમારી કુરસદે જરૂર મળજો. પણ કંઈક કરજો તો ખરા જ. ”

હરભાઈ.

ઓછું શાક

વિદ્યાર્થીનાઃ ધડતરમાં સંસ્થાની નજીવી જાનતો ઘણીયે વાર ન ધારીએ તેનો ભાગભગવે છે. કેટલીયે નજીવી જાનતોથી નિર્દોષ વિદ્યાર્થી-
ઓના માનસમાં એવી રોગ પેસી જાય છે. ઘણીયે વાર કહેવામાં આવે છે કે સંસ્થામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓમાંથી હૃદયની નૈસર્ગિક ઉદારતા ચાલી જાય છે.

૧. તેમ ચલાનાં ધણીયે કારણો હોઈ શકે. પણ સૌથી અગત્યનું કારણ તો રસોડામાંથી જન્મે છે. વિદ્યાર્થીઓના દેહના મોટા રોગનું કારણ જન્મ રસોડું છે તેમ તેમના માનસિક રોગના જન્મનો પણ રસોડામાંથી જ ચોંટે છે.

૨. કોઈ વાર રસોડાનો પક્ષપાત તો કોઈ વાર અંગત દીકાઓનું વાતાવરણ વિદ્યાર્થીને કંજે છે. દિલ્લ દાઝ્યા વિદ્યાર્થી કાં રીઠા થઈ જાય છે, કાં નિષ્કુર થઈ જાય છે અને કાં તો નિર્વજ્જ થઈ જાય છે.

૩. પણ તેમાંયે શાક ઓછું આપવાથી તો દરેક વિદ્યાર્થીને કંગાલિયતનો એવી પાક શીખવીએ છીએ. નાના કુમળા મગજ ઉપર શાક થાળીમાં પીરસાય સારથી જ ખરાય અસર થાય. રસોડો કાઢતી થાળીમાં વધારે પીરસે

છે કે નહિ તે જોવા તેની આંખો ચારે તરફ ફરી વળે. કોઈને ઉતાવળથી સહેજ વધારે દેવાઈ જાય તો ચાલ અદેખાઈ અને છેવટે ટીકા !

ફેટલીયે વાર ઉદ્દામ દિલ્લના વિદ્યાર્થીઓનું આ શાકના અસંતોષને લઈને માનસ કંગાલ થયું છે. ફેટલીયે વાર સુવાન, તોફાની અને ખુમારી-ભર્યા વિદ્યાર્થીઓનાં શુભાન એ ચપટીક શાકે ઉતાર્યાં છે. અને એક વાર દિલ્લમાં રોગ પેઢો એટલે તેનાં ઓસડ ફુલ્લંભ. ફેટલીક વાર એ રોગો સારાયે જીવનભર પ્રસરી રહે છે.

ધણીયે સંસ્થાઓમાં શાક અચળાને ઠેકાણે વપરાય છે. વૈદ્યકીય સિદ્ધાંત કહે છે કે શાક પુષ્કળ ખાવું જોઈએ, કારણ ધણી વાર તેમાં જીવનતરવો વધારે હોય છે. બીજી દૃષ્ટિએ શાક જેવી રોગની આવશ્યક વસ્તુમાં લોભ કરી વિદ્યાર્થીઓને તેમની કંગાલ સ્થિતિનું દરરોજ જાન કરાવવું એ એક જ્વલનું, તેમનું નૈતિક પતન છે.

માણસ કાંઈ એકલો શાક જ ફાકતો નથી. પણ તમે કહો કે 'શાક ઓછું છે' એટલે દરેક મન શાક ઉપર જ ચેટિ. એ રીતે ઓછું ખાતા વિદ્યાર્થીને વધારે ખાવાની લાલસા પેદા થાય છે. ઘર અને છાત્રાલયમાં એટલો તફાવત છે. ઘરે ઓછું મળવાની બીક નથી માટે શાક પ્રમાણ પૂરતું ખવાય. છાત્રાલયમાં વધારે નહિ મળવાનાં ફરમાન છે માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે ખાવાની ક્ષુદ્રતા જન્મે છે.

દાજ જોઈએ તેટલી મળે, બાત જોઈએ તેટલા મળે, રોટલી જોઈએ તેટલી મળે તો શાક કાં ન મળે ? શાક કાંઈ દૂધ ઘી જેટલું, મોંઘું નથી કે ખર્ચ કર્યું પાલવે નહિ. ફેટલીયે સંસ્થાઓમાં તો અઠવાડિયે એક વાર શાક લાવવાની પ્રથા મેં જોયેલી.

માટે મને તો આપણા વિદ્યાર્થીઓના પતનનું મુખ્ય કારણ રસોડું જ લાગે છે. વિદ્યાર્થીના ખોરાક ઉપર કાપ ચૂકી આપણે તેમને મિતાહારી બનાવવાને બદલે ખાઉધરા બનાવ્યા છે. સંયમ તો પાળ્યા પડાય કંઈ પણ પડ્યા પડતા હશે ? વિદ્યાર્થીની યાળામાં ચપટી ચપટી શાક નાખી તેમની પાસે વલખાં મરાવીએ છીએ અને એ રીતે તેમને પામરતાના પાઠ શીખવીએ છીએ.

અન્ય સર્વ કારણો જતાં કરીએ તો પણ નૈતિક પતનની દૃષ્ટિએ શાક પુષ્કળ પ્રમાણમાં અપાય તો એટલે દરજ્જે વિદ્યાર્થીનું પતન થતું અટકે.

વિદ્યેશ્વર,

પિતાની ડાયરીમાંથી

‘પ્રાપ્તે તુ પોરશે વર્ષે પુત્ર મિત્રવદ્ આચરેત’ એ ઉક્તિ બોલવી બહુ સહેલી છે પણ આચરવી તો અત્યંત દઢિન જણાય છે. ચિંત...ની ઉંમર વીસ વર્ષની થઈ; પણ તેની સાથે મિત્ર તરીકે વર્તવામાં ખૂબ મુશ્કેલી આવે છે. દંઈ વાતનો કે દંઈ ચર્ચાનો પ્રસંગ નીંદળે એટલે તુરત જ પિતા થઈ જવાય છે ! એ મારાથી નાનો છે એટલું જ નહિ પણ મારો દીકરો છે એ ભાવ મનમાંથી જસનો જ નથી. પરિણામે એની દલીલોમાં ગમે તેટલું તથ્ય હોય છતાં મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે જ ચલાવું જોઈએ તેવો આગ્રહ મનમાં રહ્યા જ કરે છે. મિત્રથી પરાસ્ત થતાં હું જ થતું નથી, પણ દીકરા પાસે હારી જતાં મનમાં ગ્રહજ દુઃખની લાગણી રહી આવે છે. ત્યારે ‘પુત્રાત્ ઇચ્છેત્ પરાજયં’ એ તો આદર્શ જ હશે કે ?

ગઈ ઠાસે મોહનભાઈ મળ્યા અને તેમણે જે વાત કરી તેથી મનમાં મારે મંથન ચાલી રહ્યું છે. ચિ. ...એ પોતાની બધી મૂંઝવણો મોહનભાઈ પાસે ખાલી કરી અને સલાહ માગી. એ તો જાણે કે દીકરું પણ મારી પાસેથી જે પ્રશ્નની અનુકૂળતા જોઈએ છીએ તે મારે પણ તેમને જ કહ્યું અને મોહનભાઈએ મને લક્ષ્યમણ કરી. આ શું ? દીકરાએ બાપા પાસે મુશ્કેલી દિધી વાત જ ન કરી શકે એ તે શું હશે ? ચિ. ...એ પોતાની બધી મૂંઝવણો મને દલીલો લેત તો હું પણ સરસ હાલ લાવી આપી શકત, તેમાં મને શંકા નથી. પણ એણે મને કેમ ન કહ્યું ? મેં પણ ક્યાં કાંઈ દિવસ પૂછ્યું છે કે ભાઈ તારે દંઈ અમુક વિષયમાં કહેવાનું છે ? બાપ દીકરો એ નજીકમાં નજીકના સંબંધીઓ, અને ‘છતાં જેટલું અંતર ?

મોહનભાઈનો ચિરંજીવી પણ પોતાના દિલની બધી વાતો મોહનભાઈને નથી કહેતો પણ તેમના એક મિત્રને કહે છે તેમ જાણવામાં આવ્યું છે. પિતા પુત્ર વચ્ચે આવે પડે એ સાહજિક હશે ? તે ઇચ્છે છે ? મોહનભાઈ તો કહેતા હતા કે તેનો દીકરો જો પોતાની બધી વાતો કહેવા નહિ આવે તો પોતે જ પૂછશે. પોતાની વાતો તેને કહેશે અને એ રીતે મિત્રસંબધ કેળવશે. કેવો મુંઝવે વિચાર ! હું પણ તેમ કાં ન કરું ?

આજે મને નથી વાત સમજાઈ છે. ચિ. ....એ ધરતી તે દિવસની ધમા-
લની બંધી વાત મોહનભાઈને જાણને કહી અને પોતે શું કરવું તે બાબતમાં
સલાહ માગી. મને આ બજાર મોહનભાઈએ પોતે જ આપ્યા. જ્યારે
જ્યારે આવું બને છે ત્યારે ત્યારે મોહનભાઈ મને તુરત જ વાત કરે છે.
તેટલા માટે મોહનભાઈ તરફ ખરેખર મને પૂજ્યભાવ પ્રગટે છે. પોતે આમ-
જીવાનોના સલાહદાર બને અને સાથે જ માબાપને પણ પરિચિત રાખી તેમનાં
પણ સલાહ અને સલાહનુભૂતિ મેળવે એ અત્યંત આદરણીય છે. પણ મને
મોહનભાઈની ધર્મા પણ આવે છે તે મારે કશું કરવું જોઈએ. મોહનભાઈ
એક વડીલ મિત્ર જેવા છે, તો હું તો ખુદ બાપ છું ને ? જે વાત તેમને
કહેવાય તે મને શું કહે નહિ ?

પણ તેમાંથી જ મને તો પાક મળ્યો. તે દિવસે ચિ. ... મારી પાસે
આવ્યો હતો અને એકાંતમાં તે સંબંધમાં વાત કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો.
પરંતુ હું એ ન સમજ્યો. મને થયું કે કુટુંબની આવી વ્યાવહારિક જાળમાં
આવા નિર્દોષ જીવાનને શું કામ નાખવો ? પણ હું ભૂલ્યો. એને તેની
અર્થા નહોતી કરવી પણ ઉભી થએલી પરિસ્થિતિમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી
કરવું હતું. મને અભિમુખ થાય તેવા આવા તો અનેક પ્રસંગોને મેં
શુભાશ્વા હશે. હવેથી તો તેમ ન બને, અને તેને જોળખવાના તથા સમ-
જવાના તમામ પ્રસંગોને વધાવી જ લેવા તેવો નિયમ રાખીશ.

ચિ. ....ને પોતાના મિત્રો સાથે મુસાફરીએ જવું હતું. મેં ના
કહી અને દારણ આપ્યું પૈસાની મુશ્કેલી. પૈસાની મુશ્કેલી છે તે વાત
સાચી છે. આપણે સાચી વાત મૂકીને દીકરાઓને અટકાવી શકીએ. પરંતુ
આ તો મેં, તેને ત્રીજી વખત ના કહી. તણ સનથી એ કહ્યા કરે છે અને
હું તેને દરેક વખતે એક એક સત્ર આગળ દેવા કરું છું. આ વખતે
મેં તેને અટકાવ્યો ખરો પણ મને ગમ્યું નથી. પંદર દિવસ પછી જ
વ્યવહારનું ખર્ચ આવવાનું છે તેથી મુસાફરીમાં પૈસા નાખી ન દેવાય એવી
તેની બાની દલીલ છે. ગમે તેવી આર્થિક મુશ્કેલી વેડીને વ્યવહારના ખર્ચો
કરાય છે તો પછી દીકરાની જગવણી માટે આવક ખર્ચો શા માટે નહિ ?

ટ્રેનમાં

:૧:

કેશુ: "વિશુ, હવે આ તરફ બેસવા જોડણી જગ્યા થઈ છે; અહીં આવ. તારો સામાન ત્યાં બેસે પડ્યો."

વિશુ: "આ પથારીને જરા પહોળી કરીને આવું છું; પછી નીરસે બેસીએ. રાત્રે સુવા માટે સગવડ કરશું ને?"

કેશુ: "આલ ત્યારે હું પણ પથારી પાથરી જ લઉં."

વિશુ: "બોલ લે, હવે ક્યાં મારીએ!"

કેશુ: "ક્યાં તો ઠીક પણ અત્યારે તો મારા મનમાં એક પ્રશ્ન ધોળાઈ રહ્યો છે તેની જ વાતો કરીએ."

વિશુ: "તું તો એવો ને એવો જ રહ્યો. તારાં મનમાં કંઈ ને કંઈ ધોળાયા-કરતું જ હોય! ધોળાયા કરવા શું કામ દે છે? તક ને કંઈ મરી નાખ ને મારી માફક?"

કેશુ: "તારા જેવો મારો સ્વભાવ નહિ તો! મને તો જ્યાં સુધી વાતનો અંત આવે નહિ ત્યાં સુધી એન પડે જ નહિ."

વિશુ: "પણ વાતનો અંત લાવતો વાર કેટલી? અંત પણ તારે જ લાવવાનો હોય છે કે ખાતરને? પણ આલ મૂકી દે એ પડ. બોલ, શું ધોળાયા કરે છે?"

કેશુ: "આ વખતે મને છાત્રાલયમાં જરાયે ગમ્યું નથી. આ વર્ષે પાસ થઈ જઈ તો તો પીડા પતે. પછી તો કોલેજમાં જઈશું એટલે કોલેજની હોસ્ટેલમાં જ રહેવાનું. પણ પાસ થવાય એવું દેખાતું નથી. અતે તો તો સુવો જ પડ્યો!"

વિશુ: "કેમ નથી ગમતું? તારાં નહિ ગમવાનાં કારણો કહીશ?"

કેશુ: "એ ક્યાં ગણાવ્યાં ગણી શકાય તેમ છે? આખું પ્રાતાવરણ ડોળાઈ ગયું છે. આલ ફાટ્યું છે. તેમાં હવે સુધારાને પણ અવકાશ નથી."

વિશુ: "કેશુ, તારું બધું આવું ને આવું. ગોળ ગોળ વાતો ક્યાં કરે છે. કાંઈ દિવસ સીધું બોલવાનો જ નહિ કે?"

કેશુ: "તને પણ નથી ગમતું એમ તું પણ કહેતો હતો. તું બંદ સીધું બોલવાવાળો છે તો ગણાવી દે તારું કારણ!"

વિશુ : “મારું ઘરણું તો સીધું જ છે; સાવ ઉધાડું. આ વર્ષે નવા સેક્રેટરી સાહેબ આવ્યા છે તે ગૃહપતિને બહુ દયાવાદી છે. ગૃહપતિ છે બહુ લાજા, પણ વાત વાતમાં દયાઈ જાય છે અને પરિણામે આપણને સોસલું પડે છે. હું તો આ, સ્થિતિથી કંટાળી ગયો છું અને આવતા સત્રથી બોર્ડિંગ છોડવાનો પણ છું.”

કેશુ : “તેં નિશ્ચય પણ કરી લીધો?”

વિશુ : “ત્યારે તારી માફક મનમાં ઘોળાયા કરે? આપણે એવા નહિ: અહીં તો તડ ને કડ.”

કેશુ : “પણ તો પછી રહીશ ક્યા? જાપાને શું કહીશ? એ બધા વિચારો કરી લીધો?”

વિશુ : “એ હવે કરી લઈશું. હજી તો આખું વૈરાગ્ય પડ્યું છે ને? તેમાં અત્યારથી શી હામવોય?”

કેશુ : “તારું તો બારે સુખ લાઈ! મારે તો નિશ્ચયે માય નહિ અને બારે મૂંઝાયા કરે. તું મદદ ન કરે?”

વિશુ : “કેણ ના કહે છે? એમ સીધું બોલ તો વિચાર પણ કરીએ. બાકી નહામી હામવોય અને ચિંતા કરવાનું મને ન ગમે.”

કેશુ : “બોલ ત્યારે શું કરશું? છાત્રાસયમાં પાછા ન જવું હોય તો બાપાને શું કહેવું અને બીજે ક્યાં રહેવું? આ બે વાતનો જ નિર્ણય કર એટલે પછી મારો રસ્તો સીધો.”

વિશુ : “તું તો મૂંઝાય ત્યારે મેલું પણ શુભાચી બેસ. વાતમાં કંઈ માલ નથી. આ તો ચકલી નાની ને કડકો મોટો! જરા જેટલો વિચાર કરીએ એટલે તુરત નિશ્ચય.”

કેશુ : “મને તો કશું જ સજતું નથી. તું સજાડને?”

કેશુ : “એ, હવે પાછા જઈએ ત્યારે સહેરમાં કેઈ એક પોળમાં કે ગમે ત્યાં એક સુંદર, નાનકડું ઘર શોધી લેવાનું. છાત્રાસયમાં જ કંઈ રહી શકાય છે? આપણું નાનકડું ઘર તે આપણું છાત્રાસય. બીજા બે ત્રણ જણને મેં તૈયાર કર્યા છે. આપણે પાંચ જણા તો બસ. આપણા પાંચનું આપણે એને છાત્રાસય બતાવશું. છાત્રાસયનું છાત્રાસય અને ઘરનું ઘર. સાં આપણા પોતાના નિયમો પણ ખરા અને આપણી પોતાની સ્વતંત્રતા પણ ખરી.”

દેશુ: “ એ વિચાર તો બાણે કે બહુ સુંદર છે. પણ બાપાને શું કહીશું ? ”

વિશુ: “ એ પણ સીધી વાત છે. છાત્રાલયમાં ખરેખર આવે છે માસિક ૨૨ થી ૨૫ રૂપિયા. આપણે ક્યાં ત્યારે શ્રીમંત ધીએ ? મગનુ ધર ભાડે રાખી, બધા સાથે રહી હાથે રસોઈ કરી લઈશું. સાતમાં સોરે બોજન કરીશું તો પણ વીસથી વધારે રૂપિયા આવવાના નથી. બાપા પણ ખુશી થશે, આપણું ધમ સરસે અને છાત્રાલયની બંધામાંથી છૂટશું. કેમ, છે કશું ? ”

દેશુ: “ કશું, કશું તારા કળકૃપ બેગ ઉપર તો વારી જવાય છે ! ખસ હવે એ જ નિશ્ચય. હું તો ઘેર જઈને એ જ નિર્ણય પહેલો કરાવી લઈશ; પછી જ નિરાંતવો થઈ શકીશ. ”

વિશુ: “ ભણે, તું તારે ફૂટી લેજે ! આપણે તો જતા પહેલાં આગલે દિવસે બાપા સાથે વાત કરીને નક્કી કરી લઈશું. ”

: ૨ :

બાણુ: “ કાં હેમુ, બંધ લઈ લીધી ? ”

હેમુ: “ વાહ, આપણને તો ખૂબ મજા આવી. ગઈ રાત આખી બંધ જ નહોતી આવી તેનો અલો ગાડીમાં વળી ગયો. ”

બાણુ: “ પણ મારે તારો સામાન સંભાળવા મારે જાગવું પડ્યું તેવું શું ? હવે તું અહીં આવીને એમ એટલે હું બંધી બહ. ”

હેમુ: “ અરે તને તે વળી ગાડીમાં બંધ જ કે દિ આવે છે ? અને એમ તો હજી મારી બંધ બાકી છે. છેક જ સવાર પડે ત્યારે બોલાવજે. ”

બાણુ: “ આમ આવે છે કે ટાંગો જેવીને હેકો પાકું ! હવે વળી બંધવાનું કેવું ? સવારને પણ ક્યાં વાર છે ? ”

હેમુ: “ તારો આગ્રહ બહુ છે તો લે આ આગ્યો. બોલ શું કામ છે ? ”

બાણુ: “ ધમ તો ખીલું કશું નથી પણ એક બાબત ઉપર વિચાર કરવાનો છે. ”

હેમુ: “ એક શું દંડ ઉપર વિચાર કરીએ. હવે મારું મગનું તંબુ થઈ ગયું છે. ”

બાણુ: “ મરકરી જવા દે. તે દિવસ આપણે વિચાર કરતા હતા તે બાબતમાં શું કરવું છે ? ”

હેમુ: " કદા બાબત ? મને કશું યાદ નથી. "

બાબુ: " તું કાં તો બૂલકણો છે અને કાં તો મને બનાવે છે ! "

હેમુ: " આ બાબતમાં એ બેમાંથી કદા નથી ! સાચે જ મને યાદ નથી. "

બાબુ: " તે દિવસે તથાવ ઉપર આપણે ફરવા ગયા ત્યારે મેં તને કહ્યું હતું કે હવે વેદસંનમાં ઘેર રહેવું જરાએ ગમતું નથી. "

હેમુ: " તે બા આપાને કહી દે કે હવે તને પરણાવી દે ! "

બાબુ: " નો પાછો મરકરી કરવા લાગ્યો ! હું તને કહું છું કે અત્યારે મરકરી રહેવા દે. "

હેમુ: " નહિ કરું જા, બોલ હવે. "

બાબુ: " જો, મેં તને કહ્યું હતું કે બપોરથી આપણા ગૃહપતિ બદલાયા છે ત્યારથી આપણે ત્યાંની આખી વ્યવસ્થા એટલી બધી તો સુંદર થઈ ગઈ છે કે હવે મને ઉઘડું ઘેર જ ગમતું નથી. "

હેમુ: " સાચી વાત છે. મારે મરે તો નહિતર જોઈએ તેટલી સગવડ અને અનુકૂળતાઓ છે, પરંતુ મને આપણા છાત્રાશ્રમની શાંતિ અને તેમાંથી આપણા ગૃહપતિનો સહવાસ એ હોડવાં ગમતાં જ નથી. "

બાબુ: " તારે તો કીક કહેવાય. તું તો ધરતો શ્રીમંત રહ્યો એટલે ગમે તે કરી શકે. પણ મારા પિતા તો રહ્યા ગરીબ. અમારા ઘરમાં શાંતિ તો મળે જ ક્યાંથી ? જગ્યા યોડી અને માણસો ધણાં. મારો ઇરાદો આ વખતે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં આવવાનો છે તેથી અભ્યાસ માટે એકાંતની ખૂબ જરૂર પડશે. "

હેમુ: " તે એકાદ અઠવાડિયું રહીને પાછો આવ્યો જ જજે. "

બાબુ: " તેમ ન બને. બા આપાને એમ લાગે કે આ છોકરો હવે ગંડા ધરથી શરમાય છે. મારે એમ તો નથી જ કરવું. અને તેમાંથી મેં સાહેબની રમ માગી હતી પણ તેમણે કહ્યું કે આ વખતથી વેદસંનમાં વિદ્યાર્થીઓની અમુક જ સંખ્યા રાખવાનો ઠરાવ મેનેજીંગ કમીટીએ કર્યો છે તેથી તેઓ લાયક છે. "

હેમુ: " પણ હું જવાનો છું ને. તું કહે તો તેની વ્યવસ્થા હું કરાવી આપું. "

બાબુ: " શી રીતે ? બા આપાને જોડું ન લાગે તેવું શું ? "

હેમુ: “હું સાહેબને લખીશ કે મારે-મારી સાથે ખાલુની જરૂર છે. આ વેકેશન દરમ્યાન થોડીએક સેવા કરવાં જવા, શહેરમાં ફરવાનો મારો ઇરાદો છે તેને વખતે કોઈ મિત્ર સાથે હોય તો વધારે સારું. એવો મિત્ર તારા સિવાય ખીલે કયો મળવાનો છે?”

આયુ: “પણ તેથી શું?”

હેમુ: “તેથી શું શું? તને તો આગળ કહ્યુંપણ કરવાનું મગજ પણ નથી દેખાતું! સાહેબ તે પ્રકારની માગણી તારા પિતા પાસે કરશે, કમીડી પાસેથી તારી મંજૂરી માગી લેશે અને આપણું લામ સરશે.”

આયુ: “ખરેખર, તો તો જાડું સુંદર! એવું આ મરફરીમાં ન કહેતો હો તો બાપને વાતવાતમાં કહી પણ દઉં. આ વ્યવસ્થાથી આપણને મુક્તિ સાથે નિરાંતે રહેવાનો પણ પ્રસંગ મળશે એ વધારામાં.”

હેમુ: “જરાય મરફરી નથી. મારો તો એ જ ઇરાદો છે કે આપણા સાહેબનો સંગ સેવવો. મને એકસ લાગી ગયું છે કે, તેમના સહવાસથી મારામાં કંઈ નવીન જ પ્રાણ પૂરાવા માંજો છે. હું જરૂર નક્કી કરું.”

હરલાઈ

આવું તમને કયાંઈ મળે નહિ!

નીલ

“કેમ રામુ, શી તકરાર છે?”

“મિત્રીજી શું હોય સાહેબ? આજના શાકની દશા તો જુઓ.”

“શાક શાક છે?”

“શકરીઆનું.”

“શકરીઆનું શાક તો જાડું સારું.”

“પણ સાહેબ, નથી એની હાથ ઉતારેલી કે નથી તેને રાંધતા પહેલાં ધોએલાં. શાકમાં ધૂળ કાંટરીનો પાર નથી અને ખાસો ખીચડો કરી મૂક્યો છે!”

“હાથ ન ઉતારે એ તો સારું. એમાં-જ ચોપક તરવો રહેલાં હોય છે. આંધી ધોવાની બાજતમાં રોપાને કહેવામાં આવશે.”

“પણ આ-રોગની પીડા ક્યારે ટળવાની છે? આજે શાક ખરાબ, કાલે રાટલીની કાર કાઢી તો પદમ દિ-સે દાળમાં પાણીનો દરરોયો! આવું ક્યાં મુઠી? હાથે તે માણસ છીએ કે નહિ?”

“રામુ, તમને જાણતે અનાજ નીંદવાની ટેવ પડી ગઈ છે. રસોયો પણ માણસ જ છે ને? હોય, કોઈ દિવસ જૂસ પેલું થઈ જાય તોમાં આટલી બધી હોહા શી?”

“આ કોઈ દિવસનો સવાલ નથી રાહેજ. આ કોઈ દિવસ નહિ થયું હોય તેનો સવાલ છે!”

“અરે ભાઈ, ખીજ બોડિંગો લેઈ છે? ત્યાં તો આનાથી હંનરગણું ખરાબ ખાવાનું હોય છે. આપણે ત્યાં અનાજની ખરીદી ઉપર જે દેખરેખ રખાય છે તે ખીજે ક્યાં બાળી?”

“પણ તો પછી હવે રાંધવાની જાગતમાં પણ દેખરેખ રહેવી જોઈએ ને! નહિતર પછી સોપો બધું અમને એટલે અમે જ બધું લેઈશું.”

“અરે એમ તે કંઈ સોંપાય? રસોયા માથે રાજ બાબડો ને! મને તો લાગે છે કે તમારે જરા ખામોશ પડવી જોઈએ. જરા તરા જૂસ થઈ ગઈ તોયે શું? હું તો માનું છું કે આખું તમને ક્યાંઈ મળે નહિ!”

એ ખવાશે શે?

“હવે ચાલો ને, તમારી તો વાત જ ખૂટતી નથી! કેટલું બધું મોડું થઈ ગયું છે? તમે જમી લો તો અમારો આરો આવે ને!”

“જે તો આ પનાચું એ તો રામુ સાથે જરા વાત કરતો હતો. રામુ, ત્યારે હમણાં તું જા. આપણે સાંજે મળશું.”

“ચાલો, હવે તો ખીજું કંઈ જાણી નથી ને? આ હાકરાઓ પેલું રાહ લેઈને જોઈ છે.”

“હાકરાઓને પીરમવા લાગ્યા હું આ આંચો જરા હાથ મેલું ધાઈ લઉં.”

“અરે બધું તૈયાર જ છે.”

“એમ કેમ?”

“આજે મારા શરીરને જરા કસર છે તેથી જમવાનું બોડિંગું રસોડીથી મગાવ્યું છે.”

“ભૂડી કરી !”

“કેમ એમ બોલો છો ? કાંઈ દિ’ એમ પણ હોય ? અને હજી કંઈ કરી નથી ગયું. ગિયારો મા’રાજ ઉની ઉની રસોઈ ચૂકી ગયો છે. હવે હાથ પગ ઘોઈ હ્યો.”

“પણ આજે તેં ભારે કરી. આજે મને એટલી બધી ભૂખ લાગી છે કે મારા મનમાં તો એમ કે તને ખીજો લોટ બંધાવીશ !”

“તે હજી પણ ખાજે ને. રાટલી કંઈ એકી નથી આવી.”

“ખાઈ રહ્યા હવે ! હવે તો પેટનો ખાડો થોડો ઘણો પૂરાવા પૂરવું જાણા ઉપર બેસવાનું.”

“ના, એમ નથી. આજે તો મેં મા’રાજને ખાસ કહ્યું હતું તેથી બધી જ રસોઈ ખ્યાન દઈને કરી છે. રાટલી પણ આજે તો સારી છે અને દાળની વાસ પણ મિઠી આવે છે. આજે તો તમને ભાવશે જ.”

“શાક શકરીઆનું છે કે ?”

“હા, પણ એયે ઠીક ક્યું હોય એમ લાગે છે.”

“અરે ઠીક શું કપાળ ! બોડિંગનું બાફ્યું તે કાંઈ દિ’ ઠીક હોઈ હશે ? ઇ તો એવું ને એવું.”

“પણ હવે પાટલા ઉપર તો બેસો !”

“અરે પણ એ ખવાશે શે ?”

હરસાઈ.

શાળાનાં લેસન

જાત્રાસયમાં એક મોટું ઠામ તે શાળાનાં લેસન કરવાનું હોય છે ! કેટલેક ઠેકાણે તો ગૃહપતિને માથે સાંથી મોટી ફરજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કેબરેજ રાખી તેમની પાસે શાળાનાં લેસન તૈયાર કરાવવાં અને તેમને મદદ કરવી તે હોય છે. માઆપો તો એવી જ આશા રાખે છે કે તેમના દીકરાઓને ઉપર ધોરણ ચકાવવામાં ગૃહપતિએ મદદ કરવી જ જોઈએ. એવાં પણ માઆપો જ્યાં છે કે જ્યાંએ ગૃહપતિ માટેનો ખ્યાલ એક ખાનગી મારતરથી આગળ ગએલો નથી હોતો !

આવા સંયોગમાં આપણે ગૃહપતિઓએ પણ આ પરિસ્થિતિને ઘોડે બૂલે અંશે અધીન તો થવું જ પડે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ આપણી પાસેથી તેની આશા રાખતા હોય છે.

છાત્રાલયમાં શાળાનાં લેશન લાલે થાય; આપણે તેને જરૂર હોય ત્યાં મદદ પણ લાલે કરીએ. પણ ધરનાં લેસન કરવાના સમયમાં છાત્રાલયને શાળા બનાવી દઇએ છીએ તે ન બનાવીએ. તેટલું તો આપણે જોવું જ જોઇએ.

વિદ્યાર્થી શાળામાં હોય છે ત્યારે અનેક રીતે બંધાએલો હોય છે. તેને પોતાની જગ્યાએથી ખસવાનું નથી હોતું. ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ તેણે મૂંગા જ બેસી રહેવાનું હોય છે. સાથી સાથે વાત કરવાની કે મદદ લેવાની તેને છૂટ નથી હોતી. અને ગમે તેવા અરસિક કાર્યક્રમને પણ તેણે વળગી રહેવાનું હોય છે. ટૂંકમાં તે શરીરથી, મનથી અને હૃદયથી એમ ત્રણ રીતે બંધાએલો હોય છે. આવું પરિણામ એ આવે છે કે શાળા વિદ્યાર્થી માટે કેદખાનું બની ગઇ છે. અને શિક્ષક જેલર બની ગયો છે. માટે જ તો શાળામાંથી વહેણમાં વહેણા છૂટવા માટે દરેક વિદ્યાર્થી ઝંખી જ રહ્યો હોય છે.

શાળામાં વિદ્યાર્થીની આવી રિયતિ હોય છે, તેમાં છાત્રાલયનો પણ આપણે શાળાની જ આદર્શ બનાવી દઇએ તો તો પછી વિદ્યાર્થી માટે છૂટું ખીલું એક સ્થાન રહેતું જ નથી.

છાત્રાલયને આપણે સંસ્કારી ધરનો એક પ્રકાર ગણીએ છીએ; તો પછી સંસ્કારી ધરમાં જેટલી અનુકૂળતા, જેટલું સ્વાતંત્ર્ય અને વિકાસ માટેનો જેટલો અવકાશ આપણે કરીએ તેટલું બહુ જ છાત્રાલયમાં હોવું ધટે.

શાળાનાં લેશન કરવાના વખતે વિદ્યાર્થીઓને શરીરની છૂટ અત્યંત આવશ્યક છે. આપણા છાત્રાલયમાં ઘણી વખત એવો જ રિવાજ હોય કે છે લેસન કરવાના સમયે દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાના આસન ઉપર જ ગુપચુપ પડાંડી વાળીને બેસે, અને પોતાનું લેસન કરે. ઘણે ઠેકાણે તો એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે વિદ્યાર્થીને પગ લાંબા કરીને કે અમુક રીતે બાંધી તેણે બનીને બેસવા દેવાની પણ છૂટ નથી હોતી. આવી બાબત ઉપર શરીર-આરોગ્યની દૃષ્ટિથી ધ્યાન આપવામાં આવે તે જુદી વાત છે; પરંતુ લેસનની ગંભીરતા કે શિક્ષતા ખાતર આવું કરવામાં આવે છે તેમ પણ દેખાય છે. વિદ્યાર્થીના શરીર ઉપર લેસન કરતી વખતની આવી શિસ્ત આપણા છાત્રાલયમાં ન જ હોવી જોઇએ. વિદ્યાર્થીના શરીરને નુકસાન ન પહોંચે તેવી રીતે ગમે તેમ બેસવાની તેને છૂટ હોય, વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા થાય ત્યાં બેસીને લેસન કરવાની આડે કાંઈ ન આવે તેવું હોય, તો જ છાત્રાલય ધર બની શકે. છાત્રાલયાના દિવસોમાં બહાર ખુલ્લી હવામાં તે લેસન કરી શકે, એમાં

સાના દિવસોમાં વરસાદ વરસ્યા પછી ઝોશરીમાં કે પંગથાર ઉપર બેસી કુદરત મહાક્ષતો મહાક્ષતો તે અભ્યાસ કરી શકે, અને શિયાળામાં શરીર આસપાસ ધામજો કે ગોદડું વીંટીને પણ તે વાંધી લેખી શકે... આમ વિદ્યાર્થી શારીરિક દૃષ્ટિથી સાવજી મુક્ત હોવો ઘટે.

શાળામાં વિદ્યાર્થી મનથી મુક્ત નથી હોતો તેમ પણ છાત્રાસયમાં ન હોય. શાળામાં તો વિદ્યાર્થીને રુચે કે ન રુચે તેણે અમુક વખતે અમુક કામ કરવું જ અથવા તો અમુક વાત પરાણે પણ સાંભળવી જ તેવી સ્થિતિ હોય છે. છાત્રાસય ઘર ખનવા મથતું હોય તો ત્યાંથી એ ટળી જવું જોઈએ. કેટલાંક છાત્રાસયોમાં ગૃહપતિએ પોતાની સમગ્ર ખાતર સમયપત્રક બનાવ્યું હોય છે; તેમાં અમુક વખતે અમુક જ લેસન કરાય તેવો પ્રબંધ રાખ્યો હોય છે. આ વાત ફીક નથી. છાત્રાસયમાં તો વિદ્યાર્થી ધરે છે; ત્યાં તો મરજી થાય. ત્યારે ફીક પડે તે લેસન કરે અને ન ગમે તો ખીલું કરે. કેટલીક વખત વિદ્યાર્થી કંઈ પણ દારણસર કંટાળી જાય છે અને લેસન જ બંધ કરે છે. આવે વખતે જ કેટલાક ગૃહપતિઓને તેમની પાસે પરાણે પણ લેસન કરાવવાની આવડત હોય છે તે ધ્વજવા જેવી નથી. વિદ્યાર્થીને રમે તે કામ કરે અને ન રુચે તો ન પણ કરે તેટલું સ્વાતંત્ર્ય તમામ છાત્રાસયોમાં હોવું જોઈએ.

વિદ્યાર્થીના હૃદયની વાત કરીએ તો શાળામાં તો તે બાંધત છેક જ અવગણના હોય છે. શાળાનું કામ આણતું હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી સાથે ખીજી કાંઈ વાત તો શાનો જ કરી શકે, પણ અભ્યાસની બાજતમાં પણ એક ખીજની મદદ લેવાની છૂટ નથી હોતી. ત્યાં તો શાંતિના નામે સમશાનવત અપકી પ્રવર્તતી હોય છે અને શિસ્તના નામે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ફેલાયેલું હોય છે. આપણાં છાત્રાસયોમાંથી એ બન્ને પરિસ્થિતિને નાણુદ કરવી જોઈએ. લેસનના વખતે વિદ્યાર્થીઓ ટોળાઓમાં પણ બેસી શકે, ટોળાઓ બદલાવી પણ શકે અને શાળાના લેસનથી યાદચ્છા હોય તો ખીજને અડચણ ન આવે તેવી રીતે લહેરથી ખીજ ત્રીજ વાનો પણ કરી શકે. કેટલાંક છાત્રાસયો માટે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે લેસનના સમયે શાંતિ અને વ્યવસ્થા જળવવા ખાતર એક વિદ્યાર્થી ખીજની પાસે ન જાય અને અંદર અંદર વાતો તો ન જ કરે. આ સ્થિતિ હોય તો ટળી જવી જોઈએ. છાત્રાસયમાં રહેતો વિદ્યાર્થી ચોવીસ કલાક અમુક એક ધરેડમાં

લેવું પ્રાણી જની જન્ય તો તો તેના જીવનવિદ્યાયમાં ખામી રહી જવાની. ના જીવનને તો વહેતો પ્રવાહ અને તે થે મુક્ત પ્રવાહ રહેવા દેવાની જરૂર હે છે. ૧૪૩ અખ્યાસની ધરેડમાં ગાંધી રાખવાને બદલે તેનાં શરીર, મન અને હૃદયને મુક્તપણે વિચરવા દેવામાં જ તેનો સાચો વિદ્વાસ છે.

હરભાઈ.

દેશી રમતો

જાત્રાલયોમાં હવે તો દેશી રમનો જ રમાવી જોઈએ તે વાત જાણે આપણને બે જોટલાં વર્ષો સમયમાં. દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય દબે પાયર કરવાની વિચારણા થઈ ગઈ અને તેવી શાસ્ત્રીયતા ઉભી કરવા માટે કેટલાક શૂદ્ધપતિ ભાષણોએ રવેન્જાથી તેની જવાબદારી પણ લીધી. આ વાતને પણ ધણો વખત થઈ ગયો. તે શૂદ્ધપતિ ભાષણો પૈકી માત્ર માધ રામનારાયણ પાંડે જ પોતાની જવાબદારી અદા કરી છે. હુતુતુની રમતને શાસ્ત્રીય પાયા ઉપર મૂકવા માટે તેમણે જે લેખ લખી મોકલેલો તે જાત્રાલયમાં છપાઈ પડ્યો છે.

રાષ્ટ્રમાં હડત ઉપડી છે છતાં જાત્રાલયો તો હજી જેમનાં તેમ જે ચાંચવાનાં છે. રમતોને શાસ્ત્રીય દબે રચવાવાળામાંથી કેટલાક ભાષણો આજે જેલમાં છે તે પણ સાચું. પરંતુ એટલા માટે તો આપણે જે બહાર છીએ તેમણે તેઓનું કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ. જાત્રાલયના ઉત્સાહી શૂદ્ધપતિભાઈ દેશી રમતોને શાસ્ત્રીય દબે રમાડતા થઈ જાય અને સહેજ કાળજી અને રસ લે તો કેટલીક દેશી રમતોને આપણે શુદ્ધ શાસ્ત્રીય બનાવી શકીએ.

દેશી રમતોની બાબતોમાં આ એક વધારે વિનંતિ. શૂદ્ધપતિભાઈઓ તૈરુદથી સંદાગ મળશે જ તેવી આશા રાખું છું.

હરભાઈ.

સ્વભાષાનું ગૌરવ

આપણા શિષ્ટ લોકોમાં એક કુટેવ પડી ગઈ છે કે વાત વાતમાં અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યા કરવો. આ કુટેવ હમણાં હમણાંથી તો જાણે કે વાર-સામાં અપાતી હોય તેમ જીવાન લોકોમાં. આ જ પ્રકારનો પવન વાલો દેખાય છે. પાંચમી છઠી ચોપડી ભણનાર વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થાય કે વાત વાતમાં અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કરે જ હોય. ઘણી વખત તો આવા શબ્દોના ઉપયોગો એવા ખોટી રીતે કરવામાં આવતા હોય છે અથવા તો

એવા અનર્થ ઉપજાવે તેવી રીતે કરવામાં આવતા હોય છે કે સાંલગનારને સખેદ હસવું પણ આવે.

આ રોગમાંથી આપણે જાણી નીકળી જવું જોઈએ, અને સાથે આપણા નવી પેઢીના જુવાનોને પણ તેમાંથી મુક્ત કરવા જોઈએ. એનો ઉપાય એક જ છે કે આપણી વાતચીતમાં ખુબ સ્વચ્છપૂર્વક પર ભાષાના શબ્દોનો ત્યાગ કરવો.

સ્વભાષાનું ગૌરવ એ પણ એક સ્વદેશપ્રીતિનું સૂચક છે. રાષ્ટ્રનાં બીજાં અંગોના વિકાસ સાથે ભાષાવિકાસ પણ અત્યંત આવશ્યક છે. ભાષાનો વિકાસ ભાષાના અભિમાન વિના શક્ય નથી; અને એવું સ્વભાષાનું અભિમાન રાખવું એ પણ સ્વદેશના અભિમાનનું જ એક અંગ છે.

હરભાઈ.

સૌને માટે

પાટણ વિદ્યાર્થીમંડળના મંત્રી ભાઈ નટવરલાલે માં. રાંવળ તરફથી વિદ્યાર્થી જીવનને લગતા કેટલાક પ્રશ્નોવાળી પત્રિકા આ અંક સાથે મૂકવામાં આવી છે. જાનાલયનાં વાંચનાર જે ભાઈ બહેનો કેળવણીનાં આવા પ્રશ્નોની વિચારણામાં રસ લેતાં હોય તેવાં તમામ ભાઈ બહેનોએ તેના દ્વારા જવાબો લખીને તેમને ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગૃહ-પાટણ એ સરનામે મોકલી આપવા વિનંતિ છે.

આવા પ્રશ્નો સંબંધે અનેક મગજો વિચાર કરે એ અત્યંત આવશ્યક છે. એક જ પ્રશ્નને જુદાં જુદાં દષ્ટિગિ-દુષ્ટાંથી અવલોકવાની જરૂર રહે છે. તેમ કરવાથી કેળવણીના પ્રશ્નો ઉપર ઘણો વધારે પ્રકાશ પાડી શકાય છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આજે અનેકવિધ પ્રયોગો ચાલી રહ્યા છે તેવા સમયે આવા પ્રશ્નોના અનેકવિધ દષ્ટિથી-એકલા કરવામાં આવેલા જવાબો કેળવણીમાં કામ કરનારાઓને જરૂર ઉપકારક થઈ પડવાના.

તંત્રી.

‘જાનાલય’ દર અરેલ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપિયાએ; પરદેશના બે શિલિંગ. લખો વ્યવસ્થાપક, ‘જાનાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભારતનર

આં માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન ત્રેટ-શ્રીસરસ્વતી જાપાનામાં પારી. બીખાભાઈ જોપાળજીએ હાથે અને તંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

પ્રમતી મ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાદે

શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાજે

Reg. No. B/2297

~~શ્રીમતી નારાયણી બાણસી~~

તરફથી સવિનય સમર્પિત ભેટ.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૪ થી

૧૯૩૦

અંક ૧૨ મો

ડિસેમ્બર

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

માણસ જાતના સુધાર માટે,

માણસ માણસના સહકાર માટે,

માણસનામાં વફાદારી કેળવવા માટે,

માણસને સત્તા સોંપવા માટે,

અત્યાર સુધીમાં

કાયદો, વ્યવસ્થા, શિક્ષા, લાલચ, ખુશામત વગેરે અનેક સાધનોના પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો પણ પરિણામ શૂન્ય.

તો હવે

સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય રૂપી સમર્થમાં સમર્થ સાધનોનો પ્રયોગ માનવજાત કરી જુએ અને પરિણામ સો ટકા સફળ આવવાનું છે.

કારણ કે

સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર માણસ જન્મથી સાથે લઈને જ આવે છે અને મરે ત્યાં સુધી તેને માટે જીએ છે.

સૌનો હાથ

આ અંક સાથે છાત્રાલયનું ચાલુ ચોથું વર્ષ પૂરું થાય છે. આ પત્ર છાત્રાલય મંડળનું હોઈ એક રીતે એ આપણા બધાનું જ છે. છાત્રાલયે ચાર વર્ષ સુધી સમાજની સેવા બજાવી છે અને ઇશ્વરકૃપાથી આ વર્ષ પૂરું કરે છે.

છાત્રાલય મંડળના એક મંત્રી-અને ખરી રીતે દલીએ તો 'છાત્રાલય' ચલાવવાની હોંશવાળા મંત્રી થી, જગજીવનદાસ ના. મહેતાએ આ વર્ષ દેશને ચરણે આપીને સ્વાગત અર્થે 'કુશલ્યું' છે. છાત્રાલય ચલાવવામાં તંત્રી થી, નાનાભાઈ હોવા છતાં પત્રની પાછળ તેની ખર્ચની દોરી સંભાળવાનું કામ એ ભાઈ જ કરતા અને હજુ પણ કરે. આ વર્ષની તેમની તેમ જ શ્રી. નાનાભાઈની ગેરહાજરીમાં માસિકે બન્ને બાજુમાં ઠીક ઠીક નુકસાન 'સહન કર્યું' છે. શ્રી. નાનાભાઈની ખોટ પત્રને લાગી છે તે કદાચને પૂરાપ 'પરંતુ' થી, જગજીવનભાઈની સહાય અટકી એટલે તો કાલે માસિકે જ અટકવું પડે. 'છાત્રાલય' ના હૃદયનું આ લોહી ફરવું રાખવાનું કામ આજે આખા સમાજનું છે.

અમારી સૌ ગ્રાહક ભાઈઓ તેમ જ ગૃહપતિ ભાઈઓને ખાસ વિનંતિ છે કે આવતે વર્ષે તેઓ છાત્રાલયનાં ગ્રાહકોની સંખ્યા ૬૦૦ માંથી ૬૦૦૦ નહિ તો ૧૨૦૦ ની તો બનાવે જ બનાવે. આમ થાય તો જ છાત્રાલય પોતાના પગ પર ઉભું રહે. ગૃહપતિ ભાઈઓ માત્ર પોતાની સલાહ સાથે માજાપોતે વિનંતિ કરે તો આટલી સંખ્યા ઉભી કરવી એ રમત વાત છે!

સૌ ભાઈઓ 'છાત્રાલય' ને નવે વર્ષે આટલી લિસ્ટ નહિ આપે!
તંત્રી.

કાકાસાહેબનું પ્રવચન*

આજનો પ્રસંગ અદ્ભુત છે. દસ વર્ષ પહેલાં હું અહીં આવેલો સારના વાતાવરણમાં અને આજના વાતાવરણમાં ફેર છે. જ્યારે હું અહીં પહેલવહેલો આવ્યો ત્યારે અહીંના વિદ્યાર્થીઓમાં વૈશ્વદેવ વિષે ચર્ચા ચાલતી હતી, પણ આજે આપણા વિશ્વદેવા: જીવ જ બની ગયા છે. આજે આપણે વૈશ્વદેવ રેડિયો બની ગયો છે.

* શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ સંસ્થાની ૨૧મી વર્ષગાંઠને દિવસે (તા. ૧૭ : ૧૨ : ૩૦) સંસ્થાના કાર્યવાહક તથા વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલા પ્રવચનમાંથી.

અહીં હું જ્યારે પહેલો આવ્યો ત્યારે અહીંના વિદ્યાર્થીઓ છાપાં પણ નહોતા વાંચતા; પણ આજે જો તંત્રીઓની પરિપક્વ બોલાવવી હોય તો તે અહીંના વિદ્યાર્થીઓમાંથી જ બોલાવી શકાય એવી સ્થિતિ હું જોઉં છું. પહેલાં સ્વદેશી અને ખાદી માટે મારે થી. ગિજુભાઈ સાથે પણ લડવું પડતું હતું. આજે એ જ ગિજુભાઈ લડનારા ક્ષેત્ર ઉપર ખડા ચર્ચ ગયા છે. સાચે જ મને લાગે છે કે આ સંસ્થાએ ખૂબ પ્રગતિ કરી છે.

જ્યારે હું અહીં પહેલપહેલો આવ્યો ત્યારે ગાંધીજી ચંપારણ્યમાં હતા. મારા મિત્ર છત્તરામ કૃપાલાલજીને એ લડનારાં સરકારે ખોટા બદનામી ગિરફતાર કર્યા. અમે આશ્રમના લોકો વિચાર કરતા હતા કે મિત્રની ગિરફતારીનો પ્રસંગ કેમ ઉઠવવો? અમે એ જોડજમણ કરીને ઉઠાવ્યો. આજે દેશનમાંથી ઉતરતાં દરબાઈએ મને વાત કરી કે સંસ્થાની સ્થાપનાને દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ જોડજમણ કરવાનું નક્કો કર્યું છે. મને ખૂબ આનંદ થયો. જ્યારે તમારા સર્વસ્વ એવા નાનાભાઈ જેલમાં છે ત્યારે તમે ખીજું શું કરી શકો? તેઓ જે જરૂરનો રોટલો અને દાળ ખાય છે એ તમે આજે ખાવ એ વિચારની પાછળ સંસ્થાની પ્રગતિનો ઇતિહાસ રહેલો છે.

નાનાભાઈએ જેલમાં આજે મારું સ્થાન લીધું છે. જેલમાં મારું કામ વિદ્યાપીઠ ચલાવવાનું હતું. વિદ્યાપીઠનો આચાર્ય થયો ત્યારે અને માત્ર પાંત્રીશ વિદ્યાર્થીઓ મળેલા; પણ જેલમાં તો મને એંશી વિદ્યાર્થીઓ મળેલા. મેં તેઓને માટે વિવિધ વર્ગો ગોઠવી આપ્યા. આ વાતની જાણુજને ખબર પડી એટલે જ્યારે I. G. P. એ જાણુજને કહ્યું કે તમારા સહવાસમાં કાકાને મૂકવાનો છું સારે તેમણે ના પાડી. તેમણે કહ્યું કે કાકાને ત્યાંથી ન ખસેડતા. પણ મને તો ત્યાં મોકલ્યો જ. આજે જ્યારે જેલની વિદ્યાપીઠનો ખાર વિદ્યાપીઠના માણ કુલનાયક નાનાભાઈ વહી રહ્યા છે સારે મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

જાણુજ જ્યારે આશ્રમમાં રહેતા સારે આશ્રમમાં ખૂબ નાના ખોટા કળ્યાકંકાસ ચાલતા; અને સંસ્થાઓને એવા કળ્યાકંકાસોની ખૂબ આવશ્યકતા હોય છે, કેમ કે એ કળ્યાઓ આધ્યાત્મિક કળ્યાઓ હોય છે. પરંતુ જ્યારે જાણુજ જેલમાં ગયા ત્યારે અમે એક પ્રકારનું આધ્યાત્મિક દયાણુ અનુભવ્યું. અમે આશ્રમમાં ખૂબ સુલેક્ષપથી કામ કર્યું. આજે જ્યારે નાનાભાઈ તમારી વચ્ચે નથી ત્યારે તમે એ પ્રકારનું આધ્યાત્મિક દયાણુ અનુભવી રહ્યા હશે એમ હું માનું છું.

કેળવણીએ આજે વ્યાપક સ્વરૂપ પકડ્યું છે. જેમ એક નાનો સરખો માર્ગ મળી જતાં ગંગા પરંતો બેદીને બધે ફેલાય જાય છે તેમ આજે કેળવણીએ નિશાળની ચાર દીવાલો બેદી વ્યાપક સ્વરૂપ પકડ્યું છે. આ લડત એ એક કેળવણી છે. તમે કેળવણીનું આ સ્વરૂપ સમજો. અત્યારે તમારાથી તમારા અભ્યાસમાં રમ્યું પમ્યું રહેવાય નહિ. તમે યુદ્ધના ક્ષેત્ર ઉપર ન હો અને અહીં હો તો પણ તમે લડતનું ધણું કામ કરી શકો. તમે ખાદી ખૂંચ પેદા કરો, ખૂંચ દાંતો અને ખૂંચ પીંતો, યુદ્ધમાં લડનાર તેમ જ ઘરે રહી દારૂગોળો તૈયાર કરનાર અને સૈનિક ગણાય છે. તમે અહીં રહી ખાદીનો ખૂંચ દારૂગોળો પેદા કરી શકો.

સરકાર અત્યારે રેટિયાની શક્તિ પૂરેપૂરી સમજતી નથી. પણ હું માનું છું કે એક વખત એવો આવશે જ્યારે સરકાર રેટિયો ખૂંચની લેવાનો પ્રયત્ન કરશે. એ વખતે તમે તકલી દાંતજો, અને તકલી ફેટલી મળતી વસ્તુ છે. એક ઠીકરાનો કડકો અને એક વાંસની સળી લઇને તમે સહેલાઈથી તકલી તૈયાર કરી શકો. અને એમાં ઢળાની ઉત્તમ કેળવણી ગ્રહેલી છે.

આ સંસ્થા એ નાનાભાઈનું મોટામાં મોટું બાળક છે. એ બાળકને છાડીને નાનાભાઈ લડતમાં કેમ ગયા હશે તેનો આપણે વિચાર કરીએ. આ સંસ્થાની કેળવણી તેજસ્વી છે એ સિદ્ધ કરવા નાનાભાઈ જેલમાં ગયા છે. નાનાભાઈનો આ દાખલો તમે તમારા જીવનમાં ઉતારો. તમે જેમ જેમ મોટા થતા જાવ, જેમ જેમ મૂળનો દોરો ફૂટતો જાય, તેમ તેમ તમે લડતના મેદાન ઉપર જઈને ખડા ચઢ જાવ અને જ્યાં સુધી અહીં હો જ્યાં સુધી ખૂંચ દાંતો પીંતો. આપણે બહિષ્કારમાં મીલના કાપડને મહત્વ આપીને ખાદીને અવગણી છે. એ આપણી એક મોટી નબળાઈ છે. મીલના કાપડમાં બહિષ્કાર સફળ કરવાની તાકાત નથી. એને સફળ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય ખાદી છે.

તમારામાંથી કેટલાક સુતારીકામ પણ શીખે છે. એ લોકોને હું બાપુજી સાથે દરિદ્રાઈ કરવાનું સંચેલું છું. બાપુજી અત્યારે બધા ચાકુ રેટિયાઓની સુંદરતા લઈને એક સર્વાંગ સુંદર રેટિયો જેલમાં બેઠા બેઠા બનાવી રહ્યા છે. તમે પણ એક સુંદર રેટિયો બનાવો. આપણે તે બાપુજીને મોકલીશું. આપણે પૂછીશું કે આમાં શા શા દોષો રહેલા છે ?

હવે થોડું એક શિક્ષકને કહી લઉં. તમારી દેખતાં કહેવામાં કરો જ વાંધો નથી. શિક્ષકને એટલે રાષ્ટ્રીય શિક્ષકને. અહીંના તમામ શિક્ષકો

રાષ્ટ્રીય હશે એમ હું માની લઉં છું. ભારતવર્ષના રાષ્ટ્રીય શિક્ષકોએ એક બાબતમાં ખૂબ નિરાશા ઉત્પન્ન કરી છે. તેઓએ ખાદી કે રેડિયાનું શાસ્ત્ર ઉપાનયનું નથી. આપણે ત્યાં જે ગણ્યાગાંઠ્યાં એ વિષયનાં પુસ્તકો છે તે શિક્ષકો નહિ એવા લોકોએ લખેલાં છે, જ્યારે ખરી રીતે શાસ્ત્રો રચવાં એ શિક્ષકોનો ધર્મ છે. તમે લોકો એ દિશામાં કંઈક કરશો એવી આશા રાખું છું.

આ લગત જેમ જેમ આગળ વધશે તેમ તેમ આપણે પૈસાની તંગી ખૂબ અનુભવવાના છીએ. એટલે તમે દરકમર અચૂક કેળવજો, અને ખડેનોતે એથી વિશેષ હું શું કહું? દરકમર એ તો ખડેનોતો જ વ્યવસાય છે. ગાંધીજી કહે છે કે આ ખડેનોતો યુગ છે. બાપુજી ખડેનોનાં વખાણ કરતાં ધરાતા જ નથી. ખડેનોએ જે અદ્ભુત પીરતા દેખાડી છે તે જોઈને જે લોકો એક વખત આપણી ખડેનોને તિરસ્કારતા હતા તે પૂજવા લાગ્યા છે. હવે તો આપણી રૂઢિઓની બદીમાં પણ કાંઈક તરવ છૂપાયું હશે એમ પણ ધણા કહે છે. હવે પરદેશીઓને આપણા સમાજશાસ્ત્રમાં અને સામાજિક આદર્શોમાં નવીન શ્રદ્ધા ઉપજી છે.

ખડેનોમાં નિર્ભયતાની ખૂબ જરૂર છે. એ નિર્ભયતા સ્વતંત્રતામાંથી આવવાની છે. ખડેનોને હું કહું છું કે તમે કાંઈ પણ બોલો સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરો. કાંઈ તમારી સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારે લારે ગમે તેમ કરીને તેમની સાથે લડો. એ સ્વતંત્રતામાંથી જ્યારે ભારતીય શિષ્ય જન્મશે ત્યારે મારા આનંદનો પાર નહિ રહે.

ખડેનોએ હવે સંગ્રહનો મોડ કાઢી નાખવો જોઈએ. અત્યારે આપણે એકેએક સંગ્રહ સરકારના હાથમાં જઈ પડવાનો છે. સરકારના હાથમાં એ સંગ્રહ આવી પડે તે પહેલાં આપણે તેને સગમાવી કેમ ન દઈએ? ખડેનો હવે સંગ્રહનો મોડ છોડે.

- દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર.

અનુભવ

ધણે બાળે આપણને અનુભવ ઉપર ચાલવાની ટેવ હોય છે. સામાજિક નીતિ તો એવી છે કે એક માણસે બીજાના અનુભવથી ડાહ્યા થવું. એટલે તો એક માણસ કંઈ પણ સુસ્ત્રીમાં હોય ત્યારે તે બીજાના અનુભવ ઉપર ચાલવાનાં ફાંફાં મારે છે અથવા તો બીજાને માણસ તેના માણસ

પાસે પોતાનો અનુભવ રજુ કરી તેને તેમ ચાલવાનો આગ્રહ કરે છે. આ પ્રકારની સામાજિક નીતિનું બંધન વ્યક્તિ સ્વીકારે તે પહેલાં એક એવો પણ કાળ આવી જાય છે કે જ્યારે માણસ પોતાના જ અનુભવ ઉપર ચાલવાનું પસંદ કરે. પરંતુ ઉપરની સામાજિક નીતિ એટલી બધી વ્યાપક બની ગઈ છે કે વ્યક્તિને તેમ વર્તવામાં વિધન નાખ્યા જ કરે. આ વિધનથી વ્યક્તિ ભારે ઉપદ્રવમાં રહ્યા કરે છે. અનુભવ કરવાની અને તે ઉપર પ્રગતિ રચવાની ગમે તેટલી જિજ્ઞાસા હોવા છતાં અનુભવ કરી શકાય જ નહિ, અને કરી શકાય તો કરેલા અનુભવને કસોટીએ ચકવાનો અવકાશ મળે જ નહિ તેવો ક્રમ આજે સમાજમાં ચાલ્યા કરે છે. અને કસોટીએ ચઢ્યા વિનાનો વ્યક્તિનો અનુભવ સાચે માર્ગે દોરી શકવાની તાકાત મેળવી શકતો નથી.

ખીજના અનુભવ ઉપર ચાલવાની પ્રથા તેમ જ બંધીતાં બંધીનાં પોતાના અનુભવ ઉપર ચાલવાની મહેચ્છા અને વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ બેઉને હાનિકર નીવડે છે. પારકાના અનુભવ ઉપર ચાલવાથી માણસ પરાધીન, અપંગ અને વહેમી બને છે. પોતાને જાણે કે કશું વ્યક્તિત્વ છે જ નહિ તેમ માની સાંચું દેખાતું હોય તેમાં પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક તે આસી શકતો નથી, અને ખીજની મોરછાપ ન મળે ત્યાં સુધી પોતાની જાતને નિષ્કળ જ માન્યા કરે છે. પોતાનો અનુભવ કરવાની આજે સમાજમાં છૂટ નથી તેથી, અને સ્વાનુભવનો કાળ તો ઘણે જાગે જીવવાની હોય છે તેથી જે કંઈ સ્વાનુભવો છૂપા છૂપા કોઈ વ્યક્તિ કરે છે તે અપૂર્ણ અને ત્રુટીઓવાળા હોય છે. આવી અપૂર્ણતામાંથી જાતમાં ખોટો વિશ્વાસ જન્મે છે, વાતવાતમાં છેતરાઈ જવાની મનોદશા ઉભી થાય છે અને સૌથી વધારે તો ભૂલોની પરંપરા ઉપર ચાલતાં શીખી જવાય છે.

સમાજમાંથી આ બંને વસ્તુ જવી ઘટે છે. છાત્રાલય એ પણ એક નાનકડો સમાજ છે. તેથી લાંબી પણ ખીજના અનુભવ ઉપર ચાલવાનો દુરાગ્રહ અથવા તો ભૂલોની પરંપરા ઉભી કરતો સંકુચિત અને ખીકણ સ્વાનુભવ બંને જવાં જોઈએ. દરેક વ્યક્તિને હરકોઈ પ્રકારના અનુભવ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. એ અનુભવ ભૂંથ વિનાના તો નથી જ હોતા; પરંતુ નિભર્યતાથી અને પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓના વિશ્વાસથી એ અનુભવો યથા હોય છે; અને સમાજ પણ તેવા અનુભવો તરફ અને તેવા અનુભવોમાંથી ઉત્પન્ન થતી ભૂલો તરફ સદાનુસૂતિભરી દષ્ટિ રાખતો હોય છે. તેથી એક અનુભવે કરેલી ભૂલો પુનરાવર્તન નથી પામતી પણ ભૂંસાઈ

જઘ શકે છે. માણસ અનુભવ કરતી વખતે જૂલ કરે છે તે જૂલની તેને ખબર રહે છે; તે જૂલથી પોતાને તેમ જ સમાજને નુકસાન થઈ શકે છે તેનું તેને જ્ઞાન હોય છે; તેવી જૂલો તરફ સમાજ તિરસ્કારની નજરથી નહિ પણ સહાનુભૂતિની નજરથી જુઓ છે તે તે જોઈ શકે છે-આ બધાંય કારણોને લીધે કરીથી તેની જૂલ ન થાય તેની કાળજી તે જ માણસ રાખે છે અને ખીન્ને અનુભવ અત્યંત ચીવટપૂર્વક, શાંતિપૂર્વક અને ગભરાયા વિના કરે છે કે જેથી જૂલનું પુનરાવર્તન ન થાય. આવા સ્વાનુભવો કરવાની અને સ્વાનુભવોમાંથી જન્મતી જૂલોને દૂર કરવાની છૂટ હરેક વ્યક્તિને હોવી જોઈ.

સવાજમ મોકલો

આવતા અંકથી આપણું નવું વર્ષ શરૂ થયો. સવાજમ માટે વી.પી. કરતું પોસાય તેમ નથી. માટે કૃપા કરી કરેક ગ્રાહક મનીઓડરથી જ સવાજમ મોકલી આપે. મનીઓડરના ખર્ચ ઉપરાંત વી.પી. માં ખીજ વધારે બે આનાનું ખર્ચ લાગે છે, માટે સૌ મનીઓડરથી એક રૂપીઆ મોકલે અને ખર્ચ બચાવે.

ધજો, આમ હોય તો

જ તે વ્યક્તિ પોતાને

તેમ જ સમાજને

ઉપકારક તેવા અનુ-

ભવો મેળવી શકે છે

અને તેમાંથી વ્યક્તિ-

ત્વ ખીલવી શકે છે.

સ્વાનુભવ ઉપર

ચાલતા માણસ પાસે

વિરોધ બતાવવા કે

સરખામણી કરવા

માટે ખીજના અનુ-

ભવો તટસ્થતાથી રજુ

કરવામાં આવે તેમાં

વ્યક્તિ તથા સમાજ

ખતેનું હિત છે; પરંતુ વ્યક્તિ જૂલ કરી બેસશે અથવા તો જૂલ કરી બેસે છે મૂર્તે તેનામાં અનુભવ કરવાની તાકાત જ ઓછી છે તેમ સ્વીકારી લઈ, ખીજના અનુભવો તેના ઉપર પરાણે ઠાપી બેસાડવાની જૂલ કરવામાં આવે તો તે માણસને આપણે વ્યક્તિત્વ વિનાનો અને અપંગ બનાવવાનો છીએ. વ્યક્તિ પોને અનુભવ કરી રહી હોય તેવે વખતે ખીજના તેવા જ પ્રકારના અનુભવ તેની પાસે રજુ કરવામાં વાંધો ન હોય. તેવા અનુભવોના દર્શનથી વ્યક્તિ ઘણી વખત પોતાનો અનુભવમાર્ગ વધારે સ્પષ્ટતાથી જોઈ શકે છે. પરંતુ પારકાના અનુભવનો આગ્રહ હોય તો તેને તેવો અનુભવ કશો જ ફાયદામાં આવવાનો નથી.

જૂલો કરતાં છતાં પણ સ્વાનુભવ કરવાની પૂરી છૂટ અને સરખામણી તથા વિરોધ જોવા માટે પરાનુભવના દર્શનની તક એ જ બે વસ્તુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે આવશ્યક છે.

હરભાઈ.

‘મારું રતન’ . . . ‘મારું નસીબ !’

: ૧ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ.....ને આપને ત્યાં મોકલ્યે આજે પૂરા બે માસ થયા. તે અરસામાં આપના તરફથી ખુશખબરનો માત્ર એક જ પત્ર આવ્યો છે. આપ જણો છો કે બાળકોને ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેળવણી મળે તેના મારા આગ્રહને લીધે જ મેં તેને ત્યાં મોકલ્યો છે. આપ જે રીતે કેળવણી આપવામાં માનો છો તેમ જ જે પદ્ધતિથી કેળવણી આપો છો તેમાં મને વિશ્વાસ છે. ચિ...મારું રતન છે. દરેક બાળક દરેક માઆપનું રતન હો. એ રતનને આપ છવની પેઠે જાળવવાના છો તેવી શ્રદ્ધા મારા મનમાં છે. તે અહીંથી આવ્યો ત્યારે તેના શરીરે સહેજ દસર રહેતી હતી. ત્યાં આવ્યા પછી આપની મારફત તેણે ડાકટરી સારવાર કરી છે અને હવે શરીર સુધારા ઉપર છે એવા તેના પત્રો આવ્યા કરે છે. પરંતુ મને આપના પત્રની આશા છે. તો કૃપા કરી એક પત્ર લખી મને તેના શરીરની બાબતમાં નિશ્ચિંત કરશો. આપ કુશળ હશો. તરફી મારફ કરશો.

બીજા પિતા લખે છે:—

ચિ. ....ને ત્યાં મૂકી ગયે આજે પંદર દિવસ થયા. ત્યાર પછી તેના તરફથી એકેય પત્ર નથી તેથી મનમાં ચિંતા રહ્યા કરે છે. તેની સાથે જ અમારા પાડોશીનો મોહન પણ ત્યાં આવેલો છે. તેના પિતા ઉપર તેના બે પત્રો આવી ગયા. કેટું સુંદર લખે છે ! અને કેવું મીઠું ! માઆપને તો પત્ર જોતાં જ હંડક થાય. પણ મારા ચિ... વિષે તે જે લખે છે તેથી તો પેટમાં હલાય બળે છે. મોહન જણાવે છે કે એ તો ગમે ત્યાં રખજાં કરે છે; નથી પાવાપીવાનું લાન કે નથી શરીરની દરકાર. અહીં ઘરે હતો ત્યારે બાળકની જેમ ખાતો અને તેથી વારે વારે તેનું પેટ ફૂટી પડતું. આપને શું લખું ? મારાં નસીબ જ એવાં છે તેમાં આપ શું કરો ? આજે તેને ચૌદ વર્ષ થયાં છે પણ હજી તેના શરીરનું લાન તેને નથી. મારું નસીબ જ્યાં અવળું છે ત્યાં આપને કેટલી તકલીફ આપું ? પણ મારી આપને વિનંતિ છે કે કૃપા કરી બની શકે તેટલો જાનપતો તેના આહાર ઉપર રાખશો. મારાથી તો નથી બન્યું પણ આપ તેના લોગ્ગનને નિયમિત રીતે મિત્તે બનાવશો તો મારા જેવાના ઉપર ઉપકાર કર્યો માનીશ. આપ આપનાથી બનતું તો કરો જ છો અને કરશો. પછી તો મારું નસીબ !

: ૨ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ... ત્યાં આવી ગયો છે. તેના દોઢ વર્ષના ત્યાંના વસવાટ દરમિયાન આપનાથી તે એટલો બધો પ્રમત્ત થયો છે કે રત્નમાં બેટલા દિવસ તે અહીં રહ્યો છે તેટલા બધા દિવસ આપનાં અને આપની સંસ્થાનાં શુશ્રૂષાન જ ગાયા ક્યાં છે. કેટલીક વખત તો હું પણ કંટાળી જતો અને પછી કહેતો કે પોતાની સંસ્થાનાં આવાં જોડાં વખાણ શો કરે છે? પણ તેને વખતે એ તો હસતો અને જવાબ વાળતો કે સત્ય હકીકત કહેવામાં વખાણ નથી. પણ જ્યાં દૃષ્ટિ એ વાતને, આપને પણ આવું આવું નથી રચવું તે હું જાણું છું.

મારો પુત્ર આ વખતે પોતાના અભ્યાસની બાજતમાં ખૂબ આશાવાદી થયો છે. તે બાજત તરફ આપનું લક્ષ્ય ખેંચવા હારું છું. તે કહેતો હતો કે આપ તેને એટલી મદદ કરવા તૈયાર છો કે જેને લીધે તે આ વર્ષે બે ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કરી શકે. ચિ...ની શુદ્ધિશક્તિના સંબંધમાં મારો તો ઉંચો અભિપ્રાય હોય જ, ધારણ કે સીદી-ભાઈને સીદકાં વઢાલાં હોય તેમાં શી નવાઈ?

અનિયમિતતા

છાત્રાલયના પરા તંત્રી જેલ ગયા છે તે સૌ ભાઈઓ જાણે છે. તેમની ગેરહાજરીમાં તેમની મદદને અભાવે 'પત્ર' મોકલું પ્રગટ થાય છે તો સૌ વાંચકભાઈઓ દર શુજર કરે એ વિનંતિ. અમે એ માટે ખરે-ખર દિલગીર છીએ અને એ દૂર કરવાને અમારાથી પૂરતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

પણ હું જાણું છું તે પ્રમાણે આપનો પણ ધરો ઉચો અભિપ્રાય છે. તેની શુદ્ધિશક્તિવાળો હો-કરો એક વરસમાં બે ધોરણનો અભ્યાસ કરી પણ શકે. પરંતુ મારી આપને એક વિનંતિ છે. તેની ઉંમર દશ કંઈ બહુ મોટી નથી. તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં તેનું શરીર બરાબર વિકસે હોય તેવો મને સંતોષ નથી. આપણાં બાળકો આપણું ધન છે; તે જ આપણું રતન છે. તેના રચૂળને બરાબર

જાળવવાની જરૂર છે તેમ હું માનું છું. આજની કેળવણી શરીરને નીચેની નાખનારી તો છે જ. તેમાં વળી બેવડો બોળે વઢોરી લેવામાં આવે તો તો.

શરીર છેક જ જાય. હું માનું છું કે આપનો પણ આવો જ અભિપ્રાય છે. તો ચિ...ને આપ જરૂર સમજાવશો. એની છુદ્દિને પૂરતો ખોટાક મળી રહે અને સતોષી રહે એટલા માટે તેને ઇતર વાચન વગેરેમાં મદદ કરશો, પણ બે વરસના અભ્યાસક્રમને એક વરસમાં પૂરો કરાવવાની બાબતમાંથી તેને રોકશો. એ છોકરો માફ રતન છે. તેને જતનથી જાળવવા માટે આપની આટલી મદદ માગું તો અવિવેક નહિ લેખતા.

ખીજે પિતા લખે છે:—

ચિ...ને ત્યાં મોક્ષવામાં સહેજ મોડું થયું છે તો માફ કરશો. મારાથી આવી શકાય તેવી સ્થિતિ ન હતી અને સંગ્રામ બે દિવસ મોડો મળ્યો માટે આમ થયું છે.

આ વખતે તો ચિ...એ ખડુ બારે કરી ! જેટલા દિવસ તે અહીં રહ્યો તેટલા દિવસ તેણે એક જ હડ પકડી કે હવે ત્યાં પાછા ન આવ્યું. હું આપને મારા દુઃખની શી કથની કહું ? મારા નસીબમાં ફાણ જાણે હું કેવું લખાવી આવ્યો છું ! એકેય દિવસ એવો નથી ગયો કે જ્યારે તેને મારે વઢવું પડ્યું ન હોય, અને તેને રોવું પડ્યું ન હોય ! આપને અને આપની સંસ્થાને હું ગરામર પિછાનું છું. પણ એણે એકેય દિવસ આપને કે આપના ખીજા વિદ્યાર્થીઓને બાંકવામાં આડી નથી રાખી. સંસ્થાની અને આપની એણે રોજ નિંદા જ કર્યાં કરી છે. આ હકીકત મારે આપને લખવી જોઈએ માટે લખું છું.

મારા નસીબને દોષ દેતો આપને એટલી વિનંતિ કરી લઉં કે હવે તેના અભ્યાસ તરફ પણ આપણે લક્ષ આપવાની જરૂર રહે છે. આ વખતે મેં તેને કેટલું સમજાવ્યો, અરે ધણી વખત તો ઠાંડ ઠાપલી પણ કરી પડેલી. પણ તે માને જ શાનો ? આખું વેકેશન રખજા જ કર્યો છે અને તે જ પ્રમાણે ત્યાં પણ કરશે તેવી મને ખીક છે. ફાણ જાણે કેમ તે અભ્યાસ કરવો ગમતો જ નથી. એ એમ કહેતો હતો કે આપ તેને મદદ કરવા તૈયાર છો; પણ પોતાના વર્ગમાં તે પાછળ રહી ગયો છે તેથી હવે ખૂમ સરમાય છે. ત્રીજી ઈશીમાં તેને આ ખીજું વર્ષ છે અને આ વરસે પણ પાસ થાય તેવાં ચિન્હો દેખાતાં નથી. હું આમાં આપને શું કહું ? જ્યાં મારું નસીબ જ ફૂટેલું છે ત્યાં આપ શું કરશો ? પણ મારા ઉપર દયા કરીને આપ હવે તેને સુધારશો તો મહદ્ ઉપકાર માનીશ. કાર્થ

પણ રીતે તેનું ચિત્ત રખડવામાંથી પાછું ફરે અને અભ્યાસ તરફ વળે તેનું કરવા મહેરબાની કરશો. આપ આપનાથી બને તેટલું કરશો એ જ વિનંતિ. બાકી તો મારું નસીબ !

: ૭ :

એક પિતા લખે છે:—

ચિ ..... આ વખતે ત્યાં થોડો વહેલો આવે છે. તેને વહેલાં નીકળવાનું હતું તે મને તેણે કહેલું નહિ તેથી તેના માટે થોડાંએક કપડાં તથા ખીજી ચીજો લેવાની હતી તે રહી ગઈ છે. મેં તેને કહ્યું તો છે કે ત્યાંથી તું લઈ લેજે. પણ તેનું કુ:ખ છે; એને જરૂર હોય તેથી ચીજ વસ્તુઓ વિના પણ ઘણી વખત તે ચક્ષાત્રી લે છે, અને જાને ખૂબ હેરાન થાય છે. મને આ નથી ગમતું; પણ મને તે જણાવા જ દેતો નથી ને ! એની ઉંમર હવે મોટી થઈ છે. તેની સાથે યુક્તિ પ્રયુક્તિથી માખાપને પટારી લેવાની તાકાત પણ મોટી થઈ છે ! તેના કરકસરના દષ્ટિબિંદુને હું સમજી શકું છું, પરંતુ જોઈતી વસ્તુઓમાં પણ આટલી બધી કરકસર શા માટે હોય ? મને ઈશ્વરે આપ્યું છે અને ચિ..... તો મારે એટલું એક ફરજદ છે ને ? મારા ગ્રંથના ધરે એ રતન છે. પરમાત્માએ મારા ઉપર આપું રતન સંપાદવવાની કૃપા કરી છે તો હવે મારે તેને દરેક રીતે જાળવવું એ મારો ધર્મ છે. મારી લાગણી પણ તેની જ હોય અને છે. મેં એ રતનને આપના હાથમાં પણ એટલા માટે સોંપ્યું છે કે તે વધારે તેજસ્વી થાય અને તેની કિંમત અંકાય. આપ મારા વડીલ બાઈ જેવા છે માટે જ તેને આપને સોંપતાં હું અંચડાયો નથી. તેને ઢેલ્લી ચીજની તાત્કાલિક જરૂરીયાત છે તે મેં જાણી લીધું હતું તેથી તેની જુદી પાદી આ સાથે મોકલું છું. તેમાંની ઢેલ્લીક ચીજો તો તે લેવાનો જ નથી એ હું જાણું છું. આપ પણ તે જોઈ શકશો. તેના મનમાં હમેશાં એ ખ્યાલ રહ્યા કરે છે કે બાપુને નકામો ખર્ચ ન જ કરાવવો. પણ માદી જોયા પછી આપની પણ ખાત્રી થશે કે તે નકામો ખર્ચ છે જ નહિ. ગયા સત્રમાં તેણે ઢેલ્લી કરકસરથી ખર્ચ કર્યો છે એ તેના હિસાબના ખાતા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. મારા વડીલ બાઈ તરીકે હું આપને વિનંતિ કરું છું કે તે ન કહે તો પણ એટલું તો આપ તેને આગ્રહપૂર્વક અપાવશો જ. જવાબ લખવા કૃપા કરશો.

બીજા પિતા લખે છે:—

ચિ...ને ત્યાં પહોંચતાં થોડુંએક મોડું થશે તો માફ કરશો. આપે તેના વિષે છેલ્લા અહેવાલમાં જે લખ્યું છે તે અક્ષરશઃ સાચું છે. તેના હિસાબના ખાતામાં ગયા સવમાં તેણે કરેલો ખર્ચ નોંધી હું તો હેતુતાઈ જ ગયો! અને આ બધા ખર્ચો પણ ફેલ્લા નકામા? આખા સવમાં છ બાટલી તો માથામાં નાખવાના તેલની છે અને ત્રણ દાંતીયા છે! કેળવણી માટે જરૂરી એટલાં બધાંય સાધનો લેવાની મારી ના નથી; પરંતુ આ તો ફાગટનું જ ખર્ચ લેખાવ! અને તેનું ખર્ચ પણ મર્યાદામાં હોય તો ચક્ષુની લેવાય; પણ હવે બહારનું આવું ખર્ચ શે પોસાય? આ બાબતમાં મેં તેને ખૂન કહ્યું છે. આપના મારા ઉપરના પત્રો ઉપરથી હું એ પણ સમજી શકું છું કે આપે પણ તે બાબતમાં ચક્રવર્તી થઈને અંકુશ રાખવાની કોશીશ કરી છે. પરંતુ મારું નસીબ જ એવું હોય ત્યાં આપ જેવા શું કરે? આપની પાસે ચિ...ને મૂકતી વખતે હું સહેજ ખંચાતો હતો કારણ કે આપને ત્યાંના સ્વાતંત્ર્ય વિષેની ચિત્રવિચિત્ર વાતો મને જાણવા મળી હતી. પરંતુ આખરે એક મિત્રના આગ્રહને વશ થઈને મેં તેમ કહ્યું. આજે હવે મારે આપને જણાવવું જોઈએ કે મારી બીક ખોટી હતી. આપને ત્યાંનું સ્વાતંત્ર્ય અધિકારપરત્વે હોય છે એ મેં બરાબર જોઈ લીધું છે. માટે જ હું આજે મિત્રભાવે આપની પાસે માગી લઉં છું કે મારા પુત્રની બાબતમાં આપે જ હવે વિધાતા બનવાનું.

હું બહુ પૈસાદાર માણસ નથી. મારી આવકના પ્રમાણમાં મારે ખર્ચ છે જ. તેમાં વળી મારે દરજી બીજા ત્રણ બાળકોની કેળવણીનો પ્રશ્ન ખાટો છે. આવે વખતે ચિ...એ પોતાના ખર્ચ ઉપર જરૂરી તેટલો શપ મૂકવો જ જોઈએ. આ વાત મેં તેને કહી છે પણ તેના ઉશ્કેરે સ્વભાવ આડે તેને તે જોઈએ તેટલી ગળે નથી ઉતરતી. ટાપડીય ગાળા કરેલો ખર્ચ પણ તેને જરૂરી જણાયો છે! હું પોતે તેની સાથે દલીલો કરતાં ચાકવો છું ને હવે તો એ વાત આપના હાથમાં જ છોડું છું. આપના હાથમાં એ પ્રશ્ન સંલીસતામતીથી ઉકેલી જશે તેની શ્રદ્ધા છે. છતાંયે ન જ ઉકેલે તો પછી મારું નસીબ!

હરબાઇ.

વિચારશક્તિ

તરુણ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ મેળવે એવો લોભ આપણો સૌનો હોય છે. એવી વિચારશક્તિ મેળવવા માટે અને કેળવવા માટે શિક્ષણની દરેક પ્રકારની સંસ્થાઓ પ્રયત્ન કરે છે; તેવી રીતે આપણે છાત્રાલયવાળાઓ પણ મહેનત કરીએ જ છીએ. આપણા પ્રયત્નોમાં આપણે ત્યાંના ચર્ચાસંઘો, ગૃહપતિ સાથેની વાતચીત વગેરે મુખ્ય ગણાય. આવા પ્રયત્નો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ કંઈક વિચારો મેળવે છે ખરા.

પરંતુ વિચારો કેળવવાની આગતમાં આપણે થોડુંએક વિચારવાનું રહે છે. શાળાઓ નિમ્નઘો લખાવવાની આગતમાં કરે છે તેનું જ કંઈક આવા ચર્ચાસંઘોમાં કે વાતચીતના પ્રસંગોમાં બને છે. નિમ્નઘોમાં સ્વતંત્ર વિચારો આવે-શકે પછી એ ગમે તેવા પ્રાથમિક દશાના હોય-તેના કરતાં બીજાના વિચારો ઉતારાય અને તેને બીજાની તર્કપ્રણાલિના શબ્દો વાટે, તેવા નિમ્નઘો ઉત્તમ ગણવા એ શાળાની આગતની પદ્ધતિ છે. આવી જ રીતે ચર્ચાસંઘોમાં વિદ્યાર્થી બીજા વિચારકના વિચારો રજુ કરે અને પોતે તેને સંમત છે તેમ વાણી દ્વારા બ્યક્ત કરે એટલે તેમ બોલનાર વિચારક તરીકેનું માન મેળવી શકે છે. આપણી વાતચીતમાં પણ વિદ્યાર્થી બોલે તેના કરતાં ગૃહપતિને જ વધારે બોલવાનું હોય છે ! વિદ્યાર્થી તો વચ્ચે વચ્ચે પ્રશંસાભરી દૃષ્ટિથી સંમતિ આપે અને બહુ બહુ તો એકાદ નાનકડી શંકા કહે. આમ આજે તો બીજાના વિચારોને ગમે તેમ ઝીણાવવા અને પાછા એકાવવા એવી પદ્ધતિ વિચારશક્તિ કેળવવાની આગતમાં ચાલી રહી છે.

પરંતુ આ પદ્ધતિ ખરાબર નથી. પારદર્શ વિચારોને પોતાના કરવા માટે પણ તેને વાગોળવાની જરૂર રહે છે. આપણે તો બીજાના વિચારો જેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થી બહાર મૂકી શકે છે અને આપણે રજુ કરેલા આદર્શોનો મુખપાઠ કરી શકે છે, તે જ જોવામાં રાખીએ છીએ. આ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થી કશું જ ઝાઝું મેળવી શકતો નથી, સિવાય કે થોડાએક વિચારોને એકવાડ !

વિચારશક્તિ કેળવવા માટે ઝાઝા વિચારોની કે મોટા મોટા આદર્શોની રજુઆતની કદી જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીની કાર્યશક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં બીજશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેની વિચારશક્તિ કેળવવાની છે. જે વિચાર વિદ્યાર્થી પાસે ધરવામાં આવે અથવા તો જે આદર્શ મૂકવામાં આવે તે

વિચારને અને તે આદર્શને જીવનમાં ઉતારવાના જોડલા પ્રયત્નો થાય તેટલા પ્રમાણમાં તે વિદ્યાર્થી વિચારક બનવાનો. એક વિચાર કે એક આદર્શ પણ કાર્યમાં પરિણમે એટલે વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિ વિકસી સમજાવી. વિચાર-શક્તિના વિકાસનો આધાર કાર્યશક્તિના વિકાસ ઉપર રહે છે.

હરભાઈ.

અધ્યાપનમંદિર

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અધ્યાપનમંદિરની આવશ્યકતા હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. તેનો અમલ પણ હવે તો થવા લાગ્યો છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં કામ કરતા શિક્ષકો માટે ઠેકઠોડાણે અધ્યાપનમંદિરો ખોલાય છે. જ્યાં રાજ્ય વધારે નથી કરી શકતું ત્યાં ખાનગી સાહસો ખેડાય છે અને તે ઇચ્છવા યોગ્ય પણ છે.

છાત્રાસયની સંસ્થા એ હવે કેળવણીની સંસ્થા ગણાવા લાગી છે અને તેટલા માટે છાત્રાસયના ગૃહપતિઓ માટે પણ અધ્યાપનમંદિરની જરૂરીયાત ઉભી થઈ છે. અસખત, આ દિશામાં હજી શરૂઆત પણ નથી થઈ. છતાં તેની જરૂરીયાત અને ઉપયોગિતા સમાજે સ્વીકાર્યા છે અને ગાંધુજી થોડા વખતમાં તેવાં અધ્યાપનમંદિરો શરૂ થઈ જશે જ. 'શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ' સંસ્થાએ એક રીતે કહીએ તો આ વિચાર ઉભો થયો છે અને તેની શરૂઆત કરવાની જાહેરાત પણ એણે જ કરી છે. પરંતુ એવું અધ્યાપનમંદિર વ્યવહારમાં શરૂ કરી શકાયું નથી. એ વિચારના ઉત્પાદક અને તેવું અધ્યાપનમંદિર ચલાવવાની સિદ્ધ લાયકતાવાળા શ્રી. નાનાભાઈ લડતમાં પડ્યા અને ત્યાંથી આજે જીવનિવાસ ભોગવે છે. પણ તેમણે હાથ લીધેલું ધર્મ-કર્તવ્ય સફળતાથી પાર પાડ્યા બાદ અને ફરીથી તેમને આવાં કામોનો અવકાશ મળશે કે તુરંત જ તેઓ અધ્યાપનમંદિરનું કામ હાથ ધરશે તેમાં શંકા નથી.

ગૃહપતિ માટેના અધ્યાપનમંદિરની વિચારણા સાથે જ છાત્રાસય જેવી વિશાળ કેળવણીની સંસ્થા માટે અધ્યાપનમંદિરને અંગે વિચારવા ભોગ બે તથા મુદ્દાઓ તરફ આપણું લક્ષ જવું ધટે છે.

છાત્રાસયનો સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન ખોરાકનો છે. છાત્રાસયોની ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ તપાસતાં પણ ખોરાક મોખરે આવીને ઉભો રહે છે. મોટાં શહેરોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાનગી તેમ જ શાળા કોલેજો તરફથી ખાવાપીવાની સગવડો ઉભી કરવા માટે જે સંસ્થાઓ ઉભી કરવામાં

આવી તે આજનાં છાત્રાલયોની જનની. આપણે જોતે ખોડિંગો દહીંએ અથવા તો હેસ્ટેલ્સ કે રેસીડન્સી દહીંએ તે જ છાત્રાલયોની જન્મદાત્રી. આવાં સ્થળોની ઉત્પત્તિનું મોટામાં મોટું કારણ તે જમવાની વ્યવસ્થા. આજે હવે લાલે છાત્રાલયોમાં કેળવણીના વિચારો પ્રવેશવા લાગ્યા હોય, પરંતુ તેથી કરીને મૂળ ઉદ્દેશને વિસરી શકાય તેમ નથી. છાત્રાલયોના વિચારની સાથે જ તેની ભોજનવ્યવસ્થાનો વિચાર પ્રધાનપણે આપણી પાસે ઉભો થાય છે, અને ઉભો થવો જ જોઈએ.

ગૃહપતિઓ માટેના અધ્યાપનમંદિરમાં ગૃહપતિઓને આ વસ્તુની તાલીમ આપવામાં આવશે જ. અને ગૃહપતિને પણ રાંધવા વગેરે માટે તૈયાર કરવામાં આવે જ. પરંતુ આખરે તો એ વાત છાત્રાલયોના રસોવાના હાથમાં રહેવાની છે. આ સત્ય જો આપણે બરાબર સમજીએ તો છાત્રાલય માટેના અધ્યાપનમંદિરમાં રસોવાની તાલીમ માટેનો યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાનું પણ આપણી સામે રહે જ છે. છાત્રાલયો માટે જે અધ્યાપનમંદિર ખોલાય તેમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ માટે રસોવાનું તાલીમખાતું પણ ઉભું કરવું જોઈએ. આ તાલીમખાનામાં જુદી જુદી વાનીઓ બનાવવાનું, ઝડતુ ઝડતુને અનુકૂળ તેવા ભોજનનું, ભોજનમાં ત્રિવિધતા કેમ અણુાય તેનું, શાકભાજીની જાતનું, ઘી તેલના સ્વરૂપનું, પકવાપકવતાના ભાનનું, જુદા જુદા ખોરાકની શરીર ઉપર થતી જુદી જુદી અસરનું, એમ ખોરાકશાસ્ત્ર અને પાકશાસ્ત્રનું જ્ઞાન અપાવું જોઈએ. વળી ખોરાકની કષ્ટ કષ્ટ ચીજને સુમેળ છે અને કષ્ટ કષ્ટ ચીજને કુમેળ છે તે પણ તેને સમજાવવું જોઈએ. જુદી જુદી ધાતુઓની ખોરાક ઉપર અને રાંધવાની ક્રિયા ઉપર શી શી અસરો થાય છે તે પણ તેને જણાવવું જોઈએ. અને સૌથી વધારે રાંધતી વખતની સ્વચ્છતા અને સફાઈનું યોગ્ય જ્ઞાન તેમને મળવું જોઈએ. અમુક માણસો માટે ખોરાકની ચીજોનું પ્રમાણ તથા મશાકા વગેરેના પ્રમાણનું જ્ઞાન પણ તેને હોય જ. ટૂંકમાં વિદ્યાર્થીના શરીર બંધારણમાં ખોરાક, રાંધવાની કળા, પીરસવાની કળા, વગેરેની કેવી કેવી જાનની અસર થાય છે તેની તાલીમ રસોવાને મળવી જરૂરની છે.

ખોરાકશાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્ર, પીરસવાની કળા વગેરે હાથ કર્યા પછી પણ રસોવાને એક અતિ મહત્વનો મુંદો હાથ કરવાનો રહે છે અને તે વિદ્યાર્થી તરફનો માનવત્વ પ્રેમ. આર્થો પ્રેમ લાગ્યો લવાતો નથી એ આપણે સમજીએ છીએ. પરંતુ રસોવાની લાગણીઓને અવકાશ મળે-નેનો વિદ્યાર્થી થાય-

પરંતુ સંચાલકોમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં 'મહેમાન દષ્ટિ' પેસી જાય છે. ત્યારે ખૂબ માફાં પરિણામે આવવાનો ભય રહે છે. આ 'મહેમાન દષ્ટિ' એટલે મહેમાન કદ દષ્ટિથી જોશે તેનો ખ્યાલ, અને તેની દષ્ટિને બધું જ પથ્ય દેખાય તેવી વિચારસરણી. કોઈ પણ મહેમાન આપણે ત્યાં આવી ચડે અથવા તો આવવાની ખબર પડે કે તરત જ આપણે પહેલો વિચાર એ કરીએ છીએ કે મહેમાન કદ જાતના છે, એની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કેટલી છે અને છાત્રાલય જેવા પછી તે કદ દષ્ટિથી વાત કરવાના છે, અથવા તો સમાજમાં શું કહેવાના છે. આ વિચાર છાત્રાલયના સંચાલકો પાસે આગ્રા પછી મહેમાન સાથેની ગૃહપતિની વાતચીત, મહેમાન સાથેની વિદ્યાર્થીઓની ગોષ્ઠી અને આખા છાત્રાલયની વ્યવસ્થા તેટલા વખત માટે એ ધોરણ ઉપર રચાય છે. કેટલીક વખત તો એમ પણ બનવા પામે છે કે કોઈ મોટા મહેમાન માટે છાત્રાલયના આખા વાતાવરણને ખૂબ કૃત્રિમ બનાવી દેવું પડે ! છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ આવી પરિસ્થિતિ ઓળખી શકી શકે છે; ઘણી વખત તો તેમને તે રુચતું પણ નથી હોતું. પરંતુ આ તો વારંવાર બનતા બતાવો હોય છે, તેમ જ બીજાં પણ અનેક છાત્રાલયોમાં આમ બનતું હોય છે તેથી વિદ્યાર્થી તેમાં ટેવાઈ જાય છે.

આ પ્રદારની મહેમાન દષ્ટિ સંસ્થાને હાનિકર નીવડે છે. સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ અને સંચાલકો, અરે, સામાન્ય નોકરો સુદ્ધાં પોતાના તમામ કામકાજને મહેમાનની દષ્ટિથી જ ચલાવવા ટેવાઈ જાય છે. પરિણામે આખી સંસ્થાના વાતાવરણમાં બહિર્મુખતા પ્રવેશી જાય છે. આવી સંસ્થામાં ઘણું ઘણું સુંદર ચાલી રહ્યું હોય છે તે સાચું; પરંતુ એ બધુંય સુંદર સુંદર તે સુંદર હોય છે માટે નહિ પણ બીજાને તે સુંદર દેખાવું જોઈએ માટે ચલાવવામાં આવે છે. આવી બહિર્મુખ દષ્ટિ વ્યક્તિના જીવનમાં પ્રવેશે છે ત્યારે વ્યક્તિના સમગ્ર જીવનને તે કૃત્રિમ અને ઢોંગી બનાવી મૂકે છે. આવી બહિર્મુખતાથી મહેમાનો પણ હેતરાઈ જાય છે. અને એ રીતે છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ, સંચાલકો અને જેવા આવનાર મહેમાનો બધાય વચનના વમળમાં પડી અરક્ષપરક્ષ વચનનાની જ લેવડદેવડ ચલાવ્યા કરે છે.

છાત્રાલય જેવી સાર્વજનિક સંસ્થામાં આપણે વધારે પ્રમાણમાં અંતર્મુખતા લાવવાની જરૂર છે. છાત્રાલયનાં તમામ પ્રદારનાં કામકાજને બીજા દાષ્ટની દષ્ટિથી નહિ પણ વિદ્યાર્થીઓની દષ્ટિથી અને છાત્રાલય સમગ્રની

દૃષ્ટિથી જ ચાલવાં જોઈએ, છાત્રાસયના સંચાલકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં એટલી હિંમત અને એટલી આત્મશ્રદ્ધા આવી જવાં જોઈએ કે જેથી સામાની દૃષ્ટિનો વિચાર કર્યા વિના પોતાનું કામકાજ ચલાવે જાય. છાત્રાસયમાં ચાલતું કામકાજ સર્વાંગ સુંદર જ હોય તેમ માનવાનું કારણ નથી; તેમ માનવું તે બૂલ પણ છે. છાત્રાસય એ જીવન વિદ્યાર્થીઓનું પ્રયોગક્ષેત્ર હોય છે અને તેથી પ્રયોગમાં જે ત્રુટીઓ રહેવાનો સંભવ છે તે અહીં પણ છે જ. વળી છાત્રાસયનો કોઈ એક પ્રયોગ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો હોય તેમ પણ નહીં. એકાદ પ્રયોગ ચોક્કસ સિદ્ધિ મેળવી લે તો પણ છાત્રાસયમાં તો નવા નવા જીવનનોની ભરતી થયા જ દરે છે. જીવનનોની એક પેઢીને જે વસ્તુ સાચી લાગી હોય તે બીજી પેઢીને ન પણ લાગે, છાત્રાસયના સંચાલકોએ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળીને એકાદ જામતનો કામગીરી તોડ આપ્યો હોય પરંતુ નવા વિદ્યાર્થીઓની ભરતી થતાં તે તોડ રદ કરવો પડે. આમ છાત્રાસય એ તો નિત્ય નવીન અને નિસ જીવન સંસ્થા છે. આથી છાત્રાસય જેવા આવનાર કોઈ પણ માણસ ઈર્ષા પણ પ્રકારની ચોક્કસ નિયમબદ્ધતા કે રૂઢિ પ્રણાલિકાની અપેક્ષા રાખે તો તેમાં તે નિરાશ જ થાય. વળી છાત્રાસયમાં આજે આડર્ષિક તેવી નિયમિતતા અને સુધડતા દેખાય અને એ માસ બાદ તેમાં થોડીએક શિથિલતા આવેલી જણાય. નવી ભરતીના પરિણામે આજે ફરફારો અપરિહાર્ય હોય છે; તેથી છાત્રાસયની પ્રતિષ્ઠામાં સહેજ પણ ઘટાડો થશે તેમ માનવાનું કારણ નથી. છાત્રાસય એ તો એક વહેતા ઝરા જેવી નિત્ય નવા પ્રવાહથી ભરપૂર સંસ્થા છે. તે કોઈ બાંધેલા આરાવાળું તળાવ નથી. માટે જ છાત્રાસયમાં આજે દેખાતી વસ્તુ પાછી બે વર્ષે પણ જે એમની એમ જ હોય તો તેમાં તેનો વિકાસ નથી તેમ સમજવું. છાત્રાસયમાં થતા નિત્ય ફરફારો તેની જીવનની અને નવીનતાના સ્વચ્છ છે.

આવી સંસ્થાઓ જેવા આવનાર મહેમાનોને પણ એ વાતથી જાત કરી દેવા જોઈએ કે સંસ્થાઓમાં અર્થ જોવાનું તે એમનું નૈસર્ગિકપણ હોય છે. છાત્રાસયોમાં જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય તેને તેના નગ્ન સ્વરૂપમાં જોવી એ જ તેનું સાચું નિરીક્ષણ છે. છાત્રાસય જેવી સંસ્થાઓમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓમાં પણ એટલી નિડરતા આવી જવી જોઈએ કે તેઓ કોઈની પણ શેઠમાં દખાવા વિના જેવા હોય તેવા દેખાય. વિદ્યાર્થી આટલા નિડર થઈ જાય અને જેવા આવનાર મહેમાનોની જોવાની દૃષ્ટિ ફરી જાય તો પછી બંને એક બીજાને જરાગર સમજી શકવાના છે. આવા મહેમાનો અને

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧ લો
જાન્યુઆરી

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

દરેક આત્માને શાંતિ રહે છે, અશાંતિ નહિ.

દરેક આત્માને વ્યવસ્થા જોઈએ છીએ,
અવ્યવસ્થા નહિ.

દરેક આત્માને સુધડતા ભાવે છે, ગંદકી નહિ.

દરેક આત્માને પ્રેમની ઝંખના છે, વેરની નહિ.

અને

દરેક આત્માને આ બધાં તત્ત્વોમાંથી જન્મતા

સુખની વાંચના છે; તેના અભાવે પેદા થતા

દુઃખની નહિ.

નવું વર્ષ

આજુ માસથી “ છાત્રાલય ” નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. છેલ્લાં ચાર વર્ષો પસાર કરી શક્યાં છે તે જર્જાનવંતાની કૃપા. આજુ વર્ષ એ જ પરમાત્મા નિર્વિઘ્ને પાર પાડે તેવી આપણી સૌની પ્રાર્થના.

ગત વર્ષ ભારે કટોકટીનું પસાર થયું ગણી શકાય. ગત વર્ષની શરૂઆતમાં જ અમદાવાદ મુદ્દામે છાત્રાલય સંમેલનની ત્રીજી બેઠક થઈ અને તે વખતે ‘ છાત્રાલય ’ અનેક અવનવીન આદર્શો રચ્યા. એ આદર્શોની દિશામાં એક પગલું પણ માડીએ ત્યાં તો પૂજ્ય ગાંધીજીનું મહાભિનિષ્ક્રમણ થયું, અને આપણા તમામનું જીવન એકધારે એ દિશામાં વહેવા લાગ્યું. એ મહાભિનિષ્ક્રમણની સાથે જ કેળવણીકારનું ધરીભરનું ક્ષેત્ર બદલાયું. કેળવણીના હવ્ય આદર્શો પોતાની સિદ્ધિ અર્થે જે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની અપેક્ષા રાખે છે તે સ્વાતંત્ર્ય અર્થે આપણે દેશ એક અમૂતપૂર્વ એવા ધર્મયુદ્ધે ચડ્યો. રાષ્ટ્ર કેળવણીનું સુદાન બદલાયું. તેનો કર્તવ્યપંથ ન્યારો બન્યો.

મે માસની મધ્યમાં આ પત્રના તંત્રી શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ જાટ આ અદ્વિસાતમક યુદ્ધમાં પડ્યા. તેમણે પીરમગામ તાલુકાની સરદારી સ્વીકારી. અહીંની તેમની ગેરહાજરી દરમિયાન ‘ છાત્રાલય ’નું તંત્ર માન્યશીર ઉપર આવી પડ્યું. જે જે લાઇએ ‘ છાત્રાલય ’ને વિચારતી કે તાણતી મદદ કરતા હતા તેમાંના ઘણા ખરા જેલવાસી થયા. આંદોલનની આખરમાં શ્રી. નાનાજાઇ પણ સરકારના મહુમાન ગન્યા અને લાડથી તો કામે અને નામે બનેએ હું તંત્રી બન્યો-નવનું પડ્યું !

ગત વર્ષની આવી પરિસ્થિતિમાં ‘ છાત્રાલય ’ પત્ર માગ્દને ગુમરાત કાઠિયાવાડનાં છાત્રાલયોની જે પ્રારની સેવા કરવાના અગે મનોરથો સેવ્યા હતા તે પાર પાડી શક્યા નહિ હોઇએ. ‘ છાત્રાલય ’ મારફત જે અનેક પ્રકારના કોવણોનો ઉકેલ આણુયા અમે ઇચ્છતા હતા તે ઇચ્છાઓ બર નહિ લાવી શકાઇ હોય; અને છતાંએ ‘ છાત્રાલય ’ના તમામ વાંચનારાઓએ જે ઉદાર દૃષ્ટિથી ‘ છાત્રાલય ’ને નજાર્યું છે તે બદલ અમે તેમના ખરેખર ઋણી છીએ. અને ઇચ્છીએ છીએ કે ‘ છાત્રાલય ’ ઉપર તેઓ તેવી જ મીઠી નજર રાખે અને હરેક જાનનો સદકાર આપે. આવતું વર્ષ, મિત્રોના એવા સહકારથી સફળતાપૂર્વક પૂરું ચાલે તેવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના છે.

તંત્રી.

આજના યુવાનને*

૧૯૨૦ માં હું ભાવનગર પહેલી વાર આવ્યો. આજે એને દશ વર્ષ થઈ ગયાં. તમે જો એ સમય દરમિયાન મને જોવાયો હોત તો તમને પ્રિય થઈ પડે એવું ઘણું ઘણું મેં તમને કહ્યું હોત. આજે શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિના ચિત્રદાર સોમાભાઈનાં ચિત્રો જોવા હું ગયો. તેમનાં ચિત્રો જોઈને મુઝ થઈ ગયો. પરંતુ હજી પણ મનમાં શંકા રહ્યા કરે છે કે મેં એમાં વખત ગાળ્યો એ ચોખ્ખું કયું છે કે કેમ? ભારતવર્ષના સ્થાપત્ય અને કલા ઉપર હું આશક થએલો છું. જો તમે મને પહેલાં જોવાયો હોત તો કલા, શિક્ષ, સાહિત્ય, કાવ્ય, સમાજશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ કે અર્થશાસ્ત્ર ઉપર તમને હું ઘણું કહી શક્યો હોત. પણ આજે નહિ. આજનો સમય ભુલો છે.

મુંજાઈના સહીદ બાબુશવને માટે તમે હમણાં પ્રાર્થના કરી. અસારે હું એ પ્રાર્થનામય છું એમ કહું તો ચાલે. મુંજાઈમાં એ સ્થાન મેં જોયું છે. લોહી ભાં ફેલો ચડાવી પૂજા કરે છે. એ સાફ કરે છે કે ખરાબ એ તો કાણ જાણે. ભાવના ડાહી પણ હોય અને ગાંડી પણ હોય. ભાવના ડાહીપણ અને ગાંડીપણી પર છે. તમે એ ભાવના ઝીંચો. તમે એ બલિદાનનું મહત્ત્વ સમજો.

વીર બાબુ ગજી માટેની તમારી લાગણી જોઈ મારી નિરાશા સહેજ ઝાડી અંધ. તમારા હૃદયમાં પણ દેશને માટે લાગણી વસેલી છે. પણ તમારામાંથી કાંઈએ પોતાના અંગ ઉપર એક પણ વિદેશી કપડું નહિ પહેર્યું હોય એમ હું માની લઉં? જેજોએ વિદેશી કાપડ પહેર્યું છે તેઓ જો વીર બાબુશવ માટેની પ્રાર્થના વખતે ઉઠીને જહાજ આજ્ઞા ગયા હોત તો મને તેઓ તરફ માન યાત્ર. જે વિદેશી કાપડને હૃદયપાર કરવા માટે બાબુ ગજીએ અક્ષરશઃ પોતાના પ્રાણ પાપર્ષી તે પરદેશી કાપડ તમે કેમ પહેરી શકો?

તમે મને જોવાનો છો; પણ હું શું કહું? આપણી ન્યાત બિજ છે. તમે લડાઈના કેવળ પ્રેક્ષકો છો. અને હું સૈનિક છું. અમે આમરણાન્ત લડી લેવા નીકળ્યા છીએ. એવે વખતે હું પ્રેક્ષકોને સહી શકતો નથી. તમે દુઃખન જનજો, પણ પ્રેક્ષકો ન જનતા.

*ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં તા. ૧૭-૧૨-૩૦ના રોજ આપેલું વ્યાખ્યાન.

મ્હેસુરની યુવક પરિપક્વમાં અમેરિકન મિશનરી રેવં મોટ આગ્રા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેઓ ગાંધીજીને મળવા આશ્રમમાં આવ્યા. દુનિયાના યુવકોના માનીતા રેવરંડ મોટ દસ મિનિટમાં ગાંધીજીને શું પૂછશે એ કુતુહલે હું પણ ત્યાં ગયો. બૂખ્યા વરૂની યેઠે એમણે એક પછી એક પ્રશ્ન-પરંપરા શરૂ કરી. બીજી વાતો નહિ કરું. જે પ્રશ્નોએ મારું ખૂબ ધ્યાન ખેંચ્યું. “તમારા જીવનમાં એવી કંઈ એક વસ્તુ છે કે જેના આનંદમાં તમે કટોકટીને સમયે પણ ટકી શકો છો ?” રેવં મોટે પૂછ્યું. ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો: “હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં જ્ઞાન કે બીજું કશું હોય કે ન હોય; હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના સ્વભાવમાં અહિંસા રહેલી છે. આ એક શ્રદ્ધા મતે ટકાવી રહેલી છે. આ શ્રદ્ધામાં વિશ્વાસ રાખીને મારી પ્રજા દ્વારા જગતને હું અદિતીય એવી કાંતિ કરી દેખાડવાની ઉમેદ રાખી શકું છું. બીજી પ્રજાઓ ગમે તેટલી સંસ્કૃત હોય, પણ યુદ્ધ સમયે પશુની માફક હિંમત બને છે. ભારત વર્ષની નાડીમાં અહિંસા રહેલી છે.” રેવં મોટે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો: “તમને સૌથી વધારેમાં વધારે ચિંતાજનક અને દુઃખદ કંઈ વસ્તુ છે?” “ભારતવર્ષના લોકોના લોકોની *Hardness of hearts*,” બાપુ-જીએ જવાબ શરૂ કર્યો. “અંગ્રેજ કેળવણીની કુટિલતાએ તેઓના હૃદય પાપાણુ જેવાં બનાવી મૂક્યાં છે.” હું ચિંતામાં પડ્યો. મારા મનમાં બીક પેડી કે ગાંધીજી જેઓની ઉપર અજબ શ્રદ્ધા રાખી બેઠેલા હું એવા માન્ય જોતને કેળવણી આપી તેમને કેળવાએલા એટલે પાપાણુહૃદયો તો નથી કરી રહ્યો ને ? રાષ્ટ્રીયતાનાં લેખક મેળવવાથી વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રીય નથી થતા. રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીઓ પણ તમારા એપમાંથી બની નથી શક્યા. એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં મેં જે રાત ઉઝગરા કર્યાં. પરંતુ ન્યારે ગાંધીજીની કૃપા સાથે એક વિદ્યાર્થીના અપવાદ સિવાય વિદ્યાર્થીના સૌ વિદ્યાર્થીઓ નીકળી પડ્યા ત્યારે મને નિરાંત થઈ. અને બીનપગારે મારા અધ્યાપકો પણ હાલમાં જોડાયા અને મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો.

છાપાંઓમાં મેં વાંચ્યું કે ગૂજરાત કોલેજની ઉપરનું પિટરોંગ સંકળ થયું. પણ ન્યારે મેં સાંભળ્યું કે એ વિદ્યાર્થીઓ કાલદાપુરથી આવનાર સુધી પ્રસરી ગયા છે ત્યારે મને ખૂબ દુઃખ થયું. તેઓ જો એ પિટરોંગ સામનો કરી ત્યાં જ રહ્યા હોત તો મને તેમને મારે-માન ઉપગત. પરંતુ તેમણે પક્ષાવનનો-કાયરનો માર્ગ સ્વીકાર્યો.

મેં આટલું કહ્યું છતાં તેમને શું કહેવું તેના કું વિચારમાં છે. તમને રોજ નરી નવી વાતો, નેષએ, છે. મણુ નવું હું ક્યાંથી કાઢું ? દેશભક્તિ, અને દેશધર્મના ઉદ્ધારો સાંભળી સાંભળીને તમારાં હૃદયો રીડાં થઈ ગયાં છે. ખાદી વિષે સાંભળી સાંભળી તમે, કંટાળ્યા છો. પણ હું તો તમને ખાદી પહેરવાનું જ કહેવાનો. આમે જ્યાં સુધી છીએ ત્યાં સુધી હિન્દમાં વિદેશી કાપડો એક કુકડો સુખેથી ન પેચાય. એ અમારો અંકુષ છે. તમે કોલેજ ન છોડી શકો, તોય રાટલો ચઢાડી શકો છો, ખાદી ધારણ કરી શકો છો. ને તમે એમ કહે કે ખાદીમાં કશું નથી તો હું તમને એમ કહું કે કલા વિષે તમને દક્ષી ગતાગમ નથી. કળકલામાં મારા એક મિત્ર છે. તેમણે માત્ર કલા ખાતર જ ખાદી પહેરવી સ્વીકારી છે. તમે ધીમે ધીમે કંટાળીને ખાદીનો વિરોધ કરવો છોડી દીધો છે એ એક સારું ચિન્હ છે. કંટાળીને એમ હું જણી નેષને કહું છું. તમે તરત ખાતર વસ્તુ નથી લેતા. નવી વસ્તુ બાળીને સ્વીકારી લો છો. એ જેમ જેમ જૂની થતી જાય તેમ તેમ કંટાળતા જાય છે; અને છેવટે છોડી દે છે. પણ આમે તો તમને રોજ રોજ એની એજ વસ્તુ કહેવાના. ખીજું કશું સાંભળ્યાંથી મારી પાસેથી અપેક્ષા ન રાખો. હું પુના ગયો હતો. એક કોલેજમાં જોણતાં જુવાન મને મળ્યાં આવ્યા. મને કહે કે “જેમનું કે ખીજું કરાવું નેખમ ન હોય એનો અર્થમ કાર્યક્રમ ન ચલાવો ?” હું મારી જાતને કાણુમાં ન ગણી શક્યો. હું મારો ધર્મ ચૂક્યો. માગ્યો ન રહેત્રાયુ અને સહેજ કંડવું બોલી જવાયુ : “કેમ નહિ ? ગાંધીજીએ નેખમવાળો બધો કાર્યક્રમ નો જહેનતે સોંપ્યો છે, એટલે નેખમ વિનાનાં ધણું કામ ક્યાં વિનાનાં પડી રહ્યાં છે.” અને ગમે તેમ તોય તે પણ મારો એક દેશગાંધવ હતો ને ? મેં એને સમજાવપૂર્વક ધણું કામો બતાવ્યાં. તમે એવો નેખમ વિનાનો કાર્યક્રમ તો મારી પાસે નહિ માગો ને ? નહિ માગો એમ માની લઉં છું.”

આપણે લેકા આ રેખવંશીની ઘણજગમાં અટવાઈ કરીઅર અને સલામતી ઓધવા જતાં નામદે જની ગયા છીએ. આપણામાં આત્મવિશ્વાસ રહ્યો નથી.

તમને હું ખીજું કશું નથી કહેતો. તમને જેલમાં જવાનું, કાઢી ખાવાનું કે આ કોલેજ છોડવાનું પણ નથી કહેતો. ને એમ કરવાની તમારામાં શક્તિ હોત તો મારે અહીં આવવું પેશુ ન પડત. પરંતુ તમને હું એક જ વસ્તુ કહું છું. તમે આ કરીઅર અને પરીક્ષાની ધરેડ છોડો.

એ, છોજા પછી તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા અને હિંમત આવશે.

તમે મને આજે કેમ બોલાવ્યો છે તે હું જાણું છું. ગાંધીજી પાસે પાંચ મહિના અને દસ દિવસ રહીને આવ્યો એટલે તમે મને અદેખાઈ પીપી નાખશો એમ જાણતો જ હતો. તમને ગાંધીજી તરફ પ્રેમ અને માન છે એ હું જાણું છું. તમને તેમને વિશે કશુંક જાણવાની જગાસા હોય તે પણ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે તેઓ પ્રથમ જોશમાં ગયા ત્યારે તમારી જેવા વિદ્યોનોથી ડરીને એમણે ખૂબ ખૂબ વાંચી લીધું. તમારામાં જે જગાસા હોય તો જૂનાં 'યંગ ઇન્ડિયા' ઉઘણાંથી એ ચોપડીઓની પાઠી જોઈ લેજો. તમે 'આશ્વર્પ્યચક્રિત યદ્ધ જીવ એટલું' તેમણે વાંચ્યું અને ઉપરાંત ઘણું જાણ્યું. પરંતુ આ વખતે ? આ વખતે તેમણે રેડિયા સિવાય કશી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી જ નથી. એ જાણું વાંચીને એમણે જોઈ લીધું કે સાચી વસ્તુ રેડિયો છે. તેમણે રેડિયાને તારણદાર માન્યો છે. ગરીબોને એક રૂપિયામાં સર્વાંગ સુંદર રેડિયો મળે એવું કરવા તેઓ રેડિયા ઉપર અથાગ પ્રયોગો કરી રહ્યા છે. રેડિયા અને ગીતામાં તેઓ પોતાનો બધો વંખત ગાળે છે.

તેઓએ જોરાકમાં તાજાં ફળ તેજ દીધાં છે એ તો તમે જાણો જ છો. પણ તેમનો સાચો જોરાક તો પ્રજાની અહિંસાપરાયણતા છે. એ રાષ્ટ્રીય દેહ છે. રાષ્ટ્રની શક્તિની તેમના શરીર ઉપર બારે અંસર ચાર્ય છે. મારો એક વિદ્યાર્થી મારી સાથે લડીને સરકારી કોલેજમાં જાણવા ગયેલો. બાપુ-જીએ કૂચ કરી ત્યારે ફરી બાપુ પાસે એ આવ્યો અને અભ્યાસ છોડી લડતમાં જોડાયો. એના આનંદમાં ગાંધીજી જીન્ટે દિવસે ૧૦ માઇલ વધારે ચાલી ચક્યા.

એકા જલ્દાના ધીર જેકુતોને મેં કરેલું કે ગાંધીજીનો સાચો જોરાક તો તમારી ટેક છે, તમારી તાલીમમય અહિંસાપરાયણતા છે. એ અહિંસા-પરાયણતાને લીધે તો ગાંધીજી ટકી રહ્યા છે.

જ્યારે મારે તેમનાથી છટા પડવાનું થયું ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે તું પિંદીંગમાં નહિ પડતો. એ ક્યું, પિંદીંગ ? કાપડનું ? ના, વિદેશી કાપડ તો હિન્દમાંથી જનું જ જોઈએ એ અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે અને કાપડી-યાઓને હલ્ય છે એવી અમારી માન્યતા છે. ત્યારે દારૂનું ? ના, દારૂડી-યાઓમાં પણ હલ્ય અને સમજશક્તિ રહેલાં છે એવી અમારી ખાતરી છે. ત્યારે એ ક્યું પિંદીંગ ? હું, એ શબ્દો નહિ જોડું.

ખીન્ન ખાતર

‘મારા ખાતર’ એ વિચારસરણી પાછળ મતાગ્રહ રહેલો છે. એક કામ વિદ્યાર્થીને ગમે કે ન ગમે પણ ‘મારા ખાતર’ તેની પાસે તે કરાવવું તેની પાછળ મારા મતનો દુરાગ્રહ તેના ઉપર લાદવો એવી બુદ્ધિ ધણે મોટે અંશે રહેલી છે. આજના લગભગ તમામ વડીલો આવી બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને જીવાનીયાઓ પાસે ધણું કામ કરાવવાની અપેક્ષા રાખે છે. આજના જીવાનો તે ઇચ્છતા નથી અને તેથી જ જીવાન અને વડીલ વચ્ચેનું ધર્ષણ વધતું દેખાય છે. આવા ધર્ષણના પરિણામે બન્ને વચ્ચેનું અંતર પણ વધે છે અને પછી તો એક ખીજાને સાચા અર્થમાં સમજવાની પણ બન્ને પક્ષ ના કહે છે. જેમ વડીલ ખાતર જીવાને કરવું જોઈએ તેમ માનનાર વડીલ વર્ગ મોટા, તેમ જ વડીલ ખાતર પોતે કરવું જોઈએ તેમ માનનાર જીવાન વર્ગ પણ નહિ જવો, બન્ને ધ્રુવ. આથી સ્થિતિમાં વડીલ અને જીવાન વચ્ચે મેળાં બેસતો જ નથી. આવો મેળ બેસારવો હોય તો વડીલ વર્ગે ‘મારા ખાતર’ ના વિચારને તિલાંજલિ આપવી જોઈશે. એક વસ્તુ મને ગમે છે, માટે, મારાથી નાનાએ તે કરવી જોઈએ; એક વસ્તુ મને ઉપયોગી લાગે છે તેથી મારાથી નાનાએ તેને પણ તે ઉપયોગી થશે તેમ સ્વીકારવું જોઈએ; એક વસ્તુમાં મને નીતિ રહેલી છે માટે મારાથી નાનાએ પણ તેમાં નીતિ જોવી જોઈએ. એ પ્રકારની વડીલની વિચારસરણી ટકી શકે નહિ, ન ટકવી જોઈએ. સ્વમતનું નિવેદન એક વાત છે; સ્વમતનો દુરાગ્રહ ખીજી વાત છે. ‘મારા ખાતર’ એમ બોલનાર અને વિચારનાર વડીલ મતાગ્રહી છે.

‘ખીજા ખાતર’ એ વિચારસરણી પાછળ સત્યાગ્રહ રહેલો છે. એક વસ્તુ મને વડીલ તરીકે પસંદ હોય કે નાપસંદ હોય, તે જ વસ્તુ મારાથી નાનાને પણ પોતા પૂરતી પસંદ હોય કે નાપસંદ હોય, પણ તે જ વસ્તુ બીજાના હિતમાં હોય, તે જ વસ્તુથી ખીજાની સેવા થતી હોય, તે જ વસ્તુ બીજાના શુભને માટે હોય તો તેના આગ્રહ વડીલે રાખવો અને જીવાન પાસે રખાવવો. આવા આગ્રહની પાછળ વડીલ કે જીવાન કાંઈનો કશો હલકો સ્વાર્થ કે હલકો શક્તિ પોતામાં નથી હોતાં તેથી તેના આગ્રહને શુભ આગ્રહ છે-સત્યનો આગ્રહ છે. આવા શુભાગ્રહમાં-સત્યાગ્રહમાં ખીજાનું કંઈપણ જ થાય છે અને થવાનું છે તેની ઝીજીવટથી ખાતરી કરેલી હોય

નેષએ એ તો નિર્વિવાદ છે, જેમ 'માયુઃખાતર' એ વિચારસરણીવાળા મતાગ્રહથી શું અને દેટલું નુકસાન થવાનું છે તે જાણખી દાહવું વિકટ છે; તેવી જ રીતે જોઈએ ખાતરની વિચારસરણીના શુંભાગ્રહથી ખીમને શું અને દેટલું દયાણું થવાનું છે એ શોધી દોઢવું-તેથી પણ વધારે વિકટ છે. જેમ દેટલું ક'સાર' હોય છે તેવું સાચું નથી હોતું, જેમ દેટલું ક'સ્વા' ભાવિદ હોય છે પણ વિદ્યાસેક નથી હોતું; તેમજ 'ખીમ ખાતર' તો આગ્રહ શુભ સંધ્ય છે-પણ સત્ય નથી પણ હોતો. આ સક્ષમ બેદ દરેક શુંભાગ્રહીએ પિછાનવાનો તો રહે જ છે.

મતાગ્રહીને પોતાના મતાગ્રહનું પાત્રને દરોવવા માટે સામા ઉપર બુદ્ધિમંદ કરવો પડે છે, બ્યારે શુંભાગ્રહીને-સંસારગ્રહીને પોતાના આગ્રહનું પાત્રને દરોવવા માટે પોતા ઉપર નિર્દય બંનવું પડે છે અને દુઃખ વેદારી લેવું પડે છે. જે પરિસ્થિતિ સામા ઉપર આપણને નિર્દય બનાવે તે મતાગ્રહ, અને જે પરિસ્થિતિ આપણા ઉપર આપણને નિર્દય બનાવે તે શુંભાગ્રહ. આ કસોટી ઉપર ચડાવી જોતાં જણાય છે કે 'માયુઃખાતર' વિચારનારે મતાગ્રહી છે અને 'ખીમ ખાતર' વિચારનારે શુંભાગ્રહી છે.

હમણાં આવું છું!

[શબ્દપતિ પોતાની આશરીનાં દાડિંગા ઉપર બેઠો છે. હાથમાં તાલું આવેલું છે. તેના પાનાં ફેરવતા જાય છે અને વચ્ચે વચ્ચે આશરીનાં ખુણામાં તોફાન મરતી મચાવતાં બાળકોને તેમ નહિ કરવા હાઈસ મારતાં જાય છે. વેલજી નામનો વિદ્યાર્થી પ્રવેશ કરે છે, અને આશરીના પહેલા પ્રગથિયા ઉપર અફમ પાળી ઉભો રહે છે. થોડીવારે શબ્દપતિ બાળકોને કંઈ દહેશ માટે ડાખામાંથી ડિયું-માયું કરે છે તે વખતે વેલજીને દેખી જાય છે.]

શબ્દપતિ: "કેમ વેલજી, ત્યાં કેમ ઉભા છો? ઉપર આવો નેષએ."

[વેલજી ધીમે પંગડે ઉપર આવે છે, અને દાડિંગાની સામે આવીને ઉભો રહે છે.]

શબ્દપતિ: "કેમ, આવા દલિલ છે હજી રાત્રવા તો થઈ ગયા હશે. ન્હાવાઈ નથી સરખું?"

વેલજી: "ના હું, હવે જ્ઞાવાનો છું. આજે રવિવાર છે, અને રવિવાર તો આપણા સાર્વજનિક દિવસ ખરો ને?"

ગૃહપતિ: “હા, હા. એ તો હું જુલો જ ગયો. તમે તો મંત્રી, ખરું ને? કેમ સાક્ષુકનું કામ પૂરું થઈ ગયું?”

વેલ્લ: “હવે જે ઝોરડા બાકી છે.”

ગૃહપતિ: “સારે એ પતાની દો ને વાઈ! વળી જે ઝોરડા બાકી રાખીને શા માટે ફરવા નીકળ્યા હો?”

વેલ્લ: “ફરવા નથી નીકળ્યો; આપને જોલાવવા આવ્યો છું.”

ગૃહપતિ: “કેમ?”

વેલ્લ: “આપણે કામ કર્યું છે ને કે દર અડવાડિયે ઝોરડાની ગોડવણમાં કલાયુક્ત કંઈ કંઈ ફેરફાર કરવા?”

ગૃહપતિ: “હા, હા. અરે, એ તો મારા ધ્યાનમાંથી જ સરી જતું હતું. વાન સાચી છે. તે ગોડવણનું શું છે?”

વેલ્લ: “આર ઝોરડાઓ ગોડવાઈ ગયા છે; હવે જે બાકી રહ્યા છે.”

ગૃહપતિ: “તે જે સાક્ષુક કરીને ગોડવાની દો. પછી હું જોવા આવું.”

વેલ્લ: “ના જી, આપને તો દમણમાં જ આવવું પડશે.”

ગૃહપતિ: “કેમ?”

વેલ્લ: “ચેલો મેટ્રિકને ઝોરડો છે તેની ગોડવણની સામે ફેટલાકને વાંધો છે. મેં તો મને કીક લાગે તેમ ગોડવણ કરી છે. ચારપાંચ જણાઓ મને મદદ પણ કરી, પરંતુ જે ત્રણ જણને તે રૂચતું નથી. કહે છે કે ગમે અડવાડિયે પણ તેમનું કામ એ સાંભળવું નહોતું. મને તેઓ સૂચવે તેમ કરવામાં વાંધો નથી પણ આપ આવી જાઓ પછી નક્કી કરીએ.”

ગૃહપતિ: “વાંધો વળી શાને હોય? તમને મદદ કરવી એક બાજુ રહી અને વાંધો કેમ ઉઠાવે છે?”

વેલ્લ: “માટે જ કહું છું કે આપ જાને આવી જાઓ.”

ગૃહપતિ: “આ જુઓને, થોડાએક તામ્ર સમાચાર જાણી લઉં, અને બાળકોને રસ્તે ચડાવી દઉં એટલે તુરત જ આવું.”

વેલ્લ: “પણ સાહેબ, ગમે અડવાડિયે આપ નહોતા આવ્યા; તેને આગલે અડવાડિયે આપ સહેરમાં ચાલ્યા ગયા હતા. એમ દર વખતે કંઈ ને કંઈ નીકળ્યા જ ફરે છે. જો તેમ ચલા કરે તો વિદ્યાર્થીઓનો અસર તોપ વધે અને પછી આ કામ બંધ કરવું પડશે.”

ગૃહપતિ: “એમ જાની જ કેમ શેકે? જાનાલયમાં કલાયુક્ત ગોડવણ

લાવવી જ છે. તે માટે મારે અને તમારે ખૂબ મહેનત ઉઠાવવી જ પડશે. એ તો કોઈ વખત કામ હોય તો એમ પણ બને. જાઓ, બીજા બે ઓગાડાં કામ શરૂ કરો ત્યાં હું આવી પહોંચું છું.”

વેલ્ડ: “ પણ સાહેબ, પાછું દરવખત માફક રહી જશે, અને...”

ગૃહપતિ: “ અરે, કહું છું કે તમે જાઓ; હું હમણાં જ આવું છું.”

: ૨ :

[આજે સાળાઓ બંધ છે. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીમંડળની ખાસ બેઠક એક અગત્યના પ્રશ્ન ઉપર ચર્ચા કરવા માટે બોલાવવામાં આવેલી છે. આખાં જાત્રાલયમાં આજે ગરમાગરમ વાતાવરણ જણાય છે. એક પક્ષ અતિ હિસાહમાં આવી જઈને પોતે છતવાનો જ છે તેવી મનોદશામાં મસ્ત થઈ બેઠકેર ફરે છે; બીજા પક્ષ પોતાની છત ચોક્કસ કરવા માટે મુંઝું મુંઝું પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યો છે. આજની બેઠક ત્રણેક કલાક તો જરૂર ચાલશે જ તેમ જાગવાથી મંત્રીએ વહેલો વખત ગોઠવ્યો છે. બે વાગ્યા; બેઠક ભરાવાનો ધંટ થયો; વિદ્યાર્થીઓ મુખ્ય ઓરડામાં એકઠા થવા લાગ્યા. મંત્રી ગૃહપતિને વખતસર દાખર રાખવા બોલાવવા આવે છે. ગૃહપતિ પોતાના ઓરડાની બારી પાસે ખાટલા ઉપર લાંબા થઈને પડ્યા છે. હમણાં જ ઉંઘમાંથી જાગ્યા જણાય છે.]

મંત્રી: “ સાહેબ, બેઠકનો ધંટ થઈ ગયો છે.”

ગૃહપતિ: “ આજે કેટલા વાગે બેઠક રાખી છે ?”

મંત્રી: “ બે વાગે.”

ગૃહપતિ: “ કેમ એટલી બધી વહેલી ? ચાર વાગે રાખી હોત તો બસ થઈ પડત.”

મંત્રી: “ ના છ. આજના મુદ્દા ઉપર ગરમાગરમ ચર્ચા થવાની છે. વિદ્યાર્થીમંડળના બંને પક્ષો ખૂબ જોશમાં છે. આજે તો ત્રણેક કલાક કામ ચાલશે જ તેવી સંભવ છે.”

ગૃહપતિ: “ આજનો ચર્ચાનો વિષય શો છે ? અને કાણ ચર્ચા ઉઘાડી કરનાર છે ?”

મંત્રી: “ ચર્ચાનો વિષય છે છાત્રાલયમાં નાતિભેદ રાખવો કે નહિ તે; અને મોહન તે શરૂ કરનાર છે.”

ગૃહપતિ: “ તમે ગઈ કાલનું છાત્રું વાંચ્યું ? મુંબઈમાં એક બોર્ડિ-

ગમાં આ જ વિષય ઉપર ભારે તકરાર થઈ. વિદ્યાર્થીઓ ઠોઠ પણ રીતે એકમત ન થઈ શક્યા ત્યારે તેમને આખરે ગૃહપતિ પાસે જવું પડ્યું. તે તમારું કંઈક એવું તો નહિ થાય કે ? ”

મંત્રી: “ કંઈ કહેવાય નહિ. પણ એટલા માટે તો આપ આજે પહેલેથી જ હાજર રહો તેમ વિનંતિ કરવા આગ્યો છું. વળી આપ હાજર રહો તો વિદ્યાર્થીઓને દોરી પણ શકો ને ! ”

ગૃહપતિ: “ હા, મારો વિચાર પણ સરખાતથી જ હાજર રહેવાનો છે. સારું થયું તમે યાદ દેવડાવવા આવ્યા, નહિતર હું તો સૂઈ જ રહેત. ”

[મુખ્ય ઓરડામાં કંઈક ગડગડ ચાલતી સંભળાય છે.]

મંત્રી: “ સાલજો સાહેબ, શરૂ થઈ ચૂક્યું. આપણે હવે જવું જ જોઈએ, નહિતર ચર્ચા વ્યવસ્થિત પણ કદાચ ન રહે. ”

ગૃહપતિ: “ હા, તમે ચાલતા ચાલો. તમે રહ્યા મંત્રી; તમારે તો હાજર રહેવું જ જોઈએ. હું જરા મ્હોં ધોઈને આવી પહોંચું છું. ”

મંત્રી: “ ના સાહેબ, આજે તો હું આપને સમીતે જ જવાનો. દર વખતે પછી આપને કંઈ કંઈ કામ નીકળે જ છે. અને આપ કાં તો હાજર રહી શકતા નથી, અને રહી શકો તો છેલ્લી પાંચ દશ મિનિટ. આજે તો આપે હમણાં આવવું જ પડ્યો. ”

ગૃહપતિ: “ પણ હું ના ક્યાં કદું છું ? તમે જાઓ એટલે તમારી પાછળ આગ્યો જ ગમતો. ”

મંત્રી: “ વળી કંઈક કામ નીકળશે હો સાહેબ ! ”

ગૃહપતિ: “ ના ના. અત્યારે કશું જ કામ નથી. જરા મ્હોં ધોઈ રવરચ થઈ આવી પહોંચું છું. ”

મંત્રી: “ મને એ સ્વપ્ન નથી. હું તો આપને તેડીને જ જઈશ. હું આમ જઈ અને આપને કંઈ... ”

ગૃહપતિ: “ ના રે ભાઈ ના. મેં ના ન કહી ? મારે અત્યારે કશું જ કામ નથી આવી પડવાનું. તમે ચલાવતા ચાલો. હું હમણાં જ આવું છું. ”

: ૩ :

[આજે તહેવાર છે. છાત્રાલયના રસોડે આજે મિથાન છે. જોજનશાળાને આજે શણગારવામાં આવેલી છે. વિદ્યાર્થીઓ આનંદમાં જોજનશાળામાં ગોડવાઈ ગયા છે; પીરસવાનું શરૂ છે. જાનભાતની વાતીઓ પીરસાની ગય

છે. ભોજનનો નેતા અહીંથી તહીં ઉદ્ધાસમાં ફરે છે અને બધાયની સગવડ ઉપર ધ્યાન આપતો જાય છે. અચાનક એક ઠેકાણે એક વિદ્યાર્થી અને રસોયા વચ્ચે કંઈક ચક્રમચ્છ કરે છે. રસોયો તાકુદા નાખે છે; વિદ્યાર્થી બાણા ઉપરથી ઉભો થઈ બહાર ચાલ્યો જાય છે. ભોજનનો નેતા દોડીને ગૃહપતિ પાસે જાય છે. ગૃહપતિ પોતાના રસોડામાં જમવાની તૈયારી કરતા જણાય છે.]

ભોજનનો નેતા: “ સાહેબ, સાહેબ, એકદમ ભોજનશાળામાં ચાલો.”

ગૃહપતિ: “ પણ એટલું બધું શું છે ? ”

ભોજનનો નેતા: “ રમણિક અને રસોયા વચ્ચે કંઈક બોલાચાલી થઈ છે, અને રમણિક બાણા ઉપરથી ઉડીને બંદાર ચાલ્યો ગયો છે.”

ગૃહપતિ: “ શું થયું છે એ તો કહો ? ”

ભોજનનો નેતા: “ હું બીજા કામમાં હતો એટલે મને ખબર નથી. પણ હોદ્દા એટલી બધી છે કે આપે આવવું જ પડશે. આપના સ્થિતિ એ પને તેમ જણાવું નથી.”

ગૃહપતિ: “ તમે બધા કંઈ ને કંઈ કરી જ ગેસો છો. અને મહારાજને પણ અક્રમ ન આવી ! જરાજર ધરણુ વખતે સાપ કાઢ્યો ! ”

[ભોજનશાળામાં ઘોંઘાટ વધતો જણાય છે; અને મોટી

મોટી રાડો ઠેક ગૃહપતિના રસોડામાં સંબળાય છે.]

ભોજનનો નેતા: “ સાંમજો સાહેબ, ગડબડ વધે છે. આપ દલે જલદી ચાલો, નહિતર આજના ભોજનની મજા ચાલી જશે.”

ગૃહપતિ: “ પણ તમે આટલા બધા ઉતાવળા શા માટે ચાલો છો ? હું આવું જ છું. અને પછી બધું ટાડું થઈ ગયું સમજો.”

ભોજનનો નેતા: “ પણ સાહેબ, જેટલું વધારે ગરમ થશે તેટલી વધારે મહેનત ટાડું પાડનાં થશે. માટે જલદી કરો તો હીક.”

[હોદ્દો વધે છે.]

ગૃહપતિ: “ આજે તો મારે જરા દહીં ભાત જ ખાવાના છે. તમે બધું પીરસવા યાઓ ત્યાં આ આવ્યો સમજો. આજે ભોજનનો મમય જરાજર ધ્યાનમાં ન રહ્યો અને સહેજ મોડું થઈ ગયું. પા દલાક વહેલું જગી લીધું હોત તો કેવું સરસ ! ”

ભોજનનો નેતા: “ સાહેબ, અન્યારે દલે દહીં ભાત જમવા ગેસો તો તો ત્યાં થઈ જ રહ્યું સમજો. દલે તો આવીને જમજો.”

ગૃહપતિ: " ઠીક, ભલે એમ કહે. તેમે ચાલતા ચાઓ. હું આવું છું. "

બોજનનો નેતા: " પંચુ-સાહેબ, પહેરણ પહેરવા રહો. તે પંચુ ઠીક નહિ. બુઝો, સાંભળો; અવાજને વંધતા જ ના જાય છે. અને આપણે જર્સી નહિ પહેંચીએ તો બારે થશે. "

ગૃહપતિ: " અરે પંચુ પહેરણ પહેરતાં તે ફટલી વારડા તમે માલવા મડો નોંધજો. તમારી પાછળ આવ્યો સમજો. "

બોજનનો નેતા: " સાહેબ, સહેજ પંચુ મોડું થાય છે. તેમાં આખો ખેસ ખગડે છે. આવજો વખતસર... "

ગૃહપતિ: " અરે બાઈ, કશું નહિ કે તમે ચાલતા તો ચાઓ. હું હમણાં જ આવું છું ને. "

હરબાઈ.

આપણે આટલું કયું ?

ગંત-વર્ષની શરૂઆત આપણી જાતને આટલા પ્રશ્નો પૂછે છે:—

છાત્રાસપતે શુદ્ધ જીવલેણીની સંસ્થા બનાવી ?

વિદ્યાર્થીઓ પાસે જાહેર જીવનની ચોખ્ખવટ અને શુદ્ધ મૂલ્યાંકનની મોટી જવાબદારી ત્યાજ કર્યો-કરાયો ?

વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે જીવનભર ટકી રહેનારી મૈત્રી બંધાવે તેવા આગેવાનો ?

વિદ્યાર્થીના જોરાક માંડે હંમેશાં બનતી રસોઈ માંડે આપણે સંતોષકારક હાજરવાળો બન્યા ?

આપણે વિદ્યાર્થી પરાશ્રયી અને પરાધીન મથ્યો ?

છાત્રાસપતે નાનાં મોટાં કામે જાતે જ કરવામાં જોરવા લેતા આપણે વિદ્યાર્થી થયો ?

વિદ્યાર્થીની ફટલી કુટેવો જાણી ચંપ ?

વિદ્યાર્થીમાં ફટલી કુટેવો પ્રવેશ ?

સામાજિક બહિષ્કારની મર્યાદાઓ સમજતા અને તેનું પાલન કરતાં આપણે થયો ?

છાત્રાસપતે પ્રતિપક્ષીની નિષ્ક્રિયતા આવી ?

વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચેના મજાક સમ્યોગ અંધવા તો નિરર્થક બનાવાયો ?

આપણા જાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીસ્વરાજની સ્થાપના થઈ ?

પીલાના પાણી વાટે વિદ્યાર્થીઓના શરીરમાં રોગના જંતુઓ ન પ્રવેશે તેની યોગ્ય કાળજી રાખતા આપણે થયા ?

જાત્રાલયનું પુસ્તકાલય સુધર્યું ? સમૃદ્ધ થયું ?

જાત્રાલયનો કોઠાર આપણાં ધ્યાન અને શક્તિ રાક્ષી રાખે તેવી વસ્તુ છે તે આપણે ગળે લિટ્યું ?

સ્વાતંત્ર્યનો સાચો અર્થ આપણે અને આપણા વિદ્યાર્થીઓ સમજ્યા ? આપણી ઝોચે જીવતા જીવાનના તરંગો આપણે પિછાન્યા ? એ તરંગોને ન્યાય આપતા આપણે થયા ?

આપણા જાત્રાનાં મન-હૃદય આપણી વધારે નજીક આવ્યા ?

સાંખી રત્નઓમાં જાત્રાલયની રચના કેવા પ્રકારની રાખવી તે સંબંધમાં આપણે કંઈ યોજનાઓ કરી ?

સુધકતા અને બ્યવસ્થા, જાત્રાલયજીવનમાં, ઓતપ્રોત, ઘડી ઘડી ?

શિક્ષા, દંડ કે ઈનામ જેવી ગુકશાના કરનારી, બાળતોનો બહિષ્કાર કર્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓતાં માઆપેને ખરી રીતે, ઓળખવા માટે આપણે કંઈ કર્યું ? એવી માઆપેની ઓળખાણ ઉપર, આપણો સહકાર સંબંધ બંધાયો ? વિદ્યાર્થીનાં આંખ, કાન, નાક, હાંત અને ચામડી ખૂબ જાળવવા જેવાં હોય છે તે તરફ આપણું લક્ષ્ય પેંચાયું ?

જાત્રાલયમાં ચલી નાલી મોટી ચોરીઓની પાછળનું માનસલાહ આપણે શોધ્યું અને ઓળખ્યું ?

જાત્રાલયના વિચાર જીવંત કરે તે હિકર ફરવાના ઉપાયો વધારે મહેનત ટાંકી પાડતાં થયા.

[હોલ]

ગુરુપતિ: “ આજે તો મારે જન્મ દહીં લાત જ ખાવાની... પાણું પીરસતા થાઓ ત્યાં આ આઓ સમજો. આજે જોજનથી આ હોવાને ખરાબર ધ્યાનમાં ન રહ્યો અને સહેજ મોડું થઈ ગયું. પા... મોટી થઈ ? ”

જોજનનો નેતા: “ સાહેબ, અત્યારે હવે દહીં લાત જમમાં આપણે કંઈ તો ત્યાં થઈ જ રહ્યું સમજો. હવે તો આવીને જમજો. ”

થયા ?

આપણા છાત્રાસયમાંથી બીર વિદ્યાર્થીઓ ઝોઝા થયા ?

આપણા છાત્રો જે શાળાઓમાં અભ્યાસ કરવા જતા હોય તે શાળાઓના શિક્ષકો સાથે આપણે સહકાર સાધ્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓનો સાચો વિશ્વાસ આપણે સંપાદન કર્યો ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓની બળવાબોર જીવાનીને આપણે યોગ્ય માર્ગે વાળી ?

આપણા ગામ કે શહેરની વસતીને આપણા કામથી આકર્ષી શક્યા ?

તેમનો સહકાર સાધી શક્યા ?

આપણામાંથી તેમજ આપણા વિદ્યાર્થીઓમાંથી ભિખારી વૃત્તિ નાશુદ્ધ થઈ ?

આપણા છાત્રાસયના વાતાવરણમાં કળા ઉગી ?

આપણા છાત્રાસયના વાતાવરણમાં નીતિમત્તા નભી ?

છાત્રાસયના રસોયા સ્વચ્છતા અને આરોગ્યના દ્વિમાયતી બન્યા ?

શાળાનાં લેશન ચાલતાં હોય તે સમયે શુદ્ધ શિક્ષણની દૃષ્ટિએ આપણું ગૃહપતિઓનું મદદનું હાથ આસે તેટલું શિક્ષણશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપણે મેળવી લીધું ?

આપણા છાત્રાસયમાં રમતી બધી રમતો દેશી છે ?

આપણા છાત્રાસયમાં માતૃભાષાની શુદ્ધિ અને તેનું ગૌરવ વધે તેવી યોજનાઓ થઈ છે ?

સ્વાનુભવથી જ સાચી પ્રગતિ શક્ય છે તે તત્ત્વનો અમલ આપણા છાત્રાસયમાં થાય છે ?

આપણા વિદ્યાર્થીઓની વિચારશક્તિ કેળવાય તેનું આપણે કંઈ કર્યું ?

છાત્રાસયોનાં ગૃહપતિઓ માટે અધ્યાપનમંદિર અત્યંત આવશ્યક છે માટે તેવી એક યોજના 'છાત્રાસય મંડળ' દ્વારા આપણે ઉભી કરવી જોઈએ, એ વિચાર આપણને ગમ્યો ?

છાત્રાસયમાંથી બહિર્મુખતા ઝોઝી થાય અને અંતર્મુખતા વધતી જાય તેવા કંઈ પગલાં આપણે ભર્યાં ?

આપણા છાત્રાસયમાં ક્રાંતિ પ્રવૃત્તિ સંતોષકારક ચાલે છે ?

આખા છાત્રાસયમાં વપરાતી પ્રણીઓ આપણા જ વિદ્યાર્થીઓ આપણી જ પીંજણ ઉપર બનાવે છે ? આપણે ત્યાંનો સુતરનો જશ્યો અને તેની જાત આપણને સમાધાન આપે તેવા છે ?

છાત્રાસયમાં શાળ ચાલે છે ? આપણા તમામ વિદ્યાર્થીઓ આપણી સંસ્થામાં બનતી ખાદી જ વાપરે છે ?

આપણા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ ! વણાટમાં નિષ્ણાત-અમા-કુ-જાણી-

આપણું છાત્રાલય ! મોતાના અરિતત્વથી રાષ્ટ્રને ખોળે છે કે સફળ છે !

આ બધાય પ્રતિના જવાબો આપણે આપણા અંતરાત્મોને આપી દેખાડો :

.....

કયારે જવું ?

“ છાત્રાલયના નોટીસ બોર્ડ ઉપર મીચેના નોટીસ ચોટાડેલી છે :—

“ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ગમે સારે છાત્રાલયની બહાર ચોટ્યાં નથી છે. ”

આ ચોટ્ય નથી. મારે હવેથી કાંઈ પણ વિદ્યાર્થીઓ અમને

જણાવ્યા સિવાય બહાર જવાનું નથી. ” ગૃહપતિ

આ નોટીસ તીકળી તે જ દિવસે સાંજ સુધીમાં ઘોઝાખંઘ ચિઠ્ઠીઓ

ગૃહપતિ ઉપર આવી પડેલી. બધી ચિઠ્ઠીઓનો આવ એક જ હતો : માન શબ્દો

લુદા લુદા. એક નમુનો લાંચવાધી તેના ખેતીમાં આવી સફરો.

“ મુશ્કેલી શ્રી,

આજની આંઠની ખૂબ સુંદર છે. ધરમાં બરાબ રહેવું ગમતું

નથી. તેથી તળાવ ઉપર ફરવા મારે અમે નીચે સંઢી કરનારાઓ

જમએ છીએ. જતા પહેલાં આપને જણાવવાની અમને આશી

“ છે મારે જણાવીએ છીએ. જે કલાક પછી પાછા ફરશું. ”

આપના આજકા : [સંઢીએ]

ખીજે દિવસે છાત્રાલયના નોટીસ બોર્ડ ઉપર ફરવાએલ નોટીસ આવી :—

“ વિદ્યાર્થીઓ ! ગમે સારે ગમે તે રેઢાએ, જાવ તે અમને

આજળી લાગતું નથી. હવેથી કાંઈએ અમને કલા વિના

બહાર જવાનું નથી તે, સૌ ખ્યાનમાં રાખે. ” ગૃહપતિ

સાંજના ગૃહપતિ જોદિસના કામમાં એકા દતા તે વખતે એક જામને

વિદ્યાર્થીઓ વારાફરતી તેમની માસે આવવા લાગ્યા. ગૃહપતિને તો કામમાંથી

હંચુ માથું કરવાની પણ કુરસદ નહોતી. વિદ્યાર્થીઓ કંઈક બોલી જાય

અને પાછા ફરે. ગૃહપતિ મહેજ હંચુ જાય. ત્યાં તો બોલનાર અદમ્ય

વિદ્યાર્થીઓ શું બોલી ચાલ્યા જતા હતા તેના, બે ત્રણ નમુના આ રહ્યા.

“ સાહેબ, આજે સવારની ગાડીમાં ગાંધા પરદેશથી આવ્યા છે. તેથી

તેમને મળવા જઈ છું. સાત વાગે પાછા ફરીશ. ”

“હા, અહીં બેઠાં કંઈ ગમતું નથી તેથી ખાગમાં બેઠું સંભળવા બેઠું છું. હમણાં જ પાછો આવેશ.”

“સાહેબ, આજે મિત્રને મળવાનો વાવદો છે તેથી બહાર જતો હતો. થોડુંએક ચાલ્યો ત્યાં યાદ આવ્યું કે આપને કલા વિના જવાનો હુકમ નથી માટે કહેવા પાછો ફર્યો છું. મળીને બોજન પહોંચાં પાછો ફરીશ.”

ત્રીજો દિવસે નોટીસ બોર્ડ ઉપર નવી નોટીસ દેખાઈ:—

“વિદ્યાર્થીઓ બહાર જવાની ખાગતમાં હમણાં હમણાં વિવેક ગુમાવતા જાય છે. ક્યો વિદ્યાર્થી ગરથામાંથી ક્યારે અને શું કામ બહાર ગયો છે તેની પાત્રી ખાતી મારી પાસે હોવાની હું આવશ્યકતા જોઉં છું. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને ખજાર આપવામાં આવે છે કે હવેથી તેમણે મને રૂગર મળીને વાતચીત કર્યા પછી જ બહાર જવાનું છે. શુદ્ધપતિ”

આ નોટીસ પ્રગટ થઈ તે દિવસે જ્યારે જ્યારે શુદ્ધપતિ જમવા બેઠા હતા ત્યારે તેમના રસોડામાં એક પછી એક વિદ્યાર્થીઓ જમા થતા લાગ્યા. શુદ્ધપતિ આ બધા એક્ટ્રી સાથે આજે કેમ એકઠા થવા લાગ્યા છે તે સમજી શક્યા નહિ. પાંચ સાત વિદ્યાર્થીઓ શુદ્ધપતિ જમતા જતા હતા તે વખતે કંઈ ને કંઈ વાતો કરી જતા હતા. પણ ટોણું વધતું જતું દેખીને શુદ્ધપતિ સહેજ ગભરાયા. પછી તો તેમણે નવા આવનારને પૂછવા માંડ્યું:—

“કેમ આવ્યા છો?”

“કંઈ નહિ સાહેબ, આપની સાથે વાનગીત કરવા.”

“કેમ આવ્યા છો?”

“અમરનો, આપની રૂગર સહેજ.”

દરેક મિનિટ થઈ હશે ત્યાં ટોણું શુદ્ધપતિના ઘરમાંથી બહાર નીકળવા માંડ્યું. પાંચેક મિનિટ બાદ શુદ્ધપતિ જમી રહી પાછળની ખડકીતું બારણું ઉઘાડી દાખ મેઠો ધોવા બહાર નીકળે છે ત્યાં તો આખું ટોણું ગામ બહારી પ્રવાણ કરી રહ્યું છે. શુદ્ધપતિ મામસો સમજી ગયા હોય તેમ ઘરમાં પેસી ગયા અને બારણું બંધ કરી દીધાં.

ત્રીજો દિવસે નોટીસ બોર્ડ ઉપર નીચેના શબ્દોમાં નોટીસ દેખા દીધા:—

“રમના દિવસોમાં કે રમ ન હોય તે દિવસોમાં છાત્રાલયની બહાર જવામાં વિદ્યાર્થીઓની અંદર બારે અનિયમિતતા

આદી રહેલી છે. આ વસ્તુસ્થિતિ નલાચી શકાય નહિ. છાત્રાલયની એકંદર વ્યવસ્થા ખાતર હવેથી નિયમ કરવામાં આવે છે કે બહાર જવા માટે મારી લેખિત કે મૌખિક મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ બહાર જઈ શકાય. તેની મંજૂરી મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીએ વ્યાખ્યાની કારણો પણ જણાવવાં પડશે. ગૃહપતિ”

તે દિવસે સાંજ સુધીમાં બાગ્યે જ રજો ખજો વિદ્યાર્થી ગૃહપતિને મળવા આવ્યો હશે !
હરભાઈ.

છાત્રાલયમાં ખાદી

છાત્રાલયોમાં વસના વિદ્યાર્થીઓ આજે પૂર્ણ અંશે ખાદી જ પહેરતા હોવા નોંધએ એવી આશા આજની ઘડીએ પ્રગટ કરવી એ એક રીતે તો છાત્રાનું અપમાન ક્યાં જરાગર છે. પરંતુ જ્યારે હજી એ સ્થિતિ આપણી આંખ આગળ દેખાય છે કે છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓએ પરદેશીના ત્યાગ જરૂર કર્યો છે પણ શુદ્ધ ખાદી ધારણ નથી કરી ત્યારે કુખી દિલે ‘પણું આમ લખવાનું’ મન થઈ જાય છે.

દરેક યુવક જાણે છે કે આજના આપણા ધર્મયુક્ત મંડાણ સ્વાધીનતાના તત્ત્વ ઉપર છે, અને તેનો ધણે મોટો આધાર યુવકના ત્યાગ ઉપર છે. આપણા દેશનો જુવાન આજે જે દંધ કરી ખતાવે છે તે કષ્ટનાને પણ ટપી જાય તેવું છે. આવા સમર્થ સ્વાગને તો જીવનના નાના મોટા આદર્શોની પૂર્ણતા જ શોભે. સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થએલો જુવાન નાની નાની બાગતોમાં તો આદર્શ જ હોય. છાત્રાલયનો વિદ્યાર્થી પરદેશી કાપડના ત્યાગની વાતો કરે તે ત્યારે જ શોભે કે જ્યારે તે ખોતે તો શુદ્ધ ખાદી જ વાપરતો હોય. સ્વદેશી મીઠનું કાપડ પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ રીતે બહિષ્કાર નથી કરી શકવાનું તે દીવા જેની ઉધાડી વાત છે. આપણા દેશની મીઠોના ઇતિહાસથી અને તેની વર્તમાન સ્થિતિથી થોડો ધણો પણ વાકેફ હોઈ તે માણસ આ વાત સહેજે સમજી શકે તેમ છે. માટે જ પરદેશીના બહિષ્કારની રાખત હિમાયન કરનારાઓએ અને તે બાબતનો પ્રચાર કરનારાઓએ ખાદીનાં જ વસ્ત્રો પહેરવાં અને પહેરાવવાં તે અત્યંત આવશ્યક બને છે. આજના આપણા છાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓ પરદેશી કાપડના બહિષ્કારની વાત કરતા તો જ શોભે એ તેઓએ સંપૂર્ણ અંશે ખાદી પહેરી

હોય. જુવાન છાત્રો પોતાના જીવન માટે ધણા ભય આદર્શો રચી રાખે છે અને તેને પાર પાડવા માટે ગમે તે કરી છૂટવાના નિશ્ચયો પણ કરત હોય છે. જીવનના મુક્તિ આદર્શોને સેવનારો અને તેને પાર પાડવાના મનો રથો કરનારો જુવાન પહેરવેશ જેવા સ્થૂળ આદર્શોને પણ જીવનમાં ઉતારી શકે, એ અને જ કેમ ? પોતા ઉપર અનેક સંકટો વેડવાની તૈયારી કરનાર જુવાનને મડી કે ખડખડી ખાદી પહેરી લેતાં કેટલી વાર ?

અને જુવાન આજે સમાનતામાં રાખે છે, શ્રાતૃભાવનાં સ્વમાં સેવે છે, અને ગરીબોની સેવા કરવાના કાડ ધરાવે છે, આ બધી જાગૃતોનાં સિદ્ધિ અર્થે ખાદી કેટલું રાજ્ય સાધન છે તે સમજાવવાની જરૂર રહે છે ખરી ? ખાદીથી યેનો દેશનો આર્થિક ઉકેલ; ખાદીથી ભરાતું ગરીબ માણુ સોનું જૂપણું પેટ, ખાદીથી શક્ય બનતો વિશાળ જનતાનો નિકટ પરિચય-આ બધું આજે આપણે સહેજે સમજી શકીએ તેમ છીએ. વિદ્યાબ્યાસ કરતા સાચા વિદ્યાના અર્થોને આ વાત સમજી જતાં અને ગમે કિતારત કેટલી વાર લાગવાની હતી ? માટે જ દરેક છાત્રાલયમાં ખાદીનો પોશાક એક જીવનમત બની ગયો હોવો જોઈએ.

પણ એટલો ખાદીનો પોશાક પહેરીને બેસી પણ ન રહેવાય. તો તે અનેકાના વસ્ત્રોનો ભાર ખીંચ થોડા ઉપર આવી પડે; તો તો સાચી સ્વાધીનતા ન પોષાય. ગરીબોની સેવા કરનારે પોતે સ્વાધીન બન્યા વિના એટલે કે થોડો ધણો સક્રિય ભાગ લીધા વિના સંતોષ મનાય જ નહિ. આપણી ખાદી તો જ શોભે જો તેની ઉત્પત્તિમાં આપણો પણ હિસ્સો હોય.

એટલે છાત્રાલયના તમામ વિદ્યાર્થીઓએ નિર્ધારિત કાંતતા બની જવું એ પહેલો ધર્મ. આપણે જો ખાદી ધારણ કરીએ છીએ તે તૈયાર થવામાં આપણી પણ થોડી મહેનત છે તે વિચાર કરવો બધો આદર્શક છે ? છાત્રાલયના છાત્રોએ કાંતીને તૈયાર કરેલા સુતરમાંથી જો ખાદી તૈયાર થાય તે કાણ કેટલી વાપરવી તે જાગૃતનો મીઠો કલ્પ જીવનને સંતોષ આપનારો દેખાય છે. દરેક ખાદી પહેરનાર નિર્ધારિત કાંતવાનો નિશ્ચય કરી લે તો ખાદીના પહેરવેશની મીઠાશ આર વધે. અને કાંતવાનું કંઈ એમ ને એમ બની જવાનું છે ? સુંદર સુતર માટે સુંદર રંગાંથી બનાવેલી સુંદર પુણીઓ જોઈએ. આવી પુણીઓ કાંઈ બનાવી આપે અને આપણે કાંતીએ તેમાં શો દહાડો વળે ? આપણને જે જનતા રચી જરૂર હોય, આપણને જે પ્રકારની પુણીઓ જોઈતી હોય, તે બધું એટલું બધું સ્પષ્ટતાથી કાણ

હરેક વાચનાર આટલું કરે તો ?

છાત્રાસય માસિકને પોતાના પગ પર નમતું થવા માટે થોડા-એક શાહુકો લેખીએ છીએ. વાંચનાર પોતે શાહુક ન હોય તો શ. ૧) ભરી શાહુક થાય, અને પોતાના એકાદ મિત્રને પણ બનાવે.

સમજે નેટલું આપણે સમજીએ ? માટે જ છાત્રાસયના વિદ્યાર્થીઓનો તેટલો જ ધર્મ પુણીઓ તૈયાર કરવી એ બને છે. દરેક છાત્રાસયમાં પોંજીયું મીઠું આલ્હાદક સંગીત રોજ પ્રભાતે ચાલતું હોયું જ નોંધીએ. અંદર અંદરના એક સામટા સદાશરથી નાના મોટા તમાગ માટે એક મરખી પુણીઓ તૈયાર કરવાનું કામ આખી સંસ્થા સદેલાઈથી પાર પાડી શકે. આપણે ત્યાં આપણા રોજના જોરાક પૂરતી પુણીઓ રોજ તૈયાર થતી હોય એ છાત્રાસયનો હવનક્રમ બની ગયો હોવા નોંધીએ.

રેડિયાઓ અને પોંજીયોની રચાપના છાત્રાસયોમાં થઈ ગઈ એટલે પછી શાળો અનિવાર્ય જ બને છે. આપણે પસંદ કરેલા રૂમાંથી, આપણે બનાવેલી પુણીઓ વડે, આપણા હાથે જ કંતેલા મુતરને ખીંગ પાસે વણાવવાને બદલે આપણે પોતે જ વણી લઈએ એ વિચાર કેટલો મુંઝર છે ? નાનકડાં ઘરોમાં બસે એ શક્ય ન હોય પણ અનેક છોટાથી ઉગરાઈ જતા એક મોટા કુટુંબ જેવા મુલ (છાત્રાસય)માં તો એ શક્ય છે અને ધૃષ્ટ છે.

ત્યારે ખાગરનો વિચાર આપણે ત્યાં નેટલો જરૂરી છે અને સ્વાશ્રય ઉપર ટકી રહે તેવી વિચારસરણીની ભરલો છે, તેટલો જ અગત્યનો વિચાર આદીના પહેરવેશની સાથે સકળાવેલી આ બધી દિવાઓનો છે. દરેક છાત્રાસયમાં આવો કમ દાખલ થઈ ગયો હોય તો એ છાત્રાસય પોતે તો સ્વાધીન બને જ છે-સ્વતંત્ર બને છે.

હરભાઈ.

પરખીડિયા ઉપરનો આપનો શાહુક નંખર નોંધી લેશો ?

‘છાત્રાસય’ દર અમે છ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઓ : પુરદેશના એ સિલિંગ. જો બવરસાપક, ‘છાત્રાસય’ શીદક્ષિ રામૂતિ ભવન, ભાતનર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન ચેક- ઓસાસ્વતી છાપખાનામાં પારી. બીખાભાઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને ત્રીજી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

અંક ૨-૩ નો

ફેબ્રુઆરી-માર્ચ

:: ત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

અસદ્ વસ્તુઓ જોઈલી ચેપી હોય
છે તેટલી જ સદ્ વસ્તુઓ પણ
ચેપી હોય છે. તકાવત માત્ર
ચોટલો જ કે અસદ્ વસ્તુઓ આપ-
ણે ચોંટતી આવે જ્યારે સદ્
વસ્તુઓને આપણે ચોંટતા જવું
જોઈએ.

આદર્શસેવી વિરુદ્ધ ઢોંગી

માણસ ઢાંધ પણ પ્રકારનું ચારિત્ર્ય સંપાદન કરવા માટે મથતો હોય છે ત્યારે આસપાસની જનતાના અનેકવિધ આક્ષેપોના પ્રદાર તેને સહન કરવા પડે છે. આવા આક્ષેપોમાં સૌથી પીડા કરે તેવો આક્ષેપ હોય તો તે 'ઢોંગી' નો છે. ચારિત્ર્યના સંપાદન અર્થે જે જે ઉચ્ચ આદર્શો માણસે નક્કી કર્યા હોય તે આદર્શોનો નિર્દેશ વાણી દ્વારા કરાવાઈ જવાય એ સહન છે. વળી એ આદર્શોને પહોંચી વળવા માટે જે સાધનોના ઉપયોગની આવશ્યકતા રહેલી હોય છે તે સાધનોનો વપરાશ પણ માણસ શરૂ કરે છે. માણસ મનુષ્ય સહજ નિર્જળતાઓથી ભરેલો તો હોય જ છે. તેથી આદર્શોની સિદ્ધિ માટે વાપરી રહેલાં સાધનોમાં જ્યારે જ્યારે મોજો પડતો દેખાય ત્યારે ત્યારે આસપાસના માણસો તેને 'ઢોંગી' ઉપનામથી નવાળે છે તે આવા માણસોનો દુર્મેસનો અનુભવ હોય છે. માણસ સહેજ પોચો હોય તો તે આવા આક્ષેપોથી ગભરાઈ જાય છે, અને આદર્શો પાછળની મહેનત તે ફાંફાં માત્ર છે તેમ માની તેને છોડી દે છે.

ઉપર જણાવ્યા તેવા માણસોને લોકો 'ઢોંગી' કહે છે તેનું એક ખીણું પણ કારણ હોય છે. સમાજમાં સાચેસાચ એક એવો વર્ગ દુધાતી ધરાવે છે કે જે પોતાના કેવળ બાહ્યચારથી અને તેવા આચારના વાણી દ્વારા નિર્દેશથી પોતાની જાતને આદર્શવાદી ગણાવવાનો શોખી હોય છે. આવા લોકોને આદર્શોનો મોહ નથી હોતો; તેમ જ તેવા આદર્શોની પ્રાપ્તિ અર્થેનાં સાધનોના ઉપયોગની તો ગંધ સરખી પણ નથી હોતી. તેમને તો પોતે અમુક પ્રકારના આદર્શસેવી માણસ ગણાવું હોય છે; અને તે દ્વારા ચારિત્ર્યની શીલતાની મહોરજાપ લેવી હોય છે. આવા લોકો ખરેખર ભયંકર હોય છે. બાહ્યચારને ટકાવી રાખી, દુનિયાની મહોરજાપ મેળવવા માટે ગમે તેવા કાવતરાં તેઓ રચી શકે છે. આવાં માણસો વસતા હોય તેમની વચ્ચે ઉપર કંઈ તોવો ઢાંધ આદર્શની પાછળ મરી શીટલાં મથનાર માણસ જ નહીં પડે એટલે પછી તે માણસના ખરેખર ભોગ મળ્યા સમજવા. પોતે પોતાની આકાંક્ષાથી આગાદ રીતે બચી જાય છે, અને પેલા પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરનારને 'ઢોંગી' ગણાવી કાઢી શકે છે. આવા વખતે ખરી કસોટી તો મનુષ્યને ઝોળખવાનો દાવો કરનારા કેગરણીકારની હોય છે. ક્યો માણસ આદર્શસેવી છે અને ક્યો માણસ ઢોંગી છે તે શોધી કાઢવા વિના ગમે તેને અન્યાય થઈ જવાનો.

ભય રહે છે. ફળવણીકાર આવો અન્યાય કરી એસે તો સમાજમાં મોટો અનર્થ પેસી જાય માટે તેણે સાચી વસ્તુ શોધી કાઢવાની ચાવી હાથ કરવી જોઈએ.

આદર્શસેવી માણસ આદર્શોની પ્રાપ્તિ પાછળ મરી શીટવાના પ્રયત્નો કરતો હોય છે, ન્યારે ઢોંગી માણસ પોતાનામાં તે આદર્શો સિદ્ધ થયા છે તેમ સાબીત કરવાના પ્રયત્નો કરતો હોય છે. આદર્શપ્રાપ્તિ માટે મધ્યમશ્યુ દેખાય તો માણસ આદર્શસેવી ગણવો; અને પ્રાપ્તિ માટેની જહેરાત દેખાય તો ઢોંગી સમજવો.

હરભાઈ ત્રિવેદી.

પારકી થાપણ

કોમ પણ છાત્રાલયમાં છાત્રો એ છાત્રાલયને સોંપવામાં આવેલી પારકી થાપણ છે. એ વસ્તુ બૂલી ચકાવી નથી, ને બૂલાવીયે ન જોઈએ. પણ પારકી થાપણ શુદ્ધપતિઓને શા માટે સોંપવામાં આવી છે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ આકાશ-જમીનનું અંતર પડવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, અને અંતર પડે છે પણ ખરું.

છાત્રો એ એકની દૃષ્ટિએ વાંગડ છે, ન્યારે ખીમની દૃષ્ટિએ ભવિષ્યમાં જંગતની અંદર ઉચું માયું કરીને ઉભા રહેવાની લાયકાત ફળવતો કુમાર અથવા યુવાન છે. એકની દૃષ્ટિએ છાત્રો એ રખડાઉ છે, જ્યાં ત્યાં ભરાઈ પડે એવા છે, ન્યારે ખીમની દૃષ્ટિએ છાત્ર એ સાહસી છે. છતાં બન્ને જણની દૃષ્ટિએ છાત્રો એ પારકી થાપણ છે.

એક વાર એક છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓ તથા શુદ્ધપતિઓ વગેરે એક પ્રવાસમાં ગયા હતા. પ્રવાસ દરમ્યાન એક ભયંકર બનાવ બન્યો. એક જૂના વખતના કારખાનાના ઉચા બૂંગળા ઉપર વિદ્યાર્થીઓ ચડેલા માંડ્યા. નીચે શુદ્ધપતિ વગેરે મુરખીઓ બેઠા હતા. બૂંગળું ખૂબ ઉચું હતું. ચડવું એ ચોક્કસ જોખમ હતું. બૂંગળાને ટેકાવી રાખનાર ત્રણ લોકોના તારોનાં મોટાં દોરડાં હતાં. બૂંગળા ઉપર ચડવા માટે એકલી નીસરણી જ સાધન નથી, પણ લોકોના તારો પણ છે; એનું બાન વિદ્યાર્થીઓને થયું એટલે એ દોરડાં ઉપર ચડવાનું કામ શરૂ થયું. દોરડું સાવ કોટ ખાઈ ગયું હતું. એક બે જણ ચઢ્યા ત્યાં સુધી તો લોકોના તાર વજન સહન કરી રહ્યો; ત્રીજો એક ભારે શરીરનો વિદ્યાર્થી ઉપર ચઢ્યો એટલે તે દોરડું મોટા અવાજ સાથે તૂટ્યું, બે જણ નેરથી નીચે પડ્યા, એક જણ બેઠાન થઈ ગયો. આં તો

પ્રસક્ત પરિણામ હતું. પણ તે દોરકું તૂટવાને લીધે આખું ભૂંગળું નોરથી ધૂણી ઉઠ્યું, અને ઠેક ઉપર ચઢીને બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ ધૂણી ઉઠ્યા. પણ એથીયે વધારે લાપંકર ધૂળારી તો નીચે બેઠેલા ગૃહપતિઓને આવી. ભૂંગળા ઉપરથી વિદ્યાર્થી નીચે પડે, એ કલ્પના જ કેટલી કંપાવનારી છે !

આ વખતે એક પ્રશ્ન ઉભો થયો કે વિદ્યાર્થીઓને સાહસમાં કેટલી હદ સુધી જવા દેવા. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર યોગીદારની જેમ કામ કરતા ગૃહપતિઓને તો આ સવાલ ઉત્તર થતો જ નથી. તેઓ તો 'પારકી થાપણુ' ને રાતે આઠ વાગ્યા પછી કમ્પાઉન્ડની બહાર જવા દેવામાંય અને પોતાને માટે જવામાંય મહા સાહસ માને છે. પણ હાલ જ્યારે છાત્રાલયમાં, સમાજના બીજાં બધાં અંગોમાં થાય છે તેવા પરિવર્તનનો મુગ બેઠો છે તે વખતે, આ પ્રશ્ન ઘણા ગૃહપતિઓને મૂંઝવે એ સ્વાભાવિક છે.

સાહસ એ એક વૃત્તિ છે. તેની મર્યાદા બાંધી જ ન શકાય. એક જણને વહાણ કે સ્ટીમરમાં બેસવા માટે અનેક શુકનો ને બાધા આપડીઓની જરૂર છે; એક ખારવાને મન દરિયો એ જ જમીન છે. બીકણની દૃષ્ટિએ તો જીવડું એ પણ એક જોખમ જ છે, કારણ કે જમીન પર ચાલતાં કે ખાટલામાં સૂતાં સર્પ નહિ કરડે તેની શી ખાત્રી ? ઠેસ વાગી ને પડી નહિ જવાય એની શી ખાત્રી ? ખાવામાં ગરોળાનું ઝેર નહિ આવે એની શી ખાત્રી ?

આ સાહસની વૃત્તિ જેટલે અંશે ઠેળવી શકાય તેટલે અંશે ઠેળવવી એમાં પુરુષાર્થ છે. જો 'પારકી થાપણુ' ની જ ચિંતામાં તેને સાચવવાનો દાવો રાખનારાઓ ગળા જાય તો તો ભવિષ્યનો સમાજ નિઃસસ્ત્ર નીવડશે. અને અત્યારે એવી સ્થિતિ સમાજમાં ધણે અંશે પ્રવર્તે છે. જેને યુવાન ગણવા જેઠાએ એવી ઉંમરના માણસોમાં પણ આ સાહસવૃત્તિ ઝોળી છે. યુવાન એટલે તેજ ધોડો; તેના ચેતનથી ચનગનાટ કરતા શરીરને કાણુમાં રાખવા લગામની જરૂર હોય. ચાણુકની જરૂર તો અચ્ચર કે ટદુંને હોય. અત્યારે આપણા યુવાનની સ્થિતિ ટદું જેવી છે. તેમને ચાણુકો મારીને સાહસ માટે ઉભા કરવા પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓને સાહસમાં પ્રેરવા પહેલાં એક સૂચના જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓની પહેલાં પોતાની જાતને જોખમમાં નાખવા માટેની પૂરી તૈયારી જોઈએ, તે તૈયારી પરાણે કરવામાં આવી છે. એ લાપ પણ મનમાં ન

જોઈએ. સ્વયંભૂ સાહસવૃત્તિ જ બીજાઓને પ્રેરણા આપી શકે છે. અને આવી રીતે 'પારકી યાપણ' ને 'સાહસોમાં નાખવામાં' ધારો કે એકાદ જન ગુમાવી બેસીએ તો ? તો સમાજને શું જવાબ દેવો ? તો સામે જ એક બીજને પ્રશ્ન પૂછી શકાય કે ચોવીશે કલાક છોકરાઓને રક્ષણ નીચે રાખી મૂકીને ભવિષ્યમાં સમાજ આગળ એક નામદં માણસનો વધારો કરશે ત્યારે તમારી પાસે જ ઉંચી કોટિના નાગરિકાની આશા રાખનાર સમાજને શો જવાબ દેશે ? ઇશ્વર ઉપરની અમુક શ્રદ્ધાથી જ મનુષ્ય જીવે છે. જો એ શ્રદ્ધા ન હોત તો દુનિયામાં એક પણ મહાન ગણી શકાય એવું કામ થઈ જ ન શક્યું હોત. અશ્રદ્ધા એ જ નારિતકતા છે. પણ આથી 'ઇશ્વરે ધાર્યું' હશે તેમ યશે' એમ માનીને બેદરકાર રહેનાર શિક્ષક અથવા ગૃહપતિ નાલાયક છે. પોતાને સોંપાએલ 'માપણ'ની પૂરેપૂરી જવાબદારીનું જ્ઞાન અને સાથે સાથે જ તે યાપણ જેવા છાત્રાને પોતે પૂરેપૂરા સ્વતંત્ર છે એ જ્ઞાતનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવું એ જાને વરતુને જે સાથે સાધી શકે તે જ ખરો 'પારકી યાપણ' સાચવનાર ગૃહપતિ અથવા તો શિક્ષક છે.

મુળશંકર ભટ્ટ.

એક રેખાચિત્રમાંથી

અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના સહવાસમાં નિત્ય રહેવાનું હોવાથી અને જુવાન વિદ્યાર્થીઓનો સુદૃઢતાથી અભ્યાસ કરવો એ જીવનનો પ્રિય વિષય હોવાથી, નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓનાં રેખાચિત્રો દોરવાનો મને શોખ છે. આ શોખ વિદ્યાર્થી જીવન વટાવીને સંસારચક્રના કોઈ એક આરામાં ગોઠવાઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતા મોટી ઉંમરના જૂના વિદ્યાર્થીઓ સુધી પણ ઘણી વખત જાય છે. આવાં રેખાચિત્રો ટેટલીક વખત કોઈ એક પ્રકારને ધ્યાનમાં રાખીને દ્રશ્યનામાંથી ઉપજતી કાઢું છું, અને કોઈ વખત એક પ્રકારને નજરમાં રાખી તેનું જ કેવળ ચિત્ર દોરું છું.

મારા એક મોટી ઉંમરના જૂના વિદ્યાર્થી છે. મારી સાથે તેઓ વર્ષો સુધી રહ્યા છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં તેમ જ એ સ્થિતિ વટાવી ગયા પછીના જીવનમાં પણ તેમનું એક રેખાચિત્ર દોરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે; એ રેખાચિત્ર પૂરું કર્યો પછી મને જણાય છે કે તેમાંના ટેટલીક ભાગ રેખાચિત્રના પાત્રથી અપરિચિત વાંચનારને પણ ગમે તેવો અને ઉપયોગી છે. મારા એ વિદ્યાર્થી-મિત્ર ઘણો કાળ સુધી છાત્રાલયમાં રહેલા છે, અને તેમના જીવનના

ખડતરમાં છાત્રાલયે સારો એવો ફાળો આપેલો છે. આ દૃષ્ટિથી વિચારતાં આ રેખાચિત્રનો ભાગ છાત્રાલયના ગૃહપતિ. ભાઈઓને પણ જરૂર રસિક લાગવાનો છે.

એમના ઉપરોક્ત પ્રકારના સ્વભાવનું સમગ્ર દર્શન કાંઈ એક ઉપમાથી કરાવવું હોય તો તેમને હું કલમી આંખો કહું. કલમી આંખોને બહુ જ ઓછા વખતમાં ફેરીઓ આવે છે. કલમી આંખોનો ફાલ બહુ જ, સમૃદ્ધ હોય છે. પણ કલમી આંખોની જાત પોતાની નથી, હોતી. જે આંખોની ગળ કાપીને તેનો ઉછેર કરવામાં આવ્યો હોય છે તે આંખોના સારા નરસા તમામ અંશેનો કલમી આંખો વારસદાર બનેલો હોય છે. એકદમ જે વર્ષની આવર-દામાં ઢગલાબંધ ફેરીઓથી લચી પડતા કલમી આંખોને જોઈને મનમાં જે આનંદ થાય તે આનંદ તેમને જોઈને થાય ખરો. પરંતુ કલમી આંખોનાં મૂળ સ્વયંભૂ નથી-ઉડાં નથી. વનસ્પતિશાસ્ત્રની આ ઉપમાથી બહાર આવીને વિચાર કરીએ તો પારકાની ગળમાંથી ઉભો થએલો, મીઠા ફાળોથી લચી પડતો એમનો સુસમૃદ્ધ આંખો પોતાનાં સ્વતંત્ર મૂળોમાંથી એક સ્વતંત્ર આંખો જેટલાં જ ઉડાં નાખી શકે તેટલું બળ તેઓ જરૂર બતાવી શકે તેવી આશા રાખવાને સંપૂર્ણ કારણો છે. એક કાળ એવો હતો કે ન્યારે એ પોતે કાંઈ સમૃદ્ધ જણની કાપી નાખેલી સમૃદ્ધ શાખા છે તેવું જાન તેમને નહોતું. આજે એ કાળ પીટી ગયો છે. વનસ્પતિ સૃષ્ટિમાં નથી બનતું તે માનવ સૃષ્ટિમાં શક્ય બને છે. અવિરત આત્મ્યાં આવતાં સનાતન સત્યોમાંથી નવાં નવાં મિશ્રણો કરીને જેમ નવાં સત્યો મૂકવાની પ્રેરણા અને ભુદ્ધિ મનુષ્યને જન્મથી મળેલ છે તે ન્યારે પારકાની એક ગળ બની રહેલા એમને આજે એવી સ્થિતિએ પહોંચેલ કહી શકાય કે ન્યારે એમનો વિકાસ સ્વયંભૂ થયો છે તેવું કાંઈ પણ માણસને દર્શન કરાવી શકે. એમને આ વંસ્તુ પણ સમજવાની જરૂર હતી. જેટલાં પ્રમાણમાં એ વસ્તુને તેઓ સમજ્યા હતા તેટલા પ્રમાણમાં તેમણે પોતાની અંદર રહેલી સ્વયંભૂ શક્તિઓનો જોઈએ તેટલો આદર નહોતો કર્યો. આમ કેમ બનવા પામ્યું હશે, તેનો વિચાર કરવા બેસીએ તો વર્ષો સુધી તેમની સાથે રહેલાઓ માટે આપણને દયા છૂટે છે ! એ ગમે તેમ હો પણ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિઓનું સિંચન તેમના જીવન ઉપર અત્યંત આવશ્યક હતું, એ બનવા પામ્યું અને તેની સાથે જ તેમનું પરાવર્તન પણ છૂટવા માંડ્યું. એક કાળ એવો હતો કે ન્યારે તેમનાં સ્વતંત્ર સર્જનો માટે પણ તેઓ પોતે પારકાને યશ આપતા.

એવું યશ્યાર્પણ જેમ સ્વાભાવિક રીતે બને છે તેમ નમ્રતાનું સ્વયંક ન હતું; તેઓ ખરેખર એમ માનતા હતા કે તેઓ જે કંઈ વિચારે છે અથવા વર્તે છે તેની ઉપર બીજાની અખંડ છાયા રહેલી છે. હકીકતને સ્વીકારીને બોલીએ તો એ છાયા હતી ખરી; પરંતુ એ છાયા પાડનારાઓનો વશ અને એમનો પોતાનો વિશ્રમ એ બે વસ્તુને દૂર કરીએ તો એ છાયા નીચે પણ કેટલાંક એવાં સ્વતંત્ર સર્જનો થયા કરતાં કે જેનો યશ તેમના સ્વભાવના મૂળભૂત ધર્મને જ આપવો જોઈએ. તે કાળે તેઓ પોતે સ્વતંત્ર વિચાર આચાર કરવાની ના દેહતા. તેમ કરવાની તેમનામાં તાદાત નથી તેમ નહોતા માનતા, પરંતુ તેમ કરવાની તેમને જરૂર જણાતી નહોતી. આ બાતની નમ્રતા ભરેલી બુદ્ધિ તેમના વિકાસમાં અવરોધ કરી રહી હતી. તેઓ પોતે પાછા નહોતા પડતા, તેમ આગળ પણ નહોતા જતા. આ પરિસ્થિતિ ટાળવા માટે તેમને સ્વતંત્ર પ્રયત્નો કરવાની જરૂર હતી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એવાં સ્વતંત્ર પ્રયત્નો પણ તેમણે બુદ્ધિપૂર્વક નહોતા કર્યા..... પોતાનામાં રહેલા મૌલિક સંદેશો પારકાની મહેનતથી ઉછેરાતા હતા એટલે એમનો વિકાસ ધંધામાં જોડાયા ત્યાં સુધી (વિદ્યાર્થી જીવન પૂરું થયાં) આદ તેઓ શિક્ષકના ધંધામાં જોડાએલા છે.) hot house growth જેવો હતો. છતામંડપની અંદર લાક્ષણાં મોટાં મોટાં ફૂંડામાં ઉછેરવામાં આવેલાં ફુલ ઝાડ આંખને અત્યંત મનોહર દેખાય છે; ચિત્તને આલ્હાદ આપનારાં હોય છે, પરંતુ એ પારકાના આશ્રયે વિકાસ પામેલાં છે. અક્ષત કુદરતની વચ્ચે સ્વપ્રયત્નો વડે પોતાનો વિકાસ સાધી રહેલા કુદરતના અપ્રતિમ સૌંદર્યવાળાં બાળકો જેવાં એ બાળકો નહિ. મનુષ્યનો વિકાસ hot house growth ના તત્ત્વ ઉપર કરવામાં આવે તો બહિર્ દર્શિને એ મનોહર દેખાય, પરંતુ તેમનાં મૂળ ઉપરજતાં ને અદ્વિપજી હોય છે. કુદરતમાં સ્વતંત્ર વિકસી રહેલા ફુલ ઝાડને મનુષ્યના સુયોગ્ય રક્ષણ અને સંભાળની જરૂર રહે ખરી, તેમ જ કુદરતના એ ફુલ ઝાડને સમારીને આંખને સુખદ દેખાય તેવા બનાવવાની ખજી જરૂર રહે ખરી. પરંતુ એ તો કુદરતના અપ્રતિહત સ્વાતંત્ર્યમાં ઉછેરાયા પછીનું કામ હોવું જોઈએ. એમનાં જીવનમાં એમ ન બન્યું; અને તેથી વિદ્યાર્થી જીવન છોડ્યા પછી તદ્દન સ્વતંત્ર અને બેદરકાર જીવન સાંપડ્યું. સારથી થડીભર તો એવી બીક લાગવા માંડેલી કે કાં તો આ છોડ હમણાં જ પોતાની ફૂંડાની મર્યાદાઓને તોડીને બહાર આવશે, કુદરતમાં expose થશે અને આખરે પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરશે,

તેમનામાં જે જે સારાં તરવો છે તે બધાં પોતાનાં મૌલિક છે કે બહારથી શેપવામાં આવેલાં છે તેના વિચારો કરવાનો અવકાશ તેમણે સ્વીકારેલા શિક્ષક જીવનમાં આણે. યથા લાગ્યો. ગમે તે કારણ હો, પરંતુ જે દેખાયું છે અને દેખાવા લાગ્યું છે તે બધાની પાછળ તેઓ પોતે વ્યક્તિ તરીકે રહેલા છે જ તેનું જ્ઞાન ધીમે ધીમે તેમને યથા માંડયું. પરિણામ એ આગ્યું કે તેમને પોતાને અને તેમના વિદ્યાર્થીઓને તેમનામાં રહેલા સંદેશોનાં સુદ્ધો આપવા મળ્યાં. એ સુદ્ધોનાં તેમના પોતાના જીવન ઉપરનું સીધું પરિણામ તે એમનો ખીસતો જતો આત્મવિકાસ.

એમનું શિક્ષક જીવન સહેજ જોઈએ.

જીવનમાં શાંતિને ચાહવી, ધીરજથી કામ કર્યાં જવું અને કર્તવ્યપથે ચાલતાં માનાપમાનને ગણી જવો, એટલા તેમના સ્વભાવગત સંદેશો ઉપર તેમના શિક્ષક જીવનની શરૂઆત યજ્ઞ. આ ગણાવ્યા તે ગુણો શિક્ષકનામાં હોવા જોઈએ; અને તેમનામાં એ છે એ તો, એક અકસ્માત મળી, શકાય ! એટલા એક અકસ્માત ઉપર તેમની પાસે શિક્ષક જીવન સ્વીકારાવવું, અને તેમણે તે સ્વીકારવું એ એક જોખમ મળી શકાય. એમણે શિક્ષક જીવન સ્વીકાર્યું ત્યારે તેમના તે સ્વીકાર પહેલાંના ૨૪ કલાક અંગાઉ પણ પોતાને શિક્ષક જીવન સ્વીકારવું છે અથવા તો શિક્ષક જીવન માટે પોતે લાયક છે તેવો વિચાર પણ નહિ કર્યો હોય. અભ્યાસી જીવન કેટલાંક કારણોને લીધે બંધ કરવું પડેલું પણ અભ્યાસની વૃત્તિ તો અતૃપ્ત રહી જ હતી. આના સંયોગમાં એમણે શું કરવું તેના વિચારો તેમની અને તેમના આત્મજનોની સામે ખડા થયા. શાંતિ, ધીરજ અને કર્તવ્યનિષ્ઠા જેવાં તરવો જે શિક્ષકને માટે અત્યંત આવશ્યક છે તે તરવોનું અસ્તિત્વ તેમના જીવનમાં હતું એટલા જ કારણસર શિક્ષક જીવન સ્વીકારવાનો અભિપ્રાય તેમની પાસે રજુ કરવામાં આવ્યો. એમને પોતાને ક્યું જીવન સ્વીકારવું તે સંબંધમાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર નહોતી-વૃત્તિ પણ નહોતી. એમને તો અભ્યાસી જીવનની અપૂર્ણતાઓ ટાળવી હતી. તે અપૂર્ણતાઓ ટાળી સંતોષ મેળવવો હતો અને પોતાની એવી મુશ્કેલી બર લાવવા માટે જે કાંઈ ધધો સુયોગ્ય અવકાશ આપી શકે તે લાભમાં લઈ લેવો હતો. તેમણે શિક્ષકને ધધો વંચાર આનાકાનીએ સ્વીકાર્યો, તેનું આ કારણ. શિક્ષક બનવાથી તેમને હરખે ન હતો અને શોકે ન હતો. શિક્ષક બનીને પોતે તો પોતાની અભ્યાસી વૃત્તિને સંતોષી રહ્યા હતા. તેઓ વિદ્યાર્થી

માટે વાંચતા હતા તેના કરતાં ધણું વધારે પોતાના માટે વાંચતા હતા. વિદ્યાર્થીઓને જરૂરી હોય તેવા વિષયો શીખવવાનું માથે લેવાને બદલે પોતાને મનપસંદ વિષયો શીખવવાનું મળી આવે તો તેમને વધારે ગમે.

તેઓ શિક્ષક બન્યા તે બદલે પારખી પ્રેરણાથી બન્યું હોય. પરંતુ આજે તો તે બેદ બ્રૂસાઇ ગયો છે, અને પોતે મૂળ સ્વભાવે જ શિક્ષક હોય તેથી તૈયારી કરી શક્યા છે. આનાં બીજાં કારણો અનેક હશે, પરંતુ પેલાં ત્રણ સદ્ગુણો-શાંતિપ્રિયતા, ધૈર્યશીલતા અને કર્તવ્યપરાયણતા-એણે જ એમને આ ધોષામાં ધક્કો માર્યો, વેગ આપ્યો અને રિચર દર્પા એ વાત નિર્વિવાદ છે.

એ introvert-type છે. માનસશાસ્ત્રમાં અંતર્મુખ સ્વભાવવાળા માણસોનો જે નિર્દેશ છે તે દ્રષ્ટિમાં તેમને મૂકી શકાય. પરંતુ introvert type પરિસ્થિતિને પોતાના રંગે રંગી દે તેવી તાકાતવાળો હોય છે, જ્યારે તેઓ પરિસ્થિતિથી introversion તરફ વળ્યા છે તેમ કહી શકાય. આપણા અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં જેને આત્મલક્ષી કહીએ તેવા સ્વભાવનાં બીજાં તેઓ જન્મથી જ સાથે લઇને આવેલા હોય તેમ જણાય છે. આ બીજા તેમના હૃદયમાં અવારનવાર અંકુરિત થયાં હશે. એનું પરિણામ એ આત્મ કે એ અંકુરિત થએલા બીજને લીધે લાગણીઓ મુક્તાયમ બની; લાગણીઓની મુક્તાયમતાએ પરિસ્થિતિને પોતાના ઉપર પ્રકાર કરવા દીધા; આવા પ્રદારેને લીધે તેઓ અંતર્મુખ માણસ બની ગયા છે. આવી અંતર્મુખતા તેમના વિદ્યાર્થી જીવનમાં પણ જણાતી અને આજે તેમના શિક્ષક જીવન વખતે પણ તે એટલી જ સ્પષ્ટતાથી નેહ સ્પષ્ટ છે. વધારે સાચી રીતે કહેવા, માગીએ તો બહિર્મુખતાના શાંત વિરોધમાં જન્મેલી તેમની અંતર્મુખતા છે એટલે જ એમની અંતર્મુખતા બહિર્મુખતા ઉપર ઝાઝી અસર કરી શકતી નથી. સમાજની બહિર્મુખ વ્યક્તિઓ તેમની અંતર્મુખતા ઉપર અસર કરી શકે છે. તેમનું કુટુંબજીવન તપાસો, તેમનું સાથીજીવન તપાસો, તેમનું શિક્ષકજીવન તપાસો યા તો તેમનું શિષ્યજીવન તપાસો-જ્યાં જાઓ ત્યાં બહિર્મુખતાથી દુઃખી થઇ અંતર્મુખતા તરફ ઢગતા દેખાય છે. આવી અંતર્મુખતાથી પોતાને અનેક લાભો તેઓ કરી શકતા હશે, પરંતુ બહિર્મુખતાના વિરોધમાં જન્મતી અંતર્મુખતા બીજના ઉપર અસર ન કરે-ન કરવા ઇચ્છે તેટલી એ અંતર્મુખતાની લાગણી બહે પવિત્ર હોય પણ સમાજોપયોગી તો નથી જ. કંઈ પણ દામ કરવાનું હોય તેવે વખતે વિચારના.

પ્રદેશને ડોળી નાખીને એ અંધનેમાંથી પોતાને ઉપર લઈ જઈ શકે તેવું તરવ શોધી કાઢવાની જે ઉમ્મર વૃત્ત અંતર્મુખ આણુસોમાં હોય છે તે એમનામાં નથી દેખાતી. કામથી છૂટા અને જંગમથી અલિપ્ત તેઓ હમેશાં એક બાળક જેવા વિચારશૂન્ય અને આનંદી દેખાય છે. પરંતુ મુંઝવણમાં નાંખી દે અથવા તો ગોટાળે ચડાંચી દે તેવી, કાંઈ પણ પરિસ્થિતિ ઉભી થતાંની સાથે જ તેમનો અંતર્મુખ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. અને બહારની પરિસ્થિતિને છાત્ર મારવાને બદલે અથવા તો તેની તરફ ખેદરસર બનવાને બદલે પોતે ગિન્ન બને છે ને અંતર્મુખ સ્વભાવનો આશરો લઈ તેમાંથી ઉર્ગરી જવાના ઉપાયો શોધે છે. બહિર્મુખતાના વિરોધમાં જન્મતી આ અંતર્મુખતા હોવાથી તેઓ પરિસ્થિતિમાં લગી જઈ શકે છે. He does not create the circumstances but many a times he becomes the creature of circumstances.

તેઓ સંગીતપ્રિય છે. સંગીતની માદક-થોડુંએક ચીતરણ એ મધુ એમને ગમે છે. એમને જોગબનારને ઘણી વખત એમ લાગી જાય કે સંગીત અને મિત્ર જેવી કળાઓને જોગના જીવનમાં જે ખૂબ અવકાશ આપવામાં આવ્યો હોય નો આથી તો અનેકમણા તેઓ વિદ્યસ્તી શકે. આમ છતાં આ અંધને વસ્તુઓ તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં તેમના જીવનમાં ઉગવા પામી નથી. આનું ઘણું સમજી કારણ તે સદૃશો ખીન્નવવાની બાળતમાં તેમણે નક્કી કરેલી તેમની સામાજિક વૃત્તિ છે. તેઓ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં સામાજિક માણસ છે. એક જગતજસ્ત વ્યક્તિ બની શકે તેવા એમનો માનસિક બંધાર છે. આમ છતાં એક જગતજસ્ત વ્યક્તિ બનીને એક મહાન સમજિને ધડવામાં વ્યક્તિ તરીકે તેઓ પોતાનો ફાળો આપે એવા તેમના મંતોરથો છે. પ્રખર વ્યક્તિત્વ દાખવીને પોતાની ધ્વજ પ્રમાણેની બળવાન સમજિ ઉભી કરવી ને બીજી બાજુ બળવાન સમજિના એક અંગ તરીકે પોતાનું પ્રખર વ્યક્તિત્વ ત્રિક્ષણે જવું એ એકે તરફના ધર્મજીમાં તેઓ પહેલા તરફને હમેશાં જતું કરે છે. તેમના આગળથી સમાજ કાંઈ જાદુથી ગુંમ થઈ જાય તો તેઓ જરૂર પોતાની જાતને નિરાધાર કહી લે! આમ છતાં કાંઈ પણ પ્રમાણ નેના વ્યક્તિત્વ ઉપર તરાપ મારે તો એ સમાજને તેઓ સહન ન કરી શકે. ખરો માર્ગ પોતાના વ્યક્તિત્વના બળે રચાંતી સમાજને વધારે બળવાન બનાવવી એ છે. આ સમ્ય તેઓ જાણે પણ છે અને છતાં સમાજ માસે પોતાના વ્યક્તિત્વને હમેશાં ગોચર બનાવી નાખવાની સુધીસિતા

સખવવામાં તેઓ ગૌરવ સમજે છે. તેમના શ્રવનમાં સંગીત, ચિત્ર વા કાંઈ પણ કલા સમર્થ રીતે નથી ખીલી શકી નેનું આ કારણ છે. માણસમાં વ્યક્તિગત ધૂનપ્રિયતા ન હોય તો આવાં ઉત્તમ કલાનાં અંગો સંપૂર્ણ રીતે શ્રવનમાં ઉતારી શકાતાં નથી. તેમની કલાપ્રિયતા, એ હમેશાં સમાજને ઉપકારક રહે તે સ્થિતિમાં અને તેટલા પૂની વિકસવાની છે. ને પોતાનો વ્યક્તિગત શોખ સમાજને સહેજ પણ ઓછા ઉપયોગી જણાય તો એ શોખની ધૂનને જતી કરવી તેમાં જ હમેશાં શ્રવનનું માફક વેળા માગે છે. એમને આજે રાજકારણ કે એવા જ કાંઈ જીવન વિષય તરફ વધારે પડતા ઢળી જતા દેખીએ તો તેના મૂંઝમાં પણ આ જ કારણ છે. તેમના સ્વભાવમાં રહેલી સમોજીને ઉપકારી બનવાની તત્પરતા તેમને હમેશાં મામાજીક વિષયો તરફ ઢમડી જાય છે. વ્યક્તિની પ્રખરતા આકરવાને બદલે વ્યક્તિની સમાજપ્રિયતા અને સમાજ ઉપયોગિતા તેમને વધારે આકર્ષે છે. પપગમજરો તેમને પ્રિય ન પણ હોય જ્યારે ક્રાંતિકારો તેમના શ્રવનનું ધ્યેય પણ બની જાય. તેઓ ને સહેજ વધારે દ્વંદ્વનાપ્રધાન હોત અને ઉદામ વૃત્તિના હોત તો દુનિયાના કાંઈ પણ એક અંગના તેઓ બંડખોર બની ગયા હોત. બંડખોરપ્રિયતા, એ એમનો સ્વભાવ બન્યો છે, પણ બંડખોર વૃત્તિને તેમણે જમાવી નથી.

હરભાઈ : ૧ / ૨

એક અનુભવ

“ શ્રી.....

મારો લેખ સખવાનો ક્ષયો નથી. મને લેખ સખતાં આવડતાં પણ નથી. છતાં આપનું ‘ જાતીય પ્રશ્ન ’ ઉપરનું વ્યાખ્યાન ‘ વાંચીને હું આપને ’ આ પત્ર સખવા પ્રેરાયો છું. કારણ કે મને એમ થાય છે કે મારે મારા ભાઈઓને થોડીક નહિ જેથી સૂચના જે મારા આ કાગળમાંથી અને વળી મારા પોતાના અનુભવથી થાય તે કરવી કે જેથી જીવિષ્યમાં હાનિકારક પરિણામોને પાક ન નીપજે. ને આપને યોગ્ય લાગે તો આપને પ્રગટ કરશો.

“ જાતીય પ્રશ્ન ” જેના ઉપર આપે વ્યાખ્યાન કર્યું છે (અને જે નવેમ્બરના ‘ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ’ ત્રૈમાસિકના અંકમાં પ્રગટ થયું છે.) તે પ્રશ્ન આજકાલ આપણા દેશમાં આપના કહેવા પ્રમાણે ચર્ચાવા જ નોંધાયે અને જેમ વધારે ચર્ચાય તેમ વધારે સારું. આ પ્રશ્નને તો આપણા દેશમાં એક હેડમાસ્તરની માફક લાંબી રજા ઉપર મોકલ્યો છે. આજે હું એક લેખમાં,

એક સંસ્થામાં નહીં અબ્યાસ કરે છું. નહિ ચર્ચાએલા પ્રશ્નો વિષે મારું કેટલું અધ્યાન હતું તે નીચેના એક દાખલા ઉપરથી સારી રીતે સમજાશે. હું મુંબઈની સંસ્થામાં દાખલ થયો તે પહેલાં હાઈસ્કૂલમાં અબ્યાસ કરતો હતો. ત્યારથી મારે મન એવો સવાલ થતો હતો કે હું કસરત કરું છું છતાં મારું શરીર સારું કેમ થતું નથી? જ્યારે ખીજા મારી સાથે કસરત કરતા હતા તે મારા કરતાં તેમના શરીરનો ખાધો વધારે મજબૂત અને સારો દરી શકતા હતા. આતું કારણ મેં એક બાઇને પૂછ્યું, જેમનો ધંધો વૈદ્યનો હતો. તેમણે તો મને એક પડીછી આપી અને તે દરરોજ જમ્યા પછી ધી તથા સાકર સાથે બેળવીને લેવાની હતી. તે પ્રમાણે મેં તે દવા ખાધી છતાં મને ક્યારેય નહિ લાગવાથી મેં તે છોડી દીધી. ત્યાર પછી મારી મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી એટલે હું તેની દરકાર કરું જ શાનો?

“ ખરી વાત તો એ હતી કે મને ખબર જ ન હતી કે વીર્યપાત એટલે શું? અથવા તો વીર્ય એટલે શું? આથી ખોટી રીતે ખોટો ખ્યાલ મારા મગજમાં સમજી કરતો હતો. મેટ્રિક પાસ થયો અને મારું ગામ છોડ્યું ત્યાર પછી હું મુંબઈમાં આવ્યો. ત્યાં કોલેજમાં દાખલ થયો પરંતુ મને પેલી ખાખતનું ખ્યાન રહેતાં કસરત ઉપરથી મારી પ્રીતિ ઓછી થઈ. છતાં મારા મનથી મને એમ થયું કે ધણીનાં શરીર સારાં થાય અને મારું ન થાય તો તે મારા શરીરના કાંઈ પણ ભાગનો વાંક હોવો જોઈએ. તે માટે ડોક્ટરની પાસે મારા એક મિત્રની ઓળખાણથી જવાનો વિચાર થયો.

“હું મારે ગામ હતો ત્યારે મારા એક મિત્રને મેં પૂછ્યું કે જનનેન્ડ્રિયની આમડી નીચે લાલ ભાગ ઉપર જે ઘોળો પદાર્થ રહે છે તે શું દર્શો? મને જવાબ મળ્યો કે એ ષટ્ વીર્ય! ન્દાતી વખતે તે ભાગને સાફ નહિ કરવાની પણ સૂચના આપી! મેં તેમનું કહ્યું માનેલું. પછી હું મુંબઈમાં ડોક્ટર પાસે ગયો ત્યારે મેં તેમને વાત કરી કે મારું માથું આખો દિવસ દુખ્યા જ કરે છે, અને મારું મગજ કામ કરતું નથી. ત્યારે તેઓએ મને ખારીકાઈથી તપાસ્યો; અને મારા રોગનું કારણ પેલો કચરો જ હતો તેમ કહ્યું. પછી તો મારે કેટલી અને કેવી સંભાળ રાખવી તે મને તેમણે સમજાવ્યું. ત્યારથી એ બધા ડોક્ટરની સલાહનો હું અમલ કરવા લાગ્યો છું, ત્યારથી મને ખીલકણ, ખેસી રહેલું ગમતું જ નથી. આવું જાન તો નાના બાળકોની માતાઓ બાળકોને નવરાવતી વખતે પેરાણ રીતે પણ આપી શકે તેવું છે.”

“ ડૉક્ટર સાહેબે મને ટેલિફોન ચોપડીઓ વાંચવાની બલામણુ કરેલી છે. પણ તે બધી હું હજી મેળવી શક્યોં નથી. આ સાથે મારા મિત્રોને મારી સલાહ છે કે જેમ બીજા વિયથોનું જ્ઞાન મેળવીએ છીએ તેમ આનું પણ ચોક્કસ જ્ઞાન તો મેળવવું જ જોઈએ. વધારેમાં મને ડૉક્ટરે કહેલાં વીર્ણ-ખાતનાં કારણો, જેમાંના મને યાદ છે તે આ નીચે આપું છું:—

- ૧ આજીઆજીની સોખત અથવા તો વાતાવરણ સારું ન હોવું.
- ૨ જે મિત્રો વેશ્યાના હિંબર ઉપર પગ મૂકતા હોય તેવાની સાથે સોખત.
- ૩ તેને લગતી વધારે વાતો સાંભળવી.
- ૪ મનની નિર્જળતા.
- ૫ રાતના હદ ઉપરાંત જીવ.
- ૬ જીવ ન આવતી હોય છતાં પથારીમાં પડી રહેવાથી—પથારીની ગરમીથી.
- ૭ બહુ તીખા તથા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ખાવાથી.
- ૮ બાળરની સહેલ ચીત્તે ખાવાથી.
- ૯ એકાંતમાં નવરા ખેસી રહેવાથી.
- ૧૦ ડોકરી કે સ્ત્રીની પાછળ ભ્રમણા કરવાથી.

“ આપણામાં એક ખામી છે કે ડોકરી તથા ડોકરીઓ જીવંત વાત ન કરી શકે, સાથે કરી ન શકે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે ડોકરાના મનમાં ડોકરીની ભ્રમણા રહ્યા કરે છે, અને ડોકરીના મનમાં ડોકરાની ભ્રમણા રહ્યા કરે છે. જો ડોકરા અને ડોકરીઓને બીજા દેશાની માફક જીવંત કરવા દેવામાં આવે તો આવાં પરિણામો નહિ જ આવે. આ અલગ રાખેલી વાતોનાં પરિણામો છે.”

સિ. “વિદ્યાર્થી.”

બાઈ ‘વિદ્યાર્થી’ તો આ પત્ર સફારણુ હોયો છે. આખા પત્રમાંથી એક જીવાનતો જે અનુભવ નીતરી આવે છે તેને યાદ કરીએ તો મહત્વના એવાં બે મુદ્દાઓ આપણને ભણવા મળે છે. જીવાન, જીવાનીના હિંબરમાં પગ મૂકે છે ત્યારે તેને ‘નતીય પ્રશ્ન’ ધૂન મૂંઝવતો હોય છે એ વાત સો ટકા સાચી છે. તેને ટેલિફોન ભણવાની છતાંપણ અને જરૂર હોય છે તેને તેવું સાચું જ્ઞાન ન મળતાં તે ખોટું રહેતું ચડી જઈ નુકસાન બોગરી રહ્યો છે એ પણ દુઃખદ સત્ય છે. ‘વિદ્યાર્થી’ ભાઈ પોતે જ પોતાનો અનુભવ ટાંકીને આપણને જણાવે છે કે તેની મૂંઝવણોના હોંફા માટે તેને ગમે

તેની પાસે જવાની જરૂર પડે છે, અને પછી આંધળો આંધળાને દોરે એ ન્યાયે જુવાન ગમે ત્યાં ભટક્યા કરે છે. જુવાન આમ ભટકતાં ભટકતાં થાકી જઈ વૈદ્ય ડૉક્ટરનું શરણ લે છે. આવે વખતે કાંઈ સાચો અને સાચક વૈદ્ય ડૉક્ટર મળી જાય તો તો ઠીક, નહિતર વૈદ્ય ડૉક્ટરો પાસેથી પણ તેને નુકશાનકારક માર્ગ જ સાંપડે છે. આપણા જુવાન 'વિદ્યાર્થી' ને તેવા સાચક ડૉક્ટર સાંપડ્યા એ તો તેનાં ધન્યભાગ્ય સમજવાં. આપણે ત્યાં આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તે વખતે દરેક જુવાનને પોતાની મૂંઝવણનો યોગ્ય ઉકેલ મળે તેવો પ્રયત્ન થવો જ જોઈએ, નહિતર તો જુવાનોની જુવાની વેડફાઈ જવાની છે. આવો યોગ્ય ઉપાય તે જુવાનનો વડીલો સાથેનો આવી, બાળ્યતમા રહેલો જોઈતો ઉઘાડો, નિર્ભય અને હાર્દિક સંબંધ.

જુવાનના મૂંઝવણના કાળે તેને યોગ્ય માર્ગનું દર્શન વડીલોએ જ કરાવવું જોઈએ. આજ દિન સુધી આ વિષય પરત્વે વડીલો અને બાળકો વચ્ચે ખોટી સરમનો જે પડેલો પડેલો છે તે હવે વહેલી તકે તૂટી જવો જોઈએ. જે આમ નહિ થાય તો અનેક જુવાનોનાં જીવન નીચોવાઈ જશે, અને ભાગી પેટી નિર્માલ્ય અને નિર્જન થશે તેમાં શંકા નથી. આ સાથે ખીલે એક મદદરતો વિચાર એ પણ કરવાનો રહે છે કે જુદી જુદી વયના જુવાનોને અનુકૂળ પડે અને માર્ગદર્શક થાય તેવી નાની નાની પુસ્તિકાઓ પણ પ્રગટ કરવાની અત્યંત જરૂર રહે છે. જુવાન જ્યારે મૂંઝાય છે અને કંઈ માર્ગ દેખતો નથી ત્યારે તે ગમે તેવા સાહિત્ય તરફ વળે છે; તેને આશા હોય છે કે તેવા સાહિત્યમાંથી તેને કંઈક માર્ગ અવસ્ય મળી રહેશે. પરંતુ તેવું નિરોગી સાહિત્ય બહુ જ ઓછું હોય છે એટલે ખાસ કરીને આપણી ભાષાની આ ખોટા વહેલી તકે ટળવી જોઈએ.

ભાઈ 'વિદ્યાર્થી' ખીલે મુઠ્ઠો રલુ કરે છે. તે છોકરા છોકરીઓના નિખાલસ અને શુદ્ધ શબ્દવાસનો. તેમની કુરિયાદ સાચી જ છે કે આજે તો સમાજ જુવાન છોકરા છોકરીઓને પ્રવૃત્તિપૂર્વક નોખાં રાખ્યા કરે છે. બદાર જ આવું અને છે તેમ નથી. ખુદ કુટુંબોમાં અને ઘરોમાં પણ આવી જ સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. આમ પ્રવૃત્તિપૂર્વક છોકરા છોકરીઓને જુદાં રાખવાથી તેમના મનનું આકર્ષણ વધતું જ રહે છે; અને મન ઉપરના ખોટા દબાવના કારણે એ આકર્ષણ અશુદ્ધ રવરૂપ પડ્યા કરે છે. આવી અશુદ્ધ વિવૃત્તિમાં પડિશ્યે તેમાં નવાઈ શી? આ વસ્તુસ્થિતિ જાણે

સમાજને બને ન દેખાતી હોય અથવા તો ન ખૂંચતી હોય, પરંતુ જીવાને તે રોજ જોવા કરે છે, મનથી મૂંઝાયા કરે છે. તે સ્થિતિ જીવાને એટલી બધી તો ખંચે છે કે ઘણી વખત તેનાથી તે સદન પણ નથી ચતું. જીવાને આ ટાળવા મધ્યે છે અને સમાજ તેની આડે ઉભો છે. આનો એક સચોટ ઉપાય છે અને તે સદશિક્ષણનો પ્રયોગ. સ્ત્રી અને પુરુષ એવા જાતિના નકામા અને વધારે પડતા ભેદોને વચ્ચે આપ્યા મિત્રાઈ બાંધવાથી જ છેડરા છોકરી-જોને એક જ શાળામાં કે પવિત્ર અને ઉંચા વાતાવરણમાં એકી સાથે જે અભ્યાસ કરવા દેવાની તક મળતી જોઈએ આવા સહવાસથી એક ખીન એક ખીનને વધારે સારી રીતે જોળખી શકશે, અને વધારે જીવનશુદ્ધિ સાધી શકશે.

હરબાઈ.

ગૃહમાં સ્વચ્છતા દિન

ગઈ કાલે ગૃહમાં સ્વચ્છતા દિન ઉજવાયો. 'ઉજવાયો' ક્રિયાપદ વાંચીને કોઈ એવી બ્રમણમાં ન પડે કે તે દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ મીઠાં મીઠાં ભોજન લીધાં, દશે કે રમતગમત કે સંગીતના જલસા કર્યાં દશે. સ્વચ્છતા દિનને દિવસે અવશ્ય વિદ્યાર્થીઓને થોડું ઘણું મિથાન મળ્યું દશે, પણ સાથોસાથ તે દહાડે વિદ્યાર્થીઓએ જે પરસેવો ઉતાર્યો છે તે ખરેખર વખાણવા યોગ્ય જ છે. 'સાંભળ્યું' છે કે આ સ્વચ્છતા દિનનો પ્રથમ વિચાર વિદ્યાર્થીમંડળ પોતાની જ પ્રેરણાથી કરેલા, અને જે વિચાર જે રીતે કાર્યમાં મૂકાયો છે તે જોઈને અમને અતિ હર્ષ થાય છે. સોમવારની વહેલી સવારથી તે સોજ સુધી, રસોડાથી માંડીને પાલખાનાની સ્વચ્છતા પાછળ નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ જે હોંશ અને જાંતથી મંજા દતા તેનું દરેક ખરેખર આદરદાયક હતું, અને એક જીવતાં છાત્રાલયનો ખ્યાલ આપતું હતું. સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવે છે કે આપણે સ્વચ્છતા તરફ આપણે ઘેર પણ કોઈ જાલુ લક્ષ્યાગત દોરતા નથી. અને અહીં છાત્રાલય જેવાં સ્થળોને તો વિદ્યાર્થીઓ ધમશાળા કે પારકું સ્થાન માનીને તેની સ્વચ્છતા ને સુધડતા તરફ જાંલુ ખેંચીને રહે છે. પણ આ પ્રસંગે આપણે જોયું કે વિદ્યાર્થીઓએ એ સામાન્ય માન્યતાને ખોટી પાડી છે, અને જતાની આપ્યું છે કે અમે જે સ્થાનમાં નહીં છીએ તેને અમારું પોતાનું જ ગણીએ છીએ અને તેની સ્વચ્છતા માટે અમે હરદય જામત છીએ ને રહેવાના.

સ્વચ્છતા દિન નો વિચાર નો કે આપણે છાત્રાલયવાળાઓએ

હમણાં નવો ઉભો કર્યો હશે, પણ ખરી રીતે આ વિચાર નવો નહિ પણ ખૂબ જૂનો છે. આપણા લોકોમાંથી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ ઓછી થઈ અને પછી વિચારપૂર્વક યોગ્યતાનાં લોકપર્યો કે દિવસો 'સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા' એવા બની ગયા. આપણાં 'ગ્રહણ' એ આપણા આવા સ્વચ્છતા દિન હતા; આપણાં 'સતક્રો' એ પણ આવા સ્વચ્છતાના જ પ્રસંગો ગણાય. પણ આપણે એ બધા દિવસો અને પ્રસંગોને ધાર્મિકતા અને વહેમનાં જાળાં ચડાવીને વિકૃત કરી દીધા અને એ પ્રાણ વગરનાં પૂતળાંને હજી પણ પૂજી રહ્યા છીએ. છાત્રાસયો એ દેશના નવા ધડતરમાં જખરો ફાળો આપનારાં સ્થાન હોઈને એ સ્થળેથી જ આવા જૂના પણ મૃતપ્રાય થએલા વિચારોને પુનર્જીવન મળે છે એ ખરેખર ખુશી થવા જેવું છે.

વળી આવા સ્વચ્છતા દિનમાં અમે ગૃહ સાથેની વિદ્યાર્થીઓની એકાદમ લાવનાની પણ ઝાંખી કરીએ છીએ. પોતાને ઘેર એક સળી પણ ન હસાવનારા વિદ્યાર્થીઓને સાવરણો લઈને ગૃહનાં ફળિયાં સાફ કરતા કે પાવખાનાની દુર્ગંધમાં દિનાદિવસ હાંટતા કે કીટાના મોટા ગંજને ઉચલાવતા કે રસોડાની મેશમાં દામ કરતા જોઈએ ત્યારે આપણને ખરેખર જૂના ઋષિ-કાળના વિદ્યાર્થીજીવનની યાદ આવે છે.

વળી છાત્રાસયમાં યોગ્યતા આવા પ્રસંગો ગૃહપતિ અને છાત્રને વધુ ને વધુ નજીક લાવનારા પ્રસંગો પણ છે. દરરોજ ઉંચા આસન પર બેસી પ્રવચનો કરનાર તે ગંભીરપણે વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ફરનારો ગૃહપતિ પણ ધૂળ માટીનાં તગારાં વિદ્યાર્થીઓની જ સાથે ફેરવતો હોય છે, એ ક્રિયા જો કે મૂંઝી છે જતાં વિદ્યાર્થીઓના દિલમાં ઉંડી અસર કરનારી છે.

એકંદરે આ પ્રસંગ યોગ્યતા માટે અમે ગૃહના નાના મોટા સૌ વિદ્યાર્થીઓનું તેમ જ ગૃહપતિ લાઇઓનું અભિનંદન કરીએ છીએ. અને હૃદયથી એ છીએ કે આવા જ ખીમત પ્રસંગો યોગ્ય વિદ્યાર્થીજીવનને વધુ ઉજળું બનાવવાનો દહાવો સૌ લે.

ગિરીશ.

તાલીમ

માણસને પોતાના જીવનમાં અનેક પ્રકારની તાલીમની જરૂર રહે છે. ખાવાની તાલીમ, બેસવાની તાલીમ, હાલવા આલવાની તાલીમ, બોલવાની તાલીમ, ઉભા રહેવાની તાલીમ, દામ કરવાની તાલીમ, આમ અનેક પ્રકારની

તાલીમ માણસના જીવનમાં ન હોય તો તેનામાં ગમે, તેટલી શક્તિ હોય તો પશુ તે નક્કી થાય છે અને પરિણામ લાવી શકતી નથી. આવી તાલીમ ખરી રીતે માણસના જીવનમાં ઉગી જવી જોઈએ અને નસેનસમાં દૈનિક જવી જોઈએ. આવી તાલીમવાળો માણસ દરેક પ્રસંગમાં જીવન રાહેતુક જીવતો જણાય છે; બાકીનું જીવન જાણે કે ગમે તેમ ધસડાતું હોય તેવી પ્રતીતિ થયા કરે છે.

આવી તાલીમ ઉપદેશથી નથી આવતી. આવી તાલીમ તેના પાઠો પદાવવાથી નથી આવતી. આવી તાલીમ જોડકામીથી પરાણે નથી લાવી શકાતી. આવી તાલીમ સત્તાના જોરે પણ નથી આવી શકતી. આવી તાલીમ માટે તો પ્રેમાળ અને વિવેકબર્ધા વાતાવરણની જરૂર રહે છે. દરેક સંસ્થામાં એક એવા પ્રદારનું વાતાવરણ જ પેદા કરી દેવું જોઈએ કે એ વાતાવરણથી બહાર જવાનું કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને મન જ થાય નહિ. સંસ્થામાં વાતચીત કરવાની એક ઢગ જ એવી પડી ગઈ હોય કે દરેકને તે ઢગે જ વાત કરવામાં આનંદ આવે. સંસ્થામાં એવી શાંતિથી જ જમવાની કે દરવા ફરવાની પ્રજ્ઞાસિદ્ધ પડી ગઈ હોય કે એ પ્રજ્ઞાસિદ્ધિમાંથી બહાર જનાર વિદ્યાર્થી પોતાને એ ન રુચે. ટૂંકમાં સમગ્ર સંસ્થાનું વાતાવરણ એવી તો, રીતે રચાઈને તૈયાર થઈ ગયું હોય કે તેમાં સર્વજ્ઞ સ્વાતંત્ર્ય હોય છતાં વ્યવસ્થાની, શાંતિની કે એવી જીવનની જેમજીવ જાગતોની તાલીમ મળ્યા જ કરે.

કોઈ પણ સંસ્થાના જીવનમાં આવી તાલીમ ઓતપ્રોત કરી દેવા માટે સંસ્થાના જીવનથી તે અંત સુધી તે ટકી રહે તેવા પ્રયત્નો જારી રાખવાને ગૃહપતિ તેમ જ સંસ્થાના સંચાલકો ધાર્મિક બંધનથી બંધાયેલા છે. જીવનની આવી તાલીમ વિના કોઈ પણ પ્રદારની કેળવણી ઉગી શકતી નથી. માટે કેળવણીના પ્રથમ અને મહત્વના પગથિયા તરીકે છાત્રાલયમાં આવી તાલીમ માટેનું સુયોગ્ય વાતાવરણ ઉભું કરીએ તો જ કેળવણીનો રાજ્ય માર્ગ સુલભ અને સફળ થઈ શકે.

હરભાઈ.

“ અમારું છાત્રાલય.”

શ્રીયુત તંત્રી સાહેબ,

આપના ‘છાત્રાલય’ના દેટલાક અંગે વાંચ્યા પછી મને “અમારા છાત્રાલય” વિષે આપને થોડીએક માહિતિ આપવાની પ્રેરણા થઈ છે.

મેં કેટલાંએક છાત્રાલયો જોયાં છે. પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે એ બધા છાત્રાલયો અમારા છાત્રાલયના પ્રમાણમાં ઘણાં જ સંકુચિત ગણાય. ઠાક છાત્રાલયમાં અમુક જ કામના વિદ્યાર્થીઓ જ આવી શકે તો. ઠાકકમ અમુક ઉંમરના અને અપરિણીત વિદ્યાર્થીઓ જ આવી શકે; વળી ઠાકકમ તો અમુક અભ્યાસ કર્યો હોય તે જ વિદ્યાર્થી આવી શકે. આવી અને જાતની સંકુચિતતા આજનાં છાત્રાલયોમાં દેખાય છે. આપ જાણીને ખુશ થશો કે અમારા છાત્રાલયમાં ઠાક પણ જાતની સંકુચિતતા નથી. બહુ હોય કે અલગ, પરિણીત હોય કે અપરિણીત, બાળક હોય કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, અને ગમે તે જાતનો હોય એ બધાને અમારા છાત્રાલયમાં સ્થાન છે.

આપના છાત્રાલયોના અંદામાં મેં અનેક જગ્યાએ તાલીમ સંબંધે અને ખોરાક સંબંધે વાંચેલું છે. મને લાગે છે કે આજે અનેક છાત્રાલયો એ વસ્તુ સંબંધે વિચાર કરી રહ્યાં હશે, જ્યારે અમારા છાત્રાલયે આજે એ વસ્તુમાં સંપૂર્ણ સફળતા ને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

અમારે ત્યાં પ્રભાતનું પ્રથમ કિરણ ફૂટતાં જ દરેકને જાગૃત દરવામાં આવે છે, તથા દરેકને પોતપોતાનાં બિજાનાં લઘુ નિવાસગૃહમાં (Barrack) બંબેની નોડીમાં બેસાડી દેવામાં આવે છે. અમારો નિત્યક્રમ પણ તાલીમ-બદ્ધ ચાલે છે. દિશાએ જવાથી માંડીને બોજન સુધીનું બધું જ કામકાજ તાલીમબદ્ધ અને બંબેની નોડીમાં જ કરાવવામાં આવે છે. આ બધું તાલીમ-બદ્ધ ચાલે માટે અમારા ગૃહપતિ (warden) સાહેબ અમને જે હુકમો આપે છે તેમાંના ચોડાએક આપને લખી જણાવું જોઈ આપને ત્યાં તેનો અમલ કરવો હોય તો તે વસ્તુ સરલ થાય. “ઉપાડ બિત્તા થાળીપાટ.” આ હુકમ સાથે જ અમે છાત્રાલય તરફથી મળતાં બિજાનાં અને થાળી પાટોના લઘુ ઉભા થઈ બહાર જઈએ છીએ. “વાંક નીચે” એ હુકમ સાંભળતાં જ અમે વાંકા વળીએ છીએ. “રાખ બિત્તા” ના હુકમ સાથે જ જમીન ઉપર બિત્તા મૂકી દઈએ છીએ. પછી અમને થાળીપાટના જેને થાળીપાટ કહે છે, એ લઈને હોજ પાસે લઈ જવામાં આવે છે. અને ત્યાં જાનરવાળાને બંબેની નોડીમાં, દારમાંથી લુદા ચવાનો હુકમ થાય છે.

છાત્રાલયોમાં-ધણા મુખ્ય પ્રશ્નોમાંના ખોરાક એ એક પ્રશ્ન છે. અને છાત્રાલયોમાં આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અને પૌષ્ટિકતાની દૃષ્ટિએ ખોરાકમાં ઘણી વાર ફેરફાર કરવામાં આવે છે. આપને જાણીને આનંદ થશે કે અમારે ત્યાં, ધણા

જૂના કાળેથી જો ખોરાક આપવામાં આવે છે એ ખોરાકમાં અત્યાર સુધી ફેરફાર નથી કરવો પડ્યો, અને કરવો ઘટે તેવો ખીલકુલ સંભવ નથી. અમારે ત્યાં ઘી, દૂધ જેવા શરીરને આળસુ બનાવી દેનારા ખોરાક ખીલકુલ આપવામાં નથી આવતા. અમારે ત્યાંના મુખ્ય ખોરાકમાં જરૂર તથા અનેક જાતના ખડતું તથા પાંદડાંનું પૌષ્ટિક સત્ત્વ વિદ્યાર્થીઓને મળે એ હેતુથી ખડપાંદડાંની ભાજી આપવામાં આવે છે. આ અમારો મુખ્ય ખોરાક.

સ્વાશ્રયના અમે દિમાયતી હોવાથી તથા સ્વાશ્રયનો પરમાનંદ વિદ્યાર્થીઓને પણ મળે એવી દૃષ્ટિથી અમારે ત્યાં દરેક વિદ્યાર્થીને જો કોટના રોટલા એ ખાય છે, એ અનાજ તેની પાસે જ દળાવવામાં આવે છે; જો રસ્તા ઉપર તે ચાલે છે ત્યાં કાંકરી પાથરવા પત્થર ફેંડાવવામાં આવે છે. આપણી કહેવત પ્રમાણે “ પાકેલ ઘડે કાંઠા ન ચડે ” તેમ મોટાઓ તરફ આ બાબતમાં આપણે ખ્યાન આપવામાં આવે છે, પરંતુ છોકરાઓ તરફ અમારે ત્યાં ખાસ ખ્યાન આપવામાં આવે છે. તેમને અમે તેટલી શારીરિક શિક્ષા કરીને પણ આત્માને ઉત્તત બતાવનાર સ્વાશ્રય સીખવવામાં આવે છે. આ જ પદ્ધતિનો પ્રયોગ મોટાઓ સાથે પણ ઠાઠક ઠાઠક વાર કરવામાં આવે છે, કારણ કે અમારે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓના શરીરને ભોગે પણ સ્વાશ્રય જેવા સુંદર ગુણ તેનામાં રેડવામાં આવે છે. અક્ષત્ત ખોરાક સંબંધે ને આ જાતના સ્વાશ્રય સંબંધે ફરિયાદો ઘણી આવે છે, પરંતુ વિદ્યાર્થીજીવનને અતિ ઉપયોગી એવી આ બાબતો વિષે અમે તેમની ફરિયાદો તરફ ખીલકુલ ખ્યાન આપતા નથી.

હેલ્થે થોડીએક વાતો આપને ટૂંકમાં જણાવી દઉં કે અમારે ત્યાં જીવણીની હેલ્થી શોધ પ્રમાણે ઉદ્યોગને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ઉદ્યોગમાં ખંટી, પત્થર ફેંડાવું, કાથી વણવાનું વગેરે કામો આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ જીવનમાં એ વસ્તુ સાધ્ય કરે માટે સવારમાં વખતના બચાવ માટે દાંતણુ, સ્નાન જેવી નાની વસ્તુ તરફ ખીલકુલ ખ્યાન નથી આપતા.

એક વાતનો દરેક જાનાસંધ પ્રવચન કરે છે કે વિદ્યાર્થી પ્રામાણિક થાય. મારે કહેવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થીમાં પ્રામાણિકતા આવે તેને માટે અમારે ત્યાં જેટલો સુંદર ઉપાય છે તેટલો સુંદર ઉપાય ખીલકુલ જાનાસંધમાં નથી જ. અમારા જાનાસંધને જો ઉપાય જણો છે એ જો અમે ખીલકુલ ન બતાવીએ તો અમારું જાનાસંધ સ્વાર્થી. ગણાય, માટે અમે એ ઉપાય બતાવીએ છીએ. અમારે ત્યાં ન્યારે દરેક વિદ્યાર્થીને પાછા નિવાસગૃહમાં.

જવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. ત્યારે દરેકની જડતી લેવામાં આવે છે, એ રીતે વિદ્યાર્થીઓને પ્રામાણિકતાના પાઠ બાજુવવામાં આવે છે.

હું આશા રાખું છું કે મારા આટલા સખાણુથી અનેક છાત્રાલયે ચાલકોને ગૂંચવતા સવાલોના નિવેશ આપી જશે. અને અમારા છાત્રાલય સ્વામ્ય, તાલીમ, પ્રામાણિકતા ગાટે કેટલા સુંદર ઉપાયો યોજવામાં આવે છે એ ઉપર વિચાર કરશે.

હેલો અમારા છાત્રાલયની સર્વોત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરેલી એક જ વાત આપની પાસે હું મૂકીશ. છેલ્લા એક વરસમાં અમારે ત્યાં ૬૦ થી ૬૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ થઈ પડ્યા હતા. અને એ જોઈ છાત્રાલયની એક શા પરોડા છાત્રાલયમાં તો એટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ વધી પડ્યા કે છાત્રાલય કોમ્પાઉન્ડ બહાર ૧૫ તંબુઓ નાખવામાં આવ્યા હતા. એ જ.

સિ.

જેલ છાત્રાલયની શાખા

પરોડા છાત્રાલયનો

એક અનુરાગી છાત્ર, અલ્હાબાદ.

એક પત્ર

હિંદુસ્તાનની બહાર પરદેશમાં અભ્યાસ અર્થે ગયેલા એક નવજુવાન તેના એક વડીલ મિત્રે, એ જુવાનના એક પત્રના ઉત્તર રૂપે એક પત્ર લખેલો. એ પત્ર દરેક જુવાનને ઉપયોગી અને ઉપદેશક જણાયો તે જોઈ તેમાંથી અગત્યનો ભાગ 'છાત્રાલય' માં પ્રગટ કરવાની માગણી કરી આ માગણી તેમણે સ્વીકારી છે અને તેથી તેમાંનો ઉપયોગી ભાગ આ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ.

તંત્રી.

.....આશા નિરાશાની કંઈ ને કંઈ વાતો ન હોય તેવો તમારો ભાવ જોઈ પત્ર હશે ! બધા માણસ, હવે તો એવી ખાબતોથી ચક્રિ ! આશા નિરાશા વચ્ચે એવાં ખાવાને બદલે તમારો અંતરાત્મા કહે તે માર્ગે કર્તવ્ય ગણીને ધ્યેય જાણો. પરિણામ શુભ જ આવવાનું છે. આશા રાખવાય કુંપ્ત થવાય છે, અને નિરાશા સેતવાથી જીવન હારી જવાય છે. માટે બન્ને ત્યાગ્ય છે. આશા નિરાશાને છોડવા મધ્યનાર માણસ પ્રગતિને પામે છે. આશ

નિરાશા જેણે હત્યા છે તેણે સુખ દુઃખને પણ હત્યા સમજવાં. તેવો માણસ રિયતમત દશાને પામી શકે છે. ચાલો ત્યારે આપણે પણ તે પંથે પડીએ !

“ તમારા જીવનમાં તમને અરિયરના અને અસ્પષ્ટતા ધણી વાર જણાય છે. અને તેના ઉપાય તરીકે તમે આત્મનિરીક્ષણનો પ્રયોગ અજમાવો છો તે મને ખબર મળે છે. પણ આત્મનિરીક્ષણથી હૈમતાઇ જશે નહિ, તેમ જ યોગી પણ જશે નહિ. આત્મનિરીક્ષણ ઝોટણી બધી સૂક્ષ્મ અને મુશ્કેલીમય વસ્તુ છે કે તેને બહુ જ સાંભળીને વાપરી શકાય. આત્મનિરીક્ષણનો પ્રયોગ કરનારે તુલાને સૂક્ષ્મતાથી જાળવવી પડે છે. જો તેમ ન કરીએ તો આત્મનિરીક્ષણના ગાદાના નીચે કદાચ આત્મવંચના પણ મછ જાય.

“ બાવીના વિચારો તમને મૂંઝવે છે કે ? અને કેટલીક વખત તમારી સુંદર મનોહર સ્વપ્નસૃષ્ટિ સરી પડતી દેખાય છે કે ? ગાંડાભાઇ, એ વિચારોને જવા દો. આપણું બાધી આપણા જ હાથની વાત છે, તો પછી તે તે આપણને મૂંઝવનાર કાણુ ? આપણે જ તેને ન મૂંઝવીએ ? તમારે તો તમારી ઇચ્છામાં આવે તેવું બાવી ધડવાનું છે. તમાગમાં એ તાકાત પણ મેં દેખી છે. તમે તે કરી શકવાના જ છો તેવી મારી શ્રદ્ધા છે. તમે તમારા એક પત્રમાં જ નથી લખ્યું કે તમે સામાન્ય નહિ પણ અસામાન્ય માણસ બનવા ઇચ્છો છો ? તો પછી અસામાન્ય માણસને આદર્શોની શિદ્ધિ તો સહજ હોવી જોઈએ. તેમ ચલું જ જોઈએ ને ? નહિતર તો પછી તમે અસામાન્ય થી રીતે ? અને આદર્શોની આડે શું આવે છે ? બીજાઓ તરફની લાગણી ? મારે લખ્યું. મુક્ત કરી નાખી. બીજાઓ તરફની લાગણી તો આપણા આદર્શોની શિદ્ધિમાં પૂરક બની રહે છે. માણસ જે આદર્શો રચે છે તેને પહોંચી વળવા માટે જ્યારે યોગી ઘણી પણ વ્યક્તિગત નિર્જનતાઓ અનુભવે ત્યારે ત્યારે તે પારકાની લાગણીથી પ્રેરાવાના થોડાએક હૃદયના પ્રયોગો કરે છે. વખત જતાં તેનામાં પારકા માટેની તેવી લાગણી જન્મે છે, અને પછી પોતાની જૂની લાગણીઓ સાથે, પારકા માટેની નવી પેદા થએલી લાગણીઓના સામઠા બળ વડે માણસ આદર્શોને પહોંચવામાં સફળ બને છે. દરેક મહાપુરુષના જીવનમાં આ સત્ય આપણને જોવા મળે છે. પારકા તરફની આપણા અંતરમાં હિમી ચતી લાગણી આપણા આદર્શોની આડે આવતી ને દેખાય તો સમજ લેવું કે તે લાગણી નથી પણ હૃદયની નિર્જનતાઓ છે. તેવી નિર્જનતાઓને તો વહેલી તકે દૂર કર્યે જ છૂટકા.

“સમાનવાદના જમાનામાં તમે પૈસા કમાવાની દૃષ્ટિ રાખી. ત્યાં પરદેશમાં બહુવા ગયા છો એ વાત તમને ખટકે છે, કાં? અહીં પણ તમે બૂલો છો. તમે ત્યાં એક મોટી ડિગ્રી લેવા ગયા છો તે વાત સાચી. તમારા ત્યાંના અભ્યાસના પરિણામે તમે અહીં આવી પૈસા કમાઈ શકશો તે વાત પણ સાચી. પણ તેથી તમે આજના કહેવાતા પૈસાદાર જ બની રહેશો, અથવા તો પૈસા કમાવા માટે જ કેવળ ગમે ત્યાં બહો છો એ બંને અનુમાનો જોડાં છે. જોડાં ન હોય તો જોડાં પાડવાં એ તમારા જ હાથની વાત છે. તમારે તે જોડાં પાડવાં જ પડશે. કાંઈ પણ માણસ પોતાની શુદ્ધિને ખૂબ ખીસાવે તેનું પરિણામ તે શુદ્ધિને પૈસા ખાતર વટાવવાના દુરુપયોગમાં જ આવે એવું બને શા માટે? હું અહીં બેઠો બેઠો મને મન-ગમતા વિષયોનો ધણો ઉંડો અભ્યાસ કર્યો જ કરું છું. કદાચ તેટલા ખાતર જ મારે પરદેશમાં પણ આવવું પડશે. પણ એ વધારાના જ્ઞાનને વટાવવાનો-તેના વડે વધારે પૈસા કમાવાનો વિચાર મને કદિ જ અભણપી શકતો નથી. જ્ઞાનમાત્ર પવિત્ર છે અને પૈસાથી તેને માપવા નીકળવું એ બાબતે હું છેલ્લો છું. આ વાત જો તમે જરાજર સમજી ગયા હશો તો પછી તમને સહેજે એણું આવવાનું નથી. હવે ધારો કે તમારા જ્ઞાનના પરિણામે તમને ધણા પૈસા આપોઆપ જ મળી રહે; તો પણ શું? સમાનવાદ જામતો તમારા જેવો જીવાન ચોડાક જ તેનો પોતા પૂરતો ઉપયોગ કરવાનો છે? હું એમ માનતો નથી. તમે પણ એમ ન જ માનો તેમ છત્તું છું. તમારા પૈસા તો ગરીબોને સુખી કરવામાં, જરૂરવાળાઓને ઉપયોગી થવામાં અને હિંદુસ્તાનમાં સમાનતાનો પ્રચાર કરવામાં વપરાઓ. ઇશ્વર પાસે પણ આપણે એ જ પ્રાર્થોએ.

“હવે વિષેના તમારા વિચારો ધણા ભ્રમ અને ઉદાત્ત છે. મને તે ખૂબ ગમ્યા છે. આ તમારા વિચારો વાંચતાં તો મને એમ માનવાનું મન થઈ જાય કે કદાચ તમે અપરિણીત રહેશો! પણ...

“હવે જો જો પ્રેમપરાકાષ્ટામાં પરિણમે, હવે જો જો બેઠમાંથી અભેદને જન્માવી શકે તો હમ જેવી ઉત્તમ પ્રથા ખીજ એક મનુષ્ય બેઠમાંથી નથી જન્મી તેમ આપણે સ્વીકારવું જોઈએ. તમે લખો છો કે હવે જો તો વ્યક્તિગત પ્રગતિનું બાધક છે. પણ સહેજ વિચાર કરતાં તમને જ જણાશે કે સમષ્ટિની ઉત્તિ અર્થે, સમષ્ટિમાં સમાઈ જતી વ્યક્તિ જ ખરી પ્રગતિ સાધી શકે છે. હમથી વ્યક્તિ સમષ્ટિમય. થઈ જતી હોય, હમના-

પરિણામે અભેદ અનુભવી રહેલી એવી અસંખ્ય વ્યક્તિઓથી સમાજ ઉભ-
રાઈ જતો હોય, બધે એવી જ અભેદવાદી અને અભેદભૂત વ્યક્તિઓના જ
સમાજ બની રહેતો હોય, તો એ હમિયત વ્યક્તિ તેમ જ સમષ્ટિ બન્ને માટે
આશીર્વાદ સમાન છે અને તેથી આવશ્યક છે. અપરિણીત જીવનના પરિણામે
માણસના હૃદયનો એક નાનકડો ખૂણો ખાલી શુદ્ધ રહે. જ્ય તો
મનેયે પરવા નથી; પણ પરિણીત જીવનના પરિણામે માણસના હૃદયનો
એકેએક ખૂણો પ્રદર્શિત થઈ જતો હોય, પરિણીત જીવનને કીધે માણસ
ખીજ માણસના હૃદયના ખૂણેખૂણાને પારખી શકવા સમર્થ થઈ શકતો
હોય, હમજીવનથી માણસનું હૃદય ખૂણો બની રહેવાને બદલે ખૂણામાંથી
અસંખ્ય ખૂણાઓવાળું અને અસંખ્ય ખૂણાઓને સંબંધનારું બની જતું
હોય, તો તેવા હમજીવનથી વંચિત રહેવું તેને કું પાપ સમજી. પણ આ
બધું બને જ તે માટે તો આજની હમિયતમાં, આજની સમાજ વ્યવસ્થામાં,
આજની માન્યતાઓમાં કારે મોટા ફેરફારો કરવા પડશે. તેવા ફેરફારો
કરનાર ધડીબર જગતને આકરો લાગશે, ધડીબર સમાજને પાઠું મારનાર
જણાશે. સમાજ પણ તેવા માણસને પાપી, અનીતિવાન અને કદાચ અધર્મી
પણ કહેશે. પણ તેમ આચરવાની દિશત આજના જીવાનને બતાવ્યા સિવાય
દૂરો નથી. જો તોઈ જીવાન પરજો તે ઉપરના આદર્શને ધ્યાનમાં રાખીને
પરજો તો તો...?"

સ.

રામલાલ

: ૧ :

“રામ, બાઈ, આ હીરો જમીને તૈયાર થઈને આવી પણ ગયો.
તારે તો હજી નહાવાનું પણ બાકી છે. હવે જલદી પતી જ, નહિતર નિશા-
ળનું મોડું થશે.” નરશીભાઈએ પોતાના ચૈદ વર્ષના દીકરા રામને વખત-
સર સાળામાં મોકલવાની ચિંતા બતાવતાં કહ્યું.

“આ આવ્યો, બાપુ ! આ હવે એક જ દા બાકી છે. હીરો, આમ
આવ તો; બે કું હમણાં જ તૈયાર થઈ જઈશ.”

“ઈ બણી રહો હવે !” રામની બા પુતળાબહેન ચીડાઈને વચ્ચે જ
બોલ્યાં. “એમ ભાખાપદ કરવાથી તે એના જેવા લાગુતા હશે ! મારો ને
એક તમારો તે પાંસરો નેતર જેવો થઈ જાય ! ચૈદ્યું રતન ચખાજાવિના

શ્રી. મૂરતી નહિ માને. (રામ તરફ ફરીને) હવે મોઢાં ડાંડીયો ઠાડવો છે ? આ બિચારો હીરો ક્યાં મુઠી ઉઠો રહે ! આજ તો મોઢાં ડાંડીયાતે જાણી નાં નાખું તો તો ગાફે નામ ફેરવી નાખજો ! (હીરા તરફ ફરીને) ભાઈ હીરો, તું તારે જા આપુ ! ઇ. રજાને જારેસે રહીશ તો તું પણ લાલુતર મુમાવીશ. તું તારે ચાલતો થા. એતે આવવું હશે તો આવશે એકલો.”

“પણ બા, હવે તો આ એક જ દાવ રહ્યો છે.” ડાંડીયા ઉપર મોઢાં મૂકતાં મૂકતાં રામે બાને જવાબ આપ્યો.

“હવે હાથ ને દાવાળાના દીકરા ! આવે છે કે અહીંથી છૂટું છાણ માફ ?” બા હવે ખરેખર ખીન્ન થઈ હતી.

“રામ, હવે એટલેથી બસ કરો. જાકીનો દા સાંજે લેજો. ચાલ અંદર આવ, અને નાહી લે.” બાપુએ સહેજ ટક યઘને કહ્યું.

રામલાલે મોઢાં ડાંડીયો પડતાં, મૂક્યાં અને ઘરમાં આવ્યો.

ચૈદ વર્ષનો રામલાલ શરીરે કદાવર હોવાથી સત્તર વરસ જેવડો લાગતો હતો. મોઢાં ઉપર મૂકતો હોય પણ ફૂટવા માંઓ હતો. અડધા કલાકમાં નહાવાનું અને ખાવાનું પતાવી રામલાલ નિશાળે આવ્યો ગયો.

: ૨ :

“રામલાલ, બાપા પાસે પૈસા છે એટલે એમ માનતો હોય છે તારે તો લાલુવાની કશી જરૂર જ નથી. પણ થાદ રાખજો કે બહુશ નહિ તો બીજા માગતાં પણ પેટ નહિ, લગણ !” રામલાલના શિક્ષક હેમુભાઈ સહેજ ચુરસે યઘને રામને ઠપકો આપવા લાગ્યા.

“પણ સાહેબ ! મને વ્યાકરણ જોખવું મને નહિ, તેનું કું. શું કરે ! મને મોઢાં વ્યાકરણ જોખવાનું કહે, તેના દરતાં ઝાટકે મારે તો મને વધારે ગમે.” રામલાલે પોતાને જે કહેવાનું હતું તે ચોખ્ખી બાબમાં કહી નાખ્યું.

શિક્ષક આથી વધારે ચીડયા અને રામલાલના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારતાં બોલ્યા : “લે તારે આ ઝાટકો. એક તો લેશન કરી આવવું નહિ અને સામે બકચક કરવું, કેમ ? લે આ બીજો ઝાટકો.” ફરીને તેણે એ જ ગાલ ઉપર જોરથી જોરથી બીજો તમાચો માર્યો.

એક તમાચો માર્યો ત્યાં મુઠી તો રામલાલે ગમ ખાધી હતી; પણ આ બીજો તમાચો તેનાથી ન સહન થયો. પડખે જ રહેટ પડી હતી તે

બાલસાહિત્ય ગુચ્છ

સંપાદકો

ગિન્ટુભાઈ અને તારાબેન

અંદરના નમુના મુજબ સાઈઝ અને ટાઈપમા
૨૫ પુસ્તકોનો ગુચ્છ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૮-૦
૨૫ કિંમત દોઢ આનો પોસ્ટેજ બે પૈસા વધુ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલસાહિત્યમાળાનાં ૮૦ પુસ્તકો
પ્રગટ થયા પછી અમારે એવી જ બીજી ધણી પુષ્પો-
વાળી માળા દાઢવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ તે વખતે
દેશે સ્વાતંત્ર્ય-મુક્તિ માટે ઝંપલાવ્યું હોય ત્રી. ગિન્ટુ-
ભાઈ-તારાબેને પણ એમાં પોતાનો કાળો આપવા
યગમાં ઝંપલાવેલું એથી એવી બીજી લાંબી માળા
ચૂંથવાનો અવકાશ ન રહ્યો. પરંતુ એ માળાની
તૈયારી માટેનું જ સાહિત્ય ગોઠવેલું તૈયાર જ હતું
તેને બાળકોથી લાભો મમય દર ન મળવું એમ ધારી
આજ આવડો નાનકડો ગુચ્છ-૨૫ પુષ્પોનો મજા
બાળકોના હાથમાં મૂકી હાલ તુરત સંતોષ લેવો પડે છે.

ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો -

પડેલું હુસ્તુ માર્ચ આખર પ્રગટ થશે
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર : ભાવનગર

નીકળ્યો: “ જેને જેને વેર પશુ, પક્ષી,
ઢોરઢાંખર જે કાઈ જનવર હોય તે લઈને
અરધા કલાકમા કચેરીમા હાજર થાય ! ”

ગામના તમામ લોકો પોતપોતાના
ગાય, ભેશ, બળદ, બકરી લઈ હાજર થયા.
એક તબોળણુ આવી નહોતી હીરાએ
તે જાણી લીધું અને તબોળણુને તેના
જનવર સાથે પકડી મગાવવા હુકમ કર્યો.
તબોળણુ બકરા સાથે આવી, તરત જ
હીરાએ સિપાઈઓને હુકમ કર્યો: “ આ
તબોળણુને અહીંને અહીં જ ગરદન મારો.”
તબોળણુ કરગરવા લાગી, કાલાવાલા કરવા
લાગી. “ વાક ગુન્હા વિના શું કરવા મારો,
છો ? ” એમ કહી આજીજી કરવા લાગી.
પણ હીરાએ વધારે મજ્જતાઈથી કહ્યું: “ બંસ !
હમણાં જ એનું ગળું હડાવો ”

તબોળણુ કહ્યું: “ મારો વાક ગુન્હો

ગુરુક્રમાં ગ્રંથાએલાં પુષ્પોની યાદી

દરેક પુસ્તકના પૂઠા ઉપર અકેક ચિત્ર
આવડી સાઈઝનાં ૩૨ પાનાં: મજબૂત મોહક પૂઠું.

૧ સાત અને હીરા ગિજુભાઈ	૧૩ તિળધ્યાગુળધ્યાતારામેન
૨ ભેશનાં શીંગડામાં "	૧૪ હેમુભાઈના પાઠો
૩ ગામડામાં ગયો હતો "	૧૫ છવજગુ ગિજુભાઈ
૪ આબો રાખ્યો "	૧૬ ઠેકમઠેકા તારામેન
૫ વિવાયતી વાતો "	૧૭ ટેકે ગિજુભાઈ
૬ દૂધકાઓ સ પાદગ ગિજુભાઈ	૧૮ ગેડિયો હેઠ "
૭ બે બાળનાટકો ગિજુભાઈ	૧૯ તારામેનના પાઠો
૮ હાદાજીની તલસા "	૨૦ માણએ કહેલી મોઘીમેન
૯ તક્તકૂ તક્તકૂ તક્તકૂ મોઘીમેન	૨૧ ભેયુ ને આંખકરી ગિજુભાઈ
૧૦ વેકનો વારો રામભાઈ પાઠક	૨૨ મટરપટર વાતો "
૧૧ નર્વાં વરતો ગિજુભાઈ	૨૩ ઘઝમર વયોણા તારામેન
૧૨ વસ ત આવી "	૨૪ ચતુર કૌશલિયો અદ્રશકર ભટ્ટ

૨૫ ૫ આમૃત સ પાદક ગિજુભાઈ

મુખ્ય એજન્ટો

આર આર શેઠની કુ મુખર્જી-૨	રા ભુવાવ જગશી શાહ અમદાવાદ
પસ્તમવય સ સ મંદળ વડોદરા	૫ બેચર મેઘજી સન્ય રાજેશ્વર પટ્ટા
ભુવાવર મયાવિય તોપીપુરા, મુરદ	ગાંધીવાત માનસિ હ દામદાર, વામનેર
સ જપત ખાદી અદાર દરાજી	કાલિદાસ શેઠની કુ વડાપાટા, જય

ઉપાડીને નેરથી શિક્ષના માયા ઉપર મારી. રસેટના દુકડા થઇ ગયા અને શિક્ષના માયામાંથી લોહીની ધાર ચાલી. શિક્ષક તમ્મર આછને નીચે ખેસી ગયા. વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ હેજતાઇ ગયા. રામલાલે શાંતિથી પોતાનું દંતર ઉપાડ્યું અને જાતી કાઢીને ઉતાવળે પગે વર્ગ છોડીને ઘર તરફ ચાલતો થઇ ગયો.

: ૨ :

“ તમે તમારા રામનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં કે નહિ ? ” બાબરમાંથી સીધા આવીને પોતાનો કોટ ઉતારતા હતા તેજ વખતે નરશીભાઇને તેમનાં પત્ની પુતળીબહેને સંભળાવ્યું. “ હો, હારો હવે દંડ ! અને ઉપરમાં દીકરાને ખેસાડો શરે ! ”

“ શું થયું ? રામે કાંઈ તોફાન ક્યું ? ” નરશીભાઈ આવું સાંભળવા માટે રોજના ટેવાએલા હતા તેથી સહેજ પથ્ય ક્ષુબ્ધ થયા વિના હકીકત બાજુવા માટે ટાટે પેટે બોલ્યા.

“ તોફાન શું, ભારતરત્ન માયું ફેડી આપ્યો ! ” પુતળીબહેન ખૂબ ખીજ્યાં. “ નથીબમાં હશે તો કોરટે પથ્ય જવું પડશે. ઇ ભારતર ખૂબ કસીલો છે, હોડે એવો નથી. નિયાળના મોઢા ભારતરે રૂપિયો દંડ તો લખી મોકલ્યો છે. હજી વધારે થવાનું વળી બાકી હશે. ” બોલવાનું પૂરું ક્યું ત્યારે પુતળીબહેનના મોઢા ઉપર ફુગ્મ રપટ દેખાતું હતું.

“ પથ્ય આખી વાત તો કહે. શું થયું ? કેમ થયું ? ” નરશીભાઈની જીભાસા વધતી જતી હતી. સહેજ ચિંતાતુર પથ્ય દેખાતા હતા.

“ તે પૂછો ને તમારા કુંવરને જ. ” પુતળીબહેને સંયમ ખેંચી માંક્યો. “ જુઓ પછે ખૂણામાં ખેડો ખેડો કાંઈ ખીજ પરાક્રમની તૈયારી કરે. ” આંગળી ચીંધાડી દૂરના ખૂણામાં ખેસી લાકડી છોલતા રામલાલને બતાવ્યો.

નરશીભાઈ ઉતાવળા રામલાલ પાસે ગયા. ખીજવા વિના બધી હકીકત પૂછી. રામલાલે જરા પથ્ય ગભરાયા વિના આખી વાત બની હતી તેવી હકી દીધી. ભારતરે ખીજ વખત હાથ ન ઉગામ્યો હોત તો પોતે ક્યું જ ન કરત તેવી ખાત્રી આપી; અને નિયાળમાં જવું હરામ તેવો પોતાનો નિશ્ચય દહતાયો નંદેર દર્શો.

: ૪ :

આજ સવારની વહેલી ગાડીમાં અમલવાદ રેશને ઉતરી નરશીભાઈ

પોતાના દીકરા રામલાલ સાથે સીધા જ 'સર્ગ' ઇત્રાસય માં આવ્યા છે. ગૃહપતિએ નાહી ધોઈ પરવારીને વાતચીત કરવાનું કહેલું તેથી નવ વાગ્યાનો સુમાર થવા આવ્યો છે તે વખતે ગૃહપતિની ઓફિસમાં બાપ દીકરો આવીને બેઠા છે. થોડી વારે ગૃહપતિ ત્યાં આવે છે; નરશીલાઈ ઉભા થઈ નમસ્કાર કરે છે, અને રામલાલને ઓળખાવે છે.

નરશીલાઈ: "આપનો પત્ર મળ્યા પછી તેનો વિગતવાર જવાબ આપવા વિચાર હતો. પરંતુ પછી તો નક્કી કર્યું કે મારે જાતે જ આવીને મંફી જવો. એટલે હવે રૂબરૂ વાત કરી શકીશ."

ગૃહપતિ: "કંઈ ફિકર નહિ. તમે રૂબરૂ આવ્યા તે મને બહુ ગમ્યું. આપના ચિરંજીવીનું નામ રામલાલ કે ?"

નરશીલાઈ: "હા."

ગૃહપતિ: "શું ભણે છે ?"

નરશીલાઈ: "ત્રીજી ટ્રેણીમાં હતો."

ગૃહપતિ: "ઉંમર કેટલી ?"

નરશીલાઈ: "ચૈદમું પૂરું થયું અને પંદરમું બેઠું."

ગૃહપતિ: "ઉમરના પ્રમાણમાં અભ્યાસમાં ખૂબ પાછળ ગણાય !"

નરશીલાઈ: "હા, એમ તો ખરું. પણ આપણાં છોકરાંઓ આજની યાળાઓમાં બણી બણીને શરીર મનની શક્તિઓને ખૂબ ઘેસવી નાખે છે તેવા મારો ચોક્કસ મત છે. તેને પગલે અને જલદી લાણવવાનો બહુ મોહ મેં નથી રાખ્યો."

તો રામ કહ્યું ન જોડ્યો, પણ પછી જીએ તમારો વધારે જોરથી પડવાથી રામ ઉશ્કેરાયો અને શિક્ષકના માથામાં છટી રમેટ મારી. શિક્ષકનું માથું ફૂટ્યું. શિક્ષકે રામને ડિસ્મિસ કર્યો. પણ આપને અહીં રાખવામાં તો કશો વાંધો નહિ આવે કે ? ”

ગૃહપતિ : “ ના, સિવાય કે એમનામાં કોઈ એવું દુષણ દેખાય કે જે વિદ્યાર્થીઓના મોટા સમૂહને નુકસાન કરનાર હોય. બાકી અમારે તો કશો વાંધો છે જ નહિ. શાળા અમારી પોતાની છે તેથી પ્રમાણપત્રની જરૂર નથી. અને અમે કોઈ વિદ્યાર્થીઓને મારતા નથી કે જોયી સામે મારે ખાવાનો ભય રહે. ”

નરસીભાઈ : “ હા, એ તો હું જાણુ છું. આપની સંસ્થાનાં વખાણુ અનેક વખત છાપાંઓમાં વાંચ્યાં છે. અને વળી અમારે સાં હમણાં બે વર્ષથી જે નવા ડૉક્ટર આવ્યા છે તે કહેતા હતા કે તેઓ પોતે વિદ્યાપત્ર હતા ત્યારે આપ પણ સાં જઈ ચડેલ. ખરું કહું તો ડૉક્ટર સાહેબના ખાસ કહેવાથી જ રામને અહીં સંપ આપ્યો છું. ”

ગૃહપતિ : “ બહુ ઠીક કહ્યું. હું ગયે વર્ષે પરદેશની શિક્ષણસંસ્થાઓ જોવા ગયો હતો ત્યારે જર્મનીમાં ડૉક્ટર સાહેબનો બેટો થઈ ગયેલો. પછી તો હું તેમની સાથે એક અડવાડિયું રહેલો. ”

નરસીભાઈ : “ ડૉક્ટર સાહેબ આપની બંધી વાતો કરે છે. તેમની વાતચીત ઉપરથી મેં એમ નક્કી જ કર્યું છે કે રામને યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ અહીં મળી જ રહેશે, અને તેનો સાચો વિકાસ અવશ્ય થશે. ”

ગૃહપતિ : “ આપની શુભેચ્છાઓ રજો. ”

: ૫ :

રામલાલને ‘ સમર્થ ’ સંસ્થામાં રહે બે વર્ષ થઈ ગયાં છે. તે આજે છટી ઓળીમાં કામ કરે છે. તેને સોળ વર્ષ પૂરાં થઈ સત્તરમું બેસી ગયું છે. એક તરફથી તેની ઉંમરનું નવું વર્ષ શરૂ થયું અને બીજી તરફથી-તેનાં અભ્યાસનું પણ નવું વર્ષ શરૂ થયું. બરાબર આ જ વખતે દેશમાં અહિંસા-ત્મક યુદ્ધનો આદંબ થયો. ‘ સમર્થ ’ સંસ્થામાં રહીને રામલાલે સ્વાતંત્ર્યનો જે પ્રાણ પીધો હતો તેણે હવે તેના અંતરમાં પણ ઉજાળા પેદા કર્યો. પંદર દિવસ પછી ‘ સમર્થ ’ છાત્રાલયની એક ટુકડી યુદ્ધક્ષેત્ર ઉપર ઉપડી

જવાની હતી. જનાર સૈનિકાનાં નામો નોંધાવા માંડ્યાં હતાં. કાંઈએ માતૃ-
પિતાની મંજુરી અગાઉથી જ, મેળવી લીધી હતી તો કાંઈને મંજુરીની
અપેક્ષા જ ન હતી. રામલાલે, ઉપડનારી પહેલી દુકડીમાં પોતાનું નામ
નોંધાવી દીધું અને ઘેર માતૃપિતાને પત્ર લખી નાખ્યો:—

“પૂજ્ય બા તથા બાપુની સેવામાં,

“હજી તો મહિનો એક માંડ થયો હશે, જ્યારે મારી વર્ષગાંઠ નિમિત્તે
મેં પત્રથી તમારા બંનેના આશીર્વાદો મેળવેલા. તે વખતે બાએ તો ગાંડાં
થઈ જઈને મને પત્ર લખેલો ! બાપુ, મને ‘સમર્થ’ છાત્રાલયમાં મોકલ્યો તે
મારા ઉપર તો બહુ કે મોટો ઉપકાર તમે કર્યો જ છે; પણ બા તો
‘સમર્થ’ ને અંતરની આશીષો દિનરાત દીધા જ કરે છે, બા માને છે
કે ‘સમર્થ’ ન હોત તો હું આજનો રામલાલ ન હોત. અને બા બાપુ,
એ વાત સાવ સાચી છે, મને તમે ‘સમર્થ’ માં ન મૂક્યો હોત તો હું
આજનો રામલાલ ન જ હોત તેમ હું સો ટકા માનું છું.

“પણ બા, આ પત્રથી હું આજે એક બીજા પ્રકારના આશીર્વાદ માગું
છું. તું તે આપીશ ? બાપુ તો આપશે જ તેવી મને ખાતરી છે. પણ બા,
તું ? મને સહેજ શંકા રહે છે કે તું મને તો કદાચ આશીષ આપીશ કારણ
કે હું તારો પ્લાલો દીકરો છું. પણ ‘સમર્થ’ ને તેં જોટલી આશીષો આપી
છે તેટલા જ શાપો કદાચ વરસાવીશ. પણ ના બા, તું તેમ નહિ કરતી હોં !
મને જોટલી આશીષો મોકલ તેટલી જ ‘સમર્થ’ ને પણ મોકલજે. જો ને,
‘સમર્થ’ ન હોય તો તારો રામ ક્યાંથી હોય ?

“તમને ખબર તો છે ને કે રાષ્ટ્રમાં સ્વરાજપ્રાપ્તિ અર્થે એક જગજગ
સંઘ્રામ મંડાયો છે. આ સંઘ્રામના સેનાધિપતિ મહાત્મા ગાંધી છે. મહા-
ત્માજીનું આ યુદ્ધ જગતના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય છે. એમણે નિશ્ચય કર્યો
છે કે જગતમાંથી હિંસાને અને વેરઝેરને નાબૂદ કરવાં. જગતમાંથી શત્રુ-
અતી લડાઈઓને નાબૂદ કરવી. એ મહાત્મા એવા તો જગજગ પ્રાણુજગ-
વાળા છે કે તે તેમ ક્યે જ નં પશે. અન્યાયી અને અત્યાચારી અંગ્રેજ
સરકાર સામે તેમણે અહિંસાત્મક યુદ્ધના મોરચા માંડ્યા છે. આજે તે
દેશના તમામ જુવાનોને માતૃભૂમિની મુક્તિ અર્થે બલિદાન બની જવાની
હાકલ કરે છે. દેશમાંથી અસંખ્ય જુવાનો નિર્બંધ બનીને સર્વ ત્યાગી આજે
આવી નીકળ્યા છે અને એ મહાત્માના ઝંડા નીચે જમા થવા લાગ્યા છે.

અમારી સંસ્થામાંથી પણ પંદર દિવસ પછી એક ટુકડી ઉપડવાની છે. મેં એ ટુકડીમાં મારું નામ નોંધાવી દીધું છે. આ ધર્મયુદ્ધમાં મારી જાત ભલે હોમાઈ જાય પણ તેમાં મહાત્માજી વિજયી ચંદને બહાર આવે તેવી આશીયો બા અને બાપુ તમે મને તુરંત જ મોકલશે. તમારી આશીય મને મળશે ત્યારે મારા મનમાં અસાધારણ આનંદ અને સંતોષ થશે. યુદ્ધમાં જીવતો રહીશ તો વિજયને વરી આપના પગમાં સાશંગ પ્રણિપાત કરવા આવી પહોંચીશ. યુદ્ધમાં અપી જઈશ તો તમારી બહેની કીર્તિ અમર થઈ જશે.

આપના આશીર્વાદોની શુભ જોતો

બાળક રામના પ્રમાણુ.”

: ૧ :

આજે ગામમાં ઉત્સવ છે. ગામના મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓને ધ્વજ પતાકાથી શણગારવામાં આવેલા છે. ગામના બાળક, જુવાન અને વૃદ્ધોમાં આજે જાણે કે ઉત્સાહનાં પૂર ચડ્યાં હોય તેમ જણાય છે. આજ સાંજની પાંચ વાગ્યાની ગાડીમાં નરશીભાઈ રામલાલને લઈને ઘેર આવવાના છે. પુતળાબહેન તો આજે ગાંડાં ઘણાં હોય તેમ જણાય છે ! ઘરમાં જાણે કે સાત ખોટના દીકરાનો લગ્નપ્રસંગ હોય તેવી ધામધૂમ મચાવી છે. બાત બાતનાં ફૂલ અને આશોપાલવનાં પાનના હારોથી આંગણાને શણગાર્યું છે. પુતળાબહેને ગામનાં બાળકો માટે નાસ્તાની ગોડવણ કરી છે, ગામની કન્યાઓ માટે ધનામો રમ્યાં છે અને તમામ સગાંસંબંધીઓ અને સ્નેહીઓને આજે પોતાને આંગણે જમવા નોતર્થો છે.

ત્રણ વાગવાનો શુભારંભ છે. ગામની શાળાના અંગ્રેજી શિક્ષક પુતળાબહેન પાસે આવ્યા અને મંદ મંદ હસતા બોલ્યા : “ બહેન, આજે નરશીભાઈ આવે છે કે ? ”

“ હા બાઈ.” પુતળાબહેનના મોઢા ઉપર દર્પ તો ખાતો નથી.

“ રામલાલની તળીયત હવે તો સારી છે કે ? તેમના પગને ઓપરેશન કરાવ્યું હતું તે હવે કેમ છે ? ” રામલાલ સંબંધે જાણવાની આતુરતાને ધોડી દેવાવતાં મારતરે પૂછ્યું.

રસોડા તરફ જવાની ઉતાવળમાં હોવા છતાં ઓપરેશનની કારે ઉભા રહીને પુતળાબહેને સહેજ દુઃખી સ્વરે જવાબ વાળ્યો : “ મારતર સાહેબ, રામની તળીયત તો સારી છે. પણ ઓપરેશન બાજતમાં તેના બાપુ વિગતવાર

કરા જાળવતી નથી લખતા. એ તો લખે છે કે રામની તખીયતની ચિંતા કરશો નહિ. ત્યાં આગ્યા પછી રૂમર વાત કરશું.”

“એનો અર્થ જ એ કે રામજીવની તખીયત ચિંતા કરવા જેવી નથી.” હેમુભાઈએ પુતળીબહેનને સાંત્વન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. “બહેન, તમારો રામ તો હીરો નીકળ્યો હો! નાનપણમાં જેવો તોફાની હતો તેવો જ મોટપણે પ્રાણવાન બન્યો! તમારી કુખ ઉબળા! તેમે અને નરશીભાઈ આજે ધન્ય થઈ ગયાં.”

“પણ માસ્તર, રામ તોફાની તો રહ્યો જ હશે. જુઓ ને, એ ત્રણ વર્ષ ઉપર તમારા માયામાં કેવો ઘા કર્યો હતો?” પુતળીબહેને નિર્દોષ હાસ્ય કર્યું.

હેમુભાઈ સહેજ ઝંખવાણા પડી ગયા. પણ સ્વસ્થતા જાળવી હસવાનો પ્રયત્ન કરતા બોલ્યા: “ભારે જ તો આજે અન્યાયી સરકાર સામે લડી શકે છે ને? જુઓને બહેન, જે છોકરાઓએ દયાઈ જઈને મારો માર ખાધો છે તેમાંના કોઈનાં કંઈ પરાક્રમ સાંભળ્યો છો? એ તો જેને માસ્તરના અન્યાયની સામે ચતાં આવડ્યું તેને જ જમરજમત સરકારના અન્યાયની સામે પણ ચતાં આવડ્યું. રામે તો ભારે કરી!”

પુતળીબહેનને રસોડામાંથી કોઈએ સાદ માયે તથી ‘આવું છું’ કહીને તે અંદર દોડ્યાં. હેમુભાઈને તેમના એક મિત્રે બહારથી હાકલ મારી અને સ્ટેશન ઉપર જવાનો વખત થઈ ગયો હતો એટલે તે પણ બહાર ગયા.

૦૦ :

ગામલોકિનાં ટોળેટોળાં ચાર વાગ્યાને સુમારે સ્ટેશન તરફ ઉતાવળે ઉતાવળે જઈ રહ્યાં હતાં. ગામ આજું હલકી ઉડ્યું હતું અને કોઈ અસામાન્ય વીરને વધાવવા સ્ટેશન તરફ જઈ રહ્યું હતું.

સ્ટેશન ઉપર ગીરદીનો પાર ન હતો. ગામના સ્વયંસેવકદળે બીડને સાચવવાની સુંદર વ્યવસ્થા કરી હતી. જરાજર પાંચ વાગે ગાડી સ્ટેશનમાં આવી. એક સેકન્ડ ક્લાસના કાનની બારીમાંથી નરશીભાઈએ ડોકું બહાર કાઢ્યું અને પ્લેટફોર્મ ‘ઈન્ડીયાન ગ્રીન્ડામાદ’ અને ‘મહાત્મા ગાંધી કી જય’ ના પોસ્ટરોથી ગાજી ઉડ્યું. છેક જ નાના છોકરાઓ વચ્ચે વચ્ચે રામજીવ કી જય પણ બોલાવતા હતા.

રામજીવને ફૂલ અને સુતરના હારોથી બાજુ કે નવરાત્રી દેવામાં આવ્યો.

સ્વયંસેવકોની મદદથી ગીરદીને ચીરીને રામલાલ અને નરશીભાઈ સ્ટેશન બહાર આવ્યા અને તેમના માટે ખાત્ર રાણુગારેલી એક મોટરમાં બેઠા. અંગાઉથી ગોઠવણ ક્યાં પ્રમાણે એક જગ્ગર સરઘસના આકારમાં રામલાલની મોટરને ચલાવવામાં આવી. ગામના મુખ્ય મુખ્ય લતાઓમાં સરઘસને ફેરવીને રામલાલની ઇચ્છા પ્રમાણે ગાંધી ચોકમાં ઝંડાવંદન માટે મોટરને ઉભી રાખવામાં આવી. ગામના જુવાન સૈનિકોએ રામલાલને હાથકરી સલામી આપી અને પ્રથમ રામલાલે અને પછી તમામ લેડિઓએ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને વંદન કર્યું. તુરંત જ સરઘસ સમાપ્ત કરીને આકારમાં ગોઠવાઈ ગયું, અને મોટરમાં જ ઉભા રહીને રામલાલ યોદ્ધાએ બોલ્યા:—

બહેનો અને બાઈઓ !

“હું હજી છેલ્લે જ જિમાર નથી મરી ગયો. ધરાસણુની ધાડમાં સરકારે જે થોડાએક ઉપર સૌથી વધારે કૃપા વરસાવી તેમાંનો હું એક છું. ઉપસાર માંનો મહાત્માજીનો અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો, કે હું આજે તમારી વચ્ચે જીવતો આવી શક્યો છું. એક સારંગટે મારા જમણા પગ ઉપર એવો તો ભારે પ્રહાર કરેલો કે મારે મહિનો દિવસ ઇરિપતાલમાં પડ્યા રહેવું પડ્યું. મિત્રો, ચોકશો નહિ, ઉદાસ થશો નહિ. આ મારો જમણો પગ (મોટરને ટેકવીને પગ ઉઠે કરે છે) તે સાચો પગ નથી. એ ધાના પૂરિ-ણામે પગ પાકેલો, સડેલો અને પછી ડોક્ટરે તેને કાપી નાખ્યો છે. આ પગ તો લાકડાનો બનાવટી પગ છે. (સભામાંના નિસાસાઓ સ્પષ્ટ સંભળાય છે.) મને પોતાને પગ કપાવાનું સહેજ પથ દુઃખ નથી. પરંતુ એક માસ સુધી સાવ નકામું ઇરિપતાલમાં પડ્યા રહેવું પડ્યું તેવું અસાધારણ દુઃખ છે. શરીરના દારણે આમ પડ્યા રહેવું પડે અને સંખ્યાબંધ સાથી-ઓના જીવ ગયાના બાજુર પડ્યા પડ્યા માંભળી રહેવું પડે એથી વિશેષ દુઃખ ખીલું નથી જ.

“પણ હવે તો બહુ જ થોડા દિવસોમાં આપ સર્વની કૃપાથી હું સાવ સાજો થઈ જઈશ, અને પાછો યુદ્ધક્ષેત્ર ઉપર આપના આથી વધે લઈને પહોંચી જઈશ. હજી હું થોડા દિવસો આપની વચ્ચે રહેવાનો છું. માટે ફરીથી મળવાની ઉમેદ રાખી આજે તો તમારી રજા લઉં છું.”

સભા જ્યનાદો વચ્ચે વીખેરાઈ. નરશીભાઈ રામલાલને લઈને ઘર તરફ વળ્યા. રેનેડીસબેઈઓ મોટરની પાછળ પાછળ નરશીભાઈના ઘર તરફ

આલવા મોંઝા.

નરસીબાઇને આજે એક મોટી ચિંતા હતી. તેમને ખીક લાગવા માંડી હતી કે પુતળીબહેનને કદાચ હરખવાયુ થઇ જશે ?

હરખાઈ.

થોડીએક ગોઠવણ

છાત્રાલયમાં અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ વસતા હોય છે-કોઇને વાંચવાનો વધારે શોખ હોય તો કોઇને લખવાનો વધારે શોખ હોય; કોઇને રમવાનો વધારે શોખ હોય તો કોઇને પઞ્ચા રહેવાનો વધારે શોખ હોય. આમ છાત્રાલય એ તો જુદી જુદી મનોવૃત્તિઓવાળા જુવાન વિદ્યાર્થીઓની એક સંયુક્ત કુટુંબસંસ્થા જેવું સ્થળ બની રહ્યું હોય છે. આવી મનોવૃત્તિઓ વળી એક જ વખતે વ્યક્ત થવાનો સતોપ માગે છે તેમ પણ નથી હોતું. બે વિદ્યાર્થીઓને વાતો કરવાનું મન થાય તે જ વખતે ખીલ ચારને કોઇ એક આંતરદ્વાર રમત રમવાનું મન થાય; કોઇ બે વિદ્યાર્થીઓને ગંભીર થઇને અભ્યાસ ઉપર બેસવાની હોંશ જાગે ત્યારે ખીલ બેને તે જ વખતે વિનોદો અને ઠૂઠા મસ્કરી કરવાની ખાહેશ થાય; કોઇ વિદ્યાર્થીને એકાંત ખૂણામાં પઞ્ચા પઞ્ચા વાંચ્યા કરવાનું મન થાય તે જ વખતે બે ચાર વિદ્યાર્થીઓને ચોકમાં કોઇ રમત રમવાનો શોખ થઇ આવે. આમ એક જ વખતે એક જ કામ ચાલી શકે તેવું પણ છાત્રાલયમાં બનવું મુશ્કેલ હોય છે. જ્યારથી આપણે કેળવણીની બાબતમાં પશ્ચિમનું અનુકરણ કરતા થઇ ગયા છીએ ત્યારથી વિદ્યાર્થીઓના નિત્ય જીવનની બાબતમાં પણ એક પ્રકારની દૃઢ ધરેડ સ્વીકારી છે. આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આ ધરેડે ઠીક ધર ઘાલ્યું છે. બધા ઉઠે એક સાથે; બધા દાંતણ કે શૌચ કરે સાથે; બધા પ્રાર્થના કરે એક સાથે; બધા નાસ્તો કરે એક એક સાથે; બધા વાંચવા બેસે એક સાથે; બધા જમવા બેસે એક સાથે; બધા કપડાં ધુએ એક સાથે; બધા રમવા માંડે એક સાથે. આમ જીવનનો બધો વ્યવહાર એક સાથે જ થવા માંડે. એક મોટા કુટુંબની વ્યવસ્થામાં શિસ્તની દૃષ્ટિથી આ મળવું બહુ લાગે છે અને ઉપયોગી પણ ખરું, પરંતુ કુટુંબ વ્યવસ્થા માટે જેમ સમૂહગત શિસ્તની જરૂર રહે છે તેમ જ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની પણ એટલી જ જરૂર રહે છે. આવા સમૂહો, જ્યાં એકઠા થયા હોય ત્યાં જરૂરી તેટલી બાબતોમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને અવકાશ મળી શકે તેટલો પ્રયત્ન

કરવામાં ને ન આવે તો વ્યક્તિવિદ્યાર્થી ઈંગ્રાજ જવાનો. આપણું આગનાં
છાત્રાસયોમાં થોડીએક ગોઠવણનો વિચાર કરી લેવામાં આવે તો વધારાનાં
ખર્ચનો મહેન્ટ પણ વિચાર કર્યા વિના કે વધારે શક્તિના ખર્ચની જરૂર
ચિંતા કર્યા વિના છાત્રાસય જેવા મુશ્કેલીમાં પણ આપણે વ્યક્તિસવાતન
અને અવકાશ મળે તેવું કરી શકીએ.

છાત્રાસયમાં ને નિવાસગૃહ પદ્ધતિ હોય તો તેના જુદા જુદા વિભાગો
પાડી શકાય અને ને ઓરડાઓની પદ્ધતિ હોય તો તે કશા વાંધા ન જ
આવે, તેવા જુદા જુદા વિભાગોને વા તો જુદા જુદા ઓરડાઓને જુદી-
જુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે અલગ કરાવી દેવાય. એક વિભાગ વાંચવા માટેનો. આ
વિભાગમાં વાંચવા માટેનાં ચોખ પુસ્તકો તેમ જ આવરવક વર્તમાનપત્રો
મૂકવામાં આવે. આ વિભાગ હવા મધ્યસ્થી લરપૂર હોય. આ વિભાગમાં
ખીજ કાઢ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાને આવવાપણું ન જ હોય. વિદ્યાર્થીની
પોતાની શાળાના પાકો કરવા હોય તો પણ પોતાના પુસ્તકો સાથે ત્યાં
આવી શકે અને વાંચી શકે તેવો નિયમ હોય.

એક જુદા વિભાગને લેખનવિભાગ તરીકે ચોખ શકાય. અહીં નાનાં
નાનાં લાખીયાં હોય, લેખન સામગ્રી રાખવાની વ્યવસ્થા હોય અને લેખન
માટે જરૂરી એવાં બધી શકે તેટલાં સાધનો પણ હોય. એ વિભાગની વ્યવ-
સ્થા એવી હોય કે લખના વખતે વિદ્યાર્થીના શરીરને કે આંખને નુકસાન
જોડે ન પડે. લખવા માટે જરૂરી તેટલી શાંતિ અહીં રહે તે આ વિભા-
ગનો એક અલગ નિયમ હોય.

એક નાનકડો વિભાગ આંતરદાર રમતો રમવા માટે રખાય. આ
વિભાગમાં છાત્રાસય રાખી શકે તેવી રમતો ગોઠવેલી પડી હોય. અહીં નવ-
કુંડી રમાય, ગંજીપો રમાય, એસ રમાય અને એવી કાઢ પણ રમત રમી
શકાય. આ વિભાગમાં થોડોએક અવાજ થવાનો સંભવ છે તેથી એને
વાચનલેખનના વિભાગથી થોડોએક દૂર રાખવામાં આવે તે વધારે ઘટ છે.

પાનો અને વિનોદો માટે છાત્રાસયના કંપાઉન્ડનો દરનો કાઢએક ખૂણો
નિયત કરી શકાય. આવા ખૂણામાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો નાનકડો બાવર
બનાવે તેટલી વ્યવસ્થા છાત્રાસયે કરી આપવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને થોડી-
એક અનુકૂળતા આપવામાં આવે અને તેમના ઉત્સાહને પ્રોત્સાહન આપવામાં
આવે તો નાનકડા ખમીયા, ગ્રાવર, કુપડીઓ, નાની નાની રાવડીઓ, વગેરે

પોતાના હાથે જ તૈયાર કરવામાં તેમને ખૂબ મગ્ન આવે છે. આવી પોતાને હાથે તૈયાર કરેલી સુંદર જગ્યાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ ધડીલર આરામ માટે, વિનોદો માટે, મસ્કરી મગ્નક કરવા માટે બેસત્યા જવામાં આનંદ અને અભિમાન માને છે. દરેક છાત્રાશય આટલું જો દરે તો ધણા વિદ્યાર્થીઓને સ્વાતંત્ર્ય તો મળે જ, પણ છાત્રાશયનો એક મોટો ફાયડો જરૂર ઉઠેલી જવાનો, છાત્રાશયથી થોડે દૂર છાત્રાશયને પોતાનું રમતનું મેદાન તો હોય જ. ન હોય તો વહેલી તકે તે યજ્ઞ જલું જોઈએ. તેમાં બે મત નથી જ. બહિરદ્વાર રમતોનો આખો કાર્યક્રમ આવા મેદાન ઉપર જ ચાલે. સવાર સાંજ છોડીને વચલા વખતમા કોઇ નાના વિદ્યાર્થીઓનું રમત રમવા તરફ મન જલું હોય તેવું દેખાય તો છાત્રાશયના ખુદ યોગાનમાં જ ધોડીઓ કે દોડ્યકો કે નીસરણીઓ કે લપસણાંઓ ગોઠવી દઇ શકાય. વિદ્યાર્થીઓ આવી રમતોમાં પરાવાઇ રહી શકશે અને સાથે સાથે બહિરદ્વાર રમતોનો વધારે પડતો અને કટાણુ મળતો શ્રમ તેમને નહિ પડે.

આમ છાત્રાશયના વિદ્યાર્થીઓના પ્રકારોને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે જેટલા વિભાગો થોડા શક્ય એ તેટલા યોજવા અને તેમાં જરૂરી તેટલા સાધનો, વગેરેની અનુકૂળતા કરી આપવી. વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીઓને આટલો સ્વાતંત્ર્યનો અવકાશ મળી રહે તો પછી સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓનો તે વિરોધ, તો નહિ જ કરે, પણ તેમાં હાંશથી ભાગ લેશે. પછી તો સમૂહગત પ્રવૃત્તિઓ પણ તેમની પોતાની જ બની જાય છે. એક સાથે પ્રાર્થના, કે એક સાથે બોજન કે એક સાથે કવાયત વગેરે સમૂહ પ્રવૃત્તિઓ આવા સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થીઓને પછી તો લાભ કરી શકવાની છે. હરભાઈ.

ગૃહપતિ બાઈઓને

ગૃહપતિઓ માટેના તાલીમ વર્ગની જાહેરાત આ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે તરફ તમામ ગૃહપતિબાઈઓનું અમે લક્ષ્ય જોવાએ છીએ. છાત્રાશય એ એક કેળવણીની અનુપમ સંસ્થા બનાવી શકાય તેવી વસ્તુ છે. તેની ઉપકરણના પ્રથમ શ્રી. નાનાભાઈને આવી તેમ દેહીએ તો જોડું નથી. આજે સમાજમાં ચારેકાર અઘાનાંધકાર છવાઇ રહ્યો છે તે વખતે એ અંધકાર ફેડવા માટે અને જ્યાં સુધી એ ફીટ નહિ ત્યાં સુધી સમાજનાં ઉગતાં બાળકોને તેની નુકસાનકારક અમરમાંથી ઉગારી લેવા માટે 'છાત્રાશય' ની સંસ્થાને એક ઉત્તમ સાધન બનાવી શકાય તેવી કલ્પના શ્રી,

નાનાભાઈના મનમાં આજથી વીશુક વર્ષ પહેલાં જન્મેલી. એ દૃષ્ટનાએ ઉમ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને છાત્રાલય ખાતર કૅલેજની પ્રેક્ષિતરંગીરી છોડાવી. પોતાના સ્વમને શ્રવંત વસ્તુ જનાવવા માટે તેમણે ધનની લાલસા લઈ, શરીરનો આરામ ત્યાગ્યો અને મનના શોષો ત્યાગ્યા. આજે વીશ વર્ષ એ દૃષ્ટના પોતે જાણે કે સજીવ કરી શક્યા છે તેમ તેમને સતોષ છે.

પોતે કંરેલા કેળવણીના આ પ્રયોગને સમાજમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે તેઓ ધણા કાળથી કંખ્યા કરે છે. આટલા માટે જ દક્ષિણમૂર્તિની સંસ્થામાં ત્રણેક વર્ષ ઉપર એક ગૃહપતિ અધ્યાપનમંદિરની સ્થાપના કરવામાં આવેલી. આ અધ્યાપનમંદિર દ્વારા છાત્રાલય ચલાવનારાઓને યોગ્ય તાલીમ આપવી અને કેળવણીના પ્રદેશમાં છાત્રાલયો પણ પોતાનું સ્થાન મેળવે તેવા ફેરફારો છાત્રાલયની સંસ્થામાં કરવા એવા તેમના મનોરમો હતો અને છે. પરંતુ કમનસીમે આ અધ્યાપનમંદિર પોતાનું રીતસરનું કામ શરૂ કરી શકે તે પહેલાં જ તેમને એક ક્ષાંત્રી માંદગીના રાપાટામાં આવવું પડ્યું. માંદગીમાંથી વરસેક દિવસે કંઈક કામ કરવા જેવા થઈ આવ્યા હતાં તેથી ધર્મયુક્ત જાગ્યું અને તેમના અંતઃગત્તાએ તેમને તેમાં કંપસાવવાની આજ્ઞા કરી. આમ મનમાં નક્કી કરી રાખેલું કામ ધણા કાળને માટે ઝોળે પડ્યું.

આજે યુદ્ધવિરામ છે. શ્રી. નાનાભાઈ પાછા દક્ષિણમૂર્તિમાં આવી બેઠા છે. હજી તેમને પૂરો થાક તો નથી જ ઉતર્યો. પણ તેમનો અંતઃગત્તા પ્રિય વિષય તે કેમ હોડે? ગૃહપતિ અધ્યાપનમંદિરની નાની એવી પ્રથ્થુ શરૂઆત ક્યાં વિના તેઓ રહી શકે તેમ નથી. પરિણામે ગુજરાત કાકિયા-પાઠનાં છાત્રાલયોના ગૃહપતિ બાઈઓ માટે પંદરેક દિવસ માટેનો એક તાલીમ વર્ગ બોલાવવાનું તેમણે નક્કી કર્યું છે. આ તાલીમ વર્ગ ચોરવાડ મુકામે તારીખ પાંચમી મેથી વીશમી મે સુધી ચાલશે. આ તાલીમ વર્ગમાં છાત્રાલય શ્રવનની સાક્ષાત તાલીમ મળવા ઉપરાંત જુવાનોની કેળવણી માટેના અટપટા અને અગત્યના કામગીરીનો તાર્લિક તેમ જ બ્યવહાર ઉકેલ લાવવાની પણ પેરવી કરવામાં આવશે. તાલીમ વર્ગમાં ગૃહપતિબાઈને સવારથી સાંજ સુધીનું ગીચ કામપત્રકવાળું કામકાજ રહેશે એ તો સમજી શકાય તેવું જ છે. વાગન, ચર્ચા, પ્રશ્નોત્તર, વ્યાખ્યાન અને સાક્ષાત શ્રવન એ આ તાલીમ વર્ગના ખાસ વિષયો રહેશે. ગુજરાત કાકિયાવાડનાં છાત્રાલયોમાં કામ કરતા તમામ બાઈઓ આ તાલીમ વર્ગનો અચૂક લાભ લેશે તેવી અમારી તેમને બજામણ છે.

મુદપતિઓ માટે તાલીમ વર્ગ

મુઘલ સીપાયાનાં હાજારોના મુદપતિઓને જંગલ અભ્યાસની તાલીમ આપવાના વિચારે હજારો મંત્રીઓમાં આજ સુધી કબ ઈ. આદી તાલીમની કેટ ગોળી પડીને અને એ વર્ગે મુદપતિ અભ્યાસનું અંતિમી પગલા પડેલી પણ તેને અમલ માફક નહો. મળે શકે અમને એમ પણ લાગતું કે જે મુદપતિઓ નીચેના હજારોમાં સામ કરતા હોય તેમને માટે હાજારોને લોકોને તાલીમ લેવા આવતું અર્થ ઈ. માટે અને સિલ્હામર્દી નગરી આવા મુદપતિ આજોના વિચાર કરીને આ વખતે ઉગ્રતાના અનુભવ માત્ર પછર વિચારના તાલીમ વર્ગ દેખે કરતા અમીએ ઈ.એ. અને એ પછર વિચારમાં મુદપતિને હાજર અભ્યાસનું જાતું અભ્યાસ લેવાનું આવી લેવા આજોના મંત્રી.

મુદપતિ તાલીમ વર્ગ મે આસની તા. ૫ મી થી તા. ૨૦ મી સુધી પછર વિચાર આજો. અને એ પછર વિચારમાં, મુદપતિઓને રાજાની સામાન્ય શિક્ષણ, હાજરવલ્લ, માનવસાત્ર, હુલાની, અવધા, સદીર-વિશામ, રમો, વાનાંપન, મર્મશિક્ષણ, અંતરમોલન અને તેની જાત, રાજાની વિવેક અભ્યાસ, અમલ, વગેરે અનેક મુદપતિને ઉપરોક્ત વિષયો પછર અભ્યાસનો, અભ્યાસ, પ્રશ્નોને વગેરેની ગોળી કરવામાં આવશે. અને આ જાતી અભ્યાસમાં તારિરક જ્ઞાન અવધા ઉપરોક્ત અભ્યાસ મુદપતિ-આજોના કેટ રીતમદ હાજર અભ્યાસમાં આવશે, એકે હાજરવલ્લ અવધા પણ તેમને પ્રત્યક્ કરાવવામાં આવશે.

આ મુદપતિ તાલીમ વર્ગ એવાં મુઘલે અભ્યાસમાં આવશે. ઉના-જાતી અનુભવમાં આજવલ્લ દવા લેવાનું મહાશય મુદપતિઓને અભ્યાસને મળી રહેશે. આ વર્ગો સિલ્હામર્દીવાળા નાનામદ્ય પોને મુઘલ સિલ્હામર્દીનાં આ વિષયમાં કુશળ એવાં આજ અંતેની મદદથી અભ્યાસ.

ગોરવામાં સિલ્હામર્દી તરફથી આજતા આ તાલીમ વર્ગનો સામ લેનારાં આજોનો પામેલી વર્ગની મુદપતિ ૨. ૮) ગોળી અર્થ પછે લેવામાં આવશે. જેઓ આ વર્ગની સામ લેવા જવળાં હોય તેમજ નીચેના શીર-નાંમે ગોળીનાં નામ, સામ વગેરે જાતી ગોળીનાં.

નાનાભાઈ

નિયામક, શીલ્હામર્દી અવધ

આવધનગર.

હું હતો ત્યારે

છાત્રાલયના જૂના વિદ્યાર્થી ભવાનીદાસ આજ આઠ વર્ષ પછી સંસ્થાની મુલાકાતે આવ્યા છે. આઠ વર્ષ પહેલાં તેઓ આ છાત્રાલયમાં રહેતા. ત્યારે પછી અભ્યાસ અધૂરો મૂકીને કમાવા અર્થે તેઓ આફ્રિકા ગયેલા. આજે તેઓનો આફ્રિકામાં ધીકતો ધંધો ચાલે છે. સંસ્થાને દર વર્ષે તેઓ કંઈ ને કંઈ મદદ મોકલતા જ રહે છે. આઠ વર્ષ પછી દેશમાં આવ્યા કે તુરત જ તેમણે પહેલી મુલાકાત આ સંસ્થાને આપી. વિદ્યાર્થીઓની અંદર મળવાનો તેમનો શોખ તેઓ વિદ્યાર્થી હતા તે કરતાં પણ આજે વધ્યો હોય તેમ જણાય છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિ શાંતિભાઈને તેમણે આવતાં વેંત જ કહી દીધેલું કે ગૃહપતિએ તેમની સાથે રહેવાની ફરી જ જરૂર નથી. છાત્રાલયના એક મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થી સાથે તેમણે એક ક્લાકમાં જ ઓળખાણ કરી લીધી. શશિકાંતને પણ ભવાનીદાસ જોડે ખૂબ મજા પડવા લાગી. ભવાનીદાસ અને શશિકાંત વચ્ચે ધણીએ જણાવ્યા જેવી વાતો થયેલી. તેમાંની એક વાત આ પ્રમાણે હતી.

: ૧ :

[ભોજનશાળામાં વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેઠા છે. ભવાનીદાસ અને શશિકાંત પાસે પાસે બેઠા છે. જમતા જાય છે અને ધીમે સાદે વાતો કરતા જાય છે. ગૃહપતિ શાંતિભાઈ વિદ્યાર્થીઓની દ્વારા વચ્ચે ફર્યા કરે છે; અને મીઠા મંદ મંદ હાસ્યથી વિદ્યાર્થીઓનાં મન દરી લેતા જણાય છે. એક વિદ્યાર્થી આંગળી ઉંચી કરે છે. ભોજનનો નેતા તેની પાસે પહોંચે છે.]

ભવાનીદાસ : “ શશિભાઈ, એ વિદ્યાર્થીને શું છે ? આંગળી કેમ ઉંચી કરી ? ”

શશિકાંત : “ એમને કંઈક જોઈતું હશે અથવા તો કંઈક ફરિયાદ કરવાની હશે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તેમાં આંગળી ઉંચી કરવાનું શું કારણ ? ”

શશિકાંત : “ આંગળી ઉંચી કરવાથી ભોજનના નેતા તેની પાસે જાય છે. વિદ્યાર્થીને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે ભોજનના નેતાને કહે છે. પછી નેતાના પ્રદેશની એ વાત હોય તો નેતા તેનો નિઃશ્ચય લાવે છે; અને ગૃહપતિ સુધી જવા જેવી વાત હોય તો નેતા તુરત જ ગૃહપતિ પાસે પહોંચે છે અને ગૃહપતિ તેનો તુરત જ નિઃશ્ચય લાવી આપે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તે વિદ્યાર્થી નેતાને બોલાવી ન શકે ? ”

શશિકાન્ત: “ એમ અવાજ કરવાથી બોજનશાળામાં અશાંતિ વધે છે. આંગળી ઉઠી કરવી એ સારી રીત માલૂમ પડી છે. ”

ભવાનીદાસ: “ એમ એક વિદ્યાર્થી બોલે તેમાં અશાંતિ શાની થાય ? ”

શશિકાન્ત: “ પછી એ એક વિદ્યાર્થીના સવાલ નથી રહેતો. પછી તો ગમે તેવા મામુલી કારણ માટે પણ વિદ્યાર્થીઓ નેતાને બોલાવવા માંડે છે અને બોજનશાળામાં ધોંધાટનો પાર નથી રહેતો તેવો અમારો અનુભવ છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ આ તો... ”

[એટલામાં નેતા ગૃહપતિને લઈને પેલા વિદ્યાર્થી પાસે આવે છે. ગૃહપતિ ધીમે અવાજે તેને કંઈક પૂછે છે અને પછી નેતાને તેટલા જ ધીમા અવાજે કંઈક ફરમાવે છે. નેતા ઉતાવળે પગે કંઈક લેવા જતો હોય તેમ આંખો જમ છે અને ગૃહપતિ એટલામાં જ ધીમે પગલે આંટા મારે છે.]

ભવાનીદાસ: “ શશિભાઈ, આ નેતા આમ દોઝો ક્યાં જાય છે ? અને શાંતિભાઈ આટલામાં જ કેમ રોકાઈ ગયા ? ”

શશિકાન્ત: “ ગૃહપતિ સાહેબે નેતાને કંઈક લેવા મોકલ્યા જણાય છે. જે વિદ્યાર્થીએ આંગળી ઉઠી કરી તેને છું જાણું છું તેથી અનુમાન કરી શકું છું કે તેને શાક નથી લાવતું અને શાકને બદલે ગોળ કે સાકર નેતાં હશે. ”

ભવાનીદાસ: “ નેતા હવે શું કરશે ? ”

શશિકાન્ત: “ કાઠારી પાસે જઈને માગશે અને લઈ આવશે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ અત્યારે કાઠારી એમ આપશે ખરા કે ? ”

શશિકાન્ત: “ એટલા માટે તો ગૃહપતિ સાહેબ બોજન પૂરું થાય ત્યાં સુધી બોજનશાળામાં ફરતા રહે છે. આવી જે જે અડચણો ઉભી થાય તેનો તાત્કાલિક નિઘાલ કરી શકાય છે અને વિદ્યાર્થીઓમાં તેથી ભારે સંતોષ રહે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ આવી પ્રયા ક્યારથી લાખસ થઈ છે ? કાણે કરી છે ? ”

શશિકાન્ત: “ આ રીત શાંતિભાઈએ લાખસ કરી છે. તેમના આખ્યા પછી આવા તો કેટલાયે ફેરફાર થયા છે. ”

ભવાનીદાસ: “ ત્યારે તો હવે વિદ્યાર્થીઓને સડો પાડવાની નહિ હોય અને કડવી ફરિયાદો પણ કરવાની નહિ હોય. ”

શશિકાન્ત: “ જરૂર નહિ. શાંતિભાઈ બોજન વખતે હમેશાં હાજર જ

હોય છે અને વિદ્યાર્થીઓની વ્યાગખી માગણીઓને પૂરા માનથી સંતોષવામાં આવે છે.”

ભવાનીદાસ: “આ તો ઘણું સરસ ! હું હતો ત્યારે તો આવું દશ જ ન હતું. ત્યારે તો અમે દશ વખત સાદ મારીએ ત્યારે એક વખત નેતા આવે અને તેણે તેના હાથની ચૂતા ન હોય એટલે અમને દશી પણ દાદ ન મળે. હું હતો ત્યારનામાં અને આત્યારનામાં તો બારે મોટા ફેગ્ફાર દેખાય છે !” [આલુ]

હરનાથ.

સત્રાંત દિવસો.

આ દિવસો દરેક સંસ્થામાં સત્રના આખરી દિવસો હશે. આ દિવસો સંબંધમાં થોડાએક વિચાર આપણે કરી લેવા ધરે છે.

રાજા કાલેલેમાં સત્ર અખરના સાત આઠ દિવસો હમેશાં બગડેજ બગડે તેવા એક સામાન્ય સિરસતો આજે પ્રચલિત છે. આ સિરસતાનો પડથો આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ પડવા માંડ્યો છે. રાજા કાલેલેમાં વેડરાન પડવાનું હોય તે પદેલાના સાત આઠ દિવસો છાત્રાલયનું કામકાજ પણ અગ્યવચ્ચિત રીતે ચાલ્યા કરતું માલુમ પડે છે, છાત્રાલયના સત્રાંત દિવસો એટલે તો રાજાના જ સત્રાંત દિવસો. આમ હોવાથી અંતના એ છેલ્લા સાત આઠ દિવસો આખાના આખા બગડે છે. રાજામાં પણ વિદ્યાર્થીના દિવસો બગડે અને છાત્રાલયમાં પણ રાજા બહારનો સવાર સંજ અને રાતનો વખત બગડે. આમ એકાદ અઢવારિયું છેક જ અનિયમિત રીતે અને અગ્યવચ્ચિત રીતે પસાર કરવાથી કેવળ ખુદ્દિને જ નુકસાન થાય છે તેમ નહિ, પણ વિદ્યાર્થીઓમાં ખોટી રીતે વખતને બગાડવાની એક કુટેવ પેસી જાય છે એ બારે મોટું નુકસાન છે. એ દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓને દશ જ કામ સુઝતું નથી; ઘેર જવા માટેની તૈયારી પણ કરી શકતા નથી. એ તૈયારી માટે પણ છેલ્લો દિવસ કે છેલ્લી રાત રાખે છે કે નેથી છાત્રાલયનો છેલ્લો દિવસ કે છેલ્લી રાત ખૂબ જ ધોધાટવાળો, અને અંધાધુંધીવાળો આપણને દેખાય. આપણું મુદપતિઓનું મન પણ એ જ કુટેવને લેતેજન જાણે કે આપણું હોય તેવું બની ગયું છે. આપણે પણ આપણા મિત્રો સાથે હોય એ તો, છેલ્લા દિવસ રાત આમ જ જાય. એવી વાતો દરવામાં ગોરવ માનીએ છીએ !

કેળવણીની સંસ્થાઓમાંથી આ સ્થિતિ જવી એકએ. સત્રના છેલ્લા દિવસો દો કે પદેલા, પણ જ્યાં સુધી અજ્ઞાસનું કામ બંધ ન થયું હોય તેમ જ છાત્રાલયમાંથી ઘેર જવા માટે બહાર ન નીકળ્યા હોય એ ત્યાં સુધી ઉવટની ધડી

સુધી. કામમાં જ પરવાહ જવાની દેવ આપણે તમામા લોકોએ પાડવી એવું તો જરૂરી છે. પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં આ દેવ માત્ર નથી રહી, પણ જીવનનો એક ભાગ બની ગયો છે. દિવસના બાર વાગે, કામ બંધ કરવાનું હોય અને તેણે કોઈ જે માસના લાંબા ગાળા માટે, તેમ છતાં કામ તો બારેના ટકેરા પહેલાં સુધી ચાલે, અને તેણે રોજની શાંતિથી, રોજની નિયમિતતાથી અને રોજની જ વ્યવસ્થાથી. આપણા દેશમાં જીવન જીવવાની આ રીત સ્વીકારવી એ માણુ મહત્વનું છે. આની પહેલ આપણી કેળવણીની સંસ્થાઓમાં થવી જોઈએ અને તેમાંથી છાત્રાલયો કરે તે વધારે સંગત છે, કારણ કે જીવન જીવવાની તાલીમ વિદ્યાર્થીને છાત્રાલયમાં મળે છે તેવી બીજી નથી મળતી.

હરભાઈ.

રાત્રિશાળાઓ

આ પત્રનાં વાંચનારાં લાઈ જહેનો,

આપના બાલુવામાં જે જે રાત્રિશાળાઓ હોય તે તેનાં નામો અને સિરનામાં નીચેને શરનામે મોકલી અમને આહ્વારી કરશો. અમે રાત્રિશાળાઓની એક યાદી કરવા હમણા રાખીએ છીએ.

અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલય
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન
લાવનગર

આપનો

ગિજુભાઈ

[એપ્રિલનો અંક એપ્રિલના ત્રીજા અઠવાડિયામાં મળશે.]

પ્રેરખીડિયા ઉપરનો આપનો આહુક નંબર નોંધી લેશો ?

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાનમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના જે શિક્ષકો લખો વ્યવસ્થાપક. ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન, લાવનગર.

આ માસિક લાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-૨ શ્રીસરસ્વતી, જાપાનામાં પારી, બીજામાં જોખાંજલં જે બાથુ અને તંત્રી હરભાઈ વિનેદીએ લાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

પ્રમુખી સ્વ. પતિશ્રીજી સમુદાય
શ્રી. કાવિ મ ગુજગતી સમાજ

વર્ષ ૫ મુ. ૧૯૩૧ મીયુત પ્રહાભાઈ આણંદજી ચાવડાજી ૪ થો
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ. એમીલ
:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

સત્તાધીશ આમ છવે:

સેવાનું નામ લે અને ગુલામી માગે.
સહકારનું નામ લે અને અધીનતા ધરે.
સમાનતાનું નામ લે અને મહેરબાની કરે.
પ્રેમનું નામ લે અને દયા કરે.

સેવક આમ છવે:

ગુલામી હોય તે તોડે અને સેવાની મનોદશા ઉભી કરે.
અધીનતાથી ઉપજતી માનહાનિ પ્રગટ કરે અને તેને
સ્થાને સહકારી વાતાવરણ સ્થાપે. મહેરબાનીથી અલસાય
અને સમાનતા માટે જીવ 'દે. દયાને તિરસ્કારનું સામ્ય
સ્વરૂપ ગણે અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય ખડું કરે.

આવકાર

આ પત્રના આદ્યતંત્રી શ્રી. નાનાભાઈ ગયા દેખુઆરી માસની ૧૮ મી તારીખે માજરમતી જેલમાંથી છૂટીને પાછા આવી ગયા છે. આમ તો એમની તખીયત હીક લયડી ગયેલી પણ દસ જ દિવસનો સાધારણ આરામ લઈને તા. ૧ લી માર્ચથી તેઓ દશિણમૂર્તિના પોતાના કામ ઉપર તો ચડી જ ગયા છે. અને તેથી હવે પછીના “છાત્રાલય” ના અંકમાં તેમના અનુભવો વાંચનારને અવશ્ય મળશે. સંસ્થામાં તેમના સમગ્ર કામની દિશા સંદેશ ન્યવરિયત યદ જશે એટલે તુરંત જ આ પત્રનું તંત્રીપદ પણ તેઓ પાછું સ્વીકારે તેના પ્રયાસો શરૂ છે. ધર્મયુદ્ધમાંથી પાછા ફરી પોતાના હમેશના અવસાપમાં બેસી જતા શ્રી. નાનાભાઈને આવકાર આપવામાં આવેો આપણે પણ આપણો સર મેળવીએ.

તંત્રી

મિથ્યાભિમાન

માણસનામાં જે દુર્યુષ્ણો હોય છે તે પૈકી મિથ્યાભિમાન એ એક એવો દુર્યુષ્ણ છે કે જેને દાદવો સૌથી વધારે આકર્ષે. પડે માણસને મોર મટાડી શકાય, માણસને મૃતું બોલતો બંધ દંડી શકાય, માણસને અર્ધાનિમાંથી ઉગારી લઈ શકાય, માણસને હિંસાના માર્ગમાંથી ચલિત કરી શકાય પણ માણસને મિથ્યાભિમાની ન મટાડી શકાય.

અને છતાં જ દરેક શિશુજીકારને માથે આ ફરજ સૌથી વધારે મોટી રહેલી છે. બાળપણથી જ મિથ્યાભિમાનના એપમાંથી બાળકને ઉગારી લીધું હોય અને દોમારાવસ્થામાં તેને તેનું જાન કરાવી દીધું હોય તો તે ધણે અંશે આ દુર્યુષ્ણથી દૂર રહી શકે છે.

મિથ્યાભિમાનના મૂળમાં માણસનો અહંતાબર્યો સ્વભાવ રહેલો છે. જાણક તો પ્રાચીન દશામાં હોમને અહમંથી હમેશાં બરેલું હોય છે. બાલ્યવસ્થામાં આ અહમને ખૂબ છૂટી અવકાશ આપવામાં આવ્યો હોય, અને આજે બાળકના અહમ ઉપર વડીલોના જે હથોડાઓ પડે છે તેમાંથી તેને ઉગારી લીધું હોય, તો બંધારે પણ તેનું અહમ “મોટી ઉમરે મિથ્યાભિમાન તરફ વળ્યા” જતું દેખાય ત્યારે તેને સ્વાતંત્ર્ય દશાને તેમાં જ બચાવી લેવું અઘરું નથી પડતું. બાળકના અહમને નિદોષ અવકાશ આપવો તે મિથ્યાભિમાનના તરફને તોડવાનું પ્રથમ પગથિયું છે.

બાળક કિશોર કે કુમારવસ્થામાં હોય છે ત્યારે મિથ્યાભિમાનનું તરવ ખૂબ જ તોર કરી રહ્યું હોય છે. “ દુનિયામાં હું જ ડાહ્યા છું અને બાકીના ગૂર્ખા છે. ” તેવો ખ્યાલ લગતમ તમામ જુવાન જાણેઅજાણે પણ સેરી રહ્યો હોય છે. આજે નગર આવતા જુવાનના સાચા ખોટા બળવા-ઓની પાછળ આ ખ્યાલ જ રહેલ હોય છે. આવા વખતે વડીલો એક ભયંકર ભૂલ કરે છે તેથી આ મિથ્યાભિમાનનું તરવ અનેકગણાં તોરથી વિકસવા પામી શકે છે. જુવાન જ્યારે પણ આવા મિથ્યાભિમાનની લાગણી નીચે ઢાંચ કરી રહ્યો હોય ત્યારે તેને વતાવવો જ નહિ એ તેને નિર્મૂળ કરવાનું સાચી ઉત્તમ સાધન છે. એ લાલે ગમે તે રીતે બેસે કે વર્ને પણ તેથી મોટાઓએ તે બાળકમાં છેક જ તટસ્થ રહેવું, અને અવગણવો તો જનના પણ નહિ. વિરોધ એ મિથ્યાભિમાનનો શત્રુ નથી પણ મિત્ર છે. મિથ્યાભિમાનનો વિરોધ કરવાથી તેનું જગ વધે છે અને જુસ્સો એવડો થાય છે. માટે જુવાન અવસ્થામાં મિથ્યાભિમાનના દુર્ગુણને ડાખી દેવાનો સાચો ઉત્તમ માર્ગ તો મોટાઓની તટસ્થ રૂતિ છે.

પણ ઘણી વખત એમ પણ બને છે કે મિથ્યાભિમાની જુવાન પોતાના પથે જતાં પછાડ ખાય. આવા વખતે પણ “ હું નહોતો કહેતો ! ” કે “ અમે ગાનતા જ હતા. ” કે ‘ સ્યો, હવે ભોગવો દુન ! ’ એવાં મેણાંથી મોટેગાઓએ દૂર રહેવું. એ પણ મિથ્યાભિમાનનાં જ પોપક નીવડે છે. મિથ્યાભિમાનીને તો પોતાના અનુભવથી જ શીખવા દેવો. સહાય માટે કે માર્ગનિર્દેશ માટે વડીલોની પાસે એ જાય ત્યારે શાંતિથી માર્ગદર્શન જરૂર કરાડી શકાય.

હરભાઈ..

હું હતો ત્યારે

[અનુસંધાન ગત્રાંક પાને ૫૨ થી]

: ૨ :

[આજે હુતુતુની રમત રાખવામાં આવેલી છે. ભવાનીદાસ અહીંના વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે હુતુતુ રમવાનો તેમને ખૂબ શોખ હતો તેથી તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે આજે હુતુતુનો વારો નહિ હોવા છતાં હુતુતુ રમવું તેમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. શંકરકાંતને તો ભવાનીદાસે છૂટા કર્યા જ નથી. શશિ-કાંત મારફત જાત્રાલયની, જણુવા જેવી જાણનો જાણી લેવી તેમ તેમણે

નહી ક્યું છે. એક તરફ રમત ચાલે છે, બીજી તરફ શશિકાંત અને ભવાની-દાસ વચ્ચે વાતચીત ચાલી રહી છે.]

ભવાનીદાસ : “ શશિકાંત, આપણે હાં હુતુતુની રમત ખૂબ સરસ ખીલી દેખાય છે. ”

શશિકાંત : “ હા, એ પણ શાંતિભાષનો પ્રતાપ. ”

ભવાનીદાસ : “ એમના પ્રતાપ કેમ ? ”

શશિકાંત : “ શાંતિભાષને દેશી રમતોનો ખૂબ શોખ છે. અહીં જેટલી જેટલી દેશી રમતો રમાય છે તેમાંની ઘણી તો તેઓએ નવી જ દાખલ કરી છે અને જે જે જૂની હતી તે બધીય રમતોને, ચાલ્સીય-દગ ઉપર ખૂબ જહેમત ઉઠાવીને તેમણે જ મૂકી છે. ”

ભવાનીદાસ : “ તે હવે અહીં બધી દેશી રમતો જ રમાય છે શું ? ”

શશિકાંત : “ હા, બધી જ દેશી રમતો. શાંતિભાષ આખ્યા તે પહેલાં ક્રિકેટ અને ફૂટબોલનું એટલું બધું તો જોર હતું કે એ બે રમતો ખસે અને તેને રથાને દેશી રમતો આવે એ મને તો શક્ય જ લાગતું નહોતું. પણ શાંતિભાષએ તો અશક્યને પણ શક્ય બનાવી દીધું છે. ”

ભવાનીદાસ : “ અને કેમ ન બનાવે ? જુઓ ને, રમતો ચાલે છે સારે પોને કેટલો રસ લે છે ? હું હતો સારે તો રમતામાં શૂદ્ધપતિ આવે તે દિવસે તો અમારો આનંદ માય જ નહિ તેવા દિવસો હતા. પણ શૂદ્ધપતિ તો આવે પંદરેક દિવસે એક વાર. ”

શશિકાંત : “ શું ? પંદર દિવસે એક વખત ? અમારા શાંતિભાષ તો રોજ રમતમાં હાજર. આજે જ આમ અધ્ધરથ (અમ્પાયર) થઈને ઉભા છે. બાકી એ તો રોજ રમવાના. ”

ભવાનીદાસ : “ રોજ તમારી સાથે રમે ? ”

શશિકાંત : “ હા, કેમ નહિ ? તમે કહો છો ને કે શૂદ્ધપતિ રમતમાં આવે સારે તમને ખૂબ ઉત્સાહ ચડે. તો પછી અમારે તો એ ઉત્સાહનું પૂરે રોજ અનુભવવાનું ! અને તોયે શૂદ્ધપતિ રમતના મેદાન ઉપર માત્ર હાજર રહે તેમ નહિ; રોજ અમારી સાથે અમારા જેટલા જ ઉત્સાહથી રમે. ”

[એટલામાં કોઈ એક વિદ્યાર્થી દોડર લાગવાથી પડી જાય છે. શૂદ્ધપતિ વીજળીની ઝડપે દોડી જાય છે અને બે મિનિટમાં દવાની એક શીટી અને પાટો લઈને આવી પહોંચે છે. વિદ્યાર્થીના અંગમાં ચીરો પડ્યો છે. પોતે

તેને થોડે દૂર લઇ જાય છે અને રમનારાઓને રમત શરૂ રાખવાની સૂચના કરતા જાય છે.]

ભવાનીદાસ: “ આ શાંતિભાષ પેલા વિદ્યાર્થીને લઇને ક્યાં ચાલ્યા ? ”

શશિકાંત: “ એને પગે વાગ્યું છે એટલે ધા સાફ કરી પાટો બાંધવા લઇ જાય છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ ક્યાં ? ”

શશિકાંત: “ પછે નિવાસગૃહના પગથિયા ઉપર. ”

ભવાનીદાસ: “ ત્યાં કેમ ? ”

શશિકાંત: “ ત્યાં લઇ જવાથી જરા શાંતિ અને એકાંત મળે, અને અહીં વિદ્યાર્થીઓની રમતમાં વિલેપ ન થાય. ”

ભવાનીદાસ: “ તે જેમને લાગે તેમને પાટો ગૃહપતિ પોને જાને જ બાંધે ? હું હતો ત્યારે તો એમ નહોતું. ત્યારે તો અમારે દવાખાનાનો ખાસ નેતા રહેનો. આણું કંઈ અને એટલે દવાખાનાના નેતાને બધું જ ઊડીને દોડી જવાતું. ”

શશિકાંત: “ દવાખાનાના ખાસ નેતા તો અત્યારે પણ છે; જુઓ પેલા રાતું બાંડિયું પહેરીને રમે તે. આજે પણ મને માથે આવાં કામો કરવાનાં. પણ શાંતિભાષ પોતેથી આવા પાટાપીંડ જાણે છે, અને દવાખાનાના નેતા ખાસ કામમાં રોકાએલા હોય છે ત્યારે તેમને બેસાવતા નથી અથવા તો તેમની રાહ પણ જોતા નથી. શાંતિભાષ પોતે જ એ કામ પતાવી દે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ પણ તેથી દવાખાનાના નેતામાં પોતાની ફરજ તરફ બેદરકારી ન જન્મે ? ”

શશિકાંત: “ બેદરકારી ? ઉઝડું દવાખાનાના નેતા વધારે હોંશયી કામ કરે છે અને ગૃહપતિને તકલીફ નહિ આપવાના પ્રસંગો શોધતા રહે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ હું હતો ત્યારે જે ગૃહપતિ હતા એ તો એમ કહેતા કે તેથી પ્રયા રાખવાથી વિદ્યાર્થીમાં આજસ અને બેદરકારી પોવાય છે. ”

શશિકાંત: “ અને અમારા શાંતિભાષ જીવી બતાવીને પૂરવાર કરી દે છે કે આવી પ્રયાથી વિદ્યાર્થીઓ વધારે સાવચેત, સેવાભાવી અને ઉત્સાહી બને છે. ”

મેટા વિદ્યાર્થી પ્રમુખસ્થાને હે; તેની કાળી બાજુ સામાન્ય મંત્રી બેસા છે. સામાન્ય મંત્રી પાસે જ લવાનીદાસ અને શશિકાંત છે. પ્રમુખની જમણી બાજુ સહેજ પાછળ ગૃહપતિ શાંતિભાઈ બેસા છે. સભાનું કામકાજ શરૂ થાય છે.]

લવાનીદાસ: “ શશિભાઈ, ચલારે અહીં ફેટલું ફેટલું કામ ચાલશે ? ”

શશિકાંત: “ વિદ્યાર્થીમંડળનાં તમામ ખાતાંઓના નેતાઓ આજે અહીં પોતપોતાનો અહેવાલ રજુ કરશે. એ અહેવાલ ઉપર પછી સવાલ જવાબ થશે. આવી બેઠક દર મહિને એક વાર થાય છે, અને તે વખતે જે જે વિદ્યાર્થીને જે કંઈ જણાવવાનું હોય કે પૂછવાનું હોય કે ફરિયાદ રજુ કરવાની હોય કે ચર્ચા કરવાની હોય તેવા તમામ મુદ્દાઓ અહીં રજુ થાય છે. ”

લવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો વખત ખૂબ જતો હશે. ”

શશિકાંત: “ જાણ જ, પણ તે અમને જરૂરી લાગ્યો છે. પહેલાં તો નેતાઓ અંદર અંદર ચર્ચા કરી લેતા અને સત્રમાં માંડ એક વખત સામાન્ય સભા થતી; તેથી વિદ્યાર્થીઓમાં નેતા સાથે ખૂબ અસંતોષ ફેલાયેલો રહેતો. પરિણામ એ આવતું કે નેતા શાંતિથી કામ કરી શકતો નહોતો અને વિદ્યાર્થીઓનો ધુધવાટ કદિ ઝાઝો થતો ન હતો. ”

લવાનીદાસ: “ પણ આવી બેઠકામાં ખુલાસા કરવામાં આવે તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓના મનનું સમાધાન થઈ જાય અને ધુધવાટ ઝાઝો થાય તેમ હું નથી માનતો. ”

શશિકાંત: “ બલે. પણ અહીં તો હવે તેવો અસંતોષ ખૂબ વધી ગયો હોય અને સામાન્ય સભાની જલ્મભરેલા વ્યાજખી કારણે મળે તો નેતાને રદ પણ કરી શકાય છે. ”

લવાનીદાસ: “ સત્રની વચ્ચે પણ ? ”

શશિકાંત: “ હા. ”

લવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો... ”

[એકએક સભામાં સહેજ ધોંધાટ વધે છે. પ્રમુખ ગૃહપતિ સાથે કંઈક મસલત કરતા જુલુઓને નાદ મિનિટ પસાર થાય છે અને પ્રમુખ તાળી મારીને સભાને શાંત કરે છે અને જોડવા માંડે છે.]

પ્રમુખ: “ ભાઈઓ, આ બધીના નેતાનો હોય નથી પણ

સંસ્થાની કંઈક મુશ્કેલીના કારણે તેમ જનવા પામેલું. આ બાબતમાં યોગ્ય અજવાળું પાડવા માટે હું મુશ્કેલી શાંતિભાષને વિનવતિ કરું છું. તમે સૌ શાંતિથી સાંભળો. ”

[જતીની બાબતમાં જનેની જે મુશ્કેલી હતી તેનો ખુલાસો ગૃહપતિ કરે છે; અને જે દિવસમાં તેના પૈસા મળી જવાની સંસ્થાના મંત્રીશ્રીએ ખાત્રી આપી છે તેમ જાહેર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત થાય છે.]

ભવાનીદાસ : “ હું પણ શશિભાઈ, શાંતિભાઈ સભામાં હાજર રહેલા છે જતાં તેમને પ્રમુખ કેમ નથી બનાવ્યા ? ”

શશિભાઈ : “ એવો કંઈ નિયમ નથી. શાંતિભાઈએ જ તે નિયમને રદ કર્યો છે. વિદ્યાર્થીમંડળની સભાઓમાં તો વિદ્યાર્થીઓ જ પ્રમુખ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તો પછી તેની સભાઓમાં ગૃહપતિની હાજરીની જરૂર જ શી હોય ? તેમને હાજર રાખવા અને તેમને પ્રમુખ ન બનાવવા એ તો તેમનું અપમાન, ક્યાં જોવું ગણાય. ”

શશિભાઈ : “ અમે પણ એક વખત એવા જ વિચારો ધરાવતા હતા. પણ શાંતિભાઈએ એ વિચારો ખોટા છે તેમ જાણીને સમજાવી દીધું છે. ગૃહપતિ એ તો વિદ્યાર્થીઓનો વડીલ, મિત્ર અને માર્ગદર્શક રીદ્મુદ્ધ છે તેમ શાંતિભાઈએ અમને સમજાવ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ અમને ગળે પણ ઉતાર્યું છે. આવા ગૃહપતિના આદર્શનો મીઠો સુવાસ અમે તો રોજ રોજ અનુભવીએ છીએ. ”

ભવાનીદાસ : “ હું હતો ત્યારે તો આથી કંઈ ઉતરું જ હતું. આવી સભાઓમાં ગૃહપતિ સાહેબ પોને પ્રમુખ હોય તો જ હાજર રહે; આથી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે ચલાવે. ”

શશિભાઈ : “ પણ તેમ દરવાચી કામ અટકવું અને મુશ્કેલ બને છે. જુએક ને, તમે હમણાં જ ન જોવું ? જતીના સવાલનો કેવો તુરત જ નીકાલ આવી ગયો ? ”

ભવાનીદાસ : “ વાત તો સાચી જ છે. વળી ગૃહપતિ હાજર હોય છે તેની નકામો ઘોંઘાટ થતો નથી કે નકામો વખત પણ ખર્ચતો નથી. અને સભાનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે એ વધારામાં. ”

શશિભાઈ : “ એ જ વાત સાચી છે. શાંતિભાઈના આચાર પંચી તો આવો ફેરફાર બારે અજબ કામ કરી રહ્યો છે. અમને તો ગૃહપતિની હાજર પણ મળે છે અને તેમની દરકાર પણ મળે છે. ”

મેટા વિદ્યાર્થી પ્રમુખસ્થાને છે; તેની કાળી બાજુ સામાન્ય મંત્રી બેઠા છે. સામાન્ય મંત્રી પાસે જ બવાનીદાસ અને શશિકાંત છે, પ્રમુખની જમણી બાજુ સહેજ પાછળ ગૃહપતિ શાંતિભાઈ બેઠા છે. સભાનું કામકાજ શરૂ થાય છે.]

બવાનીદાસ: “ શશિભાઈ, અત્યારે અહીં કેટલું કેટલું કામ ચાલશે ? ”

શશિકાંત: “ વિદ્યાર્થીમંડળનાં તમામ ખાતાંઓના નેતાઓ આજે અહીં પોતપોતાનો અહેવાલ રજુ કરશે. એ અહેવાલ ઉપર પછી સવાલ જવાબ થશે. આવી બેઠક દર મહિને એક વાર થાય છે, અને તે વખતે જે જે વિદ્યાર્થીને જે કંઈ જણાવવાનું હોય કે પૂછવાનું હોય કે ફરિયાદ રજુ કરવાની હોય કે ચર્ચા કરવાની હોય તેવા તમામ મુદ્દાઓ અહીં રજુ થાય છે. ”

બવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો વખત ખૂબ જતો હશે. ”

શશિકાંત: “ જાણ જ, પણ તે અમને જરૂરી લાગ્યો છે. પહેલાં તો નેતાઓ અંદર અંદર ચર્ચા કરી લેતા અને સત્રમાં માંડે એક વખત સામાન્ય સભા થતી; તેથી વિદ્યાર્થીઓમાં નેતા સામે ખૂબ અસંતોષ ફેલાયેલો રહેતો. પરિણામ એ આવતું કે નેતા શાંતિથી કામ કરી શકતો નહોતો અને વિદ્યાર્થીઓનો ધુંધવાટ કદિ ઓછો થતો ન હતો. ”

બવાનીદાસ: “ પણ આવી બેઠકોમાં ખુલાસા કરવામાં આવે તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓના મનનું સમાધાન થઈ જાય અને ધુંધવાટ ઓછો થાય તેમ હું નથી માનતો. ”

શશિકાંત: “ બલે. પણ અહીં તો હવે તેવો અસંતોષ ખૂબ વધી ગયો હોય અને સામાન્ય સભાની બહુમતિને બ્યાજગી કારણે મળે તો નેતાને રદ પણ કરી શકાય છે. ”

બવાનીદાસ: “ સત્રની વચ્ચે પણ ? ”

શશિકાંત: “ હા. ”

બવાનીદાસ: “ પણ તેમ કરવાથી તો... ”.

[એકાએક સભામાં સહેજ ધોંધાટ વધે છે. પ્રમુખ ગૃહપતિ સાથે કંઈક મસલત કરતા જણાઈ રહ્યા છે. એક મિનિટ પસાર થાય છે અને પ્રમુખ તાળી મારીને સભાને શાંત કરે છે અને એકવા માંડે છે.]

પ્રમુખ: “ બાઈઓ, આ બતીના

નેતાને હોય નથી પણ

સંસ્થાની કંઈક મુશ્કેલીના કારણે તેમ જનવા પામેલું. આ બાબતમાં યોગ્ય અજવાળું પાડવા માટે હું મુશ્કેલી શાંતિભાષને વિનવતિ કરું છું. તમે સૌ શાંતિથી સાંભળો. ”

[જતીની બાબતમાં બંનેની જે મુશ્કેલી હતી તેનો ખુલાસો ગૃહપતિ કરે છે; અને જે દિવસમાં તેના પૈસા મળી જવાની સંસ્થાના મંત્રીશ્રીએ ખાત્રી આપી છે તેમ જાહેર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત થાય છે.]

ભવાનીદાસ : “ હું પણ શશિભાઈ, શાંતિભાઈ સભામાં હાજર રહેલા છે છતાં તેમને પ્રમુખ કેમ નથી બનાવ્યા ? ”

શશિકાંત : “ એવો કંઈ નિયમ નથી. શાંતિભાઈએ જ તે નિયમને રદ કર્યો છે. વિદ્યાર્થીમંડળની સભાઓમાં તો વિદ્યાર્થીઓ જ પ્રમુખ થાય છે. ”

ભવાનીદાસ : “ પણ તો પછી તેની સભાઓમાં ગૃહપતિની હાજરીની જરૂર જ શી હોય ? તેમને હાજર રાખવા અને તેમને પ્રમુખ ન બનાવવા એ તો તેમનું અપમાન કર્યા જેવું ગણાય. ”

શશિકાંત : “ અમે પણ એક વખત એવા જ વિચારો ધરાવતા હતા. પણ શાંતિભાઈએ એ વિચારો ખોટા છે તેમ જરાબર સમજાવી દીધું છે. ગૃહપતિ એ તો વિદ્યાર્થીઓનો વડીલ, મિત્ર અને માર્ગદર્શક શીદ્ધાંત છે તેમ શાંતિભાઈએ અમને સમજાવ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ અમને ગળે પણ ઉતાર્યું છે. આવા ગૃહપતિના આદર્શનો મોકો સુવાસ અમે તો રોજ રોજ અનુભવીએ છીએ. ”

ભવાનીદાસ : “ હું હવે ત્યારે તો આથી કંઈ ઉત્કૃષ્ટ જ હતું. આવી સભાઓમાં ગૃહપતિ સાહેબ પોને પ્રમુખ હોય તો જ હાજર રહે; બાકી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે ચલાવે. ”

શશિકાંત : “ પણ તેમ કરવાથી કામ અટકતું અને મુશ્કેલ બને છે. જુઓ ને, તમે હમણાં જ ન બોલો ? જતીના સવાલનો કેવો તુરંત જ નીકાલ આવી ગયો ? ”

ભવાનીદાસ : “ વાત તો સાચી જ છે. વળી ગૃહપતિ હાજર હોય છે તેની નકામો યોગાદ થતો નથી કે નકામો વખત પણ બગડતો નથી. અને સભાનું ગૌરવ જાળવવાઈ રહે છે એ વધારામાં. ”

શશિકાંત : “ એ જ વાત સાચી છે. શાંતિભાઈના આગ્રહ પછી તો આવો ફેરફાર ભારે અજબ કામ કરી રહ્યો છે. અમને તો ગૃહપતિની હાંક પણ મળે છે અને તેમની દડાઈ પણ મળે છે. ”

ભવાનીદાસ: “ હું હતો ત્યારે તો આવું કશુંય ન હતું. તમે તો ત્યારે ભારે નશીબદાર, ભાઈ ! ”

હરભાઈ.

ધોંધાટ

સાબરમતી જેલમાં બી. વર્ગ અમારું નાનકડું છાત્રાસય બની ગયો હતો. અમે પચાસ સાઠ ભાઈઓ લુદાં લુદાં ત્રણ મકાનોમાં વહેંચાઈ ગયા હતા અને કોઈના પણ સીધા હુકમ વિના અમારી અંતરની ઉદ્વેગતથી અને આપસઆપસની સમજણથી કામ ચલાવ્યે જતા હતા.

હતાં એક પ્રશ્ન અમને રોજ મુંઝવતો: કોણ કેટલો અવાજ કરી શકે ?

એક પક્ષ જેલના નિયમોને આધારે કહેતો કે દિવસે જેલર સાંભળે એટલો ધોંધાટ ન થાય અને રાતે તવ વાગ્યા પછી જરાયે અવાજ ન થાય. બીજો પક્ષ સ્વાતંત્ર્યના ઝોડા હેઠળ કહેતો કે અમને કાલે તેમ રહેવાનો હક્ક છે અને એ હક્કને ભોગવતાં હાડમારી વેડવી પડશે તો જોઈશું.

પણ સાચી વાત આ બન્ને પક્ષની વચ્ચે એક નાનો ચૂર હતો તેની હતી. જેલ હો કે છાત્રાસય હો, ઘર હો કે શેરી હો, નાનું મંડળ હો કે મોંટી નાત હો, જ્યાં સમૂહમાં વસવું હોય ત્યાં આખા સમૂહનો વિચાર કરવો જ જોઈએ. આપણે આજે સમૂહજીવનનો શિષ્ટાચાર હજી ઉભો નથી કર્યો તેથી તો બે માણસ એકઠા થઈએ ત્યાં જ ધોંધાટ મચાવી મૂકીએ છીએ. આપણે શાંતિથી વાત જ કરી નથી શકતા. જે બોલે છે તે નકામો મોટેથી જ બોલે છે. મોટેથી બોલનાર પોતે નકામો પ્રાણ ગુમાવે છે તે સમજતો નથી.

દારણ કે આપણે જીવનમાં શાંતિને પિછાની નથી. નાનપણથી જ ધોંધાટમાં ઉછર્યા છીએ એટલે ધોંધાટ જીવનની અતિ આવશ્યક ચીજ થઈ પડી છે અને કોઈ શાંતિની વાત કરે તો તે દરેકી કાઢવા જેવી લાગે છે. કોઈ કોઈ વાર તો એમ પણ થઈ જાય કે ધોંધાટ, ગડગડ, દોડદોડી અને જૂમાજૂમ એ જ વિકાસ છે અને શાંતિ એ તો મૃત્યુ છે. આપણા નાતવરા લુઓ, આપણાં સંમેલનો લુઓ, આપણા મેળાવડાઓ લુઓ, આપણાં સમૂહજીવન લુઓ, જ્યાં જોશો ત્યાં ધોંધાટ અને એ ધોંધાટમાંથી જ યવો કુદ આનંદ !

અમારા બી. ક્લાસમાં સમાજના આ ધોંધાટ માનસનું જ પ્રતિબિંબ હતું. કોઈનો ધરદો જેલના નિયમોને તોડવાનો ન હતો; કોઈનો ધરદો ખાસ સ્વાતંત્ર્યનો હક્ક સિદ્ધ કરવાનો ન હતો. પણ જધાને ધોંધાટ કરવાની ટેવ હતી અને એ ટેવ ખરાબ નથી એમ સિદ્ધ કરવાની ખાગેસ હતી.

ખરું છે. ઘેંઘાટને સમાજમાંથી દૂર કરવો હોય તો નાનપણથી જાગ-
જાને શાંત ચલાવવી પડશે. આપણો જાત્રાસભ્યોમાં આ કાર્યને માટે પુષ્કળ
અવકાશ છે. ઘેંઘાટમાં વિદ્યાર્થીઓ છે એમ માનવાની સાધ જૂન ન રહે.

અવાજને નાનો મોટો કરવો એક વસ્તુ છે અને ઘેંઘાટનું જુદી વસ્તુ
છે. ઘણા માણસો એટલી સાથે પોતાનો અવાજ વ્યક્ત કરવા માગતા હોય
તો એક માણસના કરતાં મોટો અવાજ જરૂર થાય. પણ જેમ જાત્રાસભ્યોમાં
ખીજી બધી જાગતોમાં સંયમ રેખાવવા તરફ આપણું લક્ષ્ય છે તેમ આ
અવાજ પર પણ સંયમ રેખાવવો જોઈએ. અને જ્યાં ખીજાને અડચણ થાય
ત્યાં તો કાંઈથી અવાજ થાય જ નહિ એવી દૃઢ માન્યતા યથા જરૂરી જોઈએ.

આજનાં સ્વતંત્ર જાત્રાસભ્યોમાં ઘેંઘાટની ફરિયાદ ખૂબ પ્રમાણમાં ઉભી
રાખી છે. પણ એ જાત્રાસભ્યના સ્વાતંત્ર્યમાંથી જે સંયમ ઉભો થવો જોઈએ
તે નથી થયો તેટલો હોય છે. વિદ્યાર્થી નવરો હોય ત્યારે ગમે તે પ્રવૃત્તિ
પ્રતીક્રિયા કરે, પણ પોતાનો ખીજો વિદ્યાર્થીમાત્ર પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ નિરાંતે
કરી શકે એવી રીતે વર્તે તો જાય છે.

જાત્રાસભ્યના જીવનમાં જ્યાં જ્યાં સમૂહપ્રવૃત્તિ આવે ત્યાં ભાંગ-જમતી
વખને, રમતી વખને, આગમના વખને, સૂતાના વખને, કસરતના વખને,
આ બધાં વખને સમૂહના હામને માન આપીને અવાજ ન કરાય એવી
સમાજીય આપણામાં તેમ જ વિદ્યાર્થીઓમાં ઉભી થવાની ખાસ જરૂર છે.

નાનાભાઈ.

આજનો યુગધર્મ

દુનિયાના ૫૭ ઉપર આપણે દેશ એક જ એવો દેશ છે કે જ્યાં સાચા
કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને વરસના લગભગ ૭ માસ કસું જ હામ કરવાનું
ન હોય! વરસમાં એ વખત જાંવી રજાઓ આવે. વચ્ચે રવિવારો અને જુદાં
જુદાં પ્રકારના તહેવારો તો હોય જ. આવી સ્થિતિમાં પોતાના વરસના મોડ
અરધો ભાગ વિદ્યાર્થીઓ અજાણમાં કાઢી દેવામાં રહેી શકે છે.

એક બાજુ આપણી આત્મિક રિપાર્ત તો છે જ. તેમાં સુઝી શક્યાતના
એ ચાર અને અંતના આઠ દસ દિવસો નામના આખી આપણી આત્મિક રહેતી
વખતની ખેડમાં આપણે ઉમેરો કરીએ છીએ.

દિંદુર નાના વતનીની જીંદગીના કામના એકંદર દિવસો ગણવામાં
આવે તો દુનિયાના કાંઈ પણ દેશની વગતીના ઉધોગી દિવસોના કરતાં
ફેરફારો ઓછા આવે. આ-આંકડો અવશ્ય મોકલવાનો બને.

અને આ બધું ક્યાંથી ?

હિંદુસ્તાનના હાડમાં અનુલોભીપણું કે આગસ્ટનાં જ નહિ. પરંતુ દેશીઓએ આવીને પોતાના જ સ્વર્ગ્ય ખાનગર યુક્ત પ્રયુક્તઓથી હિંદીઓના હાડમાં તે નાખવાના પ્રયત્ન કર્યા છે. આપણને આગમ જોઈએ, આપણને વિશ્વાસો જોઈએ, આપણને યાક લાગે, આપણે દોડાએક વિશ્વાસ અને એશઆગમ તો કરવાં જ જોઈએ-આવી માન્યતાઓની જડ તેની જેળવણી માગત તોણે આપણમાં નાખી દીધી. એટલે હવે એવો દિવસ આવ્યો છે કે આપણે પણ તેમ જ વિચાર કરતા બની ગયા છીએ. આગસ્ટ આપણને સદી ગઈ છે; નિરુદ્ધપીપણું આપણને પચી ગયું છે; એશઆગમ અને વિશ્વાસ આપણને રહે છે. આ બધાયમાં આપણે રાચીએ છીએ.

આ રિચતિ અસલ છે. આપણા દેશે 'તેમાંથી' જેટલી છૂટી જવું જોઈએ. દેશના એકેએક માણસની એકેએક મિનિટ જેટલી તેની છે જેટલી જ દેશની છે. દરેક માણસે પોતાના વખતનો દિશાગ પોતાની જાનને અને પોતાના દેશને આપવાનો છે. સમય અને શક્તિની દૃઢરૂર એ આગના યુગનો પ્રધાન ધર્મ છે. શાળા કેસેજમાં લાચરતા વિદ્યાર્થીઓએ અને તેમને બણાવનારા અધ્યાપકોએ આ યુગધર્મનું આવરણ અત્યંત રક્ષાકથી કરવાનું રહે છે.

ઉરભાઈ.

ત્રણ શિક્ષકો

બાળકને જેળવનારાં - મોટામાં મોટાં તરવો. ત્રણ છે: એક કુદરત, બીજું માણસ અને ત્રીજું વાતાવરણ.

આ ત્રણ પૈકી કુદરત ઉપર તો આપણે ઘણું નથી જ તેમ જોઈએ તો ચાલે. માણસગત કુદરતને હાથ કરવાને જેટલા વધારેમાં વધારે પ્રયત્નો કરે છે તેટલી વધારે ઝડપથી કુદરત માણસના હાથમાંથી સરી પડે છે. માણસ બનાવર જે વખતે એમ માનવા લાગે કે હવે કુદરત ઉપર તેના ઘણું આવ્યો છે, તે જ વખતે બનાવર કુદરત પોતાનું પોત પ્રદાશે છે અને માણસગતને એક જગતર છુટક ખરોલી જાન કરાવે છે. કે કુદરત મોઢ પણ માણસના હાથમાં સમાઈ શકતી નથી. આટલા માટે કુદરત તો બાળકની શુદ્ધ બેગરોગ વિનાની અને સ્વાર્થાવક જેળવણીકાર રહેતી.

જેળવનાર બીજું તરત માણસ. માણસ ઉપર માણસ ઘણું નાખવા જાય તો રહે દુઘાય ! પરંતુ માણસને પોતાને જ પોતા ઉપર કર્યા ઘણું

હોય છે ? માણસને શિક્ષક તરીકે બલે તૈયાર કરવામાં આવે; શિક્ષણની પદ્ધતિઓનું તેને બલે જ્ઞાન અપાય; શિક્ષણશાસ્ત્રની નિયમો, કેળવનાર બલે તેને હિંદુ અથવા મુસ્લિમ કરવાની તક સંપડે; પણ તેથી તે સાચો શિક્ષક ન પણ થઈ શકે. શિક્ષણ માટે જે તરતો આપી તરતોની ઉપર રહે છે તે તેણે ન પણ મેળવ્યા હોય. માણસ પોતા જીવે જેટલો અપૂર્ણ તેટલો તે શિક્ષક તરીકે પણ અપૂર્ણ. રાજ્યને ખોતાને ખોતાની જાત ઉપર જેટલો માણસ ઓછો તેટલો કેળવનાર તરીકે શિક્ષણને માણસ તેના ઉપર ઓછો. આટલા માટે માણસ થોડોએક બેગમેળવાળો પણ પદ્ધતિસર તૈયાર કરાવેલો અને સહેજ કૃત્રિમ શિક્ષક બની શકે.

કેળવનાર ત્રીજું તરવ વાતાવરણ. વાતાવરણ ઉપર બાળકના માણસ પણ રાજ્ય હોય છે અને બાળકનાર માણસનો માણસ તો સંપૂર્ણ પણે હોય છે. બલકે વાતાવરણ હિંદુ દુનિયા જ માણસ હોય છે. આટલા માટે વાતાવરણ એ 'શિક્ષક' રુપને ધ્યાનમાં રાખીને બોલીએ તો બાળકનો શુદ્ધ અને સાચો શિક્ષક બની શકે છે. માટે જ શિક્ષણની યોજનામાં કુદરત કે માણસના કરતાં વાતાવરણને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે અને આવડું નોંધએ.

ઉરવાધ.

એક પ્રશ્ન

શ્રી. તંત્રીજી " જાત્રાસય "

મદાસય,

ગયા અંકમાં આપનો ' થોડોએક જોડવણ ' વાળો લેખ વાંચ્યો. આપની સંચનાઓ ખૂબ કિંમતી છે. પણ આપે એમ માની લીધેલું કાગળ છે કે દરેક જાત્રાસય પાસે ' દક્ષિણામૂર્તિ ' જેટલી જ જગ્યા અને તેના જેટલી જ સગવડો હશે-હોવી નોંધએ ! પણ સાહેબ, અહીં તો પચાસ વિદ્યાર્થીઓ રહી શકે તેટલું મકાન અને તેટલી સગવડ માંડ હોય ત્યાં પાંત્રીસથી ચાળીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ રાખવા પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે જુદાં જુદાં રથો નક્કી કરવાં તે છેક જ અસંભવ હોય છે. વળી, શુદ્ધપાતની આપની દૃષ્ટિના પ્રમાણે અહીં અમે શુદ્ધપાત નથી હોતા. મારી માફક ધણી જાત્રાસયોમાં હાથરૂઝના જ એક શિક્ષકને શુદ્ધપાત તરીકે નિયોજવામાં આવે છે. આવો શુદ્ધપાત આવા જાત્રાસય માટે એક જ હોય છે તે પણ યાદ રાખવાનું. આપ જણાવો હા તેની વ્યવસ્થા ઉભી કરવા માટે અને તેની પાછળ ચોક્કસ દેખરેખ રાખવા માટે તે એકલો શ્રી રાને

પૂરો પડી શકે ? આગ જણાવો છો તેવી ગોઠવણ હોય તો તો એક ગૃહ-
પાત્રથી આજ પચુ નહિ. પણ અમારે તો શિશુકના કામ સાથે ગૃહપાત્રનું
કામ કરવાનું હોય છે, તેવી જીજી રીતે. પણ એ અચકચ પને છે. આ
જાગત કદલી મહત્તની છે એનો ખ્યાલ તો, અમારો જેવા જાત્રાલયમાં
ગૃહપાત્ર થઈ. બેસો ત્યારે જ આવે ! છતાં એ આપની પાસે આનો કંઈ
નિદાન હોય ના અવસ્ય જણાવશો કે જેથી મારા જેવા ગૃહપાત્રો તોનો
લાભ ઉઠાવી શકે.

એક ગૃહપત્રિ

ઉત્તર

લખનાર ગૃહપત્રિ બાઈનો પ્રશ્ન ખરેખર વિચારવા જેવો તો છે જ.
મારા પોતાના વિચારો કું રજુ કરું છું. તેમાંથી સક્રમ તેટલી જાજતોનો
અમત્ત ગૃહપાત્ર બાઈઓ કરે.

એ બાઈના પ્રશ્નમાંથી તેમની જીજી મુશ્કેલી પહેલી લઈ છું. એક જ
ગૃહપત્રિ અને તેણે શિશુકનું કામ કરનાર ગૃહપત્રિ જુનાં જુનાં રથજોની જુદી જુદી
ગોઠવણો કેમ પહેલ્યા વળી શકે એ તેમની મુશ્કેલી છે. બધું જ ગૃહપાત્ર
ઉપર છાંટી દેતામાં આવે અથવા તો ગૃહપત્રિ બાઈ પોને બધું જ પોતાના
શિર ઉતર ઓટી લે તો તો કામ જરૂર મુશ્કેલ થઈ પડે; એટલું જ નહિ
પણ કામ જગડે ખરું. એક શું, એકથી વધારે ગૃહપત્રિઓ હોય તો પણ બધી
જ બાર ગૃહપાત્રો લઈને દરે તે કાઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. મારું એવું
માનવું છે કે આજે દરેક દરેક જાત્રાલયને પોતાનું વિદ્યાર્થીમંડળ તો દરો
જ. નામ ગમે તે હો પણ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું તત્ર પોને જ ચલાવે તેની
કોઈ પ્રયા દરેક જાત્રાલયમાં હોવી જ જોઈએ. ન હોય તો તાત્કાલિક ઉભી
કરી દેા જોઈએ. આવી વિદ્યાર્થી સંસ્થા સિવાય કોઈ પણ પ્રકારની કળ-
વચ્ચી વિષયક પ્રગતિ કોઈ સંસ્થા કરી શકે જ નહિ. દરે આવી વિદ્યાર્થી
સંસ્થા છે જ તેમ ધારીને આગળ આવીએ તો પછી આપણી મંજાણ
છેક જ ઓછી થઈ જાય છે. જુદી જુદી ગોઠવણ મારે જે કાંઈ કામ કર-
વાનું આવી પડે તે કામ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર મૂકી દઈ શકાય. એકી સાથે
જેટલી પ્રવૃત્તિઓ આજની હોય તેટલી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર તે જ પ્રવૃત્તિમાં જામ
લેનાર એક મોટા વિદ્યાર્થીની દેખરેખ રહે અને જરૂર જણાવ ત્યારે ગૃહ-
પાત્ર પાસેથી સહાદ, સૂચના કે મંત્ર લે.

દરે જીજી વિચારવા જેવો સચાલ જાત્રાલયના રથગસંઘાસનો અને

સગવડોની તાણતો છે. પ્રજાદાર ભાષની વાત સાચી છે. કેટલાંયે છાત્રાસયો એવાં છે કે જેમની પાસે જગ્યા પણ નાની હોય અને સાધનો પણ ઓછાં હોય. આવા સંયોગોમાં શું કરવું ? પહેલી વાત તો એ છે કે છાત્રાસયોને આપણે ડેખવણીની એક સુંદર સંસ્થા જનાવવા માગીએ છીએ તેથી જ્યારે જ્યારે જેટલી પણ તક મળે તે તકનો લાભ લઈને સંચાલકો પાસે આપણે આપણી માગણીઓ રજુ કર્યા કરવી, અને તેમાંથી જેટલું મળી શકે તેટલું મેળવતા રહેવું એ આપણો-દરેક શુદ્ધપતિનો ધર્મ હોયો જોઈએ. આપણે ગમે તેટલી અગવડો વચ્ચે અને સાધનોની તંગી વચ્ચે આપણું કામ ચલાવતા હોઈએ, પણ તેથી તેનાથી આપણને સંતોષ છે અથવા તો આપણે સંતોષ રાખવો જોઈએ તેથી આપણી માન્યતા છે, તેવી સફેજ પણ છાપ છાત્રાસયના સંચાલકો ઉપર ન જ પડવા દેવી જોઈએ. આપણે તો આપણી માગણીઓ આગ્રહ પૂર્વક તેમની પાસે વ્યથે જવી અને જેટલી અનુકૂળતા મળતી જાય તેટલીને સ્વીકાર કરી આપણું કામ ચલાવે રાખવું. આપણા કામથી આપણા સંચાલકો ઉપર એવી છાપ અવરય પડવી જોઈએ કે જે વધારે અનુકૂળતા અને વધારે સાધનો આપવામાં આવશે તો કામ ખરેખર વધારે સારું થશે. આપણા કાર્યની ક્ષેત્રનો આધાર આપણી ખંત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા ઉપર રહે છે. આપણી ખંત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા સાધનો અને અનુકૂળતાઓને જરૂર જેટલી લાવવાની છે તેથી અખંડ શ્રદ્ધા આપણામાં ભરેલી હોવી જોઈએ.

પરંતુ પ્રજાદારભાષનો સવાલ તો એ છે કે આવી પરિસ્થિતિ ઉભી ન થાય ત્યાં સુધી શું ?

ત્યાં સુધીમાં આપણે આપણી પાસે જે અનુકૂળતાઓ અને સાધનો હોય તેના વડે આપણી ગોઠવણનું કામ ચલાવી શકીએ છીએ. આપણી પાસે જેટલી જગ્યા હોય તેટલી જગ્યામાં જ આપણે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓની ગોઠવણ કરી શકીએ. એક ગોટા ઓરડાને ચાર ખૂણા અને વચ્ચે ભાગ તો અવરય હોય જ. આપણે દરેક ખૂણાને એક એક જુદી પ્રવૃત્તિ માટે નિર્માણ કરીએ. એક ખૂણો લખનાર માટે, એક ખૂણો વાંચનાર માટે, એક ખૂણો શાંતિથી વાનો કરનાર માટે અને એક ખૂણો આંતર દ્વાર રમતો રમનારા માટે. વચ્ચે ભાગમાં શુદ્ધપતિ, શુદ્ધ ગેસ, અને તમામ પ્રવૃત્તિઓનું સુયોગ્ય નિયંત્રણ કરે. જે જે પ્રવૃત્તિઓવાળાને જે કંઈ પૂછવા કરવાનું કે ફરિયાદ કરવાની હોય તેઓ શુદ્ધપતિ પાસે આવીને શાંતિથી કહી જાય. શુદ્ધપતિ

પોતે પણ પોતાના કામમાંથી થોડીએક કુરસદ કાઢીને ચારેઠાર ફરતા રહે અને પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કરતા કરતા તેને સુનિયંત્રિત બનાવતા રહે.

આવી બંધી પ્રવૃત્તિઓ ખીન્ન કાષ્ટને કશી પણ અડચણ ન થાય તેમ ચાલવી જોઈએ. આ બાબતની યોગ્ય તાલીમ વિદ્યાર્થીઓને મળતી રહે તેવો પ્રયત્ન રોજ રોજ ચાલતા સાક્ષાત્ કામ દ્વારા જ વિદ્યાર્થીઓને મળી શકે. કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થીની મંડળી શાંતિપૂર્વક અને વ્યવસ્થાપૂર્વક પોતાનું કામ ચલાવી ન શકે તો તેને આવા સમૂહોની ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિઓમાં તેટલા વખત માટે રહેવાનો અધિકાર નથી. તે ઘણી જ ખુશાથી બહાર જાય અને પોતાની પ્રવૃત્તિ ચલાવે. ગોઠવણનો મૂળ મુદ્દો એ છે કે વિદ્યાર્થી પોને સ્વતંત્ર હોવા છતાં ખીન્નની સગવડ જાળવવા માટે બંધાએલો જ છે તે ખ્યાલ તેના મનમાં હોવો જોઈએ. સમાજમાં રહીને જીવન ગાળનાર દરેક વ્યક્તિને સમાજમાં કેમ જીવવું તે પણ આવડવું પડે છે. જે માણસ સમાજમાં સુખવશિષ્ઠ અને નિયંત્રણ પૂર્વક જીવી શકે છે તે જ સાચો સ્વતંત્ર છે. ખીન્નના સ્વાતંત્ર્યની શુદ્ધ બાવનામાં તો પોતે કે ખીન્ને કોઈ પરતંત્ર નથી જ. આ તરત આપણા વિદ્યાર્થીઓને સમજાવ જવું જોઈએ, અને તે સમૂહજીવન જીવવાની તાલીમ દ્વારા જ તેમને સમજાવવાનું છે. માટે જ ઓછી અનુકૂળતાઓ અને ઓછાં સાધનો વચ્ચે પણ શાંતિ અને વ્યવસ્થા પૂર્વક જીવવાની તાલીમ જુદી જુદી ગોઠવણ દ્વારા વિદ્યાર્થીને અવશ્ય આપી શકાય.

હરભાઈ.

શરીરના ચાળા પાછળ

માણસ એકલો બેઠો હોય કે સમૂહમાં હોય, માણસ વાનો દરેકો હોય કે વાતો સાંભળતો હોય, માણસની જીભ ચાલતી હોય કે મૂંગો બેઠો હોય; આની કોઈ પણ સ્થિતિમાં તેનું શરીર અને શરીરનાં વિધિવિધ અંગઉપાંગો સ્થિર લાગે જ હોય છે. કાં તો તે હાથ પગ વિચિત્ર રીતે દલાવતો હોય છે અથવા તો હાથ પગનાં આંગળાં વડે ચિત્રવિચિત્ર ચાળા દરેકો હોય છે. તેના મોઢા સામું જુઓ તો તેના મોઢા ઉપરના હાવભાવો પણ તેટલી જ વિચિત્ર રીતે ફરતા રહેતા હોય છે. આંખો જુઓ, હોઠની ગતિ નીહાજો, કપાળ સામું નમ્મર કરો, નરેદરાં ફલાવતો જુઓ, વારંવાર ડોક મરડનો દેખો કે મોઢા ઉપર ન સમજાય તેવી રીતે હાથ ફેરવતો નીહાજો, એ બધીય વખતે તે પોતાના અંતરના અટપટા બાવો વ્યક્ત કરી રહ્યો હોય

છે. માણસને આમ મૂંઝા ચાળા કરતો જોવામાં આનંદ તો આવે જ છે પણ તેની પાછળ રહેલા તેના મનના ભાવોને સમજવામાં અને ઉદ્દેશવામાં વળી એમ આનંદ આવે છે.

ઉરભાઈ,

મન જખ મારે ત્યારે

સ્વાતંત્ર્યનો સિદ્ધાંત દ્વેષ અનેક ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ પામવા લાગ્યો છે. જીવનના કાંઈ પણ એક ક્ષેત્રના કરતાં કેળવણીના ક્ષેત્રમાં એ તત્ત્વનો સ્વીકાર અને વ્યવહાર વધારે આગ્રહથી કરવા કમવવામાં આવે છે. લાણુનારાઓને સ્વાતંત્ર્ય આપો એવી ખૂબો અભ્યારે ચારકોરથી સંભળાય છે. વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને વાણી સ્વાતંત્ર્યનો સમાજે એક સામરો સ્વીકાર કર્યો છે તેથી એ તરવો કેળવણીની શરંયાઓમાં પ્રવેશી શક્યા છે.

આપણાં છાત્રાલયોમાં પણ આ સ્વાતંત્ર્યનો સિદ્ધાંત ઠીક ઠીક સ્થાન મેળવી ચૂક્યો છે તેમાં શંકા નથી. આપણા વિદ્યાર્થી છાત્રાલયના નાના મોટાં બંધારોમાં સારું એવું સ્વાતંત્ર્ય ભોગવે છે. તેને વિચારનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે, વાણીનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે, અને કેટલેક અંશે વ્યવહારનું સ્વાતંત્ર્ય પણ છે. આપણા વિદ્યાર્થીનું વિચારસ્વાતંત્ર્ય કે વાણીસ્વાતંત્ર્ય આપણને નથી ખૂચતાં; પરંતુ વ્યવહારસ્વાતંત્ર્ય ક્યારેક મૂંઝવી દે છે ખરું. વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારના વિચારો કરે છે તેથી આપણને ખબર પડે ત્યારે આપણે તેને બાળક ગણી મનથી જ માફ કરી સડાએ છીએ. વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારનું બોલે ત્યારે વાણી સ્વાતંત્ર્યના જમાનામાં એટલી છૂટ તો હોવી જ જોઈએ તેમ માનીને આપણે તેને હસી કાઢી શકીએ છીએ. પરંતુ વિદ્યાર્થી અમુક પ્રકારનું વર્તન ચલાવે ત્યારે તેને હસી કાઢવું કે બાળક ગણીને માફ કરવું એ જરા અઘરું પડે છે. આપણને ન રહે તેવા વર્તનની છૂટ લેતો આપણે વિદ્યાર્થીને નીરખીએ ત્યારે એ સ્વાતંત્ર્ય આપણાથી ઘણી વખત નથી છૂટવી શકતું. આવા વખતે આપણું મન જરા જખ મારવા માંડે છે. વિદ્યાર્થીને તેવા વ્યવહારમાંથી તો અવસ્ય રોકવો જોઈએ તેમ આપણું મન આપણને આગ્રહથી દહે છે. બધી જાતનું સ્વાતંત્ર્ય ચકાવી લઈ શકાય, પણ વર્તનનું આવું સ્વાતંત્ર્ય ન જ ચલાવી શકાય તેમ આપણને લાગ્યા જ કરે છે, વિચાર સ્વાતંત્ર્ય કે વાણી સ્વાતંત્ર્ય, વર્તન સ્વાતંત્ર્યના પ્રમાણમાં છુરવવાં સહેલાં લાગે છે.

આવા વખતે આપણે શું કરીએ ? મન જખ મારતું દેખાય ત્યારે આપણે કેમ વર્તીએ ?

જનુ' અને પછી તેનાં દારણના ઉદ્દેશ્યમાં ઉતરી પડવું આપણા માટે વ્યાજ્ઞી ગણાય. તેવાં દારણે આપણને તાત્કાલિક ગળવાં જ જોઈએ એવા આમલ પામી નહામે છે. વિદ્યાર્થીના વર્તનને માનસિક નોંધપેટામાં નોંધી રાખી જ્યારે જ્યારે પણ તે પુનરાવર્તન પામે ત્યારે ત્યારે તેનાં પ્રેરક જોળે પડી લેતાં આપણને આવડવું જોઈએ એકથી વધારે વખતમાં તેના વર્તનસ્વાતંત્ર્યમાંથી જોડલાં જોડલાં સામાન્ય પ્રેરકજોળા આપણને હાથ દાગી જાય તેનો દ્યુતમ દાદી લેતાં પછી આપણને મુશ્કેલ નથી પડવાનું. એવું સર્વસામાન્ય દારણ આપણા હાથમાં આવ્યું એટલે વિદ્યાર્થીનું વર્તનસ્વાતંત્ર્ય આપણી હાજરીમાં નિર્ભય જન્યું સમજવું. નિર્ભયતામાંથી પછી વર્તન-શુદ્ધિ આણવી એ તદ્દન ચાહેલું કામ થઈ પડે છે.

આપણું ત્રીજું પગથિયું આપણાં સાધનોનો સંજાળપૂર્વક ઉપયોગ કરવો તે છે. વિદ્યાર્થીના વર્તન સ્વાતંત્ર્યના આપણા અનુભવ પછી આપણને તેની સાથે કામ લેવાની જરૂર રહે તો આપણાં સાધનો નિર્મળ અને શુદ્ધ હોવાં ધટે. આપણામાં ખામોશ હોય, વિદ્યાર્થીમાં આપણને કે સમાજને અરુચિર કે અહિતકર એવા વર્તન સ્વાતંત્ર્યના મૂળમાં ઉતરી જઈ તેનાં પ્રેરક દારણે શોધી કાઢવાની આપણામાં શક્તિ હોય તો પછી વિદ્યાર્થીના તેવા વર્તન માટે આપણે જે કંઈ ઉપાયો કરવાની જરૂર જણાય તે ધમે અંશે શુદ્ધ અને નિર્મળ જ હોવાનો સંભવ છે. છતાંએ તે યોગ્યતામાં આપણે ખૂબ કાળજી રાખવાની જરૂર રહે છે. તેવાં સાધનો આપણે મહેનત અને અભ્યાસપૂર્વક શોધવાં પડે છે અને પછી તેનો ઉપયોગ કરવાની શક્તિ પણ કેળવવી પડે છે.

સ્વાતંત્ર્ય અપાયા પછી આપણું મન જખ મારે તો આપણે ઉપર પ્રમાણે વર્તન રાખવું તે આપણો ધર્મ થઈ પડે છે. હરણાથ.

વ્યક્તિત્વ

વ્યક્તિત્વવાળો માણસ જનસમૂહને હમેશાં આકર્ષી શકે છે. વ્યક્તિત્વવાળો માણસ અન્યના કરતાં વધારે એકપથી અને વધારે સારું કામ કરી શકે છે. વ્યક્તિત્વવાળા માણસને કહેવ શોધવી આવે છે તેમ કહીએ તો પણ ખોટું નથી.

શિક્ષણના ધોષમાં વ્યક્તિત્વવાળો માણસ મળી જાય તો શિક્ષકનું કામ વધારે સંગીન રીતે ચલાવી શકાય. દરેક શિક્ષકનામાં વ્યક્તિત્વ હોવું

જોઈએ તેમ જ દરેક ગૃહપતિમાં પણ વ્યક્તિત્વ હોવું જોઈએ. જે ગૃહપતિ વ્યક્તિત્વ ધરાવતો હોય છે તે ગૃહપતિને સામાન્ય ગૃહપતિના જેટલા અંતરાયો નહીં હોતા નથી; તેનો ગૃહપતિ પોતાના કાર્યના પચાસ ટકા તો પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી જ પાર ઉતારી શકે છે. સામાન્ય ગૃહપતિને ડગલે ને પગલે કાવડાઓ ઉભા થયા દરે છે તેવા કાવડાઓ વ્યક્તિત્વવાળા ગૃહપતિને મૂંઝવતા નથી. આનું કારણ એ કે એવા કાવડાઓ જેમ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઉદ્ભવેલા હોય છે તેમ જ તેમના હાથે જ ઉઠેલી શકાય તેવાં હોય છે. સામાન્ય ગૃહપતિ તેવા કાવડાઓનો એકલે હાથે ઉઠેલ દરવા મથે છે; તેની મથામણ જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ તે કાવડાઓ વધારે અટપટા બનતા જાય છે. વ્યક્તિત્વવાળો ગૃહપતિ પોતાના વ્યક્તિત્વના પ્રભાવ માંથી તે કાવડાઓથી અસિમ રહી શકે છે અને મૂંઝાયા વગર વિદ્યાર્થીઓના હાથે જ તેનો ઉઠેલ આવવા દે છે. આમ વ્યક્તિત્વવાળા ગૃહપતિ માટે પોતાનું, સંસ્થાનું અને વિદ્યાર્થીઓનું કામ ધણે અંશે સરલ બની જાય છે.

પણ આનું વ્યક્તિત્વ એટલે શું ? અને તે આવે કેવી રીતે ?

વ્યક્તિત્વ કેવળ શુદ્ધિની પ્રગટતાથી નથી જન્મતું; વ્યક્તિત્વનો આધાર હૃદયની કેવળ સાગણીઓ ઉપર નથી રહેતો; વ્યક્તિત્વ શારીરિક કે માનસિક એવા કોઈ પ્રમળ તત્ત્વમાંથી કેવળ નથી પેદા થતું; પણ વ્યક્તિત્વ માટે તો માણસનામાં એકાદ અજન્મ ધૂનની જરૂર હોય છે. માણસ પોતાના ધંધામાં પાવરદો હોય અથવા તો પોતાના ધંધાના શાસ્ત્રનો નિષ્ણત હોય તેથી તે વ્યક્તિત્વ નથી જમાવી શકતો. માણસનામાં અલે શુદ્ધ ઝોંઝી હોય, માણસનામાં ભલે શાસ્ત્રીયપણું ઝોંઝું હોય, પણ તેનામાં જો કોઈ પણ એક બાજતની ધૂન હોય તો તે વ્યક્તિત્વ કેળવી શકે છે અને જમાવી પણ શકે છે. આવી એકલી ધૂનને પણ અધૂરી ગણી શકાય. જે વિપવની માણસનામાં ધૂન હોય તે ધૂન ખાતર છવતરને ફેના કરવાની પણ તાકાત તેનામાં હોવી જોઈએ. ખરી રીતે તો 'ધૂન' શબ્દમાં જ ફના થવાની તાકાત સમાઈ જાય છે. જતાંએ સ્પષ્ટતા ખાતર આપણે એમ કહી શકીએ કે જે માણસનામાં એક વસ્તુની અસાધારણ ધૂન હોય અને તે ધૂનમાં મચ્છા રહેવા માટે જાતને યોગ્ય કરી નાખવાની તાકાત હોય તે માણસને આપણે વ્યક્તિત્વવાળો માણસ ગણી શકીએ.

છાત્રાસયના દરેક ગૃહપતિ પાસે ધૂનનો કોઈ એકાદ વિષય તો હોવો ધટે. એ વિષય કોઈ છુટ્ટો જ હોય તેમ નહિ; એ વિષય તો ગમે તે

હોય શકે-માત્ર વિદ્યાર્થીના જીવનને સ્પર્શનારો હોવો જોઈએ. શુદ્ધપતિ દલા-
દાર હોય, શુદ્ધપતિ જાગરો લેખક હોય, શુદ્ધપતિ વક્તા હોય, શુદ્ધપતિ વૈજ્ઞા-
નિક હોય-એમ શુદ્ધપતિ ગમે તે એક જાગૃતનો અસાધારણ શોખીન હોય
તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાની સાથે ખેંચી જઈ શકે છે. આવા શુદ્ધ-
પતિના વિદ્યાર્થીઓ હમેશાં તેના મિત્ર સમા ધણે રહે છે અને તેના ધાગમાં
સદાય રૂપ ગમે છે.

હરલાલ.

વિદ્યાર્થીના પત્રો

છાત્રાસયના શુદ્ધપતિને અત્યંત વિચારપૂર્વક હાથ ધરવા જોઈએ કાંઈ
નિયમ હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના પત્રોનો પ્રશ્ન છે. પત્રવ્યવહાર એ વિદ્યાર્થીને
પારખવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે. વિદ્યાર્થી પોતાના માત્રાપને પત્ર લખતો
હોય કે પોતાના મિત્રને પત્ર લખતો હોય; પરિણીત હોય તો પોતાની પત્નીને
પત્ર લખતો હોય અને વેરીયાળ થયું હોય તો પોતાની લાવિપત્નીને પ્રેમ-
પત્રો લખતો હોય. આવા જવા પત્રોમાંથી અને તેવા પત્રોના આવતા
ઉત્તરોમાંથી વિદ્યાર્થીઓળખી લેવાનું સાચું સાધન આપણને સાંપડે છે.
વિદ્યાર્થીની સાથે ઉડા પરિચય કર્યા વિના તેને ઓળખી લેવા મારે તેનો
અનેકવિધ પત્રવ્યવહાર આપણને ખૂબ ઉપકારક થઈ પડે છે. છાત્રાસય જેવી
સંસ્થામાં આજે હવે વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધતી જતી જાય છે. શુદ્ધપતિને એક
શિક્ષકના જેવું સ્થાન જ્યાં સુધી નથી મળી શક્યું ત્યાં સુધી સો દોઢસો
છોકરાઓ વચ્ચે ત્રણચાર દલાક દામ આપનાર શુદ્ધપતિથી પણ ચલાવી
જોવાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એક શુદ્ધપતિ અનેક વિદ્યાર્થીઓના ગાદ
પરિચયમાં આવી શકે એ સંભવિત નથી. વિદ્યાર્થીઓના સાચા સ્વભાવનું
દર્શન જ્યાં સુધી આપણને ન થયું હોય ત્યાં સુધી આપણે તેને સાચે માગે
દોરી શકવાના નથી. આવા સંયોગમાં વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહારનો આપણને
પરિચય થાય તેવી સ્થિતિ જો ઉભી થઈ શકે તો શુદ્ધપતિનું દામ ધણું
મહેલું અને સરળ થઈ જાય.

પરંતુ વિદ્યાર્થીનો પત્રવ્યવહાર દામ કયો શી રીતે? કેટલાંક છાત્રા-
સયોએ એવો નિયમ જનારો હોય છે કે વિદ્યાર્થી ઉપર જે પત્રો આવે
અને તેના તેઓ જે જવાબો લખે તે બંને ઉપર શુદ્ધપતિની નજર રહે. જતા
પત્રો ઉપર શુદ્ધપતિનો કાણુ ન હોય તો પણ દપાલની અતૃપ્તિતાને કારણે
આવતા પત્રો ઉપર તો શુદ્ધપતિ પોતાનો કાણુ ચાખી શકે છે. પત્રવ્યવહાર

ઉપર રખાની આ દેખરેખ તો વિદ્યાર્થી ઉપરના પ્રેમ અને વિશ્વાસથી પ્રેમ એટલી હોત તો તો છાત્રાલયમાં પત્રવ્યવહારની આજે આપણી નજર આ દેખાની મુઝાણ દેખાનીમાં જ ન હોત. આજે તો એક તરફથી છાત્રો કે ફરિયાદ કરે છે કે અમારા પત્રવ્યવહાર ઉપર અમારો જ હક્ક હોવો બેઠું; અમારી રૂબ સિવાય તે કોઈથી ફોંડાય કે વંચાય નહિ. બીજી તરફ ગૃહપતિઓ પોતાનો એવો હક્ક સ્થાપિત કરતા દેખાય છે કે વિદ્યાર્થીના દિત ખાતર વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહાર ઉપર અમારી હક્ક નજર રહેવા જરૂર છે. આગતી આ સ્થિતિ કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. વિદ્યાર્થીએ પત્રવ્યવહારનું સ્વાતંત્ર્ય હોવું જ જોઈએ; અને છતાં ગૃહપતિની દેખરે અને સલાહ મુચના અસંત જરૂરનાં છે એ પણ ચોક્કસ.

આ કોયડો એક જ રીતે ઉઠેલી શકાય. ગૃહપતિએ પોતાના વિદ્યાર્થી પ્રેમ અને વિશ્વાસ એટલી હદ સુધી સપાદન કરવાં કે જેથી વિદ્યાર્થી પોતાનો પત્રવ્યવહાર તો શું પરંતુ પોતાનું સર્વસ્વ પોતાના ગૃહપતિ પા ખુશખુશુ મૂકી દે. આ વાત સખતી જેટલી મહેલી છે તેટલી જ આચર્ય શક્ય છે. ગૃહપતિ જો પોતાના જીવન પૂરતો વિદ્યાર્થીની નજર આગ છેક જ નિખાલસ અને ખુશ્તો હોય તો જ તે વિદ્યાર્થીના પ્રેમ અને વિશ્વાસ મેળવી શકવાનો છે. ગૃહપતિના સમય જીવનના દર્શનથી વિદ્યાર્થી એ સમજી જાય કે ભણે પોતે ગૃહપતિનું સમય જીવન જાણતો નથી, પરં ગૃહપતિ પોતાના જીવનને વિદ્યાર્થીથી ચોરી છપીથી દૂર રાખેતો નથી. ગૃહ પતિના એવા ઉદ્ધાસ જીવનની અસર વિદ્યાર્થી ઉપર જલદી થાય છે. વિદ્યાર્થીના મનમાં ગૃહપતિથી છૂપા રહેવાના વિચારો ગૃહપતિના આવા સાક્ષ જીવનથી અતોષ થઈ જાય છે. ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીનો આવો સંબંધ બધા તો પછી વિદ્યાર્થીના પત્રવ્યવહારની આગતમાં જે અવિશ્વાસ અને ચોર છપીનું વાતાવરણ છાત્રાલયોમાં પ્રવર્તી રહેલું છે તે આપોઆપ બંધ થઈ જાય ઉરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક સ્વાગતમ પોસ્ટલ સાંધે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલ્પિઓ તથા વ્યવસ્થાપક. ‘છાત્રાલય’ શ્રીસિદ્ધામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પાડી. બીજામાં ગોપબળજીએ છાપ્યું અને, વડોદરામાં ત્રિવેદીએ લાવનગરથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

જાંઠ ૫ મો

નો

:: તૃતી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

જીવાન પ્રાણહાનિ ધૃત્યશે

પણ માનહાનિ નહિ ધૃત્યે.

જીવાન મરણ ધૃત્યશે

પણ શરણ નહિ ધૃત્યે.

અજ્ઞાત મન.

માણુસને ઝોગખવા માટે તેના મનનો સારો એવો પરિચય મેળવવો જોઈએ એમ આપણે જ્ઞા કોઈ માનીએ છીએ. વિદ્યાર્થીઓને સાચા જીવનની દિશામાં દોરવા માટે શિક્ષકોએ કે ગૃહપતિઓએ તેમના મનને ઉદ્દેશના શીખવું જોઈએ તે અસંત જરૂરનું છે તેમ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ આજે પોદારીને આપણને કહે છે. માનસશાસ્ત્રીઓએ અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ માણુસના મનને કેમ ઝોગખાય તેની પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. અને જનસમાજ તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે.

પરંતુ આજ દિન મુધી માણુસજાતના આવા અભ્યાસ માટે તેના જન્મત મનને આધારભૂત ગણવામાં આવતું. માણુસ તેની જન્મત અવસ્થામાં જે કંઈ જોશે કે આવશે કે વિચારે તેના ઉપરથી તેના મનનું વલણ અથવા તો તેના મનના અભિપ્રાયો પારખવામાં આવતા અને નક્કી કરવામાં આવતા. વિદ્યાર્થીનો પણ આવી જ જાતનો માનસ પરિચય સધાતો અને તેવા પરિચય ઉપર તેની રેગરણીનું મંડાણ રચાતું.

આજે તે રિયલિટીમાં ફેરફાર થયો છે. માણુસના મનના ઉદ્દેશોમાં અવગાહન કરવાની શક્તિ અને કળા આજે માનસશાસ્ત્રીઓને હાથ લાગ્યાં છે. માણુસના જન્મન મન ઉપરાંત તેને એક બીજા પ્રકારનું પણ મન છે તેમ શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે. આવા મનને શાસ્ત્રધારો 'અજ્ઞાત મન' તેવું નામ આપે છે. માણુસના માનસિક વલણોનો અને તેની છૂપી અને ઉંડી ગહરવાઈઓનો સાચો પરિચય જન્મન મન નહિ પણ તેનું અજ્ઞાત મન પૂરો પાડે છે તેની શોધ આજે થઈ ગઈ છે. ઘણી વખત તો માણુસનું જન્મત મન જે વસ્તુઓનાં દર્શન દરાવે છે તે તેના માયા માનસિક વલણથી વિરૂદ્ધ હોય તેમ પણ જને છે. માણુસને પોતાને પોતાના આવા અજ્ઞાન મનની અને તે મનમાં ભરાઈ રહેલી મહેઝાઓની ખચર હોતી નથી. બલજલ્લા માણુસો જન્મન મનના વ્યક્ત સ્વરૂપથી જુલાવો ખાપ છે. માનસશાસ્ત્રીઓએ બારે જલ્દેમત ઉદ્ધારીને આ અજ્ઞાન મનની અને તેમાં ભરાઈ રહેલી મનઃક્રમનાઓની શોધ કરી છે.

વિદ્યાર્થીને સાચા સ્વરૂપમાં ઝોગખવા માટે તેનું જન્મન મન નહિ પણ અજ્ઞાત મન જ ઉપયોગી થઈ શકે છે. આ અજ્ઞાન મનનો પરિચય કેમ સાધવો તે ક્રિયા અગત્ય આજે છે.

હરબાઈ.

સર્વત્યાગ

(ગૃહપતિ પોતાની ઓશીસમાં એકલા બેઠા બેઠા કંઈક વિચાર કર્યા કરે છે. વચ્ચે વચ્ચે પોતાની નાંધપોથી ઉઘાડીને તેમાં કંઈક ટપકાવી લેતા જણાય છે. તેમના મ્હોં ઉપર મૂંઝવણની છાપ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. થોડી વારે ટોફરી વગાડી પટ્ટાવાળાને બોલાવે છે અને રમેશને પોતાની ઓશીસમાં બેસાડી કાઢવા હુકમ આપે છે. બે ચાર મિનીટ એમને એમ વીતી જાય છે અને રમેશ ગૃહપતિની ઓશીસમાં આવીને ઉભો રહે છે.

રમેશ ઉભો, ભરાવઘાર અને દેખાવડો વિદ્યાર્થી છે. તેના મ્હોં ઉપર મંદ હાસ્ય છવાઈ રહેલું છે; અને છતાં તેના મંદ મંદ હસતા હોઠ તેની પાછળ છુપાઈ રહેલા કડકાઈ જાહેર કર્યા વિના રહી શકતા નથી. રમેશ વિવેકપૂર્વક ગૃહપતિને નમન કરે છે અને તેમની ખુરશીની સામે અદ્ભુત વાળી શાંત ચહેરે સ્થિર ઉભો રહે છે. મરદાનગીથી ભરપૂર એવા રમેશના પડખે દેહ સામે ગૃહપતિ ધડીભર જોઈ રહે છે અને પછી જન્મે વચ્ચે ટૂંકી વાતચીત થામે છે.)

ગૃહપતિ: “ રમેશ. મેં તમને આઠ દશ વખત તો જવા લીધા છે. પણ આજે દ્વે તેમ કરવું પોમાય તેમ નથી. વજુભાઈના ટૂંકમાંથી દશ રૂપિયા ગયા છે અને તમે જ લીધા છે, તમારે તે પાછા આપવા પડશે. ”

રમેશ: “ કોણ કહે છે કે એ મેં લીધા છે ? આઠ દશ વખત તમે મને જતો કર્યો છે તેમ કહીને તમે સાદેખ મારું ભારે અપમાન કરો છો. મેં તમને કશું જ હં કે મેં આજ દિન સુધી કોઈની એક પાઈ પણ લીધી નથી. ગમે તેવા વિદ્યાર્થીની ગમે તેની વાનો સાંજળાને તમે મારા ઉપર શક કં લાગ્યા જ કરો છો અને આજ એવાડતા પણ અયક્રતા નથી ? વજુના પૈસા મેં જ લીધા છે તેમ કોણ કહે છે ? ”

ગૃહપતિ: “ વજુ પોને જ. તે કહે છે કે તમારી પાસે એક એવી ચાવી છે કે જે જધાય તાળાને હાથ કરી શકાય. તમે તેનો ઉપયોગ કર્યો છે અને તેના પૈસા લીધા છે. ”

રમેશ: “ તેની પાસે કંઈ પૂરવો છે ? ”

ગૃહપતિ: “ હા. મઠ કાલે રાત્રે જ્યારે જધા જમવા ગયા ત્યારે તમે એકલા જ નિવાસગૃહમાં પાછળ રહ્યા હતા. જમીને પાછા ફરતા

વળુએ તમને પોતાના કબાટની પાસે અધારામાં કંઈક કરતા જોયા. તેમના રૂપિયા તે જ વખતે શુભ ચચેલા એમ તેવું કહેવું છે. ”

રમેશ : “ તેમના કબાટ પાસે એટલા ઉભા રહેવું એટલે જ ચોરી કરવી એ ન્યાય સરસ ! સાહેબ, મને માફ કરો. મારે મારો બચાવ કરવો નથી, મેં વળુના પૈસા લીધા જ નથી તે સત્ય છે. તમારે માનવું હોય તો માનો. ”

શુદ્ધપતિ : “ રમેશ, રમેશ, આ નહિ ચાલે : તું હર વખત વાતને ઉડાવી જાય છે તે આ વખતે નહિ બને. સમજ્યો ? વળુ બિચારો ગરીબ માખાપનો દીકરો છે. ગઈ કાલે જ હજી તો તેના બાપાએ સત્રની શીના રૂપિયા મોરહ્યા છે. તેમાંથી દશ રૂપિયા જેવી રકમ જાય તો તે બિચારો હેરાન જ થઈ જાય ને ? ”

રમેશ : “ તે હેરાન થાય એટલા માટે હું જવાબદાર ? હું કહું છું કે મને તેના પૈસાની દશી જ ખજર નથી. ”

શુદ્ધપતિ : “ પણ તું સમજે છે કે આ વખતે હું તને છોડું તેમ જ નથી ? મારી પણ ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે એ પૈસા તે જ લીધા છે, આ વખતે જો તું તે પાછા નહિ આપે તો તેવું ભારે ખરાબ પરિણામ આવશે. હા, આ વાત તું કહીશ તો હું પ્રગટ નહિ દરે, પણ તારે તે પૈસા તો આપવાના જ. ”

રમેશ : “ સાહેબ, આપને દોલ દીપાવવો હોય તો તેમ કરવાની પણ છૂટ છે. દોલ દીપાવવાથી અસત્ય સત્ય નથી બની જવાનું. હું કહું છું કે મેં વળુના પૈસા લીધા જ નથી. ”

(આટલું બોલી રમેશ દડકાધી ઝોરીસની બહાર ચાલ્યો જાય છે. શુદ્ધપતિ એ નીડરતાથી અને શાફળ્યે ચાલી જતી આકૃતિની સામે એકી દશે જોઈ રહે છે. રમેશ અદૃશ્ય થયા પછી શુદ્ધપતિ પોતાની નોંધપોથી ઉપાડે છે અને તેની અંદર કંઈક ટપકાવી લે છે.)

(તેજ રાત્રે વળુની દુકાન કંઈક અજબ રીતે તૂટે છે અને વળુના બાકી રહેલા પચાસ રૂપિયા શુભ થાય છે.)

: ૨ :

(ઉપરનો પ્રસંગ બન્યાને પંદર દિવસ થઈ ગયા છે. શુદ્ધપતિની ગંભીરતા વધતી જાય છે. રમેશની એ નિર્ધિન અને બેદરકાર પ્રવૃત્તિઓ

તેને હવે ખૂંચવા લાગી છે. આજે તો છેક અંધારું ચઢ્યું છે. છતાં તે ઓશીયમાંથી ખરવા નથી. તેના મ્હેં ઉપરની ગંભીરતાએ આજે સહેજ બીલામણું સ્વરૂપ પકડ્યું છે. તેના મ્હેરા ઉપર આજે એકલી મૂંઝવણ નથી; સાવકાળના એ ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ તેના હોઠ ઉપરની સખ્તાઈ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. મનની મૂંઝવણ ટાળવા માટે જાણે કે આજે તેમણે સખ્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ દેખાય છે. આ સખ્તાઈ ઠેક સુધી ટકી રહેશે કે નહિ તેની ખાતરી હજી તેની આંખો નથી પૂરી શકતી. પોતાની સામે પડેલી પોતાની નોંધપોથીને જાળવીને તે બંધ કરે છે અને રમેશને પોતાની પાસે લાજર કરવાનો હુકમ છોડે છે. આજની વાતચીતનું સ્વરૂપ કંઈક અદ્ભુત છે.)

ગૃહપતિ : " રમેશ, હવે હવે ચંદ્ર છે ! "

રમેશ : (ખૂબ ગંભીર છે અને બોલે છે પણ દડાછડી.) " શું છે સાહેબ ? "

ગૃહપતિ : " શું છે સાહેબ ? ધંધા અવગણ કરવા અને પછી નિર્દોષ હોવાનો ઢોંગ કરવો ? રમેશ, તમે સમજી લેજો કે આ ગૃહપતિને સખ્ત થતાં પણ આડે છે. "

રમેશ : " આપને જે કહેવું હોય તે સિદ્ધ જ કરી દોને, સાહેબ. આમાં હું કશું જ નથી સમજતો. "

ગૃહપતિ : " શાનો સમજ ! હવે તો ચુંડાગીરી પણ સારૂ કરવી છે એટલે શાનો સમજ ? "

રમેશ : " એટલે ? "

ગૃહપતિ : (ખુરશીમાં સહેજ ઉઠા યાય છે) " એટલે એમ કે પેલા નાનુ રસોયાએ તારા બાપનું શું જગાડ્યું છે તે તેને પચવ્યા કરે છે ? "

રમેશ : " સાહેબ, આવના જોવા સંસ્કારી માણસના મોઢામાં આવી લાપા શોભતી નથી. "

ગૃહપતિ : " તે મારે બોવતું છે. મારે તારી સલાહની જરૂર નથી. બોલ તે કે પેલા ગિચારા ગભરૂ નાનુને હોરાન શા માટે કરે છે ? "

રમેશ : " હું શું કરું છું તે કહો એટલે જવાબ આપી શકીશ. "

ગૃહપતિ : " અહીં મારી પાસે પણ ચુંડાગીરી ? કીક છે, બોલો છું. તારે તેનું પરિણામ બોગવતું જ પડશે. બોલ નાનુની એટલી કેમ કાપી

નાખી ? અને બિચારા ગરીબ માણસના કાટને પણ કાપ મૂક્યો કેમ ? તારો આપ પૈસાદાર છે એટલે ગરીબને કંઈ આપી દેવાનો નથી ! ”

રમેશ : (રહેજ હસે છે અને પાછો ગંભીર બની જાય છે.) “ વળી પાંચી અસંખ્ય ભાણા, સાહેબ. ”

ગૃહપતિ : “ એ હદાપણુ રહેવા દે અને મને જવાબ આપ. ”

રમેશ : “ મારો જવાબ એ છે કે મેં નાનુની ચોટલી કાપી નથી અને તેના કાટને કાપ પણ મૂક્યો નથી. બીજું મારે કહેવાનું એ છે કે મારો ગુન્હો સાખીત કર્યા પછી આપ મને કપકો આપી શકો. ”

ગૃહપતિ : “ કપકો શાનો ? આ વખતે તો સખત પગલાં લેવાશે અને તારે ગુન્હાની સાખીતી જોઈએ છીએ ? સાખીતીમાં નાનુ પોતેજ. એ કહે છે કે તને એના ઉપર અદાવત છે; બોજનશાળામાં તું તેને હેરાન કર્યા કરે છે. ”

રમેશ : “ બોજનશાળામાં તેની ગફલતો ગતાવધી એ તેને હેરાનગતી લાગે છે ? અને એટલા જ માટે નાનુ માને છે કે હું તેની ચોટલી અને કપડાં કાપું છું; અને આપ પણ એટલા જ માટે માનો છો કે હું ગુન્હો બન્યો છું ? વાહ, સાહેબ મારે કશો જવાબ આપવાનો નથી. ” (રમેશના મોં ઉપર સહેજ રોષ દેખાય છે અને આકું અવળું નોંધા વિના તે ઓશીસ છાડીને સડસડાટ ચાલ્યો જાય છે. ‘ રમેશ ’ ‘ રમેશ ’ એવી ગૃહપતિની ખૂમોની તે દરકાર કરતો નથી.)

(બીજો દિવસે સવારમાં ફરિયાદ આવે છે કે નાનુના ભાંગ્યા તુટ્યા કપડાંને તેની કાટડીમાંથી રાતમાં મોઢા જહાર લઈ ગયું હતું અને તેના તમામ કપડાંઓ ઉપર કાતર ચલાવવામાં આવી હતી.)

: ૩ :

(ગૃહપતિની ચિંતાનો આજે પાર નથી. હજી તો વિદ્યાર્થીઓનાં સ્નાન શૌચ વિધિ પણ આટોપાયાં નથી તેટલામાં હમેશ કરતાં ધણી વહેલા ગૃહપતિ આજે ઓશીસમાં આવીને બેસા છે. વિદ્યાર્થીઓનાં ટાલેટોળાં ઓશીસની ચારેપાસ ધુમરી ખાનાં કર્યા કરે છે. બધાપના મોં ઉપર ચિંતા અને ગભરાટ દેખાય છે. એક રમેશ ફક્ત નિશ્ચિંતતાથી અને હમેશની શાંતિથી પોતાનું રોજનું કામ પતાવે જતો દેખાય છે. ગૃહપતિ ધડીમાં ખુરશી ઉપરથી ઉભા થઈ ઓરડામાં આમતેમ આંટા મારે છે અને ધડીમાં પાંચ દનાસ થયા હોય તેમ ખુરશીમાં પડે છે. આજનો મામલો ગંભીર

છે. ઉપરના પ્રસંગ બન્યાને આજે ચોથો દિવસ છે.

ગૃહપતિનો બોલાઓ રમેશ પોતાનું કપડાં ધોવાનું કામ છોડીને આવે છે. તેના શરીર ઉપર એક પંચીયું માત્ર પહેરેલું છે. શરીર બીનું છે. વાળ વીંચેરાયેલા છે અને હાથ ઉપર સાણુ ધસવાથી વળેલી છરી બાજેલી છે. તેના મોં ઉપર કરા જ વિકારો દેખાતા નથી. એ તો હમેશના જેવો જ અક્રુડ અને એપરવા દેખાય છે. આજે તો વિદ્યાર્થીઓ તેનાથી બંદીતા હોય તેમ જણાય છે. રમેશને જોઈને ગૃહપતિ સહેજ વધારે કડક બને છે. તેના મ્હેરા ઉપર આજે મૂંઝવણ કે મૂંઝવણને ટાળવા માટેના વિચારોની ફેવળ સખ્તાઈ નથી. આજે તો તેમના હોઠ કંઈક ઉમ્મં નિશ્ચય પ્રગટ કરે છે. આજે તો તેની આંખ કંઈક કડક પગડું બરશે તેવી ખુમારી દર્શાવે છે. ઉદાગ શરીરવાળો રમેશ તેની સામે આવીને કડક હિમો રહે છે. ગૃહપતિ શક્ય તેટલી બધી કડકાઈ ધારણ કરે છે અને પછી વાતચીત આંભે છે.)

ગૃહપતિ : " રમેશ, તું આટલે સુધી જઈશ એ તો મારી કલ્પનામાં પણ વસેલું નહિ. "

રમેશ : " કેટલી હદે ? "

ગૃહપતિ : " હવે બસ કર. આજે હવે તને પોલીસને હવાલે કરવાના જ વિચારો કરી રહ્યો છું. આ તો અતિ બયંકર. "

રમેશ : " આપ ઇચ્છામાં આવે તેમ કરી શકો છો. આપ અમારા ગૃહપતિ એટલે અમારા ઉપરી છો અને અમે તમારા વિદ્યાર્થી એટલે તમારા તાબેદાર છીએ. આપ પોલીસને સોંપી શકો છો, પણ ધારણ બતાવશો કે સાહેબ ? "

ગૃહપતિ : " રમેશ, આજે મારો મિત્રજ હાથમાં રહે તેવું નથી માટે સંભાળીને બોલજો. "

રમેશ : " સંભાળીને જ બોલું છું સાહેબ. "

ગૃહપતિ : " આટલી બધી ધૃષ્ટતા ? હા, પણ જો માણસ ચોર અને ગુડો થવા ઇચ્છતો હોય તેણે ધૃષ્ટતા કર્યા વિના કેમ આવે ? રમેશ, આજે તિન્નેરીનું તાણું તોડ્યું. હવે કહી તો ધાડ પાડવી છે કે ? "

(રમેશ મૂંઝો હિમો છે) " બોલ જવાબ કેમ નથી દેતો ? "

રમેશ : " મારે જવાબ આપવાપણું કશું છે જ નહિ. "

ગૃહપતિ: “ તો પછી મારે કહે તે પગલાં લઉં કે ? ”

રમેશ: “ જરૂર લઈ શકો છો. ”

ગૃહપતિ: “ તો પછી હું તને આ સંસ્થામાંથી ડીસમીસ કરું છું. એવીશ કલાકની અંદર તારે સંસ્થા છોડીને ચાલ્યા જવું. જો તેમ નહિ કરે તો હું તને કાલે પોલીસને દવાલે કરીશ અને તારા પિતાને તારથી બોલાવી બંધી દફાઈત જાહેર કરીશ. બોલ તારો શો જવાબ છે ? ”

રમેશ: “ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તે મારો જવાબ. કાલે સવારે સંસ્થા છોડીને ચાલ્યો જઈશ. સાહેબ, કંઈ અવિવેક થયો હોય તો માફ કરશો અને મને આપનો જ બાળક ગણી દરજીનર કરશો. મારા પિતાને હું ખબર આપું કે આપ આપશો ? ”

ગૃહપતિ: “ આજે જ હું તાર કરી મોકલું છું. ”

રમેશ: “ ભલે. ”

(આટલું કહી કશું પણ વધારે બોલ્યા વિના રમેશ પોતાની હમેશની કડકાઈથી ઓપીસ છોડી ચાલ્યો ગયો. ગૃહપતિ તેની સામે ઝોટી ટશે જોઈ રહ્યા. તે અદશ્ય થયો એટલે ગૃહપતિ તારવું ફોર્મ કાઢી તાર લખવા બેઠો).

: ૪ :

છાત્રાલયમાંથી કોઈને પણ ખબર આપ્યા વિના રમેશના ચાલ્યા ગયાને આજે ચાર દિવસ થયા છે. ગૃહપતિએ આ ચાર દિવસથી ધાન પણ નિરાંતે ખાધું નથી. સંસ્થાની તિબેટીમાંથી અડીસો રૂપિયા ગયા છે. શક રમેશ ઉપર બંધ છે પણ હવે કંઈ રસ્તે તેને પાછો બોલાવવો અને મનાવવો તે જ પ્રશ્ન છે. વિદ્યાર્થીઓ રમેશના આવા વર્તનથી આશ્ચર્ય બોલી રહ્યા છે. કેટલાક તો તેના ચાલી જવાથી ખુશ પણ થયા છે.

એકાએક એક દિવસે બપોરે ગૃહપતિ ઉપર રમેશનો પત્ર આવે છે. પત્ર વાંચ્યા પછી ગૃહપતિના જીવમાં જીવ આવે છે. તેના મહેરા ઉપર આનંદ સાથે પરતાવાની રેખાઓ પણ દેખા દે છે. આ રહ્યો રમેશનો પત્ર:—

પૂજ્ય ગૃહપતિશ,

આ પત્ર તમને મળશે, ત્યારે તમારી કેટલી ચિંતામસ્ત રિયલિટ હશે તે હું ખરાબર કહી શકું છું. તમને આવી ઉપાધિમાં નાખવા ખદશ હું ખરેખર દિલગીર છું, પણ મારાથી તેમ કર્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. આજે મને લાગે છે કે તેમ ન કર્યું હોત તો આજત. પણ મને તેનો પરતાવો

નથી. મારા જેવો વિદ્યાર્થી આવી પરિસ્થિતિમાં તેમ કરે તેમાં તેનો વાંક નથી. હવે થોડોએક પ્રત્તિસા કરું.

તમે જે દિવસે પહેલ પહેલું આગ જોઈશું તે દિવસે, મને બારે આઘાત થયો હતો. પછી તો મેં ચાર દિવસ બપ અને એકાદ નવું આજ મારા માથા ઉપર આવ્યું જ હોય. મને લાગ્યું કે એ વાત મને હવે સદી ગઈ છે. પણ તેમ ન હતું. મારા મનમાં મારા ઉપર બારે. રોય જમા થતો હતો તે મારે કબૂલ કર્યું જ નોંધ્યો. વિના કારણ ચોરીનું આજ આવ્યા કરે છે, ત્યારે લારને ચોરી કરી જ બતાવું એવો હકીકત વિચાર મારા મનમાં આવ્યો અને મેં તે રાત્રે વલુન પચાસ રૂપિયા લીધા. પેલો હરામખોર નાનું રસોયો પોતાની બૂલોને છુપાવતા મારા ઉપર ખોટાં આજ જોડાડે જો મારાથી ન મહન થયું અને તે રાત્રે મેં તેના કપડાને ચીરી નાખ્યાં ! તિન્નેરીની જાગતે તો મારા મનમાં એવો બળવો જગાવ્યો કે મારાથી મહેવાય જ નહિ તિન્નેરી પણ તારી અને રૂપિયા અડીસો લીધાં !

પણ આ બધાનું મારે તો કશું જ કામ ન હતું. તમારા ઉપર વેર વાળવા આ બધું મેં કર્યું. તમને ખૂબ પગથ્યા છે અને ફૂલવ્યા છે તેની આજે આ પત્રથી ક્ષમા માગી લઉં છું. આખરે તો તમારો વિદ્યાર્થી જ છું ને ? ક્ષમા આપશો ને ?

આપણા બંડકના જમણા ખૂંટામાં રૂના કોયળા પડ્યા છે તેની નીચે મેં મારો એક ટૂંક ચંતાડ્યો છે. તેમાં અડીસો રૂપિયા અને ઉપરાંત બીજા પચાસ રૂપિયા પડેલા છે તે ચબાળીને લઈ લશો. મારા પચાસ મારે નથી નોંધતા. તેનો તમને ફીક લાગે તે ઉપયોગ કરશો. આ ઉપરાંત મારો એક ટૂંક મારી જોરડીમાં પડ્યો છે, તે જોતજો. તેમાં મારા જેટલા કપડાં છે તે બધાય નાનુંને આપી દેશો. માફ ગાદ્યું તથા જોડવાનાં પણ નાનુંને બેટ. તેને મેં પગવ્યો છે તેનો આટલો અડનો બદલો ! આપને મારી એક નમ્ર વિનંતિ છે. ચોરી કે ચુંડાગીરી માટે તપાસ લાગે ચલાવો પણ એકદમ કાઈના ઉપર સીધું આજ ચલાવતાં પહેલાં હમર વાર વિચાર કરજો.

નમ્ર સેવક

રમેશ.

શુદ્ધપતિએ પોતાની નોંધપોથીમાં એક વાક્ય લખ્યું.

“ રમેશ આજ છંદગીતો અદ્વિતીય પાઠ શીખવ્યો ! ”

હરભાઈ.

વેકેશનમાં.

હું વકીલાતનો ધંધો કરું છું. મારા બે દીકરાઓને કોઈ સારા છાત્રાલયમાં મોકલવાના ધરાદાયી ગુજરાતના બે ચાર સારા છાત્રાલયો જોવાની મને જોશ રહી હતી. અમારી અદાલત ઉનાળામાં બંધ રહે છે તેથી ઉનાળાનો વખત મને સૌથી વધારે અનુકૂળ છે. મેં માસની પાંચમી તારીખે મારા બન્ને પુત્રોને સાથે લઈને હું મુંબઈથી ઉપડ્યો. ....નામની સંસ્થા અમારી કેમની હતી અને કેમના માણસોને મોટે તેના વખાણુ પણ સાંભળ્યાં હતાં તેથી પહેલાં ત્યાં જવાનો વિચાર કર્યો. અમારી ટ્રેન સવારે આઠ વાગે સ્ટેશનમાં આવી. ઘોડાગાડી કરીને સીધો હું બોર્ડિંગમાં ગયો. બોર્ડિંગનો દરવાજો અંકડો ઉઘાડો હતો અને અડધો બંધ હતો. અંદર કોઈને જોયું નહિ એટલે દરવાજામાં ઉભા ઉભા મેં જૂન મારી કે “અંદર કોઈ છે કે નહિ ?” ઘોડીવારે એક ચોકીદાર જેવો દેખાતો માણસ પાસેની નાનકડી ઓરડીમાંથી બહાર આવ્યો.

ચોકીદાર : “ કેમ બાઈ, કેનું કામ છે ? ”

હું : “ બોર્ડિંગના ઉપરી સાહેબ છે કે ? ”

ચોકીદાર : “ ના, તમારે શું કામ છે તે કહેવું ! ”

હું : “ મારે મારા બે દીકરાને અહીં મોકલવા છે માટે હું બોર્ડિંગ જોવા આવ્યો છું. ”

ચોકીદાર : “ બોર્ડિંગ તો હમણા રમને લીધે બંધ છે. મહિના પછી ઉઘડશે. ”

હું : “ કોઈ વિદ્યાર્થી આવવારે રહે છે ? ”

ચોકીદાર : “ હા, સાત આઠ વિદ્યાર્થીઓ રહે છે અરા. ”

હું : “ ગૃહપતિ સાહેબ રહે છે કે ? ”

ચોકીદાર : “ હા, રહે છે તો આ સામેના ઘરમાં. પણ હમણાં રમને લીધે બહાર ગામ ગયા છે. ”

હું : “ તો હમણા વ્યવસ્થા કોણ કરે છે ? ”

ચોકીદાર : “ રતિબાઈ. ”

હું : “ રતિબાઈ કોણ છે ? ”

ચોખી: “ એ મોટા વિદ્યાર્થી છે. હ્યો એને જ બોલાવું.”

ચોખીદાર રતિલાલને બોલાવવા ગયો. મેં ગાડીમાંથી સામાન તીએ ઉતાર્યો અને ગાડીવાળાને બાકું આપી વિદાય કર્યો. એટલામાં ચોખીદાર રતિલાલને લઈને આવી પહોંચ્યો. રતિલાલ ઉંચો અને બરાંવદાર લુવાન હતો. શરીર ઉપર એક ખાદીની ચૂંટી અને તેના ઉપર ત્રીણી ખાદીનું ખાદીનું પહેર્યું હતું. બાજની લટો હવામાં ફરફર ઉડતી હતી. તેને જોતાં જ સમગ્ર ચકાવું હતું કે તે લુગડાં ધોતા ધોતા આવેલ હતો. તેમણે મને દૂરથી નમસ્કાર કર્યો.

રતિ: “ પધારો સાહેબ, ક્યાંથી આવો છો? ”

હું: “ આવું છું મુંબઈથી. આ મારા બે દોકરાઓને અહીં મૂકવા છે એટલે બોર્ડિંગ નગરે જોવા આવ્યો છું. ”

રતિ: “ બોર્ડિંગ તો હમણા ખંધ છે, મહિના પછી ઉઘડશે. ”

હું: “ હા, આ ચોખીદાર પાસેથી એ જાણ્યું. તોયે તમે સાતેક વિદ્યાર્થીઓ રહો છો તો સાંજ સુધીમાં કાંઈક જાણી લઈશું. સાંજની ગાડીમાં જવા ધારું છું. ”

રતિ: “ બહે. (ચોખીદાર તરફ ફરીને) હવે તું મહેમાનને મહેમાનના ઓરડે લઈ જા. આપ સામાન મૂકી જરા સ્વચ્છ થાઓ ત્યાં હું આવું છું. ”

ચોખીદાર અમને મહેમાનના ઓરડે લઈ ગયો. તાણું ઉઘાડી અમને અંદર જવાનું કહી પોતે ચાલતો ગયો. અંદર જઈ મેં ઓરડાની બારીઓ ઉઘાડી. ઓરડામાં ધૂળનાં દળ ચટ્ટયાં હતાં. એક ખૂણામાં ચકલીનું એક મરેલું બચ્ચું પડ્યું હતું; તેની બદલે આવતી હતી. બીજા ખૂણામાં એક ઘોડી ઉપર માટલું હતું. માટલું ઉઘાડી અંદર હાથ નાખ્યો તો કેટલાએ દિવસનું વાસ મારતું ખાલી! એક કળશો અને બે ત્રણ ખાલા ઓરડામાં આડા અવળા પડ્યા હતા. એક ખૂણામાં બે ગાદીઓ હતી અને તેના ઉપર પશુ ધૂળના ઘર બંધ્યા હતા.

મેં પોતે થોડો વખત રાફ જોઈ છતાં રતિલાલ આવ્યાં નહિ. એટલે મેલા ચોખીદારની ઓરડી ઉપર જઈ એક સાવરણી લઈ આવ્યો. બંને દોકરાઓને બહાર ઉભા રાખ્યા અને ઓરડાને સાફ કરવા માંડ્યો. ઓરડો ઠીકઠીક કરી અમારા બિજાના અંદર પાથરી તે ઉપર દોકરાને બેસાડ્યાં

અને હવે ન્હાવા માટેની શી વ્યવસ્થા છે તે જોધવા બહાર નીકળ્યો, ત્યાં તો રતિલાલ હિતાવળે પહેરણુ પહેરતા મારી સામે આવ્યા.

રતિ: “માફ કરવો, હું જરા કામમાં રોકાઈ ગયો અને આવતાં મોકું થયું. આપ ન્હાવા ધોવા ?”

હું: “ના. હમણા જ આ ઝોરડો સાફ કરી રહ્યો. હવે ન્હાવા માટે તમને શોધતો હતો.”

રતિ: “ઝોરડોને ? આ હમણાં રાજના કારણે ખૂબ ગદો રહેતો હશે. ચોકીદારને બોલાવી લેવો હતો ને !”

હું: “ના, એ તો મેં જ પતાવી દીધું.”

રતિ: “આલો તારે આપને ન્હાવાની વ્યવસ્થા કરાવું.”

હું: “હા આલો.”

મેં મારા બન્ને છોકરાઓને બોલાવી સીધા અને ન્હાવાની ચોકી તરફ ગયા. ન્હાતા ન્હાતા મેં રતિલાલ સાથે વાતો કર્યાં કરી.

હું: “વેકેશનમાં દર વખતે તમે કેટલા વિદ્યાર્થીઓ અહીં રહેો છો ?”

રતિ: “આઠ દસ રહીએ.”

હું: “વેકેશનમાં ગૃહપતિ અહીં હોય કે હોય જ નહિ ?”

રતિ: “મોટે ભાગે ન જ હોય. ગૃહપતિ પોતે અહીંની દાઢરિદૂધમાં શિક્ષક છે અને બદારગામના રહીશ છે. વેકેશન પડે તે જ દિવસે તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે પોતાને ગામ આપ્યા જાય છે.”

હું: “તારે વેકેશનમાં વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કે ?”

રતિ: “હા, પરંતુ વેકેશનમાં વ્યવસ્થા કરવાપણું હોય પણ શું ?”

હું: “કેમ ? તમે આઠ દસ વિદ્યાર્થીઓ રહેો પણ મોડરન તો સાદું જ ગણાય ને ?”

રતિ: “તેમાં શું ? વેકેશનમાં ઓછું જ કંઈ ટાઇમટેબલ અને નિયમો પાળવાના હોય છે ?”

હું: “ત્યારે વેકેશનમાં એમને એમ ચલાવો ?”

રતિ: “હારતો. વેકેશનમાં વળા બીજું શું ? અહીં રહેલા વિદ્યાર્થી-

ઓને ઠીક પડે તેમ રહે. એક રસોયાને રોઠવામાં આવે છે તે સવાર સાંજ આવીને રાંધી જાય છે અને બાકી તો એમ, ને એમ ચાલ્યે જાય.”

હું : “દેખરેખ ?”

રતિ : “દેખરેખની કશી જ જરૂર નથી.”

આમ વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં ધંટ યથો. રતિલાલને મેં પૂછ્યું કે એ ધંટ શાનો હતો ? મને કહેવામાં આવ્યું કે ધંટ જમવાનો યથો છે. હવે-ઉતાવળ કરીને અમારે જવું જોઈએ.”

હું : “આ ધંટની નિયમિતતા તો રોજ ટાઇમટેબલ પ્રમાણે ચાલે કે ?”

રતિ : “ના, ના. કોઈએક વિદ્યાર્થી જામર પડે કે રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે અને બધાને હવે ભેગા કરવા છે, એટલે ધંટ મારે.”

હું : “વાર, ત્યારે તો બધા ભેગા થઈ ગયા હશે, ચાલો આપણે પણ જઈએ.”

અને અમે બધા રસોડા તરફ ગયા. એક રસોયો રતિલાલ પાસે દોડતો દોડતો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “સાહેબ દજી રસોઈને અડધા કલાકની વાર છે. આજે હું જરા મોડો આવ્યો હતો. હેમંતભાઈને મેં ના કહી તોયે ધંટ માર્યો.” રતિલાલે રસોયાને આશ્વાસન આપ્યું અને તે રસોડામાં ચાલ્યો ગયો. વળી પાછા અમે નવરા પચ્યા એટલે વાત ચલાવી મારો ઉદ્દેશ તો સંસ્થા સંબંધે જણાવ તેટલું જાણી લેવાનો હતો.

હું : “રસોઈમાં કંઈ ચોક્કસ ધોરણ રાખવામાં આવે છે કે ?”

રતિ : “હા. સંસ્થા ચાલતી હોય ત્યારે તો નક્કી કરેલા ધોરણ પ્રમાણે જ બધું કામકાજ ચાલે પણ વેકેશનમાં તેવું કશું નહિ. અમે કહીએ તો પ્રમાણે રસોયો કરે; અને ઘણી વખત તો રસોયાને ઠીક પડે તેમ પણ રસોઈ તૈયાર કરી નાખે.”

હું : “તે વેકેશન મૂટે સંસ્થાનો જવાબદાર માણસ કોણ ગણાય ?”

રતિ : “સેક્રેટરી સાહેબ.”

હું : “એ તો રોજ આવતા હશે.”

રતિ : “ના, ના. ખાસ જરૂર પડે તો અમે ત્યાં જઈ આવીએ અને સલાહ લઈ આવીએ.”

એટલામાં મારા દીકરાઓએ સંસ્થા જોવાની માગણી કરી એટલે અમે બધું જોવા નીકળ્યા. આખો દિવસ હું ત્યાં રહ્યો. તે દરમિયાન જે જે જોયું તે ઉપરથી મેં એવો નિર્ણય બાંધ્યો કે આ સ્થળે તો મારે મારા છોકરાઓને ન મોકલવા. આ સંસ્થામાં આવતા વિદ્યાર્થીઓ મૂળે તો સારા જ હોય છે. રતિલાલનાં બલમનસાધ અને વિવેક મને ખૂબ ગમ્યાં. મહેમાનો મોટેની તેની કાળજી પણ વખાણવા યોગ્ય. પણ એ બધું અણવિકર્યું પડેલું લાગ્યું. ચોક્કીદાર પણ સ્વભાવે સારો માણસ જણાયો. પણ આજસો પાર નહિ. આવી સંસ્થાએ તો પોતાના નાના મોટા નોકરોને પણ ચોંચ તાલીમ આપવી જોઈએ તેવી મારી માન્યતા છે. મને અહીં તેની ખામી જણાઈ. વળી વેકેશનમાં સંસ્થા આવું અસ્તવ્યસ્ત અને અનિયમિત સ્વરૂપ પકડે તે પણ ઠીક નહિ. જે થોડા પણ વિદ્યાર્થીઓ વેકેશનમાં સંસ્થામાં રહેતા હોય તેમના જીવન ઉપર તેની બહુ ખરાબ અસર થાય છે. સંસ્થાના સમગ્ર વાતાવરણમાં આવા શિથિલ જીવનની અસર ઘુસી ગયા સિવાય રહેતી જ નથી.

સાંજે રતિલાલને રામરામ કરી, ચોક્કીદારનો આભાર માની હું મારે પથે પધ્યો. રસ્તામાં જ મારા છોકરાઓને ઠહી દીધું. કે આપણે હજી બીજી બોર્ડિંગ જોવાની છે તેથી ક્યાં રહેવું તેનો નિર્ણય બધું જોવા પછી કરશું. એક વધીલ.

અનુભવો !

ધનભાઈ સાથે મારે મીઠો રોહ સંબંધ છે. એક ખાનગી માલેજીની શાળામાં પચીસ વર્ષ સુધી શિક્ષકનો ધંધો કરીને તેઓ ફારગત થયેલા, આજે ચાર વર્ષથી અમારા શહેરમાં એક કોમી છાત્રાલયના ગૃહપતિ તરીકે તેઓ કામ કરે છે. પોતાના શિક્ષક તરીકેના અનુભવો ઉપરથી જીવાન વિદ્યાર્થીઓના જીવનને દોરવાનો તેમને અભિલાષ છે. તેમનું ચોક્કસ માનવું છે કે તેમના જેવા રિટાયર્ડ શિક્ષકો આજના છાત્રાલયોના ગૃહપતિ પદે આવે તેમાં જ છાત્રાલયોનું શ્રેય છે. તેમની ઉંમર પચાસેક વર્ષની થઈ છે. દશેક વર્ષથી તેઓ પરબાંગ થયેલા છે. તેમનો મોટો દીકરો મુંબઈની એક કોલેજમાં બી. એ. નો અભ્યાસ કરે છે અને બીજો દીકરો તેમની સાથે જ રહી શહેરની હાઈસ્કૂલમાં છઠી અંગ્રેજી બજે છે. અવારનવાર ધનભાઈ પાસે જવું અને તેમના અનુભવોનું નવનીત આખવું મને બહુ ગમે છે. આજે પણ તેવા ઉદ્દેશથી હું ધનભાઈ પાસે ગયો.

ધનભાઈ પોતાના ધરતી ઓશરીમાં એક આરામપુરથી નાંખીને પડ્યા હતા. બે બાજુ ઘોડાંએક છાપાંઓ, અને નવા આવેલા માસિકો પડ્યાં હતાં. તેમની છાતી ઉપર ઉપાડીને ઉઘી વાળેલી એક ચોપડી પડી હતી. ધનભાઈ આજે કંઈક ભારે વિચારમાં હોય તેમ દેખાતું હતું.

‘ધનભાઈ’ મેં ધીમે રહીને ઓશરીના પગથીઆ ઉપરથી સાદ કર્યો. ધનભાઈ રહેજ અમકયા. ‘આવો’ ‘આવો’ કહી પુરથીમાં જરાક ઉંચા થયા. છાતી ઉપરથી ચોપડી લઇ બંધ કરી નીચે મૂકી; છાપાંઓ અને માસિકોને રહેજ આમતેમ કરી સરખાં કર્યાં અને પાસે પડેલી પુસ્તકોને નજીક ખેંચી તે ઉપર બેસવા મને કહ્યું.

“શું ચાલે છે, ધનભાઈ સાહેબ?”

“આ જરા છાપાંઓ જોતો હતો અને માસિકોના પાનાંઓ ઉઘાડાવતો હતો.”

“આ પુસ્તક શું છે?” પેલું છાતી ઉપરથી ઉંચકીને નીચે મૂકેલા પુસ્તકને ઉપાડતાં મેં પૂછ્યું.

“એ તો જીવાનોના માનસ ઉપર એક જાણીતા વિદ્વાને લખેલું પુસ્તક છે.”

“તેમાંથી કંઈ ખાસ વાંચતા હતા કે?”

“હા. જીવાનો અને વૃદ્ધોને ક્યાં ક્યાં ધર્મશુ યાય છે, એ ધર્મશુના ચાં સાં કારણો છે, તે સંબંધેના વિચારો જોતો હતો; અને ખાસ કરીને તો વૃદ્ધોના અનુભવો ઉપરથી જીવાનોના જીવનને ધડવાનો પ્રયત્ન કેમ થઈ શકે, અને કેવી રીતે તે સફળ બને તે સંબંધેનું લખાણ વાંચતો હતો.”

“ઓહો! તો તો આજે હું ભારે ભાગ્યશાળી. આજે તો મને ધણું મહત્ત્વનું જાણુવા મળશે.”

“ના, ના, એવું કશું નથી. હું માગતો હતો તે પ્રશ્નોના નિકાલ કરે તેવા વિચારો હજી મને આ પુસ્તકમાંથી નથી મળ્યા શક્યા.”

“તમારો પ્રશ્ન વળી શું છે?”

“જીવાને વૃદ્ધોના અનુભવોને કેટલું વજન આપવું જોઈએ; અને તે માટે વૃદ્ધોએ જીવાનના માનસને ધ્યાનમાં રાખીને કેમ વર્તવું તે સંબંધે હું જાણુવા ઇચ્છતો હતો.”

“ એ તો વિચારવા જેવું એક પ્રશ્ન છે જ. આજે તેને જુદો પાઠીને આટલું બધું મહત્ત્વ આપવાનું શું કારણ બન્યું છે? અને વળી આજે તમારા મોંઘાં ઉપર હું ઉંડા વિચારની છાપ પથ્રુ લેઈ શકું છું. તમને વાંધો ન હોય તો આપણે જ તેના ઉપર વિચાર ચલાવીએ.”

“ મને કશો જ વાંધો નથી. તમારી સાથે વિચાર કરવાથી મને પણ કંઈક નવું બણવા મળે છે અને નવું સૂઝે છે.”

“ કહો, ત્યારે તમારી શી મૂંઝવણ છે?”

“ બે ત્રણ પ્રશ્નો એકઠા ચલા છે અને આજે ખૂબ મૂંઝવી રહ્યા છે.”

“ શું છે એ તો કહો.”

“ મુંબઈથી રસિકનો કાગળ છે. જિનાજાની લાંબી રજાઓમાં હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ જવું છે. મેં લખેલું કે મુસાફરીનું પ્રોગ્રામ દીવાળી પછી રાખે. જિનાજા મુસાફરી માટે સારી તૈયારી ન ગણાય. બાકીને અમારી સલાહ રચી નથી અને કંઈ કંઈ એવું લખી નાખ્યું છે કે મારા જીવ બળ્યા કરે. ખીજું આ બાબુ બોલે સાલ મેટ્રીકમાં જશે. હવે તેને કોણ બોલે કોણે ઘેલું લગાડ્યું છે તે કહે છે કે સરકારી શિક્ષણ નથી લેવું અને કોઈ રાષ્ટ્રીય સંસ્થામાં જવું છે. હું કહું છું કે બાકી પાછળથી પસ્તાશો; અમારા વૃક્ષોનું માનો અને કહીયે તેમ વર્તો. પણ એ શાનો માનો? એણે તો વિવેકની પણ હદ છોડીને કાલાહલ માંચ્યો છે. તેમાં બાકી રહ્યું હતું તે આ વિદ્યાર્થીઓને પણ આડા ચલાવું સૂઝ્યું છે. વાતવાતમાં તેઓ વ્યક્તિત્વ રવાતંત્ર આડું ધરે છે અને જાતઅનુભવ કરવા દો તેવી દલીલ લાવ્યા કરે છે. આજે તો ખરો મૂંઝાયો છું.”

“ આ તો ‘હાથનાં કર્યા હૈયે વાંચ્યાં’ જેવું થયું.” મેં જરા વિનોદમાં ટકાર કરી.

“ હા બાકી, તમારી વાત સાચી છે. પણ મને એમ તો લાગ્યા જ કરે છે કે આ જુવાનો વડીલોના અનુભવોને છોડી જ અવગણશે. તો ક્યાંક ખત્તા ખાધ બેસશે. તમને કેમ લાગે છે?”

“ મને યે એમ તો લાગે જ છે કે જુવાનો વડીલોના અનુભવો આંતરમાં લે તો સારું ખરું. પણ તેમને એ વાત ગળે ન જ ઉતરે તો આપણે શું કરીએ?”

“પણ તેથી તેમને નુકશાન થાય તે ઉઘાડી આંખે આપણે કેમ જોઈ શકીએ ? પારકાના અનુભવો ઉપરથી કદાપણ સેવા જોઈતું યાત તો તેમને મળવું જ જોઈએ.”

“મને એમ લાગે છે, ધનભાઈ, કે જો આપણે આપણા જ અનુભવોથી કદાચ થયા તો હવે તેમને પણ તેમના જ અનુભવોથી શીખવા દો. પારકાના અનુભવોથી માણસ સાચું નથી શીખી શકતો.”

“પણ આપણે જે જૂઠું કરી તે તેમને કરવા દેવી એ વાત મારે ગળે નથી ઉતરતી.”

“જૂઠી જ માણસ ધડાય છે એ વાત કેમ જૂઠી જાણે છે ? જૂઠું એ તો આગળ વધવાનું એક અમોઘ સાધન છે. એ સાધન વાપરતા આપણે તેમને શીખવી દેવું એટલો જ આપણો ધર્મ મને તો લાગે છે.”

“પણ એ જૂઠું થાય છે એમ આપણે દેખતા હોઈએ અને છતાં તેમને ન કહીએ તો તેમનો દ્રોહ કયો ન ગણાય ?”

“ના, મને તેમ નથી લાગતું. બીજાની દેખાડી જૂઠું પણ માણસ જલદી નથી સ્વીકારતો. જૂઠું જે કરે તેણે જોવાની હોય. એ જૂઠું છે તેમ કહેવાના કરતાં અથવા તો જૂઠું થશે તેમ અગાઉથી ચેતવવાના કરતાં, જૂઠું કરનાર પોતે જ તેનું પરિણામ આપી લે તેવા સુયોગો ઉભા કરવા એ મને તો કેળવણીના સાચો રસ્તો લાગે છે. આ વસ્તુ મેં તમારી જ પાસેથી અનેક વખત સાંભળેલી છે છતાં તમે પોતે જ તેમાં અટવાઈ ગયા છો તે જાણીને મને ભારે આશ્ચર્ય થાય છે.”

“તમારી વાત સાચી છે. હું પણ જૂઠું કરવાનો આ એક અનુભવ લઈ રહ્યો છું. મને મૂંઝવનારાં કારણો અંગત છે તેથી સાચી વિચાર સરણીથી હું દૂર ચાલ્યો ગયો. તમારી સાથેની વાતચીતે મને મારી જૂઠું બતાવી છે. હું પોતે જ અત્યારે અનુભવી રહ્યો છું કે સ્વાનુભવો એ જ જૂઠું સુધારવાનું એક સળંગ સાધન છે. એ સાધન વાટે માણસ આગળ પ્રગતિ કરી શકવાનો છે. સારું થયું તમે આજે વખતસર આવી ચઢ્યા, નહિતર મારી આ જૂઠું ક્યારે ભાંગત તે કહી શકાતું નથી. ચાલો, જરા બંદાર કરવા જઈએ. ઘરમાં ખૂબ ઉકળાટ થાય છે.”

“હા, ચાલો.” કહી અને બન્ને ધર બુંદાર ફરવા ચાલી નીકળ્યા.
હરભાઈ.

સલામત રસ્તો

છાત્રાલય એવું સ્થળ છે કે ત્યાં સવારથી સાંજ સુધીમાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે અનેક જાતના બબેડા ચાલ જ ચાલ. જુદા જુદા સ્વભાવના અને જુદી જુદી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ ટોળાબંધ એકઠા થયા હોય છે તેથી એક બીજા વચ્ચે મન દુઃખ થવાના, કંજયા ટંટા થવાના અને ઘણી વખત તો મારામારી થવાના પણ પ્રસંગો બને છે. નવું માનસશાસ્ત્ર તો એમ કહે છે કે વિદ્યાર્થીઓના આવા આવિષ્કારો એ કાંઈ માનસિક રોગોનાં પરિણામો હોય છે. માનસશાસ્ત્રના આધાર ઉપર કેળવણીનું મંડાણ રચનારા બ્યારે બ્યારે આવા પ્રસંગો બને છે ત્યારે ત્યારે વિદ્યાર્થીની તેવી પ્રવૃત્તિના મૂળમાં ઉતરી જવાના પ્રયત્નો કરે છે, અને વિદ્યાર્થી શા માટે આત્મ વર્તન દાખવે છે તેનું ખરું કારણ શોધી કાઢીને પછી જ ઉપાયો યોજે છે. નવીન માનસશાસ્ત્ર આગળ આવી બીજો કાંઈ વિચાર હોતો નથી. તાત્કાલિક પરિણામ લાવવા માટે તાત્કાલિક ઉપાયોને નવીન માનસશાસ્ત્રમાં સ્થાન નથી એટલે એમ તેવડું ટોળું એકઠું થયું હોય અને એમ તેવી વિષમ પરિસ્થિતિઓ ઉભી થતી હોય તો પણ સત્તને માગે આલવા ધન્ટેજર તેવા શિક્ષક કે ગૃહપતિ આવી બીજા કાંઈ માર્ગનું શરણ લઈ શકે જ નહિ.

પરંતુ આજે તમામ છાત્રાલયો પાસે આ શાસ્ત્રને જાણનારા અને શાસ્ત્રીય રીતે તેનો ઉકેલ કરનારા ગૃહપતિઓ નથી હોતા એ હકીકત છે. વળી સવારથી સાંજ સુધીમાં કુટીબંધ ફરિયાદો અને કુટીબંધ તકરારોને પતાવવાની આવશ્યકતા સમૂહગત સંસ્થાઓમાં હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનો સમૂહ, આસપાસની સમાજ અને ખુદ આળાપો પણ વિદ્યાર્થીઓના આવા માનસિક રોગોનો તાત્કાલિક ઉપાય માગે છે. તાત્કાલિક ઉપાય ન થાય તો એ સંસ્થામાં અંધાધુંધી અને અનવસ્થા વર્તે છે તેમ માની લે છે. પ્રાયોગિક માનસશાસ્ત્રને યોજાને પી ગયેલો ગૃહપતિ ન હોય ત્યાં સુધી આવી કુટીબંધ ફરિયાદોને શાસ્ત્રીય રીતે ઉકેલી શકાય પણ નહિ. પરિસ્થિતિ આવી વર્તે છે તેથી ગૃહપતિ પોતાના હાથમાં જરૂરી તેના કરતાં પણ વિશેષ સત્તા લઈ લે છે અને એ સત્તાની રૂએ ન્યાયાધિકારો પોતે જ નિર્ણય

કરે છે. વિદ્યાર્થીઓની અનેકવિધ ફરિયાદોનો ઉક્ત ગૃહપતિ પોતાની દૃષ્ટિયા નહીં કરેલી સમજીતીથી લાવે છે. વિદ્યાર્થીઓને તેમાં સંતોષ થાય છે કે અસંતોષ એ જોવા માટે તે યોગી શકતો નથી. જેમ જેમ તાત્કાલિક નિર્ણયોની આ પ્રથા વધારે ને વધારે પ્રવેશ પામતી જાય છે તેમ તેમ ટંટાઓ, બજેડાઓ, તકરારો છાત્રાલયમાં વધતાં જાય છે અને ઉપરથી ગમે તેવી વ્યવસ્થા અને શાંતિ દેખાતાં હોય તો પણ વિદ્યાર્થીના ઇવનમાં અશાંતિ અને અસંતોષ વધારે પ્રમાણમાં ધર કરતાં જાય છે. ગૃહપતિ પાસે ખીલે કાઠ રહેતો નહિ હોવાથી એને પણ આમ કર્યા વિના છૂટકો નથી હોતો. મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે ગૃહપતિ ઉંમરે અને અનુભવે વિદ્યાર્થી કરતાં મોટો હોવાથી એમ માત્રી લેવાની જૂથ કરે છે કે પોતાની તુલનાશક્તિ અને ન્યાયશક્તિ એ સારા છે ને વિદ્યાર્થીને અસંતોષ રહે છે તેનું કારણ તેની કાચી જુદિ અને ગુન્દાને ન્યાયી દરાવવાની દાનત હોય છે.

છાત્રાલયમાં પ્રવર્તી રહેલી આ રિયલિટ પણ ઇષ્ટ નથી. જેમ માત્રસ-શાસ્ત્રને ધોળાને પી ગએલા ગૃહપતિ આજે આપણને મળવા મુશ્કેલ છે તેમજ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ઉંમરના કારણે અને સત્તાની રૂએ કામ ચલાવનાર ગૃહપતિઓ અત્યાચાર છે. જ્યાં મુખી શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત ગૃહપતિ આપણને ન મળે ત્યાં મુખી આપણે કાઠએક વચ્ચે માર્ગ શોધી કાઢવો પડે. આ વચ્ચે માર્ગને આપણે સાચો માર્ગ એમ ભલે ન કહીએ તો પણ સલામત માર્ગ તો જરૂર કહીશું. આ માર્ગ તે વિદ્યાર્થીપંચાયતનો માર્ગ છે. છાત્રાલયની અંદર જુદી જુદી દિશાનાં વિદ્યાર્થીઓનું મથાથ પ્રતિનિધિત્વ જળવાય તેવી એક પંચાયતની સંસ્થા ઉભી કરી દેવી જોઈએ. આ વિદ્યાર્થીપંચાયત પાસે વિદ્યાર્થીઓની તમામ નાની મોટી ફરિયાદો આવે. જરૂર જણાય તો રોજ નહિતર અઠવાડિયામાં બે વખત આ પંચાયતની બેઠક મળે. બેઠક મળતાં પહેલાં જેટલી જેટલી ફરિયાદો પંચાયતના મંત્રી પાસે આવી હોય તે બધી ફરિયાદોના સંબંધમાં અંગત તપાસ મંત્રી તેમજ પંચાયતના સભ્યો કરી સકે તેટલી કરે, ને પછી બેઠકના સમયે તે ફરિયાદોનો તેમને યોગ્ય લાગે તેવો નિકાલ લાવે. વિદ્યાર્થીપંચાયતનો એક લાભ એ હોય છે કે ફરિયાદો પણ વિદ્યાર્થી અને તેનો ન્યાય તોળનાર પણ વિદ્યાર્થી. ગૃહપતિ પોતાના કાચમાં સત્તા રાખીને ગમે તેટલી કંડકાઈથી ન્યાયનું પાલન કરવાના પ્રયત્નો કરે તોપણ વિદ્યાર્થીને તેમાં અન્યાયની

ગંધ આપવાની જ છે અને વિદ્યાર્થીની પાસે કશી પણ સત્તા નહિ હોવાથી એ ગંધ તેના મનમાં અનેક પ્રકારની ગાંઠો ઉભી કરી દેવાની છે. વિદ્યાર્થી પંચામૃતમાં આમ નથી જનવું, અહીં તો વિદ્યાર્થીને ખાતરી હોય છે કે આજે મારો ન્યાય તોળનારનો એક દિવસ હું, પણ ન્યાય તોળવા બેસવાનો છું. આમ હોવાથી વિદ્યાર્થી વધારે નિર્ભય અને છે અને તેના મનની અંદર ચિત્રવિચિત્ર ગાંઠો નથી બંધાતી. આ ઉપરાંત પોતાની જ કક્ષાનો પંચામૃતમાં બેઠો હોય છે તેથી પરિસ્થિતિને દૃષ્ટી રજુ કરવામાં અનુકૂળતા રહે છે અને પોતાની પાસેની વાતને રજુ કરવાની તાકાત વાપરી શકે છે. પંચામૃતને માર્ગદર્શનની જરૂર રહે ખરી. એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓને વિશ્વાસ હોય તો ગૃહપતિ પંચામૃતનો એક સભ્ય બની જઈ શકે અથવા તો એક કેવળ દૃષ્ટા અને સલાહકાર રહે. પંચામૃત જે જે નિર્ણયો કરે તે નિર્ણયોને ખરાબર વિચારે અને યથાકાળે પંચામૃતના સભ્યોને સાચા માર્ગ ઉપર દોરવાનું ધ્યાનમાં રાખે. ગૃહપતિએ એક મસ્તુને કડકાધી વળગી રહેવાની જરૂર રહે છે. પંચામૃતનું કામ ચાલવું હોય ત્યારે કડક મૌન પાળવું. મન ગમે તેટલું અધીરું બની જાય તો પણ તે વખતે સંયમપૂર્વકનું મૌન એ ભવિષ્યના માર્ગદર્શન માટે અત્યંત ઉપકારક છે. આ મૌન જુદા-પતિને ગુન્હેગાર વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાનાં ગૂળગૂત કારણો શોધી કાઢવામાં પણ ઉપયોગી બને છે એ તો વિશેષ લાભ.

દરેક છાત્રાલયને વિદ્યાર્થીપંચામૃતનો આ સંસ્થામત માર્ગ અંગીકાર કર્યો વિના ચાલે જ નહિ.

હરભાઈ.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ ચોસ્ટેજ સાથે એક રૂપિયા : પરદેશના બે શિલિંગ લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘શ્રીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં ખારી. બીજાભાંઈ ગોપાળજીએ છાપ્યું અને વંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

ખાલસાહિત્ય ગુરુછ

સંપાદકો

ગિનુભાઈ અને તારાબેન

અંદરના નમુનાં ગુરુછ સાહજ અને ટાઇપમાં
૨૫ પુસ્તકોનો ગુરુછ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૮-૦
ટુકડે કિંમત દોઢ આનો પોસ્ટેજ બે પૈસા જુડે

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ખાલસાહિત્યમાળાનાં ૮૦ પુસ્તકો
પ્રગટ થયા પછી અમારે એવી જ બીજી ધણી પુષ્પો-
વાળી માળા કાઢવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ તે વખતે
દેશે સ્વાતંત્ર્ય-મુક્તિ માટે ઝંપલાવ્યું હોય શ્રી. ગિનુ-
ભાઈ-તારાબેને પણ એમાં પોતાનો ફાળો આપવા
ચૂંકામાં ઝંપલાવેલું. એથી એવી બીજી લાંબી માળા
ચૂંકવાનો અવકાશ ન રહ્યો. પરંતુ એ માળાની
તૈયારી માટેનું જ સાહિત્ય ગોઠવેલું તૈયાર જ હતું
તેને બાળકોથી લાંબો સમય દૂર ન રાખવું એમ ધારી
આજે આવડો નાનકડો ગુરુછ-૨૫ પુષ્પોનો ગજરો
બાળકોના હાથમાં મૂકી હાલ તુરત સંતોષ લેવો પડે છે.

ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો

પહેલું પુસ્તક માર્ચ આખર પ્રગટ સંશે.
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર : ભાવનગર

ગુરુમાં ગૂંથાએલાં પુષ્પોની યાદી

દરેક પુસ્તકના પૃષ્ઠ ઉપર એકેક ચિત્ર
આવડી સાઈઝનાં ૩૨ પાનાં : મજબૂત મોહક પૃષ્ઠ

૧ લાલ અને હીરા : ગિજુભાઈ	૧૩ તિજાધો ગુજાધ્યા : તારાબેન
૨ લેંશનાં શીંગડામાં "	૧૪ હેમુભાઈના પાટો ...
૩ ગામડામાં ગયો હતો "	૧૫ જીવનું ગિજુભાઈ
૪ આંખો રેડ્યો "	૧૬ ઠેકમઠેકો તારાબેન
૫ વિલાયતી વાતો "	૧૭ ટેક ગિજુભાઈ
૬ દુધકાઓ : સંપાદક ગિજુભાઈ	૧૮ મેંદિયો ટેક "
૭ બે બાળનાટકો : ગિજુભાઈ	૧૯ તારાબેનના પાટો ...
૮ દાદાજીની તલવાર "	૨૦ માણએ કહેલી મોંઘીબેન
૯ તરતરૂ તરતરૂ તરતરૂ મોંઘીબેન	૨૧ એથું ને આંખ કશી : ગિજુભાઈ
૧૦ વેકનો પારો : રામભાઈ પાઠક	૨૨ સદરપટર વાતો "
૧૧ નવાં વરતો ગિજુભાઈ	૨૩ ઘરમર પડોણાં તારાબેન
૧૨ વસંત આવી "	૨૪ ચતુર કરોળિયો : ચંદ્રશંકર ભટ્ટ

૨૫ પંચામૃત : સંપાદક ગિજુભાઈ

મુખ્ય એજન્ટો

આર. આર. રોકની કું મુંબઈ-૨	શંભુદાસ જયશી સાહેબ એમદાવાદ
પસ્તકાલય સ. સ. મુંબઈ વડોદરા	કા. બેચર મેથલ સન્સ : રાજીવ પરા
શુભાંતર કાચલિય, ગોપીપુરા; સુરત	છાયાલાલ માનસિંદ કામદાર; વાંઘોર
લઝપત ખાદી બંદાર કરાંચી	કાંતિલાલ રોકની કું. વડોદરા; ભરૂચ

ઇતિહાસ

(' છાત્રાસય મંડળ ' વરફાથી)

ବର୍ଷ ୧୫୩୧

ചിട്ട 4-3 ന്
 ഇന-ബ്രഹ്മ:

:: ❦ ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

षमनी स्य, पत्तिधीना स्मरणार्थे

श्री-कार्तिक-यज्ञ-प्रतीक-सभाने

શ્રીયુત ગદ્યાભાષા આણંદજી આવડા

જીવનિર્મળી પીટલો કિનારે પ્રજ્ઞા પ્રેમાસિન્ધુ હાય
છે અને તેથી તેના ઉકેલ ખાળક
બટલો સરલ અને સાદો બને છે.

જુવાનના કેટલાક પ્રશ્નો જુવાન હોય છે અને તેથી તેનો ઉકેલ અટપટા અને અધરો બને છે.

જીવાનના કેટલાક પ્રશ્નો પ્રાઢ હોય છે અને તેથી તેના હકેલ ગંભીર અને પીઢ બને છે.

જીવાનનાં કેટલાક પ્રશ્નો પૂરૂ હોય છે અને તેથી તેના ઉકેલ કહી શકાય અને કહી શકાય છે.

સુંદર યોજનાનો સુંદર અમલ

શ્રી. નાનાભાઈ જોશમાંથી છૂટીને આવ્યા ત્યારથી એક વાત વારંવાર કર્યા કરતા હતા. ગૂજરાત કાઠિયાવાડમાં જોટલાં જાત્રાલયો છે તેમને સુંદરમાં સુંદર કેળવણીની સંસ્થાઓ બનાવી મૂકવી એ તેમનું સ્વપ્નું અને એ સ્વપ્નાને પાડવા પાર કંઈ પણ વ્યવહાર પમણું ભરવું જોઈએ એ તેમનાં મન સાથે હમેશાં અથડાતો પ્રશ્ન હતો અને છે. મિત્રો સાથેની વાતચીતમાં આ વાતનો નિર્દેશ તેઓ કર્યા જ કરે. આખરે મેં આસની તારીખ પાંચથી તે વીસ સુધી પંદર દિવસ માટે તેમણે એક ગૃહપતિ તાલીમવર્ગની યોજના રચી. એ યોજનાનો અમલ થઈ પણ ગયો. એ તાલીમવર્ગમાં જે કંઈ કામ થયું તેનો આંખો ખ્યાલ આ સાથે જે નોંધ જાપવામાં આપી છે તે ઉપરથી આવી શકે તેમ છે. એ પંદર દિવસમાં શ્રી. નાનાભાઈએ એટલા બધા પ્રશ્નો છણી લીધા અને એટલી બધી અગત્યની બાજતો ઉપર પોતાના અનુભવનો નીચોડ ગૃહપતિભાઈઓ પાસે ધરી દીધો કે હાજર રહેલા ગૃહપતિભાઈઓ સિવાય બીજા કોઈને ભાગ્યે જ તેનો મર્યાદા ખ્યાલ આવી શકે.

આ તાલીમવર્ગના સંચાલક તરીકે શ્રી. નાનાભાઈએ જે જે વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં તેમ જ જે જે વિચારણીય પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરી નિષ્ણો આપ્યા તે બંધીય જાજતોની તેમણે પોતા પૂરતી એક નોંધ રાખેલી. તાલીમવર્ગ ખલાસ થયા પછી પોતાની આવી નોંધ ઉપરથી ગૃહપતિ ભાઈઓને તેમ જ જાત્રાલયોના સંચાલકોને ઉપયોગી તેવું એક પુસ્તક લખી આપવાની અમે તેમની પાસે માગણી કરી છે. તેમણે એ માગણી મંજૂર પણ રાખી છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આવું પુસ્તક લખાઈને પ્રગટ થાય નહિ ત્યાં સુધી તેમની નાનકડી નોંધમાંથી પણ ઘણું વિચારવાનું મળી રહેશે તેવી મુરાદથી એ નોંધ અમે તેમની પાસે 'માર્ગી' અને જાત્રાલયમાં પ્રગટ કરવાની પરવાનગી આપવા વિનંતિ કરી. આવી પરવાનગી તેમણે સહર્ષ આપી છે અને તેથી તે નોંધ અહીં પ્રગટ થઈ શકી છે.

નોંધ ઉપર નજર નાખતાં જે વિષયો આખા આગળ તરે છે તે એટલા બધા ઉપયોગી અને મનુષ્યના જીવન સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવનારા છે કે તેનો વિચાર હરકોઈ માણસને પોતાની ઉત્પત્તિ અર્થે આવશ્યક છે. આ બધા જીવનસ્પર્શી વિષયો ઉપર આટલા ટૂંકા સમયમાં વ્યાખ્યાનો

આપવા માટે ઉચ્ચ પ્રકારની તત્ત્વદષ્ટિની, એવી તત્ત્વદષ્ટિની પકડની અને કુશળ મિતભાષીપણાની અપેક્ષા રહે છે. શ્રી. નાનાભાઈમાં આ બધા ગુણો છે તેનો સાંક્ષાત્ પરિચય આવનાર ગૃહપતિભાઈઓને થયો અને તેઓ ખૂબ પ્રસન્ન થઈને ગયા એ હકીકત આખાથે તાલીમવર્ગની ફતેહસૂચક ગણાય.

ધર્મ, શિરત, સ્વાતંત્ર્ય, વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાઓ, સમૂહ તાલીમ, જાતીય વિકૃતિ વગેરે અત્યંત અટપટા અને વિવાદાસ્પદ વિષયોને અદ્યતન દષ્ટિથી વિચારી તેનો ઉકેલ નવીન માનસશાસ્ત્રનાં પ્રસ્થાપિત તત્ત્વોની રૂઢિએ લાવવાનો વિકટ પ્રયત્ન નાનાભાઈએ કર્યો. જૂની દષ્ટિને તિરસ્કાર્યા વિના નવીન દષ્ટિને અનુરૂપ કેમ યદ્ય શકાય તેનો માર્ગ એક સાચા સુધારક કેળવણીકાર તરીકે નાનાભાઈએ બતાવ્યો. આવેજી ગૃહપતિભાઈઓ વિદ્યાર્થીઓ સાથેના પોતાના વર્તવમાં આ ફેરવાએવી દષ્ટિ લઈને ચોક્કસ ગયા છે તેમ તેમની સાથેની વાતચીત ઉપરથી અમને જણાવું હતું. ગૃહપતિભાઈઓ માટેના આવા તાલીમવર્ગો અત્યંત જરૂરી છે તેમ સાબીત કરવાની હવે જરૂર નથી રહેતી. આવતે વર્ષે પણ તેવા લાભ મળવાનો પ્રબંધ થઈ ચૂક્યો છે તે આવકારદાયક ગણાય.

તંત્રી

ગૃહપાત્ર તાલીમવર્ગ

આપણું કાર્ય

- ૧ જાતે જીવતાં શીખવાનું.
- ૨ ખીજાને જીવતાં શીખવવાનું.

જીવન

- ૧ દેહ-પશુતા.
- દેહનાં શાસ્ત્રો.
- દેહ કે મંદિર ?
- દેહશુદ્ધિ અને દેહપવિત્રતા ?

‘‘મહાત્મ્ય’.

આહાર-દવા, પાણી, અને અન્ન.
હાથ.

શૌચ-સ્નાન.

મહેનત.

આરોગ્યના નિયમોઃ કસરત-રમતો.

૨ મન—બુદ્ધિ-સર્જન.

ખીસવણી.

ઉપયોગી વિષયો.

વિચારશક્તિ-સ્વતંત્ર બુદ્ધિ.

શુદ્ધ શુદ્ધ વિષયો.

૩ અંતઃકરણ—ભાવના, સદ્ગુણો, સેવા, ધર્મ.

૪ ક્રમાણી-ધંધો.

મનુષ્ય અને ધંધાધારી.

મનુષ્ય પહેલો, ધંધાધારી પછી.

આપણું કામ

આપણે ધંધો શિક્ષણનો એટલો આપણા જીવનમાં ઉક્ત બને
એક થાય છે. જવાબધારી વધારે.

૫ જીવનું સહેલું છે-જીવતાં શીખવવું હોય તો શિક્ષણશાસ્ત્રનો પરિચય
જરૂરનો છે. પણ જીવતાં ન આવડે તો એકસો શાસ્ત્ર
પરિચય શા કામનો ?

માટે જીવનશાસ્ત્ર અને શિક્ષણશાસ્ત્ર બન્નેનો પરિચય જરૂરનો છે.

જીવનનો ઉદ્દેશ

૧ આપણે ?

૨ દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે.

તેનો માર્ગ સ્વતંત્ર છે.

૩ રાગદ્વેષથી છૂટવું છે.

૪ સૌ પોતાની મેળે જ છૂટવાના-પણ આપણું કામ રસ્તામાં મદદ
કરવાનું.

૫ છૂટવાનાં જે સાધનો મળ્યાં છે તે બરાબર વાપરતાં શીખવવું એટલું
આપણું કામ.

૬ આપણે એ બરાબર વાપરીએ એ શીખવવાનો રાજમાર્ગ; આપણું
bond-fidels. (યોગ્યતા બનાવનારાં અંગો)

ધર્મ

- ૧ છૂટવાના માર્ગ તરફ લઈ જાય તે ધર્મ.
- ૨ એ માર્ગમાં જ રોકી રાખે તે અધર્મ.
- ૩ ધર્મનું કેન્દ્ર

હૃદય કે બહારનો સમાજ ?

- ૪ ધર્મના વિચારમાં સમાજનું સ્થાન.

સમાજની આવશ્યકતા.

સમાજ એ જ હસોટી.

સમાજ મારફત જ મનુષ્ય ઇશ્વરને પહોંચી શકવાનો છે.

- ૫ ધર્મનાં બહારનાં રૂપો-ખીક પર આધાર.

૬ આંતર ધર્મ-સત્ય, અહિંસા વગેરે.

- ૭ સેવા એ જ પરમ ધર્મ.

જ્ઞાન, કર્મ, બક્તિ.

૮ ઇશ્વરપરાયણતા-શક્તિ પ્રભુને ચરણે.

૯ નિયમિત પ્રાર્થના-જીવનમાં હરો તો સંસ્થામાં આવશે. માટે પ્રાર્થના ફરજિયાત ન હોય.

નિયમન

- ૧ સમૂહની વ્યવસ્થા.

- ૨ શક્તિની ખરાબર કરકસર.

- ૩ નિયમન

ક અંદરથી આવે એ જ યોગ્ય.

લ વાતાવરણ.

ગ સ્વાતંત્ર્ય.

ઘ શિક્ષાચાર.

ચ નિયમન સંબંધે નવીન દેખવણીના ખ્યાલો.

છ જૂના નિયમનના ખ્યાલો માણસને હેવાન બનાવે છે.

- ૪ ખીક-મનુષ્યનો મોટામાં મોટો દુસ્મન.

ક ખીક પર રચાએલા-ધર્મો.

લ પ્રેમ-તેનું વાતાવરણ.

- ૫ નિયમન માટે આવશ્યક પગલાં:—

ફિલ; શાંતિ; સ્વચ્છતા; નિયમન એ જ સ્વાતંત્ર્ય.

ધર્મશિક્ષણ

- ૧ ધર્મ એટલે શું ?
- ૨ ધાર્મિકતા કેમ આવે ?
- ૩ સત્સંગ.
- ૪ ધર્મની હવા-વાતાવરણ.
- ૫ જ્ઞાનની જરૂર.
- ૬ જીવતો ધર્મ.
- ૭ ધર્મ અને નીતિ.
- ૮ ધર્મના ઉત્સવો.
- ૯ રાજનો ધર્મ:—
જીવન દ્વારા.
વાર્તા દ્વારા.
- ૧૦ દરેક અસંગ ધર્મની દૃષ્ટિથી.

વિદ્યાર્થીઓના ગુન્હાઓ

- ૧ ગુન્હા કે દહ ?
- ૨ સગ્ન કે સારવાર ?
- ૩ જેલ કે શાળા ?
- ૪ દયા કે ધમકી ?
- ૫ કેમ સુધરે ?
ક દહનું જ્ઞાન કેમ કરાવી શકાય ?
જ ગૃહપતિ પોલિસ કે ડૉક્ટર ?

માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ

- ૧ માનસશાસ્ત્ર શું છે ?
- ૨ માનસશાસ્ત્રના આવશ્યક સિદ્ધાંતો.
- ૩ ગૃહપતિ માટે માનસશાસ્ત્ર.

અગત્યના મુદ્દાઓ:—

મન એટલે ?

આંતર મન-આજ્ઞ મન.

Instincts. (આવેગો)

- ૨ જીવાનની દશા.
- ૩ બૂલનો સંભવ-સહાનુભૂતિની આવશ્યકતા.
- ૪ ખરાબ વાતાવરણ.
- ૫ શરીર મંબળેતું (જાતીય) યથાર્થ જ્ઞાન.
- ૬ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે બાહ્ય સાધનો:—

તંદુરસ્તી

બિંધ.

ટાઢું પાણી.

સંગતિ.

ગંદુ સાદિત્ય.

કસરત-શ્રમ.

હિતેજક ખોરાક.

રાતનો આધાર.

વ્યવસ્થા જોડે ?

- ૧ વ્યવસ્થાની ચાવી.

Control of forces—જોનો કાણું.

- ૨ ઈન્દ્રિય વિચાર.

ક વિચારની નાની વિગતોની સ્પષ્ટતા.

સ માણસ ક્યાં મૂક કરશે તેની અગમચેતી.

- ૩ હાથપગનું જોર.

- ૪ સમય, સ્થળ અને શક્તિની ઠરકસર.

- ૫ પરિચિત અને પરિણામોની ચોખ્ખી આંકણી.

- ૬ એક પાછનો બચાવ કરે તે એક સાખની હોળી પણ કરે.

શરીર

- ૧ દવા પાણી

- ૨ અંગ કસરત-મહેનત.

- ૩ આરોગ્યની ટેવો-સ્વચ્છતા; બિંધ; નિયમિતતા.

- ૪ મનનો ઉદ્ભાસ.

- ૫ ડૉક્ટરી તપાસ.

- ૬ કાંત, નખ, વગેરે.

૭ માંદગી.

૮ રમતો-કસરત-કસરત ઉપર ખૂબ ભાર.

૯ પ્રવાસો.

નવીન કેળવણી ? નવીન છવનશાસ્ત્ર ?

૧ દરેકને આત્મા છે.

૨ કોઈ ઉચ્ચ નીચ જન્મતો નથી-છે જ નહિ.

૩ દરેક આત્મા ઈશ્વરનો અંશ છે.

૪ સમગ્રી માણસ દેવ. જનવાને બદલે પશુ બને છે.

૫ દરેક વ્યક્તિ જાતમહેનત કરે જ કરે. નહિતર આના શુદ્ધિની અને શ્રમજીવી વર્ગો જ રહેવાના. શુદ્ધિનો ઉપયોગ તો સેવામાં થાય, કમાવામાં નહિ.

૬ સ્વાતંત્ર્ય-પાપ કરવાનો હક્ક જેને હોય તેને જ મોક્ષ 'મેળવવાનો' હક્ક છે; પાપ કરવાનો હક્ક એ મનુજ માત્રનો પ્રાથમિક હક્ક છે.

૭ જોર જીવન એ સૌથી મોટો અધર્મ.

સમગ્રવટ એ સૌથી મોટી સેવા.

૮ વ્યક્તિ-દેશ-આખો માનવસમાજ.

એ ત્રણેનાં કલ્યાણ અવિરોધી છે. વિરોધી હોય તો તે કલ્યાણ જ નથી. બીજાનું અકલ્યાણ મારું કલ્યાણ હોઈ ન શકે.

છાત્રાસયના ગુન્હાઓ

૧ ચોરી.

૨ મારામારી-ગુંડાશાહી.

૩ નિયમભંગ.

૪ બીજાને કનડગત.

૫ ઉકેલની વિચારણા: -

ક ગુન્દાઓનું માનસ ?

લ કેમ નાજીદ થાય ?

મ બધી જૂલો ગુન્દા છે ?

૬ ગૃહપતિનું મગજ: -

ક અમલદાર કે શિક્ષક ?

લ પગાવનાર કે કેળવનાર ?

ગ તરત પરિણામ કે લાંબે કાળે પરિણામ ?

ઘ અંદરનો ફેર કે બહારથી સ્વીકાર ?

ચ જગતનો એક માણસ બન્યો કે માત્ર તરતનો પ્રશ્ન પત્યો ?

વિદ્યાર્થીઓના

૧ Children's Republic-વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ

૨ વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્રતા એટલે ?

૩ સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારી સાથે રહે છે.

૪ ગૃહપતિનું સ્થાન.

૫ આજે તો સ્વતંત્રતાને માર્ગે મૂકવા પડશે.

[જુઓ: હોમર લેનનું પુસ્તક, શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનો મારો લેખ.]

જીવાનીના મહા પ્રશ્નો

કામ વિચાર

૧ લગ્ન.

૨ વિગતીય વ્યક્તિ તરફ આકર્ષણ.

૩ રૂપાળા દેખાવાનો લોભ-જગદ્વ્યાપી.

૪ શિલા ટીકાં ચ પટ્ટિકા.

૫ આ વૃત્તિને સંયમ તરફ કેમ લેવી ?

૬ વેલીલાળ કચેલા છોકરાઓ.

૭ Co-education. (સહશિક્ષણ)

૮ ધર જેવું પવિત્ર વાતાવરણ.

૯ Sex-knowledge જાતીય જ્ઞાન-સારાસાર.

૧૦ સંસ્થાનું વાતાવરણ.

ધર્મે

૧ જીવનમાં હું શું કરીશ ?

૨ મહત્વાધિક્ષા.

૩ જીવનમાં દુઃખ ગતીય માર્ગો ન લેવા.

૪ જીવનના કેટલાક નિયમો.

૫ જીવનની Avenues (માર્ગપરપરા) દેખાવી લેવા.

હું કેવો થઈશ ?

૧ સાહિત્યનું પડતર.

૨ જીવનનાં સ્વપ્નો.

૩ આ બધાંનું તોફાન.

૪ જીવનની eternal reality.

સ્વચ્છતા.

૧ રસોડાની.

૨ સંડાસની.

૩ મૂતરડીની.

૪ શરીરની.

૫ નિવાસગૃહની.

૬ એંઠવાડની જગાની.

૭ પાણીની.

૮ ચીજ વસ્તુની-કળાટોની.

૯ માયાના ઘાળની.

૧૦ ન્હાવાની તથા હાતજી કરવાની જગાની.

૧૧ મૂંઠ, શેડા-કંપાં નાખશો ?

૧૨ જોડાનું સ્થાન.

૧૩ કપડાં સૂકવવાની ગોઠવણ.

૧૪ જમવા ખેસવાની જગા:-આપણી નાતોની પંગતો.

૧૫ આંગણીની.

પ્રવાસો.

૧ Excursions. (સહેલગાહ)

૨ Eyes and no Eyes (આંખ મીચીને અને ઉધાડી આંખે)

૩ ભૂગોળ આવતી કાલની રાજાનો મુખ્ય વિષય.

૪ પ્રવાસોની ગોઠવણ.

૫ પ્રવાસોની કિંમત:—

ક સાહસ.

ख કુદરત પરિચય.

ग રખડપાટ.

घ યાન.

च સમાજપરિચય.

છ સ્વાશ્રય.
 જ ભુવાનીની મરતી.
 ઙ વિશાળ દષ્ટિ.
 ટ ઉદારતા.
 ઠ દેશપરિચય.
 ડ વ્યવસ્થાશક્તિ, વગેરે.

૬ પ્રવાસોના પ્રકાર

- (૧) ઐતિહાસીક.
- (૨) ભૌગોલિક.
- (૩) આજના યુગનાં તીર્થો:—
 ક ધર્મનાં, ઢળવણીનાં,
 લ વીરતાનાં,
 ગ જંગલનાં તીર્થો,
 ડુદ્ધરતનાં, સામજિક, રાજકીય.
- (૪) તીર્થમાં તીર્થદષ્ટિ.

રમતો

૧ કસરત વિરુદ્ધ રમતો.
 લાભાલાભ.
 જાનેના મુદ્દાઓ.

૨ કસરત—કેવી ?
 શા માટે ?
 કંઈ ?
 કેવી રીતે ?

૩ રમતો—કેવી ?
 શા માટે ?
 કેવી રીતે ?
 કંઈ ?

૪ શરીરશ્રમ.
 ઉત્પાદક મહેનત.
 તેની આધ્યાત્મિક ઉપયોગિતા.

શુવનનું એક આવશ્યક અંગ.

પરસેવાનો મહિમા.

૫ રમતનાં આલેશાન મેદાનો.

૬ ભુવાની રમત માગે તો છે જ.

૭ વ્યવસ્થા.

૮ આજે રમનારા રમતો નહીં નથી કરતા પણ જોનારાં નહીં કરે છે તે ખરાબ છે.

૯ રમતોમાં expert લોકો રમતનો આનંદ બગાડીને તેને જુગાર બનાવે છે.

૧૦ દેશી રમતો-દેશની સંસ્કૃતિ.

રસોડું-છાત્રાલયનો નજીવો જણાતો પણ આખા છાત્રાલયને ઉંચે મે તેવો પ્રશ્ન.

૧ રસોડાનું મકાન.

૨ રસોડું અને રસોયા.

૩ રસોઈ.

૪ રસોડાની સ્વચ્છતા-આખા દેશમાં અત્યંત જરૂરી વસ્તુ.

૫ ખોરાક મીમાંસા:-

ક આરોગ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ.

લ પરંપરાની દૃષ્ટિ.

ગ ભાવાબાવની દૃષ્ટિ.

ઘ ભુવાનીનો વિચાર.

ચ આર્થિક વિચાર.

છ પોષણ અને વિવિધતા.

જ રસવૃત્તિ-સંપન્ન એટલે ?

૬ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ:-

ક રાંધવું.

લ સ્વયંપાક.

ગ પીરસવાની કળા.

ઘ ફરકસર.

ચ ખોરાકની ચીજોનો વિચાર.

ઉત્સવો.

૧ ક્યા ક્યા ?

ઋણના ઉત્સવો.

ધર્મના ઉત્સવો.

રાજકીય ઉત્સવો.

સામાજિક ઉત્સવો.

દેશના ઉત્સવો.

રથાનિક ઉત્સવો.

જગતભરના ઉત્સવો છે !

૨ ઉત્સવો કેમ ઉજવાય ?

૩ ઉત્સવોમાં ક્યાનું રથાન.

૪ યુગે યુગે ઉત્સવો ફરે; નવો યુગ નવા ઉત્સવોનું નિર્માણ કરે છે.

૫ દરેક ઉત્સવ ઉજવાવો જોઈએ.

૬ ઉત્સવની ઉજવણી સારી જોઈએ.

શુચનની નાની જણાતી બ્રાત્રી.

૧ બીજાનો વિચાર.

ફ માનનાર: રીતભાત.

ગ શાંતિયા સાંભળતું.

ગ બને તો મદદ કરવી.

૨ વિનય.

૩ જે કરો તે સરસ કરો.

૪ Application to work-નવરો જેમી જ ન શો.

૫ કરકસર.

ફ પેશાની ગેણ.

ગ બાવકથી ખર્ચ ઓછું.

ગ નકામા ખર્ચ વધે ત્યારે કામના ખર્ચો રહી જાય.

ગ રેલુ' કદિ ન કરવું.

ગ મદેનતથી કદનાતું નહિ.

ગ દરમની પ.મ. જેવી નહિ.

ગ કાનૂનપેમા જગાદનાં ધ્યાનો.

કોઠારના બગાડ.

રસોડાના બગાડ.

જે તે ખાઈ ભખ.

પારકે પૈસે ઉઠારતા.

કા ખોટી કરકસર એટલે કંજુસાઈ.

ઢ ખોટી ઉઠારતા એટલે ઉગાથિપંથ.

ઢ કરકસર એટલે Economy of life-energy. Every-thing that we spend must pay in some form or another.

૬ છાત્રાલયનાં બચરથાનો.

ક બૈરાંઓની વૃત્તિ.

લ નાની નાની ચોરીઓ.

ગ જીવને જખ મારવા ન દેવો.

ઘ સેવા એટલે આકરી નોકરી ઉપરાંત જીગરથી કંઈક વધારાનું.

ઙ સેવામાં બધી છૂટ જ અને બંધન કરું નહિ એ એનો દુરુપયોગ.

નાનાભાઈ.

ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ : ભાવનગર

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન તરફથી તા. ૫-૫-૩૧ થી તા. ૨૦-૫-૩૧ સુધી ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો. શરૂઆતમાં આ તાલીમ વર્ગને ચોરવાડ મુકામે યોજવામાં આવ્યો હતો, પણ પાછળથી ચોરવાડને બદલે ભાવનગરને પસંદ કર્યું હતું અને શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનાં પોતાનાં જ મકાનોમાં વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

તાલીમવર્ગમાં ગુંજરાત કાઠિયાવાડ કચ્છમાંથી કુલ ૧૮ માણસોએ નિયમિત હાજરી આપી હતી; તેમાંથી ૧૬ ભાઈઓ હતા. તથા ૨ બહેનો હતાં. આ ઉપરાંત તળે ભાવનગરમાંથી ચારે પાંચ ભાઈઓ બને તેટલો સમય તાલીમવર્ગમાં હાજર રહેતા. બહારથી આવેલાં ભાઈબહેનો-માંથી ૧૧ છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ હતા, ૩ ગ્રેન્યુએટો હતા, એક કંઈકાલની અંસજ શાળાનાં શિક્ષક હતા; ૬ ગુંજરાતમાંથી આવ્યા હતા,

૬ કાઠિયાવાડમાંથી હતા, ૧ કચ્છમાંથી ખાસ આ વર્ગને માટે જ આવ્યા હતા.

વર્ગનું સમયપત્રક આખા દિવસ માટે મોટે ભાગે નીચે પ્રમાણે રહેતું:—

૬-૩૦ થી ૮-૦ સમૂહ પ્રાર્થના અને વ્યાખ્યાન.

૮-૦ થી ૮-૩૦ ઉપાધ્યક્ષ અને વાતચીત.

૮-૩૦ થી ૧૦-૦ પ્રશ્નોત્તર.

૧૦-૦ થી ૧૧-૦ છાત્રાલય વ્યવહાર.

૧૧-૦ થી ૧૨-૩૦ ભોજન.

૧૨-૩૦ થી ૧-૩૦ આરામ-વ્યક્તિગત પ્રવૃત્તિ.

૧-૩૦ થી ૨-૦ શાતલ્ય.

૨-૦ થી ૩-૦ સમૂહગત વાચન.

૩-૦ થી ૩-૩૦ પીણું.

૩-૩૦ થી ૫-૦ નાનું વ્યાખ્યાન અને પ્રશ્નોત્તર.

૫-૦ થી ૬-૦ વ્યાખ્યાન.

૬-૦ થી ૬-૪૫ રમતો.

૬-૪૫ થી ૮-૦ ભોજન તથા ફરવા જવું વગેરે.

૮-૦ થી ૯-૩૦ સંસ્થાપરિચય, વાર્તા, વગેરે.

ઉપરના કાર્યક્રમમાં વ્યાખ્યાનો, પ્રશ્નોત્તર વગેરેમાં પ્રધાનપણે શ્રી. નાનાભાઈ વક્તા હતા. સાંજનાં ૫ થી ૬ સુધીનાં ચર્ચા વ્યાખ્યાનોના વ્યાખ્યાતાઓ શ્રી. ગિજુભાઈ, શ્રી. ભારકરરાવ, તથા શ્રી. હરભાઈ હતા; તેમના વિષયો:—

વાર્તાશાસ્ત્ર વ્યાખ્યાતા શ્રી. ગિજુભાઈ

સામ્યવાદ " શ્રી. ભારકરરાવ

નવીન માનસશાસ્ત્ર " શ્રી. હરભાઈ

શ્રી. હરભાઈ માંદગીને સમજાવે પોતાનાં વ્યાખ્યાનો પૂરાં કરી શક્યા ન હતા.

વર્ગના દિવસો દરમ્યાન, એક રવિવારને દિવસે તળાવમાં પ્રવાસ, ગોઠવ્યો હતો અને બીજો રવિવારે, ભાવનગર બંદર, રૂપાપરી માતા, ખેડ તળાવ, વિક્ટોરીયા પાર્ક, ગંગાજીનું મંદિર વગેરે જોવામાં ગાળ્યો હતો. વર્ગનો છેલ્લો દિવસ (તા. ૨૦-૫-૩૧) વર્ગની પૂર્ણાહુતિ, ભાવનગર

વિદાય અને આવતા વર્ષનાં સ્વર્માં વગેરે ગ્રન્થનોમાં ગાળ્યો હતો. બાકીના તમામ દિવસોમાં સૌને ભરચક કામ પડ્યું, એથી ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી.

વર્ગમાં છાત્રાલય જીવનને લગતા અનેક નાના મોટા પ્રશ્નો ઉપર વિચારણા ચલાવવામાં આવી હતી. એ અધ્યયન પ્રશ્નોની નોંધ આ અંકમાં જુદી છાપવામાં આવી છે.

આવતે વર્ષે પણ મેં માસની રંગ દરમ્યાન આવો તાલીમવર્ગ રાખવો અને બની શકે તો ગુજરાતમાં નર્મદાને કિનારે તેનું સ્થાન રાખવું એવા વિચારો કરી અમે સૌ જુદા પક્ષા. સખત ગરમીના દિવસોમાં પંદર સોળ દિવસનો આ તાલીમવર્ગ અમને સંતોષ કરી આપી ગયો તે આજે કાલુ કહી શકે ?

નાનાભાઈ.

હર્ષદરાય

[છાત્રાલયના નવા વર્ષની શરૂઆત છે. શુદ્ધપતિનો સવારનો સગ-ભગ બધો સમય નવા વિદ્યાર્થીઓને મૂકવા આવેલાં માઆપોતી સાથે જોળખાણુ પિજાણુ અને વાતચીત કરવામાં જાય છે.]

: ૧ :

ભીમજીભાઈ એક દેશી રાજ્યના મોટા અમલદાર છે. પોતાના પુત્ર હર્ષદરાયને છાત્રાલયમાં મૂકવા માટે જાતે જ આવ્યા છે. સવારના સ્નાન શૌચથી પરવારી ભીમજીભાઈ શુદ્ધપતિની ઓફિસમાં આવે છે. શુદ્ધપતિ સહેજ હસીને આવકાર આપે છે અને નમસ્કાર કરે છે. ભીમજીભાઈ તેથી એ વિશેષ નમ્રતાથી સામા નમસ્કાર કરે છે અને શુદ્ધપતિની સામે ખુરશી ઉપર બેસે છે.

ભીમજીભાઈ : “ મારો કામજી તો આપને મળ્યો જ હશે. ”

શુદ્ધપતિ : “ જી હા. હું આપની રાહ જ જોતો હતો. ચિ. હર્ષદને લઈને જ આવ્યા છો કે ? ”

ભીમજીભાઈ : “ હા જી. હમણાં જ હું સ્નાન શૌચથી પરવારી આપની પાસે આવ્યો અને હર્ષદ પોતાને આપેલ વસ્ત્રો ઉપર ગયો. ”

શુદ્ધપતિ : “ સારું થયું. હવે આપને એક વાત સીધી જ પૂછી લઉં કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ જરૂર; એટલા માટે તો હું જાતે આવ્યો છું. આપની સાથે રૂબરૂ વાતચીત કરી લેવી છે તે આપણે કરી જ લઈએ.”

ગૃહપતિ: “ વિનિતિપત્રની અંદર છત્રાલયમાં. મોડલવાનું કારણ જણાવતાં આપે જે કંઈ લખ્યું છે તે બરાબર રૂપે. નથી; માટે તે સંબંધમાં આપણે જરા વિગતથી વાતો કરવાની જરૂર છે.”

ભીમજીભાઈ: “ લલે.”

ગૃહપતિ: “ આપે લખ્યું છે કે ‘કોઈની નાની ચીજ ઉપાડી જવાની કુટેવ છે’ વગેરે. તો હું આપને ચોખ્ખું પૂછવા છઠ્ઠું છું અને આપ વગર સંકોચે રૂપે જ જવાજ આપશો એવી આશા રાખું છું.”

ભીમજીભાઈ: “ હું આપને ખુલ્લેખુલ્લી વાત કરવા જ આવ્યો છું. વગર સંકોચે આપ પૂછો. અને તેમ છતાંય આપના પૂછવામાં રહી જશે તો હું પોતે પણ કહેવાનો છું.”

ગૃહપતિ: “ હર્ષદને ચોરી કરવાની ટેવ છે એમ જ આપને કહેવું છે ને ?”

ભીમજીભાઈ: “ હા, એમ તો ખરું. જો કે એને હું સામાન્ય ચોરીના અર્થમાં ચોર નથી કહેતો.”

ગૃહપતિ: “ તે હું સમજ્યો. હવે આપ તેની નાની નાની ચોરીઓનાં બે ત્રણ દર્શાવો આપી શકશો ?”

ભીમજીભાઈ: “ જરૂર. દર્શાવો વાત ચોખ્ખી થશે, અને મારે કહેવાનું છે તે આપ સમજી શકશો. જુઓ સાહેબ, આમ બને છે. હું રહ્યો અમલદાર; મારે ત્યાં નાના મોટા રનેલીઓ આવે જ. અમે જમવા બેઠા હોઈએ ત્યારે કોઈ પણ રનેલીના કાદના ખીસામાં હાથ નાખી આગી બે આની જે કંઈ હાથમાં આવે તે ઉપાડી લે. મહેમાનને આ વાત કહીને ચેતવાય પણ નહિ કારણ કે એમાં તો આજરનો સવાલ આવે.”

ગૃહપતિ: “ માફ કરજો, વચ્ચે વચ્ચે ખુલાસા માટે કંઈ પણ પૂછતો જાઉં નો. હર્ષદ એવા જે કંઈ પૈસા લે તેનો શો ઉપયોગ કરે છે તે જાણી શક્યા છો ?”

ભીમજીભાઈ: “ જી હા. તેને ગદારની ચીજો ખાવાની બહુ કુટેવ પડી ગઈ છે. પૈસા લઈને એ સીધો કોઈ એક દુકાને પહોંચી જાય છે, અને જે

કંઈ કીક લાગે તે ખરીદીને ખાઈ લે છે.”

ગૃહપતિ: “આપે એને બચપણમાં તેની ચીજો ખાવાની લત લગાડી હશે, તેનું કદાચ આ પરિણામ હોય.”

ભીમજીભાઈ: “નહિ રે સાહેબ, નાનપણમાં એને જે તે ખાવાની લોભપતા રહ્યા કરતી એટલે જાણી જૂઝીને તેને વારવો પડતો. એ પૈસો માગે તો પણ અમે ના અપીએ, અને બહારની કાંઈ ચીજ તો દુરગીજ ન અપાતીએ! તે ખૂબ રડતો પણ અમે તેની દરકાર ન કરતા. અમે તો એ બાળનમાં એટલા બધા કડક હતા કે તેને માંડમાંડ બચાવી શક્યા છીએ. એટલે બચપણમાં તેને કશી જ ટેવ નથી પડવા દીધી.”

ગૃહપતિ: (વિચારનિમગ્ન) “કીક, હવે બીજી કંઈ જાતની ટેવ છે તે કહો.”

ભીમજીભાઈ: “બીજી એક કુટેવ છે તે જેનાં તેનાં ચરમાનાં ધરાં ઉપાડી લાવવાની. અમારા પાડોશીઓનાં તેમ જ મહેમાનોનાં ચરમાનાં ધરાં કટકીએ વાર વગર ક્યે ઉપાડી લાવે છે, અને પછી અર્ધ કાંટલાં તૂટેલાં તેમને માંડ પાછાં મળે છે! હવે તો બધાએ કંટાળીને તેનું નામ ‘ ધરાંચીર ’ પાડ્યું છે. અમને તો...”

ગૃહપતિ: “ઉમા રહો, વચ્ચે વળી પાછો એક સવાલ પૂછી લઉં. ખાલી ધરાં જ ઉપાડી લે છે કે ચરમાં પણ ભેગાં?”

ભીમજીભાઈ: “જે મળ્યાં તે પણ મોટે ભાગે ખાલી ધરાં જ તેને હાથમાં આવે છે. આટલું સુખ છે.”

ગૃહપતિ: “ચરમાં પણ ધરાં ભેગાં આવ્યા હોય, તો પછી તેને શું કરે છે તે કહી શકશો?”

ભીમજીભાઈ: “હા. પોતાની આંખ ઉપર ચડાવે છે અને પછી મોજથી આમતેમ ફેરવે છે.”

ગૃહપતિ: “એક વધારે સવાલ, તેની આંખો તો સારી છે કે?”

ભીમજીભાઈ: “આંખોમાં ખાસ કંઈ વાધો જણાતો નથી.”

ગૃહપતિ: “કાંઈ વખત કાંઈ ડૉક્ટરને બતાવવી પડી છે?”

ભીમજીભાઈ: “કશી ખાસ જરૂર પડી નથી. જે કે હમણાં હમણાં દૂર જોવું હોય ત્યારે આંખોને જરા બગાડીને જુએ છે તેથી મને શંકા

જન્ય છે કે જેનાં તેનાં ચશ્માં પહેરી પહેરીને કદાચ તેની આંખો સહેજ અગડી હોય.”

ગૃહપતિ: “ સારું. કોઈનાં ચશ્માં કોઈ વખત ફોડી નાખે છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ કાચ નથી ફોડી નાખતો એ એક મહેરબાની છે. બાકી ફેમમાંથી કાચને મરડી મચરડીને કાઢી નાખે છે, અને તેથી ફેમ ધણી તોડી નાખે છે. ”

ગૃહપતિ: “ સમજ્યો. હવે કોઈ બીજી એવી જ ટેવ હોય તો કહો. ”

ભીમજીભાઈ: “ આવી જ એક અત્યંત ખરાબ ટેવ તે કોઈની ઘડિયાળ ચોરી લાવવાની છે. કોઈને ત્યાં ગમે ગયા હોઈએ અથવા તો પરગામ સગાંરનેહીને ત્યાં ગયા હોઈએ તો અમારે ખૂબ ધ્યાન રાખવું પડે છે. કોઈ પણ રેડી ઘડિયાળ નગરે દીડી કે ચંદ્ર રહ્યું ! એ તો ઉપાડી જ છે. છાનીમાની ઉપાડીને કરે પોતાની દ્રંક બેગી ! ”

ગૃહપતિ: “ ઓહો ! ત્યારે તો એણે ધણી ઘડિયાળો બેગી કરી હશે ! ”

ભીમજીભાઈ: “ ના. ઘડિયાળો બેગી કરવી અને સંધરવી તેવો શોખ નથી. ”

ગૃહપતિ: “ ત્યારે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ જ્યારે પણ અવકાશ મળે ત્યારે ઘડિયાળને ઉઘાડે છે, અને પછી તોડી ફોડી તેના સંચેસંચા નોખનોખા કરી નાખે છે. વખતસર જો અમને ખબર પડી જન્ય તો તો ઘડિયાળ બચે; નહિતર બૂકેબૂકા ! ”

ગૃહપતિ: “ ઘડિયાળને તોડી નાખ્યા પછી પાછી હતી તેમ ને તેમ ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ ના, એવું કશું દેખાતું નથી. એ તો તોડી નાખવામાં જ મજા માણે છે. ”

ગૃહપતિ: “ તમે તેને પોતાની હોય તેવી ઘડિયાળ અપાવી છે કે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ અરે સાહેબ, એક નહિ અનેક. પણ બને છે એવું કે કોઈ બીજાની ઘડિયાળ ન મળે તો એ પોતાની પણ તોડી નાખે છે. તેને પૂછીએ કે તેણે શા માટે તોડી ? તો કહેશે કે સહેજ બધ પડી ગઈ હતી તે સરખી કરવા જતાં તૂટી ગઈ. આવી રીતે એણે આજ દિન સુધીમાં દસ આઠ ઘડિયાળો તોડી નાખી હશે. ”

ગૃહપતિ: “ સમજ્યો. આ ટેવ જરા વધારે મૂંઝવે તેવી છે. હવે કંઈ વિશેષ એમના સંબંધમાં કહેવાનું રહે છે ? ”

ભીમજીભાઈ: “ ખાસ કશું રહેતું નથી. પણ આટલી કુટેવો સુધરી જાય તો મને લાગે છે કે તેનું ચારિત્ર્ય સુધરી જાય. ”

ગૃહપતિ: “ મારાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કરના હું ચૂકીશ નહિ. પરિણામ તો પ્રથરના હાથમાં. ”

ભીમજીભાઈ: “ પણ મારે આપને એ કહી દેવું જ જોઈએ કે હર્ષદને અહીં મૂકવાનો મારો હેતુ તેની ચારિત્ર્યનુધારણાનો છે. એ બધું ન બધું તેની મને બહુ ચિંતા નહિ રહે; તેની આવી કુટેવો જાય એ જ મારે મન મોટું બહુતર છે. ”

ગૃહપતિ: “ હું પણ એમ જ માનું છું. ”

: ૨ :

ભીમજીભાઈ તો આવ્યા તે જ રાત્ર પાછા ચાલ્યા ગયેલા. સંસ્થા શરૂ થવાને પૂરું અઠવાડિયું પણ નથી થયું, ત્યાં તો હર્ષદની ખૂબો આવવા લાગી. એક વિદ્યાર્થી કહે કે પોતાના ગજવામાંથી પૈસા ઉઠાવતો હર્ષદને તેણે નજરોનજર જોયો છે; બીજો કહે કે હર્ષદ પાસે ચરમાંનું જે ધરું હતું તે એનું પોતાનું જ હતું તેની તેને ખાતરી હતી. હર્ષદ પાસેથી તેણે માગ્યું. હર્ષદે તે પાછું પણ આપ્યું. પણ ધરું બીલકુલ તૂટી ગયેલું. બીજો કહે કે તેની નવી ને નવી ધડિયાળ ચોરાઈ ગયેલી તે ત્રણ દિવસ પછી હર્ષદના કપાટમાંથી ભાંગી ગયેલી હાથ લાગી.

હર્ષદ સંબંધેની આવી ફરિયાદોની ગૃહપતિને ચિંતા ન હતી જેટલી હર્ષદને વિદ્યાર્થીઓ ચીડવે તેની ચિંતા હતી. વિદ્યાર્થીઓની અંદર ચણબણ ચણબણ વાનો શરૂ થઈ ગઈ હતી. હર્ષદ તરફ સૌ કોઈ શંકાની નજરથી જોવા માંડ્યા હતા. હાલતાં ચાલતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેના તરફ અંગિળા ચીંધાડતા હતા, અને કેટલાક અડપલા હેરફેરાઓ તો તેની પાસે યદ્યપે પસાર થતાં ધડિયાળ ચોર દહીને ચીડવવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા હતા. હર્ષદને આ બધું નવું નવું લાગતું. અસાર સુધી તેને કોઈએ આવી રીતે ચીડ્યો ન હતો. ત્રણી તે એક અમલદારનો દીકરો હતો તેથી પણ કેટલીએક ટીકા-માંથી બચી ગયેલો. માગ્યાને તેની રીતભાતથી દુઃખ થતું પણ એકનો એક લાડકો દીકરો તેથી તે ચીડાય કે દુઃખી થાય તેનું કશું કહેતાં નહિ. બહારની

જે કંઈ ફરિયાદો આવતી તે પણ અમલદાર 'હોઇને' સૌમ્ય સ્વરૂપમાં આવતી અને ખીખ લોકો આગળ તો-હર્ષદને કોઈ પણ કુટેવ વિનાનો દેખાડવામાં તેઓ પ્રતિષ્ઠા સમજતાં. અહીં છાત્રાસયમાં આ સ્થિતિ નહોતી અહીં તો અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ એટલા થએલા, અહીં હર્ષદ અમલદારને દીકરો હતો તેની કોઈને ખબર પણ ન હતી. અહીં માઆપની ખોટી જાણ પણ ન હતી. અહીં તો હર્ષદ માટેનું વાતાવરણ ઘણું ઉગ્ર. જની જાણ અને જતે દિવસે તેને માટે અસહ્ય થઈ જાય તેનું હતું. આવા વાતાવરણમાં હર્ષદ થોડા જ દિવસોમાં ગમરાવા લાગ્યો. તેને વારંવાર પોતાનું અપમાન થતું જણાવા લાગ્યું. બધા વિદ્યાર્થીઓ જાણે કે તેને ચીડવવાનો, ધમ્મો લઈ બેઠા હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. આવી બધી ફરિયાદો લઈને તે ગૃહપતિ પાસે દોડી જવા લાગ્યો, પણ જ્યાં પોતે બૂલ કરી હોય ત્યાં ગૃહપતિ તેને મદદ પણ શી કરે ?

ગૃહપતિની મૂંઝવણ વધતી જતી હતી. હર્ષદના પ્રશ્નો નિરાસ તુરં જ થઈ નહિ જાય તો તેને છાત્રાસયમાંથી રમ્મ પણ આપવી પડે. અને તેને તે ગમતું ન હતું. પોતે પોતાના મનમાં હર્ષદ સંબંધે કંઈક નક્કી કરી નાખ્યું હતું. હર્ષદની મૂંઝવણમાં પણ વધારો થતો જતો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો.

: ૩ :

હર્ષદના કોયડાનો વિચાર કરતા આજે ગૃહપતિ બેઠા છે. ખીખ આ દિવસ પીતી ગયા છે અને હર્ષદને સંસ્થામાં રહે પંદર દિવસ થયા છે. હવે તો કંઈક સાર કરવું જ જોઈએ એમ તેમના મનમાં થવા કરે છે. એ એકાંતમાં એકલા બેઠા હતા. નીચે પ્રમાણેના વિચારો તેમના મનમાંથી પસાર થતા હતા.

“ હર્ષદને ચોરીની ટેવ છે. ચોરીઓ પણ લુહી લુહી જાતની. એ પૈસા ચોરે છે; એ ચક્રમાંનાં ઘરાં ચોરે છે. આ બધી જ ચોરીઓ; છે પણ તેના પ્રકારો ભિન્ન છે. એવી ચોરીઓ કરવાની પાછળનાં, પ્રેરક કારણો પણ ભિન્નભિન્ન છે. એના મૂળમાં જઈને એનાં કારણો પકડી પાડ્યાં હોય અને પછી એ કારણો જડમૂળથી ઉખેડી નાખીએ એટલે તેનો ચોરીનો ધંધો કદાચ અંધ થઈ જાય. કદાચ શા માટે ? કારણની નાશની સાથે જ રોગનો નાશ નિર્માયો છે. રોગનું મૂળ જામે એટલે રોગ ગયો સમજવો.

“ એ પૈસા ચોરે છે । ચોરીને જમે તે જાતની બગાડ ચીજ ખાય પીએ

છે. ગમે તે સ્ત્રીજ વસ્તુ મોઢામાં નાખવી એવી ધુરી દેવ તો તેને નથી જ. પણ બીમજીભાઈ કહે 'છે કે છેક બચપણમાં તેને તેમ કરતો અટકાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવેલા. જગરદસ્તીથી તેને બગડે ચીજો ખાવામાંથી રોકવામાં આવતો, અને ગમે તે કરે તો પણ તેને પાછ પાણુ ન મળતી. બીમજીભાઈની આ હકીકત છે. સારે તેની ખોટી સાચી પણ ઇચ્છાનો ખોટી પદ્ધતિથી અવરોધ કર્યો તેનું એ શાટું વાળતો હશે ? માખાપે નાનપણમાં ન આપ્યું અને ન આપવા માટે ખૂબ દુઃખાઓ એટલા માટે આજે તે પોતાની મેળાએ જ ખીજનું લેતો હશે ! એની ચોરીઓ મામુલી હોય છે અને એનો ઉપયોગ પણ ચોક્કસ છે. એ પાછ સંઘરતો નથી કે કાઢતે આપતો નથી. સારે તો નાનપણના ખોટી રીતના દુઃખાણનું આ પરિણામ હશે ? બીમજીભાઈએ બગડે ચીજો નહિ ખાવા દેવા માટે બીજી કાંઈ રીત અજમાવી હોત તો કદાચ આવું પરિણામ ન આવત. પણ હવે શું થાય ? હવે એ કારણને દૂર કરવા માટે બીજી કાંઈ રીતને ઓછો અવકાશ રહે છે. એક બે વાત કરીએ. હાલ તુરત માટે એને બગડે ચીજો ને કંઈ ખાવું પીવું હોય તેની છટ; માત્ર ખાધા પીધા પછી એ મને કહી જાય. ખીજું એ માટે તેને જોડણા પૈસા નોંધએ તેટલા વગર પૂછે આપવા. હીક સારે એમ કરવા દે. પરિણામ જોયા પછી આગળ વિચાર કરશું.

"એ ચશમાંનાં ધરાં ચોરે છે, ધરાંને ફેંકી નથી દેતો, નાખી પણ નથી દેતો. તેને વેચીને પૈસા કરતો હોય તેમ પણ નથી. પણ ધરાંને ખૂબ બંધે ઉઘાડે દર્પા કરે છે અને તેથી ધરાં બગડી જાય છે. ક્યારેક તૂટી પણ જાય છે. ખાલી ધરાં વધારે ભાંગે છે. ધરાં સાથે ચશમાં ને મળી ગયાં તો ધરાંની આવરદા વધે છે ! ચશમાંને પોતાની આખો ઉપર ચડાવી શોખથી મોટા માણસની જેમ કરતાં બીમજીભાઈએ તેને અનેક વખત જોયો છે. ચશમાં પહેરે છે ત્યારે એને મળ ખૂબ આવે છે એમ તેમનું કહેવું છે. ત્યારે જો ચશમાં ચોરતો હશે તેની પાછળ તેની આંખોની નજીકથી તો કારણશૂન્ય નહિ હોય કે ? હોય પણ ખરી. બીમજીભાઈ એમ તો કહેતા જ હતા કે ડૉક્ટરને તેની આંખોના સંજોગમાં સહેજે સંકેત તો પડેલી. ચશમાં પણ વેચ્યાં હોય કે જાણી બૂઝીને તોચ્યાં હોય તેવો દાખલો નથી. ત્યારે આમ કેમ હશે ? નવું માનસશાસ્ત્ર તો એમ પણ કહે છે કે આંખો નજીકથી હોય અને ચશમાં ન મળ્યાં હોય તો ફાંફાં મારતો અને કંઈક શોધતો માણસ ચોરી કરવા સુધી પણ જાય છે. એ બધું ઉઠા વિચારને જવા દઈએ અને

તેની ચોરીઓ માટે આવાં દારણોની શોધ ન કરીએ તો પણ ચરમાંની જરૂર - સાચી જ જરૂર તેની પાસે આમ કરાવતી હોય તેમ હાં ન બને ? બીજાં ઉડા દારણોની શોધને પાછળ રાખીને હંમણાં તો તેની આંખો તપાસરાવું. જો એમ જ હશે તો તેની આંખો બગડતી બચાવી શકાશે અને તેના રોગતું પણ નિવારણ થઈ શકશે.

“ એ ધડિયાળો ચોર છે. ધડિયાળોને પણ વેચી નથી દેતો; નાખી નથી દેતો; સંતાડી નથી રાખતો; વાપરતો પણ નથી. ભાંગી નાખે છે. ભાંગીને પાછી સરખી રીતે સંચાઓની ગોઠવણ કરવામાં વખત નથી ગાળતો. ભાંગી જ નાખે છે અને સચેસંચાને નોખતોખા કરી નાખે છે. ધડિયાળોને સંધરવાનો શોખ હોય તેમ પણ નથી. એકેય ધડિયાળ સાજી સારી તેણે પોતાની પાસે નથી રાખી. વળી પારકી ધડિયાળો ઉપર ધડિયાળ સમી કરવાનો એ પ્રયોગ કરે છે તેવું પણ નથી દેખાતું. ભીમજીમાર્ષ જ કહેતા હતા કે તેમણે પોતે તેને અનેક ધડિયાળો અપાવી છે અને તે બધીયે તેણે. તોડી નાખી છે. પોતાની હો કે પારકી, તેને ધડિયાળ તોડી નાખવાનો અને અંદરના સંચાને વીખવાનો ખૂબ શોખ જણાય છે. ત્યારે તે કંઈક શોધે છે તેમ નહિ હોય ? આ નિર્જીવ ધડિયાળ ચાલે છે એ તેને મન કૌતુક હશે ? ધડિયાળ જેવી વસ્તુમાં આવો છવ ક્યાંથી ? તેને મન એ એક કાયડો હોવો જોઈએ. સંચાને નોખતોખા કરી નાખવા છતાં તેને કશો ઉકેલ હાય લાગતો નથી અને ધડિયાળની સજીવતાનું રહસ્ય તેને જડતું નથી તેથી જેટલી ધડિયાળો હાથ આવે તેટલી બધીયને તે ભાંગી નાખે છે.

“ માનસશાસ્ત્રના એક પ્રખર પૈદાનિકે એક ઠેકાણે એવું, કહ્યું છે કે. ધડિયાળની આવી ચોરીઓ અને ભાંગતોડના મૂળમાં જાનીય વિકૃતિ પડેલી હોય છે. કાણુ જાણે ! પણ એ દિશામાંયે પ્રામાણિક અને શુદ્ધ પ્રયત્ન કરવો એ ખોટું નથી. હર્ષદની ઉંમર પણ એ રીતે નાની નહિ કહી શકાય. કંઈ નહિ તો તેને સત્ય જ્ઞાન મળી જશે તોયે વાંધો નથી. ચાલો ત્યારે, ઉપાયો નક્કી થઈ ચૂક્યા. હવે તેના પ્રયોગો શરૂ કરો. ”

વિચાર કરતાં તો ગૃહપતિના ત્રણેક કલાક ચાલ્યા ગયા. તેમાં કેટલુંક અગત્યનું કામ પણ વગર આટોપવું રહી ગયું. પણ ત્રણ કલાકના વિચારને અંતે તેને કંઈક સાતા વળી હોય તેમ જણાયું. તેના મ્હોં ઉપરથી ચિંતાનો ભાર ઝાડો થયો હોય તેમ દેખાતું હતું. અને હર્ષદના સંબંધમાં કંઈક આશાવાન બનેલ હોઈ પ્રસન્ન દેખાતા હતા.

૪ :

રાત પડ્યા આવી છે. હમણું જ બધા વિદ્યાર્થીઓ જમી ઉઠ્યા છે અને પોતાની ચીજ વસ્તુઓની ગોઠવણીમાં પડ્યા છે. ગૃહપતિ પોતાના ઘરની ઓશરીમાં આંટા મારે છે. પોતે હજી જમ્યા નથી. હર્ષદની તેમને રાહ છે. હર્ષદ કહી ગયો છે કે બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા બેઠા હશે એટલામાં તો તે પાછો ફરશે. હર્ષદને હજી પત્તો નથી તેથી ગૃહપતિને સહેજ ચિંતા થાય છે. હર્ષદ એમ પણ કહી ગયો છે કે નાસ્તાથી તેનું પેટ નહિ ભરાય તો પોતે ગૃહપતિને ઘેર જમશે. મોકું ચવા છતાં ગૃહપતિ જમવા નથી બેઠા તેનું આ પણ કારણ છે. શહેરમાં ફરતાં ફરતાં કંઈ આડેઅવળે ચડી તો નહિ ગયો હોય એવો તર્ક પણ ગૃહપતિના મનમાંથી પસાર થઈ જાય છે. ત્યાં તો હર્ષદનાં પગલાં સંભળાયાં. ગૃહપતિ ઓશરીના પગથિયા આગળ ઉભા રહી ગયા. હર્ષદ પગથિયાં ચડી ગૃહપતિની છેક જ પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

ગૃહપતિ : “ કેમ હર્ષદ, બહુ વાર લાગી ! ”

હર્ષદ : “ આજે તો સાહેબ, બહુ ભારે થઈ. ”

ગૃહપતિ : “ શું વળી ? ”

હર્ષદ : “ મનગમતો નાસ્તો શોધવા માટે દસ બાર દુકાને આચક્ષો પણ ફાઈ ડેકલેથી લેવાતું મન જ આવ નહિ. ”

ગૃહપતિ : “ કેમ ? તારે તો લાજ્યાં ને જલેખી ખાતી હતી ને ? ”

હર્ષદ : “ હા. પણ લાજ્યું આખું એટલે કાચું અને ખોરું લાગે, અને જલેખીથી મોજો જીવ જ ચાય ! આપણે તે દિવસે ઘેર જે લાજ્યાં ખાઈ હતાં અને બોર્ડિંગમાં મીજગાની વખતે જે જલેખી ખાધી હતી તે ખાધા પછી હવે બખર ચીજ મને ખાતી ગમતી જ નથી. ”

ગૃહપતિ : “ ત્યારે પછી કહું શું ? કંઈ આહું કે બૂખ્યો પાછો આવ્યો ? ”

હર્ષદ : “ ખાવાતું ગમે જ નહિ પછી શું ખાઉં ? લો, આ બધા પૈસા પાછા. અને હવે તો આવી રખડપટ્ટી કરવા જવા ધરાદો જ નથી. રખડી રખડીને ચાકી ગયો ! આના કરતાં તો ત્યારે પણ આખું કંઈક ખાવાની મજા યશે ત્યારે હું તો તમને જ કહેવાનો. બોર્ડિંગમાં નહિ બની શકે તો પછી તમારે ઘેર. ”

ગૃહપતિ: “ ઘણી જ ખુશીથી. આજે જ આપણે ત્યાં ભજ્યાનું પ્રોગ્રામ છે અને હું તારી ત્રાહ નોંધને જ દબો છું; અને જલેબીનું પ્રોગ્રામ તું કદીશ ત્યારે આપણે રાખશું. ”

ગૃહપતિ અને હર્ષદ સાથે જ જમવા બેઠા. જમતાં જમતાં બન્ને જણાએ ખૂબ ખૂબ વાતો કરી. હર્ષદે કબુલ કર્યું કે બહારની ગમે તે ચીજ ખાવામાં શરીરને નુકશાન જ છે. ગૃહપતિએ ગમે ત્યારે પૈસા માગવાની છૂટ આપી તો તેના બદલામાં તેણે આજમાં આજ પૈસા વાપરવા નોંધએ તેમ તેને લાગે છે તે પણ જણાવ્યું. હર્ષદના સરળ સ્વભાવની આ તકનો લાભ લઈને ગૃહપતિએ પણ તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવ્યું. હર્ષદે તે જ વખતે ગૃહપતિને વચન આપ્યું કે ભવિષ્યમાં પોતાના મનમાં જે કંઈ વિચારો આવશે તે વગર સંકાએ પોતે પ્રગટ કરશે અને ગૃહપતિની સલાહ પ્રમાણે વર્તશે. જમીને મોડી રાત સુધી બંને જણાએ ખૂબ વાતો કરી. હર્ષદ ગૃહપતિની ઘણા નજીક આવ્યો તેવી લાગણી ગૃહપતિને થઈ. હર્ષદની ચોરીનો રોગ નાબૂદ થઈ જવાનો તેવી પણ તેને ખાતરી થઈ.

: ૫ :

બપોરના ભોજનનો સમય દૂર ગયો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ જમવા માટે ભોજનશાળા તરફ જઈ રહ્યા છે. ગૃહપતિ ચારેકાર કરીને વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન બેસી રહ્યા છે અને વખતસર ભોજનશાળામાં પહોંચી જવા માટે નાના વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી રહ્યા છે. ફરતાં ફરતાં ગૃહપતિની નજર એક ખૂણામાં બેઠેલા હર્ષદ તરફ પડે છે. ગૃહપતિ હર્ષદ પાસે જઈને ઉભા રહે છે.

ગૃહપતિ: “ હર્ષદ, હજી અહીં કેમ બેઠો છે ? બધા જમવાં માટે ભોજનશાળામાં પણ પહોંચી ગયા. ”

હર્ષદ (ચોપડીમાંથી માયું હંચું કપાં વિતા): “ આ વાર્તામાં ખૂબ રસ આવ્યો છે. આ છેલ્લું પ્રકરણ પૂરું કરીને હમણાં જ જાઉં છું. ”

ગૃહપતિ: “ પણ ત્યાં અડધું પડ્યું જમાઈ પણ રહેશે. તે પાછળ જમવાનો પાસ નાખ્યો છે ? ”

હર્ષદ: “ ના; એ તો ભૂલી જ ગયો ! હવે ત્યારે જમી આવું. ”

[અનિચ્છાએ પુસ્તક બંધ કરતો હોય તેમ

પુસ્તકને નીચે મૂકી ઉભો થાય છે.]

ગૃહપતિ: “ હર્ષદ, તું બહુ વાંચ વાંચ કરીશ તો પછી તારી આંખો વધારે બગડશે તે ધ્યાનમાં છે કે ? ”

હર્ષદ: “ પણ હવે ક્યાં વાંધો છે ? હવે તો ચરમાં લઈ લીધાં છે એટલે વધારે આંખ નહિ બગડે. અને છતાં કંઈ થશે તો આ છે એથી વધારે નંબરનાં ચરમાં લેવાનાં એટલું જ કે કંઈ બીજું ? ”

ગૃહપતિ: “ પણ ડાકટરે શું કહ્યું છે તે યાદ નથી ? તારે આંખોને ખૂબ ઓછી તરફી આપવાની છે. તારી આંખો ધ્યાન નહિ રાખવાથી જ ખૂબ બગડેલી છે. ”

હર્ષદ: “ હવેથી બહુ નહિ વાંચું. ગસ ? ” (ભોજનશાળા તરફ જવા માંડે છે.)

ગૃહપતિ: “ રોજ કેટલા કલાક વાંચે છે ? ”

હર્ષદ: “ સાતથી આઠ કલાક ચતા હશે. ”

ગૃહપતિ: “ અરરર ! એ તો બહુ કહેવાય ? ”

હર્ષદ: “ પણ શું કરે ? તોયે સંતોષ મનો નથી. આ ચરમાં લીધાં પછી મને તો સાહેબ, વાંચવા સિવાય કશું ગમતું જ નથી. ”

હર્ષદ ભોજનશાળામાં જાય છે અને ગૃહપતિ પોતાના ઘર તરફ વળે છે. હર્ષદને ચરમાં અપાઘાર પછી રાત દિવસ વાંચવા સિવાય બીજું કશું તે કરતો જ નથી. તેના સંબંધેની ખૂબો તો છેક જ ઓછી થઈ ગઈ છે. વાંચવામાંથી નખરો પડતો નથી તેથી બીજા વિચારો પણ ઓછા કરતો જણાય છે. ગૃહપતિ મનમાં ખૂબ સંતોષાયા છે.

: ૬ :

આજે તો ગૃહપતિએ હર્ષદને રાત્રે દસ વાગે બોલાવ્યો છે. હર્ષદના મનમાં શંકા હતી કે ગૃહપતિ હવેથી રાત્રે વાંચવાની બીલકુલ બંધી કરવાના છે. તે મનમાં એણે પણ વિચારી રહ્યો હતો કે ગમે તે ઉપાયે દમ વાગ્યા સુધી વાંચવાની રજા તો મેળવવી જ. આ બાબત પોતે ગૃહપતિને સમજાવી શકશે તેવી પણ તેને ખાતરી હતી. આવા વિચાર કરતો કરતો તે ગૃહપતિના ઘરનાં પગથિયાં ચડ્યો. ગૃહપતિના ઘરમાં તમામ સૂઈ ગયાં હતાં. માત્ર પોતે એકલા જ ઓરડામાં ખાટ ઉપર ધીમે હાંચકે હાંચકતા બેઠા હતા.

ગૃહપતિ: “ આવ હર્ષદ, હું તારી જ રાહ બેઠો હતો. બરાબર વખતસર આવ્યો. મને લાય હતો કે બે વાંચવામાં ચડી જઈશ તો જરૂર

મોડા ચઢશ અને મારે ત્યાં આવવું પડશે.”

હર્ષદ : “ વાંચવામાં મોડું કેમ કરું ? રોજ દસ વાગ્યા સુધી વાંચવા દેવાની રજા તમારી પાસેથી મેળવવાનો છું, માટે તો અરાખર નિયમિત આવ્યો છું. ”

ગૃહપતિ : “ એ તો તને મળશે. પણ આજે તો તને મેં એક ગંભીર વાત કરવા બોલાવ્યો છે. ”

હર્ષદ : “ ગંભીર વાત ? મેં કશી જ કદપના કરી નથી. જલદી કહો, મારા મનમાં કંઈ કંઈ થાય છે. ”

ગૃહપતિ : “ તારો કંઈ ગુન્હો નથી કહેવાનો ! નિરાંતે બેસ. પછી કહું. ”

હર્ષદ : “ હો, કહો. ” (હર્ષદ સામેની ખુરશી ઉપર બેસે છે.)

ગૃહપતિ : “ તને ખબર છે હર્ષદ કે હું, તું અને આપણે બધા મનુષ્યો દુનિયામાં ક્યાંથી આવ્યા ? ”

હર્ષદ સહેજ ચરમતો હોય તેમ જણાય છે. મ્હોં નીચું કરે છે. કશું બોલતો નથી છતાં કંઈક કહેવા ઈતિબર હોય તેવા હાથ પગના ચાળા કરે છે.

ગૃહપતિ : “ કહે ને હર્ષદ, તું જે કંઈ જાણતો હોય તે કહે. આપણે બધા ક્યાંથી આવ્યા હોઈશું ? તને ખબર ન હોય તો ના કહે. ”

હર્ષદ : (મ્હોં નીચું રાખતો) “ મને અરાખર ખબર તો નથી. પરંતુ હું નાનો હતો ત્યારે જા કહેતી કે મને કાંઈ આવીને બાને સોંપી મળું હતું અને નાના ભાઈને કાંઈએ રંડુનથી પારસામાં મોકલ્યો હતો. ”

ગૃહપતિ : “ હર્ષદ, તું એ સાચું માને છે ? ”

હર્ષદ : “ એ સાચું ગાનવામાં આવતું નથી. પણ મારા જેવા ધણા જાણુને મેં પૂછ્યું છે અને કાંઈ મને ગળે ઉતરે તેવું સાચું કહેતું જ નથી. ”

ગૃહપતિ : “ ત્યારે હું તને કહું ? ”

હર્ષદ : “ તો તો મને એટલો બધો આનંદ થાય કે તેની સીમા જ ન રહે. ”

ગૃહપતિ : “ તને એ જાણવાની ઇચ્છા છે ? ”

હર્ષદ : “ એ ઇચ્છા કેટલી છે તે તમને કેમ કરીને સમજવું ? એ જાણવા માટે તો મેં આજદિન સુધી કેટલાયે શંકાં માર્યા છે. આ રોજ ચોપડીઓ ઉપર ચોપડીઓ વાંચ્યા કરું છું, તે તેમાંથી પણ કંઈક જાણવા

મળે તેવી પણ જાણાસા ખરી. તે જાણવા માટે પુસ્તકોની પણ શોધ કરું છું, પણ મને તેવું કંઈ વાંચવા મળતું જ નથી.”

ગૃહપતિ: “તો પછી મને કેમ પૂછતો નથી?”

હર્ષદ: “એ વાત કાઢતે પૂછાય ખરી? એક વાર નાનપણમાં કાઢતે પૂછી હતી ને જવાબમાં તમાર્યા અને ગાળો મળેલી. તમને તો કેમ જ પૂછાય?”

ગૃહપતિ: “ત્યારે તો હું તને વગર પૂછ્યે કહેવા આવ્યો છું.”

હર્ષદ: “તો હવે ઝટ કહો ને. મને જાણવાની ખૂબ ઇતિજારી છે.”

ગૃહપતિ: “તો પછી તને કહી જ દઉં. હું તું અને બધા માણસો દરેક આપણી માતાના ઉદરમાંથી આવ્યા છીએ.”

હર્ષદ સહેજ ચમક્યો હોય તેમ જણાયું. પણ તેના મોં ઉપર સતોષ ફેલાયો છે તેમ પણ જોઈ શકાય તેમ હતું. તેણે ધીમે રહીને પોતાનું મોં ઉંચું કર્યું અને ગૃહપતિના મોં સામું જોઈ રહ્યો. તે ગંભીર હતો.

હર્ષદ: “ત્યારે શું, આ તમે કહો છો તે વાત સાચી છે?”

ગૃહપતિ: “હા, તે જ વાત સાચી છે.”

હર્ષદ: “મારા એક જૂના ભાઈનું મોહતાએ આવું જ કંઈક કહ્યું હતું, પણ તેમાં અડધું તો હું સમજ્યો ન હતો અને મેં માન્યું ન હતું. ત્યારે આપણે બધા આપણી માતાના પેટમાંથી આવ્યા છીએ?”

ગૃહપતિ: “જરૂર. તેમ જ છે.”

હર્ષદ: “તો પછી સાહેબ, એ કેમ જન્યું હશે તે પણ સમજાવો ને?”

ગૃહપતિ: “એ પણ તને ખરાબર સમજાવવાનો છું. આવતી કાલથી રોજ અત્યારે અડધો અડધો કલાક આવતો રહેજો એટલે ચાર પાંચ દિવસમાં હું તને બધું સમજાવી દઈશ. અત્યારે તો જરા મોડું થયું છે માટે સૂઈ જઈએ.”

હર્ષદ: “પણ જરૂર કહેશો ને સાહેબ?”

ગૃહપતિ: “તને ન કહું તેમ અને જ કેમ? જરૂર, તને બધું સમજાવી દઈશ.”

હર્ષદ તે રાત્રે તો ગયો. પછીથી રોજ તે ગૃહપતિને ઘેર આવતો અને ગૃહપતિ શરીરચળાઈ માંડીને પ્રજ્વલિત સુધીની વાતો સાંદી અને સરળ ભાષામાં હર્ષદને સમજાવતા. જેમ જેમ હર્ષદ સાંધેની વાતો વધતી ચાલી તેમ તેમ ગૃહપતિને ખાત્રી થવા લાગી કે તેને તેના સત્ય જ્ઞાનની

અત્યંત જરૂર હતી. તેવા જ્ઞાનના અભાવે અને ખોટા જ્ઞાનના પરિણામે તે કેટકેટલા ભયંકર અને નુકશાનકારક વિચારો સેવતો થઈ ગયેલો. શૂદ્ધપતિ સાથેની વાતચીતે તેનામાં જીજ્ઞાસા, તૃપ્તિ અને સંતોષઃપ્રગટાવ્યાં. કહેવાની જરૂર નથી કે હર્ષદના સમગ્ર આશિર્વચ્ચમાં ભારે મહત્ત્વના ફેરફારો થઈ રહ્યા હતા.

હરભાઈ.

નવો છાત્ર

નોંધઃ ભાઈ મૂળશંકર શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ શૂદ્ધના શૂદ્ધપતિ છે. શૂદ્ધપતિજીનું કામ તેમણે હોંસ અને રસથી હાથ ધરેલું છે. પોતે જીવન છે, વિદ્યાર્થીપ્રેમી છે. તેમને જે જે વિદ્યાર્થીઓ સોંપવામાં આવ્યા છે તેમનો અભ્યાસ કરી પોતાની રીતે તેઓ જે હકલ લાવી શકે તેનો અનુભવ તે ભાઈએ અમને લખી આપ્યો છે. કોઈ પણ છાત્રાસયનો કોઈ પણ શૂદ્ધપતિભાઈ પોતાના વિદ્યાર્થીઓનો ખારીકાઈથી અભ્યાસ કરે તે અત્યંત આવશ્યક છે. એવો અભ્યાસ અપૂર્ણ ભલે હોય, એકપક્ષી પણ ભલે હોય, પણ તે અત્યંત ઉપયોગી છે. તેવા અભ્યાસમાંથી જ આપણે યોગ્ય માર્ગનું નિર્માણ કરી શકવાના છીએ. ભાઈ મૂળશંકરનો આ અભ્યાસ હરેક ભાઈને તેવા અભ્યાસ તરફ પ્રેરે તેની આશાથી તે અહીં છાપ્યો છે.

*

*

*

જેમ ગમે તેવા સ્વભાવના માણસની નિદ્રાવસ્થા એ તેની નિર્દોષતા નિદોષ અવસ્થા છે, તેવી જ રીતે ગમે તે સ્વભાવના વિદ્યાર્થીનો છાત્રાસયમાં પ્રવેશપણ એ તેની સૌથી વધારે નિર્દોષ અવસ્થા હોય છે.

એ નિર્દોષતામાં આપણને મુગ્ધતાનું દર્શન થાય છે. મુગ્ધાવસ્થા એ ખંધી વખતે ઇંટ ન હોય તો પણ એક મનોહારી અને દર્શનીય અવસ્થા છે.

શાળા કરતાં પણ છાત્રાસય એ આવા નવા દાખલ થતા વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ માટે બહુ જ વિશાળ ક્ષેત્ર છે. શાળા એ અમુક મર્યાદિત સમય માટે છે, એટલે શાળામાં દાખલ થતા વિદ્યાર્થીને અમુક કક્ષામાં પહેલાં કે પછી આ દીવાલોમાંથી આપણે બહાર જવાના છીએ એ ખ્યાલ જાગ્યે અનુભવે રહે છે, ત્યારે છાત્રાસયમાંથી બહાર જવાની મર્યાદા બહુ લાંબી-અમુક મહિનાઓની હોય છે, એટલે છાત્રાસયને એને ઘર માનવાનું હોય છે.

વિદ્યાર્થી દાખલ થાય ત્યારે તેની માનસિક સ્થિતિ કેવી હોય છે એ જાણવું એ એક બહુ જ રસિક વિષય છે.

સૌથી પહેલી વાત આપણા મનમાં સહેજે એ આવે છે એને આવવી જોઈએ કે એ વિદ્યાર્થી-પોતાનું ઘર છોડીને અહીં આવ્યો છે. છાત્રાલયને ઘર બનાવવાના અતિ પ્રયત્ન છતાં છાત્રાલય ને ઘરનો જોડ ત્યાં સુધી દુનિયા પર પ્રેમ જેવી પાંખ વરતુ છે ત્યાં સુધી થોડા ઘણા અંશે રહેવાનો જ. દાખલ થએલ વિદ્યાર્થીઓમાંથી બધા જ કંઈ ઘરનો વિયોગ સદન કરીને નથી આવતા હોતા. કેટલાક ઘરમાંથી છૂટીને પણ આવે છે; કેટલાક માતાની હંકાર ગોદમાંથી કૂત અભ્યાસ માટેના પહેલા આપના અને પછી માના આગ્રહથી આવે છે. અને આ રીતે કાંઈ અગમ્ય પ્રદેશમાં 'અભ્યાસ' જેવી કાષ્ટ ચીજ માટે જવું પડે છે એ ખ્યાલ બહુ જ ગિહામણી રીતે-આઘાત પહોંચાડે તે રીતે-એ વિદ્યાર્થી પાસે આવે છે. ઘણી વાર વિદ્યાર્થીનું મન આ આઘાતને ઝોહો કરવા માટે પોતાનામાં રહેલી કુતૂહલ વૃત્તિની મદદ લે છે, અને મનના ઉંડાણમાં પણ એમ માનીને સંતોષ લે છે કે "ચાલો, ત્યાં શું છે તે તો જોવાશે !"

આ એક જાતના વિદ્યાર્થી. બીજા આગળ કહ્યું તેમ ઘરમાંથી છૂટીને આવેલા વિદ્યાર્થી.

પહેલી જાતના વિદ્યાર્થીમાં જેમ બધા અને કુતૂહલ હોય છે તેમ બીજી જાતના વિદ્યાર્થીમાં આનંદ અને કુતૂહલ હોય છે. આ વર્ગ તરફ શૂદ્ધપતિનું ધ્યાન જલદી જવું જોઈએ. ઘરની પરિસ્થિતિને અંગે કે બહારની દુનિયા જોવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી કે બીજા ગમે તે કારણથી ધરતો પ્રેમ તેના હૃદયમાં જડ થાલીને ઝોહો નથી હોતો. તેના સ્વભાવમાં પણ ઘરની મમતા ઝોહી હોય એમ બને. આવા વિદ્યાર્થી કાં તો ભાગેડુ હોય છે કે કાં તો અતિભાવાળા હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓ તરફ આટલા જ મારે શૂદ્ધપતિનું ધ્યાન પડેલું જોવાવાની જરૂર છે.

એક ત્રીજો વર્ગ એવો પણ હોય છે કે ઘેર આધિક. સ્થિતિને લીધે વધારે લાજવાની સગવડ ન હોવાથી બીજાની સ્કોલરશીપની મદદથી આવી સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરવા આવે છે. આવા વિદ્યાર્થીઓમાં ગૃહપ્રેમની લાગણી ઝોહી વતી હોય, પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અથવા તો મારે માટે તે અનિવાર્ય છે એ તો એને અંદરથી લાગી જાય હોય છે; અને ઘર કરતાં અહીં અમુક સગવડો વધારે મળવાની છે એ ખ્યાલથી તેના મનમાં અમુક જાતનો સંતોષ અને કુતૂહલ એ ભાવો છાત્રાલયમાં દાખલ

યતી વખતે તેનામાં હોય છે.

છાત્રાસયમાં મુખ્યત્વે આ ત્રણ પ્રકારના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. આ ત્રણે વર્ગના વિદ્યાર્થીઓનો વિકાસ કંઈ કંઈ દિશામાં કંઈ કંઈ રીતે થાય છે એ આપણે અત્યારનો વિષય નથી. અત્યારે તો આ વિદ્યાર્થી જ્યારે દાખલ થાય ત્યારે તે વિદ્યાર્થીની મનોવૃત્તિ કંઈ રીતે કામ કરે છે અને તેમાં ગૃહપતિએ શું જોવું આવશ્યક છે, તેનો જ વિચાર અહીં અપેક્ષિત છે.

આપણે જોઈએ કે નવા વિદ્યાર્થીઓમાં કુતૂહલની વૃત્તિ તો અચૂક હોય જ છે. દાખલ થતી વખતે વિદ્યાર્થીઓનું મન ખુબ જ ઝડપથી કામ કરતું હોય છે. આસપાસની હવાને જાણે તે બધી ઇન્દ્રિયોથી સ્પર્શે છે. ઝીણામાં ઝીણી વાત તેના મન ઉપર ખુબ જ મોટા સ્વરૂપમાં આવે છે. આપણને ખુબ જ સ્વાભાવિક લાગતી વસ્તુ તેને મન નથી જ છે. રોજના નિયમિત વાગતા ધડો તેના કાન ઉપર જોરથી અથડાય છે; તેની દૃષ્ટિ ખુબ ખુબ જ ખારીકાથી જુએ છે; તે ગૃહપતિનો ખુબ જ સૂક્ષ્મ રીતે-અલગત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરે છે અને ગૃહપતિ ન જોઈ શકે તેવી રીતે ગૃહપતિને માપી લે છે; તે પોતાના મિત્રો શોધે છે, સગવડો શોધે છે. આવે કાળે સહાનુભૂતિનો એક શબ્દ તેના હૃદયને અદ્ભુત રીતે દારે છે.

નવી નવી મૈત્રી બાંધતા વિદ્યાર્થીઓને જોવા એ એક ખુબ જ આસ્વાદ્ય પ્રસંગ છે. તેમની વાતો, તેમની મિત્રતા સાધવા માટેની ક્રિયાઓ તદ્દન આશ્ચર્ય છતાં ફટલી રમણીય હોય છે ! મનુષ્ય પોતાના હૃદયમાંથી પ્રેમનો તાંતણો દાખીને ખીખના પ્રેમતાંતુ જોડે કેવી રીતે સાંધે છે ! રાજતું દિનચર્યાતું ચક્ર તેને મન અતિશય જોરથી કરતું દેખાય છે. તેનામાં રહેલી કુતૂહલ વૃત્તિને લીધે જ તે આ ચક્રમાં ધસડાય છે.

દાખલ થતી વખતે વિદ્યાર્થીનો મૂળ સ્વભાવ પારખી શકતો જ નથી કારણ કે તેની બધી વૃત્તિઓ તે શક્તિઓ નવીનતાના કુતૂહલથી દબાઈ ગઈ હોય છે.

આવે વખતે ગૃહપતિનું કામ જો તે ગણે તો અતિ વિકટ હોય છે અને જો ગણે તો એક રીતે સહેલું હોય છે. જેમ વિદ્યાર્થી એ ગૃહપતિને માટે નવો છે તેમ ગૃહપતિ પણ વિદ્યાર્થીને માટે નવો છે. જેમ ભય તે કુતૂહલને લીધે વિદ્યાર્થીનો મૂળ સ્વભાવ શરૂઆતમાં દબાએલો રહે છે, તેમ જો ગૃહપતિ પણ ધારે તો અચૂક જાતના અવદર્શનથી પોતાનો મૂળ સ્વભાવ

દાખી દષ્ટને વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કડકાઈની છાપ સહેલાઈથી પાડી શકે. જો કે જતે દહાડે પોતાનો સ્વભાવ કાંઈ માણસ દાખી શકતો જ નથી.

પણ આ પદ્ધતિ અખતાર કરનારાઓનો વિરોધ કરનાર માટે જ આ 'નવો છાત્ર' એ પ્રશ્ન છે.

ઉપર કહ્યું તેમ ગૃહપતિને માટે આ વખત એ બહુ નાબુક વખત છે. નવા ઉપર નવા વિદ્યાર્થીઓ આવતા હોય ત્યારે દરેક વિદ્યાર્થી ઉપર એક સરખું ધ્યાન આપવું એ જોટલું મુશ્કેલ છે તેટલું જ આવશ્યક છે. ગૃહપતિ એમ માને છે કે મારી પાસે આટલા બધા છોકરાઓ છે, પણ વિદ્યાર્થીને મન તો એમ જ છે કે અહીં મારા માટે જ આ ગૃહપતિ છે. દરેક વિદ્યાર્થીને એમ લાગે કે ગૃહપતિ તો મારા ઉપર જ સૌથી વધારે ધ્યાન આપે છે, તેમાં જ ગૃહપતિની ખરી સફળતા છે એમ કહી શકાય. આ વસ્તુ ખૂબ મુશ્કેલ છે. ધણી વાર એમ લાગે કે આ મનુષ્યની શક્તિની પર છે, પણ એમ નથી. બધા છોકરાઓ ઉપર એક સરખી નજર ફેરવી દેવી એ એક કળા છે. અને તે વિદ્યાર્થીઓ તરફના અંતરના પ્રેમમાંથી જ જન્મે છે. તેમાં અલબત્ત કુશળતા જોઈએ; પણ સાથે પ્રેમ પણ એટલો જ બંધક વધારે જોઈએ.

ખરું જોતાં તો કયો વિદ્યાર્થી પ્રેમની ઝંખના કરતો હોય છે, કોને અતિશય આશ્વાસનની જરૂર નથી, કાણ પોતાની મેળે એકલો જ રાખે છે, એ બધું સાક્ષાત્ ગૃહપતિની નજરમાં આવી જાય છે અને આવી જવું જોઈએ; અને સૌ વિદ્યાર્થીની સાથે કંઈ રીતે કામ લેવું તે તરત તેના ખ્યાલમાં આવી જવું જોઈએ. આમાં જો ખરેખર કાળજી રખાય તો વિદ્યાર્થીઓના દિલ જીતવાનો સારામાં સારો પ્રસંગનો સંપૂર્ણ લાભ લીધો ગણાય. વિદ્યાર્થી આપણી પાસે દિલ જોડીને વાત કરે ત્યારે જ સમજવું કે આપણે કામ કરી શક્યું. એક તો વિદ્યાર્થી પાસે અસારની ફળવણીને લીધે ગૃહપતિ કે શિક્ષક એટલે તો 'ઉપરી' એવો ખ્યાલ હોય છે; એ 'ઉપરીપણ' આપણે ફર કરી શકીએ એટલે આપણે સફળ થયા એમ સમજવું. આમ છતાં અહીં અમુક જાતની નિયમિતતા છે એ ખ્યાલ પણ નવા વિદ્યાર્થીઓ ન બૂલે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

બીજો એક વિષદ પ્રશ્ન એ આવે છે કે અમુક વિદ્યાર્થીનું 'નથી ગમતું.' 'નથી ગમતું'નો નિકાલ લાવવો એ બહુ મુશ્કેલ છે. ધણી વાર ખિયારા ગૃહપતિને એમ લાગી જાય કે 'મારા તંત્રમાં એવી તે શી ખામી હશે કે આને નથી ગમતું?' અને 'વિચારવાયુ' માં ચડી જાય.

અલગત આપણા પક્ષે પણ ન ગમતાનાં કારણો આપણે વિચારવાં જ નોંધએ; પણ વિદ્યાર્થીમાં એવું શું છે કે તેને નથી ગમતું એનો વિચાર કરવો પણ એટલો જ જરૂરી છે. 'નહિ ગમવા'ની પાછળ ઘણી રીતે માનસ કામ કરતું હોય છે, આનો વિચાર આ લેખમાં કરતાં વધારે વિસ્તાર થઈ જશે. આ વિષય એ માનસશાસ્ત્રીઓને ગ્રિય થઈ શકે તેવો વિષય છે, અને તે એક ખાનગી લેખ માગે છે. પણ એટલું તો આપણે નોંધ શકીએ કે વિદ્યાર્થીને ન ગમતું હોય ત્યારે તેનાથી ગણતાર જવાની જરૂર નથી; તેમ તેને ખ્યાન બહાર પણ કાઢી ન નાખવું નોંધએ. વિદ્યાર્થી તરફની આપણી સહાનુભૂતિ આમાં આપણને ઘણી વાર સહાય આપે છે.

નવા વિદ્યાર્થી માટે શું શું વિચારવું એની નિયમાવલિ ન હોઈ શકે; એ તો અંતરની ઉદ્વેગતનો પ્રશ્ન છે. પણ આટલું કહી શકાય કે નવા વિદ્યાર્થીમાં નાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમ માગે છે જ્યારે મોટા વિદ્યાર્થીઓ મિત્રતા માગે છે; આ જાનો આપણી પછી તે વિદ્યાર્થી ગૃહપતિના જ છે. અને પછી તો તેમનો વિકાસ પણ ગૃહપતિના જ હાથમાં આવે ને !

મૂળકાંદર મો. ભટ્ટ.

આકર્ષક સરંજામ

છાત્રાલય માટે દસરત અને રમત એ ઘણી વખત ચુસ્કેલીભર્યા વિષયો થઈ પડે છે. છાત્રાલયમાં નવા નવા વિદ્યાર્થીઓ આવે છે ત્યારે રમત અને દસરત માટે તેમને નિયમિત બનાવવા અથવા તો તેમને રસ લેતાં કરવા એ ભારે વિકટ કામ થઈ પડે છે. કેટલાક ગૃહપતિઓ કંટાળીને તે વિષયના આગ્રહને શિથિલ કરી મૂકે છે, જ્યારે કેટલાક ભાઈઓ ત્રાસીને તેને એક ફરજિયાત નિયમ કરી મૂકે છે. ચુસ્કેલી તો ત્યારે ઉભી થાય છે કે જ્યારે આવેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી એક વર્ગ દસરત અને રમતનો ખૂબ શોખીન હોય. શોખીન વિદ્યાર્થીઓ તેના આગ્રહ ઇચ્છે છે, અને દસરત તરફ ખેંચકાર અને આગ્રહ રેવના વિદ્યાર્થીઓ તેમાં જોડી ઉદારતાની અપેક્ષા રાખે છે. મુક્ત સ્વભાવનો ગૃહપતિ આવે વખતે મૂંઝાય છે. શું કરવું તે તેને સ્પષ્ટ નથી. ફરજિયાત નિયમ કરવો એ તેને યન જોડી રીત લાગે છે, અને જતાં વિદ્યાર્થીઓ દસરત કરે નહિ અથવા તો રમતમાં ભાગ લે નહિ તે પણ તેને ચોગ્ય લાગતું નથી. વિદ્યાર્થીઓ પાસે દસરત અને રમત કરવાનાં કાયદાઓ સંબંધે લાંબી લાંબી વાનો દરે છે, પ્રત્યેક કરે

છે અને ઇચ્છે છે કે પોને જે કહે છે તે વિદ્યાર્થીઓને ગળે ઉતરી ગયું હોય. વિદ્યાર્થીઓ તો હોય છે ચપળ મનોવૃત્તિના. સાંભળે તેટલી ઘડી તો ખરાખર પણ પછીથી તુરત જ પાછા બૂલી જાય છે, અને બીજે દિવસથી ફરતા તેવા ને તેવા બની રહે છે. ગૃહપતિએ તો વધારે આશા રાખી હોય છે તેથી પરિણામ અદ્ય જોઈને નિરાશ પણ થાય છે. વસ્તુસ્થિતિને સુધારવા માટે તેની પાસે કશો ઉપાય હોતો નથી. મનથી દુઃખી થવું, એ દુઃખ વિદ્યાર્થીઓ પાસે પ્રગટ કરવું અને પોતાની ઇચ્છાઓનું ગંભીર અને ક્યાપૂર્ણ પ્રવચન કરવું એ જ સાધન તેની પાસે હોય છે. વારંવાર આવાં સાધનોનું ચરણ પણ નિષ્ફળ નીવડે છે તેથી આખરે કાં તો એ ગૃહપતિ નિર્વેદ્યાળો બની જાય છે અને કાં તો ફરજિયાત નિયમમાં માનતો થઈ જાય છે. નિર્વેદી ગૃહપતિ તટસ્થ બની જાય છે, કશા પ્રયત્નો કરતો નથી અને વિદ્યાર્થીઓ કસરત મગત તરફ યેદરકાર બનવા માંડે છે. આનો ગેરફાલ જાનને પડતો થાય છે. ગૃહપતિ તરફ વિદ્યાર્થીઓ પણ તટસ્થ વૃત્તિના થવા લાગે છે, અને કસરત રમતના અભાવે શરીરસ્વાસ્થ્ય પણ શુભાવા માંડે છે. ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ખોવા માંડે છે અને તેનું દામ દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે આકર્ષે થવું જાય છે. ફરજિયાત નિયમમાં માનનાર ગૃહપતિની દશા તો વળી આથી પણ વધારે ખરાબ બને છે. કસરત અને રમતના શત્રુ બનતા બનતા વિદ્યાર્થીઓ ખુદ ગૃહપતિના જ શત્રુ બનવા લાગે છે, અને ગૃહપતિ તરફ અનેક પ્રકારના આયુગમાઓ અને ગાંઠો બાધે છે. ગૃહપતિને ઉતરવા એ એમનો મુખ્ય વ્યવસાય થઈ પડે છે અને તેથી ટુંગ અને લુચ્ચાઈ તેમના જીવનમાં પ્રવેશે છે. બીજી બાજુ ગૃહપતિ વધારે કઠોર હૃદયનો બને છે, અને ગમે તે પગલું વગર વિચાર્યે ભરતાં અચકાતો નથી. આમ આ પરિસ્થિતિમાં તો જાનને પડતો વધારેમાં વધારે નુકસાન સહન કરવું પડે છે.

ત્યારે કરવું શું ?

કસરત અને રમત જેવી વસ્તુઓને ફરજિયાત નિયમ તરીકે વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકવાની અને તેનો દુરામદ રાખવાની કશી જ જરૂર નથી. વિદ્યાર્થીઓ પાસે કસરત અને રમતથી થતા ફાયદાઓ ગૃહપતિ અવશ્ય રણુ કરે; તે સંબંધમાં પોતાની પાસે સમજાવવાની જેટલી કળા હોય તેટલી અવશ્ય વાપરે; વિદ્યાર્થીના મન ઉપર વધારેમાં વધારે હંડી છાપ કેમ પડી રહે તેના પ્રયત્નો પણ કરતો રહે, પરંતુ પોતાના કહેરા પ્રભાવે જ વિદ્યા-

ચીંઓ ખીજી સવારથી કરવાના છે તેમ જરા પણ ન માને. પોતે જોટલા જોરથી પોતાની વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓ પાસે મૂકે તેટલા જ જોરથી એમ માને કે વિદ્યાર્થીઓ તેનો હિતર વાળવાના જ નથી. નિરપેક્ષ કથનની કંઈ પણ અસર થાય છે સારે તેની સુંદર અશુર ગૃહપતિ વિદ્યાર્થી બને ઉપર થવા પામે છે. પોતાના કથનનું કશું જ પરિણામ ન આવે તો ગૃહપતિએ કશું જ ગલરાવાનું નહિ; એમ જ થવાનું હતું તેમ માનીને જ આશનું.

પણ આ તો થઈ વાણીના પ્રયત્નોની વાત. વિદ્યાર્થીઓ કસરત અને રમતમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા થાય, અને કશી પણ ફરજ વિના પોતાની જાતે જ કસરત કરવાની અને રમત રમવાની ફરજ સ્વીકારી લે તેવા સીધા પ્રયત્નો અત્યંત આવશ્યક છે. આવા પ્રયત્નો તે આકર્ષક સરંજામ હોયો કરવો તે છે.

રમત તેમ જ કસરત તરફ વિદ્યાર્થીઓ નથી આકર્ષાએલા હોતા તેનાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ અનાકર્ષક સરંજામ અથવા તો સરંજામનો અભાવ હોય છે. એક તો વિદ્યાર્થીઓ નાની હિંમરના, અપકવ વિચારના અને ક્યારેક તો આજસના પણ ભોગ થઈ પડેલા તેવા હોય છે; તેમાં પછી ખીલકુલ મામુલી સરંજામ મળે અથવા તો જરા પણ સરંજામ ન મળે તો પછી તેઓ કસરત રમતથી દૂર નાસે તેમાં શી નવાઈ? વિદ્યાર્થીઓને કસરત રમત તરફ વાળવાના આજે આપણે જોટજોટલા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તેટલા પ્રયત્નોનો દશમો ભાગ પણ સરંજામ સ્થાપવામાં અને તેને આકર્ષક બનાવવામાં વાપરીએ તો પરિણામ આવે છે તેથી તો અનેકગણું સતોષકારક આવવાનું.

આજે છાત્રાલયોમાં રમાતી રમતો તરફ અથવા તો કસરતો તરફ નજર કરીએ તો જણાય છે કે તેમનો સરંજામ અત્યંત દરિદ્ર હોય છે. કસરત એટલે કસરત મારતરના હુકમો અને વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો! રમતો એટલે કશા પણ નિયમ વગરની દોડદોડી અને પડાપડી! આ વસ્તુસ્થિતિ ન્યાં હોય ત્યાંથી આપણે વહેલામાં વહેલી તકે નાબૂદ કરવી જોઈએ. કસરત—શરૂઆતની કસરત ખૂબ આકર્ષક હોવી જોઈએ, એટલે કે નાનાં મોટાં સાધનોથી કસરતો શરૂ થવી જોઈએ. મગદળ, લેજમ, લાડી કે ધળ-ગરા જેવાં સાધનો શરૂઆતની કસરતમાં વાપરવાં અત્યંત આવશ્યક છે. વળી આવી કસરતો સમૃદ્ધગત પણ હોવી ધટે. મોટા સમૂહ, આકર્ષક સરંજામ અને સતત ગતિ અત્યંત આવશ્યક એવાં અંગો છે. આવાં સાધનોથી

શરૂ મતી કસરતમાં વિદ્યાર્થી ધીમે ધીમે અચૂક રસ લેતો થવા માંડે છે. કસરતોના આ કાળમાંથી પસાર થવા પછી વૈયક્તિક કસરતો તરફ વિદ્યાર્થીને વાળવામાં આવે તો પછી કશો વધો આવતો નથી. પછી તો દંડ, બેકેટ કે એવી વગર સાધનની કસરતો પણ તે અવસ્થા કરવાનો.

જેવું કસરતોનું તેવું જ રમતોનું. રમતોમાં અત્યંત આકર્ષક એવાં સાધનો રાખવાની ખૂબ જરૂર રહે છે. આપણે જે લોકો દેશી રમતોના દ્વિમાયતી છીએ તેમણે તો દેશી રમતોને ખૂબ વ્યવસ્થિત અને સાધનસંપન્ન બનાવવી ઘટે છે. પશ્ચિમની પ્રગ્નઓ જે રમતો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને રમાડે છે તે રમતો ખીણ રીતે ગમે તેટલી ખોડવાળી હોય પરંતુ વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિથી અને સાધનોની દૃષ્ટિથી ખૂબ સંપન્ન હોય છે. આપણે ત્યાં આ બાજુનો મોટો ખોટ છે અને તેથી આપણી રમતો રસિક અને આકર્ષક નથી બની શકી. પછી તો કંટાળીને આપણે પશ્ચિમની રમતો તરફ પણ ઢળવા માંડીએ છીએ. આપણાં જાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓને ક્રિકેટ, ફૂટબોલ કે હોકી બહુ ગમે છે જ્યારે હુતુતુ, ખારોપાટ કે લંગડી જેવી મર્દાનગી રમતો નથી ગમતી. આ પરિસ્થિતિ ટાળવી હોય તો આપણી દેશી રમતોને આપણે સર્વથા શાસ્ત્રીય બનાવીએ અને તેની પાછળ જરૂરી તેટલો બધો જ ખર્ચ કરીને તેને સાધનસંપન્ન કરી મૂકીએ.

કસરતો અને રમતો માટે આવી સ્થિતિ પ્રવર્તે ત્યાં નથી વિદ્યાર્થીઓ તેનાથી દૂર રહી શકવાના કે નથી ગૃહપતિને તેની ફરજ નાખવી પડવાની, હરબાધ.

નથી ગમતુ !

અમારે ત્યાં આ વખતે ઘણા નવા વિદ્યાર્થીઓ આવેલા છે. આવા વિદ્યાર્થીઓની અનેક ફરિયાદોમાંની એક જે હમેશાં દાન ઉપર અચડાયા કરે છે તે ફરિયાદ છે 'નથી ગમતુ'ની. નવા સવા વિદ્યાર્થીઓને કેમ નથી ગમતુ તે શોધી કાઢવા માટે અમે હમેશાં પ્રયત્નશીલ તો રહીએ જ છીએ. પરંતુ ન્યાં સુધી નવા વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ સંપાદન નથી કર્યાં, ત્યાં સુધી સાચું કારણ મળી શકતું નથી. બહુ બહુ પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે 'ઘર યાદ આવે છે.' એ કારણ અમને મળી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને ઘર યાદ આવે છે ખરું; અને એવા દાખલા પણ બન્યા છે કે જેમાં કેવળ ઘર યાદ આવવા માટે જ વિદ્યાર્થીને જાત્રાલય છોડવું પડ્યું હોય. પરંતુ ઘર

રીતે ? બાપુએ તો ચોખ્ખું લખ્યું છે કે મને ન ગમે તો મારે રાજકોટ આવ્યા જવું.

મને અહીં આવ્યાને દસ દિવસ થયા. એ દસ દિવસમાં મેં જોઈ લીધું છે કે અહીં રહેવામાં કશો સાર નથી. અહીં કોઈ કોઈનું ધ્યાન રાખતું જ નથી. સૌ પોતપોતાની મેળે બધું સંભાળી લે છે. આપણને તો આવી સંસ્થામાં ન પરવડે. મારાં હુગડાં ધોવા માટે એક માણસની માગણી ગૃહપતિ પાસે કરી તો તેની પણ ના કહી. મને હાથે ધોતાં જરાયે કાનૂન નથી. અહીં ભણવાની પણ કશી સારી વ્યવસ્થા નથી. મેં નક્કી કર્યું છે કે મને અહીં નહિ રહે. માટે, મને તમે તુરત જ રાજકોટ બોલાવી લેજો. મોકું કરશો તો પછી વધારે પૈસા કાપી આપવા પડશે.

* * *

વિદ્યાર્થીઓ આવા આવા જે પત્રો લખે છે (અને જેમાંના ઉપરના ચાર પત્રો તો માત્ર સૂચક છે) તેમાં પોતાનાં માઆપ યા તો વાલીને જે હકીકત વધારે સ્પર્શે તેવી ખાસ કરીને લખી મોકલે છે. તેમાંની કેટલીકમાં વલ્લુદ પણ હોય છે. પરંતુ કાગળો વાધ કરવા જતાં સાચી હકીકત પણ તેમના મગજમાંથી સરી પડે છે. તેવી હકીકત ઉપર બહુ લક્ષ રાખવાનું નિશાન તેમણે રાખ્યું નથી હોતું, છતાં ગણકાર તે જોઈ શકે છે. આવા પત્રો ગૃહપતિએ આમલું કરીને માઆપ પાસેથી મંગાવી લેવા જોઈએ. એવા પત્રોમાંથી વિદ્યાર્થીના સ્વભાવનો સાચો પરિચય મળી શકે છે, અને તાત્કાલિક પગલાં લેવાની અનુકૂળતા તો આપણને તુરત જ સાંપડે છે. આવા પત્રો વિદ્યાર્થીના સ્વભાવદર્શનની એક કિંમતી ચાવી છે.

હરભાઈ.

કોઈએ નહોતું કીધું

લેખક શ્રી. હરભાઈ

ત્રીતીય વિદ્યાનું પુસ્તક : પાકું પૂકું દસ આના : પોસ્ટેજ બે આના

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-‘બીસરસ્વતી’ છાપખાનામાં પારી. બીજામાં જોવાનું છે છાત્રા અને વંત્રી હરભાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૮-૯ મો
ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર

:: ત્રી ::

પ્રમતી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે

આ અંકનો વ

મહાસારતનાં પાત્રો લેખક : નાનાભાઈ

દીવાળી પદ

૧૦૦૦ થી ૧૨૦૦ પાનાં

લગભગ

રૂ. ૩-૨-૦

એકદર બાર પુસ્તકો

રૂ. ૨-૧૨-૦

વહેલો લાભ

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ મહાશયમંદિર : ભાવનગર

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલસાહિત્યમાળા

ભાવ ફરે

૮૦ પુસ્તકો : સંપાદક : ગિજુભાઈ : તારાબેન

તા. ૧-૧૦-૩૧ પછી

સ્થાનિક તેમજ એજન્ટો

રૂ. ૬-૪-૦ની કિંમતે મ

અધેથી પોસ્ટેજ રૂ. ૧-૪-૦ ભુકું

(પાછળ ભુકું)

સામાન્ય પ્રવચન

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું

૧૯૩૧

અંક ૮-૬ મો

ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર

:: તંત્રી ::

દરબાહી ત્રિવેદી
 ધર્મની સ્વ: પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી પાર્થસા ગુરુગાત્રી સમાને

શ્રીયુત રાધાભાઈ આણુદશ આવડા

તરફથી સવિનય સુમેધ ભેટ
 આપણે જેને સાહસ ખેડવું કહીએ
 છીએ તે ખરી રીતે સાહસ જ નથી
 હોતું: માણસની શક્તિઓ હોય
 તેથી જોઈ માપવાની જોટી આવડત
 આજના સમાજને પડેલી હોવાથી
 શક્તિ પ્રમાણેનાં કામે પણ સાહ-
 સમાં ખપવા માંડે છે. બાળકની
 શક્તિઓનું સાચું માપ કાઢતાં
 શિક્ષકો અને માળાપો રીખી જાય
 તો પછી આજનાં ઘણાં સાહસો
 આવડી કાઢનાં મનુષ્ય માટે
 સામાન્ય વ્યવહારો બની જવાના.

ગેરસમજ ક્યારે થાય છે

ગેરસમજ એ દુનિયામાં અનેક નાની મોટી ઉપાધિનું મૂળ. માણસ વસ્તુને બરાબર જાણવાના ધીરજ રાખી શકતો નથી. એક બનાવ બન્યો. એક માણસે એ બનાવની હકીકતને અમુક રીતે મૂકી; મેં એ હકીકતની સામે. તેમાં ભાગ લેનારા માણસો વિષેના મારા અગાઉના વિચારો મેળવ્યા અને બનાવનાં કારણો ઘડી કાઢ્યાં. ખીજે માણસે હકીકતમાં ઉમેરો કર્યો; મેં સાંભળેલી હકીકતો અને મારા પોતાના પૂર્વગ્રહેણું મિશ્રણ બનાવી અભિ-પ્રાય બાંધ્યો અને એ રીતે ચલાવ્યું તે ચાલ્યું.

સમાજ મોટે ભાગે આમ જ ચાલે છે. કાંઈ પણ બનાવની અધી હકીકતો મેળવ્યા વિના છેવટનો વિચાર જ ન બાંધવો, અને હકીકતો મળ્યા પછી પોતે મનને વધારે ખુલ્લું રાખીને હકીકતોને તોળવા બેસવું એ આપણને સમાજમાં જોાઈ દેખાય છે. આજે તો અર્ધસાચી અને અર્ધ ખોટી હકીકતો પર માણસ તકક્ક કરી નાખે છે, અને જે તકક્ક નથી કરતો તે શુદ્ધિમાં મંદ ગણાય છે.

પણ માણસને મારે પૂરી હકીકતો મળ્યા પછી જ નિર્ણય બાંધવાની ખાસ જરૂર છે. એમાં એક રીતે સત્યની ઉપાસના છે. ઘરોમાં તેમ જ સંસ્થાઓમાં એવા ફેટલાયે પ્રસંગો આવે છે કે જ્યારે માણસ અમુક હકીકતોને સાંભળીને રાતોપીજો ચઢ જાય અને ધગશમાં ને ધગશમાં વિચારોને બાંધી દે. પણ આવી આપણાં વેરઝેર વધે છે અને ઘર તેમ જ સંસ્થા પાપમાલ થાય છે.

ઘરમાં તેમ જ સંસ્થાઓમાં અનેક માણસો હોય; એ બધાની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોય; એ બધાના સાચાખોટા સ્વાર્થો ભિન્નભિન્ન હોય; એ બધાની દૃષ્ટિઓ જુદી જુદી હોય; એ તમામ લોકો પોતપોતાની રીતે હકીકતો મૂકે એ બ્યાજખી પણ હોય. છતાંયે એ સમગ્ર દૃષ્ટિઓનું એકીકરણ કર્યો વિના જે પોતાનો છેવટનો વિચાર બાંધે તે ઘર કે સંસ્થાને બેખમમાં નાખે છે.

છાન્દાલયનો ગૃહપતિ પણ એક સંસ્થાનો મુખી છે. તેના હાથમાં એવા મોટા સમાજના કલ્યાણનો પ્રશ્ન છે. એક વિદ્યાર્થી એક વાત લાગ્યો, ખીજે ખીજી રીતે લાગ્યો, ત્રીજે ત્રીજી રીતે લાગ્યો; એ બધા પોતાના જ છે એમાં શક નથી. એટલે કાંઈએક વાતથી દોરવાઈ ન જતાં તે તે વસ્તુનો

જને તેટલી બાબુએથી વિચાર કરે અને પછી જે જે પક્ષનું જેટલું અયોગ્ય હોય તેટલું સમજાવે અથવા તો પોતાનાં નિર્ણયથી જણાવી દે તો છાત્રાલય સુરક્ષિત છે.

પણ માત્ર સુરક્ષિત રાખવાનોએ સલાહ નથી. જે ઘર કે છાત્રાલય એ જીવનની કેળવણીની સંસ્થા છે તો આટલી સત્યપરાયણતા એ જીવનની અણુભાગ કેળવણી છે. છાત્રાલયનો મુખી પોતાના જીવનથી આવી કેળવણી સહેલાઈથી આપી શકે છે.

પણ આટલી ધીરજ છે ? ઝપાટાગધ અભિપ્રાયો બાંધી દેવાની અને જેની તેની પર ધુરંદ્રવાની દેવ તો નથી કે ? સત્યને અને જ્ઞાતને વફાદાર રહેવાનું મન થાય છે ?

આટલી ધીરજ ન હોવાથી જ આજે સમાજમાં શેઠ ઘણી વાર નોકર પર નકામો ચીડાય છે; આટલી શાંતિ ન હોવાથી જ શૂદ્રપતિ વિદ્યાર્થી પર ગુસ્સે થયા કરે છે; આટલી ધીરજ ન હોવાને કારણે આજે પિતા જીવાન છોકરાને ઠપકા આપે છે, અને એ રીતે એને સદાને માટે શુભાવી ખેંસે છે.

સામા માણસનું દષ્ટિબિંદુ સમજવાનો નમ્ર પ્રયત્ન એ જ ગેરસમજનું ઓક્કડ છે. દુશ્મનને પણ ન્યાય આપવાની વૃત્તિ હોય ત્યાં તો ગેરસમજ ઉભી થયા જ નથી પામતી, અને થાય છે તો પણ તેમાં ડંખ નથી હોતો. વિદ્યાર્થીનું દષ્ટિબિંદુ સમજ્યા વિના જ શૂદ્રપતિ ઝીંઝે રાખે છે એટલે વિદ્યાર્થીઓ ને શૂદ્રપતિ એકબીજાથી છેટા જ નાસે છે; જીવાનનું દષ્ટિબિંદુ સમજ્યા વિના જ માથાપ તેને તુચ્છકારે છે એટલે જીવાન છૂપો જડખેર બને છે; નોકરની સ્થિતિ સમજ્યા વિના જ શેઠ ધોકા ચલાવે રાખે છે એટલે નોકરના અંતરમાંથી શેઠને વિદાય મળે છે.

જે દિવસે માણસ સામા પડ્યો મથાર્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કરશે તે દિવસે આજનાં વેરઝેર નહિ હોય; તે દિવસે આજનાં યુદ્ધો અને મારામારી નહિ હોય; તે દિવસે આજની દારૂ અદાવતો નહિ હોય; તે દિવસે આજના જીવાનદુહોની ખેંચતાણો નહિ હોય; તે દિવસે આજનાં અસ્વસ્થતા અને અણવિશ્વાસ નહિ હોય.

આપણે છાત્રાલયો આ દિવસ વહેલો આવે તેમાં આપણો ફાળો આપણું ?

તત્ત્વનો પ્રચાર

માણસને કોઈ એક નહું તત્ત્વ હાથ લાગે છે ત્યારે તે ખૂબ ખુશ થઈ જાય છે. એ તત્ત્વને ખરાબર સમજી લેવા પાછળ પોતાની અધી શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવાની તેને હોંશ થાય છે. એ તત્ત્વ પોતાને ગળે ઉતરી જાય તેટલી પાકી સમજણ મેળવ્યા પછી એ તત્ત્વના વ્યવહારનો તે વિચાર કરે છે.

તત્ત્વનું બુદ્ધિથી પ્રહણ કરવું એ એક વાત છે; અને તત્ત્વનો જાણવાથી અમલ કરી તેને જીવનમાં ગૂંથી દેવું એ બીજી વાત છે. માણસ તત્ત્વને બુદ્ધિથી જાણી લે પછી તેના જીજ્ઞવટથી અમલ કરવાની શરૂઆત કરે ત્યાર પછી એક સ્થિતિ એવી આવે છે કે જે વખતે એ તત્ત્વના પ્રચારનો શોખ તેના મનમાં જાગે. પોતાને જે એક તત્ત્વ જડ્યું હોય છે તે તત્ત્વને ધણા લોકો ઓળખતા થઈ જાય અને ધણા લોકોના જીવનમાં તે તત્ત્વને વણી લેવાનો શોખ જગાડી શકાય તેટલા માટે એ તત્ત્વનો પ્રચાર તે ઇચ્છે છે.

તત્ત્વપ્રચારના શોખનો આ કાળ ધણો મુલાયમ હોય છે. તત્ત્વનો પ્રચાર થાય અને એ પ્રચાર માટે તત્ત્વપ્રેમી પોતાથી બનતું બધું કરે 'તેમાં કશી અડચણ ન હોય; પરંતુ તત્ત્વપ્રચારના શોખીન આવા માણસે આવે વખતે પોતાની બનતું ઘોડું એક સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરી લેવાની જરૂર રહે છે. એક મુંઝર તત્ત્વ આપણને હાથ લાગ્યું છે અને અનેક પ્રદારનાં પ્રદર્શનો દ્વારા મારા મારફત તેનો પ્રચાર થાય તેવી એક મનોવૃત્તિ ઉડે ઉડે પ્રચારકના મનમાં વહી રહી હોય છે. આવા પ્રચાર મારફત ઘોડીએક પ્રતિષ્ઠા પણ પોતાને મળી જાય, અને તત્ત્વજ્ઞ તરીકે તેમ જ તત્ત્વપ્રચારક તરીકે પોતે વિખ્યાતીને પામે તેવી એવણા માણસ જાણે કે ન જાણે તો પણ તેનામાં કામ કરી રહી હોય છે. પ્રતિષ્ઠાની-વિખ્યાતીની આ એવણા ખરાબ છે એમ તો નથી જ. પરંતુ માણસ તત્ત્વજ્ઞ થાય અને તત્ત્વપ્રચારક થાય તે પહેલાં એને સ્થિતિની વચ્ચેની એક બીજી સ્થિતિમાંથી પસાર થવાનું તેને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. આ સ્થિતિ તે તત્ત્વના ધૂનની સ્થિતિ. તત્ત્વજ્ઞ માણસને પોતાના એ તત્ત્વની એવા પ્રદારની ધૂન લાગી જવી જોઈએ કે જેના પરિણામે એ તત્ત્વના જીજ્ઞવટ ભરેલા અમલ સિવાય બીજું એકેય કામ તેને સૂઝે નહિ. દાસતાં આસતાં, ખાતાં પીતાં, સૂતાં બેસતાં અને સ્વપ્નમાં પણ એ જ તત્ત્વની ધૂન. વિચાર એ જ તત્ત્વના; વાણી પણ એ જ તત્ત્વની, અને આચાર વ્યવહાર પણ એ જ તત્ત્વનો. તત્ત્વજ્ઞ માણસ પોતાના તત્ત્વની જ પાછળ

તેને આસપાસની બીજી સ્થિતિનું કશું જ ભાન ન હોય. પોતે જો તત્ત્વ
કયું હોય તેનાથી વધારે આકર્ષક એવાં બીજાં તત્ત્વો આસપાસ
ભીને ખડાં યાય તો પણ એ માણસ તો પોતાનાં જ તત્ત્વની ધૂનમાં
ભિન્ન હોય. એને ન કોઈ તેમાંથી આડે માર્ગે ખેંસવી શકે કે ન કોઈ
પાના માર્ગમાં અટકાવી શકે. એ મુશ્કેલીઓ કે હાડમારીઓને ન ગણુકારે.
પ્રલોભનોને દાદ ન દે. પોતાની જ ધૂનમાં મશગૂલ હોઈ અન્ય સર્વ
પ્રવૃત્તિ તરફ એ બેદરકાર પણ દેખાય. આવી તત્ત્વના ધૂનની સ્થિતિ
વસના જીવનમાં અત્યંત આવશ્યક હોય છે. આવી સ્થિતિમાંથી પસાર
માણસ જ તત્ત્વને સાચી રીતે પિછાની શકે છે, તેને ઘોળીને પી જઈ
છે અને તેને પચાવી શકે છે.

તત્ત્વનો પરિચય સાધ્યો, શુદ્ધિથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને ધૂની બની
જ તેનો અમલ આચર્યો એટલે માણસને એ તત્ત્વનો પ્રચાર કરવાનો
ધિકાર મળે છે; તે પહેલાં નહિ. આવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં તેનો
પ્રચાર કરવા નીકળનાર માણસ તત્ત્વપ્રચારનો શોખીન નહિ પણ સહેલી
તેજાનો લોભી હોય છે. એ લોકમાંથી બચી જવું એ હરેક તત્ત્વજ્ઞનો
મર્મ છે. એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રચાર અર્થે કે પ્રતિષ્ઠા અર્થે
હાર રખડવા નીકળવાની ઓછી જરૂર રહેવાની છે. એક ધૂનથી તત્ત્વનો
ભુવટ બરેલો અમલ એ જ તત્ત્વનું સાચું પ્રચારકાર્ય છે.

હરલાઈ.

ગુલાબનંત્રુ

સ્વળ કાળ બાદ કરતાં આ એક સત્ત્વ ઘટના છે. એક અત્યંત પ્રેમજન
હૃદયભાઈ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે પુત્રસમ પ્રેમ કેળવે છે. તેના વિદ્યાર્થીઓ
પૈકી એક વિદ્યાર્થીની સાથે બનેલો આ બનાવ છે.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સ્વભાવે ખૂબ મુલાયમ હોય છે. વત્સલ પ્રેમના
બાદ એક વ્યક્તિ સ્વરૂપને પોતાના સંબંધના એક અચૂક ચિન્હ સરીકે તેઓ
ભુલતા હોય છે. આમાં જોતો નિર્દેશ છે તે વિદ્યાર્થીને પોતાના વત્સલ મૃદુ-
સ્થિતિના પત્રો મેળવવાની અને પત્રો લખવાની ખૂબ હોંશ અને ઉમળકો છે.
હૃદયપતિ તે બાબતમાં સહેજ બેદરકાર રહે છે. વિદ્યાર્થી ઉપરના છૂટાછવાયા
સંગેષપાત લખાએલા પત્રોમાં પણ સતોપકારક પત્ર નહિ લખાવા માટે
ધિક બહાનાં શોધી કાઢેલાં હોય છે, તેવો મીઠો અને પ્રેમજન આલેખ મૃદુપતિ

બાહુની બાએ ગર્હ દાલ રાત્રે અગિયાર વાગે ઘરદામમાંથી પરવારીને આજને માટેની રસોઇની તૈયારી આદરેલી. મહેમાન કાંઈ રાજરજવાડાનાં ન હતાં. તેમ તેમની ગાંઠે કાંઈ લાખ અથવા લાખનો શુભ પશુ ન હતો. પણ અમારો સંબંધ ઘરવટનો. જખરી મહોબત અને વળા લાંબે ગાળે તેઓ આ બાહુ ડોકાએલા એટલે તો બાહુની બા તેમને છોડે જ શાની? આજ બપોરના અગિયાર વાગ્યાના જમણ માટે તેણે દાલ રાતના અગિયાર વાગ્યાથી ચૂસો માંડેલો. ચૂસો માંજો રાતના અગિયાર વાગે પણ તે ઉંચી નીચી થતી હતી તો દાલ બપોરની. જલદીય ને ખસંખસ, બદામ ને પિસ્તાં, એકચી ને તજ, લવિંગ ને માખી, પાન ને સોપારી, કેસર ને કરતુરી, ચુકામગજ ને અત્તર, રાખ ને ધૂળ-આપ રે! શી આ બૈરાંની જાત? દુકાનવાળા ગાંધીને તો થયું કે નક્કી મારા બાહુના વેવિશાળની જ વાત છે. આ બધા હારડો દાલ બપોરનો તેણે મારી પાસે રજુ કરેલો. એટલે એણે તૈયારી તો દાલ બપોરથી કરવા માંડેલી. એમ તો એ લાંબી નજરની છે! હા, સીજ-જણસની વપરાશમાં હાથ જરા છૂટો રહે ખરો, પણ એમાં છેવટે તો ઘરની જ શોભા છે ને? મહેમાન જવાના છે એની ખબર એને દાલ બપોરની હતી. પણ મને એકએક ખબર પડી કે મહેમાન ગય છે.

કોઈ દિવસ નહિ ને કાલે બાહુ મોડે સુધી જાગેલો. રાત્રે પોણાચાર વાગે એક ચુકામગજાને બે હોઠ વચ્ચે રમાડેલો રમાડેલો તે દિવાનખાનામાં આવ્યો. એ જ વખતે મારા મિત્ર ને કું જાને જણા વાદવિવાદમાં ઉભી થએલી ગૂંચ ઉકેલવામાં ફસાયા હતા. “મોડી રાત સુધી કેમ જાગ્યો?” કે “અમારી ચર્ચામાં કેમ આડે આવ્યો?” એવી કોઈ વિધિ કરીને તેને ખખડાવું તેની પહેલાં જ તે મને કહે: “બા બેસાવે છે.”

જેટલું હમીને તે બોલ્યો તેટલું જ ભારેખમ મોડું રાખીને તે ચાલતો થયો. છોકરાંઓ બીજાના મનના જાવ જણવામાં ઓછાં કુશળ નથી હોતાં.

રસોઇમાં ગયો ત્યારે બાહુની મા કંદોઇની દુકાન માંડી હોય તેમ બેસી હતી. માવાની અરધી ભરેલી યાળીમાં આંગળાં ખોસી બીજે હાથે બાહુ બીજું ચુકામગજા ખાતો હતો. મેં બાહુની બા સામે જોઇને દૃષ્ટિથી જ સીધો સવાલ કર્યો “શું છે?”

“આપણે ચમનભાઈ માટે કંઈક મોકલવું છે ને?” તેણે પૂછ્યું.

ચમનભાઈ એ રામલાલના નાનાભાઈ. રામલાલની જ્યો જ તેમની સાથે નાતો. એટલે રામલાલભાઈ સાથે ચમનને કંઈક મોકલવું એવી બાહુની

બાની. ઇચ્છા. મને તો ક્યારની એને લાગેા પત્ર લખવાની ઇચ્છા થઈ હતી. પણ વહેવારમાં શું મોકલવું નોંધએ તેમાં મને જટ સજ ન પડે એટલે બ્યારે બાહુની બાએ કંઈ મોકલવાનું પૂછ્યું ત્યારે મને કરી ગમ ન પડી. એને ગમ પડત તો પણ એનો જ મત સ્વીકારવા હું તૈયાર હતો. વહેવાર માત્રના કામમાં એ પાવરધી. પણ એ પાછી ન પડે માટે એને કંઈ પ્રોત્સાહન આપવું નોંધએ એમ ધારી મેં મને આવડ્યું તેવું પૂછ્યું. “એવડો મોકલશું ?”

“એવડો મોકલીએ, પણ ચમનલાઇને ગુલામજાણુ વધારે લાવે છે.”

“સાહે. ગુલામજાણુ મોકલશું. પણ તું આમ ક્યાં સુધી જગવાની છે ? બારના ટકારા તો થયા.” મારે હજી ચર્ચા અધૂરી પડી હોવાથી મેં પૂછ્યું.

“આ હમણાં મારું કામ પૂરું. બાહુને ચૂવરાયીને આટલાં ગુલામજાણુ જરા કરી નાખું. પછી તો દુધપાક કરાંને પૂરી વણી લઈશ. જરા વહેવું નાહીધાઈ લઇશ.....” એણે રાતના અગિયારથી બપોરના અગિયાર સુધીનો કાર્યક્રમ વર્ણવવો શરૂ કર્યો.

હું કંટાળતો હતો તેવામાં તેણે કહ્યું : “હ્યો, આ ગુલામજાણુ ચાખશો ? બાહુને તો બહુ લાવે છે. ચમનલાઇને પણ ગમશે.”

“તું ચમનલાઇને ગુલામજાણુ મોકલે છે અને મારે પણ મોકલવાં છે.”

બાહુની આ કંઈ ન સમજી. એથી એણે પૂછ્યું “એમ શાથી ?”

“મારે એક ગુલામજાણુથીયે મીઠો કાગળ તેને લખવો છે.”

એ હસી.

“ખરેખર કહું છું. તેને કાગળ લખવાનું વિચારું છું પણ રહી જ નય છે. હવે તો રામલાલલાઈ સાથે જ પત્ર મોકલી દઉં. હમણાં જાહેર લેખી જ નાખું. આજ લખું, કાલ લખું કરતાં દેટસાથે દિવસ નીકળી જાય છે.”

“ઠીક, પણ આ લેતા જાઓ.” એણે ગુલામજાણુની બે રકાળી મારી સામે ધરી.

હેતું ગુલામજાણુ ખલાસ કરીને ગગાસાં ખાતાં ખાતાં મેં કાગળ ખડિયો શોધવા માંડ્યો. એ કાંઈ દૂર ન હતો. રામલાલના મગજમાં શુધે આવ્યું હતું તે એણે મને પૂછ્યું : “હજી કાંઈ વિષય ચર્ચાના ઝપાટામાં આવવો બાકી રહી ગયો છે કે શું ?”

બહુ સનમત લાગતું હતું. એક મોડું બગાસું આવ્યું. આંખનાં

ઝગઝગિયાંમાં લીલા પીળા રંગો ભેતાં મેં દ્રુઃ “તમારી ભાભીએ ચમનને માટે ગુલાબગંધુનો મોગે બધો ડગરો ભર્યો છે. હુંએ તેને કંઇક મોકલવાનો છું.”

“શું?” રામલાલે જરા ગિજાસાથી પૂછ્યું.

“મારા ગુલાબગંધુમાં ખાવાને બદલે ડાગળ હશે.”

“આ બાહુને ક્યાં સૂવરાવવો છે?” બાહુની બા દિવાનખાનામાં આવી.

“હું જા. હું સૂવરાવું છું. તારે હજી બહુ મોકું થશે.” મેં અપાટાન બધા બાહુની પથારી કરી નાખી. એ તેને સૂવાડીને પોતાના કામમાં પડી.

“હવે મને ક્યાં નાખવો છે?” રામલાલે ટોળમાં પૂછ્યું.

“વખારમાં.” દહી મેં તેની પથારી પાથરી. રામલાલ સૂતો. એક થવા આવ્યો હતો. મારા માટે જાગવું અગત્ય હતું. જેમ તેમ પથારી પાથરી તેની ઉપર હું ફસડાઇ પડ્યો.

સવારે આ વખતે બાહુની બાની આંખો રતાશ પર હતી. આખી રાત તે જાગેલી. ચાના પ્યાલા પાછા લઇ ગઇ ત્યારે તેની પાછળ હું રસોડામાં ગયો. ઉઝગરાથી તે જરા દ્રિષ્ટી દેખાતી હતી.

“લાવ, હું ઘોષ નાખું છું.” મેં જરા શરમાઇને દ્રુ.

“ના રે ના.” તેણે હસીને દ્રુઃ “તમે તમારે કામે વળગો ને. મારે તો હવે પત્ની ગયું જણા! જુઓ, આ ચમનભાઈ માટે ગુલાબગંધુનો ડગરો ભરી રાખ્યો. તમને ક્યાંક લાગ્યાં?”

ઘડીક રહીને તેણે પૂછ્યું: “તમે ચમનભાઈ—અરે તમારાં ગુલાબગંધુ—ક્યાં?”

“ડાહણાં લખી નાખું છું. રાત્રે જરા આંખ ભારે ધઈ ગઇ તે લખી ન શકાયું. હમણાં જ નાહીને લખી નાખું.” પ્યાલા રકાખી પડતાં મેલી હું પાછો આવ્યો. જોઈ હું તો હજામ આવેલો. તેને પતાવી ઉતાવળ કરીને નાહી લીધું. નાહીને આવ્યો ત્યાં ડાખાં તૈયાર હતાં. આજે પેલા દૈનિકનો અગલેખ બહુ વાંચવા જેવો હતો. અમરનો તો હું અગલેખને અડકતો પણ નથી, પણ આજના લેખની દલીલો સીધી અને સોંસરતી ઉતરે તેવી હતી. નેધો અરધી પરધી વાંચી ત્યાં તો બાહુનો સૂર કાને આવ્યો.

“...રાખશું હું દ્રુષ્ટિમાં...”

અરજલિયા, દાદ્યની મારતર ઘાઈ.”

.. જાપાંમાંથી માથું ઉંચું કરી જોઈં તો બંસીલાલ ચોપડીઓ લઇને બહુવા આવેલો. તેની સામે ચાળા કરતો કરતો બાલુ ઉપકું ગીત ગાતો હતો. હજી તેણે હમણાં જ નિશાળના સંવાદમાં આ ગીત સાંભળેલું, એટલે ત્યાર પછી બંસીને તે મારી પાસે બહુવા આવતો દેખે ત્યારે બાલુ અચૂક ઉપલી લીંટીઓ બરાડીને કંઈ કંઈ હાવલાવ કરતો. બે ત્રણ દિવસની હેરાન-ગતી પછી બંસી પણ એનાથી ટેવાઈ ગયો અને પોતે પણ બાલુની સાથે ગાવા લાગતો.

.. બંસીલાલનું ટ્યૂશન પૂરું કરીને કાગળ ખડિયો લઇને હું લખવા બેઠો છું ત્યાં રામલાલ આવીને કહે: “કેમ કાલિદાસજી, ક્યું કામ્ય લખો છો? શુભાશ્વજીનું?”

“અરે રામલાલ, કમાલ કમાલ!” મેં એટલા જોરથી કહ્યું કે હું પોતે જ ચમકી ગયો. હેલ્થ મોડર્ન રીવ્યુમાં આવેલો કાલિદાસ ઉપરનો લેખ મેં તેને બતાવ્યો.

“લેખમાં શૈલી સારી છે. ભાષા લલિત છે. પણ નફર માહિતી કે ઇતિહાસની દૃષ્ટિ નથી.”

મેં એને બહુ પૂરવાર કરી દીધું કે એ ભીંત ભૂલે છે, પણ એ માને જ શાનો? ખૂબ ગરમાગરમ ચર્ચા થઈ; હું છૂતવા આવ્યો. ત્યાં તો “કાકા, જમવા ચાલો.” બાલુએ છડી પોઝરવાની ઢાંચે ખૂબ મારતાં કહ્યું.

કાલિદાસને તેના લેખમાં જ રાખી અમે જમવા બેઠા. બાલુની બાના આખી રાતના ઉજ્જગરાને લીધે રામલાલને પણ તેના આગ્રહને વશ થઈ દીકડીક જમવું પડ્યું. અને આ આગ્રહમાં મારો ફાળો ગૌણ ન હતો. કારણ કે પછવાડેથી ખુદ બાલુની બાએ મને કહેલું કે તમે આગ્રહ કર્યો તો રામલાલભાઈએ જરા બાધું. અતિથિસત્કારની આવડત મારામાં છે એમ તેણે ગૌરવપૂર્વક ઘણી વાર મને કહ્યું છે.

.. બિસ્તરા પોટલાં લઇને અમે સ્ટેશને પહોંચ્યા ત્યારે ગાડી ઉપડવાને પાંચ મિનિટ બાકી હતી જેમ તેમ ટિકિટ કાઢી અને એક ડબ્બાના ખાનામાં સામાન ગોડવ્યો. રામલાલ સામાનના નંગ ગણવા લાગ્યો. નંગ મેળવીને હસતાં હસતાં કહે: “એક નંગ વધ્યું છે.”

“ક્યું?” મેં જરા નવાઈ પામી પૂછ્યું.

છાત્રાલયમાં જોરાકનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપણે વિદ્યાર્થીઓની ઉંમરનો, તેમના વિકાસનો, જોરાકની શાસ્ત્રીય મીમાંસાનો, વિદ્યાર્થીઓના ભાવાભાવનો, તેમનાં કુટુંબોની પરંપરાનો, તેમની આર્થિક સ્થિતિનો, આ બધો વિચાર કરવાનો રહે છે. અને આ તમામ વિચારોનું એકીકરણ કરીને આપણે એક માર્ગ ઉપજાવી શકીએ.

જ્યાં એક જ કોમના કે એક જ ભાગના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે ત્યાં આ પ્રશ્ન બહુ વિકટ બનતો નથી. એક જ કોમના, લગભગ એક જ પરંપરાવાળા વિદ્યાર્થીઓ માટે અમુક ચોક્કસ દિશા આંકી એટલે રસ્તો સરળ બને છે. પણ જ્યાં અનેક કોમના અને અનેક પ્રાંતના વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થાય ત્યાં આ પ્રશ્ન ઘણો વધારે વિકટ બને છે. આપણી કેટલીક સરકારી કોલેજોમાં અનેક કોમના અને ભાતભાતના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે ત્યાં જુદી જુદી કલ્પો દ્વારા આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આવે છે ખરો.

પણ આ પ્રશ્નની ખરી મૂંઝવણ અને ખરી મજા તો આજની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને છે. આજે જે ગણી ગાંધી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓનાં છાત્રાલયો આવે છે તેમાં અનેક કોમોના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે, અનેક ભાવાભાવના, પણ હોય છે; અનેક પરંપરાઓ લઈને આવેલા હોય છે. આ બધાને માટે સચિર ભોજનક્રમ ગોઠવવો એ છાત્રાલયનો એક સુંદર કાર્ય હોય છે. રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની સંખ્યા તેમ જ વિદ્યાર્થીઓની કે સંસ્થાની સ્થિતિ એવી ન હોય કે જુદી જુદી અનેક ખર્ચાળ કલ્પો ચલાવી શકાય. કચ્છી વિદ્યાર્થીને ચીકટ ખીચડી ભાવે તો ગુજરાતીને છૂટી ખીચડી ભાવે; કાઠિયાવાડી રાતે જાગરનો રોટલો ખાય તો અમદાવાદી વળી જોસામણું ખાય; દક્ષિણીને શાક જોઈએ તો, સુરતીને તેલમાં રસબોળ શાક જોઈએ; કાઠિયાવાડી બાહ્યજીને લાડવા ભાવે તો સુરતી સુતરફેણી માગે; કચ્છી શાક જ ન ગાગે તો ભરૂચીને શાક વિના બધું લૂણું લાગે; તેમાં પારસી કે ખ્રિસ્તી બાઈબલનની તો વાત જ શી! આ બધું ઉભું છે. આનો સુંદર ઉકેલ લાવવો હોય તો આ બધાની મનોવૃત્તિને જાણીને તેમને સંતોષ મળે એવો ભોજનનો પ્રબંધ થવો પડે છે. આવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ આવતી કાલની હિન્દી સંસ્કૃતિનાં નિર્માણરથાનો છે. એટલે છાત્રાલયમાં ભોજનનો પ્રબંધ જ એવા પાયા પર થાય કે બધી જાતના વિદ્યાર્થીઓને અમુક રીતે તો ખેતાનું મનપસંદ ખાણું મળી જ રહે. કોઈ વાર કાઠિયાવાડી ભોજન થાય તો કોઈ વાર સુરતી ભોજન થાય; કોઈ વાર ગાંધીજીના આશ્રમની દબે ભોજન થાય તો, કોઈ વાર કવિવર ટાગોરના:

ચોતિનિકેતનની હમે યાય; કોઈ વાર કાઠિંગરાસિયાનો; રોટલોજીશ હોય તો કોઈ વાર સુરતી લાલાનાં મહિલાં હોય; કોઈ વાર કચ્છી ખીચડી હોય. તો કોઈ વાર મુંગમ્બરાનાં ઓસામણ ભાત હોય. આ પ્રમાણે કોમો અને જરૂર પડે ત્યાં પ્રાંતોનાં ભોજનોતો બેઠાં ધ્યાનમાં રાખીને ગોઠવણ કરી હોય તો પછી પોતાને અપરિચિત એવું ભોજન પણ વિદ્યાર્થી રાજ્યુશીથી લેતો. યદ્ય જવાનો છે. કારણ કે ભોજનની સમગ્ર મિલાવટમાં તેને પોતાને પણ સ્થાન મળ્યું છે એટલું જ તેને માત કરવાને માટે બસ છે.

કોમો છાત્રાલયો પણ ભોજનના ઉત્સવોને પ્રસંગે માત્ર ભુદાં ભુદાં મિંદાનો બનાવે છે. તેને બદલે આ ધોરણે કોઈ ઉત્સવમાં મારવાડી ભોજન, કોઈ ઉત્સવમાં બંગાળી ભોજન, કોઈ ઉત્સવમાં મદ્રાસી ભોજન, કોઈમાં કચ્છી ભોજન, કોઈમાં સિંધી ભોજન, વગેરે પ્રગટ કરે તો આપણી મિજા-બાનીઓ નવી સંસ્કારિતા આપે અને પોતાના પરિચિત ઓરાક સિવાયના ખીજા ઓરાક પ્રતિ જે સ્વાભાવિક પણ કારણ વિનાનો અણગમો છે તે આપોઆપ દૂર થાય.

નાનાભાઈ.

અમે આટલું કરતા

તાજ ન છાત્રાલયજીવનમાંથી નિષ્ક્રમ થએલા એક જુવાન ભાઈ મારા ઉપર એક પત્ર લખી મોકલે છે; અને સાથે પોતાના છાત્રજીવનની થોડીએક હકીકત પણ લખી મોકલે છે. એ હકીકતનું મથાણું તેમણે 'અમે આટલું કરતા.' એમ રાખેલું છે તેથી આ લેખનું મથાણું હું 'પણ એ જ રાખું છું'.

સ્વાધ્યયના આ જમાનામાં યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય, તથા વડીલોનો પ્રેમ અને સાથ મળતાં જુવાન વિદ્યાર્થીઓમાં સંસ્થાનાં કામો કરવાની વૃત્તિ આપોઆપ પ્રગટે છે. એવું વાતાવરણ હોય ત્યાં પછી અંગત કામ કે સંસ્થાગત કામ જેવા બેદો નથી રહેતા. વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાનાં કામો કરવામાં અંગત રસ ધરાવતા થઈ જાય છે તેનો પુરાવો આ લેખ પૂરો પાડે છે. પત્ર લખનાર ભાઈ એક સૂચના કરે છે. એ સૂચના તેમના શબ્દોમાં જ કહું.

“આપને એક નમ્ર સૂચન કરવા મન થાય છે. ‘છાત્રાલય’ માં ગૃહપતિઓ, તેમનું જીવન, તેમને દરરોજના જીવનમાં ધ્યાનમાં રાખવાની

વસ્તુઓ, તેમની વિદ્યાર્થીઓ તરફની ગૃહપતિ તરીકેની ફરજો, એ બધું સરસ રીતે સમજાવવાય છે. પરંતુ છાત્રોને ઉપયોગી થાય, તેમનું જીવન ઉચ્ચ અને આદર્શ અને અને છાત્રજીવનમાં જે જે શીખવું જોઈએ અને પાળવું જોઈએ તે તેઓ ચોક્કસ રીતે શીખે અને જીવનમાં ઉતારે એવા લેખો માટે એક નવો વિભાગ શરૂ કરો..."

છાત્રો માટે ઉપયોગી નીવડે તેવા લેખો છાત્રાલયમાં આવે જ છે. પરંતુ એક મોટા લેખસંગ્રહમાંથી તે તારવી ન શકાય તેવું લાગવાથી એક વખત તો 'છાત્રો સાથે વાતચીત' એ મથાળાની લેખમાળા પણ શરૂ કરેલી. સંયોગવશાત એ લેખમાળા અધૂરી રહેલી છે. પણ લખનાર ભાઈની સૂચનાને ઉપાડી લઈ ફરીથી એ જાતના લેખો લખવાની ઇચ્છા રાખું છું. અને લખનાર ભાઈ પણ છાત્રજીવનને ઉપયોગી તેવા કોઈ વિષયો લખી મોકલશે તો તે દિશામાં પણ કંઈક લખવા પ્રયત્ન કરીશ.

તેમણે જે એક નાનકડો લેખ લખી મોકલ્યો છે તે આ નીચે મુજબ છે.

અમે આપણું કરતા.

(અને કેટલાક કામમાં ગૃહપતિ અમારી સાથે જ રહેતા.)

ખાજ અને ખાજની ફૂંટી સાફ કરતા.

ખાજની ફૂંટી લારાઈ જાય અથવા તો એમાં કીચડ જામે એટલે જાંગીને બોલાવવાને બદલે અમે જ સાફ કરતા. પહેલાં એકાદ વાર શરમ લાગેલી; બધાનું પાણી ઉલેચવા મન નહિ થએલું. પરંતુ પછીથી તો હોંશે હોંશે એ કામ કરતા. એમાં આનંદ પણ પડતો. શાળામાંથી આવીએ; ખજર પડે કે ખાજ સાફ કરવી છે. તૈયાર ! કચ્છ, ફૂંટી ચઢી અથવા પોતડી પહેરીને ખુલ્લે શરીરે તૈયાર ! તે દિવસે ફરવા નહિ, જવાનું. (ખાજી તો ફરવાનો નિયમ ફરજિયાત હતો). સી સાથે જ જઈએ અને ખજરમાં નીકળવું ન પડે તેવો રસ્તો શોધીએ. કોઈ જૂના માટલાં ઉપાડે તો કોઈ ફૂટેલી ડાલો ઉપાડે, કીચડ અને પાણી કાઢવા માટે કાચલીઓ. પહેલાં પાણી પાણી જરીને થોડે દૂર નાખી આવીએ; પછી કીચડ કાઢીએ અને ફરફર નાખવા જઈએ. કપડાં અને શરીર તો બગડે જ.

કેટલીક માયાળુ હૃદયની ડોશીઓ રસ્તામાં મળે; બોલતી સંભળાયઃ " અરે, આ ખજર તો આવો કેવો ? " " આ ખાપડા છોકરાઓ પાસે દેવું "

કામ કરાવે છે. ” “આ છોકરાઓ પણ કેવા ગોળરા છે ! ” અમને આવાં કામોમાંથી બચાવી લેવા માટે અમને હિદ્દેશીને કહે : “ભાઈ, પાંચ કે છ આના ચાલો અમે આપી દઈએ. ઢેઠ પાસે કઢાવજો.” પણ હજી મોટાભાઈ (અમારા ગૃહપતિને અમે ‘સાહેબ’ કે ‘માસ્તર’ કહીએ તે ન ગમતું.) પ્રત્યુત્તર આપે તે પહેલાં અમે જ બોલતા : “સ્વચ્છતાનું કામ તો સૌ કોઈ કરી શકે, આવું કામ કરવાનું કાંઈ બંગી લોકોને નથી લખાવી આપ્યું. આ કામ અમે તો કરવાના જ. સ્વાથથી થવામાં ગેરલાભ શો ? સ્વચ્છતાનું કામ કરવામાં શરમાવાનું શું ? અમારે તમારા પૈસા ન જોઈએ ! ” સ્વચ્છતાનું આ કામ ચાલતું હોય ત્યારે છાત્રાલયમાં હસવા લાયક બનેલા પ્રસંગોનું અંદર અંદર સ્મરણ કરતા જઈએ અને આનંદ લઉં છતાં જઈએ.

કામવાળી ન આવી હોય ત્યારે બધું કામ કરના.

મોટા વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઉઠીને પાણી ભરી આવતા. જે જથ્થો સીંચે; જે જથ્થો લાવે. પાણીને ગળીને ગોળા ભરીએ. સાંજે શાળામાંથી આવીને પાછા પાણી ભરવા ઉપડીએ. દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનો ઓરડો સાળી નાખે. ગૃહપતિ પણ પોતાનો ઓરડો વાળે. શાળામાંથી આવી તાના વિદ્યાર્થીઓ ચોખા પીણું, ઘઉંઆજરો સાફ કરે. અમુક જથ્થાઓ કાનસ સાફ કરીને પ્રગટે.

રાત્રે અને બપોરે સૌ પોતપોતાનાં યાળા વાટકો હાથે માંજી લે અને પોતે જમવા બેઠા હોય એ જગ્યા સાફ કરી પાટલો એને સ્થાને મૂકે. મોટા વિદ્યાર્થીઓ વારા પ્રમાણે મોટાં વાસણુ-તપેલાં કચરોટ વગેરે માંજીને સાફ કરે. આ રીતે કામવાળાનું દરેક કામ અમે આટોપી લેતા.

બાપુજીની જન્મતિથિ અમે ઉજવતા. એમને સ્વચ્છતા બહુ પ્રિય છે એટલે સૌ પોતપોતાના ઓરડામાંથી બાવાં ખેરે. ખૂણે ખાંચરેથી બધો સામાન બહાર તડકામાં મૂકે. વધારામાં નીચેના ઓરડાઓ અને બીજા સમાન ભરવાના ઓરડાઓ પણ આ પ્રમાણે સાફ કરવામાં આવતા. તે દિવસે કામવાળાને છૂટી આપીએ. સ્વાવજનનના પાઠ ચોપડીઓમાંથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ જીવનથી શીખવવાનો અમારો ગૃહપતિને શોખ હતો.

કોલસા વેચવા જતા. કોઈ વેપારી અમારે ત્યાં કોલસા લેવા ન આવે; પણ અમારે તેને શોધીને કોલસા આપવા જવાનું હતું. કોઈ કંસારા, સોની કે હુદાર અમારા આહક બનતા પહેલાં અમે તેની પાસે જઈ આવીએ; ભાવતાલ નક્કી કરી આવીએ. પછી કોલસાના કાથળા

હરીને મજુરની માફક માથે ઉપાડીએ. કોઈ વળી કોલસાના ડબ્બા પણ ભરે અને માથે ઉપાડે. અમે બધા બંજર વચ્ચેથી જ નીકળીએ. આનો જાણે અજાણે અમને એ લાલ મળતો કે અમારામાંથી ખોટી શરમ નીકળી જતી. કોલસા વેચવામાં અમે કોઈ છેતરાતા નહિ કારણ કે અમારા છાત્રાલયને અમે અમારું ઘર લેખતા.

આ બધું અમે સ્વેચ્છાથી કરતા. આમાંનું કશું પણ ગૃહપતિ કે સેક્રેટરીના દબાણથી અથવા તો તેમની ઇચ્છાને માન આપવા માટે કરતા ન હતા.

આ નાનકડા લેખમાં આપાસમૃદ્ધિ કે લેખનકલા નહિ જડે. પરંતુ સ્વાસ્થ્યની બનાવે તેવાં કામો કરવા પાછળ જીવાનની કેવી વૃત્તિ હોય છે તેનો ખ્યાલ તો જરૂર આવે છે.

હરભાઈ.

વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી પૈસા

વિદ્યાર્થીઓના પોતાના ખાનગી પૈસા અને તેનો ઉપયોગ એ કેટલાંક છાત્રાલયોનો મોટો પ્રશ્ન છે. પ્રશ્ન તો બધાં છાત્રાલયોનો અને બધાં કુટુંબોનો છે. પણ જેમ પૈસાદાર કુટુંબોમાં તેમ કોલેજનાં છાત્રાલયોમાં આ પ્રશ્નની કોઈને દરકાર હોતી નથી. ખાસી તો પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરતાં શીખવું એ જીવનની એક મોટી તાલીમ છે.

આપણાં આણંદ છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી ખર્ચ પર ગૃહપતિની દેખરેખ હોય છે અને એક રીતે હોવી જોઈએ. કેટલીક વાર તો વિદ્યાર્થીની ઉંમરને લીધે આવી દેખરેખ અત્યંત આવશ્યક પણ ગણવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપો છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને મોકલ્યા પછી એવાં બેફિકર થઈ જાય છે કે વિદ્યાર્થીનાં પાંપણ-પાંપણા હિસાબ માટે પણ ગૃહપતિને જવાબદાર (લુભેદાર ?) મણે છે. અને ગૃહપતિ પોતે કાં તો સંસ્થાની આજરને સાચવવા, ખાતર કે કાં તો માળાપોનો કપકો ખાવો ન પડે એ બીકથી કે કાં તો આ પ્રશ્ન પણ પોતાની હિસાબીનનો પ્રશ્ન છે એમ માનીને વિદ્યાર્થીનાં નાના મોટા તમામ ખર્ચ પર, આકરી દેખરેખ રાખે છે, અને વિદ્યાર્થીએ કયો ખર્ચ કરવો અને કયો ખર્ચ ન કરવો તેના ઝીણા ઝીણા બેદો કહે છે.

આનું એક પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થી દરેક નાની બાબતમાં પણ ગૃહપતિની દબલ જોષને અંતરથી ઉશ્કેરાઈ જાય છે. અને ક્યારેક ખર્ચવાના આડાઅવળાં માર્ગો શોધ્યા વિના રહેતો જ નથી. પણ ખર્ચ નુકસાન તો આપીએ વધારે બીજી રીતે થાય છે. વિદ્યાર્થીને પોતાના પૈસા કેમ વાપરવા, કંઈ કંઈ ચીજો તેણે લેવી અને કંઈ કંઈ ચીજો જતી કરવી, અમુક જ રકમમાંથી બધો ઘાટ કેવી રીતે ઉતારવો, પોતાની નાની શી રકમનું બજેટ કેમ બનાવવું, અમુક એકાદ શોખને ખાતર બીજી ચીજો વિના કેમ ચલાવી લેવું એ આખી તાલીમથી વિદ્યાર્થી અજાણ રહી જાય એ મોટું નુકસાન છે. દરેક ગૃહપતિએ એવવાનું રહે છે. બે કુદીની ખાતર વિદ્યાર્થીજીવનની આ આવશ્યક તાલીમનો અવસર ગુમાવી બેસવો એથી વધારે મોટી મૂર્ખાઈ કંઈ હોય ?

આનો અર્થ એવો નથી કે છાત્રાલયોમાં ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીના ખાનગી ખર્ચ પર દેખરેખ ન રાખે. ગૃહપતિ દેખરેખ તો જરૂર રાખે; પણ એ દેખરેખ ગૃહપતિનો પોતાનો અંકુશ ન થઈ જાય એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. છાત્રાલયોમાં માખાપોએ અને ગૃહપતિઓએ મળીને વિદ્યાર્થીને દરેક સત્રમાં કેટલી રકમ ખાનગી વાપરવા માટે આપવી એ નક્કી કરવું જોઈએ. આ રકમ નક્કી કરવામાં વિદ્યાર્થીની ઉંમર, માખાપોની આર્થિક રિયલિટી, તેના કુટુંબની રીતભાત, સંસ્થાની પ્રણાલિકા, સંસ્થા જે સ્થળમાં હોય તે સ્થળનું વાતાવરણ, વગેરે બધું ધ્યાનમાં લેવું પડે છે.

અને આ પ્રમાણે વાપરવાની રકમ નક્કી થયા પછી ગૃહપતિનું કામ દરેક વખતે વિદ્યાર્થીએ કંઈ ચીજ લેવી અને કંઈ ન લેવી તે નક્કી કરવાનું રહેતું નથી. ગૃહપતિએ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ સાથેના સહવાસમાં અવારનવાર ખાનગી પૈસા કેવી રીતે વપરાય, સત્રનું બજેટ વિદ્યાર્થી કેમ કરે, ચીજ વસ્તુ ખરીદ કરતાં શું શું વિચારાય એવી વાતો કરવી, સંસ્થાના પ્રત્યક્ષ પરિમલથી એ વાત તેમના લક્ષ પર લાવવી, અને પછી તો તેમને છૂટા મૂકી દેવા. આ પ્રમાણે છૂટા મૂકી દીધેલ વિદ્યાર્થી કાંઈનું કાંઈ કરી બેસશે એવી બીજી રાખવાનું કશું પ્રયોજન નથી. વિદ્યાર્થી જૂલ કરી બેસશે એમાં ના નથી; પણ એ જૂલ કરશે, નકામા પૈસા ખર્ચી બેસશે અને કામ વખતે હાથ ખાલી થશે તો જ તેને સમજણ આવવાની છે, અને તે વિમાર કરવાનો છે.

પણ આ આખી તાલીમની ચાવી ખર્ચવાની રકમ નક્કી કરવામાં છે. જે તવંગર કુટુંબોમાં આવી રકમ નક્કી નથી હોતી ત્યાં આ પ્રકારની તાલીમ મળતી જ નથી, કારણ કે અમુક વસ્તુની ખાતર ખીજ વસ્તુ જતી કરવી પડતી નથી. જેમ તવંગર કુટુંબોનાં ફરજદારોને આ તાલીમનો લાભ નથી મળતો તેમ જ ત્યાં છોકરાઓને પોતાના ખાનગી પૈસા જે હોતા નથી ત્યાં પણ આ ઉણપ રહી જવાનો સંભવ છે. જે જે છાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓને તમામ ચીજો છાત્રાલયો તરફથી જ મળે છે અને તેમને પોતાની કશી પસંદગી કરવાની હોતી નથી, ત્યાં પોતાનું દ્રવ્ય વાપરવાની તાલીમ નથી મળતી. જે કુટુંબોમાં બાળકોને રીતસર ખાનગી પૈસા આપવામાં આવતા નથી ત્યાં ધરતી આર્થિક સ્થિતિ, બાળકના લાવાલાવ, માખાપનાં વસ્ત્ર વગેરે બાળકની પાસે એટલાં રપષ્ટ હોય છે કે રીતસરના ખાનગી દ્રવ્ય વિના પણ આ જાતની તાલીમમાંથી તે અનાયાસે પસાર થઈ જાય છે. પણ આવાં કુટુંબો પણ તેમની એવી રકમ બાળકને સોંપી જ દે અને તેનો ઉપયોગ કેવળ તેના પર જ હોડી દે તો એથી જરૂર વધારે લાભ થાય.

વિદ્યાર્થીને પૈસો પોતાની મેળે વાપરવા જ ન દેવો અને પછી એસો વાપરવાની આવડત માગવી એ કેવું બેહુકું છે? વિદ્યાર્થીને માર્ગ બતાવો, છતાં ન માને તો ઠોકર ખાતા હો; પણ દરેકજ ઠોકરની બીકથી તેને સંતાપો નહિ. શૂન્યમાં ઠોકરો ખાધા વિના કોઈને શક્તિ આવી સાંભળી છે? ઠોકર વિના માણસ ચડતો જ નથી, ચઢી શકે જ નહિ. નાનાભાઈ-

જવાબદારી ન જ સમજે તો ?

ખારથી સોળ વર્ષ સુધીની ઉંમર એવી છે કે ત્યારે જવાબદારી સમજવી અને અદા કરવી એ જરૂરું છે એમ મોટેરોએ માને અને ખારથી સોળ વર્ષ સુધીના છોકરાઓને મનાવે. છાત્રાલયો તેમ જ માધ્યમિક શાળાઓ એ એવા પ્રકારની સંસ્થાઓ છે કે ત્યાં ખારથી સોળ વર્ષ સુધીના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય. આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જવાબદારીઓ સમજે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે તેમ શુદ્ધપણીએ અને શિક્ષકો દમેશાં ઇચ્છતા હોય છે. એક કાળ એવો હતો જે વખતે ખારથી સોળ વર્ષની ઉંમર સુધીના વિદ્યાર્થીને જવાબદારી સોંપવી એ વિચાર જ ખોટો લેખાતો. એવડી નાની ઉંમરના છોકરાઓ

જવાબદારી શી રીતે ઉઠાવી શકે ? તેમની બધી જવાબદારીઓ 'મેટેરિ-
ઓએ જ સંભાળવાની ! પરંતુ આજે હવે એ કાળ રહ્યો નથી. આજે
તો વિદ્યાર્થીને માથે જવાબદારી નાખવી અને તેમાંથી તે ઠેવી રીતે
પસાર થતો રહે છે તે જોયા કરવું, અને જરૂર જણાય ત્યાં મદદ કરવી.
એ સિદ્ધાંતનું પાલન શિક્ષણની દુનિયામાં થવા લાગ્યું છે. નાની ઉંમરનો
વિદ્યાર્થી જવાબદારીનો ભાર વહી ન શકે તો તેને વરણસ્થિતિનું જાન
કરાવી, છિપાડી શકે તેવા બેન્ક તબે મૂકવો એ આજની સ્થિતિ છે. પરંતુ
આ નવીન પરિસ્થિતિની સાથે જ વિદ્યાર્થીઓ તરફના માનની વૃત્તિ
અને તેને કોઈ પણ પ્રકારની શિક્ષા નહિ કરવાની ભાવના શિક્ષણની
દુનિયામાં પ્રવેશ્યાં છે. આના પરિણામે શિક્ષક તેમ જ ગૃહપતિની મુશ્કેલીઓ
દેખાતી રીતે થોડીએક વધી છે. ચૈત્ર પંદર વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થીને
અમુક જવાબદારીભર્યું કામ સોંપવામાં આવે અથવા તો અમુક ન કરવાનું
કહેવામાં આવે; વિદ્યાર્થી વાત સમજે ખરો પણ આચરણમાં બૂલો કરે અથવા
તો શિયલતા અતાવે; ગૃહપતિ કે શિક્ષક તેને વારંવાર પોતાની શિયલતાનું
જાન કરાવે, અને છતાં વિદ્યાર્થી તો એનો એ જ રહે, આવે વખતે શું કરવું
એ ધંધાને મૂંઝવનારો પ્રશ્ન થઈ પડે છે. વિદ્યાર્થીને કંપકો દેવાય નહિ, તેને
ટાકાય નહિ અને શિક્ષા તો યાવ જ રાખી ! ત્યારે પછી ઉંમરમાં વધતા
જતા વિદ્યાર્થીને તેની જવાબદારીનું જાન ઠેવી રીતે કરાવવું અને તેની
બૂલોમાંથી કેમ છોડાવવો એ પ્રશ્ન આપણે જરૂર વિચારવાનો રહે છે-
ખાસ કરીને આપણે ગૃહપતિઓએ. આપણે તો જુદા જુદા સ્વભાવના
અને જુદા જુદા ખાસિયતોથી ભરેલા સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને લઈને
બેઠેલા હોઈએ છીએ. વળા આ વિદ્યાર્થીઓનો પ્રશ્ન કંઈ એક માસનો કે
એક વર્ષનો નથી હોતો. તેઓ તો આપણા સાથે વરસો સુધી રહેવાના
હોય છે. તેમની સાથે કેમ કામ કરવું તે બાબતમાં અનેક ગૃહપતિ-
ભાઈઓ વારંવાર પૂછ્યા કરે છે. આપણે એનો થોડોએક વિચાર આજે
કરીએ.

ધીરજ એ આપણા જીવનનો મુદ્દાલેખ હોવો ઘટે. આવા વિદ્યાર્થીઓ
સાથે કામ લેતી વખતે આપણે કદિ પણ ધીરજ ખોઈએ નહિ. ધીરજ ન
ખોવી એનો એટલો જ અર્થ નથી કે જે ઘડીએ આપણે એવા વિદ્યાર્થીઓ
સાથે કામ કરતા હોઈએ તેટલી ઘડી જ આપણે તેની સાથે ધીરજથી કામ
કરવાનું. ધીરજ એટલે તો આવાં કામો માટે આપણા સ્વભાવમાં કાયમને

માટે જડાઈ ગએલી વસ્તુ. વિદ્યાર્થીને પોતાની ભૂલ માટે કે શિયલતા માટે કે જવાબદારી અદા ન કરવા માટે એક વખત આપણે કંઈક કહીએ: જોરથી કહીએ, દુઃખી થઈને કહીએ, સમજાવીને કહીએ. અને પછી વિદ્યાર્થી આપણને ખાત્રી આપે કે હવેથી તેમ થવાનું નથી. આપણે એ વખતે માની લઈએ કે વિદ્યાર્થીને પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન થયું છે, અને હવે પછી જરૂર તે ભૂલ કરવાનો નથી, તો આપણે ભૂલ કરીએ છીએ તેમ માની લેવું! એક વખત તો શું પણ અનેક વખત ગંભીર થઈને કે દુઃખી થઈને વિદ્યાર્થીને એકની એક વાત કહો; વિદ્યાર્થી પણ તેટલી જ વખત ફરીથી તેમ નહિ કરવાની ખાત્રી આપે; તો પણ એ વિદ્યાર્થી છે, ઘડતરની દ્રશ્યમાં છે, હજી તેના વિચારો અને આચારો ઉપર તેને પૂરો કાણુ નથી આવ્યો, એ વાત આપણે ન ભૂલીએ. વિદ્યાર્થી તેવી ભૂલોનું પુનરાવર્તન કરવાનો જ છે, અને આપણે તેવી ભૂલોનો નિર્દેશ અને તેમાંથી છૂટી જવાના માર્ગોનું પુનર્દર્શન તેટલી જ વાર તેને કરાવવાનું રહે છે. આ બાબતમાં આપણી ધીરજ એટલી બધી હોવી જોઈએ કે એકની એક વાત સાંભળી સાંભળીને વિદ્યાર્થી કંટાળે પણ આપણે તેની તે જ વાત કહેતાં જરા પણ ધાકીએ નહિ કે કંટાળીએ નહિ. આખરે ઘણી વખત હાં તો અંતરમાં એકાએક જ્ઞાન જગવાથી અથવા તો આપણને એકની એક વસ્તુ ઉપર સાંભળવાનો કંટાળો જન્મવાથી વિદ્યાર્થી તેવી ભૂલો કરતો અટકે છે અને જવાબદાર બનવાની દરકાર રાખવા લાગે છે. વિદ્યાર્થી ઉંમર લાયક થવા આવ્યો હોય તો પણ જવાબદારી ખંખેરી નાખવા જેવી ભૂલો કર્યા કરવાનો છે અને આપણે તે બાબતમાં હમેશાં જાગતા રહી તેનું જ્ઞાન જગવવાના પ્રયત્નો, કશા પણ ચાક કે કંટાળા વિના કર્યા જ કરવાના છે, તેવી ચોક્કસ માન્યતાથી આપણે ચાલીએ તો આવા કિસ્સાઓમાં આપણી ધીરજ ખૂટવાની નથી; અને વધારે પડતી આશાઓ બાંધવાની આપણને જે ટેવ પડેલી છે તે પણ આપણામાંથી ખસી જવાંતી છે. કેટલીક વખત આપણે શાંતિ ગુમાવી બેસીએ છીએ તેના મૂળમાં આપણા કામના પરિણામની વધારે પડતી બાંધેલી આપણી આશાઓ હોય છે. આપણે અમુક કામ આટલો વખત ગુમાવીને અને આટલી શક્તિઓ ખર્ચીને કયું માટે તેનું આટલું પરિણામ તો આવ્યું જ. જોઈએ તેવી આશા આપણા મનમાં સહેજે બાંધાઈ જતી હોય છે. આવી આશાઓ કેળવણીનું કાર્ય કરનાર પોતાના મનમાં ન સેવવી તે જરૂર છે. નિષ્કામ કર્મનો પાઠ જીવનમાં ઉતારવાની કોઈને પણ ખરી

જરૂર હોય તો તે શિક્ષકોને-ગૃહપતિઓને છે. આપણે આપણું કામ કર્યો જમણે અને પરિણામ ધન્યરના હાથમાં સોંપીએ. આવી રીતે કામ કરતાં આપણને જૂલ દેખાઈ જાય તો તે વખતે આપણને અનહદ આનંદ થવાનો છે. ધીરજવાળો માણસ કોઈ દિવસ મનની તુલા ખેવાનો નથી, એટલે તે વિદ્યાર્થીના વિકાસમાં તેને આગળ ને આગળ ધકેલવા માટે હમેશાં પ્રયત્નશીલ પણ રહ્યા કરે છે.

ધીરજની સાથે જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વસ્તુ તે તેના વિદ્યાર્થીઓ સાથેનો આપણો વર્તાવ. જ્યારે જ્યારે પણ વિદ્યાર્થીઓ જવાબદારી નહિ સમજવાની અથવા તો જવાબદારીમાંની છટકી જવાની જૂલો કરે છે એમ આપણને દેખાય, ત્યારે તેમની સાથેનો આપણો વર્તાવ સ્વચ્છ વિચારોનો અને નિર્મળ વાણીમાં થવો જોઈએ, ઘણીએ વખત એવું બને છે કે તેના વિદ્યાર્થીઓ સાથે આપણે ઉપર ઉપરથી મીઠી અને નમ્ર ભાષામાં વાત કરીએ; પણ આપણા વ્યવહારની પાછળ આપણી દાઝ હોય છે, આપણો કોપ હોય છે, અથવા તો આપણો કંટાળો હોય છે. આપણી ભાષા ગમે તેટલી મીઠી અને વિવેકી હોય પરંતુ તેની પાછળની આપણી વૃત્તિને પકડી પાડતાં વિદ્યાર્થીના વાર લાગતી નથી. આપણી ભાષાનું કોઈ એક વાક્ય અથવા તો કોઈ એક શબ્દ પણ વિદ્યાર્થીના અંતરમાં સોંસરવો ઉતરી જાય છે. શારીરિક શિક્ષા અથવા તો ખુદ્દાં મેણાંદ્રણાં કે ગાળો જે કામ નથી કરતાં તે આવો એકાદ શબ્દ અથવા તો એકાદ વાક્ય કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીના હૃદય ઉપર તેની લયંકર અસર થાય છે. જવાબદારીનું ભાન જાગવાને બદલે અથવા તો જૂલોથી દૂર ખસવાને બદલે તે વધારે ખીનજવાબદાર બનવાના વિચારો સેવે છે; અને અમરતી કદિ પણ ન કરે તેની જૂલો જાણી જોઈને આચરવાનો દુરાગ્રહ મનમાં બાંધે છે. વિદ્યાર્થી તરફ આપણા મનની જે વૃત્તિ હોય છે તે આપણે ન જાણી શકીએ તેમ આપણી વાણી દ્વારા વ્યક્ત થઈ જ જાય છે. વિદ્યાર્થી તેને ધિછાની સહે છે, અને ભાષાગર્ભ ગમે તેટલી નમ્રતા કે ધીરજ હોવા છતાં વૃત્તિની કડકાઈ અને અધીરાઈ વિદ્યાર્થી ઉપર અસર કર્યો વિના રહેતી જ નથી.

એ જ રીતે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વસ્તુ તે આપણી વાણીની નિર્મળતા છે. વિદ્યાર્થી તરફની આપણી વૃત્તિ શુદ્ધ હોય, આપણા મનમાં સહેજ પણ કંટાળો કે તિરસ્કાર ન હોય, છતાં આપણે જે કહેવાનું હોય છે તે નિર્મળ વાણી દ્વારા ન કહીએ તો તેની અસર પણ યથા શકતી નથી.

આશુક વૃત્તિ સાથે લગેલી ખોટી વિવેકી ભાષા વિદ્યાર્થી ઉપર અવળા અસર કરે છે, તો ગંદી અને અવિવેકી ભાષા દ્વારા વ્યક્ત થતું વંધુન વાંઝિયું બની રહે છે. આપણી માતૃભાષામાં પ્રચલિત લોકાકિત પ્રમાણે 'ખા' અને 'ખાપની વહુ' ની વચ્ચેનો ભેદ વિચારવા જોવો છે. ગમે તેટલી શુદ્ધ વૃત્તિને પણ નિર્મળ સ્વાંગ ન મળે તો તે કદી અસર ઉપભવી શકે નહિ. વખત જતાં કદાચ મલિન સ્વાંગના કારણે જ વૃત્તિ ખોતે પણ મલિન બનતી જાય તો નવાઈ નહિ. આપણે ગૃહપતિ-શિક્ષકોએ હરેક પ્રકારના આપણા વિદ્યાર્થીઓ સાથેના વર્તાવમાં વૃત્તિની શુદ્ધિ અને વાણીની નિર્મળતા જળવવાં અત્યંત આવશ્યક છે.

જવાબદારીનું જ્ઞાન જગવવા માટે ત્રીજી અગત્યની વસ્તુ તે જવાબદારીનાં જોખમો ખેડવા દેવાં તે છે. અશુદ્ધ ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ અશુદ્ધ પ્રકારની જવાબદારી સમજે અને તે પ્રમાણે વર્તે એમ આપણે ઇચ્છતા હોઈએ છીએ; તે બાબતમાં રાજ વિદ્યાર્થીની પાછળ પણ પડતા હોઈએ છીએ. પરંતુ એકાદ બે વખત નાની એવી જવાબદારીમાંથી પણ જરાબર પાર નહિ પડેલા હોવાથી તેવા વિદ્યાર્થીઓને આપણે પૂર્ણ જવાબદારી સોંપતાં અચકાઈએ છીએ. આ આપણુ સર્વનો અનુભવ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓએ જવાબદારી ઉપાડવી જોઈએ, કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલો થતી હોય તો તે સુધારવી જોઈએ, તેવી જુગો આપણે પાઠીએ છીએ ખરા. પરંતુ તેમને માથે પૂર્ણ જવાબદારી આદરી દેતાં સહેજસાજ અચકાઈએ છીએ. આપણા મનમાં ઉડે ઉડે પણ એવી એક દહેશત રહેલી હોય છે કે વિદ્યાર્થી જવાબદારી અદા કરવામાં શિથિલ રહેશે તો કામ બગડશે, અથવા તો અશુદ્ધ કામ કરવા જતાં ભારે મોટી ભૂલ કરશે તો કામ વિફરશે; તેથી તો જવાબદારીની મોટી મોટી વાતો કરવા છતાં ઘણી વખત આપણે વિદ્યાર્થીને તો તેનાથી દૂર જ રાખીએ છીએ. રૂબેરૂ વિદ્યાર્થી જવાબદારીનું જોખમ ખેડવા જના જોખમી ભય અને પોતાને તેમ જ અન્યને નુકસાન કરી બેસે તેવા ડરથી જે જાંતની જવાબદારી આપણે સંપૂર્ણ છૂટથી તેને આપવી જોઈએ તે આપતા નથી. છૂટ વિનાનો જવાબદાર વિદ્યાર્થી તેવી જવાબદારી ઉપાડતાં અચકાય છે, તર્ક વિતર્કોએ ચડી જાય છે, અને જેને આપણે ભૂલો કહીએ તેવી ભૂલો કરી બેસે છે; અથવા તો જેને આપણે બેદરકારી કહીએ તેવી બેદરકારી બતાવે છે. વિદ્યાર્થીને

જવાબદારીનું સાચું જ્ઞાન કરાવવું હોય તો તેને પૂર્ણ જવાબદારી સોંપી દેવી જોઈએ; સાથે સાથે જ તે જવાબદારીને અદા કરી શકે માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપી દેવું જોઈએ; અને આપણે તો વિદ્યાર્થીની જવાબદારી અદા કરવા પ્રયોગના દ્રષ્ટા બની રહેવું જોઈએ. એવી જવાબદારી સોંપતા પહેલાં અલગ ત વિદ્યાર્થીની શક્તિઓનું આપણે યથાર્થ માપ કાઢવું આવશ્યક છે. પરંતુ શક્તિઓનું માપ કાઢીને જવાબદારી સોંપી દીધા પછી એ જવાબદારી અદા કરવા માટેનું જરૂરી એવું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય વિદ્યાર્થીની આપી દેવું જોઈએ. આવું સ્વાતંત્ર્ય આપવું તેને આપણે ઘણી વખત જોખમ ખેડવા સમાન ગણીએ છીએ. ખરી રીતે એમાં કશું જોખમ નથી. પોતાની શક્તિઓની મર્યાદામાં રહીને જવાબદારીઓ ઉપાડવી તેમાં જ માથુસાઈ છે; એવી જવાબદારીઓમાં કંપલાવવું એવું નામ જ સ્વાતંત્ર્ય ભવ મેળવે એ છે; અને એવા સ્વાતંત્ર્ય વિના માથુસનામાં રહેલી શક્તિઓનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકતો જ નથી.

આપણે વિચારી ગયા તે રીતે વિદ્યાર્થી સાથે કામ લઈએ તો 'વિદ્યાર્થી પોતાની જવાબદારી નથી સમજતો.' તેવી ફરિયાદ કરવાનું કશું જ કારણ રહેવાનું નથી.

હરભાઈ

માબાપો સાથે

: ૧ :

હું: "આવો ધનુરભાઈ. તમને ઠેઠ અહીં સુધી આવવાની તરદી આપી છે તો માફ કરશો."

ધનુર: "અરે એમાં તરદી શાની? મારો પણ સ્વાર્થ જ છે ને? તમે બોલાવો અને હું આવું તેમાં તરદી શાની?"

હું: "મેં અહીં સુધી તમને બોલાવ્યા છે તેમાં ખાસ કારણ છે. ચિ. હરિપ્રસાદને તમે અહીં મૂકી ગયા ત્યારે અહીં મોકલવાનું ખાસ કારણ મેં તમને પૂછ્યું હતું એ યાદ દરો."

ધનુર: "હા હા. આપણા બે વચ્ચે તે દિવસે જે વાતચીત થયેલી તે બરાબર યાદ છે."

હું: "તે વખતે તમે કહેલું કે આ સંસ્થામાં જે તાલીમ આપવામાં આવે છે તેનાથી આકર્ષાઈ તમે તેને અહીં મોકલ્યો છે."

ધનુર: “વાત સાચી જ છે. આ સંસ્થામાં જે જાતની ડેજવણી મળે છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ચિ. હરિપ્રસાદ ઉપર તેની સુંદર અસર થતી આવે છે એ હું તેના પત્રો ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. મને તો ખાતરી જ છે કે એ અહીં ત્રણ ચાર વર્ષો રહેશે તે દરમિયાન છેક જ બદલાઈ જશે. મેં તો મારા બે મિત્રોના છોકરાઓને પણ અહીં જ મોદસવાની લક્ષમણ કરી છે.”

હું: “તમે આ સંસ્થા તરફ આટલો બધો સદ્ભાવ રાખો છો તે માટે તમારો ઉપકાર. આજે તો હું તમારી સાથે એક ખાસ વાત કરવા ધારું છું.”

ધનુર: “ઘણી જ ખુશીથી. તમે જે કંઈ પૂછશો તેનો મારાથી ખનશે તે પ્રમાણેનો બરાબર પ્રતિભાવ કરીશ.”

હું: “ચિ. હરિપ્રસાદને ત્યાં ઘર આગળ શરીરોમાં તેમ જ ત્યાંની શાળામાં કેવી કેવી રોગતો હતી તે સંબંધે કંઈ કહી શકશો ?”

ધનુર: (સહેજ અચ્ચકાતા) “રોગત ? રોગત કંઈ બહુ સારી ન હતી. અમારી શરીરના બે રેડીયાળ છોકરાઓ તેની પાછળ પડેલા ને ખૂબ હંડાન કરતા. બન્ને છોકરાઓને કશું કામ નહિ, આખો દિવસ રમવા કરે અને ચિ. હરિને પણ પોતાની રખડપટ્ટીમાં ધસડે.”

હું: “એ છોકરાઓ કમ જાતના હતા અને શું કરતા ?”

ધનુર: “કડિયાના છોકરાઓ હતા. તેમનાં માઆપ તેમને લલાવવા માટે ખૂબ મહેનત કરે પણ લણે જ નહિ. અને ધંધે કડિયા રહ્યા એટલે માઆપને પણ ઝાઝી ચિંતા નહિ. નહિ લણે તો પણ આપીકા ધંધો ક્યાં ગયો છે ?”

હું: “શાળામાં કેવી દોસ્તી હતી તે કંઈ જાણો છો ?”

ધનુર: “શાળામાં કંઈ ખાસ દોસ્તી હોય તેવું જાણવામાં નથી. બન્ને છોકરાઓ શાળામાં પણ તેની પાછળ જતા અને ત્યાંથી રખડાવા લામ જતા. ચિ. હરિ ઉપર કોઈની પણ અસર વધારે-હોય તો તે આ બે છોકરાઓની હતી.”

હું: “તે છોકરાઓ ચિ. હરિપ્રસાદ સાથે આપણે ન ઈચ્છીએ તેવું શું શું કરતા તે કહી શકશો ?”

[અહીં ઇશ્વરલાલભાઈ સહેજ ગમગીન બને છે. ઘોડીક ક્ષણ સુધી કશું બોલતા નથી; નીચું જોઈ રહે છે. એકાદ બે મિનિટ. પછી મારી સાસું જુએ છે.]

ઇશ્વર : “એ ઇતિહાસ ઘણો જ ખરાબ છે. મેં આપને તે કહી નથી તે માટે માફ કરશો. ખરું કહું તો એ બેડે છોકરાની સોજતમાંથી ખેસવી લેવા માટે જ મેં તેને અહીં મૂક્યો છે.”

હું : “(ઇશ્વરલાલને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કરતાં) એ જ વાત હું વિગતથી જાણવા ઇચ્છું છું. એમના એ બેડે દોસ્તોના ચિ. હરિ ઉપર લખેલાં એકાદ બે પોસ્ટકાર્ડ મારા વાંચવામાં આવી ગયાં. પછી તો મેં તેની સાથે ઘણી ઘણી વાતો કરી છે. પરંતુ એ બાબતમાં તમારી પાસેથી પણ જાણી લઉં એટલા માટે રૂબરૂ અહીં આવવાની તરદી આપવી પડી. આવી બાબતો કાગળમાં લખવી મને હીક નથી લાગતી. માબાપો સાથે રૂબરૂ વાતચીત થાય તેથી જે સ્પષ્ટતા થાય છે તે પત્રોથી નથી થતી.”

ઇશ્વર : “એ તો આપે બહુ જ સારું કયું. એ વાત હું આપને વિગતથી જાણું છું તેટલી કહીશ.”

હું : “જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વિના કહેશો ?”

ઇશ્વર : “હવે વળી સંકોચ રાખો? એ બન્ને છોકરાઓનાં માબાપો અમારા જૂના પાડોશી છે. તેમનો ધંધો કડિયાનો છે પણ માણસો ખૂબ ખાનદાન. બન્ને જણાને આ એકના એક હીકરા; બંને પિત્રાઈ ભાઈ સાથે. કડિયાનો ધંધો એટલે પરગામ પણ જવાનું રહે. ધરે છોકરાઓની સંભાળ રાખનાર કોઈ નહિ. માતાઓને તો છોકરા લાડકા, અને તેમાં અલગ મા ! પછી બાકી શું રહે ? છોકરાઓ અવળે રસે ચડવા લાગ્યા. બીડીઓ પીએ, હોટેલોમાં બેસી રહે, બજારનું ગમે તે ખાય, ખોટું બોલી બોલીને પૈસા લઈ જાય, સિનેમા નાટકોમાં રમવા કરે, ક્યારેક તો ઘરમાંથી ચીજવસ્તુ પણ ઉપાડી જાય ! ચિ. હરિને તેમણે ફક્તમાં લીધો. હું મારા ધંધામાં રોકાઈ રહું અને તેની બાને ગમે તેમ આકુઅવળું સગમવી છોકરાઓ સાથે રખડવા આણ્યો જાય. એની મા ખાનગી પૈસા પણ આપવા લાગી. ગયા વરસમાં તો આ વાત એટલી બધી વધી ગઈ કે મારા દુઃખનો પાર ન રહ્યો.

એક દિવસ તો છોકરાઓને હરિ સાથે અકુદરતી કાર્ય કરતા પણ જોયા. [અહીં ઇશ્વરભાઈની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ગળે ડૂબો ભરાયો અને એ ત્રણ મિનિટ અવાઈ જેસી રહ્યા પછી ધીમે અવાજે આગળ વાત કરવા લાગ્યા] મેં એમને પકડ્યા. પેલા બે છોકરાઓને ધમકાવ્યા અને હરિને તો ખૂબ માર્યો. (વળી પાછા ઇશ્વરભાઈ રડી પડ્યા.) પણ મારથી શું થાય ? આવા માર નકામા છે એ હું પણ જાણું છું. હું પોતે જ પાછળથી ખૂબ રડ્યો હરિના ભવિષ્ય સંબંધે મારા મનમાં અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. મને કશી જ ગમ ન પડે. આખરે એક મિત્રે આપની સરેયાતું મૂચન કયું અને હું અહીં દોડ્યો આવ્યો. ”

હું : “ એ તો તમે ફીક જ કયું. આ સરેયા જાહેરની છે, અને જાહેર પ્રજાને પોતાના બાળકો મોહકવાનો અધિકાર છે. પણ તમે પછી ચિ. હરિ સાથે કંઈ વાતચીત કરેલી કે ? ”

ઇશ્વર : “ જરાયે નહિ. એ મારાથી શરમાય અને મારી જીભ પણ એ છેલ્લો પ્રસંગ જોયા પછી તો બંધ જ થઈ ગઈ ! ”

હું : “ સારું. આ બાળકમાં મારે જાણતું હતું એટલું તો જાણી લીધું. અત્યારે તમે સહેજ અસ્વસ્થ થઈ ગયા છે. એટલે કડક લાપો નથી વાપરતો. પણ ભાઈસાહેબ, પોતાના બાળક સંબંધમાં આવી બધી વાતો પહેલેથી જ તમારાં જેવાં માતાપો કહી મોહકતાં હોય તો અમારા જેવાતું કામ કેટલું સરળ થાય ? ચિ. હરિ ઉપર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાનો એક પ્રસંગ તાત્કાલિક મળી ગયો તે ન મળ્યો હોત તો તો મને લાગે છે કે વરસો સુધી હું અંધારામાં જ રહેત ! આલો, બહુ ફીક થયું. કંઈ નહિ તો ચિ. હરિપ્રસાદ મારે તો લાભતું જ થયું. ”

: ૨ :

હું : “ આવો માણેકલાલભાઈ, આજે તો તમને ખાસ તસ્દી આપની પડી છે. ”

માણેકલાલ : “ એમાં તસ્દી શાની ? મારે અહીં થોડુંએક વહિવાતી કામ હતું જ. તેમાં તમારો કાગળ મળ્યો એટલે પછી મનને થયું કે આજ ને પહેલો જઈ આવું, કમળને પણ મળી-લેવાશે. ”

હું : “ આ વખતે મેં તમને ચિ. કમળ માટે ખાસ બોલાવ્યા છે. તેમના સંબંધે થોડીએક દફતરો તમારી પાસેથી જાણી લેવાની ખાસ જરૂર જણાય છે. ”

માણેકલાલ : “ ઘણી જ ખુશીથી. જે કંઈ કહેશે તે સઘળું જણાવીશ. કમળને અહીં મૂક્યા છ માસ થયા. તે દરમ્યાન તેનામાં ઘણા સુધારા થયા છે તેમ હું તેના પત્રો ઉપરથી જોઈ શકું છું. તેની તબિયત તો ખૂબ ઠેકાણે આવી જતી હોય તેમ દેખાય છે. પાંચ શેર તો વજન પણ વધ્યું. ”

હું : “ એ સંબંધે જ ખાસ તમને પૂછવું છે. તેના અભ્યાસ સંબંધે કે બીજા સુધારો સંબંધે તો જાણે કે હીક; મારે પૂછવું છે એ તો એના શરીર સંબંધે. ”

માણેકલાલ : “ જરૂર જરૂર. એના શરીરમાં એવા ફેરફારો થવા માંડ્યા છે કે ખસ ! આજે જ મેં આવતાવેંત મેં તેને જોયો અને હું તો ખુશ ખુશ મંઈ ગયો. ”

હું : “ તમારી ખુશાલીને જરા રોકું ? તમને યાદ દશે કે તમે કમળને મૂક્યા આખ્યા સારે જ મેં તમને બાર દબતે પૂછ્યું હતું કે તેના શરીરના સંબંધમાં જેટલું જેટલું કહેવાપણું હોય તે મને કહેતા જાઓ. ”

માણેકલાલ : “ હા જી. અને મેં તે જ વખતે જણાવ્યું પણ હતું કે તેવું શરીર ખૂબ ખરાબ રહે છે માટે ઘણી સંભાળ લેવાની જરૂર રહેશે. ”

હું : “ હા. પણ મેં તો તેના શરીરમાં કંઈ રોગ છે કે નહિ તે વિશે પૂછ્યું હતું. ”

માણેકલાલ : “ મેં આપને એમ તો કહ્યું હતું કે એને ખાવું પચવું નથી અને શરીર દિવસે દિવસે ફિક્કું પડતું જાય છે. ”

હું : “ તેના કાકડા વધેલા હતા એ તમે જાણતા હતા ? ”

માણેકલાલ : (શરમથી અવાજમાં ફેર પડે છે) “ હા. એક વખત અમારે ત્યાંના એક ડાકટરે કહેલું કે એના કાકડા વધવા લાગ્યા છે; અને તે કપાવવા પડશે. એટલે જ તો તમારો અભિપ્રાય આપ્યો કે તેના કાકડા કપાવવા છે એટલે મેં ઘુસ્ત જ દા કરી. મેં એકું કે તેના કાકડા સરસ રીતે કપાયા છે અને તેથી ઘણો લાભ ગયો છે. ”

હું: “ માણેકલાલભાઈ, જરા આકરૂં બોલું તો માફ કરશો. કમ-
ળના શરીરમાં કેટલા રોગો છે તેની તમને કદાચ ખબર નહિં હોય. તેના
દાંતમાં સડો છે. તેની આંખમાં ખીણ છે, તેનો કાન વહે છે; કાકડા તો
કપાવ્યા પણ હવે કદાચ તેને એપેન્ડીસાઈટીસનું ઓપરેશન પણ કરા-
વવું પડશે. તેને અંધકાર રહ્યા કરતો અને પેડુમાં એક પડખે હમેશાં
દુખ્યા જ કરવું તેથી વહેમ પડવાથી ડાક્ટરને ઝીણવટથી તપાસ કરવા
કહ્યું તો તેણે આવી સલાહ આપી છે. આ બધું તમે જાણતા હતા ? ”

માણેકલાલ: (ખૂબ શરમાઈ જતા હોય તેમ જણાયું છે. ઘડીક
મૂંઠા રહે છે. પછી જાણે કે પોતે ગ્રુહેગાર હોય તેમ ધીમે અવાજે કહે
છે) હા છ. તમે કહો છો તે બધી વાતો મુંબેઈના એક ડાક્ટરે આજથી
વરસ દિવસ પહેલાં તેના શરીરની તપાસ કરાવી ત્યારે કહી હતી, ત્યારથી
મને પણ મનમાં ખૂબ ચિંતા પણ પેદા હતી. ”

હું: “ તમારે ભાઈ સાહેબ, તમે અહીં મૂકવા આવ્યા ત્યારે આ બધી
વાત કહી હોત તો ? અહીં તો કમળના શરીરમાં એક પછી એક રોગ
છે તેવી ખબર પડતી જાય અને મારો છવ ઉંચો થતો જાય. મેં તમને
બાર દહને પૂછ્યું પણ હવું. ”

માણેકલાલ: “ એ જ અમારા જેવાની મોટી બૂલ હોય છે ને ! તે
વખતે મનમાં થયા જ કરવું હવું કે કહી દઉં. પણ (અવાજ વધારે ધીમે
પડે છે) સાચું કહું કે કદાચ આના રોગી શરીરવાળા છોકરાને તમે નહિ
રાખો. મારા મનમાં એમ હવું કે અહીં રહેવાથી હવાફેર અને સ્થળફેરને
કારણે તેના શરીરમાં ઘણો ફેરફાર થઈ જશે; અને કંઈ રોગના ઉપાયની
ખાસ જરૂર જણાશે ત્યારે હું તમને એ બધી વાતો કહીશ. ”

હું: “ આ જ અમારા માર્ગની મુશ્કેલીઓ હોય છે. માફ કરજો,
આ કંઈ તમને એકલાને નથી કહેતો. પણ માઆપો પોતાના બાળકો
સંબંધે પેટ ખોલીને બધી વાતો કહી દેતાં હોય તો અમારી ઘણી
શક્તિઓ બચી જવા પામે. ”

માણેકલાલ: “ આપની વાત બરાબર છે. માઆપોએ તેમ કરવું જ
જોઈએ. મને પણ આજે એ વાતનો પસ્તાવો થાય છે. ”

હું: “ ચાલો, આજે પણ આટલી હદે ખોલીને વાત થઈ એ
સુંદર થયું. મનના દુઃખના કારણે મારાથી જરા આકરી બાધા બોલાઈ

ગયું છે તો માફ કરશો."

માણેકલાલ: "અરે, એવું શું બોલો છો સાહેબ? આજે તો તમે મારા જીવનની એક મોટી જૂથ બનાવી, તે ખાતે તમારા જોડસો આભાર મેલું તેટલો બોલો."

હું: "કહો, હવે કમળનું શું કરશું? તેને ઓપરેશનની જરૂર રહેશે કદાચ. તો તમે તેને મુંબઈ ખાકી તપાસ માટે લઈ જાઓ તેવી મારી સલાહ છે."

માણેકલાલ: "મારે તે મંજૂર જ હોય. આજે જ મારી સાથે મેતો જોઉં. પણ સાહેબ, આજે હવે હૃદય બોલીને વાતો કરવા બેઠા છીએ ત્યારે મારા મનની એક શંકા પણ તમારી પાસે મૂકી દઉં."

હું: "જરૂર કહો. મને કહેવામાં કરશો પણ સંકેત નહિ રાખો."

માણેકલાલ: "કમળને મુંબઈ લઈ જાઉં. જરૂર પડશે તો ઓપરેશન પણ કરાવી લઉં. પણ એને પાછો અહીં રાખશો ને? મને કહેતાં જરા શરમ આવે છે; પણ હવે આજે તો કહી જ દઉં. તેના શરીરની સુધારણા અર્થે જ મેં તેને અહીં મોકલેલો. મારી ધંધાની જાળમાં તેના શરીર તરફ હું ખૂબ બેઠરકાર રહેલો. તેની માતા તો નાનપણથી જ ગુજરી ગયેલી પરિણામે આજે કમળની આ દશા થઈ છે. મને શરમ તો આવે જ છે. મારી જૂલો માટે તમારા જેવાઓને સહન કરવાનું કહેતાં ખૂબ સંકેત થાય છે, પરંતુ મારા ઉપર આટલી કૃપા કરશો?"

હું: "કશી ફિકર ન કરો. આજે તો હવે ચિ. કમળ જોડસો લમારો છે તેટલો જ મારો પણ છે. તેને અહીં રાખ્યા પછી હવે બધી શક્તિઓ તેના ઉપર ખરચતાં મને આનંદ જ થવાતો છે. તમે આજે લઈ જાઓ પછી ડાક્ટરની સલાહ પડે કે દુરત જ મોકલી આપશો."

માણેકલાલ: "ઉપકાર."

:૩:

હું: "આવો ઠાકોરભાઈ, ક્યારે અભારે આવ્યા?"

ઠાકોર: "હા છ. અભારની ગાડીમાં જ આવ્યો. આપે લખેલું એટલે પછી મને થયું કે ચિ. મધુને હું જ મૂકવા આવું."

હું: "જહું સારું કર્યું. મારે તમારું ખાસ અગત્યનું કામ છે, માટે બોલાવવા પડ્યા છે. ચિ. મધુ આવ્યો કે?"

ઠાકોર: "હા છ. એ તો આવ્યોએ તે અને કામે પણ ચડી ગયો!"

હું : “ ચાલો, હીક થયું. જરા સ્વચ્છ થઈને બેસો ને ! આપણે જરા નિરાતિ વાતો કરીએ.”

હાકાર : “ હા હા, કંઈ ચિંતા નહિ.”

હું : “ ચિ. મધુને આત્માર સુધીમાં દેટલી નિશાળો બદલાવવી પડેલી ?”

હાકાર : “ પાર વિનાની. જુઓ ને સાહેજ, મારી તો નોકરી જ એવી. આજે એક શહેરમાં તો કાલે બીજા શહેરમાં. રખડપટ્ટીમાં એતું શિક્ષણ સાવ બગડ્યું. દેશમાં એકાદ વર્ષ રાખે તો પણ ત્યાં કોણ દેખરેખ રાખે ? નહિતર તો આવડી મોટી હંમરે બીજા જ શ્રેણી થોડી લખતો હોય ?”

હું : “ એ તો હજી મોટી હંમર થશે તો પણ કદાચ બીજા જ લખતો હશે !”

હાકાર : “ કેમ એમ ? આમ બોલો છો તેમાં કંઈ સમજણ પડતી નથી.”

હું : (સહેજ હસીને) “ એ સમજણ નક્કી કરવા માટે જ તો તમને અહીં સુધી તરફી આવી છે ને ?”

હાકાર : “ કેમ, મધુ લણી શકશે તેમ નથી લાગતું ?”

હું : “ જે જે નિશાળો બદલાવી તેના શિક્ષકોનો શો અભિપ્રાય પડેલો ?”

હાકાર : “ તેઓ તો કશા અભિપ્રાય ઉપર જ નહિ આવી શકેલા. એક જણ કહે કે તેનામાં શુદ્ધિ છે પણ તે ખાલી નથી શકી. બીજા કહે કે તેનામાં શુદ્ધિ જેવું જ કશું નથી. ત્રીજા કહે કે તેનામાં શુદ્ધિ છે પણ તે આજના સીખવાના વિષયોમાં કામ લાગે તેવી નહિ. એ તો કોઈ હુમરઉઘોગનો શવ છે, અને તેમાં સરસ શુદ્ધિ બતાવી શકશે.”

હું : “ ત્યારે એ ગધાએ તેને શું અને શી કરીતે લખાવ્યો ?”

હાકાર : “ સૌની મતિમાં સૂઝ્યું તેમ સૌએ લખાવવાના પ્રયત્નો કર્યા ! અને તેમાંથી જ તેની આ દર્યા થઈ. એ કશું જ લણી શક્યો નહિ. દેશમાં મોકલ્યો તો ત્યાં તો વૃદ્ધ કાકા અને કાકીએ ધમકાવવામાં તેમ જ મારે મારવામાં બાકી જ ન રાખ્યા. આખરે ચાકીને હવે અહીં મોકલ્યો છે.”

હું : “ તમે દાખલ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં જે પ્રશ્નો તમને પૂછેલા તે વખતે તો તમે આમાંનું કશું જ કહ્યું ન હતું !”

હાકાર : “ હા હા; એ બહાણો બોધને જ. આટલા બધા વિધવિધ અભિપ્રાયો તમારી પાસે મૂકીને મારે શા માટે તમને મૂંઝવવાં ? મેં તો સાંભળેલું

કે અહીં કેળવણીના સ્વતંત્ર પ્રયોગો જ થાય છે એટલે પછી તેમાં ક્યાંક મધુ બંધબેસતો આવી જશે."

હું: "એ દીક ન કયું. તમે મને જો આ વાતો પહેલેથી જ કહી હોત તો આટલો બધો વખત તેના સંબંધમાં મારે નકકી કરવામાં ગયો તે ન જાત. અને આજે તો તેણે કેટલુંક કામ પણ કરી નાખ્યું હોત."

હાકોર: "એ પણ હું કબૂલ કરું છું. પરંતુ મને એમ કે અહીં તો કંઈ રસ્તો નીકળવાનો જ છે તો પછી આગળથી શા માટે આવું કંઈ કહેવું?"

હું: "ચાલો, એ તો હવે પતી ગયું. હવે તમે કહો કે તમે પોતે શા ધરાધારી તેને અહીં મોકલ્યો?"

હાકોર: "મેં તમને કહી તો દીધું જ કે ધણાના હાથમાં તેનું શિક્ષણ બગડ્યું, એટલે મોડો મોડો પણ હું ચેત્યો. વળા ખીજું એમ ખરું કે મને બીક લાગેલી કે આ છોકરો ઠાઠ રહી જશે અને રખડુ બની જશે. પછી પાછળથી પસ્તાવાને બદલે પહેલેથી જ ચેતીએ. હવે હું પણ આપને પૂછું છું કે તેના સંબંધમાં આપે શા નિર્ણય લીધો છે?"

હું: "એ જ કહેવા મેં તમને જોડાવ્યા છે. પણ આ તો માળાપો શરૂઆતથી જ પોતાના પુત્રો સંબંધેની બધી બાબતો એક બા બીજા કારણે નથી જણાવતા તેથી અમારી મુશ્કેલીઓ કેટલી વધે છે તેનો સહેજ ખ્યાલ તમને કરાવ્યો. અને મિત્રદાવે મોઠો હપકો પણ આપ્યો!"

હાકોર: "એ હપકો માથે ચડાવી લઉં છું."

હું: "ચિ. મધુ ઠાઠ કે રખડુ છોકરો છે જ નહિ. તે જરા મનસ્વી સ્વભાવનો છે તે વાત સાચી. પરંતુ તેને ચીડતી ચીડતીને અને ખોટી રીતે સમજી દબાવી દબાવીને જરા અવગણવાળા સ્વભાવનો કરી મૂકેલો છે. તેનામાં છુદ્ધિના વિષયો બજાવાની શક્તિ નથી એ વાત પણ ખોટી છે. તેની સાથે ખરાબ રીતે વર્તવાથી અને ખોટી અને બેહુદી પદ્ધતિથી વિષયોનું નિરૂપણ થવાથી બજાવાના વિષયો તરફ તેનામાં એક જાતનો કંટાળો પેદા થએલો છે. તેની સાથે પ્રેમ અને સહાનુભૂતિથી કામ લેવાથી અને ખોટા દબાણમાંથી તેને મુક્ત કરવાથી તે વિષયાભિમુખ થએલો છે. તેને....."

હાકોર: "પણ તેની ઉંમર ખોટી થઈ ગઈ છે એ હકીકત તેને આડી નડી તેવો ભય રહે છે."

હું: “એ લાય રાખવાનું કશું કારણ નથી. એની ધારીરિક ઉંમર મોટી થઇ છે, પણ તેની માનસિક ઉંમર નાની છે; અને તેનામાં જિજ્ઞાસા પણ ખૂબ રહેલી છે તેથી એ અચૂક અભ્યાસ તરફ વળવાનો છે તેમાં મને શંકા નથી.”

દાકાર: “બહુ સારું સાહેબ. તો તો આપનો ઉપકાર.”

હું: “તેમાં મારો ઉપકાર શાનો? આ તો મધુ જે છે તે મેં તમને કહ્યું. તેની સાથે જ એ પણ કહી દઉં કે હવેથી તમે તેની સાથે વાતો કરવામાં તેમ જ તેના ઉપર કામજો લખવામાં ખૂબ સાવચેત રહેજો. એ ઠાઠ છે અથવા તો રખકુ છે તેવા તમારા આલેખોથી એ ખૂબ દુલાબેશે છે તેથી તમે એ બાબત પણ સંભાળજો.”

દાકાર: “એ મારી બૂલ મને સમજાય છે, પણ એ તો મોટી માન્યતાને લીધે હતી. હવે તો નહિ જ બને.”

હું: “એ બદલ હું તો તમારો ઉપકાર જરૂર માનીશ.”

હરશાઈ.

વિદ્યાર્થીઓની નજરે

દરેક છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને નાની મોટી મુસાફરીમાં લઇ જવાનો કાર્યક્રમ તો હશે જ. ન હોય તો હોવો જોઈએ. નાની મોટી મુસાફરીઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓ જે કેળવણી લે છે તે ઘરે રહેવાથી કે શાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે પચ્યા રાખવાથી નથી જ મળી શકતી. આ સત્ય આજે તો હવે સમજાઈ જતું જ જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય એક ચોપડીનાં પાનાં નહિ. વાંચે તેમાં કશી હાનિ નથી થવાની. પરંતુ અદ્યતન કુદરતને અને વિશાળ જનસમુદાયને નહિ વાંચે તો ભારે મોટું નુકસાન થવાનું છે.

છાત્રાલયમાં વસતા એક મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીએ પોતે કરેલી મુસાફરીની પોતાની નોંધ અમને આપી છે. બીજી કેઇ સંસ્થામાં પોતે અભ્યાસ કરતા હશે તે વખતે જે મુસાફરી કરેલી તે મુસાફરીની સાથે અત્યારે પોતે જે સંસ્થામાં છે તે સંસ્થાની મુસાફરીની જોરોજાળણે પણ તેમાં સરખામણી આવી ગઇ છે. આ વર્ણનને બાપાના યોગ ધણા ફરફાર સાથે અહીં પ્રગટ કરવું ઉચિત લાગ્યું છે. તેમાંથી જુવાન છાત્રા દમદમી અનુભવી શકશે. ગૃહપતિઓ પોતાના છાત્રાના માનસના અભ્યાસમાં કિંમતી વધારો કરી શકશે, અને માન્યા જુવાનોને મુક્તપણે રખડવું

એને એવી રમડપંદીઓમાંથી ડૂબના પાઠો લાગતા જમએ એ કેટલું બધું ગમે છે તે પિજાની શકશે.

મુસાફરીનું વલુન પોતાના એક જૂના સહાધ્યાયી મિત્રને પત્રના રૂપમાં લખેલું છે. ત્રી.

*

*

*

".....નાસ્તો કર્યા પછી અમે ચાચ્યા, રસ્તામાં એક સુંદર નદી જોઈ. થોડે દૂર વળી એ જ નદીના બે ફાંટાનો સુંદર સંગમ જોયો. આપણી ત્યાંની મુસાફરીમાં લીલાતરીનું પ્રમાણ ઓછું હતું. કુંગરાની લીલીછમ જેવી ટેકરીઓનો દેખાવ શો સુંદર હતો ? ચોમાસાની ઋતુમાં આવી મુસાફરીઓની મજા ઓર હોય છે. આવા સુંદર દેખાવને ધડીભર તો છોડવાનું મન પણ ન થાય.

"અહીંની મુસાફરીમાં ખાસ આપણા જેવી ડિસીપ્લીન તો નથી જ. સારાસારનો વિવેક અથવા તો યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર પણ ધણી વખત ઓછો દેખાય છે. નાસ્તો માટે કંઈ પણ ચીજ કાઢતા હોય તો કટકો ખટકો છાની રીતે મેઢામાં પણ નાખી દે ! રસ્તામાં ખીજની ચીજનો તેને પૂછ્યા વિના ઉપયોગ પણ કરી દે ! પડાવ નાખ્યો હોય ત્યાં મોંઘાટ ધણો હોય; શાંતિ ઓછી હોય ! આ બધું હોવા છતાં આપણી મુસાફરી અને અહીંની મુસાફરીમાં મને મોટો તફાવત દેખાયો છે. આપણે લાંના વડીલો-મુરખીઓ કાઢ વ્યક્તિ ઉપર ખીજાય, કાઢની ઉપર ઉતરી પડે, તેને ધમકાવે, દમકાવે, તેના પ્રત્યે ખીજાય અને તેને આંખમાં ધાલે; કાઢએ સહેજ ભૂલ કરી હોય તો તે મિચારાનું તો આવી જ બન્યું ! અમુક અમુક એને તોછડાઈથી બોલાવે અથવા અયોગ્ય વર્તનનો વરસાદ વરસાવે આ એક જ વસ્તુ આપણે લાંની ધણી ખરાબ કહેવાય.

"ખીજું આપણે ત્યાંની મુસાફરીમાં ઉતાવળ પણ હોય છે. કાઢ પણ વસ્તુ જોવા જેવી હોય છે, અથવા કાઢ પણ જગ્યાએ આનંદ લૂંટવા જેવું હોય છે તો ત્યાં પણ ઉતાવળ કરાય છે. કાઢક નદી કે તળાવમાં ન્હાવું હોય તો કહેશે કે 'આગળ ન જશો.' 'આ તરફ ન્હાઓ.' 'ચાલો બહુ ન્હાયા.' વગેરે, જ્યારે અહીંની અમારી મુસાફરીમાં છોકરાઓને સતોય થાય તેટલું ન્હાવાનું.

"એક પ્રસંગ એવો જનેલો કે અમારામાંથી ત્રણ લાઘવોએ સરવ

મારેલી અને આગળ ને આગળ ચાલ્યા ગએલા. તેઓ ઉધે રસ્તે ગયા અને અમે તો અમારે જુવું હવું તે જગ્યાએ ગયા. અમે રાત્રે અગિયાર વાગે પહોંચ્યા પણ પેલા ભાઈઓ તો લગભગ અઢી વાગે આવેલા. તેમને શોધવાને લોભીઓ પણ મોકલવામાં આવેલા ! તે ભાઈઓ આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેમને કોઈ પણ વદ્યું નહિ. તેમના તરફ ગૃહપતિએ કરડી નજર સરખી પણ કરી નહિ. તે ભાઈઓ તરફનો પ્રેમ ગૃહપતિના હૃદયમાંથી લેશ માત્ર પણ ઓછો થએલો દેખાયો નહિ. એ ભાઈઓને પોતાની ભૂલનું ભાન તેમની મેળે જ થયું ! તેમને તેમની ભૂલ દેખાઈ. ત્યારે આપણી મુસાફરીમાં આથી ઉલ્લસું બને. આપણે ત્યાંના મોટાભાઈઓ અને વડીલો આવા મોડા થનાર તરફ અથવા ભૂલ કરનાર તરફ કરડી નજરથી જુએ. જાણે કે તેમને શુંયે કરી નાખીએ ! ભૂલ કરનારને કેમ કરીને નીચે પાડી દેવાય એવી દૃષ્ટિ તે વખતે આપોઆપ આવી જાય, ભૂલ કરનાર ઉપર આ જાંધી જાતનો વરસાદ વરસી રહે પછી તેવા વર્તનના પરિણામે તે મૂંઝો થઈ જાય છે; પેલાઓ તરફ તેનામાં તિરસ્કારની લાગણી જન્મે છે. પછીથી મુસાફરીનો આનંદ તે જરા પણ લૂંટી શકતો નથી. તે બિચારો પોતાના મનમાં ખૂબ દુઃખી થાય છે અને મુસાફરી ઉપરથી તેનો રસ ઉઠી જાય છે. સુંદર સુંદર કુદરત જેવી અથવા તો અનેક પ્રકારના અનુભવો લેવા તથા આનંદ અને મોજ માણવી વગેરે એક બાજુ રહી જાય છે, અને મુસાફરીમાં આવવા માટે તેના મનમાં પરતાવો થવા લાગે છે. પછી તો કુદરત તેને વિચિત્ર દેખાવા લાગે છે; તેના સુંદર દેખાવો એટલા જણાવા લાગે છે. તેના મનમાંથી આનંદ ઉઠી જાય છે અને નિરાશાવાદ જન્મે છે. આપણી મુસાફરીમાં મોટા લોકો ધણા હોષને બંધા જ મોટાઈ વાપરતા થઈ જાય છે અને તેને લીધે જ આતું બધું બનવા પામે છે. મારું એવું માનવું છે કે ખાસ જવાબદાર માણસ તો એક જ હોવો જોઈએ. કોઈ વખત તો કોઈ વિદ્યાર્થી તદ્દન નિર્દોષ હોય છતાં પણ તેની ઉપર મોટે-સંખ્યાની ખીજ ઉતરે છે; તેઓ નીરાંતે એમ તો નથી જ તપાસતા કે વિદ્યાર્થીએ ખરેખર કંઈ ભૂલ કરી છે કે નહિ. પણ બસ, તેમને કંઈક નજાણું કે નજીવું કારણ મળવું જોઈએ. જેમ જૂઓ સિંહ શિયાળ ઉપર વૂટી પડે તેમ પેલા વિદ્યાર્થી ઉપર વૂટી પડાય !

“ અમારા રસ્તામાં એક નદી આવેલી. તેની બાજુમાં ઉંચો ખડક હતો. તે ખૂબ ઉંચો અને સીધો હતો. નદી જાગે કે એક બાજુમાં થઈને

વહી રહી હોય તેવો દેખાવ લાગતો. અમે બધા આ નદીમાં ન્હાવા ગએલા. તેમાંના કેટલાકને તે ઉંચી ભેખડ ઉપર ચડવાનું મન થયું. અમારા ગૃહ-પતિએ તેમને ના ન કહી. અમે લગભગ અર્ધા વિદ્યાર્થીએ. ખડક ઉપર ચઢ્યા. આ તરફની કુદરત નીહાળી; પછીથી અમને એમ થયું કે લાવ ને, આ ખડક ઉપરથી નીચે પત્યરો ગળડાવીએ ! પછી તો જે જે પત્યરો ધાર ઉપર હતો તે તે હિઠાવીને ગળડાવવા લાગ્યા. અમને તો ખૂબ આનંદ આવવા લાગ્યો. અમારા ગૃહપતિ પણ અમારી સાથે. લગભગ જે કલાક સુધી અમે આવો આનંદ લીધો. છેવટે થાકી પણ ગયા અને ભૂખ પણ લાગી. પરંતુ અમારા ગૃહપતિએ અમને કાઢીને રોકેલા જ નહિ. તેમણે અમારા આનંદ ઉપર ત્રાપ ન જ મારી. આપણી મુસાફરીમાં તો આમ આનંદ ન જ લેવા દે. કહેશે કે 'પડી જશે.' 'આમ થશે ને તેમ થશે.' 'વખતે જશે; જલદી કરો.' 'આમ નથી કરવું, ને તેમ નથી કરવું.' 'આમ કરો ને તેમ કરો.' આવા દુક્રમો નાખંક કાઢ્યા જ કરે. સાથે સાથે જેઓને તેવો આનંદ કરવો નહિ ગમતો હોય અથવા તેવો આનંદ લેવાની શક્તિ નહિ હોય તેવા ભાઈઓ તેમના તરફ કરડી નજરથી જુએ અને એમાર અયોગ્ય શબ્દો પણ બરડી નાખે. તેવા ભાઈઓ પર તેઓ અભિપ્રાય આપવા પણ મંડી જાય. 'એ તો આવો છે.' 'જવા દો ને એનું નામ !' 'એ તો સાવ નફામો જ છે.' વગેરે વગેરે બોલવા જ માડશે. આ રીતે પેલા ભાઈના નિર્દોષ આનંદ ઉપર તરાપ પડશે.

“ આ મુસાફરીમાં અમે કુદરતી આનંદ ઘણો જ લીધો. ગામડાંએ તથા કુદરતને પણ સારી રીતે નીહાળી. કારણ કે આ તો એવાસાનો વખત હતો. આપણી મુસાફરીઓમાં પણ હવેથી આનંદ લેવા દેવામાં આવે તો સારી વાત. છોકરાઓને તેમાં મજા પડે તેમ કરવા દે તો જ સારું. અગર તો તેમને જે વસ્તુમાં મજા પડે તેમાં થોડી ઘણી સમવડ કરી આપે તો પણ બસ.

“ દરેક મુસાફરીમાં એક વસ્તુ થાય તે ઇચ્છવા જેવું છે. કોઈ પણ મુસાફરીમાં આપણે જઈએ, આપણી સરેથા માટે નવી નવી સ્થિતિ લઈ આવીએ અને તેમાંથી એક સંત્રહસ્થાન જનાવીએ. આ સંત્રહસ્થાનની સ્થિતિ જેવાથી આપણને આખી મુસાફરીનું દરમ નજર આગળ તરી આવે; અને તેવે વખતે કંઈ જુદો જ આનંદ થાય.

“અહીં છોકરાઓના મત પહેલો લેવામાં આવે છે. તેમની સ્વતંત્રતા ઉપર તરત કદિયે મારવામાં નથી આવતી. આપણી ત્યાંની મુસાફરીમાં જાણે અમણે પણ મોટા જવાબદાર બાઈઓથી ખીજાઓ પ્રત્યે અન્યાય થાય છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓ કહે, તેમ જ સાધારણ રીતે કરવામાં આવે છે, જ્યારે આપણે ત્યાં બે ચાર મોટાઓ હોય છે તેઓ જ પોતાનું મગજ દોડાવીને કામ કરે છે—જાણે કે પોતે જે બધું કરશે તે ખીજા નાના બાઈઓને યોગ્ય લાગશે ! પણ તેઓ એમ કેમ નથી સમજતા કે દરેકના વિચારો તો જુદા જ હોય છે ? બે ચાર-ચોટા તેમ જ આગળ પડતા બાઈઓ જે કહે તે બધાને માન્ય દશે એમ કેમ તેઓ ધારી જ શકે ? શું તેઓના વિચારો તે જ ખીજા બાઈઓના વિચારો દશે ? ના, એમ નથી જ. કોઈની સ્વતંત્રતા ઉપર કોઈએ તરાપ ન જ મરાય; જાણે અમણે પણ ન જ મરાય. હા, જો તે સ્વતંત્રતાની હદ ઓળંગીને સ્વચ્છંદી બને તો જરૂર તેને સમજાવાય; પરંતુ તેના ઉપર કદિ શુરસો ન દેરાય કે તેના ઉપર આપણું વર્તન કડક ન જ કરાય. તેના પ્રત્યે ઉલટી પ્રેમની જ તીક્ષ્ણ ધાર ફેરવાય. આમ બને તો જ ખીજા બાઈઓ પોતાની ભૂલો/સુધારો અને સંયમી બનશે. આથી વિરુદ્ધ વર્તન રાખવામાં આવે તો તો જરૂર વધારે સ્વચ્છંદી બની જવા સંભવ છે.

“ખીજાની વૃત્તિ કે વિચાર અથવા ઉત્સાહને એકદમ દબાવી દેવો તે કેટલું દમક છે તો દરેક હૃદય વિચારી લે. દરેકેદરેક આખાલ વદને પોતાના વિચારો દર્શાવવાની છૂટ નથી. શું ? કોઈની પાસે રંગ વિના અથવા તો હન્ડા વિરુદ્ધ તેના તારણદાર જાનકું એ મૂખોઈ નથી શું ? કોઈની સાહસિક વૃત્તિને દબાવવી તે સામાન્ય જાગજાગનાવવા અથવા તો વિકસતી કળાને મારી નાખવા સરખું નથી શું ? સામાની શક્તિ અથવા સમજણ ઓછી છે તેમ ધારીને પોતે વચ્ચે પડે ત્યાં શું પોતે આદર્શ બની શકે ? આથી તો સામાની શક્તિ કે સમજણ વધવાને જાહેર જરૂર પડવાની છે.”

‘છાત્રાલય’ ૬૨ અંગે છ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીઓ. પરદેશના બે સિક્કાઓ બ્યવરથાયક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લખત, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેતા સેકન્ડ શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. જોખાખાં ગોપાલજીએ બાંધું અને વંચી દરમ્યાં જિવેતોએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

(છાત્રાલય મંડળ તરફથી)

વર્ષ ૧૯૩૧

અંક ૧૦ ત્રી
ઓક્ટોબર

હરભાઈ ત્રિવેદી

શાળાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

છાત્રાલયો બીકથી ચલાવેણે છે.

કુટુંબવ્યવસ્થા બીકથી ચલાવાય છે.

જ્ઞાતિસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

સમાજસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

ધર્મસંસ્થાઓ બીકથી ચલાવાય છે.

અપ્રુચ બીકથી ચલાવાય છે.

બીકને બદલે

બધું પ્રેમથી ચલાવાતું હોય તો ?

છાત્રાલયો શું કરે ?

આપણાં આજનાં છાત્રાલયોમાં હજી માત્રાપો નોંધાયે તેટલો રસ લેતાં નથી. કેટલાંક છાત્રાલયો તો વિદ્યાર્થીઓને ખાત્રાપીત્રાની સગવડ પૂરતાં જ ઉભાં થયાં છે, એટલે ત્યાં ખાત્રાપીત્રાનું કેવું મળે છે તે તપાસવા ઉપરાંત માત્રાપોને વધારે રસ ન હોય તે સમજી શકાય છે.

પણ કેટલાંક છાત્રાલયો તો કેળવણીની સંસ્થાઓ તરીકે ઉભાં થયાં છે. આવાં છાત્રાલયો વિદ્યાર્થીઓને નવીન ગૃહજીવન આપવાનો દાવો કરી શકે છે; સમાજમાં ગૃહજીવનના અનેક કાયદાઓનો કેળવણીની દૃષ્ટિથી ફિક્કલ લાવવો તે આવાં છાત્રાલયોનું કામ હોય છે, અને એ જ એમના અસ્તિત્વનું પ્રેરક હોય છે. આવો દાવો, આજે ગુજરાતમાં ઠાઠ છાત્રાલય મારે કરી શકાય કે કેમ તે હું જાણતો નથી; આપણાં છાત્રાલયોનો મોટો ભાગ તો હજી રસોડાના પ્રશ્નોને વચાવીને બહાર નીકળ્યો છે કે કેમ તે પણ હું કહી શકતો નથી; ઉત્કૃષ્ટ આજ સુધીમાં હજી એક રસોડાનો પ્રશ્ન પણ બરાબર ઉકેલાયો નથી એમ કહેવાની હું હિંમત કરી શકું છું.

જતાયે આવતી ઘણતું શાંતિય ધર કેવું હોય નોંધાયે તેની ઝાંખી કરાવવાનો સારાં છાત્રાલયો લોભ રાજે એમ હું જરૂર ઇચ્છું છું. છાત્રાલયનો મુખી આખાયે છાત્રાલયને કેળવણીની દૃષ્ટિથી ચલાવે અને ગૃહજીવનની અનેક ગૂંચોથી અજ્ઞાએલાં માત્રાપો એ ગૂંચો કેમ ઉકેલે એટલું છાત્રાલય પાસેથી શીખી લે, ત્યારે જ છાત્રાલય સાચી કેળવણીની સંસ્થા કહેવાય.

આજ સુધી આપણાં છાત્રાલયો ઘોઘપંથે ચાલ્યાં છે. છાત્રાલયમાં ચાલતી અનેક ક્રિયાઓ આપણે ચાંલુ રિવાજ પ્રમાણે ચંચાલે રાખીએ છીએ અને એ રીતે છાત્રાલય સમાજનું પ્રતિબિંબ બની રહે છે. આપણા ધરમાં જે એકરકારીથી સાવરણી કરે છે, તે જ એકરકારીથી તે છાત્રાલયમાં કરે છે; આપણાં ધરમાં આપણે જેમ ચોપડરતાન કરીએ છીએ તેમ જ છાત્રાલયમાં કરીએ છીએ; આપણાં ધરમાં લુચંપુચં ખાઈએ છીએ તેમ ત્યાં ખાઈએ છીએ; આપણી નાતોમાં જેમ રાડરાડ કરીએ છીએ તેમ છાત્રાલયમાં કરીએ છીએ. આપણે છાત્રાલયજીવનના આખા પ્રશ્નને કેળવણીની દૃષ્ટિથી વિચાર્યો જ નથી. વિચાર્યો હોત તો આપણે વિદ્યાર્થી સાવરણી વધારે સારી રીતે વાપરતો હોત અને વધારે સમજણપૂર્વક વાપરતો હોત; વિચાર્યો હોત તો આપણા વિદ્યાર્થીને વધારે સારી રીતે ન્હાતાં આવડતું હોત; વિચાર્યો

હોત તો આપણા છાત્રાલયમાં આપણે વધારે શાંતિથી જમતા થયા હોત.

અને આ પ્રમાણે આખાથે છાત્રાલયજીવનની નાની મોટી બાજતોમાં આપણે વિચાર કર્યો હોત તો સમાજનાં માત્રાપોતે આપણે અમુક રીતે માર્ગ-દર્શક પણ થયા હોત.

સમાજનાં ઘરોમાં માત્રાપતું વિદ્યાર્થીઓના મનમાં જે સ્થાન છે તે આપણું નથી. માત્રાપ અને બાળકનો સ્વાભાવિક સ્નેહ જે કેટલાયે પ્રશ્નોનો ઉકેલ અનાયાસે આણી આપે છે તેનો સામ આપણને નથી મળતો.

પણ બીજી બાજુ, આપણે આપણા જ્ઞાનથી, વિદ્યાર્થીમાનસના અર્થો-સથી, આપણી શક્તિથી, માત્રાપોતે ગૃહજીવનની technique (શાસ્ત્રીય રચના)માં આપણે ધણું આપી શકીએ. આજે માત્રાપો પોતાનાં બાળકોના માત્રાસને મિલકતુલ જાણતાં નથી તેમ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં નથી, તેને ખરેખર આપણે માત્રાપોતે એ દિશામાં ધણું શીખવી શકીએ, અને આવી ઓળખને અભાવે આજે માનવસમાજમાં જે અનેક જાતના પૂર્વમંડો બંધાયા જ કરે છે તેને ઓછા કરી શકીએ. માત્રાપ તેમ જ આપણે આજ સુધી એક જૂલ કરતાં આવ્યા છીએ; આજ સુધી આપણે કામુએ બાળકનો કે જીવનનો વિચાર કર્યો નથી, પણ આપણો જ વિચાર કર્યો છે; બાળકની કે જીવનની દૃષ્ટિને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે આપણે આપણી દૃષ્ટિ એ જ તેને મોટે સારી છે એમ ઠંસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; અને પરિણામે આપણા અંદર અંદરના સંબંધો, આપણા આદર્શો, આપણા વિચારો એ બધામાં આપણે દિગ્ગમગયા જેવા બન્યા છીએ.

આખું ગૃહજીવન આ પ્રમાણે કેળવણીની દૃષ્ટિથી ચલાવવું અને આજે જે જે ક્રિયાઓ માત્ર રચૂળ દૃષ્ટિથી કર્યા કરતા હોય છે તે તે ક્રિયાઓને પણ આ નવી દૃષ્ટિથી સંસ્કારીને વધારે તેજસ્વી બનાવવી અને આ બધાને પરિણામે આખાથે જીવનને જીવનની નાનામાં નાની નજીવી જણાવી ક્રિયાને સુઘાંત ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જોતાં શીખી જવું, આટલું જ છાત્રાલય કરી શકે અને માત્રાપોની સાથે સંબંધમાં આપીને પોતે જ કરી શકે છે તેની સુલાસ માત્રાપો સુધી ફેલાવી શકે, ત્યારે છાત્રાલયો કેળવણીની સંસ્થાઓ ગણી શકાય. છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ આટલું નજરમાં રાખીને પોતે છાત્રાલય ચલાવે અને માત્રાપોને ધર ચલાવવામાં દીવો ધરે તો ? છાત્રાલયો આટલું કરશે ?

ચર્ચાના વિષયો

એક સારા કુટુંબનો 'કુમાર' વર્ષો સુધી ઝાત્રાલય સંસ્થામાં રહી પોતાના વિચારોને 'ચર્ચાના વિષયો' તરીકે રજુ કરે છે. ઝાત્રાલયનો મકાનો બહુ બપટાદાર ન હોવાં જોઈએ, એવાં મકાનો પાછળ બહુ નાણું નહિ ખર્ચવાં જોઈએ, એવાં નાણાંનો ઉપયોગ ઝાત્રાલયને વધારે ઉપયોગી અને ઉપકારક તેવી પ્રવૃત્તિઓ પાછળ થવો જોઈએ; આવા વિચારો ઝાત્રાલયના સંચાલકોને નહિ આવતા હોય એવું તો નથી જ. પરંતુ એક જુવાનને ઝાત્રાલયજીવન ભોગવ્યા પછી આવા વિચારો આવે અને તે વિચારોને પોતાની જ ભાષામાં રજુ કરે ત્યારે એ વિચારોનું મહત્ત્વ વધે છે.

જે જે કોમી ઝાત્રાલયોમાં માસી વિદ્યાર્થીઓને રાખવામાં આવે છે તેમનામાં 'કૃતી' મનોદશા પ્રગટે છે તે વાતથી આપણે ગૃહપતિઓ તેમ જ તેમનાં માતાપિતા પશ્ચ અજ્ઞાન નથી જ. પરંતુ એવાં માસી વિદ્યાર્થીઓની મનોદશાને સમજતા વિચારો ઝાત્રાલયોમાંના જ એક ઝાત્રા પોતાની વાણીમાં આપણી પાસે રજુ કરે ત્યારે આપણા મનમાં તેની અર્ગલ અનેક મણી પડી જાય છે.

ભાષ 'કુમારે' આ બંને વિષયો ઉપરનો પોતાના વિચારો પોતાની જ ભાષામાં રજુ કર્યા છે તેવા ને તેવા જ અહીં ઉતારીએ છીએ. એ લંબાણ પાછળની વિચારસરણી કરતાં એ વિચારો પાછળના હૃદયની નિખાલસતા અને સારી ધોરણ વધારે આકર્ષક છે.—તંત્રી.

: ૧ :

ઝાત્રાલય કે વિદ્યાર્થીગૃહો (hostels) નાં મકાન સુરક્ષિત અને સેનિટાઈઝ તથા રંગરોગાનથી આપતાં શા માટે? એવાં શા માટે જોઈએ? આ સંબંધી ઘણી વાર હું વિચાર કરું છું.... એવં છતાં અને બન ન કરતાં સાવ સાદાં નાનાં—(જેમાં દરેક પ્રકારનાં પૂરતાં કે ખૂટ ન હોય) એવો આ કથનનો અર્થ નથી.) અને સ્વચ્છ બનાવાય તો વાંધા જેવું શું છે? એવાં નાનાં કરવાથી કેટલા ખર્ચા બચે. અને એનો કેટલો સરકાર ઉપયોગ થાય? આ વસ્તુ ઉપર વિચાર માગે છે. લોકોની દૃષ્ટિએ નહિ પ્રજાની રીતે જોતાં...આમ ચું. ચોગ્ય છે....એવાં statelily hostels (એટલે એવાં મકાનોની)ની આવરવસ્થા શી? દલીલો કરી હોય ને અને

મીઠાંજે: "આપણાં ગરીબ દેશ...ત્યાં ઝંઝાવાતને એક સંપોરે ઉડી જાય એવાં
ચૂંપેડાંઓનો જ પાર નથી..." વગેરે: પણ દલીલો કરવાનું આંચેય નથી.

એ પૈસાનો એટલો બધો સદુપયોગ કરી શકાય એમ છે કે જેની
દહનદિ: વધુ ચોરડાં બનાવાય. 'વધુ સગવડો આપાય.' એ આપણે
જોએ વિદ્યાર્થીઓને 'સાચા વિદ્યાર્થીઓ.' તરીકે નથી સમજી શકતા. આદર્શ
વિદ્યાર્થીજીવન કેવું હોય એ નથી જાણતા તેમને જ દલીલો બીજી તો અત્યંત
સ્તીતે સદુપયોગ થઈ શકે એમ છે એ નાણાંનાં જાનાસયમાં તો ખાસ...
એકવાર મિત્રો પાસે આ વાત મૂકી જોઈ. સુનીસાક્ષીઓ દલીલ મૂકી:
"પ્રથમ જાનાસય કે પુસ્તકાલય જેની સંસ્થાઓનાં મુકતો એવાં જ જોઈએ
જેનેની સુધરતાથી, સુશોભિત આંધણીથી લોકો વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં સુધી વગેરે
આકર્ષાય." પણ જાનાસયને તો આ દલીલ બહુ જ એકદમ અશ્રેય લાગે. પડે
છે એમ મને લાગે છે. મદતોમાંથી બચતી રકમનો નીચે લખી રીતે
ઉપયોગ થઈ શકે.

(૧) સંસ્થા કોઈ એવી રકમના વ્યાજમાંથી ચાલતી હોય, મૂર્ખાવાદી
હોય એટલે કોમી જાનાસય હોય તો વધુ વિદ્યાર્થીઓ શાખી શકાય.
(કી) એટલે ધણીને ખાતર રહેવાની અગવડ (પ્રાયમિક અને ઉચ્ચ
કેળવણી જેવી જીવનમાં અતિ મહત્વની વસ્તુથી વિમુખ રહેવું પડે છે એટલે)
શાખ રૂપ થઈ પડે છે તે ન સાચ.

(૨) અનેકવિધ નથી જીવનસુધારક પ્રવૃત્તિઓને હાથે કરી
શકાય...એ સાથે તેમના અસ્તિત્વથી એ જાનાસયમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓનો
એટલો જીવનકાળ સમગ્ર જીવનમાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડે. એટલે અર્થેસા
મિત્રો અને એનાં પરિણામ રૂપ તરી પ્રવૃત્તિઓ તો વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ
સમી નીવડે.

(કે) જાનાસયનો વિભાગનો વિકાસ સધાય. પુસ્તકાલય નાનું
અને સાદું હોય તો વિશાળ કરી શકાય. નવાં અને જાતજીવને અર્થે
ઉપયોગી તથા શિક્ષણ વિષયક પુસ્તકો વસાવી શકાય. જાનાસયમાં જ એક
નાનું સરખું વાચનાલય આરંભી શકાય.

ઉદ્યોગ વિભાગ: દુનિયાનો સહેજ આવિર્ભાવ નહિ ને ફક્ત
પાંખડી શા! કારણ દેશનું ઉજળું ભાવિ આજનું વિદ્યાર્થી અને નવાં
લોકોની શક્તિ એટલું બીજું કશું ન કરી શકે. બગીચો રાત્રી કરીને

વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક અને માનસિક આનંદ આપવા સાથે 'આવડ્યું' હોય તો 'ભવિષ્યમાં તેમનો જીવનનિર્વાહનો પ્રશ્ન હજી સુધી સમાધાન નથી મળ્યો! વગેરે વગેરે.

: ૨ :

હમી જાત્રાલયોમાં રહેતા મારી વિદ્યાર્થીઓનો પ્રશ્ન એ ચર્ચાનો વિષય મને અહીંપણ પર્યંત સામ્યો છે. તેઓ ગરીબ તરીકે રહે છે છતાં તેમનું જીવન કંઈક વિચિત્ર પ્રકારનું હોય છે.....ઉપરાંત પોને આમ પોતાનાં ખર્ચનો સુખજો બોલે જાત્રાલયના પર રાખે છે, એ વિચાર પાછળ તેમને કાંઈ જાવના પશુ હોતી નથી. અને ભવિષ્યમાં જ્યારે આ જાત્રાલયના વિદ્યાર્થી મરી જાય એ ત્યારે 'કંઈક બદલો...' એવું તેમને મન ક્યારેય રહેતું નથી—આટલી વસ્તુઓ ઉડી વિચારણા માગે છે...તેનો કંઈક રહેઠાં કરવાનો આ પ્રયાસ છે.

ગૃહપતિ, મંત્રી વગેરે અધિકારી વર્ગને આ જોવા વિચારવા અને પછી કંઈક અમલમાં મૂકવા જેવું છે, તેનાથી વધારે વિદ્યાર્થીઓને જોવા, વિચારવા, મનને પ્રશ્નો પૂછવા...અને પછી આચારમાં ઉતારવા જેવું છે.

વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન નિયમિત અને સંયમી અને એ માટે અમારા ગૃહપતિ સદા પ્રયત્નશીલ રહેતા. અને ખુદનું સત્ય રજુ કરી તેમના જ સાધુ જેવા, ક્ષમણીય તથા અતિ પવિત્ર જીવનની જાપ અમારા પર પડતી. અને તેઓ એવી વસ્તુઓ સંબંધી પ્રાર્થના આદિ ઘણી વાર અમારી પાસે કંઈક બોલના. —પણ આ સંબંધી અમને ક્યારેય કહેતા નહિ...જ્યારે અમારા ગામના ખીજ એક જાત્રાલયના ગૃહપતિ વારંવાર અને મોટા વિદ્યાર્થીઓ પાસે આવે, એ વસ્તુ મૂકવા કરતા. અમારે ત્યાં તો એમ કહેવું ચોક્કસ પશુ નહોતું. અમારું તો એક સાર્વજનિક વિદ્યાર્થીગૃહ હતું. અને જે મંડળ અમારી રાષ્ટ્રીય જેવી શાળા ચલાવતું એ જ આ ચલાવતું. બધા જાત્રાલયો ભરતા, જ્યારે પેલામાં તો એ મહત્ત વિદ્યાર્થીગૃહ હોવાથી અરથા. ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ મારી રહેતા....અરથા તરફથી જ તેમનો નિશ્ચય થાય છે. એટલે દરેક જાત્રાલયે અર્થ તેમને અરથા તરફથી જ; તેઓ એટલા થાય એટલાં વર્ષો રહે; છતાં જસ !...પછી કંઈ જ નહિ! એ એમનું મૂકજીવન મંદિર. એટલાં વર્ષોના આશ્રય આપ્યા પછી તેમની પાસેથી કંઈ આશા ન રાખે ?

જાત્રાલયોમાં ગરીબ (I) વિદ્યાર્થીઓને શ્રી રાખવામાં આવે છે.

એ જ વિદ્યાર્થીઓ પીછ અનેક રીતે કેટલા પૈસા ઉઠાવી તેમનું જીવન ખરાબ કરી રહેતા હોય છે ! They have money for mis-appropriation !—such as cycling, cinema and in every respect to provide their extravagant and luxuriant instincts with such harmful breakfasts of bazaars and going in hotels ! મગનભાઈ પણ આ માટે શું કહેતા ? “ તમે છાત્રાલયના અધીશી છો ; તમારે જવિધ્યમાં એ અણુ ગમે તે રીતે ફિટાડવું નોંધ્યો. ” પણ અહીં તો એ કરતાંયે વિગેય લયકર વસ્તુસ્થિતિ છે ! છાત્રાલયના સંચાલકો એ વિદ્યાર્થીઓને એક જાતનું પાપ સ્વયં વહોરતા બનાવી દે છે. Oh Göt !...આનો અંત ક્યાં ?...છાત્રાલયને કેટલો વ્યર્થ ખર્ચ ત્યારે ? હજામત અને મેક્ષાં ધીતિયાં પક્ષાળવા સોડા એ માટે પણ તેમને (કારણ કે fixed boarders) પૈસા છાત્રાલય તરફથી અપાય છે ! કેવું વિચારનાં બેશું !...

‘કુમાર’

હકક કે જવાબદારી ?

“ વેણીલાલ ! ” રેકેરી પરની લીલી ગોંદરીમાં આબોટતાં આબોટતાં જગજીવને બોલ્યો. “ વેણીલાલ ! તે કાલે નાનાભાઈ સાથે બહુ જીદ કરી. એટલી બધી જીદ ન થાય ! ”

“ લે ચાલ ચાલ. ” વેણીલાલ હાથ ઉઠાળતો બોલ્યો. “ એમાં જીદ શોની ? સાઈં બોજન મેજવાનો આપણને હક્ક છે. નાનાભાઈ આપણને ગમે તે ખવરાવે અને આપણે ખાઈ લઈએ એ કેમ ચાલે ? ”

જગજીવન હાંમે પગો હનો ત્યાંથી બેઠો થયો અને બોલ્યો : “ એ જ વાત છે ને ? એક તો છાત્રાલયમાં આવવું, દસ રૂપરડીમાં ત્રીસ રૂપરડી જેટલું ખાવું, અને છતાંય નાચવું કે હક્ક છે હક્ક છે, એવી આપણી કેળવણી ? ”

વેણીલાલથી ન રહેવાયું : “ જગજીવને, તું એમ ન બોલ. આમાં નાનાભાઈની જાતનો સવાલ નથી. હું આ બોલું છું તેથી મને એમને માટે તારાં કરેતાં સગારે આછું માન છે એમ તું ન સમજ. પણ જે સંસ્થા આપણને કેળવણી આપવાનો દાવો કરે છે તે સંસ્થા આપણને બોજનમાં પણ સંતોષ ન આપે તો કેમ ચાલે ? ”

“ વેણીલાલ, વેણીલાલ ! ” જગજીવને કહ્યું : “ તને કાંઈ કહેનારું નથી. ”

કામ કરું કરવું નહિ. શાકસમરાયું ન હોય અને કોઈ કહે કે 'વેણીલાલ, હાથમાં જરા છરો લ્યો.' ત્યારે તું કહે કે 'મારે જ્યા ને જ્યન્ત વાંચવું છે.' અને પછી શાક ખરાય થાય ત્યારે કુંદાડ મારવા એ, બેનો મેળ ક્યાંથી ખાય? ક્યારનો હક્ક હક્ક કૂટે છે. પણ તારે માથે કશી જવાબદારી, ખરી કે એકલો હક્ક હક્ક? આપણા જાપા આ બચનમાં દાણાની મુજો ખાલી કરતાં હશે. કે આપણે, 'અમારો હક્ક, અમારો હક્ક!' એમ કહ્યા કરીએ?"

"વેણીલાલે જવાબ શરૂ કર્યો: "જગજીવન! તારી વાત અર્ધ સાચી છે. એકલો હક્ક હક્ક ક્યાં કરવું અને જવાબદારી કશી વેંદારવી નહિ એ અયોગ્ય છે, એટલું જ જો તું કહે તો મને તે કબૂલ છે. હું મારી જવાબદારીનો યથાર્થ વિચાર કરું છું એટલે જ. આ હક્કની વાત બોલું છું. આજે મેં મારે માથે સારામાં સારી કેળવણી મેળવવાની જવાબદારી લીધી છે અને એ જવાબદારીમાં શરીરને પણ બને તેટલું સાફ પોપણ આપવું એમાં સ્વીકારું છે. માટે જ્યાં મારી આ જવાબદારીમાં અડચણ ઉભી થાય ત્યાં તે અડચણની સામે યવાનો મારો હક્ક નહિ? માટે જ હું નાનાભાઈની સામે યજ્ઞને મારો હક્કને સ્થાપિત કરું છું."

"પણ ભાભાભાઈ, " જગજીવન બોલ્યો, " શરીરને પોપણ મળે એવી તારી જવાબદારી અને તે અદા કરે નાનાભાઈ, એવી તારી વાત છે ન તને સાફ બોજન આપવાની જવાબદારી નાનાભાઈએ સ્વીકારી છે એટલું મને કબૂલ; પોતાની જવાબદારીને પહોંચી વળવામાં નાનાભાઈ ગાફલ રહે તો આપણે તેમને જગાડીએ એ કબૂલ; વળી નાનાભાઈ ન પહોંચી શકે તો આપણે તેમને સક્રિય મદદ કરીએ તે છતાં આપણી મદદ પણ ન લે અને પોતે પહોંચે પણ નહિ, તો આપણે તેમના સામે ફરિયાદી યજ્ઞને ઉભા રહીએ."

"હું પણ એમ જ કહું છું." વેણીલાલ બોલ્યો: "મેં મદદ કરવાની ક્યાં ના પાડી છે?"

"પણ આપણે ક્યે દિવસે સામે પગલે જજ્ઞને મદદ આપવાની તૈયારી બતાવી છે?" જગજીવન બોલ્યો. "મદદ આપ્યા પહેલાં જવાબદારીમાં ફાળો લેવા પહેલાં, ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર આવે છે ખરો? તું જ વિચારી જોજો."

વેણીલાલ બોલ્યો: "પણ આજે તો અધી બોડિંગમાં યાય આપણે દમ ફરિયાદી કરીએ ત્યારે દમ ફરિયાદી આવતું ન મારીએ?"

“વીરશીમાં જરૂર માગીએ. છાત્રાલયમાં ન મગાય.” જગજીવને ઉત્તર દીધો. “છાત્રાલયમાં તો ભરાય તેટલા રૂપિયા વધારે ભરીએ અને જે જાડો પાતળો રોટલો મળે તે ખાઈને રહીએ.”

તરત જ વેણીલાલ તાકુકો: “લે જી, જી! મૂળાના પતીના જેવા દસ રૂપિયા આપીએ અને જાડો પાતળો મળે તે રોટલો ખાઈએ? એવું બહુતર ઘેર ગયું!”

જગજીવન વળી બોલ્યો: “ધડી પહેનાં તો જવાબદારી ને હંફની મોટી ફિલ્મુરી કહેવાય છે, અને આવી વાત કહું છું ત્યારે કેમ અગતરા થાય છે?”

“તો તો પછી નાનાભાઈની ગમે તેવી પોલ આપણે આશ્રવા દેવી; અને મૂંઝે મોઢે જે નીરે તે ખાઈને આવતા થયું, એમ ના? જગજીવન આપણે આમ જ આપું ‘હિંદુસ્થાન સુમાચ્યું.’” વેણીલાલ ઉમ થયો.

“વેણીલાલ!” જગજીવને જણાવ્યું. “એમ ઉચો નીચો ન થાય. મારા હોવાનો અર્થ તું સમજે છે તેવો નથી. શાંતિથી સાંભળ. નાનાભાઈ પછે કેળવણીની સંસ્થાનું મોટું રસોડું કાઢ્યું એટલે આપણને વધારેમાં વધારે સાફ બોજન કેમ આપી શકાય તેવો પ્રયત્ન કરવો એ તેમનો ધર્મ; આ ધર્મમાં તે ગફલત કરે તો આપણે તેમને કહેવાનો અને કહાથી ન મારી તો સામા યવાનો ધર્મ. નાનાભાઈ પોતાનો જનનો અધો પ્રયત્ન કરે છે એવી આપણને ખાત્રી થાય પછી જીર્ણ કારણોને કીધે બોજન જરાગર ન થાય તો નાનાભાઈનો દોષ નહિ. એવાં કારણો હોય ત્યાં તો આપણે અને નાનાભાઈ મળીને તેને દૂર કરીએ, અને છતાં દૂર ન થાય તો રાજ-પ્રુશીથી જે સ્થિતિને સ્વીકારી શકીએ. પ્રથમ પરસ્પરના માનસનો છે. આપણે જો એમ જ માની બેસીએ કે નાનાભાઈ આપણને સાફ બોજન આપવા બંધાય છે અને ન આપે તો ગુન્હેગાર છે, તો આપણું માનસ બેરાગર નથી. નાનાભાઈ એમ માને કે જમ, વિદ્યાર્થીઓને જે આપીએ તે તેમણે ખાવું જોઈએ, કેળવણીની સંસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓનાં શેના, તો તેમનું માનસે પંચ બેરાગર નથી.”

“એમનું માનસ બેરાગર નથી ના?” વેણીલાલે બોલી ઉઠ્યો. “તો એ મોટા છે એટલે એમણે પોતાનું માનસ સુધારવું ન જોઈએ?”

“આપણે જીવાનો આપણી પરિવર્તન એવો કરાવ કરી શકીએ છીએ

કે અમે તો જીવાનો છીએ એટલે તોફાન કરીએ, પણ જુદા લોકો અમારાથી મોટા છે માટે તેમણે પહેલાં સુધરવું; અને તેઓ સુધરશે એટલે પછી અમે જીવાનો તો આપોઆપ સુધરવાના જ છીએ. યુરક પરિપદ આવો ઠરાવ કરે તો કેમ? આ ઠરાવ નાનાભાઈને પણ લાગુ પડશે. પણ માંડા, નાનાભાઈ તો એમનું માનસ ફેરવશે એમને કાવશે તે દિવસ; તું તારા સામું જો ને! આપણે આપણું માનસ ફેરવીએ, બીજાનું ફેરવવા ન જઈએ.” જગજીવને જણાવ્યું.

... એટલામાં સાંજના બોજનનો ઘંટ યોગ.

“હું જગુ!” વેણીલાલે કહ્યું: “આમ, ખીચડું ખાઈ લઈએ.”

“જો પાછો!” જગજીવન બોલ્યો. “ખીચડીને તું જે દિવસે ખીચડું કંદોનો જાંબ ચર્ચિત ને દિવસે તને શાંતિ મળશે.”

“આજે ખીચડું થાપ છે એટલે ખીચડું છું છું. ખીચડી થશે તે દિવસે ખીચડી કહીશ, અને ખાતાં ધરાઈ નહિ એવી ખીચડી મશે ત્યારે જાંબસાદેજની ખીચડી કહીશ.”

જાગે જમ્યુ ટેકરી પરથી ઉતરીને ચાલતાં થયા. નાનાભાઈ.

રામો નથી આવ્યો

રાસાંકર અને નર્મદા ધાટોપરમાં રહે. રેવાચંદર શેરખાનના એક આગેવાન દલાલ અને નર્મદાએન ધાટોપરમાં સ્ત્રીઓનો વર્ગ ચલાવે. રેવાચંદર દરદોષ નવ વાગે જમીને મુંજાઈ જાય તે પાછા વાતના સામ્રાજ્ય નવે પાછા આવે.

એક વાર મુંજાઈમાં તેમ જ પર્ગામાં ધારી લોભાએ કડનાળ પાડી. સવારના સાન વાગે ઘાતજી પાડીથી ચરવારીને રેવાચંદર દિવાન ખાનામાં બેઠા અને નર્મદાએન આ લઈને આવ્યાં.

રેવાચંદરે ચાર્ટ બ્રસિયું લેતાં લેતાં પૂછ્યું: “કમ, આજે વાટકો કેમ છે? રામી ખાલા મૂડી દીધા છે?”

નર્મદાએ પામેના કાગ પર બેમનાં બેમનાં કહ્યું: “મૂડી તો કાંઈ દીધા નથી. આજે રામો નથી આવ્યો. કાલ સાંજના લજી મોરી પર જ પમા છે. તમે આજે મુંજાઈથી એક કડન નસા લેના આવજો. બે દિવસ ચાલશે ત્યાં કડનાળ ખુલી જશે.”

રેવાચંદર આ પીને મુંજાઈ ચાલના મથા.

ગામને પાદર મોટી નિશાળ. નિશાળના માસ્તર નિશાળના જ એક ભાગમાં રહે.

એક દિવસ સવારના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવી ચઢ્યા. નિશાળના ઓરડાને છાપરે ખાવાં ચડેલાં તે જોઈને સાહેબે માસ્તરને પૂછ્યું : “માસ્તર, ખાટલાં બધાં ખાવાં કેમ છે ?”

માસ્તરે કેળવણીના શાસ્ત્રો અભ્યાસ કરેલા અને આમ પણ ચાલાક એટલે તરત જવાબ દીધો : “સાહેબ, એ જાણી જોઈને રખાયા છે. ખાવાંથી ઓરડા કેવો ગંદો દેખાય છે તેનું હું વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન કરાવવા માગું છું. નહિતર ખાવાં પડાયતાં કેટલી વાર ?”

ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું : “કુરાસને બોલાવો તો.”

“સાહેબ, કુરાસ રમ્મ પર ગયો છે. મારે આજે જ આપને તેનો રિપોર્ટ કરવાનો છે.” માસ્તરે જવાબ વાળ્યો.

સાહેબે પોતાની ડાયરીમાં કાંઈક નોંધ કરી.

છાત્રાસયમાં માંદાના ઓરડામાં બે વિદ્યાર્થીઓ મૂત્રાશ સવારના સાત વાગ્યાને આશરે શુદ્ધપતિ આયા અને જુએ ત્યાં ખાટલાંની નજીકમાં બે એકઠી યાળી તથા વાટકા પડેલાં. શુદ્ધપતિએ દવાખાનાની દેખરેખ રાખતાં વિદ્યાર્થીને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “રતિલાલ, આ યાળીઓ કેમ પડી છે ?”

“જી સાહેબ !” રતિલાલના હોઠ સાગ્ન હતા. “આ બે યાળીઓ કાઢનાં વાળુની છે, અને ખાટલા નીચે યાળી છે તે કાલ બપોરની છે.”

“પણ અહીં પડી કેમ રહી છે ? ઉપડી જવી જોઈએ ના ?” શુદ્ધપતિ બોલ્યા.

“પણ કાલે સાંજે આંધળો ઓઝી આવી હતી એટલે મેં ઘણીએ વારં બોલાવી પણ આવી નહિ. હવે અત્યારે આઠે વાગે ખાઇઓ આવશે ત્યારે ઉપડાવી લઇશ.” રતિલાલે ખુલાસો કર્યો.

શુદ્ધપતિ કડક અવાજે બોલ્યા : “હીક, આજે તો હીક છે. પણ હવેથી આંધું નહિ ચાલે. અજીકું તો રાતે ને રાતે ઉપડી જવું જોઈએ, સમજ્યા ? દવાખાનાનું કામ કરવું ત્યારે બરાબર કરવું. સ્વાસ્થ્ય અમસ્તો નહિ શીખાય.”

શુદ્ધપતિ ઓફિસ તરફ ગયા અને રતિલાલે માંદા વિદ્યાર્થીઓના વિનોદ અર્થે ગંજીયા ગર કર્યો.

અંધ જ હતું. જ્યારે જ્યારે ચંદ્રકાંત ધમ્મજીતો ત્યારે ત્યારે તેને લખવાની છટ આપવામાં આવતી.

કરાર મુજબ એક દિવસ માણેકલાલભાઈએ ચંદ્રકાંતનાં લખાણોનાં કાગળિયાં રામજીભાઈ ઉપર મોકલ્યાં. કાગળિયાં સાથે તેમણે રામજીભાઈ ઉપર એક ચિઠ્ઠી પણ લખેલી: —

“પ્રિય રામજીભાઈ,

આપણી વાતચીત પ્રમાણે ચિ. ચંદ્રકાંતે લખી આપેલાં કાગળિયાંઓ તમારા તરફ મોકલ્યાં છે. વર્ગમાં જ્યારે જ્યારે પણ તેની ધમ્મજીત થાય ત્યારે ત્યારે તેને લખવાની મેં છટ આપી છે.

જધા કાગળો ઉપર મેં નંબરો નાંખેલા છે, તેમાંથી જ્યાં નંબરની ચિઠ્ઠી ખાસ વાંચ્યો, એ લખાણ ઉપર થોડીએક વાતો કરવા હું તમારી પાસે આવવા પાર છું.

ચંદ્રકાંતે સંજ્ઞામાં મારા વિચારો અદલાતા ન્યાય છે. આપણે ધારીએ તે કરતાં એ ઘણું ઉડે છે; આપણે માંનીએ તે કરતાં ઘણું વધારે શુદ્ધિ સાંળી છે; અને આપણે કદપીએ તેના કરતાં વિચારોમાં ઘણું ઉંચું ઉડનારો છે. પ્રથમ દર્શને મેં તેના સંજ્ઞા જ અભિપ્રાય અંધેલો તે ખોટા પડ્યાં માંજો છે. એને સ્થૂળ જીલ નથી તેથી એ ‘ચોતાનું’ મન આપણી પાસે પ્રગટ કરતો નથી; પણ આપણે છેતરાઈ ગયાં હતાં.

અભારની શાળાનું શિક્ષણ તેના માટે નેકામું છે. તેમાંથી તેને કરો જ લાભ થવાનો નથી. તેના માટે જુદા જ શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ. આપણે અને આના ઉપર વિચાર કરશું, ચર્ચા કરીને નિર્ણય કરશું અને પછી તેમના પિતાને યોગ્ય કરવા લખશું. ચંદ્રકાંત જેવા તો અનેક બીજા વિદ્યાર્થીઓ સંજ્ઞા વિચાર કરવાની પ્રેરણા એણે મને આપી છે.

તમારો માણેકલાલ.”

કાગળ નં. ૬

“પૂજ્ય ગુરુજી માણેકલાલભાઈ,

મારા કાગળો વાંચતાં તમે ચાકી જતા હશો, પરંતુ મારી પાસે બીજો એકય માર્ગ નથી. મારે મોઢે તાળું છે તેમ જધા માને છે અને કહે છે, તેથી મારે તો લખીને જ પૂછવાનું. આજે હું તમને થોડાએક સવાલો પૂછું એમ મનમાં થઈ આવ્યું છે. તમને ઠીક લાગે ત્યારે એનાં જવાબો આપજો,

એક તો એ કે મારે મોટા ચંદ્રને વિનાયત જવું છે. તો વિલાપત જવા માટે માથુસમાં કેટલી ક્ષાપકાત જોઈએ ?

“પીણું એ કે મને વિમાનમાં ઉડવાનો શોખ થયો છે. આપણે ખર્ચ કરીએ તો આપણને વિમાન ઉડાવતાં આવડે કે નહિ ?

“ત્રીણું એ કે મારે પીજળી બનાવતાં પણ શીખવું છે. કાંઈ મને એમ કહેતું હતું કે પીજળીનું જાણવા માટે તો ગણિત જાણવાની જરૂર રહે છે. હું તો ગણિત જાણતો જ નથી. તો હવે મારે કેમ કરવું ?

અસ આજે આટલું જ.

તમારો શિષ્ય ચંદ્રકાંત.”

: ૩ :

રામજીભાઈ આ વેકેશનમાં ક્યાંએ જવાર ગયા નથી. ચંદ્રકાંતે રજાઓ પૂરી થાય તે પહેલાં રામજીભાઈ ઉપર એક પત્ર લખેલો, આ પત્ર વાંચ્યા પછી ચંદ્રકાંતના જીવન ઉપર તેને કંઈક નવો પ્રકાશ પડ્યો જાણીએ. પોતે તુરંત જ જવાબ લખીને ચંદ્રકાંતને વહેલો બોલાવી લીધેલો. ચંદ્રકાંતે જે પત્ર રામજીભાઈને લખેલો તે આ રહ્યો:—

“પૂજ્ય રામજીભાઈ,

આપણું વેકેશન પૂરું થવાને હજી તો પંદર દિવસની વાર છે. આ પંદર દિવસ મારા કેમ જશે તે કહી શકતો નથી. મારા જીવનની જે એક વાત તમને મેં આજદિન સુધી કહી જ નથી તે આજે કહેવા ધારું છું.

શુરુ ! મારે ઓરમાન માતા છે. મારી માતા તો મને ધારણે મૂકીને મરી ગઈ હતી. હું શમજતો થયો ત્યારથી મને ખબર છે કે મારી ઓરમાન માતાએ મારા ઉપર જાના જીવન શુભરવાની બાકી નથી રાખી. હું એ જીવનમાં મૂંઝે મોઢે સહન કરતો આવ્યો છું. કાંઈ દિવસ કશું પણ બોલવાનો વિચાર કર્યો જ નથી—કરી શક્યો નથી. શુરુ ! મને બોલતાં નથી આવડતું એમ નથી; પણ ઘણા વખતથી બંધાઈ ગયેલી મારી જીભ છૂટતી નથી. એ જીભને બાંધવામાં મારી ઓરમાન માતા ખાસ કારણ છે. ત્યારથી હું તમારા સંસર્ગમાં આવ્યો છું ત્યારથી મેં જીવ બોલવાના પ્રયત્નો કર્યા છે એ તમે જાણો છો.

આ રજાઓમાં તો ઓરમાન માએ એટલી બધી માથે કરી છે કે હવે તે બધું જ લખીને આપી શકું તેમ નથી. મારે હવે બોલવું જ પડશે. આ

વખતે હવે હું ત્યાં આવું ત્યારે તમારે મને એકલાને થોડાએક વખત આપવો પડશે. ખીજું કાંઈ પણ હામર હશે તો હું બોલી નંદિ શકું. તમારી ઇચ્છા મંજુર હું બોલું તેની તો છે નં. તો પછી કહો, એકલા વખત આપશો ને? બાળક ચંદ્રકાંત.”

રામજીભાઈએ ચંદ્રકાંતને વહેલો બોલાવેલો. એણે પોતાના મન સાથે નંકી કરેલું કે આ વખતે તો ગમે તેટલાં વખતના બોલે ચંદ્રકાંતને બોલતો કરવો નં. તેની ઓરમાન માતાના તથા તેના અંત્યાયારોના ખજરથી તેનાં મનમાં ચંદ્રકાંત સંબંધે નવી આશાઓ બંધાઈ હતી.

૪:

રામજીભાઈ: “તમે આરી ગયા એ હીક થયું. તમે મને કાગળમાં જણાવ્યું હતું કે આ વખતે તો તમે હવે મારી સાથે બોલવાના છો. એ ખજર છે કે?”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “ધણું સરસ. જુઓ, આ વખતે તમારો છેલ્લો કાગળ ખરેખર મને વિચારમાં નાખી દે તેવો હતો. તમારાં ઓરમાન માતા સંબંધે તમારે મને આ વખતે ધણું કહેવું પડશે.”

ચંદ્રકાંત: “તમે મને પૂછશો તેનાં જવાબ આપીશ.”

રામજીભાઈ: “ખરાબર છે. હું તમને બહુ બોલાવીશ નંદિ. પણ તમારે આ વખતે બોલવાની જરા ટેવ પાડવી. દુકામાં જે કહેવું હોય તે કહી દેવું.”

ચંદ્રકાંત: “ભલે.”

રામજીભાઈ: “તમારા કાગળ ઉપરથી હું એમ સમજ્યો છું કે તમારી ઓરમાન માતાએ ખૂબ હેરાન કર્યાં છે.”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “તમારા પિતાના કહેવા પ્રમાણે તમારી જીજ્ઞ સાત વરસે ઉધડેલી. તમને એ યાદ છે?”

ચંદ્રકાંત: “હા.”

રામજીભાઈ: “તમે મને એ કહી શકશો કે તમે પહેલવહેલા બોલ્યા તે અગાઉ પણ તમને બોલવાની હોંશ તો હતી નં, અને તમે ધારુ હોત તો બોલી શકત?”

ચંદ્રકાંત: “હું પહેલવહેલો બોલ્યો નં પહેલાં એકલો એકલો મને

સાથે તો બોલ્યા જ કરતો. અત્યારે પણ ખૂબ બોલું છું.”

રામજીભાઈ: “ તમને બોલતાં જ નહોતું આવડતું અને હજી પણ નથી આવડતું તેમ બધા માને છે અને કહે છે. તમે કહો છો કે તમને બોલતાં આવડતું હતું અને હજી પણ આવડે છે. ત્યારે તમને બોલવાની આડે શું શું આવડતું હતું ? ”

ચંદ્રકાંત: “ બા. ”

રામજીભાઈ: “ તમે ઘરે બહુતા હતા. તમને બહુવું ગમતું હતું. ? ”

ચંદ્રકાંત: “ હા. ”

રામજીભાઈ: “ ત્યારે આટલી મોટી ઉંમર થઈ ગઈ છતાં આટલું બોલું જ કેમ બધા ? ”

ચંદ્રકાંત: “ ત્યાં પણ બા જ. મને બહુવા દે નહિ. માસ્તરને બહુવાવા દે નહિ. મને આવડવાનું જ નથી અને હું બિચારો ગાંડો છું, અપંગ છું, તેમ બધાંયને કહે. મને પણ કહે. ”

રામજીભાઈ: “ હવે તમે આવડી મોટી ઉંમરે બહુ શકશો ? ”

ચંદ્રકાંત: “ જરૂર. ”

રામજીભાઈ: “ તમારે શું શું બહુવું છે તે કહો બેટા ? ”

ચંદ્રકાંત: “ માણેકલાલભાઈ ઉપર મેં એક કાગળ લખ્યો છે તેમાં મેં લખ્યું છે. તમે તે વાંચશો તો તમને બધી ખબર પડશે. ”

રામજીભાઈ: “ ક્યો ત્યારે. યાદ કરતાં જ માણેકલાલ આખ્યા. ચાલો, એમને પણ પૂછું. ”

ચંદ્રકાંત: “ હવે હું સાંજે વધારે વાતો કહીશ. હવે હું નહિ બોલી શકું. ”

: ૫ :

રામજીભાઈ: “ આવો માણેકલાલભાઈ. અત્યારમાં ક્યાંથી ? ”

માણેકલાલ: “ બસ એ જ વાત કરવા. ચંદ્રકાંત ક્યાં ગયો ? ”

રામજીભાઈ: “ હું પણ એ જ ઉપર બેઠો છું. ચંદ્રકાંત તો હવે બોલવા લાગ્યો છે. પણ ત્રીજું કોઈ હામર હોય તો હજી તેની જાણ ઉઘડતી નથી તેથી તમે આખ્યા કે તુરત જ તે ચાલ્યો ગયો. ”

માણેકલાલ: “ કંઈ નવું બહુવા જેવું ? તમે તો લાઈસાહેબ, ગમ્ય કરો છો. લોહા જેને મૂંગો અને ગાંડો ઠોસ બેસાડે છે. તેનેય તમે તો બોલતો અને ડાહ્યો કરી નાખો છો. મને તો તમારા આવા પ્રયોગોમાં ખૂબ રસ અને આનંદ આવે છે. ”

રામજીભાઈ: “ માણેકલાલભાઈ, લોકો જેને મૂંગો અને ગાંડો કહે છે તે મૂંગો અને ગાંડો હોતો જ નથી. મારા પ્રયોગોમાંથી મને એ જાણવા મળ્યું છે અને હજી પણ મળતું જાય છે કે એવા મૂંગાની પાછળ-એવા ગાંડપણની પાછળ તો આપણે ચોંટી જઈએ તેવાં ભયંકર કારણો પડેલાં છે. આ ચંદ્રકાંતનો કિસ્સો જ જુઓ ને? તે મૂંગાએ નથી અને ગાંડાએ નથી. તેના નજીકના સંબંધીઓ પણ તેને ગાંડો કહે છે એ જ નવાઈ છે. એના ગાંડપણની પાછળનાં કારણો તમે જાણશો ત્યારે તમે પણ હક થઈ જશો.”

માણેકલાલ: “ ત્યારે કહો ને ભાઈશા’જ, મને તો એમાં ખૂબ રસ પડે છે. પછી તમે કહો ત્યારે આપણે એના પિતાને પણ બોલાવીએ.”

રામજીભાઈ: “ હજી હમણાં નહિ. હજી મને આ સવ કામ કરવા ઘો. આવતા સત્રમાં જરૂર તેમને બોલાવશું.”

હરભાઈ.

ખરી અને ખોટી ભૂખ

દસના ટકારા સાંભળવાની સાથે પેટમાં ભૂખની જવાળા લાગી. આવી જાતનો અનુભવ સામાન્ય રીતે ઘણાઓને હોય છે. હાત્રાસયોમાં જન્મવાની ઘંટડી વાગતાની સાથે જ હોસ્ત્રાઓના પેટમાં ભૂખ ભૂખ થઈ રહી હોય છે. ઘંટ થયા પહેલાં પાંચ મિનિટ અગાઉ કોઈને આમાંનું કંઈ હોતું નથી, પણ ટકારાનો રણકાર સાંભળતાંની સાથે જ સૌનું ધ્યાન પેટ તરફ એકાએક દોરાય છે. આમાંએ જે બોગબોગ થોડું મોડું થઈ જાય તો કેટલીએ ફરિયાદો આવી પહોંચે છે. કોઈ કહેશે કે ભૂખે રહેવાતું નથી; બીજાઓ કહેશે કે: આંખે અંધારાં આવે છે. વળી કેટલાંક કહેશે કે હાથપગ તૂટવા માંડે છે. અને આ બધું ફક્ત જન્મવાના સાથે જ, યતું હોઈ તેનું કારણ જાણવાં સૌ કોઈ આતુર હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. જન્મવાનો સમય વીત્યા બાદ તમે કોઈને જન્મવાતું પૂછશો તો કહેશે કે “ ભૂખ મરી ગઈ છે, મારે ખાવું નથી.” થોડી જ મિનિટ પહેલાં જેમના પેટમાં ભૂખની સખ્ત જવાળા લાગી હોય, તેમાં એકાએક ભૂખ મરી ગઈ છે એમ કહે ત્યારે આપણે તેનું મૂળ કારણ શોધવા વધારે આતુર થઈએ છીએ.

ઘંટડીના રણકારની સાથે જે ભૂખ લાગે છે તે સમયની ભૂખ હોય છે; ખરી ભૂખ નહિ. અમુક સમયે જન્મતા હોઈએ તો ઘણી ટેવ પછી હોજરીના સ્નાયુઓમાં એની તાકબદ્દનાં આવી જવા છે કે તે મુકર કરેલા

વખતે તે સ્નાયુઓનું હલનચલન થવા મંડી પડે છે. આપણને બૂખ હોય કે ન હોય પણ આ સ્નાયુઓ સામાન્ય રીતે તેમની તાલગતતા પ્રમાણેનું કામ નિયમિત કરે જાય છે. એટલે આપણને બૂખ લાગી હોય એમ જણાય છે. એટલે જ આજના વૈદો અને દાકતરો આપણને બૂખ લાગી હોય કે ન લાગી હોય તેની પરવા કર્યા વિના દરરોજ નિયમિત સમયે ખોરાક લેવાની ભલામણ કરતા હોય છે. કેટલીક વખત તો કેટલાક ઉંટવૈદો એટલી હદ સુધી સલાહ આપતા જણાય છે કે નિયમિત વખતે રસોઈ તૈયાર ન હોય તો છેન્ડે ઠાચું ખાવાનો, અને તે પણ પાચન યત્ન જાય છે એમ કહી દરદીને આ નિયમિતતાનો પાઠ ભણાવે છે. સમયની અને ખરી બૂખમાં મદદરતો ફેર એ જ હોય છે કે ખરી બૂખ તૃપ્તિની માફક મરી જતી નથી, જ્યારે સમયની બૂખ સમય વીત્યા બાદ આપણને લાગતી નથી. બૂખ મરી જઈ શકે જ નહિ. શરીરમાં પોષણાર્થે જોઈતો ખોરાક લેવાનો જ જોઈએ. તેનાથી વિરુદ્ધ રીતના વર્તનમાં બૂખમરો શરૂ થાય છે, અને કાંઈ પણ સંજોગોમાં તે હિતાયક નથી. બૂખમરોથી શરીરની શક્તિ હિનભિન થાય છે, જ્યારે ખરી બૂખને પોષવા માટે લીધેલા ખોરાકથી શક્તિની જમાવટ થાય છે.

આજના સંજોગોમાં આપણામાંના ઘણાઓને ખરી બૂખ હોતી જ નથી, પણ સમયની બૂખ હોય છે. આજે સામાન્ય રીતે ખોરાકના ઘાનના અભાવની સાથે આપણને વધારે ખાવાની ટેવ એક યા બીજી રીતે પડેલી હોય છે. એટલે જો આપણે સમયે ખાતા નથી તો આંખે અંધારા વગેરે આવવા માંડે છે, એનું કારણ માત્ર એ હોય છે કે શરીરમાં એકઠો થએલો મળ સાફ થવા માંડે છે. પેટમાં કળ પડતી નથી, તેનું કારણ પણ એ જ હોય છે કે સ્નાયુઓ ઉપર બાઝી ગએલો મળ બળવા માંડે છે. પગમાં તરોડ થવાનું કારણ પણ તે જ હોય છે કે ઘાનતંતુઓ ઉપર ભભી ગએલો કચરો દૂર થાય છે. આમ એકી સાથે જાણે આપણા શરીરમાંથી ઝાડુથી કચરો સાફ થતો હોય એમ લાગે છે. આવી જાતની સાફસુદ્ધ થવાની ક્રિયા હર-હમેશ અને પહે પહે ચાલુ જ હોય છે, પણ સમયની બૂખ વખતે નહિ લેવાએલા ખોરાકથી તે વધારે જોરદાર અને તીવ્ર બને છે. એટલે જ્યાં સુધી આપણામાં ખૂણેખાંચરે મળ એકઠો થઈ રહ્યો હોય, તે બળા રહે છે ત્યાં સુધી આપણે જાણે ખૂબ નજાળા પડી ગયા હોઈએ એમ લાગે છે. પણ વાસ્તવિક રીતે એમ નથી. એરી કચરાના સાફ થવા પછી આપણા સ્નાયુઓ વધારે સચક્ર અને બળવાન બને છે. ઘાનતંતુઓ વધારે સતેજ થતા

જણાય છે. આપણામાં વધુ કામ કરવાની શક્તિ આવી હોય છે. આ બધું આપણે સ્વાસ્થ્ય માટે લીધેલા એકાદ ઉપવાસમાં અનુભવીએ છીએ. એકાદ બે વખત સમયની ભૂખ જતી કરવા છતાં આપણું બગ બગાડેર સચવાઈ રહે અને આખો દિવસ સતત કામ કરી શકીએ તો જાણવું કે શરીરમાં જેરી મળતો જમાવ પ્રમાણમાં ઓછો છે. જેમ અને તેમ આ જેરી મળતો જમાવ ઓછા પ્રમાણમાં રાખવામાં જ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સચવાઈ રહે છે. ઉત્તમ જાતના સ્વાસ્થ્યની સતત કામ કરવાની શક્તિનો અનુભવ આ જેરી મળના સમૂળગા નાશ પડી થાય છે.

ખીન્ને મહત્વનો તફાવત ખરી ભૂખ અને ખોટી ભૂખ વચ્ચે એ હોય છે કે ખોટી ભૂખમાં આપણે ગમે તે ખાઈ લેવાની તીવ્રતા ધરાવીએ છીએ, ન્યારે ખરી ભૂખમાં સ્વાસ્થ્યને વાંધો ન આવે તેવું કંઈક ખાવા માગીએ છીએ. ખોટી ભૂખ પેટમાં લાગે છે, ન્યારે ખરી ભૂખ તૃપ્તિની માફક ગળાં માંથી માલૂમ પડી આવે છે. હોજરી જેવો કાંઈ અંબવ નથી એવું આપણને લાગે ત્યારે સમજવું કે ખરી ભૂખની કંઈક ઝાંખી થવા માંડી છે. જમતી વખતે ત્યાં સુધી હોજરી જેવું કાન આપણને રહે છે ત્યાં સુધી આપણે તે તણાય ત્યાં સુધી ખાધા કરવાના; અને એ સંનેગોમાં આપણને ખરી ભૂખ લાગે જ નહિ. અને ખોટી ભૂખને શાંત કરવામાં ગમે તે ખાઈ લેવામાં પરિણામ એ આવે કે દિવસે દિવસે આપણી આખીયે પાચનક્રિયા બગડતી જાય છે.

ખરી અને ખોટી ભૂખનો અનુભવ જાત અંતરે સિવાય થઈ શકેલો સુશકેલ છે. જમવાના સમયે તેનો અભ્યાસ કરો, અને જો તે વખતે તમને સંમયની ખોટી ભૂખ જણાતી હોય તો હરગીજ ખાઓ નહિ. તેવી ભૂખને જતી કરો અને ઉંઘો તમને તેથી ફાયદો થશે.

સુનાલાઈ ધ. પટેલ

‘છાત્રાલય’ દર અંમેજ માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે રિાડિંગ

લખો વ્યવસ્થાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ભવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રહેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી બાબાભાઈ ગોપાંજીએ છાપ્યું અને તંત્રી હરમાઈ ત્રિવેદીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

(‘છાત્રાલય મંડળ’ તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૧ મો
નવેમ્બર

:: વંચી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

બાળક અને જુવાનની વચ્ચે
એકબીજાના માનસનું જ અંતર
છે તેના કરતાં અનેકગણું વધારે
જુવાન અને આધેડ વચ્ચેના
માનસનું અંતર હોય છે.
બે વયની વચ્ચે પડતા માનસના
આવા તફાવતને ઓળખી લઇને
ચાલનાર આધેડ જ જુવાનને
કામનો છે.

ગૃહપતિ થતાં પહેલાં

આજનાં છાત્રાસયો જુવાનની કેળવણીનાં કેન્દ્રો બનતાં જાય છે તેમ તેમ તેમના ગૃહપતિની જવાબદારીઓ અને કાર્યપ્રદેશ વધતો જ જાય છે. આજનો ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને શાળા કૌલેજના અભ્યોગમાં માત્ર મદદ કરીને બેસી રહે તો ચાલી શકે નહિ; આજનો ગૃહપતિ જમાડીને સંતોષ પમાડી દે તો ચાલે તેમ નથી. આજનો ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને રમતો રમાડે કે મુસાફરીએ લઈ જાય તેટલાથી પતી જાય તેમ નથી. આજના ગૃહપતિને માથે તો જુવાનને ઓળખીને તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવવાનું કપરું કર્તવ્ય આવી પડેલું છે. આજના ગૃહપતિને માથે તો જુવાનના મનોરથોની સાથે જ દોડવાની અને છતાં જુવાનને સંભાળી લેવાની આકરી ફરજ આવી પડેલી છે. ગૃહપતિના આવા કામની વિગતોમાં ઉતર્યા વિના મન, હૃદય અને બુદ્ધિનું બાથું તૈયાર કર્યા પછીજ તેણે ગૃહપતિનું કામ હાથ ધરવું જોઈએ એમ આપણે કહી શકીએ. તેવા બાથાનો સામાન્ય વિચાર કરીએ.

પ્રથમ તો ગૃહપતિમાં અસાધારણ સહિષ્ણુતા જોઈએ, નાની મોટી ઉમરના અને ચિત્ર વિચિત્ર સ્વભાવના સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ એકઠા રહેતા હોય ત્યાં દિવસમાં સેંકડો એવા પ્રસંગો જૂનવા પામે છે કે જે વખતે ગૃહપતિ મનની તુલા ગુમાવી બેસે. કોઈના ઉપર ખીજવાનું મન થઈ જાય, કોઈને ઠપકો દેવાનું મન થઈ જાય, કોઈને શિક્ષા કરવાનું મન થઈ જાય, કોઈને કાઢી મૂકવાનું મન થઈ જાય. આ ઉપરાંત બાહીશ સ્વભાવના અને નિર્દોષ તોફાન મસ્તી કરવાની ટેવવાળા ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ખુદ ગૃહપતિની સાથે પણ ક્યારેક એવો વર્તોવ કરી બેસે કે જેનાથી ગૃહપતિને ખોટું લાગી જાય અથવા તો પોતે અપમાનિત થયા છે તેમ માનવા પ્રેરાય. આવા બધા પ્રસંગોએ જરા પણ ઉતાવળા ચયાં સિવાય હસને મોઢે બધા પ્રસંગોને નીરખવા અને ઉદાર દિલથી તેમને ગળી જવા એ ધણું મહાશાસ્ત્ર કામ છે. વિદ્યાર્થીઓને અસાચર ઓળખનાર અને વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાર્થીની જ દૃષ્ટિથી જોનાર ગૃહપતિ આવા પ્રસંગોએ ખામોશ પડી શકે છે; અને જરા પણ કુબ્ધ થયા વિના બધું ગળી જઈ વિદ્યાર્થીઓ સાથે યોગ્ય વર્તોવ દાખવી શકે છે. આવી સહિષ્ણુતા, આવી ગળી જવાની ટેવ, આવી ખામોશ પડવાની તાકાત ગૃહપતિમાં ન હોય તો વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે પક્ષો પડી જાય. વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચે અંટસ વધી પડે અને સંસ્થામાં પક્ષાપક્ષી, વેરઝેર

અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ ઉભું થાય.

ગૃહપતિને ખીજી જીવનમાં ઉતારવા જેવી વસ્તુ તે પ્રેમજી સ્વભાવ છે. ધણીયે જાણકા એવાં નજરે ચડે છે કે જેમને ખીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં પ્રેમ વધારે સ્પર્શ અને જેઓ પ્રધાનપણે પ્રેમજી વર્તાવે છે. આજે સામાન્યપણે આપણા સ્વભાવમાંથી પ્રેમનું સ્થાન ઓછું થતું જાય છે. મનુષ્યજીવન પણ એટલું બધું અટપટું બનતું જાય છે કે ખુદ માન્યાને પણ પોતાના સંતાનો સાથે પ્રેમથી બેઝદી વાનો કરવાનો અવકાશ સરખો નથી મળતો. સોળ અઢાર વર્ષ સુધીની અવસ્થા જ એવી હોય છે કે જે વખતે જાણકને વત્સલ હુકેની અત્યંત જરૂર રહે. બરાબર આ જ કાળમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમ વિદ્યાથી રહ્યા કરે છે. છાત્રાસયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓના એકંદર માનસનો અભ્યાસ કરતાં એમ પણ માલૂમ પડ્યું છે કે તેમાંના ઘણા મોટા ટટ્ટા આવા વાત્સલ્યને માટે અંખતા હોય છે. જે ગૃહપતિ યોડે ધણે અંશે પણ આવી વત્સલ હુકે પોતાના વિદ્યાર્થીને આપી શકે છે તેવું કાર્ય વગર આપાસે સફળ બની શકે છે. આવા પ્રેમભર્યા સ્વભાવનો જેના જીવનમાં અભાવ દેખાતો હોય તેને માટે ગૃહપતિનું કામ યોગ્ય ન ગણાય. આવો વત્સલ સ્વભાવ કેળવી પણ શકાય છે. દરેક જીવાત્મા સ્વભાવે પ્રેમજી તો હોય જ છે; તેનો આ પ્રેમ વધારે વિશુદ્ધ બને અને વધારે વિશાળ બને એટલા માટે તેને અવકાશ મળવાની જરૂર છે. આવો અવકાશ ગૃહપતિઓને તો હરદમેશ મળતો રહે છે. નાના મોટા જાણકોના નિત્ય પરિચયમાં રહેવું, તેમની નિદોષ રમતગમતો જોવી અને અનુભવવી, તેમની નિખાલસ ધૂલો દેખ્યા કરવી અને તેમના પ્રેમભૂખ્યા હૃદયને બની શકે તેટલા અંશે સંતોષ્યા કરવું; આવો રાહુદો કાર્યક્રમ ગૃહપતિને વધારે ને વધારે વત્સલ બનાવે છે અને તેના વાત્સલ્યનું ક્ષેત્ર પણ વિશાળ બનાવતો જાય છે.

ગૃહપતિ બનવા માટે ત્રીજી આવશ્યક વસ્તુ તે તેની શુદ્ધિ છે. નિર્મળ શુદ્ધિના તેજ આગળનાંના મોટા સૌ કોઈને નમવોતું મન યદ્ય જાય છે. જ્યાં સુધી ગૃહપતિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ તરફથી માન મેળવી શક્યો ન હોય ત્યાં સુધી તેવું માર્ગદર્શન લેવું રહે છે. આણું માન ઉત્પન્ન કરવા માટે હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવોની આવશ્યકતા રહે છે તેની સાથે જ શુદ્ધિની તેજ સ્વતાની પણ જરૂર રહે છે. વિદ્યાર્થી દશામાં એક ઉંમર એવી આવે છે કે જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ શુદ્ધિ તરફ વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં આકર્ષાય. આવા આકર્ષણને સુંદરમાં સુંદર ઉપયોગ ગૃહપતિ કરી શકે છે. આવી રીતે

ગૃહપતિ તરફ આદરપાત્રેલા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી જેટલાં જેટલાં ઉપયોગી કામો ગૃહપતિ કરાવી શકે છે તેટલા જ લાભો વિદ્યાર્થીઓ પણ તે ગૃહપતિ પાસેથી મેળવી શકે છે. આવી અસ્પરસની લાભદાયી લેવડદેવડ માટે ગૃહપતિમાં તેજસ્વી બુદ્ધિની આવશ્યકતા રહે છે. આવી આકર્ષક બુદ્ધિ ગૃહપતિમાં ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓ તેની નજીક આવતા નથી; અને ખીજા કોઈ કારણોએ આવ્યા હોય છે તો ધીમે ધીમે ખસતા જાય છે. આજનાં આપણા છાત્રાલયોમાં જે ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ રહે છે તે ઉંમર, એમના જીવનની આવી દંશાવાળી હોય છે. બુદ્ધિ તરફ આકર્ષિતા અને બુદ્ધિ પાસે નથી પડતા અનેક વિદ્યાર્થીઓને આપણે આપણી નજર આગળ નોંધએ છીએ. જે ગૃહપતિના જીવનમાં સહિષ્ણુતા હોય છે, જે ગૃહપતિનો વતસલ સ્વભાવ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાનાં જ બાળકો જેટલું સાહવા તરફ પ્રેરતો હોય છે તેવા ગૃહપતિમાં આવી તેજસ્વી બુદ્ધિ જો લાગી હોય તો ગૃહપતિપદ ભારે શોભી નીકળે; અને વિદ્યાર્થીઓની કેળવણી તેજસ્વી બને તેમાં શંકા નથી.

પરંતુ એક ચોથા મહત્ત્વના તત્ત્વ વિનાં પણ ગૃહપતિને ચાલે જ નહિ. આ તત્ત્વ તે romanceનું—સાહસિક સ્વભાવનું છે. જુવાન ઉંમરને romance બહુ પ્રિય હોય છે, જીવનની બધી બાજુઓ ગમે તેટલી વિશ્લેષ કરતી હોય—તેવા વિશ્લેષ માટે ગમે તેટલો અવકાશ તેને મળ્યા કરતો હોય, પરંતુ જ્યાં મુધી જુવાન ઉંમરનો romance અનુભવવાની તક અને અનુકૂળતા તેને ન સાંપડે ત્યાં મુધી પોતાનો જીવનવિશ્લેષ આનંદ અને ઉદ્ઘાસથી તે સાધી શકતો નથી. જુવાનને પોતાના જીવનમાં ઉદ્ઘાસ તો romanceથી જ મળે છે. આવાં romance જીવનની એકેએક દિશામાં તેને સાંપડ્યા કરે તેવા તેના અંતરના ઉંડા અભિલાષો હોય છે. ગૃહપતિ જુવાનીના આવા romanceને બરાબર પીછાની શકતો ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્રપણે તેમાં વિહરવા દેવા જેટલું મનોબળ તે ધરાવી શકતો નથી. જુવાનીતો romance માનસશાસ્ત્રીની દૃષ્ટિથી ઓગળી લેવો અને તેના માટે ચોખ્ખા પ્રબંધો રચવા, તથા જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં પોતે પણ તેવા romanceમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ રહેવું, એ ગૃહપતિજીવન માટે ખુદ જરૂરું છે. વિદ્યાર્થીના શરીરની દરકાર કરનાર અથવા તો તેને લાડ લગાવનાર અથવા તો તેજસ્વી બુદ્ધિથી આકર્ષનાર ગૃહપતિનું જીવન અને તેની જીવનદૃષ્ટિ જો romance વિનાની હોય તો તેનું પચાસ ટકા કામ મારું જવાનું

કેટલોક વખત તો આપણે એમ પણ જોઈએ છીએ કે ખીજું કશુંયે ન હોય પણ કેવળ romance થી ભરપૂર સ્વભાવવાળો ગૃહપતિ હોય એટલા જ ખાતર, તે વિદ્યાર્થીઓને પોતા તરફ ખેંચી શકે છે. જુવાનીને romance એટલો ગંધો પ્રિય હોય છે કે જ્યાં તેને romance મળે ત્યાં ખીજા કશાની ઘણી વખત તો પરવા પણ ન કરે; એટલા માટે જ સહિષ્ણુતા વસંતસ્વભાવ અને આકર્ષકબુદ્ધિની સાથે જુવાનીના romanceમાં પણ મ્હાલવાની જેનામાં તાકાત હોય તેવો ગૃહપતિ જુવાનોનો સાચો ગૃહપતિ બની શકે તેમ આપણે જરૂર કહી શકીએ.

હરભાઈ

વિદ્યાર્થીમંડળ એટલે શું ?

દશ, પચ્ચીશ કે સો વિદ્યાર્થીઓનું ટોળું એ વિદ્યાર્થીમંડળ નથી. વિદ્યાર્થીમંડળ એ તો એક જીવંતી સંસ્થા છે; તેનો અમુક ચોક્કસ ઉદ્દેશ છે; અને એ ઉદ્દેશને મિલ્લ કરવા માટે એ મંડળ મથે છે.

આવા વિદ્યાર્થીમંડળનો ઉદ્દેશ શો ?

વિદ્યાર્થીઓ સ્વાત્રયી અને સંસ્કારી સમાજજીવન જીવે અને જીવતાં શીખે એ આવા મંડળનો એક પ્રધાન ઉદ્દેશ હોય છે.

પણ ઘણી વાર છાત્રાલયનો ગૃહપતિ વિદ્યાર્થીમંડળનો આ ઉદ્દેશ ખૂલી જાય છે અને વિદ્યાર્થીમંડળ એટલે પોતાના હાથપગ તરીકે કામ કરનારું મંડળ એવો ઠરી નાખે છે.

છાત્રાલય એ કેળવણીની સંસ્થા છે. છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને સ્વાત્રય અને ઉચ્ચ સમાજજીવનની તાલીમ મળવી જ જોઈએ. પણ આવી તાલીમ માત્ર અખાડા તરીકે મળે એ બસ નથી. છાત્રાલયજીવન જ એવી રીતે ઉજવું થવું જોઈએ કે ત્યાં સ્વાત્રય અને ઉચ્ચ સમાજજીવન જીવાય અને વિદ્યાર્થીઓની સમજણના પ્રમાણુમાં તેમને આવા જીવનની યાજ્ઞો રહેલી કિસ્મત પડે પણ મળે.

આ વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓને સ્વાતંત્ર્યનો જોગવરો અર્થનાર લેખથી આવે તેવી નથી. જુવાનોની કેળવણીના રીતસરના પ્રયત્નોમાં જેમ અનેક રથો ભોગર્દર્શનની જરૂર છે તેમ આમાં પણ ભોગર્દર્શનની જરૂર છે. આખા છાત્રાલયનાં જુદાં જુદાં કામો વિદ્યાર્થીઓને વહેંચી દીધાં અને નેતા તથા ઉપનેતાઓ નીમી દીધા એટલે પતી ગયું એમ માનનાર ગૃહપતિ બૂલ કરે છે;

ગૃહપતિએ એક વાત તો પહેલેથી જ સમજી લેવી ઘટે છે. પોતાને જાતે છાત્રાલયનું કામ કરવું પડે તેના કરતાં 'આ વગર પૈસાનાં વૈતરં કરતાં હોય તો શું જોડું છે ? કામ કરતાં માથે વીતશે જોટલે ફરિયાદો તો નહિ આવે.' આવી સ્પષ્ટઅસ્પષ્ટ દાનતર્થી કામ લેનાર ગૃહપતિ કોઈ પણ છાત્રાલયમાં જાયંડર છે અને ખાસ તો જે છાત્રાલયને કેળવણીની સંસ્થા તરીકે કામ કરવું છે તેમાં. ગૃહપતિ એટલું પણ સમજી લે કે કોઈ પણ કામ પોતે કરી લેવું સહેલું છે પરંતુ એ જ કામ વિદ્યાર્થીને કરતાં શીખવવું એ અધરું છે. દાખલા તરીકે, વિદ્યાર્થીઓએ ઓરડાની સંજવારી વાળવાનું કામ લીધું હોય. વિદ્યાર્થીઓને આ કામ સોંપી દીધું એટલે ગૃહપતિ હાશ કરીને બેસી જાય એ બરાબર નથી. જો સંજવારી વાળવાના કામને છાત્રાલય જેવી સંસ્થા વિદ્યાર્થીમંડળના કામમાં મૂકે તો એ કામ એક કેળવણેલ વિદ્યાર્થી જે રીતે કરે તે રીતે થવું જોઈએ, અને આ પ્રમાણે થાય તેટલા માટે તો ગૃહપતિએ વધારે જાગૃત રહેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થી પાસે સ્વચ્છ ઓરડાનો આદર્શ ઉભો કરવો, વિદ્યાર્થીની પોતાની આંખને કશુંયે અસ્વચ્છ ગમે જ નહિ એવી રીતે તેના મનને કેળવી નાખવું, સાફસુશીનાં જરૂરી સાધનો વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકવા, વિદ્યાર્થી અંગમહેનતને જીવનમાં હલકું સ્થાન ન આપે એવી હવા જમાવી દેવી, વિદ્યાર્થીને વાળતાં બરાબર ન આવડે ત્યારે પોતે ફક્ત મુદાદમ ન રહેતાં શિક્ષક થવું અને વિદ્યાર્થીને પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનું કામ કદી ન સોંપવું; આ પ્રમાણે સંજવારી વાળવાના નાના જણાતા કામમાં પણ જીવનની તાલીમ છે અને આવી તાલીમ ઉભી કરવી એ વિદ્યાર્થીમંડળમાં ગૃહપતિનું કામ છે.

એક રીતે જોલીએ તો ગૃહપતિનો ધધો કપરો છે. છાત્રાલયની નાની નાની ક્યક્ય રાજ સદન કરવી અને છતાંયે તેમાંથી મુંઝાયા વિના કેળવણીની દૃષ્ટિ સ્થિર રાખીને માર્ગ દાઢ્યે જવો એ ગૃહપતિનું કામ અને એ જ એની લાયકાત.

છતાં આખરે ગૃહપતિ પણ માણસ છે—માણસની સ્વભાવિક નમજા અને અધીન છે. વિદ્યાર્થીમંડળ સ્વચ્છાતું હોય અને વિદ્યાર્થીઓ કામ ઉપાડી લેતા હોય તો બોર્ડિંગને ખર્ચ જોણું, સ્વાથય અને કરકસરનાં ધોરણે સંસ્થા ચાલે છે એવી કીર્તિ મળે અને કાંઈ ઉણપ રહે તો વિદ્યાર્થીઓની છે, એટલે તેઓ ફરિયાદ કરતા જેવી સ્થિતિમાં ન રહે—આવી આવી

ગુણતરીથી આપણે વિદ્યાર્થીમંડળો ઉમાં કરી દઇએ એવો સંભવ છે.

શુદ્ધપતિ આવી બુદ્ધથી એને. છાત્રાસયમાં જે વિદ્યાર્થીમંડળ ઉભું કરવું જ હોય તો તેને જરાજર દૃષ્ટિથી ઉભું કરવું અને એ જ દૃષ્ટિને સન્મુખ રાખી તેને નભાવવું. એમ ન જ કરવું હોય તો વિદ્યાર્થીમંડળના નામે ગમે તેમ હાંકવા કરતાં એવું મંડળ સ્થાપવું જ નહિ પણ શુદ્ધપતિએ પોતે અને તેટલું કામ પોતે કરવું અને બાકીનું એક ઑફિસરની માફક વિદ્યાર્થીઓ પાસે કરાવવું; અગર તો છાત્રાસયમાં એ કામો માટે વધારાના નોકરો રાખી લેવા.

પણ છાત્રાસય જે કેળવણીની સંસ્થા હોય તો તે આવાં વિદ્યાર્થીમંડળો હોવાં જ જોઈએ અને તે જરાજર ચાલવાં જ જોઈએ. છાત્રાસયને કેળવણીની સંસ્થા બનાવવી, ઑફિસરની ઑફિસ બનાવવી કે ન કેળવણીની સંસ્થા, ન ઑફિસ એવી કોઈ અગડમગડ સંસ્થા બનાવવી એનો તો શુદ્ધપતિભાઈઓ પોતે જ વિચાર કરી લે.

નાનાભાઈ

એ ચોર ન હતો અને નથી !

પ્રિય ચમનભાઈ,

ચિંત્ન સુમંતને ત્યાં તમારી પાસે મોકલી દીધો છે. આપણે હેઠના મળ્યા ભારથી મારા મનમાં એના સંબંધના અનેક વિચારો ધોળાયા કરતાં હતા. તમારી વાત ક્રમે કરી ગળે ઉતરતી નથી. બાળક દરા અગીયાર વર્ષના થાય ત્યાં સુધી તો જાણે કે ડાકું પરંતુ ચૌદ પંદર વર્ષની ઉંમર થાય ત્યાં સુધી તેની નાની મોટી ચોરીઓને માનસિક વ્યાધિ ગણવા કરવી એ તમારી ફિલ્સુફી મારે ગળે નથી ઉતરતી. કારણ ગમે તે હોય પણ એ છોકરો સ્વભાવે જ ચોર છે. આજે હવે અંધી ચોરીઓ અબજપણે કરે છે તેમ પણ નથી. એની ચોરીઓની પાઞ્ચ યોગ્ય યોગ્યનાઓ હોય છે, એ યોગ્યનાઓ ખુબ ચાલાકીથી પાર પાડવાની બહાદુરી પણ તેનામાં છે. મને તો આમાં નહીંજને માન્યા મિત્રાય છૂટકો દેખાતો નથી. મારા નરશીખમાં જ આ પીડા માડેલી હશે નહિતર મારે ત્યાં આવો ક્યુત ક્યાંથી જન્મે ? પણ આમ શોક કરે પણ ક્યાં આરો છે ?

તમારા ગયા પછી બાપ પરમાણુદ પંદરેક દિવસ માટે અહીં હવાફર કરવા આવ્યા હતા. તેમની સાથે પણ સુમંત સંબંધે ખૂબ ચર્ચા થઈ. કાણુ

જાણે કેમ એ પણ તમારા લક્ષ્ય દેખાયા ! એણે તો મને સ્પષ્ટ સલાહ આપી કે વિચારો અને ચિંતાઓ છાડીને મારે તેને તમારે જ હવાલે સોંપવો. તમારી કાર્યપદ્ધતિમાં અને તમારો સિદ્ધાંતોમાં તેમને ખૂબ વિશ્વાસ જણાય છે.

હું પણ હવે તો ચાક્યો છું. શિક્ષા અને પોલીસને હવાલે કરી દેવાના વિચારો પણ મનમાં હિમ્મતે આવી જાય છે, પણ એ તો મારાથી નહિ જ અને તેની ખાતરી રાખજો. આખરે કંટાળીને હવે એને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. એને ત્યાં મોકલવામાં મિત્ર પંદરમાણું દની સલાહ અને તમારો પ્રેમી આગ્રહ એ બે કારણો જ જણાવ્યો. તમારા સિદ્ધાંત અને કાર્યપદ્ધતિમાં તો હવે તમે મારામાં વિશ્વાસ પેદા કરાવી શકશો. બાકી તો આપણે બાકમિત્રો છીએ એટલે એક દીકરાને મિત્રને સોંપ્યાનો સંતોષ પણ મળશે !

તેના સંબંધેના ખજારો અવાર નવાર લખતા રહેશો. તેના પહોંચ્યાની પહોંચ લખજો અને ઉપરે તેનાથી જરા સંભાળતા રહેજો તેમ પણ કહી દઉં છું.

રમેદાધીન

હરિમસાદ.

દસથી પંદર વર્ષની હિંમર સુધીમાં સુમંતે પોતાના ઘરમાંથી તેમ જ પડોશીમાંથી નાની મોટી અનેક ચોરીઓ કરી હતી. હરિમસાદભાઈ કાઠિયાવાડના એક દેશી રાજ્યના સારા એવા ગણુતા અમલદાર હતા. કેળવણીમાં તેમને ખૂબ રસ હતો. પોતાનો કાગળ વખત તેઓ હંમેશાં કેળવણી સંબંધિત સાહિત્ય વાંચવામાં અને તેની ચર્ચાઓ કરવામાં ગાળતા. પોતાને બે પુત્રસહ હોત અને જે અમલદારી સ્વીકારવી પડી છે તેમાંથી બન્ની રાક્યા હોત તો પોતે પોતાના બાળકો ઉપર કેળવણીના પ્રયોગો પણ જરૂર કરત. એમ અનેક વખત તેઓ કહે છે. સાચી કેળવણી માર્ગત સમાજમાંથી ચોરીઓ, ઢોંગ, લુચ્ચાઇ, અનીતિ વગેરેનો ફેલાવો અટકાવી શકાય છે તેમ તે માનતા, પરંતુ રૂઢ ધર્મ ગયેલા ગ્રન્થેગારો માટે નવીન કેળવણીને દરો રસ્તો હાથ નથી લાગ્યો તેમ પણ તેઓ માનતા અને હજી પણ માને છે. પોતાના એકના એક પુત્રમાં આવા કુસંસ્કાર ક્યાંથી આવ્યા તેનો હિંમતે તેઓ નહોતા કરી શકતા તેથી તેમનાં મનની સુઝરાણુ વેધતી જતી હતી. પોતે કાંઈ કરી શકે નહિ અને નવીન કેળવણીની પદ્ધતિઓ કે સિદ્ધાંતોમાં પૂરો વિશ્વાસ બેઠેલો નહિ તેથી કાંઈ સ્થળે મૂકી પણ શકે નહિ. આવી પરિસ્થિતિમાં એક મિત્રની સલાહ મળી અને તેમણે પોતાના સુમંતને પોતે અને સારી ગણુતા હતા; તેથી એક સંસ્થામાં મોકલ્યો.

: ૨ :

સુમંતને અહીં આવ્યાને અહીં વર્ષ થઈ ગયાં છે. તેની ચોરી કરવાની આદતમાં તો અજબ ફેરફાર થઈ ગયો છે. હજી ક્યારેક ક્યારેક જૂનો સ્વભાવ તરી આવે છે ખરો. કાંઈએ અપમાન કર્યું હોય તો નહિ સહન કરવાથી અથવા તો પોતાની ટેવ ઉપર જતે મૂલો સંયમ પણ ક્યારેક શિથિલ પડી જવાથી ક્યારેક ક્યારેક તે એનો બદલો નાનકડી ચોરીઓથી વાળા લે છે, પરંતુ એ વસ્તુનું ભાન આવતાં ઝાઝી વાર લાગતી નથી. પોતાની બદલો વાળવાની વૃત્તિને વિનોદમાં ફેરવી નાખે છે; અને આજે તો હવે લગભગ બધા જ વિદ્યાર્થીઓ સુમંતનાં આવાં કામોને કેવળ મસ્કરી લેખે છે. સમજીએ છીએ માત્ર હું અને સુમંત. આવું કંઈક બને ત્યારે સુમંત પોતે જ એકાંત શોધીને મારી પાસે આવે છે, પોતાની હકીકત પ્રમટ કરી જાય છે અને પોતે કેવી ખુશીથી હવે એને એકડીની મસ્કરીમાં ફેરવી નાંખશે તેની યોજનાઓ પણ કહી જાય છે. સુમંત સ્વભાવે ચોર ન હતો જ. પરંતુ કેવા કેવા સંયોગોમાં તેનાથી નાની નાની ચોરીઓ થઈ જતી અને તેમાંથી માત્ર ચોડી જ સહાયથી તે પોતાની જાતને કેવી રીતે ખેંચવી લઈ શક્યો તેના અનેક કીસ્સાઓમાંથી નમુના રૂપે બે આ રહ્યાં:—

: ૩ :

સાંજ પડવા આવી હતી. કામકાજથી પરવારીને બહાર જરા ફરવા જવાની હું તૈયારી કરતો હતો. એટલામાં હીરાચંદભાઈ આવી ચડ્યા. એ કંઈક ઉતાવળમાં હતા.

“કેમ ચમત્કાંઠ શું ચાલી રહ્યું છે ?”

“આ જરા બહાર જવાનો વિચાર કરતો હતો, તમે અત્યારે ક્યાંથી ? બેસો તો ખરા !”

“ના. બેસીશ નહિ. જરા ઉતાવળ છે.”

“તમે ક્યે દિવસ નીરાંત લઈને આવો જ છો ? બોલો શો હુકમ છે ?”

“હુકમ તો કશોએ નથી ! આ મારા સાળાનો પોપટ અહીં તમારી બોર્ડિંગમાં છે તેનું કાંઈનું ધડિયાળ બે દિવસથી ચુમ ચડ્યું છે. એ કહેતો હતો કે કાંડિયા છોડી પોતાની પેડીમાં મૂકીને જમવા ગયો એટલી વારમાં એ ચોરાઈ ગયું છે. તમે જરા તપાસ કરશો તો મહેરબાની. ગઈ કાલે એ એ ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે રોતો હતો. એની રૂંધ પણ જરા મુંઝાણી. એટલા માટે જ મારે અત્યારે તમને તરફી આપવી પડી છે.”

“ કંઈ શીકર નહિ આજ રાત્રે જ તપાસ કરીશ. પોપટે મને કહ્યું હોત તો તમને નાહકનો ધક્કો ન થાત ને ? ”

“ એ જરા સંઘાયાયો હશે; પણ કંઈ નહિ. એ જ્ઞાને તમને મળાકુને! સાલો સારે છું રજા લઉં ? તમને તરફી આપી છે માટે માફ કરજો. ”

“ કેમ બેસશો તો નહિ જ ને ? પોપટના ધડિયાળની બાજતમાં નિશ્ચિત રહેજો, એ મળશે જ. તમને એના ખગર પણ મોકલીશ. ”

હીરાચંદલાઈ ગયા અને થોડી વારે સુમંત આવ્યો.

“ સુમંત મેં તો તને બરાબર નવ વાગે આવતા કહ્યું હતું છતાં આટલો મોડો કેમ થયો ? ”

“ ક્યાં મોડો થયો છું ? ”

“ જો જોઈએ તારું કાંડા ધડિયાળ; કેટલા થયા ? ”

“ મારું કાંડાનું તો નથી પણ મારા નિવાસગૃહના ધડિયાળમાં મેં હમણાં જ જોયું છે. હજી તો નવમાં દસ મિનિટ બાકી છે. ”

“ તારી પાસે કાંડા ધડિયાળ છે ને ? એ ક્યાં ગયું ? ”

“ આ વખતે બાપાજીએ તે લાવવાની ના દહી. ”

“ કેમ ? ”

“ ગયા સત્રમાં ત્રણ વખત કાચ ફૂટી જવાથી નવા નંખાવતા પડેલા બાપાજી કહે કે તું કાચ ફોડ્યા કરીશ. ધડિયાળ બગડશે અને નકમો ખર્ચ થશે. ”

“ કાચે જ છું દરિપ્રસાદભાઈને લખી નાખું કે ધડિયાળ ટપાલમાં મોકલી આપે. ”

“ તોયે નહિ મોકલે. મેં અહીંથી ત્રણ કાગળો લખી જોયા. મને ધડિયાળની જરૂર પણ પડે છે; અને મને શોખ પણ છે. મારા મિત્રો પણ ક્યારેક ક્યારે મરકરીમાં નાહકના મેણાં મારે છે. બાપાજીને મેં આજીજીપૂર્વક જણાવ્યું કે મને ધડિયાળ મોકલો. પરંતુ ધડિયાળ મોકલવાને બદલે સખત હપકો મળ્યો. હવે તમે લખશો નહિ. નહિતર માનશે કે મેં તમારી પાસે લખાવ્યું. ”

“ ના ના, એમ એ શાના માને ? મારા તો મિત્ર છે ને ! ”

“ પણ મારે હવે નથી જોઈતું. હું મારું ફોડી લઉં. ”

“ ઠીક તારી તેવી છઞ્છા છે તો નહિ લખું. ચાલો ત્યારે હવે હું કામમાં બેસું. પાછા મળશું. ”

સુમંત ગયો. હું એને આમ અનેક વખત બોલાવતો. મને જ્યારે કુરસદ હોય ત્યારે અને તેનું ખાસ કામ નીકળ્યું હોય ત્યારે હું તેને ગમે તે વખતે બોલાવવાનો છું એની તેને ખચર હતી. કેઇ વખત કલાક બે કલાક વાતો કરું તો વળી કેઇ વખત બે પાંચ મીનીટ વાતો કરીને પણ જવા કહું. અમારો આવો ક્રમ ચાલતો હતો તેથી હું તેને રોકું કે રજા આપું તેની તેના ઉપર કશી ખરાબ અમર ન થતી.

સુમંત ગયો પણ એના હેલ્થ શબ્દોએ મને કંઇક સૂચન મળી ગયું. ‘ હવે મારે ઘડિયાળ નથી જોઈતું. હું મારું ફેડી લઇશ ’ ‘ હવે ’ અને ‘ ફેડી ’ શબ્દ ઉપર મારું ધ્યાન પરવાયું. ‘ હવે ’ શા માટે ? અને ‘ ફેડી ’ શી રીતે લેશે ? મને અનુમાન કરવાનું કંઇક કારણ મળ્યું. અનુમાનમાં કંઈએ તથ્યાંસ છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવાનું આવતી કાલ ઉપર છોડી હું ખીજા કામે વળગ્યો.

: ૪ :

તમામ વિદ્યાર્થીઓને આજે એકી સાથે એક જ પંક્તિમાં ભોજન લેવાનું મેં જાહેર કરી નાખ્યું હતું. સુમંતને મોટે ભાગે પાછળથી જ જમવાની ટેવ હતી. આજે તો તેને પણ પહેલી પંક્તિમાં જવાનું હતું.

જ્યાં ભોજનશાળામાં બેસી ગયા હતા. ભોજન પીરસાઇ રહ્યું અને ભોજનના નેતા તરફથી શરૂ કરવાની પરવાનગી મળી ગઇ એટલે તુરત જ મેં ભોજનશાળા છોડી. ભોજન શરૂ થવા પછી તુરત જ અથવા તો ભોજનની અધવચ્ચે હું ઘણી વખત આગ આપ્યો જતો. એટલે મારો આપ્યો જવાનો બનાવ છેક જ સ્વાભાવિક હતો.

ભોજનશાળામાંથી હું સીધો પહોંચ્યો નિવાસશૃંગમાં. સુમંતની જગ્યાએ જઈ મેં તેની દ્રંક ઉતારી. મારી પાસેના ચાવી કુડામાંથી મેં એક ચાવી લાગુ કરી. તેના દ્રંક ઉતાર્યો. જમણી બાજુનાં કપડાં અને ચોપડીઓ ઉંચાં કરીને જોયું તો ખુણામાં જ દાંડાનું એક ઘડિયાળ પડેલું.

દ્રંકને ઉધારો રાખી હું ભોજનશાળામાં ગયો. ભોજનના નેતાને સુમંતને બોલાવવા કહ્યું. સુમંત આવ્યો; આંગળીના દશારા વડે હું તેને મારી પાછળ લઇ ગયો. એ એઠે હાથે જ હતો. તેના દ્રંક પાસે લઇ જઈ ખૂણામાંથી ઘડિયાળ દાઘમાં લઇ તેને કહ્યું :

“ પોપટનું ઘડિયાળ લેવા માટે મેં તારો દ્રંક ઉઘાડ્યો હતો. હવે તે ગાલીને પાછો બંધ કરી દઇશ. ઘડિયાળ લીધાના તને ખબર તો આપવા જોઇએ. માટે જ મેં તને જમતાં જમતાં અહીં જોડાવ્યો છે. લે હવે આ ઘડિયાળ પોપટને તું જ આપીશ કે હું આપી દઉં ? ”

આટલું કહેતાં મારાથી ખડખડાટ હસી જવાયું. સુમંત પણ નીચું માલીને મંદમંદ હસતો હતો. ઉભો ચઢને હું તેના તરફ જવા ગયો ત્યાં તો એ ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો ગયો. મેં પણ તેનો દ્રંક ખરાબર કર્યો, તાણું વાસ્તું અને ઘેર ગયો.

બીજો દિવસે સુમંતને મેં એક સુંદર કાંચ ઘડિયાળ ભેટ આપ્યું. હરિપ્રસાદભાઈને તેના ખબર પત્યાંબા.

: ૫ :

હજી સવાર પડ્યું ન હતું. હું દાતણ કરતો ઘરના ઝોટલા ઉપર બેઠો હતો. એટલામાં રતિલાલ હાથમાં લોટો લઇને નીકળ્યો અને મને બેઠેલો દેખી મારી પાસે આવ્યો.

“ ત્યાગભાઈ, એક વાત કહેવી છે. ”

“ સ્વત્વારના પહોરમાં ! ”

“ હાલુ. ”

“ કહો ત્યારે. ”

“ મેં ચાર દિવસ પહેલાં એક નવી ફાઉન્ટનપેન ખરીદી હતી. એ ગઈ કાલે શુભ ચઈ છે. મારા કોટના ખીસામાં રાખીને હું તળાવે નહાવા ગયેલો; આવું ત્યારે ન હતી. એ પંદર રૂપિયાની છે એટલે જરા ખટકે છે. સામાન્ય હોત તો તો વાત ન પણ કરત. ”

“ બહા માણસ તુરત જ કહેવું હતું ને ! સામાન્ય હોય તો પણ મને તો કહેવું જ જોઇએને ! ચાલો, હું તપાસ કરું છું. ”

રતિલાલ મોટી ઉંમરનો વિદ્યાર્થી છે. પૈસાદાર કુટુંબનો અને ખાન-દાન છે, તે કાંઈ દિ' કશી ફરિયાદ કરતો જ નથી. આજે તેની પેન ગઈ અને તેને લાગી આવે એ સદજ હતું.

પ્રાતર્વિધિ પતાવી હું ઑફિસમાં ગયો. આજે તો પહેલું કામ રતિલાલનું હાથ ધરવાનું હતું. સુમંતની સાથેનો સંબંધ તો એટલો બધો ગાઢ થતો જતો હતો કે હવે તેને પૂછવું ચાહેત હતું. એની ટેવમાં એમ તો પચાસ

દક્ષ ઘટોડો થઇ ગયો હતો; પરંતુ ક્યારેક અટપટા સંજોગો તેને મુજબતા. તેનો સ્વભાવ તેને બીજાને માર્ગ લેવડાવતો. પેનની બાબત પણ પહેલાં તો તેને જ પૂછવું. મારો એ કમજ હતો.

સુમંતને બોલાવવાનો વિચાર કરે છું, ત્યાં ધીરૂ ઓફિસમાં દોડતો આવ્યો.

“ચમનભાઈ, ચમનભાઈ ! મારાં એક રૂપિયાનાં પોસ્ટકાર્ડ ચોરાઈ ગયાં.”

“જરા ધીમે ! પોસ્ટકાર્ડ ચોરાઈ ગયાં; તે એમ ક્યાં મૂક્યાં હતાં ?”

“ક્યાંટ ઉપર મૂકીને વિતુએ બહાર બોલાવ્યો તે એને મળવા ગયો. હમણાં જ પેટીમાં મૂકી દષ્ટ એમ હતું, પણ પાછો આવું ત્યાં તો ન મળે !”

“ચાલો, હું હમણાં જ તપાસ કરું છું.”

“ચમનભાઈ, મને પેલા સુમંત ઉપર શક આવે છે. એ ત્યાં નજીક જ હતો.”

“કંઈ ફિકર નહિ. ત્યાં હશે ત્યાંથી આવી જશે. તમે જાઓ.”

રતિલાલ વિવેક રાખીને સુમંતનું નામ નહોતો બોલ્યો તે હું જાણુને; હો; પણ આ ધીરૂ તો બાળક. એણે તો તડ ને ફડ સંભળાવી દીધું કે, ચોરીનો શક સુમંત ઉપર જાય છે. મારે હવે ઉતાવળ કરવી જોઈએ. ઓફિસ છોડી હું સુમંત પાસે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં જ મહેશ મળ્યો.

“ચમનભાઈ, ગઇ કાલે જ ખરીદેલી મારી ડઝન પેન્સિલો ગુમ થઇ છે.”

“ફિકર નહિ. હમણાં જ હું પાછો આવું છું. પછી તપાસ કરશું.”

“પણ બાઇશાજી, મારું પૂરું સાંભળો તો ખરા.”

“હું જરા ઉતાવળમાં છું. તમે ઓફિસમાં બેસો. હમણાં જ આવું છું.”

મહેશને એમ ને એમ મૂકી હું ઉતાવળે ઉતાવળે સુમંત પાસે ગયો. સુમંત પોતાનું ખમીસ બદલતો હતો. ઇશારાથી મેં એને બોલાવ્યો. એણે પોતાના કપડાં એમ ને એમ પેટી ઉપર મૂકી હાથમાં પોતાની ચાવી-બોનો જુડો ઘઇ મારી પાછળ ચાલના માંડ્યું. હું એને મારે ઘેર લઇ ગયો. મારા ઓરડાના ખાસ્યા બધાં કરી અમે અંદર બેઠા. મારા કબાટમાંથી એક પેડ કાઢી મેં તેના હાથમાં મૂક્યો.

“ પોપટનું ધડિયાળ લેવા માટે મેં તારો દ્રંક ઉધાજ્યો હતો. હવે તે ગોઠવીને પાછો બંધ કરી દઈશ. ધડિયાળ લીધાના તને ખબર તો આવવા જોઈએ. મારે જ મેં તને જમતાં જમતાં અહીં બોલાવ્યો છે. લે હવે આ ધડિયાળ પોપટને તું જ આપીશ કે હું આપી દઉં ? ”

આટલું કહેતાં મારાથી અડખડટ હતી જવાયું. સુમંત પણ નીચું ધાલીને મંદમંદ હસતો હતો. હિમો યદને હું તેના તરફ જવા ગયો ત્યાં તો એ હિતાવજે પગલે આવ્યો ગયો. મેં પણ તેનો દ્રંક બરાબર કર્યો, તાણું વાસ્યું અને ધેર ગયો.

ખીજે દિવસે સુમંતને મેં એક સુંદર કાંડા ધડિયાળ ભેટ આપ્યું. હરિમસાદબાઈને તેના ખબર પત્તી પડેલાંજા.

: ૫ :

હજી સવાર પડ્યું ન હતું. હું દાતણ કરતો ઘરના ઓટલા ઉપર બેઠો હતો. ઓટલામાં રતિલાલ હાથમાં લોટો લાઈને નીકળ્યો અને મને બેઠો જોઈ મારી પાસે આવ્યો.

“ ચાનબાઈ, એક વાત કહેવી છે. ”

“ અત્યારના પહેરમાં ! ”

“ હાથ. ”

“ કહે ત્યારે. ”

“ મેં ચાર દિવસ પહેલાં એક નદી ફાલિન્ટનપેત ખરીદી હતી એ ગઈ કાલે ગુમ થઈ છે. મારા કોટના ખીસામાં રાખીને હું તળાવે નહાવા ગયેલો; આવું ત્યારે ન હતી. એ પંદર રૂપિયાની છે એટલે જરા ખટકે છે. સામાન્ય હોત તો તો વાત ન પણ કરત. ”

“ બસા માણસ તુરંત જ કહેવું હતું ને ? સામાન્ય હોય તો પણ મને તો કહેવું જ જોઈએતે ? ચાલો, હું તપાસ કરું છું. ”

રતિલાલ મોટી ઉંમરનો વિદ્યાર્થી છે. પૈસાદાર કુટુંબનો અને ખાનદાન છે, તે કોઈ દિ' કશી ફરિયાદ કરતો જ નથી. આજે તેની પેત ગઈ અને તેને સામી આવે એ સદજ હતું.

પ્રાતર્વિધિ પતાવી હું ઓફિસમાં ગયો. આજે તો પહેલું કામ રતિલાલનું કાપ ધરવાનું હતું. સુમંતની સાથેના સંબંધ તો એટલો બધો ગાઢ થતો જતો હતો કે હવે તેને પૂંજી સહેલ હતું. એની રેવમાં એમ તો પચાસ

કાકડાં કાકડાં ઉભું કરે તેનું નામ ધૂળમાંથી ધાન. વારસામાં કદાવર બાંધાવાળા માણસ પોતાનાં બ્યસનોથી અને દુરાચરણથી હાડતે તોડી નાખે તેનું નામ ધાનની ધૂળ.

અને જેમ શરીરનું તેમ જ મનના અને આત્માના વિકાસનું વસ્તુ ગમે તેવી સરસ હોય, વારસો ગમે તેટલો ઉચો હોય, પણ તેનો ઉપયોગ યથાર્થ ન થયો તો પછી માત્ર સરસ વસ્તુ કે માત્ર ઉચો વારસો કયા મંમતાં નથી; તે તે વસ્તુને વેડેલી ત્રાપવાથી ધાનની ધૂળ કરી શકાય તેમ જ તે તે વસ્તુને ગરાબર કેળવવાથી ધૂળમાંથી ધાન થાય.

ધૂળમાંથી ધાન કરવું તેનું જ બીજું નામ કેળવણી. જે ધરમાં નાનામાં નાના સાવરણી જેવા પદાર્થથી માંડીને આત્મવિકાસ જેવી ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ સુધી ધૂળમાંથી ધાન કરવાનો પ્રયત્ન નિરંતર ચાલુ છે ત્યાં જ સરસ કેળવણીનું ક્ષેત્ર છે.

આપણાં ધરો, આપણી શાળાઓ, આપણાં છાત્રાલયો, આપણાં મંદિરો; આપણાં પુસ્તકાલયો, આપણા અખાડાઓ, આપણાં ક્રીડાંગણો, આપણાં મંડપો, આપણી પરિપટ્ટો—કયાં ધાનમાંથી ધૂળ થાય છે અને કયાં ધૂળમાંથી ધાન થાય છે તેનો આંક આપણે પોતે જ મૂકીએ; અને આજ સુધી અણું સમજમાં ધાનની ધૂળ કરતા આગ્યા હોઇએ તો પણ આજે સમજણ આગ્યા પછી ધૂળમાંથી ધાન કરવાની જહેમત ઉઠાવીએ.

માનાવાઈ

માખાપો અને વાલીઓ ચેતે !

દિવાળીની લાંબી રત્નઓમાં વિદ્યાર્થીઓ છાત્રાલયમાંથી પોતાને ઘેર જાય છે. આજના આપણા સમાજનું વાતાવરણ સામાન્ય રીતે એવું હોય છે કે છોકરો પોતાનો માખાપ પાસે ચાં તો વાલી પાસે પોતાના અંતરની ખર્ષી જ વાતો કહી શકતો નથી, વળી ખરચતી બાબતમાં અથવા તો વિદ્યા-બ્યાસની બાબતમાં અથવા તો વર્તણૂકની બાબતમાં કેમ રહેવું અને કેમ ન રહેવું તેના વિધિનિયેધો માખાપો તેમ જ વાલીઓ તરફથી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર છોડવામાં આવ્યા હોય છે. આવા વિધિનિયેધો માટે છોકરાને દલીલ કરવાનો અથવા તો શંકાઓ પૂછવાનો પણ અધિકાર મળેલો હોતો નથી. છોકરાના સમગ્ર વર્તન ઉપર તે ઘેર હોય છે ત્યારે દડક નિયમનની નજર રાખવામાં આવી હોય છે; અને છોકરો પણ જે કંઈ વર્તાવ રાખે છે તેની ખાજી માખાપ કે વાલીનાં કપડાંનો લેવ રહેલો હોય છે. આવી બ્લીકના

.....:૩:.....

પૂજ્ય મુરખી.....ની સેવામાં, હું ખુશી ખાતેથી મારે ઘરે પહોંચી ગયો છું. પ્રમ. દિવસે ઘરમાં એક પ્રસંગ બની ગયો તે મારે તમને લખી જણાવવો જોઈએ. મારે એક નાતો બાઈ છે. ચાર વર્ષનો છે. તેની કાતર, મારે જરૂર હોવાથી મેં લીધેલી. હું જરા કામમાં હતો તે જ વખતે તેણે મારી પાસે કાતર માગી. કામ પતાવીને આપીશ તેમ કહ્યું, પણ તે માને જ નહિ. જરા વધારે તોફાન કરવા લાગ્યો એટલે મને પીઝ ચડી અને મેં તેને માર્યો. દાદાજી પાસેનાં ઓરડામાં એકા દત્તા તેમણે આ સાંગલ્યું. તેમણે ઓરડામાંથી દાદાજી મારી. બસુ વધારે રડવા લાગ્યો. દાદાજી બહાર આવ્યા અને રોડો પાડીને વદવા લાગ્યા. તેમાં બાપા અને બા લલ્યાં. ગદા એકસામટાં વંદવા લાગ્યાં.

“....જેની સંસ્થામાં મને એકલ્યો. પાણીની જેમ તારા ઉપર પેસાં ખરમ્યા પણ તારા વર્તનમાં ફેરો જ ફરક પડ્યો નથી. જેની તેની ચીજો વગર પૂછ્યે લઈ લેવી, નાના બાંડરમાં જોને માથાં કરવાં; આ દેવ કંઈ સારી રહેવાય ? હવે કંઈ નામો નથી જરા સંપન્ને તો ઠીક.”

હું તો ગમરાઈ જ ગયો. શું જવાબ આપવો તે કશું મુશ્કેલ નહિ. બોલો બોલો રડવા લાગ્યો. હું રડું છું એ ટોંગ કરું છું તેમ કહી કહીને વળી પાછા વદવા લાગ્યા. માગથી ન રહેવાયું એટલે ઉભો થઈને બહાર ચાલ્યો ગયો.

હવે મારે તમને એક અરજ મુખરવાની છે. મહેરજાની કરીને, મારા વર્તન સંબંધે બાપાને કંઈ ન લખો; એટલી મારી વિનંતિ સ્વીકારશો ? તમે કંઈ લખશો તો હેક જ અવળો અર્થ લેવામાં આવશે, અને મારા માંથે ભારે થશે.

આ કાગળનો જવાબ મારા ઘરના સરનામે નહિ પણ આ નીચે લખ્યું છે તે સરનામે લખી મોકલશો. આ કાગળ પણ મેં બાપા અને દાદાજીથી ખાતરી લખ્યો છે. મહેરજાની કરીને મને જવાબ તુરંત જ આપશો. સરનામે..... લિ. તમારો નિઘારી.....ના પાપમાગ્ય.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેલ સાથે એક રૂપીઆ : પરદેશના બે શિલિંગ લખો ન્યવધાપક. ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, ભારતનર.

આ માસિક લવાજમમાં સ્ટેશન રોડ-લીસરવલી ઇપખાનામાં પારી. લાખામાં જોખાળછે છાપું અને ટાંત્રી દરમાં ત્રિવેદીએ લવાજમથી પ્રગટ થયું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૨ માં
ડિસેમ્બર

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

મમતી સ્ત્રી-પતિશ્રીના સમન્વયથી

શ્રી કાર્વસ ગુજગતી સમાને
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

બહીષ્ણ પરતંત્ર છે,
નિર્ભય સ્વતંત્ર છે.

ખુશામદખોર પરતંત્ર છે,
સ્પષ્ટવક્તા સ્વતંત્ર છે.

સ્વાર્થ પરતંત્ર છે,
પરમાર્થ સ્વતંત્ર છે.

૩ :

। મુરખી.....ની સેવામાં, હું ખુશી ખાતેથી મારે ઘેર પહોંચી ગયો છું. પરમ દિવસે ધરમાં એક ગળતી ગયો તે મારે તમને લખી જણાવેલા જોઈએ. મારે એક નાતો છે. ચાર વર્ષનો છે. તેની કાતર, મારે જરૂર હોવાથી મેં લીધેલી. જરા કામમાં હતો તે જ વખતે તેણે મારી પાસે કાતર માગી. કામ લીધે આપીશ તેમ કહ્યું, પણ તે માને જ નહિ. જરા વધારે તોફાન ચાલ્યો એટલે મને ખીજ ચડી અને મેં તેને માર્યો. દાદાજી પાસેની રકામાં બેઠા હતા તેમણે આ સાંભળ્યું. તેમણે ચોરકામાંથી હાથ મારી. હું વધારે રડવા લાગ્યો. દાદાજી બહાર આવ્યા અને રાડો પાડીને વહેતાં આ. તેમાં બાપા અને બા લાલ્યાં. જ્યાં એકસામટાં વેઠવા લાગ્યાં.

"...જેથી સંસ્થામાં સને મોકલ્યો. પાણીની જેમ તારા ઉપર પૈસા રચ્યા પણ તારા વર્તનમાં કશો જ ફરક પડ્યો નથી. જેની તેની યોજે ૧૨ પૂછ્યે લઈ લેવી, નાંતા ભાંડરમાં જોતે માર્યા કરવાં; આ દેવ કંઈ સારી કેવાય ? હવે કંઈ નાનો નથી જ રા સમજે તો ઠીક."

હું તો ગભરાઈ જ ગયો. શું જવાબ આપવો તે કશું સુઝ્યું નહિ. હો બેઠા રડવા લાગ્યો. હું રડું છું એ ટોંગ કંઈ છું તેમ કહી કહીને વળા જાવડવા લાગ્યા. મારાથી ન રહેવાયું એટલે હિમો થઈને બહાર આવ્યો ગયો.

હવે મારે તમને એક અરજ ગુજારવાની છે. મહેરબાની કરીને મારા તર્જન સંબંધે બાપાને કંઈ ન લખો; એટલી મારી વિનંતિ સ્વીકારશો ? તમે કંઈ અપશો તો છેક જ અવજો અર્થ લેવામાં આવશે, અને મારા માંથે ભારે થશે.

આ કાગળનો જવાબ મારા ઘરના સરનામે નહિ પણ આ નીચે લખ્યું છે તે સરનામે લખી મોકલશો. આ કાગળ પણ મેં બાપા અને દાદાજીથી ખાનગી લખ્યો છે. મહેરબાની કરીને મને જવાબ તુરંત જ આપશો. સરનામું..... લિ. તમારો નિઘારી.....ના પાપલાલજી.

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. રાષ્ટ્રિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે એક રૂપીયો. પરદેશના બે શિલિંગ સખો વ્યવધાપક. ‘છાત્રાલય’, શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ લવન, ભાવનગર

આ માસિક ભાવનગરમાં રજેશન રોડ- શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. લીખામાં મોખાજાએ છાપ્યું અને લંડો દરમાં વિવેકીએ ભાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

છાત્રાલય

('છાત્રાલય મંડળ' તરફથી)

વર્ષ ૫ મું
૧૯૩૧

અંક ૧૨ મા
ડિસેમ્બર

:: તંત્રી ::

હરભાઈ ત્રિવેદી

પ્રમાણીત તંત્રી ત્રિવેદીના સમક્ષે
શ્રી કાર્વસ ગુજગતી સમાને
શ્રીયુત હાલ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

બહીકણ પરતંત્ર છે,
નિર્ભય સ્વતંત્ર છે.

ખુશામદખેર પરતંત્ર છે,
રૂપદ્રવક્તા સ્વતંત્ર છે.

સ્વાર્થી પરતંત્ર છે,
પરમાર્થી સ્વતંત્ર છે.

‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો’

‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો’ એ પ્રયોગ આજે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ખૂબ પ્રચલિત છે. શું શાળા, શું ઘર કે શું છાત્રાલય, જે કોઈ ઠેકાણે જીવાનને લગતા પ્રશ્નો ખડા થાય તે ઠેકાણે વિચારક કેળવણીકાર વિદ્યાર્થીને ઝોળખવાની હંમેશાં સલાહ આપે છે. ઘરમાં કંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામે કે છાત્રાલયમાં કોઈ કોવડો ઉભો થાય કે શાળામાં શિક્ષણને લગતી કંઈ મૂંઝવણ જન્મે કે તરત જ જીવાનની સામે માગ્યાપની, ગૃહપતિની તેમ જ શિક્ષક કે આચાર્યની નજર જાય છે. આવા પ્રસંગોએ શું કરવું તે સહે નહિં સારે પેલો ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ વાળો પ્રયોગ આપણને વધારે મૂંઝવણમાં નાખે છે. ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ એનો ખડુ ઉડો નહિં તોયે માદો એવો અર્થ પણ જો આપણી પાસે તૈયાર હોય તો ‘વિદ્યાર્થીને ઝોળખો’ વાળો પ્રયોગ મૂંઝવણને બદલે આપણને જરૂર મદદ કરે. એ પ્રયોગનો આવો સાદો અર્થ આપણે વિચારીએ.

જીવાન પોતાની સક્રિય અવસ્થામાં-એ અવસ્થા નિષેધાત્મક હોય કે વિધેયાત્મક હોય-એ રીતે વર્તતો હોય છે. એક વ્યક્તિગત અને બીજો સમાજગત. તેની વ્યક્તિગત ક્રિયાઓ સમાજને સ્પર્શતી હોય ખરી, પણ તે આડકતરી રીતે. ઉદાહરણ તરીકે જીવાન ગમગીન ચહેરે નવરો જ બેસી રહે અથવા તો એકલો બેઠો બેઠો કંઈ ને કંઈ અંડનાત્મક યા તો રચનાત્મક કામ કર્યા કરે. તેની સમાજગત ક્રિયાઓનું ઉદાહરણ લઈએ તો તે કાંતો સમાજની નીતિથી કંઈક ઉધું જ કરતો હોય અથવા તો સમાજ ન સમજી શકે તેવું કંઈક કરતો હોય અથવા તો આખી સમાજ તેની પાસેથી કંઈક ક્રિયાની આશા રાખે સારે તે નિષ્ક્રિય બેઠો હોય. આવી તેની વ્યક્તિગત કે સમાજગત સક્રિયતા તેમ જ નિષ્ક્રિયતા એ આપણા કોયડાંના વિષયો હંમેશાં હોય છે. અને તેમાંયે આપણે ધૃષ્ટીએ સારે એ નિષ્ક્રિય રહે અને આપણે ન ધૃષ્ટીએ ત્યારે અને તેવી રીતે સક્રિય બને, તેવે વખતેની ખાસ કરીને એ આપણી મૂંઝવણમાં વધારો જ કરતો હોય છે. વિદ્યાર્થીની આવી અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીને ઝોળખવો એ અત્યંત આવશ્યક છે. આપણે તેને લગતું કંઈ પણ કરી બેસીએ તે પહેલાં તેને ઝોળખવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થીને આવી અવસ્થામાં ઝોળખવાનો માદો અર્થ એ છે કે તેની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ અને શક્તિ પિછાની લેનાં. છાત્રા-

લયમાં કે શાળામાં બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી શરીરના અમુક અમની આશા રાખવામાં આવી હોય તેવા અમમાં એક વિદ્યાર્થી ખૂબ અનિયમિત રહે છે અથવા તો અમચેરી કરે છે. વારંવાર તેને તે બાબતમાં સમજાવ્યા છતાં તે ઠેકાણે આવતો જ નથી. તેને આડેતરી રીતે દંડ કે શિક્ષાના લય બતાવવામાં આવે છે તો એ વધારે આજ્ઞાથી ચેરી કરતાં શીખે છે. તેની સામાજિક અપ્રતિષ્ઠા ઉપર કામ લેવામાં આવે છે તો એ સમાજનો જ દુશ્મન બનવા માંડે છે. કોઈ પણ ઉપાય સફળ નહિ થવાથી ગૃહપતિ કે શિક્ષક મૂંઝાય છે. મૂંઝવણના માર્ગ વિદ્યાર્થી તરફ ચીડ અને તિરસ્કારનું પરિણામ વિદ્યાર્થી ઉપર દમન ચલાવવામાં આવે છે. અને આ પરંપરા વિદ્યાર્થી ગૃહપતિ વચ્ચે તેમ જ વિદ્યાર્થી શિક્ષક વચ્ચે મોટો અંતરાય ઉભો કરે છે. વિદ્યાર્થીનો કાયડો ઉકેલાવાને બદલે અનેકગણો વધે છે અને ગૃહપતિ ને શિક્ષકની મૂંઝવણ ઘટવાને બદલે વધતી જ નાય છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે વિદ્યાર્થીને ઓળખવાના પ્રયત્નો કરવા ધોરે, તેવે વખતે વિદ્યાર્થી ઉપર દમન કરવાથી કે મૂંઝવણમાં હાથ જોડીને એસી રહેવાથી કશું જ વળતું નથી. તેમ કરવાને બદલે વિદ્યાર્થીનાં શરીર અને મનની સ્થિતિ અને શક્તિ પિછાની લેવાના કામમાં રોકાઈ જઈએ તો વિદ્યાર્થીને તુરત જ ઓળખી શકવાના. અને વિદ્યાર્થીની એવી ઓળખાણ આપણને મળે પછી તો તેનો કાયડો અને આપણી મૂંઝવણ બન્ને ટળી જાય છે.

ઉપરના ઉદાહરણનો વિચાર કરીએ તો આપણને આટલું આટલું હાથ લાગે.

- ૧ શરીરઅમ વિદ્યાર્થીનું શરીર સહન કરે તેથી વધારે પડતો હોય.
- ૨ શરીરઅમનો પ્રકાર વિદ્યાર્થીના મનને અસુચિત્ર હોય.
- ૩ શરીરઅમનો સમય વિદ્યાર્થીને પોતાના શરીરની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ હોય.
- ૪ શરીરઅમ વખતની સોખમ વિદ્યાર્થીને કેવળ અસુચિત્ર હોય.
- ૫ એક યા બીજા કારણે શરીરઅમમાં વિદ્યાર્થી ટેવાયેલો ન હોય.
- ૬ શરીરઅમ કરાવવાની કાર્યવાહકની નીતિ અપમાનકારક હોય.
- ૭ વિદ્યાર્થીની પોતાની શારીરિક પ્રકૃતિ જ અસ્વસ્થ હોય.
- ૮ વિદ્યાર્થીનું પોતાનું એકંદર માનસિક આરોગ્ય હીણું હોય.
- ૯ આ અને આવાં તો અનેક કારણો આવા દાખલાઓમાંથી શોધી શકાય.

એવું જ ખીલું ઉદાહરણ વિદ્યાર્થી ચોરીઓ કરતો હોય તેનું સ્થોળ
છાત્રાલય કે શાળામાં ગમે તે ઢેકણે જરા જોડણી પણ તક મળે કે તુરત
જ વિદ્યાર્થી નાની નાની ચીજો ઉપાડી લે છે. તેને સમજવો તો પણ તે
ચોરીઓ કરતો અટકતો નથી. તેને બંધીવરાવો કે શિક્ષા કરો તો તે વધારે
છૂપે ચોર અને છે અને ઢોંગી થાય છે. આવા તો અનેક દાખલાઓ
છાત્રાલયોમાં અને શાળાઓમાં મોજૂદ હોય છે. પ્રેમાળ ગૃહપતિ અને જામત
શિક્ષક આવા કાષ્ટાઓ ઉકેલવા માટે હમેશાં મથી રહ્યો હોય છે. આવા
પ્રસંગોમાં દિવસ દિવસે હારી જવાને બદલે વિદ્યાર્થીને ઓળખવાને માર્ગે આપણે
ચડીએ તો ચોરી કરતો તેને અટકાવી શકીએ. વિદ્યાર્થીને ઓળખવા જતાં
કંઈક આવાં કારણો આપણને હાથ લાગે.

- ૧ વિદ્યાર્થી શરીરે અસક્ત અથવા તો માપકાંગેલો હોય.
- ૨ વિદ્યાર્થી સ્વભાવે ગુડો હોય.
- ૩ વિદ્યાર્થી શરીર તેમજ મનને સ્થિર એવી પ્રવૃત્તિઓથી વ્યવિત્ત હોય.
- ૪ વિદ્યાર્થી ગરીબ કુટુંબનો હોય.
- ૫ વિદ્યાર્થી ખોટા લાડમાં ઉછરેલો હોય.
- ૬ વિદ્યાર્થી ખાઉચપ્રવૃત્તિનો હોય.
- ૭ વિદ્યાર્થી ખૂબ દમનમાંથી પસાર પડેલો હોય.
- ૮ વિદ્યાર્થી દેવાદાર હોય.
- ૯ વિદ્યાર્થી ઉડાઉ હોય.
- ૧૦ વિદ્યાર્થીને અવલો માનસિક ખોરાક મળેલો હોય.
- ૧૧ વિદ્યાર્થી અજ્ઞાન જ હોય.
- ૧૨ વિદ્યાર્થીને કાંઈ એક પ્રકારની શારીરિક ખોટ હોય, તે તે હાથ ન લાગી હોય.

અહીં પણ આ અને આવાં કારણો આપણને હાથ લાગી જવાનાં.

લેખને બહુ લાંબો ન કરવા માટે ઉદાહરણો બંધ કરીએ; પણ જેમ
શરીર અને મનના સંબંધમાં વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે તેમ જ વિદ્યાર્થીને
ઓળખવા માટે તેની ભુદ્ધિની શક્તિને યથાર્થ માપવાની અને તેના
હૃદયની અપૂર્ણતા કે અનુવિકાસને માપી લેવાની જરૂર રહે છે. કેટલીક વખત
વિદ્યાર્થીની ભુદ્ધિશક્તિનું આપણને પૂરું જ્ઞાન ન હોવાથી તો કેટલીક વખત
તેના હૃદયના વિકાસથી આપણે એક જ અપરિચિત હોવાથી, વિદ્યાર્થીને
સમજવામાં બૂલં દરી બેસીએ છીએ. 'તે ઓળખવો' એ પ્રયત્નની

પ્રાજ્ઞ તેની બુદ્ધિ અને તેના હૃદયને પણ પિજનનાં શીખી જવું તેવો અર્થ પણ રહેલો છે.

હરભાઈ

મોહનલાલ સુધરવા માંડ્યો છે !

બાઈશ્રી,

તમારો પત્ર મળ્યો છે. મોહનલાલના ખાતામાં જે એ ચોપડીઓ લેણી નીકળે છે તે સંબંધમાં હું તેને પૂછતી બેઠું છું. એની પાસે જે એ હશે તો તો સ્વંથી તમને સીધી જ રવાના કરી દેશે. નહિ જ હોય તો પછી તેની કિંમતના પૈસા હું મોકલી આપીશ છ મહિના જેટલા ગાળા પછી તમે આ હિસાબ મોકલો છો તેમાં સંકેતવનું કશું જ દારણ નથી. મને માફ તો થાનું લાગે પણ ઉલટું મારા મનને આનંદ થયો કે મારા ઉપર તેમ જ ચિ. મોહન ઉપર તમારો એટલો વિશ્વાસ તો હશે જ કે જેથી તમે તેનો હિસાબ નીરાંતે તપાસી શકો. એ વિશ્વાસ જદલ તમારો જેટલો ઉપદ્રવ માનું તેટલો ઓછો જ છે.

મોહન ..... છાત્રાલયમાં હમણાં રહે છે. ત્યાંના મુદપતિના રિપોર્ટ ખૂબ સરસ આરે છે. તક મળે છે ત્યારે આ પત્રમાં જ લખી નાખું કે વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલાએક પ્રકારો એવા હોય છે કે જેને ભયની તેમજ શિક્ષાની પણ જરૂર પડે. હું પોતે તો 'ભય વિના પ્રીતિ નહિ' એ સૂત્રમાં માનનારો છું. એટલે વિદ્યાર્થીને સારા કામમાં પ્રીતિવાળો કરવો હોય તો તેને થોડોએક ભય અવશ્ય ખતાવવો જ જોઈએ. વળી ચિ. મોહનના સંબંધમાં તો મેં તમને એમ પણ કહ્યું હતું કે તેને અવાર નવાર શિક્ષા પણ કરતા રહેવાની જરૂર છે. પણ તમે થાના માને ? તમે તો મારી સામે લાંબી લાંબી ચર્ચાઓ કરતા ! ભય અને શિક્ષાનો સંતર બદિષ્ઠકાર થવો જોઈએ એમ મને મનાવવાના પ્રયત્નો કરતા. મારા મનમાં એક અભિલાષ એવો હશે કે મારા અભિપ્રાયનું સમર્થન કરનારું એકાદ દષ્ટાંત હું તમને ખતાવી શકું. ચિ. મોહને મને તેવું દષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે. ત્યાંના મુદપતિ બાઈને મેં ખાસ આગ્રહથી લખ્યું હતું કે ચિ. મોહનની બાબતમાં ભય અને પ્રસંગોપાત શિક્ષાનો પણ ઉપયોગ કરે. તે બાઈ છે તો તમારા મતના, પણ મારા જે આગ્રહને તમે વશ ન થયા તેને તેમજે સ્વીકાર્યો. આજે હવે હું જોઈ શક્યો છું કે તેના પ્રયોગની અસર ચિ. મોહન ઉપર થઈ છે. તેનું વર્તન સુધરવું ચાલ્યું છે અને તેનો અભ્યાસ પણ ફીફોફ આગળ વધવા માંડ્યો

છે. હું આશા રાખું છું કે તમે આ વાત સમજો. ચિ. મોહન સુધરવા માંજો છે તે જોઈ ખીજા તેવા જ વિદ્યાર્થીઓને ઉપરની રીતે સુધારવાનું કામ હાથ ધરે.

રનેહાધીન

ધીરજલાલના વંદન.

*

*

*

રનેહી ભાઈશ્રી ધીરજલાલભાઈ,

તમારો પત્ર મળ્યો. હું તો તે વાંચીને આમો જ બની ગયો છું. ચિ. મોહનલાલ સુધરવા માંજો છે એ તમારા વિશ્વાસથી મને ખેદ થયો છે. ભય અને શિક્ષાનો માર્ગો દ્વાય તે થોડું ઘણું પરાણે પરાણે બણવા માંજો હશે પરંતુ તે વર્તનમાં સુધરવા માંજો છે તેમ માનવું એ ભારે મોટી બૂલ છે. નાના બાળકને ડરથી કે શિક્ષાથી પોતાની માફક થોડું ઘણું પઢાવી શકાય તેમ કદાચ માની લઈએ; પણ વર્તન સુધારી શકાય તેમ તો ત્રિચાર સરખો પણ કરી શકાય તેમ નથી. ડરથી કે શિક્ષાથી જે કંઈ થોડું ઘણું બણાવી શકાય તે કશા જ કામનું નથી હોતું. ડર તેમજ શિક્ષાથી ભૂલનો વિદાસ કરી શકાય તે તમારી કલ્પનામાં કામ ઉતરે છે તે જ હું તો સમજી શકતો નથી. તમે તેમ માનવા લગ્યાઓ છો તે ભારે અજ્ઞાન સૂચવે છે તેમ કહું તો મને માફ કરશો.

અને મોહનલાલ સુધરી ગયો છે એમ તમે માનો છો ત્યારે તો તમારું એ અજ્ઞાન મને અદ્ભુત લાગે છે. તમને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો તમારા સુધરી જવાનો અર્થ 'ટોંગ' એવો થાય. તમે કદાચ નહિ જાણતા હો તો કહી દઉં કે શિક્ષા અને ભયના માર્ગો તે અનેક માણસો ટોંગી અને લુચ્ચા બનેલા મેં જોયા છે. તમે એમ માનતા હશો કે ચિ. મોહન હવે ટોંગી કશી ચીજ ઉપાડતો નથી, તેમ જ આ ખીડી પીના નથી. પણ તમે ભીંત લૂસો છો. અહિં તે છ માસ રહ્યો તે દરમિયાન તેણે એ ત્રણ પોતાની નાતના જ એવા વિદ્યાર્થીઓને મિત્રો બનાવ્યા છે. તેમના ઉપર મોહનના ક્યારેક ક્યારેક પત્રો આવે છે. એ પત્રો મોટે ભાગે પોસ્ટકાર્ડ હોય છે; તેથી વાંચી લેવાની તક હું કદાચ નહીં છું. તેના છેલ્લા પત્રમાં જ તેણે લખ્યું છે કે પોતે એક છીડીપેન ટપાલમાં રવાના કરે છે. ખીડી પીવા માટે હવે તેને કેટકેટલી હાડમારીઓ ભોગવવી પડે છે એ લખીત તો તેના એક મિત્રે જ મને કહ્યું.

ખતાવી છે. તેના છાત્રાલયની પડોશમાં જ એક મોટો બગીચો છે. એ બગીચામાંથી સવારમાં જ ફૂલ લઈ આવવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું છે. એ બગીચાના એક ખુણામાં પોતે એક કાચલી દારી રાખી છે; તે કાચલીમાં તે બીડી અને બાકસ રાખે છે અને અનુકૂળતાએ તેનો ઉપયોગ કરતો રહે છે. તેના ગૃહપતિને આની કશી જ ખબર પડવા નથી દીધી તે વાત પર તો પોતે મગર બને છે ! આ હકીકત તેણે પોતે જ પોતાના પત્રમાં લખી જણાવી છે. તમારે ખાત્રી કરવી હોય તો તમે તેમ કરવા છૂટા છો. પણ એક શરતે. આ હકીકતની વ્યર્થતા તમને જણાય તો તમારે મોહનને શિક્ષા દરવામાંથી કાઢીને માટે મુક્ત કરી નાખવો. આ શરત તમારે કબુલ ન હોય તો તમારાથી મોહન સાથે કદી આ વાત પણ ન થાય તેવું મારું નૈતિક બંધન તમારે સ્વીકારવાનું. તમે તે ન સ્વીકારો તો મારો વિશ્વાસઘાત કયો માનીશ.

આ પત્રદ્વારા તમને ફરી ફરીને વિનંતિ કરું છું કે શિક્ષા તેમ જ લખથી મોહનનું આરિત્ય સુધરે છે તે જામણામાંથી તમે મુક્ત થાઓ. આરિત્ય બગાડવાના અનેક કારણોમાં શિક્ષા અને લખ છું તમને સૌ દક્ષ પૂરવાર કરી આપી શકું તેમ છું. ચોર, કાકુ, લૂંટાંગ, ઢોંગી અને ખૂની સુદ્ધા શિક્ષા અને લખનાં પરિણામો છે તેમ છું તો તેમાં અતિશયોક્તિ માનશો નહિ. એક મોહનના દૃષ્ટાંતથી તમે મારી માન્યતા ફેરવી નાખવા ધારો છો પણ તેના જ દૃષ્ટાંતથી તમારી માન્યતા સદંતર કેમ નયો અદલાતી તેજ નવાઈની વાત છે. આશા રાખું છું કે મારો આ પત્ર તેમ કરવામાં નિમિત્તરૂપ બને.

તમારો,

રામ પ્રસાદ

સાચો પત્ર

[આપે પોતાના પુત્ર ઉપર લખેલો આ એક સાચો પત્ર છે. પુત્ર એક છાત્રાલયમાં રહીને અભ્યાસ કરે છે; પિતા સુશિક્ષિત અને ઉદાર વિચારના છે. પોતાના પુત્રોની સાથે દરેક પિતાને આજા જ નિખાલસ સંબંધો હોવા જોઈએ તેવા સિદ્ધાંતને આ પત્ર સમર્થન કરનારો નીવડે તેવો છે તેથી તેને અહિં પ્રગટ કરવો યોગ્ય ધાર્યું છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિઓ દરેક માન્યાપત્ર આ પત્ર તરફ લક્ષ્ય ખેંચી શકે છે. અનુકૂળતા દશે તો પિતાપુત્ર વચ્ચે આલતા પત્રવ્યવહારમાંથી સુંદર સુંદર વાનગીઓ 'છાત્રાલય' ના વાંચનારને પીરસવાનો અભિલાષ છે. તંત્રી.]

ચિન્હ ભાષ,

તું વાત કરીને ગયો ત્યારથી મારા મનમાં તને કંઈક કહેવાનું ધૂમ્મા કરે છે. મારે જે તને કહેવાનું છે તે ટૂંકમાં ટપકાવી મોકલું છું. એના ઉપરના તારા વિચારો સ્પષ્ટતાથી અને વિગતથી જણાવજો.

તું વાત કરતો હતો ત્યારે મને એમ લાગ્યા જ કરતું હતું કે તારું મન તારા ઉપર સત્તા ચલાવી રહ્યું છે. પરણિમે તારું મન નોંધ્યે તેટલી ચોખ્ખવટથી બહાર નહોતું પડતું. મનની ચોખ્ખવટ હોવી એ અત્યંત આવશ્યક વસ્તુ છે. આપણે દોષથી નથી ડરતા, તો પછી આપણા મનથી શું કામ ડરીએ? મનને જે કહેવું હોય તે સાંભળી લઈએ. મનથી પણ સૂક્ષ્મ અને પરમ પવિત્ર એવી એક વસ્તુ છે; જેને આપણે 'આત્મા' કહીએ છીએ. મનને રોકડો જવાબ પરમાવનાર અને ખોટે માર્ગથી સાચે માર્ગે દોરનાર આ આત્મા જ હોય છે.

ખેટા, મન ધણું ચંચળ અને વિચિત્ર હોય છે; મનુષ્યના આત્માના આદર્શોની સિદ્ધિમાં જે કોઈ પણ વસ્તુ વધારેમાં વધારે વિઘ્નકર્તા હોય તો તે એક મન જ છે. ચંચળ મને કેટલાયે આદર્શોને ધૂળધાણી કરી નાખેલા છે. આ મનને ઓળખી લેવું એ આપણી ફરજ છે.

ભાષ, તું તારા એ મનને ઓળખી લે. ચાલ, આપણે બાપ દીકરા બન્ને એને શોધીએ. એ વિચિત્ર મનનાં બધાં જ વલણો ખોટાં કે ખરાબ હોય છે એમ પણ નથી હોતું. માત્ર એને ખરાબર પારખી લેવું ઘટે. તું વિચારમાં ખૂબ આગળ વધેલો છે. વળી તે દિશામાં તારા પ્રયત્નો પણ ધણા સત્કાર છે એમ હું નોંધી શકું છું. તને તારું મન આહુઅવળું અથડાવે અથવા તો બનાવી જાય અથવા તો છેતરી જાય તે ન જ ચાલે. આપણે એને ખરાબર પકડી પાડવું નોંધ્યે અને પછી શોગ્ય માર્ગે વાળવા મથવું નોંધ્યે.

તારા આદર્શો ધણા લગ્ય છે. બીજાને તો તે ગગનવિહાર જેવા લાગે તેવા છે. માત્ર એ આદર્શોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા જેટલી હિંમત અને શક્તિની તને ખૂબ જરૂર છે. એ હિંમત અને શક્તિ તારામાં છે જ. અને જેટલાં સ્પટતાં હોય તેટલાં આવે એ મારું મીઠું સ્વપ્ન છે.

આદર્શોની પ્રાપ્તિમાં આડખીલીઓ તો આવવાની જ. પણ તેથી તારા જેવો જુવાન મંઝાય, તે કેમ ચાલે? એવી આડખીલીઓને દૂર કર્યે જ. છૂટકો. તારા મનની નિર્જળતા તરફ આજે તારૂં લક્ષ્ય એવવાનું મન થઈ

ભય છે. આદર્શોની પાછળ મંજા રહેવામાં તું ક્યારેક ક્યારેક યાત્રી જતો હો તેમ મને લાગ્યું છે. એવા યાત્રી પંખી વિચાર આચારમાં રહેજ શિથિલતા આવે તે પણ સ્વાભાવિક છે. આ યાત્રી અને શિથિલતા ન અસાધી લેવાય. તારું જીવન લગ્ય બને, આદર્શરૂપ બને, એ મારા મનોરથો છે. એવી લગ્યતા અને આદર્શો કંઈ અપરિણિત જીવનથી જ આવે છે એમ નથી. પરિણિત જીવનમાં પણ એ તેટલાં જ શક્ય હોય છે. પણ તારે હવે તારો નિર્ણય ફરી લેવો જોઈએ. આવી બાબતોમાં અપરિણિત જીવનને તું વધારે ટકા આપતો આવ્યો છે અને તને આજ્ઞાદિત સુધી મારો ટેકો પણ મળ્યા કર્યો છે, એનું કારણ એક જ છે કે તેવા જીવનમાં છેક જ મુક્ત રહી શકાય છે, એવા જીવનમાં તો પ્રિય વ્યક્તિના પ્રણયનું પણ બંધન નહિ. આ વાત ખૂબ અધરી છે તે તું સમજે છે. પણ એવું બંધનમુક્ત જીવન તારું બને એ તારો આદર્શ રહ્યો છે અને મારું મનોદર સ્વપ્ન રહ્યું છે. છતાંયે પરિણિત દશા મોટી રીતે ઉતરતી તો નથી જ. આપણે આપ દીકરાએ હવે તેનો નિર્ણય ફરી લેવાનો કાળ આવ્યો ગણાય. જીવન સિદ્ધાંતનો નિર્ણય થઈ ગય તો પછી ખીલું બધું સહેલું થઈ જવાનું છે. પરણવું ફરો તો પછી કેવા કેવા Qualifications વાળા જીવનસાથીને પસંદ કરવો એ અધરું નહિ પડે. નહિ પરણવું હોય તો કેવા કામમાં જીવન સમર્પણ કરવી અને અંતરના પ્રેમને ક્યાં અને કેવી રીતે વાળવો એ પણ અધરું નહિ પડે. અધરું પડે છે નિર્ણય કરવાનું. પણ લાંબ, મનને સ્થિર કરી, હૃદયને મજબૂત બનાવી, આત્માનો અવાજ ઓળખી છેવટનો નિર્ણય કરી લેને. પંખી ડામાડોળ સ્થિતિ તો મટે. બાપુ સદૈવ તારી પડખે જ છે તેમ સમજજો. બાપુ

આહુકોન અનિવાર્ય કારણોને લાગે આ અંક મોડો થયો છે. આવતો અંક જાન્યુઆરી તથા ફેબ્રુઆરીનો બેગો નીકળશે અને વખતસર ફેબ્રુઆરીની પંદરમી તારીખે બહાર પડશે.

ચાલુ વર્ષનો આહુકોન અંક છે. આવતો અંક વી. પી. શે. ૨૭-રેશનના ૦-૩-૦ નાદકના વધારે ભરવા કરતાં લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપી પોસ્ટખર્ચ બચાવો.

આદર તરીકે ચાલુ ન રહેવું હોય તેઓ આગાહ પોસ્ટકાર્ડથી ખબર આપી અમારો પોસ્ટખર્ચ બચાવે એમ ઇચ્છીએ છીએ. તંત્રા.

એક સવાલ

એક ગૃહપતિભાષ પોતાના એક પત્રમાં સવાલ ઉઠાવે છે.

પોતાના છાત્રાલયમાં જે પુસ્તકાલય છે તેના કચાટો વિદ્યાર્થીઓ માટે વાચન સમયે છેક જ ખુલ્લા મૂકી દેવા જાગત તેમને સલાહ મળેલી. પોતાના તે દિશાના પ્રયોગ પછી તે જણાવે છે:—

“ પુસ્તકાલયના કચાટો સવારના ૭ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી છેક જ ખુલ્લા મૂકી દેવાનો પ્રયોગ કરી લેયો. મારા માટે એ પ્રયોગ ખુબ હારે નીવડ્યો છે. ચોપડીઓ ખોલાય તે પ્રશ્ન જવા દઈએ તો પણ વ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન હારે આકરો યથ પડે છે. જે ઠેકાણેથી જે ચોપડી લીધી હોય તે ઠેકાણે તેને મૂકવાની વાત તો એક જાણુ રહી, પણ ઢગલાખંધ પુસ્તકો ચારે ખૂણે એકઠા થયા હાગ્યા. દસ વાગ્યે આવીને જોઈ તો ચારેખાણુ પુસ્તકો વેરથકેરથ પડ્યાં હોય. હાગ્યે જ એકાદ સારો મળતો' વિદ્યાર્થી એકેલો માલૂમ પડે, તો તેની મદદ લઈને બધાં ગોઠવું. સતત ત્રણે કલાક ત્યાં હાજર રહેવા જેવી પરિસ્થિતિમાં નથી, નહિતર તો વળી મારી હાજરીના કારણે કદાચ કંઈક વ્યવસ્થા રખાવી શકું. વાચનાલયની આ વ્યવસ્થા હું જાણતો હતો. વાંચવાનો સમય ચોક્કસ કરીને મારી હાજરી ત્યાં ગોઠવી તેનો કોવડો તો ઉઠેલી શમ્બો, પણ પુસ્તકાલયની જાગતમાં આમ બની શકે તેમ નથી. છેલ્લા બે દિવસથી મેં તે અખતરો બંધ કર્યો છે. હજી પણ તમે કંઈ વ્યવસ્થા રસ્તો જતાવી શકતા હો તો એકવાર ફરીથી બેખમ બેડવા તૈયાર રહીશ. ”

ગૃહપતિભાષની ફરિયાદ સાચી છે. આપણાં છાત્રાલયો તેમ જ શાળાઓની અંદર વાચનાલયની દશા ખુબ જ કંદોડી હોય છે. પુસ્તકાલયની તો વાત જ શી ? અને પુસ્તકાલય તેમ જ વાચનાલયમાં જ આ પ્રશ્નને શા માટે ગોંધી રાખીએ ? સાધન, સામગ્રી અને તમામ સરંજામની આવી જ દશા હોય છે તેમ કહીએ તો ખોટું નહિ. આનો નિકાસ લાવવા માટે આપણે અનેક ઉપાયો અજમાવી શકીએ છીએ. તેમાંનો એક આ રહ્યો.

વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ એ માણસજાતની એક સુધડ ટેવ છે. કેટલાક મદ્યુજોનાં ખીજ માણસ જન્મે છે તેની સાથે લાઇને આવે છે. અને કેટલાક સદ્યુજો તેણે માણસ તરીકે કેળવવા પડે છે. આવા સદ્યુજોની ખીજવણી માટે માણસ જાતને ઘોડીએક તાલીમમાંથી પસાર થવાનું પણ

રહે છે. અંગ્રેજી લાપામાં તો એક કહેવત છે કે 'ટેવ એ બીજી કુદરત છે.' આનો અર્થ એટલો કે માણસ કુદરતી રીતે પોતાની સાથે કંઈ સારું સારું લઈ આવ્યો હોય છે તેમાં પોતાની મુધક ટેવોના ઘડતરથી એ ઘણા વધારો કરી શકે છે. આવી ટેવો મેળવવા માટે માણસને પ્રયત્ન કરવો જ પડે. કેટલાક સદગુણો કુદરતી હોય છે તો કેટલાક ટેવ પાડીને મેળવેલા હોય છે. મુંદર વ્યવસ્થા અને ગોઠવણની શક્તિને ટેવ પાડીને આપણે વિદ્યાર્થી શકીએ છીએ.

દરેક છાત્રાલયમાં નિયમિતતા ફેળવવા માટે કેટલીક ટેવો પાડવાના ક્રમને આવશ્યક માનવામાં આવ્યો હોય છે. દા., ટેવોની આવી તાલીમ વિદ્યાર્થીઓને અણખાણ રાખીને તેમના ઉપર પરાણે લાદવાની નથી હોતી. પરંતુ વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ એ બાજતો તો એવી છે કે જેને માટે દરેક વિદ્યાર્થીને શોખ અને રમ પણ અંતરના ઉડાણમાં હોય જ, માત્ર તે ખાતરી ટેવ પડેલી નહિ હોવાથી તે દિશામાં એ બેદરકાર રહેતો હોય છે.

છાત્રાલયોની અંદર સમગ્ર જીવનને નિયમિત ગણવાને માટે કેટલાક નિયમો કરાવેલા હોય છે. ધણે ભાગે તો આવા નિયમોના વિધાતા પણ વિદ્યાર્થીઓ જ હોય છે. આવો જ નિયમ પુસ્તકાલયની ગોઠવણ અને વ્યવસ્થા માટે કરી શકાય. જેટલી ચોકસાઈ ભોજન કે વ્યાયામ જેવી બાબતોમાં રાખવામાં આવે તેટલી જ ચોકસાઈ આમાં પણ રાખવામાં આવે. દમ વાગે પુસ્તકાલયનો સમય પૂરો થવાનો હોય તો પોણા દમ વાગે આપણે શુદ્ધપતિએ અને વારા પ્રમાણે જાહેર થયેલા વિદ્યાર્થીઓએ ત્યાં લાગર થવું. પોણા દસથી દસ વાગ્યા મુધીનો સમય એ પુસ્તકાલયની ગોઠવણ અને વ્યવસ્થાનો સમજવો. તેમાં વેરાએલાં પુસ્તકોને એકઠાં કરાય, તેને પોતપોતાના સ્થાને ગોઠવી દેવાય અને બીજી જે કંઈ અવ્યવસ્થા થઈ હોય તેને દૂર કરાય. આ ક્રમની અંદર દરેક વિદ્યાર્થીનો વારો આવે જ આવે. આ ક્રમને કડક ચોકસાઈથી વળગી રહેવામાં આવે. જો આમને આમ થોડો વળત ચલાવવામાં આવે તો દરેક વિદ્યાર્થીને એવી ટેવ પડી જવાની. દરેકને પોતાના માટે તેમ જ પોતાના મિત્રોને માટે કામ કરવાનું હોવાથી કામમાંથી રસ ઓછો થવા સંભવ નથી. કટકે કટકે વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓમાં આ ટેવ ધીમે ધીમે દૃઢ થવા લાગશે, અને પછી તો વારો નહિ હોય તો પણ ટેવના માર્યો જ ઘણી ખરી વ્યવસ્થા અને ગોઠવણ સાચવતા થઈ જશે. આ ક્રમને હમેશને માટે છાત્રાલયના

સમયપત્રક ઉપર રચાન આપી દેવું જોઈએ. દર વરસે છાત્રાલયમાં નવી નવી ભરતી તો થવા જ કરતી હોય છે. નવી ભરતી થએલા વિદ્યાર્થીઓને પણ આ ટેવની તેટલી જ આવશ્યકતા હોય છે. છાત્રાલયના વાતાવરણમાં આ ટેવ ફેલાઈ જાય પછી તો નવા વિદ્યાર્થીઓ તેને એકદમ પકડી લેવાના છે.

જે છાત્રાલયને પોતાની વિશિષ્ટતાઓ વધારવાની મહત્વાકાંક્ષાઓ હોય તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં ક્રમે ક્રમે આવી ફેટલીયે સુટેવોને વિદ્યાર્થીઓના જ સહકારથી પ્રવેશ કરાવી દેવી જોઈએ.

હરભાઈ

વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા

છાત્રાલયમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા બતાવે છે તેની ફરિયાદો તો કાયમ ચાલ્યા જ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્ય માટે વ્યાયામને આપણે આવશ્યક ગણ્યો છે. વ્યાયામ કરવાનો સમય સાધારણ રીતે સવારમાં હોય છે. સવારમાં વહેલા ઉઠવા માટે અથવા તો નિર્ધારિત ઉઠવા માટે વિદ્યાર્થીઓ અખાડા કરતા હોય છે. પરિણામે છાત્રાલયની ખીજ ખંધી બાજતોની અંદર નિર્ધારિતતા લાવી સકાય છે પરંતુ વ્યાયામની બાબતમાં નથી લાવી સકાતી. એક બાબતથી વ્યાયામને ફરજિયાત કરવામાં આવે છે અને ખીજ બાબતથી વ્યાયામમાં વિદ્યાર્થીઓ શિથિલ બનતા જાય છે. પછી તો વહેલા ઉઠવાની શિથિલતાને વ્યાયામ તરફના અણુગત તરીકે પણ લેખવામાં આવે છે ! ખરી રીતે જોઈએ તો વિદ્યાર્થીઓને વ્યાયામ તરફ અણુગતો હોતો જ નથી. વ્યાયામમંદિરોમાં સાંજના વ્યાયામ કરવાનું જ્યાં જ્યાં રાખવામાં આવતું હોય છે ત્યાં ત્યાં વ્યાયામમાં રસ લેનારાઓની સંખ્યા વધતી જ જતી હોય છે. વ્યાયામથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શરીરને લાભ કરી શકે છે તે તેમનો જાતઅનુભવ હોય છે. તેવા કામમાં તેમને રસ પણ ખૂબ પડતો હોય છે. વ્યાયામ મરદાનગી માગી લે છે અને મરદાનગી દરેક જીવાનને અકર્ષે છે. આથી વિદ્યાર્થીઓની સવારમાં વહેલા ઉઠવાની શિથિલતાને વ્યાયામ તરફનો અણુગતો ન ગણીએ, તે આપણો પહેલો વિચાર.

ખીજે વિચાર વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં વહેલા ઉઠવામાં શિથિલતા શા માટે લાખવે છે તેનો કરવાનો રહે છે. આનું એક કારણ તો વિદ્યાર્થીઓને વહેલા ઉઠવાની ટેવ પડેલી નથી હોતી તે હોય છે. રાતમાં મગની નિદ્રા લીધા પછી સવારના પહોરમાં જ્યારે પણ પહેલ વહેલી આંખ ઉઘડે ત્યારે તુરત

જ પયારી છોડી દેવી, એ પ્રકારની ટેવ આપણા સમાજમાં બહુ ઓછા માણસોમાં જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં પહેલી આંખ ઉધડી જાય પછી પણ પયારીમાં આજોડ્યા કરવાની અથવા તો ખીલું એક એકું ખાઈ લેવાની આદત મોટે ભાગે ધર કરી રહેલી હોય છે. આવી આદતને કારણે જ આપણા ઉગતા વિદ્યાર્થીઓ પણ સાધારણ રીતે પયારીમાં ઓજોડી લેવામાં અથવા તો એકાદ એકું મારી લેવામાં મગ્ન માનતા હોય છે. જાત્રાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓને પૂરતી ઉંઘ લેવાની અનુકૂળતા તો મળી રહેતી હોય છે; તેથી પહેલી આંખ ઉધડે કે તુરંત જ પયારી છોડી દેવાની આદતમાં હુક્તિપ્રયુક્તિઓથી વિદ્યાર્થીઓને પક્ષોડી દેવામાં આવે તો પરિણામ સંતોષજનક આવવાનું.

વહેલા ઉઠવાની શિથિલતા ટાળવા માટે ખીજો અગત્યનો વિચાર તે વિદ્યાર્થીઓને વહેલા સૂવાડી દેવાનો છે. વહેલા ઉઠવાના પ્રશ્નને વહેલા સ્પર્ધ જવાના પ્રશ્ન તરીકે જો ગણવામાં આવે તો ઉઠવાની શિથિલતામાંથી ધણા વિદ્યાર્થીઓ બચી જાય. આપણા જાત્રાલયોમાં સૂવાનો સમય નવથી દસની વચ્ચે મોટે ભાગે રાખવામાં આવતો હોય છે. શુદ્ધપતિઓ વિદ્યાર્થીઓને સૂવાડીને ચાલ્યા જાય અને માની લે છે કે વિદ્યાર્થીઓ વખતસર સૂઈ ગયા હશે; પણ ખરી રીતે તેમ બનતું નથી હોતું. વિદ્યાર્થીઓમાં જરૂરનોગી ટેવો પડેલી નહિ હોવાથી ધારેલે વખતે સૂઈ શકતા જ નથી. વળી જાત્રાલય જેવા સ્થળમાં તો મોટો સમૂહ હોય છે. કેાઈ વિદ્યાર્થી મંડળ જમાવીને વાતોએ ચડે, કેાઈ મિત્રયુગલ અંદર અંદર નિર્દોષ મરતીતોફાને ચડે, કેાઈ નાના નાના જલસાઓમાં મ્હાલે, કેાઈ સાથે જ તોફાની વિદ્યાર્થી પોતાનાં પાડોશીઓને પગબ્યા કરે, તો કેાઈ ગુંડા જેવા વિદ્યાર્થીઓ ખીમ્મો ઉપર દાદાગીરી ચલાવી ખીમ્મોને હેરાન પણ કરે. આ બધા કારણોને લીધે વિદ્યાર્થી ધારેલે વખતે જાગી શકતો નથી હોતો. આવા સંયોગોમાં વિદ્યાર્થીઓની ઉંઘ પૂરી ન થાય અને તેઓ વખતસર ઉઠવામાં શિથિલતા ઝેતાવે તેમાં શી નવાઈ ? વિદ્યાર્થીઓને વહેલા અને નિયમિત ઉઠવા માટે પૂરતી ઉંઘની આવશ્યકતા તો રહે જ, એમ આપણે સૌ કેાઈ સમજી શકીએ છીએ. જાત્રાલયોમાં નિયમિત ઉઠવાના કાર્યક્રમમાં રોજ એવું ને એવું કંઈક બનવા પામવાનું જ હોય તો કાં તો શુદ્ધપતિએ પોતાની હાજરીથી તેનો નિહાલ લાવવો જોઈએ, અથવા તો સમયપત્રકમાં એટલો ફેર કરવો જોઈએ. વિદ્યાર્થી પોતે મને તેટલો સ્વતંત્ર હોય તો પણ આવડા મોટા સમૂહમાં વસે છે માટે તેણે સમૂહતંત્રને પણ માન આપવું ધટે. તે વિચાર-

સરણી તેની પાસે રજુ કરવી જોઈએ અને તે અનુસાર દરેક વિદ્યાર્થીનું જીવન ધડાય તેવી યોજનાઓ અવારનવાર હાથે કર્યા કરવી જોઈએ. સમૂહતંત્ર ખાતર પોતાના નાના વિનોદોને પણ જતા કરવા પડે તો જતા કરવા, તેવી તાલીમ તેમને આપે જવી જોઈએ. આમ છતાં એ વિદ્યાર્થીઓને અમુક કોઈ પ્રકારે સ્વતંત્ર વિહરવા દેવાની અગત્ય દેખાય તો તે માટે જૂદો પ્રયત્ન કરવો પડે. રમતગમત કરનારા તેમ જ નિર્દોષ મસ્તીઓ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ માટે જરૂર જણાય તો અલગ સ્થાન નક્કી કરવાં જોઈએ. આમ આ વસ્તુને પોતાના વિચાર અને આચારથી ગૃહપતિ પોતે જેટલું મહત્ત્વ આપે તેટલું મહત્ત્વ વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર અવશ્ય ઠસવાનું છે. પછી તો વહેલા સૂધ જવાની આખતમાં બધા વિદ્યાર્થીના મન ઉપર પણ એક ચોક્કસ છાપ બેસી જવાની છે. ન્હાવું ધોવું અને નિયમિત ખાવું પીવું એ શરીર આરોગ્ય માટે જેટલું જરૂરનું છે તેટલું જ જરૂરનું વહેલા સુવું અને નિયમસર ઉઠવું એ વિદ્યાર્થીના શરીર તેમજ મન બંનેના આરોગ્ય માટે જરૂરનું બને તે વાત વિદ્યાર્થીના જીવનમાં પ્રવેશ કરી જવી જોઈએ આટલું બની જાય તો પછી સંસ્થાના વાતાવરણમાં જ બળી જવાની. અને પછી તો નિયમસર નહિ સૂનાર અને નિયમમર નહિ ઉઠનાર વિદ્યાર્થી નિરાશી છતાં પણ રોગી ગણાવાનો. વાતાવરણમાં આટલું બની જાય પછી ગૃહપતિને ઝાઝું કરવાપણું રહેશે નહિ.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની આખતમાં શરીરનો કોઈ ખાસ રોગ અથવા તો માનસિક અસ્વાસ્થ્ય પણ વહેલા નહિ ઉઠવાનાં કારણસૂત્ર હોય છે. સમૂહના સામાન્ય જીવનના નિયમ તરીકે ઉપર કહેલી વાતને સ્વીકારીને ચાલીએ તો પણ વ્યક્તિગત અપવાદો આપણને મળવાના છે. તેવા વ્યક્તિગત અપવાદો સાથે તેમના જ ધોરણે કામ લેવું એ વધારે સલાહકારક ગણીએ.

પાણી પીવાનું સ્થળ

જે જે છાત્રાલયોમાં પાણી પીવા માટે વિદ્યાર્થીઓ સારું એક સર્વ-સામાન્ય પાણિયાઈ ગ્રાખવામાં આવ્યું હોય છે તે છાત્રાલયોમાં પાણી પીતી વખતે જે સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ અને બીજાને નુકસાન ન કરે તેવી રીતે આરોગ્યના નિયમોને પાળીને પાણી પીવું જોઈએ તે નિયમો જરાજર પળાતા હોના નથી. છાત્રાલયોના ગૃહપતિઓ માટે આ એક સનાતન કાયદો હોય છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાણી પીતી વખતે પાણી ગોળા ઉપર

જ દોળાય તેમ પીએ છે, ફેટલાક પાણી પીધા પછી ગોળાને ઉધાડો મૂકીને ચાલતા ચાલ છે. સારે ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તો પાણી પી રહ્યા પછી પ્યાલાને સાફ જ કરતા નથી. ફેટલાક પાણી પીવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં પીવાના પ્યાલા વીછળતા નથી હોતા. ફેટલાક તો પીધેલા પ્યાલાને જ ગોળામાં બોળીને પાણી ભરવાની આદતવાળા હોય છે. આ ઉપરાંત પાણી પીવાના સ્થળે પુષ્કળ પાણી દોળાયેલું રહેતું હોય છે અને બધું અસ્વચ્છ અસ્વચ્છ થઈ રહ્યું હોય છે એ તો જુદું.

પાણી પીવાની ટેવની, પાણી પીવાના સ્થળની તથા પાણી ભરવા-પીવાના કળશા પ્યાલાની આવી સ્થિતિ ગૃહપતિ માટે હંમેશાં મૂંઝવનારી હોય છે. પાણિયારા માટે જૂદા જૂદા નિયમો કરવામાં આવે છે, પાણી પીવા માટે પણ નિયમો કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર ટોકવાનું કામ તો શરૂ જ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓની ફરિયાદો ગૃહપતિ તરફ ચાલી જ આવતી હોય છે. ગૃહપતિ એક વા બીજા નિયમથી તેને નિવારવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા હોય છે, અને તેમ છતાંય પરિસ્થિતિમાં કશો ફેર દેખાતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ ભુવાન તપના હોય છે તેથી તેમના લોહીમાં રોગોની સામે ચવાની કીડકીક તાકાત હોય છે. તેથી એવી રોગો તેઓમાં એકદમ પ્રવેશ પામતા નથી. જો કે ખસ કે ગુમડાં જેવા રોગો તો કીડ પ્રમાણમાં ફેલાતા દેખાય છે. પાણિયારાની આવી અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને લીધે તથા પાણી પીવાની વિદ્યાર્થીઓની બેકાળજીને કારણે ખરી રીતે સંસ્થામાં નાના મોટા રોગો થયા જ કરવા બેઠાં. પરંતુ ભુવાન લોહી તેમાંથી થોડા વખતને માટે બચી જઈ શકે છે. આપણે એમ ગાની લાઇએ છીએ કે આવી અનારોગ્ય સ્થિતિ નલાવી લેવા જેવી નથી પણ બંધીવડાવવામાં આવે છે તેટલી ખરાબ પણ નથી. આવી અનારોગ્ય પારિસ્થિતિનાં પરિણામો તો ઘણા લાંબા કાળે જણાતાં હોય છે તેથી આ હકીકત આપણા લક્ષમાંથી સરી જતી હોય છે. ખરી રીતે વિચાર કરીએ તો પાણી પીવાની આવી અનારોગ્ય સ્થિતિ મોટાપણે યતા નાના મોટા રોગોની જનની પણ હશે જ.

આ સ્થિતિ ટાળવા માટે આપણે શું કરી શકીએ ?

પાણિયારા માટેના નિયમો તથા પાણી પીવા માટેના નિયમો જરૂર રાખવા. એવા નિયમો વિદ્યાર્થીઓની સમજણ શક્તિને જગવીને તેમની સંમતિ લઇને જ રચાયા હોય તે કંઈક અંશે પણ રસદાયી નીવડે છે. નિયમોનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર જાગ્રત રહ્યા કરે તેવા ઉપાયો પણ

કરવા નોંધ્યો. અને તેવા નિયમોમાં તેમની સંમતિ હોય છે તેથી તેમને જવાબદાર પણ બનાવી દઇ શકાય. નિયમો માટે વધારે પડતી કડકાઇ ગૃહપતિ તરફથી રાખવામાં આવે તો કદાચ પરિણામ ઓછું ફળદાયી પણ દેખાય. નિયમોના પાલનની કડકાઇ પાછળ ગૃહપતિની સૌમ્યતા અને પ્રેમાળતા તો હોવા જ જોઈએ.

આ તો યષ્ટ નિયમો અને તેનાં પાલનની વાત. પણ પાણિયારા માટે તથા પાણી પીવા માટે ખરેખર આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી હોય, તો તો આપણે ગૃહપતિએ એની જવાબદારી જરૂર રહે છે. પાણી પીવા સંબંધેની તથા પાણિયારા સંબંધેની આપણા ઘરની સ્થિતિ કેવી હોય છે? આપણું પોતાનું તેમાં કેટલું અને કેવું સ્થાન હોય છે? જેવી આપણી ગૃહપતિ-ઓની આ બાબતમાં સ્થિતિ હોય છે તેવું અને તેટલું જ પ્રતિબિંબ આપણી સંસ્થામાં અને આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં પડતું હોય છે. આપણે પોતે સહેજ ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આપણને માલૂમ પડશે કે આ બાબતમાં આપણી પોતાની સ્થિતિ જ મોટે ભાગે લૂંટીપાંગળી હોય છે. આપણે પોતે જ આપણા ઘરોમાં અનારોગ્ય ટેવો સેવતા હોઈએ છીએ. આપણા ઘરનું પાણિયારું, આપણી પાણી પીવાની ટેવ, આપણા કુશળ ખાણ અને તેના વપરાશમાં થતી બેદરદારી—આ બધું આપણા જીવન ઉપર બારે અક્ષર કરી રહ્યું હોય છે; તેની સૂક્ષ્મ પણ ઉઘાડી આંખો રાખીએ તો નોંધ શકીએ તેવી અમર આપણી સંસ્થાના વાતાવરણમાં યષ્ટ રહી હોય છે. આપણે, ગમે તેટલા નિયમો કરીએ, તેવા નિયમોના પાલન માટે ગમે તેટલા કડક બનીએ તો પણ ન્યાં સુધી તેવા નિયમો આપણા જીવનમાંથી નથી નીકળ્યા હોતા, હાં સુધી તેવું કશું પરિણામ આવવાનું નથી. એટલા માટે પાણિયારા માટે તેમ જ પાણી પીવાની ટેવો માટે સૌથી અગત્યની વસ્તુ તે આપણા ગૃહપતિઓના પોતાના જીવનની ટેવો હોય છે. પાણીની બાબતમાં નિરોગી સ્થિતિ આપણા જાત્રાલયોમાં ઉભી કરવી હોય તો તેની જ નિરોગી સ્થિતિ આપણા જીવનમાં એટલે કે આપણા ઘરોમાં પહેલી ઉભી થએલી હોવી જોઈએ. જે ઘડીએ આપણા પોતાના જીવનમાં એ સ્થિતિ ઉભી થઈ તે જ ઘડીએ જાત્રાલયમાં ઉભી કરવામાં, આપણને ઝાઝી વાર લાગવાની નથી.

પણ આનો અર્થ ફક્ત જાત્રાલયના પાણિયારાને સુધારવા માટે અને પાણી પીવાની ટેવોને સુદર અને આરોગ્યપ્રદ બનાવવા માટે જ આપણે ગૃહપતિઓએ સુધરી જવું તેમ કરવાનો નથી. અનુકરણીય સારિયનો અર્થ.

ખીજને અનુકરણ કરવા માટે ચારિત્ર્ય ધણું તેવો નહિ પણ આપણું ચારિત્ર્ય આપણા પોતાના ખાતર જ એવું ધડીએ કે જેનું ખીજઓ અનુકરણ કરવા પ્રેરાય. આપણા પોતાના જીવનમાં ડોકિયાં કરતાં આપણને પોતાને આપણી ટેવો આરોગ્યપ્રદ ન જણાય તો આપણે આપણી પોતાની ખાતર જ તેમાં સુધારો કરી લેવો ધટે. છાત્રાલયમાં પાણીની ખાતરમાં જે અનારોગ્ય સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેનાં અનેક કારણોમાંનું એક અતિ મહત્ત્વનું કારણ શોષવાનો આ લેખ એક નમ્ર પ્રયત્ન છે. એ કારણ આપણને જ્યાજ્ઞી લાગે તો કારણનો નાશ કરવો એ આપણો ધર્મ બને છે. આપણે માણસ છીએ, વિચારશીલ માણસ છીએ, પ્રગતિવાન છીએ અને વળી કેળવણીનું જવાબદારી ભર્યું કામ હાથમાં લઇને બેઠા છીએ. આવું જીવન આપણી પોતાની પાસે વિધવિધ પ્રકારની શુદ્ધિ માગતું હોય છે. છાત્રાલયના ગૃહપતિ તરીકેના કામને પરિણામે આવી શુદ્ધિનો માર્ગ આપણા માટે મોકલો બનતો હોય તો આપણે તો છાત્રાલયના કાળીજ ગણાઈએ. આરોગ્યની ખાતરમાં આપણું છાત્રાલય આજે આપણી આંખ ઉઘાડે છે. એ આંખ આપણે ઉઘાડીએ અને શુદ્ધિ તરફ વળીએ તો આપણને પણ લાભ થાય અને છાત્રાલય પણ તેમાંથી કંઈને કંઈ લાભ જરૂર ઉઠાવી શકે.

હરભાઈ

બદી કેમ મિટાવવી ?

એક ગૃહપતિભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. પોતાનો એક વિદ્યાર્થી સ્વભાવે મુંદર છે. બુદ્ધિએ તેજસ્વી છે. અને ગૃહપતિની સલાહ સૂચના પ્રમાણે ચાલવા માટે હમેશાં તૈયાર હોય છે. આવો વિદ્યાર્થી હસ્તદોષની દૃષ્ટિમાં સપડાયલો છે. તેણે પોતાની બધી વાત આ ગૃહપતિભાઈને રહી છે. તેમાંથી હવે તે છૂટવા માગે છે. આવી બદીથી ખૂબ નુકસાન થાય છે માટે તેમાંથી પ્રયત્ન પૂર્વક નીકળી જવું જોઈએ એમ તો તેમણે એને અનેક વખત સમજાવ્યું છે. વિદ્યાર્થીને એ વાત ગમે પણ હિતરી ગઈ છે. પરંતુ વિદ્યાર્થી માટે આ બદી 'હાથ વઘૂટી બાજી' જેવી બની ગઈ છે. પ્રસંગ મળતાં તેનાથી રહી શકાતું નથી; અને પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેતો નથી. હવે આ ખાતરમાં શું કરવું તે સંબંધે એ ભાઈ સૂચના માગે છે.

હસ્તદોષ જેવી ભત્રીય બદીમાં સપડાએલા જીવાન વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે બુદ્ધિના તેજસ્વી અને હૃદયના મુલાયમ હોય છે. આ બદીમાં ઝાઝો

ત સપડાઈ રહેલા હાવાથી તેમના મન ઉપરથી અને હાથ ઉપરથી તો કાણુ ઓછો થયો હોય છે. આવા જુવાન વિદ્યાર્થીઓ મારા પરિ-
વામાં ઘણા પ્રમાણમાં આવેલા છે. બીજા બધા ઉપાયોને એક કારે રાખીને
મની આમતમાં રચળ અને સમય પૂરતો જે પ્રયોગ મેં કરેલો છે તે ક્ષ-
ણે નીવડ્યો છે. પૂછનાર ગૃહપતિભાઈને પણ તેમાંથી કંઈક કરવા જેવું
રૂર મળી રહેશે.

આવા વિદ્યાર્થીને રચળ અને સમયની ઓછસ સ્થિતિમાંથી મુક્ત
રી લેવા જોઈએ. આવા વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે એકલા પડે ત્યારે અથવા
જા અનુકૂળ વખત મળી જાય ત્યારે આ બદીના ભોગ બનતા હોય છે.
માવાઓને માટે દિશાએ જવાનાં પાપખાનાં અંધ કરવાં. તેઓ તો બહાર
પ્રોગાનમાં જ દિશાએ જાય અને તે પણ કોઈ એ ચાર વિદ્યાર્થીઓની સંગાથે.
પાપખાનું એ એક એવું રચળ છે કે જ્યાં વિદ્યાર્થીને આ બદી સેવવાનું
મન ઓછસ થઈ જાય. બીજો ઉપાય તેમને કોઈ દિવસ એકાંત સેવવા ન
દેવી તે હોય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓ મોટા સમૂહમાં તેમ કરતાં જરૂર શરમાતા
હોય છે. જો કે એવા વિદ્યાર્થીને પણ મેં જોયા છે કે જેઓ મોટા ટાળામાં
બેઠા હોય ત્યારે પણ એવું રચળ પસંદ કરે કે જ્યાં બેઠા બેઠા મહેલાઈથી
અને વગર અડચણે પોતાનું કામ કરી શકે. આવા વિદ્યાર્થી આપણા વિશ્વા-
સમાં હોય તો તેમને તેવે સમયે આપણી પાસે દોડી આવવા કહેવું. આપણે
હાજર ન હોઈએ તો પણ તેમને માર્ગ બતાવી રાખી શકીએ. જ્યારે જ્યારે
આવી ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે તેણે સમૂહ માંહેનું પોતાનું કામ છોડીને
બહાર નીકળવું અને પછી બેચાર મોટાં ચક્રો દોડતાં લઈ લેવાં. આમ
કરવાથી આવેલો ઉભરો શમી જશે અને પોતાના મન ઉપર થોડો ઘણો
કાણુ મેળવવો મુમ્મલ બનશે.

રાત્રે પયારી પણ એવા રચળે કરવી કે જ્યાં પોતે એકલો છે તેવું
અનુભવી ન શકે. ટૂંકમાં આવા વિદ્યાર્થીને રચળ અને સમયની અનુકૂળતા-
માંથી બેસતી લઈ બીજા માર્ગે ચડાવી દેવાથી તેને જરૂર લાભ કરી શકશે.

હરભાઈ

ચર્યાપત્ર !

એક ગૃહપતિભાઈ પોતાના એક પત્રમાં લખે છે:—

આપણા હાત્રાલયોમાં વરસ દરમિયાન અનેક પ્રકારના નાનો મોઢા

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો ઉજવવામાં આવતા હોય છે. આવા ઉત્સવોમાં સંસ્થાના કાર્યવાહકો વિદ્યાર્થીઓ અને સંચાલકો અવશ્ય ભાગ લે છે. પરંતુ અદ્વિતીય સાથે નોંધવું પડે છે કે સંસ્થાના નોકરોને તેમાં ભાગ લેવા માટે નોતરવામાં કે સમગ્રવવામાં આવતા જ નથી. મેં અહીં સંસ્થાના કેટલાક સંચાલકો સાથે આ વિષય ઉપર ચર્ચા કરી જોઈ છે. મારી વાત કેટલાકને ગળે નથી ચિતરતી. તેઓ આવી અગત્ય જોતા નથી. મારું એવું ગ્રામ્ય માનવું છે કે રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોમાં સંસ્થાના નોકરોને પણ સામેલ રાખવા જોઈએ. આ મુદ્દો વિચારવા જેવો છે એમ આપ માનતા હો તો આપના 'છાત્રાલય' પત્રમાં આ સંગ્રહ ચર્ચા હેડશો એવી આશા રાખું છું."

આ વિષયમાં ચર્ચા કરવા જેવું શું છે તે જ સમગ્રતું નથી. અલગત આપણી સંકુચિત દષ્ટિને પરિણામે અથવા તો ગંદગારીને લીધે આપણા છાત્રાલયોના ઉત્સવમાં સંસ્થાના નોકરોને સામેલ કરવામાં નથી આવતા, એ હકીકત ઘણી સંસ્થાઓને લાગુ પાડી શકાય તેવી છે. પરંતુ તેથી કરીને નોકરવર્ગને સામેલ કરવાનો મુદ્દો ચર્ચાર્થ છે તેમ તો માનીએ જ નહિ.

આપણા દેશમાંથી નોકર અને શેઠ જેવા બેઠને ભૂંસી નાખવાનો યુગ ખેસે ત્યાં સુધીમાં સંસ્થાના નાના ગોટા નોકરોને પણ ઉત્સવોમાં ભાગ લેવા જેટલી સમાનતા આપણે દાખવતા ચંઈ જઈએ તેમાં વિચારતા નહિ પણ મનુષ્યત્વ વહેલું છે. દરેક છાત્રાલયમાં દોષ ને દોષ પ્રદારનો 'નોકર વર્ગ' તો હોય જ છે. આવો નોકરવર્ગ પોતાની જાતને હમેશાં હલકી કોટિની માનતો હોય છે. છાત્રાલયનો રસોયો પોતાને છાત્રાલયના દોહારી કે દારકુનની સાથે ખેસનારો રહી પણ શકતો નથી. છાત્રાલયના રસોડામાં દામ વાસણ માંજતી બાઈઓ પોતાની જાતને છેક હલકી ગણે છે અને ગૃહપતિના ધરના બેગંઓ સાથે એક આસને ખેસીને સામાન્ય વાત કરવા જેટલી પણ પોતાની લાયકાત લેખતી હોતી નથી. છાત્રાલયનાં પાપખાનાં અને મૂતરડીઓ દાહનો ભંગી તો પોતાની જાતને છેક જ હલકી ગણતો હોય છે. આવી પરિસ્થિતિ આજે પ્રવર્તે છે, તેની ના નહિ કહી શકાય. આપણે ત્યાંથી શારીરિક અસ્પૃશ્યતા ટળી ગઈ છે પણ બૌદ્ધિક અને સાર્વારિક અસ્પૃશ્યતા તો હજી જેવી ને તેવી જ ઉભી છે—મલક વધારે દબ જનેલી છે, આ અસ્પૃશ્યતામાંથી આપણે વહેલી તકે છૂટી જવું જોઈએ.

અને રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો શા માટે? છાત્રાલયોમાં રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક કે ધાર્મિક—ગમે તેવા ઉત્સવો ઉજવાતા હોય તેમાં સંસ્થાના તમામ કામદારવર્ગ

સરખી રીતે જ ભાગ લેવો જોઈએ. તેમ ન બનતું હોય તો સંસ્થાના સંચાલકોએ તેથી સ્થિતિ ઉત્તર કરવી ઘટે. આપણાં છાત્રાલયોમાં તો એવો નિયમ જ હોય કે દરેક દરેક ઉત્સવના મુખ્ય મુખ્ય કાર્યક્રમમાં સંસ્થાનો દરેક દરેક કામદાર એક સરખી રીતે જ સામેલ બને. સભા બરાવાની હોય કે મંગીતનો જલસો થવાનો હોય, નાની નાની ઉજવણીઓ હોય કે મોટાં મોજનો હોય; એ બધામાં પ્રસંગોમાં સંસ્થાના બંગીથી માંડીને સંસ્થાના મુખ્ય સંચાલક સુધીના તમામ માણસો એક સરખી રીતે જ ભાગ લે. કાર્યક્રમે એકબીજા એકબીજા સાથે વધારે વખત બેસે ન બળી શકતા હોય; અથવા તો સમયના અભાવે એકબીજા એકબીજાને બેસે જોઈએ મળી શકતાં હોય; અથવા તો કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદાના કારણે બેસે એક મોટી પુરણી ઉપર ચડીને બુદ્ધિનું કામ કરતો હોય; અને બીજાને સાવરણી અને સુંડલો લઈને પાવખાનાં સાફ કરતો હોય; પરંતુ ઉત્સવોમાં આવા બેઠા બૂંસાપ્ત નામ અને સૌ એક જ સરખાં ઇશ્વરનાં બાળ બીનીને સાથે જ રમે, જામે, નાચે, કૂદે. આપણાં છાત્રાલયોમાં આવો ક્રમ એ નિયમિત જોવો મઠ ગયો હોવો જોઈએ. છાત્રાલયો મનુષ્યત્વની કેળવણી આપવામાં માનતા હોય અને માને છે તો પછી માણસ માણસ વચ્ચેના કૃત્રિમ બેઠો તૂટી જવા જ જોઈએ. કોઈ પણ ઉત્સવ જોઈતો સંસ્થાના મુખ્ય સંચાલકોનો કે તેમના વિદ્યાર્થીઓને છે તેટલો જ સંસ્થાના તોફર વર્ગનો પણ છે. રાષ્ટ્રીય ઉત્સવ વખતે દરેકનું રાષ્ટ્રીય હૃદય એક સરખું જ હસી શકવાનું છે. સામાજિક ઉત્સવ વખતે દરેક જણ એક સરખો જ આનંદ ઉઠાવી શકવાનો છે. ધાર્મિક ઉત્સવ પ્રસંગે ધર્મની સૂક્ષ્મ લાગણીઓના તાર બધાપના એક સરખા જ ઝલુઝલું વાના છે. માટે જ કહું છું કે આ વિષય ચર્ચાનો છે જ નહિ. આપણાં જીવનમાં માનવ સુલભ આટલી સમાનતા ન હોય તો તે જલદી આણવી ઘટે.

હરભાઈ

‘છાત્રાલય’ દર અંગ્રેજી માસેની ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લલાતમ પોસ્ટલ સાથે એક રૂપીઓ : પરદેશના બે શિક્ષકો લખે બ્યવધાપક, ‘છાત્રાલય’ શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ ભવન, બાવનગર

આ માસિક લાવનગરમાં સ્ટેશન રોડ-શ્રીસરસ્વતી છાપખાનામાં પારી. લીખાબાઈ શોપાળજીએ છાપું અને વંતી હરભાઈ ત્રિવેદીએ લાવનગરથી પ્રગટ કર્યું.

મોન્ટીસેરી શિક્ષણસંઘ

પહેલાં ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ

[સરસ્વાતથી માહ વદ ૦)) સંવત ૧૯૮૫ મુધી]

ધર્મની સ્વ. પતિત્રીતા સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યમ ગુજરાતી સમાને
શ્રીયુત રાહ્યાભાષા આણંદજી ચાવડા
તરફથી સંવિનય સન્મેષ ભેટ.

પ્રકાશક
મંત્રીશ્રીઃ મોન્ટીસેરી શિક્ષણસંઘ
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર
લાલનગર

માર્ચ ૧૯૨૬

ધમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે

શ્રી કાર્તિક ગુજ.તી સમાને

શ્રીયુત ગ્રાહાભાષ આશુદેવ ચાવડા

તરુણી સવિતય સપ્રેમ ભેટ.

ધમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી પાર્વતી ગુજગતી સમાને
 શ્રીયુત ડાહ્યાભાષા આણંદ આવર
 તરફથી સવિનય સમ્મેલ ભેટ.

મોન્ડીસોરી શિક્ષણસંઘ

પહેલાં ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ

સ્થાપના

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવને સને ૧૯૨૫ની માત્રમાં એક મોન્ડીસોરી
 સંમેલન મોત્તાચું. શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવનમાં તે વખતે પાંચ વર્ષથી બાત-
 મંદિર ચાલતું હતું. બાતમંદિર દ્વારા મોન્ડીસોરી પદ્ધતિના સિદ્ધાન્તો
 અને વ્યવહાર અમલમાં મુકવાનું અને વિસ્તારવાનું અને પ્રચારવાનું કાર્ય,
 આ વર્ષેમાં થઈ રહ્યું હતું. પણ એટલું કાર્ય જોઈ હતું. એ સંસ્થા દ્વારા કરતાં
 એકાદ સંઘ દ્વારા એ કામ વિસ્તારવ પામે એ આવશ્યક હતું. અને એ
 આવશ્યકતાને ગતિ આપવા પહેલું મોન્ડીસોરી સંમેલન શ્રીમતી સરલાદેવીનાં
 પ્રમુખપદે ભરાયું. આ સંમેલન વખતે મોન્ડીસોરી શિક્ષણસંઘ સ્થપાયો.
 આ સંઘની સ્થાપના તે સંમેલનનું એક પ્રત્યક્ષ પરિણામ આન્યું.

આ સંઘના ઉદ્દેશ કાર્યપ્રદેશ વગેરે આ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યાં છે:—

ઉદ્દેશ

આ સંઘનો ઉદ્દેશ મોન્ડીસોરી સિદ્ધાન્તનો આપણા પ્રાંતમાં અંબ્યાસ,
 સંશોધન અને પ્રચાર કરવાનો છે.

સમાસદ

જેઓને આ સંઘનો ઉદ્દેશ માન્ય હશે, અને જેઓ 'એકી સાથે રા.
 પં.૦) કે તેથી વધુ મદદ સંઘને આપશે. તેઓ સંઘના આજીવનસભ્ય ગણાશે.
 જેઓને આ સંઘનો ઉદ્દેશ માન્ય હશે અને જેઓ આ સંઘને વાર્ષિક

૧-૦-૦ મદદ આપશે તેઓ સંઘના સામાન્ય સભ્યો ગણાશે.

સંઘના દરેક સભ્યને 'શિક્ષણ પત્રિકા' વિના મુશ્કે મળશે.

કાર્યપ્રદેશ

૧. આપણી ભાષામાં મોન્ટ્રિસોરી પદ્ધતિનું સાહિત્ય નથી. માટે અંગ્રેજી કે ઈટાલિયન ભાષામાંથી તે ગૂઢ્ઢાનીમાં ઉત્તરવતું કે ઉતરાવતું.

૨. મોન્ટ્રિસોરી પદ્ધતિમાં જેમણે કામ કર્યું છે, અને જેઓ કામ કરે છે તેમની પાસે એ પદ્ધતિ ઉપર તેમના અનુભવ અને અભ્યાસને આધારે પુસ્તકો રચાવવાં.

૩. મોન્ટ્રિસોરી સાહિત્યને અને તેટલું સરતું રચાવવું અને તેને તેથીયે ઓછી કિંમતે લોકોમાં ફેલાવવું.

૪. મામાપો મોન્ટ્રિસોરી પદ્ધતિના સિદ્ધાંતો સરજનાથી સમજી શકે તે માટે સાદી ભાષામાં નાનાં નાનાં, ચોપાનીયાં તૈયાર કરાવવાં, અને તે મફત અથવા થોડી કિંમતે વહેંચવાં કે વેચવાં.

૫. લોકો સમજી શકે તેવાં અભ્યાસનાં આપવાં કે અપાવવાં.

૬. મોન્ટ્રિસોરી પદ્ધતિમાં જે જે નવું જાણવાતું મળે તે, તથા જે જે નવા અનુભવો થાય તે, પદ્ધતિમાં રમી લેનાર શિક્ષકો તથા અન્ય જનોને નિયમિત રીતે મળ્યા કરે તે માટે એકાદ પત્રક (માસિક) ચલાવવું.

૭. નવી મોન્ટ્રિસોરી શાળા કાદનારાઓને મોન્ટ્રિસોરી શિક્ષકો પૂરા પાડવા માટે મોન્ટ્રિસોરી શિક્ષણપદ્ધતિનું શિક્ષણ આપનાર અધ્યાપનમંદિર કાઢવું અથવા નેરા અધ્યાપનમંદિરને અને તેટલી મદદ આપવી.

૮. પરદેશમાં તેમજ આપણા દેશમાં મોન્ટ્રિસોરીને લગતી જાતજાતની પ્રવૃત્તિઓ, તેને લગતાં પુસ્તકો, તેમાં વપરાતાં સાધનો વગેરે સંબંધી માહિતી મેળવી પુરું પાડનાર એક કેન્દ્ર રચાવવું.

૯. આપણા દેશમાં મોન્ટ્રિસોરી પદ્ધતિનાં સાધનો તૈયાર કરાવી લેવાની વ્યવસ્થા પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તેવાં તૈયાર ચરેલાં સાધનો જેને જોઈએ તેને પૂરું પાડવાની ગોઠવણ કરવી.

૧૦. અત્યારે ચાલતી અને ભવિષ્યમાં નીકળનારી મોન્ટ્રિસોરી શાળાઓ બરાબર કામ ચલાવી શકે તે માટે અવારનવાર સૂચના અને મદદ કરી શકે તેટલા માટે નિરીક્ષણમંડળ રાખવું.

૧૧. અત્યારે ચાલતી પદ્ધતિમાં પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો મોન્ડીસોરી પદ્ધતિનો લાભ કેવી રીતે કરી શકે તેનો વ્યવહાર કરેલો જતાવવાની યોજના કરી તેને અમલમાં મૂકવા પગલાં લેવાં.

૧૨. સંઘમાંના ચોગ્ધ માણસોને પદ્ધતિનો પરિચય અને અભ્યાસ કરવાની દરેક પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી આપવી.

૧૩. મોન્ડીસોરી પદ્ધતિનાં અને બીજાં જાણશિક્ષણસાહિત્યનાં અંગ્રેજી તથા દેશી ભાષાઓનાં ઉપયોગી પુસ્તકો એક સ્થળે એકઠાં કરી ત્યાંથી ફરતા પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા કરવી.

૧૪. દસ વર્ષની અંદરનાં જાગડો ઉપર નેમતા માનસના જ્ઞાન માટે વિશેષ અખતરારો કરવા તથા અગિયાર વર્ષ પછીની ઉંમરનાં જાગડો ઉપર મોન્ડીસોરી પદ્ધતિએ આગળ અખતરાર કરવા માટે એક દાયમી પ્રયોગમંદિર સ્થાપવું, અથવા તેવા કોઈ ચાલતા પ્રયોગમંદિરને જનની મદદ કરવી.

૧૫. આવી જાતનાં સંમેલનોની કાર્યપદ્ધતિ વળતો વખત સુધારતા જવી અને તેની ઉપયોગિતા વધારે યાવ તેવી યોજના વિચારતા જવી.

આ સંઘના મંત્રી તરીકે અમે હેઠનાં ત્રણ વર્ષોમાં જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી શક્યાં તેને અહીં રજુ કરીએ છીએ.

શિક્ષણ પત્રિકા

અમે જે પ્રથમ અને મુખ્ય કાર્ય કર્યું તે 'શિક્ષણ પત્રિકા' પ્રગટ કરવાનું છે. શિક્ષણ પત્રિકાને પ્રથમ વર્ષનો પહેલો અંક ફાગણ શુદ્ધ ૧ સં. ૧૯૮૨ ના દિવસે બહાર પડ્યો. આજે પત્રિકાને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થઇ ચોથું વર્ષ ચાલે છે.

અમને જણાવતાં જાનંદ યાવ છે કે પત્રિકા ત્રીજા વર્ષને અંતે ૩૨૦૦ આલોકો સુધી પહોંચી છે. પહેલા વર્ષમાં આલોકોની સંખ્યા ૩૦૦૦ ઉપર હતી. બીજા વર્ષમાં ૩૦૦૦ થી નીચે ગઇ અને ત્રીજા વર્ષમાં પાંચી ૩૦૦૦ ઉપર ગઇ. આપણે નોંધ રાખીએ છીએ કે 'પત્રિકાને આરો આવકાર મળ્યો છે.

આ આવકાર માટે અમે કંઈક કાઢિયાવાડ અને ગૂજરાતનાં, સિંધુ પંજાબ મધ્યપ્રાન્ત અને બર્માનાં, મદ્રાસ મહારાષ્ટ્ર અને મારવાડનાં મંત્રી છીએ. આ આવકાર અમને આફ્રિકા અને યુરોપમાં વસતા દેશી

ભાષ્યોએ આપેલો છે. આ આવકાર અમને ગૂજરાતી ભાષ્યો અને બહેનોએ આપેલો છે. આ આવકારમાં શિક્ષક ભાષ્યોનો સારો એવો ફાળો છે. આ આવકારમાં ટ્રેનિંગ ફાલેજો, દેશી રાજ્યો, એજન્સીઓ, જિલ્લાઓ, મ્યુની-સિપાલિટીઓ અને કેળવણીની સંસ્થાઓએ ઘણી સુંદર શોભા વધારી છે. અમે ખરેખર આટલા વિશાળ આવકાર માટે સૌનાં આભારી છીએ. અમે હચ્છીએ છીએ કે અમારી પત્રિકા પ્રત્યેના તેમનો ભાવ દિન પ્રતિદિન વધતો રહે અને અમે તે ભાવને યોગ્ય એવી પત્રિકા કરવા હરહમેશ પ્રયત્ન-શીલ રહીએ.

જેમ અમે અમારાં સંઘી ભાષ્ય બહેનોનો આભાર માનતાં હરખાઈએ છીએ તેમજ સંઘી ભાષ્ય બહેનોમાંનાં જેઓ જેઓએ ગ્રાહકો વધારવાની અને પત્રિકા પ્રચારવાની અમને મદદ આપી છે તે અમૂલ્ય છે એમ જણાવતાં અમને આનંદ થાય છે. ત્રણ વર્ષની અંદર અમને એટલા બધા જણોએ એટલે સુધી ઉત્સાહથી મદદ કરી છે કે અમે કાનું નામ નોંધીએ અને કાનું નામ ન નોંધીએ ? અમારા મદદગારોમાં રાજ્યનાં અને આમ વર્ગનાં, ગરીબ અને તવંગરનાં, ઠારીગરો અને વિદ્વાનોનાં, દૂરનાં અને નજીકનાં સહુનાં અણુનોંધ્યાં નામો આવી જાય છે. ઉપરાંત અમારાં સઘળાં મિત્ર મૌસિકા અને અન્ય પત્રોએ પત્રિકાની જાહેરાતો ફેલાવવાની જે સદાય આપી છે તે પણ નોંધ્યા વિના નથી રહેવાતું. અમે સૌનો વારંવાર ઉપકાર માનીએ છીએ.

શિક્ષણ પત્રિકાનું સામાન્ય સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. પત્રિકામાં સામાન્યતઃ પાંચ પ્રકારનું વસ્તુ ગૂઢવામાં આવે છે. તેનું મુખ્યપૃષ્ઠ સર્વ સામાન્ય વાચકો માટે એક ઉત્સારક લખાણ તરીકે મુકીએ છીએ. અમારે કાને આવ્યું છે કે ઘણાઓ એને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. કોઈ શિક્ષક ભાષ્યના મહોંએ અમે સાંભળેલું કે પ્રત્યેક મુખ્યપૃષ્ઠ અમને દશ દશ વર્ષ આગળ લઈ જાય છે.

પત્રિકાનો બીજો વિભાગ મનનીય લેખોનો છે. તાત્ત્વિક વિચારોને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કેમ ઉઠેલી શકાય, સિદ્ધાન્તો અને વ્યવહારને કેમ જોડી શકાય તે બતાવવાનો આ લેખો દ્વારા અમારો પ્રયત્ન છે.

ત્રીજો ભાગ દુયકોનો છે. આ ભાગમાં માળાપો શિક્ષકો અને સર્વ ક્ષેત્રને એકાદ નાના દુયકો દ્વારા જરા જગાડવાની હિમેદ છે. દુયકો ટૂંકમાં વાંચી-

શકાય છે. તેમાં એકઃ વિચાર ઉપર ધ્યાન જે 'ચાનું' હોય છે. તે સર્વ સામાન્ય જનતા હમેશના જનાઓમાંથી ઉપાડેલા હોવાથી માન્યાએને કહેતાં 'સાંભળ્યાં' છે: "અરે, તમે તો જાણો અમારા ઘરમાં આવીને અમારી જ હકીકત જોઈ જાણીને લખી મારી!"

ચોથો વિભાગ માન્યાએ માટેના લાંબા અને ટૂંકા લેખોનો છે.

પાંચમા વિભાગમાં મોન્ડીસોરી પદ્ધતિની દૃષ્ટિએ પદ્ધતિના, સિદ્ધાન્ત તથા અવલોકનના છૂટા છૂટા લેખો આવે છે. તેમાંથી 'ઘરમાં મોન્ડીસોરીની' લેખમાળા ઉપયોગી લાગવાની ને પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થઈ ગઈ.

પછીનો વિભાગ પ્રાથમિક શિક્ષકને લગતો છે. મોન્ડીસોરી પદ્ધતિની દૃષ્ટિએ પ્રાથમિક શાળામાં કેવા કેવા ફેરફારો થઈ શકે તે જતાવવાનો અમારો તેમાં આશય છે. અમને જાણુતા મળ્યું છે કે શિક્ષક લાઇબ્રેરી તેના મારો એવો ઉપયોગ કરે છે.

છેલ્લો વિભાગ ચર્ચાપત્રનો છે. જે લાઇબ્રેરી પ્રત્યેના પૂછે છે તેનો પથાપતિ પથાપતિ અને પત્રિકા દ્વારા ઉત્તર આપીએ છીએ. અમારે જણાવ્યું જોઈએ કે પત્રિકામાં ચર્ચાઓના ઉત્તરોને જેટલી જગ્યા છે તેથી ઘણા વધારે ચર્ચાપત્રો અમાન પર આવ્યા છે. અમે તે અભિનંદીએ છીએ. બધા ચર્ચાપત્રોના ઉત્તરો આપી શક્યા નથી તેમ જ્યાં જ્યાં ઉત્તરો આપ્યા છે ત્યાં ત્યાં ધણી દીક્ર થઈ છે, તો ચર્ચાપત્રોએ અમને દરમુજર દરશે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે હજી વધારે ચર્ચાપત્રો આવે. ચર્ચાપત્રો આવણી જનતાને જતાવે છે એમ અમારું માનવું છે.

આ રીતે અમે પત્રિકાના લખાણને મૂકીએ છીએ. અમે કેટલાં સફળ નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ તેનો હિસાબ તો વાચકવર્ગ કાઢી શકશે. ઘણા વાચકો ઉત્સાહભર્યા હાજરો લખીને અમને આ પ્રયત્નમાં આગળ વધવા પ્રોત્સાહન આપતા રહે છે. તેથી અમે પણ આગળ વધાવે રાખીએ છીએ. પત્રિકા અમે ધારીએ છીએ જેટલી માન્યાએ, શિક્ષકોને અને સામાન્ય જનતાને ઉપયોગી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય તો કાળાવકાશે થશે.

પત્રિકાના તંત્રીઓ તરીકે અમારી ન્યૂનતાઓ તો હોય જ; પરંતુ તે સૌ સંઘીએ નિભાવ્યા કરે છે અને નીલાંચ્યા દરશે એવો અમારો વિશ્વાસ છે. અમારી આવડત અમે પત્રિકાને આપી દીધા પછી અમે ત્યાં જ સતોષ

માનીએ છીએ. છતાં ભાષાની બૂલો માટે-ભાષાની આવી જતી પ્રાંતિકતા માટે અમને સૌ માફ કરશે જ.

અવસ્થાની દૃષ્ટિએ અમારી ખામીઓ રહે જ એ સ્વભાવિક છે. આપણા કાર્યની હજી આ સરખાત માત્ર છે. પત્રિકાનું લગભગ રૂ. ૧-૦-૦ એટલે કંઈ જ નાહ. એમાં ત્રણ વ્યાના ટપાલના તો જય જ જય. એટલે હમણાં પત્રિકાને અંગે કારકુનો વગેરેને ખર્ચ અમે નથી કર્યો અને ખર્ચાં કામ (શરનામાં કરવાં, રેપર કરવાં, ચેક કરવું, ડીપ્રીટ ચોડવી રવાના કરવું, રજીસ્ટરો રાખવાં, હિસાબ રાખવા, પત્રવ્યવહાર, મહેર ખખર: ટૂંકમાં તમામ કામ) હાથોહાથ જ કરવાનું રાખ્યું છે. આ કામ શ્રીદક્ષિણામર્તિના નિયામકની ઉદારતાથી અમે બાલમંદિરના કામ સાથે કર્યું જઈએ છીએ. રોજના આલુ કામ સાથે જે કાગળ વખત રહે તેમાં બધું કામ ચાલે છે આથી ઘણી બૂલો થાય જ. અને એ માટે સૌ સંઘીઓ દરમુજબ કરે છે. તેમ જ અમે મૌની કામ યાચીએ છીએ.

અમે શ્રીદક્ષિણામર્તિ ભવનનાં જ હોમને તેનાથી છૂટાં થઈ તેનો ઉપકાર તો માની શકતાં નથી. પણ શ્રીદક્ષિણામર્તિ ભવને આપણા સંપત્તિ કેવું સાક્ષતપાક્ષત કર્યું છે તે સંઘીઓની નજરે આપણા વગર રહેવાનું નથી. હમણાં તો શ્રીદક્ષિણામર્તિ બાલમંદિરનો સ્ટાફ એટલે પત્રિકાનો સ્ટાફ દક્ષિણામર્તિની ઓફિસ એટલે પત્રિકાની ઓફિસ. દક્ષિણામર્તિની સાવરણી એટલે પત્રિકાની સાવરણી. દક્ષિણામર્તિની સદાયથી ખર્ચ અને સમય બંને બચ્યાં છે. તેની જાયા નીચે સંઘ હમેશ નિર્ભર છે.

આ જનની વગર સ્ટાફની ઓછા ખર્ચની વ્યવસ્થા હોવાથી જે જે ગતિ થઈ ગઈ હોય તે હિસાબમાં લેવા જેવી નહિ ગણાય.

અમે પત્રિકાનું પ્રચારકાર્ય આ ત્રણ વર્ષમાં ઘણી દિશાઓમાં કર્યું. પત્રિકાનો સંદેશ પંચાંગમાં તેમજ મહાસમાં, કુચમાં તેમજ બર્મામાં, આફ્રિકા તેમજ યુરોપમાં પહોંચ્યો છે. પ્રથમ અને બીજા વર્ષમાં કુચ, કારિયાવાડ, સિંધ અને મુંબઈમાં અમે ખાસ પ્રયાત્ન મોકલી પત્રિકાનો ફેલાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ત્યાર પછી તેવું કરવાનું બંધું નથી. કાગળ પત્રો વગેરે દ્વારા જેટલું થાય તેટલું હાલ તો કરીએ છીએ.

અમને લાગે છે કે હજી અમારું પ્રચારકાર્ય સરખાનમાં છે. હજી આફ્રિકામાં વસતા ભાઈઓ પૈકી સંઘીઓની સંખ્યા અતિ અલ્પ છે. હજી

ગૂજરાતનાં સેંકડો ગામોમાં એક પણ પત્રિકા જતી નથી. હજી લાખની સંખ્યાએ ગૂજરાતી લાઇબ્રેરિયાનાં ઘરો પત્રિકા વિનાનાં છે. હજી ગૂજરાતની શાળાએ શાળાએ અને શિક્ષકે શિક્ષકે પત્રિકા પહોંચી નથી. આપણે ગૂજરાતમાં અને ગૂજરાત બહાર ઘણાં છીએ. આપણે સૌએ જાગૃતિનો વિચાર કરવાનો જ છે. હજી પુષ્કળ પ્રચારની અને સંઘનું જળ વધારવાની જરૂર છે.

અને આ પ્રચારમાં અમે એટલાં જ જળ કરીએ તો થોડું જ ચલાય. હવે તો આપણે ઘણાં સંઘીઓ છીએ. આપણો એક એક સંઘી પાંચ પાંચ નહિ તો એક એક નવા સંઘીને દર વર્ષે ઉમેરશે તો પણ પાંચ વર્ષમાં આપણે આજથી પાંચગણાં તો અવશ્ય થઈશું. અને ખુશી સાથે જણાવવું જોઈએ કે સંઘી લાઇબ્રેરિયાનાં કેટલાંએક તો દર વર્ષે નિયમ તરીકે એક નવા સંઘીને ઉમેરી આપે છે.

આપણા સંઘમાં એક ગરીબ દારકુન છે, એક રાજા છે; એમાં એક નાનો એવો શિક્ષક છે, એક મોટા એવા વિદ્યાધિકારી છે; એક પ્રાકૃત સાધારણ વાંચી કાળી જાણે તેવો પોસ્ટમેન છે ને એક પ્રખર વિદ્વાન પણ છે. આપણા સંઘમાં સ્ત્રીઓ છે, પુરુષો છે. બ્રાહ્મણો, મુસલમાનો, અત્યંત, પારસી લાઇબ્રેરિયા, હિન્દુઓ અને યુરોપીયનો છે. એમ આપણો સંઘ ઘણો વિશાળ અને વિવિધરંગી છે. આપણે સૌ એનાં સભ્ય છીએ, આપણે સૌ એની સેવા કરીએ ને એનું જળ પ્રતિદિન વધારીએ.

પારસી અને મુસલમાન લાઇબ્રેરિયા હજી થોડા છે. એટલા થોડા હોય તે ન ચાલે. પણ એની ચિંતા તો આપણા પારસી મુસલમાન લાઇબ્રેરિયાને જ સોંપીએ છીએ. જે થોડા લાઇબ્રેરિયા સંઘીઓ છે તેઓએ ખૂબ પ્રીતિ દર્શાવેલી છે, મુજારકગાદી આપેલી છે ને દુવા કરેલી છે.

શિક્ષણ પત્રિકાનો તેરમો અંક બેટ અંક તરીકે અપાય છે. પત્રિકાની આ એક વિશેષ પ્રવૃત્તિ છે. જે જાગ્રદો માટે આપણે સૌ કેળવણી રહ્યાં છીએ, તેમને બાર માસે એક જ વાર મળવું અને તેમને સંભારવાં એ ફીક મંચી અને ગમતું પણ નથી. છતાં અત્યારે તો અમે આથી વધારે કરી રાહીએ તેમ નથી. તેમ આપણી આર્થિક સ્થિતિ તેથી વધારે કરવા કે તેમ નથી. દર વર્ષે અમે 'બેટ અંક' વધારે સારો કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે જે સૌ જોઈ શકશે.

ગલીયારા ઇનામ

ગલીયારા ઇનામની અહીં જ નોંધ લેતાં અમને આનંદ થાય છે. ભાઈ ગલીયારા જેવા બર્મા જેટલે દૂર પડેલા અને વ્યવહારી વર્ગના સભ્યનો આવી પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લે અને એને પ્રેરણા આપે એવી ગૂઝરાને મગફેર થવું ઘટે છે. અમે તે ભાઈને અમારાં અભિનંદન આપી ચૂક્યાં છીએ. પત્રિકાના ભેટ અંકા માટે-બાળકો માટે એમની ઇનામી રકમ રાખેલી છે. આ ત્રીજો ભેટ અંક સરીરે કંઈક વધ્યો છે ને રૂપાણો થરા પામ્યો છે ને ભાઈ ગલીયારાને આભારી છે. અમે તો આવા ધનુ ગલીયારા માગીએ છીએ. બાળકોનું સાહિત્ય આપણે ત્યાં દરિયામાં ખમખસ જેટલું પણ નથી. આર્થ ત્રિપુલ્લ સહાયોથી બાળસાહિત્યનું એક વાર તો ગૂઝરાતમાં પૂર આણી શકાય. ગલીયારાઓમાં અમારી શ્રદ્ધા ખૂબ છે.

આશ્વનસભ્યો

ત્રીજા વર્ષમાં મંધની ળીજી પ્રવૃત્તિ આશ્વનસભ્યો બનાવવાની થઈ છે. સંધની શોભા અને બજા આશ્વનસભ્યોમાં છે. અને આપણે ત્રેતાલીશ આશ્વનસભ્યો મેળવી શક્યાં છીએ તે કંઈ ચોક્કસ નથી. બેશક એ માટે દરવાહરવાની અને શ્રીમંત ભાઈઓને મળવાની કુરસદ અને અનુકૂળતા હોત તો ઘણું વધારે કામ થાત. આશ્વનસભ્યોમાં કચ્છી ભાઈઓની સંખ્યા ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. એમ તો એકન્દરે કચ્છે સારો ઉત્સાહ બતાવ્યો છે. કચ્છનાં ઘણાં ભાઈ બહેનો આપણાં સંઘીએ છે. લીંમડીના નામદાર દાકાર સાહેબ તો પેતાના સંઘના કુમારો સાથે આપણા આશ્વનસભ્ય છે. ત્યાં એમ છે તો વડવાણના નામદાર દાકાર સાહેબ અને દિવાન સાહેબ અને યાદીમાં દેખાય છે. વાંસદાના દાકાર સાહેબ તો પહેલા આશ્વનસભ્ય છે અને આપણાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરલાદેવીનું તો આખું ઘર આપણા આશ્વનસભ્યો છે. અમે તો કચ્છીએ કે એકેએક રાજ આપણા આશ્વનસભ્ય થાય. અને અન્તરાત્મા કહે છે કે જરૂર એમ જ બનશે. અમને, વિશ્વાસ છે કે મગ્ન મહારાજનએ આવી અગત્યની પ્રવૃત્તિને આટલો નાનો દેશ આપવાની કદિ ના નહિ જ પાડે. અને એ જ રીતે આપણા ધનિકને નાની એવી રકમ શી ત્રિસાતમાં છે ? પણ અમારે તેમને મળવાનું છે. અમે તેમને કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેમનો શો દોષ ? ત્યાં સુધી તો અમારી જ આમી દહેવાય.

અહીં અમે સંધના આશ્વનસભ્યોની યાદી આપીએ છીએ.

૧	શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ	અમદાવાદ
૨	શ્રીમાન શેઠ અંબાલાલ સારાલાલ	"
૩	શ્રીમતી મૃદુલાબેન અંબાલાલ	"
૪	" ભારતીબેન અંબાલાલ	"
૫	" ગીતાબેન અંબાલાલ	"
૬	" ગીરાબેન અંબાલાલ	"
૭	શ્રી. સુહદભાઈ અંબાલાલ	"
૮	" નાતમભાઈ અંબાલાલ	"
૯	શ્રીમતી લીનાબેન અંબાલાલ	"
૧૦	શ્રી. વિક્રમભાઈ અંબાલાલ	"
૧૧	" કે. વી. મોડક વકીલ	ઉમરાવતી
૧૨	શ્રીમતી તારાબેન માણેકલાલ પ્રેમચંદ	બાવખળા, મુંબઈ
૧૩	શ્રી. વલ્લભભાઈ ઉ. પારેખ	વરતેજ
૧૪	નામદાર મહારામ સાહેબ	વાંસદા
૧૫	શ્રી. પ્રાણુચંદન દ. પંજા	ઝરીયા
૧૬	" કેશવલાલ મુળચંદ ઇચરાજ	લીંબડી
૧૭	" પી. પી. શાહ	મુંબઈ-૧૯
૧૮	" રસિકલાલ મોહનલાલ	ચાંપાડી, મુંબઈ
૧૯	" મોનીલાલ ન્યાયચંદ	વીલેપારલે
૨૦	" ચિમનલાલ જ્યેષ્ઠ શાહ	વાલોશ્વર રોડ, મુંબઈ
૨૧	" મગનભાઈ ધરમશી	કરાંચી
૨૨	" વલ્લભભાઈ હરિદાસ	"
૨૩	" સીવજી ગદવજી	"
૨૪	" ધોપટલાલ લવજી સુન્દર	રાગદાદ
૨૫	શેઠ મોરારજી કાનજી	બુલેશ્વર, મુંબઈ
૨૬	શ્રીમતી બેન માનગાઈ	કાળુખંદર, મુંબઈ
૨૭	નામદાર હોકાર સાહેબ	વડવાણુ
૨૮	શ્રી. બામજીભાઈ વૈજનાથ દિવાન સાહેબ	"
૨૯	અ. સો. રમાલક્ષ્મી શુક્લ	રાગદાદ
૩૦	શ્રી. જેરામભાઈ ભોગીલાલ ચીનાઈ	મુંબઈ-૩
૩૧	" માણેકલાલ દ. પંજા	બાવખળા

- ૩૨ શ્રી. બચુભાઈ ભારકરરાવ વિદ્યદાસ ભાવનગર
 ૩૩ ,, માર્કેન્ડરાય હરિભાઈ ઝોઝા ,,
 ૩૪ શ્રીમતી લેડી સક્ષમીબાઈ જગમોહનદાસ મુંબઈ
 ૩૫ ,, જયશ્રીમેન રાયજી ,,
 ૩૬ શ્રી. ત્રિશ્રામ રામજી વૈદ્ય ખેડોઈ-કચ્છ
 ૩૭ ,, વેલજી લખમસી નપુ દાણામંદર, મુંબઈ
 ૩૮ નામદાર મહારાણાશ્રી દીક્ષનસિંહજી જહાદુર
     દે.સી.આઈ.ઈ.; ડાકાર સાહેબ લીમડી
 ૩૯ ,, યુવરાજશ્રી દિગ્વિજયસિંહજી સાહેબ ,,
 ૪૦ ,, રાજકુમારશ્રી પ્રતાપસિંહજી સાહેબ ,,
 ૪૧ ,, કુમારશ્રી કનોહસિંહજી સાહેબ એમ.એ.; એન.એલ.બી.
     બાર-એટ-લો, દિવાન સાહેબ લીમડી
 ૪૨ ,, કુમારશ્રી ધનસ્યામસિંહજી સાહેબ ,,
 ૪૩ શેઠ કારસી વિજયભાઈ કચ્છ-આસાણીવાવાળા
     ૬ બી/૭૦^૧ ચોર્ડ રોડ, કન્ટેનમેન્ટ-રેગુલ

દાર્પ પ્રદેશ

એ મિત્રાચ સંઘના એકંદર પંદર પ્રારના લિખલિખ દાર્પપ્રદેશો પૈકી ગયાં ત્રણ વર્ષમાં ગુ' ગુ દાર્પ થઈ ગયું તેની પણ અમે નોંધ લઈએ છીએ.

દાર્પપ્રદેશ ૧-૨. મોન્ડીસોરી સાહિલમાં ' મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ લે. ગિલુભાઈ ' બહાર પડ્યું છે. ' મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ ' નું પુસ્તક વસંત આશિશિલ્પ પ્રચારમાળાનું એક પુસ્તક છે. મુંબઈ-ભાવનગરના શ્રીમંત ભાઈ હીરાનાથ અમૃતલાલે મોન્ડીસોરી દષ્ટિએ આશિશિલ્પના વિચારો ફેલાવવા દક્ષિણમર્તિના શ્રી. નૃસિંહપ્રસાદ દા. ભટ્ટ અને શ્રી. ગિલુભાઈને રૂ. ૫૦૦૦) આપેલા છે. મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ ઉપરાંત બીજી નવ નાની પુસ્તિકાઓ પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

' મોન્ડીસોરી સક્ષિપ્ત, લેખક તારામેન ' તે ડૉ. મોન્ડીસોરીના ' મોન્ડીસોરીઝ જ્ઞાન હેંડબુકનું ભાષાન્તર છે; તે હજી અપ્રસિદ્ધ છે.

' પેરેગોગીક્ષ્ણ એન્થ્રોપોલોજી ' નામના ડૉ. મોન્ડીસોરીએ લખેલા ગ્રન્થના થોડાં એક અગત્યના ભાગોનું ભાષાન્તર. ભાષાન્તર કર્તા. ભાઈ ચમનદાસ મોઘવેંકાસ વૈષ્ણવ. હજી આ ભાષાન્તર અપ્રસિદ્ધ.

મોન્ડીસોરી ગણિતઃ ભાષાન્તર દ્વાર્તા દરિહર. પ્રા. ભ. ૬૪
ભાષાન્તર અપ્રસિદ્ધ છે.

‘ ઘરમાં મોન્ડીસોરી ’ લે. તારાખેન. આ પુસ્તક દેશમાં જ પ્રસિદ્ધિ
મૂર્તિ પ્રગટાશનમંદિરે પ્રગટ કરેલું છે. મોન્ડીસોરી સિદ્ધાન્તોની દ્રષ્ટિ
આશિશિલ્પલુતી પ્રગટિ કેમ ચલાવવી તેનો સુંદર માર્ગ એમાં મળીને

ઉક્તા પુસ્તકો જેઓ મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં ગણ એ છે તેમ
અભ્યાસ અનુસાર અને શ્રમને આભારી છે. અમે જ લેખને લેખના દર્શ
માટે અભિનંદન આપીએ છીએ, અને અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકને લગતી કોઈ
દ્રવ્યની સગવડ દેખાતાં પ્રસિદ્ધ કરવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ

૪મી ભાષા વીરાસાલને પોતાની સંખ્યાલેખ માટે લેખને લેખના
આપતાં ઘણાં લખ્યાં યાવ છે. આવી સંખ્યાલેખો મોન્ડીસોરીને મળ્યા
કરે તો અમારું માનવું છે કે દેશમાં જ ઉદ્યોગ પ્રદેશે શ્રદ્ધા રાખે

ત્યાં તરે મળી ત્યાં ત્યાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે. ઉપરાંત આગળ નોંધણી પ્રચારકાએ પ્રચાર કરતી વખતે પણ લાપણો આપ્યાં છે. પણ આ કાર્યે હજી ખૂબ વધવાની જરૂર છે.

કાર્યપ્રદેશ ૬. એ જ આપણી શિક્ષણ પત્રિકા છે.

કાર્યપ્રદેશ ૭. દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીલવનમાં મોન્ડીસોરી અધ્યાપન મંદિર ખીળન અધ્યાપનમંદિરો સાથે ચાલે છે. મુંબાઈમાં મીસ મેકાનકી (ફેલોશીપ સ્કુલનાં) મુંબાઈની શિક્ષિકાઓને મોન્ડીસોરી શિક્ષણની માહિતગીરી આપે છે. આ અધ્યાપનમંદિરોને કાઢી રીતે મદદ આપવી તેનો વિચાર સંઘીઓ પાસે પડેલો છે. આપના મંત્રીઓ તો એક અધ્યાપન મંદિરના અધ્યાપક છે એટલે શિક્ષણ વિષયક કાળે તો અપાએલો જ છે. દક્ષિણામૂર્તિની એ પ્રવૃત્તિ માટે સથે તો ખુશી થવા જેવું છે.

કાર્યપ્રદેશ ૮. એક રીતે મોન્ડીસોરી વિષયક પ્રવૃત્તિની માહિતી વગેરે પૂરી પાડનાર (મોન્ડીસોરી જ્યુરો) જેવું કેન્દ્ર સ્થપાઈ ચૂક્યું છે એમ કહીએ તો ચાલે. એ કેન્દ્ર કારકામંદિરના બાઈ બોગીલાસ છે. તેઓ ગૂજરાતના મોન્ડીસોરી-નગી કેળવણીના પ્રતિનિધિ છે. અને દુનિયાની કેળવણીની તેમને માહિતી રહે છે. તેમણે હવે તે પ્રદેશને વધારે વિસ્તારવાનો છે. વર્ષોમાં અમે હજીએ છીએ કે બાઈ બોગીલાસ મોન્ડીસોરી પ્રવૃત્તિને સમજા કરી તેનો લાભ સંપન્ને આપશે.

કાર્યપ્રદેશ ૧૧. પત્રિકા દ્વારા પ્રાથમિક શાળાઓને વિષયક બાઈબેનોને પહોંચાડીને પરિચય અને તેટલો આપી રહ્યાં છીએ.

અમારે જણાવતું નેધએ કે આ સિવાયની બીજી કંઈક પ્રવૃત્તિઓને અમે સ્પર્શી પણ શક્યાં નથી. પણ આવતાં વર્ષોમાં નવું નવું થઈ જશે. આના અમારી અભિલાષો છે જ. અને એ અભિલાષોમાંના થોડાએક ગણાવી પે પણ છએ.

૧ પત્રિકાનો પ્રચાર હજી વધારવાનો.

૨ ત્યાં ત્યાં પત્રિકાઓ જતી હોય ત્યાં ત્યાં પત્રિકાના ગામ પ્રતિનિધિ નીમવાનો અને તેમની દ્વારા પત્રિકાનો પ્રચાર અને વાચન વધારવાનો.

૩ મોન્ડીસોરી સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનો.

૪ મોન્ડીસોરી દષ્ટિએ માળાપોને મોટેનું સાહિત્ય તૈયાર કરી કરાવવાનો.

ઉપરાંત આપણે સંઘ મોન્ડ્રીસોરી કાર્યને ત્યારે જ વધારે જળવાન કરી શકશે કે ત્યારે તે આપણામાં, પ્રત્યક્ષ ડૉ. મોન્ડ્રીસોરીની સેવા કરી આવેલા, તેનો સીધો ઉપદેશ લઈ આવેલા ને ત્યાંની શાળાઓનો અભ્યાસ કરી આવેલા એવા એકથી વધારે સેવકોને જોવા માગશે. યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ મોકલવાનું કાર્ય સંઘ સામે પડેલું જ છે. આપણો સંઘ એમ તો સમર્થ છે. વધારે તો અમારી એક ઉમેદ જરૂર લાગી શકે-ડૉ. મોન્ડ્રીસોરી જેની જગતવિખ્યાત અક્રિતને આપણે ત્યાં હિંદમાં ગૂજરાતમાં આમંત્રે, આપણી સ્થાની વચ્ચે ડૉ. મોન્ડ્રીસોરી આવે અને આપણને તેમના પ્રભાવથી પ્રદર્શિત કરે, તેમના તપોજળથી પાવન કરે એવું આપણું અંદોલન આપણા સંઘના હાથમાં છે.

અમારી એવી અભિલાષા પણ છે જ, અને તે આ જ નહિ તો કાલે પ્રભુ પાર પાડશે કે પત્રિકાની એક મગફળી અને એક હિટી આયુષ્કાંત પણ નીકળે. અત્યારે તેનો વિભાગ કદાચ ચત્રવી શકાય, પરંતુ વ્યવસ્થા વિભાગ પાછળ દ્રવ્ય અને શક્તિની જે અપેક્ષા જાંઘએ તે આજે આપણી પાસે નથી. પણ મનને એમ થાય છે કે આ પ્રવૃત્તિ આપણા દેશમાં પહેલી તકે ફેલાય એવું પરમદૃષ્ટાણુ પ્રભુ જરૂર કરી નેકે.

હિસાબ

આ સંઘે અમે પત્રિકાની આર્થિક રિયલિટીનું ત્રણ વર્ષનું સંરંધેલું આપેલું છે. પત્રિકા પેતાના પગ પર હંમેશા ટકી રહી શકી છે તે આપ જાણો. ૯૭ ફેટલાએકનાં લવાજમો બાકી છે. અમને આશા છે કે લેણી પાછા પાછા આવી જશે. પત્રિકાને એક બાલુએ આર્થિક ખોટ તો નથી જ ગઈ પણ ખીણ, બાલુએ પત્રિકાએ ઘણી મોટી કમાણી કરી છે, અને તે ૩૧૦૦ ધરોમાં પત્રિકાનું સાહિત્ય વંચાવવાની. પત્રિકાનો મૂળ ઉદ્દેશ વિચારવિસ્તાર છે. અને જ્યાં એ ઉદ્દેશ સાધ્યાનો થોડો ધણો પણ સંતોષ છે ત્યાં આર્થિક સંપત્તિમાં ખોટ ન ગઈ હોય ને ખાસ કમાણી ન કરી હોય તે જ જસ છે. પત્રિકા દ્વારા અમે શિક્ષણની અદ્ય સેવા કરવા ઉમેદ રાખી છે ને રાખીએ છીએ. પત્રિકા દ્વારા પ્રથમ તરફ ધનપ્રાપ્તિ કરવાની અમારી ઇચ્છાઓ યશો ત્યારે અમારી સેવા જાંખી પડશે એમ અમે ધારીએ છીએ.

આ આપણા સંઘની પ્રવૃત્તિઓનો ત્રણ વર્ષનો અહેવાલ. આ મોન્ડ્રીસોરી દ્વિતીય સંમેલનને પ્રસંગે એ રજુ કરતાં અમને ખૂબ આનંદ

ચાય છે, આપ સૌ સંઘીઓ આ અમારા અદ્ય પ્રયાસને સહાનુભૂતિથી જોશો, ન્યૂનતાઓને નિભાવી લેશો અને અમને ખૂબ આગળ વધવાનું બળ આપશો. આખા સંઘની ક્ષેત્રનો આધાર સંઘમાં છે. અમે તો માત્ર મોટા આગળ ચાલનારા છીએ.

અંતમાં અમારે આપણાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરલાદેવીનો ઉપકાર માનવાનું રહે છે, સંઘની આ ત્રણ વર્ષની પ્રવૃત્તિમાં તેમના અંતઃકરણની સરલતાથી અમને સદૈવ ઉત્સાહ રહ્યો છે. અમે તેમનાં ઋણી છીએ.

આ પ્રસંગે અમે નવજીવન અને સ્વામી આનંદને સંભારીએ છીએ. પત્રિકાના મુદ્રણસ્વરૂપનો અને એક વર્ષ સુધી તેના મુદ્રણનો ખોળે એ ભાઈને શિર રહ્યો હતો. પછીથી તે દ્રામ અહીં ઉપાડ્યું છે. આ પત્રિકાના મુદ્રણકાર્યની શોભા તેમને તથા ભાવનગરના સરસ્વતી જાપખાનાવાળા ભાઈ ભીખાભાઈ પરીખને આભારી છે.

જે પત્રોએ જાહેર ખબર જાપીને તથા અમારા પત્રનો વિશ્વ ક્ષત્રને અમને ઉપકારી દ્યા છે તેમને પણ અમે અહીં પ્રેમથી સંભારીએ છીએ.

અને છેવટે તો આપણા સૌથી મોટા પરમદુષાણુ પરમાત્માની દયાનું ગાન આપણે ગાવું પડશે. એની દયા વિના આ કાર્ય આટલે સુધી કેમ જ પહોંચી શકત ? આપણી મનુષ્યની શક્તિ તો ફેટલી મર્યાદિત છે એ દયા અગ્નિપ્રયુ છે ? સર્વવ્યાપી એની દૃષ્ટાની ગાયના કરતાં આપણે વિરમીએ.

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

શ્રીદક્ષિણમુર્તિ જાલમંદિર
૨૦ : ૩ : ૨૬ ભાવનગર

ગિજુભાઈ અને તારાબેન
મંત્રીઓ

શ્રી શિક્ષણ પત્રિકાના સંવત ૧૯૮૧ના મહા ગ્રંથ ૧ થી સંવત ૧૯૮૫ના મહા વર્ષ ૦))

ગુપ્તીના જમા ખર્ચની તારીખ

૦૪

૨૦૫૧-૦-૦ શ્રી આજીવનસંઘોના સ્વાજમ ખાતે જમા
૨૬૩૮-૧૦-૬ શ્રી પદ્મ વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૨૩૦૬-૩-૬ શ્રી ગીતા વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૨૬૨૩-૬-૦ શ્રી ગ્રીષ્મ વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૫૮૦-૦-૩ શ્રી ગ્રીષ્મ વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૧૩-૨-૦ શ્રી પોંચમા વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૧-૦-૦ શ્રી છઠા વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૮૨-૧૪-૦ શ્રી આગષ્ઠના વરસના સ્વાજમ ખાતે જમા
૫૦૦-૧-૦ શ્રી શિક્ષણ પત્રિકાના ભૂત અંક ખાતે જમા

૧૧૩૮૬-૫-૩

ઉ

૨૮૮૪-૧૪-૦ શ્રી ભાવનગર દરબારી ભેંક ખાતે ઉધાર
૪૮૩૮-૬-૦ શ્રી છપામણી ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૧૪૩-૧૦-૮ શ્રી પોસ્ટલ ડેન્ટીફિકેશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૦૮-૧૧-૬ શ્રી પ્રચાર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૩૦૩-૮-૬ શ્રી પદ્મવર્ણ પગાર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૮૨-૫-૦ શ્રી પદ્મવર્ણ ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૨૧૮-૩-૦ શ્રી ભેટખર્ચ ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૦-૮-૦ શ્રી દમીશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૬૧-૫-૦ શ્રી ગ્રીષ્મ વરસની છપામણી ખર્ચ ખાતે ઉ.
૫-૧૧-૬ શ્રી ગ્રીષ્મ વરસના દમીશન ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૧-૦-૦ ગેસલ આર. આર. સોને ખાતે ઉધાર
૬-૧૩-૦ શ્રી પ્રકાશનમંદિર ખાતે ઉધાર

૧૧૮૫૬-૧-૩

૩૪૦-૪-૦ શ્રી રીલીક સંવત ૧૯૮૫ના મહા વર્ષ ૦))

આખરની

૧૧૩૮૬-૫-૩

જ

૮૧૬૮-૪-૦ શ્રી સવાજમ ખાતે જમા

૨૯૩૮-૧૦-૬ શ્રી પહેલા વર્ષના સવાજમના

૨૩૦૬-૩-૬ શ્રી બીજા વર્ષના સવાજમના

૨૯૨૩-૬-૦ શ્રી ત્રીજા વર્ષના સવાજમના

૮૧૬૮-૪-૦

૮૨-૧૪-૦ શ્રી વ્યાજ ખાતે જમા

૮૨૫૧-૨-૦

૭૮૭૮-૨-૯ શ્રી ખર્ચ ખાતે ઉધાર વર્ષ ૧-૨-૩માં થયેલો

૪૮૩૮-૬-૦ શ્રી છપામણી ખર્ચ

૨૧૪૩-૧૦-૯ શ્રી ચોરટેજ ઇન્ડીજન્ટ ખર્ચ

૨૦૯-૧૧-૬ શ્રી પ્રચાર ખર્ચ

૩૦૩-૯-૬ શ્રી પરચુરલ પગાર ખર્ચ

૨૮૨-૫-૦ શ્રી પરચુરલ ખર્ચ

૦-૮-૦ શ્રી ઇમીયાન ખર્ચ

૭૮૭૮-૨-૯

૩૭૨-૧૫-૩ શ્રી નફા ખાતે જમા

૮૨૫૧-૨-૦

સીલીક

ઉ

૪

૨૦૫૧-૦૦૦ શ્રી આજ્ઞવલ્લભોના લવાજમ પાતે

૩૭૨-૧૫-૩ શ્રી પત્રિકાના નકા પાતે

૫૧૨-૧૫-૮ શ્રી ચોથા વરસના લવાજમના જમા

૧૩-૨-૦૦ શ્રી પાંચમા વરસના લવાજમના જમા

૧-૦-૦૦ શ્રી છઠા વરસના લવાજમના જમા

૨૮૧-૧૪-૦ શ્રી ભેટ અંકના જમા

૩૨૩૨-૧૫-૦

૨૮૮૪-૧૪-૦ શ્રી ભાવનગર દરબારી સેવિયા બેન્ક પાસાનું

નં ૨૬૪૫૧ માં જમા છે તે

૬-૧૩-૦ શ્રી દ. સ. પ્રકાશનમંદિર પાસે રેલ્વા

૧-૦-૦૦ મેસર્સ આર. આર. શેઠની મું. પાસે રેલ્વા

૨૮૮૨-૧૧-૦

૩૪૦-૪-૦ શ્રી સીલીક હાયમાં

૩૨૩૨-૧૫-૦

: મુદ્રણસ્થાન :

શ્રીમદ્દેવતી છાપખાનું

જાવનગર

પ્રમતી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિકેય ગુજરાતી સંભાને
પ્રિયત ગ્રાહ્યાભાષા આજીવંત આવડી,
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

બાળકીડાંગણ

: લેખક :
ગિ હુ બા ધ

: પ્રકાશક :
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર
વાવનગર

: પોસ્ટલ સાથે બે આના

દામગીર સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી. કાર્યકર્તા ગુજરાતી સમાજે
શ્રીયુત હાથાભાગ આપુંદળ યાવ
તરફથી તથા સન્મેષ ભેટ.

॥ मुद्राङ्कन ॥

श्रीसरस्वती छापखाना

वाराणसी

पद्मिनी स्व. पतिश्रीता स्मरणार्थ

श्री फार्मिस गुजराती सभाने

श्रीयुत गद्याभाष आशुदृष्ट्याव

तरुणी सविनय सभेभ लेट.

બાળકીડાંગણું*

આજ દાસ આત્મશિક્ષણનું મહત્ત્વ લોકોમાં નેમજ રાજગોમાં વધારે ને વધારે સમજાતું જાય છે. લોકો અને રાજ્યો ‘આત્મમંદિર’ સ્થાપે છે અને સ્થાપવાની અભિલાષા રાખે છે. ‘આત્મમંદિર’ સ્થાપવા માટે દ્રવ્ય મળતાં વાર લાગતી નથી. આત્મમંદિર સ્થપાય છે ત્યાં બાળકોની સંખ્યા નો ઉલગાઇ જાય છે.

આ અધી વાન ઘણી સારી છે. કોઇ પણ દેશ બાળકોનો વિચાર કરવા, આગળ આવે એ તે દેશની સાચી પ્રગતિનું ચિન્હ છે. સારથી દેશનાં દુઃખ અને દારિદ્ર્યને શીટાડવાના રસ્તા ઉપર પ્રથમ પગલું મૂકાય છે. આખરે બાલશિક્ષણનો જેટલો વિચાર થશે, જેટલું તે સફળ થશે તેટલા પ્રમાણમાં દેશની ભાવિ શક્તિ ચડશે. આજની બાલશિક્ષણ તરફની વધતી જતી રુચિ ખરેખર વધાવવા જેવી છે.

પરંતુ બાળકોના શિક્ષણને જો પૂરેપૂરી ડાગણ અને યોગ્ય વિચાર વિના ધપાવીએ તો આખરે ખર્ચેલું દ્રવ્ય નાશનું જાય. બાળકોને મોટા લાભ થાય નહિ, કાર્યકર્તાઓ નિંદાને પામે ને લોકો અને રાજ્યો બાલશિક્ષણમાંથી વિશ્વાસ ખોદા એસે. માટે બાલશિક્ષણના ગણેશ બેસાડતી વખતે ને સવળા બેસે છે કે અવળા ને અરાખર જોઈ લેવું જોઈએ.

આજે પણ દહા ધૂડી નિરાળો ચાલે છે. ત્યાં બાળકો જાય છે ને દહા પણ માથાપોતે મંતોપ આપે તેવું ભાગ્યતર લાગે છે. દહા ધૂડી નિશાળના મહેતાજીઓ પોતાનો દુકો ખરો છે એમ જાતી ડોકીને હોંડે છે. તેઓ હોંડે છે: “ મોપાટ પૂછો: બાળકો દડડ બોલશે. આંકનાં પત્તાખાં લખાવો; તડનડ લખી આપશે. દુકો ને બારાખડી લખાવો: એક પણ બુદ્ધ વિના લખી

* “શ્રીકૃષ્ણમૃતિ” ત્રિમાસિક વર્ષ ૪ યુ અંક ૪ થામાંથી

આપશે.” કેટલાએક શિક્ષકો તો સારી રીતે નાની ઉંમરે બાળકોને બ્રીજ આપી સુધી પહોંચાડી દે છે ને સરકારી શાળાઓ સાથે દરીદ્રાદયમાં ઉતરી કદ છે: “આ ધૂડી નિશાળનું બહુતર બહુચર્યા જેવું કે સરકારી નિશાળનું!”

ધૂડી નિશાળો હજી મઠ નથી ને જતાં વાર લાગશે. સરકારી નિશાળોએ તેને કંઈક સારા પ્રમાણમાં દર્શાવી છે પરંતુ જેને હજી જૂના બહુતરનો મોહ છે તેમજ જેઓ બાળકને છેક જ નાની ઉંમરથી એટલે કે સરકારી શાળામાં દાખલ થવાની ઉંમરથી નીચી ઉંમરે બહુવામાં દાખલ કરવા માગે છે, તેમને ધૂડી નિશાળ અત્યંતી સંરચા લાગે છે.

આમ જતાં ધૂડી નિશાળની પ્રતિષ્ઠા હલી મઠ છે ને ઘટતી જવાની છે. મોટા લાગતી ધૂડી નિશાળોનું મંદુ, ગલીચી, હવા અજવાળા વિનાનું વાતાવરણ બાળકોના આત્મિક નૃદશાનકારક છે એમ ઘણાં મામાપો જોઈ શક્યાં છે. ત્યાં ચિત્રવિચિત્ર વેશે આકર્ષણમાં બેઠેલાં ને ગણગણતાં છોકરાંને જોઈને આજનો નવો શિક્ષક તો દોષી જ ઉડે છે. ગોખાવી ગોખાવીને જ બહુચર્યાની અને ઘુંટાવી ઘુંટાવીને જ શીખવવાની પદ્ધતિ સરકારી શાળાના શિક્ષકને પણ ખૂંચે છે. જેઓની સામે શાળાના વાતાવરણનો, સારા શિક્ષકનો ને બહુચર્યાની રીતનો નિર્મળ અને કંઈક ઉચો ખ્યાલ છે તેઓ પણ ધૂડી નિશાળને હવે તો ગંધ જ કરવી જોઈએ એવો મત ધરાવે જ છે. સારાં સુશિક્ષિત મામાપોએ ધૂડી નિશાળને ઘણાં વખતથી નમસ્કાર કરેલા છે. સરકારી ટ્રેનિંગ કોલેજ કે દંતર શિક્ષણપ્રસ્થાનમાં ન ગમેલ હોય અને જેનો ધંધો પરંપરાથી ધૂડી નિશાળ ચલવવાનો હોય, અગર કંઈ ધંધો નથી તો ચાલતે કંઈક કરીએ નેવા માણસો માત્ર દાલમાં ધૂડી નિશાળના ચલવનારા રહ્યા છે. જતાં ત્યાં હજી ઘણાં બાળકો જાય છે. ઘરમાં મામાપની દૃષ્ટિએ તોફાન કરતાં બાળકોને ઘરમાંથી ચોડાએક દલાક બહાર કાઢવાનું એક રથજ ધૂડી નિશાળ છે. ત્યાં બાળકો જાય છે. ત્યાં મારતરના રોડ કે સોડી નીચે સીધાં થાય છે ને પાંશરાં ચાલે છે. જમવા ટાણે ઘેર આવે છે એટલે મામાપને તેમની ઉપાધિ જણાતી નથી; તે ઉપરાંત તેઓ આંક શીમે છે વગેરે. જે મામાપો બાલશિક્ષણ અને બાલજીવન વિષે કેવળ અજ્ઞાત જ છે—અને આવો વર્ગ આપણે ત્યાં ઘણો મોટો છે—તેઓ હજી પણ ધૂડી નિશાળની દિમાચત કરે છે ને મકાનમાં એક ઈંચ જગ્યા ખાલી ન રહે તેટલાં બાળકો મોડલી દહીં વેટાં ગરરાંને પૂરવાને માટેના ડબ્બા જેવી શાળા બનાવીને દરખાય છે.

ધૂડી નિશાળ પછી ફિન્ડરગાર્ડન શાળાઓ નીકળી. ત્યાં સમજી મામા-

પોનાં બાળકો જ્યાં જ્યાં ને જાય છે. પણ એ શાળાઓની સંખ્યા એકંદરે થોડી છે, ને છે ત્યાં શહેરોમાં છે. જ્યારે ઘૂડી નિશાળ રવચંબૂ અને ખર્ચા વિનાની શાળા છે ત્યારે આ શાળા શહેરમાં આવેલી અને ખર્ચાળ છે તેથી તે સંખ્યામાં થોડી જ છે; અને એ સ્વાભાવિક છે.

પણ આ થોડી નિશાળોએ પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠા બનાવર સાચવી નથી. આજે તો ફિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ છે પણ તે નામની જેવી છે. વાર્તાકથન, રમત ગમત એવું ચાલે છે. દોષેત્તનાં સાધનો મં તે કપાટમાં સુરક્ષિત બેવામાં આવે છે તે કાં તો તે વર્ગમાં ધૂળ ભરેલાં પટલાં છે. ફિન્ડરગાર્ટન શાળાના શિક્ષકો જ્યાં સુધી ખાસ તૈયાર કરવામાં આવતા હતા ત્યાં સુધી તેઓ સામે કંઈક ઉચ્ચ આજ્ઞા હોતો. તેઓએ કંઈક હથેરોડી કેળવી હતી એટલે તેઓ કંઈક તો શામ ફીક કરતા હતા. નેજાએ ઘૂડી નિશાળના ગોખણને રજા આપી હતી. એક બાદ સખ્યા જ કરવું ને વાદ્ય વગી જવું ને ફિન્ડરગાર્ટન શાળામાં ન હતું. અસ્તસ શબ્દો, ગલીચના, હવા અગ્રવાળાનો અભાવ વગેરે ફિન્ડરગાર્ટન શાળાએ ફીક ફીક શરી નાખ્યા હતાં. ફિન્ડરગાર્ટનનો શિક્ષક બાળકોનો ઉપરી મૂકી મેસન થયેલ હતા. તે બાળકને પડવાને બદલે કે મારવાને બદલે તેને માત્ર શખવા ને રમોડી જમાડીને તેને જ્ઞાન આપવાનો આશય રાખે છે. એકંદરે ફિન્ડરગાર્ટન શાળાએ એક પગલું આગળ મૂક્યું. બાલશિક્ષણની દિશામાં થોડા પણ સુધારો ક્યાં ને બાળકોને પડેલાં કરનાં સુખી અને સુધ્ધ બનાવ્યાં. પણ ફિન્ડરગાર્ટન શાળા થોડી રહી અને છે. તેના સાથે શિક્ષકો પણ થોડા મળ્યા અને મળે છે. તેથી તેની પડતી આવી છે ને આપની જાય છે.

હમણાં મોન્ડીસોરી શાળાનો પવન આવ્યો છે. મોન્ડીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિ સુધરેલી દુનિયામાં માન્ય અને શાસ્ત્રીય છે એમાં એ મત નથી. તે અલ્વાર સુધીમાં ચેમ્પએલી પદ્ધતિઓમાં એક છે તેથી અધરી છે. દેખીતી રીતે તેનાં સાધનો ખર્ચાળ છે. આમ છે છતાં લોકોમાં તેનો શ્રેષ્ઠ છે. તે પદ્ધતિ સ્થાપવાની હીતચાલો ચાલે છે. મોંઘી છતાં તેને માટે પૈસા એકઠા થઈ જાય છે, અને એકાદ શાળા સ્થપાઈ જાય છે.

પરંતુ આ પદ્ધતિને માટે આખું ત્યાં શિક્ષકો તૈયાર નથી. ફિન્ડરગાર્ટન શાળાના શિક્ષકો મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં પણ જાણે છે તેવું કહી લોકોને સમજાવે છે. તેઓ મોન્ડીસોરી સાહિત્યોને પણ ફિન્ડરગાર્ટન શાળામાં મૂકે છે ને એકએક કરી ગોટાળો જ ચલાવે છે. વાન એમ અને છે કે બાળકો બેઠાં

ચાય છે; સામાન્ય રીતે સુખમાં દિવસ ગાળે છે; શાળાને ચાહે છે ને શિક્ષકને પણ ચાહે છે. વળી આવી શાળાઓ સામાન્ય મામાપોને પણ એકંદરે સંતોષ આપે છે: “લક્ષા ફીક છે; આપણું બાળક ત્યાં જાય છે; કોઈ મારતું નહીં નથી; રમે છે, જમે છે, ચાટી કહેતાં ને ગીત ગાતાં રાખે છે.” વગેરે.

અને વાત પણ ફીક છે. એકંદરે બાળકોની સ્થિતિ સારી દેખાય છે.

પરંતુ જેઓ મોન્ડીસોરી અને દિન્ડરગાર્ટનમાં તકાવત રાખે છે તેમને તેનું મિથણ કેવળ ગેદુદું લાગે છે. જેઓ દેશપરદેશ કરી મોન્ડીસોરી દિન્ડરગાર્ટન શાળા જોઈ આવેલા છે તેઓ આવા મિથણનું કારણ જોઈ દુભાય છે તેમને આપણી વિચિત્રતા માટે હસવું આવે છે. ક્યાં મોન્ડીસોરીના સિદ્ધાન્તો તથા આચરણ અને ક્યાં દિન્ડરગાર્ટનના સિદ્ધાન્તો અને પદ્ધતિ! આવી મિથણ શાળાઓમાં ખસતો પાર નથી, કાંણ કે ત્યાં મોન્ડીસોરી અને દિન્ડરગાર્ટન બંનેનાં સાધનો હોય છે; અને સાધનો વાપરવાની રીત દિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિની રહી એટલે ધણાં સાધનો વસાવે જ ફૂટકા. આ સ્થિતિ નજરે જોવાથી જણાશે.

મોન્ડીસોરી શાળાઓ તો ગણીગાંડી છે, ટરેક ટરેક સફરમાં પણ તે નથી. ગૂંજગત આખામા પગી પાચ પણ નથી. શેષક શરૂઆતમાં તે ખર્ચાળ છે, તે સાથે કુશળ ગિદ્દા માગે છે. તેમાં સંખ્યાબંધ બાળકોને અવકાશ નથી. ૨૫ થી ૩૦ બાળકોની એક શાળા જ સારી ચાલી શકે તેને દનેદમંદ કરવાના ધણા ઉપાયો સાથેલા આણું જ જોઈએ. તેનાં પરિણામો ધણાં મુંઝવે આપે છે, પરંતુ તેની પાછળ ધણું જ શ્રમ અને આવડત અને જોઈએ છીએ પણ આ અને આપણાં બાળકો અને ભાવિ પેઢી માટે આપણે કેળવવાં જોઈએ. જે પદ્ધતિ બાળકને સ્વાતંત્ર્ય આપે તેવી પદ્ધતિ આપણા દેશને માટે તો અનિવાર્ય હોય. જે પદ્ધતિ મનુષ્ય આત્માનું સન્માન કરે, જે મનુષ્યના અંતરમાં રહેલ શક્તિઓના વિકાસને અનુકૂળના કરી આપે તે જ મનુષ્ય આત્માને હોયે શિખરે જવા દઈ શકે. તે જ આપણી ભાવિ પેઢીને જગતની સાથે ઉભા રહેવા અને પોતાની મહત્તા સિદ્ધ કરવા સક્તિમાન કરી શકે.

અને એટલા જ માટે મોન્ડીસોરી પદ્ધતિને આપણે સચળ સચળ ગ્રાપણ કરવા મહેનત કરવી જોઈએ. મોન્ડીસોરી શાળા એટલે એક શબ્દમાં ‘સ્વતંત્ર’ શાળા. સ્વતંત્રતા જોઈતી હોય તેવા દેશમાં એવી શાળા સચળ રચે શકવાની જ જોઈએ; તેવી પાછળ ખર્ચનો પ્રશ્ન ન હોય. એક દિવસ એવો

આવશે જોઈએ કે ત્યારે દરેક ગામડે ગામડે મોન્ડીસોરી શાળા પડેલી હોય.

પરંતુ આજનો પ્રશ્ન તેથી ઉત્તરનો નથી. આજે દેશનાં લાખો બાળકો ઘરમાં અને શેરીમાં સડે છે. તેમનો પ્રાણ દહાય છે. હજારો બાળકો ધૂડી નિશાળની હેડમાં હંગાન થાય છે. એકેએ બાળકો દહેવાતી દિન્ડરગાર્ડન અને મોન્ડીસોરી શાળામાં માત્ર જીવન અતીત કરે છે. માત્ર થોડાંએક બાળકોને જ સારી શાળા અને શિક્ષકો મળેલાં છે.

આ થોડી શાળા અને શિક્ષકથી આપણા દેશડો કેમ વળે? ધણી સારી શાળાઓ ફરતાં તો વખત જાય. તેવી શાળાઓ કંઈ ફૂટકો છે ને ફરવા મંડવાનું છે એ તો જણ જ છે, પરંતુ અત્યારે? અત્યારે શું બાળકોને ઘરમાં માર ખાવા દેશું? અત્યારે શું ક્રિયા વિના બાળકોને ઘરમાં દીઝવા દેશું? શું અત્યારે આપણે બાળકોને ધૂડી નિશાળની ધૂળમાં ગેધાવા દેશું? શું આપણે અત્યારની દિન્ડરગાર્ડન મોન્ડીસોરી મિશ્રિત શાળામાં તેમને મદારીનાં ધુનળાં જેમ શિક્ષક નચાવે તેમ નાચવા દેશું?

ત્યારે ફરીશું શું? ત્રણ વર્ષ અને તેથી વધારે ઉંમરના હજારો બાળકોને ક્યાં નાખવાં? તેમનો દિવસ કેમ પસાર કરાવશે? તેઓ આજની પ્રાથમિક શાળામાં જાય ત્યાં સુધી તેમનાં શરીર અને મન કેવી રીતે ખીજવાયાં? તેઓની શાળા કેવી જોઈએ ને કેણે ચકાવે? આ જ્યાં પ્રશ્નો આપણે ઉકેલવા જોઈએ. પાંચ પચીસ થીમન્નોનાં છાત્રાં મોન્ડીસોરી પદ્ધતિએ શીખે તે સંતોષની વાત છે, પણ તેથી લાખો ખીજત બાળકોનો કાપડો નથી ઉકેલતો. રોટો થોડી થોડી દિન્ડરગાર્ડન શાળા શરૂ છે પણ તેમાં થોડાંએક શહેરનાં બાળકોને જગા છે. ગામડાનાં અને શહેરનાં ખીજત બાળકો રખડે છે-રખડે છે, તેમનું શું?

આપણી સામે લાખો બાળકોનો પ્રશ્ન છે. અને તે મોટા પાયા પર ઉકેલવો જોઈએ. એનો ઉકેલ સારી મોન્ડીસોરી શાળા સ્થાપવાને અનુકૂળતા આપશે. પ્રાથમિક શાળાનાં હજારોનું સુગમ પણ એના સારા ઉકેલમાંથી આવશે. દુકેટમાં આ એકર બાળકોની સંખ્યાને આપણે તેમની આજની સિધ્ધિમાંથી વિગારીશું એટલે તેઓ શરૂ આપણા મેદા તેજસ્વી યુવાનો ને પરમ દહાડે પ્રાણવાન શહેરીઓ થશે જ.

આ પ્રશ્ન ખાતરી માણસનો નથી; માત્ર એક થીમન્નોનો નથી; એકાદ દરેક શિક્ષકનો નથી; એકલા કેળવણી ખાતાનો પણ નથી. આ પ્રશ્ન એક આજુબી

સઘળાં રાખ્યોનો અને ખીલ ખાજુથી આખી પ્રગતો છે. અને તે આ રીતે ઉન્ની સહે.

આપણે સ્થળે સ્થળે 'બાળકીડાંગણો' સ્થાપવાં જોઈએ. બાલશાળાઓ, અધ્યાપનમંદિરો વગેરે બાળકોને ખીલ બાળનો માથે અંક અને અક્ષરનું જ્ઞાન આપે છે. તેથી તેમને શાળા અને મંદિરે દલીએ. 'બાળકીડાંગણો' બાળકોને વિદ્યાસહ એવી કીડાઓ આપે.

બાળકીડાંગણો દરેક દરેક ગામમાં જોઈએ. મોટું શહેર હોય ત્યાં દરેક દરેક જતામાં જોઈએ. આ કીડાંગણોનો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે રાખવો:—

“વરુથી સાત વર્ષનાં એટલે પ્રાથમિક શાળામાં જવા યોગ્ય થાય ત્યાં સુધીની ઉંમરનાં બાળકોને શેરીની વિવિધ બટીમાંથી બચારી લેવાનો; નેમજ માબાપના અતિ લાઠમાંથી અથવા બેદરકારીમાંથી અથવા જોહુકેમીનાંથી અથવા ધરના અયોગ્ય વાતાવરણમાંથી છોડાવવાનો; તેમજ બાળકની ખીલની જતી ઈંદ્રિયો અને મનને પોપટ એવું કેળવણીની દૃષ્ટિએ રંગેલું સુખી અને તંદુરસ્ત વાતાવરણ અને ક્રિયાઓ આપવાનો.”

જે બાળકો સારી મોન્ડીસારી તાળા કે સારી કિન્ડરગાર્ટન શાળામાં જતાં હોય તેઓ આ શાળામાં ન આવે, ફારણ કે ઉક્ત શાળાઓને 'કીડાંગણો' કરતાં વધારે કિંચ દરજ્જાની લેખ । તાં આવે છે. ત્યાં ઈંદ્રિયવિકાસ તથા મનવિકાસનાં શાસ્ત્રીય સાધનો છે. ત્યાં વધારે દુરાળ શિક્ષકને માગીએ છીએ.

આવાં કીડાંગણો દરેક ગામની ભાગોળે ને ગામડું હોય ત્યાં પાદરે સ્થાપવાં જોઈએ. ગામનાં બાળકો ત્યાં બેગાં થાય અને શિક્ષક તેમને જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓ આપ. 'કીડાંગણો' એટલે માત્ર રમત રમતનાં સ્થળો નહિ; તે તેવાં ન જ બનવાં જોઈએ. તેની પ્રવૃત્તિની મર્યાદા છે નેમ તેની પ્રવૃત્તિનું અમુક ચોક્કમ વિધાન પણ રહેવું જોઈએ. કીડાંગણની સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ આવી રાખવી જોઈએ.

કીડાંગણની પ્રવૃત્તિઓમાં પહેલી અંગરક્ષણ અને રચનાપ્રેરક પ્રવૃત્તિઓ ગણાય; જેથી કે:—

૧ હાથ મ્હોં પોનાં ગીબવતું.

૨ કપડાં પહેરતાં ગીબવતું.

૩ ગંદાં તથા ફાટજાં કપડાં સારાં નથી તે તરફ ધ્યાન એથી સુરુચિ કેળવવી.

૪ વાળ, આંખ, નાક, કાન વગેરે સ્વચ્છ રાખતાં શીખવવું.
૫ દાંત સ્વચ્છ રાખતાં શીખવવું.

નાનાં તથા વરસનાં બાળકોને આ બધું પ્રેમપૂર્વક અને કાળજીપૂર્વક શીખવવું જોઈએ. તેઓ અંગતી મંદપ્રીતી વગવાં શામે છે એ ઉપરાંત કંટાળે છે; તેમને સ્ફુર્તિ ઢાગતી નથી. ત્યારે તેઓ સ્વચ્છતાનો આનંદ લેતાં થાય છે ત્યારે તેમનું મન ખીણ બધી બાજુમાં પણ પ્રવૃત્ત રહે છે. તેમનું શરીર અને મન હળવાં બને છે. સ્વચ્છતા કલાદષ્ટિના પાયા રૂપ છે, આરોગ્યનું મૂળ છે, નીતિનો પ્રાણ છે. બાળકને આ પાયાનું-મૂળનું-પ્રાણનું શિક્ષણ ન અપીએ અને આગળ જઈએ તો ગાન ઉપર આરસનું મંદાન ચણવા બેસી જાય. દરેક ક્રીડાંગણ સવારે સંખ્યાબંધ છોકરાંઓને સ્વચ્છ કરી એક હારમાં બેસાડી શરીર અને મનની સ્વચ્છતાનો આનંદ આપશે ત્યારે દેશના વાતાવરણમાં એક મોટું જગત એવું બંદી મોલું ફેલાશે. એટલાં બધાં બાળકો સ્વચ્છ ને તેથી પ્રકુલ ! આપણા ગંદા દેશ માટે આ કાંઈ નાની સતી વાન નથી; જેવું તેવું લજ્જનર નથી; જેવી તેવી પ્રાતઃક્રમો માર્ગ નથી; કેમકે એક અસ્વચ્છતાને કારણે તે દુનિયામાં આપણે હાથૂત થઈએ છીએ. સ્વચ્છતા વિના બાળમરણ કેટલું વધતું જાય છે એ જેઓ જાણે છે તેઓ આવી કિંમત કેટલી મમતે ? આંખો સ્વચ્છ રહે, દાંત સ્વચ્છ રહે, નખ અને વાળ સ્વચ્છ રહે, હાથ મ્હોં સ્વચ્છ રહે એટલે તો જ તુઝાથી બચવાનો લગભગ રાજમાર્ગ જડી ગયો. ક્રીડાંગણની આ પહેલી પ્રવૃત્તિ ચઇ.

ક્રીડાંગણની ખીણ પ્રવૃત્તિ અંગત અને સ્ફુર્તિ તથા આનંદ માટેની કસરતો અને રમતો છે. આ રમતોમાં નીચેની આખોનો સમાવેશ થાય છે.

- ૧ રેતીનો અખાડો જેમાં બાળકો દોડે, ફૂટે, આગોટે ને પડ્યાં રહે.
- ૨ દોડવા અને કેંકવા કુદવા માટેનાં મેળો.
- ૩ ચડવા ઉતરવા માટેની નીચરણીઓ.

૪ ક્વાયત.

૫ શેરીની લોકરમતો.

નાની વયમાં બાળકના શરીરને ઘડવા માટે જેટલી કાળજી લઇએ તેટલી જોઈ છે. શરીર એ પાયો છે; એના ઉપર આખી ઇમારતનો આધાર છે. એ જ ખડું અને પહેલું લજ્જનર છે. બાળકોના પ્રાથમિક શાળામાં જઈ કક્કા વગેરે શીખે તે પહેલાં તેમનાં શરીરો બળવાન થઇ જવાં જોઈએ. ક્રીડાંગણોમાં

આ આગત પર ખાસ ભાર અપાનો લેવો.

પ્રત્યેક ક્રીડાંગણમાં આગકા રચ્યક ચર્ચ વ્યવસ્થિત થઈ રમત રમવા ઉતરે. તેઓ કરાવત મારતર પામે ઉભાં રહી માત્ર કમરત ન કરે; નેઓ દુરમ પ્રમાણે લાયક પગ દસાવી માત્ર જળી ચૂકી કાઢાવત પાણુ ન કરે; નેઓ ઉત્તાદ કુદાવે તેમ કુદે દેકે પળુ નહિ, ખુલ્લા જગ્યામાં રેવેન્ઝાએ આગમાં દરેગાં જેમ એકલાં અગ્ર સાયમાં લેવા કુદે, જે, રેનીમાં આગોટે, ગંદાડીવાં ખાત, કુત્તા કરે, શેરીમાં અને ઘરમાં રમાની રમનાં રમે ને ગમમત સાથે શરીરનં વિદ્યાર્થે. આગકાને માટે શિક્ષક ના ઉંચા ૪૮ હંચ. જનતાં સુધી તે આગકાને ઇચ્છાપૂર્વક રમવા દે, ને તે તેમનાં શરીરને ઇંગ ન આપી જાય તેની કાળજી રાખ્યે જવ. તે તેમની બેઠો બેઠો પળુ ખરે ને તેમને રમાડે પળુ ખરે, પળુ તેણે સાથે રમયુ ૪૮ લેવેછે એવાં નિયમ નહિ. રમતાં ન આવકયું હોય તેને તે રમત જતાં; રમવામાં થઈ પડતી ગડબડ કેમ અટકે તેના નિયમો મોજે ને અમલમાં મકાવે; અડચણ કરે તેવાં આગકાને દર રાખે ને તેમને કારં મૂકી નૂદે કામે મરે. તે સોના આનંદમાં આનંદથી ભાગ લે; ઘોંધાટ ન થવા દે; તેમ રમત રમતની ખાતર-નહિ કે હારજીતની ખાતર-એ વાત સદા ખ્યાતમાં રાખીને રમત ચાલવા દે. છાકરાંઓ વપારે રમનાં રમતાં વાદે ચડે છે કે ચડ્યા ચડગી કરે છે ત્યારે તેમાંથી હારજીત જાણે છે ને પરિણામે ને એક બીજા વચ્ચે વેરની ને એવી દલકી કાગણી પેદા કરે છે. તેને લીધે રમનના આનંદ ઉડી જાય છે ને તેને અદસે બાધાબાધી ને ગાળાગાળી આવે છે. શેરીની રમતોમાં આમ વારંવાર જાને છે. માટે તો ક્રીડાંગણનો શિક્ષક આ આગત પર ખાસ ખ્યાત રાખે. બેમાં ચએલાં આગકાનો આ રમનની પ્રવૃત્તિમાં ધણે વખત શ્રુષ્ઠ રૂપ જશે.

રમત ગમનથી ધરાઈ ગએલાં આગકાને શિક્ષક ત્રીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આપે. આ ત્રીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આગકાને સામાજિક જીવન ગાળવા માટે લાયક કરવાની છે. આગકાને ઘરમાં પળુ ધરના સમાજમાં રહેતાં ને જીવતાં શીખવું પડે છે; ત્યાંથી આગળ વધીને તેની સાજાના અને શેરીના સમાજમાં જીવવાની જરૂર પડે છે; ત્યાંથી આગળ વધતાં તેને ધીરે ધીરે મોટા સમાજમાં જવાનું છે. નાનાં આગકાને કેટલીએક આવી તાલીમ આપીએ:—

૧ કેમ મકાઈથી ચાલવું.

૨ કેમ બેસવું.

૩ કેવી રીતે બીજા સાથે અદ્યક્ષી વાત કરેલી.

૪ કેવી રીતે બીજા પાસે વસ્તુ માગવી.

૫ ક્યારે વગેરે ક્યાં નખાય.

૬ એક બીજાને કેમ બોલાવાય.

૭ એક બીજાની ચીજોને કેમ માન અપાય.

શિક્ષક પોતે આ આખતમાં બાળકોને કેમ કંઈ તે બંને કરી બતાવે તે વધી બાળકો રમત રૂપે 'અધુ' વારાકરતી કરે તે તે પ્રમાણે વર્તે તેવા પ્રબંધ રહે. બાળકોને આ 'અધુ' ગમશે. તેઓને જાગશે કે તેઓ તો નાના મનુષ્યો છે, શહે-દીઓ છે. તેઓ મોટાઓ પેઠે માનમરતબાપી વર્તી શકે છે. તેઓ પણ મોટાઓ પેઠે માનને પાત્ર છે. બાળકોએ બાળકો નથી રહેવાનું. તેમને આપણે બાળકો જ નથી ગણવાનાં, તેમ તેમને તેવાં રાખવાનાં પણ નથી. તેઓ આજ્ઞાવરધાથી પણ 'નાના મદ્દગદ્દર' થો ગતે છે. તેઓને તેમની વયના પ્રમાણમાં જવાબદારીનું જ્ઞાન આવે છે. તેમને તે જ્ઞાન જોવાયે છે. તેમાં વધારે પડતું કરવાથી અશક્તિ ધડપણ અને કૃત્રિમતા આવે છે, પણ 'જેટલું' સ્વાભાવિક છે. તેટલું પણ ન થવા દઈએ, તેની જોડવણ પણ ન કરીએ તો તેઓ બાળકો જ રહે તે તેમજ તેઓ રહ્યાં છે. તેથી જ તેઓની શક્તિ વધી નથી. તે તેથી તેઓ સશક્ત થવું જોઈએ તે વખતે અપંગ બને છે. ક્રીડાંગણોએ આ પ્રવૃત્તિ ને બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓ બાળકોને આહુડાં કે બાળકો રાખવા માટે કરવાની નથી પણ તેમને સાચી માણસાઈ મળે તે માટે કરવાની છે.

ક્રીડાંગણનાં બાળકો માટે શરીરવિકાસ સાથે બુદ્ધિવિકાસની યોજના જોઈએ. ક્રીડાંગણોમાં અક્ષરજ્ઞાન કે અંશજ્ઞાન ન આપવું એ નિયમ જ જોઈએ. નહિતર તો એ રથજો યોડા જ વખતમાં અધકચરી કોઈ પણ પ્રકારની સાળા જ બની જાય. પણ તે સિવાય બુદ્ધિના વિકાસનો પ્રબંધ થયો જોઈએ. આ માટે બાળકોને રુચિર જોવી પ્રવૃત્તિઓ જોડવી; જેથી કે:—

૧ વાનાંઓનું કથનશ્રવણ.

૨ ગીતો અને કવિતાઓનું કથનશ્રવણ.

૩ કુદરતનો પરિચય.

૪ ચિત્રોનું દર્શન.

બાળકોને વાનાંઓ ગમે છે એ સાચીન કરવાપડું નથી. ગીતો અને કવિતાઓ પણ પ્રિય લાગે છે. આ બંનેના પરિચયથી બાળકની સાહિત્યરસિક

વૃત્તિને પોષણ મળે છે, તેનો સમૃદ્ધાંશર વધનાં તેની ભાષા થાય છે તે સમૃદ્ધ થાય છે વગેરે ચણા કાપડાઓ થાય છે.

કુદરતનો પરિચય એટલે નિર્મળની જે સુંદર દૃતિઓ છે તેનો પરિચય. આકાશ, આગ, વન, હુબેશ, નદી વગેરે તેમજ પશુઓ, પંખીઓ, પતંગિયાં, છવડાં, વગેરે એવાથી બાળકની અવલોકનશક્તિ ખીમે છે. તેથી ઈંદ્રિયોનો વિકાસ થાય છે તે સાથે સાથે નેમાં મનોવ્યાપર ચાલે છે તેથી ભુદ્ધિની કેળવણી મળે છે. આ બધાનો પરિચય બાળકને ભવિષ્યનાં મોટાં કામો કરવામાં મદદગાર થાય છે. એની ઉડી ઉડી છાપ કાઢના માહિત્યમાં, કાઢતી કળામાં, કાઢના ઉદ્યોગમાં, કાઢી વૈજ્ઞાનિક શોધબોજમાં આગળ જતાં ઉપયોગી થાય છે. બાળક અન્નભુખણે પણ પ્રમર્થ દર્શાવી સૃષ્ટિનું દર્શન અને પરિચય કરી તેની મહત્તાનું જ્ઞાન કરે છે. એની સાર્થકતા ભવિષ્યમાં થાય છે. ક્રીડાંશુ એક નવીન શાળા છે. એનો કાર્યક્રમ પણ નવીન પ્રકારનો છે. એ કાર્યક્રમ એટલે આજની શિક્ષણની નવી દૃષ્ટિએ બાળવિકાસ માટે જે વસ્તુનો અનિવાર્ય સ્વીકાર કર્યો છે તે છે. એટલે જ તે સૃષ્ટિદર્શનને ક્રીડાંશુમાં મદદપત્રું સ્થાન સમજવું. કરવા જવું વગેરેથી પ્રાકૃતિક બુદ્ધિજનનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય તે નો એમાં આવી જતી જ વાત છે.

ક્રીડાંશુની એક ખીંછ પ્રવૃત્તિ પણ છે, તે તે ઉત્તમ વાતાવરણની. ક્રીડાંશુ રમતનો અખાંડ નથી, શિક્ષણની શાળા નથી, ભાષા કે બુદ્ધિજનનો પાગો નાખવાની જગા નથી. ખરી રીતે એ સંસ્કારભૂમિ છે. બાલ્યમ ઉપર ઘરમાં નહિ પડેલા અગર કાચા પડેલા સંસ્કારોને મુકવાના છે તે તેને દૃઢ પણ કરવાના છે. નાની ઉંમરમાં જે છાપ પડી તે પડી. કુમેળી ડાળ વળી તે વળી. પાકે કાંક ચડના નથી. એ અંધી કહેણીમાં ધણું સ્તબ્ધ છે. નાની ઉંમરમાં પડેલી છાપ ઉમર સાથે વધતી જાય છે. સારી માડી છાપો સારી માડી મોટા પ્રમાણમાં થઈને ઉભી રહે છે. મોટપણુ એટલે નાનપણુનો વિસ્તાર કે મોટું કપ. માટે નાનપણુમાં જે સંસ્કાર પડ્યા તે જ સાચા.

આ માટે ક્રીડાંશુમાં સારી વ્યવસ્થા જોઈએ. ક્રીડાંશુ એટલે સ્વચ્છતાનો નમુનો. ક્રીડાંશુ એટલે મનની અને તનની વાજબી સ્વતંત્રતાનું સ્થળ. ક્રીડાંશુ એટલે બાળકને પરસ્પર હળવા મળવાનું અને મૈત્રિ કેળવવાનું સ્થાન. ક્રીડાંશુ એટલે શિક્ષક અને બાળકના પ્રેમનો સુસંગમ. ક્રીડાંશુ એટલે સંભાવિત ધર્મ અને સુનીતિનું વાતાવરણ.

બાળકો રમી કરી, વાર્તાઓ માંગણી, પ્રાર્થના કરી શિક્ષકોને અને એક બીજાને નમી વેર જશે એટલે તેમના મનમાં ક્રીડાગણની છાપ રમી રહેશે. એ છાપ ધીમે ધીમે ઘરના વાતાવરણમાં પેસશે.

આવાં ક્રીડાંગણો એટલે માત્ર મેદાનો નહિ. આ ક્રીડાંગણો એટલે ઘર અને શાળા વચ્ચેના પુલો. ક્રીડાંગણના ઉદ્દેશ પ્રમાણે ત્યાં ઘટની સામગ્રી જોઈએ. અહીં કેટલીએક દાખલા રૂપ આપી છે:—

૧ ધડીવાળ.

૨ ઘંટ.

૩ પાણી પીવાની અવસ્થા.

૪ હાથ ધોવા માટે પાણીની બાવડીઓ, દુધાલો.

૫ કાચ, દાંતીઓ.

૬ પગલુજૂતો.

૭ ટોપી, કાટ વગેરે મુકવા માટેની ખીનીઓ.

૮ કાળું પાટીયું ને ચાક

૯ દડાઓ, ગેડીઓ વગેરે રમવાના સાધનો.

૧૦ પાથરણું: ઉપરાંત સ્વચ્છ મકાન, માફ રાખવાની સામગ્રી વગેરે.

આ ક્રીડાંગણ એટલે એક નવા પ્રકારની શાળા. તેનો શિક્ષક દરકાષ્ટ ન ધઈ શકે. તેનામાં મોન્ટ્રીસોરી શિક્ષકની આવડત ન હોય તો આજે; તે સિનીયર કે એવો ટ્રેઈનડ શિક્ષક જ જોઈએ એમ પણ નહિ. પરંતુ છતાં તે ગમે તે રસ્તે ચાલ્યો જતો માણસ નો નહિ જ પાસવે. ક્રીડાંગણ એટલે માત્ર દોરોને પૂરવાના ડબ્બા જેવી બાળકોને એકાં કરી અમુક વખત પૂરી રાખવાની જગા નહિ. તેમ તેમને આમ કરો તેમ કરો એમ વગર સમજ્યે કહેવા અને ફરાવવાનું સ્થાન પણ નહિ. એમ તો એ શિક્ષણની એક શાળા છે. ત્યાં જેમ આગવાન કુંડામાં ઉછરતા છોડોને કાગળથી, સંભાળથી, ચોગ્ય ખાતરપાણી આપી ઉછેરે છે તેમ અહીં શિક્ષક આ નાની વયનાં કુમળાં બાળકો માટે કંટરુ પડશે. આ કામ માટે શિક્ષકોને તૈયાર કરવા જોઈએ. જો કાષ્ટ રાજ્યને કે પ્રજાને એવી મરજી હોય કે મારી પ્રજાનું એક પણ બાળક શ્રેણીમાં રખડશે નહિ તેમ ઘરમાં ગેંધાશે નહિ તો સંખ્યાબંધ ક્રીડાંગણો તેણે સ્થાપવાં જોઈશે. એ સંખ્યા જ એ રાજ્યની ખરી ભાવિ આખ્યા-

દીની નિશાની છે, એમ દરેકે તે રાજ્ય આજ્ઞાથી પોતાનો અને પ્રજાનો દૃઢ પાળો નાળો છે. આવા રાજ્યે કે પ્રજાએ શિક્ષકો કેળવી લેવા. મોન્ટીસેરી શિક્ષકોને તૈયાર થતાં વાર લાગે. તેમના દરબાર પ્રમાણે તેની કિંમત પણ વધે છે. આપણે તો સંખ્યાબંધ ક્રીડાંગણનાયકો બોલે છે. તે અથા કાંઈક સોંઘા હોય તો જ પ્રયોગ આવી શકે. દરેક રાજ્ય શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે અધ્યાપનમંદિર કાઢે; તેમાં દરેક ગામમાંથી એક અથવા બે માણસોને—સ્ત્રી યા પુરુષો—ચૂંટી કાઢી તેમને તાલીમ અપાવે. આ સ્ત્રી યા પુરુષની યોગ્યતામાં ખામ કરી શીઝ, આગકો પ્રત્યેની મમતા, ખીજી પ્રાપ્તિયિક વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિમાંથી મુક્તિ એટલાં પાનાં બેઠે છે. તે કેટલું બહુલ છે તે ઉપર યોગ્યતા ન અંકાય; તેનો ઉત્સાહ કેટલો છે, તેના સ્વભાવમાં ધીરજ કેટલી છે, આળસેમ કેટલો છે, સરસતા કેટલી છે એ ઉપર તેનો તોડ થાય. તેઓની આર્થિક જરૂરીયાત મધ્યમ જ હશે ને તેની બેઠે છે.

આવાં સ્ત્રી પુરુષોને ત્રણ માસ એકઠાં કરી રાજ્યોનો શિક્ષણ-શાસ્ત્રી જે જે વિષયો ક્રીડાંગણોમાં મૂકવામાં આવ્યા છે તેને કેમ લેવા તે સમજાવે. પુસ્તકો ન બાણાવે પણ મોદેવી દહી ગળે ઉતારે ને કેમ ધ્રાવ તે કરી બતાવી કરતાં દરે. જેઓ લાયક માન્ય પડે તેમને ગામડે ગામડે મોકલી આપે.

આખા રાજ્યના આવા અથા શિક્ષકો ઉપર રાજ્યના કેળવણી ખાતાની દેખરેખ રહે. તેના પ્રતિનિધિઓ ક્રીડાંગણો વારંવાર તપાસે ને તેનો ઉદ્દેશ પાર પડે છે કે નહિ તે જુએ.

દર વર્ષને અતિ મુખ્ય અધિકારી અથા શિક્ષકોનું સંમેલન કરે ને તેમને ભવિષ્યમાં કેમ કરવું તેથી સલાહ આપે.

આવાં ક્રીડાંગણો, રચળે રચળે જેમ સુધરાઈ ખાતા તરફથી બતીઓ મૂકવાની જરૂર છે તેમ, કેકાણે કેકાણે રચપાવાની જરૂર છે.

રાજ્યો અને પ્રજાઓનું આ કામ છે; જેમને પોતાની ભાવિ પેઢી અને પ્રજા સુધારવી હોય તેમનું આ કામ છે.

શ્રીકૃષ્ણામર્તિ બાલમંદિર

૧૭-૪-૨૮

ધર્મનો સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે ગિજુભાઈ.

શ્રી ફાર્વસ ગુજરાતી સમાજે

શ્રીયુત દાદાભાઈ આણંદજી આવડા

તરુથી સવિનય અર્પે છે